

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МУКАЧІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ЕКОНОМІКА ТА СУСПІЛЬСТВО

Електронне наукове фахове видання
Випуск 2

Мукачево
2016

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Стегней Маріанна Іванівна, доктор економічних наук, доцент, декан факультету економіки управління та інженерії Мукачівського державного університету.

Заступник головного редактора:

Іртищева Інна Олександрівна, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова.

Відповідальний секретар:

Лінтур Інна Володимирівна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів Мукачівського державного університету.

Члени редакційної колегії:

Щербан Тетяна Дмитрівна, доктор психологічних наук, професор, заслужений працівник освіти України, ректор Мукачівського державного університету.

Гоблик Володимир Васильович, доктор економічних наук, кандидат філософських наук, доцент, заслужений економіст України, перший проректор Мукачівського державного університету.

Реслер Марина Василівна, доктор економічних наук, доцент, завідувач кафедри обліку та оподаткування Мукачівського державного університету.

Нестерова Світлана Василівна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів Мукачівського державного університету.

Agata Malak-Rawlikowska, dr inż, Wydział Nauk Ekonomicznych Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego (м. Варшава, Польща).

Клеменс Будзовский, Ph.D, професор економіки, канцлер Краковської академії імені Анджея Фрича Моджевського (м. Краків, Польща).

Стройко Тетяна Володимирівна, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри міжнародної економіки та менеджменту освіти Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського.

Лагодієнко Володимир Вікторович, доктор економічних наук, професор, професор кафедри маркетингу, підприємництва і торгівлі Одеської національної академії харчових технологій.

Шапошников Костянтин Сергійович, доктор економічних наук, професор, декан факультету економіки та менеджменту Херсонського державного університету.

Язлюк Борис Олегович, доктор економічних наук, доцент, декан факультету аграрної економіки і менеджменту Тернопільського національного економічного університету.

Дейнеко Людмила Вікторівна, доктор економічних наук, професор, завідувач відділу промислової політики Інституту економіки та прогнозування Національної академії наук України.

Левковська Людмила Володимирівна, доктор економічних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу економічних проблем водокористування Інституту економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України.

Мінакова Світлана Михайлівна, доктор економічних наук, доцент, доцент кафедри системного аналізу та логістики Одеського національного морського університету.

Войт Сергій Миколайович, доктор економічних наук, генеральний директор «Виробниче об'єднання Південний машинобудівний завод імені О.М. Макарова».

Паук Маріанна Іванівна, кандидат економічних наук, головний економіст бюджетного відділу фінансового управління Мукачівської РДА.

Vladimir Gozora, Dr.h.c. prof. trx.h.c. prof. Ing., PhD – директор інституту економіки та управління Вищої школи економіки та менеджменту в державному управлінні у Братиславі (м. Братислава, Словаччина).

Видання входить до «Переліку електронних фахових видань, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук» на підставі Наказу МОН України від 9 березня 2016 року № 241

**Рекомендовано до поширення в мережі інтернет Вченою радою
Мукачівського державного університету
(Протокол № 12 від 26.04.2016 р.)**

Сайт видання: www.economyandsociety.in.ua

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

УДК 330.35.01

Еволюція поглядів на теорію економічного зростання

Венгер В.В.

кандидат економічних наук, старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник відділу секторальних прогнозів та кон'юнктури ринків
Інституту економіки та прогнозування
Національної академії наук України

Статтю присвячено еволюції поглядів на теорію економічного зростання. Виявлено, що протягом останніх двохсот років методологічні основи економічного зростання його сутнісні ознаки були об'єктом наукових досліджень багатьох вчених. Доведено, що існуючі дослідження та підходи до питання економічного зростання мають теоретичну неузгодженість та полярність. Обґрунтовано, що теорія ендогенного зростання дає відповідь на значну кількість невирішених гострих проблем економічного розвитку, з якими зустрічається переважна більшість країн. Із метою підтримки оптимальних темпів економічного зростання у довгостроковому періоді запропоновано використовувати модель ендогенного зростання.

Ключові слова: економічне зростання, фактори економічного зростання, теорії економічного зростання, праця, капітал, інвестиції, науково-технічний прогрес.

Венгер В.В. ЭВОЛЮЦИЯ ВЗГЛЯДОВ НА ТЕОРИЮ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА

Статья посвящена эволюции взглядов на теорию экономического роста. Выявлено, что в течение последних двухсот лет методологические основы экономического роста, его существенные признаки были объектом научных исследований многих ученых. Доказано, что существующие исследования и подходы к вопросу экономического роста имеют теоретическую несогласованность и полярность. Обосновано, что теория эндогенного роста дает ответ на значительное количество нерешенных острых проблем экономического развития, с которыми сталкивается большинство стран. С целью поддержания оптимальных темпов экономического роста в долгосрочном периоде предложено использовать модель эндогенного роста.

Ключевые слова: экономический рост, факторы экономического роста, теории экономического роста, труд, капитал, инвестиции, научно-технический прогресс.

Venger V.V. EVOLUTION OF VIEWS ON THEORY OF ECONOMIC GROWTH

The article is devoted to the evolution of views on the theory of economic growth. Revealed that over the past two hundred years methodological foundations of economic growth, its essential features have been the subject of research by many scientists. It is proved that the existing research and approaches to issues of economic growth have theoretical inconsistency and polarity. Proved that endogenous growth theory provides an answer to a large number of unresolved acute problems of economic development, which meet the vast majority of countries. In order to maintain optimal economic growth it has been proposed to use a model of endogenous growth.

Keywords: economic growth, economic growth factors, theory of economic growth, labor, capital, investment, scientific and technological progress.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Вже понад двісті років економічне зростання є об'єктом наукових досліджень багатьох учених. Поряд із вивченням природи зростання та його основних факторів науковці все більшу увагу приділяють визначенню характеру даного явища. Це обумовлено тим, що багатство країни, високий рівень доходів і споживання її громадян можливі лише за умови стійких темпів економічного зростання галузей, що виробляють матеріальні блага. Безперечно, економічне зростання веде до

збільшення багатства країни в цілому, розширюючи її потенційні можливості у боротьбі з бідністю та вирішенні інших соціальних проблем. Саме тому високий рівень економічного зростання є одним із найголовніших цільових орієнтирів економічної політики у багатьох країнах світу. Проте, як показує світовий досвід соціально-економічного розвитку останніх десятиліть, існує низка прикладів економічного зростання, що не супроводжується відповідним прогресом у сфері людського розвитку. Так, навіть країни з приблизно однаковими

показниками середніх доходів населення можуть істотно відрізнятися за показниками якості життя. Це свідчить про те, що проблема економічного зростання є дуже широкою та всеохоплюючою, а її вивчення можливе за умов системного розуміння теоретико-методологічних аспектів проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Міркування про поняття та природу економічного зростання властиві всім етапам розвитку економічної теорії. Так, зокрема, закладаючи фундамент економічної науки, А. Сміт [1] пов'язував зростання багатства будь-якого народу з покращанням віддачі від факторів виробництва (землі, праці і капіталу), що виражається в зростанні продуктивності праці і збільшенні розмірів функціонуючого капіталу. Ідеологію економічного зростання, яка ґрунтується на парадигмі його інноваційного характеру, заклав у свій час ще Й. Шумпетер [2]. У цілому за останні 60–70 років в економічній літературі виділяють три хвилі інтересу наукової спільноти до питань економічного зростання. Перша хвиля була пов'язана з роботами Дж.М. Кейнса [3], Р. Харрода [4] та ін. Друга хвиля пов'язана з розвитком неокласичного підходу до теорії зростання, зокрема в роботах Р. Солоу [5]. Третя хвиля базується на роботах П. Ромера [6] та Р. Лукаса [7] у межах так званого «нового неокласичного напрямку».

На сучасному етапі вивченню проблем економічного зростання присвячені праці російських учених, серед яких О. Андрєєва та А. Сухова [8], Т. Орлова та Є. Конюховський [9], Н. Кузнєцова [10], С. Румянцева [11] та ін.

В Україні проблемами економічного зростання займаються такі вчені, як В. Геєць [12], М. Скрипниченко, В. Близнюк, В. Сіденко, С. Шумська [13], Л. Шинкарук [14], Г. Глуха [16], Я. Хоменко [17], Л. Сімків [18] та ін. Науковці досліджують питання, пов'язані з оцінкою економічного зростання, його якісною і кількісною складовими, умовами мобілізації інноваційних джерел зростання, а також визначають пріоритети економічної політики держави. Водночас низка питань, що стосуються еволюції поглядів на вирішення ключових проблем економічного зростання, залишаються недостатньо дослідженими.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є дослідження генезису теорії економічного зростання в контексті вирішення основних підходів до розв'язання її ключових питань.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема довготривалого економіч-

ного зростання привертала увагу економістів ще з часів меркантилізму, де головна роль у створенні доходу належала сфері обміну, а багатство нації визначалося лише скарбами та грошима [19]. При цьому головну роль відігравало не саме визначення поняття «багатство», а пошук його джерел, які, на думку меркантилістів, знаходилися у сфері зовнішньої торгівлі.

На етапі пізнього меркантилізму пріоритети економічного зростання дещо змінилися – його головною умовою стало забезпечення позитивного торговельного балансу шляхом застосування політики протекціонізму, підтримки експортоорієнтованих галузей, законодавчого обмеження заробітної плати, що, своєю чергою, повинно було забезпечити переваги у ціновій конкуренції на світових ринках.

Незважаючи на це, до появи праці А. Сміта «Дослідження про природу й причини багатства народів» [1], яка вперше була опублікована в 1776 р., меркантилісти не мали жодної теорії, яка б з точки зору економічного зростання обґрунтовувала можливі шляхи досягнення конкурентних переваг будь-якої країни. На думку А. Сміта, зростання населення є ендогенним чинником і залежить від наявних засобів існування. Інвестиції також визнавалися ендогенними і залежали від працелюбності та заощаджень капіталістів, причому під заощадженнями він розумів кількість запасів, що використовувалися не для індивідуального споживання, а на виробничі цілі. Зростання віддачі від землі пов'язувалося переважно з географічними відкриттями і технологічним покращанням родючості існуючих територій.

Вкрай песимістичними виявилися погляди на економічне зростання Т. Мальтуса [20], який у своїй роботі «Есе про принципи населення» 1798 р. (переробленій 1803 р.) описував зростання населення і зростання виробництва. З точки зору Т. Мальтуса, у випадку збереження існуючих пропорцій між темпами зростання населення і засобами існування, коли населення зростає в геометричній прогресії, а засоби існування – в арифметичній, планеті загрожує швидке виснаження і, як наслідок, посилення боротьби за обмежені ресурси, збільшення війн, епідемій, голод, масові хвороби і т. д. Основний вихід із цієї проблеми Т. Мальтус убачав у стримуванні зростання населення шляхом «заклику до розсудливості» насамперед найбільш бідних верств населення.

Д. Рікардо [21, с. 403–479], інший яскравий представник класичної школи політичної економії, розвинув ідею Т. Мальтуса про зни-

ження родючості ґрунту, ввівши обмеження економічного зростання, з одного боку, за рахунок зниження прибутку капіталістів через подорожчання землі, а з другого – за рахунок росту цін на сільськогосподарську продукцію, що, відповідно, вимагало збільшення номінальної заробітної плати для працівників. Але при цьому Д. Рікардо стверджував, що навіть у таких умовах економічне зростання можна контролювати шляхом технологічного удосконалення обладнання і спеціалізації торгівлі.

Заслуга Дж.С. Мілля [22] полягає у систематизації та узагальненні поглядів класичної школи політекономії, зокрема стосовно довгострокових тенденцій розвитку економіки. В основі цих поглядів лежить ідея про безперервне накопичення капіталу.

Починаючи з 30-х років ХХ ст. розпочинається нова хвиля інтересу наукової спільноти до проблем економічного зростання. Її основоположником був Дж.М. Кейнс. Основним фактором кейнсіанської моделі економічного зростання є ефективний попит. Формулюючи принципи ефективного попиту, Дж.М. Кейнс визначив головне завдання свого економічного аналізу – встановити фактори, що впливають на ефективний попит, а отже, і на обсяг використання економічних ресурсів та рівень зайнятості [3].

Важливим елементом теорії економічного зростання Дж.М. Кейнса є принцип мультиплікації, який характеризує вплив приросту інвестицій на приріст сукупного доходу.

Отримані Дж.М. Кейнсом результати дають змогу зробити висновки про те, що чим багатшою є країна, тим більша частина отриманого національного доходу зберігається і менша – споживається. Тому в промислово розвинутих країнах величина мультиплікатора незначна і спостерігаються стійкі темпи економічного зростання. Якщо ж країна бідна, то майже весь отриманий національний дохід буде споживатися, викликаючи сильний мультиплікативний ефект, тобто вплив змін інвестицій на економіку буде значно суттєвішим.

Цікавим є те, що до виходу у світ книги Дж.М. Кейнса у своїх ранніх роботах (на початку 1930-х років) до аналогічних висновків дійшов шведський учений Г. Мюрдаль [23]. На його думку, покриття бюджетного дефіциту під час кризи має здійснюватися за рахунок резерву відповідного бюджетного надлишку, що має бути сформований у період піднесення. Важливим здобутком Г. Мюрдаля є також і те, що до теорії рівноваги (згідно із цією теорією, економічна система після чергового коливання

завжди повертається до стану рівноваги) він додав принцип кумулятивного розвитку: система повертається не до стану рівноваги, а до руху в напрямку, який було закладено на початку відповідного зрушення, тобто, незважаючи на коливання, система завжди знаходиться на траєкторії зростання, а ті процеси, що колись розпочалися, є причиною та передумовою наступного етапу розвитку.

У результаті розвитку і критичного переосмислення кейнсіанської теорії макроекономічної рівноваги новий поштовх дослідженням економічного зростання було дано Р. Харродом та Є. Домаром [24, с. 610]. Їх важливим здобутком став розгляд динамічних структурних складових та головних чинників зростання у загальній економічній системі, які ґрунтуються на двох припущеннях:

– зростання національного доходу є функцією лише нагромадження капіталу. Всі інші фактори, що впливають на збільшення капіталовіддачі, не аналізуються; передбачається, що попит на капітал за даної капіталомісткості залежить лише від темпів зростання національного доходу;

– капіталомісткість не залежить від співвідношення цін виробничих факторів, а визначається лише технічними умовами виробництва.

Подальший розвиток теорія економічного зростання отримала в працях представника неокласичної школи Р. Солоу, який доповнив основні гіпотези Харрода-Домара розглядом обмежень із боку пропозиції. У моделях Р. Солоу [25, с. 65–94] факторами виробництва є не лише капітал, а й праця, а тому виробнича функція має вигляд:

$$Y=F(K,L), \quad (1)$$

де Y – обсяг виробництва; K – капітал; L – праця.

Теорія Р. Солоу побудована на неокласичній передумові панування досконалої конкуренції на ринках факторів виробництва, що забезпечує повну зайнятість ресурсів. Випуск продукції – функція не тільки капіталу, а й праці, які є субститутами, і сума коефіцієнтів еластичності випуску за цими факторами дорівнює одиниці. Спочатку теорія описує рівновагу економічної системи за умов нейтральності технічного прогресу і постійній віддачі від масштабу, у подальшому, до неї додаються технологічні зрушення за допомогою зміни норми споживання і спадної віддачі від масштабу. Вчений виходить з того, що необхідною умовою рівноваги економічної системи є рівність сукупного попиту і сукупної пропозиції.

Теорія Р. Солоу дає змогу розкрити взаємозв'язок трьох джерел економічного зростання – *інвестицій, робочої сили і технічного прогресу*. Так, теорія показує, що норма заощаджень – ключовий фактор, що визначає рівень стійкості капіталоозброєності. Вища норма заощаджень забезпечує більший запас капіталу, тобто приріст інвестицій, а відповідно, і вищий рівень виробництва.

Ріст населення в теорії Р. Солоу – теж одна з причин безперервного економічного зростання в умовах стійкого стану економіки. Проте якщо ріст населення не супроводжується збільшенням інвестицій, то це призводить до зменшення запасів капіталу на одного працівника. Таким чином, теорія Р. Солоу пояснює, що країни з вищими темпами росту населення мають меншу капіталоозброєність, а відповідно – нижчі доходи.

Третім джерелом економічного зростання інвестицій і збільшення чисельності працівників є *технічний прогрес*. Варто відзначити, що в неокласичній теорії під технічним прогресом розуміють не заміну живої праці машинами, а якісні зміни у виробництві, такі як підвищення освітнього рівня працівників, удосконалення організації, збільшення масштабів виробництва і т. п. У теорії Р. Солоу технічний прогрес – єдина умова безперервного зростання рівня життя, що вимірюється як дохід на душу населення. Більше того, Р. Солоу запропонував формулу «*золотого правила заощадження*», яким визначається оптимальний рівень капіталоозброєності. Рівноважне економічне зростання сумісне з різними нормами заощаджень, проте оптимальною вважатиметься саме та норма, яка забезпечує економічне зростання з максимальним рівнем споживання. На відміну від традиційних підходів максимальний рівень споживання визначається не найбільшим значенням капіталу, а його оптимальним розміром і економічною ефективністю – капіталовіддачею на одиницю продукції (гранична продуктивність).

Таким чином, теорія Р. Солоу виокремлює технічний прогрес¹ як єдину основу стійкого зростання добробуту і дає змогу знайти оптимальний варіант росту, який забезпечує максимум споживання. Водночас технічний прогрес у теорії Р. Солоу розглядається як

зовнішній (екзогенний) фактор економічного зростання, а отже, не пояснює його.

Значні структурні зрушення в економіці провідних країн світу та технологічні зміни, що відбулися у другій половині ХХ ст., обумовили виникнення «*нової теорії економічного зростання*». У ній знайшли відображення вплив недосконалої конкуренції і роль можливих змін норми прибутку. А головне – науково-технічний прогрес почав розглядатися як ендегенний, тобто породжений внутрішніми причинами фактор економічного зростання.

Однією з базових моделей, яка пояснює процес економічного зростання в сучасних умовах, є теорія ендегенного науково-технічного прогресу П. Ромера [6]. Згідно з моделлю П. Ромера, *капітал* – це не лише фізичний (машини, обладнання), а й вкладення у НДДКР, людський капітал та ідеї. Відтак, припущення про екзогенність технічного прогресу, розглянуте в моделі Р. Солоу, у сучасних теоріях економічного зростання змінюється положенням про його ендегенність. Згідно з «*новою теорією*» зростання, незважаючи на те що будь-який окремо взятий технологічний прорив може виявитись випадковим, у цілому технологія розвивається пропорційно вкладеним у неї ресурсам, що докорінно відрізняється від традиційного підходу, сформульованого Р. Солоу, де технологія є екзогенною. Нова теорія зростання розглядає НТП як наслідок економічного розвитку. Темпи зростання НТП визначаються в економічній системі, а не генеруються поза нею – такий принципово важливий висновок докорінно змінює наші уявлення про економічне зростання. Зокрема, новим є положення про те, що нові технологічні рішення, що сприяють зростанню продуктивності, є доступними переважно для найрозвинутіших країн – технологічних лідерів. Нагромадження капіталу, що здійснювалось на попередньому етапі економічного зростання за сценарієм Р. Солоу, на певному етапі забезпечує технологічний прорив, що, своєю чергою, зумовлює значне зростання продуктивності.

Ключовим фактором ендегенного зростання в теорії П. Ромера виступає змінна, яка називається «*знання*», або «*інформація*». При цьому припускається, що інформація, яка знаходиться у винаходах та відкриттях,

¹ Численні дослідження, виконані в рамках неокласичних теорій економічного зростання на основі виробничої функції, у різні часові періоди показували інколи різні, проте досить високі оцінки внеску технологічного прогресу у забезпечення темпів зростання. Р. Солоу встановив, що з 1909 по 1949 р. у США понад 80% росту ВВП пояснювалися технічним прогресом, тобто інтенсивними факторами, а не витратами праці і капіталу. Водночас необхідно підкреслити, що неокласичні теорії не пояснюють динаміку параметра А. Цей параметр є зовнішнім (екзогенним) фактором, який не може бути визначений у рамках теорії.

доступна всім і всі одночасно можуть нею користуватися. Сумарний обсяг людського капіталу залишається незмінним. Можливий лише його перерозподіл між сферою виробництва і сферою НДДКР відповідно до функції уподобань споживачів. Основна ідея теорії П. Ромера полягає в наступному: «Існує обмін між споживанням сьогодні і знаннями, які можуть бути використані для розширення споживання завтра». Він формулює цю ідею як «технологію досліджень», яка виробляє «знання» з минулого споживання. Таким чином, темп економічного зростання знаходиться в теорії П. Ромера у прямій залежності від величини людського капіталу, сконцентрованого у сфері отримання нових знань. На практиці це означає, що сфера наукових досліджень впливає на економіку не лише безпосередньо через прикладні ідеї та розробки. Саме її існування є необхідною (але не достатньою) умовою економічного зростання, оскільки забезпечує накопичення людського капіталу. Таким чином, на думку П. Ромера, країни з більшим накопиченням людського капіталу будуть мати вищі темпи економічного зростання [26]. Відповідно, розвиток вільної міжнародної торгівлі також буде сприяти підвищенню темпів зростання, оскільки обмін продукцією розширює межі економічної системи і веде, таким чином, до збільшення людського капіталу.

Р. Лукас запропонував другу альтернативу неокласичній моделі. У його моделі людський капітал виступає двигуном економічного зростання. Він будує дві моделі: в одній людський капітал виступає єдиним вхідним фактором впливу у виробничу функцію, а в іншій – виробництво визначається як фізичним, так і людським капіталом. У першій моделі (schooling model) зростання людського капіталу залежить від того, як працівники розподіляють свій час між поточним виробництвом та накопиченням людського капіталу. У другій (learning by doing) зростання людського капіталу – це додатна функція зусиль, присвячених виробництву нових товарів [27]. Найбільш відому функцію Р. Лукаса можна записати як:

$$y = Ax^{\beta} h^{\gamma}, \quad (2)$$

де y – доход на кваліфікованого працівника; x – капітал на кваліфікованого працівника; h – людський капітал на працівника; h^{γ} – зовнішній ефект, що збільшує продуктивність працівника на будь-якому рівні його навичок h , як це робить A – рівень технології економіки (за Р. Лукасом – це середній рівень людського капіталу працівників, що використовується). Показник γ Р. Лукас оцінює за емпіричними

даними (щоб отримати нове передбачення відносних норм віддачі від капіталу).

Отже, Р. Лукас та П. Ромер, створивши свої моделі, дали надзвичайний поштовх розвитку ендогенних теорій, як теоретичних, так й емпіричних досліджень у цій галузі.

У цілому поява нового класу моделей з ендогенним НТП викликала помітний інтерес до проблем економічної динаміки, стимулювала розвиток теорії економічного зростання. Однак вони швидко знайшли не лише прибічників, але й критиків [24, с. 619]. Серед недоліків цих моделей називають використання багатьох спеціальних і не завжди обґрунтованих й перевірених пропозицій щодо характеру модельованих технологічних процесів, природи наукової діяльності, формування й використання людського капіталу, структури ринків, тимчасових переваг тощо, існування сумнівів щодо емпіричного підтвердження тези про передбачуваний ефект масштабу від збільшення ресурсів, що спрямовуються у сферу НДДКР. Проте такі висновки не ослабили інтересу до ендогенних теорій, а навпаки, спричинили початок нового етапу в їх розвитку, пов'язаний із способами подолання критики і побудуванню нових моделей, в яких ефект масштабу так чи інакше нівелювався.

Висновки з цього дослідження. Аналіз наукової літератури показав, що основний напрям та зміст традиційних і сучасних теорій економічного зростання базується на визначенні факторів та джерел економічного зростання, регулювання яких дає змогу здійснювати розширене відтворення. При цьому ідентифікація та інтенсифікація факторів економічного зростання для певних етапів розвитку будь-якої економічної системи мають сприяти не тільки активізації економічної діяльності суб'єктів господарювання, а й розробці політики, спрямованої на прискорення цих процесів.

У факторній системі спостерігаються об'єктивні зміни в бік домінування соціальних чинників, які спонукають до визначення нових якостей економічного зростання, що спрямовані не просто на розвиток виробництва, а на розвиток добробуту, забезпечення високого рівня життя населення. Крім того, кожен напрям вивчення суті економічного зростання разом із загальними рисами характеризується специфічними, у результаті чого економічне зростання розглядається в різних аспектах.

Останні наукові дослідження свідчать про те, що теорія ендогенного зростання на сьогодні стала самостійним напрямом теорії економічного зростання, що інтенсивно розвивається у

межах усієї економічної науки. Вона пов'язує процес росту з усіма можливими якісними та кількісними факторами та є відповіддю на велику кількість невирішених гострих проблем економічного розвитку, з яким зустрічається переважна більшість країн незалежно, до якої групи вони належать – високорозвинених чи тих, що розвиваються. Саме тому, на нашу думку, з метою підтримки оптимальних темпів еконо-

мічного зростання у довгостроковому періоді необхідно використовувати модель ендогенного зростання. Дана модель орієнтована на використання внутрішніх чинників і механізмів господарювання, що, своєю чергою, спонукає суспільство до активного творчого пошуку для формування і розвитку цілісної господарської системи, яка здатна з часом органічно вписатись у світові економічні структури.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Смит А. Исследование о причинах и богатстве народов (книги I–III) / А. Смит. – М. : Наука, 1992. – 572 с.
2. Шумпетер Й. Теория экономического развития (Исследование предпринимательской прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры) / Й. Шумпетер ; пер. с нем. – М. : Прогресс, 1982. – 454 с.
3. Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег / Дж.М. Кейнс. – М. : Гелиос АРВ, 2002. – 352 с. – Глава 8: Склонность к потреблению [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.alleng.ru/d/econ/econ242.htm>.
4. Харрод Р.Ф. К теории экономической динамики / Р.Ф. Харрод. – М. : Иноиздат, 1959. – 202 с.
5. Solow Robert. A Contribution to the Theory of Economic Growth // Quarterly Journal of Economics. – Vol. 70. – 1956. – P. 65–94.
6. Romer P. Increasing Returns and Long Run Growth // Journal of Political Economy. 1986. – Vol.94.– P. 1002–1037.
7. Lucas R.E. On the Mechanics of Economic Development // Journal of Monetary Economics. – 1988. – Vol. 22. – P. 3–42.
8. Андреева Е.Г. Экономический рост. Модели экономического роста / Е.Г. Андреева, А.Н. Сухова // Омский научный вестник. – 2011. – № 6. – С.46–50.
9. Орлова Т.С. Трансформация факторов экономического роста в условиях глобальной экономики / Т.С. Орлова, Е.П. Конюховский // Вестник Челябинского государственного университета. – 2011. – № 36. – Вып. 35. – С. 39–45.
10. Кузнецова Н.П. Междисциплинарное видение проблемы экономического роста / Н.П. Кузнецова // Вестник Ленинградского государственного университета им. А.С. Пушкина. – 2012. – Вып. 2. – Т. 2. – С. 166–174.
11. Румянцева С.Ю. Теория экономического роста и индикаторы развития России: инновационно-технологический аспект / С.Ю. Румянцева // Вестник Санкт-Петербургского университета. – 2011. – Вып. 3. – Сер. 5. – С. 3–12.
12. Геєць В.М. Нестабільність та економічне зростання / В.М. Геєць. – К. : Ін-т екон. прогноз., 2000. – 344 с.
13. Потенціал ендогенного зростання економіки України / М.І. Скрипниченко, Т.І. Приходько, В.Р. Сіденко [та ін.] ; за ред. д-ра екон. наук М.І. Скрипниченко ; НАН України ; Ін-т екон. та прогноз. – К., 2010. – 436 с.
14. Шинкарук Л.В. Нагромадження основного капіталу: теорія, аналіз та тенденції розвитку в Україні : [монографія] / Л.В. Шинкарук. – К. : Університет «Україна», 2006. – 393 с.
15. Крючкова І.В. Структурні чинники розвитку економіки України / І.В. Крючкова. – К. : Наук. думка, 2004. – 318 с.
16. Глуха Г.Я. Економічне зростання: еволюційно-змістовий аналіз / Г.Я. Глуха // Академічний огляд. – 2013. – № 1. – С. 32–38.
17. Хоменко Я.В. Генезис теорії економічного зростання / Я.В. Хоменко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ea.donntu.org>.
18. Сімків Л.Є. Економічне зростання як індикатор якості економічних реформ / Л.Є. Сімків // Науковий вісник Мукачівського державного університету. – 2015. Вип. 2. – Ч. 1. – С. 66–70.
19. Довбенко М.В. Современные экономические теории в трудах нобелиантов : [учеб. пособ.] / М.В. Довбенко, Ю.И. Осик. – М. : Акад. естествознания, 2011 (Пенза). – 305 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.monographies.ru/129-4204>.
20. Томский И.Е. Мальтус. Кейнс. Маркс : [учеб. пособ.] / И.Е. Томский. – Якутск : Издательство Якутского ун-та, 1995. – 58 с.
21. Классика экономической мысли: Сочинения. – М. : Эксмо-Пресс, 2000. – 895 с.
22. Милль Д.С. Основы политической экономии с некоторыми приложениями к социальной философии : науч. изд. / Д.С. Милль ; пер. с англ. В.Б. Боброва [и др.]. – М. : Эксмо, 2007. – 1038 с.

23. Myrdal, Gunnar. 1934. Finans politikens ekonomis kaverkningar [Economic Effects of Fiscal Policy]. SOU 1934:1. Stockholm: P. A. Norstedt&Söner.
24. Геєць В.М. Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку / В.М. Геєць ; НАН України ; Ін-т екон. та прогнозув. НАН України. – К., 2009. – 864 с.
25. Solow Robert. A Contribution to the Theory of Economic Growth // Quarterly Journal of Economics. – Vol. 70. – 1956. – P. 65–94.
26. Romer P. Endogenous Technological Change // The Journal of Political Economy. – 1990. – Vol. 98. – P. 1187–1211.
27. Lukas R.E. Why Doesn't Capital Flow from rich to Poor Countries? // American Economic Review, 1990, V. 80, № 2. – P. 92–96.

Розвиток кооперативної та економічної освіти на західноукраїнських землях у 1848–1918 роках

Голубка М.М.

викладач вищої категорії
Львівського кооперативного коледжу економіки і права

У статті досліджено розвиток кооперативної та економічної освіти на західноукраїнських землях у період 1848–1918 років. Виявлено загальну сутність економічної освіти та високу значимість її якості, яка проявляється в інвестиційній, підприємницькій активності, рівні зайнятості населення, ефективності державного управління тощо. Вказано на значення економічної освіти для розуміння можливостей самореалізації людини як економічно активного члена суспільства. Визначено характерні риси і трансформаційні процеси кінця XIX–початку XX століття на теренах західноукраїнських земель, які визначали середовищі умови розвитку економічної освіти населення. Звернено увагу на ототожнення економічної освіти з господарською культурою, що включає необхідність урахування суспільних інтересів. З огляду на значну роль кооперативного руху для формування тогочасної економічної освіти населення, згадано окремих економістів-мислителів та їхні напрацювання щодо переваг даної форми організації господарської діяльності.

Ключові слова: кооперативна освіта, економічна освіта, західноукраїнські землі, господарська культура, кооперативний рух, професійне шкільництво, товариство «Просвіта».

Голубка М.М. РАЗВИТИЕ КООПЕРАТИВНОГО И ЭКОНОМИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ НА ЗАПАДНО-УКРАИНСКИХ ЗЕМЛЯХ В 1848–1918 ГОДАХ

В статье исследованы развития кооперативного и экономического образования на западноукраинских землях в период 1848–1918 годов. Выявлена общая сущность экономического образования и высокая значимость его качества. Определены трансформационные процессы конца XIX–начала XX века на территории западноукраинских земель, которые определяли условия среды развития экономического образования населения. Проанализирована институциональная основа развития экономического образования, что доказывает ведущую роль институтов самоорганизации, в частности общества «Просвита». Указано на характерные черты развития экономического образования на западноукраинских землях с ориентацией на национальные ценности, самоорганизацию, создание коопераций, распространение профессиональных школ, что стало предпосылкой для дальнейшего развития системы высшего экономического образования.

Ключевые слова: кооперативное образование, экономическое образование, западноукраинские земли, хозяйственная культура, кооперативное движение, профессиональное школьничество, общество «Просвита».

Holubka M.M. COOPERATIVE EDUCATION DEVELOPMENT OF ECONOMIC EDUCATION IN WESTERN UKRAINE IN 1848–1918 YEARS

Cooperative education development of economic education in Western Ukraine in the period 1848–1918 were studied. The general essence of the economic education and importance of its high quality was identified. The transformation processes in the late XIX–early XX century in Western Ukraine defining environmental conditions of economic education were determined. The institutional framework of economic education was analyzed that the leading role of institutions of self-organization including the society «Prosvita» was proved. Typical features of economic education in Western Ukraine with a focus on national values, self-organization, creation of cooperatives, distribution of professional schooling were founded, what are the prerequisites for the further development of higher economic education.

Keywords: cooperative education, economic education, Western Ukraine, economic culture, cooperative movement, professional schooling, association «Prosvita».

Постановка проблеми. Розвиток кооперативної та економічної освіти на західноукраїнських землях другої половини XIX–початку XX століття є важливим об'єктом досліджень. Даний період розкриває особливості розвитку підконтрольних Австро-Угорщині українських територій, яка реалізовувала більш лояльну політику соціокультурного розвитку, аніж Російська імперія. Це дало змогу розвинути

достатньо цілісний соціетальний простір з утворенням, хоч і не на тривалий період часу, Західноукраїнської народної республіки.

Для будь-якого суспільства рівень економічної освіти є ознакою його інтелектуальності та можливостей подальшого розвитку. Фахівці економічного профілю, як правило, є провідними владними діячами, активними агентами впливу на фінансово-економічну ситуацію в

країні. Тому цілісний розвиток національної освітньої системи має орієнтуватися на історичні особливості формування її економічної складової, поглиблюючи позитивні аспекти та нівелюючи негативні. Актуальність обраної теми дослідження підтверджує необхідність наукових обґрунтувань пріоритетів удосконалення якості економічної освіти в Україні з розумінням ретроспективних основ її формування в розрізі різних часових періодів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Тематика розвитку кооперативної та економічної освіти в Україні на західноукраїнських землях другої половини XIX–початку XX століття є мало поширеною серед українських дослідників економічного профілю та більш часто попадає у фокус науковців-педагогів. Загальні теоретико-методологічні засади розвитку економічної освіти поглиблюють такі українські вчені, як В. Андрущенко, Б. Гершунський, Л. Заглинська, М. Згуровський, В. Ільїн, В. Кремень, В. Луговий, О. Лукомська, Н. Ничкало, Г. Товканець та ін. Ретроспективні особливості розвитку економічної освіти розглянуто в працях таких науковців, як О. Вербова, В. Вісин, З. Гіперс, С. Голубка, С. Злупко, І. Зуляк, К. Кондратюк, І. Потапюк, Л. Потапюк та ін.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). На основі викладеного можна сформулювати завдання дослідження, яке полягає у розвитку кооперативної та економічної освіти західноукраїнських земель періоду 1848–1918 року з трансформацією виявлених процесів на сучасні умови розвитку вітчизняної освітньої системи.

Мета полягає у такому:

- виявлення середовищних умов розвитку кооперативної та економічної освіти на теренах західноукраїнських земель періоду 1848–1918 років;
- розкриття загальної сутності кооперативної та економічної освіти та важливості покращення її якості в Україні;
- виділення найбільш показових ознак тогочасної економічної освіти з проявами господарської і коопераційної культури, професійного шкільництва, позашкільної торговельної практики, профільної видавничої діяльності;
- характеристика діяльності провідних громадських інститутів кінця XIX – початку XX століття щодо формування економічної освіти населення – «Просвіти», «Сільського Господаря» та ін.

Виклад основного матеріалу. Кооперативна та економічна освіта на сьогодні стає

актуальним предметом досліджень українських науковців у силу значних прогалин у забезпеченні її якості. При достатніх обсягах підготовки фахівців-економістів залишається працедефіцит професійних кадрів у галузях фінансового менеджменту, обліку і аудиту, страхування, інтернет-торгівлі та інших. Це дуже негативно, адже висока якість економічної освіти має значний потенціал позитивного впливу на розвиток економіки і підприємництва. Як пишуть Л. Заглинська та О. Лукомська, він розкривається у: підвищенні ефективності інвестицій не лише в освітню, а й у інші галузі економіки; залученні працездатного населення до розвитку підприємництва та набуття нових рис підприємливості з метою збільшення кількості підприємств малого і середнього бізнесу; збільшенні самозайнятості осіб у галузях та сферах національної економіки; підвищенні конкурентоспроможності українського населення на міжнародних ринках праці, його впевненості в ефективній зайнятості, реалізації можливостей та побажань кожної людини, що сприятиме, в свою чергу, встановленню прогресивного громадянського суспільства [1, с. 73-74]. Чи не центровим завданням економічної освіти є розуміння можливостей самореалізації особи як економічно активного члена суспільства, здатного свідомо долучатись до економічного життя країни [2, с. 183]. Таким чином, у структурно-функціональному розрізі економічна освіта покликана не лише формувати відповідні знання, але й застосовувати їх на благо суспільного розвитку.

Історія кооперативної та економічної освіти на західноукраїнських землях у кінці XIX – на початку XX століття, як пишуть Л. та І. Потапюк, характеризувалася зародженням і традиціями громадівської самопомоги в побуті українського народу, виникненням перших споживчих товариств, кредитових спілок, кооперативного руху, їхньої боротьби з лихварством і темнотою [3, с. 6]. Економічна освіта часто декларувалася як господарська культура, що підкреслювало її суспільну основу з урахуванням інтересів інших осіб. Варто розуміти, що на цей час лише близько 25% галичан були письменними. Населення, особливо міщани, піддавались жорсткій системі збору податків за участі так званих ексекторів. Того часний житель важко розумів необхідність сплати зборів і платежів, не отримуючи натомість належних суспільних вигід і можливостей розвитку, як це ми маємо сьогодні. Кінець XIX століття, окрім того, ознаменувався адап-

тацією населення до скасування кріпосного права та фактичною побудовою нової системи відносин, що все більшою мірою базувалася на принципах взаємоузгодженості і мінімізації примусу. Досліджуваний період був важливим прогресивним етапом для промисловості, розвитку машинобудування, нафто- і вугледобування. Тобто суспільство отримало шанс реагувати на глобальні і локальні прогресивні виклики, розвиваючи інтелектуальне середовище місцевого (не завжди суто українського) походження.

Окрім стратегічно важливих перемін, розвиток кооперативної та економічної освіти західноукраїнських земель періоду 1848–1918 років здійснювався в умовах специфічних суспільно-економічних трансформацій. По-перше, це період розвитку кооперативного руху, що є важливим індикатором рівня господарської культури населення, зокрема селян. Передумовою розвитку кооперацій було прийняття Австро-Угорщиною закону про заробітково-господарські спілки 1873 року. Його метою було запобігання банкрутству дрібних товаровиробників. Фактично даний закон регламентував обов'язковість розвитку кооперацій на території всієї імперії. Таким способом уряд прагнув стимулювати податкові надходження до крайового бюджету.

Інституційну основу розвитку економічної освіти населення підсилювала діяльність товариств «Просвіта» (1868 року створення), «Рідна школа» (1881 року створення). Дані структури хоч і були більшою мірою культурно-просвітницького спрямування, підсилюючи мету об'єднання українських земель «від Карпат до Кубані», проте їх діяльність була важливою з позиції формування певного світоглядного рівня населення, необхідного для розуміння необхідності економічних знань, пріоритетів економічного розвитку західноукраїнських земель – у єдності та протиставності до територій колонізаторів. У склад керівних органів таких товариств хоч і входило багато правників, художників, істориків, письменників та літераторів, проте лідерами тут були і педагоги. Це були важливі осередки комунікацій інтелектуалів з формуванням власного бачення розвитку. Особливо значимою була «Просвіта», яка через 20 років діяльності змінила своє основне культурно-просвітницьке призначення на освітньо-економічне та почала активно здійснювати економічну діяльність, інтенсивно пропагуючи кооперацію [3, с. 10]. З 1906 по 1912 роки її представники організували 15 кооперативних

курсів, курси вищої освіти, сприяли розвитку шкіл, у тому числі господарської в Угерцях Винявських (нині – село Зелений Гай на Львівщині), заснували Торговельну школу у Львові 1911 року [4]. Іншими ініціативами «Просвіти» були (це не весь перелік) [5; 6; 7, с. 153]:

- створення «Товариства взаємних обезпечень «Дністер» у Львові», яке в кінці 1907 року нараховувало 213943 поліси у 3733 громадах на загальну суму 218043491 корон з преміальним фондом 2159903 корон і з резервним фондом у 1000000 корон, утримуючи в краї тисячу агентств;

- створення Товариства взаємного кредиту «Віра» у Перемишлі 1894 року;

- створення «Краєвого Союзу кредитового» у Львові 1898 року, до якого вже в 1899 році вступило 230 членів, а його статутний фонд становив 11236754 корон, сума наданих позик українським інституціям складала 21700 корон;

- створення «Краєвого Союзу ревізійного» та «Краєвого Союзу Господарсько-молочарського» у 1904 і 1907 роках з центром у Львові;

- створення «Народної Торгівлі» або «Союзу Торгівельного» 1908 року, яка володіла філіями у 14 місцевостях і щорічно проводила одномісячний курс навчання для 12 практикантів;

- створення товариств «Сільський Господар» і «Руська Щадниця» в Перемишлі у 1904 і 1905 роках.

Загалом, як подає І. Зуляк, у кінці 1908 року нараховувалося 227 господарських товариств, підтриманих «Просвітою», в тому числі 168 кредитних, 21 торговельних, 10 промислових, 10 рільничо-господарських, 9 молочарських та 9 інших типів [7, с. 153]. Товариство використовувало практику вчителів-інструкторів, які їздили в різні поселення, пропагуючи провідні економічні ідеї того часу. У ході своєї освітньо-економічної діяльності організація значно активізувалась, досягнувши значних успіхів

Важливу роль у розвитку кооперативної та економічної освіти того часу відіграло також економічне товариство «Ревізійний Союз Українських Кооперативів» (РСУК), зокрема в його структурі «Народна Торгівля» (перший український кооператив), «Сільський Господар», «Маслосоюз», «Центросоюз», «Центробанк» та ін. Варто відзначити, що «Сільський Господар», утворений 1899 року, організовував навчання відібраних галичан за кордоном. Узагалі дана структура набула значного розвитку після 1909 року, маючи достатню мережу

філій та понад 25 тис. членів. Дана профільна структура відігравала значну роль у формуванні економічної освіти осіб, котрі займались сільським господарством, розвиваючи таким чином професійне шкільництво. З досліджень науковців Л. та І. Потапюк, найважливішими напрямками роботи товариства були: створення різних виробничих і господарських спілок; пропаганда сільськогосподарських знань серед населення; організація читалень, бібліотек, сільськогосподарських і промислових шкіл; проведення з'їздів, курсів і виставок; налагодження роботи зразкових господарств, дослідних станцій; посередництво при купівлі землі, штучних добрив, реманенту, збуті сільськогосподарських продуктів, видання тижневика «Господарська часопись», брошур із серії «Бібліотека сільського господаря» [3, с. 10].

Важливу функціональну роль відіграв перший український кооператив «Народна торгівля», створений 1883 року. За перший рік діяльності кількість його членів зросла з 64 до 700 осіб. Членство в такій установі було відмінною можливістю не лише практичного застосування економічних знань, але й покращення їх рівня. Як писав І. Франко у своїх економічних працях, будучи добре обізнаним в особливостях торговельно-бізнесової діяльності того часу, кооператив посів провідне місце в галицькому купецькому світі, є цілком конструктивно-спроможною організацією, має торговельні стосунки з мережею сільських крамниць; це корисне товариство заслуговує найкращого розвитку [8].

Варто розуміти, що функціонування організаційних структур мало як прямий, так і опосередкований вплив на розвиток економічної освіти в регіоні. З одного боку, вони слугували осередками формування фінансово-економічної грамотності населення, організації системи зв'язків осіб з відповідними потенційними задатками. З іншого боку, такі структури розвивали освітню інфраструктуру, давали доступ навіть малограмотному населенню до економічного знання, з можливістю його застосування у побуті та на перспективу у власній господарській діяльності. Також вони мали виняткове інституціональне значення, засвідчуючи спроможність населення до самоорганізації, розвитку й адаптації до прогресивних викликів.

Висока інституційна організація розвитку економічної освіти на західноукраїнських землях вилилась у проведення 1909 року Першого Всеукраїнського просвітньо-економічного конгресу, основним організатором якого було товариство «Просвіта». Даний конгрес проходив у

Львові і налічував понад 750 учасників з усієї України. Як пише І. Зуляк, основним завданням цієї наради було критичне осмислення й оцінка результатів діяльності, знаходження шляхів і методів поліпшення економічного стану українського селянства; участь у конгресі всіх верств населення свідчила про зацікавленість змінити існуючі соціально-економічні порядки на селі, що сприяло б значному піднесенню економіки Східної Галичини та відповідно зростанню матеріального добробуту українців [7, с. 157-158]. Такий захід свідчить про достатній рівень економічної освіти як залучених у відповідні господарські процеси осіб, так і готовність інших членів соціуму розвивати відповідні навички. Така непересічна подія, безумовно, не лишилась непоміченою як у самому суспільстві, так і на вищому рівні, позиціонуючи західноукраїнські землі як активних економічних агентів європейського масштабу.

Розвиток економічної освіти того часу забезпечували численні науково-дослідні друковані матеріали. Окрему «лінію» в них формувала ідея кооперативного руху. Її обстоювали в своїх працях численні галицькі діячі досліджуваного періоду:

– Волошин Августин, який у виданні «Наука», інших працях доводив переваги кооперативів, а також домігся введення на Закарпатті кооперативних законів, які захистили девальвовані після приєднання краю до Чехословацької республіки вклади закарпатських кооперативних спілок у будапештських банках [9];

– Коренець Денис, який активно пропагував і втілював в життя моделі ступеневої торговельно-кооперативної освіти, вивчав відповідний зарубіжний досвід, аналізував економічні, соціально-культурні, демографічні чинники і напрямки їх розвитку [10];

– Дзерович Юліан, який сам був членом священничого кооперативу «Власна допомога», видавничого кооперативу «Мета», доголітнім членом Надзірної ради торговельно-промислового кооперативу «Достава», що займався виробництвом і постачанням церковних речей; Дзерович добре розумів велике значення кооперації для виховання почуття відповідальності і сили національної спільноти, адже, працюючи в кооперації, пересічна людина перестає думати тільки про себе, а думає про загальне, тоді людина стає громадянином [11, с. 10];

– Коберський Карл, який був редактором кооперативного журналу «Кооперативна Республіка» та інших видань РСУК;

– Павликовський Юліан, який, наголошуючи на вагомій ролі кооперації в українському суспільстві, закликав до створення нових кооперативних осередків у повіті та на території краю з метою зміцнення українського елементу в містах та незалежнення від польської кооперації [12, с. 54];

– Смаль-Стоцький Степан, який розкривав історичні аспекти економічного розвитку Буковини (праця «Буковинська Русь» 1897 року), був редактором газети «Руська Рада» і співредактором газети «Буковина» та пропагував ідеї кооперативного руху;

– Храпливий Євген, який був редактором журналу «Господарсько-кооперативний часопис», інших видань пізнішого періоду та автором численних праць з питань поширення сільськогосподарських кооперацій;

– Євген Олесницький, який входив до редакційної колегії часопису «Діло», часто публікував там свої статті, що містили професійний аналіз економічних відносин в краї [13].

Загалом, аналіз економічної, політичної, психологічної, педагогічної літератури того часу свідчить, що багато вітчизняних та зарубіжних філософів, педагогів, економістів вбачали у духовно-моральних аспектах ринкових відносин засоби не лише підвищення ефективності виробництва, а й морального удосконалення людей [14].

Серед характерних ознак формування економічної освіти на західноукраїнських землях досліджуваного періоду важливо акцентувати увагу на розвитку фахового (професійного) шкільництва з поширенням так званих бурс. Поштовхом цьому стало прийняття закону про організацію 1872 року, який санкціонував їх національну окремішність; як пишуть Л. та І. Потапюк, даним нормативом дозволялось заснування приватних шкіл, що напряму стосувалось

професійного шкільництва, якому сприяли різні українські економічні й культурно-освітні установи, товариства, що пробуджували в народі розуміння необхідності створення фахових шкіл як одного із засобів порятунку від злиднів [3, с. 8]. Поширеними були торгівельні школи, покликані до надання базових знань торгівлі у різних сферах. Позитивно, що в цей період розвивалась система позашкільної торговельної практики. Таким чином, більша кількість молоді могла визначитися зі своїми задатками до торговельно-економічної справи.

Період кінця ХІХ століття проявлявся більшою мірою в розвитку економічної освіти на рівні шкіл. Вища студія не була ще такою потужною. Для прикладу, до кінця ХІХ століття на базі Львівського національного університету імені Івана Франка діяло лише три факультети – юридичний, теологічний і філософський. З 1891 року був відкритий медичний факультет. Економічний факультет розпочав свою діяльність лише 1966 року. Проте професійне шкільництво, інституціоналізований кооперативний рух з підтримкою громадських структур беззаперечно спричинили поштовх для становлення вищої економічної освіти в Галичині та інших західноукраїнських землях.

Висновки із цього дослідження. Отже, в умовах відсутньої державної підтримки освітньої підготовки населення другої половини ХІХ – початку ХХ століття та залишаючись підневільним Австро-Угорській монархії, продемонструвало надзвичайно важливу рису самоорганізації. Діяльність «Просвіти», інших громадських товариств засвідчили існування української інтелігенції, здатної до об'єднання та поширення національної ідеології. Показово, що характерною рисою розвитку кооперативної та економічної освіти того часу були її національні засади.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Заглинська Л.В. Економічна освіта в контексті інвестиційних процесів в галузі / Л.В. Заглинська, О.І. Лукомська // Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти. – 2014. – Вип. 9. – С. 73-76.
2. Товканець Г.В. Педагогічний аналіз завдань вищої економічної освіти в Україні / Г.В. Товканець // Науковий вісник Ужгородського національного університету : Серія: Педагогіка. Соціальна робота / гол. ред. І.В. Козубовська. – Ужгород : Говерла, 2014. – Вип. 31. – С. 182-185.
3. Потапюк Л.М. Становлення економічної освіти на прикладі діяльності західноукраїнських громад (кінець ХІХ – початок ХХ століття) / Л.М. Потапюк, І.П. Потапюк // Економічний форум. – 2015. – № 2. – С. 5-12.
4. Всеукраїнське товариство «Просвіта» імені Тараса Шевченка : Вікіпедія. Вільна енциклопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/.../Всеукраїнське_товариство_«Просвіта»_іме...
5. Левицький К. Початки розвою наших економічних інституцій : 1890–1900 / К. Левицький // Перший Український просвітнекономічний конгрес, уладжений товариством «Просвіта» у Львові в днях 1 і 2 лютого 1909. – 560 с.

6. Народні Рускі товариства у Львові // Ілюстрований народний календар Товариства «Просвіта» на рік 1900. – Ч. 23. – Кн. 1-2. – С. 198-202.
7. Зуляк І. Роль «Просвіти» у поширенні економічних знань у східній Галичині (кінець ХІХ–початок ХХ ст.) / Іван Зуляк // Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 19 : «Просвіта» – обєріг незалежності та соборності України / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Відп. ред. Ярослав Ісаєвич, упоряд. : Феодосій Стеблій, Володимир Пашук. – Львів, 2010. – 784 с. – С. 151-159.
8. Франко І. Народна торгівля // Зібрання творів Івана Франка : У 50-ти т. – Київ : Наукова думка, 1985. – Т. 44. – Кн. 2. – С. 284-285.
9. Мишанич О.В. Життя і творчість Августина Волошина / О.В. Мишанич. – Ужгород : ВАТ «Видавництво» «Закарпаття», 2002. – 47 с.
10. Гіптерс З.В. Роль педагога в економічній підготовці фахівця на західноукраїнських землях ХІХ – першої половини ХХ століть / З.В. Гіптерс // Педагогічні науки. – Вип. 12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://gnpu.edu.ua/files/VIDANNIY/Visnik_12/V12_49.pdf.
11. Пастушенко Н. Невичерпне джерело педагогічної мудрості / Наталія Пастушенко // Педагогічна Думка. До 140-річчя з дня народження Юліяна Дзеровича. – 2011. – № 1. – С. 5-23.
12. Потіха О. Особливості взаємин Українського національно-демократичного об'єднання з економічними товариствами Західної України (1930–1935) / Оксана Потіха // Мандрівець. – 2011. – № 5. – С. 54-57.
13. Пинда Л.А. Олесницький Євген – провідник українського кооперативного і хліборобського руху Галичини другої половини ХІХ–поч. ХХ ст. / Л.А. Пинда // Історія науки і біографістика. – 2015. – № 4. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/INB_Title_2015_4_14.
14. Гіптерс З.В. Економічна освіта на західноукраїнських землях та її сподвижники (ХІХ–перша половина ХХ століть) : монографія / З.В. Гіптерс. – К. : УБС НБУ, 2011. – 347 с.

УДК 336.1:352:336.377«19»(477.5)

Фінансування земствами Лівобережної України сільськогосподарських шкіл на початку ХХ століття

Крот Л.М.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри фінансів і кредиту
Кременчуцького національного університету
імені Михайла Остроградського

У статті проаналізовано діяльність земських установ Лівобережної України щодо створення закладів сільськогосподарської освіти та їх фінансового забезпечення на початку ХХ ст. Особлива увага приділяється стану фінансування сільськогосподарських шкіл. Наголошено, що зусиллями земських установ проводилася значна пропагандистська робота щодо впровадження нових методів в аграрний сектор економіки, а також зростали асигнування губернських земств на утримання навчальних закладів професійного спрямування.

Ключові слова: земство, сільськогосподарська школа, фінансування, витрати, асигнування.

Krot L.M. ФИНАНСИРОВАНИЕ ЗЕМСТВАМИ ЛЕВОБЕРЕЖНОЙ УКРАИНЫ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ШКОЛ В НАЧАЛЕ XX ВЕКА

В статье проанализирована деятельность земских учреждений Левобережной Украины по созданию заведений сельскохозяйственного образования и их финансового обеспечения в начале XX в. Особое внимание уделяется состоянию финансирования сельскохозяйственных школ. Отмечено, что усилиями земских учреждений велась значительная работа по пропаганде внедрения новых методов в аграрный сектор экономики, а также увеличивались ассигнования губернских земств на содержание учебных заведений профессиональной направленности.

Ключевые слова: земство, сельскохозяйственная школа, финансирование, расходы, ассигнования.

Krot L.M. FINANCING OF AGRICULTURAL SCHOOLS IN THE EARLY TWENTIETH CENTURY BY THE ZEMSTVO, THAT WERE OPERATING ON THE LEFT-BANK UKRAINE

The article analyzes the activity zemstvos Left Bank of Ukraine to establish agricultural education institutions and their financial support in the early twentieth century. Particular attention is paid to financing agricultural schools. Emphasized that efforts zemstvos was conducted significant outreach on new methods in the agricultural sector, and increased allocations Provincial Board for the maintenance of schools professional direction.

Keywords: council, agricultural school, funding, costs, allocation.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Одними з найважливіших завдань розбудови державності незалежної демократичної України нині є формування громадянського суспільства і створення реальної та дієвої системи місцевого самоврядування. Це передбачає зміну в поглядах на економічний розвиток територій, характер фінансових взаємозв'язків громади, органів влади та обумовлює необхідність нарощення фінансової бази місцевого самоврядування і, як наслідок, зростання його самодостатності та фінансової незалежності. Досягнення реальної фінансової спроможності територіальних громад дасть змогу забезпечити належне виконання покладених на них функцій та перенести основну вагу управлінського процесу на місцевий рівень.

У зв'язку з цим сучасні дослідники все частіше звертаються до досвіду минулого, зокрема до вивчення історії земських установ, які вна-

слідок реформи 1864 р. у Російській імперії стали важливим громадським інститутом і функціонували в українських губерніях Російської імперії у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. Саме земство, вирішуючи різні проблеми народного господарства, накопичило певний досвід роботи на місцях, досвід спільної діяльності адміністрації та місцевих кіл.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливим джерелом висвітлення функціонування земств на теренах України виступають наукові праці відомих вітчизняних учених, громадських діячів, діяльність яких припадає на другу половину ХІХ – початок ХХ ст. Серед них: Б. Веселовський [1], Е. Гарлицький [2], В. Дорошенко [3], А. Дядиченко [4], В. Хижняков [5] та ін. Не менш важливе значення мають дослідження сучасних економістів та істориків, у працях яких знайшли відображення різні аспекти аграрної пореформеної еволюції та діяльності земств. Вагомими в

контексті досліджуваної проблеми вважаємо роботи сучасних дослідників В. Абрамова [6], Л. Корнійчук [7], Т. Лобас [8] Л. Мекшун [9], В. Феценко [10].

Незважаючи на різноаспектність вивчення проблеми, недостатньо висвітленим залишилося питання про професійну освіту на Лівобережній Україні на початку ХХ ст., зокрема фінансову підтримку органів місцевого самоврядування сільськогосподарської освіти.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є висвітлення фінансування земствами Лівобережної України сільськогосподарських шкіл на початку ХХ ст.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розвиток капіталізму в Російській імперії вимагав збільшення кількості освічених людей, розширення мережі навчальних закладів із метою підготовки фахівців для промисловості, сільського господарства, торгівлі. Земські установи Лівобережної України великого значення надавали заснуванню сільськогосподарських шкіл, значна частина яких фінансувалась за рахунок їхніх коштів. Окрім того, щоб полегшити доступ до шкільної сільськогосподарської освіти, органи місцевого самоврядування надавали стипендії мало-забезпеченим учням. Сільськогосподарські освітні заклади, які утримувались земством або за їх значної фінансової участі, можна розділити на чотири типи: 1) школи з курсом середнього навчального закладу; 2) нижчі школи першого і другого розрядів; 3) школи за спеціальними галузями сільського господарства; 4) сільськогосподарські відділи при початкових навчальних закладах.

Найбільшого поширення в губерніях Лівобережної України набули сільськогосподарські школи першого та другого розрядів, де курс навчання продовжувався три роки, але до перших приймалися лише випускники двокласних міністерських шкіл, а до других – випускники початкових шкіл. Ці школи мали за мету розповсюдження серед населення основ сільськогосподарських знань і необхідних для нього ремесел. Домінуючими у навчальному процесі були практичні заняття. Штатне утримання школи першого розряду складало 2,5 тис. крб., а другого – 1,5 тис. крб.

На навчання до нижчих сільськогосподарських шкіл приймалися особи не молодше 14 років. Три роки учні отримували теоретичні знання і виконували практичні роботи в шкільному господарстві. На четвертий рік навчання вони проходили практику в поміщицьких маєтках, звітували про свою роботу перед педаго-

гічною радою і вже потім одержували атестат.

Однією з перших нижчих сільськогосподарських шкіл України була Асєєвська, яка функціонувала у Зміївському повіті Харківської губернії. Вона почала діяти з 1883 р. У 1888 р. між Зміївським повітовим земством та Міністерством землеробства було укладено угоду на 12 років про умови опікування цим навчальним закладом. У 1899 р. школа отримала 20 тис. крб. кредиту від губернського земства на перетворення її з другорозрядної в першорозрядну. У 1900 р. було вирішено асигнувати на її утримання 4490 крб. щорічно [11, с. 502].

У 1899 р. збори гласних Харківського повітового земства клопотали про заснування при Харківському землеробському училищі нижчої сільськогосподарської школи, в якій мала бути розширена програма викладання спеціальних дисциплін, таких як садівництво, городництво, бджільництво. Вони постановили, що у випадку задоволення їхнього прохання заснувати п'ять стипендій від повітового земства [11, с. 508].

Харківське губернське земство підтримало це клопотання. Того ж 1899 р. воно асигнувало 1100 крб. на створення нижчої сільськогосподарської школи при Харківському землеробському училищі з умовою безкоштовного навчання в ній 11 учнів, по одному з кожного повіту. Крім цього, було надано 4% кредит на влаштування сільськогосподарських шкіл Сумському земству в розмірі 93 тис. крб. зі сплатою 11 000 крб. щорічно, Харківському повітовому земству – 69 тис. крб. [11, с. 497].

На початку ХХ ст. у Харківській губернії функціонувала Липоватська сільськогосподарська школа для сиріт і бідних дітей, де протягом 1910–1911 рр. навчалось 84 учні в двох підготовчих класах і трьох спеціальних [12]. Згодом названа школа була перетворена в сільськогосподарське училище ім. П. Столипіна [13, с. 42]. Переважна більшість її випускників працювала в поміщицьких маєтках.

У Полтавській губернії ціла мережа сільськогосподарських навчальних закладів сформувалася в 90-х роках ХІХ ст. при активній підтримці земських установ. Усього регіоні на початку ХХ ст. функціонувало 13 нижчих сільськогосподарських освітніх закладів, із них шість сільськогосподарських шкіл (Жабківська, Андріївська, Лубенська, Золотоніська, Бориспільська, Біликівська), чотири школи садівництва (Полтавська, Зіньківська, Процівська, Хорольська), одна земська практична школа садівництва, городництва та лісорозведення (Костянтиноградська), одна сільсько-

господарська реміснична школа першого розряду (Кобеляцька).

Лубенська сільськогосподарська школа була заснована в 1891 р. Із 1912 р. вона отримала статус нижчого сільськогосподарського училища. Керівництво школою здійснювало Полтавське губернське земство. Навчання в ній було безкоштовним, тільки повні пансіонери повинні були вносити 130 крб. на рік [14, с. 480].

Серед спеціалізованих шкіл особливе місце посідає Полтавська школа садівництва і городництва. Вона була заснована й утримувалась на кошти Полтавського губернського земства із щорічною допомогою в розмірі 3000 крб. від Головного управління землеустрою та землеробства [15, с. 139]. Матеріальну базу і дослідне поле цього навчального закладу у 1923 р. було включено до складу агрокооперативного технікуму, який у 1929 р. було реорганізовано в Полтавський сільськогосподарський інститут (сьогодні це Полтавська державна аграрна академія).

Сільськогосподарські школи користувались значною фінансовою підтримкою з боку земських установ. Так, участь Полтавського губернського земства в розповсюдженні початкової сільськогосподарської освіти виявлялась у наданні щорічних субсидій школам садівництва та городництва Полтави в розмірі 12 000 крб., Лубенській – 1 000 крб., Золотоніській – 1 500 крб. У 1899 р. Переяславському земству на утримання в Борисполі нижчої сільськогосподарської школи II розряду було асигновано 1 000 крб. У 1900 р. Костянтиноградському повітовому земству виділено 1 000 крб. на утримання практичної школи садівництва. Крім того, одноразова допомога була надана в 1898 р. Андріївській школі – 7 500 крб. у вигляді позики для закінчення будівництва; у 1899 р. – 1 500 крб. одноразово для розширення Жабківської сільськогосподарської школи; 13 500 крб. Лубенській школі для купівлі ділянки землі; у 1900 р. на облаштування шкіл Переяславському повіту надано 2 000 крб. і Костянтиноградському – 3 000 крб. [11, с. 335].

Золотоніське повітове земство виділяло на утримання сільськогосподарської школи 3 500 крб., 1 500 крб. давало губернське земство, 3 000 крб. – Міністерство землеробства. Також витрати школи покривалися за рахунок навчання учнів (1 000 крб.) і за рахунок прибутків із власного господарства (1 000 крб.) [11, с. 335]. Всього утримання школи коштувало 10 000 крб. на рік, з яких половину надавали земські установи.

У 1914 р. асигнування Полтавського губернського земства на утримання Андріївської, Золотоніської, Жабківської, Бориспільської сільськогосподарських шкіл підвищеного типу складали по 1 500 крб. кожній, Костянтиноградської, Зінківської, Процівської – по 1 000 крб., Хорольської – 500 крб. [15, с. 129]

Лубенське сільськогосподарське училище того ж року отримало від земства 23 955 крб. постійних асигнувань і 3 153 крб. – одноразових, 10 000 крб. – від казни. Всього асигнування Полтавського губернського земства на сільськогосподарські навчальні заклади в 1914 р. склали 81 343 крб. щорічних, 11 786 крб. – одноразових (всього – 93 129 крб.), у 1915 р. – 87 313 крб. щорічних, 3 000 крб. – одноразових (90 313 крб.) [6, с. 15], у 1916 р. – 103 352 крб. щорічних, 8 860 крб. – одноразових (загалом 112 212 крб.) [16, с. 16].

Для порівняння слід згадати, що Полтавське губернське земство виділяло на ці потреби в 1899 р. 34 000 крб., у 1900 р. – 29 757 крб. і в 1901 р. – 58 293 крб. [11, с. 611]. Таким чином, асигнування Полтавського губернського земства на сільськогосподарські навчальні заклади протягом 15 років зросли майже втричі.

У Чернігівській губернії відкриття сільськогосподарських навчальних закладів за активної підтримки земських установ розпочалось в кінці XIX ст. У 1899 р. було засноване сільськогосподарське відділення при Новозибківському реальному училищі. Наступного року на прохання і при матеріальній підтримці земств був відкритий сільськогосподарський відділ при Ніжинському технічному училищі імені О. Кушкевича та сільськогосподарське училище у Воздвиженську Глухівського повіту. У цей період розпочали свою діяльність Майновська сільськогосподарська школа в Козелецькому повіті, школа садівництва і бджільництва в селі Слободка Чернігівського повіту, Стародубська сільськогосподарська школа, Борзенська школа садівництва, городництва і бджільництва.

У 1899 р. було прийнято постанову про організацію в маєтку губернського земства «слобідки» жіночої школи домоводства, молочного господарства та інших галузей сільського господарства. На її обладнання в 1899 р. було асигновано 11 484 крб. і на утримання – 6 776 крб. На 1900 р. було вирішено відкрити в містечку Мрин Ніжинського повіту жіночу школу сільського господарства і домоводства. На її утримання виділено 1 000 крб. [11, с. 533].

Допомогу від губернського і повітового земств отримували й інші сільськогосподарські заклади. Борзенська школа садівництва, городництва і бджільництва мала субсидії від казни 1 500 крб. щорічно, від губернського земства – 250 крб. щорічно та від повітового земства в 1899 р. – 4 627 крб., у 1901 р. – 4 364 крб. [11, с. 535–536].

Земства активно залучали всі наявні можливості для більш ефективного впливу на селян із метою піднесення їх загальної культури. Для цього вони планували розширити мережу сільськогосподарських навчальних закладів, створення так званих народних сільськогосподарських шкіл, обстоювали думку,

що кожен повіт повинен мати власну сільськогосподарську школу, вживалися заходи щодо збільшення кількості сільськогосподарських курсів та агрономічної допомоги населенню.

Висновки з цього дослідження. Отже, зміст освіти професійних шкіл був спрямований на підготовку кваліфікованих спеціалістів в аграрній галузі виробництва. Сільськогосподарські школи готували спеціалістів, які були спроможні ефективно працювати в умовах функціонування ринкових відносин. Земства дбали про фінансування, матеріально-технічне оснащення, засоби навчання в зазначених закладах, тим самим сприяли підвищенню освітнього рівня населення українських губерній.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Веселовский Б. История земства : в 4-х т. / Б. Веселовский. – СПб., 1909–1911.
2. Гарлицкий Э. Опыт очерка сельскохозяйственной деятельности уездных земств Черниговской губернии за десятилетие 1895–1903 гг / Э. Гарлицкий // Земский сборник Черниговской губернии. – 1906. – № 7–8. – С. 20–59.
3. Дорошенко В. З історії земства на Україні / В. Дорошенко. – Львів, 1909 – (ЗНТШ. Студії з поля суспільних наук і статистики). – Т. II. – 68 с.
4. Дядиченко А. Доходы и расходы Черниговского земства за последние 25 лет / А. Дядиченко // Земское дело. – 1911. – № 6–5. – С. 27–531.
5. Хижняков В. Кооперация и земство / В. Хижняков // Юбилейный земский сборник 1864–1914. – СПб., 1914. – С. 342–358.
6. Абрамов В. Земская статистика народного образования / В. Абрамов // СОЦИС. – 1996. – № 2. – С. 89–92.
7. Корнийчук Л. Экономические вопросы в деятельности земств / Л. Корнийчук // Экономика Украины. – 1995. – № 1. – С. 58–64.
8. Лобас Т. Экономическая деятельность земских учреждений 1864–1917 гг. (На материалах земств Полтавской, Харьковской, Черниговской губерний) : автореф. дис. ... канд. ист. наук : спец. 07.00.02 «Отечественная история» / Т. Лобас. – М., 1997. – 20 с.
9. Мекшун Л.М. Особливості земської статистики в Україні у другій половині XIX – на початку XX ст. (історико-економічний аспект) : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.01.04 «Економічна історія та історія економічної думки» / Л.М. Мекшун. – К., 2004. – 20 с.
10. Фещенко В.М. Дослідження проблем становлення та розвитку ринкового господарства в працях економістів України другої половини XIX – на початку XX ст. : [монографія] / В.М. Фещенко. – К. : КНЕУ, 2003. – 187 с.
11. Справочные сведения о деятельности земств по сельскому хозяйству (по данным на 1899, 1900, 1901 годы). / Сост. под ред. В.В. Бирюковича. – СПб. : Общественная польза, 1902. – Вып. 5. – 612 с.
12. Харьковские губернские ведомости. – 1911. – 12 мая.
13. Державний архів Харківської області (ДАХО). – Ф. 304. – оп. 1. – спр. 2780 (Протоколи засідання педсовета Липковатовского низшего сельскохозяйственного училища) – 112 с.
14. Полтавщина. Енциклопедичний довідник / За ред. А.В. Кудрицького. – К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1992. – 1024 с.
15. Отчет Полтавской губернской земской управы за 1914 год. Вып. 1. – Полтава : Электротипо-литография И.Л. Фришберга, 1915. – 227 с.
16. Абрамов В. Земский бюджет / В. Абрамов // Банковские услуги. – 1996. – №3–4. – С. 30–33.

Концептуальні підходи до визначення ролі держави у сфері освіти

Матюк Т.В.

кандидат економічних наук,
старший викладач кафедри економічної теорії та історії економічної думки
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

У статті визначено місце освітніх послуг у системі суспільних благ та розглянуто концептуальні підходи до визначення ролі ринку та держави у забезпеченні їх надання суспільству. Виявлено сфери, в які має спрямовувати свою регулюючу діяльність держава з метою сприяння соціально-економічному розвитку, а саме: створення умов для функціонування ринку освітніх послуг, через взаємозв'язок якого з ринком ресурсів реалізується продуктивна функція освіти; подолання ефекту «фрирайдерства»; мериторизація попиту на освітні послуги; створення матеріальних та духовних засад для реалізації соціальних функцій освіти.

Ключові слова: освіта, ринок освітніх послуг, ефект «фрирайдерства», мериторні блага, теорія опікуваних благ, мультизмешане благо.

Матюк Т.В. КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ПОДХОДЫ К ОПРЕДЕЛЕНИЮ РОЛИ ГОСУДАРСТВА В СФЕРЕ ОБРАЗОВАНИЯ

В статье определено место образовательных услуг в системе общественных благ и рассмотрены концептуальные подходы к определению роли рынка и государства в обеспечении их предоставления обществу. Определены сферы, в которые целесообразно государству направлять свою регулируемую деятельность с целью обеспечения социально-экономического развития, а именно: создания условий для функционирования рынка образовательных услуг, через взаимосвязь которого с рынком ресурсов реализуется продуктивная функция образования; преодоление эффекта «фрирайдерства»; мериторизация спроса на образовательные услуги; создание материальных и духовных условий для реализации социальных функций образования.

Ключевые слова: образование, рынок образовательных услуг, эффект «фрирайдерства», мериторные блага, теория опекаемых благ, мультимешанное благо.

Matiuk T.V. CONCEPTUAL APPROACHES TO THE DEFINITION OF THE ROLE OF THE STATE IN EDUCATION

The article defines the place of educational services in system of public goods and considers the conceptual approaches to defining the role of market and state in providing them to society. Identified areas in which it is reasonable for the state to direct their regulatory activities to ensure socio-economic development, namely: creation of conditions for the functioning of the market of educational services via the relationship with the implemented resources market productive function of education; overcoming the effect of «freeridership»; monitorize area demand for educational services; create material and spiritual conditions for the realization of the social functions of education.

Keywords: education, educational services market, effect of «freeridership», meritory good, theory of patronized goods, multimachine good.

Постановка проблеми. Освіта може ефективно виконувати свою функціональну роль як чинника соціально-економічного розвитку тільки у разі створення сприятливих умов як для якісного вдосконалення окремої людини та розвитку суспільства в цілому, так і для подальшого кількісного зростання матеріальних і нематеріальних благ. У ході історичного розвитку ці умови формувалися, з одного боку, ринковим саморегулюванням, а з іншого – виникали внаслідок свідомої діяльності людей і були пов'язані з державним управлінням.

Аналіз останніх досліджень та публікацій та виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Зауважимо,

що в сучасній економічній літературі немає одностайного погляду щодо того, чим зумовлена необхідність державної та громадської участі у наданні освітніх послуг та які безпосередні причини спонукають цих суб'єктів ставати учасниками процесу управління ринком освітніх послуг.

Метою статті є виділення концептуальних підходів до визначення ролі держави у сфері освіти. Згрупувавши найбільш поширені теорії у даній сфері та представивши їх в узагальненому вигляді в таблиці 1, приходимо висновку про існування чотирьох концептуальних підходів до визначення ролі держави у сфері освіти, пов'язаної з її мотивацією здійснювати вплив на ринок освітніх послуг.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перший підхід відтворює погляди, притаманні ранній неокласиці і закладені А. Маршаллом у «Принципах економіки» (1890). У цих поглядах домінує уява про самодостатність ринкового механізму як регулятора економічних процесів, а значить, усі рішення про здобуття освіти приймаються окремими раціонально діючими суб'єктами на основі уявлень про граничну корисність даного блага або його граничну продуктивність у разі його розгляду як ресурсу. Держава у такій моделі виконує мінімальні функції, викликані необхідністю підтримання умов для ринкового саморегулювання (створення правового середовища освітньої діяльності, захист приватної власності, обмеження монополізму на ринку освітніх послуг тощо). Ринок освітніх послуг за таких умов є похідним від ринку ресурсів: високий попит на трудові ресурси певної якості породжує потребу в освітніх послугах, за рахунок яких формуються професійні, кваліфікаційні та особистісні компетенції робочої сили [2].

Другий підхід акцентує увагу на «провалах ринку», одним із випадків яких є недовиробництво освітніх послуг приватним сектором економіки у силу притаманності останнім властивостей суспільних благ.

Фундатором підходу до пояснення участі держави у наданні освітніх послуг з позиції теорії суспільних благ вважається П. Саму-

ельсон, який у роботі «Чиста теорія суспільних витрат» (1954) здійснив спробу сформулювати умови рівноваги для суспільних благ, під якими розумів товари, «які в однаковій кількості входять у дві або більше індивідуальні функції корисності» [6, с. 48].

Виходячи із такого розуміння сутності суспільного блага, вчений приходиться висновку, що умова рівноваги для таких благ передбачає сумування граничних норм заміщення для всіх індивідів. При цьому завжди існує безліч Парето-оптимальних станів рівноваги, а значить, виникає проблема вибору соціального максимуму. При вирішенні даної проблеми П. Самуельсон дійшов висновку, що за рахунок ринкового механізму цей оптимум встановити неможливо. Нульові граничні витрати виробництва суспільних благ, на думку вченого, зумовлюють бажання споживачів приховувати свої потреби у цих товарах (ефект «фрирайдерства»). Відповідно, такі потреби не впливають на рівень ринкової ціни суспільних благ і не зацікавляють виробників постачати їх на ринок. Ці причини примушують державу брати на себе виробництво суспільних благ та використовувати податкові механізми компенсації витрат на їх виробництво.

Російський дослідник О. Рубінштейн вказує, що внаслідок того, що властивості суспільних благ (невиключеність і неконкурентність) можуть проявлятися з різним ступенем інтенсивності, ряд дослідників припускають мож-

Таблиця 1

Основні концептуальні підходи до визначення мотивації держави щодо втручання у дію ринкового механізму надання освітніх послуг

Концепція	Характеристика теоретичного підходу
Неокласика (А. Маршалл)	Ринки освітніх послуг функціонують як похідні ринків ресурсів на основі механізму саморегулювання. Держава виконує мінімальні функції, викликані необхідністю підтримання умов для ринкового саморегулювання.
Теорія суспільних благ (П. Самуельсон, Дж. Стігліц, М. Блауг)	Ринкам освітніх послуг властиві «провали», пов'язані з їхньою неспроможністю виявити потребу у освітньому товарі у силу ефекту «фрирайдерства». Держава бере на себе функцію надання суспільству такого товару і використовує податкові механізми компенсації витрат на його виробництво.
Теорія мериторних благ (Р. Масгрейв)	Ринкам освітніх послуг властиві «провали», пов'язані з їхньою неспроможністю виявити потребу в освітньому товарі у силу невідповідності нормативних і фактичних потреб приватних осіб. Держава спрямовує свою активність на створення умов для корекції індивідуальної поведінки у бік прийняття нормативно правильних рішень.
Теорія опікаємих благ (О. Рубінштейн)	Через ринок виявляються приватні інтереси щодо певних благ, а через політичний механізм – суспільний інтерес. Держава виступає у ролі ринкового гравця, який прагне до реалізації суспільного інтересу і постачає на ринок освітні послуги у обсязі, що задовольняє суспільні потреби.

ливість існування проміжних видів благ. Прикладом останніх можуть бути змішані блага (Дж. Стігліц, Якобсон), квазісуспільні товари (М. Блауг) [3]. Однак, незважаючи на варіацію проявів суспільного блага, втручання держави у його виробництво зумовлене однією загальною причиною, а саме: неспроможністю ринку виявити потребу у даному товарі та забезпечити його виробництво у необхідному обсязі.

Третій підхід до визначення ролі держави у сфері освіти базується на концепції мериторних благ Р. Масгрейва, згідно якої освітня послуга є благом, попит на яке з боку приватних осіб відрізняється від нормативних спрямувань [5]. Останні, на думку вченого, є «правильними» перевагами індивідів, які не можуть бути виявлені ринковим механізмом. Відповідно, існує певна розбіжність між правильними і фактичними потребами приватних осіб, усунення якої й бере на себе держава, надаючи освітні послуги.

При цьому, важливим стає визначення причин наявності подібного розриву. Масгрейв вказує, що втручання держави у виробництво мериторних благ може бути обумовлено ірраціональною поведінкою суб'єктів, що зумовлена дефіцитом їх розумових та інтелектуальних здібностей, браком інформації, власної волі та обмеженістю грошових ресурсів, а також наявністю колективних потреб нормативного характеру, внаслідок чого виникають неспівпадіння фактичних і нормативних (правильних) інтересів суб'єктів та генерується мериторна активність держави. Остання, на відміну від ситуації суспільних товарів, не пов'язана з ефектом «фрирайдерства» і не зосереджена на державному виробництві благ, а спрямована на створення умов для корекції індивідуальної поведінки у бік прийняття нормативно правильних рішень. Іншими словами, подвійна природа переваг індивідів відносно товарів, для яких не характерні властивості суспільних благ, сам факт наявності нормативних суджень по відношенню до їх виробництва або споживання, що не співпадають з індивідуальними перевагами, детермінують державну активність з приводу формування попиту на відповідні товари.

Четвертий підхід до визначення державної мотивації щодо втручання у дію ринкового механізму надання освітніх послуг представлений теорією опікуваних благ, яка ґрунтується на методологічних засадах соціодинаміки (див. напр. [1]). Фундатори даного підходу (О. Рубінштейн та Р. Грінберг) виходять із уявлення про відсутність будь-яких індивіду-

альних переваг відносно суспільного блага і, відповідно, неможливості відображення суспільного інтересу в індивідуальних функціях корисності. Натомість вчені постулюють тезу про існування соціальної корисності благ (притаманність якої благам і є критерієм їх віднесення до категорії опікуваних), а також наявності самостійних інтересів суспільства, які не зводяться до приватних. «Товари і послуги, по відношенню до виробництва і споживання яких у суспільства є свій власний, нормативний інтерес, називаються мною опікуваними благами», – вказує О. Рубінштейн [4, с. 34].

Категорія опікуваних благ, на думку вченого, знімає обмеженість, характерну для концепцій суспільних і мериторних благ. Останні базуються на тезі, що суб'єкт формує дві індивідуальні оцінки – істинну й приховану щодо суспільного блага, фактичну і нормативну – у випадку блага мериторного. Згідно уявлень О. Рубінштейна, таке «дводумство» одного й того ж самого індивіда не може бути джерелом наявності благ, які потребують державної опіки. У силу існування самостійного суспільного інтересу, виразником якого є держава, у суспільстві протікають два паралельних процеси: усереднення індивідуальних переваг через механізм ринку і вираження інтересів суспільства посередництвом механізмів політичної системи. Тобто, наявні дві гілки формування суспільних інтересів, які є взаємодоповнюваними та рівнопорядковими (компліментарність індивідуальної та соціальної корисності).

Відповідно, держава у даній концепції виступає у ролі ринкового гравця, який прагне до реалізації суспільних інтересів, а значить, є виробником особливої категорії благ – опікуваних. Останні поєднують в собі класичні мериторні блага, товари баумолівської та шумпетеріанської економік. Окремою групою позиціонуються власне суспільні товари, тобто ті, які володіють ознаками неконкурентності у споживанні та невиключеністю.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Подана класифікація найбільш поширених підходів щодо встановлення причин та визначення напрямів державного втручання у механізм функціонування ринку освітніх послуг свідчить, що серед науковців не існує однозначної думки відносно ролі держави у сфері освіти. А це призводить до неможливості визначення пріоритетних сфер державного впливу та вибору конкретних інструментів його реалізації.

Стосовно участі держави у процесі надання освітніх послуг, необхідно, на нашу думку,

з'ясувати принципову можливість ринку і держави виявляти існуючі потреби у освітньому товарі та сприяти виконанню освітою своїх суспільних функцій.

У сфері продукування й передачі знань ми маємо справу як з освітньою послугою, так і з власне знанням, яке є чистим суспільним благом. Тому участь держави у його виробництві зумовлюється змішаною природою останнього. Наприклад, у сфері продукування знань фундаментального характеру досить чітко прослідковується ефект «фрирайдерства» (за іншою термінологією – «пасажира без квитка»), який полягає у прагненні індивіда приховати свої справжні потреби у даному товарі з метою заниження власної готовності сплачувати за нього в надії на те, що його постачання буде здійснено за чужий рахунок. У результаті виникає тенденція до недопостачання відповідних благ ринком, пошук шляхів подолання якої й призводить до розвитку й стимулювання фундаментальної науки за рахунок держави.

Вищевикладене стосується створення державою умов для реалізації продуктивної функції освіти, яка більшою мірою характерна для функціонування економічної сфери суспільства і, відповідно, сприяє забезпеченню економічного зростання. Щодо соціальних функцій освіти, які доповнюють її продуктивну функцію та сприяють економічному розвитку суспільства, то ми вимушені визнати, що ринкові механізми неспроможні виявити потребу суспільства у благах даного характеру та спрямувати освіту на ефективне виконання відповідних функцій. Як вже зазначалося, останні набувають свого конкретного втілення у сприянні встановленню балансу між екологією та економікою (екологічна функція), коригуванні поведінки економічних суб'єктів (соціалізуюча функція), їх мотивації на співробітництво та взаємодію (координуюча функція), формуванні матеріальних і духовних засад високої соціальної мобільності населення, сприянні суспільним перетворенням та прогресивному розвитку суспільства (модернізуюча функція).

Якщо виходити із типології благ О. Рубінштейна, то всі вищенаведені функції освіта

виконує тільки завдяки державній активності, оскільки освітні послуги відповідного характеру, будучи за своєю природою мериторними, у кінцевому рахунку, належать до категорії опікуваних благ (а точніше, соціальних).

Притаманність освітній послугі властивостей мультизмішаного блага зумовлює неоднозначне положення освітньої сфери у процесі забезпечення потреб у ньому. З одного боку, освіта сприяє підвищенню дієвості економічних складових розвитку, приймаючи участь у відтворенні матеріальних благ і послуг, а також людського капіталу, тісно взаємодіючи при цьому з ринком праці. Однак з іншого боку, вона приймає безпосередню участь у духовному вихованні особистості та відтворенні соціального й культурного капіталу, що надає їй особливого соціального значення. Відповідно, у силу перетину приватних, колективних та суспільних інтересів з приводу надання такого мультизмішаного блага, а також урахування того факту, що освіта – це об'єкт соціально-значимої послуги при одночасно наявному ринковому характері здійсненні інвестицій в освітню сферу, необхідно визнати необхідність функціонування у суспільстві механізму, який би сполучав ринок, державу і громадянське суспільство як складових формування сприятливих умов для надання такого блага і повноцінного виконання освітою усіх своїх суспільних функцій.

Формування громадянського суспільства як учасника відносин з приводу виробництва знань та надання освітніх послуг, викликана тим, що у дійсності члени суспільства є не тільки благоотримувачами розвитку, але й його творцями. Відповідно, сприяння створенню у ньому умов для виконання освітою своїх соціальних функцій залежить від їх активної позиції щодо впливу на процес прийняття політичних рішень.

Постановка питання у такому контексті вимагає відповіді на питання про характер зв'язку, з одного боку, між освітою та соціально-економічним розвитком суспільства, а з іншого – між освітою та соціально-політичною активністю людей у формуванні складових розвитку, справедливості та стійкості.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гринберг Р.С. Экономическая социодинамика / Р.С. Гринберг, А.Я. Рубинштейн. – М. : ИСЭ Пресс, 2000. – 274 с.
2. Рубин Ю.Б. Рынок образовательных услуг: от качества к конкурентоспособным бизнес-моделям / Ю.Б. Рубин // Высшее образование в России. – 2011. – № 3. – С. 25-39.

3. Рубинштейн. А. К вопросу расширения чистой теории общественных расходов / А. Рубинштейн. – М. : Институт экономики, 2007 – 55 с.
4. Рубинштейн А.Я. Структура и эволюция социального интереса. – М. : ИСЭ Пресс, 2003. – 368 с.
5. Musgrave R.A. The Theory of Public Finance: A Study in Public Economy. – N.Y.-London : Mc Graw-Hill, 1959. – 628 p.
6. Samuelson P.A. The pure theory of public expenditure // Review of Economics an Statistics, 1954. – 234 p.

УДК 330.16

Украинская экономическая ментальность и экономические реформы

Нилова Н.М.

кандидат экономических наук,
доцент кафедры теоретической и прикладной экономики
Института бизнес-технологий «УАБС»
Сумского государственного университета

Статья посвящена исследованию феномена национальной экономической ментальности. Рассматриваются факторы, влияющие на ее формирование. Основной акцент сделан на определении тех черт национального характера украинцев, которые могут сделать внедряемые экономические реформы более эффективными или, наоборот, привести к провалу.

Ключевые слова: экономическая ментальность, экономические реформы, факторы, нация, советская ментальность.

Нилова Н.М. УКРАЇНСЬКА ЕКОНОМІЧНА МЕНТАЛЬНІСТЬ ТА ЕКОНОМІЧНІ РЕФОРМИ

Статтю присвячено дослідженню феномену національної економічної ментальності. Розглянуто деякі з факторів, які впливають на її формування. Основний акцент зроблений на виявленні тих рис національного характеру українців, які можуть зробити економічні реформи більш ефективними або, навпаки, привести до провалу.

Ключові слова: економічна ментальність, фактори, економічні реформи, нація, радянська ментальність.

Nilova N.M. UKRAINIAN ECONOMIC MENTALITY AND ECONOMIC REFORM

The article investigates the phenomenon of national economic mentality, introducing factors that are considered as influencing of its formation. The author identifies traits national character of Ukrainians. These traits are being introduced to make effective economic reforms, or, on the contrary, lead to failure.

Keywords: economic mentality factors, economic reforms, the nation, the soviet mentality.

Постановка проблемы в общем виде.

Основной целью экономической теории как на макро-, так и на микроуровне является разработка экономической политики как государства в целом, так и отдельных предприятий, фирм. Но, как показывает история, не существует унифицированной экономической стратегии и политики. И даже в разных странах с одинаковым уровнем развития экономики существуют различные варианты решения существующих проблем. Но какие из них целесообразно выбрать в каждом конкретном случае?

И сегодня, когда украинское общество требует стремительных экономических реформ, проблемой становится выбор оптимальных решений из возможных вариантов. Но насколько общество готово к их принятию, чтобы достичь желаемого результата? Одним из аспектов решения этой проблемы может быть учет национальной экономической ментальности. Очевидно, что возникает взаимосвязь: национальная экономическая ментальность как основополагающий неформальный институт формируется под влиянием объек-

тивных условий жизни нации и определяет характер социально-экономических норм как формальных институтов. В свою очередь, последние влияют на тенденцию хозяйственного развития страны.

В ситуации, когда государство Украина находится во власти кризиса, исследование особенностей украинской экономической ментальности обусловлено теоретическими и практическими потребностями общественных преобразований, поиску страной собственной уникальности, выбору пути успешного экономического развития, оздоровления и роста.

Анализ последних исследований и публикаций показывает понимание важности изучения ментальных характеристик народов как в работах исследователей прошлых веков, так и современников. И если в рамках классической политэкономии А. Смит рассматривал «человека экономического», то Б. Гильдебранд и другие представители исторической школы трактовали человека как культурное существо, ориентированное на общественные ценности. Вопрос экономической ментальности получил разработку в тру-

дах институционалистов Т. Веблена, Дж. Коммонса, У. Митчелла. Весомый вклад в данное направление внесли Ф.А. Хайек, Д. Норт, Э. Рих, А. Сена, которые изучали экономическую ментальность в составе неформального институционального устройства общества.

Что же касается отечественных ученых, то по идеологическим причинам понятие «национальная ментальность» долгое время находилось вне их поля зрения, и только в 90-е годы XX в. исследователи (философы, культурологи, политологи, социологи, историки, экономисты) вновь вернулись к изучению этого феномена.

Работы Р. Додонова, М. Поповича, И. Бычко, В. Храмовой, В. Москальца и др., как правило, сосредоточены на определении и исследовании наиболее существенных черт этнической ментальности, ментальности как атрибута субъективной реальности социума. В экономическом аспекте ментальность практически не рассматривается, хотя влиянию экономической культуры на стиль, характер и эффективность управления посвятили свои работы Т. Вуколова, Е. Балабанова, Ю. Латов, Т. Гайдай, О. Бондаренко, Т. Ефременко и др. Таким образом, проблема экономической ментальности в ее национальном аспекте в экономической науке все еще находится в начале своей теоретической разработки.

Формулировка целей статьи (постановка задания). Цель статьи – определение природы экономической ментальности, обобщение существующих ее дефиниций; исследование основных детерминант, влияющих на процесс формирования и функционирования национальной экономической ментальности применительно к Украине, обоснование необходимости использования учета экономической ментальности для проведения успешной реформаторской политики.

Изложение основного материала исследования. Принято считать, что менталитет (от лат. mens или (род. падеж) mentis – душа, дух и alis – другие) принадлежит к числу тех понятий научного и обыденного языка, которые с трудом поддаются сколько-нибудь строгой дефиниции. Разные авторы в разное время и с разных точек зрения давали различную трактовку категории «ментальность».

Как отмечает Р.А. Додонов, это «...и противоречивая целостность картины мира, и дорефлективный слой мышления, и коллективное бессознательное, и социокультурные автоматизмы сознания индивидов и групп, и «глобальный, всеобъемлющий «эфир»

культуры», в который «погружены все члены общества» и т. д.»; «исходя из существующих в научной литературе подходов к дефиниции понятия «ментальность» (описательных, онтологических психологических, структурных, генетических, исторических), последняя в самом общем виде может быть определена как особый, присущий только данной человеческой общности, стиль мировосприятия, отражающий в снятом виде длительный период совместного существования людей в схожих природно-географических и социокультурных условиях. Онтологически ментальность появляется в intersubъективном пространстве общения индивида с включающим его коллективом (этносом или социумом). Она определяет поведенческий опыт индивида, ритм его жизни, являясь как бы формой, которую наполняет то или иное конкретно-историческое содержание» [1, с. 193].

Таким образом, обобщая дефиниции национальной ментальности, отметим, что национальная ментальность – это социально-психологическое состояние этноса, сформированное в результате длительного и устойчивого воздействия природно-географических и социально-экономических условий.

Очевидно, что национальная ментальность определяет тенденции и характер развития этого сообщества, влияет на все сферы жизни, в том числе и на хозяйственную деятельность. Т. е. если рассматривать национальную ментальность в области хозяйственных отношений, возникает дефицит национальной экономической ментальности, что, в свою очередь, вызывает необходимость рассмотреть детерминанты, определяющие ее формирование.

С другой стороны, неопределенность в структуре приводит к сложностям в методиках исследования. Используем историко-логический (нормативный или ретроспективно-экспертный) и эмпирический методы. Суть первого состоит в том, что на основе анализа исторического прошлого выделяются и объясняются основные черты исследуемого этноса. Второй используется для определения современных характерных черт национального характера, через которые, в свою очередь, проявляются ментальные процессы. Таким образом, если на основе анализа исторического материала можно сделать вывод о должном состоянии этнической ментальности, используя эмпирический метод, можно сделать выводы о ментальности, присущей современному социуму.

Учтем и тот фактор, что если генетически украинцы тождественны своим предкам, проживающим на данных территориях, то в ментальности людей за последние сто лет произошли определенные изменения. Так, например, «во имя светлого будущего» тоталитарный режим массовыми репрессиями, голодомором всего за 70 лет (хотя за это время произошла смена не одного поколения) сформировал «советскую ментальность».

Единая концепция национальной экономической ментальности еще не сформирована, как не сформирована и ее структура. Наиболее часто в литературе используется концепция, предложенная в работах российских авторов, где основными элементами национальной экономической ментальности (или национальной хозяйственной культуры) авторы предлагают считать: стереотипы потребления, нормы и образцы социального взаимодействия, организационные формы хозяйственной жизнедеятельности, ценностно-мотивационное отношение к труду и к богатству, степень восприимчивости к зарубежному опыту [2, с. 78].

Следует отметить, что не менее важными факторами, формирующими экономической ментальности, выступают: географическое положение; наличие природных ресурсов и эффективность их использования, экономическая история данного общества; традиции населения и его обычаев в области принятия хозяйственных решений; господствующие религии в контексте отношения к труду; уровень развития производительных сил.

Проанализируем некоторые из них. В географическом аспекте Украина находится в экономически выгодном положении, на перекрестке торговых путей: сухопутных дорог с Востока на Запад и водных путей из Европы в Азию и Африку. Такое расположение обуславливало желание других государств держать под контролем данную территорию. В историческом аспекте это влияние Великого княжества Литовского, Венгрии, Османской империи, Речи Посполитой, Российской империи и образовавшегося СССР (в состав которого Украина вошла с 9 (22) января как УНР, 10 марта 1919 г. – как УССР (от Советской России)).

Кроме того, большая по площади территория (площадь современной Украины – 603 549 кв. км, т. е. занимает 44-е в мире и первое среди стран, целиком находящихся в Европе) порождает неоднородность ментальных стереотипов. Можно предположить, что

вариация ментальности происходит в зависимости от того, под чью сферу влияния в свое время попадала та или иная территория.

По разработкам Института социальной и политической психологии АПН Украины была проведена группировка по отличающимся ментальным стереотипам у их населения. В результате исследования определены следующие регионы: Киев, Галичина (Ивано-Франковская, Львовская, Тернопольская области), Запад без Галичины (Волинская, Закарпатская, Ровненская и Черновицкая области), Правобережный Центр (Винницкая, Житомирская, Киевская, Кировоградская, Хмельницкая и Черкасская области), Юг (Одесская, Николаевская, Херсонская области), Северный Восток (Полтавская, Сумская и Черниговская области), Восток без Донбасса (Днепропетровская, Запорожская, Харьковская области), Донбасс (Донецкая и Луганская области), Крым (АР Крым и г. Севастополь) [1, с. 228].

Как следствие, в результате стремления других государств к доминированию над украинской территорией исторически сформировались предпосылки недоверия украинцев к государственной власти. Не улучшил ситуацию и советский период. Неэффективная экономика, эгалитарный принцип распределения для основной массы населения, сочетающийся с привилегированным для верхушки партийных функционеров, жестко централизованное управление укрепили негативное отношение к власти. Сформировавшаяся вертикаль «власть – народ», где изменения традиционно идут сверху вниз – от правительства в массы, – никогда не встречала поддержки со стороны населения, поскольку что бы ни декларировала власть, это обычно сопровождается экономическими проблемами и падением жизненного уровня населения. Примеры последнего столетия – Октябрьская революция, перестройка, переходный период.

Сложным не только в экономическом, но и социальном плане был этап рыночной трансформации независимой Украины. Получив независимость в 1991 г., Украина оказалась во власти сложного экономического кризиса. Стране необходимо было пройти трансформации от административно-командной к рыночной экономике, от экономического развала – к оздоровлению и росту. Украина столкнулась не только с кризисом экономической системы, но и с кризисом государственной платежеспособности и структурного корректирования (переориентация экономики с производства

вооружения на производство потребительских товаров и сферу услуг). Отметим, что скачкообразно-революционный тип экономического развития, или «шоковой терапии», увенчавшийся успехом в Польше, в Украине не дал ожидаемых результатов. Разгосударствление производства путем преобразований отношений собственности и проведения ускоренной приватизации привели к образованию элит и поляризации общества. Ключевыми чертами «элитарного индивида» является эгоизм, «синдромом временного», гедонистическая идеология, демонстративное потребление, высокая степень неравенства.

На фоне советской политики патернализма такие изменения привели к негативному восприятию любых экономических реформ и недоверию к политической власти. Характерной чертой украинской нации стал пессимизм. Социологическое исследование «2015-й: политические прогнозы и итоги», проведенное фондом «Демократические инициативы им. Илька» показало: у 38% опрошенных нет уверенности в своем будущем, не готовы терпеть трудности в Украине 59% респондентов, при этом 20% не верят в успех реформ, а у 39% нет сил терпеть из-за «бедственного материального положения». В декабре 2014 г. 43% населения были готовы терпеть определенные материальные трудности ради осуществления реформ; 10% были готовы «терпеть столько, сколько нужно для успеха», 33% согласны были потерпеть не больше года. Не были готовы терпеть 48%, из них 19% не верили в успех реформ, а 29% респондентов ссылались на то, что их материальное положение и так уже невыносимо. В декабре 2015 г. готовность терпеть материальные трудности ради успеха реформ уменьшилась до 33%, из них 8% населения готовы терпеть, сколько будет нужно, а 25% – не больше года. При этом 60% украинцев считают, что события в стране идут в неправильном направлении. В числе главных аргументов такого отношения: до сих пор продолжается война на востоке Украины (73%), растут цены и тарифы на коммунальные услуги, а зарплаты нет (69%); сохраняется высокий уровень коррупции (57%); «страной до сих пор правят олигархи» (31%) [3].

И, тем не менее, экономические реформы – это серьезное испытание для любой демократической страны. Естественно, что катастрофическое состояние экономики вызывает недовольство и отсутствие уверенности в завтрашнем дне.

Как правило, в качестве одного из первоочередных условий проведения экономических реформ требуется наличие эффективного политического руководства со стороны исполнительной власти, обычно представленной президентом или премьер-министром. Как пишет Джеффри Сакс, «государственные лидеры обязаны успокоить общественность, разъяснить необходимость поведения сложных преобразований» [4, с. 323]. По мнению Франклина Делано Рузвельта, одного из величайших американских лидеров, самое главное условие экономического оздоровления заключается в том, чтобы избежать общественной паники. Да и реформатор немецкой экономики, создатель социально ориентированной экономики Людвиг Эрхард одной из наиболее важных задач послевоенной Германии считал не только восстановление уничтоженной войной экономики и укрепление национальной валюты, но и проблему побороить резкий пессимизм населения, уверовавшего в то, что катастрофическую ситуацию в экономике уже невозможно исправить.

Вторым ключевым условием эффективности реформ является решительность действий правительства в самом начале его деятельности, ибо сразу после выборов складывается наиболее благоприятная ситуация для проведения жестких реформ. Примеры: это и «100 дней правления Ф.Д. Рузвельта», и боливийская стабилизация 1985 г., начавшаяся через несколько недель после прихода к власти нового правительства, и радикальные реформы в Польше, начавшиеся 1 января 1990 г. (на четвертый месяц независимости) [4, с. 323].

Следующим немаловажным фактором, формирующим экономическую ментальность, является как наличие природных ресурсов, так и эффективность их использования. Наличие плодородных почв (черноземов) сформировало особенности хозяйственной жизни этноса. Основой жизнедеятельности украинца всегда было земледелие. Вместе с торговлей, дающей возможность сбывать выращенную продукцию, у украинца всегда была возможность в удовлетворении первичных жизненных потребностей. Уроки советской истории, политика автаркии, поддерживаемая советским правительством, надолго сформировали у украинцев «приоритеты натурального хозяйства» и возможность самообеспечения продуктами первой необходимости благодаря труду на своих личных земельных участках.

Но, на первый взгляд, такой позитивный факт, как наличие природных ресурсов и, в частности, плодородных черноземов, согласно теории предельной полезности (ценность продукта определяется редкостью), приводит к диаметрально противоположному результату: неэффективности использования ресурсов. Так, неэффективность использования такого уникального природного ресурса, как чернозем, привела к глобальной экологической проблеме.

Черноземы в Украине составляют почти 50% их мирового запаса. Распаханные земли составляют около 85% от площади степей и лесостепей и занимают порядка 35 млн. га. Уже испорчено 60% черноземов, ежегодно теряется 100 тыс. га плодородных земель. Почти 50% урожая сельскохозяйственных культур выращиваются на почвах, обработанных химикатами, удобрениями и ядохимикатами. В Украине накоплено 12 тыс. т непригодных и запрещенных для использования пестицидов. Большой вред почвам Украины нанесла необоснованная мелиорация. Почти 50 тыс. га пахотных земель подтоплены, 3,7 млн. га земли находятся в Чернобыльской зоне. Если обобщить все изменения, то 22% территории Украины можно характеризовать, как сильно и очень сильно пораженные и непригодные для полного использования [5].

Государственная собственность на средства производства, политика бесплатного природопользования, приоритет коллективных интересов над личными в советской экономике, в свою очередь, привели к гипертрофированному отношению к общественной собственности. Собственность государства Украина и природных ресурсов, как ни парадоксально, воспринимается украинцами как «ничья». Сегодня принято говорить разбазаривании, разворовывании государственной собственности чиновниками более высокого ранга, но ситуация остается аналогичной и на микроуровне. Проблемой и тормозом развития экономики является мотивация украинцев и украинских политиков прежде всего к стремлению к собственной выгоде: собственные интересы намного выше интересов страны.

Но тормозит экономику не только обилие чернозёмов или других природных ресурсов. Проблема Украины сегодня состоит в том, чтобы не превратиться в экспортёра ресурсов. Как известно, еще первой экономической школой меркантилизма (позднего меркантилизма: вторая половина XVI – вторая половина XVII вв.) были сформулированы основ-

ные мировоззренческие принципы богатства государства: импорт дешевого сырья и экспорт дорогой (с высокой долей добавленной стоимости) готовой продукции.

По итогам первого квартала 2016 г. доля АПК в общей структуре экспорта выросла до 43% – такие данные обнародовала Государственная фискальная служба. В 2015 г. этот показатель был около 40%. Через год-два, если нынешняя тенденция сохранится, половину всего, что Украина будет экспортировать – будет выращено на земле. В 2015 г. аграрии получили рекордную сумму чистой прибыли – 89,5 млрд. грн. (в 2014 г. – 35,3 млрд. грн). В долларовом эквиваленте чистая прибыль составила 4,1 млрд. долл. (в 2014 г. – 3 млрд.). Согласно данным Госкомстата, объем производства валовой продукции сельского хозяйства Украины в 2015 г. составил 239,6 млрд. грн. (-4,8% к 2014 г.). По прогнозам Национального научного центра «Институт аграрной экономики», в 2016 г. объемы производства превысят прошлогодние показатели на 0,5% и составят 240,8 млрд. грн. в постоянных ценах 2010 г. Сейчас агрохолдинги производят пятую часть всей сельскохозяйственной продукции, и с каждым годом их доля растет. Аграрное лобби за последние пять лет также стало реальной силой в украинской политике. Собственники агрохолдингов уже начинают приобретать такой же вес, как и владельцы больших финансово-промышленных групп [6].

В истории экономики есть немало примеров государств, которым «сырьевая ловушка» помешала достичь успеха, и тех, которые смогли измениться и уйти от сырьевой зависимости и стать богатыми.

Учитывая рассмотренные характерные черты экономической ментальности украинцев и экономическую ситуацию в стране, наиболее поучительным становится пример Польши (Речи Посполитой) как аграрной державы XVII – первой половины XVIII вв., когда магнаты и шляхта, сконцентрировав в своих руках экономическую и, соответственно, политическую власть, блокировали модернизацию страны. Для сохранения своего положения шляхта добивалась усиления архаичной панщины, активно используя зависимое от нее судопроизводство. Так, доля крупных владений (более 500 ланов) в XV в. составляла 15,3%, в XVII в. – 30,7%, а в первой половине XVIII в. – уже 41,9%. Но во второй половине XVII в. происходит падение экспорта. В 1700–1719 гг. из Польши ежегодно вывозится едва

20 тыс. лаштов хлеба, вывоз промышленных изделий практически прекратился. Если экспорт составлял ежегодно 35 млн. злотых, то импорт – до 45 млн. злотых. Из них 15 млн. составляли закупки вина, около 18 млн. – пряности и предметы роскоши. За это время вокруг Польши возникли мощные централизованные государства, столкновение с которыми закончилось разделом олигархической страны.

В аспекте этических норм и норм права существенно то, что этические нормы в разных сообществах могут отличаться в гораздо большей степени, чем нормы права, что, в свою очередь, формирует этику бизнеса. Европейская, западная цивилизация началась с *Dura lex, est lex!* (Закон суров, но это закон!), т. е. соответствующий закон (правило, инструкция) как четкое указание на все случаи жизни. И Промышленная революция в Англии, началась не только с изобретения машин, а с установления и принятия обязательных для всех законов. В Азии этика ситуационная, определяющаяся обстоятельствами: поступать надо так, как выгодно. Во многих азиатских странах без взяток (трактуются как благодарность), подарков, личного расположения и знакомств ведение бизнеса невозможно.

Истоками «азиатской» этики в украинской ментальности и основой современной коррупции в советской «экономике дефицита» был «блат», приучивший людей платить за все и договариваться. Отчасти этим можно объяснить тот факт, что сегодня так сложно в Украине проходят антикоррупционные реформы. Наследием социализма в этике бизнеса стали непоследовательность, ненадежность, стремление получить все и сразу, а

также представление о бизнесе как о возможности без инвестиций заработать быстро и много денег. Тем не менее, практика ведения бизнеса заставляет проявиться такой национальной черте, как хозяйственность: визитной карточкой становится репутация (история) фирмы (предприятия), соблюдение условий договоров, продажи с условием отсрочки платежа или покупки с залогом и т. д.

Следует отметить, что, взяв курс на евро интеграцию, украинцы воспринимают только высокий уровень жизни европейцев. Но ведь каждая из стран Европы за последние более чем триста лет прошла свой собственный, сложный процесс эволюции, что также отразилось в их ментальности, которая формировалась и видоизменялась в ходе буржуазного развития европейского общества. Очевидно, что на пути экономических преобразований каждой стране, в том числе и Украине, приходится идти своим собственным неповторимым путем.

Выводы из этого исследования. Рассмотрев некоторые из факторов, влияющих на формирование экономической ментальности украинцев, следует отметить, что основой экономического благосостояния любого государства является формирование основных экономических институтов, однако каждой стране суждено найти экономические характеристики, присущие лишь ей и зависящие от его истории, географического положения, ресурсов и традиций. Поэтому для проведения успешных экономических реформ среди множественных и нередко противоречивых ментальных стереотипов необходимо выбрать те, на которые может опереться реформаторская политика.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Додонов Р.А. Теория ментальности: учение о детерминантах мыслительных автоматизмов / Р.А. Додонов. – Запорожье : Тандем-У, 1999. – 264 с.
2. Вуколова Т. Национальная экономическая ментальность в эпоху рыночных реформ / Т. Вуколова // Экон. Вестник Ростовского гос. ун-та. – 2004. – Т. 2. – № 1. – С. 72–83.
3. Фонд «Демократические инициативы им. Илька» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://dif.org.ua/ua/polls/>.
4. Сакс Дж. Рыночная экономика и Россия / Дж. Сакс ; пер. с англ. – М.: Экономика, 1994. – 331 с.
5. Современное состояние почв Украины и пути его улучшения [Электронный ресурс]. – Режим доступа : Uchebnonline.com/ecologia/.
6. Примитивная экономика. Украина все больше превращается в аграрную страну [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.epravda.com.ua/cdn/cd1/2016/04/ukraina-vse-bolshe-prevrashhaetja-v-agrarnuju-stranu/>.

УДК 331.5:31

Проблеми безробіття в Україні

Полуяктова О.В.

доцент кафедри політичних наук і права
Південноукраїнського національного педагогічного університету
імені К.Д. Ушинського

У статті проаналізовано сутність феномену безробіття. Визначено основні чинники формування та наведені позитивні та негативні наслідки даного явища. Проведено аналіз рівня безробіття в Україні. Вносяться пропозиції стосовно основних шляхів вирішення проблеми безробіття та цілеспрямованості активного підвищення рівня зайнятості населення України.

Ключові слова: безробіття, робоча сила, макроекономічна проблема, ринок праці, мобільність, зайнятість.

Полуяктова О.В. ПРОБЛЕМЫ БЕЗРАБОТИЦЫ В УКРАИНЕ

В статье проанализирована сущность феномена безработицы. Определены основные факторы формирования и приведены положительные и отрицательные последствия данного явления. Проведен анализ уровня безработицы в Украине. Вносятся предложения по основным путям решения проблемы безработицы и необходимости активного повышения уровня занятости населения Украины.

Ключевые слова: безработица, рабочая сила, макроэкономическая проблема, рынок труда, мобильность, занятость.

Poluyaktova O.V. PROBLEMS OF UNEMPLOYMENT IN UKRAINE

In the article the essence of the phenomenon of unemployment. The main factors are the creation and the positive and negative effects of this phenomenon. The analysis of unemployment in Ukraine. Made proposals for solutions to the major problems of unemployment and increasing focus of active employment in Ukraine.

Keywords: unemployment, labor, macroeconomic problem, the labor market, mobility and employment.

Постановка проблеми. Безробіття є невід'ємною складовою ринкової економіки, одним із негативних наслідків самої природи ринку, результатом дії його головного закону – попиту і пропозиції. Усі країни світу прикладають багато зусиль для подолання даного явища, але жодній ще не вдалося ліквідувати його повністю. Тому безробіття є центральною соціальною проблемою сучасного суспільства.

Загалом, феномен безробіття – найбільш гостра проблема, з якою стикається населення України. Причиною такого розповсюдженого явища є неефективність використання робочої сили у минулому і відсутність економічних умов, які б дали змогу людям застосовувати свої навички у продуктивній роботі за пристойну плату. Саме тому це явище являється як економічною, так і соціальною проблемою [2, с. 49]. Безробіття у нашій країні набуло масового характеру і складає реальну загрозу для державного та суспільного благополуччя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сутність процесів безробіття активно досліджуються в працях як зарубіжних, так і вітчизняних науковців. Серед вітчизняних учених, які зробили свій вклад у дослідження

даної тематики стали: А. Бабаскін, Я. Безугла, П. Василенко, В. Венедиктов, С. Дріжчана, В. Жернаков, С. Іванов, Г. Кондратьєв, О. Магницька та ін.

Формулювання завдання дослідження. Метою статті є оцінка сучасного стану безробіття в Україні та аналіз основних причин виникнення даного явища.

Виклад основного матеріалу. Безробіття є макроекономічною проблемою, яку формують такі чинники: 1) структурні зрушення в економіці, що призводять до масштабних змін у структурі й кількості попиту на робочу силу; 2) зниження темпів економічного розвитку спричиняє зменшення кількості робочих місць, порушення збалансованості кількості працівників і кількості робочих місць; 3) недостатній сукупний попит; 4) інфляція викликає скорочення капітальних вкладень, зниження реальних доходів населення, що викликає збільшення пропозиції зі зменшенням попиту на робочу силу; 5) співвідношення цін на фактори виробництва, яке веде до переважання працевдатних технологій; 6) сезонні коливання виробництва, що викликають зміни у попиті на робочу силу; 7) науково-технічний прогрес, що збільшує диспропорції між попитом і пропози-

цією робочої сили [3, с. 107]. А це означає, що в міру розвитку технічного прогресу, відносна потреба в робочій силі зменшується.

Безробіття не може бути доцільним ні в економічному, ні в соціальному плані, оскільки його зростання створює цілий комплекс проблем: скорочується купівельна спроможність населення, бюджет втрачає платників податків, підприємство – персонал. Зростають ризик соціального напруження, додаткові витрати на підтримку безробітних. Створення в Україні цивілізованого ринку праці, який би дозволяв громадянину оперативно знайти необхідну роботу з умовами праці, що відповідають вимогам безпеки й гігієни, з гідною заробітною платою, а роботодавцю – працівників необхідної кваліфікації, можливе тільки за наявності ефективної системи працевлаштування [2, с. 49].

Виникнення безробіття тягне за собою такі наслідки: посилення соціальної напруги; зростання кількості психічних захворювань; посилення соціальної диференціації; загострення криміногенної ситуації; падіння трудової активності; скорочення податкових надходжень; зменшення ВВП; падіння життєвого рівня населення; зростання витрат на допомоги безробітним.

Попри всі негативні наслідки, безробіття має й позитивні свої сторони: підвищення соціальної цінності робочого місця; збільшення особистого вільного часу та свободи вибору місця роботи; зростання соціальної значи-

мости й цінності праці; зростання конкуренції між працівниками; стимулювання підвищення інтенсивності і продуктивності праці; можливість для безробітного використати перерву в зайнятості для перенавчання, підвищення рівня освіти [1, с. 2].

Значної шкоди Україні завдала світова фінансова криза (2008 рік). Найбільшого скорочення зайнятості на початку кризи зазнали такі сектори, як промисловість та будівництво. В Україні кількість офіційно зареєстрованих безробітних у 2008 році становила всього – близько 876,2, у 2009 році – 542,8, у 2010 році – 564,0 тис. безробітних, а у 2013 році: всього – 501,4 тис. Отже протягом 2008–2013 рр. безробіття в Україні поступово зменшується [5, с. 753].

Рівень безробіття визначають за методологією міжнародної організації праці (МОП) як співвідношення чисельності безробітних віком 15-70 років до економічно активного населення (робочої сили) означеного віку. Окрім того, згідно з методикою, в Україні визначають також рівень зареєстрованого безробіття як співвідношення чисельності безробітних, зареєстрованих у державній службі зайнятості, до середньорічної чисельності працездатного населення [3, с. 107].

Зростання рівня безробіття у 2014 році відбулося в усіх регіонах. Найнижчий рівень безробіття спостерігався у місті Києві (6,5%), Одеській (6,5%) та Дніпропетровській (7,7%) областях, а найвищий у Житомирській та Чер-

Таблиця 1

Рівень безробіття в Україні з 2000 до 2014 рр. (кількість населення в тис.)

	Всього населення	Економічно активне населення	Зайняте населення	Безробітне населення*	Рівень безробіття	Зареєстрованих безробітних
2000	48923,2	21150,7	18520,7	2630,0	12,4%	1178,7
2001	48457,1	20893,6	18453,3	2440,3	11,7%	1063,2
2002	48003,5	20669,5	18540,9	2128,6	10,3%	1028,1
2003	47622,4	20618,1	18624,1	1994,0	9,7%	1024,2
2004	47280,8	20582,5	18694,3	1888,2	9,2%	975,5
2005	46929,5	20481,7	18886,5	1595,2	7,8%	891,9
2006	46646,0	20545,9	19032,2	1513,7	7,4%	784,5
2007	46372,7	20606,2	19189,5	1416,7	6,9%	673,1
2008	46143,7	20675,7	19251,7	1424,0	6,9%	596,0
2009	45962,9	20321,6	18365,0	1956,6	9,6%	693,1
2010	45778,5	20220,7	18436,5	1784,2	8,8%	452,1
2011	45633,6	20247,9	18516,2	1731,7	8,6%	505,3
2012	45553,0	20393,5	18736,9	1656,6	8,1%	467,7
2013	45426,2	20478,2	18901,8	1576,4	7,7%	487,6
2014	42928,9	19035,2	17188,1	1847,1	9,7%	458,6

Джерело: [6. <http://index.minfin.com.ua/>]

нігівській областях (по 10,9%), Полтавській та Кіровоградській областях (по 10,5%), Тернопільській, Рівненській та Луганській областях (по 10,4%), Вінницькій (10,3%), Донецькій (10,2%) областях. Серед безробітних понад 40% становили особи віком від 15 до 29 років, кожен п'ятий безробітний – у віці від 40 до 49 років, кожен четвертий – від 30 до 39 років.

Кількість безробітних, зареєстрованих в центрах зайнятості, станом на 1 березня 2015 року становила 523,1 тис. осіб, що на 1,4% більше, ніж на відповідну дату минулого року. Зростання кількості зареєстрованих безробітних відбулося у більшості регіонів [7].

За інформацією Державної служби статистики, в Україні рівень безробіття протягом минулого року піднявся до найвищих показників. А вже на початку січня ці показники знову збільшилися. Станом на 1 січня 2016 року кількість людей, що не працює, становила 490,8 тисячі осіб. Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, міста Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції [7].

Тим часом експерти кажуть, що Україна зараз у глибокій депресії. Лише аби вибратись із неї та повернутись до показників докризового 2013-го потрібно щонайменше 7 років. Тож українцям варто готуватися до безробіття. Воно може сягнути навіть 50%.

Вважаємо, що позитивна тенденція рівня безробіття в Україні є дуже далекою від реальності, оскільки існує багато проблем щодо статистики безробіття в Україні, які не дозволяють об'єктивно оцінювати реалії безробіття в Україні: статистика не враховує часткову зайнятність, неможливо врахувати осіб, які втратили «надію на працю» і не стоять на обліку в службі зайнятості, ті хто примусово знаходяться у відпустках з ініціативи адміністрації, вважаються зайнятими, а також неправдива інформація з боку безробітних [5, с. 753].

При цьому статистика не враховує, що саме через відсутність роботи близько 7 млн наших співвітчизників виїхали за кордон на заробітки. Не включається до складу безробітних ні 2 млн селян, які живуть лише із присадибного господарства, ні тих, котрі працюють на «чверть ставки», ні тих, хто мають тимчасові підробітки [2, с. 50].

На ринку праці України також можна виділити таку актуальну проблему, як проблема конкурентоспроможності національного ринку праці. Сучасний стан розвитку економіки України характеризується трансформаційними процесами і позитивний результат таких пере-

творень не може бути досягнутий без виходу на якісно новий рівень кваліфікації робочої сили та її конкурентоспроможності. Система забезпеченості кадрами має гнучко реагувати на зміни потреб виробництва, що виявляються на ринку праці. Але відсутність комплексного системного підходу до потреб кадрового забезпечення виробничої сфери як на загальнодержавному, так і на регіональному рівні призвела до зростання невідповідності між потребою у кваліфікованих кадрах і фактичною професійно-кваліфікаційною структурою пропозиції робочої сили. На сьогодні в Україні прослідковується тенденція невідповідності кількості безробітних, зареєстрованих у державній службі зайнятості, кількості найнятих робітників, які скористалися послугами служби зайнятості, та потребі у робочій силі [2, с. 50].

Гострою на сьогодні є проблема високої частки безробітних з вищою освітою в Україні. Так як виникає питання про раціональність державної політики щодо фінансування навчання такої великої кількості місць для різних спеціальностей у системі вищої освіти. Останнім часом також постійно загострюється ситуація з зайнятістю молоді в Україні. Питома вага молоді у загальній кількості безробітних досягла 30%. Молодь становить окрему частину ринку праці і розвивається не так як увесь ринок. З одного боку, вік сприяє високій мобільності, відкритості, сміливості у зміні та пошуку роботи. З іншого, молоді не вистачає відповідного досвіду, щоб бути конкурентоспроможними на ринку праці [2, с. 51]. «Серед молоді безробіття буде 30-50%, у зв'язку з цим, звісно, посиляться еміграція через економічні причини. Тобто ті, хто може втекти, – втечуть. Не через війну, а в пошуках роботи», — каже експерт фінансового ринку Ерік Найман.

Також актуальною проблемою на ринку праці України, є проблема мобільності робочої сили. Трансформаційні економічні перетворення в Україні створили можливості для появи нових умов та видів мобільності робочої сили. Безпосередньою причиною трудових переміщень у кожному окремому випадку є невідповідність інтересів і вимог працівника конкретному робочому місцю, а на макроекономічному рівні невідповідність між наявним розподілом робочих місць і потребами моделі соціально-економічного розвитку [5, с. 755].

Основні шляхи вирішення проблем безробіття мають включати цілу низку заходів, зокрема:

- приведення законодавства України у відповідність до міжнародних норм і принципів;

- запровадження механізмів захисту внутрішнього ринку праці;

- реалізацію Державної та регіональних програм зайнятості;

- сприяння стабільній діяльності стратегічно важливих підприємств;

- зниження податків для підприємств за умови збереження робочих місць (для компенсування витрат на прийом нових працівників);

- забезпечення збереження ефективно функціонуючих робочих місць та створення нових;

- створення сприятливих умов для розвитку малого бізнесу та підприємницької діяльності безробітних

- надання державою пільгових кредитів для виплати зарплати додатково зайнятим на виробництві, які за розміром будуть дорівнювати зарплаті;

- легалізацію тіньової зайнятості [4, с. 107].

Запорукою вирішення проблеми безробіття в Україні є розробка і реалізація широкого комплексу відповідних заходів, насамперед, у соціально-трудовій сфері. Варто посилити увагу щодо оновлення та підвищення технічного рівня робочих місць, зокрема, для того, щоб кожне з них забезпечувало зайнятому прожитковий мінімум і подальше зростання заробітної плати (з урахуванням інфляції). Це дозволить привести заробітну плату у відповідність з продуктивністю праці, ліквідувати фіктивні робочі місця, зменшити приховане безробіття [4, с. 107]. Цікавим фактом є те, що найвища середньомісячна зарплата в Україні за січень-листопад 2015 року була у сфері авіатранспорту і становила 18 тисяч 191 гривню. Про це свідчать зведені дані Державної служби статистики України. Не бідували цього року також працівники у сферах фінансової та страхової діяльності (8499 грн), інформації і телекомунікації (7047 грн). Найнижчий рівень зарплат 2015 року – у сфері освіти (3038 грн за місяць), тимчасового розміщення та організації харчування (2749 грн за місяць) та охорони здоров'я (2742 грн за місяць) [8].

Сукупність цих заходів дасть можливість проаналізувати виконання регіональних програм, зробити міжрегіональні порівняння, розрахувати витрати Фонду зайнятості на конкретні напрями державної політики зайнятості. Водночас державним органам влади

необхідно якомога скоріше створити відповідну правову базу з метою захисту прав наших громадян – заробітчан за кордоном [5, с. 755]. На жаль, на сьогоднішній день наша держава відома у світі як джерело постачання дешевої робочої сили. Але трудову міграцію українців скоріше можна назвати вимушеною.

Важко навіть уявити, скільки б ще українців виїхало на заробітки, якби не існувало ніяких обмежень на шляху вимушеної трудової міграції, адже згідно із соціологічними опитуваннями, кожний третій економічно активний громадянин України висловив бажання податися на заробітки до країн близького та далекого зарубіжжя [9, с. 168].

Вважаємо за доцільне наголосити, що значний час відсутності роботи, а також зневіра знайти роботу призводять до того, що деякі люди по суті втрачають кваліфікацію і навіть бажання регулярно працювати. Ступінь негативного впливу безробіття на стан у країні залежить від конкретних параметрів економічної ситуації. У результаті чого безробіття викликає такі негативні наслідки:

- масова дискваліфікація;

- посилення соціальної напруженості;

- зниження трудової активності;

- знецінення наслідків навчання;

- скорочення обсягів виробництва валового національного продукту;

- зростання витрат на соціальну допомогу безробітним;

- зниження податкових надходжень до державного бюджету [2, с. 51].

Регулювання зайнятості на рівні держави являє собою процес впливу на трудову сферу для досягнення цілей. Такими суб'єктами в Україні виступають: Міністерство праці та соціальної політики України, Державна служба зайнятості, міністерства й відомства України, регіональні органи виконавчої влади, профспілки, Український союз промисловців і підприємців, включаючи регіональні підрозділи. Поряд з державними структурами зайнятості в Україні дедалі більшого розвитку набувають приватні агентства зайнятості. З метою вдосконалення структури зайнятості необхідно вирішити такі завдання: боротьба з молодіжним безробіттям; подолання регіональної диференціації в рівнях зайнятості; допомога безробітним, що не мали роботи протягом тривалого періоду часу. На державному рівні має бути створений регуляторний комітет з контролю за проведенням заходів у сфері зайнятості по регіонах. Окремим напрямом діяльності регуляторного комітету повинно

стати усунення кризового становища регіонів у сфері зайнятості [4, с. 107].

Висновки з цього дослідження. Аналізуючи сучасний стан безробіття, визначено, що проблема безробіття є ключовим питанням у ринковій економіці, і якщо його не вирішувати, то неможливо налагодити ефективну діяльність економіки і рівень безробіття буде зростати. Можна виділити основні напрями його подолання: підвищення добробуту за рахунок особистого трудового внеску, підприємництва та ділової активності; надання відповідної допомоги по безробіттю, збереження робочих місць та перепідготовка осіб, які втратили роботу; проведення ґрунтовної пенсійної реформи; сприяння всебічному державному захисту інтелектуального потенціалу суспільства; проведення спеціальних ярмарків праці для навчальних закладів з метою працевлаштування випускників; розширення досвіду організації зустрічей із роботодавцями та колишніми безробітними, які успішно знайшли роботу чи заснували власний бізнес; посилення координації міжнародної діяльності в частині інформаційного обміну з питань зайнятості; забезпечення стабільного фінансування та державної підтримки розвитку духовної сфери, освіти, науки і культури [5, с. 755]. Пожвав-

лення економічної діяльності, збільшення обсягів інвестиційних вкладень у розвиток малого підприємництва позитивно впливатимуть на створення нових робочих місць і сприятимуть зростанню рівня зайнятості населення. Більш ефективному використанню наявних та створенню додаткових робочих місць сприятиме впровадження нового для України стандарту – мінімальної погодинної заробітної плати. Матиме позитивний вплив стратегія формування державного замовлення на підготовку кадрів для галузей економіки [1, с. 3].

Отже, для вирішення проблем безробіття треба докорінно змінювати політику зайнятості. Не можна сьогодні пасивно стримувати безробіття. Тільки цілеспрямоване активне підвищення рівня зайнятості населення на діючих і на знову створюваних високоефективних робочих місцях допоможе вивести економіку з глухого кута, дати простір розвитку ринкових і соціальних перспектив. Тому дослідження цього

питання є основним у пошуку шляхів поліпшення подолання безробіття. Необхідністю сьогодення є залучення більше молоді, так як саме вона володіє новітніми технологіями на сучасному рівні; має завжди цікаві ідеї, які зможуть підняти економіку на новий рівень.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Горяча О.Б. Проблеми безробіття в Україні // Чернівці, БДФА. Nauka.Zinet.info/ Інтелект-портал.
2. Лисюк О.С. Безробіття як соціально-економічна проблема населення України // Збірник наукових праць ВНАУ. – 2012. – № 4(70). – С. 48-53.
3. Семенова К.Д. Аналіз впливу економічної кризи на рівень безробіття в Україні // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2012. – № 1(44). – С. 106-111.
4. Мельничук Л. С. Основні проблеми зайнятості населення України // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія» Серія: Економіка. – 2012. – Т. 189, № 177. – С. 105-108.
5. Ярорва Л.Г. Аналіз рівня безробіття в Україні та напрямки його подолання // Глобальні та національні проблеми економіки. Миколаївський національний університет імені В.О.Сухомлинського. Електронне наукове фахове видання. – № 10, 2016. – С. 752-755.
6. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://index.minfin.com.ua>.
7. Офіційний сайт державної служби зайнятості України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.dcz.gov.ua.
8. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://molbuk.ua/ukraine/>.
9. Іляницька О.В. Проблеми безробіття і трудова міграція українців // Актуальні проблеми економіки. – 2005. – № 8(50). – С. 167-172.

Деякі аспекти розвитку малого підприємництва в Україні

Табінський В.А.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри економічної теорії
Університету митної справи та фінансів

Сімон А.П., Стасюк А.В.

студенти
Університету митної справи та фінансів

У статті розглядаються проблеми розвитку малого бізнесу в Україні, аналіз його фінансування. Також було проаналізовано основні економічні показники, які супроводжують діяльність малих підприємств. У результаті дослідження запропоновано шляхи подолання даних проблем, які покращать роботу суб'єктів малого бізнесу.

Ключові слова: мале підприємництво, державне регулювання, фінансування, кредитування, державна підтримка.

Tabinsky V.A., Simon A.P., Stasiuk A.V. НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ МАЛОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В УКРАИНЕ

В статье рассматриваются проблемы развития малого бизнеса в Украине, анализ його функционирования. Также были проанализированы основные экономические показатели, сопровождающие деятельность малых предприятий. В результате исследования предложены пути преодоления данных проблем, которые улучшат работу субъектов малого бизнеса.

Ключевые слова: малое предпринимательство, государственное регулирование, финансирование, кредитование, государственная поддержка.

Tabinsky V.A., Simon A.P., Stasiuk A.V. SOME ASPECTS OF SMALL BUSINESS DEVELOPEMENT IN UKRAINE

This article discuss the problems of small business, the analysis of financing in Ukraine. It was also analyzes the main economic indicators that accompany the activities of small businesses. The study suggested ways to overcome these problems, which enhance the work of small businesses.

Keywords: small business, state regulation, financing, crediting, state supporting.

Постановка проблеми. Мале підприємництво відіграє значну роль в економіці України, оскільки його розвиток впливає на економічне зростання, стимулює прискорення науково технічного прогресу, сприяє наповнення ринку товарами необхідної якості та забезпечує зайнятість вивільнених працівників. Також однією з головних проблем, що перешкоджають розвитку малого підприємництва в Україні, є недостатність фінансування з боку держави. Отже, дана проблема є актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблемні питання малого підприємництва висвітлено в працях таких провідних науковців, як: З.С. Варналій, Л.І. Воротіна, Л.А. Колеснікова, які акцентують свою увагу на різних підходах до вирішення проблем розвитку малих підприємств. Дослідження малого підприємництва, його місця та ролі в економіці є об'єктом уваги таких науковців, як: Т. Кондратюк, О. Кужель, В. Ляшенко, О. Мазур, І. Михасюк, В. Сизоненко, С. Соболев, В. Ткаченко.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У силу постійних змін та у зв'язку із тим, що мале підприємництво має значний вплив на економічні процеси, постає необхідність кожного року досліджувати мале підприємництво в Україні, а також проводити опитування серед підприємців.

Метою статті є аналіз функціонування, визначення потенційних джерел фінансування малих підприємств в Україні та окреслення першочергових заходів з подолання вищезазначених проблем.

Виклад основного матеріалу. Процвітання будь-якої країни потребує максимальної зайнятості працездатного населення і стабільного економічного розвитку, сприяючи розвитку соціальної сфери та економіки безпосередньо. Розвиток малого підприємництва є одним із найпріоритетних напрямів розвитку економіки. В економічно-розвинених державах саме малі підприємства є основним «стовпом» економіки. Згідно зі ст.63 Господарського кодексу України, малими (незалежно від

форми власності) визнаються підприємства, в яких середньооблікова чисельність працюючих за звітний (фінансовий) рік не перевищує 50 осіб, а обсяг валового доходу від реалізації продукції (робіт, послуг) за цей період не перевищує суми, еквівалентної п'ятистам тисячам євро за середньорічним курсом Національного банку України щодо гривні [1].

Україна як самостійна, незалежна держава гарантує нині всім підприємцям (незалежно від обраних ними організаційних форм підприємницької діяльності) рівні права і створює однакові можливості для функціонування, доступу до матеріально-технічних, фінансових, трудових, інформаційних, природних та інших ресурсів за умови виконання робіт і поставок для державних потреб. Державна підтримка бізнесу здійснюється на основі Закону України «Про державну підтримку і розвиток малих та середніх підприємств в Україні», в якому зазначається, що з метою створення сприятливих організаційних та економічних умов для розвитку підприємництва держава повинна надати належну підтримку [2].

Усім підприємствам для свого існування і розвитку потрібен капітал, який забезпечується шляхом фінансування. Внутрішніми джерелами фінансування є: 1) прибутки; 2) продаж ліквідних активів; 3) скорочення оборотного капіталу; 4) кредити від постачальників; 5) дебіторська заборгованість; 6) амортизаційні відрахування. Зовнішніми джерелами фінансування малих підприємств можуть бути комерційні банки, небанківські фінансові установи (страхові компанії, довірчі товариства, інвестиційні фонди, інвестиційні компанії, пенсійні фонди), приватні фірми, урядові і регіональні програми, продаж акцій, кошти родичів і друзів та ін. [3].

Одним із шляхів виходу із кризи малого підприємництва є кредитування даної сфери. Але внаслідок кризи в банків виникла проблема ліквідності, що спричинила зростання відсоткових ставок. Високі відсоткові ставки за кредит, обов'язкова вимога застави, вартість якої значно перевищує суму кредиту, практично унеможливають доступність кредитних ресурсів для тих суб'єктів малого підприємництва, які започатковують свою справу [4].

За даними Державного комітету статистики України станом на 01.01.2015 в Україні налічувалося 341001 суб'єкт господарювання, з яких 324598 суб'єктів малого підприємництва, а це 95,2% від загальної кількості усіх підприємств. (рис. 1).

Рис. 1. Кількість підприємств станом на 01.01.2015 р.

Станом на 01.01.2015 переважна кількість малих підприємств України зосереджена в Дніпропетровській (24821 од.), Харківській (23724 од.), Одеській (23048 од.), Львівській (17718 од.) та Київській (16868 од.) областях. Найменші кількісні показники демонструють Волинська (5212 од.), Рівненська (4898 од.), Тернопільська (4871 од.) та Чернівецька (3897 од.) області.[7]

У розрізі економічних видів діяльності пріоритетними сферами суб'єктів малого підприємництва залишаються оптова та роздрібна торгівля, питома вага в загальному обсязі яких складає 31%. Значно меншими є показники промисловості (12%), сільського, лісового та рибного господарства (15%), операцій з нерухомим майном, професійної, наукової та технічної діяльності (10%) (рис. 2).

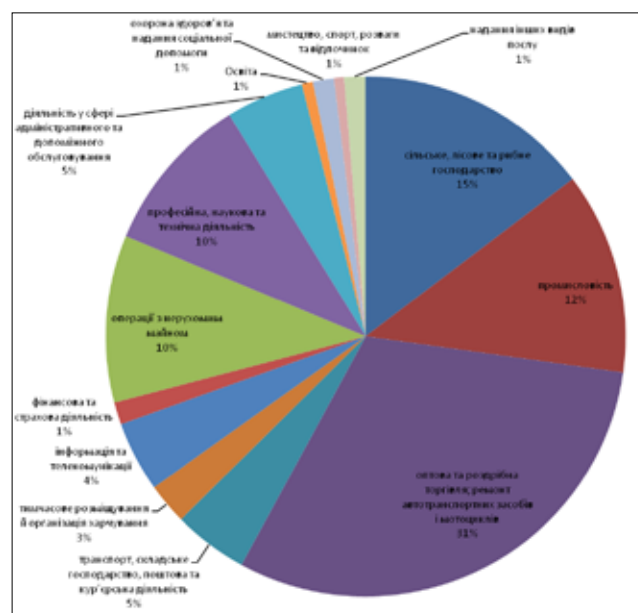

Рис. 2. Питома вага суб'єктів малого підприємництва станом на 01.01.2015 р.

Як розвивався малий бізнес в Україні впродовж 2011–2014 років, ми зможемо розглянути в нижченаведеній таблиці 1.

Дивлячись на дані цієї таблиці, ми бачимо, що більшість показників мають негативні характеристики. За підсумками 2014 року, в Україні кількість малих підприємств становить 324598 одиниць, або 115,1% до попереднього року (2013 р. – 373809 одиниць). Кількість найманих працівників на малих підприємствах у відсотках від загальної кількості найманих; у 2011 р. – 26,1; 2012 р. – 25,7; 2013 р. – 26, 2014 р. – 25,6 відсотків. Якщо порівнювати даний показник з 2013 роком, кількість зайнятих працівників в суб'єктах малого підприємництва зменшилась загалом на 16%. Разом із тим 2014 рік, можна охарактеризувати, як такий, в якому спостерігалось різке скорочення кількості працівників сфери малого підприємництва, враховуючи те, що даний показник у 2013 році скоротився на 2% порівняно з 2012 роком.

Обсяг реалізованої продукції (робіт, послуг) малих підприємств станом на 01.01.2015 рік становив 705000,5 млн грн, а це 16,9% загальнонаціонального обсягу. 2014 рік можна охарактеризувати, як такий, в якому спостерігалось підвищення обсягу реалізованої продукції по малим підприємствам, враховуючи те, що за 2013 рік обсяг становив 16,5% до загальнонаціонального, за 2012 – 16%, а за 2011 – 15,2%. Основну частку обсягу реалізації малих підприємств становили підприємства оптової та роздрібної торгівлі, ремонту автотранспортних засобів і мотоциклів, промислові, сільського, лісового та рибного господарства.

Покращення ми бачимо по заробітній платі. Станом на 01.01.2015 середня заробітна плата по малим підприємствам становить 3 151 грн. Порівнюючи з минулим роком показники зросли 10,2% (2013 – 2 829 грн).

Але на даний показник нам не потрібно звертати велику увагу тому, що цей показник, на нашу думку, зріс тільки за рахунок підвищення мінімальної заробітної плати в Україні. Отже, за 2014 рік, на жаль, малі підприємства мають негативні показники.

У другому кварталі 2015 року було проведено спеціальне опитування, що стосувалось питань державної підтримки та оцінки діяльності державних органів. Вибірка включає 114 малих підприємств (де працює до 50 працівників).

На думку опитаних підприємців, основними напрямками державної політики для підтримки бізнесу мають бути інформування, дерегуляція та розвиток електронного адміністрування. Так, найважливішими інструментами у зазначеній сфері, згідно із думкою керівників підприємств, є створення інформаційного ресурсу про правила і умови ведення бізнесу та про зміни законодавства (69% опитуваних), зменшення кількості документів, необхідних для ведення підприємницької діяльності (59%) та переведення адміністративних послуг в електронний вигляд (43,6%).

Малі підприємства більшою мірою потребують спрощення доступу до державних закупівель та державних гарантій за кредитами (по 44,7%), тобто залишаються більш залежними від державної політики у фінансовій сфері. На важливості спрощення доступу малих підприємств до державних закупівель також наголошує 38,7% середніх підприємств. На необхідності пільгових умов для окремих галузей промисловості наголосили 59,4% опитаних підприємств, при цьому серед великого та середнього бізнесу частка тих, хто дотримується зазначеної точки зору більша (61,8% та 60,8% відповідно), ніж серед малого (50,9%). Цікаво, що 31% опитаних менеджерів не визначилися з відповіддю, і лише 9,6% вважають, що пільги не потрібні [6].

Таблиця 1

Показники діяльності малих підприємств в Україні за 2011–2014 рр.

Показник	Рік			
	2011	2012	2013	2014
Кількість підприємств у розрахунку на 10 тис. осіб наявного населення, одиниць	77	76	82	76
Середня заробітна плата по малим підприємствах, грн	1 317	1 623	2 829	3 151
Кількість зайнятих працівників, тис. осіб	2091,5	2051,3	2010,7	1686,9
Кількість найманих працівників, тис. осіб	2011,8	1951,6	1891,8	1583,0
Обсяг реалізованої продукції, (товарів, послуг), млн грн	607782,4	672653,4	670258,5	705000,5

Основними проблемами, що стримують розвиток малого підприємництва, є [5]:

- недосконалість системи оподаткування;
- нестабільність бюджетного фінансування регіональних програм підтримки малого підприємництва;
- нерозвиненість механізмів фінансово-кредитної підтримки і страхування ризиків малих підприємств, відсутність механізмів самофінансування;
- обмеження доступу малих підприємств до виробничих потужностей і майна підприємств, що реструктуризуються;
- відсутність надійної соціальної захищеності і безпеки підприємців;
- організаційні проблеми взаємодії малого бізнесу з ринком і державними структурами;
- адміністративні бар'єри на шляху розвитку малого підприємництва.

Економіка України має великий потенціал економічного росту. Аби даний потенціал використати, дуже важливо, щоб ресурси, ризик та ініціатива були тісніше пов'язані між собою. Для України на сьогоднішній день особливо актуальним є розробка та реалізація обґрунтованої та ефективної державної політики підтримки розвитку малого бізнесу та стимулювання такої підприємницької діяльності, що є основою економічного та соціального благополуччя держави. Завдання нашої влади має базуватись на цілях, які збільшать кількість малих підприємств. Це все можна зробити, здійснивши такі кроки:

- створення відповідної нормативно-правової бази;
- впровадження спрощеної системи бухгалтерського обліку та звітності малих підприємств;
- зробити єдину систему реєстрації та легалізації суб'єктів підприємництва;

- впровадити порядок кредитування малого підприємництва комерційними банками під гарантії бюджетних коштів;
- важливим фактором успішного розвитку малого підприємництва має бути відсутність протистояння великого бізнесу малому;
- ввести пільгове оподаткування прибутку комерційних банків, одержаного за рахунок кредитування малих підприємств.

Висновки з цього дослідження. Мале підприємництво є фундаментом для ринкової економіки. Даний сектор створює необхідну атмосферу конкуренції, здатний швидко реагувати на будь-які зміни ринкових умов, створювати додаткові робочі місця. Розвинутий сегмент малого бізнесу – це, перш за все, високий рівень сервісу та низькі ціни на товари і послуги для споживачів. Високий рівень конкуренції стимулює розвиток економіки і веде до зростання зарплат. А за рахунок високої інноваційної складової, притаманній малому бізнесу, розвиток даного сегменту повинен сприяти виводу економіки на якісно новий рівень. Аналіз стану та проблем розвитку малого бізнесу в Україні свідчить про те, що в подальшому розвиток малого бізнесу без активного та позитивного втручання держави може привести до згорання даного сектора економіки з відповідним загостренням економічних проблем та посиленням соціальної напруги. Отже, необхідність розвитку і державної підтримки малого бізнесу в Україні є досить значною, і вирішальною. Таким чином, для ефективного розвитку малого підприємництва в Україні необхідно створити механізм ефективної взаємодії між державою та підприємницьким сектором. Його відсутність засвідчується тим, що малі підприємства ще не відіграють вагомій ролі в економіці України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Малый бизнес: кредитование малого бизнеса [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kreditbusiness.ru>.
2. Кісельов А.П. Основи бізнесу : [підручник] / Кісельов А.П. – Київ : Вища школа, 1997. – 191 с.
3. Слав'юк Р.А. Фінанси підприємств : навчальний посібник / Р.А. Слав'юк. – Київ : «Центр навчальної літератури», 2004. – 460 с.
4. Облік та оподаткування підприємств малого бізнесу : навчальний посібник / Дробязко С.І., Козир Т.М., Холод С.Б. ; За заг. ред. П.Й. Атамаса. – К. : ЦУЛ, 2012. – 416 с.
5. Лех Г.А. Світовий досвід розвитку підприємств малого бізнесу / Г.А. Лех, М.М. Ільчишин, О.Я. Туркало // Науковий вісник НЛТУ України : збірник науково-технічних праць. – Львів : РВВ НЛТУ України. – 2011. – Вип. 21.15. – 400 с.
6. Державна підтримка малого та середнього бізнесу. Спеціальний звіт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.slideshare.net/USAIDLEV/ss-53544189>.
7. Державний комітет статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
8. Аналіз діяльності підприємств малого підприємництва та шляхи підвищення їх прибутковості [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=2028>.

СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

УДК 339.92

Інвестиційні стратегії ТНК в умовах формування сталого розвитку

Бондар Ю.А.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту, економіки та права
Кіровоградської льотної академії Національного авіаційного університету

Легінькова Н.І.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту, економіки та права
Кіровоградської льотної академії Національного авіаційного університету

Статтю присвячено діяльності транснаціональних корпорацій, які є невід'ємними учасниками інтеграційних процесів у світовій економіці і найбільшими інвесторами на міжнародному інвестиційному ринку. Розглянуто інвестиційну поведінку ТНК, яка, враховуючи чинник нестійкості, являє собою нову гнучку оперативну систему та набір стратегічних принципів, розроблених для сприяння сталому розвитку бізнесу.

Ключові слова: транснаціональні корпорації, міжнародна діяльність, інвестиційна поведінка, інвестиційна діяльність, корпорація.

Бондарь Ю.А., Легинькова Н.И. ИНВЕСТИЦИОННЫЕ СТРАТЕГИИ ТНК В УСЛОВИЯХ ФОРМИРОВАНИЯ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ

Статья посвящена деятельности транснациональных корпораций, которые являются неотъемлемыми участниками интеграционных процессов в мировой экономике и крупнейшими инвесторами на международном инвестиционном рынке. Рассмотрено инвестиционное поведение ТНК, которая, учитывая фактор неустойчивости, представляет собой новую гибкую оперативную систему и набор стратегических принципов, разработанных для содействия устойчивому развитию бизнеса.

Ключевые слова: транснациональные корпорации, международная деятельность, инвестиционное поведение, инвестиционная деятельность, корпорация.

Bondar Y.A., Leginkova N.I. INVESTMENT STRATEGIES OF TNCs IN TERMS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT

The article is devoted to the activities of transnational corporations, which are integral participants in the integration processes in the world economy and the largest investors at the international investment market. Examined the investment behaviour of TNCs, which, taking into account the factor of instability, represents a new, flexible operating system and set of strategic principles designed to facilitate sustainable business development.

Keywords: transnational corporations, international activity, investment behavior, investment activity, corporations.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Транснаціональні корпорації (ТНК) відіграють важливу роль у світовій економіці та є важливою складовою частиною економічного розвитку багатьох країн світу. Особливо актуальним є дослідження інвестиційної поведінки діяльності ТНК в умовах формування сталого розвитку. Це пов'язано з тим, що забезпечення сприятливого інвестиційного клімату у світовій економіці залишається питанням стратегічної важливості, від реалізації якого залежать динаміка соціально-економічного розвитку та можливість модерніза-

ції національної економіки будь-якої країни. Саме інвестиційна поведінка ТНК як гнучка оперативна система сприяє сталому розвитку бізнесу та отриманню позитивних фінансових і соціальних результатів у довгостроковій перспективі незалежно від економічних умов.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У роботах різних авторів, присвячених проблемам світового господарства, дослідження в області міжнародних інвестицій та міжнародного бізнесу зустрічається досить часто. Значний внесок у дослідження різних аспектів формування та діяльності ТНК зробили праці

Л. Руденко-Сударєвої [4], В. Оніщенко [4], Дж. Стігліца [7], Р. Крисюк [6], Дж. Касліоне [2], И. Адизес [1], М. Талеб [8] та ін.

Проте низка аспектів даної проблематики потребують подальшого поглибленого дослідження, зокрема в аспекті інвестиційної поведінки діяльності ТНК в умовах сталого розвитку.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою цієї статті є дослідження інвестиційної поведінки діяльності ТНК на етапах формування сталого розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інтенсивний рух міжнародних потоків інвестиційних ресурсів за одночасного підсилення діяльності ТНК став вирішальним чинником пришвидшення й ущільнення циклічного розвитку. Відповідно, основним катализатором зростання світового виробництва стають саме транснаціональні корпорації. З одного боку, інвестиційна активність ТНК впливає на структуру економік країн-реципієнтів як у вигляді прямих інвестицій, спільних підприємств, а також як зв'язки з місцевими фірмами, досвід та технології залежно від рівня інвестиційної відкритості країни та міри її використання. З іншого боку, через надмірну лібералізацію і слабку керованість провокує розвиток і поширення кризових явищ і турбулентних станів світової економіки загалом та всіх її суб'єктів зокрема.

Зважаючи на циклічність розвитку глобальних економічних процесів та міграцію потоків транснаціонального капіталу, виникає додаткова потреба у виявленні та науковому обґрунтуванні умов та чинників, що підсилюють взаємозалежність цих процесів.

Одним із найгостріших питань, що знаходяться в полі зору міжнародних компаній, є подолання проблем стримання розвитку під час загострення глобальної фінансової кризи. Хоча криза і вможливує виявлення сильних бізнес-гравців та відсторонює слабших, створює нові можливості, коригуючи колишні звички, вивільняє на раніше стримуєвальну енергію та нищить старі бізнес-моделі, є найсприятливішим періодом для втілення нових ідей, утім, водночас вона, без сумніву, є однією з головних ознак і символів глибокого занепаду економіки. Тому з її настанням економісти всього світу намагаються спрогнозувати, з одного боку, сценарії та форми її розвитку, а з іншого – виявити тенденції можливих ринкових коливань і передбачити процеси управління інвестиційними потоками [3].

Подолати кризу, надовго зберегти та закріпити свої позиції на ринку в складних обста-

винах невизначеності, коли конкурентна боротьба стає дедалі жорсткішою, корпораціям можуть допомогти нові креативні стратегії. Тим не менш, як показують у своїй праці Л. Руденко-Сударєва та В. Оніщенко, спираючись на результати дослідження Roland Berger Strategy Consultants, для багатьох компаній зумовлена зовнішніми чинниками криза стала катализатором, що вочевидне внутрішні проблеми і помилки, вможливує усвідомлення неминучих змін і виявлення нових можливостей [4]. Для забезпечення майбутнього зростання потрібний цілісний підхід, який передбачає не тільки термінові заходи із забезпечення фінансової стабільності й операційної ефективності, а й розроблення стратегії розвитку, що вимагає рішучих і креативних дій із боку власників і менеджерів. Саме тому початковим кроком на шляху змін має стати трансформація дизайну корпоративної системи управління міжнародними інвестиціями.

Як показує досвід компаній («Нотингем Хауз», КУА «Інеко-Інвест», Bain&Company, McKinsey, BCG, BIG, Bestlog, Roland Berger Strategy Consultants), діагностику системи управління можна здійснити різними аудитами, кожен з яких поряд із перевагами вирізняється можливістю ризиків і вартістю самої процедури та виконується за індивідуальним сценарієм, кінцевим продуктом якого є звіт з описом поточного стану бізнесу компанії, переліками процесів, «вузьких місць», причинно-наслідкових зв'язків і конкретних пропозицій шляхів реалізації змін [4].

Зміни стратегічних орієнтирів корпорацій задля поліпшення їх продуктивності під час глобальних фінансових потрясінь важко проводити без руйнівних конфліктів, які супроводжують більшість спроб організаційних змін. Натомість в основі методології доктора Адієса лежить такий принцип: усі організації як живі організми мають життєвий цикл, стадії якого виявляються мірою зростання і старіння в передбачених повторюваних шаблонах поведінки [1].

Одночасно сучасні тенденції розвитку міжнародного ринку підказують корпоративним менеджерам, як має мінятися використовуваний ними управлінський інструментарій в інвестиційному менеджменті.

Так, на думку Дж. Касліоне, який стверджує, що бізнес, як сучасний авіалайнер: аби не збитися з наміченого курсу, необхідно бути готовим до зустрічі з турбулентністю [2], у тому числі непередбаченою. Компанії, керівники яких розуміють і приймають «нову реаль-

ність» (що, своєю чергою, активізує інстинкт виживання, дає змогу еволюціонувати і змінитися), є сприйнятливішим до нових стратегій поведінки, так званих Хаотікс-стратегій (diaotics). Використання таких стратегій веде до того, що чергова нестабільність із високою ймовірністю відкриє нові можливості. У діяльності слабко підготовлених компаній, нездатних швидко переглянути свої стратегічні й операційні принципи, обов'язково виникне хаос, а всі вразливі місця виявляться незахищеними.

Дж. Касліоне зазначає, що нові можливості виникають, коли бізнес здатен робити чіткі і своєчасні дії запобіжного характеру, мобілізувати свою організаційну структуру, щоб успішно протистояти умовам невизначеності та хаосу. Щоб нова реальність не заскочила керівників корпорацій зненацька, він рекомендує взяти на озброєння найсучасніші методи виявлення невизначеності та хаосу, а також виробити моделі поведінки на випадок її проявів [2].

Крім розроблення нового типу мислення, керівники компаній мають перестати покладатися на традиційну стратегію, зорієнтовану лише на два можливі сценарії економічного розвитку («зростання і спад»), безперервно адаптуючи нові стратегії до мінливих умов, або навіть відмовитися від них, коли цього вимагають обставини.

Насправді, головна проблема полягає в тому, що прийняття, адаптація та закріплення стратегій відбуваються в спокійні періоди, тож зрештою компанії виявляються неготовими до прояву невизначеності, коли вона настає. Модель управління, що враховує чинник нестійкості, являє собою нову систему і набір стратегічних принципів, розроблених для сприяння бізнесу в процесі успішного переходу до «нової реальності» й отримання прибутку в довгостроковій перспективі незалежно від економічних умов. Запропонована система Хаотікс-менеджменту має вісім основних компонентів: 1) розроблення системи раннього оповіщення; 2) побудова ключових сценаріїв і стратегій; 3) вибір пріоритетних сценаріїв і стратегій; 4) упровадження системи стратегічної поведінки, в основі якої лежить система управління, що враховує чинник нестійкості; 5) впровадження стратегічних моделей поведінки, в основі яких лежить система маркетингу, що враховує чинник нестійкості; 6) збільшення числа зацікавлених сторін; 7) вирівнювання структури організації; 8) скорочення періодів стратегічного планування та розроблення багатоваріантних сценаріїв розвитку економічної ситуації [2].

Професор Дж. Стігліц вважає, що й американська економіка має враховувати зміни у світі, а також навчитися використовувати важелі регулювання і координації функціонування ринків. Він наголошує: «Тепер нам доведеться провести реконструкцію суспільства, щоб досягти точнішого балансу між роллю держави та ринку. Вищий рівень такої збалансованості може привести до ефективнішої і стабільнішої економіки. Багато американців жили і поки ще живуть у фантастичному світі, створеному в результаті легкого доступу до кредитів, але цього світу більше немає. Жили явно не за коштами» [7].

М. Креймер пропонує корпораціям вибудувати свою діяльність за формулою «капіталізм для всіх» за умов, коли на нього наступають звідусіль, а бізнес дедалі частіше називають головним чиновником соціальних, екологічних та економічних проблем, що процвітає за рахунок суспільства. На його думку, у бізнесі має запанувати «ідея спільних цінностей, згідно з якою разом із виробництвом цінності одночасно створюється і необхідне суспільне благо: задовольняються його потреби або вирішуються його проблеми. Тобто спільні цінності – не те саме, що соціальна відповідальність. Благодійність і навіть сталий розвиток – новий шлях до економічних успіхів. Концепція спільних цінностей приведе до перевероту в діловому світогляді [5].

Як показала економічна криза 2007–2009 рр., гостро постало питання про координацію національних інтересів у міжнародному масштабі.

Дослідницький центр Kauffman Foundation, вказує що за версією Fortune 500 близько половини компаній – агресивних бізнес-лідерів (у тому числі FedEx, CNN і Microsoft) були засновані в періоді економічного спаду чи за часів зниження фондової кон'юнктури, хоча не всі з них спромоглися швидко пристосуватись до ринку. Тобто деяким компаніям доцільно:

1) використовувати агресивну стратегію для донесення своєї цінності;

2) запропонувати новий продукт, який змінить галузь чи вплине на конкурентні позиції компанії;

3) реалізувати найефективніші маркетингові програми [3].

Саме діяльність ТНК та їхніх підрозділів демонструє те, що вибір оптимальної інвестиційної стратегії є критичним для успішної діяльності. Однак, як правило, малі підрозділи зазвичай використовують так званий метод

«органічного зростання», для якого характерні:

1) тестування нових інвестиційних бізнес-ідей шляхом обережного експериментування;

2) регулювання обсягу інвестування у виробництво наявним попитом;

3) інвестиції у нові продукти та напрями бізнесу після отримання додаткового замовлення від наявних партнерів;

4) поява інвестицій у нові напрями бізнесу зумовлюється наявністю незадіяних в основному бізнесі активів, зокрема нерухомості [3].

Однак шлях так званого «органічного зростання» має певні недоліки, зокрема, на відміну від формального стратегічного планування він оминає етап серйозного аналізу змін у зовнішньому середовищі та сильних і слабких сторін компанії і спирається переважно на інтуїтивне уявлення власників про тенденції розвитку ринків. З іншого боку, такий метод із поступовим нарощуванням потужностей та обережним освоєнням нових ринків, як правило, обходиться компанії та її власникам дорожче, оскільки, уникаючи значних інвестиційних ризиків, компанія автоматично підвищує вартість капіталу, яким вона користується. Тому як альтернативу слід розглядати тактику «стрибка», яка передбачає прискорене освоєння інвестицій і швидку реалізацію поставлених завдань у плані розвитку. Порівняння альтернативних фінансових сценаріїв та оцінювання ризиків допоможе менеджерам компанії прийняти зважене рішення стосовно руху міжнародних інвестиційних ресурсів.

М. Портер [6] окреслив стратегію нішової спеціалізації поряд із двома іншими типовими стратегіями – цінового лідерства та продуктової диференціації. Проте утілення стратегій цінового лідерства та продуктової диференціації потребує значного інвестування та неабияких масштабів ведення бізнесу, тому вони переважно притаманні великим ТНК. Водночас окрема спеціалізація може бути успішною і без залучення значного капіталу, якщо компанія сконцентрується саме на її реалізації та вдало скористається своїми конкурентними перевагами: обслуговуванням певного сегмента ринку чи території; пропозицією специфічного вузького асортименту послуг своїм клієнтам за прийнятною, але дещо вищою від конкурентів ціною. Однак із приходом потужних корпорацій найбільше постраждають ті ринки, на яких конкурентна перевага компанії є незначною. До найбільш конкурентовразливих продуктів варто застосувати політику «збирання вершків», тобто пропонувати їх

за доволі високою ціною та інвестувати мінімальні ресурси в їх просування. Отримані завдяки цьому додаткові прибутки треба реінвестувати у виробництво та маркетинг добре захищених, унікальних пропозицій. Така політика вестиме до звуження інвестиційного портфеля, що дасть змогу вивільнити та сконцентрувати ресурси компанії на тих продуктах, які мають перспективу вижити за умов загострення конкурентної боротьби.

Слід зазначити, що в процесі побудови інвестиційних стратегій ТНК ураховують підходи ризик-менеджменту, намагаються протистояти енвайроментальним шокам, мінімізувати фінансові втрати, виконують фінансовий аналіз чутливості ключових показників їхньої інвестиційної привабливості (чиста приведена вартість, внутрішня ставка дохідності, період окупності, точка беззбитковості), проектують майбутні сценарії розвитку, створюють складні моделі стрес-тестування, виконують інтегрований аналіз ризиків методом симуляцій Монте Карло тощо. Втім, за твердженням М. Талеба, 80% проектів не приводять до очікуваного результату. На його думку, необхідно отримувати користь від шоків і стресів за допомогою нової концепції – антикрихкості. На переконання вченого, антикрихкість – зовсім не те, що еластичність, гнучкість чи невразливість. Гнучке або еластичне протистоїть струсу і залишається незмінним; антикрихке, пройшовши випробування, стає кращим за колишнє [8].

Переосмисливши бізнес-модель, продукти і технології за принципами сталого розвитку, корпорації можуть знизити витрати та підвищити доходи. Саме сталий розвиток є провідною стежкою до інноваційності компаній, загальною концепцією стосовно необхідності встановлення балансу між задоволенням сучасних потреб і захистом інтересів майбутніх поколінь включно з потребою в безпечному і здоровому довкіллі. Дослідження, проведене Р. Нідумолу, С. Прахаладом та М. Рангасвами [9], показало, що сталий розвиток виступає беззаперечним двигуном організаційних і технологічних інновацій, які зрештою компенсують усі витрачені кошти на їх розроблення та впровадження. Процес генерує додатковий дохід від кращої продукції та дає компаніям змогу створювати нові підприємства. Насправді, ми виявили, що такі цілі корпоративних інновацій трактують сталий розвиток як новий кордон інвестицій. Нині прагнення сталості вже починає трансформувати конкурентне середовище, що змушує компанії

змінювати своє мислення стосовно продуктів, технологій, процесів та бізнес-моделей.

Також слід зазначити, що альтернативним варіантом управління капіталом компанії у період невизначеності, з точки зору Л. Граттон, є: відмова від неефективних витрат; навчання навичкам ефективного ведення діалогів; заохочення експериментів щодо інноваційних управлінських практик розширити поняття лідерства в компанії, різко змінити гендерні пропорції на найвищих рівнях менеджменту, поставити під сумнів логіку ухвалення рішень і застосувати стратегію за принципом «знизу догори», створювати віртуальні команди, зробити пріоритетним упровадження нових технологій для спілкування [3].

Висновки з цього дослідження. Підсумовуючи, можна констатувати, що новітні інвестиційні стратегії міжнародних корпора-

цій спрямовані на розвиток технологій, здатні забезпечити значний економічний ефект і нові бізнес-можливості. Разом із тим орієнтація їх на сталий розвиток стає новим рівнем інвестицій. Така концентрація капіталу надає ТНК глобального статусу в традиційних інститутах глобального регулювання. Саме в умовах невизначеності та хаосу інвестиційна поведінка ТНК перетворюється на гнучку, оперативну систему інструментів, розроблених для сприяння сталому розвитку бізнесу в процесі переходу до економіки творення й отримання позитивних фінансових і соціальних результатів у довгостроковій перспективі незалежно від форс-мажорних економічних умов. Упровадження нових тактик органічного зростання здатне мобілізувати інвестиційну активність для успішного протистояння умов невизначеності та хаосу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Адизес И. Жизненный цикл корпорации: как организации растут и умирают и что с этим делать / И. Адизес // Ассоциации развития менеджмента в странах Центральной и Восточной Европы (СЕЕМАН) : XIII ежегод. междунар. конф. – 2005 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.adizes.com>.
2. Каслионе Дж.А. Chaotics: искусство управления в эпоху турбулентности / Дж. А. Каслионе // Performance: EY. – 2011 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://performance.ey.com/wp-content/uploads/downloads/2011/10/Chaotics.pdf>.
3. Крисюк Р.В. Міжнародне інвестування в умовах циклічного економічного розвитку : дис. ... канд. ек. наук : спец. 08.00.02 / Р.В. Крисюк. – Київ, 2016. – 294 с.
4. Руденко-Сударєва Л. Формування та імплементація стратегічних орієнтирів антикризового розвитку міжнародних консалтингових компаній / Л. Руденко-Сударєва, В. Оніщенко // Міжнародна економічна політика ; гол. ред. Д.Г. Лук'яненко. – К. : КНЕУ, 2011. – № 14–15. – С. 57–82.
5. Портер М. Конкурентоспособность и социальная ответственность / М. Портер, М. Креймер // Harvard Business Review – Россия. – 2007. – № 3. – С. 73–86.
6. Портер М. Международная конкуренция / М. Портер. – М. : Междунар. отношения, 1993.
7. Стігліц Дж. Глобалізація та її тягар / Дж. Стігліц. – К. : Академія, 2003. – 252 с.
8. Талеб Н.Н. Антихрупкость. Как извлечь выгоду из хаоса / Н.Н. Талеб. – М. : Азбука-Аттикус, 2014. – 768 с.
9. Nidumolu R. Why sustainability is now the key driver of innovation / Ram Nidumolu, C.K. Prahalad and M.R. Rangaswami // Harvard Business Review. – 2009. – Sept.

УДК 33.330.35

Конкуренентоспроможність сфери послуг України

Вареник І.В.

кандидат економічних наук,
старший викладач кафедри економіки та управління
Шосткинського інституту
Сумського державного університету

Німко С.І.

аспірант кафедри економіки та управління
Шосткинського інституту
Сумського державного університету

У статті розкрито особливості формування сфери послуг України, її нинішній стан та вплив на загально-економічний розвиток держави, роль сервісних підприємств у державній економіці. Зазначено шляхи підвищення рівня конкурентоспроможності сфери обслуговування для виходу національної економіки на новий якісний рівень.

Ключові слова: сфера послуг, загальноекономічний розвиток, сервісні підприємства, рівень конкурентоспроможності, національна економіка.

Varenik I.V., Nimko S.I. КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬ СФЕРЫ УСЛУГ УКРАИНЫ

В статье раскрыты особенности формирования сферы услуг Украины, ее нынешнее состояние и влияние на общеэкономическое развитие государства, роль сервисных предприятий в государственной экономике. Указаны пути повышения уровня конкурентоспособности сферы обслуживания для выхода национальной экономики на новый качественный уровень.

Ключевые слова: сфера услуг, общеэкономическое развитие, сервисные предприятия, уровень конкурентоспособности, национальная экономика.

Varenik I.V., Nimko S.I. THE COMPETITIVENESS OF THE SERVICE SECTOR UKRAINE

There are features of formation of service's industry in Ukraine, its present situation, and its influence to the overall development of country, the role of public development enterprises in the state economy in this article. There are also ways of improving the competitiveness of the service's sector of the national economy in this article.

Keywords: service sector, overall development, service companies, the level of competitiveness, national economy.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Основною причиною, чому сфера послуг не сприймалася як надійне забезпечення національного багатства, була дилема: надання послуг є продуктивною чи непродуктивною працею? Дуже довго вважалося, що праця, яка продукує матеріальні блага, є ефективнішою (продуктивною) і служить джерелом створення національного багатства. З іншого боку, сфера послуг уважалася непродуктивною працею, що лише перерозподіляє створені та нагромаджені активи. Проте час показав, що сфера послуг здатна забезпечувати високі темпи економічного зростання.

У ХХІ ст. у таких провідних країнах світу, як Німеччина, Франція, США, сфера обслуговування забезпечує більше 70% ВВП. Це дає змогу вважати її основною рушійною силою економіки держави та рівня добробуту населення в країні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблеми розвитку сфери надання послуг розглянуті в працях українських та зарубіжних учених: Т.Д. Бурменка [1], Б.М. Данилишина [2], С.В. Мочерного [5], Я.В. Остафійчука [6], В.О. Сизоненка [7; 8], О.В. Шапіряна [9], О. Шарпова [10], Л. Беррі, Р. Рассела та ін. Незначна кількість наукових праць у сфері надання послуг стверджує про недостатній рівень освоєності проблем у цій сфері.

Необхідність забезпечення стабільного функціонування сфери послуг та її основних елементів, сервісних підприємств, а також помітно зростаюча роль сфери обслуговування в національній економіці зумовили вибір даної теми та її актуальність.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета даної роботи – розкрити особливості формування сфери послуг України, її нинішній стан та вплив на загальноекономіч-

ний розвиток держави, роль сервісних підприємств у державній економіці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зі здобуттям незалежності країна отримала у спадок сформовану структуру ринку послуг, основними суб'єктами якого були державні спеціалізовані підприємства (перукарні, майстерні, салони тощо), які надавали відповідні послуги населенню. Ринок обслуговування було цілком монополізовано державою, а надання багатьох видів послуг населенню не вважалось престижним. Заробітна плата працівників цієї сфери була нижчою, ніж у провідних галузях народного господарства. Це зумовило відплив найбільш кваліфікованих фахівців за кордон у пошуках кращого життя.

Сфера послуг почала розвиватися швидкими темпами на початку XXI ст., залучаючи все більше підприємців та створюючи нові робочі місця. Основною перевагою сфери послуг, на думку зайнятих у ній підприємців, є те, що більшість її галузей не потребують на свій розвиток великих фінансових ресурсів та мають порівняно швидкий термін окупності.

У період формування ринкових відносин в Україні на державному рівні перевага надавалася виробничій сфері. Пропозиції щодо залучення інвестицій на розвиток сфери послуг здебільшого викликали критику. Проте, як показав час, сфера послуг стала переважати над виробничою та динамічно розвивається, створюючи нові робочі місця та додаткові надходження до бюджету.

Особливістю розвитку сфери обслуговування в період формування ринкової економіки є збільшення питомої ваги послуг, які надають населенню за плату, а також розвиток комерційного сектора. Найпоширенішими підприємствами сфери послуг є підприємства торгівлі і громадського харчування. Торгівля поділяється на оптову і роздрібну. Підприємства оптової торгівлі закуповують у виробників великі партії товарів і тому концентруються у великих містах і промислових центрах. Крамниці роздрібною торгівлі продають товари безпосередньо кожній людині. В останні роки помітно зросла роль мереж супер- та гіпермаркетів. Найтипівішими прикладами є мережі супермаркетів «АТБ», «ЕКО-Маркет», «Сільпо», «Fozzy C & C», що користуються найбільшою популярністю у споживачів.

У соціальному комплексі важливе значення має рекреаційне господарство (санаторії, курорти та пансіонати, будинки та бази відпочинку, санаторії-профілакторії, туристичні бази тощо). Найбільше рекреаційних закладів знаходиться в Криму, Карпатах, на узбережжі Чорного та Азовського морів.

Важливу роль у соціальній сфері відіграють заклади освіти і культури. До перших належать середні загальноосвітні школи, гімназії, ліцеї, дитячі садки, дитячі будинки, школи-інтернати, вищі учбові заклади і професійно-технічні училища (ПТУ). Найбільше ВНЗ у Харківській (22), Київській (20), Одеській (15) областях. Культурні заклади представлені музичними школами, бібліотеками, клубами тощо.

Таблиця 1

Результати опитування підприємств сфери послуг у січні 2016 р.

Сфера послуг (секції Н-N,R,S, крім розділу 94 за КВЕД-2010)	Результати опитування 1374 підприємств						зміна балансу до IV кв. 2015 р., в.п.
	Як змінилась бізнес-ситуація за жовтень-грудень 2015 р.	поліпшилась	не змінилась	погіршилась	не відповіли	баланс	
		10	58	31	1	-21	-2
	Як змінилась бізнес-ситуація за жовтень-грудень 2015 р.	більше	без змін	менше	не відповіли	баланс	зміна балансу до IV кв. 2015 р., в.п.
	попит на послуги	12	57	31	0	-19	-1
	кількість працівників	9	62	29	0	-20	-5
	Як, на Вашу думку, зміняться у січні-березні 2016 р.	більше	без змін	менше	не відповіли	баланс	зміна балансу до IV кв. 2015 р., в.п.
	попит на послуги	9	56	34	1	-25	-7
	кількість працівників	6	77	16	1	-10	1
	ціни на послуги	25	69	5	1	20	2

Кожний із нас щодня користується електроенергією, холодною і гарячою водою, каналізацією, сміттєпроводом, газом тощо. Щоб усе це безперебійно працювало, у країні склалася мережа житлово-комунальних підприємств та організацій.

У часи інноваційних технологій усе більшу роль відіграє телекомунікаційний ринок, який є одним із найперспективніших та швидко зростаючих напрямів галузі зв'язку України. На сьогодні система телекомунікацій в Україні знаходиться на шляху швидкого розвитку, що в цілому орієнтоване на інтеграцію української системи зв'язку у світову як рівноправного партнера. Мобільний зв'язок сьогодні є однією з наймогутніших рушійних сил в індустрії телекомунікацій.

Високою популярністю у споживачів користуються фірми з надання послуг Інтернет – «Укртелеком», «Київстар», «Воля» та ін. Слід зазначити, що мобільні оператори також надають користувачам можливість доступу до Мережі. Популярністю користується високоякісний Інтернет 3G, який своїм абонентам пропонують Vodafone, Life, «Київстар».

Упродовж останніх років послуги були основним сектором, що забезпечують збільшення доданої вартості в економіці, і надалі їхня ключова роль у підтримці економічного зростання в Україні зберігається.

Проте у зв'язку з нестабільною економічною та політичною ситуацією в країні ефективність функціонування сфери послуг має тенденцію до зниження. За даними Державної служби статистики України, на кінець 2015 р. спостерігалось скорочення працівників у сфері обслуговування, ріст цін на пропоновані послуги, скорочення обсягів попиту та інші негативні явища (табл. 1).

Саме тому постає питання, якими методами можна досягнути якісно нового етапу в розвитку сфери обслуговування. Активне впровадження різного роду інновацій, а саме нових видів послуг, технологій їх надання, форм і методів обслуговування споживачів, є ключовим фактором підвищення конкурентоспроможності підприємств сфери послуг.

Важливим аспектом виходу сфери обслуговування на новий якісний рівень є розробка конкурентних стратегій керівниками підприємств, що передбачає:

- постановку поточних і перспективних цілей і завдань розвитку підприємства для забезпечення його конкурентоспроможності;
- системний аналіз ринку виходячи з цілей і завдань розвитку підприємства;

- пошук нових способів забезпечення комфорту своїх клієнтів: покращання послуг чи проведення редизайну своїх офісів;
- обґрунтування ключових факторів успіху.

Оскільки конкурентне середовище на ринку послуг відрізняється динамічністю, вчені вважають, що стратегію доцільніше розробляти на такі періоди: на 1–3 місяці – для вирішення оперативних завдань; на 3–6 місяців – для вирішення тактичних завдань; на 6–12 місяців – для вирішення стратегічних завдань. Розробка стратегії на період, що перевищує 12 місяців, є недоцільною, що обумовлюється складністю прогнозування дій конкурентів на такий тривалий термін і їх високою динамічністю.

Формування ефективної стратегії підприємства сфери послуг із реалізації конкурентних переваг обумовлює необхідність дотримання певних принципів. Одним із них є застосування наукового підходу до постановки цілей розвитку господарюючих суб'єктів з урахуванням ситуації, що склалася на ринку, і прогнозів його розвитку. Також необхідно реалізовувати виявлені чи сформовані переваги господарюючих суб'єктів, у тому числі інноваційного характеру. Протягом періоду реалізації стратегії змінюється зовнішнє середовище об'єкта господарювання, тому стратегічні рішення мають піддаватися корекції в режимі реального часу з урахуванням установлених на ринку тенденцій. Ефективна стратегія передбачає використання широкого спектру джерел інформації, що забезпечують отримання адекватної і релевантної інформації.

Проте для більш ефективного функціонування сфери послуг України та її виходу на міжнародний конкурентний рівень недостатньо раціональних рішень керівників підприємств. Розвиток обслуговуючої сфери країни потребує державного сприяння і підтримки, зокрема формування сприятливих умов для підприємницької діяльності у секторі послуг, створення економічного та правового середовища, яке б забезпечувало стимулювання ділової активності населення (врахування думки підприємницьких кіл при підготовці та прийнятті законодавчих актів та постанов; формування ринкової інфраструктури, яка забезпечуватиме підприємницьку діяльність). Необхідним також є створення реальних можливостей кожному підприємству для початку самостійної підприємницької діяльності у сфері послуг, доступу до виробничих, матеріально-технічних та фінансових ресурсів

(спрощення порядку реєстрації підприємств сфери послуг; подальший розвиток комерційної системи інформаційного забезпечення підприємницької діяльності).

Іноземний досвід свідчить про доцільність формування мережі бізнес-шкіл, учбово-ділових центрів на їх базі; створення та організації діяльності Ради по соціальній адаптації та підготовці кадрів для сфери послуг; організації вивчення та використання досвіду діяльності існуючих структур підтримки підприємництва у інших регіонах; розробки плану заходів щодо надання державної підтримки молодіжного підприємництва у сфері послуг.

Розвиток сфери послуг на 70% залежить від успішного функціонування виробничої сфери і тільки на 30% – від доходів домогосподарств, тому для подолання економічної кризи, зокрема у сфері послуг, необхідно насамперед стабілізувати політичні негаразди в країні, відновити нормальну роботу промислових підприємств та відповідні робочі місця.

Висновки з цього дослідження. У зв'язку з переходом України до ринкової економіки сфера послуг стає провідним сектором економіки, що в умовах структурної кризи нарощує обсяги виробництва. Це пояснюється тим, що багато послуг, які раніше надавалися споживачам безкоштовно або за символічну плату (тобто фінансувалися з бюджету), переважно стали платними (охорона здоров'я, спортивні

послуги, послуги мобільного зв'язку, телебачення тощо). Ринок послуг став привабливим для підприємців тому, що деякі види послуг практично не потребують значного стартового капіталу. Це дає змогу сподіватися на швидке відтворення вкладень, що важливо в умовах інфляції.

На сьогоднішній день в економіці розвинених країн частка послуг у ВВП перевищує 70% і має тенденцію до подальшого збільшення. Отже, сфера послуг є важливим елементом формування сучасної якості життя.

Незважаючи на перспективність свого розвитку, сфері послуг в Україні не приділено достатньо уваги. Розвиток обслуговуючої сфери потребує значних змін як у господарській політиці підприємців, так і в діяльності держави. Недосконалість нормативно-правових актів, що регламентують діяльність організації сфери послуг, є гальмуючим фактором виходу сфери послуг на новий якісний рівень.

Розвиток сфери послуг в Україні потребує залучення державних та іноземних інвестицій. Залучення іноземного капіталу забезпечить не тільки надходження необхідних фінансових ресурсів, але й передових, технічно ефективних методів реалізації послуг. Це сприятиме підвищенню конкурентоспроможності вітчизняних виробників послуг та значно зміцнить позиції України в міжнародному обміні послугами.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бурменко Т.Д. Сфера услуг: экономика : [учеб. пособ.] / Т.Д. Бурменко, Н.Н. Даниленко, Т.А. Туренко. – М. : КНОРУС, 2008. – 328 с.
2. Данилишин Б.М. Сфера та ринок послуг у контексті соціальної модифікації суспільства / Б.М. Данилишин, В.І. Куценко, Я.В. Остафійчук. – К. : Нічлава, 2005. – 328 с.
3. Еволюція потреб покупця і стратегія маркетингу послуг [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dl5.ru/42-yevolyuciya-potrebnostej-pokupatelya-i-strategiya.html>.
4. Моргулець О.Б. Роль сфери послуг в економічній системі України / О.Б. Моргулець // Економіка та менеджмент : зб. наук. праць. – Луцьк : Нац. техн. ун-т, 2010. – Вип. 7(26). – Т. 2. – С. 27–35.
5. Мочерний С.В. Сфера послуг / С.В. Мочерний // Економічна енциклопедія : у 3-х т. Т. 3. – К. : Академія, 2002. – 678 с.
6. Остафійчук Я.В. Потенціал сфери послуг у стимулюванні розвитку регіонів шляхом формування міжрегіональних науково-освітньо-виробничих кластерів з урахуванням принципу поляризованого просторового розвитку / Я.В. Остафійчук // Національне господарство України: теорія та практика управління : зб. наук. праць. – К. : Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України, 2009. – С. 86–91.
7. Сизоненко В.О. Сучасне підприємництво: Довідник / В.О. Сизоненко. – К. : Знання-Прес, 2003. – 380 с.
8. Сизоненко В.О. Підприємництво : [підручник] / В.О. Сизоненко. – К. : Вікар, 1999. – 438 с.
9. Шапірян О.В. Маркетинг послуг : [навч. посіб.] / О.В. Шапірян. – К. : Кондор, 2008. – 250 с.
10. Шкарпова О. Країна добрих послуг / О. Шкарпова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kontrakty.com.ua/show/ukr/article/30/0320066744.html>.

УДК 339.9.01

Сутність урбанізації як глобального економічного процесу

Гончар О.М.

аспірант, асистент кафедри міжнародної економіки та туризму
Донецького національного університету економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського

Статтю присвячено питанню визначення економічної сутності урбанізації. Проаналізовано підходи до трактування процесу урбанізації у вітчизняних та зарубіжних джерелах. Досліджено досвід міжнародних організацій щодо визначення урбанізації. Окреслено основні риси та прояви урбанізації. Запропоновано визначення урбанізації як економічного процесу.

Ключові слова: урбанізація, місто, міський розвиток, риси урбанізації, прояви урбанізації.

Гончар А.М. СУЩНОСТЬ УРБАНИЗАЦИИ КАК ГЛОБАЛЬНОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО ПРОЦЕССА

Статья посвящена вопросу определения экономической сущности урбанизации. Проанализированы подходы к трактовке процесса урбанизации в отечественных и зарубежных источниках. Исследован опыт международных организаций по определению урбанизации. Определены основные черты и проявления урбанизации. Предложено определение урбанизации как экономического процесса.

Ключевые слова: урбанизация, город, городское развитие, черты урбанизации, проявления урбанизации.

Honchar O.M. THE ESSENCE OF URBANIZATION AS A GLOBAL ECONOMIC PROCESS

The article is devoted to the issue of determining the economic essence of urbanization. The approaches to the interpretation of urbanization in domestic and foreign sources were analyzed. The experience of international organizations in determining urbanization was explored. The basic features and displays of urbanization were designated. The definition of urbanization as an economic process was proposed.

Keywords: urbanization, city, urban development, features of urbanization, displays of urbanization.

Постановка проблеми у загальному вигляді. У світі все більше людей віддають перевагу життю в міських районах перед сільськими. Станом на 2014 р. 54% населення світу проживало в містах, тоді як ще півстоліття тому цей показник становив 30%, а до 2050 р. прогнозується його зростання до 66% [1, с. 1].

Існує значна різноманітність у рівнях урбанізації, досягнутих у різних регіонах. Найбільш урбанізовані регіони включають Північну Америку (станом на 2014 р. 82% проживають у міських районах), Латинську Америку і країни Карибського басейну (80%), Європу (73%). На відміну від цього в Африці та Азії залишаються переважно сільські населені пункти, лише 40 і 48%, відповідно становить населення, що проживає в міських районах. Усі регіони, як очікується, будуть збільшувати темпи урбанізації в найближчі десятиліття. Темпи урбанізації Африки та Азії будуть швидшими, ніж в інших регіонах, і, за прогнозами, до 2050 р. міське населення становитиме 56 і 64% відповідно. Майже половина міських жителів у світі проживають у відносно невеликих населених пунктах із менш

ніж 500 тис. жителів, близько 1/8 населення живуть у 28 мегаполісах із населенням більш ніж 10 млн. жителів. Кілька десятиліть тому найбільші світові міські агломерації були розташовані в найрозвиненіших регіонах, але сьогоднішні великі міста зосереджені і на так званому глобальному Півдні [1].

Важливим є дослідження питання економічної складової глобального процесу урбанізації, оскільки міста є центрами економічної діяльності, що найчастіше пов'язують із підвищенням продуктивності. Промисловість і послуги, як правило, зосереджені в міських районах, що приваблює підприємства і кваліфіковану робочу силу. Зосередження фінансового і людського капіталу в одному місці дає змогу підтримувати високий рівень продуктивності за рахунок кращого поділу праці, підвищення внутрішньогалузевої спеціалізації, легкості поширення знань і досвіду, збільшення економії за рахунок масштабу і дешевого транспортування. Крім того, міста є інкубаторами нових ідей і технологій, які можуть прискорити економічний прогрес. Городяни можуть отримати доступ до багатьох переваг міського життя: більш високих заробітків,

кращої освіти та охорони здоров'я, доступу до інфраструктури та послуг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням сутності поняття урбанізації з точки зору географічної складової займалися М.Ф. Аверкіна, І.В. Гукалова, Н.В. Омельченко, Д.М. Кузьменко, К.Ю. Сегіда, Є.Н. Перчик та ін.

Т.Б. Заставецький [2; 3] розглядає урбанізацію не тільки як геопросторове розміщення населення та розвиток міст, але й завдяки проведеному аналізу праць провідних науковців минулого та сьогодення як історичний процес, що постійно еволюціонує та проходить визначені стадії. Автор виокремлює три історичні еволюційні стадії розвитку урбанізації в Україні.

С. Tacoli, G. McGranahan та D. Satterthwaite [4; 5] розглядають основні концепції визначення та тренди урбанізації, аналізують підходи до визначення урбанізації з точки зору демографічних міграційних процесів, а також указують на взаємозв'язок між урбанізацією та економічним зростанням.

А.Є. Буряченко [6; 7] розглядає урбанізацію в контексті фінансового, демографічного та соціального розвитку. Крім того, автор пропонує розглядати урбанізацію як один із чинників економічного росту, вказуючи на кореляцію між показником рівня урбанізації та деякими показниками макроекономічного розвитку країн.

Урбанізація є однією з головних глобальних тенденцій сьогодення та залишиться такою найближчими десятиліттями. З огляду на це, питання урбанізації регулярно обговорюється в рамках програм Організації Об'єднаних Націй (ООН) та її структурних підрозділів. Питання урбанізації є одним із ключових у сформованих Цілях сталого розвитку. Одним із найважливіших видань ООН у даному напрямі є *World Urbanization Prospects* [1], востаннє опубліковане в 2014 р., яке містить статистичні дані щодо рівня урбанізації у світі, регіонах та окремих країнах.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну увагу до урбанізації науковців та міжнародних організацій, серед вітчизняних і зарубіжних учених немає єдиної думки щодо трактування поняття «урбанізація». Більшість науковців визначають поняття урбанізації з точки зору демографічних перетворень. Проте урбанізація, з огляду на вищесказане, є складовою частиною й економічного розвитку, тому визначення урбанізації як економічного процесу є актуальним та потребує вивчення.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є аналіз сутності поняття «урбанізація», визначення факторів урбанізації, аналіз підходів до ідентифікації міських поселень, вивчення економічної складової урбанізації та визначення урбанізації як економічного процесу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Глобальний вплив урбанізації на світовий розвиток зумовив інтерес багатьох науковців до її вивчення. Головними дослідниками поняття «урбанізація» є вітчизняні та зарубіжні вчені, які досліджують її з точки зору географічної та демографічної складових.

Так, М.Ф. Аверкіна стверджує, що урбанізація як соціально-економічне явище характеризується значним зростанням міст, міського населення, поширенням міського способу життя на все суспільство. Урбанізація – становлення міста саме як міста, спосіб життя населення якого відрізняється від способу життя жителів інших, насамперед сільських населених пунктів.

Д.М. Кузьменко, К.Ю. Сегіда [8] урбанізацію розглядають як позитивну тенденцію розвитку світу, як об'єктивний процес, пов'язаний із забезпеченням для все більшого числа жителів планети умов для більш зручного, комфортабельного, здорового життя, для більш повного розвитку здібностей. Урбанізація супроводжується не тільки позитивними змінами в житті людей, але й негативними, зокрема забрудненням навколишнього середовища, перенаселенням території, збільшенням негативних суспільних явищ.

С. Tacoli, G. McGranahan та D. Satterthwaite [5] зазначають, що урбанізація визначається демографіями як збільшення частки населення, що проживає в міських районах. Міські райони визначаються по-різному в різних країнах, але, як правило, міськими вважаються райони, які є більш щільно та густонаселеними, ніж сільські населені пункти, і є більш прийнятними для розміщення адміністративних об'єктів і виконання адміністративних функцій. Адміністративні та популяційні критерії взаємопов'язані, так як міський адміністративний статус, як правило, надається великим населеним пунктам.

Т.Б. Заставецький зазначає, що урбанізація – процес, який виявляється не тільки в збільшенні частки міського населення та зростанні ролі міст у розвитку регіону, але й впливу міст на спосіб життя людей, їхню життєдіяльність, а також на існування всієї зони, прилеглої до міста [2, с. 41–45].

І.В. Гукалова, Н.В. Омельченко визначають урбанізацію як усебічний процес підвищення значимості міст у житті суспільства, результатом якого є відносно збільшення міського населення і формування ієрархічної системи міських поселень як центрів поширення міських умов життя населення і міської культури в конкретних суспільно-географічних умовах [9, с. 104].

На думку Є.Н. Перцика, урбанізація являє собою багатогранний глобальний процес, що охопив увесь світ, пов'язаний із посиленням у часи науково-технічної революції розвитком і концентрацією виробничих сил і форм соціального спілкування, підвищенням ролі міст та розповсюдженням міського стилю життя на всю мережу населених пунктів [10].

Г.В. Горнова стверджує, що урбанізація являє собою такий спосіб людської організації у просторі і часі, при якому конфлікти і протиріччя, що викликані ускладненням життя, не будучи гармонізованими, перетворюються на процеси прогресивної соціальної трансформації або деградації [11].

Відсутній єдиний підхід щодо трактування урбанізації і серед міжнародних організацій, у тому числі й структурних підрозділів ООН (табл. 1).

Визначення поняття урбанізації дає змогу виділити головні її риси, серед яких: підвищення ролі міських поселень у системах розселення і соціально-економічних системах;

збільшення кількості міст і, відповідно, міських мешканців; розширення площ урбанізованих поселень; популяризація міського способу життя; розвиток взаємозв'язаних форм міського розселення – агломерацій тощо. Крім того, досить яскравою рисою є зміна психологічної поведінки в місті, що виявляється в урізноманітненні потреб, підвищенні вимог до якості життя, трансформації моральних норм, культури тощо [6, с. 86].

У світі немає єдиного загального підходу до визначення, що являє собою міське поселення. У результаті дефініції «міського», які застосовуються національними статистичними управліннями, коливаються в широких межах у різних країнах, а в деяких випадках змінюються з плином часу в межах однієї країни. Критерії для визначення міських поселень можуть ґрунтуватись на одній або комбінації характеристик, таких як: адміністративні критерії; мінімальний поріг чисельності населення; густота населення; частка зайнятих у несільськогосподарському секторі; наявність інфраструктури (прокладені дороги, електрифікованість, наявність водопроводу або каналізації); а також наявність освітніх або медичних послуг. Наприклад, у Ботсвані міськими агломераціями вважаються поселення з чисельністю населення у 5 000 жителів або більше, де 75% економічної активності забезпечується несільсько-

Таблиця 1

Визначення урбанізації міжнародними організаціями

№ з/п	Дефініція	Джерело
1	Урбанізація – це зростання міст унаслідок переміщення населення із сільських районів у пошуках кращої роботи і кращих умов життя [12].	Світовий банк
2	Процес концентрації населення в містах у результаті міграції із сільських районів або збільшення кількості міських районів [13].	UN-HABITAT
3	Процес, який описує зміни в популяції від такої, що поширюється на невеликі сільські населені пункти, в яких сільське господарство є домінуючою в економічній активності, до популяції, зосередженої у великих, густонаселених міських поселеннях, які характеризуються домінуванням промисловості та сфери послуг [14].	UNFPA
5	Урбанізація країни – це процес збільшення частки міського населення, який супроводжується зростанням економічної, політичної і культурної значущості міст порівняно із сільською місцевістю [15].	Департамент Організації Об'єднаних Націй з економічних і соціальних питань
6	Урбанізація – це глобальний процес зміни соціального та екологічного ландшафту на кожному континенті. Урбанізація є результатом міграції населення із сільських районів на додаток до природного міського демографічного росту [16].	ВООЗ

господарським сектором, тоді як у Франції комуни з населенням у

2 000 жителів, які проживають у будинках, віддалених один від одного не більше ніж на 200 м, вважаються міськими. В Уганді міським вважалось поселення з населенням у 1 000 жителів або більше, але мінімальний поріг був переглянутий у 2002 р. і збільшений до 2 000 осіб [1, с. 4].

Урбанізація часто ототожнюється зі зростанням міського населення, проте існує низка протиріч. По-перше, урбанізація визначається як зростання частки міського населення, отже, якщо міське і сільське населення зростають пропорційно, то урбанізація відсутня. По-друге, якщо загальна чисельність населення не змінюється, але частка містян зростає, то зростання міського населення є результатом урбанізації. Дані протиріччя свідчать про недосконалість демографічного підходу до визначення урбанізації, відповідно до якого урбанізація насамперед є результатом міграції. Проте міграційна складова урбанізації, на нашу думку, є лише зовнішнім проявом та результатом урбанізації, а не навпаки. Демографічна складова міграції включає в себе міграцію між сільською та міською місцевістю, розширення меж міста, першопричиною якої є економічна складова.

Включення зростання міського населення, що є результатом розширення міських кордонів, до складу урбанізації, викликає суперечності серед демографів [4, с. 6–8], оскільки на практиці люди, накопичуючись у приміських поселеннях або селищах міського типу, мають два основні мотиви: по-перше, бути ближче до більших населених пунктів або, по-друге, подалі від центру міських поселень, віддаючи перевагу їх периферії. Проте, розглядаючи урбанізацію як наслідок економічного розвитку та пов'язаних із ним перетворень, суперечності усуваються, оскільки урбанізація має як позитивні, так і негативні наслідки. Саме останні спонукають жителів міст віддавати перевагу периферії, тому сільсько-міська міграція в усіх напрямках може бути наслідком урбанізації. Різниця в природному прирості населення між міськими районами та сільською місцевістю може також сприяти урбанізації. Тобто різниця в доступі до соціальних благ, екологічна складова можуть бути при-

чинами розривів між показниками смертності та народжуваності в містах та селах. Таким чином, урбанізація має як економічну, так і соціальну і екологічну складові, що пов'язує її з поняттям сталого розвитку.

У більшості країн світу існує стійка тенденція до урбанізації, яка є природним наслідком і стимулом економічного розвитку, що проходить стадії індустріалізації і постіндустріалізації, тому рівень урбанізації, вимірюваний відношенням міського населення до загальної чисельності населення країни, особливо високий у розвинених країнах і набагато нижче в країнах із низьким доходом на душу населення [15]. Кореляція між показниками урбанізації та показниками економічного розвитку неодноразово привертала увагу вчених [4; 6; 7]. З огляду на це, зв'язок урбанізації з економічним розвитком є незаперечним.

Висновки з цього дослідження. Отже, урбанізацію необхідно розглядати не тільки як геопросторовий, соціальний, демографічний, але й як економічний процес. Пропонуємо визначати урбанізацію в економічному сенсі як процес кількісних та якісних (структурних) змін в економіці, що змушує оточуюче середовище пристосовуватись до змін і проявляється у зростанні ролі міських поселень, зростанні частки індустріальних підприємств та підприємств сфери послуг, розширенні меж міст, поширенні міського способу життя, прагненні до підвищення життєвих стандартів, міграції, зміні екологічного стану та ін.

Масштабна урбанізація створює потенціал для отримання значних переваг в економічному розвитку, соціальному прогресі та ефективному використанні природних ресурсів. Урбанізація дає можливість трансформувати соціальну й економічну сфери країн. Міста відповідають за більшу частину виробництва і споживання в усьому світі та є основними рушіями економічного зростання і розвитку. Приблизно три чверті світової економічної активності припадає на міста, і в міру зростання міського населення частка світового ВВП та інвестицій у містах буде зростати [1].

Таким чином, урбанізація створює потенціал для економічного розвитку країни, проте використання даного потенціалу може привести до отримання як вигод, так і небажаних наслідків.

ЛІТЕРАТУРА:

1. United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2014). World Urbanization Prospects: The 2014 Revision, Highlights (ST/ESA/SER.A/352). [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://esa.un.org/unpd/wup/Highlights/WUP2014-Highlights.pdf>.
2. Заставецький Т.Б. Система міських поселень агропромислового регіону в умовах трансформації суспільства : [монографія] / Т.Б. Заставецький. — Тернопіль, 2005. – 180 с.
3. Заставецький Т.Б. Стадійність розвитку урбанізаційного процесу в Україні / Т.Б. Заставецький // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія «Географія». – 2014. – № 2. – С. 17–21.
4. Cecilia Tacoli, Gordon McGranahan and David Satterthwaite. 2015. Urbanisation, rural-urban migration and urban poverty. IIED Working Paper. IIED, London [Internet resource]. – Access mode : <http://pubs.iied.org/10725IIED>.
5. Gordon McGranahan and David Satterthwaite. 2014. Urbanisation concepts and trends. IIED Working Paper. IIED, London [Internet resource]. – Access mode : <http://pubs.iied.org/10709IIED>.
6. Буряченко А.Є. Урбанізація в контексті фінансового, демографічного та соціального розвитку / А.Є. Буряченко // Вчені записки : зб. наук. праць ; редкол.: А.Ф. Павленко (відп. ред.) [та ін.]. – Київ : КНЕУ, 2013. – Вип. 15. – С. 84–95.
7. Буряченко А. Урбанізаційні фактори економічного росту / А. Буряченко // Ринок цінних паперів України. – 2013. – № 7–8. – С. 13–23.
8. Кузьменко Д.М. Дефініція поняття «урбанізація» в суспільній географії / Д.М. Кузьменко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dspace.univer.kharkov.ua/handle/123456789/7706>.
9. Гукалова І.В., Омельченко Н.В. Категорія «урбанізація» у понятійній площині соціальної географії та інших наук / І.В. Гукалова, Н.В. Омельченко // Вісник Одеського національного університету. Серія «Географічні та геологічні науки». – 2015. – Т. 20. – Вип. 2(24). – С. 96–109.
10. Перцик Е.Н. Геоурбаністика : [учебник для студ. высш. учеб. завед.] / Е.Н. Перцик. – М. : Академия, 2009. – 432 с.
11. Горнова Г.В. Урбанистический дискурс западной философии XX века / Г.В. Горнова // Вестник ЧелГУ. – 2010. – № 16. – С. 180–187.
12. Урбанізація. Матеріали Всемирного банка для учащихся [Электронный ресурс]. – Режим доступу : <http://www.un.org/ru/youthink/urbanization.shtml>.
13. Time To Think Urban: UN-Habitat brochure 2013. 24th Session Governing Council, NAIROBI, 15-19 APRIL 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://unhabitat.org/time-to-think-urban-un-habitat-brochure-2013>.
14. UNFPA. Urbanization [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.unfpa.org/urbanization>.
15. Рейтинг урбанізації стран мира [Электронный ресурс]. – Режим доступу : <http://gtmarket.ru/ratings/urbanization-index/info>.
16. Урбанізація и здоровье [Электронный ресурс]. – Режим доступу : <http://www.who.int/globalchange/ecosystems/urbanization/ru/>.

Європейські орієнтири аграрної сфери України: перспективи та можливості

Ковальчук С.Я.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності,
готельно-ресторанної справи та туризму
Вінницького національного аграрного університету

У статті здійснено аналіз поступового освоєння ринку країн ЄС вітчизняними компаніями, обґрунтовано необхідність підвищення рівня якості, безпечності, екологічних характеристик української продукції АПК, зосереджено увагу на покращенні стану продовольчої безпеки держави.

Ключові слова: європейські орієнтири, аграрна сфера, міжнародні стандарти якості, торгівля сільськогосподарськими товарами, міжнародні стандарти якості, управління якістю.

Ковальчук С.Я. ЕВРОПЕЙСКИЕ ОРИЕНТИРЫ АГРАРНОЙ СФЕРЫ УКРАИНЫ: ПЕРСПЕКТИВЫ И ВОЗМОЖНОСТИ

В статье осуществлен анализ постепенного освоения рынка стран ЕС отечественными компаниями, обоснована необходимость повышения уровня качества, безопасности, экологических характеристик украинской продукции АПК, сосредоточено внимание на улучшение состояния продовольственной безопасности государства.

Ключевые слова: европейские ориентиры, аграрная сфера, международные стандарты качества, торговля сельскохозяйственными товарами, международные стандарты качества, управление качеством.

Kovalchuk S.Ya. EUROPEAN ORIENTIRI OF AGRARIAN SPHERE OF UKRAINE: PROSPECTS AND POSSIBILITIES

In the article the analysis of gradual market of countries of ES development is carried out by domestic companies, grounded necessity of increase of level of quality, un concern, ecological descriptions of the Ukrainian products of APK, concentrated attention on improve the state of food safety of the state.

Keywords: European orienteer, agrarian sphere, international standards of quality, trading in agricultural commodities, international standards of quality, quality management.

Постановка проблеми. За сучасних часів першочерговим завданням для створення економічних умов, які б стимулювали зростання виробництва сільськогосподарської продукції необхідної якості, є збільшення капіталовкладень у сільське господарство, розвиток сільськогосподарської науки, удосконалення форм управління виробництвом. Важливе значення у вирішенні зазначених проблем має адаптація до міжнародних стандартів якості продукції сільського господарства.

Для досягнення зазначених завдань дуже важливо під час розробки стандартів врахувати інноваційні процеси, здобутки науки та техніки, для сприяння стандартизації науково-технічному прогресу, відповідності вимогам міжнародних та європейських стандартів, що у випадку реалізації продукції на міжнародному чи європейському ринках зменшуватиме технічні бар'єри в торгівлі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основні напрями розвитку аграрного сектору

контексті євроінтеграційних процесів відображені у роботах В. Андрійчука, О. Бородіної, В. Букринського, Б. Власова, В. Зіновчука, Ю. Купінець, Л. Лопатинського, Т. Осташко, Б. Пасхавера, П. Саблука, В. Юрчишина та ін. Проблематикою формування і реалізації заходів Спільної аграрної політики (САП) ЄС займалися такі вітчизняні дослідники, як С. Дем'яненко, Т. Зінчук, С. Кваша, К. Кваша, В. Білозубенко та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас окремі аспекти порушеної проблеми все ще залишаються недостатньо опрацьованими та висвітленими в науковій літературі. Насамперед ідеться про потребу якнайшвидшої імплементації інтегрального підходу до розв'язання проблем розвитку аграрного сектору економіки України.

Метою статті є визначення стратегічних пріоритетів розвитку аграрної галузі держави у контексті світової та європейської інтеграції України.

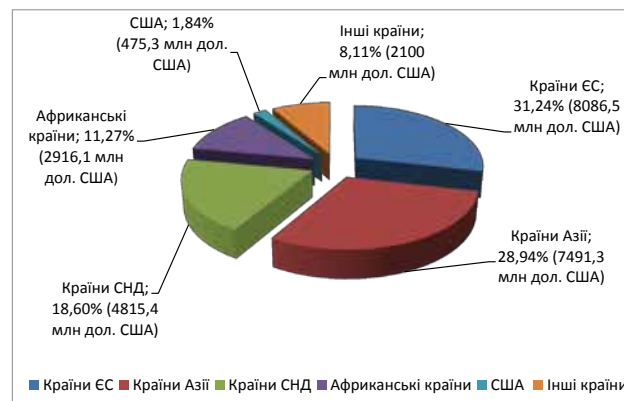
Виклад основного матеріалу. Зона вільної торгівлі (ЗВТ) з Європейським Союзом є важливим чинником подальшого розвитку аграрної галузі, оскільки для України відкрились перспективи поступового освоєння ринку країн ЄС вітчизняними компаніями, підвищення рівня якості, безпечності, екологічних характеристик української продукції АПК, покращення стану продовольчої безпеки держави. Тому для України постає завдання вироблення механізмів державної політики щодо підвищення ефективності використання наявного потенціалу аграрного сектору економіки, його адаптації до нових умов, у т.ч. з урахуванням можливих ризиків, які виникатимуть внаслідок лібералізації зовнішньоторговельних відносин з європейськими країнами. Зокрема, статтею 29 Угоди Про зону вільної торгівлі передбачено, що кожна сторона зменшує або скасовує ввізне мито на товари, що походять з іншої сторони. При цьому п. 4 цієї статті передбачає, що через 5 років після набрання чинності Угоди сторони можуть на запит будь-якої сторони провести консультації між собою з метою розгляду прискорення та розширення сфери скасування ввізного мита у торгівлі між ними [1]. Основним інструментом обмежень у торгівлі сільськогосподарськими товарами є тарифні квоти, в рамках яких забезпечується безмитний доступ товарів на ринок країн ЄС.

При цьому захист національних виробників від зростання імпорту для сільськогосподарських товарів найбільш чутливих груп передбачає таке [2]:

- їх виключення з тарифної пропозиції;
- відкладання зобов'язань щодо зниження тарифів до кінцевого строку перехідного періоду;
- встановлення тарифних квот;
- вжиття спеціальних захисних заходів.

Як відомо сільськогосподарська продукція [3], є однією з ключових позицій у зовнішньоторговельному товарообороті України, який у 2013–2014 рр. становив близько – 147,8 млрд дол. США. Так, зовнішньоторговельний оборот сільгосппродукції України у 2013–2014 рр. склав приблизно 26,9 млрд дол. США, або 18,5% зовнішньоторговельного товарообороту України. При цьому її експорт за вказаний період становив 17,3 млрд дол. США, або 27,3% від загального експорту товарів України; імпорт – 8,6 млрд дол. США, або 11,2% від загального товарного імпорту України; позитивне зовнішньоторговельне сальдо склало 8,8 млрд дол. США.

Країни ЄС є ключовими партнерами України у регіональній структурі товарообороту сільськогосподарської продукції у 2013–2014 рр., частка яких становить 31,2% (рис. 1).

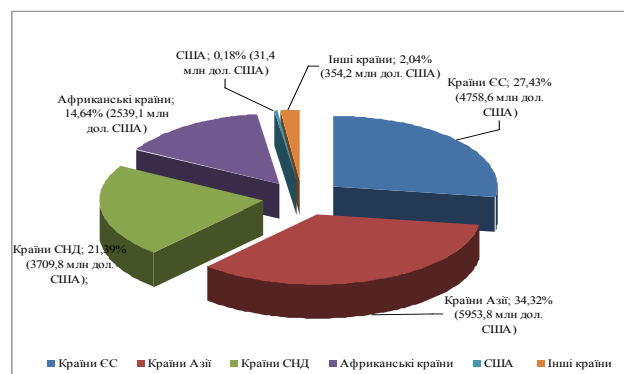

Рис. 1. Регіональна структура товарообороту сільськогосподарської продукції України у 2014 р.

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики та Міністерства аграрної політики та продовольства України

Найбільші частки у зовнішньоторговельному обороті між ЄС та Україною мають такі країни: Польща – 13,3%, Іспанія – 12,4%, Нідерланди – 11,7%, Німеччина – 11,6%, Італія – 11,4%, Франція – 10,2%, Бельгія – 4%, Великобританія – 3,9%, Португалія – 2,9%, Угорщина – 2,7%.

Ринки країн ЄС перебувають на другому місці у регіональній структурі експорту сільськогосподарської продукції України у 2013–2014 рр. із часткою в 27,4% (або 4758,6 млн дол. США) (рис. 2).

Рис. 2. Регіональна структура експорту сільськогосподарської продукції України у 2014 р.

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики та Міністерства аграрної політики та продовольства України

Найбільші обсяги в структурі експорту сільськогосподарської продукції України до країн

ЄС займали: зернові злаки – 1,7 млрд дол. США; насіння олійних культур – 1,3 млрд дол. США; олія – 500,1 млн дол. США; залишки і відходи харчової промисловості – 497 млн дол. США; соки – 154,2 млн дол. США; плоди, горіхи та цедра – 82,5 млн дол. США.

Країни ЄС є найбільшими імпортерами сільськогосподарської продукції до України, частка яких у регіональній структурі імпорту сільськогосподарської продукції у 2013–2014 рр. становила 39%.

Незважаючи на встановлені обсяги квот на експорт зернових до країн ЄС, необхідно відзначити низку особливостей регулювання ринку ЄС, які слід враховувати. Як приклад, в ЄС діє так зване «плаваюче мито»: якщо вартість кукурудзи на Чиказькій біржі становить понад 4 дол. США за бушель, експорт кукурудзи до країн ЄС здійснюється без мита, якщо менше або дорівнює 4 дол. США за бушель – імпортерне мито на поставки кукурудзи понад квоту становить 94 євро за тону [4].

Угода про асоціацію дозволяє освоювати ринок країн ЄС вітчизняним компаніям, що займаються виробництвом, переробкою та реалізацією тваринницької продукції. Так, Україна може щорічно постачати на ринок країн ЄС: 12 тис. тонн яловичини, 20 тис. тонн свинини, 16 тис. тонн (із збільшенням протягом 5 років до 20 тонн) м'яса птиці, 1,5 тис. тонн (із збільшенням протягом 5 років до 3 тис. тонн) яєць, 8 тис. тонн (із збільшенням протягом 5 років до 10 тис. тонн) молока, вершків, згущеного молока та йогуртів, 1,5 тис. тонн (із збільшенням протягом 5 років до 5 тис. тонн) сухого молока, 1,5 тис. тонн (із збільшенням протягом 5 років до 3 тис. тонн) вершкового масла, 250 тис. тонн перероблених масляних продуктів, 5 тис. тонн (із збільшенням протягом 5 років до 6 тис. тонн) меду. Водночас, на сири квот не встановлено, що дозволяє завозити необмежену кількість даного виду продукції з України до ЄС. Разом з тим, обсяги експорту переважної більшості тваринницької продукції з України до ЄС мізерні, у 2013-14 рр. вони становили (у кг): ВРХ – 0, свиней – 0, овець, кіз – 0, курей живих – 0; м'яса ВРХ (свіжого) – 366,9, м'яса ВРХ (мороженого) – 1187,14, свинини – 3170,7, баранини або козлятини – 128,7, м'яса та їстівних субпродуктів свійської птиці – 447563,3, риби свіжої – 162,6, молока та вершків, незгущених та без додання цукру чи інших підсолоджувальних речовин – 10949,2, молока та вершків, згущених та з доданням цукру чи інших підсолоджувальних

речовин – 25483,4, масла – 320,8, сирів всіх видів і кисломолочних сирів – 1279,3.

Слід відмітити, що експорт тваринницької продукції України до ЄС можна буде збільшити за рахунок використання тарифних квот тільки за умови, якщо вітчизняні експортери зможуть задовольнити вимоги ЄС щодо безпечності та стандартів якості продукції і відповідним чином сертифікувати продукцію. У найближчій перспективі заповнити встановлені квоти для тваринницької продукції буде проблематично, оскільки переважна більшість тварин утримується господарствами населення (станом на 31.12.2014 р. населенням утримувалось 71,6% загальної чисельності ВРХ, у т.ч. корів – 77,7%; свиней – 53,1%, овець і кіз – 87,0%), які не мають можливостей застосовувати сучасні технології виробництва продукції, що зумовлює низьку її якість та невідповідність європейським санітарним нормам та стандартам.

Для переважної більшості вітчизняних малих і середніх сільгосппідприємств також існують проблеми забезпечення відповідності власної продукції європейським стандартам, оскільки процеси гармонізації та адаптації законодавства у сфері технічного регулювання та санітарних і фітосанітарних заходів потребують не тільки тривалого часу, але й значних матеріальних ресурсів. Наприклад, сукупні витрати на адаптацію до стандартів ЄС тільки м'ясної промисловості Польщі становили близько 2 млрд євро [6]. Процес впровадження європейських та міжнародних стандартів безпеки та якості продуктів харчування (НАССР, ISO, EN, Кодексу Аліментаріус) у сфері агропромислового виробництва в Україні відбувається вкрай повільно. Водночас, відповідно до глави 17 Угоди про асоціацію України з ЄС співробітництво між сторонами охоплюватиме, серед іншого, заохочення політики якості сільськогосподарської продукції у сферах стандартів продукції, вимог щодо виробництва та схем якості [7].

З цією метою в українське законодавство необхідно імплементувати вимоги директив та регламентів ЄС щодо сільського господарства та харчової промисловості, а також не менше 80% чинних європейських стандартів.

В Україні приділяється велика увага впровадженню вимог міжнародних стандартів, бо це одна з умов вступу до Європейського Союзу. Розглянемо рівень гармонізації стандартів на сільськогосподарську продукцію, а відповідно методів контролю, вимог безпеки, вимог охорони довкілля тощо (таблиця 1).

Аналіз даних таблиці свідчить, що із загальної кількості чинних в Україні ДСТУ і РСТ УРСР – 566 стандартів – гармонізовано 367, або 64,8%. Можна вважати рівень гармонізації задовільний, але він є не однаковим за різними класами сільськогосподарської продукції.

Найвищий рівень гармонізації (100%) національних стандартів на тютюн та тютюнові вироби, де гармонізовано стандарти на методи визначення показників якості та безпечності продукції. На 69,2% гармонізовані стандарти на продукцію рибництва і рибальства, а це також стандарти на методи контролю і матеріали [7; 9].

Проте, за даними Міністерства аграрної політики та продовольства України, з 297 стандартів системи Кодексу Аліментаріус гармонізовано та знаходяться на стадії затвердження 30 стандартів. Крім того, до міжнародних та європейських норм гармонізовано: у класі 65 «Сільське господарство»[8] – 261 стандарт ISO[9] (52% від 499 стандартів, що складають загальну кількість діючих стандартів ISO в цьому класі); у класі 67 «Технологія виробництва харчових продуктів» – 381 стандарт ISO (59% від 645 стандартів, що складають загальну кількість діючих стандартів ISO в цьому класі); у класі 65 «Сільське господар-

ство» – 58 стандартів EN [10] (64% від 90 стандартів, що складають загальну кількість діючих стандартів EN в цьому класі); у класі 67 «Технологія виробництва харчових продуктів» – 63 стандарти EN (40% від 157 стандартів, що складають загальну кількість діючих стандартів EN у цьому класі).

Нині в Україні із зазначеної серії прийняті такі національні стандарти: ДСТУ ISO 22000:2007 «Системи керування безпечністю харчових продуктів. Вимоги до будь-яких організацій харчового ланцюга»; ДСТУ-П ISO/TS 22003:2009 «Системи управління безпечністю харчових продуктів. Вимоги до органів, що здійснюють аудит та сертифікацію систем управління безпечністю харчових продуктів»; ДСТУ-П ISO/TS 22004:2009 «Системи управління безпечністю харчових продуктів. Настанова щодо застосування ISO 22000:2005»; ДСТУ ISO 22005:2009 «Простежуваність у кормових та харчових ланцюгах. Загальні принципи та основні вимоги щодо розроблення та запровадження системи»; ДСТУ ISO 15161:2004 Настанови щодо застосування ДСТУ ISO 9001:2001 у виробництві харчових продуктів та напоїв» [1]. На жаль, в Україні ще не на найкращому рівні знаходиться ситуація не тільки з адаптацією до світових стандартів, які стосуються управління у

Таблиця 1

**Стандарти на сільськогосподарську продукцію
та рівень їх гармонізації з міжнародними і європейськими**

Назва продукції	Кількість чинних стандартів			Із них гармонізовано				Рівень гармонізації в середньому, %
	ДСТУ	РСТ УРСР	ГОСТ	ДСТУ, РСТ УРСР		ГОСТ		
				кількість	%	кількість	%	
Тваринництво та селекція тварин	24	3	45	2	7,4	–	–	2,8
Сільськогосподарські будівлі та тваринні ферми	7	3	7	4	40	–	–	23,5
Сільськогосподарські машини, причепи, устаткування, обладнання, інвентар	337	4	93	263	77,1	9	9,7	62,7
Добрива та агрохімікати	43	5	67	33	68,7	4	6,0	32,2
Корми для тварин	83	3	132	36	41,9	3	2,3	17,9
Бджільництво	20	–	2	–	–	–	–	–
Мисливство	1	–	3	–	–	–	–	–
Рибальство та рибництво	10	3	–	9	69,2	–	–	69,2
Тютюн, тютюнові вироби, устаткування	20	–	18	20	100	4	22,2	63,1
Усього	545	21	367	367	64,8	20	4,3	41,5

харчовій галузі, але й тих, що встановлюють вимоги до певних груп харчових продуктів. Першим кроком України в напрямку гармонізації вітчизняних стандартів до європейських було введення в дію Державного стандарту України ДСТУ 3662–97 «Молоко коров'яче незбиране. Вимоги при закупівлі», що поширюється на сире коров'яче молоко під час закупівлі з молочних ферм підприємств незалежно від форм власності та видів діяльності. Цей стандарт наближує нас до нормативних документів Європейського Союзу та встановлює перед виробником доволі сурові вимоги, якими передбачено новий підхід щодо якості молока, аналогічний високорозвиненим країнам ЄС. Разом із тим з тієї ж групи молочної продукції, не відповідають міжнародним вимогам якості молоко коров'яче питне при його закупці, сиркові вироби, кефір, сметана, консерви молочні тощо. У представлених даних відсутні гармонізовані стандарти щодо термінів зберігання, технічних умов заготовки молочнопродуктів, у тому числі для дитячого харчування, методів визначення жиру, чистоти води, мікробіологічного аналізу тощо. У переважній більшості випадків якість молочної продукції визначається за старими ГОСТами, більшість з яких не переглядалася останні десять років, і регулюється ними ж, але в українській редакції (тобто Державними стандартами України переважній більшості випадків якість молочної продукції визначається за старими ГОСТами, більшість з яких не переглядалася останні десять років, і регулюється ними ж, але в українській редакції (тобто Державними стандартами України на основі ГОСТ 13264–70 та ГОСТ 13264–88). Вимоги цих стандартів до якості молока та молочної продукції значно нижчі за європейські [7].

Невідповідність української продукції європейським стандартам є суттєвою загрозою розвитку вітчизняного агропродовольчого сектору, оскільки стримує постачання продукції на ринки країн ЄС на період запровадження всіх необхідних технічних регламентів і отримання сертифікатів відповідності, призводить до зниження дохідності вітчизняних малих і середніх сільгоспдприємств, а також до послаблення конкурентних позицій на внутрішньому ринку окремих видів української продукції порівняно з європейською, яка вже відповідним чином сертифікована. Передусім можна прогнозувати збільшення обсягів імпорту в Україну окремих видів м'яса та харчових субпродуктів, молока й молочної продукції, деяких видів овочів та фруктів.

Також необхідність запровадження стандартів ЄС щодо утримання тварин і поводження з ними призведе до виходу вітчизняних домогосподарств із внутрішнього ринку та переорієнтації виробництва ними відповідної продукції виключно для власного споживання, що в умовах домінування таких виробників на ринку тваринницької продукції може становити загрозу для продовольчої безпеки держави [11].

Отже, управління якістю саме сільськогосподарської продукції слід розглядати як напрям виконання функції загального управління процесом забезпечення суспільства якісною безпечною продукцією. У свою чергу, система управління якістю – це система управління, яка спрямовує та контролює діяльність організації щодо якості [2; 3].

Важливо, актуально та перспективно створювати і запроваджувати новітні системи управління якістю продукції агропромислового виробництва, як одного із ключових факторів зростання експортної конкурентоспроможності продукції АПК на світовому ринку. Це пояснюється такими факторами:

- постійне зростання цін на сільськогосподарську продукцію внаслідок загострення світової продовольчої кризи;
- згідно статистичних даних, високоякісна продукція приносить приблизно на 40% більше прибутку, ніж продукція низької якості;
- зростання в світі попиту на органічну продукцію (ціна на неї вище на 20-50%);
- наявність сертифікованої системи управління якістю стає обов'язковою умовою при укладанні угод між визнаними у світі компаніями і їх партнерами.

У сфері виробництва якісної і безпечної сільськогосподарської продукції стандарти найефективніше сприяють активному впровадженню інноваційних технологій, економічному використанню сировини і матеріалів, продовженню строків зберігання продукції та збереженості у ній поживних речовин. У якості об'єкта може виступати конкурентоспроможність, інноваційний рівень або якийсь-небудь інший показник, характеристика чи вся сукупність властивостей продукції або якась її частина, група, окрема властивість [1; 4].

Таким чином, для завоювання міжнародних ринків і забезпечення відповідної конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції на світових ринках необхідно постійно слідкувати за підвищенням її якості. Покращення якості продукції є одним із найважливіших напрямів інтенсивного та інноваційного роз-

Таблиця 2

**Переваги від впровадження систем управління
якістю сільськогосподарської продукції**

Макрорівень	Мезорівень	Мікрорівень
Держава:	Галузь:	Підприємство:
-покращення життєвого рівня населення; -зміцнення продовольчої безпеки; -полегшення міжнародної торгівлі; -позитивний імідж на світовому ринку.	-зростання конкурентоспроможності продукції; -раціональне використання ресурсів; -залучення інвестицій; -відповідність міжнародним стандартам.	-зростання кількості споживачів; -збільшення обсягів реалізації якісної продукції.

витку національної економіки, джерелом економічного росту та ефективності суспільного виробництва.

Глобалізаційні процеси в економіці та посилення нецінової конкуренції стимулюють сільськогосподарські підприємства до пошуку інноваційних шляхів розвитку, які, в першу чергу, пов'язані з проблемами підвищення якості виготовленої продукції, адаптації її до міжнародних вимог. Тому вдосконалення механізму формування системи управління якістю у агропромисловому комплексі, яка виступає гарантом здатності, організації стабільно виробляти та постачати продукцію визначеної якості, набуває пріоритетного характеру. Розробка, впровадження, сертифікація та підтримання системи управління якістю в стані дієздатності є одним із стратегічних напрямків діяльності господарюючих суб'єктів, що значно підвищує їх результативність, економічну ефективність та конкурентоспроможність на світовому ринку [11].

Зростання в аграрному секторі економіки, що відбуваються завдяки процесам концентрації землі, інтенсифікації сільськогосподарського виробництва та нарощування його експортного потенціалу трактується як безперечно позитивні тенденції, що допомагає виділити переваги від впровадження систем управління якістю сільськогосподарської продукції (див. табл. 2).

Впровадження систем управління якістю в сільськогосподарських підприємствах має безпосередній вплив і на галузь АПК, оскільки зростає конкурентоспроможність організацій, задіяних в аграрній сфері, збільшується кількість залучених інвестицій у сільськогосподарське виробництво, більш раціонально використовуються наявні ресурси та приділяється увага екологічній складовій життєдіяльності підприємств [5; 6].

На макрорівні збільшення кількості сертифікованих сільськогосподарських підпри-

ємств відповідно до міжнародних стандартів полегшує ведення торгівлі на світовому ринку, покращує імідж держави, зростає рівень життя населення та зміцнюється продовольча безпека.

Висновки з цього дослідження. З метою мінімізації ризиків і використання можливостей для аграрного сектору України внаслідок відкриття європейських ринків необхідно реалізувати низку заходів державної аграрної політики, що не суперечитимуть принципам державної підтримки та регулювання аграрного ринку, передбачених угодою про асоціацію між Україною та ЄС, які забезпечать умови для підвищення конкурентоспроможності виробництва продукції АПК, зокрема:

- прискорення процесу впровадження європейських та міжнародних стандартів безпеки та якості продуктів харчування (НАССР, ISO, EN, Кодексу Аліментаріус) у сфері агропромислового виробництва;
- розроблення системи моніторингу зовнішньоторговельних операцій з країнами ЄС як механізму оперативного реагування на кон'юнктурні зміни аграрного ринку;
- сприяння розвитку дрібнотоварного сільськогосподарського виробництва, у т. ч. правовій регламентації діяльності особистих селянських господарств населення та розробленні механізму їх трансформування у фермерські господарства, що дасть змогу забезпечити інтеграцію особистих господарств населення у ринкові механізми функціонування аграрного сектору.

Отже, економічний аспект проблеми якості сільськогосподарської продукції полягає у підвищенні ефективності національної економіки, збільшенні прибутку підприємств, підвищенні конкурентоспроможності продукції як на внутрішньому, так і зовнішньому ринках, раціональне використання матеріальних та енергетичних ресурсів. Варто зазначити, що всі питання у сфері якості, такі як підвищення

її рівня та управління нею, пов'язані з економічними затратами, які в результаті повинні дати обґрунтований економічний ефект.

Сучасний інноваційний аспект проблеми базується на взаємозв'язку процесу підвищення якості продукції та темпів впровадження

інноваційних технологій. Унаслідок науково-технічного прогресу інформаційні системи, транспорті комунікації, технологічні процеси удосконалюються, тим самим забезпечуючи вищий рівень якості продукції, що у свою чергу призводить до нового витка у науці та техніці.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Законодавство ЄС [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://organic-food.com.ua/organicheskoezaknodatelstvo-es/>.
2. Лихопій В.І. Механізм забезпечення конкурентоспроможного виробництва аграрної продукції: теоретико-методичний аспект / В.І. Лихопій // Вісник Запорізького національного університету. – 2010. – № 1(5). – С. 137-140.
3. Міжнародне законодавство [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://organic-food.com.ua/zaknodatelstvo-es/>.
4. Міністерство охорони навколишнього природного середовища України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://minagro.gov.ua/page/?5795>.
5. Можливості і застереження щодо наслідків уведення в дію положень Угоди про асоціацію між ЄС та Україною : наук. доп. / за ред. акад. НАН України В.М. Гейця, чл.-кор. НААНУ Т.О. Осташко, д-ра екон. наук В.О. Точиліна ; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув.» – К., 2013. – 98 с.
6. Оцінка перспектив та можливостей для агропромислового комплексу України в наслідок підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом». Аналітична записка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/1633/>.
7. Слива Ю.В. Сучасний стан розвитку міжнародної і національної нормативних баз щодо системи управління безпечністю харчових продуктів [Електронний ресурс] / Ю.В. Слива, Т.Г. Швець. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nd_2013_6_11.pdf.
8. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/kmu/docs/EA/00_UkraineEU_Association_Agreement_%28body%29.pdf.
9. Шпильовий В.А. Деякі аспекти екологічної безпеки виробництва продуктів харчування. // 36. наук. праць Черкаського державного технологічного університету. – 2013. – № 8. – С. 91-94.
10. Шубравська О.В. Інтеграційні перспективи України: переваги і ризики для аграрного сектору / Шубравська О.В., Прокопенко К.О. // Економіка України. – 2014. – № 1. – С. 63-73.

УДК 339.924

Актуальні питання реформації національних економічних інтересів України в умовах глобалізації

Левчук О.В.

кандидат економічних наук, доцент,
Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського

Коваленко В.А.

старший науковий співробітник,
Центр воєнно-стратегічних досліджень
Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського

Статтю присвячено актуальним питанням реформації національних економічних інтересів України в умовах глобалізації. Зокрема, досліджено поняття «економічна безпека» та «національні економічні інтереси держави» та їх особливості в умовах економічної кризи, політичного протистояння та збройної агресії. Узагальнено та уточнено напрями формування національних економічних інтересів для поліпшення якості життя максимально великої частини населення за умов мінімізації втрат його іншої частини

Ключові слова: економічна безпека, національні економічні інтереси, реформація, глобалізація, суверенітет, глобальна фінансова криза.

Левчук О.В., Коваленко В.А. АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ РЕФОРМАЦИИ НАЦИОНАЛЬНЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ИНТЕРЕСОВ УКРАИНЫ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Статья посвящена актуальным вопросам реформации национальных экономических интересов Украины в условиях глобализации. В частности, исследованы понятия «экономическая безопасность» и «национальные экономические интересы государства», их особенности в условиях экономического кризиса, политического противостояния и вооруженной агрессии. Обобщены и уточнены направления формирования национальных экономических интересов для улучшения качества жизни максимально большей части населения в условиях минимизации потерь его остальной части

Ключевые слова: экономическая безопасность, национальные экономические интересы, реформация, глобализация, суверенитет, глобальный финансовый кризис.

Levchuk O.V., Kovalenko V.A. CURRENT ISSUES OF REFORMATION NATIONAL ECONOMIC INTERESTS OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF GLOBALIZATION

The article is devoted to topical issues of reformation of the national economic interests of Ukraine in the context of globalization. In particular, explored the concept of «economic security» and «national economic interests of the state» and its specifics in the economic crisis, political opposition and armed aggression. Overview and specified areas of national economic interests in improving the quality of life of most large population in terms of minimizing the loss of his other

Keywords: economic security, national economic interests, reformation, globalization, sovereignty, global financial crisis.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Актуальність обраної теми дослідження зумовлена необхідністю забезпечення економічної безпеки та незалежності України в умовах військового протистояння і глобалізаційними процесами у світовій економіці з урахуванням пріоритетності національних інтересів держави.

Проблема економічної безпеки зачіпає інтереси багатьох країн. Як свідчить світовий досвід, збиток економічним інтересам завдається різноманітними спробами: порушенням нормального стану міжнародної торгівлі (застосування ембарго, введення надмірних

кількісних і тарифних обмежень, штучне підвищення або зниження цін на ті чи інші товари), створенням перепон на шляху міжнародного руху технологій, порушенням практики комерційної діяльності та ін. Економічна безпека держави є вирішальною умовою дотримання та реалізації національних економічних інтересів. Отже, у підтримці її належного рівня мають бути зацікавлені і приватний бізнес, і державні структури, і всі сфери суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням питань економічної безпеки та національних інтересів держави, умов їх підтримки і забезпечення, можливостей інтегра-

ції України в умовах трансформаційних перетворень присвячено праці таких учених, як О. Білорус, І. Бінько, А. Гальчинський, В. Геєць, Б. Губський, Я. Жаліло, Д. Лук'яненко, А. Мазаракі, В. Мунтіян, Ю. Макогон, В. Новицький, Ю. Пахомов та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на наявність праць як українських, так і зарубіжних учених, присвячених розкриттю різних аспектів та особливостей національних інтересів у світовій економіці, практично не існує ґрунтовних праць щодо комплексної розробки механізму інтеграції України в глобальний конкурентний простір, орієнтованого не на пристосування до мікро- і макроструктур міжнародної економіки, а на досягнення її стабільної конкурентоспроможності, враховуючи одночасно відповідну специфіку національної економіки України та її економічну безпеку. Вищезазначені обставини обумовлюють актуальність даного дослідження.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою даної статті є дослідження економічної безпеки України в розрізі складових, що її формують, на основі розгляду теоретичних та методичних підходів, проведення аналізу основних тенденцій і розробка економічних заходів, спрямованих на підвищення ефективності формування економічної безпеки України в умовах глобалізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасних умовах розвитку економіки України, особливо на тлі процесів глобалізації, окреслена вище проблема постає особливо гостро. Нещодавні товарні «війни» з колись найбільшим імпортером нашої продукції – Російською Федерацією, що проявлялися в запровадженні найрізноманітніших видів обмежень, таких як санітарні умови, квотування, технічні вимоги та ін., анексія Криму та військові дії на східному кордоні України завдавали та продовжують завдавати суттєвих збитків економіці України, порушуючи тим самим економічну безпеку держави.

Поняття «економічна безпека» є відносно новим в українському лексиконі, хоча воно досить поширене і давно використовується у практичній діяльності на Заході. Проблема економічної безпеки вперше викристалізувалася в 30-х роках минулого століття на території США. Актуальність цього питання була обумовлена тогочасною потужною світовою кризою і необхідністю напрацювання заходів швидкого реагування на загрози такого масштабу в рамках національної економіки.

У 70-х роках минулого століття під поняттям «економічна безпека» почали розуміти найважливіші складові національної безпеки, і досить швидко цей термін набув широкого поширення в економічно розвинутих капіталістичних країнах. Як зазначає Р.Т. Ковалюк, поняття «національні інтереси» є невід'ємним складовим елементом як системи національної безпеки, так і геополітики. Американські вчені У. Ліппман, Г. Моргентау, Г. Кіссенджер та ін. розглядають національну безпеку як частину національних інтересів. Проблему національних інтересів досліджують українські науковці Б. Парахонський, С. Пирожков, В. Ліпка, В. Косевцов, І. Бінько та ін. [6].

У сучасній геополітиці під національними інтересами розуміють стратегічно важливі цілі, які ставить перед собою кожна держава, і засоби, за допомогою яких вона розраховує їх досягти. Українські національні інтереси – це життєво важливі матеріальні, інтелектуальні і духовні цінності українського народу як носія суверенітету і єдиного джерела влади в Україні, визначальні потреби суспільства і держави, реалізація яких гарантує державний суверенітет України та її прогресивний розвиток. У цьому розумінні національні інтереси є найважливішими завданнями внутрішньої і зовнішньої політики [11, с. 5–7].

У непередбачуваних умовах процесу розвитку будь-якої країни особливості здійснення економічних, соціальних, політичних перетворень та формування системи національної безпеки в умовах глобалізації завжди пов'язані з конструктивною ідеологією державотворення, яка має відповідати національним інтересам і світовим тенденціям структурних зрушень.

Визначення національних інтересів має першочергове значення під час створення системи економічної безпеки та є невіддільними від історії і традицій українського народу, менталітету, системи господарювання, культурних і духовних цінностей. Виважена реалізація національних інтересів є одним із головних завдань розвитку держави та пріоритетом її національної безпеки. Особливої гостроти ця проблема набуває останнім часом, у період пошуку шляхів подолання наслідків глобальної фінансової кризи, визначення пріоритетів стабілізації вітчизняної економіки. Особливості сучасного буття України виводять у ранг чільних завдань формування та усвідомлення національних інтересів як базових засад послідовної та цілеспрямованої державної політики [1, с. 8–11].

Поняття «національний інтерес» прийшло до нас із західної англомовної літератури, де воно вживається у значенні «державний інтерес». Під національними інтересами розуміють переважно інтереси держави, оскільки західні країни є мононаціональними державами (у соціально-політичному, а не етнічному аспекті). Нація являє собою єдність громадянського суспільства і держави, тому національний інтерес стає узагальнюючим інтересом, який знімає суперечність між інтересами держави і громадянського суспільства.

Національний інтерес у демократичних країнах – це передусім узагальнений відповідно до існуючих процедур інтерес людей, що формують політичну націю. Формування національного інтересу передбачає узгодження інтересів усіх громадян країни, хоча іноді це зводиться до врахування думки найбільш численних соціальних груп.

Визначення поняття «національні інтереси» викладено в Законі України «Про основи національної безпеки України» [12], де зазначено, що національними інтересами є «життєво важливі матеріальні, інтелектуальні і духовні цінності Українського народу як носія суверенітету і єдиного джерела влади в Україні, визначальні потреби суспільства і держави, реалізація яких гарантує державний суверенітет України та її прогресивний розвиток» [12].

«Національні економічні відносини кожного суспільства проявляються насамперед як інтереси», – ці слова належать Ф. Енгельсу. Осмислення потреб і прагнення задовольнити їх зумовлюють мотивацію поведінки людини, спонукаючи її до певної цільової дії. У реальній дійсності потреби набувають конкретної форми інтересів (рис. 1) [5].

Розглядаючи визначення різних науковців щодо національних інтересів, їх змісту та пріоритетність для економічної безпеки як одне з головних завдань, вітчизняні вчені здійснюють активні дослідження цієї проблеми.

Так, В. Ліпкан стверджує, що становлячи першооснову національної безпеки, національні інтереси можуть розглядатися як усвідомлені особою і суспільством, гарантовані державою цільові настанови щодо необхідності існування та розвитку людини, нації і держави як єдиного організму [8].

І. Кукса, Є. Гончаров визначають національні інтереси як реальну основу дій нації та держави, спрямованих на виживання, функціонування і розвиток, сукупність національних цілей і базових цінностей, які відіграють важливу роль у стратегії та тактиці у сфері національної безпеки, та економічної безпеки як її складової [7].

На нашу думку, національні економічні інтереси мають бути спрямовані на поліпшення якості життя максимально великої частини населення за умов мінімізації втрат його іншої частини. Так завжди відбувається в країнах із розвинутою демократією та громадянським суспільством, проте в Україні центри економічного та політичного впливу майже завжди віддзеркалюють інтереси нечисельних груп населення всупереч потребам більшості громадян.

Національні економічні інтереси в Україні часто постулюються як інтереси впливових політико-економічних угруповань. Також існує і суттєвий зовнішній вплив на процес визначення та реалізації українських національних економічних інтересів. Водночас деякі дуже важливі для громадян України економічні інтереси не враховуються в соціальній та економічній політиці держави.

Таким чином, частково національні інтереси є узагальненим відображенням інтересів громадян, а частково вони несуть у собі відбиток надіндивідуальних потреб суспільства.

Для з'ясування суті національних інтересів як основної складової економічної безпеки доцільно розглянути досить широку за діапазоном ознак класифікацію (рис. 2) [2].

Об'єктами забезпечення економічної безпеки у загальному розумінні є всі процеси та явища, які певним чином стосуються забезпечення соціально-економічного розвитку. Висо-

Рис. 1. Взаємозв'язок потреб та інтересів

кий та стійкий рівень соціально-економічного розвитку України тісно пов'язаний із встановленням та реалізацією її національних інтересів. Від правильно визначених економічних пріоритетів та ефективності їх реалізації залежить як поточне соціально-економічне становище, так і її перспективи, як короткострокові, так і довгострокові [3, с. 23].

Отже, варто звернути увагу на те, що національні економічні інтереси є пріоритетом економічної безпеки тією мірою, в якій вони слугують забезпеченню економічної безпеки. Всі національні економічні інтереси прямо чи опосередковано стосуються економічної безпеки, однак ступінь впливу може суттєво відрізнятися.

Значення національних економічних інтересів у схемі системи забезпечення економічної безпеки представлено на рис. 3 [9, с. 41].

Схема, зазначена в рис. 3, сформована для сприяння оптимізації створення та функціонування системи забезпечення економічної безпеки. Таке поєднання забезпечує необхідну обґрунтованість рішень із визначення загроз, створення та функціонування ефективної, збалансованої, економічно необтяжливої системи забезпечення економічної безпеки. Наці-

ональні економічні інтереси розглядаються як базовий об'єкт забезпечення економічної безпеки України. Вони є орієнтирами розвитку суспільства, мають значний вплив на визначення напрямів розвитку та цільових пріоритетів.

Для визначення національних економічних інтересів необхідним є: моделювання і прогнозування соціально-економічного розвитку; аналіз поточного стану економіки та виявлення тенденцій розвитку; коригування заходів державного регулювання з метою досягнення бажаних цілей [10, с. 42]. У зазначених діях особливо важливою є розробка системи економічних показників, які б надавали кількісну оцінку соціально-економічного розвитку країни. Такі показники обов'язково необхідно відображати в діючій статистиці.

Державі в національній економіці необхідно максимально чітко визначити систему національних інтересів, на основі якої будуть базуватися її дії. Коло національних інтересів доволі широке. Таким чином, не намагаючись охопити всю систему національних інтересів щодо економічної безпеки, визначимо найбільш пріоритетні національні інтереси, на засадах яких має будуватися та розвиватися

Рис. 2. Класифікація національних економічних інтересів

національна економіка. Серед них виділимо такі:

- структурна перебудова економіки;
- забезпечення інвестиційної привабливості;
- створення єдиного ринкового та інформаційного простору;
- покриття дефіциту бюджету;
- формування достатніх запасів державних золотовалютних резервів;
- подолання інфляції;
- стабілізація курсу національної валюти;
- захист національного ринку від недобросовісної конкуренції, несприятливої дії світової кон'юнктури та іноземної конкуренції;
- прискорення відтворювального процесу;
- підтримка та поживлення підприємницької активності;
- доступ на міжнародні ринки капіталу;
- підвищення рівня зайнятості населення;
- збереження накопичень громадян;
- раціоналізація ринку;
- формування та реалізація регіональних соціально-економічних програм;
- забезпечення прогнозованості соціально-економічного розвитку;
- зміцнення міжнародного авторитету фінансової системи держави та її окремих інститутів.

Реалізація економічних інтересів дасть змогу спрямовувати економічну політику на задоволення стратегічних економічних інтересів та забезпечення економічної безпеки, які полягають у створенні самодостатньої, конкурентоспроможної, соціально спрямо-

ваної економіки; вирішенні державою соціальних проблем; поліпшенні та збереженні генофонду нації; прискоренні технологічного прогресу; забезпеченні екологічної безпеки; ефективному використанні світових досягнень науково-технічного прогресу; побудові рівноправних та взаємовигідних економічних відносин з іншими країнами.

Одним із важливих напрямів реалізації економічних інтересів як пріоритетів економічної безпеки України є забезпечення оптимального співвідношення та ефективної взаємодії між приватним та державним секторами економіки.

Сьогодні в складних умовах для економіки України економічна політика має зосереджуватися на тому секторі, який буде найбільш ефективним. Нові центри економічної влади (фінансово-промислові, фінансово-банківські, промислові монополії, аграрні групи) намагаються використати державну владу у власних інтересах. Практично неприховане зрощення бізнесу і політичної влади породжує елітні економіки (тобто сфери господарювання для обмеженого кола осіб із високими вхідними бар'єрами, що забезпечують одержання надприбутків). Кінцевою метою такої взаємодії є одержання підприємцями надприбутків, а чиновниками – корупційної ренти. Саме тому боротьба з корупцією та незаконною економічною діяльністю, забезпечення рівності стартових можливостей в економічній діяльності, відокремлення бізнесу від влади, досягнення справедливості при розподілі створеного продукту та багато інших необхідних заходів в

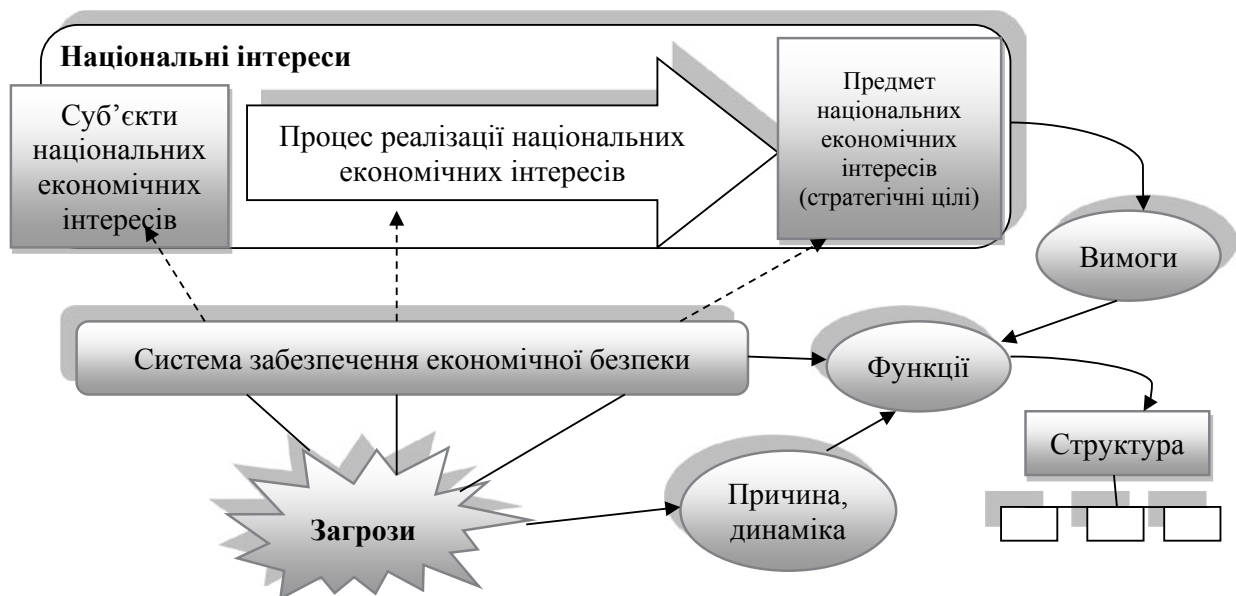

Рис. 3. Схема системи забезпечення економічної безпеки

Україні мають стати першочерговими завданнями економічної політики, які повинні сприяти забезпеченню економічної безпеки та задоволенню національних економічних інтересів всієї держави.

Крім національних економічних інтересів (перелік основних із них сформульовано вище), існує низка завдань, які не є загально-визнаними національними економічними пріоритетами, однак, на нашу думку, мають ними стати:

- боротьба з корупцією та корупційними доходами (зокрема, на базі системного контролю витратів державних службовців та членів їх родин);

- відокремлення економічної діяльності від політичної влади (передусім шляхом усунення можливостей одержати конкурентні переваги за рахунок використання владних повноважень);

- переорієнтація політико-економічної еліти з перерозподілу на створення вартості;

- створення рівних стартових можливостей всім членам суспільства та забезпечення загальнодоступності просування соціальними сходами;

- заміщення персоніфікованих соціально-економічних відносин деперсоніфікованими (деперсоніфікована довіра до контрагентів замість персоніфікованої);

- зниження ступеня експлуатації в суспільстві, насамперед власників праці та землі.

Крім того, при обранні напрямів реалізації національних економічних інтересів у зовнішній економічній політиці України перевагу надають поетапному скороченню дефіциту платіжно-торговельного балансу; розширенню сучасних і пошуку нових ринків збуту, стимулюванню нарощування експорту, а також удосконаленню товарної структури експорту та імпорту; визначенню обсягів і переліків товарної номенклатури критичного імпорту; розбудові інфраструктури зовнішньої торгівлі та вдосконаленню системи митного контролю і тарифного регулювання; розвитку співробітництва з міжнародними фінансовими організаціями у національних інтересах; стимулюванню ефективних іноземних інвестицій та довгострокових торгових відносин із зарубіжними країнами [9, с. 41].

Будучи державою Центральноєвропейського регіону, Україна має економічні інтереси і поза його межами, які реалізовує в таких діях [10, с. 45]:

- зміцнення стратегічного партнерства із США і зв'язків із країнами Західної Європи відповідно до економічних інтересів і пріоритетів України;

- укріплення та консолідація відносин зі стратегічно важливими сусідами, насамперед Польщею, країнами Балтії, Туреччиною, Грузією, Азербайджаном, Узбекистаном, Молдовою;

- сприяння формуванню регіональних структур економічної безпеки від Балтійського і Чорного морів до Закавказзя і Центральної Азії. Співробітництво з країнами Центральної Європи і Балтійсько-Чорноморського регіону в різних галузях економіки є важливим перехідним етапом інтеграції України в ЄСП;

- створення європейських і євразійських транспортних коридорів: «Балто-Чорноморсько-Близькосхідний», «Західна Європа – Україна – Закавказзя – Центральна Азія – КНР» та використання їх для формування систем постачання енергоносіїв і стратегічно важливої сировини; розбудова нафтогазових транспортних коридорів, створення умов їх безпечного функціонування;

- поширення економічних інтересів України на Близькому Сході, у Центральній і Південній Азії.

Висновки з цього дослідження. Таким чином, реалізація національних економічних інтересів сприяє розвитку та функціонуванню економіки держави, підтриманню її збалансованого стану. Вигідне географічне розташування України робить можливим реалізацію національних економічних інтересів і відкриває перед нею багатоманітність інтеграційних векторів національної економіки, головним з яких є вектор ЄС. Існує велика база ресурсів та можливостей для виконання національних економічних інтересів, хоча можливості нашої держави не реалізовані повністю.

Підсумовуючи, можна зробити висновок, що національні інтереси є фундаментальною основою економічної політики та основним пріоритетом економічної безпеки. Необхідно активізувати зусилля на розробку такої стратегії національної економічної безпеки України, яка була б спрямована на політичну консолідацію громадян України навколо спільних національних економічних інтересів і національних цінностей, подолання наявних суперечностей і досягнення належного рівня життя, збереження національного миру та забезпечення сталого розвитку нашої держави.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бойко О. Проблеми інноваційного розвитку в промисловості України / О. Бойко // Економіст. – 2009. – № 5. – С. 82.
2. Воронянський О.В. «Національні інтереси» як категорія політичної науки / О.В. Воронянський // Вісн. Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Серія «Філософія, філософія права, політологія, соціологія». – 2011. – № 10.
3. Глембоцький Д.О. Осмислення поняття «національний інтерес» для подальшої реалізації в розвитку країни / О.Д. Глембоцький // Вісник Національної академії державного управління. – 2011. – С. 22–28.
4. Далевська Н.М. Національні економічні інтереси України в умовах глобальної конкуренції / Н.М. Далевська // Економічний часопис-XXI. – 2013. – № 1. – С. 14–18.
5. Запорожець Т.В. Національні інтереси та безпека України в контексті геополітики / Т.В. Запорожець // Зб. наук. праць. Серія «Управління». – 2011. – № 3.
6. Круглик С. Валовий національний дохід країн світу / С. Круглик, О. Єременко // Вісник НБУ. – 2012. – № 3. – С. 3–5.
7. Кукса І.М. Стратегічне планування соціально-економічного розвитку регіону / І.М. Кукса, Є.В. Гончаров, І.С. Чернякова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua>.
8. Ліпкан В.А. Теоретичні основи та елементи національної безпеки України : [монографія] / В.А. Ліпкан. – К. : Текст, 2006. – 600 с.
9. Мартиненко В.В. Загрози економічній безпеці України у контексті викликів глобалізації / В.В. Мартиненко // Економіка та управління національним господарством. – 2011. – № 8. – С. 40–43.
10. Медвідь Ф.М. Національно-державні інтереси та геополітичні пріоритети України в контексті глобалізації та євроінтеграції / Ф.М. Медвідь // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2009. – № 70. – С. 45.
11. Методика розрахунку рівня економічної безпеки України : Наказ Міністерства економіки України від 02.03.2007 р. № 60 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=97980&cat_id=38738.
12. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19.06.2003 р. № 964-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.

Прикладні аспекти теорій транснаціоналізації 60-70-х років ХХ століття

Михайлишин Л.І.

кандидат економічних наук, доцент,
Івано-Франківський навчально-науковий інститут менеджменту
Тернопільського національного економічного університету

У роботі досліджено концептуальні характеристики теорій транснаціоналізації 60-70-х років ХХ століття, сутність, авторів й еволюцію розвитку. Проаналізовано окремі прикладні аспекти відповідних теорій, визначено сильні та слабкі сторони та запропоновано напрями їх використання у контексті побудови макро- і мікроекономічного механізмів регулювання транснаціоналізаційних процесів в економіках слаборозвинутих держав.

Ключові слова: теорії транснаціоналізації, фактори транснаціоналізації, глобальна конкуренція, міжнародна експансія, економічний потенціал, оптимізація впливу транснаціоналізації, інновації ТНК.

Михайлишин Л.И. ПРИКЛАДНЫЕ АСПЕКТЫ ТЕОРИЙ ТРАНСНАЦИОНАЛИЗАЦИИ 60-70-Х ГОДОВ ХХ ВЕКА

В работе исследованы концептуальные характеристики теорий транснационализации 60-70х годов ХХ века, сущность, авторов и эволюцию развития. Проанализированы отдельные прикладные аспекты соответствующих теорий, определены сильные и слабые стороны а также предложены направления их использования в контексте построения макро- и микроэкономического механизмов регулирования транснационализационных процессов в экономиках слаборазвитых государств.

Ключевые слова: теории транснационализации, факторы транснационализации, глобальная конкуренция, международная экспансия, экономический потенциал, оптимизация влияния транснационализации, инновации ТНК.

Mykhailyshyn L.I. APPLIED ASPECTS OF TRANSNATIONALIZATION THEORIES OF 60-70S OF THE TWENTIETH CENTURY

In the research work conceptual characteristics of transnationalisation theories of 60-70s of the 20th century, the essence, the authors and the evolution of its development are investigated. Certain applied aspects of relevant theories are analyzed, strong and weak points are defined and directions of their application in the context of building macro and micro economic mechanism of regulation transnationalization processes in the economies of less developed countries are offered.

Keywords: transnationalisation theories, transnationalisation factors, global competitiveness, international expansion, economic potential, optimization of transnationalization influence, TNC's innovations.

Постановка проблеми. Економічна взаємодія транснаціональних компаній з економіками різних країн є основою функціонування світової економіки на сучасному етапі. Кооперація капіталу ТНК з національними економічними ресурсами дала можливість побудувати масштабні, ультрасучасні об'єкти інфраструктури, розвивати передові технології практично в будь-якій сфері життєдіяльності людини та створити норми існуючих технологічних укладів. З іншої сторони, вона призвела до високої залежності світового добробуту від результатів діяльності окремих компаній. Тобто економічний спад (обвал цін на акції, корупційний скандал, порушення екологічних вимог тощо) певної ТНК може призвести до колапсу цілої глобальної економічної системи, занепаду певних галузей і зниження рівня добробуту мільйонів людей.

Невідворотність цих процесів зумовлюється самою концепцією економічного зростання: кожна компанія прагне до постійного зростання, адже саме зростання забезпечує вплив на ринок, збільшує економічний ефект, призводить до зростання добробуту її власників, і визначає критерії споживання, а тому теоретично кожна компанія прагне до (або зацікавлена в) монополії, які в свою чергу суперечать ринковим умовам господарювання. У зв'язку із цим економічна наука виробила ряд теорій регулювання відповідних процесів. Однак, їх дія суттєво обмежена конкретними умовами і особливостями, а тому на практиці вкрай складно забезпечити оптимальний баланс інтересів ТНК і країн-донорів чи реципієнтів.

Актуальність теорій 60-70х років зберігається для держав, економіки яких суттєво від-

стають в своєму розвитку і одночасно володіють значними ресурсами, які можуть бути використані провідними ТНК в окремій галузі. Сучасний стан розвитку економіки України відповідає саме таким критеріям, а тому, на основі практики функціонування цих теорій, необхідно розробити ефективний механізм макроекономічного регулювання впливу іноземних і стимулювання розвитку національних ТНК.

Аналіз літературних даних та постановка проблеми. Найбільш відомими вітчизняними дослідниками положень теорій транс націоналізації 60-70-х років ХХ століття є Л. Кудирко, О. Мозговий, Т. Орехова, О. Рогач, В. Рокоч, С. Якубовський та інші вчені. Проте, як у вітчизняній науковій літературі, так і у працях іноземних науковців не сформульовано комплексного практичного підходу до вивчення основ процесу транснаціоналізації, і кожна з теорій виходить з певних умов чи обставин, що найбільш актуальні в конкретний період часу. Саме тому існує необхідність в систематизації цих умов і обставин і подальшої їх імплементації в практику функціонування суб'єктів транснаціоналізації.

Формулювання цілей статті. Неоднорідність впливу транснаціоналізації на економічні відносини як в глобальному масштабі, так і на рівні конкретних підприємств потребує всебічного аналізу основних теорій, що їх описують, дослідження складу переваг і недоліків цих теорій і визначення конкретних умов щодо можливості їх використання, при формуванні комплексу регуляторних заходів.

Виклад основного матеріалу. Дослідження транснаціоналізації є відносно новим напрямом економічної науки, хоча процеси, що стосуються діяльності ТНК, розглядалися ще в роботах Т. Манна, А. Сміта, Д. Рікардо, А. Маршалла, але власне виникнення поняття «транснаціональна корпорація» датується серединою 60-х років ХХ ст. З того часу західними економічними концепціями запропоновано численні наукові праці, присвячені вивченню феномена ТНК і, досягнувши найбільшого розмаху в 70-80-х роках, вони значно диверсифікували наукові підходи в сфері вивчення відповідного поняття. Тогочасні і більшість сучасних наукових концепцій, хоча і відносяться до одного і того самого процесу, транснаціоналізації, однак виокремлюються різнобічністю тлумачень щодо причин його поширення. У зв'язку із цим найбільш ефективним методом вивчення теоретичних концепцій щодо процесів транснаціоналізації є

їх групування за еволюційним принципом. Варто відмітити й те, що така різнобічність є наслідком не лише різних стратегій розвитку ТНК, але й трансформацією виробничих і господарських відносин, яка з середини ХХ – століття, набула неабиякого прискорення.

Як зазначалося вище, початком еволюційного розвитку теоретичних концепцій транснаціоналізації стали 60-ті роки ХХ століття, коли активна закордонна виробнича діяльність пояснювалась в основному з виключно виробничої позиції, що відзначено змістом теорії промислової організації або теорії розміщення.

У загальному, концепціями 60-х років процес транснаціоналізації визначається як результат стратегії, яку використовують ТНК з метою «подолання бар'єрів», що відокремлюють національні ринки один від одного, використовуючи для цього свої специфічні переваги.

Так, теорія промислової організації визначала конкурентні переваги транснаціональних корпорацій перед іншими фірмами. Ці ризики пов'язані з необхідністю покриття технічних і організаційних витрат на дистанційне управління закордонними філіями, потребою врахування ймовірності дискримінації, а також витрат, пов'язаних із лінгвістичними, культурними бар'єрами тощо. Таким чином, процес створення закордонної виробничо-технологічної мережі (транснаціоналізації) пов'язаний із володінням специфічної, а по суті монополістичної переваги, що впливає з недосконалою ринку.

Застосування теорії монополістичної конкуренції до ТНК спричинило за собою дослідження таких елементів, як широкий доступ до факторів виробництва та споживачів, а також економії на масштабі в рамках міжнародного виробництва, дистрибуції і постачання. Ця теорія використовувалась для вивчення факторів, що сприяють успіху ТНК як на вітчизняних, так і зарубіжних ринках.

Розвиваючи такі ідеї, Ч. Кіндлбергер виділив переваги ТНК, які стали наслідком невідповідності ринкової системи нормам досконалої конкуренції:

- переваги у функціонуванні на товарних ринках, пов'язані з диференціацією товарів, використанням досягнень у сфері маркетингу та механізму керованих цін;
- переваги на ринках факторів виробництва: власність на патенти, доступ до джерел капіталу, кваліфікація персоналу тощо;
- внутрішня і зовнішня економія від масштабів виробництва;

– можливість використовувати у своїх інтересах різні форми державного втручання в різних країнах [1].

Основним науково-теоретичним досягненням даної концепції стало первинне обґрунтування наслідків впливу розвитку ТНК на ринки приймаючих країн і діяльність їх учасників. Проте суттєвим недоліком цієї концепції є відсутність ґрунтовних тлумачень щодо причин зародження ТНК і процесу трансформації національної фірми в інтернаціональну зокрема, адже їх зміст стосується діяльності діючих на той час, повноправно сформованих ТНК, які мають сформовані відповідні конкурентні переваги і можуть їх реалізовувати.

Поряд з теорією промислової організації з 60-х років отримує розвиток теорія розміщення. Сутністю якої стало вивчення причин розміщення філій ТНК в кожній конкретній країні. З цієї позиції було проведено багато досліджень, що присвячені аналізу географічного розміщення прямих інвестицій, здійснюваних ТНК в економіки окремих країн. Проте, зважаючи на особливості розвитку економік різних країн в той час, основу досліджень склало поширення капіталу американських фірм у Західній Європі та Канаді. Результатом такого аналізу стало розробка Т. Хорогом моделі вибору фірми між експортом і закордонним виробництвом, що пов'язана з обліком торгових тарифів.

Хоча обидві теорії (промислової організації і розміщення) розвивались окремо одна від одної, однак їх спільним недоліком стала відсутність досліджень, щодо динаміки розвитку процесу транснаціоналізації. У цьому напрямку широкого застосування набула теорія циклу міжнародного виробництва товару (ЦМВТ), яка розглядала торгівлю та інвестиції як елементи єдиного процесу використання зарубіжних ринків, а також враховувала зміну процесу в динаміці. Основою відповідної теорії стали наукові доробки Р. Вернона (1966 р.) і Л. Уелсса (1970 р.) [2, с. 266].

Теорія ЦМВТ пояснює транснаціоналізацію за допомогою характеристик попиту і пропозиції на певні продукти. На відміну від класичної інтерпретації «стадій життєвого циклу виробництва» виділяються такі стадії: розробки, зрілості, стандартизації. Варто зауважити й на тому, що дана теорія враховує вплив інновацій, які дають фірмі можливість спочатку експортувати продукт, а потім (із-за різниці цін на фактори виробництва) переводити його виробництво на території країн-імпортерів. У ході подальшого удосконалення змісту

теорії ЦМВТ була включена нова стадія, яка характеризувала стан коли виробництво в зарубіжній філії ТНК досягає такого рівня економії на масштабі, що може не тільки забезпечити даним продуктом місцевий ринок, але й експортувати його в треті країни.

Формування висновків теорії Р. Вернона в динаміці дає можливість їх використання для пояснення ранніх стадій транснаціоналізації відносно конкретних фірм, товарів чи територій. Основною заслугою цієї наукової праці стало первинне підтвердження необхідності дослідження життєвих циклів на глобальному рівні не самих товарів, а більш широких їх груп, технологій, галузей тощо. Водночас таке досягнення зумовило і її основний недолік, оскільки розвиток транснаціоналізації в сучасних умовах визначається більшою мірою стратегіями розвитку ТНК, аніж стадіями життєвого циклу, що окреслює теорія ЦМВТ.

Окремою перевагою вказаних теорій є формулювання і побудова досліджень в динаміці, що забезпечує можливість їх використання упродовж будь-яких економічних коливань, при чому по виділених стадіях, практично, розвивається будь-яка міжнародна компанія. Однак недоліком теорії конкурентоспроможності галузі і моделі життєвого циклу продукту є висока прив'язка до самого продукту, при чому, ця теорія мало обґрунтовує критерії для товарів, що можуть залучатись у транснаціональне виробництво.

У 70-х роках ХХ століття продовжувалось розширення концепції в рамках теорії промислової організації. Незважаючи на це, у теорії промислового позиціонування 70-х років збереглися тенденції щодо передової ролі інновацій в процесі розвитку транснаціоналізації. Підтвердженням цього стали наукові узагальнення П. Фішера, який зазначив, що основними факторами динамічного розвитку малих і середніх ТНК на той час стало поширення високих технологій і ноу-хау, якими вони володіють.

Розширення меж наукових аргументів у теорії промислового позиціонування 70-х років викликало активізацію її положень в процесах транс націоналізації. Однак ключовий недолік – орієнтація більшою мірою на виробничу сферу, не дає ґрунтовного дослідження щодо розвитку ТНК за іншими напрямками (наприклад поширення ТНБ, ТНК сфери послуг тощо). Більше того, теорія, відстоюючи ідею розвитку інновацій як однієї із основних причин транснаціоналізації, не враховує зворотного впливу, коли ТНК, привласнюючи певне

ноу-хау, окрім того, що не використовують його у власній діяльності, блокують подальше удосконалення.

Певним проривом наукового обґрунтування процесів транснаціоналізації у 70-х роках став розвиток фінансових теорій транснаціоналізації.

Р. Алібер, використовуючи макроекономічний підхід, намагався довести, що рух прямих іноземних інвестицій у межах ТНК зумовлюється зміною курсів валют. Згідно із його дослідженнями, в країнах з стабільною валютою фірми мають можливість капіталізувати той самий обсяг доходів за рахунок використання більш дешевих кредитних ресурсів, ніж у державах з менш стабільною валютою. Ця «валютна премія» покриває ризик можливого зниження курсу нестабільних валют [3].

Суттєвим обмеженням широкого використання теорії Р. Алібера стало те, що окрім змін обмінних курсів багато інших факторів визначають різницю в прибутковості філій ТНК, проте ця модель поклала початок співставлення макро- і мікроекономічних підходів до аналізу процесів транснаціоналізації.

Як самостійну теорію транснаціоналізації 70-х років необхідно виділити олігополістичну модель транс націоналізації, автором якої став Ніккербоккер. В 1973 р. на основі емпіричного дослідження 187 американських корпорацій вчений довів, що в олігополістичних галузях за лідерами ринку, що здійснюють іноземне інвестування, аналогічно діють їх внутрішні конкуренти. За представленими дослідженнями в 45% випадків ця стратегія «стратегія наслідування лідера» використовувалася протягом 3-ох років, а 75% – протягом семи років функціонування.

Подальше удосконалення олігополістичної моделі транснаціоналізації знайшло своє відображення в наукових доробках Грема 1978 р. Його дослідження базувалось на вивченні інвестиційної поведінки європейських ТНК в США. Прискорена транснаціоналізація європейських компаній стала формою спротиву стратегіям американських ТНК в Європі. Таким чином, процеси транснаціоналізації не завжди визначаються економічними вигодами, а є певною мірою контраргументами в конкурентній боротьбі. Прикладний характер моделей є визначальним досягненням відповідної теорії, однак обмеження критеріїв і односторонність положень суттєво обмежують її універсальність застосування.

Однією із найбільш помітних теорій 70-х років являється теорія ринкової влади.

Основоположником теорії ринкової влади став американський вчений С. Хаймер. Він стверджував, що у промислово розвинених країнах ціни на такі фактори виробництва, як робоча сила, енергоресурси та природні копалини є високими порівняно з країнами, що розвиваються. При цьому в промислово розвинених країнах існує надлишок капіталу, що призводить до відносно низької норми прибутку і ставки відсотка [4, с. 41].

Ця ситуація, з точки зору класичної та неокласичної економічної теорії, повинна стимулювати вивезення капіталу до країн, що розвиваються, де існує нестача капіталу і надлишок порівняно дешевої робочої сили та ресурсів. Однак у другій половині ХХІ ст. основні потоки ПІІ надходили саме в промислово розвинені країни, що суперечило висновкам класичної та неокласичної економічної теорії [5, с. 35].

Пояснюючи дану ситуацію, С.Хаймер обґрунтував тезу про те, що для ТНК основною метою здійснення прямих зарубіжних інвестицій є не зменшення витрат виробничого процесу, а отримання «ринкової влади». Відповідно до даної теорії, на ранніх стадіях зростання компанія розширює свою частку на ринку країни шляхом злиття і поглинання, збільшуючи концентрацію виробництва і капіталу. Якщо подальше посилення ринкової влади у країні походження стає неможливим, компанія інвестує прибуток в інші країни, що призводить до виникнення аналогічної ситуації на зарубіжних ринках.

Наступним мотивом, з точки зору С. Хаймера, для здійснення зарубіжних капіталовкладень є «захисне інвестування». Ця стратегія ґрунтується на тому, що ТНК може створити іноземне підприємство не для збільшення, чи збереження прибутку, а з метою не допустити своїх конкурентів на закордонні ринки. С. Хаймер розглядає захисне інвестування як олігополістичну поведінку, яка втілюється в короткострокову конкуренцію між невеликою кількістю господарюючих суб'єктів для завоювання ринкової влади [4, с. 42].

Аналізуючи дану ситуацію, В.Рокоча стверджує, що вплив на конкуренцію через захисне інвестування породжує щонайменше дві важливі проблеми: по-перше, якщо припустити, що прямі іноземні інвестиції знижують конкуренцію на товарних ринках, то уряди приймаючих країн повинні контролювати діяльність закордонних філій, що є вкрай несприятливим для ТНК; по-друге, захисне інвестування може спричинити і певні додаткові витрати. Так, закордонна філія ТНК буде схильна до лобі-

ювання на державному рівні певних захисних заходів, від чого ТНК отримає додаткові прибутки, а країна-реципієнт програє, оскільки на ринку утворюватиметься монополія іноземного виробника, що є вкрай несприятливим для внутрішнього ринку [6, с. 91].

Парадокс даної ситуації полягає в тому, що, як стверджує теорія ринкової влади, після того, як компанія отримала монопольну владу над ринком, вона втрачає зацікавленість у збільшенні обсягу довгострокових інвестицій, оскільки виникає можливість збільшення прибутків без модернізації виробництва.

Сама по собі, теорія ринкової влади виступає комплексним науковим дослідженням філософського характеру яке базується на численних припущеннях, що сформовані на основі статистичного аналізу розвитку транснаціоналізації і більшою мірою направлені на

висвітлення негативного впливу транснаціоналізації на формування ринку досконалої конкуренції. Проте, ці припущення не визнаються як керівництвом ТНК, так і владними структурами певних країн. Однак, її основним недоліком виступає те, що теорія ринкової влади мало уваги приділяє дослідженню особливостей конкуренції ТНК в високоприбуткових галузях, яка є динамічною категорією, а отже під впливом часу часто унеможливує формування ринкової влади. Зокрема припущення про те, що отримання монопольної влади над ринком, зумовлює втрату зацікавленості у збільшенні обсягу довгострокових інвестицій не виправдовується відносно сучасного розвитку світового ринку цифрових технологій і їх програмного забезпечення, про що свідчить розвиток таких корпорацій як Microsoft, Apple, Google, Facebook і. т.п.

Таблиця 1

**Практичні аспекти окремих теорій транснаціоналізації
60-70-х років ХХ століття на мікрорівні**

Основні теорії	Ключові положення	Практичний аспект
1. ТНК-результат посилення конкуренції. (П. Баклі і М. Кессон)	Висунення на перший план проблеми власності на знання – переміщений вид активів корпорацій, володіння яким суттєво полегшує міжнародну експансію.	Завчасне вивчення переміщуваних активів ТНК, з метою стримування їх можливої експансії в країні, з одного боку, і з іншого, сприяння максимальному використанню, таких активів, якщо вони не загрожують національним інтересам держави, галузі тощо.
2. ТНК – результат промислової організації та недосконалої конкуренції (Хаймер-Кіндлбергер)	Конкурентні переваги у ТНК вище, ніж у місцевих компаній	Національним компаніям України доцільно аналізувати діяльність споріднених за сферою господарювання іноземних ТНК і перейняти їх досвід в питаннях маркетингу, використання власності на патенти, економії, одержуваної ТНК унаслідок у вертикальній інтеграції.
3. Модель, життєвого циклу продукту (Р. Вернон)	Використання в інтересах ТНК трьох стадій життєвого циклу продукту	Вітчизняним компаніям доцільно вивчати досвід ТНК у питаннях стандартизації продукції.
4. Теорія інтерналізації (А. Рагмен)	ТНК – міжнародна конкуренція фірм	Пропонується, щоб була розроблена і прийнята до реалізації стратегія з проблем ПІІ з розділом, що стосуються специфічних ноу-хау провідних іноземних ТНК і їх ефективного залучення в діяльність стратегічно важливих підприємств країни.
5. Концепція диверсифікації та інтерналізації	Міжнародна експансія ТНК альтернатива диверсифікації на ринку країни походження.	Вивчення досвіду ТНК в питаннях зіставлення розмірів економії від масштабів виробництва на рівні підприємства чи на рівні фірми
6. Концепція внутрішньофірмової централізації (М. Тейлор. Н. Тріфт)	Ухвалення корпораціями безлічі форм об'єднання: від моноцентричної до поліцентричної.	Вивчення і використання ТНК в питаннях, що стосуються надання обраної фінансової структури ролі організуючого ядра об'єднання.

Теорія інтерналізації та привласнення розглядає розвиток міжнародного виробництва з позицій зменшення трансакційних витрат та економії на масштабі сфери діяльності (Р. Коуз).

З точки зору Р. Коуза, підвищення ефективності організаційної структури компанії, яка є рушійною силою підвищення ефективності її діяльності, приводить до збільшення розміру фірми та її перетворення на транснаціональну корпорацію. [7, с.35] Він стверджує, що завжди є вибір між менеджментом і ринком: компанія має оптимізувати свою структуру (зменшувати кількість підрозділів) доти, поки вона сама, а не ринок, визначатиме напрямки своєї діяльності. При цьому, ПІІ виступають як засіб зменшення трансакційних витрат фірми (обмеження обсягу ринкових відносин завдяки ПІІ, які надають можливість ТНК контролювати всі стадії виробничого процесу), а інколи і маркетингової діяльності.

Теорія привласнення доповнює теорію інтерналізації та ґрунтується на дослідженні галузей високих технологій. Відповідно до положень теорії привласнення, компанія, яка має технологічні конкурентні переваги, здійснює іноземне інвестування з метою, перш за все, підвищення ефективності використання нових технологій та створення продукції з високими якісними характеристиками.

З точки зору прибічників даної теорії, для отримання потенційних доходів від своїх технологічних переваг, для компанії зазвичай більш вигідним є встановлення контролю над виробництвом при повному праві власності на підприємство (за наявності декількох власників контроль за виробництвом може бути недостатнім, що з великою ймовірністю призведе до втрати технологічних переваг компанії). В. Рокоча розвиває дану думку, наголошуючи, що поділ контролю між власниками може призвести до розкриття інформації, яка може бути використана в процесі конкурентної боротьби між ними [6, с. 93].

Прихильники теорії інтерналізації та привласнення вважають, що головною метою іноземного інвестування є не збільшення чи отримання монопольної влади, а підвищення ефективності виробництва всередині ТНК та збереження її технологічного лідерства. Таким чином, утворення іноземних філій сприяє підвищенню технологічного рівня та загальної

ефективності функціонування економічної системи.

Недоліки теорії інтерналізації та привласнення висвітлюються через логічний аналіз. Зокрема припустивши, що основною метою поширення ПІІ є підвищення ефективності виробництва всередині ТНК, вони теоретично унеможливили формування філій ТНК в країнах, де менша прибутковість, рентабельність, дохідність і т.п. ніж у країні базування. А це в свою чергу суперечить розвитку таких сучасних ТНК як The Coca-Cola Company, Mc Donalds Company, які мають свої філії майже в усіх країнах світу, які працюють з різною ефективністю.

Загалом виділення переваг і недоліків теорій транснаціоналізації 60-70-х років ХХ століття є своєрідним орієнтиром для формування макроекономічного регуляторного механізму, однак їх положення можуть використовуватись і на макрорівні (таблиця 1).

Орієнтація системи менеджменту вітчизняних фірм на запропоновані прикладні аспекти дозволить їх не тільки втриматися на вітчизняному ринку, а й поступово проводити експансію ринків інших країн. Причому оперативне забезпечення вітчизняними компаніями критеріїв поведінки, що описуються в теоріях транснаціоналізації 60-70-х років ХХ століття створює надійний «плацдарм» для подальшого їх включення в більш складні відносини, породжені процесом економічної глобалізації.

Висновки з цього дослідження. Попри суттєвий часовий розрив теорії транснаціоналізації 60-70-х років ХХ століття є вагомим надбанням для сучасної економічної науки. Їх висновки являються базою для наукових теорій ХХІ століття, а прикладні аспекти повністю описують сучасний стан функціонування ТНК в країнах, економіки яких перебувають в стані рецесії і за своїми масштабами суттєво відстають від розвинутих країн. Зважаючи на це, нами виділено основні практичні аспекти цих теорій і запропоновано можливості їх використання в якості механізму оптимізації впливу транснаціоналізації на економіку приймаючих країн і України зокрема.

Подальші дослідження проводитимуться у контексті вивчення прикладних аспектів більш пізніх теорій транснаціоналізації й встановлення відповідності їх положень сучасним умовам розвитку вітчизняної економіки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Киндлбергер Ч. Мировые финансовые кризисы. Мании, паники и крахи / Киндлбергер Ч., Алибер Р. – СПб. : Питер, 2010. – 544 с.
2. Vernon R. The Product Cycle Hypothesis in a New International Environment / R. Vernon // Oxford Bulletin of Economics and Statistics. – 1979. – Vol. 41. – № 4. – P. 255-267.
3. Kojima K. Direct Foreign Investment: A Japanese Model of Multinational Business Operation / K. Kojima. – Bechenchem, 1978. – Chapter 2;
4. Якубовский С.О., Козак Ю.Г., Савчук О.В. Транснациональные корпорации: особенности инвестиционной деятельности./ С.О. Якубовский, Ю.Г. Козак, О.В. Савчук. – К. : ЦНЛ, 2006. – 488 с.
5. Якубовський С.О., Козак Ю.Г., Логвинова Н.С. та ін. Транснаціональні корпорації: особливості інвестиційної діяльності. 2-ге вид. перероб. та доп. / За ред. Якубовського С.О., Козака Ю.Г., Логвинової Н.С. – К. : Центр учбової літератури, 2011. – 472 с.
6. Рокоча В.В. Транснаціональні корпорації / В.В. Рокоча, О.В. Плотніков, В.Є. Новицький, Л.П. Кудирко, О.О. Сльозко. – К. : Таксон, 2001. – 304 с.
7. Dunning J. The Theory of Transnational Corpration. – London, 2003. – 456 p.

УДК 339.5

Вплив євроінтеграційних процесів на економічний розвиток України

Осіпова Л.В.

кандидат економічних наук, доцент,
Вінницький торговельно-економічний інститут

У статті досліджено сучасний стан економіки України та перспективи інтеграції з Європейським Союзом. Проаналізовано динаміку експортно-імпортних операцій держави за останні майже десять років та їх вплив на ВВП країни. Проведено дослідження надходжень прямих інвестицій, у тому числі з ЄС, в країну та їх вплив на розвиток національної економіки.

Ключові слова: економічна інтеграція, зовнішньоторговельний оборот, торговельно-економічне співробітництво, зовнішня торгівля, прями інвестиції.

Осіпова Л.В. ВЛИЯНИЕ ИНТЕГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ НА ЭКОНОМИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ УКРАИНЫ

В статье исследовано современное состояние экономики Украины и перспективы интеграции с Европейским Союзом. Проанализирована динамика экспортно-импортных операций государства за последние почти десять лет и их влияние на ВВП страны. Проведено исследование поступлений прямых инвестиций, в том числе из ЕС, в страну и их влияние на развитие национальной экономики.

Ключевые слова: экономическая интеграция, внешнеторговый оборот, торгово-экономическое сотрудничество, внешняя торговля, прямые инвестиции.

Osipova L.V. THE IMPACT OF INTEGRATION PROCESSES ON THE ECONOMIC DEVELOPMENT OF UKRAINE

The current state of the economy and the prospects of the European Union integration of Ukraine is studied. The dynamic of export-import operations of the state in nearly ten years and their impact on GDP is analyzed. A study of direct investments of the country, including the EU, and their impact on the national economy is conducted.

Keywords: economic integration, foreign trade turnover, trade and economic cooperation, foreign trade, direct investments.

Постановка проблеми. В умовах сьогодення, коли Україна обрала курс на євроінтеграцію, національна економіка перебуває в стабільно-важкому стані. Це стосується не лише загального ослаблення економіки країни, але і її галузей та сфер, зокрема і зовнішньоекономічної діяльності. У цілому експортно-імпортні операції є особливим видом економічної діяльності, тісно пов'язаною, тією або іншою мірою, з усіма галузями господарської системи України. В Україні міжнародні операції завжди були та залишаються пріоритетним напрямом політики держави, що у свою чергу створює підґрунтя для розвитку вигідної торгівлі і сприятливого інвестиційного клімату в країні [1, с. 27].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми європейської економічної інтеграції та перспективи інтеграції України до ЄС досліджуються в роботах вітчизняних вчених: О. Білоруса, С. Боринця, В. Будкіна, П. Єщенка, І. Бураковського, П. Єщенка, А. Гальчинського, Л. Кістерського, Г. Климка, Н. Кузнєцової та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість розробок, малодослідженим є аналіз сучасного стану відносин України з Європейським Союзом та формування на цій основі корегування євроінтеграційних процесів щодо впливу на економічний розвиток України.

Мета статті – дослідження, аналіз та оцінка можливих економічних переваг для економіки України крізь призму інтеграційних відносин з Європейським Союзом.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із пріоритетних напрямів інтеграційної діяльності України є подальший розвиток співробітництва з країнами ЄС. На сьогоднішній день торговельно-економічне співробітництво між Україною та Європейським Союзом динамічно розвивається. Стабільно зростає двосторонній зовнішньоторговельний оборот та прями іноземні інвестиції з країн ЄС в українську економіку.

Зовнішня торгівля значною мірою впливає на динаміку ВВП, як основного джерела формування доходів. Доведено, що позитив-

ний вплив на зростання ВВП має експортно-імпортна діяльність держави, особливо в умовах високої як продуктивності, так і конкурентоспроможності вітчизняної продукції.

Більш детально стан міжнародних операцій протягом зазначеного періоду відображено у таблиці 1.

За 2010–2013 рр. дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя, за 2014–2015 рр. – також без частини зони проведення антитерористичної операції.

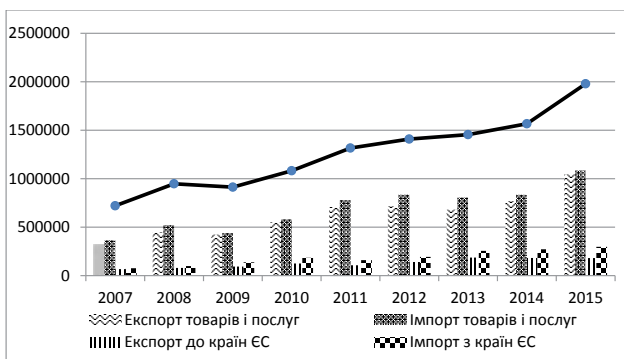
У таблиці 1 відображені реальні обсяги експортно-імпортних операцій України протягом 2007–2015 рр. Як бачимо, зовнішньоторговельний оборот щороку збільшується, за винятком кризової ситуації 2009 року, коли темп зростання знизився на 41,66%. Також скорочення помітне й у 2013 році (на 6,32%). Переважну більшість зовнішньоторговельного обороту становить імпорту товарів, який щороку займає понад 45%. При цьому імпорту

послуг не перевищує 5% від загального показника. Експорт товарів у зазначений період близький до 40% загального обороту, а експорт послуг – до 10%.

З метою проведення аналізу зовнішньоекономічної діяльності України варто провести дослідження динаміки експортно-імпортних операцій (у тому числі з ЄС) та показників ВВП України з 2007–2015 рр. (рис. 1) [2; 3; 4].

Як видно з дослідження, протягом останніх 9 років спостерігається зростання усіх показників. У 2009 році маємо спад експорту та імпорту, що пояснюється економічною кризою України 2008–2009 рр. Починаючи з 2010 року експортно-імпортні операції знову набирають обертів та збільшуються. При цьому найвищий темп зростання після кризи спостерігається у 2012 році – на 30,06% за експортом, на 34,23% за імпортом та на 21,13% – ВВП. В інші роки спостерігається дещо повільніше зростання, а у 2013 році – спад на 5,09% за експортом та 7,43% за імпортом, при цьому розмір ВВП країни має майже нульовий приріст. Причиною отримання таких показників у 2013 році є зміни у співвідношенні основних джерел формування ВВП країни, що пояснюється зменшенням імпорту природного газу майже на 5 млрд м³, що у вартісному вираженні становить майже 2500 млн дол. США. Такі зміни спричинили зменшення обсягу запасів матеріальних оборотних коштів майже на 9 млрд грн., що здійснило свій негативний вплив на формування ВВП [5, с. 12]. У 2015 році бачимо значне зростання показників експорту та імпорту.

У досліджуваній період основний експорт українських товарів та послуг здійснювався до країн СНД, Європи та Азії. Протягом 2015 року в експорті товарів та послуг пере-

Рис. 1. Динаміка експортно-імпортних операцій товарів та послуг (в тому числі з ЄС) і показника ВВП України

Розроблено автором на основі даних джерел [2; 3; 4]

Таблиця 1

Співвідношення ВВП та експортно-імпортних операцій у 2007–2015 рр. (у млн грн)

Рік	Номинальний ВВП за рік	Експорт товарів і послуг		Імпорту товарів і послуг		Сальдо (експорт-імпорту)	
			% ВВП		% ВВП		% ВВП
2007	720731	323205	44.8%	364373	50.6%	-41168	-5.7%
2008	948056	444859	46.9%	520588	54.9%	-75729	-8.0%
2009	913345	423564	46.4%	438860	48.0%	-15296	-1.7%
2010	1082569	549365	50.7%	580944	53.7%	-31579	-2.9%
2011	1316600	707953	53.8%	779028	59.2%	-71075	-5.4%
2012	1408889	717347	50.9%	835394	59.3%	-118047	-8.4%
2013	1454931	681899	46.9%	805662	55.4%	-123763	-8.5%
2014	1566728	770121	49.2%	834133	53.2%	-64012	-4.1%
2015	1979458	1044541	52.8%	1084016	54.8%	-39475	-2.0%

Розроблено автором на основі даних джерел [2; 3]

важали ті ж країни, на які припадало 35,98, 28,20 та 23,43%. Порівнюючи ці показники з попереднім роком, можемо стверджувати, що експорт товарів та послуг України збільшився лише у країни Європи на 2,73% від 2012 року. Щодо інших країн, то всі вони експортували менше товарів та послуг України у 2015 році. Так, до країн СНД було експортовано на 10,27% менше, ніж за попередній рік, у країни Азії – на 3,66%, Африки – на 9,53%, Австралії та Океанії – на 56,90% та у невизначені країни – на 24,74%.

Дослідження географічної структури імпорту товарів та послуг показує, що для України основними імпортерами є країни Європи та СНД. У загальній сумі імпорту протягом 2015 року вони займають 37,97 та 34,79% відповідно. З Азії імпортується 19,92% товарів та послуг на кінець 2015 року. У порівнянні з 2014 роком імпорт товарів та послуг з країн Європи на 4,91%. З інших країн до України було імпортовано меншу кількість товарів та послуг порівняно із попереднім роком: з країн СНД імпортовано на 7,60% менше, з Азії – на 9,94%, з Африки – на 11,69%, з Америки – на 0,78%, з Австралії та Океанії – на 51,59%.

Аналізуючи питому вагу структури імпорту товарів та послуг з країн Європи, можемо виділити основних лідерів у цій категорії – це Німеччина та Польща. У загальній сумі імпорту з європейських країн протягом 2015 року ці країни становлять 23,03 та 13,20% відповідно. Наступними країнами, що займають менше 7% імпорту з Європи, є Велика Британія, Італія, Франція та Угорщина – їх показники становлять 6,84, 6,68, 5,89 та 4,64% відповідно. Далі від 3 до 4% імпорту з Європи до України надходить з Нідерландів, Швейцарії, Австрії, Чехії та Литви. Близько 2–3% становлять такі країни, як Бельгія, Іспанія, Румунія та Словаччина.

Більшу частку експортно-імпортних операцій країни становить продаж та придбання товарів. Як імпорт, так і експорт товарів становить більше 40% загального товарообороту.

В Україну протягом останніх років завезено та закуплено товарів лише у 2013 році на 13652 млн. дол. США більше, ніж продано. Протягом усього досліджуваного періоду Україна мала активний торговельний баланс з продажу послуг та пасивний – з торгівлі товарами. Загалом сукупне сальдо періоду, що аналізується, є пасивним. Так, з 2010 року цей показник поступово збільшувався, а у 2013 році знизився на 28,83% та становив 6425 млн. дол. США.

Таким чином, разом із зростанням обсягів експортно-імпортних операцій, імпорт в Укра-

їну в останні роки хронічно випереджає експорт, а їх різниця досягає часом 8% ВВП. Крім того, у структурі внутрішнього товарообігу, починаючи з 2012 року, частка українських товарів скоротилася до 59-55% порівняно з 70% у 2005 році. Це означає, що українські споживачі все більше і більше підтримують своїми доходами економіки інших країн, що внутрішніх доходів в країні стає все менше, а значення зовнішніх кредитів та рівень заборгованості стрімко зростають.

Національний банк України відзначає, що експорт, як основне джерело притоку валюти в країну, забезпечив більше половини її надходжень за досліджуваний період. Зовнішні ж запозичення, навіть за умови істотного зменшення їх обсягу, залишалися другим за вагомістю джерелом надходжень іноземної валюти за 2015 рік [6].

Аналізуючи товарну структуру експорту за останні 9 років, можна відзначити, що протягом цього періоду ситуація для України була досить несприятливою через пасивний торговельний баланс та політичну ситуацію. Найбільшу питому вагу в товарному експорті з країнами ЄС (на кінець 2015 року) займають чорні та кольорові метали та вироби з них і становлять 20%. При цьому у 2007 році ця група становила 30% експорту товарів. На другому місці, за даними 2015 року, знаходяться зернові культури і займають вони 12,5%, а потім – електричні машини та устаткування з питою вагою 11,02%. Порівняно із 2007 роком ці статті мали інші показники. Так, група продовольчих товарів та сировини становила 12% та 9% – машини, устаткування та транспортні засоби.

Аналіз даних з імпорту товарів протягом 2007–2015 років свідчить про те, що основну частку товарного імпорту з ЄС становлять енергетичні матеріали, нафта та продукти її перегонки. У відсотковому вимірі ця група товарів становить 22,3% на кінець 2015 року. Порівняно із 2007 роком така група становила 7%. Значну частку, а це 10,24% у 2015 році, займають котли, машини, апарати і механічні пристрої та 7,12% припадає на електричні машини та устаткування.

Отже, підсумки 2015 року підтвердили сформовану протягом 2014 року тенденцію виходу двосторонньої торгівлі між Україною та ЄС на перше місце в загальному міжнародному товарообігу України. Водночас позитивний ефект переорієнтації української економіки на європейський ринок був нівельований різкими темпами падіння обсягів двосторонньої торгівлі,

які є відображенням домінантної протягом 2015 року негативної тенденції скорочення глобальної зовнішньої торгівлі України.

Проведений аналіз свідчить про негативне сальдо, яке не перекривається експортом. За групами товарної структури спостерігається позитивне сальдо лише за продовольчими товарами та сировиною для їх виробництва і чорних та кольорових металів та їх виробництва. Усі ж інші товарні групи за останні роки переважно перебивають експорт імпортом. Таке становище для країни має негативний вплив [4].

Маючи високий експортний потенціал Україна поки що не використовує його повністю і досить ефективно, порівняно з іншими державами. Так, за обсягами експорту товарів на душу населення Україна поступається не лише розвиненим країнам, але й більшості країн Центральної та Східної Європи (обсяги експорту в розрахунку на душу населення в Україні втричі менші, ніж у Польщі, та в 10 разів менші, ніж в Угорщині). Використанню даного потенціалу частково заважає митна політика держави.

У 2016 році очікується зниження експорту товарів на 11,8% (порівняно зі зростанням на 4,3% у попередньому прогнозі) через збереження низьких цін протягом року на чорні метали (падіння на 22,6% за рік), руди (15,9%), зернові (4,3%) та олію й олійні (5,3%). Крім того, загальні втрати для експорту від торговельних обмежень з боку РФ та блокуванням транзиту вітчизняних товарів територією РФ було оцінено в 1,3 млрд дол. США (з урахуванням переорієнтації).

Темпи падіння імпорту товарів у 2016 році становитимуть 7,3% (порівняно зі зростанням на 2,5% у попередньому прогнозі), що зумовлено:

– продовженням падіння цін на енергоносії (газу – на 30,8%, нафтопродуктів – на 27,4%);

– зниженням обсягів імпорту природного газу (13,8 млрд. м³ порівняно 17 млрд. м³ у попередньому прогнозі);

– «дзеркальними» санкціями України у відповідь на обмеження з боку РФ – чистий ефект оцінено у 0,2 млрд. дол. США (з урахуванням переорієнтації);

– збереженням низького внутрішнього попиту.

Натомість скасування імпортного збору, а також зниження тарифів у межах зони вільної торгівлі з ЄС впливатимуть на збільшення імпорту – сукупний ефект оцінено в 0,7 млрд дол. США.

У 2017 році прогнозується поступове відновлення експорту товарів та послуг на 3,6%, імпорту товарів та послуг – на 2,8%. Зростання експорту товарів очікується за рахунок збільшення фізичних обсягів поставок при збереженні низьких цін. Імпорт товарів відновлюватиметься за рахунок зростання неенергетичного імпорту (на 3,8%) унаслідок збільшення купівельної спроможності населення та поліпшення фінансових результатів підприємств [6].

Іноземні інвестиції є важливим фактором структурної перебудови економіки України та підвищення ефективності бізнесу. Рівень інвестиційної активності в економіці визначає темпи економічного зростання, ступінь розвитку країни в цілому. Обмежений обсяг внутрішніх інвестицій не забезпечує всі потреби розвитку. Тому іноземний капітал є надзвичайно важливим.

Розвиток ринку інвестицій є особливо важливим завданням у контексті трансформаційних змін економіки України та її реструктуризації, інтеграції в Європейський Союз. Сьогодні ЄС є найбільшим іноземним інвестором України, який інвестує більше, ніж США і Росія разом. Варто зазначити, що Україна прагне стати територією європейських інвестицій. Створення сприятливого ринку інвестицій та ефективна реалізація інвестиційної політики є одними з пріоритетів економічного розвитку України. Європейська інтеграція може забезпечити гідне місце України у світі економічних відносин [7].

Таблиця 2

**Динаміка надходжень прямих іноземних інвестицій в Україну,
в тому числі з ЄС (млрд дол. США)**

Роки	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
ВСЬОГО	6,8	9,0	16,9	21,2	29,5	35,7	40,0	44,7	49,4	54,5	58,2	45,9
В т.ч. з країн ЄС	3,8	4,9	12,1	15,9	22,9	28,2	31,4	35,2	39,4	43,0	44,4	35,6
Питома вага країн ЄС, %	56,9	55,4	71,5	75,2	77,8	78,9	78,3	78,8	79,8	78,9	76,4	77,5

Джерело [8]

Загальний обсяг прямих іноземних інвестицій (ПІІ), внесених в Україну, на 01.10.2015 склав 43 949,4 млн дол. США. При цьому обсяг ПІІ з країн-членів Європейського Союзу склав 33 948,5 млн дол. США, що становить 77,2% від загального обсягу прямих іноземних інвестицій, здійснених країнами світу в українську економіку. Розглянемо надходження прямих іноземних інвестицій за 2003–2011 рр., які наведені в таблиці 2 [8].

Відтік прямих іноземних інвестицій, здійснених країнами світу з української економіки за період з 01.10.2014 по 01.10.2015 становить 4 573,2 млн дол. США, у т.ч. з країн – членів Європейського Союзу – 3 632,4 млн дол. США.

Кіпр, Нідерланди, Німеччина та Австрія є не лише найбільшими інвесторами серед країн ЄС, але входять і до десяти країн світу, що здійснюють найбільші за обсягами інвестиції в Україну.

Найбільший приріст прямих іноземних інвестицій в економіку України із країн ЄС за період з 01.10.2014 по 01.10.2015 становить: 492,8 млн дол. США з Нідерландів; 33,1 млн дол. США з Угорщини; 15,8 млн дол. США з Мальти.

Загальний обсяг прямих інвестицій з України станом на 01.10.2015 становить 6 232,0 млн дол. США, у т.ч. до країн – членів Європейського Союзу – 5 977,2 млн дол. США, що складає 99,5% від загального обсягу українських інвестицій, залучених до країн світу.

Розвиток ринку іноземних інвестицій відіграє важливу роль у становленні та розвитку економіки України та поглибленні співпраці з ЄС. Проведена оцінка результатів інвестиційної діяльності свідчить, що Україна залишається і досі привабливою для інвести-

цій, активно залучає іноземний капітал. ЄС є основним донором економіки країни. Але структура іноземних інвестицій України не є досконалою, а розвиток ринку іноземних інвестицій України гальмується низкою проблем, які потребують нагального вирішення. Тому підвищення привабливості української економіки для іноземних інвесторів стає актуальним питанням на шляху євроінтеграції.

Висновки з даного дослідження. Таким чином, на шляху євроінтеграції для досягнення поставлених завдань у сфері поглиблення торгово-економічного співробітництва України з країнами Європейського Союзу необхідно активізувати переговорні процеси з укладання угод про вільну торгівлю між Україною та низкою держав світу і окремими угрупованнями держав, здійснити послідовну роботу щодо опрацювання проектів угод про вільну торгівлю, проведення відповідних консультацій і переговорів.

Нові чинники впливу, що діятимуть у просторі зони вільної торгівлі, передбачають організацію розробки дострокової концепції спеціалізації господарства України у міжнародному розподілі праці з урахуванням тенденцій та прогнозованої динаміки балансу зовнішньої торгівлі України (за галузями, країнами, окремими товарними групами), а також дострокових сценаріїв оптимізації зовнішньої торгівлі. Доцільним є визначити галузі, де вітчизняний виробник здатний отримати додаткові довгострокові переваги від розширення ринків збуту, або навпаки може виявитися неконкурентоспроможним взагалі.

Європейський Союз надає можливість стимулювання економічного розвитку України через експорт та імпорт українських товарів і послуг.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Копійка В.В. Європейський Союз: історія і засади функціонування : навч. посіб. / В.В. Копійка, Т.І. Шинкаренко ; за ред. акад. НАН України, Надзв. і Повнов. Посла України Л.В. Губерського. – К. : Знання, 2012. – 760 с.
2. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
3. Экспорт и импорт Украины [Електронний ресурс]. Финансовый портал Минфин. – Режим доступу : <http://index.minfin.com.ua/index/gdp/eximp>.
4. Міністерство економічного розвитку і торгівлі України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.me.gov.ua>.
5. Системна криза в Україні: передумови, ризики, шляхи подолання : аналіт. доп. / Я.А. Жаліло, К.А. Кононенко, В.М. Яблонський [та ін.]; за заг. ред. Я.А. Жаліла. – К. : НІСД, 2014. – 132 с.
6. Інфляційний звіт [Електронний ресурс] / Національний банк України. – 2016. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua>.
7. Ліщинська Л.Б., Сіденко Л.Ю. Формування ефективної інвестиційної політики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/35_OINBG_2010/Economics/74647.doc.htm.
8. Представництво України при Європейському Союзі та Європейському Співтоваристві з атомної енергії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukraine-eu.mfa.gov.ua/ua>.

УДК 331.5(045)

Сучасний стан та перспективи міграційного руху обумовлені глобальними трендами та загрозами

Чепеленко А.М.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економіки підприємств та менеджменту
Української інженерно-педагогічної академії

Чепеленко Д.С.

аспірант кафедри міжнародної економіки
Донецького національного університету

У роботі розглянуто сучасний стан та перспективи міграційного руху, обумовлені глобальними трендами та загрозами, виявлено основні закономірності міграційної динаміки до 2030 року, порівняно глобальні економічні та соціальні загрози та їх можливий вплив на перспективи подальшого міграційного руху, а також, вплив міграційних процесів на грошово-кредитну політику розвинених країн та їх залежність від демографічного зсуву. Виявлено канали впливу грошово-кредитної політики на різні категорії населення (молодого та старіючого). Доведено, що гіпотеза життєвого циклу вказує на чіткий зв'язок між ефективністю грошово-кредитної політики з демографічними та міграційними показниками.

Ключові слова: міграційний рух, глобальні тренди, глобальні загрози, демографічні процеси, демографічне вікно, грошово-кредитна політика, зайнятість, процентна ставка.

Чепеленко А.М., Чепеленко Д.С. СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ МИГРАЦИОННОГО ДВИЖЕНИЯ, ОБУСЛОВЛЕННЫЕ ГЛОБАЛЬНЫМИ ТРЕНДАМИ И УГРОЗАМИ

В работе рассмотрено современное состояние и перспективы миграционного движения, обусловленные глобальными трендами и угрозами, выявлены основные закономерности миграционной динамики до 2030 года, проведено сравнение глобальных экономических и социальных угроз и их возможное влияние на перспективы дальнейшего миграционного движения, а также, влияние миграционных процессов на денежно-кредитную политику развитых стран и их зависимость от демографического сдвига. Виявлено каналы влияния денежно-кредитной политики на различные категории населения (молодого и стареющего). Доказано, что гипотеза жизненного цикла указывает на четкую связь между эффективностью денежно-кредитной политики с демографическими и миграционными показателями.

Ключевые слова: миграционное движение, глобальные тренды, глобальные угрозы, демографические процессы, демографическое окно, денежно-кредитная политика, занятость, процентная ставка.

Chepelenko A.M., Chepelenko D.S. CURRENT STATUS AND PROSPECTS MIGRATION MOVEMENTS RESULTING FROM GLOBAL BRANDS AND THREATS

The article discussed the current state and prospects of migration movements resulting from global trends and threats, revealed the basic laws of migration dynamics until 2030, a comparison of global economic and social threats and their potential impact on the prospects for further migratory movements, as well as, the impact of migration on the monetary -Lending policy of developed countries and their dependence on the demographic shift. Revealed channels of influence of monetary policy on the different categories of the population (young and aging). It is proved that the life-cycle hypothesis points to a clear link between the effectiveness of monetary policy to demographic and migration indicators.

Keywords: migratory movement, global trends, global threats, demographic processes, demographic window, monetary policy, employment, interest rates.

Постановка проблеми. Глобальна економічна криза стала причиною підвищення рівня динаміки міжнародної міграції і в осяжному майбутньому, міжнародна міграція буде мати стійкий висхідний тренд. У зв'язку з цим, розуміння справжньої природи цього явища необхідно для ефективного його використання та управління, тому досить важливо не тільки встановити чисельність, походження і призна-

чення міжнародних міграційних потоків, але й їх правовий статус, економічні та соціальні наслідки.

До того ж, кількісні оцінки майбутнього впливу міграційних потоків і адаптація до змін у відповідних масштабах істотно впливатимуть на прийняття важливих державних рішень при певних соціально-економічних траєкторіях розвитку в умовах невизначеності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Численні дослідження тенденцій і специфіки міжнародних переміщень населення та їх вплив на економічні, соціальні та екологічні стратегії зростання у своїх роботах висвітлювали такі науковці як J. Bullard [2], M. Busch [3], M. Canon [4], N. Jaimovich [10], G. Moscarini [13] та інші.

Мета статті (постановка завдання). Метою статті є визначення сучасного стану та перспектив міграційного руху, обумовлених глобальними трендами та загрозами, виявлення основних закономірностей міграційної динаміки до 2030 року, порівняння глобальних економічних та соціальних загроз та їх можливий вплив на перспективи подальшого міграційного руху.

Для проведення дослідження була використана статистична інформація Світового Банку, ООН, Світового Економічного форуму, Бюро статистики труда США щодо основних макроекономічних (динаміка ВВП, демографічні характеристики населення, показники економічного зростання та ін.) показників.

Виклад основного матеріалу дослідження. Чисельність міжнародних мігрантів у світі збільшується і демонструє стійке зрос-

тання в два етапи: з 1960 по 1985 рік у середньому з 2,3% загальної чисельності населення світу, з 1990 по 2010 рік близько 3,0% зі значним збільшенням з 1985 по 1990 роки, та в період 2010-2015 років сповільнюється, впавши близько 1,9% в рік (рис. 1).

Згідно оцінок Міжнародної організації з міграції, в 1965-2015 рр. обсяг міграційних переміщень збільшився з 75 до 244 млн. осіб і рухається паралельно з прискореним процесом глобальної інтеграції [7].

Згідно статистичних даних ООН в 2015 році майже дві третини всіх міжнародних мігрантів проживали в країнах з високим рівнем доходу: Європі (30,8%) і Азії (30,7%), 22,1% у Північній Америці, 8,6% в Африці, 3,7% у Латинській Америці і Карибському басейні і 3,3% в Океанії.

Серед глобальних трендів 2030 року виділяють два основних мегатренди, якими є демографічні тенденції, особливо, збільшення старіючого населення та міжнародної міграції і зростаючі потреби в ресурсах які, можуть привести до продовольчої, водної та енергетичної кризи, які протягом наступних 15-20 років отримають набагато більший імпульс (табл. 1).

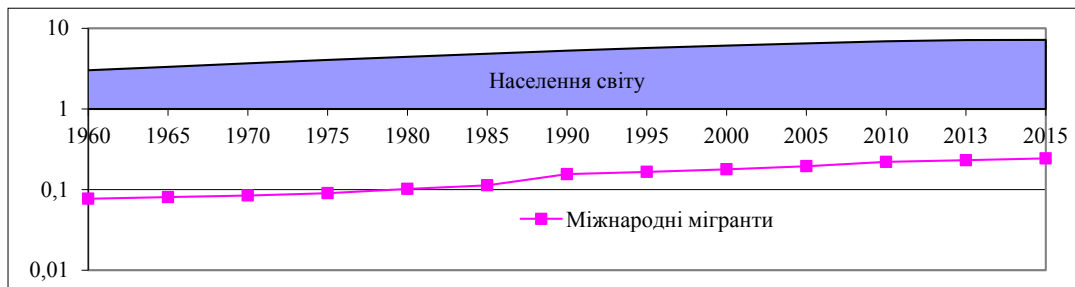

Рис. 1. Динаміка світової міжнародної міграції у 1960-2015рр., млн. осіб [1; 7]

Таблиця 1

Глобальні мегатренди 2030 року [9]

Мегатренди	Характеристика
Індивідуальне розширення прав і можливостей	Індивідуальне розширення прав і можливостей прискориться через зниження рівня бідності, зростання глобального середнього класу, рівня освіти, широкого використання нових комунікацій і виробничих технологій, а також підвищення рівня охорони здоров'я
Дифузія влади	Переміщення влади до мереж і коаліцій багатополярного світу
Демографічні візерунки	Демографічна дуга нестабільності буде звужуватися, економічне зростання може знизитися через старіння населення світу, 60% якого буде проживати в урбанізованих районах; міграція буде збільшуватися
Продовольчі, водні та енергетичні взаємозв'язки	Попит на ресурси істотно зросте за рахунок збільшення глобального населення. Вирішення проблем, що мають відношення до одного з ресурсів, буде пов'язано з поставками і попитом на інші.

З одного боку, у майбутньому, чотири демографічні тенденції визначатимуть економічні і політичні відносини між країнами:

- старіння населення, характерне як для країн Заходу, так і для більшості країн, що розвиваються;
- значне скорочення молоді (25 років і менше);
- міграція, яка стане транскордонним питанням;
- зростаюча урбанізація.

З іншого, стимулювання економічного зростання і збільшення частки середнього класу призведе до збільшення попиту на продукти харчування (35%), воду (40%) та енергію (50%). При цьому, зміна клімату призведе до погіршення перспектив наявності цих критичних ресурсів в Західній Азії і Північній Африці, західній частині Центральної Азії, Південної Європи, Південної Африки і на південному заході США. Загрозою рішення проблем стане унеможливлення роз'єднання або пріоритетності одного із ресурсів, не зачіпаючи пропозиції і попит на інші.

У звіті «Global Risks 2016» зазначено, що глобальні загрози пов'язані між собою і мають системні наслідки (табл. 2).

Національна розвідувальна рада США дослідив взаємозв'язок продовольчої, водної, енергетичної та екологічної криз визначає глобальні тенденції посилення великомасштабної вимушеної міграції [14].

У короткостроковій перспективі актуальними стануть загрози, пов'язані з міждержавними конфліктами та великомасштабними терористичними атаками, але найближчі десять років переважатимуть ризики, пов'язані з екологічними тенденціями, а саме, водні кризи, невдачі адаптації до зміни клімату, продовольчі кризи та втрата біорізноманіття та екосистемне руйнування, а також, соціальна нестабільність. Також, слід звернути увагу на те, що найбільшою загрозою визначаються водні кризи, які з глобальних екологічних загроз у 2012-2014 роках стали глобальними соціальними загрозами у 2015 році.

Швидко зростаюче населення, урбанізація (міграція) і виникаючий середній клас, стимулюють зростання споживання і попиту на воду в світі. Сучасні дослідження [10] підтверджують, що сьогодні 33 країни стикаються з надзвичайно високим рівнем водного стресу, а такі країни як Чилі, Естонія, Намібія і Ботсвана можуть зіткнутися з особливо значним збільшенням водного стресу до 2040 року. Чотирнадцять з 33 країн знаходяться на Близькому Сході, у тому числі дев'ять з них (Бахрейн, Кувейт, Палестина, Катар, Об'єднані Арабські Емірати, Ізраїль, Саудівська Аравія, Оман і Ліван) мають надзвичайно високий рівень водного стресу в світі і, в значній мірі, спираючись на використання підземних вод і опріснення морської

Таблиця 2

Показники глобальних загроз 2014-2025 рр. [8]

Глобальні загрози					
економічні			соціальні		
2014 р.	2015 р.	2025 р.	2014 р.	2015 р.	2025 р.
Фіскальні кризи в ключових економіках			Продовольча криза		
Глобальні економічні шоки від змін ціни на енергоресурси			Некеровані хронічні захворювання	Помилки градобудівництва	
Криза ліквідності банків і ринку капіталів	Дефляція		Глибока політична та соціальна нестабільність	Глибока соціальна нестабільність	
Втрата крупного фінансового механізму			Стойкі до антибіотиків бактерії	Швидке і масове розповсюдження інфекційних хвороб	
Збій великих інфраструктурних мереж			Спалах пандемії	Водні кризи	
Зниження важливості долара США як світової резервної валюти	Завищення вартості активів		Невдала урбанізація	Масштабна вимушена міграція	
Високий структурний рівень безробіття / неповна зайнятість			Нерівність доходів		
Некерована інфляція					

води, зіткнутися з винятковими проблемами в майбутньому.

Засуха і нестача води в Сирії, також, сприяли загостренню економічної ситуації, наслідком якої стала громадянська війна (2011 року) [15]. Виснаження водних ресурсів і хронічна безгосподарність стали причиною урбанізації 1,5 млн чоловік, в першу чергу фермерів і пастухів, і збільшення загальної дестабілізації в Сирії, що стало однією з причин міграційної кризи 2015 року.

Жодна з країн не вільна від проявів процесу старіння і результатом такого процесу є зростання співвідношення літнього населення та населення працездатного віку, так званий коефіцієнт залежності від старого населення (рис. 2).

Більше того, через тотальне зниження рівня народжуваності світ швидко старіє і при збере-

женні існуючих рівнів народжуваності і смертності в європейських країнах кількість дітей віком до 15 років скоротиться до 2060 р на 40% (до 87 млн), а чисельність літніх подвоїться (до 169 млн осіб). Якщо Європа має намір зберегти сьогоднішнє співвідношення вікових груп населення, то їй доведеться прийняти до 2060 р. 169 млн іммігрантів, переважно з країн Африки і Середнього Сходу, але швидке зростання цих меншин може підірвати соціальну згуртованість і просування реакційної політики.

Ситуація старіючого населення в країнах Європейського союзу потребує до 2035 року залучення в західноєвропейську економіку не менш 35 млн працівників-мігрантів, бо без цього неможливо буде підтримати сучасну пенсійну систему ЄС та його передові економічні позиції.

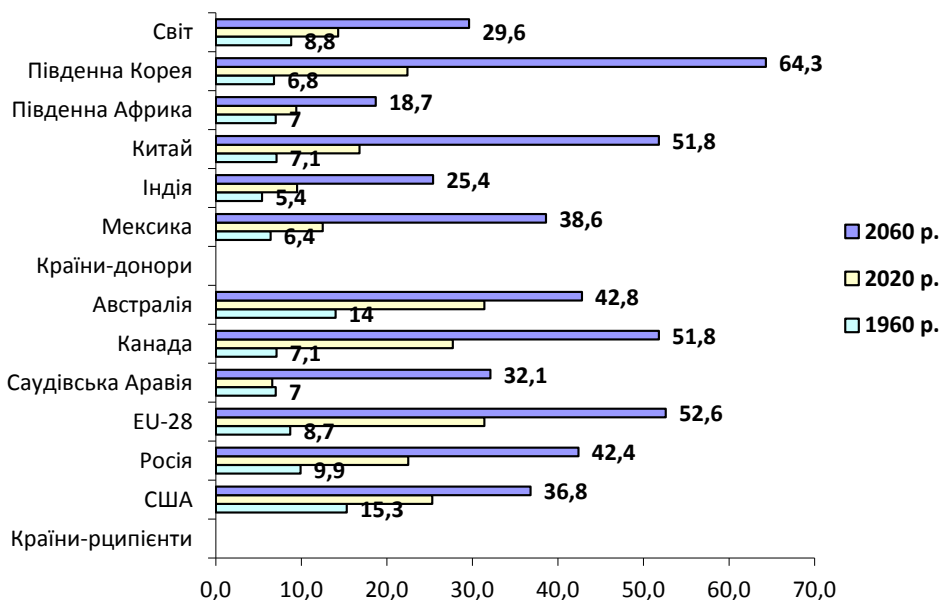

Рис. 2. Динаміка та прогностні значення коефіцієнту залежності від старого населення [18]

Таблиця 3

Демографічне вікно можливостей [9]

Країна	Середній вік, роки		Демографічне вікно, роки
	2010	2030	
Бразилія	29	35	2000-2030
Індія	26	32	2015-2050
Китай	35	43	1990-2025
Росія	39	44	1950-2015
Іран	26	37	2005-2040
Японія	45	52	1965-1995
Німеччина	44	49	1950-1990
Великобританія	40	42	1950-1980
США	37	39	1970-2015

Прогнози демографів свідчать про те, що в найближчі 50 років вікова структура населення в європейських країнах різко зміниться на користь середнього і старшого віку [18].

Група країн, де середній вік населення становить 35-45 років, також, буде збільшуватися. Однак, існують винятки, такі як Китай, який втратив переваги і можливості демографічного бонусу, але інвестував значні кошти в людський капітал, що дасть можливість в майбутньому уникнути довгострокових ризиків.

У Сполучених Штатах збільшення частки людей похилого віку буде відбуватися повільно у зв'язку з високою швидкістю імміграції та рівня народжуваності.

Слід зауважити, однак, що зазначені прогнози носять інерційний характер. Це означає, що вони виходять із припущення про невторчання в демографічні процеси активної цілеспрямованої волі держави і суспільства, з того, що демографічний процес зумовлений.

Таким чином, старіння населення країн і підтримка їх рівня життя збільшить попит на робочу силу і буде стимулювати глобальну міграцію.

Деякі аналітики вважають, що старіння суспільства є причиною фінансових військових і макроекономічних ризиків.

Можливості для мігрантів в країнах, де існує демографічна криза, будуть продовжувати існувати, навіть якщо економічне зростання цих країн сповільнюється: у Німеччині, частина молодих людей у віці 15-24 років, скоротиться на 25% або близько 2,5 млн чоловік в 2035 році; в Японії на 25% або 3 млн чоловік, навіть в США, при тому, що частина молодих людей буде зростати, кількість мігрантів скоротиться з 14% до 12,8% (табл. 3).

Країни, які накопичують значну частку старіючого населення, зіткнуться з уповільненням сукупного ВВП, зниженням продуктивності і будуть змушені проводити економічно ефективні реформи (вихід на пенсію, програми медико-санітарної допомоги, стримування дискреційних державних витрат, збільшення податкового навантаження і т.д.

У теорії, більш високі темпи міграції сприяють більш високим доходам. За оцінками Світового Банку, збільшення на 3% міграційного руху до 2025 року призведе до збільшення на 0,6% світового доходу, при цьому, прибуток складе 368 млрд дол США.

У зв'язку з цим, еліти розвинених країн, все частіше, розглядають можливості міграційної політики в рамках економічної стратегії зростання.

Висновки. Жоден відтворювальний процес у реальному сучасному економічно розвиненому і інтегрованому суспільстві не виникає без впливу на нього тих змін, які пов'язані з міграційними процесами. Темпи розвитку і характер міграційних процесів зумовлені, насамперед, зростанням потреб розвинених країн у трудових ресурсах і супроводжуваним глобалізацією поглибленням соціальної поляризації і загостренні проблем.

На наш погляд, це розкриває стратегічну лінію в управлінні міжнародними міграційними процесами, що підтверджується і виконанням компенсуючої функції в частині стабілізації чисельності населення світу, яку виконує міжнародна міграція в період різкого збільшення природного спаду населення в самий кризовий період розвитку.

ЛІТЕРАТУРА:

1. 232 million international migrants living abroad worldwide – new UN global migration statistics reveal / Департамент економічних та соціальних питань ООН [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://esa.un.org/unmigration/wallchart2013.htm>
2. Bullard, James, "The Rise and Fall of Labor Force Participation in the U.S." Speech at the Exchequer Club, Washington, DC, February 19, 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://research.stlouisfed.org/econ/bullard/the-rise-and-fall-of-labor-force-participation-in-the-u-s/>.
3. Busch, Michael E. "The CPS Redesign's Effects on Measured Unemployment Duration in the Great Recession." *B.E. Journal of Economic Analysis & Policy*, May 2012, 12(1), pp. 1-19.
4. Canon, Maria E.; Debbaut, Peter and Kudlyak, Marianna. "A Closer Look at the Decline in the Labor Force Participation Rate." *Federal Reserve Bank of St. Louis Regional Economist*, October 2013, pp. 10-11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.stlouisfed.org/publications/pub_assets/pdf/re/2013/d/labor_orce.pdf.
5. Erceg C.J., Levin A.T. Labor Force Participation and Monetary Policy in the Wake of the Great Recession / *International Monetary Fund*. – July 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2013/wp13245.pdf>
6. *International Labor Comparisons* / Бюро статистики труда США (БСТ) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bls.gov/fls/ichcc.htm#table2.2>

7. International Migration Report 2015 / Департамент економічних та соціальних питань ООН [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.un.org/en/development/desa/population/migration/publications/migrationreport/docs/MigrationReport2015_Highlights.pdf
8. Global Risks 2016, 10th Edition is published by the World Economic Forum / World Economic Forum. – Geneva, 2016 – URL: <http://www3.weforum.org/docs/Media/TheGlobalRisksReport2016.pdf>
9. Global Trends 2030: Alternative Worlds a publication of the National Intelligence Council / December 2012 NIC 2012-001. – Isbn 978-1-929667-21-5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dni.gov/nic/globaltrends>
10. Jaimovich, Nir and Siu, Henry. “The Trend is the Cycle: Job Polarization and Jobless Recoveries.” Unpublished manuscript, 2013, Duke University.
11. Loungani P. Seven Lean Years / International Monetary Fund [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2015/03/loungani.htm>
12. Martin, Fernando M. “U.S. Inflation and Its Components.” Federal Reserve Bank of St. Louis Economic Synopses, 2013, No. 33, December 6, 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://research.stlouisfed.org/publications/es/13/ES_33_2013-12-06.pdf.
13. Moscarini, Giuseppe, and Fabien Postel-Vinay. 2012. “The Contribution of Large and Small Employers to Job Creation in Times of High and Low Unemployment: Dataset.” American Economic Review [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dx.doi.org/10.1257/aer.102.6.2509>
14. National Intelligence Council (NIC). 2012. Global Trends 2030: Alternative Worlds. Washington DC: NI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dni.gov/files/documents/GlobalTrends_2030.pdf
15. Short-term labor market outlook and key challenges in G20 countries / International Labor Office, Geneva Organization for Economic Co-operation and Development, Paris. July 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.oecd.org/els/emp/G20_2013_Report_E_Stat_Russia130703.pdf
16. The World Is Facing A Global Job Crisis / Бізнес-інсайдер [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.businessinsider.com/afp-world-bank-warns-of-global-jobs-crisis-2014-9#ixzz3W9pU1Arh>
17. Trends in International Migrant Stock: Migrants by Destination and Origin / Организация Объединенных Наций, Департамент по экономическим и социальным вопросам [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org/en/development/desa/population/migration/data/index.shtml>
18. Чепеленко А.М. Розвиток гео економічних відносин в умовах геополітичної нестабільності / А.М. Чепеленко // Problems of social and economic development of business Collective monograph. – Publishing House «BREEZE», Montreal, Canada, 2014 – P. 194-199.
19. Чепеленко Д.С. Особливості міжнародної міграційної політики в умовах глобалізації та викликів / Д.С. Чепеленко // Вісник Хмельницького Національного університету : науковий журнал. Економічні науки. – Т. 1. – №4 (214). – Хмельницький: Хмельницький Національний університет, 2014. – С. 57-61.

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

УДК 338.12.017:553.9

Передумови та альтернативи видобутку нетрадиційного природного газу в Україні

Борщ Л.М.

здобувач

Науково-дослідного центру індустріальних проблем розвитку

У статті подано аналіз основних передумов розвитку індустрії нетрадиційного газовидобутку в Україні. Ключовими факторами на ринку природного газу України, що обумовлюють актуальність питань розробки його нетрадиційних покладів, визнано енергетичну залежність від його імпорту, недостатність його розвіданого традиційного енергопотенціалу, високу інтенсивність споживання в економіці, а також низьку диверсифікованість його зовнішніх постачань. Основні передумови розгортання нетрадиційного видобутку розділено на стимулюючі й дестимулюючі та систематизовано за методом PEST-аналізу.

Ключові слова: нетрадиційний природний газ, газовий ринок, енергетичні запаси, енергетична залежність від імпорту природного газу, диверсифікація зовнішніх поставок.

Борщ Л.М. ПРЕДПОСЫЛКИ И АЛЬТЕРНАТИВЫ ДОБЫЧИ НЕТРАДИЦИОННОГО ПРИРОДНОГО ГАЗА В УКРАИНЕ

В статье представлен анализ основных предпосылок развития индустрии нетрадиционной газодобычи в Украине. Ключевыми факторами на рынке природного газа Украины, обуславливающими актуальность вопросов разработки его нетрадиционных залежей, определены энергетическая зависимость от его импорта, недостаточность его разведанного традиционного энергетического потенциала, высокая интенсивность потребления в экономике, а также низкая диверсификация его внешних поставок. Основные предпосылки развертывания нетрадиционной газодобычи разделены на стимулирующие и дестимулирующие и систематизированы на основе метода PEST-анализа.

Ключевые слова: нетрадиционный природный газ, газовый рынок, энергетические запасы, энергетическая зависимость от импорта природного газа, диверсификация внешних поставок.

Borsch L.M. PRECONDITIONS AND ALTERNATIVES OF UNCONVENTIONAL NATURAL GAS PRODUCTION IN UKRAINE

The analysis of key preconditions of unconventional gas production industry development are analyzed in the article. Major factors of the Ukrainian natural gas market, which are determining the relevance of questions of new sub-sector in gas industry development, define as energy dependency of its imports, insufficiency of its proven conventional energy potential, high energy intensity of its consumption in the economy, as well as low diversification of its external supplies. The basic preconditions of unconventional gas production deployment are divided into incentives and disincentives and systematized based on PEST-analysis method.

Keywords: unconventional natural gas, gas market, energy reserves, energy dependency of natural gas imports, diversification of external supplies.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Актуальність пошуку шляхів диверсифікації газопостачання, як внутрішніх, так і зовнішніх, добре відома. Довгий час ця проблема була обумовлена викривленнями в паливно-енергетичному балансі України, зумовленими «газовою паузою» та докорінною зміною структури вітчизняної енергетики, а також надломленим енергетичним менталітетом суспільства та нехтуванням енергозберігаючими технологіями. Разом із нераціональним та марнотратним згораннями природного газу на елек-

трянцях та котельнях відбувався розвал української хімічної індустрії, що наразі задирається в умовах відсутності газової сировини. Відтак, має місце пріоритетний інтерес української економіки до розвитку проектів нетрадиційного газовидобутку, що водночас із реалізацією інших проектів, спрямованих на зниження споживання природного газу, повинні сприяти зміцненню як у цілому національної економіки, так і енергетичної безпеки України зокрема.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основою цього дослідження виступають

праці Адміністрації енергетичної інформації США [1] у частині оцінки запасів та колекторських властивостей сланцевих басейнів, а також праці вітчизняних дослідників, зокрема Кизима М.О., Лелюка О.В. [2], з огляду на питання визначення ключових тенденцій нетрадиційного газовидобутку та їх значення для національного господарства, та Кауфмана Л.Л. [3] за напрямками систематизації американського досвіду у нетрадиційному газовидобутку.

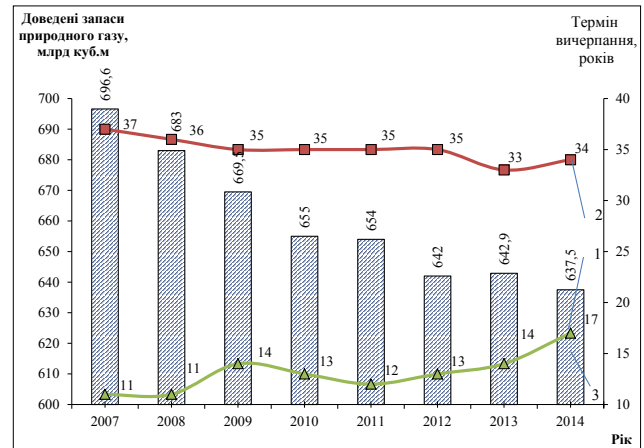
Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Сьогодні актуальність реалізації цього напрямку значно знизилася. Водночас будь-якого комплексного аналізу, що визначає передумови та доцільність розвитку нетрадиційної газовидобутку в Україні, виконано не було. Дана робота спрямована на усунення недоліку щодо систематизації передумов та альтернатив розробки нековенціональних покладів газоподібних вуглеводнів в Україні.

Формулювання цілі статті (постановка завдання). Метою статті є систематизація національних передумов розвитку нетрадиційного газовидобутку в Україні, а також визначення основних альтернатив цих національних інвестиційних проектів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Тривалий час (до 2013 р.) природний газ займав найвагоміше місце у паливно-енергетичному балансі України. Однак у 2007–2012 рр. відбулося суттєве зниження його вагомості у структурі національного енергоспоживання (із 40,9% у 2007 р. до 36,4% у 2012 р.) завдяки цілеспрямованим діям окремих споживачів із його заміни на інші види палива, впровадженню цілеспрямованих заходів щодо його економії, а також структурній перебудові національного господарства. Відтак, у 2014 р. частка природного газу в національному енергетичному міксту становила 31,6% за структурою первинної енергопропозиції.

Однак, незважаючи на істотне зниження газових потреб, його доведених традиційних запасів на території України недостатньо для покриття національних газових потреб (рис. 1). Вичерпання розвіданих родовищ, недостатні обсяги геологорозвідувального буріння та застарілі технології розвідки запасів зумовлюють негативні тенденції щодо вичерпання газового потенціалу надр України. Як видно з рис. 1, доведені запаси природного газу на території України в 2014 р. оцінювалися в 638 млрд. куб. м. У 2007–2014 рр. їх обсяг скоротився на 59 млрд. куб. м через вичерпання

вуглеводнів у розвіданих родовищах та недостатність геологорозвідувальних робіт для їх поповнення. При існуючих обсягах видобутку розвіданих запасів природного газу в країні вистачить лише на 34 роки, а за умов повного задоволення споживчих потреб у цьому виді енергоресурсів його запаси вичерпаються ще скоріше – протягом 17 років.

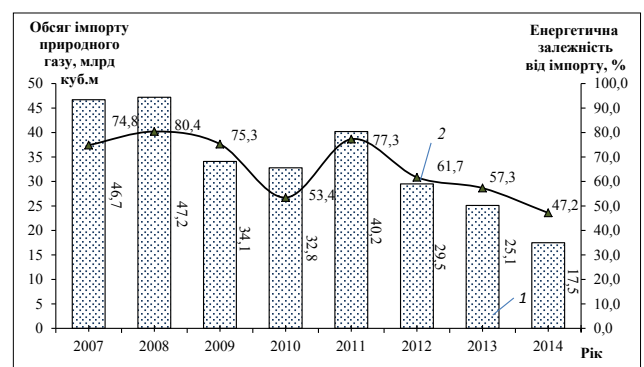

1 – обсяг доведених запасів; 2 – співвідношення запасів до видобутку; 3 – співвідношення запасів до споживання

Рис. 1. Динаміка доведених запасів природного газу в Україні в 2007–2014 рр.

Джерело: побудовано за даними [4]

Україна є одним із найбільш крупних нетто-імпортерів природного газу у світі, її енергетична залежність від імпорту цього виду енергоресурсу в 2014 р. становила 47%, хоча має місце в 2007–2014 рр. тенденція до її зниження – на 27,6% за рахунок вищезазначених чинників (рис. 2).

1 – обсяг імпорту природного газу; 2 – залежність від імпорту природного газу

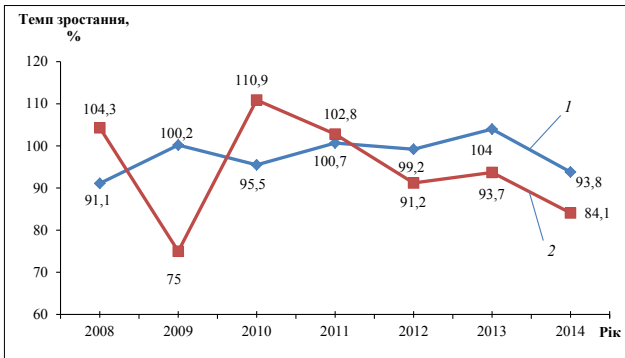
Рис. 2. Динаміка імпорту природного газу в Україну в 2007–2014 рр.

Джерело: побудовано за даними [5]

Видобуток природного газу в Україні протягом досліджуваного періоду відрізнявся суттєвою волатильністю (рис. 3). Так, у 2009, 2011

та 2013 рр. наявна тенденція до зростання газовидобутку через розбудову приватного сектора, реалізацію перспективних проектів в акваторії Чорного моря.

1 – темп зростання видобутку природного газу; 2 – темп зростання споживання природного газу

Рис. 3. Динаміка темпів зростання видобутку та споживання природного газу в Україні в 2008–2014 рр.

Джерело: побудовано за даними [6]

Однак подальші можливості щодо нарощування видобутку майже вичерпано, про що свідчить суттєве скорочення в 2008, 2010 та 2012 рр. У 2014 р. відзначалося скорочення обсягу газовидобутку на 6,2% переважно через втрату крупного підприємства галузі – ПАТ «Чорноморнафтогаз». Загалом, видобуток традиційного газу скоротився на 15,1% за аналізований період. Також постійно скорочується місткість внутрішнього ринку природного газу України. При цьому обсяги споживання зменшуються швидше, ніж обсяги його видобутку, що свідчить про поступову переорієнтацію України на власні джерела енергопропозиції.

Основною проблемою функціонування державних газовидобувних компаній є низька

закупівельна ціна природного газу. У 2014 р. закуповувався природний газ «на свердловині» за ціною 349 грн. без ПДВ, тоді як ціна газу для населення зросла з 1 089 грн./тис. куб. м до 4 011 грн./тис. куб. м. Відтак, для зростання видобутку не має коштів.

Разом зі зниженням обсягів видобутку природного газу НАК «Нафтогаз України» відбувається розширення приватного сектора газовидобутку (табл. 1).

У 2007–2014 рр. обсяг видобутку приватними підприємствами зріс на 1,4 млрд. куб. м, або у 1,9 рази. Найбільш крупним підприємством у приватному секторі газовидобутку є ПрАТ «Нафтогазвидобування», яке входить у структуру ДТЕК. У 2014 р. частка цього підприємства складала 3,7% від загального газового ринку в Україні та 25,4% від його приватного сектора. У 2007–2014 рр. підприємство збільшило газовидобуток у 2,1 рази. Запорукою такого успіху стало постійне збільшення обсягів буріння, капітальний ремонт свердловин а також інвестиції в розвиток підприємства. Слід зазначити, що практично весь видобуток газу ведеться з глибини більше 5 тис. м, а рента становить 28% [3].

Згідно з даними табл. 1, у період з 2007 р. по 2014 р. відбувалося становлення приватного сектора газовидобутку в Україні. Сприяли цьому право на вільне ціноутворення та мобільність у залученні інвестиційних ресурсів для використання новітніх технологій із високим коефіцієнтом газовилучення. Однак поряд із розширенням приватного сектора відбувається зростання податкового навантаження на суб'єктів цього виду енергобізнесу. Починаючи з серпня 2014 р. рентні платежі для приватних компаній зросли з 28% до 55% для видобутку до 5 тис. м та з 15% до 28% для

Таблиця 1

Динаміка видобутку природного газу приватними компаніями в Україні в 2007–2014 рр. [7]

Підприємство	Рік							
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Приватні підприємства, всього	1545	1804	1836	1721	2027	1978	2335	2958
у т.ч.								
ПрАТ «Нафтогазвидобування»	362,5	536,4	823,5	637,5	773,2	645,2	505,7	750,5
ТОВ «Енергосервісна компанія Еско-Північ»	5,8	11,4	19,2	95,1	160,4	185,3	433,2	584,9
ТОВ «Куб-Газ»	122,2	86,9	67,4	57,6	88,2	222,6	282,1	536
ПрАТ «Природні ресурси»	101,1	138,3	128,5	165,1	252,3	207,6	294,3	252,7
СП «Полтавська газонафтова компанія»	436,6	439,3	456,8	414,1	395,5	303,4	222,5	248,5

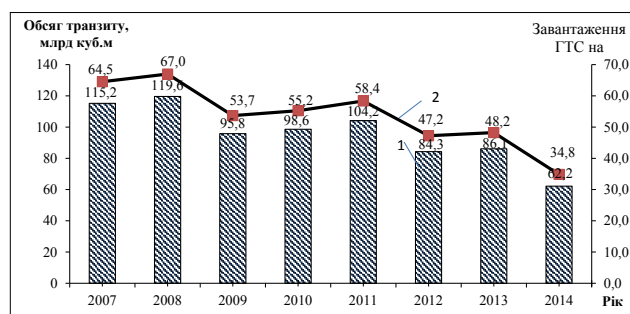
видобутку понад 5 тис. м. Аналогічні ставки діяли і в 2015 р. (однак наразі повернуті старі умови оподаткування). Відтак, у приватних газовидобувних компаній виймалися додаткові кошти, які могли бути призначені для інвестування в геологорозвідувальні роботи та промислове буріння.

Однією з ключових тенденцій національного газового ринку є диверсифікація зовнішніх джерел газопостачання. У 2009 р. внаслідок підписання нової газової угоди між НАК «Нафтогаз України» та російським ВАТ «Газпром», домінуючим імпортером природного газу стала Російська Федерація. Частка імпорту природного газу із цієї країни в 2012 р. досягла 99,8%. У 2013–2014 рр. мало місце значне розширення географії імпорту природного газу за рахунок його реверсних поставок з Європи. У 2014 р. імпорт природного газу з Росії склав 74%, із Німеччини – 14%, Угорщини – 7%, Норвегії – 5%, Швейцарії – 1% (табл. 2).

Розгалужена система газотрубопроводів України довгий час виступала конкурентною перевагою нашої держави як найбільшого транзитера природного газу до Європи, що давала їй змогу отримувати знижку на закупівлю імпортного природного газу з Російської Федерації та країн Митного союзу. Однак наразі розвиваються альтернативні транспортні коридори для транзиту російського газу в Європу.

На рис. 4 наведено показники діяльності ГТС України за 2007–2014 рр., що свідчить про зниження рівня її завантаженості з 64,5% до 34,8%. Зокрема, обсяги транзиту природного газу скоротилися на 53 млн. куб. м, у т. ч. до країн Європи – на 52,7 млрд. куб. м та до

країн СНД – на 0,3 млрд. куб. м. Вивільнені потужності ГТС в європейському напрямі відкривають можливості для реверсу природного газу з Європи.

1 – обсяг транзиту; 2 – завантаження ГТС на виході

Рис. 4. Динаміка транзиту природного газу територією України в 2007–2014 рр.

Джерело: побудовано за даними [8]

На сьогодні Україна відкрила три основних маршрути реверсу газу – через Польщу, Угорщину і Словаччину, основним з яких є останній. Зараз обмеження реверсу носять «фізичний» характер, тобто викликані пропускну здатністю ГТС. Усі реверсні контракти прив'язані до ціни спота, тобто біржі, та в переважній більшості випадків цей той самий російський газ, який закуповують великі європейські концерни. У зв'язку з цим виникають додаткові ризики, пов'язані з високою волатильністю і можливим дефіцитом у період пікового попиту на газ. Єдиний вихід для України в такій ситуації – закачування в сховища обсягів, достатніх для того, щоб уникнути цих ризиків, а це близько 19 млрд. куб. м [9].

Загалом, простежується тенденція до зближення цін на українському та європейському газових ринках (рис. 5). Якщо в 2007 р. спред

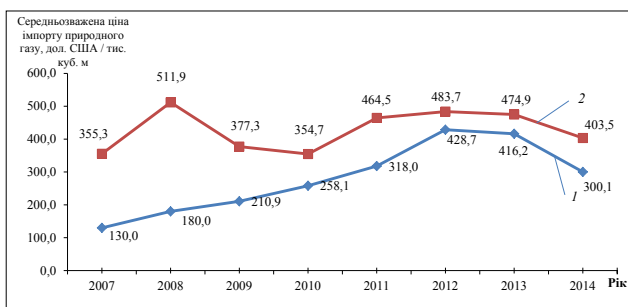
Таблиця 2

Динаміка імпорту природного газу за країнами-експортерами в 2007–2014 рр. [5]

Країна-експортер	Рік							
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Казахстан	7,7	9,6	5	—	1,5	—	—	—
Російська Федерація	4	1,4	22,2	36,6	40,0	32,9	25,8	14,4
Туркменістан	36,1	31,3	4,5	—	1,7	—	—	—
Узбекистан	2,3	10,3	6,2	—	1,5	—	—	—
Австрія	—	—	—	—	—	—	0,5	—
Німеччина	—	—	—	—	—	0,1	0,9	2,8
Норвегія	—	—	—	—	—	—	—	0,9
Польща	—	—	—	—	—	—	0,1	—
Угорщина	—	—	—	—	—	—	0,6	1,3
Швейцарія	—	—	—	—	—	—	—	0,1
ВСЬОГО, млрд. куб. м	50,1	52,6	37,9	36,6	44,7	33,0	27,9	19,5

між цінами на природний газ в Європі (середня ціна імпорту до Німеччини) та Україні складав 225,3 дол. США/тис. куб. м, то в 2014 р. його значення становить лише 103,4 дол. США / тис. куб. м.

Сприяє зближенню цих ринків приєднання України до Енергетичного співтовариства в 2010 р. та зобов'язаннями імплементувати Третій енергопакет ЄС, а також прийняття Закону України «Про ринок природного газу» від 09.04.2015 р. № 329-VIII. Окремо для посилення інтеграції газового ринку України з ринками країн ЄС розглядаються можливості розблокування віртуального реверсу [6].

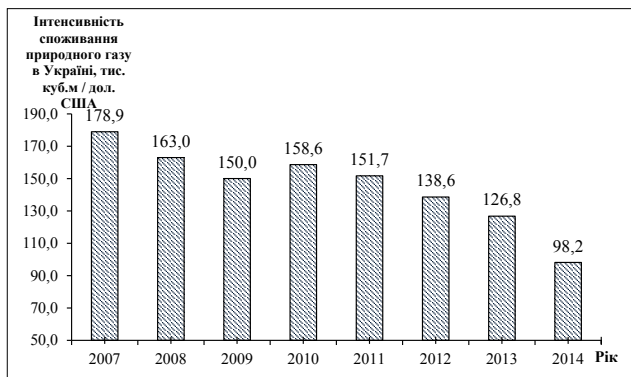

1 – Україна; 2 – Німеччина

Рис. 5. Динаміка середньозважених цін в Україні та Німеччині в 2007–2014 рр.

Джерело: побудовано за даними [5]

Головною проблемою української економіки в газовій сфері є висока інтенсивність споживання природного газу на одиницю ВВП за ПКС, що в 2014 р. становила 98,2 дол. США/тис. куб. м (рис. 6). За значеннями цього показника Україна в 2,6 рази перевищувала країни ОЕСР. Основною причиною вкрай високого рівня інтенсивності справедливо вважати паливно-сировинну спрямованість національного господарства, що збудоване

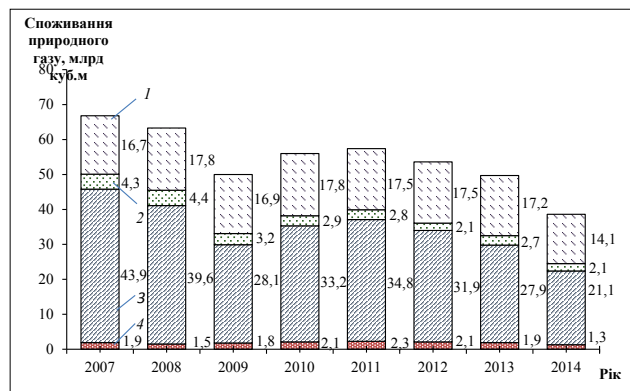

Рис. 6. Динаміка інтенсивності споживання природного газу в Україні в 2007–2014 рр.

Джерело: побудовано за даними [9; 10]

за часів СРСР за старим технологічним укладом з орієнтацією на споживання природного газу як найбільш ефективного енергоносія. У 2007–2014 рр. мало місце суттєве скорочення інтенсивності його споживання – на 81 дол. США/тис. куб. м, або на 45,1%, що слід вважати вагомим результатом щодо зменшення її газової залежності. Відтак, постійне скорочення інтенсивності споживання природного газу збільшує забезпеченість національного господарства власною сировиною.

В абсолютному визначенні споживання природного газу за аналізований період скоротилося на 28,2 млрд. куб. м, що становить 57,8% від його рівня в 2007 р. (рис. 7). Основним споживачем природного газу в Україні є промисловість, частка якої в 2014 р. становила 54,7% та порівняно з 2007 р. скоротилася на 11%. Однак відбувалася така економія не на тлі впровадження енергозберігаючих та енергоефективних заходів, а шляхом падіння обсягів промислового виробництва (за аналізований період індекс промислового виробництва впав більш ніж на 10%). Так, наприклад, у натуральному вимірі виробництво чавуну в аналізованому періоді скоротилося на 30,3%, цементу – на 42,7%, аміаку – на 52,9%. До того ж були переведені в холодний резерв газоматні ТЕС сумарною потужністю 4,5 ГВт.

1 – населення; 2 – транспорт та зв'язок; 3 – промисловість; 4 – інші види економічної діяльності

Рис. 7. Структура споживання природного газу в Україні в 2007–2014 рр. за основними групами споживачів

Джерело: розраховано за даними [11]

Друге місце за обсягами споживання природного газу в Україні займає населення, частка якого в 2014 р. становила 36,5%. У 2007–2013 рр. обсяг споживання природного газу населення знаходився в діапазоні 16–17 млрд. куб. м. Однак у 2014 р. на тлі зниження реальних доходів населення та зростання тарифів спо-

живання природного газу було знижено на 3,1 млрд. куб. м. Здебільшого зниження споживання природного газу в побуті відбувається за рахунок його ощадливого використання за відсутності реальних заходів з енергозбереження.

Відтак, виявлені особливості українського газового ринку розглядаються як стимулюючі або дестимулюючі передумови розвитку нетрадиційного газовидобутку в Україні. Їх можна систематизувати за методом PEST-аналізу, як представлено у табл. 3, виходячи з якої можна відзначити, що дестимулюючі чинники розвитку нетрадиційного газовидобутку переважають за кількістю стимулюючі.

Висновки з цього дослідження. Основними перешкодами в розвитку нового виду енергетичного бізнесу є:

1) лібералізація ринкових відносин у газовій сфері на європейській основі, що має сприяти встановленню конкурентних цін, відтак, видобуток нетрадиційного природного газу буде занадто дорогим, а отже, й нерентабельним в Україні;

2) зниження газових потреб в Україні, що зменшує значущість природного газу для національного господарства;

3) наявність більш економічно і екологічно прийнятних альтернатив розбудови укра-

Таблиця 4

PEST-аналіз національних передумов розвитку видобутку нетрадиційного природного газу в Україні

Геополітичні	Економічні
(+) Складність взаємовідносин із РФ щодо експлуатації системи газотрубопроводів, що обумовлює високий вплив цієї країни на газовий ринок України. (+) Прагнення України зменшити монопольну залежність від РФ при імпорті природного газу. (+) Обмеженість вибору країни-імпортера, що обумовлено наявною транспортною інфраструктурою (ГТС та LNG-термінали). (-) Поступове скорочення енергетичної залежності від імпорту природного газу. (-) Проекти з розширення системи газових інтерконекторів на кордоні Україна – ЄС. (-) Диверсифікація імпорту природного газу через укладання угод щодо реверсних поставок природного газу (реекспорту з Європи). (-) Вивільнення потужностей ГТС України через різке скорочення транзиту природного газу, транзит російських вуглеводнів іншими країнами в обхід.	(+) Критичне значення природного газу для стабільного функціонування національної економіки. (-) Формування регіональних спотових ринків для торгівлі природним газом, що перешкоджає встановленню високих цін. (-) Фінансова нестабільність НАК «Нафтогаз України» через його борги перед зовнішніми кредиторами. (-) Структурна модернізація економіки України та зменшення інтенсивності споживання природного газу (-) Розвиток приватного сектора традиційного газовидобутку через його мобільність у залученні кредитних коштів та право на вільне ціноутворення. (-) Економічна рецесія ключових газомістких видів економічної діяльності в Україні. (-) Відсутність власних інвестиційних ресурсів у держави для розвитку газовидобутку, що змушує Україну шукати інвесторів та видобувати газ за проектами спільної діяльності.
Соціальні	Технологічні
(+) Високе та нееластичне споживання природного газу населенням. (-) Надмірне фінансове навантаження на населення через високі комунальні та енергетичні тарифи. (-) Густонаселенність територій басейнів ПСГ в Україні. (-) Громадський супротив для видобутку ПСГ шляхом гідророзриву.	(+) Недостатність доведених запасів традиційного природного газу для потреб національного господарства. (+) Застарілі технології газовилучення та відсутність дотискаючих компресорних станцій на діючих родовищах. (+) Завершальна стадія розробки більшості діючих родовищ та недостатність геологорозвідувальних робіт для їх поповнення. (+) Крупні технічно видобувні запаси ПСГ у Дніпровсько-Донецькому та Карпатському басейнах. (-) Поступове заміщення природного газу в паливно-енергетичному балансі вугіллями, а також електроенергією непаливного виробництва. (-) Наявність нерозроблених покладів традиційного природного газу в акваторіях Чорного та Азовського морів.

їнських покладів традиційного природного газу, що вимагає менших капітальних витрат (наприклад, глибоководний газ акваторій Чорного та Азовського морів).

Як альтернативні проекти нетрадиційного газовидобутку також розглядаються будівництво СПГ-терміналу та збільшення потужностей газових інтерконекторів на кордоні з ЄС. Однак проекти нетрадиційного газовидобутку

можуть вільно конкурувати з першим напрямом, тоді як за умов реалізації другого імпортна ціна природного газу буде значно дешевша, ніж власно видобутого нетрадиційного.

Отже, можна констатувати, що перспективи розвитку нетрадиційного газовидобутку в Україні є сумнівними, а його проекти – вкрай ризикованими як з економічної та геополітичної, так і з екологічної точок зору.

ЛІТЕРАТУРА:

1. U.S. Crude Oil and Natural Gas Proved Reserves, 2013 / US Energy Information Administration [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.eia.gov/naturalgas/crudeoilreserves/pdf/uscrudeoil.pdf>.
2. Кизим М.О. Нетрадиційний природний газ у світі та Україні: запаси та перспективи видобутку : [монографія] / М.О. Кизим, О.В. Лелюк. – Х. : ІНЖЕК, 2012. – 156 с.
3. Кауфман Л.Л. Добыча сланцевого газа (обзор зарубежного опыта) : [монография] / Л.Л. Кауфман, Н.И. Кульдыркаев, Б.А. Лысиков ; под общ. ред. Л.Л. Кауфман. – Донецк : Государственное издательство Донбасса, 2011. – 263 с.
4. BP Statistical Review of World Energy 2015 / British Petroleum [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.bp.com/content/dam/bp/pdf/energy-economics/statistical-review-2015/bp-statistical-review-of-world-energy-2015-full-report.pdf>.
5. Експорт-імпорт окремих видів товарів за країнами світу (щомісячна інформація) / Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
6. Енергетичний баланс України / Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
7. Полтавська газонафтова компанія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ppc.net.ua/>.
8. НАК «Нафтогаз України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.naftogaz.com>.
9. Газ для Украины: реверс против монополии [Электронный ресурс]. – Режим доступу : http://delo.ua/business/gaz-dlja-ukrainy-revers-protiv-monopolii-297657/?supdated_new=1453421929 © delo.ua.
10. GDP per capita based on purchasing power parity / World Bank Data [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.PP.CD?order=wbapi_data_value_2013+wbapi_data_value+wbapi_data_value-last&sort=desc.
11. Паливно-енергетичні ресурси України : статистичний збірник / Під. кер. А.О. Фризоренко. – К. : Державна служба статистики України, 2015. – 325 с.

УДК 338.432:631

Результати роботи рослинницьких галузей сільського господарства України в 2015 р.

Гаркавий В.В.

кандидат економічних наук, доцент,
Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет

У статті на основі аналізу статистичних даних визначено динаміку виробництва продукції рослинництва в Україні за період 2011–2015 рр. На основі аналізу графічного матеріалу визначено тренди рівня врожайності основних товарних культур у всіх категоріях господарств України. Визначено можливості нарощування виробництва продукції рослинництва.

Ключові слова: сільське господарство, динаміка виробництва продукції, можливості нарощування виробництва.

Гаркавий В.В. РЕЗУЛЬТАТЫ РАБОТЫ РАСТЕНИЕВОДЧЕСКИХ ОТРАСЛЕЙ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА УКРАИНЫ В 2015 г.

В статье на основе анализа статистических данных определена динамика производства продукции растениеводства в Украине за 2011–2015 гг. На основе анализа графического материала определены тренды уровня урожайности основных товарных культур во всех категориях хозяйств Украины. Определены возможности наращивания производства продукции растениеводства.

Ключевые слова: сельское хозяйство, динамика производства продукции, возможности наращивания производства.

Garkavyi V.V. PERFORMANCE OF CROP PRODUCTION BRANCH OF AGRICULTURE OF UKRAINE IN 2015

The paper has defined the dynamics of crop production in Ukraine for the period from 2011 to 2015 based on analysis of statistical data. Trends of the yield of the major cash crops in all categories of commercial farm units of Ukraine have been defined based on analysis of graphic material. Possibilities for the crop production increase have been identified.

Keywords: agriculture, dynamics of production, possibilities for production increase.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Пріоритетність розвитку аграрного сектора та сільських територій обумовлюється винятковою значимістю виробництва продукції сільського господарства і продовольства в житті людини. Питання продовольчої безпеки є одними з ключових для будь-якої держави.

Рослинництво є базовою галуззю аграрного виробництва. Головне значення для підйому всіх галузей сільського господарства має нарощування виробництва зерна, оскільки воно становить основу як рослинництва, так і тваринництва і, отже, сільськогосподарського виробництва в цілому. Підвищення врожайності зернових – основний шлях підвищення ефективності виробництва зерна та його запасів. На врожайність, головним чином, впливає впровадження високоврожайних районованих сортів, використання високоякісного насіннєвого матеріалу, внесення добрив.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасний період розвитку сільськогосподарського виробництва в Україні відзначається

великим зростанням ролі зернового господарства і кормовиробництва як системоутворюючих галузей агропромислового комплексу, які багато в чому визначають стан та ефективність сільського господарства. Виробництво зерна має першорядне значення у формуванні продовольчих ресурсів, від яких залежить забезпеченість населення основними вітчизняними продуктами харчування, у тому числі продуктами галузі тваринництва.

О.Г. Михайленко [1] зазначає, що перехід від традиційного типу ведення сільськогосподарського виробництва до сучасних технологій потребує ретельного наукового супроводу та аналізу його різних видів із точки зору багатьох параметрів, у тому числі екологічності та економічної доцільності. Автор зазначає, що висока врожайність та прибутковість є важливими пріоритетами сільського господарства як галузі. Т.С. Муляр [2] акцентує увагу на тому, що сучасний етап розвитку України ставить перед аграрними товаровиробниками принципово нові завдання. Це, на думку автора, викличе зміни не лише в системі управління аграр-

ними підприємствами, але й зміни в мисленні їх керівників. Т.С. Муляр також зазначає, що ефективне використання у сфері сільсько-господарського виробництва принципів стратегічного управління буде ґрунтуватися на новому економічному світогляді. На думку М.І. Гордієнко та Ю.М. Якимчука [3], світовий досвід свідчить про те, що аграрний сектор доцільно формувати на рівні регіонів. Саме за таких умов він буде забезпечувати соціально-економічний розвиток сільських територій.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті – на основі аналізу статистичної інформації визначити динаміку розвитку рослинницьких галузей сільського господарства України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно з даними Державної служби статистики України, у минулому році загальна площа висіву (посадки) сільськогосподарських культур складала 26,9 млн. га. При цьому сільськогосподарські підприємства засіяли 18,7 млн. га. Господарства населення засіяли понад 30% всіх засіяних площ. Якщо порівнювати дані за 2015 р. з даними попереднього року, загальна площа висіву (посадки) сільськогосподарських культур в країні скоротилась на 300 тис. га.

У табл. 1 проаналізовано динаміку зміни розмірів площі збирання основних товарних культур у всіх категоріях господарств України [4; 5].

У 2013 р. в Україні була обмолочена найбільша площа зернових та зернобобових культур – понад 15,8 млн. га. Порівняно з нею площа збирання (обмолоту) зернових і зернобобових культур у наступному 2014 р. скоротилась на 2,2 млн. га. Але вже в 2015 р. площа збирання цих культур зросла порівняно з попереднім роком на 1,02 млн. га. Слід зазначити, що дані за останні два роки наведені без урахування даних із тимчасово окупованої території АПК та зони проведення АТО.

Динаміка площ висіву в Україні цукрових буряків має чітку тенденцію до скорочення. Так, усього за п'ять років площі під цією культурою в Україні скоротились майже на 54%. Одним із проявів цього є скорочення кількості цукрових заводів. Наприклад, у Дніпропетровській області на даний момент не залишилось жодного. Виробники змушені вивозити солодкі корені до полтавської та Харківської областей [6]. Коментуючи ситуацію з виробництвом в Україні цукрових буряків, слід зазначити, що сучасна селекція дала змогу отримати сорти і гібриди цієї культури, здатні на високі врожаї

Таблиця 1

Площа збирання в усіх категоріях господарств, тис. га

Культура	2011	2012	2013	2014*	2015*	2015 у % до 2011
Зернові та зернобобові культури	15337,0	14812,8	15802,3	13595,0	14614,3	95,3
Цукрові буряки	516,3	448,6	270,4	260,1	236,9	45,9
Соняшник	4712,5	5083,0	5092,6	4997,5	5156,3	109,4
Картопля	1443,3	1444,1	1391,2	1345,2	1290,9	89,4
Овочі відкритого ґрунту	504,3	503,4	493,7	449,4	447,0	88,7

* Без урахування тимчасово окупованої території АПК та зони проведення АТО.

Таблиця 2

Валовий збір продукції рослинництва в усіх категоріях господарств, тис. т

Продукція	2011	2012	2013	2014*	2015*	2015 у % до 2011
Зернові та зернобобові**	56747	46216	63051	57235	59960	105,7
Цукрові буряки	18740	18439	10789	11652	10275	54,8
Насіння соняшнику**	8671	8387	11051	9995	11165	128,7
Картопля	24248	23250	22259	23675	20837	85,9
Овочі відкритого ґрунту	9833	10017	9873	8899	9211	93,7

* Без урахування тимчасово окупованої території АПК та зони проведення АТО.

** У вазі після доробки.

навіть у тропічній і субекваторіальній зонах, наприклад в Індії. До речі, у таких відносно незвичних умовах вирощування цукрових буряків виявилось навіть ефективнішим за вирощування цукрової тростини. Можна сподіватись, що з часом і в Україні поступово відновляться площі висівання цукрових буряків. Між іншим, вважається, що це покращить ситуацію із сівозмінами в господарствах.

Окрім скорочення площ висівання цукрових буряків, в Україні можна спостерігати (не таке значне) скорочення площ збирання (а відповідно, і посадки) таких культур, як картопля та овочі відкритого ґрунту. На нашу думку, на ситуацію з площами під овочами насамперед вплинула відсутність інформації з АРК. Фактично в 2015 р. в Україні лише площі збирання соняшника перевищили відповідний показник 2011 р., сума перевищення складає 9,4%.

У табл. 2 проаналізована динаміка валових зборів основної продукції по ключових товарних культурах у всіх категоріях господарств України [4; 5].

Валовий збір зернових і зернобобових культур у всіх категоріях господарств України за останні п'ять років демонструє відносно повільне зростання – 5,7%. Якщо ж порівнювати валовий збір цієї категорії продукції рослинництва в 2015 р. із результатами 2013 р. (тах-рівень показника), то можна побачити падіння обсягу виробництва на 4,1%. Залишається сподіватись, що передусім це викликано відсутністю інформації з декількох регіонів України. Також зазнали скорочення обсяги виробництва картоплі і овочів.

Безпосередньою причиною скорочення обсягів виробництва в країні цукрових буряків виступає скорочення площ їх посіву (табл. 1). У 2015 р. зафіксовано максимальний обсяг виробництва насіння соняшнику за досліджуваний період. Частково це пояснюється зростанням площ під цією культурою (+9,4% до рівня 2011 р.). Але позитивний вплив на дина-

міку цього показника має і зростання врожайності в Україні цієї культури (табл. 3).

Прямолінійний тренд свідчить про поступове зростання рівня врожайності зернових і зернобобових культур в Україні, у середньому на 1,89 ц з 1 га площі збирання щороку. На основі аналізу даних табл. 3 можна зробити висновок про поступове, але стабільне зростання врожайності в Україні основних сільськогосподарських культур. Зростання врожайності і, як результат, валових зборів свідчить про впровадження більш сучасних технологій у сільському господарстві.

Україна має можливості для нарощування виробництва продукції рослинництва. Проблема вимагає комплексного вирішення [7]: своєчасного внесення мінеральних і органічних добрив; оптимізації системи машин; ефективного захисту рослин; використання сучасних сортів і гібридів; оптимізації структури посівів.

Висновки з цього дослідження. У 2013 р. в Україні була обмолочена найбільша площа зернових та зернобобових культур – понад 15,8 млн. га. Порівняно з нею площа збирання (обмолоту) зернових і зернобобових культур у наступному 2014 р. скоротилась на 2,2 млн. га., але вже в наступному 2015 р. площа збирання цих культур зросла порівняно з попереднім роком на 1,02 млн. га.

Динаміка площ висіву цукрових буряків має чітку тенденцію до їх скорочення. Так, всього за п'ять років площі під цією культурою в Україні скоротились майже на 54%. Окрім скорочення площ висівання цукрових буряків, в Україні можна спостерігати (не таке значне) скорочення площ збирання таких культур, як картопля та овочі відкритого ґрунту. На нашу думку, на ситуацію з площами під овочами передусім вплинула відсутність інформації з АРК. Фактично в 2015 р. в Україні лише площі збирання соняшника перевищили відповідний показник 2011 р., сума перевищення складає 9,4 %.

Таблиця 3

**Урожайність основних сільськогосподарських культур
в Україні, ц з 1 га площі збирання**

Культура	2011	2012	2013	2014	2015	Рівняння лінії тренду
Зернові та зернобобові культури	37,0	31,2	39,9	42,1	41,0	$y = 1,89x + 32,57$
Цукрові буряки	363,0	411,0	399,0	448,0	433,7	$y = 17,84x + 357,4$
Соняшник	18,4	16,5	21,7	20,0	21,7	$y = 1,01x + 16,63$
Картопля	168,0	161,0	160,0	176,0	161,4	$y = 0,18x + 164,7$
Овочі відкритого ґрунту	195,0	199,0	200,0	198,0	206,1	$y = 2,12x + 193,2$

Валовий збір зернових і зернобобових культур у всіх категоріях господарств України за останні п'ять років демонструє відносно повільне зростання – 5,7%. Якщо ж порівнювати валовий збір цієї категорії продукції рослинництва в 2015 р. із результатами 2013 р. (тах-рівень показника), то можна побачити падіння обсягу виробництва на 4,1%. Залишається сподіватись, що передусім це викликано відсутністю інформації з декількох регіонів України. Також

зазнали скорочення обсяги виробництва картоплі і овочів.

Безпосередньою причиною скорочення обсягів виробництва в країні цукрових буряків виступає скорочення площ їх посіву. У 2015 р. зафіксовано максимальний обсяг виробництва насіння соняшнику за досліджуваний період. Частково це пояснюється зростанням площ під цією культурою (+9,4 % до рівня 2011 р.), але позитивний вплив на динаміку цього показника має і зростання врожайності цієї культури.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Михайленко О.Г. Аналіз світового ринку сільськогосподарської продукції різних видів виробництва в контексті концепції сталого розвитку / О.Г. Михайленко // *Агросвіт*. – 2016. – № 4. – С. 43–52.
2. Муляр Т.С. Впровадження стратегічного підходу в управління аграрними підприємствами / Т.С. Муляр // *Агросвіт*. – 2015. – № 24. – С. 7–10.
3. Гордієнко М.І. Сільське господарство України: Аналіз сучасного стану та перспективи розвитку / М.І. Гордієнко, Ю.М. Якимчук // *Науковий вісник ХДУ. Економічні науки*. – 2014. – Вип. 9. – С. 90–94.
4. Підсумки збору врожаю основних сільськогосподарських культур, плодів, ягід та винограду в 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
5. Рослинництво: стат. інформація [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
6. Гаркавий В.В. Особливості розвитку аграрного сектору Дніпропетровської області / В.В. Гаркавий // *Науковий вісник БДФЕУ. Економічні науки*. – 2015. – Вип. 28. – С. 124–126.
7. Гаркавий В.В. Перспективи розвитку сільськогосподарського виробництва в Україні / В.В. Гаркавий // *Актуальні проблеми економіки*. – 2015. – № 10. – С. 117–122.

УДК 338.24

Державна регулятивна аграрна політика в контексті світового досвіду

Довжик О.О.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри бухгалтерського обліку
Сумського національного аграрного університету

Статтю присвячено особливостям регуляторної аграрної політики держави в контексті світового досвіду. Запропоновано напрями та заходи вдосконалення механізму державного регулювання цін і доходів сільгоспвиробників.

Ключові слова: регуляторна політика, ціновий паритет, підтримка аграрного сектору, державна підтримка, сукупна підтримка сільського господарства.

Довжик Е.А. ГОСУДАРСТВЕННАЯ РЕГУЛЯТИВНАЯ АГРАРНАЯ ПОЛИТИКА В КОНТЕКСТЕ МИРОВОГО ОПЫТА

Статья посвящена особенностям регуляторной аграрной политики государства в контексте мирового опыта, что проявляется в различных формах и способах, которые, по сути, применяются как регулирование аграрного рынка и поддержка сельскохозяйственных предприятий. Предложены направления и мероприятия по совершенствованию механизма государственного регулирования цен и доходов сельскохозяйственных производителей.

Ключевые слова: регуляторная политика, ценовой паритет, поддержка аграрного сектора, государственная поддержка, совокупная поддержка сельского хозяйства.

Dovzhyk O.O. STATE REGULATORY AGRICULTURAL POLICY IN THE CONTEXT OF GLOBAL EXPERIENCE

The article is devoted to the regulatory specifics of the agrarian policy in the context of world experiences, which manifests itself in various forms and ways, which are used essentially as the regulation of the agricultural market and support of agricultural enterprises. The directions and measures to improve the mechanism of regulation of the state of prices and incomes of the agricultural producers.

Keywords: regulatory policy, support of the agrarian sector, government support, cumulative support of the agriculture.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Кожний механізм регулювання процесів відтворення повинен мати конкретну функціональну направленість, адресність і виражати змістовність здійснення економічної політики відповідно до держави, галузі, суб'єктів господарювання. Тобто необхідно, щоб механізми регулювання діяли в єдиній системі та забезпечували кінцеві результати процесу.

Визначальним серед усіх механізмів регулювання є економічний механізм, який виражає економічну політику держави, яку слід розробляти на довгострокову перспективу. Такий механізм повинен сприяти державному регулюванню економіки не тільки в державному секторі господарювання, але й у приватному через систему непрямих заходів. Для вдосконалення аграрного виробництва це має принципове значення, оскільки необхідно прискорити стимулювання інвестицій у галузь, забезпечити тут повну зайнятість трудових ресурсів, стимулювати експорт, впли-

вати на рівень цін та їх паритет, підтримувати стабільні доходи товаровиробників, добитися перерозподілу бюджетних коштів на користь агропромислового комплексу з урахуванням його реальної ролі в народногосподарському комплексі країни. Все це й зумовлює актуальність даного питання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми державної підтримки сільського господарства досліджувалися в працях багатьох праць вітчизняних учених. У наукових виданнях відмічається значна кількість публікацій із даної проблематики П. Березівського, П. Гайдуцького, С. Дем'яненка, А. Діброви, В. Зіновчука, Т. Зінчук, С. Кваші, В. Липчука, Ю. Луценка, І. Михасюка, Є. Фірсова, Г. Черевко В. Юрчишина та ін. Враховуючи зміни, що відбуваються на аграрному ринку, державна політика щодо регулювання та підтримки сільськогосподарських товаровиробників залишається актуальною, а отже, потребує постійних досліджень та вдосконалень.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті – визначити особливості регуляторної політики держави в підтримці аграрного сектора економіки, дослідити світовий досвід та запропонувати напрями та заходи вдосконалення механізму державного регулювання цін і доходів сільгоспвиробників.

Виклад основного матеріалу дослідження. Функціонування економічного механізму та його вплив на народне господарство, галузь, регіони складається з двох основних напрямів – економічної підтримки та економічного регулювання. Пріоритетність цих напрямів визначається економічною політикою держави. Як показує світовий досвід, чим сильніша економіка держави, тим значиміша регулююча роль економічного механізму. Такої ж думки дотримується і П.Г. Гайдуцький. Він підкреслює: «Епіцентром спільної аграрної політики ЄС (САПЕС) є особлива система державної підтримки і регулювання сільського господарства, яка визначає характер розвитку галузі. Запровадження такої системи в Україні – необхідна умова забезпечення конкурентоспроможності вітчизняного аграрного сектору на європейському ринку» [1, с. 4]. На це також звертає увагу М.Я. Дем'яненко: «Підтримка аграрного сектору економіки України як важливий механізм реалізації державної аграрної політики повинна базуватися на створенні економічних, правових, організаційних, соціальних та інших умов, які б сприяли досягненню фінансової стабільності сільськогосподарських підприємств, підвищенню продовольчої безпеки країни, створенню належних умов праці та проживання на селі, забезпечували б галузь необхідними матеріальними й фінансовими ресурсами для розширеного відтворення виробництва» [2, с. 5].

Є.О. Фірсов вважає, що провідні країни світу накопичили цінний досвід удосконалення сільськогосподарської політики і досягають великих успіхів в аграрній сфері. Нашій країні необхідно використовувати цей досвід з урахуванням вітчизняних можливостей. Важливе значення має державне регулювання доходів сільськогосподарських підприємств, включаючи використання урядових субвенцій. Доходи основних товаровиробників повинні сприяти досягненню розширеного відтворення. Державна фінансова допомога повинна орієнтуватися переважно на великі підприємства, які ефективніше використовують субсидії [3, с. 206]. Вчений підкреслює, що в розвинутих країнах державна фінансова підтримка не розглядається як благодійність – вона обумовлена

економічними процесами, які викликані цілою низкою об'єктивних причин і факторів, насамперед специфічними особливостями сільського господарства. Значний вплив справляє низька еластичність платоспроможного попиту на продовольчі товари, яка стримує ріст попиту населення на ці товари за підвищення доходів сімей, що, звичайно, затримує ріст цін порівняно з більш еластичними товарами. До таких факторів можна віднести використання монопольних цін промисловими підприємствами I і III сфер АПК.

Державна фінансова підтримка сільськогосподарських підприємств у розвинутих країнах із метою стабілізації і підвищення їх доходів компенсує втрати, які виникають по вказаним нижче причинам, і створює необхідні економічні умови для розширеного відтворення. З цього приводу вона розглядається як сучасний спосіб відновлення еквівалентного обміну між сільським господарством та іншими галузями економіки [4, с. 27–28].

Г.В. Черевко також вважає, що ринкова економіка, як свідчить світовий досвід, не може існувати без певного державного її регулювання, оскільки в іншому випадку ринкова економіка з «блага» для людей перетворюється на «зло» через те, що сам по собі ринковий механізм позбавлений елементу соціальної справедливості. Навіть найбільш «ринкова» економіка США є наскрізь регульованою, аж до встановлення державою певного рівня цін на окремі види популярних продуктів харчування [5, с. 372].

Тому на сучасному етапі, на нашу думку, першочергова увага в економічній політиці повинна приділятися фінансовій підтримці державою сільського господарства, стабілізації доходів товаровиробників. Саме такий характер сільськогосподарської підтримки стосовно галузі здійснюється в США й інших розвинутих країнах протягом десятиліть. Фермерська політика спрямована на те, щоб підвищити і стабілізувати ціни на продукцію фермерів та їхні доходи [6, с. 632–633].

Заслугує самого ретельного вивчення і узагальнення досвід державної підтримки в країнах із високо розвинутим сільськогосподарським виробництвом.

Більш як 70 років фермерство США розвивається в умовах державного регулювання. Поряд із технічною, технологічною й організаційною перебудовою воно стало не тільки важливою умовою успішного функціонування США, але й причиною багатьох серйозних змін в його структурі та фінансово-економічному

стані. Встановлені державою правила періодично змінюються (раз у чотири-п'ять років, іноді сім років) на підставі прийняття нових законів, регламентуючих діяльність сільськогосподарського сектору економіки. Ці закони чітко визначають цілі й основні напрями розвитку сільського господарства США, чисельні програми і механізми їх виконання. Важливою характеристикою цих законодавчих актів є наявність у них фінансових зобов'язань держави [7, с. 30].

Форми державного регулювання в США різноманітні, охоплюють усі сторони життя фермерів і американського агропромислового комплексу. Серед них головні: внутрішньодержавні сільськогосподарські програми, які призначені для підвищення або стабілізації цін і доходів ферми; програми охорони природи і навколишнього середовища, які покликані зберегти природні ресурси і навколишнє середовище; зовнішня торговельна політика, яка необхідна для створення найбільш сприятливих умов торгівлі американською продукцією; програми маркетингу і розширення попиту з метою підвищення конкурентоспроможності фермерів на зовнішньому і внутрішньому ринках; програми продовольчої допомоги, правильного харчування і забезпечення безпеки споживачів; кредитні програми і програми страхування сільськогосподарських товаровиробників; науково-дослідні і освітні програми; програми соціального розвитку сільської місцевості [8, с. 30–31].

Заслугує самого ретельного вивчення регулятивна аграрна політика країн ЄС. Ця політика має два завдання: державне регулювання виробництва і ринка; проведення структурних реформ по укрупненню господарств зі стимулюванням інтенсифікації виробництва. При цьому завжди перше завдання відіграє більшу роль, оскільки воно дає змогу виконувати основну макроекономічну мету – створити стабільне економічне (перш за все цінове) середовище для функціонування сільського господарства.

Одночасно було здійснено розподіл завдань аграрної політики – наднаціональну (ЄС) і національну (на рівні національних держав). Цінова і зовнішньоторговельна політика, а також переважно структурні перетворення були виділені в розпорядження наднаціональних органів ЄС, а національна політика переважно концентрується на створенні інфраструктури, стимулюванні виробництва, охороні навколишнього середовища, а також значною мірою – на соціальних завданнях села.

Тобто головні компоненти аграрної політики – цінова і зовнішньоторговельна – повністю втратили національний характер і перейшли до ЄС.

Основна ідея регулювання сільськогосподарського виробництва і ринка продовольства – це встановлення коридору цін, причому цін на достатньо високому для сільського господарства рівні і водночас прийнятних для споживачів. Такий ціновий коридор дозволяє певне коливання цін, але не дає цьому коливанню вийти за встановлені параметри і не прийняти руйнівний характер. Таким чином, реалізується основна ідея регулювання ринку з чітким розумінням того, що ринок сільськогосподарських і продовольчих товарів не може бути саморегульованим. Водночас для підтримки функціонування сільського господарства необхідні дуже суттєві субсидії, насамперед через підтримку цін. Створення такого коридору потребує введення системи підтримуваних ЄС цін. Реально такий коридор устанавлюється шляхом уведення інтервенційної ціни, яка, по суті, була мінімальною і по якій у разі надлишку пропозиції товарів за рахунок бюджету ЄС державні органи здійснювали закупівлю сільськогосподарської продукції. Це мінімальний рівень цін, який гарантується сільськогосподарським товаровиробникам ЄС. З іншого боку, верхній рівень цін визначається граничною ціною, за якою можуть імпортуватися товари в країни ЄС. Ця міжнародна організація встановлює також цільову ціну, тобто ціну, яка бажана на теперішній період.

Механізм цього цінового регулювання існує переважно за рахунок товарної інтервенції на ринку. При падінні цін нижче інтервенційних іде скуповування і складування продовольства, а при падінні світових цін нижче цін ЄС (що є звичайною ситуацією) стягуються компенсаційні платежі, крім звичайного мита. Підтримка продовольчого балансу на внутрішньому ринку ЄС в умовах зростаючого перевиробництва досягається за рахунок компенсаційних субсидій по експорту дорожчих товарів ЄС на світовому ринку. Таким чином, ринок функціонує в певному замкнутому просторі, відносно автономно від світових діючих цін і з відносно стабільною їх внутрішньою системою.

Створення такої системи було дуже логічним, так як вона давала можливість сільськогосподарським товаровиробникам ЄС функціонувати відносно ізольовано від коливань цін світового ринку, підтримувати той рівень цін, який гарантував би експорт сільськогосподарської продукції. Існування єдиної системи

цін усередині ЄС створило також умови для більш високого рівня внутрішньої спеціалізації і поглиблення розподілу праці усередині країн Західної Європи.

Історія становлення і розвитку єдиної аграрної політики ЄС може бути повчальною для всякої країни з ринковою економікою, включаючи й Україну. Звичайно, далеко не все в цій політиці було й є ідеально. Вона дуже витратна. Однак єдина аграрна політика ЄС і в плані внутрішньої стратегії і механізму, і в плані зовнішньої торгівлі, програмного підходу до здійснення завдань політики багато в чому може бути повчальним прикладом і, можливо, моделлю для сільського господарства України. Переваги моделі ЄС:

- вона сформована на розумінні необхідності проведення протекціоністської політики з урахуванням природних і економічних можливостей кожної країни;

- ця політика побудована на поєднанні державного регулювання і ринку, при цьому державне регулювання носить широкий і розгалужений характер із розумінням тих фактів, що сільське господарство і продовольчий ринок не є саморегульованими системами;

- аграрна політика ЄС будується на розумінні того, що сільське господарство є дотаційною галуззю, в умовах відкритого і незахищеного ринку, без державної підтримки воно не в змозі здійснювати відтворювальний процес.

Аграрна політика повинна виходити за межі суто сільськогосподарської, включати соціальну, економічну і культурну політику, яка орієнтована на комплексний соціальний розвиток села.

Недоліком єдиної аграрної політики ЄС є її дорожнеча. Однак ніяка скільки-небудь серйозна політика не може проводитися без значних витрат. Прикладом такого підходу слугують США та Японія. Будь-яка ринкова аграрна політика потребує великих бюджетних асигнувань. Було б самообманом думати про те, що тільки в умовах планової економіки були б потрібні такі витрати, а ринкова економіка сама подолає всі проблеми. Це суперечить усьому світовому досвіду.

Подальше формування механізму державного регулювання цін і доходів сільгоспвиробників в Україні має відбуватися з урахуванням існуючих причин походження нееквівалентності обміну продукції та ресурсів сільського господарства, суперечностей між станом сільського господарства, продовольчої безпеки та ресурсним потенціалом сільськогосподар-

ського виробництва країни, а також стратегічними орієнтирами розвитку галузі, завданнями аграрної політики та станом механізму державного регулювання. Проведений нами аналіз дає підстави запропонувати такі напрями та заходи вдосконалення механізму державного регулювання цін і доходів сільгоспвиробників.

1. Забезпечення системного підходу, що передбачає формування та утвердження цілісності взаємопов'язаних елементів, узгодженої єдності складових його механізму, розвинення інституціонального забезпечення та запровадження сукупності систематичних заходів державного впливу, що виступає основою створення вищої якості як державного регулювання, так і в цілому механізму функціонування аграрного сектору, і, таким чином, дає можливість реалізувати позитивний синергетичний ефект державного регулювання.

2. Оптимізація обсягів державної підтримки з урахуванням утрат сільського господарства від диспаритету цін, бюджетних можливостей країни, потреб у цілеспрямованому впливі держави на умови розвитку аграрного сектору, його техніко-технологічне оновлення, структурну перебудову, підвищення якості продукції.

3. Забезпечення прозорих недискримінаційних схем надання підтримки, гарантування рівних умов підтримки для всіх виробників незалежно від форм власності і господарювання. Упорядкуванню та прозорості надання підтримки, її надходженню безпосередньо товаровиробникам сприятимуть прямі платежі підтримки доходів, які мають стати формою компенсації товаровиробникам утрат від нееквівалентності обміну. Поряд із цим, відповідно до пріоритетів аграрної політики, мають бути опрацьовані і державні цільові програми з чітким визначенням цілей і завдань, заходів, обсягів, термінів реалізації, очікуваних результатів.

4. Посилення сприяння техніко-технологічному оновленню, формуванню інноваційної моделі розвитку сільського господарства. Основою реформування механізму державного регулювання за цим напрямом виступають: опрацювання та реалізація державних цільових інноваційно-інвестиційних програм із модернізації виробництва та забезпечення випуску конкурентоспроможної продукції; збільшення бюджетного фінансування наукового, освітнього та інформаційно-консультативного забезпечення галузі; формування

сприятливих умов для реалізації інвестицій і через специфікацію та захист прав інвесторів, і через підвищення прибутковості сільськогосподарського виробництва; активізація податкових, бюджетних, грошово-кредитних важелів інвестування.

5. Формування сукупності стимулів та механізмів контролю забезпечення якості продукції та екологічно збалансованого ведення виробництва. Основними заходами за цим напрямом реформування мають стати: опрацювання та запровадження державних цільових програм щодо створення систем управління якістю та екологічно збалансованого ведення сільськогосподарського виробництва; надання дотацій виробникам продукції заданої якості; забезпечення компенсації сільськогосподарським виробникам вартості природоохоронних заходів, проведених відповідно до державних програм; забезпечення зв'язку між державною підтримкою та дотриманням виробниками стандартів якості; створення на рівні районних управлінь агропромислового розвитку відділів якості сільгосппродукції та відділів екологічної безпеки сільгоспвиробництва, активізація діяльності дорадчих служб у сфері організації систем управління якістю та екологічно збалансованого ведення виробництва.

6. Створення багаторівневої системи аграрного ризик-менеджменту. Складовими елементами створення такої системи мали б стати: запровадження нових страхових продуктів, у тому числі зі страхування доходів, та забезпечення надання за ними державних страхових субсидій; запровадження рахунків стабілізації доходів сільськогосподарських виробників, заснованих на внесках суб'єктів господарювання та держави; розбудова організаційного забезпечення управління ризиками в сільському господарстві; розвинення освітньо-наукового забезпечення управління ризиками.

7. Сприяння утвердженню ринкових механізмів ціноутворення, що ґрунтуються на прозорих організаційних формах продажу продукції; вдосконалення механізмів непрямого впливу держави на цінову ситуацію на ринках сільськогосподарської продукції для гарантування складових продовольчої безпеки. Серед заходів за цим напрямом – проведення товарних та фінансових інтервенцій на ринках соціально значимих видів сільгосппродукції, заставних закупівель; удосконалення методики визначення рівня мінімальних, максимальних та заставних цін; надання держав-

ної підтримки через бюджетний та кредитний механізми розвитку інфраструктури зберігання сільськогосподарської продукції; забезпечення ефективного порядку формування та поновлення державних резервів сільськогосподарської продукції шляхом здійснення державою прозорих трансакцій за ринковими цінами; активізація діяльності держави у сфері маркетингу сільськогосподарської продукції, у тому числі посилення ролі держави у просуванні сільськогосподарської продукції на зовнішні ринки; вдосконалення інституціонального забезпечення регулюючого впливу держави на ринки сільськогосподарської продукції; надійне бюджетне фінансування діяльності державних операторів.

8. Оптимальне поєднання загальнодержавного та регіонального рівнів держави у впливі на умови функціонування і розвитку аграрного виробництва. При зосередженні реалізації державних програм із прямої підтримки доходів виробників, субсидування їх ресурсного забезпечення та регулювання цін на загальнодержавному рівні, посилення ролі регіонального рівня (та, відповідно, його фінансового забезпечення) у розвитку інфраструктури та соціальної сфери села, сприянні диверсифікації сільськогосподарського виробництва та коригуванні структури виробництва регіонального аграрного підкомплексу, управлінні та контролі якості продукції й екологічної безпеки виробництва.

9. Вирішення суперечності між необхідністю державної підтримки аграрного сектору України на сучасному етапі його розвитку та ринково орієнтованою політикою СОТ.

Висновки з цього дослідження. Запропоновані нами напрями вдосконалення державного регулювання цін і доходів сільськогосподарських товаровиробників є основою приведення його змістовного наповнення відповідно до нового етапу розвитку сільського господарства країни, забезпечення переходу в державному регулюванні до оптимізаційно-інтеграційного етапу, перетворення аграрної політики на чинник сталого розвитку аграрного сектору, підвищення конкурентоспроможності сільського господарства, гарантування складових продовольчої безпеки. Отже, подальші наукові дослідження щодо цієї проблеми повинні стосуватися розробки конкретних механізмів упровадження напрямів удосконалення державного регулювання цін і доходів сільськогосподарських товаровиробників.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гайдуцький П.І. Україні потрібна нова аграрна політика / П.І. Гайдуцький // Економіка АПК. – 2005. – № 10. – С. 3–7.
2. Дем'яненко М.Я. Фінансові проблеми формування і розвитку аграрного ринку / М.Я. Дем'яненко // Фінансові проблеми формування і розвитку аграрного ринку : матеріали Дев'ятих річних зборів Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників (Київ, 26–27 квітня 2007 р.) ; редкол.: П.Т. Саблук [та ін.]. – К. : ННЦ ІАЕ, 2007. – С. 5–21.
3. Фірсов Є.О. Про державне регулювання доходів сільськогосподарських підприємств / Є.О. Фірсов // Фінансові проблеми формування і розвитку аграрного ринку : матеріали Дев'ятих річних зборів Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників (Київ, 26–27 квітня 2007 р.) ; редкол.: П.Т. Саблук [та ін.]. – К. : ННЦ ІАЕ, 2007. – С. 198–207.
4. Фирсов Е.А. Об экономических основах аграрной политики / Е.А. Фирсов // Економіка АПК. – 2008. – № 3. – С. 24–38.
5. Черевко Г.В. Державна підтримка формування пропозиції на аграрному ринку: досвід США / Г.В. Черевко // Фінансові проблеми формування і розвитку аграрного ринку : матеріали Дев'ятих річних зборів Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників (Київ, 26–27 квітня 2007 р.) ; редкол.: П.Т. Саблук [та ін.]. – К. : ННЦ ІАЕ, 2007. – С. 371–378.
6. Рішення Четвертих річних зборів Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників 25–26 червня 2002 р. // Основні напрями високоефективного розвитку пореформеного агропромислового виробництва в Україні на інноваційній основі. – К. : ІАЕ УААН, 2002. – С. 717–720.
7. Власність у сільському господарстві / За ред. В.В. Юрчишина, П.Т. Саблука. – К. : Урожай, 1993. – 348 с.
8. Черняков Б.А. Сельское хозяйство США / Б.А. Черняков // Аграрный сектор США в начале XXI века. Т. 1 ; под ред. Б.А. Чернякова. – М., 2008. – С. 8–35.

УДК 321.01

Аналіз передумов стратегічного розвитку промислових комплексів у сучасний період

Колібан Д.В.

аспірант кафедри менеджменту
Міжнародного університету «Україна»

Статтю присвячено аналізу передумов стратегічного розвитку промислових комплексів у сучасний період. Представлено результати співставлення різних методів аналізу стратегічного розвитку та систематизовано фактори, що стримують ефективний розвиток підприємств. Визначено характер впливу факторів зовнішнього середовища на розвиток підприємств.

Ключові слова: стратегія, промисловий комплекс, передумови, державна промислова політика, аналіз.

Колібан Д.В. АНАЛИЗ СТРАТЕГИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ ПРОМЫШЛЕННЫХ КОМПЛЕКСОВ В СОВРЕМЕННЫЙ ПЕРИОД

Статья посвящена анализу предпосылок стратегического развития промышленных комплексов в современный период. Представлены результаты сопоставления различных методов анализа стратегического развития и систематизированы факторы, которые сдерживают эффективное развитие предприятий. Определен характер влияния факторов внешней среды на развитие предприятий.

Ключевые слова: стратегия, промышленный комплекс, предпосылки, государственная промышленная политика, анализ.

Koliban D.V. ANALYSIS OF THE STRATEGIC DEVELOPMENT OF INDUSTRIAL COMPLEXES IN THE MODERN PERIOD

The article is devoted to the analysis of preconditions the strategic development of industrial complexes in the modern period. The results of the comparison different methods of analysis strategic development and systematized factors that hinder the effective development of enterprises. The character of the influence environmental factors on the development of enterprises.

Keywords: strategy, industry, prerequisites, government industrial policy analysis.

Постановка проблеми у загальному вигляді. У сучасний період розвитку промислових комплексів особливого значення набувають питання формування ефективної стратегії. Існує багато методів формування стратегічного розвитку великих промислових комплексів, але змістовний їх аналіз має бути здійснюваний на основі спеціальної методики з урахуванням факторів впливу внутрішнього і зовнішнього середовища. Актуальність дослідження полягає в концептуальному вирішенні проблеми змістовного аналізу стратегій розвитку великих промислових комплексів у світогосподарському просторі і системному вдосконаленні теоретико-методологічних засад розвитку інтегрованих господарських структур в умовах глобальних трансформацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми стратегічного управління в діяльності виробничих комплексів досліджували зарубіжні вчені: І. Ансофф, У. Кінг, Д. Кліланд, М. Портер, А. Стрікланд, А. Томпсон та ін. Істотний внесок у теорію перспективного планування та управління, стратегічної та інвес-

тиційної діяльності здійснили вітчизняні науковці: О. Амоша, М. Чумаченко, С. Аптекар, А. Акмаєв, Я. Берсуцький, І. Бланк, І. Булеєв, О. Вагонова, Ф. Євдокимов, М. Іванов, А. Кабанов, М. Лепа, М. Румянцев, В. Хобта, А. Філіпенко, Ю. Макогон.

Дослідженню проблем глобалізації та аналізу глобальних трансформацій присвячено праці О. Білоруса, І. Бузько, А. Гальчинського, Б.П. Герста, Ч. Гіла, І. Дахно, М. Делягіна, Є. Кочеткова, Д. Лук'яненко, З. Луцишин, Ю. Макогона, В. Новицького, В. Омельченка, Т. Орехової, Ю. Пахомова, А. Поручника, Г. Томпсона, Д. Стигліца, А. Філіпенка, Дж.А. Хансона, О. Шниркова та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Зазначені автори здійснили вагомий внесок у дослідження проблем діяльності великих промислових комплексів та розвитку процесів глобалізації. Водночас недостатньо дослідженими залишаються питання аналізу методів стратегічного розвитку великих промислових комплексів в умовах глобалізації, що визначає актуальність дослі-

дження, його теоретико-методологічне та науково-практичне значення.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є розробка теоретико-методологічних основ аналізу методів стратегічного розвитку промислових господарських структур в умовах глобалізації.

Для досягнення зазначеної мети поставлено такі завдання: проаналізувати теоретичні основи дослідження глобалізації світової економіки; дослідити концептуальні засади формування стратегій господарського розвитку; визначити передумови системних трансформацій з урахуванням дії глобальних загроз; дослідити концептуальні основи аналізу формування стратегій промислового розвитку.

Теоретичну і методологічну основу дослідження становлять фундаментальні праці вітчизняних і зарубіжних учених із питань формування, оцінки та розвитку теоретико-методологічних засад створення системи аналізу стратегічного розвитку крупних промислових комплексів у сучасних умовах господарювання. Інформаційною базою досліджень виступають законодавчі акти України, офіційні матеріали міжнародних організацій і агенцій, дані Держкомстату України, методичні й інструктивні матеріали міністерств і відомств, матеріали звітності підприємств промислового комплексу України.

Виклад основного матеріалу дослідження. В Україні розвиток і структурна реорганізація промисловості є найважливішими умовами стабілізації соціально-економічної обстановки в країні. В умовах, коли багато підприємств припинили своє існування або перебувають на межі виживання, необхідні термінові заходи, які забезпечили б відродження вітчизняного виробництва, підтримку українського підприємництва, розвиток експортних та імпортозаміщуючих галузей і виробництв [1, с. 76].

Окремої уваги заслуговують національні особливості проведення промислової політики. На національному рівні деякі країни віддають перевагу більш ліберальному підходу, а деякі, навпаки, прихильні до протекціонізму [2, с. 114–116].

Існують різні методи промислової політики, що апробовані практикою багатьох країн світу і складають відповідний стандартний набір. Представляється доцільним класифікувати ці методи за втриманням і одночасно – за характером впливу на об'єкт.

Інформаційні методи. Найпершим обов'язком держави в межах її промислової

політики є забезпечення суб'єктів індустріального розвитку (підприємств, а також держорганів) систематизованими, обробленими за допомогою науково обґрунтованих методик даними про навколишнє економічне й політичне середовище. Це дає змогу учасникам процесів розвитку промисловості підвищити обґрунтованість своїх рішень у сфері виробничої, інвестиційної, інноваційної, комерційної діяльності [3, с. 17].

Мова йде про систематичний й доступний широкому колу користувачів аналіз економічної ситуації в країні, у галузях і регіонах, про прогнози за цими ж напрямками. Маються на увазі маркетингові дослідження, організація системи консалтингових послуг [4, с. 87]. Це дуже важливо. Наприклад, підприємства, будуючи свої плани, можуть орієнтуватися на найбільш ходовий у цей момент товар на ринку, не знаючи, що інші великі підприємства (особливо за кордоном) готують новий прорив на цьому ринку, що перетворює в очах споживача ходовий сьогодні товар у застарілий. Держава на базі аналізу і прогнозу повинна виявити таку ситуацію, попереджуючи тим самим невірні кроки підприємств. Сукупність прогнозно-аналітичних та інформаційних матеріалів може впливати на учасників виробничо-економічних процесів [5, с. 12].

Методи макроекономічного регулювання спрямовані на формування необхідного для розвитку реального виробництва загально-економічного середовища насамперед на: забезпечення фінансової стабілізації, подолання дефіциту держбюджету, придушення інфляції, досягнення позитивного платіжного балансу, встановлення сталого або принаймні передбачуваного курсу, що змінюється, національної валюти. Все це створить макроекономічний фундамент, без якого неможливо здійснити дієву промислову політику [5, с. 91].

Ресурсні (витратні) методи. Це найбільш дієві методи, як правило, прямого впливу на об'єкти промислової політики. Їх можна так само назвати забезпеченням, оскільки вони припускають надання суб'єктам ринку відтворювальних ресурсів для вирішення завдань індустріального розвитку [3, с. 102].

Конкретні види ресурсних методів досить різноманітні. Насамперед, це система державних замовлень і держзакупівель. Далі, це адресні субсидії, кредити, формування й використання фондів страхування ризиків (інвестиційних, експортних тощо), податкові пільги. Промислова політика містить у собі фінансове забезпечення підготовки та пере-

підготовки кадрів, витрати на імміграцію трудових ресурсів, державне забезпечення фундаментальних досліджень і частково НДДКР прикладного характеру [6, с. 124–126].

Держава може також взяти на себе повністю або частково витрати соціального характеру, що дають змогу перебороти або пом'якшити несприятливі соціальні наслідки реструктуризації промисловості, передачі заводської соціальної інфраструктури у ведення місцевих органів влади [7, с. 12].

Інституціональні методи – це формування відповідно до ринкових принципів і завдань економічної, зокрема промислової, політики правового й організаційно-економічного середовища, загального для всіх господарського порядку. Характер впливу цих методів – регулюючий і стимулюючий. Застосування інституціональних методів не припускає витрат ресурсів безпосередньо на об'єкт промислової політики (галузі, підприємства, регіону). Якщо й є ресурсні витрати, то на проведення самих інституціональних перетворень, створення відповідних інститутів ринку й регулювання індустріального розвитку [8, с. 109–110].

Інституціональні методи – це переважно заходи загальносистемного характеру. Вони впливають не вибірково на конкретні суб'єкти, а на всю економічну (індустріальну) систему [9, с. 254].

У цей клас методів впливу на економічний (індустріальний) розвиток входять різного роду адміністративні інструменти: квоти, ліцензії, стандарти, вимоги до якості товарів і послуг, санітарні норми, що забезпечують безпеку для людини, екологічні нормативи. До їхнього числа можна віднести й комплекс питань господарського законодавства, зокрема правову визначеність трудових відносин в умовах багатокладності економіки та ринку [9, с. 250].

Виробити промислову політику означає визначити пріоритети, об'єкти впливу і регулювання, процедури моніторингу і коригування. При цьому з арсеналу інструментів промислової політики обирається той, що

відповідає реальним умовам і можливостям економіки та державного управління народним господарством, тому завдання й інструментарій промислової політики повинні бути диференційовані відповідно до етапів ринкової трансформації реального сектора економіки – кризи, стабілізації та відновлення, економічного росту та активної структурної перебудови, включення в процеси глобалізації економіки.

Вирішальну роль у створенні на ринку сприятливого конкурентного середовища відіграють антимонопольне законодавство та діяльність антимонопольних органів, правильне поведіння яких сприяє стабілізації економіки в цілому.

На основі дослідження основних типів промислової політики – загальносистемної (спрямованої на створення загальних правових, інституціональних та економічних умов, які максимально сприяють економічному розвитку країни) та селективної (цілеспрямовано впливає на певні групи суб'єктів ринку та певні види діяльності) зроблено висновок, що промислову політику необхідно розуміти як політику стимулюючого економічного зростання і структурних змін на користь видів виробництва, що відповідають умовам ринку, потенційного попиту на їх продукцію та послуги, володіють певними конкурентними перевагами на внутрішньому і особливо на зовнішньому ринках; державну промислову політику – як політику стимулюючого впливу на організаційно-економічні структури промисловості з метою вирішення конкретних завдань, що відповідають національним інтересам країни.

Висновки з цього дослідження. Беручи до уваги тенденції розвитку промислових комплексів у сучасний період, можна зробити висновок, що аналіз методів стратегічного розвитку набуває особливого значення. На тлі негативної практики управлінських результатів керування основними детермінантами, що формують ефективні управлінські рішення, є змістовний аналіз методів стратегічного управління та підтримка вищого керівництва.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Базиліук Я.Б. Актуальні проблеми інтеграції країн з різним економічним потенціалом та шляхи їх подолання / Я.Б. Базиліук // Стратегічна панорама. – 2007. – № 2. – С. 71–78.
2. Чентуков Ю.І. Перспективи розвитку транскордонних відносин Донбасу з півднем Росії / Ю.І. Чентуков // Економіка: проблеми теорії та практики : зб. наук. праць. – Дніпропетровськ : ДНУ, 2002. – С. 112–120.
3. Драчева Е.Л. Проблеми визначення та класифікації інтегрованих корпоративних структур / Е.Л. Драчева, А.М. Лібман // Менеджмент в Росії і за кордоном. – 2001. – № 4. – С. 12–21.

4. Нивен П.Р. Збалансована система показників: Крок за кроком: максимальне підвищення ефективності та закріплення отриманих результатів / П.Р. Нивен. – Дніпропетровськ : Баланс Бізнес Букс, 2004. – С. 328.
5. Момот Т.В. Вартісно-орієнтоване корпоративне управління: від теорії до практичного впровадження : [монографія] / Т.В. Момот. – Х. : ХНАМГ, 2006. – 380 с.
6. Пасічник Т.О. Перспективи розвитку інтегрованих корпоративних структур / Т.О. Пасічник // Фінанси України. – 2002. – № 12. – С. 123–131.
7. Пастухова В.В. Стратегічне управління підприємством: філософія, політика, ефективність : [монографія] / В.В. Пастухова. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2002. – 302 с.
8. Чентуков Ю.І Соціальна складова економічного розвитку країн Європейського Союзу / Ю.І. Чентуков // Вісник Тернопільського державного економічного університету. – 2006. – № 2. – С. 108–111.
9. Чентуков Ю.І Економічні пріоритети України в рамках Чорноморського економічного співробітництва / Ю.І. Чентуков // Проблеми і перспективи співробітництва між країнами Південно-Східної Європи в рамках Чорноморського економічного співробітництва і ГУАМ : зб. наук. праць. – Донецьк : ДонНУ, 2006. – С. 250–255.

УДК 338.439

Стан інвестиційної діяльності України в умовах економічної нестабільності

Крамаренко І.С.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансів та кредиту
Миколаївського міжрегіонального інституту розвитку людини
ВНЗ «Університет «Україна»

Статтю присвячено актуальним питанням стану інвестиційної діяльності України в умовах нестабільності. Проаналізовано економічний розвиток інвестиційної діяльності. Розкрито джерела та структуру інвестиційної діяльності. Наведено інструменти підвищення інвестиційної діяльності в Україні.

Ключові слова: інвестиції, інвестиційна діяльність, економічна нестабільність, акселератор.

Крамаренко И.С. СОСТОЯНИЕ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УКРАИНЫ В УСЛОВИЯХ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ НЕСТАБИЛЬНОСТИ

Статья посвящена актуальным вопросам состояния инвестиционной деятельности Украины в условиях нестабильности. Проанализировано экономическое развитие инвестиционной деятельности. Раскрыты источники и структура инвестиционной деятельности. Приведены инструменты повышения инвестиционной деятельности в Украине.

Ключевые слова: инвестиции, инвестиционная деятельность, экономическая нестабильность, акселератор.

Kramarenko I.S. STATE INVESTMENT ACTIVITY IN UKRAINE ECONOMIC INSTABILITY

This article is devoted to current issues state investment activity of Ukraine in conditions of instability. Analyzes economic development investment activity. Reveals the origins and structure investment activity. Identify types of instrument increasing investment activity in Ukraine.

Keywords: investments, investment, economic instability, accelerator.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Економічна нестабільність нашої держави, що характеризується розбалансованістю економічної системи та невизначеністю напрямів розвитку основних економічних процесів, призводить до зменшення внесення обсягів прямих іноземних інвестицій в економіку. У зв'язку з цим основну увагу необхідно приділити дослідженню стану, обсягам, джерелам, структурі інвестиційних капіталовкладень України та визначити інструменти щодо розроблення дієвого механізму розвитку інвестиційної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження інвестиційної діяльності на сучасному етапі проводять багато вітчизняних науковців-економістів, зокрема: К.В. Балдін, І.А. Бланк, М.Я. Дем'яненко, І.О. Іртищев, М.І. Савчук, М.І. Стегней, О.Б. Мирончук та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Зважаючи на безперечні здобутки зазначених учених у цьому напрямі, варто зазначити, що в сучасних наукових дослідженнях недостатньо уваги приділяється інвестиційній діяльності в умовах

економічної нестабільності національної економіки.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті – діагностика інвестиційної діяльності України в умовах економічної нестабільності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Економічна нестабільність нашої держави характеризується розбалансованістю економічної системи та невизначеністю напрямів розвитку основних економічних процесів, призводить до зменшення внесення обсягів прямих іноземних інвестицій в економіку держави, а також уповільнення активності інвестиційної діяльності країни. Активізація інвестиційної діяльності та приріст інвестиційних ресурсів неможливі без зростання валового внутрішнього продукту.

Ми погоджуємось із думкою Л.П. Рудь, що інвестиції – найважливіший фактор економічного зростання. Це обумовлено тим, що інвестиційні ресурси дають можливість упроваджувати передові технології, новітню техніку, інноваційні форми організації праці та управління виробництвом. Нововведення, нові тех-

нології та організаційні рішення дають змогу суб'єктам господарювання вийти з кризових ситуацій, забезпечити високу конкурентоспроможність продукції і підприємства [1, с. 128].

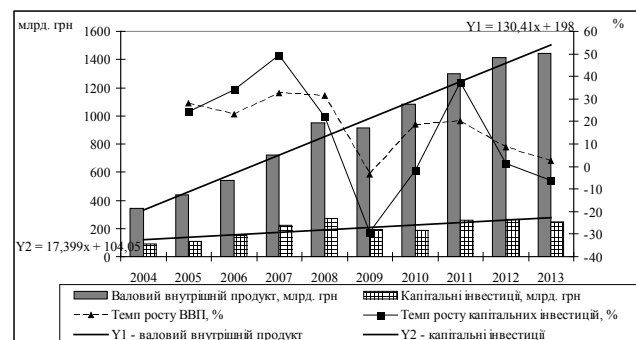
Отже, зростання валового внутрішнього продукту сприяє зростанню реальних інвестицій, а це, своєю чергою, приводить до зростання реальних інвестицій, що викликає відповідне збільшення валового внутрішнього продукту. Все це сформульовано у вигляді «принципу акселератора».

Акселератор – це вагомий та впливовий фактор, що народжує нестабільність економіки, адже при відсутності інвестиційної діяльності може виникнути скорочення виробництва в усіх сферах національної економіки, що виробляють засоби виробництва, призведе до посилення депресивних явищ, зменшить доходи та витрати на споживчі товари. Результатом цих явищ є підвищення рівня інфляції.

Проведене нами дослідження динаміки показників економіки за період 2005–2013 рр. підтверджує дію принципу акселератора. Так, коефіцієнт кореляції темпів зростання валового внутрішнього продукту та інвестицій в основний капітал за даний період був близьким до максимального значення. Загалом, один відсоток приросту валового внутрішнього продукту в 2011 р. вимагав 1,8% приросту інвестицій в основний капітал. У 2013 р. відбулося різке падіння темпів росту ВВП на 17,98 в. п. та росту капітальних інвестицій на 43,52 в. п. відносно 2011 р., що підтверджує зроблені нами висновки щодо принципу акселератора.

Нестабільність вітчизняної економіки за останні роки підтверджує зменшення темпів росту валового внутрішнього продукту та капітальних інвестицій (рис. 1). Так, темп росту ВВП у 2013 р. скоротився майже в 8,8 разів порівняно з 2011 р., а темп росту капітальних інвестицій – у сім разів. За останні десять років таке скорочення темпів росту ВВП та інвестицій спостерігали в 2009 р. під час світової економічної кризи. Для оздоровлення економіки України було рекомендовано розробити заходи для стимулювання розвитку внутрішнього ринку капіталу з метою підвищення попиту на гривню; здійснювати диверсифікацію валютного наповнення банківських активів; удосконалювати інструменти страхування валютних ризиків та валютного контролю з метою запобігання спекулятивним валютним атакам; здійснювати моніторинг розрахунків комерційних банків за зовнішніми запозиченнями; запроваджувати додат-

кові заходи нагляду за комерційними банками, що отримали рефінансування з метою унеможливлення потрапляння цих коштів на валютний ринок; крім того, розглянути питання про зменшення облікової ставки та запровадження заходів щодо мінімізації або зменшення ставок у реальному секторі економіки як по кредитуванню, так і по залученню коштів. На сьогоднішній день політика тотальної лібералізації та дерегулювання вичерпала свій ефективний ресурс і потребує якщо не повного усунення, то значного оновлення відповідно до сучасних умов глобалізації економічного розвитку та особливостей міжнародних економічних відносин [4, с. 183].

Рис. 1. Динаміка ВВП та капітальних інвестицій в Україні

Складено та розраховано за даними [2]

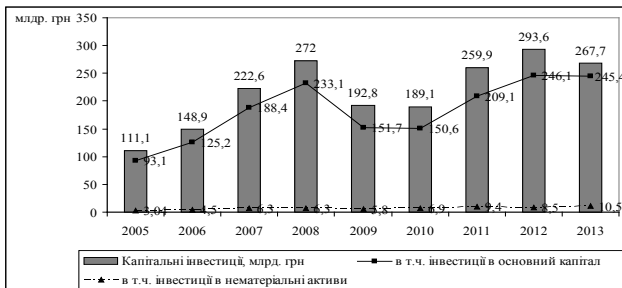
Із 2005 р. до 2008 р. питома вага капітальних інвестицій в загальній сумі ВВП зростає з 25,2% до 28,7%. Після 2008 р. відбулося значне скорочення питомої ваги капітальних інвестицій у загальній сумі ВВП до 17,2% у 2013 р., або майже в 1,7 рази та має тенденцію до зменшення.

Незважаючи на тенденцію до зниження ВВП та капітальних інвестицій, у 2014 р. зростання макроекономічних показників продовжиться, адже значення тренду показників є позитивним. Але статистичні показники не враховують основні тенденції розвитку держави, а також військові дії, що відбуваються, анексію АР Крим, тому в 2014 р. спостерігатимемо падіння реального ВВП України на рівні мінус 4,6% (оцінки коливаються від -2,9% до 8%). У 2015 р. експерти розраховують на зростання економіки – збільшення реального ВВП складе 2,2% (максимальний прогноз – зростання на 5%, мінімальний – падіння на 1,5%). У номінальному вираженні валовий внутрішній продукт збільшиться до 1 трлн. 690,433 млрд. грн.

Темпи припливу прямих іноземних інвестицій (приріст капіталу) у нинішньому році зна-

чно сповільняться, вважають експерти, – до \$3,826 млрд., або 2,7% ВВП. У 2015 р. передбачається збільшення обсягів інвестицій до \$5,511 млрд. (3,6% ВВП) [5].

Негативний вплив кризових явищ призвів до різкого скорочення обсягів усіх видів капітальних інвестицій, негативна динаміка збереглася і досі, що свідчить про чутливість інвестиційної сфери до циклічних коливань економіки (рис. 2).

Рис. 2. Динаміка капітальних інвестицій та інвестицій, направлених в основний капітал

Складено та розраховано за даними [2]

Обумовлено це передусім тісною залежністю інвестиційної діяльності від доступності джерел фінансування.

За останнє десятиріччя найбільший обсяг капітальних інвестицій був у 2012 р. – 293,6 млрд. грн., що в 2,6 рази більше за 2005 р. Головні чинники впливу, що призвели до відновлення довіри інвесторів – це збалансування макроекономічної рівноваги та прискорення структурних реформ у країні.

Основну частку капітальних інвестицій займають інвестиції в основний капітал, а інвестиції в нематеріальні активи за досліджуваний період не перевищували і 4,0%. Однак можна спостерігати збільшення обсягів інвестицій у нематеріальні активи саме в кризовий період економіки.

Спостерігається таке негативне явище, як зниження питомої ваги нагромадження основного капіталу і збільшення частки приросту оборотних коштів. Це свідчить про скорочення інвестиційних можливостей держави та скрутне становище на підприємствах.

Зношеність основних фондів у багатьох галузях досягла критичного рівня і не компенсується новими капітальними вкладеннями, що призводить до технологічного відставання. Коефіцієнт вибуття основних фондів є дуже незначним і становить близько 2%, оскільки середній строк служби основних фондів є занадто великим і набагато перевищує цей показник у розвинених країнах [9].

У матеріальні активи спрямовано 95,8% від загального обсягу капітальних інвестицій, а саме: у житлові, нежитлові будівлі та інженерні споруди вкладено 55,7% загального обсягу капітальних інвестицій, у машини, обладнання та інвентар, транспортні засоби – 36,5%. У нематеріальні активи спрямовано 4,2% загального обсягу капітальних інвестицій, з яких 54,7% становили права на комерційні позначення, об'єкти промислової власності, авторські та суміжні права, патенти, ліцензії тощо, 32,1% – витрати на придбання (створення) засобів програмного забезпечення [6].

Особливе значення відводиться портфельним інвестиціям – господарським операціям, які передбачають придбання цінних паперів, деривативів та інших фінансових активів за кошти на фондовому ринку (за винятком операцій із купівлі активів як безпосередньо платником податку, так і пов'язаними з ним особами, в обсягах, які перевищують 50% загальної суми акцій, емітованих іншою юридичною особою, які належать до прямих інвестицій). Портфельні інвестиції не можна вважати противагою прямим, вони є їх доповнюючим елементом. Портфельні інвестиції, попри всі свої недоліки (спекулятивний характер, високий рівень залежності від ефективності багатьох інституцій, ризик швидкого впливу значних обсягів фінансових ресурсів за кордон), здатні забезпечити українську економіку коштами, необхідними для масштабної модернізації. Проте, зважаючи на абсолютну непристосованість вітчизняного інвестиційного клімату для значних портфельних інвестицій, увага українських чиновників зосереджена на прямих іноземних інвестиціях [7], тоді як обсяги портфельних інвестицій залишаються мізерними [8, с. 179].

Головною передумовою надійної економічної системи є пошук та залучення інвестицій із різних джерел фінансування. У розвинених ринкових економіках важливим джерелом фінансування інвестиційної діяльності є заощадження держави, що формуються за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів. А в країнах пострадянського простору на долю цього джерела припадає близько третини інвестиційних ресурсів. В Україні ж частка коштів державного та місцевого бюджетів, направлена в інвестиційну діяльність, у 2013 р. склала 5,3%, що менше за 2006 р. на 5,7%, тобто держава щорічно зменшує обсяги фінансування (табл. 1).

Зниження ролі бюджетних коштів в умовах нестабільності зумовлено чинниками політич-

ного та макроекономічного характеру. В умовах дефіциту бюджетних ресурсів основні зусилля держави спрямовувались на фінансування соціально захищених статей бюджету при одночасному недофінансуванні капітальних витрат. А це свідчить про байдужість держави до проблем відтворення основного капіталу підприємств реального сектору економіки [10].

Протягом досліджуваного періоду основним джерелом інвестицій виступали власні кошти підприємств та коливались у межах 59,8–63,4% від загальної суми джерел інвестування. Так, у 2006 р. фінансування підприємств і організацій, направлених в інвестиційну діяльність, склали 89,1 млрд. грн., а в 2013 р. – 157,1 млрд. грн., що два рази більше. Даний вид є найбільш дорогим джерелом інвестицій, оскільки формується за рахунок перерозподілу прибутку від діяльності, а також емісії пайових цінних паперів. Для країни це свідчить про закритий характер економічного відтворення.

Таким чином, на даний момент вітчизняні підприємства використовують більш дорогі джерела інвестування, не маючи доступу до зовнішніх джерел фінансування на прийнятних умовах. Окрім того, власні джерела інвестування також не передбачають наукової та технологічної складової, тому відносяться нами до екстенсивних [11].

Для суб'єкта підприємницької діяльності вигіднішими є зовнішні інвестиції, що є теоретично необмеженими, ніж внутрішні, що формуються від перерозподілу прибутку від діяльності такого підприємства. Таким чином, при наявності потреби в інвестиціях об'єкти інвестування намагаються максимальні

обсяги залучити із зовнішніх джерел, а решту необхідного об'єму інвестицій поповнюють за рахунок капіталізації прибутків від основної діяльності [12].

Кошти банків та інших позик є доволі дорогим джерелом інвестування, але має стабільний характер повернення. Кредити банків та інших позик збільшились на 15,4 млрд. грн. – із 21,2 млрд. грн. у 2006 р. до 36,6 млрд. грн. у 2013 р.

Кошти іноземних інвесторів є найбільш якісним та перспективним джерелом інвестицій для будь-якого підприємства чи організації (звичайно, за умови, що ці інвестиції не походять із офшорних зон чи є результатом махінацій із метою уникнення оподаткування або відмивання «брудних» коштів) [12], але за умов економічної нестабільності – одним із нестабільних джерел фінансування інвестиційної діяльності. Так, у 2008 р. кошти іноземних інвесторів складають 8,8 млрд. грн., або 3,1% від загальної суми джерел фінансування, у 2011 р. – 7,1 млрд. грн., або 2,1%, у 2013 р. – 4,0 млрд. грн., або 1,6% відповідно. Дослідження підтверджують негативний вплив криз на збільшення інвестиційних ресурсів, тобто з 2008 по 2013 р. сума коштів іноземних інвесторів зменшилась у два рази, або на 4,8 млрд. грн.

До категорії інших джерел інвестицій належать усі, що не включені до вищезазначених та не суперечать чинному законодавству, а також безоплатні та благодійні внески, пожертвування організацій, підприємств і громадян тощо. У сучасних соціально-економічних умовах в Україні до такої категорії скоріше будуть відноситись не ті джерела інвестування, що включають у собі новітні, передові способи

Таблиця 1

Склад та структура джерел фінансування інвестиційної діяльності

Джерела фінансування	2006 р.		2008 р.		2011 р.		2013 р.	
	млрд. грн.	%	млрд. грн.	%	млрд. грн.	%	млрд. грн.	%
коштів державного бюджету	9,6	6,5	15,4	5,7	18,3	7,1	6,2	2,5
коштів місцевих бюджетів	6,7	4,5	12,4	4,6	8,8	3,4	7,0	2,8
власних коштів підприємств та організацій	89,1	59,8	161,2	59,3	152,2	58,5	157,1	63,4
кредитів банків та інших позик	21,2	14,3	42,9	15,8	42,3	16,3	36,6	14,8
коштів іноземних інвесторів	5,1	3,4	8,8	3,1	7,1	2,1	4,0	1,6
інші	17,2	11,5	31,4	11,5	31,2	12,0	36,9	14,9
Усього	148,9	100,0	272,1	100,0	259,9	100,0	247,8	100,0

Складено та розраховано за даними [2]

взаємодії ланцюга «інвестор – інвестиції – підприємство», а скоріше такі, що дають змогу уникнути податкового навантаження та приховати не зовсім законне походження IP учасників інвестиційного процесу. Тому динаміка обсягів зазначеного джерела інвестицій не така еластична до економічної ситуації в країні, як категорія коштів населення [12]. Сума даної категорії джерел у 2006 р. становила 17,2 млрд. грн., а в 2013 р. – 36,9 млрд. грн., що на 19,7 млрд. грн. більше.

Значну частку (41,1% загального обсягу) капіталовкладень спрямовано в розвиток промислових підприємств. Будівельними підприємствами освоєно 17,5% загального обсягу капіталовкладень, підприємствами, що здійснюють оптову та роздрібну торгівлю, ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів – 9,0%, підприємствами сільського, лісового та рибного господарства – 6,7%, транспорту, складського господарства, поштової та кур'єрської діяльності – 6,6%, підприємствами, що здійснюють операції з нерухомим майном, – 4,1% (рис. 3).

Найбільше скорочення обсягів освоєння капітальних інвестицій за 2013 р. порівняно з 2012 р. зафіксовано за такими видами економічної діяльності, як: професійна, наукова та технічна діяльність (на 64,7%); транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність (на 43,2%); державне управління і оборона, обов'язкове соціальне страхування (на 41,3%); тимчасове розміщення й організація харчування (на 14,2%); оптова та роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів (на 7,2%);

фінансова та страхова діяльність (на 5,0%); будівництво (на 4,3%).

За 2013 р. порівняно з 2012 р. обсяги капіталовкладень, спрямованих у розвиток підприємств промисловості, зросли на 0,3%, у тому числі: водопостачання; каналізації, поводження з відходами – на 33,8%, з постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря – на 31,5%, переробної промисловості – на 7,7%. Загалом, обсяги освоєння капітальних інвестицій збільшились на підприємствах із виготовлення виробів з деревини, паперу та поліграфічної діяльності – на 38,6%, з виробництва меблів, іншої продукції, ремонту і монтажу машин та устаткування – на 19,3%, фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів – на 15,6%, металургійного виробництва, виробництва готових металевих виробів, окрім машин та устаткування – на 14,9%, із виробництва харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів – на 12,8%, виробництва автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів та інших транспортних засобів – на 5,4%. Разом із тим обсяги капіталовкладень суттєво зменшились у виробництві коксу та продуктів нафтопереробки (на 48,5%), добувній промисловості та розробленні кар'єрів (на 32,2%), виробництві машин та устаткування, не віднесених до інших угруповань (на 19,3%), виробництві комп'ютерів, електронної та оптичної продукції (на 3,4%), виробництві хімічних речовин і хімічної продукції (на 0,8%).

У соціальній сфері обсяги капіталовкладень, спрямованих в освіту, зменшились на 35,5%, охорону здоров'я та надання соціаль-

Рис. 3. Структура інвестицій у підприємства за видами економічної діяльності в 2013 р.

ної допомоги – на 28,1%. Водночас у розвиток мистецтва, спорту, розваг та відпочинку обсяги інвестицій зросли на 41,3% [6].

Для підвищення інвестиційної діяльності України необхідно розробити дієвий механізм, форми та методи вдосконалення політики у сфері залучення інвестицій, що базуватиметься на засадах поєднання ринкових і владних інструментів і включатиме:

- визначення стратегічних напрямів та пріоритетів інвестиційного розвитку областей, прогнозних обсягів потреби регіонів в інвестиціях, у тому числі іноземних, на довгострокову перспективу, їх конкретизацію на найближчі п'ять років із подальшою деталізацією щорічно;

- опрацювання досвіду, підготовку та надання органам державної влади пропозицій щодо вдосконалення нормативно-правової бази, що регулює залучення іноземного капіталу та його ефективне використання в господарській діяльності на території України;

- створення інфраструктурних елементів та вдосконалення системи інформаційного забезпечення інвестиційної діяльності;

- конкретизацію пріоритетів інвестування, суб'єктів інвестування, розміру інвестицій та соціально-економічних наслідків для територій, визначення суб'єктів та механізмів контролю в щорічних програмах соціально-економічного та культурного розвитку територій;

- формування конкурентних переваг областей у сфері інвестування, у тому числі шляхом підготовки належних бізнес-пропозицій, що враховують як інтереси території, так і інвесторів;

- задіяння інструментів маркетингу при формуванні позитивного іміджу областей;

- стимулювання залучення іноземних інвестицій в економіку областей через використання важелів впливу фіскального та дозвільного характеру;

- формування кадрового потенціалу державної служби, спроможного забезпечити ефективну роботу з іноземними інвесторами;

- конструктивну співпрацю органів виконавчої влади та місцевого самоврядування із суб'єктами господарювання територій (державно-приватне партнерство) та об'єднання їх зусиль щодо залучення ефективного інвестора та досягнення бажаного конкретного результату;

- моніторинг досягнутих результатів, узагальнення досвіду, використання бенчмаркінгу, корегування прогнозів та програм [3, с. 90–91].

Висновки з цього дослідження. У забезпеченні виходу економіки з кризового стану і стабільного її розвитку вирішальну роль відіграє науково обґрунтована інвестиційна політика державних та регіональних органів влади. Саме вони визначають реальні джерела, напрями і структуру інвестицій, здійснення раціональних та ефективних відтворювальних процесів під виконання загальнодержавних, регіональних і місцевих соціально-економічних і технологічних програм, відтворювальних процесів на макро-, мезо- і мікроекономічному рівнях. Водночас створюється і найбільш сприятливий інвестиційний клімат із метою більш широкого залучення іноземних інвесторів на взаємовигідних умовах.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Рудь Л.П. Макроекономічний аспект інвестиційної діяльності в Україні / Л.П. Рудь // Комунальне господарство міст. – 2012. – № 106. – С. 128–132.
2. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
3. Іртищева І.О. Інвестиційна привабливість економіки: міжрегіональні асиметрії / І.О. Іртищева, І.С. Крамаренко // Регіональна економіка. – 2014. – № 2(72). – С. 84–95.
4. Білоброва Т.О. Глобальна фінансова криза і ринок нерухомості: напрями подолання негативних наслідків / Т.О. Білоброва // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2010. – № 1. – Т. 1. – С. 179–184.
5. Падіння ВВП України у 2014 році складе 4,6%: консенсус-прогноз / Мінекономіки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : t.ua/ECONOMICS/padinnya-vvp-ukrayini-u-2014-roci-sklade-4-6-konsensus-prognoz-minekonomiki-143584_.html.
6. Офіційний сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://me.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article/info_boxes?art_id=38501&cat_id=38506.
7. Єфименко А. Портфельний інвестор / А. Єфименко // Дзеркало тижня. Україна. – 2011. – № 33.
8. Косякіна О.А. Інвестиційні цілі експортера капіталу та їх відповідність очікуванням реципієнта / О.А. Косякіна // Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму. – 2011. – № 1(4). – С. 178–181.

9. Шлемко В.Т., Бінько І.Ф. Економічна безпека України: сутність і напрями забезпечення : [монографія] / В.Т. Шлемко, І.Ф. Бінько. – К. : НІСД, 1997. – 144 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://old.niss.gov.ua/book/rozdil/rozd04.htm>.

10. Спасів Н.Я. Пріоритети фінансового забезпечення відтворення основного капіталу в умовах глобалізації / Н.Я. Спасів, М.І. Хопчан, В.М. Хопчан [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economy.nauka.com.ua/index.php?operation=1&iid=97>.

11. Москаленко Б.А. Особливості інвестиційної активності в Україні та її вплив на інвестиційний потенціал підприємств / Б.А. Москаленко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis.../cgiirbis_64.exe?.

12. Макарюк А.В. Инвестиционная политика в управлении инвестиционным потенциалом экономических систем / А.В. Макарюк, Б.А. Москаленко // Национальная и региональная экономика. Текущие проблемы Восточной Европы : [монография] ; под ред. Э. Милош. – Люблин : Politechnika Lubelska, 2013. – С. 62–72.

13. Крамаренко І.С. Сучасний стан інвестиційної діяльності України в умовах економічної нестабільності / І.С. Крамаренко // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Проблеми та розвиток економічних систем в умовах глобальної нестабільності» (Миколаїв, 28–29 листопада 2014 р.) ; Миколаївський міжрегіональний інститут розвитку людини ВНЗ «Університет «Україна». – Миколаїв : Гельветика, 2014. – С. 147–149.

14. Крамаренко І.С. Капітальні інвестиції: стан, проблеми, перспективи / І.С. Крамаренко // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Глобальні виклики розвитку обліку, економіки та фінансів національних підприємств», (Миколаїв, 3–4 квітня 2015 р.) ; Миколаївський міжрегіональний інститут розвитку людини ВНЗ «Університет «Україна». – Миколаїв : Гельветика, 2015. – С. 139–141.

15. Крамаренко І.С. Джерела фінансування інвестиційної діяльності в Україні // Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Проблеми та розвиток економічних систем в умовах глобальної нестабільності» (Миколаїв, 9–10 жовтня 2015 р.) ; Миколаївський міжрегіональний інститут розвитку людини ВНЗ «Університет «Україна». – Миколаїв : ММІРЛ ВНЗ «Університет «Україна», 2015. – С. 75–78.

Роль ринку маркетингових досліджень у функціонуванні інформаційно-аналітичної складової маркетингової інфраструктури

Кушнір Т.М.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри маркетингу
Львівського національного університету імені Івана Франка

У статті розглянуто роль інформації в здійсненні маркетингової діяльності. Проводиться аналіз інформаційно-аналітичної складової маркетингової інфраструктури. Істотну роль в отриманні інформації про зовнішнє середовище функціонування компанії відіграють спеціалізовані компанії з проведення маркетингових досліджень. Тенденції розвитку вітчизняного ринку маркетингових досліджень ілюструють залежність галузі від невеликої кількості великих замовлень. Інші чіткі тенденції сьогодні не простежуються.

Ключові слова: маркетингова інфраструктура, маркетингові дослідження, інформація, маркетингова діяльність, інформаційно-аналітична інфраструктура.

Кушнір Т.М. РОЛЬ РЫНКА МАРКЕТИНГОВЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ В ФУНКЦИОНИРОВАНИИ ИНФОРМАЦИОННО-АНАЛИТИЧЕСКОЙ СОСТАВЛЯЮЩЕЙ МАРКЕТИНГОВОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ

В статье рассмотрена роль информации в осуществлении маркетинговой деятельности. Проводится анализ информационно-аналитической составляющей маркетинговой инфраструктуры. Существенную роль в получении информации о внешней среде функционирования компании играют специализированные компании с проведения маркетинговых исследований. Тенденции развития отечественного рынка маркетинговых исследований иллюстрируют зависимость отрасли от небольшого количества больших заказов. Других четких тенденций сегодня не отслеживается.

Ключевые слова: маркетинговая инфраструктура, маркетинговые исследования, информация, маркетинговая деятельность, информационно-аналитическая инфраструктура.

Kushnir T.M. THE ROLE OF MARKET RESEARCH IN THE FUNCTIONING OF INFORMATION-ANALYTICAL COMPONENT OF MARKETING INFRASTRUCTURE

In the article the role of information is considered in realization of marketing activity. The analysis of research and information constituent of marketing infrastructure is conducted. The specialized companies play a substantial role in the receipt of information about the environment of functioning of company from realization of marketing researches. Progress of home market of marketing researches trends illustrate dependence of industry on the small amount of large orders. Other clear tendencies today are not traced.

Keywords: marketing infrastructure, marketing researches, information, marketing activity, research and information infrastructure.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Визначаючи функціональне значення сучасного маркетингу, однією з найважливіших його функцій можна вважати аналітичну, яка включає дослідження ринків, споживачів і конкурентів, вивчення мікро- та макросередовища фірми, прогноз попиту і продажу [1, с. 23]. Маркетингова діяльність сьогодні розпочинається не із виробництва продукту, а із ідентифікації споживчої потреби, аналізу конкурентного середовища, а вже аж тоді визначаються можливості щодо виробництва необхідного споживачеві товару.

У сучасних умовах інформаційний ринок належить до найважливіших галузей, що активно сприяють розвитку науки і техніки. Передумовою цього є динамічний розвиток

інфокомунікаційних технологій та підвищення ролі інформації у виробничих процесах. Створення комплексу галузей, діяльність котрих пов'язана лише зі збором, накопиченням, опрацюванням і передачею інформації, позитивно впливає на ефективність управління організаціями, що мають змогу скористатись послугами компаній цього сектора економіки.

Роль інформаційно-аналітичної інфраструктури значна і на загальнонаціональному, і на регіональному рівнях, створюючи можливість для ефективного функціонування галузевих ринків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання інформаційної економіки, процесів формування інформаційного суспільства і трансформаційних процесів часто розгляда-

ють провідні науковці різних країн. Беззаперечними лідерами дослідження таких процесів залишаються представники теорії інформаційного суспільства – Д. Белл, Е. Тоффлер, В. Іноземцев, Ф. Фукуяма. Значний внесок у розвиток цього напрямку в економічній теорії зробили й вітчизняні учені – А. Чухно, В. Геєць та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Можемо стверджувати про недостатній рівень наукових розвідок інститутів інформаційно-аналітичної інфраструктури, їхньої ролі та специфіки функціонування у трансформаційних процесах і на державному, і на регіональному рівні.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою даної статті є визначення ролі спеціалізованих компаній, що проводять маркетингові дослідження в системі інформаційно-аналітичної маркетингової інфраструктури.

Виклад основного матеріалу дослідження. Серед основних тенденцій сучасного розвитку маркетингу в Україні зауважимо хаотичне використання окремих елементів маркетингу, зведення функцій маркетингу лише до стимулювання збуту, орієнтації на короткострокову перспективу, відсутності гнучкості й незнання власних споживачів. Така діяльність спрямована на максимізацію прибутку незалежно від рівня задоволення та подальшої зацікавленості споживачів у продукції підприємства [2].

Причин недостатнього розвитку маркетингової діяльності існує багато. Це, зокрема, дефіцит кваліфікованих кадрів, нерозвинутість інститутів маркетингової інфраструктури, маркетингової культури ведення бізнесу, практична відсутність інституту відповідальності у бізнесі, орієнтація на короткотерміновий результат підприємницької діяльності через нестабільність макроекономічного середовища. Зазначимо також і відсутність орієнтації на споживача у маркетинговій діяльності вітчизняних підприємств, культури обслуговування, якісного післяпродажного сервісу, недостатній рівень конструктивної роботи з клієнтом. Це часто призводить до того, що споживач реагує на обмежений набір маркетингових інструментів, на кшталт асортименту та заходів зі стимулювання збуту. В сучасних умовах простежуємо ситуацію низької ефективності дослідницької та комунікативної маркетингової роботи підприємств із кінцевими споживачами.

«Відсутність оперативної ринкової інформації перешкоджає формуванню незалежних господарюючих суб'єктів, – аргументує

О. Зінченко. – Виробники і споживачі не мають нагоди маневру при виборі ціни, місця і часу для купівлі-продажу товарів та послуг. Не мають в своєму розпорядженні інформації про тенденції і динаміку внутрішнього і зовнішнього ринків як виробники, так і органи державного та регіонального управління. Не будучи добре інформованими, вони діють, не відповідаючи їх власним інтересам» [3, с. 138].

Тому для ефективного й безперервного функціонування ринкової економічної системи необхідно забезпечити повною та достовірною інформацією всіх учасників ринкового процесу – виробників, споживачів, державних регулятивних органів та ін. У зв'язку з цим виникає необхідність у створенні комплексу інститутів інформаційно-аналітичної інфраструктури, які виконуватимуть аналітичну функцію, полегшуючи процес прийняття рішень ринковими суб'єктами.

Зазначимо, що у багатьох працях науковців глибоко розкриті процеси інституційних перетворень інформаційної складової економіки та роль у них ринкової інфраструктури. Чималий доробок у цьому напрямі мають і представники неоінституціональної течії економічної теорії, для котрих проблеми, пов'язані з асиметричністю інформації, є одним з головних об'єктів досліджень.

Основними елементами інформаційно-аналітичної підсистеми інфраструктури маркетингу вважаємо компанії, які фахово займаються маркетинговими дослідженнями.

Наголосимо передусім, що ситуація на ринку маркетингових досліджень складається вкрай непросто через умови військового конфлікту на Сході України та несприятливу ситуацію на валютному ринку. Проаналізувавши динаміку розвитку ринку маркетингових досліджень можна спостерігати (рис. 1) стійке зростання ринку в гривневому еквіваленті й «американські гірки» у доларовій інтерпретації [4, с. 7].

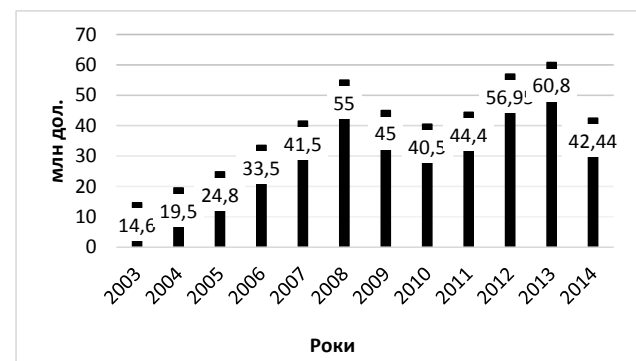

Рис. 1. Обсяг ринку маркетингових досліджень у 2003–2014 рр., млн дол.

Лідери ринку (компанія ГФК Юкрейн та компанія *ACNielsen*) показали зменшення своїх оборотів без урахування чинника інфляції в межах 20-30%. Задеклароване зменшення оборотів компанії *ACNielsen* засвідчує скорочення бюджетів у галузі *FMCG* на традиційні дослідження, скажімо, на купівлю даних роздрібною аудиту.

До першої п'ятірки лідерів ринку маркетингових досліджень, за підсумками 2014 р. увійшли ГФК Юкрейн, *ACNielsen*, ТОВ «Проксіма Рісерч», *TNS Ukraine*, *UMG*. Лише одна компанія вирізняється зростанням у 2014 р. – *TNS Ukraine*, маючи у власному портфелі суттєву частину досліджень на замовлення від компаній, що працюють на ринку *FMCG* (тютюнові вироби, медіа, мобільний зв'язок, харчова промисловість і под.). Ще один традиційний лідер – компанія *UMG* – також задекларувала у 2014 р. падіння оборотів у межах від 20 до 30%. [4, с. 8].

Від 2012 р., дослідницькі агенції визначають українського замовника як важливого, причому замовлення від іноземних компаній все

ще переважають в оборотах. Однак можна стверджувати, з певною умовністю, що українські й іноземні компанії майже порівну формують замовлення і вкладають у розвиток ринку маркетингових досліджень. Це достатньо стабільна тенденція.

У структурі ринку маркетингових досліджень України, наразі не спостерігаємо чіткої тенденції тяжіння до тієї чи іншої категорії замовників. Упродовж останніх восьми років структура певною мірою змінюється, вочевидь у зв'язку з появою тих чи інших великих замовників на ринку, а не через яскраво визначені тенденції. Єдине, що варто зауважити, це – скорочення обсягів замовлень від іноземних компаній, які готуються вийти на український ринок (табл. 1) [4, с. 13]. Однак і це пояснюється двоїсто: український ринок стає менш привабливим для іноземних компаній, а іноземні компанії надають перевагу власним дослідженням порівняно з дослідженнями вітчизняних дослідницьких агенцій.

За даними Української асоціації маркетингу, чисельність вітчизняних компаній-замовників

Таблиця 1

Оцінка структури ринку маркетингових досліджень в Україні у 2007–2014 рр., за категоріями замовників

Замовники маркетингових досліджень	Обсяг замовлень, тис. дол.							
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
	тис. дол.	тис. дол.	тис. дол.	тис. дол.	тис. дол.	тис. дол.	тис. дол.	тис. дол.
Українська компанія	8774	13618	9586	8447	7234	16649	6396	12121
Іноземна компанія	8115	20072	20538	14571	24278	9469	9336	12617
Іноземна компанія, що готується вийти на ринок України	757	2057	2113	375	1157	509	431	14,1
Дослідницька агенція – нерезидент України	2032	3259	3959	3197	4344	1828	1066	1200
Дослідницька агенція – резидент України	–	–	–	–	–	470	535	47,5
Разом	19678	39006	36196	26590	37013	28925	17766	26001
Замовники маркетингових досліджень	Питома вага на ринку, %							
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
	%	%	%	%	%	%	%	%
Українська компанія	44,6	34,9	26,5	31,8	19,5	57,6	36	43,4
Іноземна компанія	41,2	51,5	56,8	54,8	65,6	32,7	52,6	52,2
Іноземна компанія, яка готується вийти на ринок України	3,8	5,3	5,8	1,4	3,1	1,8	2,4	0,04
Дослідницька агенція – нерезидент України	10,3	8,4	10,9	12	11,7	6,3	6	4,19
Дослідницька агенція – резидент України	–	–	–	–	–	1,6	3	0,17
Разом	100	100	100	100	100	100	100	100

більша, але обсяги їхніх замовлень не дуже значні. Цілком імовірним видається припущення, що вітчизняні компанії, краще орієнтуючись в українському ринку, замовляють лише певні частини дослідження, самостійно виконуючи решту роботи. Хоча не менш імовірним виглядає припущення і про нехтування вітчизняними компаніями необхідності здійснення маркетингових досліджень. За даними цієї ж Української асоціації, вагомий внесок у загальний портфель замовлень роблять великі транснаціональні корпорації (близько 50%).

Простежується чітка спеціалізація дослідницьких компаній на наданні послуг компаніям, котрі працюють відповідно на ринках B2B та B2C. Роздрібний аудит, дослідження брендів тощо замовляють переважно компанії, які діють на ринках B2C. Зазвичай спеціалізовані компанії працюють на ринках B2B. Для прикладу, це ПП «ЦМФІ «Медикал Дата Менеджмент» і ТОВ «Проксіма Рісерч» (100% обсягу досліджень припадає на ринок B2B, у даному випадку – фармацевтичний ринок), ТОВ «Український маркетинговий проект»

Таблиця 2

Галузевий розподіл замовлень на маркетингові дослідження

Галузь	Обсяг замовлень, тис. дол.				
	2010	2011	2012	2013	2014
<i>B2C</i>	14910	12851	13341	36475	34593
<i>Товари широкого вжитку</i>	4875	3760	8894	31881	16841
<i>Пиво і слабоалкогольні напої</i>	762	3902	3942	31145	1864
<i>Кондитерські вироби</i>	294	481	485	61	472
<i>Харчова промисловість інша</i>	1942	2314	2337	331,6	5186
<i>Парфумерія / гігієна</i>	427	335	334	141,3	2394
<i>Тютюнові вироби</i>	527	503	116,07	22	2477
<i>Інші</i>	923	125	125	181,6	4445
<i>Товари тривалого використання</i>	1106	1081	1092	68,2	1781
<i>Фармацевтика</i>	2245	2285	2308	4095,4	14102
<i>Автомобільний ринок</i>	630	361	365,5	177,1	525
<i>ЗМІ</i>	4895	4052	н/д	н/д	582
<i>Інші (послуги мобільного зв'язку, видавництва, господарська група, послуги, технологічний сектор, соціально-політичний сектор тощо)</i>	1159	673	671	252,8	5274
<i>B2B</i>	9425	9092	6244	91,75	5797
<i>Промисловість</i>	973	567	573	159	348
<i>Гуртова та роздрібна торгівля</i>	1906	2422	2446	70,1	654
<i>Фінанси*</i>	1109	1349	1212	93,5	26,5
<i>Банки</i>	358	1007	1012	74,7	680
<i>Страхові компанії</i>	80	100	101,1	15,2	0,01
<i>Інші фінанси</i>	–	92	93,41	3,6	–
<i>Енергетика та сировинні галузі</i>	405	268	270	12,5	246
<i>Телекомунікації, поштовий сервіс</i>	575	1079	н/д	3,1	1630
<i>Державні установи</i>	648	126	н/д	11,2	86,6
<i>Громадські організації</i>	329	479	н/д	60	13,8
<i>Рекламні агенції</i>	16	224	н/д	47,9	47,9
<i>Дослідницькі інституції</i>	160	177	н/д	161	2,3
<i>Ринок нерухомості</i>	64	3	н/д	28,7	82,8
<i>Будівництво</i>	127	н/д	н/д	н/д	н/д
<i>Дослідження Інтернету</i>	170	н/д	н/д	н/д	н/д
<i>Інші типи клієнтів</i>	2943	2398	н/д	63	11,3
<i>Разом</i>	24335	21943	19585	36567	40390

* Дані не порівнюють сумі рядків нижче, оскільки деякі компанії подали до УАМ відомості без розшифровки

(80%8), ТОВ «Альянс Капітал менеджмент» (65%), ДП «Держзовнішінформ» (90%), АІМ (95%), ММГ Україна (90%) [4, с. 14].

Ринок В2С стабільно залишається основним замовником маркетингових досліджень. На ньому традиційно велику роль відіграють компанії харчової промисловості, виробники пива та слабоалкогольних напоїв, парфумерна промисловість. Сектор тютюнових виробів зазнав зменшення замовлень на маркетингові дослідження і навіть у 4 рази збільшив замовлення на дослідження порівняно з «найвдалішим для цього ринку» 2010 р. (табл. 2) [4, с. 17]. Зазначимо: різке збільшення питомої ваги замовлень на фармацевтичному ринку в 2014 р. пояснюється не появою тут нових тенденцій, а тим, що відомості до УАМ подали дві компанії (ПП «ЦМФІ «Медикал Дата Менеджмент» та ТОВ «Проксіма Рісерч»), а не одна (ПП «ЦМФІ «Медикал Дата Менеджмент»), як це відбувалося традиційно.

Загальною тенденцією для ринку маркетингових досліджень 2014 р. стало зменшення оборотів у галузі. Це притаманне більшості компаній (за винятком декількох). Можна припустити, що такі тенденції зберігатимуться і надалі, зокрема, коли йдеться про дані 2015 р. Адже через девальвацію гривні у валютному вираженні ринок значно «просідатиме». Можна стверджувати і про стабільні замовлення від фармацевтичної галузі й на аудити (панельні дослідження), на тлі стрімкого падіння.

Ринок потребує вдосконалення фахових методів досліджень. Зростає частка якісних розвідок, он-лайн опитувань, відходять у минуле опитування поштою. Соціологічні методи усе більше використовує бізнес. Цим пояснюється замовлення від бізнесу суто соціологічним компаніям, котрі, не змінюючи спеціалізації, намагаються приділити значну увагу маркетинговим дослідженням. Одно-

часно компанії, які позиціювали себе лише у вигляді компанії для досліджень В2В, розширюють діяльність унаслідок створення call-центрів та здійснення масштабних опитувань на соціологічну тематику. Відбувається диверсифікація ринку досліджень за збереження компаніями спеціалізації та специфіки.

Висновки з цього дослідження. Аналізуючи дані таблиці 2, можна констатувати низький рівень розвитку галузі. Однак це стосується не методичного, фахового чи технічного розвитку галузі, а передусім – проблем непопулярності маркетингових досліджень серед замовників і того факту, що деякі компанії замовляють маркетингові дослідження не в спеціалізованих організаціях з маркетингових досліджень, а в соціологічних компаніях з причини більшої до них фахової довіри та через неусвідомлення різниці між соціологічними й маркетинговими дослідженнями.

Окремі дані засвідчують такий низький рівень розвитку галузі. Інколи результат галузі формується за замовленням фактично однієї компанії (чи галузі). Так, у 2011 р. – 31% припав на ЗМІ, у 2013 р. – 85,1% замовлень на ринок пива і слабоалкогольних напоїв, у 2014 р. – 39,4% – замовлення фармацевтичної галузі. Це підтверджує залежність галузі від кількох великих замовлень в окремих секторах економіки. Що вкрай небезпечно у зв'язку з тривалими кризовими явищами в економіці. Безперечно, можна розглядати і тенденції до самостійного здійснення маркетингових досліджень компаніями-виробниками, зокрема в умовах швидкої зміни кон'юнктури ринку, коли зростає популярність он-лайн-опитувань, які оперативніше дають інформацію замовнику. Проте це теж ризикований момент для інститутів інформаційно-аналітичної маркетингової інфраструктури, що має спонукати їх до пошуку формування нового портфеля пропозицій своїх послуг.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Майовець Є.Й. Маркетинг: теорія та методологія : навч. посібник / Є.Й. Майовець. – Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2013. – 450 с.
2. Демків Я.В. Проблеми становлення та сучасного етапу розвитку маркетингу в Україні / Я.В. Демків // Матеріали Інтернет-конференції: Сучасний стан економіки: проблеми та перспективи розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economy-confer.com.ua/full-article/1386/>.
3. Зінченко О.А. Інституціональний аспект розвитку ринкової інформаційної інфраструктури у регіонах / О.А. Зінченко // Наукові праці. – Том 126. – Випуск 113. – С. 137-141.
4. Лилик І. Ринок маркетингових досліджень в Україні 2014 рік: експертна оцінка та аналіз УАМ / І. Лилик // Маркетинг в Україні. – 2015. – № 1. – С. 4-26.

УДК 336.143.1

Формування фінансових ресурсів бюджетів адміністративно-територіальних одиниць в умовах децентралізації

Лінтур І.В.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри фінансів
Мукачівського державного університету

Голубка Я.В.

кандидат економічних наук,
старший викладач
Мукачівського державного університету

У статті висвітлюється сучасний стан формування бюджетів адміністративно-територіальних одиниць в умовах децентралізації фінансових ресурсів з урахуванням внесених змін до бюджетного та податкового законодавства. Проведено аналіз доходної частини бюджету адміністративно-територіальної одиниці. Визначено проблеми та шляхи зміцнення фінансової бази органів місцевого самоврядування. Сформульовано основні завдання бюджетної децентралізації. Встановлено, що за умови вирішення законодавчих, організаційних та соціальних проблем бюджети адміністративно-територіальних одиниць зможуть мати достатній обсяг коштів на виконання делегованих повноважень.

Ключові слова: бюджетна децентралізація, бюджети адміністративно-територіальних одиниць, бюджетна система, бюджетний процес, доходи бюджетів адміністративно-територіальних одиниць, місцеві податки і збори, органи місцевого самоврядування.

Линтур И.В., Голубка Я.В. ФОРМИРОВАНИЕ ФИНАНСОВЫХ РЕСУРСОВ БЮДЖЕТОВ АДМИНИСТРАТИВНО-ТЕРРИТОРИАЛЬНЫХ ЕДИНИЦ В УСЛОВИЯХ ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИИ

В статье освещается современное состояние формирования бюджетов административно-территориальных единиц в условиях децентрализации финансовых ресурсов с учетом внесенных изменений в бюджетное и налоговое законодательство. Проведен анализ доходной части бюджета административно-территориальной единицы. Определены проблемы и пути укрепления финансовой базы органов местного самоуправления. Сформулированы основные задачи бюджетной децентрализации. Установлено, что при условии решения законодательных, организационных и социальных проблем бюджеты административно-территориальных единиц смогут иметь достаточный объем средств на выполнение делегированных полномочий.

Ключевые слова: бюджетная децентрализация, бюджеты административно-территориальных единиц, бюджетная система, бюджетный процесс, доходы бюджетов административно-территориальных единиц, местные налоги и сборы, органы местного самоуправления.

Lintur I.V., Golubka Y.V. FORMATION OF FINANCIAL RESOURCES BUDGETS OF ADMINISTRATIVE UNITS IN A DECENTRALIZED

The article highlights the current state of the formation of the budgets of administrative-territorial units in the conditions of decentralization of financial resources, taking into account the changes in the budget and tax legislation, an analysis of the revenue part of the budget of the administrative-territorial unit. On the basis of the study identified problems and ways of strengthening the financial base of local governments. The basic objectives of fiscal decentralization. It was found that, subject to decisions of legislative, organizational and social problems of the budgets of administrative-territorial units will have sufficient funds to carry out the delegated authority.

Keywords: fiscal decentralization, budget system, budget process, budget revenues of the administrative-territorial units, local taxes and levies, local governments.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Однією з важливих проблем формування бюджетів адміністративно-територіальних одиниць є забезпечення збалансованого соціально-економічного розвитку регіонів та формування міжбюджетних відносин із метою підвищення рівня фінансової

самодостатності шляхом посилення бюджетної децентралізації.

Для того щоб громада була здатною забезпечити виконання своїх завдань, вона повинна володіти відповідним обсягом фінансових ресурсів, які необхідні для покриття власних витрат. Принцип фінансової самостійності є

ключовим при формуванні бюджетів органів місцевого самоврядування. А оскільки громада є територіальною основою для створення та діяльності органів місцевого самоврядування, то при її формуванні доцільно враховувати податковий потенціал. Імовірно, формування фінансово самодостатніх адміністративно-територіальних одиниць потребує змін не тільки в податковому та бюджетному законодавстві, але й у територіальних розмірах громад, районів та регіонів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічними проблемами формування та використання фінансових ресурсів бюджетів адміністративно-територіальних одиниць у вітчизняній фінансовій науці присвячені праці вчених-економістів С. Буковинського, О. Василика, А. Даниленка, О. Кириленко, В. Кравченка, І. Луніної, І. Лютого, В. Опаріна, К. Павлюк, О. Романенко, В. Федосова, І. Чугунова, С. Юрія та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на велику кількість досліджень, питання формування бюджетів адміністративно-територіальних одиниць в умовах децентралізації фінансо-

вих ресурсів є недостатньо висвітленими та потребують проведення подальших досліджень у зв'язку з внесенням змін до податкового та бюджетного законодавства. В умовах нестачі фінансового ресурсу проблема оптимального перерозподілу повноважень та бюджетних коштів між центральними та місцевими органами влади та місцевого самоврядування потребує проведення детального аналізу в контексті підвищення ефективності бюджетної системи.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є аналіз сучасного стану формування фінансових ресурсів бюджетів адміністративно-територіальних одиниць в умовах децентралізації та відповідність їх внесеним змінам до бюджетного та податкового законодавства, спрямованого на збільшення доходів бюджетів адміністративно-територіальних одиниць.

Виклад основного матеріалу дослідження. З метою підвищення фінансової самостійності бюджетів адміністративно-територіальних одиниць продовжено процес проведення бюджетної децентралізації. Саме для цього внесено зміни до Бюджетного та

Таблиця 1

Доходи зведеного, державного та бюджетів адміністративно-територіальних одиниць України за 2011-2014 роки [1]

Показники	2011 рік	2012 рік	2013 рік	2014 рік	2014 рік проти 2013 року	
					Абсолютний приріст, млрд. грн.	Темп приросту, %
Зведений бюджет, млрд. грн., у т. ч.:	398,3	445,5	442,8	455,9	13,1	3,0
загальний фонд	334,7	369,7	75,0	388,9	13,9	3,7
спеціальний фонд	63,6	75,8	67,8	67,0	-0,8	-1,2
Державний бюджет (без урахування міжбюджетних трансфертів), млрд. грн., у т. ч.:	311,8	344,7	337,6	354,8	17,2	5,1
частка у доходах зведеного бюджету, %	78,3	77,4	76,2	77,8	x	
загальний фонд	263,3	288,5	290,1	308,7	18,6	6,4
спеціальний фонд	48,5	56,2	47,5	46,1	-1,4	-3,0
Бюджети адміністративно-територіальних одиниць (без урахування міжбюджетних трансфертів), млрд. грн., у т. ч.:	86,5	100,8	105,2	101,1	-4,1	-3,9
частка у доходах зведеного бюджету, %	21,7	22,6	23,8	22,2	x	x
загальний фонд	71,4	81,2	84,9	80,2	-4,7	-5,5
спеціальний фонд	15,1	19,6	20,3	20,9	0,6	3,0

Податкового кодексів, а в подальшому планується внесення змін до Конституції України (щодо повноважень органів державної влади та місцевого самоврядування) та ще до цілої низки законів.

Метою бюджетної децентралізації не може бути збільшення частки доходів бюджетів адміністративно-територіальних одиниць у зведеному бюджеті або краще утримання наявної мережі бюджетних установ. Лише підвищення якості конкретного переліку послуг для конкретного громадянина може забезпечити правильний напрям перетворень. Інші цілі для бюджетної децентралізації можуть призвести до неефективного використання державних коштів і погіршення ситуації.

Слід зазначити, що прийняті Верховною Радою зміни до Бюджетного та Податкового кодексів України є найбільшим за останні роки кроком у напрямі бюджетної децентралізації. Якщо раніше від 50% до 90% бюджетів різних рівнів в Україні були дотаційними, то після проведених реформ кількість дотаційних бюджетів скоротиться вдвічі [3].

Для оцінки ступеня бюджетно-фінансової децентралізації використовують показник частки регіональних (місцевих) рівнів управління в доходах і видатках консолідованого бюджету. Показником високого рівня децентралізації є частка місцевих видатків на рівні більш як 45% загальнодержавних видатків, середнього рівня – 30–45%, а низького рівня – менш як 30% [3].

Протягом 2011–2013 рр. рівень бюджетної централізації зменшився з 78,3% до 76,2%, і, відповідно, рівень децентралізації бюджетних ресурсів збільшується з 21,7% до 22,2%. У 2014 р. відбулося незначне збільшення частки в доходах зведеного бюджету – 77,8%, при цьому відбулося зменшення частки бюджетів адміністративно-територіальних одиниць в доходах зведеного бюджету – 22,2% (табл. 1).

На основі табл. 1 розглянемо більш детально структуру доходної частини місцевого бюджету міста Мукачєво за 2011–2014 рр. [2].

Так, у 2012 р. відбулось незначне збільшення податкових надходжень порівняно з 2011 р., а вже в 2014 р. відбулось зменшення до 25,2% порівняно з 26,11% у 2013 р. (табл. 2).

Питома вага неподаткових надходжень є незначною та коливається в межах від 0,4% до 0,6%.

Водночас збільшується обсяг міжбюджетних трансфертів, що надходять із державного бюджету України до місцевого бюджету. Так, у 2011 р. обсяг міжбюджетних трансфертів складав 105 551,7 тис. грн., або 73,69% обсягу доходної частини, а в 2014 р. до місцевого бюджету спрямовано 130 492,3 тис. грн., або 74,31%, що свідчить про зниження ступеня централізованості бюджету та підвищення рівня залежності надходжень місцевого бюджету від державного бюджету України [2].

Значна залежність бюджетів адміністративно-територіальних одиниць від державного бюджету свідчить про недосконалість розподілу доходно-видаткових повноважень між рівнями управління і системи міжбюджетних відносин, а також про проблеми з нарощуванням доходної частини бюджетів адміністративно-територіальних одиниць через слабку економічну розвиненість окремих територій.

Крім того, громади одержують базову дотацію для підвищення фінансової спроможності своїх бюджетів.

Місцевим бюджетам, зокрема районним, із державного бюджету передано плату за надання інших адміністративних послуг та державне мито. Надходження до загального фонду розширено за рахунок передачі із спеціального фонду екологічного податку, єдиного податку та податку на нерухоме майно, які раніше були джерелами формування бюджету розвитку. Внесені зміни дадуть можливість місцевим бюджетам використовувати кошти на різні цілі, а не тільки на видатки капітального характеру [3].

Відповідно до Бюджетного кодексу, відбулись значні зміни до підходів у формуванні видаткових повноважень, які делегуються виключно на рівень міста обласного значення,

Таблиця 2

Структура доходної частини місцевого бюджету міста Мукачєво, %

Вид доходів	2011 рік	2012 рік	2013 рік	2014 рік
Податкові надходження	25,8	26,11	25,5	25,2
Неподаткові надходження	0,5	0,6	0,4	0,4
Доходи від операцій із капіталом	0,01	0,01	0,01	0,01
Міжбюджетні трансферти	73,69	73,28	74	74,3
Всього доходів	100	100	100	100

районний рівень та рівень територіальних громад, які будуть об'єднані.

У 2015 р. бюджети адміністративно-територіальних одиниць отримали такі нові види трансфертів: освітня субвенція, субвенція на підготовку робітничих кадрів та медична субвенція.

Якщо проаналізувати перші результати бюджетної децентралізації на місцевому рівні, то сільські ради можуть забезпечити себе самостійно. Але це не повинно стати причиною відмови від об'єднання територіальних громад, оскільки об'єднані громади, бюджети яких будуть прирівняні до бюджетів міст обласного значення і районів, і, крім зазначених податків, одержуватимуть ще й 60% податку з доходів фізичних осіб та інші доходи. Крім того, об'єднання громад дасть змогу оптимізувати видатки на утримання апарату управління, а головне – значно покращить якість надання адміністративних та соціальних послуг населенню [3].

Завдяки запровадженню нової моделі фінансового забезпечення бюджету адміністративно-територіальних одиниць отримують додатковий ресурс до загального фонду в сумі понад 22 млрд. грн. А загалом, враховуючи сальдо міжбюджетних трансфертів, – понад 40 млрд. грн. у цьому році [3].

Крім позитивних зрушень за наслідками проведення бюджетної децентралізації, на сьогодні існує низка проблемних питань, які виникли в ході практичного застосування нових норм бюджетного законодавства, що потребують вирішення на законодавчому рівні.

У результаті зміни системи вирівнювання змінено механізм фінансування делегованих повноважень установ охорони здоров'я та освіти. В умовах попередньої системи вирівнювання видатки на фінансування комунальних установ охорони здоров'я та освіти були віднесені до видатків, які враховуються при визначенні обсягу міжбюджетного трансферту місцевим бюджетам із державного бюджету (1-й кошик), оскільки ці повноваження є делегованими державою. На даний час фінансовий ресурс на зазначені видатки передбачається у вигляді галузевих субвенцій, які мають чітко зазначену ціль (медичну, освітню, на підготовку кадрів), що забезпечує виключення випадків перерозподілу зазначених коштів на інші видатки. Таким чином, місцеві органи отримали конкретні цільові кошти, які не можуть змінювати, тоді як попередня система вирівнювання дозволяла такий перерозподіл.

Разом із тим механізм розрахунків обсягу коштів на зазначені цілі залишився таким, як і раніше, тобто проводиться за тими ж формулами, в яких нормативи бюджетної забезпеченості визначаються виходячи з фінансових можливостей державного бюджету, а не за галузевими соціальними стандартами, яких до цього часу державою не розроблено. Таким чином, Міністерство фінансів України визначає обсяг видатків з державного бюджету на виконання делегованих повноважень, а органи місцевого самоврядування не можуть впливати на обсяг виділених державою коштів.

Частиною 5 статті 43 та частиною 2 статті 73 Бюджетного кодексу України у випадку розміщення коштів бюджету розвитку місцевого бюджету та власних надходжень бюджетних установ на депозитах або на рахунках в інших банках пропонується не надавати бюджетам короткострокові позички на покриття тимчасових касових розривів. Отримання короткострокових позичок передбачається в діючих умовах, коли строки платежів податків до бюджетів адміністративно-територіальних одиниць, згідно з Податковим кодексом України, не збігаються зі строками основних виплат із бюджетів адміністративно-територіальних одиниць, зокрема строків виплати заробітної плати, питома вага якої сягає 80–85% усіх видатків бюджету, і виникає касовий розрив виконання бюджетів. У цьому випадку місцевий бюджет отримував короткострокову позичку з органу державного казначейства в межах 1/12 річної суми доходів загального фонду. Практично всі бюджети адміністративно-територіальних одиниць користуються цими позичками разово або постійно.

Висновки з цього дослідження. На сучасному етапі становлення економіки зроблено значний крок уперед у проведенні реформи міжбюджетних відносин, прийняті відповідні зміни до законодавства, змінено механізми бюджетного фінансування та вирівнювання. За результатами дослідження встановлено, що місцеві ради та громади виявилися не готовими до змін, особливо це стосується процесу об'єднання громад та встановлення ставок податків і розподілу коштів в умовах нової системи вирівнювання.

На основі запропонованого методу формування бюджетів адміністративно-територіальних одиниць із використанням децентралізації, а саме покращання внутрішньоекономічних показників, дійшли висновку, що стабілізація

економіки держави відбудеться раніше прогнозованого 2019 р.

Слід зазначити, що за умови вирішення законодавчих, організаційних та соціальних проблем бюджету адміністративно-територі-

альних одиниць у майбутньому зможуть мати достатній обсяг коштів на виконання делегованих повноважень, а громадяни України отримають довгоочікуване підвищення якості надання соціальних послуг.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бюджетний моніторинг: аналіз виконання за 2014 рік / Ін-т бюджету та соціально-економічних досліджень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ibser.org.ua/news/429/130434/>.
2. Звіт про виконання місцевого бюджету міста Мукачево за 2011–2014 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mukachevo-city.org.ua/rishennja_proektu.php?id=1.
3. Набатова Ю.О. Формування місцевих бюджетів в умовах децентралізації фінансових ресурсів / Ю.О. Набатова, Т.В. Ус // Ефективна економіка. – 2015. – № 5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economy.nauka.com.ua>.
4. Стегней М.І. Проблеми формування фінансових ресурсів на місцевому рівні та можливі шляхи їх вирішення / М.І. Стегней, І.В. Нергеш // Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства ім. Петра Василенка. – 2010. – № 97. – С. 321–327.
5. Стегней М.І. Особливості фінансового вирівнювання місцевих бюджетів / М.І. Стегней, М.В. Сакаль // Бізнес-навігатор. – 2012. – № 2(28). – С. 123–127.
6. Мікловда В.П. Життєздатний економічний розвиток регіону : [монографія] / В.П. Мікловда, С.С. Слава, С.В. Сембер, В.В. Гоблик. – Ужгород : Ліра, 2009. – 432 с.
7. Гоблик В.В. Спільні транскордонні регіони України та ЄС: зовнішньоекономічний аспект : [монографія] / В.В. Гоблик ; Нац. акад. наук України, Ін-т регіон. дослідж. – Львів : [б. в.], 2012. – 304 с.

Організаційно-економічні стратегії сталого розвитку сільськогосподарського виробництва

Макаренко Н.О.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри статистики, АГД та маркетингу
Сумського національного аграрного університету

У статті обґрунтовано організаційно-економічні стратегії сталого розвитку сільськогосподарського виробництва з використанням вертикальної інтеграції кооперативних агроформувань. При розробці стратегій сталого розвитку сільськогосподарського виробництва було запропоновано три сценарії – оптимістичний, реалістичний та песимістичний, кожен з яких дає змогу визначити рівень використання ринкових можливостей сільськогосподарських підприємств та ступеня активності їх участі у розвитку аграрного бізнесу.

Ключові слова: стратегія, кооперативні агроформування, сталий розвиток, сільськогосподарське виробництво, прогнозний сценарій.

Макаренко Н.А. ОРГАНИЗАЦИОННО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ СТРАТЕГИИ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО ПРОИЗВОДСТВА

В статье обоснованы организационно-экономические стратегии устойчивого развития сельскохозяйственного производства с использованием вертикальной интеграции кооперативных агроформирований. При разработке стратегий устойчивого развития сельскохозяйственного производства было предложено три сценария – оптимистичный, реалистичный и пессимистичный, каждый из которых позволяет определить уровень использования рыночных возможностей сельскохозяйственных предприятий и степени активности их участия в развитии аграрного бизнеса.

Ключевые слова: стратегия, кооперативные агроформирования, устойчивое развитие, сельскохозяйственное производство, прогнозный сценарий.

Makarenko N.A. ORGANIZATIONAL-ECONOMIC STRATEGY FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF AGRICULTURAL PRODUCTION

In the article the organizational and economic strategy for sustainable development of agricultural production using vertical integration of cooperative agricultural enterprises. In developing strategies for sustainable development of agricultural production was offered three scenarios – optimistic, realistic and pessimistic, each of which is to determine the level of use of market opportunities farm activity and the degree of their participation in the development of agribusiness.

Keywords: strategy, cooperative agricultural enterprises, sustainable development, agricultural production, prognosis continuity.

Постановка проблеми. Формування конкурентоспроможного аграрного сектора економіки України, діяльність якого задовольняла б потреби виробників та споживачів, можливе лише за умов комплексного підходу до вирішення проблем сільськогосподарських товаровиробників. Використання комплексного підходу дає можливість пошуку шляхів та резервів підвищення ефективності розвитку агроформувань, їх максимального зближення з усіма сферами агробізнесу та розробки стратегій сталого розвитку сільськогосподарського виробництва з використанням вертикальної інтеграції кооперативних агроформувань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження теоретичних і практичних аспектів забезпечення сталого розвитку сільськогосподарського виробництва представлено в

роботах П.М. Макаренка, О.В. Олійника [4], Г.С. Морозової, В.М. Жмайлова [3], Д.В. Шияна та ін. Однак недостатньо охопленими на сьогодні залишаються проблеми розробки організаційно-економічних стратегій сталого розвитку сільськогосподарського виробництва.

Постановка завдання. Мета статті полягає в розробці організаційно-економічних стратегій сталого розвитку сільськогосподарського виробництва з використанням вертикальної інтеграції кооперативних агроформувань.

Виклад основного матеріалу дослідження. У економічній термінології уперше термін «стратегія» щодо управління будь-яким комерційним підприємством використав у 1962 р. А. Чендлер-молодший у своїй праці «Стратегія та структура». Визначень терміна «стратегія» багато, що пов'язано із його кон-

кретним застосуванням. У окремих джерелах з економіки стратегію визначено як мистецтво управління суспільно-політичною боротьбою, загальний план її бачення, що ґрунтується на конкретних умовах певного етапу розвитку суспільства (підприємства, партії). У менеджменті термін «стратегія» тлумачиться як програма дій, котра визначає розвиток фірми, і відповідне управління, а також досягнення поставлених цілей [1, с. 115].

Отже, стратегія – це генеральна програма дій, якою передбачається встановлення пріоритетів розв'язання проблем та забезпечення ресурсів для досягнення встановленої мети на основі оцінювання потенційних можливостей підприємств і прогнозування розвитку їх зовнішнього середовища.

У рамках сформованих стратегій організаційно-економічного регулювання сталого розвитку сільськогосподарського виробництва мають місце такі стратегії: об'єднання власників великих приватних сільськогосподарських підприємств і фермерських господарств; об'єднання власників підсобних господарств; об'єднання

власників індивідуальних земельних та майнових паїв. В основу побудови таких стратегій покладено принципи створення кооперативів. Одним із елементів правового поля для створення таких кооперативів є закон України «Про кооперацію» від 10 липня 2003 року [2].

Дослідження показують, що з економічної точки зору раціональнішим є об'єднання навколо кооперативу власників або приватних сільськогосподарських підприємств, або індивідуальних підсобних господарств. Це пояснюється тим, що особисті підсобні господарства і великі сільськогосподарські підприємства мають багато відмінностей як за якісними так і за кількісними ознаками, які викликають певні розбіжності під час прийняття важливих для роботи кооперативу рішень, а саме тих, що стосуються: юридичного статусу; предмету та видів діяльності; обсягів виробництва продукції; розміру посівних площ та (або) поголів'я тварин; організації виробництва; використання трудових ресурсів.

Українським законодавством передбачається створення обслуговуючих коопера-

Таблиця 1

Стратегічні цілі сталого розвитку сільськогосподарського виробництва та заходи щодо їх реалізації

Стратегічні цілі сталого розвитку сільськогосподарського виробництва	Заходи щодо реалізації цілей сталого розвитку сільськогосподарського виробництва
Створення підприємств ринкового типу	Пошук шляхів та резервів нарощування власного капіталу
Формування необхідного заставного майна	Фінансове оздоровлення суб'єктів господарювання; Розвиток іпотеки
Забезпечення продовольчої безпеки регіону та держави	Формування механізму забезпечення продовольчої безпеки на регіональному та загальнодержавному рівні з урахуванням ринкових можливостей сільськогосподарських товаровиробників та потреб споживачів
Запобігання монополізації сфери обслуговування сільськогосподарського виробництва	Участь аграрних товаровиробників у розвитку інфраструктури; Розвиток кооперативних відносин у сфері обслуговування сільськогосподарського виробництва
Підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств	Проведення моніторингу ринку; Розробка та виробництво якісно нових товарів; Розширення ринків збуту; Розвиток аграрного маркетингу; Поглиблення міжгалузевих зв'язків; Розвиток інновацій
Підвищення ефективності діяльності сільськогосподарських підприємств	Підвищення кваліфікації та професіоналізму працівників у аграрній сфері; Розвиток селекційно-плеємної роботи; Удосконалення внутрішньогосподарських взаємовідносин; Досягнення беззбиткового рівня виробництва окремих видів продукції; Зменшення витрат на виробництво одиниці продукції; Мінімізація матеріально-грошових втрат

тивів у сфері постачання, збуту, переробки сільськогосподарської продукції та аграрного сервісу. В країнах з розвинутою ринковою економікою набули поширення постачальницько-збутові кооперативи.

Запропоновані стратегії об'єднання підприємств сільськогосподарського виробництва переслідують досягнення певної стратегічної мети. На нинішньому етапі розвитку аграрних відносин можна виділити такі основні стратегічні цілі з урахуванням інтересів держави, суспільства та заходи щодо реалізації цілей сталого розвитку сільськогосподарського виробництва (табл. 1).

Повертаючись до досвіду аграрних держав, де кооперація сільськогосподарських виробників позитивно зарекомендувала себе, слід наголосити, що кооперативи, які успішно функціонують, використовують спільно основні засоби не лише виробничого призначення, але й невиробничого (заклади житлово-комунального господарства, культурного та соціально-побутового призначення, охорони здоров'я, навчальні

заклади). Набуло поширення створення фермерських шкіл, де навчаються діти фермерів. Такі школи відкриваються та утримуються за рахунок пайових внесків. Тобто можна визначити значущість впливу кооперації сільськогосподарських виробників на забезпечення соціальної складової сталого розвитку [3, с. 426].

Для організації кооперативу велике значення також має галузева ознака. Так, кооператив, заснований виробниками одного й того ж виду продукції (молочний, м'ясний, зерновий, бджільничий, овочевий, садівничий та ін.) має більше шансів на успіх. Такі кооперативи можуть бути як спеціалізованими, так і багатофункціональними. Наприклад, якщо виробники молока мають наміри щодо спільної його реалізації, то вони створюють спеціалізований молочний збутовий кооператив. А коли приймається спільне рішення про надання ветеринарних послуг та (або) налагодження переробки молока, утворюється багатофункціональний обслуговуючий кооператив виробників молока [4, с. 91].

Таблиця 2

Порівняльний аналіз виробництва сільськогосподарської продукції у різних категоріях господарств Сумської області у 2011–2015 рр., тис. т

Категорії господарств	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2015 р. до 2011 р., %
Зерно						
Сільськогосподарські підприємства	2197,2	2296,0	3122,3	3704,1	3500,2	159,3
Фермерські господарства	184,8	206,9	273,9	301,2	329,3	178,2
Господарства населення	140,2	164,9	192,3	236,5	234,3	167,1
Картопля						
Сільськогосподарські підприємства	8,0	14,6	14,2	16,4	12,4	155,0
Фермерські господарства	3,6	2,7	2,4	2,1	1,9	52,8
Господарства населення	1141,8	1111,3	1075,3	1310,0	1056,0	92,5
Овочі						
Сільськогосподарські підприємства	5,5	7,0	6,8	6,7	5,9	107,3
Фермерські господарства	0,2	0,3	0,5	0,4	0,4	200,0
Господарства населення	183,6	178,0	182,1	187,6	183,2	99,8
М'ясо (в забійній вазі)						
Сільськогосподарські підприємства	11,6	11,3	13,4	24,5	22,1	190,5
Фермерські господарства	0,4	0,4	0,4	0,3	0,4	-
Господарства населення	28,6	28,4	28,4	45,1	44,4	152,2
Молоко						
Сільськогосподарські підприємства	141,3	157,5	159,8	166,8	175,1	123,9
Фермерські господарства	9,8	11,7	12,2	12,0	12,6	128,6
Господарства населення	267,2	258,1	255,3	260,3	242,5	90,8

При створенні багатофункціонального кооперативу більш практичним та раціональнішим буде обрання тих видів діяльності, які доповнюватимуть одна одну. Наприклад, обслуговуючий кооператив, створений з метою забезпечення сільськогосподарських товаровиробників основними засобами виробництва, може також надавати послуги з ремонту цих засобів, постачання запасних частин та матеріалів. А послуги зі спільної заготівлі та переробки овочів були б недоречними для цього багатофункціонального кооперативу. Кооперативи, види діяльності яких різняться за своєю суттю, мають зіткнутися з такими труднощами, як:

- необхідність залучення додаткової робочої сили;
- обмеження кількості членів кооперативу, оскільки сільськогосподарським товаровиробникам, які займаються виробництвом різних видів продукції, потрібен комплекс послуг різної спрямованості;
- труднощі в управлінні;
- розбіжності при прийнятті рішень та ін.

Враховуючи особливості ринкової економіки, напрямки спеціалізації агроформувань, а також попит на ті чи інші види послуг, можна запропонувати такі види обслуговуючих кооперативів:

1. Багатофункціональні кооперативи, утворені з метою обслуговування виробників одного виду продукції.
2. Багатогалузеві однофункціональні кооперативи або спеціалізовані кооперативи, які обслуговуватимуть різні галузі сільськогосподарського виробництва.
3. Вузькоспеціалізовані кооперативи або об'єднання виробників однакових видів продукції, з метою отримання одного виду робіт чи послуг [5].

Для визначення перспектив багатофункціональних одногалузевих кооперативів треба звернутись до тенденцій, які склалися в сільськогосподарському виробництві за останні роки в регіоні (табл. 2).

Аналіз виробництва основних видів сільськогосподарської продукції у різних категоріях господарств Сумської області протягом 2011–2015 років свідчить, що основні обсяги виробництва м'яса, молока, картоплі та овочів зосереджені в особистих селянських господарствах населення. У 2015 році виробництво картоплі в цих господарствах складало 1056 тис. т, овочів – 183,2 тис. т, м'яса 44,4 тис. т, молока – 242,5 тис. т, а в структурі всієї виробленої продукції області ці показники становили 98,7%, 96,4%, 68% та 61,5% відповідно.

За досліджуваний період селянські фермерські господарства займали незначну питому вагу у випуску сільськогосподарської продукції, але їх результати господарювання мали стабільну тенденцію до покращення. Так, різко зросло виробництво овочів в 2 рази, а виробництво зерна, м'яса та молока збільшилося в межах 1,5 рази. Щодо сільськогосподарських підприємств, то виробництво зерна збільшилося на 59,3%, картоплі – на 55%, овочів – на 7,3%, м'яса – на 90,5%, молока – на 23,9% [6].

Дане дослідження дає змогу зробити висновок, що власники особистих селянських господарств сьогодні в області – головні виробники картоплі, овочів та молока. Навіть у скрутних економічних умовах вони продовжують нарощувати обсяги виробництва цих видів продукції. Як відомо, в особистих селянських господарствах населення використовується важка ручна праця, витрачається багато часу на виконання окремих операцій. Така продукція швидко псується і тому виробники змушені віддавати її за зниженими цінами на переробні підприємства, приватним підприємцям або самостійно реалізовувати на ринку.

Мета створення як молочного кооперативу, так і овочевого – підвищення чистого доходу, який отримують його члени від індивідуальної діяльності щодо виробництва молока або овочів у підсобних господарствах. Цього можна досягти не лише через заготівлю та збут продукції на вигідніших умовах, але й через надання комплексу послуг, що дозволить зменшити витрати на виробництво та підвищити рівень виробництва молока та врожайності овочевих культур. Надалі основними каналами реалізації молока та овочів, вироблених в особистих підсобних господарствах населення, є роздрібні ринки та переробні підприємства. Виробники даної продукції, об'єднуючись з метою спільної її реалізації, таким чином розширюють сегменти ринку, скорочують транспортні витрати, отримують вільний час для іншої праці та відпочинку.

Формування оптових партій продукції дає можливість співпраці на договірній основі з державними і приватними підприємствами та заводами (заводами та фабриками, дитячими садками, школами, лікарнями, ресторанами тощо), а також з переробними підприємствами. Кооператив не купує у сільськогосподарських товаровиробників продукцію, а реалізує її від їх імені, тому підвищення реалізаційних цін або скорочення реалізаційних витрат повертається, як різниця між попередньою та кінцевою

ціною, до членів кооперативу. У цьому полягає відмінність обслуговуючих кооперативів від комерційних посередницьких організацій, у яких дохід від продажу не йде на фінансування аграрного виробництва.

Прикладом багатогалузевих однофункціональних обслуговуючих кооперативів служать постачальницькі та збутові кооперативи. Такі кооперативи створюються спільно як сільськогосподарськими підприємствами, так і особистими підсобними господарствами населення. На нашу думку, доцільно було б виділити постачальницькі кооперативи із забезпечення сільськогосподарських товаровиробників обіговими засобами та кооперативи, які постачають основні засоби виробництва. Основні та оборотні засоби виробництва кооперативи постачають своїм членам за собівартістю, тобто за оптовими закупівельними цінами, включаючи витрати на доставку.

Зарубіжний досвід з кооперації свідчить, що фермери США мають власні коопера-

тивні автозаправні станції, крім того, постачальницькі фермерські кооперативи є держателями контрольного пакету акцій деяких нафтопереробних підприємств. Збутові кооперативи слід поділити на два рівні: на першому рівні надаються послуги з реалізації сировинної продукції, а на другому – продуктів переробки. Тобто збутові кооперативи мають бути однорівневими або дворівневими.

Варто зазначити, що збутовий кооператив, створений сільськогосподарськими виробниками, не купує у них продукцію, а реалізує від їх імені. Обираючи канали реалізації та встановлюючи реалізаційні ціни, працівники кооперативу діють узгоджено з його членами. Кооператив має право створювати власну мережу кіосків, магазинів, оптових баз тощо з реалізації як сировинної продукції, так і продуктів переробки, брати участь від імені сільськогосподарських виробників – членів кооперативу в ярмарках, аукціонах, виставляти продукцію на агротоварних біржах.

Таблиця 3

Характеристика сценаріїв стратегій об'єднання учасників сільськогосподарського виробництва

Стратегії об'єднання агровиробників	Сценарій сталого розвитку сільськогосподарського виробництва		
	оптимістичний	реалістичний	песимістичний
Об'єднання власників сільськогосподарських підприємств та селянських фермерських господарств	має законодавчо-правові та економіко-організаційні підстави розвитку, може активно розвиватися	може набути активного розвитку за умови посилення державної підтримки, активізації фінансового зміцнення та подолання недовіри громадян до будь-яких об'єднань	розвиток моделі може гальмуватися через посилення конкурентної боротьби та появу монополістів
Об'єднання власників особистих селянських господарств	має законодавчо-правові та економіко-організаційні підстави розвитку, може розвиватися	має реальні можливості економічного та організаційного зростання за умов удосконалення технологічних процесів та появи соціальних вигод для учасників процесів	загроза розпаду об'єднань через недостатність фінансової та інформаційної державної та регіональної підтримки, а також через психологічну втому
Об'єднання власників індивідуальних та майнових паїв	існує реальна майнова можливість створення моделі, її розвитку та переходу до фази економіко-організаційного зростання	існує реальна можливість появи правових передумов створення моделі на тлі появи перешкод через недосконалість економічних умов	зникнення об'єднань у разі не створення відповідних економіко-правових умов для їх функціонування або під впливом активного розвитку об'єднань власників сільськогосподарських підприємств та селянських фермерських господарств

У ході виробничої діяльності практично у всіх аграрних підприємств виникає необхідність в отриманні різного роду послуг. Надання меліоративних або ветеринарних послуг, послуг з агрохімічного обслуговування або штучного запліднення тварин зазвичай має цільове призначення. Однак існує ряд послуг, потреба в яких рано чи пізно виникає у сільськогосподарських товаровиробників незалежно від спеціалізації господарств. До таких слід віднести консультаційні, маркетингові, транспортні послуги, водо-, тепло-, газота енергозабезпечення та ін.

Велике значення має вертикальна інтеграція кооперативних агроформувань, використання якої дозволяє сільськогосподарським товаровиробникам створювати власні надійні канали збуту продукції і не залежати від каналів комерційних структур, мати вплив на формування цін у процесі руху продукції від однієї сфери агробізнесу до іншої.

Галузеві сценарії розвитку передбачають визначення шляхів такого розвитку в масштабі галузі, тобто йдеться про відносно самостійний шлях окремої галузі. У нашому випадку, звичайно, йдеться про аграрну галузь. Сценарії такого рівня можуть складатися як на державному (міністерському) рівні, який, водночас, є офіційним, так і на недержавному (неофіційному) рівні, тобто за допомогою незалежних експертів.

Використання запропонованих сценаріїв сталого розвитку сільськогосподарських підприємств може не обмежуватись територією Сумської області, а поширюватись на всю територію України через наявність загальних тенденцій розвитку вітчизняного аграр-

ного сектора. Отже, при розробці організаційно-економічних стратегій сталого розвитку сільськогосподарського виробництва було виділено три сценарії – оптимістичний, реалістичний та песимістичний (табл. 3).

Кожен із сценаріїв має певні характеристики, які побудовано на підставі результатів аналізу виробництва сільськогосподарської продукції, використання кореляційно-регресійних моделей, котрі описують вплив ефективності використання ресурсів на стан інтегрального показника, та експертних опитувань з приводу визначення рівня використання ринкових можливостей сільськогосподарських підприємств та ступеня активності їх участі у розвитку аграрного бізнесу.

Висновки. Проведений перспективний аналіз наявних можливостей та загроз за часом дозволяє за матрицею виділити тому чи іншому об'єднанню власників землі і майна, пріоритетні напрями стабілізації функціонування та подальшого розвитку сільськогосподарської галузі. Елементи ринкової інфраструктури повинні бути представлені не тільки державою або комерційними організаціями, але й самими сільськогосподарськими виробниками, що надасть їм можливість розширити сферу діяльності, зміцнити свої позиції на ринку, підвищити зайнятість і життєвий рівень сільського населення. А вертикальна інтеграція кооперативних агроформувань дасть змогу сільськогосподарським товаровиробникам створювати власні надійні канали збуту продукції, не залежати від каналів комерційних структур, впливати на формування цін у процесі руху продукції від однієї сфери агробізнесу до іншої.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Коротков Э.М. Концепция менеджмента / Э.М. Коротков. – М. : Дека, 1997. – 304 с.
2. Сайт «Законодавство України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua>
3. Жмайлов В.М. Ринкова система України: стан та перспективи розвитку : [монографія] / за ред. О.В. Макарюка, В.М. Жмайлова, Ю.І. Данька. – Х. : Міськдрук, 2011. – 974 с.
4. Олійник О.В. Економічний механізм сталого розвитку сільськогосподарських підприємств : [монографія] / О.В. Олійник, Г.С. Морозова. – Х. : «Міськдрук», 2012. – 272 с.
5. Макаренко Н.О. Основні елементи забезпечення сталого розвитку аграрного виробництва в Україні / Н.О. Макаренко // Матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні питання економічних наук». – Запоріжжя : ГО «СІЕУ», 2015. – С. 21-24.
6. Сайт Департаменту агропромислового розвитку Сумської ОДА [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://agroprom.gov.ua/>.

УДК 338.45:622.324(477)

Аналіз особливостей газозабезпечення підприємств України та шляхи його диверсифікації

Метошоп І.М.

кандидат економічних наук, доцент,
Інститут економіки і управління у нафтогазовому комплексі
Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу

Сорока Х.-І.Ю.

студент
Інституту економіки і управління у нафтогазовому комплексі
Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу

У статті проаналізовано особливості українського ринку природного газу, встановлено залежність промисловості від даного виду ресурсу, визначені основні фактори, що формують дану залежність, розглянуто можливі шляхи диверсифікації газозабезпечення підприємств України та встановлено позитивні сторони їх запровадження.

Ключові слова: Природний газ, газозабезпечення, диверсифікація, споживання, енергоефективність, енергетична безпека, постачання.

Метошоп І.М., Сорока Х.-І.Ю. АНАЛИЗ ОСОБЕННОСТЕЙ ГАЗОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРЕДПРИЯТИЙ УКРАИНЫ И ПУТИ ЕГО ДИВЕРСИФИКАЦИИ

В статье проанализировано особенности украинского рынка природного газа, установлено зависимость промышленности от данного вида ресурса, определены основные факторы, формирующие эту зависимость, рассмотрены возможные пути диверсификации газобеспечения предприятий Украины и установлено положительные стороны их использования.

Ключевые слова: Природный газ, газобеспечение, диверсификация, потребление, энергоэффективность, энергетическая безопасность, снабжение.

Metoshop I.M., Soroka Kh.-I.Y. ANALYSIS OF THE GAS SUPPLY ENTERPRISES OF UKRAINE AND THE PATHWAYS TO DIVERSIFICATION

The article analyzes the features of the Ukrainian market of natural gas and the dependence of the industry on this type of resource. It focuses on the key factors that shape this relationship and discusses possible ways to diversify gas supply enterprises of Ukraine as well as finding positive aspects of their implementation.

Keywords: natural gas, gas supply, diversification, consumption, energy efficiency, energy security, supply.

Постановка проблеми. Економіка українських підприємств характеризується високою енергоемністю. Це пояснюється тим, що протягом десятиліть підприємства надавали перевагу екстенсивним шляхам розвитку, які передбачали збільшення кількості використання певних видів ресурсів. Підприємства, не проводили масштабних заходів, спрямованих на модернізацію чи автоматизацію виробничого процесу для ефективнішого використання природних ресурсів. Одним із основних енергоресурсів, який споживають енергоемні галузі вітчизняної промисловості, є природний газ. Значні обсяги споживання цього виду ресурсу і недостатній власний видобуток, що покриває внутрішнє споживання газу менше ніж на 60%, змушує Україну імпортувати цей вид сировини у великих обсягах. Тому, забезпеченість держави паливно-енергетичними

ресурсами, і газом зокрема, є головним чинником її енергетичної безпеки та незалежності, а також розвитку галузей економіки.

Одним із шляхів досягнення зазначених аспектів є диверсифікація як зовнішніх, так і внутрішніх джерел постачання та забезпечення енергоресурсів, що визначає актуальність даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанням енергетичної безпеки, газозабезпечення, особливостям українського та європейського ринку споживання газу, шляхам диверсифікації газопостачання надається значної уваги як на науковому так і на державному рівні. Зокрема, цим питанням значної уваги надано у працях Лелюка О.В. [1], Дзьоби О.Г. [2], [3], Ромашко О.М. [4], Шевцова А.І., Бараннік В. [5], [6], Перфілової О.Є. [7], Воловича О.О. [8]. Питанням диверсифіка-

ції газозабезпечення надається увага і у Оновленій енергетичній стратегії [9].

У квітні 2015 року прийнятий Закон України «Про ринок природного газу», який визначає правові засади функціонування ринку природного газу України, заснованого на принципах вільної конкуренції, належного захисту прав споживачів та безпеки постачання природного газу, а також здатного до інтеграції з ринками природного газу держав – сторін Енергетичного Співтовариства, у тому числі шляхом створення регіональних ринків природного газу [10]. У листопаді відповідно до Наказу «Про затвердження Національного плану дій», який розроблений на виконання статті 6 Закону України «Про ринок природного газу», Договору про заснування Енергетичного Співтовариства, інших актів законодавства, що становлять правову основу ринку природного газу, розроблено план дій, який регулює підготовку та реагування на кризову ситуацію з надходження природного газу [11].

Однак існує ряд невирішених питань стосовно газопостачання, тому слід розглянути усі можливі варіанти диверсифікації шляхів газозабезпечення підприємств України.

Постановка завдання. Енергетична безпека держави та ефективність роботи підприємств України залежить від ефективної енергетичної політики у сфері газозабезпечення. Тому метою даного дослідження є встановлення основних шляхів диверсифікації забезпечення природним газом вітчизняних підприємств.

Виклад основного матеріалу. Проаналізувавши обсяги споживання природного газу в Україні протягом 2002-2015 рр., можна констатувати, що обсяги споживання природного

газу в Україні за останні роки суттєво скоротились. Зокрема, у 2002 році вони становили 67,7 млрд. м³ [1, с. 171], тоді як у 2015 році вони становлять всього 33,8 млрд. м³ [12]. Тобто, вдалось досягнути зменшення потреби у природному газі на 49,9%.

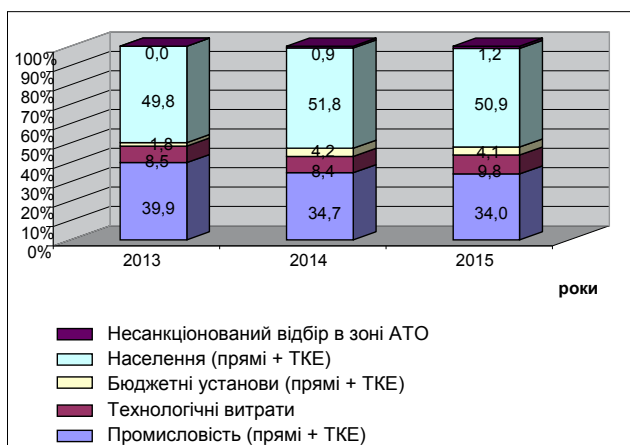
Розглянемо структуру споживання саме природного газу за категоріями споживачів України (рис. 1).

Згідно з даними, наведеними на рисунку 1, спостерігається незначна зміна структури газоспоживання. Найбільшими споживачами природного газу протягом 2013-2015 рр. були промисловість та населення. Частка споживання промисловістю знижується на 5,9%. Проте, слід зазначити, що вище наведені обсяги використання газу включають дані з АР Крим за 12 місяців 2013 року (1,7 млрд. м³) та 2 місяці 2014 року (0,5 млрд. м³).

Проведені дослідження показали, що споживання природного газу різними регіонами варіюється у досить великих межах. Зокрема, середнє споживання природного газу в Україні протягом 2009-2013 рр. було достатньо інтенсивним, особливо у промислово розвинутих регіонах. Так, наприклад, Дніпропетровська та Донецька області споживали майже 6 та 7 млрд. м³ газу відповідно. У 2014 році спостерігається поступове зменшення інтенсивності споживання природного газу у цих областях та м. Києвом. Водночас найменше природний газ використовували у Волинській, Херсонській, Чернівецькій, Закарпатській, Кіровоградській областях. У 2015 році у всіх регіонах спостерігалась тенденція до зниження споживання, крім Одеської області, що пояснюється активізацією роботи Одеського припортового заводу.

Загалом, в Україні станом на 2014 рік налічується 341001 підприємств. Необхідно зазначити, що найбільшу частку серед них становлять мікропідприємства з кількістю найманих працівників до 10 осіб – понад 80%. Відповідно найменше в Україні великих підприємств – 0,15%. Як відомо, підприємства на території України розташовані нерівномірно. Найбільше підприємств зосереджено у м. Києві (25,6%), Дніпропетровській (7,69%), Харківській (7,27%), Одеській (7,02%) та Львівській (5,45%) областях. Відповідно найменше – у Волинській, Луганській, Рівненській, Тернопільській, Сумській та Чернівецькій областях, чим і пояснюються відмінності споживання газу за регіонами.

Більшість підприємств здійснює господарську діяльність у сфері оптової та роздрібної торгівлі – близько 28%. На другому та третьому місці знаходяться підприємства,

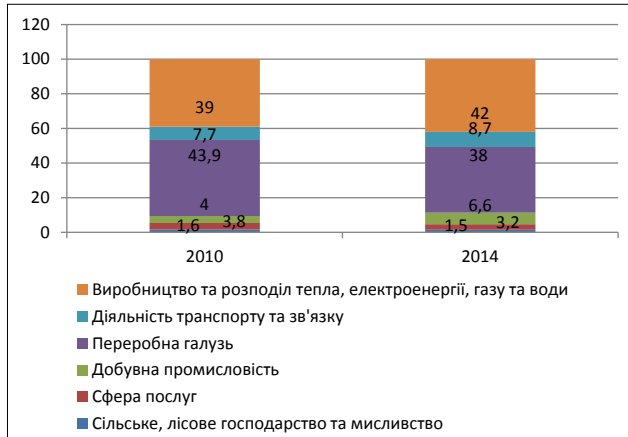

Рис. 1. Структура споживання газу в Україні протягом 2013-2015 рр.

Джерело: побудовано авторами на основі інформації [12]

зайняті у сферах сільського, лісового та рибного господарства (13,49%) та промисловості (12,37%) [12].

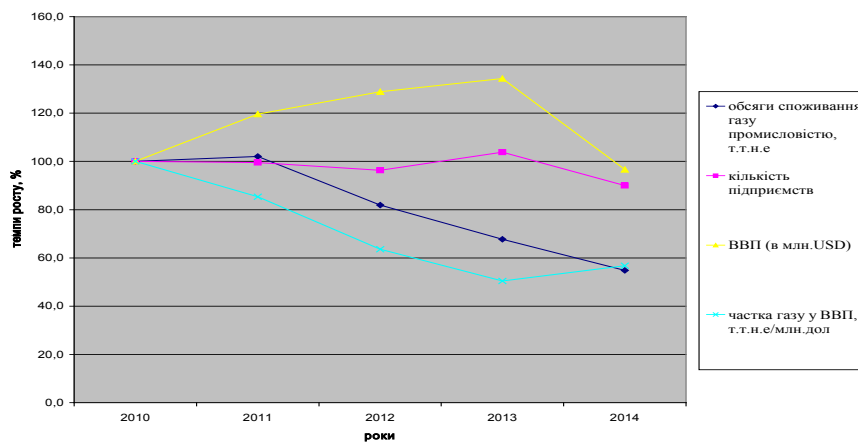
Розглянемо структуру споживання природного газу за секторами економіки станом на 2010 та 2014 роки (рис. 2).

Рис. 2. Структура споживання природного газу за секторами економіки станом на 2010 та 2014 роки

Джерело: побудовано авторами на основі інформації [12;13]

Згідно з вище наведеним рисунком, найбільшими споживачами природного газу за секторами економіки є переробна галузь (43,9% та 38% у 2010 та 2014 рр. відповідно), виробництво та розподіл тепла, електроенергії, газу та води (39% та 42% у 2010 та 2014 рр. відповідно), а також діяльність транспорту та зв'язку (7,7% та 8,7% відповідно). На сферу послуг, добувну промисловість, сільське господарство, мисливство та лісове господарство у 2010 році припадає 9,4% споживання даного ресурсу, а у 2014 році – 11,3%. Як

Рис. 3. Динаміка зміни кількості підприємств, ВВП та обсягів споживання газу промисловими підприємствами

Джерело: побудовано авторами на основі інформації [12]

бачимо, зміни у споживанні за секторами економіки є досить незначними.

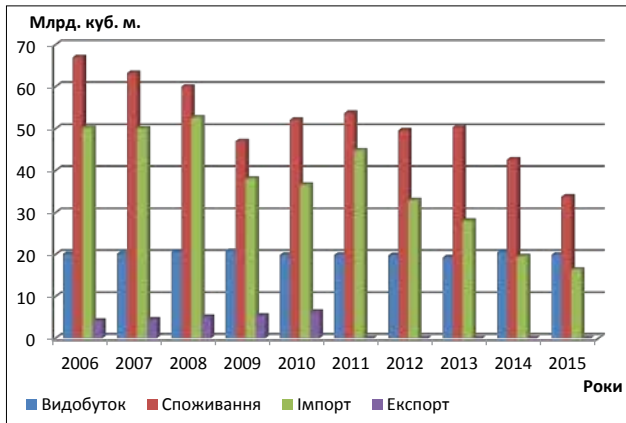
Споживання газу значною мірою залежить від кількості діючих підприємств та валового внутрішнього продукту, що ними створюється. Тому проаналізуємо детальніше зміну цих показників, та прослідкуємо залежність між ними (рис. 3).

Згідно з рисунком 3, кількість підприємств протягом 2010-2013 рр. була практично незмінною. Водночас спостерігався ріст ВВП разом із стабільним зменшенням обсягів споживання природного газу промисловими підприємствами. Частка газу у ВВП знижується у двічі. Протягом 2013-2014 рр. кількість підприємств скоротилась, що позначилось на ВВП. Використання газу підприємствами продовжує знижуватись, що свідчить про перехід підприємств на альтернативні види палива та впровадження енергозберігаючих технологій. Однак не зважаючи на різке не зниження ВВП у 2014 році, частка спожитого газу, що припадає на цю продукцію, зростає. Варто зазначити, що тенденція зниження газоємності, розпочалася ще у 2005 році зі стрімким зростанням цін на імпортований природний газ. Однак, незважаючи на зниження споживання газу економіка України залишається достатньо енергоємною. Витрати цього енергоресурсу на одиницю ВВП залишаються значними. Станом на початок 2016 року енергоємність одиниці ВВП України у два рази вища за енергоємність ВВП Чехії, у три рази – за ВВП Польщі та у п'ять разів – за ВВП Сінгапура [14].

Основними факторами високої частки споживання природного газу підприємствами України залишаються: низька ефективність використання паливно-енергетичних ресурсів промисловими підприємствами; відсутність стимулюючих чинників з боку держави щодо впровадження програм енергозбереження; відсутність достатніх фінансових ресурсів для впровадження заходів із енергозбереження; висока ступінь фізичного зносу основних засобів, у тому числі виробничого обладнання (близько 45%) тощо.

Внаслідок недостатності власних ресурсів та неефективного їх використання Україна є залежною від імпортованого газу.

Розглянемо баланс вітчизняного ринку природного газу протягом 2006-2015 років (рис. 4).

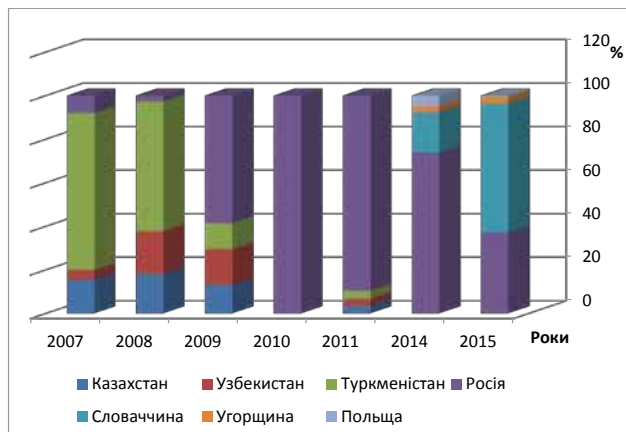
Рис. 4. Баланс ринку природного газу України протягом 2006-2015 років

Джерело: побудовано авторами на основі інформації [1; 12; 13]

Як бачимо, власний видобуток не здатен забезпечити потреб держави у природному газі. Однак, чітко спостерігається тенденція до зниження як обсягів споживання, так й імпорту.

Проаналізуємо, як змінилась структура імпорту природного газу в Україну протягом останніх років.

Динаміку структури залежності України від країн-постачальників (рис. 5).

Рис. 5. Динаміка структури залежності України від країн-постачальників природного газу

Джерело: побудовано авторами на основі інформації [6; 13]

Як бачимо з рисунку 5, основними зовнішніми постачальниками у з 2007 до 2009 років були Туркменістан, Казахстан, Узбекистан та Російська Федерація. Частка останньої була досить незначна (близько 4 млрд. м³), однак усе постачання здійснювалось через її тери-

торію, тому вона завжди мала можливість суттєвого впливу на газозабезпечення України. У 2009 році ситуація змінилась і обсяги постачання із Російської Федерації зросли спершу до 22,2 млрд.м³ і до 40 млрд. м³ у 2011 році. Тобто, Україна стала повністю залежною від газових поставок із Росії. Зважаючи на політичний та економічний тиск дедалі частіше постають питання про якнайшвидше здобуття економічної та енергетичної незалежності. У листопаді 2012 році укладені перші контракти на реверсне постачання газу із Європи. Так, наприклад, найбільш потужною ланкою, яка сполучає Україну з ліквідними газовими хабами Західної Європи, є словацька ГТС. Зважаючи на події 2014 року, в Україні відбувся перерозподіл забезпечення газу. За даними Державного комітету статистики [12] потреба України у 2014 році склала 42 млрд. м³. При цьому власний видобуток склав 20,5 млрд. м³, що становить близько 50% загальної потреби. При цьому інша її частина була покрита шляхом імпорту природного газу з таких європейських країн як Словаччина, Угорщина та Польща (5,1 млрд. м³), а решта 14,5 млрд. м³ завдяки імпорту з Російської Федерації. Порівняно із 2013 роком відбулось загальне зниження потреби на 17%, а зовнішніх закупівель на 35%. Така ситуація зумовлена як суб'єктивними причинами, зокрема скорочення промисловості у зв'язку із воєнними діями на території України, так і об'єктивними причинами, а саме, збільшенням власного видобутку.

У вересні 2014 року було відкрито постачання газу до України газопроводом Вояни-Ужгород. За декілька місяців його потужність було збільшено з початкових 8 млрд. м³ на рік до 15 млрд. м³ на рік станом на 2015 р. Завдяки цьому маршруту Україна має можливість покрити до 90% своїх річних потреб в імпортованому газі [13].

Станом на 31.12.2015 року близько 60% імпорту природного газу припадає на реверсне постачання зі Словаччини. Відповідно імпорт з Російської Федерації скоротився у 2,4 рази порівняно з 2014 роком. Втім, зважаючи на те, що Євросоюз, і зокрема, Словаччина, яка здійснює реверсне постачання газу в Україну, залежать від поставок газу із Російської Федерації, то її вплив залишається значним, а зважаючи на відверту її агресію, питання здобуття економічної та енергетичної незалежності саме від Росії стають все актуальнішими.

Отже, незважаючи на стабільно спадаючу тенденцію обсягів використання природного газу

в Україні, потреба у даному ресурсі є значною. Тому необхідно надавати дедалі більшої уваги різноманітним шляхам диверсифікації газозабезпечення підприємств України які є одними із найбільших споживачів природного газу. Це дасть змогу деякою мірою нівелювати вплив РФ на економічну стабільність України через «газові важелі». Окрім того, чим більше існуючих шляхів газозабезпечення, тим конкурентнішим є газовий ринок, тим якіснішим є продукт постачання, тим обґрунтованішою є ціна даного продукту.

Згідно з даними Міжнародного енергетичного агентства [15], станом на 2014 рік до числа найбільших країн, що видобувають газ, належать США, Російська Федерація, Іран, Канада, Катар, КНР, Норвегія, Туркменістан, Саудівська Аравія та Алжир. Найбільшими експортерами є Російська Федерація, Катар, Норвегія, Туркменістан, Канада та Алжир. До числа держав, що імпортують природний газу великих обсягах, відносять Японію, Німеччину, Італію, КНР, Корею, Туреччину, Францію, США та Великобританію.

Потенційним постачальником природного газу в Україну міг би стати Туркменістан. Наразі більше уваги надається питанням імпорту туркменської нафти поромними переправами в обхід Росії.

Потенційними постачальниками газу можуть бути Канада та США, причому останні заявили про те, що поставки скрапленого газу в Україну можливі вже у 2017 році.

Скраплений газ можна постачати також з Ірану, Катару та Лівії. Однак, слід відмітити, що постачання танкерами-метановозами потребує побудови терміналу для прийому танкерів, регазифікаційний завод, сховище газу та газопровід до загальної газопровідної системи. Іншими словами, необхідна розвинуена інфраструктура, приміром як у Литві.

На основі проведеного аналізу наукових робіт нами було сформовано діючий та диверсифікований варіанти газозабезпечення (рис. 6).

На сьогодні є більше десяти проектів на різних етапах обговорення, що дадуть можливість забезпечити постачання газу в Європу, а отже і Україну. Це, зокрема, «Південний потік», «Білий потік», «Med –потік», «Блакитний потік II», арабський трубопровід, трубопроводи з Катару, з території північного Іраку, з Самсуну до Джейхану і Бургасу до Александрополосу, з Туркменістану до Індії, «Набукко», ITGI і TAP. Реальні проекти, які будуть втілені у життя,

звичайно визначить ринок. Розглянемо, які з них є найбільш ймовірними на сьогоднішній день для забезпечення підприємств України.

Одним із шляхів диверсифікації газозабезпечення є постачання зрідженого газу. Зокрема, таке транспортування здійснюється до країн Європи із Єгипту, Алжиру, Катару. Також зріджений газ може постачатись і шляхом будівництва газопроводу із Азербайджану під назвою «Білий потік» із будівництвом терміналу на території України, та установок скраплення газу на території Грузії чи Туреччини.

Щодо видобутку нетрадиційного газу, а саме газу ущільнених порід, газу із сланцевих порід, метану вугільних пластів, газу із газогідратних покладів та газу глибоководного шельфу, то на сьогоднішній день існує ряд невирішених проблем, що здійснюють гальмуючий вплив на впровадження уже розроблених проектів у промислову розробку. Найбільш вагомими гальмуючими чинниками є, на наш погляд, економічні, технологічні та інформаційні.

Одержання природного газу із природної сировини, наприклад, біомаси є популярним у Європі. Так, серед промислово розвинених країн провідне місце у виробництві і використанні біогазу належить Данії -- він займає до 18% у її загальному енергобалансі. У Західній Європі не менше половини всіх птахофабрик опалюється біогазом [16]. Натомість в Україні існують значні бар'єри, а саме необґрунтовано низький коефіцієнт «зеленого тарифу» для електроенергії з біогазу, відсутність нормативної бази, складність застосування податкових пільг при ввезенні біоенергетичного обладнання, недостатність фінансових ресурсів тощо.

Диверсифікація газозабезпечення дасть можливість: зміцнити енергетичну безпеку України; підвищити конкуренцію на енергетичному ринку; підвищити використання наявних газотранспортних потужностей України; створити умови для формування газового хабу на території України.

Отже, слід детально опрацьовувати усі можливі шляхи диверсифікації газозабезпечення, оскільки вони мають значні позитивні сторони їх запровадження. Окрім того, всі шляхи диверсифікації газопостачання в Україну важливі як для власного споживання газу, так і для стратегії перетворення в енергетичний хаб Східної і Центральної Європи. Особливо, враховуючи потужні сховища газу в західній Україні, які здатні зберігати 50 млрд. м³ газу. У цьому є зацікавленість і з боку Європейського Союзу, члени якого неодноразово висловлювались про готовність приймати участь у модернізації українських магістральних газопроводів і газових сховищ.

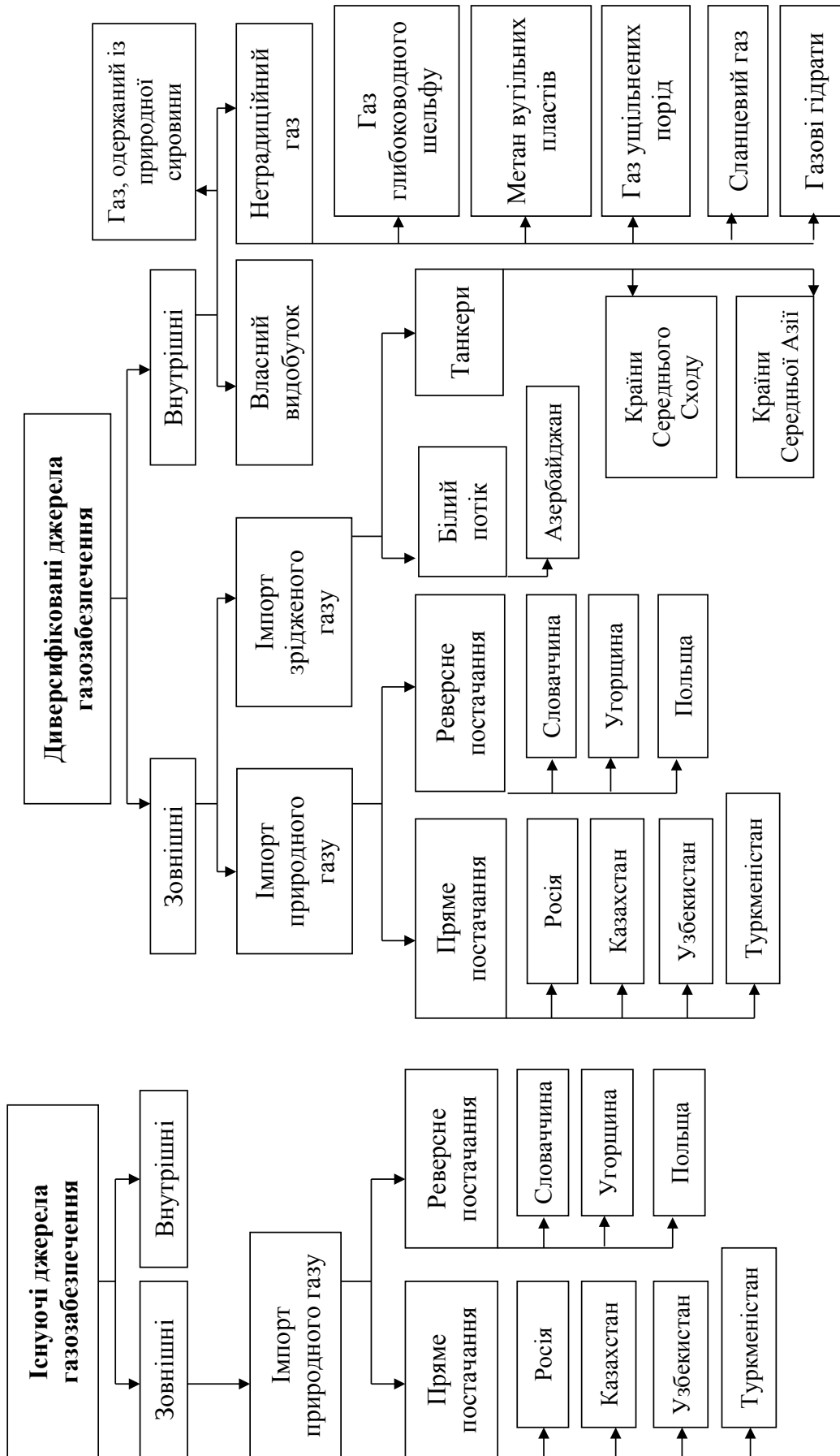

Рис. 6. Шляхи газозабезпечення підприємств України

Висновки. Україна входить до числа держав, які володіють багатими та різноманітними корисними копалинами. Однак наша держава є газодефіцитною. Зміцнити енергетичну безпеку України можна завдяки нарощенню видобутку природного газу, а також за допомогою пошуку диверсифікованих джерел газозабезпечення.

Окрім традиційного видобутку природного газу існують також альтернативні варіанти, однак видобуток газу нетрадиційним способом гальмує ряд невирішених проблем, що перешкоджають впровадженню уже розроблених проектів у промислову розробку.

Потенційними постачальниками природного газу в Україну могли б стати Туркменістан, Канада, США, Іран, Катар та Лівія. Однак, імпорт скрапленого газу потребує розвинутої інфраструктури (регазифікаційний завод, сховище газу тощо).

У подальших дослідженнях будуть розглянуті питання оцінки ефективності шляхів газозабезпечення, оскільки більшість проектів потребують великих капіталовкладень. Тому слід провести оцінку та виділити для першочергового впровадження ті, які будуть мати найбільшу ефективність.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Лелюк О. В. Аналіз особливостей українського ринку видобутку та споживання природного газу / О. В. Лелюк // Бізнесінформ. – 2013. – № 11. – С. 170-179.
2. Дзьоба О. Г. Економічні передумови розвитку міжнародного співробітництва в сфері транзиту природного газу / О. Г. Дзьоба [Електронний ресурс]. // Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Економіка». Вип. 5(3), 2011. – С. 287-292. – Режим доступу: <http://www.vestnikdnu.com.ua/archive/201153/287-292.pdf>
3. Дзьоба О. Г. Аналіз потенційної ресурсної бази для диверсифікації джерел та шляхів постачання природного газу в Україну / О. Г. Дзьоба // Наук. вісн. Івано-Франків. нац. техн. ун-ту нафти і газу. – 2009. – № 2. – С. 12-23.
4. Дзьоба О. Г. Оцінка рівня диверсифікації постачання природного газу в країнах Європейського союзу / О. Г. Дзьоба, Ромашка О. М. [Електронний ресурс]. // Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу – Режим доступу: <http://soskin.info/ea/2012/7-8/201214.html>
5. Шевцов А. Деякі особливості сучасних ринків природного газу / А. Шевцов, В. Бараннік [Електронний ресурс] // Регіональний філіал НІСД у м. Дніпропетровську. – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/monitor/May08/06.htm>
6. Шевцов А. І. Диверсифікація постачання газу в Україну. Бажання та реалії : аналітична записка / А. І. Шевцов, М. Г. Земляний, В. В. Вербинський, Т. В. Рязова [Електронний ресурс] // Національний інститут стратегічних досліджень. – Режим доступу : <http://www.db.niss.gov.ua>
7. Перфілова О. Є. Проблеми диверсифікації видів і ринків енергоносіїв у контексті забезпечення енергетичної безпеки України / О. Є. Перфілова // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 29 (104). – С. 40-47.
8. Волович О. Перспективи диверсифікації джерел постачання енергоносіїв в Україну / О. Волович [Електронний ресурс] // Національний інститут стратегічних досліджень. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/Monitor/mart2009/5.htm>
9. Оновлена Енергетичної стратегії України на період до 2030 р. 24 липня 2013 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eircenter.com/ua-analitika/energetichna-strategiya-ukrayini-na-period-do-2030-r-proekt/>
10. Закон України 329-19 від 09.04.2015 Про ринок природного газу[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/329-19/page>
11. Наказ №687 від 02.11.2015 Про затвердження Національного плану дій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1458-15>
12. Державна служба статистики України. Економічна статистика / Економічна діяльність / Діяльність підприємств. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ukrstat.org/uk/operativ/menu/menu_u/sze.htm
13. НАК «Нафтогаз України». Річний звіт. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<http://www.naftogaz.com/files/Zvity/Naftogaz%20Annual%20Report%202014.pdf>
14. Відкрите звернення до Президента, Голови Верховної Ради та Прем'єр-міністра України щодо зміни економічної політики для захисту національних інтересів, розвитку економіки та підвищення рівня життя громадян України [Електронний ресурс]. Голос України. Газета Верховної Ради України. Режим доступу: <http://www.golos.com.ua/article/263948>
15. Key World Energy Statistics 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.iea.org/publications/freepublications/publication/KeyWorld_Statistics_2015.pdf
16. Кузнецова А. Чи прибуткове виробництво біогазу? / А. Кузнецова. – Агробізнес сьогодні. – 2010. – №21-22. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.agro-business.com.ua/ekonomichniyi-gektar/167-chy-pributkove-vyrobnytstvo-biogazu.html>

УДК 354.2

Информационные технологии образования в социально-культурной сфере

Мирвода С.И.

доцент кафедры менеджмента
Международного университета «Украина»

В статье рассмотрены особенности формирования информационных технологий образования в социально-культурной сфере. Сформулирована необходимость единого подхода и единой системы к формированию образования всех студентов. Определены функциональные направления государственной инвестиционной политики в социально-культурную сферу.

Ключевые слова: информационные технологии, социально-культурная сфера, коммуникации, интеллектуальный потенциал.

Мирвода С.І. ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ОСВІТИ В СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНІЙ СФЕРІ

У статті розглянуто особливості формування інформаційних технологій освіти в соціально-культурній сфері. Сформульовано необхідність єдиного підходу та єдиної системи до формування освіти всіх студентів. Визначено функціональні напрями державної інвестиційної політики в соціально-культурну сферу.

Ключові слова: інформаційні технології, соціально-культурна сфера, комунікації, інтелектуальний потенціал.

Myrvoda S.I. INFORMATION TECHNOLOGY OF EDUCATION IN THE SOCIO-CULTURAL SPHERE

The article in detail describes the features formation of information technology education in the socio-cultural sphere. Formulated necessity of a unified approach and a unified system of of education in the formation of all students. Identified functional direction of the state investment policy in the socio-cultural sphere.

Keywords: information technology, social-cultural sphere, communication, intellectual potentials.

Постановка проблемы в общем виде.

Проблемы реорганизации образовательной сферы и инновационного образовательного менеджмента приобретают особое значение в контексте формирования и воспроизводства интеллектуального капитала Украины на базе новых информационно-коммуникационных технологий. Это предусматривает использование мультимедийных средств и новейших технологий, в частности Интернета, спутникового телевидения, электронных библиотек, мобильной связи, возможностей текстового, видео-, аудио-, анимационного и электронного воспроизведения информации, современных учебно-методических технологий обучения, особенно с использованием дистанционных форм, на протяжении всей жизни человека.

Анализ последних исследований и публикаций. Развитию социально-культурной сферы посвящено достаточное количество научных исследований украинских и зарубежных ученых: О. Бутник, С. Вершловского, С. Крысюка, Л. Митиной, В. Олейника, Н. Протасовой и др. В то же время остаются нерешенными многие проблемы, связанные с формированием институциональных изменений в формировании информационных тех-

нологий образования в социально-культурной сфере. Незавершенность научных разработок и практическое значение этой проблемы подтверждают объективный характер актуальности темы статьи.

Изложение основного материала исследования. Получение качественного образования, в частности в высших учебных заведениях, становится одним из условий интеграции всех студентов в общество. Исследования современного рынка труда показали, что выпускники вузов имеют на 80% больше шансов найти работу, чем люди без высшего образования.

Требуется также разработка комплексных программ, направленных на личностное и профессиональное развитие студентов и на их дальнейшую интеграцию в общество. Нельзя забывать и о развитии физической культуры и укреплении состояния их здоровья путем внедрения физкультурно-спортивных программ.

Менеджмент образовательной среды европейского типа, к созданию которой идет Украина, должен обеспечивать равные права и равный доступ к обучению всех студентов, что предполагает их полное включение в учебно-воспитательный процесс и внеаудиторную деятельность. При этом студенты имеют право

и возможности выбора такого высшего учебного заведения, в котором для них наилучшим образом будет обеспечен равный доступ к образовательным услугам [1, с. 48].

Обучение в вузах интегрированного типа предусматривает совместное обучение студентов, которые имеют функциональные ограничения, с другими студентами. Такая форма обучения признает за людьми с инвалидностью равные права на получение образования и требует осуществления политики равных возможностей [2, с. 36]. Обучение и воспитание студентов с инвалидностью осуществляются в интегрированных группах, которые могут рассматриваться как микромодель социальной среды.

Инклюзия студентов с особыми потребностями в вузе требует взаимной адаптации обеих сторон: студентов, которые получили среднее образование в специальных школах, к новым условиям обучения в интегрированной среде, и учебного заведения к потребностям студентов с инвалидностью в специальных технологиях и средствах обучения, педагогическом, психологическом и социальном патронате [3, с. 49].

Основой получения высшего образования являются государственные образовательные стандарты, обязательные для всех студентов независимо от состояния их здоровья. Только при таком подходе к обучению инвалидов они как профессионалы в дальнейшем могут быть конкурентоспособными на рынке труда. Воспринимая студентов с инвалидностью как равных, к ним предъявляют такие же требования, как и к другим студентам.

При этом доступность и безбарьерность образовательной среды являются необходимым условием успешного обучения студентов с инвалидностью, в первую очередь для студентов с нарушениями опорно-двигательного аппарата, зрения и слуха. Все новые сооружения, строящиеся вузом, или арендованные им помещения должны быть построены или перестроены с учетом потребностей студентов с физическими ограничениями с применением принципов универсального дизайна. Все помещения и аудитории должны быть физически доступными для студентов независимо от их функциональных ограничений. Необходимо также обеспечить условия, при которых студентам были бы полностью доступны все формы учебных занятий, образовательных услуг и социально-культурной жизни.

Таким образом, для полной инклюзии студентов с инвалидностью в образовательную

среду необходимо обеспечить свободное архитектурно-образовательно-коммуникационное пространство, в котором они могут безопасно передвигаться, учиться и общаться [4, с. 76].

Студенты с инвалидностью – это первый и лучший источник информации при создании необходимых условий для сопровождения их обучения [5, с. 19]. В Международном университете «Украина» сами студенты ответственны за инициирование создания необходимых элементов сопровождения их обучения. Студенты несут полную ответственность за свое обучение и посещение занятий при условии обеспечения им соответствующего сопровождения. Переход к открытой, интегрированной образовательной среде для многих студентов с инвалидностью является непростым, поэтому в процессе обучения в университете они только начинают учиться отвечать за свои собственные действия и защищать себя.

Обеспечение сопровождения обучения студентов с инвалидностью позволяет им действовать на равных с другими студентами и не является преимуществом по отношению к другим студентам [6, с. 168].

Специализированное техническое сопровождение обучения обеспечивает студентов адаптивными техническими средствами и специальными технологиями обучения, компенсирует их функциональные ограничения и обеспечивает принцип доступности к качественному высшему образованию. На всех этапах технического сопровождения предусматривается индивидуальное (тьюторское) сопровождение студентов с инвалидностью с помощью волонтеров или специально подготовленных специалистов.

Педагогическое сопровождение обучения предусматривает оптимизацию преподавания учебного материала студентам с инвалидностью в максимально приемлемой для них форме, внедрение современных педагогических технологий обучения, обеспечение учебно-методическими материалами.

Физкультурно-спортивное сопровождение приобщает студентов к активным занятиям физической культурой и отдельными видами спорта, к участию в соревнованиях различного уровня и паралимпийскому движению, укрепляет их мотивацию к здоровому образу жизни, предусматривает улучшение психофизического состояния студентов и повышение их интеллектуальной работоспособности.

Профессиональная адаптация и реабилитация студентов осуществляется путем их

привлечения к работе в студенческих учебно-научно-производственных подразделениях, в студенческом научном обществе и научных кружках, предоставления им рабочей специальности в пределах профессиональной подготовки, прохождения производственной практики, обучения в Центре планирования и развития карьеры, предоставления помощи в трудоустройстве [7, с. 65].

Рекомендации по созданию условий для сопровождения обучения определяются специалистами Центра инклюзивных технологий обучения с учетом индивидуальных учебных, психологических и физических потребностей студентов, влияющих на их познавательную активность. Составляющие системы сопровождения определяются для каждого студента отдельно, в зависимости от текущих возможностей университета. Рекомендации специалистов отражаются в «Перечне потребностей в сопровождении», копию которого студент предоставляет каждому преподавателю. Такой перечень обновляется ежегодно с учетом изменений в потребностях студента, чем достигается системность их интеграции.

Ответственность за организацию педагогического сопровождения обучения несет коллектив кафедры. Такая организация предполагает предварительное изучение контингента студентов-первокурсников с особыми потребностями, консультирование со специалистами Центра инклюзивных технологий для выяснения необходимых направлений и форм психологической адаптации и социальной интеграции студентов в коллектив, составление индивидуальной программы развития личности каждого студента, планирование комплекса воспитательных и социально-педагогических мероприятий, организацию методического семинара для преподавателей по особенностям работы в интегрированных группах и внедрения в практику системы сопровождения обучения студентов с инвалидностью, планирование индивидуальной работы преподавателей с отдельными студентами, привлечение студентов-волонтеров, анализ проблем организации учебно-воспитательного процесса для студентов с инвалидностью, обсуждение предложений по коррекции работы с ними. Для этого специалистами Центра инклюзивных технологий подготовлены методические пособия для преподавателей по работе в интегрированных группах, а также для студентов с инвалидностью.

Успешность внедрения системы сопровождения обучения студентов с инвалидностью

зависит от квалифицированности, ответственности, взаимопонимания и четкой организации взаимодействия между всеми участниками учебно-воспитательного процесса.

В Университете «Украина» выполнено комплексное научное исследование «Разработка экономической модели на основе системы сопровождения обучения студентов с особыми потребностями». Целью первого этапа было выявление и анализ проблем и трудностей, которые возникают у студентов при интеграции в образовательную среду. На втором этапе определялся перечень необходимых организационных мероприятий и средств, с помощью которых можно достичь максимальной инклюзии студентов. На третьем этапе был определен перечень необходимых материальных и человеческих ресурсов. И, наконец, на четвертом этапе разрабатывалась многофакторная модель для определения стоимости сопровождения обучения студентов разных нозологий в зависимости от получаемой ими специальности.

Существенно отличаются расходы на физкультурно-спортивное сопровождение студентов в зависимости от того, занимаются ли они в физкультурно-оздоровительных группах, необходимо ли обеспечить надлежащие условия для их тренировки в спортивных секциях или обеспечить их участие в спортивных соревнованиях.

Наибольшие расходы несет университет в период довузовской подготовки абитуриентов и адаптации первокурсников к интегрированной образовательной среде, который предусматривает анализ особенностей восприятия учебного материала и подготовку адаптированного учебно-методического обеспечения, определение потребностей студентов в тьюторском, медицинском и волонтерском сопровождении обучения и внеаудиторной деятельности, организацию семинаров для ознакомления со спецификой интегрированного обучения и техническими возможностями сопровождения студентов, проведение ориентирования в пределах университетского городка и на подходе к нему (особенно для незрячих студентов), обследование физического состояния, распределение по специальным медицинским группам, разработку индивидуальных программ физической реабилитации студентов и их социально-психологической адаптации.

Опыт социальной интеграции студентов и выпускников Университета «Украина» [8, с. 176] позволяет предложить два направ-

ления решения этой проблемы: во-первых, формирование учебных мест для студентов с инвалидностью как моделей их будущих рабочих мест; во-вторых, информирование работодателей об особенностях организации рабочего пространства для выпускников с инвалидностью разных нозологий.

При формировании учебных мест для студентов с инвалидностью необходимо учесть и максимально компенсировать их сенсорные нарушения и учесть индивидуальные особенности, которые могут затруднять усвоение учебного материала и качественное исполнение учебных заданий. В идеале такое учебное место должно быть индивидуализированным, с учетом потребностей каждого отдельного студента. Но в учебном заведении интегрированного типа, с большим количеством студентов разных нозологий и значительным разнообразием индивидуальных особенностей здоровья студентов даже в рамках одной нозологии создание индивидуального учебного места для каждого студента является практически нереальным заданием. Целесообразнее говорить о создании универсальных рабочих мест с возможностью их гибкой адаптации к нуждам студентов.

Поэтому к организации учебных мест для студентов с инвалидностью в Университете «Украина» мы подходили поэтапно. Сначала были определены требования, согласно которым создавались учебные места для студентов конкретных нозологий в Центре самостоятельной работы студентов с инвалидностью. Такой Центр был создан в 2003 г. с целью оказания технической помощи студентам с проблемами зрения в освоении учебного материала [5, с. 73]. Для студентов ежегодно проводился курс лекций и практических занятий по овладению компьютерной техникой, звуковыми

программами, методами работы в Интернете. Студенты имели возможность сканировать учебные материалы и переводить их в электронный формат с последующим прослушиванием. Постепенно формировалась электронная библиотека учебных материалов, которой начали пользоваться и студенты других нозологий. Затем были сформированы специализированные рабочие места студента-юриста, переводчика и оператора ЭВМ. Эти места прошли практическую апробацию во время самостоятельной работы студентов разных нозологий в течение трех учебных лет. После этого были определены требования к созданию универсального учебного места студента с инвалидностью, которое можно разместить в каждом компьютерном классе с целью обеспечения инклюзии студентов с инвалидностью в учебный процесс. Использование студентами таких учебных мест позволяет им приобрести опыт использования компьютерной и офисной техники, определить перечень необходимых для них индивидуальных приспособлений, облегчающих доступ к информации и выполнение учебных заданий, и в результате определить требования к обустройству будущего рабочего места.

Выводы из этого исследования. Практическая реализация приведенных в статье информационных технологий, описывающих различные аспекты образования в социально-культурной сфере, позволяет организовать процесс обучения студентов с инвалидностью, рассчитать стоимость индивидуальных программ обучения, создать для студентов универсальные учебные места и сформировать на их основе индивидуальные рабочие места для трудоустройства выпускников с инвалидностью, что является первым шагом к их дальнейшей социальной инклюзии.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Кольченко К.А. Менеджмент профессиональной подготовки инвалидов в инклюзивной среде / К.А. Кольченко // Актуальные проблемы профессиональной реабилитации людей с особыми потребностями. – Лютеж : ЦСТРИ, 2010. – С. 46–49.
2. Кольченко К.А. Обеспечение равных возможностей для обучения студентов с инвалидностью : [метод. пособ. для препод.] / К.А. Кольченко [и др.]. – Киев : Университет «Украина», 2005. – С. 78.
3. Raver-Lampman, Sh.A., Kolchenko, K. Comparison of Perceptions of Inclusion Between University Instructors and Students with Disabilities in Ukraine. Journal of the Association for Childhood Education International. International Focus Issue 2007. Vol.8. – № 1.– P. 43–53.
4. Сопровождение обучения студентов с особыми потребностями в интегрированной образовательной среде : [учеб.-метод. пособ.] / П.М. Таланчук, К.А. Кольченко, Г.Ф. Никулина. – К. : Социнформ, 2004. – С. 128.
5. Кольченко К.А., Никулина Г.Ф. Образование лиц с инвалидностью в Украине: возможности и особенности обучения людей с инвалидностью в высших учебных заведениях : [метод. пособ. для абит. и студ. с инвалид.] / К.А. Кольченко, Г.Ф. Никулина. – К. : Университет «Украина», 2007. – С. 78.

6. Кольченко К.А. Никулина Г.Ф. Организационные основы обеспечения инклюзии студентов с инвалидностью, интегрированных в образовательную среду / К.А. Кольченко, Г.Ф. Никулина // Актуальные проблемы обучения и воспитания людей с особыми потребностями. – 2007. – № 3(5). – С. 166–171.

7. Kolchenko, K., Kozlikovska, N. Development of students' vocational competence in the frame of extracurricular activities // Social Welfare Interdisciplinary Approach volume. – 2012. – № 2(1). – P. 63–70.

8. Кольченко Е.О. Никулина А.Ф., Козликовская Н.Я. Обеспечение равнодоступность образования в интегрированной среде для людей с ограниченными функциональными возможностями. Образование через всю жизнь: непрерывное образование для устойчивого развития / К.А. Кольченко, Г.Ф. Никулина, Н.Я. Козликовская // Международное сотрудничество в области непрерывного образования для устойчивого развития. – СПб., 2007. – Т. 5. – С. 175–177.

Податки – основний важіль макроекономічного регулювання

Нездойминога О.Є.

кандидат економічних наук,
Полтавська державна аграрна академія

У статті розглянуто сутність податків та функції, які вони виконують для забезпечення макроекономічного регулювання. Приділено увагу структурі податкової системи України. З'ясовано роль податків у формуванні доходної частини бюджету України та проаналізовано рівень податкових надходжень до державного бюджету за останні п'ять років. Сформовано основні напрями подальшого розвитку податкової системи України з урахуванням останніх змін у податковому законодавстві.

Ключові слова: податки, податкова система, макроекономічне регулювання, доходи бюджету, Податковий кодекс.

Нездойминога Е.Е. НАЛОГИ – ОСНОВНОЙ РЫЧАГ МАКРОЭКОНОМИЧЕСКОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ

В статье рассмотрены сущность налогов и функции, которые они выполняют для обеспечения макроекономического регулирования. Уделено внимание структуре налоговой системы Украины. Выяснена роль налогов в формировании доходной части бюджета Украины и проанализирован уровень налоговых поступлений в государственный бюджет за последние пять лет. Сформированы основные направления дальнейшего развития налоговой системы Украины с учетом последних изменений в налоговом законодательстве.

Ключевые слова: налоги, налоговая система, макроекономическое регулирование, доходы бюджета, Налоговый кодекс.

Nezdoimynoga E.E. TAXES – THE BASIC LEVER OF MACROECONOMIC REGULATION

The essence of taxes and functions, which they execute for providing of providing of the macroeconomic adjusting, is considered in the article. Attention to the structure of the Ukrainian tax system is devoted. The role of taxes is defined in forming of profitable part of Ukrainian budget. The level of the tax revenue to the state budget is analyzed for the last five years. The basic directions of further development of the Ukrainian tax system are formed taking into account the last updates in a tax legislation.

Keywords: tax, tax system, macroeconomic regulation, budget revenue, Tax code.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Одним із найважливіших засобів державного впливу на соціально-економічний розвиток країни є податки. Існуюча система оподаткування в Україні постійно змінюється і тому потребує ретельного підходу до вивчення. Визначення сучасних тенденцій її розвитку дасть реальну можливість для розробки основних шляхів її вдосконалення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання податків та оподаткування багатогранні, тому над їх вирішенням працювало не одне покоління науковців. Серед сучасних економістів-дослідників, що зробили вагомий внесок у дослідження питань формування системи оподаткування як важливої сфери впливу на розвиток держави, можна виділити В.М. Федосова, В.М. Опаріна [1], В.І. Островецького [2], В.М. Суторміна, Н.С. Рязанова [3], О.В. Мірчева [4], Б.Я. Панасюка [5], П.П. Дубенецьку [6], В.А. Савчука [7] та ін. При цьому дослідження питання визна-

чення ролі й значення податків як важеля макроекономічного регулювання потребує більш детального вивчення.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою даної статті є обґрунтування наукових підходів до визначення ефективності здійснення податкового регулювання на макроекономічному рівні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Із розвитком ринкових відносин у країні особливо гостро постало питання про формування ефективної регуляторної політики.

Податкове регулювання є складовою частиною державного регулювання економічних процесів [7]. Проте варто зазначити, що при формуванні дійсно дієвої податкової системи необхідно насамперед з'ясувати сутність податків та визначити основні їх функції.

Податки в сучасній економіці займають особливе місце і мають величезне значення для її розвитку. Наприкінці 80-х років ХХ ст. амери-

канськими вченими М. Бернсом, Г. Стайном та А. Леффером була сформована теорія економіки, яка розглядала податки в якості одного з чинників економічного розвитку і регулювання [8; 10, с. 53].

В.М. Федосов, В.М. Опарін та Г.О. П'ятаченко [1, с. 48] характеризують податки як одну із форм економічних відносин із розподілу та перерозподілу національного доходу відповідно до потреб фінансування державних витрат; називають вихідною категорією фінансів, економічним фундаментом функціонування держави і найважливішою формою регулювання ринкових відносин.

У сучасній економічній літературі поняття податків розуміють як обов'язкові, безоплатні платежі державі фізичних і юридичних осіб [11, с. 38]. Із даного визначення випливає, що основним розпорядником податків є держава.

На думку О.В. Мірчева [4] саме податки є одним з найефективніших важелів забезпечення розвитку економіки.

Податки як важіль макроекономічного регулювання виконують певні функції, що забезпечує в цілому ефективність функціонування податкової системи країни. Традиційна економічна теорія виділяє дві функції податків: фіскальну та регулюючу [9]. Проте в сучасних дослідників існують доповнення списку поглибленими функціями, такими як контрольна, розподільча, соціальна (табл. 1).

Регулюючий вплив податків та податкової системи в цілому на економіку держави визначається тим, наскільки цілеспрямовано вона вирішує комплекс завдань, пов'язаних із забезпеченням надходжень до

бюджетів усіх рівнів, і на цій основі – підвищенням життєвого рівня населення.

Податкова система України має певну структуру, основу якої становить визначена та законодавчо затверджена класифікація податків (табл. 2).

На сьогодні головне завдання, що стоїть перед державою – це максимально спростити структуру податкової системи України для забезпечення стабільності податкових надходжень до бюджету.

В.І. Островецький [2] вбачає ключове призначення податкових надходжень у забезпеченні країни фінансовими ресурсами з метою фінансування державних видатків. Важливим інструментом реалізації стягування податкових платежів є зведення бюджету, що фінансується за допомогою податків, позик, іноземної допомоги та емісії грошей.

В умовах сучасного розвитку економіки України податки є основним важелем макроекономічного регулювання, що впливають не тільки на інтереси держави, але й платників.

Свої дослідження у сфері податкового регулювання як елементу загального державного регулювання економіки підтверджує П.П. Дубенецька, яка виділяє низку принципів податкового регулювання, що в цілому забезпечують ефективність механізму макроекономічного регулювання. До них автор відносить: системність, комплексність, наукову обґрунтованість, пріоритетність, узгодження інтересів, адаптацію, безперервність, мінімальну достатність, ефективність здійснення, раціональність поєднання стратегічного й тактичного підходів, а також законодавчу урегульованість [6, с. 38–39].

Таблиця 1

Функції податків та їх характеристика

Функція податків	Характеристика
Фіскальна	Забезпечує отримання та акумулювання податкових платежів та тим самим формування основної дохідної частини бюджету з метою забезпечення виконання державою соціально-економічних завдань
Регулююча	Виступає стимулюючим чи дестимулюючим фактором у впровадженні різних видів податків, змінюючи базу оподаткування чи податкові ставки, податкові пільги для певних суб'єктів податкових відносин та певних форм економічної діяльності, регіонів
Контрольна	Забезпечує контроль здійснення фінансово-господарської діяльності організацій і громадян за допомогою податків та допомагає оцінити ефективність податкової системи держави
Розподільча	Забезпечує розподіл отриманих до бюджету платежів між галузями та регіонами
Соціальна	Тісно пов'язана з фіскальною функцією і проявляється в тому, що частина податків, згідно з розробленими та затвердженими програмами соціального розвитку, направляється у вигляді соціальної допомоги в регіони

Для того щоб дійсно оцінити роль податків у формуванні доходної частини бюджету України, розглянемо динаміку доходів Зведеного бюджету України за 2011–2015 рр. (табл. 3).

Таким чином, у цілому за 2011–2015 рр. доходи Зведеного бюджету України мали стійку тенденцію до зростання. Найбільший

темп росту спостерігався за іншими надходженнями до бюджету (у 2,4 рази). Темп росту неподаткових надходжень (у 2,2 рази) у цілому виявився більшим за темп росту податкових (136,6%). За даними табл. 3, у структурі Зведеного бюджету країни суттєво переважають податкові надходження, що підтверджує

Таблиця 2

Класифікація податків [10]

Класифікаційна ознака	Види
Залежно від органу влади, який установлює і скасовує податки та території їх дії	- загальнодержавні, що встановлюються Верховною Радою України і справляються на своїй території України; - місцеві – встановлюються сільськими, селищними, міськими радами відповідно до переліку і в межах граничних розмірів ставок, установлених законами України
За видом фонду, до якого надходять податки	- закріплені – надходять до конкретного бюджету або спеціального цільового фонду; - регулюючі – надходять одночасно до бюджетів різних рівнів у пропорціях відповідно до бюджетного законодавства
За видом платника	- податки з фізичних осіб; - податки з юридичних осіб; - змішані
За формою оподаткування	- прями, що встановлюються безпосередньо щодо платників податків і сплачуються за рахунок їхніх доходів, а сума податку безпосередньо залежить від розмірів об'єкта оподаткування; - непрямі – встановлюються в цінах на товари і послуги та сплачуються за рахунок цінової надбавки, а їх розмір для окремого платника прямо залежить від його доходів
За економічним змістом	- податки на доходи – безпосередньо стягуються з доходів фізичних та юридичних осіб; - податки на споживання – сплачуються не при отриманні доходів, а при їх використанні; - податки на майно, що встановлюються стосовно рухомого та нерухомого майна
За періодичністю стягнення	- разові; - систематичні
За обліком податкового платежу	- податки, фінансовані споживачем (акциз, ПДВ); - податки, що включаються до собівартості; - податки, фінансовані за рахунок балансового прибутку; - податки, фінансовані за рахунок чистого прибутку
За методом оподаткування	- прогресивні; - пропорційні; - регресивні
За формою стягнення	- грошові; - натуральні

Таблиця 3

Динаміка доходів Зведеного бюджету України за 2011–2015 рр., млн. грн. [12]

Надходження	Роки					2015 р. у % до 2011 р.
	2011	2012	2013	2014	2015	
Податкові, всього	332006	357292	339738	347888	453664	136,6
У т.ч. місцеві бюджети державний бюджет	71640 260366	84097 273195	89981 249757	85909 261979	85742 367922	119,7 141,3
Неподаткові, всього	60004	80923	84981	80613	130409	у 2,2 р.б.
У т.ч. місцеві бюджети державний бюджет	10916 49088	12636 68288	12128 72853	12258 68355	19812 110597	181,5 у 2,3 р.б.
Інші	3858	4035	3840	7943	9368	у 2,4 р.б.

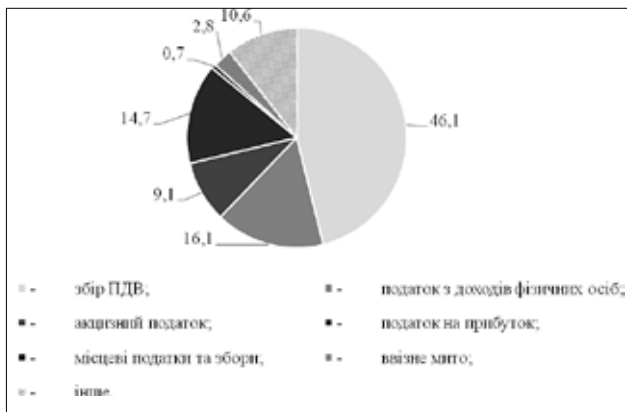

їх важливість як важеля макроекономічного регулювання і вказує на те, що оподаткування дійсно є методом акумуляції державою внутрішніх джерел формування доходів [3].

Згідно з Податковим кодексом України [13], до складу податкових надходжень Зведеного бюджету відносяться:

- збір ПДВ;
- податок із доходів фізичних осіб;
- акцизний податок;
- плата за користування надрами;
- податок на прибуток;
- місцеві податки та збори;
- ввізне мито;
- відшкодування ПДВ;
- інше.

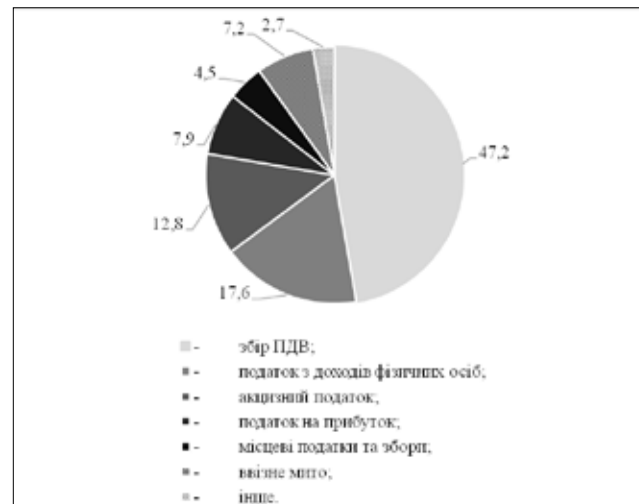
Розглянемо структуру податкових надходжень до Зведеного державного бюджету України за 2011 та 2015 рр. (рис. 1, 2).

Рис. 1. Структура податкових надходжень до Зведеного державного бюджету України за 2011 р., %

Дані рис. 1 свідчать про те, що в структурі податкових надходжень основну питому вагу складає податок на додану вартість (46,1%). Більше 10% складають податкові надходження у вигляді податку з доходів фізичних осіб (16,1%), податок на прибуток (14,7%) та інші надходження (10,6%).

Дані рис. 2 свідчать про те, що в структурі податкових надходжень основну питому вагу складає також податок на додану вартість (47,2%). Бачимо, що частка цього податку в структурі доходної частини бюджету збільшується. Зросла також частка податкових надходжень у вигляді податку з доходів фізичних осіб (17,6%). Більше 10% у структурі в 2015 р. став займати акцизний податок (12,8%), тоді як податкові надходження від податку на прибуток у загальній структурі зменшились до 7,9% у 2015 р. порівняно з 14,7% у 2011 р.

Рис. 2. Структура податкових надходжень до Зведеного державного бюджету України за 2015 р., %

Аналізуючи існуючу динаміку податкових надходжень, що формують основну частину доходів державного бюджету України, нами було встановлено, що рівень податкового навантаження на платників за останні п'ять років суттєво змінився. Незважаючи на те що рівень доходної частини бюджету країни з року в рік зростає і, здається, життєвий рівень населення також підвищується, необхідно продовжувати шукати нові шляхи вдосконалення системи оподаткування, яка забезпечила баланс між податковим навантаженням на державу і окремих її суб'єктів.

Висновки із цього дослідження. Для вирішення питань податкового регулювання доцільно насамперед провести реформування всієї податкової системи України шляхом розробки та затвердження такої моделі, яка б враховувала інтереси не тільки держави, але й платників податків. В умовах постійних змін у законодавчо-нормативній базі звернути увагу на процес адаптації нових критеріїв до стягування податків та зборів через урегулювання процедур розрахунку та сплати податкових платежів, що, безумовно, пов'язані з побудовою стабільної та ефективної банківської системи України. Крім того, будь-які зміни повинні бути обов'язково узгоджені з прийнятою бюджетною та податковою політикою держави починаючи із законодавчого рівня. Слід зауважити, що будь-які зміни потребують системного підходу, що забезпечить зважене використання податкових, бюджетних, соціальних, економічних, фінансових важелів із метою досягнення поставлених державою завдань щодо розвитку.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Федосов В.М. Податкова система України : [підруч.] / В.М. Федосов, В.М. Опарін, Г.О. П'ятаченко [та ін.]. – К. : Либідь, 1994.
2. Островецький В.І. Формування податкових надходжень бюджету в умовах трансформації економіки України : дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.04.01 / В.І. Островецький ; Науково-дослідний фінансовий ін-т при Міністерстві фінансів України. – К., 2006. – 222 с.
3. Суторміна В.М. Фінанси зарубіжних корпорацій / В.М. Суторміна, В.М. Федоров, Н.С. Рязанова. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
4. Мірчев О.В. Проблеми і шляхи нарощування податкового потенціалу у світлі реалізації окремих принципів податкового кодексу України / О.В. Мірчев // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. – 2011. – № 2(14). – С. 134–138.
5. Панасюк Б.Я. Податковий кодекс – барометр становища у суспільстві / Б.Я. Панасюк // Економіка України. – 2002. – № 12. – С. 12–20.
6. Дубенецька П.П. Податкове регулювання в системі управління національним господарством : дис. ... канд. економ. наук : спец. 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством» / П.П. Дубенецька. – Львів, 2015. – 254 с.
7. Савчук В.А. Податкове регулювання економіки: сутність та проблеми реалізації в Україні / В.А. Савчук // Інвестиції: практика та досвід. – 2014. – № 1. – С. 62–64.
8. Мельник В.М. Генеза теорій податків / В.М. Мельник // Фінанси України. – 2004. – № 8. – С. 43.
9. Малкіна Я.Д. Економічний зміст податків, їх роль та сучасний стан податкової системи України / Я.Д. Малкіна // Вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. – 2015. – Вип. 6. – С. 854–858.
10. Податкова система : [навч. посіб.] / В.Г. Баранова, О.Ю. Дубовик, В.П. Хомутенко [та ін.] ; за ред. В.Г. Баранової. – Одеса : ВМВ, 2014. – 344 с.
11. Оподаткування в Україні : [навч. посіб.] / Н.М. Дєєва, Н.І. Редіна, Т.О. Дулік [та ін.] ; за ред. Н.І. Редіної. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 544 с.
12. Ціна держави [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://cost.ua/budget/revenue/>.
13. Податковий Кодекс України від 2 жовтня 2010 р. № 2755-VI, зі змінами та доповненнями [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.

УДК 351.863:6588

Управління безпекою реорганізації ПАТ «Нафтогаз України» відповідно до Третього енергетичного пакету Європейського Союзу на засадах системного аналізу

Овецька О.В.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри менеджменту і адміністрування
Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу

У статті досліджено актуальні проблеми реорганізації системи НАК «Нафтогаз» та ринку газу в Україні за європейським зразком у контексті імплементації нових енергетичних стандартів. Обґрунтовано доцільність використання унікальних можливостей теорії систем та системного аналізу в галузі управління економічною безпекою при реформуванні нафтогазового комплексу.

Ключові слова: енергетичні пакети, енергетичне співтовариство, ринок природного газу, регламент ЄС, безпека, система, системний аналіз.

Овецкая О.В. УПРАВЛЕНИЕ БЕЗОПАСНОСТЬЮ РЕОРГАНИЗАЦИИ НАК «НАФТОГАЗ УКРАИНЫ» В СООТВЕТСТВИИ С ТРЕТЬИМ ЭНЕРГЕТИЧЕСКИМ ПАКЕТОМ ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА НА ПРИНЦИПАХ СИСТЕМНОГО АНАЛИЗА

В статье исследованы актуальные проблемы реорганизации системы НАК «Нафтогаз» и рынка газа в Украине по европейскому образцу в контексте имплементации новых энергетических стандартов. Обоснована целесообразность использования уникальных возможностей теории систем и системного анализа в области управления экономической безопасностью при реформировании нефтегазового комплекса.

Ключевые слова: энергетические пакеты, энергетическое сообщество, рынок природного газа, регламент ЕС, безопасность, система, системный анализ.

Ovetska O.V. SAFETY MANAGEMENT OF REORGANIZATION PJSC «NAFTOGAZ UKRAINE» ACCORDING TO THE THIRD SET OF POWER LAWS OF EUROPEAN UNION ON THE BASIS OF SYSTEM ANALYSIS

The article explored topical issues reorganization of «Naftogaz» and gas market in Ukraine for the European model in the context of the implementation of new energy standards. By substantiate the feasibility of using the unique capabilities of systems theory and systems analysis in the field of economic safety in reforming the oil and gas industry.

Keywords: set of power laws, Energy Community, the natural gas market, the EU regulations, safety, system, system analysis.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Згідно з планом заходів щодо виконання зобов'язань Україною у рамках Договору про заснування Енергетичного Співтовариства, відповідальними за приведення нормативно-правової бази українського ринку природного газу відповідно до вимог Другого та Третього енергопакетів (зокрема Регламенту ЄС № 715/2009 Європейського Парламенту та Ради від 13 липня 2009 р. про умови доступу до мереж постачання природного газу [1, с. 20] та Директиви 2009/73/ЄС щодо загальних правил для внутрішнього ринку природного газу, яка скасовує Директиву 2003/55/ЄС [2]) є НКРЕ, Міненерго та НАК «Нафтогаз України».

У липні 2010 р. було ухвалено Закон «Про засади функціонування ринку природного газу» [3], який містив більшість вимог, зафік-

сованих у Брюссельській декларації, що Україна та ЄС схвалили в березні 2009 р., та відповідав основним принципам Директиви 2003/55/ЄС. Згідно з вимогами Директиви ЄС 2003/55/ЄС про забезпечення незалежності оператора газотранспортної системи – «Укртрансгазу», його юридичної та організаційної структури, процесів прийняття рішень і бухгалтерської звітності Верховна Рада 13 березня та 13 квітня 2012 р. внесла зміни в закони України «Про управління об'єктами державної власності» та «Про трубопровідний транспорт». Це дало змогу Кабміну 13 червня 2012 р. здійснити необхідні кроки з реорганізації дочірніх підприємств «Нафтогазу» у публічні акціонерні товариства. Кабмін видав Розпорядження № 360-р «Про реорганізацію дочірніх компаній НАК «Нафтогаз України» [4].

З 1 жовтня 2015 р. введено в дію Закон України «Про ринок природного газу» [5] від 09.04.15 р. № 329-VIII (з одночасним припиненням дії Закону України «Про засади функціонування ринку природного газу»), який визначає правові засади функціонування ринку природного газу України, заснованого на принципах вільної конкуренції та безпеки постачання природного газу, а також здатного до інтеграції з ринками природного газу держав – сторін Енергетичного Співтовариства, у тому числі шляхом створення регіональних ринків природного газу.

Головними стратегічними завданнями нового менеджменту стали реформа «Нафтогазу» та ринку газу в Україні за європейським зразком, а також забезпечення надійності постачання газу споживачам. У 2014 р. в НАК «Нафтогаз України» було проведено реорганізацію з огляду на стратегічні цілі підприємства – створено нові або переформатовано 15 підрозділів компанії. Зокрема, створено Департамент енергоефективності та енергозбереження; Департамент реформування та розвитку бізнесу; Департамент економічної, промислової, інформаційної безпеки та управління ризиками. У компанії продовжується робота над оптимізацією організаційної структури, бізнес-процесів та системи управління підприємством [6].

Проте, на жаль, незважаючи на доволі значний обсяг роботи міністерства й відомства у рамках імплементації вимог Другого й Третього енергопакетів, впроваджені зміни не завжди повною мірою відповідають вимогам ЄС (про що змушені досить дипломатично, але жорстко нагадувати українським урядовцям керівники Єврокомісії).

Ступінь виконання Україною зобов'язань, узятих при вступі до ЄС, можна оцінити як недостатній: лібералізація енергетичного ринку носить зазвичай безсистемний характер, продовжують функціонувати досить неефективні моделі газового та енергоринку, що призводить до реальних загроз національній та енергетичній безпеці України.

Для вирішення цієї проблеми, на нашу думку, потрібна сучасна універсальна методологія, що дає змогу вивчати поведінку систем підвищеного рівня складності. Мова йде про системну методологію, яка розглядає об'єкт пізнання як складну динамічну систему, що функціонує у середовищі і взаємозв'язана з цим середовищем [7, с. 45].

Ефективність і дієвість даної методології підтверджується вагомими здобутками багатьох галузей науки та практичної діяльності.

Теорія систем має потужний методологічний потенціал, який можна з успіхом застосовувати для вирішення широкого спектру життєво важливих завдань, зокрема в галузі економічної та енергетичної безпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Аналіз публікацій з теорії систем та системного аналізу (А. Авер'янова, І. Блаубергата, Е. Юдіна, В. Могилевського, В. Садовського, М. Сєтрова, А. Уємова, Ю. Черняка, Є. Голубкова, І. Дудника, Ю. Сурміна тощо) та дослідження думки експертів у галузі безпеки, серед яких – О. Ареф'єва, О. Барановський, І. Бланк, З. Варналія, Т. Васильців, В. Геєць, А. Єпіфанов, М. Єрмошенко, Т. Іванюта, А. Кірієнко, Г. Козаченко, Т. Кузенко, О. Марченко, І. Мойсеєнко, В. Мунтіян, І. Отенко, С. Покропивний, Г. Ситник, А. Ревенко, О. Терещенко, С. Шкарлет, В. Шлемко, В. Ярочкін та ін. – дає змогу зробити наступні висновки:

- існуючі публікації з системного аналізу демонструють унікальні можливості використання теорії систем не лише в наукових дослідженнях, але й в інших сферах організаційного життя, зокрема в галузі управління економічною безпекою під час реформування нафтогазового комплексу України;

- досить ґрунтовно викладені аспекти теорії систем є, безумовно, важливим елементом формування наукового системного світогляду сучасних менеджерів, зокрема нафтогазового профілю;

- відсутність загальноприйнятого підходу щодо формування системних засад управління економічною безпекою в існуючих виданнях, недостатньо збалансований матеріал щодо змісту, структури, логічної послідовності процесу управління безпекою на кібернетичних засадах, недостатня її дидактична й методична опрацьованість не дає змоги повністю реалізувати потенціал для вирішення нагальних питань реформування системи управління нафтогазового сектору економіки України.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Попередні міркування дали змогу визначити мету роботи як формування теоретико-методичних засад управління економічною безпекою, які відобразатимуть головні принципи системного аналізу та розуміння автором дидактичної сутності загальної теорії систем у практичній діяльності сучасних галузевих систем, зокрема нафтогазового профілю.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розуміння автором економічної безпеки як «характеристики системи, що здатна

до само-організації та саморозвитку, відображає стан внутрішнього і зовнішнього гомеостазу, при якому економічні параметри дають змогу зберегти головні її властивості, стан біокібернетичної рівноваги системи і стійкість при мінімізації загроз, а також можливість адаптації до змін середовища адекватною зміною параметрів системи» [8, с. 135] узгоджено із методологією системного аналізу. Це досягається в результаті використання таких базових понять теорії систем, як цілісність, складність, багатофункціональність, цільова спрямованість тощо.

Серед головних положень, на яких ґрунтується системна методологія, ключовими є, зокрема, дослідження структури системи, тобто внутрішньої організації та взаємозв'язку компонентів; дослідження комунікації системи із зовнішнім середовищем; виявлення закономірностей та тенденцій розвитку системи [9, с. 12]. Тому мету дослідження можна сформулювати таким чином: пізнання змістовної сутності, специфіки об'єкта управління та притаманних йому системних, інтегративних властивостей. Інтегративні (системні) якості системи виявляються в наявності таких її властивостей, які, з одного боку, не притаманні повною мірою жодному з її елементів, а з іншого – не зводяться до простої суми властивостей її елементів, а є якісно вищими та складнішими за таку суму [9, с. 16].

Поява нових інтегративних властивостей зумовлена, по-перше, «об'єднанням» спільних функцій і властивостей елементів; по-друге, відмиранням тих окремих функцій певних елементів, які «непотрібні» системі; по-третє, набуттям або посиленням окремими елементами певних функцій, що викликаються потребами системи; по-четверте, неповною впорядкованістю взаємодії елементів та внутрішньосистемною спеціалізацією їх функцій.

У теоретико-методичному аспекті це означає дотримання та реалізацію наступних положень:

- формулювання загальних закономірностей здійснення досліджень, спрямованих на пошук найкращого вирішення існуючих проблем реформування управління нафтогазовим комплексом на основі методології теорії систем;

- застосування конкретних наукових методів дослідження системи та складових елементів, визначення взаємозв'язків як усередині системи, так і системи з оточуючим середовищем;

- обґрунтування принципів інтегрування різних методів, прийомів дослідження проблем безпеки в межах системного аналізу у взаємоо-

умовлену сукупність методів аналізу системи управління нафтогазовим комплексом.

У прикладному плані – обґрунтувати рекомендації, конкретні шляхи, засоби і ресурси вдосконалення існуючих галузевих систем, що зумовлені змінами як зовнішнього середовища, так і внутрішніх процесів у системі.

Внутрішній зміст, структура, властивості систем зумовлюють відповідну специфіку застосування методів їх дослідження. Вони мають бути спрямовані на розкриття сутності системи, пояснення механізму її функціонування, виявлення істотних взаємозв'язків та співвідношень між компонентами, обґрунтування тенденцій її розвитку. Таке розуміння змісту та завдань дослідження передбачає застосування сукупності взаємозв'язаних методів її класифікації. Зокрема за змістовно-ієрархічним критерієм та основними класифікаційними ознаками (природа системи, масштабність, складність, детермінованість, характер розвитку в часі, інформаційна забезпеченість [9, с. 66]) досліджувану систему слід ідентифікувати як:

- суперглобальну за масштабністю залежно від кількості характеристик, необхідних для повного опису системи на стадії її вивчення та аналізу (з числом характеристик понад 100);

- змішану за ступенем детермінованості, опис якої можливий частково в детермінованому, частково – в стохастичному вигляді;

- надскладну за ознаками складності на основі ступеня взаємозалежності характеристик, що використовуються для опису систем (системи, для опису яких необхідно враховувати взаємозв'язки між змінними; головні інструменти аналізу – множинний кореляційний аналіз, факторний та дисперсний аналіз тощо).

В умовах існування двох принципово різних підходів до визначення системи (дескриптивного та конструктивного), на нашу думку, увагу заслуговує останній, коли за заданою функцією конструюється відповідна до неї структура і при цьому використовується не лише функціональний, але й функціонально-цільовий підхід, оскільки система повинна відповідати певним цілям конструювання [10, с. 58]. Система виступає, таким чином, засобом розв'язання проблеми.

Проте слід зауважити, що система вважається складною за умови великої кількості елементів (поліелементність) та складності структури, що виявляється не лише у великій кількості та багатоманітності зв'язків між елементами, але й у наявності різних типів структури (поліструктурність).

Наприклад, Другий етап плану дій щодо корпоративного управління ПАТ «НАК «Нафтогаз України» (перехідний період – 03.11.2015–31.03.2017 рр.) [11] передбачає захід «Затвердження стратегії, бюджетів, ключових політик і ключових функціональних підрозділів затвердження стратегії «Нафтогаз» та групи». Практичне виконання заходу включає: затвердження бюджету для «Нафтогазу» (бюджет повинен включати фінансування функціонального підрозділу групи з фінансового контролю та комплаєнсу, функціонального підрозділу з внутрішнього аудиту, функціонального підрозділу з управління ризиками тощо); підтримку схеми ключових функціональних підрозділів та напрямів діяльності, а також стратегії реформування; визначення очікуваної продуктивності для кожного керівного працівника компанії та працівників, що обіймають ключові посади; затвердження політики внутрішнього контролю та комплаєнсу; затвердження політики внутрішнього аудиту; підтримку структури нового функціонального підрозділу з управління ризиками та затвердження результатів аналізу ризиків, підтримки політики щодо розкриття інформації та прозорості.

Наступною ознакою складної системи доцільно вважати поліфункціональність – наявність багатьох функцій, які перебувають між собою в певній залежності та підпорядкованості.

Зокрема, планом дій щодо корпоративного управління ПАТ НАК «Нафтогаз України» передбачено захід «Створення схеми ключових функціональних підрозділів і напрямів діяльності до 1 лютого 2016 року», який включає підготовку, затвердження та надання Наглядовій раді докладної схеми ключових функціональних підрозділів і напрямів діяльності (технологічної схеми) «Нафтогазу» та її дочірніх підприємств і запровадження чіткого порядку їхнього підпорядкування та звітування. При цьому схема повинна відображати поточну ситуацію та передбачати стратегію реформування [11].

Це означає, що складна система, по-перше, має внутрішньосистемні та зовнішньо системні функції; по-друге, всі функції даної системи взаємозалежні та підпорядковані зазвичай виконанню головної функції (мети) системи.

Для складних систем, як відомо, властива певна організація – це процес і результат упорядкування системи для досягнення мети її розвитку. Організація системи виявляється в структурному (впорядкування структури), функціональному та процесуально-часовому відношеннях. Тобто складна система,

по-перше, має складну впорядкованість (підпорядкованість, ієрархію); по-друге, відзначається складними процесами, що відбуваються в системі, з метою її впорядкування.

Саме дослідження структури НАК «Нафтогаз України» дає можливість виявити всю повноту взаємозв'язків елементів, виділити серед них суттєві і несуттєві, необхідні і випадкові, зрозуміти характер детермінації частин цілим і зворотний вплив частин на цю цілісність. Цим самим виявляється складна архітектура цілого, фактори і джерела його існування, внутрішній механізм його функціонування, взаємодії із середовищем.

Створення функціонального підрозділу з внутрішнього аудиту (згідно з Планом дій щодо корпоративного управління ПАТ «НАК «Нафтогаз України» до 29 квітня 2016 р.) передбачає розробку відповідно до найкращих міжнародних стандартів та подання структури служби внутрішнього аудиту, стратегії внутрішнього аудиту та політики внутрішнього аудиту Аудиторському комітету для затвердження; здійснення комплексної оцінки ризиків і підготовку плану аудиту тощо [11].

Отже, важливим етапом є пошук системоутворюючих факторів та дослідження їхньої специфіки та особливостей, оскільки природа їх є такою, що вони не лише виступають джерелом виникнення системи, але й відіграють важливу роль у підтримці рівноваги системи: система, яка вийшла зі стану рівноваги, «включає» системоутворюючий фактор, який забезпечує досягнення нею стану гомеостазу (динамічної рівноваги).

Здатність системи повертатися до рівноважного стану прямо пов'язана з її стійкістю, тобто здатністю протистояти зовнішньому деструктивному впливу та зберігати свою структуру і функції в умовах зміни зовнішнього середовища. Власне, внутрішня рівновага системи (збалансованість елементів) та зовнішня (збалансованість системи і середовища) є одним із найдосконаліших механізмів самозбереження системи.

Прагнення системи до самозбереження та самовдосконалення (згідно з організаційними законами самозбереження та саморозвитку) дає змогу вирішувати і найважливішу проблему виживання системи в сучасних динамічних, «агресивних» умовах – адаптацію, тому особливий інтерес представляють такі категорії, як «рівновага» та «стійкість системи», оскільки серед захисних механізмів системи, які забезпечують її стійкість – інерційність системи та спроможність до адаптації, тобто

«спроможність пристосовуватись до умов, які змінюються, в певних межах» [10, с. 155].

Управління складними системами сьогодні ускладнюється тим, що функціонування такого роду систем здійснюється в умовах постійних змін внутрішнього і зовнішнього середовища. Отже, завдання управління полягає в тому, щоб найбільше впливати на ці зміни, що досягається за рахунок своєчасної й ефективної перебудови структури системи відповідно до нових умов.

Висновки з цього дослідження. Імплементация нових енергетичних стандартів в Україні (Директиви 2009/73/ЄС Європейського Парламенту та Ради стосовно спільних правил для внутрішнього ринку природного газу та Регламенту ЄС № 715/2009 Європейського Парламенту та Ради про умови доступу до мереж постачання природного газу) можлива за певних умов, серед яких – розробка та впровадження комплексу заходів реструктуризації державного нафтогазового комплексу у відповідності до обраної моделі відокремлення.

Оцінюючи процес реформ у газовому секторі України, слід, на жаль, констатувати, що незважаючи на необхідні кроки, зокрема з реорганізації дочірніх компаній НАК «Нафтогаз України», робота профільних міністерств і відомств, відповідальних за приведення енер-

гетичного законодавства України відповідно до європейських, містить значну кількість проблем і недоліків, зазвичай має конфліктний та безсистемний характер.

Успішне здійснення реформ в енергосекторі на рівні сучасних вимог без застосування теорії систем та системного аналізу вбачається неможливим. Система управління повинна бути за ступенем різноманітності адекватна обсягу управління. Стосовно організаційних систем це означає необхідність використання при розв'язанні завдань управління, зокрема економічною безпекою, комплексу сучасних методів управління, які відповідатимуть рівню складності задач.

Розглянуті характеристики системи є важливими методологічними джерелами для застосування методів пізнання організаційних систем у цілому та дослідження систем економічної безпеки нафтогазових підприємств зокрема.

Проте слід також розуміти, що ігнорування принципу системності в будь-яких процесах реформування незмінно призводить до кризи як керованої, так і керуючої систем менеджменту, що породжує управлінський хаос здійснення реструктуризації вітчизняного нафтогазового комплексу та призводить до реальних загроз національній та енергетичній безпеці України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Реферативний огляд європейського права / За заг. ред. В.О. Зайчука ; Інститут законодавства Верховної Ради України. – К., 2009. – Вип. 15. – 54 с.
2. Directive 2009/73/ EC of the European Parliament and of the council of 13 July 2009 “Concerning common rules for the internal market in natural gas and repealing Directive 2003/55/EC” (Text with EEA relevance) // Official Journal of the European Union. – 14.8.2009. – L 211/94. – 136.
3. Закон України «Про засади функціонування ринку природного газу» від 8.07.2010 р. № 2467-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 48. – Ст. 566 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2467-17>.
4. Розпорядження Кабміну «Про реорганізацію дочірніх компаній НАК «Нафтогаз України» від 13 червня 2012 р. № 360-р. // Урядовий кур'єр. – 2012. – № 125 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show /ru/360-2012-%D1%80>.
5. Закон України «Про ринок природного газу» від 09.04.2015 р. № 329-VIII // Відомості Верховної Ради. – 2015. – № 27. – Ст. 234 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/329-19>.
6. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.naftogaz.com/www/3/nakweb.nsf/0/628C4CEF5C1A3E77C2257E0B0047594B?OpenDocument>.
7. Овецька О.В. Управління економічною безпекою підприємства на кібернетичних засадах / О.В. Овецька // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Перспективи розвитку національної економіки» (12–13 лютого 2016 р.). – Запоріжжя : СІЕУ, 2016. – С. 45–48.
8. Овецька О.В. Управління економічною безпекою підприємства / О.В. Овецька // Сучасні технології підвищення ефективності управління галузевими і регіональними соціально-економічними системами : [монографія]. – Івано-Франківськ : ФНТУНГ, 2015. – С. 130–144.
9. Дудник І.М. Вступ до загальної теорії систем / І.М. Дудник. – К. : Кондор, 2009. – 205 с.
10. Сурмин Ю.П. Теория систем и системный анализ : [учеб. пособ.] / Ю.П. Сурмин. – К. : МАУП, 2003. – 368 с.
11. Управління по зв'язках з громадськістю НАК «Нафтогаз України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.naftogaz.com/www/3/nakweb.nsf/0/DDF058F6412 F06C8C2257 F4900584C01? Open Document>.

Напрями забезпечення продовольчої безпеки шляхом упровадження біотехнологій у сільське господарство: міжнародний досвід

Пилипенко К.А.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри організації бухгалтерського обліку
Полтавської державної аграрної академії

У статті досліджено значення вітчизняного агропромислового комплексу у формуванні національної продовольчої безпеки. Охарактеризовано переваги застосування біотехнологій у сільському господарстві. Обґрунтовано розвиток біотехнологій у міжнародній політиці США та визначено перспективи їх упровадження вітчизняними товаровиробниками.

Ключові слова: продовольча безпека, експорт, імпорт, сільське господарство, продуктивність, інвестиції, біотехнології, потенціал.

Пилипенко Е.А. ВНЕДРЕНИЕ БИОТЕХНОЛОГИЙ В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ: МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ

В статье исследовано значение отечественного агропромышленного комплекса в формировании национальной продовольственной безопасности. Охарактеризованы преимущества применения биотехнологий в сельском хозяйстве. Обосновано развитие биотехнологий в международной политике США и определены перспективы их внедрения отечественными товаропроизводителями.

Ключевые слова: продовольственная безопасность, экспорт, импорт, сельское хозяйство, производительность, инвестиции, биотехнологии, потенциал.

Pylipenko K.A. THE INTRODUCTION OF BIOTECHNOLOGY IN AGRICULTURE: INTERNATIONAL EXPERIENCE

Investigated the value of domestic agricultural sector in the formulation of national food security. The characteristic advantages of the use of biotechnology in agriculture. Grounded development of biotechnology in U.S. foreign policy and the prospects for its implementation by domestic producers.

Keywords: food safety, export, import, agriculture, productivity, investment, biotechnology potential.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Глобальна продовольча безпека залежить як від величини урожаю, обумовленого кліматичним чинником, так і від методів державного регулювання аграрних ринків та експорту. Україна на власному досвіді дізналася, як непередбачуване запровадження експортних обмежень підриває довіру країн-імпортерів, тим більше що несприятливі погодні умови в нашому регіоні можуть співпадати з такими ж негараздами в інших частинах світу. Впродовж останніх років Україна посідає одне з провідних місць серед країн – виробників та експортерів зернових культур. Наша країна міцно закріпилася у п'ятірці найбільших експортерів кукурудзи та ячменю і в десятці найбільших експортерів пшениці. Ці чинники вже не перший рік приваблюють до нашої країни імпортерів та виробників зернових. Проте різке зростання цін на продовольство у світі в поєднанні з існуючими в низці країн, що розвиваються, проблемами постачання продовольством загрожують глобальній продовольчій безпеці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню загроз, що сприяють виникненню проблеми нестачі продовольства на глобальному рівні, приділено чимало уваги. Зокрема, їх досліджували такі іноземні вчені, як Дж. Алстрон, К. Джейлі, С. Карр, А. Креттігер, А. Володін, В. Кашин, А. Магомедов, А. Мерзлов, Н. Стуканова та ін. Серед вітчизняних учених значну увагу у своїх наукових працях приділяли О. Білорус, В. Власов, М. Дем'яненко, В. Збарський, В. Месель-Веселяк, Ю. Нестерчук, Т. Олійник, Б. Пасхавер, П. Саблук, О. Шпичак та ін.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета дослідження полягає в обґрунтуванні значення розвитку агропромислового комплексу під час формування національної продовольчої безпеки та конкурентних переваг вітчизняної економіки на світовому ринку шляхом упровадження біотехнологій у сільське господарство.

Виклад основного матеріалу дослідження. В ідеальних умовах сільське, лісове

та рибне господарства можуть забезпечити повноцінним харчуванням усіх і генерувати адекватний рівень доходу, підтримуючи при цьому інтереси людей у контексті розвитку сільського господарства і заходів по захисту навколишнього середовища.

Але наразі наші угіддя, запаси прісної води, океани, ліси і біологічне різноманіття стрімкими темпами виснажуються і швидко деградують. Причиною цього є зміна клімату, яка чинить усе більш потужний тиск на ресурси, від яких ми залежимо. І якщо ми хочемо нагодувати 925 млн. голодуючих сьогодні, а також очікуємо до 2050 р. додаткові 2 млрд. осіб, у глобальну систему виробництва продовольства і розвитку сільського господарства необхідно вносити кардинальні зміни [2, с. 86].

Із різних і непростих причин підвищення продуктивності сільськогосподарського виробництва відбулося не в усіх країнах, що розвиваються. Швидше навпаки, спроможність деяких із найвідсталіших в економічному відношенні країн виробляти достатню кількість продовольства сьогодні навіть зменшилася. З економічної точки зору причини полягають у недостатності інвестицій у нові сільськогосподарські технології та менеджмент. Часто відставання породжувалося недостатньою увагою до проблеми та обмеженістю капіталовкладень у наукові дослідження, спрямовані на розробку ефективних, орієнтованих на конкретну місцевість стратегій і технологій.

Сьогодні сектор виробництва продуктів харчування і сільське господарство мають вирішальне значення для екологізації економіки, будучи найбільшим сектором, який забезпечує засобами до існування 40,0% населення Земної кулі. Дрібні фермери, більша частина яких все ще працює на ділянках, зрештованих за рахунок дощових опадів, забезпечують до 80,0% продовольства в країнах, що розвиваються, тому інвестиції в підвищення їх продуктивності є важливим способом для збільшення виробництва продуктів харчування [3, с. 15–22].

Із 1900-х років із фермерських полів зникли близько 75,0% різних сільськогосподарських культур [4, с. 120]. Більш раціональний підхід до використання біорізноманіття в сільському господарстві може сприяти подальшій диверсифікації нашого харчування, розширенню асортименту засобів до існування для сільських громад і розвитку більш гнучких і стійких систем землеробства.

Наука і технологія в ХХ ст. обумовили революційні зрушення в сільському господарстві

багатьох країн світу. Це прогрес у біотехнології, який може бути використаний на користь усього людства, особливо країн, що розвиваються.

Підвищення врожайності та культивування потрібних властивостей у рослин і тварин здавна були головними завданнями сільськогосподарської науки. Сьогодні ці завдання залишаються актуальними для біотехнології, яка може стати важливим засобом боротьби з голодом і забезпечення людства продуктами харчування, водночас зменшуючи негативний вплив сільського господарства на довкілля.

За умов підтримки та вмілого державного регулювання біотехнологія здатна виявити свій величезний потенціал у створенні сортів сільськогосподарських культур, спроможних витримувати екстремальні кліматичні умови, протистояти хворобам і шкідникам, потребувати меншої кількості хімічних добрив і засобів захисту рослин і водночас мати вищі поживні якості. У ході проведених досліджень нами визначено переваги біотехнологій у сільському господарстві, які розглянуті в різних джерелах інформації та різних науковців (табл. 1). Майже всі рослини слід вважати генетично модифікованими. Генетична модифікація відбувається кожного разу, коли рослина як представник певного виду дає потомство. Її нащадки є не копією батьківського чи материнського організму, а комбінацією обох.

Протягом століть люди культивували і схрещували рослини з метою виведення сортів зі специфічними, бажаними характеристиками. Так, наприклад, кукурудза в тому вигляді, в якому вона знайома нам сьогодні, лише віддалено нагадує свого предка теосінте, або *Zea mexicana*, – високий злак, що випускає початки завдовжки з палець, на яких розташовані в один рядок кілька зерняток [3, с. 15–22]. Кукурудзу, вирощувану сьогодні, культивували протягом багатьох років, перш ніж вона стала харчовою культурою з властивостями, що істотно відрізняють сучасну рослину від її попередників. У процесі схрещування рослин із метою одержання гібридів відбувається рекомбінація мільйонів генів. Науковцям доводиться відбирати і повторно схрещувати одержані рослини іноді протягом кількох років, аби отримати екземпляри з якомога більшою кількістю позитивних якостей і з мінімальною кількістю негативних.

Сучасні біотехнології є засобами, що дають ученим змогу відбирати окремі гени, які відповідають за формування бажаних властивостей, упроваджувати їх у рослинну клітину і

Розвиток біотехнологій у міжнародній політиці США

Значення біотехнологій у сільському господарстві різними науковцями	Характеристика
А. Ларсон, помічник державного секретаря з питань економіки, бізнесу та сільського господарства	Науково обґрунтовані правила застосування біотехнологій у сільському господарстві роблять вагомий внесок у розвиток вільної торгівлі безпечною біотехнологічною продукцією, а також у розширення сфери практичного застосування здобутків біотехнології задля забезпечення економічного розвитку. Біотехнології – одні з найперспективніших сучасних здобутків, вони надто важливі для майбутнього, щоб ними знехтувати.
Дж.Б. Пенн, помічник міністра сільського господарства з питань фермерських господарств і міжнародної сільськогосподарської політики	Біотехнології мають у собі потенціал, який відіграватиме важливу роль у підвищенні ефективності сільського господарства в країнах, що розвиваються. Вони мажуть допомогти задовольнити потребу у продуктах харчування, збільшити доходи населення та зберегти навколишнє середовище для покоління, яке прийде.
Л.М. Кроффорд, заступник голови Адміністрації США з продовольства та ліків	Біоінженерія має відчутні переваги перед традиційною селекцією, оскільки значно зменшує ризик появи у гібридів негативних характеристик.
Посол Т.П. Голл, місія США в Агентстві з проблем продовольства та сільського господарства Організації Об'єднаних Націй	Країни, яким загрожує масовий голод, повинні мати на увазі, що відмова від продовольчої допомоги з компонентами біотехнологічного походження може обернутися негайними і тяжкими наслідками.
Б. Чессі, професор і виконавчий директор Центру біотехнологій університету штату Іллінойс в Урбані-Шемпейні	Біотехнологія має потенціал, здатний забезпечити їй ключову роль у зменшенні масштабів глобального голоду.
А.М. Шелтон, професор ентомології, Корнеллський університет / Сільськогосподарська дослідна станція штату Нью-Йорк	На молекулярному рівні різні організми є дуже подібними. Саме ця подібність дає змогу успішно переносити потрібні нам гени між організмами, що робить генну інженерію набагато потужнішою за традиційну селекцію, і підвищити врожайність, водночас сприяючи впровадженню екологічно чистих методів виробництва.
Т.Д. Етертон, почесний професор кафедри кормів Університету штату Пенсільванія	Доведено, що корми, створені за допомогою біотехнології, підвищують продуктивність тваринництва, зменшують кількість відходів і токсичних речовин, які можуть викликати захворювання у тварин. Генетично модифіковані корми можуть також поліпшити якість ґрунтів і води завдяки зниженню вмісту фосфору та азоту в продуктах життєдіяльності тварин.

Джерело: згруповано автором за даними [1]

вирощувати рослину з заданими характеристиками. У багатьох аспектах це не що інше, як високотехнологічна версія традиційної селекції. Цей набагато ефективніший процес допомагає уникнути рекомбінації мільйонів генів, яка може призвести до формування у гібридів небажаних властивостей. Біотехнології вирізняються ще й тим, що дають змогу інкорпорувати в клітину одного виду гени, запозичені з клітини іншого виду, що неможливо здійснити засобами традиційної селекції. Це робить біо-

технології надзвичайно потужним і корисним знаряддям для фахівців, які займаються створенням нових сортів рослин.

Слід також зазначити, що врожаїв, котрі ми маємо сьогодні, не було б без активного втручання людини, тобто без селекційної роботи, застосування добрив, зрошування чи використання сучасної сільськогосподарської техніки та обладнання. Якби людина не культивувала кукурудзу протягом багатьох років, замість сучасних сортів цієї рос-

лини ми й досі мали б теосінте [4, с. 208]. Те саме стосується і пшениці, томатів, картоплі, кавунів і будь-якої іншої сільськогосподарської культури, яку ми бачимо сьогодні на прилавках супермаркетів. Отже, біотехнології – це всього лише модернізоване додаткове знаряддя, що з'явилося у довгій історії селекції та сільського господарства.

Якщо перше «покоління» продукції біотехнологічного походження привертало до себе увагу фермерів завдяки високій економічній ефективності її вирощування, то сьогодні на перший план усе активніше починають виходити такі аспекти, як безпечність продукції та екологічність сільськогосподарського виробництва.

Фермери засвідчили своє визнання сортів, одержаних за допомогою біотехнологій, небувалими темпами їхнього впровадження. Згідно з даними Міністерства сільського господарства США, у Сполучених Штатах ще в 2003 р. біотехнологічними (БТ) сортами було зайнято 80,0% площ, засіяних соєю, 38,0% – кукурудзою, та 70,0% – бавовником. Сполучені Штати – не єдина держава, де має місце ця сільськогосподарська еволюція. Інтенсивність впровадження біотехнологій в інших країнах, де їх було схвалено, зокрема в Аргентині, Канаді та Китаї, є приблизно такою ж високою. Як свідчать результати Національного центру проблем харчування та сільськогосподарської політики у Вашингтоні (округ Колумбія), американські фермери відчули користь від біотехнології завдяки впровадженню [1, с. 865–878]:

1) біотехнологічного сорту сої «Раундап Реді» (скорочення витрат гербіцидів на 28,7 млн. фунтів (13018,3 т) за рік; зменшення вартості продукції на 1,1 млрд. доларів за рік);

2) БТ-бавовнику (скорочення витрат інсектицидів на 1,9 млн. фунтів (861,8 т) за рік; зростання обсягів виробництва на 185 млн. фунтів (83,916 т) за рік);

3) БТ-сортів кукурудзи (скорочення витрат інсектицидів більше як на 16 млн. фунтів (7257,6 т) за рік; зростання валового збору зерна на 3,5 млрд. фунтів (1587600 т) за рік);

4) БТ-папайї (завдяки впровадженню сорту, стійкого до спустошливого ураження вірусом кільцеподібної плямистості, скорочення витрат на виробництво цієї культури на Гавайях у 1998 р. становило 17 млн. доларів.

Наведені нами результати однаковою мірою свідчать як про дуже істотне скорочення застосування пестицидів з одночасним зменшенням негативного впливу на довкілля, так і про різке підвищення продуктивності і скоро-

чення витрат виробництва. Незважаючи на те що здобутки, одержані за допомогою біотехнологій, у кожному господарстві різні, загальний економічний ефект від їх впровадження залишається очевидним. Його відчувають не лише фермери, а й навколишнє середовище та споживачі.

Зменшення залежності БТ-сортів від хімічних засобів захисту рослин призводить до зменшення ступеню забруднення води. Скорочення використання отрутохімікатів супроводжується підвищенням рівня безпеки водопостачання та поліпшенням якості питної води, а також оздоровленням природного середовища. Підвищення врожайності завдяки впровадженню БТ-сортів сільськогосподарських культур зменшує навантаження на земельні ресурси, запобігає подальшому вторгненню в уразливі екосистеми та сприяє збереженню дикої природи.

Вирощування БТ-культур супроводжується меншими енерговитратами, оскільки обробку хімічними засобами захисту рослин проводять рідше. Заощадження пального призводить до скорочення викидів в атмосферу вуглецевих сполук, зокрема диоксида вуглецю (CO₂). Використання сортів, стійких до гербіцидів, дає змогу запроваджувати нові технології обробки землі, що зменшують ерозію ґрунтів, особливо безорне рільництво.

Сучасні дослідження дадуть змогу створити сільськогосподарські культури, стійкі до різних видів екологічного навантаження, таких як посуха, різкі коливання температур і засолювання ґрунтів. Учені з багатьох країн світу вивчають також «друге покоління» біотехнологічних продуктів, тобто таких, що мають покращенні споживчі властивості, зокрема підвищену поживність. Багато хто чув про «золотий рис» зі збільшеним вмістом бета-каротину – речовини, що відіграє важливу роль у синтезі вітаміну А. Індійські вчені працюють над виведенням БТ-сортів картоплі з підвищеним вмістом протеїну. Рослини здатні продукувати і вакцини, а це могло б відкрити шлях до медицини, яка не вимагатиме значних витрат для підтримки своєї інфраструктури. Це лише кілька з багатьох прикладів того, як передові наукові дослідження можуть поглибити зміни, які ми сьогодні спостерігаємо у сфері виробництва продуктів харчування. Можливості величезні.

Згідно з прогнозами відносно чисельності населення світу, через 10 років потрібно буде нагодувати на 800–900 млн. осіб більше, ніж сьогодні, а до 2020 р. ця цифра зросте до

1–2 млрд., тобто зрівняється з нинішньою кількістю мешканців Африки та Південної Америки, взятих разом. Такі перспективи є цілком реальними, адже сьогодні майже кожний сьомий мешканець планети страждає від хронічного голоду [4, с. 170]. Це особливо негативно позначається на дитячому населенні: кожна третя дитина на планеті недоїдає і кожні п'ять секунд одна дитина помирає від голоду.

Самі лише біотехнології не здатні нагодувати завтрашній світ. Проте ці надзвичайно перспективні технології у поєднанні з політичними та економічними реформами можуть підвищити продуктивність сільського господарства в країнах, що розвиваються. Вони також допоможуть забезпечити дешевшими продуктами харчування людей із низькою платоспроможністю. Впровадження такої корисної технології у країнах, що розвиваються, без перебільшення, може мати далекосяжні наслідки.

Щорічне зростання врожайності і продуктивності тваринництва в Африці на 3–4% збільшило б доходи на душу населення майже втричі і зменшило б кількість дітей, які потерпають від недоїдання, на 40%. Підвищення продуктивності сільськогосподарського виробництва стимулювало б економічне зростання і розширило б можливості для торгівлі, що супроводжувалося б створенням нових високооплачуваних робочих місць і позитивними зрушеннями у сферах охорони здоров'я та освіти [4, с. 216].

У країнах, що розвиваються, споживачі витрачають на харчі значну частку своїх доходів, проте її можна було б скоротити завдяки ефективнішій системі виробництва продовольчих товарів, що заощадило б кошти громадян для інших цілей і підвищило б якість їхнього життя.

Найкритичнішими регіонами світу, які конче потребують економічного добробуту і стабільності, є країни, що розвиваються. Ефективність сільського господарства у цих країнах повинна підвищуватися більш високими темпами, аби задовольнити потребу в продуктах харчування, збільшити доходи населення та зберегти навколишнє середовище для прийдешніх поколінь. Біотехнології мають у собі потенціал, який відіграватиме важливу роль у досягненні цієї мети.

Очевидною стає необхідність створення сортів сільськогосподарських культур і розробки стратегій менеджменту, які були б значно продуктивнішими в цих умовах. Одне з перших місць серед пріоритетів посідає виве-

дення нових високоврожайних сортів, які б мали покращені агрономічні властивості, були б стійкими до захворювань і шкідників, а також здатними протистояти несприятливим умовам навколишнього середовища, зокрема посухам, високим температурам і засоленості ґрунтів. Великі надії покладаються на біофортифікацію – досить привабливу методику підвищення вмісту вітамінів і мікроелементів у сільськогосподарських культурах, завдяки якій можна підвищити їхні поживні якості.

Успіхи молекулярної біології та генетики істотно розширили можливості селекціонерів по формуванню у рослин нових властивостей. Комерційне застосування сільськогосподарської біотехнології вже дало змогу одержати такі БТ-кукурудзу, рис, картоплю, бавовник і солодку кукурудзу, що не вражаються шкідниками, папайю, гарбузи і картоплю, нечутливі до вірусів, а також стійкі до гербіцидів сорти пшениці, кукурудзи, цукрової тростини, рису, цибулі та буряка, які дають змогу ефективніше боротися з бур'янами.

Поступово нагромаджується досвід, який свідчить про високу продуктивність одержаних за допомогою біотехнології сортів та значну економічну ефективність вирощування їх у фермерських господарствах. Уже встановлено, що їхнє впровадження супроводжується істотним заощадженням коштів на оплату праці, енергоносіїв та хімічних засобів захисту рослин. Ці сорти виявилися нешкідливими і для навколишнього середовища, особливо з огляду на підтримання біологічного різноманіття, зниження вмісту отрутохімікатів у ґрунті і воді та мінімізацію контакту з ними сільськогосподарських працівників і споживачів.

Міжнародна спільнота починає приходити до єдиної думки щодо наукового та нормативного визнання продукції, одержаної за допомогою біотехнології, безпечною для вживання в їжу людьми і згодовування тваринам, сприятливою для навколишнього середовища. Ці та інші перспективні технології спрямовані на підвищення поживних якостей і врожайності основних для Африканського континенту культур: бананів, маніоки, кукурудзи, олійних культур, арахісу, картоплі, рису, проса, сої, солодкої картоплі та пшениці. Картопля і солодка картопля з підвищеним вмістом протеїнів, збагачені каротином рис і насіння олійних культур створюють перспективи поліпшення поживних якостей продуктів харчування. Таким чином, сільськогосподарська біотехнологія з часом зможе відіграти ключову роль у підвищенні продуктивності сільського господарства та змен-

шенні його негативного впливу на довкілля, що дасть змогу одержувати стабільні врожаї і створити передумови продовольчої безпеки у багатьох регіонах світу.

Нерозумно було б стверджувати, що самі лише сільськогосподарські біотехнології вирішать продовольчу проблему для світу, проте так само нерозумно було б наполягати, що продовольчу кризу можна бути подолати без них. Протягом останніх років відбулися істотні зрушення в організації наукових досліджень у галузі сільського господарства, спрямованих на підвищення продовольчої безпеки. Сьогодні визнано, що ці дослідження мають проводитися на місцевому, національному та регіональному рівнях, аби успішно вирішувати специфічні завдання, що стоять перед сільськогосподарською галуззю, та розробляти нові сорти, які відповідають місцевим умовам і практиці.

Ці зрушення значною мірою стосуються використання і розширення можливостей місцевої наукової та сільськогосподарської інфраструктури, капіталу та людських ресурсів у напрямі співробітництва з міжнародними науковими та фінансовими установами. І хоча шлях визначено досить чітко і вже тепер є чимало прикладів успішного міжнародного партнерства, фінансування подібної діяльності фінансовими установами ще далеко від того, при якому можна було розраховувати на досягнення глобальної продовольчої безпеки протягом найближчих десятиліть.

Висновки з цього дослідження. На ранніх етапах свого розвитку нечисленне людство не могло породити жодної глобальної

проблеми, тобто проблеми, яка б торкалася будь-якої людини в будь-якому куточку Землі. Внаслідок заселення людством майже всього суходолу та небачених доти масштабів господарського освоєння довкілля почали виникати і дедалі загострюватися глобальні проблеми. Кожна з них і особливо всі вони разом здатні спричинити знищення всього живого на нашій планеті. Нагодувати населення світу, що у 2050 р. налічуватиме 9 млрд. осіб, наразі вважається одним із найважливіших завдань нашого часу. Зростання чисельності населення, а також збільшення споживання продуктів харчування в результаті економічного зростання вимагають глобального виробництва продовольства на 70,0% вище, ніж сьогодні. Цей грізний ріст виробництва повинен бути досягнутий без виснаження природних ресурсів: слід уникати збільшення сільгоспугідь, оскільки зміни у землекористуванні викликають глобальне потепління, а використання свіжої води для сільського господарства вже конфліктує з іншими видами її використання. Ми погоджуємося з думкою експертів Продовольчої та сільськогосподарської організації, що лише Україна, Росія, Канада та деякою мірою Бразилія мають можливості щодо значного нарощування обсягів виробництва сільськогосподарської продукції без нанесення шкоди довкіллю. В інших країнах світу такі можливості вже використані повністю або ж майже повністю. Тому продукція українських земель завжди користуватиметься попитом, без огляду на будь-які кризи, що не можна сказати, на жаль, про більшість товарів інших галузей, орієнтованих на експорт.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Anderies, John M., P. Ryan, and B. Walker (2006). Loss of resilience, crisis, and institutional change: Lessons from an intensive agricultural system in southeastern Australia. *Ecosystems*. 9(6). – P. 865–878.
2. Белорус О.Т. Экономическая система глобализации / О.Т. Белорус. – К. : КНЕУ, 2003. – 380 с.
3. Власов В.І. Глобалізація і глобальна продовольча проблема / В.І. Власов // *Економіка АПК*. – 2004. – № 1. – С. 15–22.
4. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура? / М. Кастельс ; пер. с англ. – М. : ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.

Теоретико-методологічні аспекти оцінки діяльності транспортного комплексу в нових умовах господарювання

Пішенін І.К.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри менеджменту
Міжнародного університету «Україна»

У статті узагальнено теоретико-методологічні аспекти оцінки діяльності транспортного комплексу в нових умовах господарювання. Визначено методичні підходи до оцінки природно-ресурсного потенціалу. Представлено систему показників роботи транспортного комплексу.

Ключові слова: транспортний комплекс, методичні підходи, система управління, екологічні показники.

Пишенин И.К. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ОЦЕНКИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ТРАНСПОРТНОГО КОМПЛЕКСА В НОВЫХ УСЛОВИЯХ ХОЗЯЙСТВОВАНИЯ

В статье представлены теоретико-методологические аспекты оценки деятельности транспортного комплекса в новых условиях работы. Определены методические подходы к оценке природно-ресурсного потенциала. Представлена система показателей работы транспортного комплекса.

Ключевые слова: транспортный комплекс, методические подходы, система управления, экологические показатели.

Pishenin I.K. THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS EVALUATION OF TRANSPORT SECTOR IN THE NEW ECONOMIC CONDITIONS

The article presents the theoretical methodological aspects of the assessment of the transport complex activity in the new conditions. The methodical approaches to the assessment of natural resource potential. Presented system performance of the transport complex.

Keywords: transport complex, methodical approaches, management system, environmental performance.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Соціальний вектор економічного розвитку нашої країни потребує розробки і впровадження нових методів управлінської діяльності в усіх сферах економічної діяльності в напрямі підвищення національної безпеки. У цьому зв'язку актуальною проблемою є розробка теоретико-методологічних аспектів оцінки діяльності транспортного комплексу в нових умовах господарювання України, визначення основних напрямів формування транспортного комплексу.

Транспортний комплекс, інтегруючи всі фактори в єдину компактну виробничу систему, досі зберігає галузеву сегментацію, економічну ефективність, незабезпечення належної безпеки людей і довкілля. Не сформовані методологічні підходи до формування механізму управління інтегрованими процесами транспортного комплексу в умовах зростання нестабільності зовнішнього середовища.

Дана проблема передусім потребує поглиблення методології формування соціально-економічної політики в контексті розвитку

транспортного комплексу і підвищення безпеки його діяльності.

Аналіз останніх досліджень у публікацій. Різні аспекти проблеми економіко-екологічної безпеки знайшли висвітлення в роботах Балацького О.Ф., Барановського В.А., Бистрякова І.К., Буркінського Б.М., Веклич О.О., Волошина С.М., Галушкіної Т.П., Герасимчук З.В., Гродзинського М.Д., Данилишина Б.М., Добряка Д.С., Долішнього М.І., Качинського А.Б., Кравціва В.С., Коваля Я.В., Мельник Л.Г., Мішеніна Є.В., Міщенко В.С., Новаковського Л.Я., Олійника Я.Б., Паламарчука М.М., Реймерса М.Ф., Степанова В.М., Степаненко А.В., Ступеня М.Г., Трегобчука В.М., Харічкова С.К., Хачатурова В.С., Хлобистова Є.В., Хвесика М.А., Шевчук В.Я., Федорищевої А.М.; радіоекологічної безпеки – у роботах Гудими О.М., Кузьміна І.І., Сидорова М.А., Мойсеєва А.А., Іванова В.І., Тітаєвої Н.О.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однак невирішеними або фрагментарно висвітленими є питання вдосконалення розвитку та системної органі-

зації транспортного комплексу, формування системи екологічної безпеки, регулювання та управління цими процесами. Це зумовлює доцільність обґрунтування теоретико-методологічних і практичних основ раціоналізації функціонування підсистем транспортного комплексу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Важливою складовою частиною дослідження процесів формування та розвитку транспортного комплексу в напрямі підвищення його безпеки є обґрунтування методичних підходів до оцінки його функціонування. Враховуючи складність та поліструктурну побудову транспортного комплексу, варто розглянути підходи до визначення ефективності функціонування його основних складових елементів, зокрема ресурсного потенціалу та конкретного виробництва транспортної послуги.

Проблема природно-ресурсного потенціалу транспортного комплексу має два аспекти: глобальний і національний. На сучасному етапі розвитку світового господарства з його глобальними проблемами інформатики, нових технологій і екології ресурсний потенціал отримав широкий аспект унаслідок розширення спектру його застосування. Так, прогнозоване до 2020 р. зростання чисельності населення до 10 млрд. осіб різко збільшить потреби в транспортних ресурсах та мінеральній сировині. Водночас національний аспект природно-ресурсного потенціалу полягає в тому, що Україна, маючи досить розгалужену транспортну компонентну структуру, самостійно не забезпечує власні потреби в низці стратегічних компонентів, що значною мірою впливає на її економічну безпеку.

Загалом, поняття «природно-ресурсний потенціал» охоплює досить широке коло об'єктів, які розглядають як тіла і сили природи, що можуть, прямо або опосередковано, бути використані для задоволення потреб людей. Під природно-ресурсним потенціалом розуміють сукупність природних ресурсів і природних умов, які знаходяться в певних географічних межах, що забезпечують задоволення економічних, екологічних, соціальних, культурно-оздоровчих та естетичних потреб людини і суспільства [1, с. 87]. Із розширенням технологічних можливостей освоєння нових видів енергії до складу природних умов і ресурсів будуть віднесені й ті, що на сьогодні використовуються у незначних масштабах. У даній статті ми зосередились на оцінці найбільш розповсюджених компонентів, що і

надалі будуть відігравати значну роль у розвитку транспортного комплексу.

Попередньо узагальнимо наявні в сучасній українській науковій літературі методичні підходи до оцінки природно-ресурсного потенціалу, які можна класифікувати за такими групами [2, с. 18–19]:

- затратний підхід полягає в оцінці природних ресурсів за величиною затрат на їх використання;

- результативний підхід полягає в економічній оцінці лише тих елементів природно-ресурсного потенціалу, які приносять дохід;

- затратно-ресурсний підхід полягає в поєднанні затрат на його освоєння та дохід від використання;

- рентний підхід може бути описаний таким положенням: при рентних оцінках ресурс, використання якого приносить більший дохід при однакових затратах, одержує більшу вартість;

- відтворювальний підхід полягає в тому, що сукупність утворюючих природних ресурсів на визначеній території та стан навколишнього середовища, наближені до природного (заданого) рівня, розглядається як деякий стандарт, відповідний рівень.

Кожен із цих методичних підходів може бути застосований для дослідження транспортного комплексу в певній заданій площині з одноразовою оцінкою ситуації.

Питання оцінки стану об'єктів транспортного комплексу є складним завданням, оскільки комплекс як окрема система в літературі не виділяється, тому першочерговим завданням є чітке визначення тих видів діяльності транспорту, які відносяться до транспортного комплексу, так як органи державної статистики ведуть облік лише відповідно до окремих складових елементів [3, с. 29].

Сам процес узагальненої оцінки, на нашу думку, можливо здійснювати за системою показників, які можна згрупувати у декілька груп.

I. Структурні:

- кількість транспортних підприємств по кожному напрямку діяльності транспортного комплексу;

- динаміка кількості транспортних підприємств;

- співвідношення (пропорції) між видами економічної діяльності;

- співвідношення (пропорції) між великими, середніми та малими транспортними підприємствами.

II. Виробничі (результативні):

- обсяги наданих послуг транспортними підприємствами комплексу;
- динаміка обсягів транспортних послуг;
- співвідношення (пропорції) між загальним обсягом реалізації послуг;
- співвідношення (пропорції) між реалізацією транспортних послуг підприємствами різних форм власності;
- співвідношення (пропорції) між реалізацією транспортних послуг великими, середніми та малими транспортними підприємствами.

III. Специфічні:

- масштаб ресурсної бази комплексу;
- співвідношення основних складових частин транспортного комплексу;
- обсяги відходів, одержаних у результаті діяльності транспортного комплексу;
- види транспортних відходів;
- ступінь впливу діяльності транспортних підприємств.

IV. Виробничо-технічні:

- вартість основних засобів транспортних підприємств, віднесених до транспортного комплексу;
- структура основних засобів транспортних підприємств;
- динаміка вартості основних засобів за видами діяльності в комплексі;
- динаміка надходження основних засобів транспортних підприємств за видами економічної діяльності;
- динаміка вибуття основних транспортних підприємств по складовим частинам транспортного комплексу;
- амортизація (знос) основних засобів за видами діяльності в транспортному комплексі.

V. Кадрові:

- кількість зайнятих на транспортних підприємствах, віднесених до транспортного комплексу;
- співвідношення (пропорції) між кількістю зайнятих на підприємствах окремих компонентів комплексу;
- співвідношення (пропорції) між кількістю зайнятих на великих, середніх та малих транспортних підприємствах.

VI. Фінансові:

- прибуток (збиток) підприємств, віднесених до транспортного комплексу;
- співвідношення (пропорції) між прибутковістю (збитковістю) транспортних підприємств між галузями комплексу;
- динаміка прибутку (збитку) транспортних підприємств;

- рентабельність підприємств транспортного комплексу за видами діяльності;
- кількість збиткових (прибуткових) підприємств транспортного комплексу по основним його компонентам.

VII. Інвестиційно-інноваційні:

- обсяги інвестицій в основний капітал на транспортних підприємствах та установах транспортного комплексу;
- співвідношення (пропорції) між джерелами інвестицій в основний капітал;
- динаміка інвестицій в основний капітал по основним складовим частинам транспортного комплексу;
- динаміка інноваційних витрат діяльності транспортного комплексу;
- динаміка впровадження прогресивних технологічних процесів та освоєння виробництва нових видів транспортних послуг;
- динаміка обсягів інноваційних заходів по основним складовим частинам транспортного комплексу.

У процесі аналізу та оцінки техніко-економічного стану об'єктів транспортного комплексу слід приймати до уваги наявність його специфічних особливостей. До таких специфічних особливостей слід віднести низку відносних показників діяльності підприємств транспортного комплексу, за допомогою яких оцінюється стан та вплив його на навколишнє середовище та здоров'я населення. Окремо визначаються показники, які характеризують регіональну диференціацію розташування транспортного комплексу, наприклад питома вага в регіоні забрудненої площі (або кількості населених пунктів), відповідно до встановлених норм та стандартів і т. д. [4, с. 38–39].

Специфічні показники, які характеризують техніко-технологічний стан розвитку транспортних підприємств та інфраструктури транспортного комплексу, визначаються сутнісними характерними ознаками, технічними і технологічними чинниками його функціонування. Так, для інфраструктури транспортного комплексу важливими показниками є протяжність транспортної мережі, наявних комунікацій, їх щільність, пропускна спроможність, максимальна швидкість забезпечення комунікації між елементами інфраструктури транспортного комплексу в системі економічного простору та інші показники, що залежать від підвидів виробництва та інфраструктури (наприклад, характеристики автомобільних, залізничних шляхів, портової інфраструктури, інших складових частин апарату галузей транспорту, зв'язку, інженерних комунікацій тощо).

При оцінці стану об'єктів транспортного комплексу необхідно обов'язково враховувати фінансово-економічні умови розвитку його підгалузей, насамперед – господарський механізм фінансування видатків на утримання його об'єктів. Особливо важливим є врахування в оцінці діяльності транспортного комплексу наявних і допустимих норм забруднення території в регіональному вимірі. Розробка регіональних нормативів має враховувати взаємозв'язок розвитку галузей транспортного комплексу і факторів, що формують економіку регіону, такі нормативи можуть бути скореговані, враховуючи специфіку споживання соціальних послуг та економічні можливості регіонів.

Висновки з цього дослідження. Комплексна оцінка техніко-економічного стану об'єктів транспортного комплексу носить аналітично-прогнозний характер. Для оцінки структурно-динамічних зрушень і вироблення

прогнозних варіантів розвитку окремих компонентів комплексу застосовується оцінка як ретроспективи, так і сучасного стану об'єктів, на основі яких прогнозуються можливі тенденції і варіанти розвитку транспортних галузей комплексу та майбутній стан на перспективу з визначеним лагом (коротко-, середньо- та довгострокову).

Найбільш розповсюдженими, а також найбільш дієвими методами прогнозування є методи екстраполяції. Екстраполяція є перекладенням у майбутнє виявлених тенденцій розвитку об'єкту дослідження, які відображаються у вигляді динамічних рядів показників, що його характеризують. Дані методи засновані на припущенні, що зміна факторів, які мають вплив на розвиток об'єкту дослідження, буде незначною, а виявлені тенденції його розвитку збережуться й надалі. Даний підхід до прогнозування передбачає використання економетричних моделей.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Шинкаренко В.Г., Бондаренко А.С. Управління конкурентоспроможністю підприємства : [монографія] / В.Г. Шинкаренко, А.С. Бондаренко ; Харк. нац. автомобілі.-дороз. ун-т. – Х., 2003. – С. 186.
2. Україна: дослідження стосовно сприяння торгівлі й транзиту // Підготовлено Світовим банком у рамках Голландського гранту «Україна: підтримка конкурентоспроможності через планування капітальних видатків, державне управління фінансовою діяльністю та сприяння торгівлі и транзиту». – К., 2010. – С. 87.
3. Прейгер Д. Вантажний транзит на морському транспорті: стан, проблеми, перспективи для України / Д. Прейгер // Управління економікою: теорія и практика. – 2010. – № 5. – С. 24–35.
4. Ковальова Н.Г. Наукові основи комплексного підходу до багатоспекторності в розвитку теорії управління / Н.Г. Ковальова, Р.А. Крижанівський. – Одеса : ОГЕУ, 2009. – С. 401.

Територіальні особливості формування системи продовольчого забезпечення

Румик І.І.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри фінансів, обліку та аудиту
Університету економіки та права «Крок», м. Київ

У статті здійснено теоретичний аналіз сутності системи продовольчої безпеки на регіональному рівні. Проаналізовано обсяги виробництва та споживання основних видів продовольства. Обґрунтовано практичні напрями вдосконалення існуючої регіональної системи продовольчої безпеки. Зроблено висновки та пропозиції щодо підвищення рівня продовольчого забезпечення в регіонах.

Ключові слова: продовольче забезпечення, регіон, виробництво, споживання, продукти харчування, імпорт, продовольча безпека.

Румык И.И. ТЕРРИТОРИАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ СИСТЕМЫ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ

В статье осуществлен теоретический анализ сущности системы продовольственной безопасности на региональном уровне. Проанализированы объемы производства и потребления основных видов продовольствия. Обоснованы практические направления усовершенствования существующей системы продовольственной безопасности. Сделаны выводы и предложения относительно повышения уровня продовольственного обеспечения в регионах.

Ключевые слова: продовольственное обеспечение, регион, производство, потребление, продукты питания, импорт, продовольственная безопасность.

Rumyk I.I. TERRITORIAL FEATURES OF FORMING THE SYSTEM OF FOOD PROVIDING

In the article the theoretical analysis of essence of the system of food security is executed on regional level. Production and consumption of basic types of food provisions are analysed. The practical ways of improvement of the existent regional system of food security are grounded. Author own conclusions and suggestion in relation to the increasing of level of food providing in regions are done in research.

Keywords: food providing, region, production, consumption, food stuffs, import, food security.

Постановка проблеми. В сучасних складних умовах формування соціально орієнтованої ринкової економіки, підвищення якості життя населення та гарантування економічної, в т.ч. продовольчої безпеки, вимагає побудови ефективної системи продовольчого забезпечення як країни, так і окремих територіальних одиниць.

Важливою складовою частиною політики держави має бути продовольча безпека, яка стосується різних аспектів життєдіяльності людини, сім'ї, селища, села, міста, області й держави в цілому. Тут поєднуються важливі питання зростання економіки та розвитку економіки конкретної адміністративно-територіальної одиниці. Саме тому продовольче забезпечення слід розглядати як на загальнодержавному, так і на регіональному рівнях.

В умовах зростання ролі місцевих громад та перекладання державою багатьох важливих функцій і делегування повноважень на місцеві органи влади й управління, особливого значення набуває вирішення питання

продовольчого забезпечення. Від повноти вирішення цієї проблеми залежить соціально-економічний стан і рівень розвитку адміністративно-територіального утворення та розвиток суспільства в цілому.

Тому необхідність проведення досліджень регіонального продовольчого забезпечення, використання методик і методів, за допомогою яких можна найповніше охарактеризувати природу досліджуваного явища чи процесу з врахуванням особливостей розвитку території, удосконалення організації діяльності є важливим фактором соціально-економічного розвитку країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науково-методичні основи продовольчого забезпечення регіонів на різних рівнях та особливості управління регіональними агропродовольчими системами досліджувались відомими зарубіжними та вітчизняними науковцями. У нашій країні значний внесок у вирішення цих питань здійснили Білик Ю.Д. [4], Борщевський П.П. [5], Дейнеко Л.В. [7],

Лисецький А.С. [15], Пасхавер Б.Й. [17], Сичевський М.П. [18], Скидан О.В. [19] та ін.

Але слід зазначити, що питання продовольчого забезпечення на рівні конкретного регіону в сучасних умовах децентралізації та переходу місцевих органів влади й управління на принципи самофінансування і самозабезпечення залишаються недостатньо дослідженими. В основному в наукових працях розглядаються загальні питання продовольчої безпеки держави та функціонування агропромислового комплексу. Тому дослідження даної теми є актуальним питанням, важливість вирішення продовольчої проблеми постійно зростає, особливо в умовах економічного і адміністративного реформування та інтеграції до світових економічних структур.

Невирішені раніше частини загальної проблеми. В сучасних умовах господарювання поняття продовольчого забезпечення набуло нового економічного значення на відміну від того, що вживалось в умовах адміністративно-планової системи, і має розглядатися як категорія ринкової економіки. Нові підходи до трактування цієї економічної категорії пов'язані або з самозабезпеченням продуктами харчування, або зорієнтовані на їх імпорт, або на поєднання власного виробництва та імпорту продовольства. Наприклад, у світі продовольче становище вважається стійким, якщо рівень перехідних запасів зерна знаходиться на позначці 17% від річного споживання [25]. Зниження запасів цього рівня свідчить про критичний стан продовольчої безпеки, що пов'язано із різким зростанням цін на зерно, в результаті чого воно стає недоступним для багатьох країн.

Дослідження вітчизняних вчених щодо виробництва та споживання основних продуктів харчування в регіонах та розвитку регіональних АПК [2; 3; 4; 5; 10; 13; 15; 16; 17; 18] свідчать, що для України в цілому та її окремих адміністративно-територіальних одиниць повне самозабезпечення продуктами харчування неможливе. На це впливають як кліматичні умови, технічний стан виробництва, так і обмеженість сировинних ресурсів, значний імпорт та відсутність єдиної концепції вирішення продовольчої проблеми.

Разом з тим, надання переваги імпорту продовольства може призвести до посилення залежності від інших країн, не гарантує безперебійне надходження продуктів харчування та веде до посилення відставання вітчизняного АПК. Тому поєднання власного виробництва та виважене ввезення імпортного про-

довольства з відповідною диференціацією за окремими видами продуктів харчування може забезпечити ефективне вирішення цього питання.

Аналіз наукових праць вітчизняних і зарубіжних вчених з проблем регіональної продовольчої безпеки [1; 3; 4; 14; 16; 19] дає підстави стверджувати, що продовольча безпека окремих територій передбачає досягнення критеріїв:

- фізична доступність продуктів харчування – обсяг й асортимент відповідно до затверджених норм споживання в країні з безперебійним постачанням. Забезпечується за рахунок наявних запасів продовольства та державного контролю за експортно-імпортними поставками;

- економічна доступність продуктів харчування – доходи пересічного громадянина повинні дозволяти купувати мінімальний продовольчий набір. Забезпечується за рахунок належного рівня оплати праці та контролю за цінами на основні продукти харчування. До того ж має бути можливість додаткового забезпечення продуктами за рахунок дачних ділянок і особистих господарств;

- безпека харчування – відповідність встановленим вимогам якості сировини й продуктів харчування. Забезпечується отриманням комплексу необхідних для нормальної життєдіяльності поживних речовин, безпечних для здоров'я і навколишнього середовища.

Таким чином, створення умов для ефективного функціонування продовольчого забезпечення регіону потребує комплексного вирішення на основі тісної взаємодії державних та місцевих органів влади.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження територіальних особливостей, оцінка сучасного стану та розробка напрямів підвищення ефективності управління продовольчим забезпеченням на регіональному рівні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Рівень забезпечення продовольчої безпеки регіону залежить від розвитку власної продовольчої бази, ефективного функціонування підприємств різних форм власності, підтримки вітчизняного сільськогосподарського виробника.

Тому економічний зміст регіональної продовольчої безпеки визначає можливість забезпечення необхідних обсягів споживання продуктів харчування за рахунок власних ресурсів; рівень захисту внутрішнього ринку від надмірного імпорту продовольства; зміц-

нення економічного становища локальних товаровиробників; зниження економічної залежності територіальних утворень від інших регіонів країни.

Надійність продовольчої безпеки країни та регіону полягає у достатньому самозабезпеченні, тобто продовольчою незалежністю – постачання для переважної частини населення продуктів харчування за рахунок власного виробництва. В даний час окремі регіони України намагаються реалізувати політику, спрямовану на самозабезпечення населення відповідної території продукцією харчування, виробленою в регіоні [20, с. 39].

Однак, без імпорту продовольчих товарів не може обійтися жодна країна в світі. За його допомогою компенсують недостатню пропозицію товарів власного виробництва, можна оптимізувати структуру харчування згідно з рекомендованими фізіологічними нормами, він сприяє розвитку конкуренції на внутрішньому ринку продовольства. При такій аграрній політиці, насамперед, слід визначити, яку продукцію доцільно вивозити, а яку ввозити, тому що для кожної країни чи її регіону роз-

різняють продовольчі товари, торгівля якими вигідна для даного регіону, та продовольчі товари, торгівля якими економічно не вигідна для регіону [24]. Масовий і неконтрольований державою імпорт може призвести до спаду виробництва через скорочення виробничих потужностей вітчизняних виробників продовольства.

Таким чином, основною метою продовольчого забезпечення регіону в умовах формування ринкових відносин є забезпечення населення якісним і збалансованим раціоном харчуванням, що в свою чергу сприятиме соціально-економічному розвитку (табл. 1).

Стан кожного структурного елементу системи продовольчого забезпечення в регіоні можна описати за допомогою формули 1 [22]:

$$dA/dt = F[X(t), A(t), X(t+k), Z(t), S(t), I(t)], \quad (1)$$

де F – функція, що визначає розвиток системи продовольчого забезпечення;

$X(t)$ – стан входу (характеристика галузей народного господарства, що беруть участь в продовольчому забезпеченні в певний період часу);

Таблиця 1

Класифікація цілей та задач продовольчого забезпечення регіону

Цілі	Задачі
Визначення потреби в продовольстві	- визначення обсягів споживання продовольства відповідно до науково обґрунтованих норм специфіки регіону; - визначення факторів, що впливають на продовольчі потреби; - вибір принципів планування потреби населення регіону в продовольчих ресурсах
Формування продовольчих ресурсів	- створення продовольчих фондів і продовольчих резервів; - підвищення рівня зберігання продовольчих товарів; - задоволення потреби у продуктах, які відсутні у регіоні
Виробництво продуктів харчування	- забезпечення зростання обсягів виробництва продукції та продуктів її переробки на основі нових технологій; - забезпечення умов виробництва екологічно чистої продукції; - забезпечення охорони навколишнього середовища
Розподіл продовольчих ресурсів	- формування ринків продовольчих товарів; - забезпечення рівномірного, збалансованого асортименту продовольчих товарів в залежності від сезону; - розвиток системи зберігання, транспортування продукції та продуктів харчування; - організація забезпечення населення регіону продовольством
Споживання продуктів харчування	- оптимізація харчування населення на основі збалансованості за раціональними нормами; - підвищення якості продуктів харчування; - забезпечення фізичної, територіальної та економічної доступності продовольчих товарів
Управління процесом продовольчого забезпечення	- забезпечення узгодженої взаємодії всіх підсистем продовольчого забезпечення; - організація моніторингу продовольчого та інформаційного забезпечення з метою оцінки відповідності фактичного стану об'єкта управління заданим нормативним параметрам

Джерело: узагальнено автором на основі [12; 14; 16; 21]

$A(t)$ – динамічний стан системи, що вимірюється в прирості врожаю, посівних площ, збільшенні виробництва і реалізації продуктів харчування;

$X(t+k)$ – стан виходу (характеристика галузей, що беруть участь в продовольчому забезпеченні на прогнозний період);

$Z(t)$ – стан системи управління галузями, які беруть участь в продовольчому забезпеченні, в тому числі рівень державного впливу на галузі;

$S(t)$ – ресурсний потенціал (кліматичні умови, характеристика земель, основних засобів тощо);

$I(t)$ – інформаційний потік.

Формування системи продовольчого забезпечення регіону пов'язане з загальнодержавними економічними реформами, залежить від економічної ситуації в регіоні, рівня виробництва та переробки сільськогосподарської продукції, формування продовольчого ринку в регіоні, платоспроможного попиту населення тощо. Відповідно до цього процес продовольчого забезпечення в регіоні має відповідати змісту програми соціально-економічного його розвитку – підвищення рівня і якості життя населення.

Разом з тим, реалізація цих положень повинна базуватися на сучасній економічній реальності, враховувати соціально-еконо-

Таблиця 2

Валовий регіональний продукт у розрахунку на одну особу, грн.

	Роки								2014 до 2007
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014 ¹	
Україна	15496	20495	19832	23600	28488	32002	33473	36904	238,15
Автономна Республіка Крим	10574	13898	13933	16507	19467	22675	23595	x	x
Вінницька	9159	12061	12145	14332	17768	20253	22303	27249	297,51
Волинська	9711	12340	11796	13916	16993	19249	19817	23218	239,09
Дніпропетровська	20868	30918	27737	34709	42068	44650	46333	53749	257,57
Донецька ²	20197	26028	23137	28986	36446	38907	37830	27771	137,50
Житомирська	8485	11545	11419	14616	17184	19551	20286	23678	279,06
Закарпатська	8452	10626	10081	12278	14455	17088	17044	19170	226,81
Запорізька	18022	23232	20614	23657	27567	30656	30526	37251	206,69
Івано-Франківська	10055	12940	12485	14814	19386	23379	24022	27232	270,83
Київська	15033	20593	21769	26140	34420	40483	39988	46058	306,38
Кіровоградська	9546	13515	13096	15533	19918	22082	25533	29223	306,13
Луганська ²	13628	18338	16562	19788	25067	25950	24514	14079	103,31
Львівська	10915	13902	14093	16353	20490	24387	24937	28731	263,22
Миколаївська	12227	16175	17050	20276	23402	24838	27355	30357	248,28
Одеська	13827	19638	20341	22544	25748	27070	29118	31268	226,14
Полтавська	18500	22476	22337	29652	35246	38424	39962	48040	259,68
Рівненська	9695	12217	11699	13785	16735	18860	19003	24762	255,41
Сумська	10249	13622	13631	15711	19800	21722	23517	26943	262,88
Тернопільська	7510	9688	10240	11713	15055	16644	16819	20228	269,35
Харківська	15645	21294	21228	23639	27966	29972	31128	35328	225,81
Херсонська	8122	11944	12256	14346	16990	17910	19311	21725	267,48
Хмельницька	9100	11932	11780	13602	17260	19920	20165	24662	271,01
Черкаська	10331	14581	14393	17325	21082	24558	26168	30628	296,47
Чернівецька	7369	9771	9383	10939	13228	14529	15154	16552	224,62
Чернігівська	10081	13213	13121	15406	19357	22096	22603	26530	263,17
м. Київ	49795	61592	61088	70424	79729	97429	109402	124163	249,35
м. Севастополь	12961	16592	16966	20455	24564	25872	28765	x	x

¹ Дані, наведені без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції

² Дані за 2014 рік можуть бути уточнені

Джерело: розраховано автором на основі [6]

мічну специфіку розвитку, природно-кліматичні, матеріальні, трудові та інші особливості регіону.

Розглянемо валовий продукт у розрахунку на одну особу за регіонами за 2007-2014 рр. (табл. 2).

Аналіз даних таблиці 2 свідчить про зростання валового регіонального продукту на одну особу по всіх регіонах України. В порівнянні з докризовим 2007 р. таке зростання в 2014 р. відбулося в середньому в 2,5-3 рази. Лідерами є Київська область (+306,38%), Кіровоградська (+306,13%), Вінницька (+297,51%) та Черкаська (+296,47%). Значне зростання відбулося і в цілому по Україні (+238,15%), що

свідчить про позитивні тенденції розвитку економіки.

Проаналізуємо індекси та обсяги виробництва та споживання сільськогосподарської продукції на основі останньої наявної офіційної статистичної звітності (табл. 3).

На основі аналізу даних таблиці 3 можна зробити висновок, що в цілому по Україні та по областях спостерігається зростання обсягів виробництва сільськогосподарської продукції в 2013 р. порівняно з 2012 р. Причому виробництво зростало переважно до червня 2013 р. (перше півріччя), а потім до кінця 2013 р. відбулося деяке сповільнення обсягів сільськогосподарського виробництва. По дея-

Таблиця 3

Обсяг сільськогосподарського виробництва за регіонами у 2013 році, у %

	Період				2013 р. до 2012 р.
	Січень 2013 р. до січня 2012 р.	Січень- березень 2013 р. до січня-червня 2012 р.	Січень- червень 2013 р. до січня-червня 2012 р.	Січень- вересень 2013 р. до січня-вересня 2012 р.	
Україна	105,6	105,8	115,4	103,0	113,3
Автономна Республіка Крим	65,9	82,6	91,2	96,4	101,2
Вінницька	133,6	144,1	136,6	103,1	123,3
Волинська	101,9	103,9	103,5	102,4	102,6
Дніпропетровська	101,3	95,5	123,3	121,9	131,1
Донецька	95,3	98,1	110,7	102,8	105,8
Житомирська	101,7	102,4	103,8	96,2	105,8
Закарпатська	102,1	102,0	102,5	102,9	102,5
Запорізька	101,8	104,8	142,1	124,3	134,4
Івано- Франківська	110,5	108,5	104,6	100,7	102,0
Київська	113,5	112,3	108,4	89,8	101,3
Кіровоградська	102,1	100,0	116,4	102,5	127,9
Луганська	101,8	99,3	107,9	90,2	103,5
Львівська	100,2	104,8	102,8	100,1	100,7
Миколаївська	95,2	91,4	163,0	123,6	135,4
Одеська	101,9	102,2	133,1	131,6	141,1
Полтавська	115,2	110,2	119,3	93,8	119,6
Рівненська	104,0	103,5	104,4	100,2	106,0
Сумська	105,7	103,0	103,0	90,1	114,4
Тернопільська	107,6	110,4	109,2	100,3	101,3
Харківська	108,4	114,7	123,4	99,5	120,0
Херсонська	112,7	114,7	145,3	114,9	117,7
Хмельницька	115,3	116,3	114,6	100,1	103,2
Черкаська	111,0	105,3	101,5	93,2	106,5
Чернівецька	100,0	102,1	100,6	103,8	103,5
Чернігівська	104,8	101,6	102,5	100,0	102,8
м. Севастополь	...	...	...	...	104,9

Джерело: складено автором на основі [9]

ким областям спостерігалися негативні тенденції зниження виробництва – Дніпропетровська і Миколаївська (I квартал), Житомирська, Київська, Полтавська, Сумська, Харківська і Черкаська (III квартал).

Розглянемо споживання продуктів харчування за регіонами (табл. 4).

За результатами аналізу даних таблиці 4 у 2013 році збереглася позитивна тенденція попередніх років до поступового збільшення споживання населенням плодово-ягідної продукції (зростання порівняно з 2012 р. склало 5,6%). Як і в попередні роки, фактичне спо-

живання за продовольчими групами «хліб і хлібопродукти», «картопля», перевищує раціональну норму, що є свідченням незбалансованості харчування населення, яке намагається забезпечити власні енергетичні потреби за рахунок більш економічно доступних продуктів [8].

Позитивним напрямом розвитку сільського господарства на даний час можна вважати спеціалізацію регіонів. Ця тенденція виникла під впливом ринкових факторів та базується на наявних економічних перевагах окремих регіонів – сприятливих природних, земельних,

Таблиця 4

Споживання основних видів продовольства у 2013 році у розрізі регіонів, на одну особу за рік; кілограмів, штук

	Групи продовольства:									
	хліб і хлібопродукти	м'ясо та м'ясопродукти	молоко і молокопродукти	яйця і яйцепродукти	риба і рибопродукти	овочі і баштанні культури	олії рослинні	цукор і цукровмісні продукти	плоди, ягоди та виноград	картопля
Україна	108,4	56,1	220,9	309	14,6	163,3	13,3	37,1	56,3	135,4
Автономна Республіка Крим	111,6	57,7	187,7	303	15,0	159,0	12,8	36,2	55,0	127,5
Вінницька	117,8	54,0	218,9	314	16,5	175,6	14,4	40,9	58,1	164,4
Волинська	125,0	52,6	242,1	286	12,8	161,2	13,9	41,8	47,3	172,6
Дніпропетровська	101,6	60,1	200,5	327	15,8	165,5	13,3	33,6	66,1	108,0
Донецька	100,7	67,7	207,1	320	15,7	165,8	13,6	37,2	65,6	116,5
Житомирська	117,6	50,5	240,9	318	15,5	145,9	13,5	40,8	48,0	190,0
Закарпатська	121,0	50,6	253,2	288	9,2	159,4	13,1	36,2	54,2	137,4
Запорізька	104,2	54,6	190,1	309	14,4	174,5	12,5	35,4	52,0	101,1
Івано-Франківська	117,5	42,6	269,8	268	8,5	124,6	12,2	36,3	42,3	178,3
Київська	88,1	72,7	231,2	339	20,1	157,1	13,4	31,1	75,9	115,8
Кіровоградська	109,0	57,2	208,5	316	12,9	170,6	12,4	39,5	46,0	151,0
Луганська	109,9	50,8	196,0	300	14,5	155,0	13,5	39,8	46,8	125,3
Львівська	107,2	49,3	238,7	295	11,2	144,8	14,3	38,1	49,5	158,6
Миколаївська	117,3	51,4	227,2	307	17,1	201,9	15,4	40,9	54,9	110,5
Одеська	108,3	48,1	192,0	292	17,7	166,5	14,1	37,2	59,9	101,9
Полтавська	121,6	55,0	240,5	339	13,7	190,2	12,3	36,6	57,6	143,4
Рівненська	110,9	48,9	232,4	310	12,4	152,7	12,3	40,6	42,4	155,4
Сумська	105,7	46,1	212,8	299	11,2	159,9	12,2	35,7	40,1	173,7
Тернопільська	108,5	47,0	241,8	294	10,7	154,6	13,7	31,4	43,3	161,3
Харківська	105,0	58,3	229,5	297	11,9	168,4	11,8	35,4	53,6	117,9
Херсонська	122,3	51,6	199,6	310	15,7	190,3	13,3	42,2	54,6	139,9
Хмельницька	106,8	52,0	249,2	315	10,8	140,5	12,6	33,8	56,8	176,6
Черкаська	123,5	55,6	231,8	313	16,5	182,5	14,8	50,0	54,9	153,5
Чернівецька	118,7	47,4	241,5	295	12,3	169,2	13,1	34,6	55,0	143,2
Чернігівська	123,3	49,9	241,0	290	14,5	176,3	12,5	43,2	43,7	169,9

Джерело: складено автором на основі [8]

кліматичних умовах, а також розвинутою матеріально-технічною базою та ефективністю виробництва. Кожний природо-економічний район має певні об'єктивні резерви для збільшення виробництва продукції. Тому ефективність інтенсифікації виробництва на основі територіальної спеціалізації буде вищою, оскільки поряд з людськими ресурсами у сільському господарстві використовуються суто природні фактори [23].

Отже, не дивлячись на проведені аграрні реформи та істотні структурні зміни, не було створено міцної бази для економічного зростання у сільському господарстві. Основними причинами кризи в АПК є:

- диспаритет цін на сільськогосподарську та промислову продукцію;
- незавершеність та неповнота розпочатих інституційних реформ;
- слабкий розвиток ринкової інфраструктури (фінансово-кредитного механізму, організованих оптових ринків, системи страхування тощо);
- малоефективна та нераціональна підтримка нерентабельних господарств, відсутність реально діючого механізму банкрутства сільськогосподарських підприємств;
- відсутність у суспільстві єдиної думки щодо проведення реформ;
- неповне виконання прийнятих законів органами влади, наявність протиріччя між державними та місцевими підходами до здійснення реформ;
- не вирішене питання утримання соціальної інфраструктури в сільській місцевості.

На сьогодні територіальні особливості та регіональна структура аграрного сектору продовжує формуватися під дією впливу економічної ситуації в країні.

Основні напрями даного процесу можна охарактеризувати таким чином:

1. Надалі великі сільськогосподарські підприємства та їх об'єднання будуть відігравати основну роль в галузі, в основному при виробництві зернових та технічних культур. Контрольні пакети акцій, паїв поступово концентруються в руках відносно невеликої кількості власників, а землі будуть орендуватися у власників земельних паїв з подальшою концентрацією у найефективніших користувачів.

2. Роль особистих та сімейних господарств з часом знизиться у зв'язку з перетворенням великих підприємств в ефективні господарські структури. При цьому найуспішніші з них та ринково орієнтовані трансформуються у фермерські господарства.

3. Підвищення ефективності агропродовольчого виробництва має бути спрямоване на скорочення втрат та невиробничих витрат на всіх стадіях технологічного циклу. Для цього слід визначити їх види, причини виникнення та вплив на результати вирощування і виробництва продукції, а також кінцеві показники діяльності підприємств.

Отже, забезпечення продовольчої безпеки та ефективне функціонування аграрного сектору в сучасних умовах пов'язано з суттєвими змінами у зовнішньому та внутрішньому середовищі. Це вимагає необхідності проведення нових глибинних досліджень застосування сучасних підходів обґрунтування організаційно-економічного механізму зростання ефективності виробництва продовольства та визначення цільової функції її забезпечення.

Висновки. Продовольча безпека на регіональному рівні є невід'ємною частиною національної безпеки держави. Покращення забезпечення населення продовольством – це важливе соціально-економічне завдання, вирішення якого має величезне значення для розвитку країни та її територіальних утворень.

Дослідження сучасного стану системи продовольчого забезпечення свідчить про скорочення виробництва та споживання більшості продуктів харчування та достатньо великій залежності від імпортованих харчових продуктів. Проблеми забезпечення продовольчими ресурсами характерні для всіх регіонів. Разом з тим, природно-промисловий потенціал АПК дозволяє забезпечити потреби населення майже у всіх основних видах продуктів харчування за рахунок власного виробництва.

На даному етапі не існує єдиного підходу до оцінки рівня продовольчої безпеки регіону. Одні дослідники цього питання розглядають її як стійкий розвиток всього аграрного сектору, інші – як рівень самозабезпечення населення продовольством у конкретному регіоні.

На нашу думку, загальними критеріями забезпечення продовольчої безпеки на регіональному рівні можуть бути:

1. Відповідність кількісного та якісного рівня і раціональної структури споживання продуктів харчування діючим фізіологічним нормам (економічна та фізична доступність).

2. Наявність виробничого потенціалу, в тому числі природних ресурсів, достатнього для забезпечення населення життєво важливими харчовими продуктами, тобто необмежена часовим фактором здатність конкретного регіону підтримувати відповідний рівень

харчування та гарантувати захист від зовнішніх факторів.

3. Відповідність обсягів та структури експортно-імпортних операцій безпечному рівню функціонування регіону через встановлення науково обґрунтованих та економічно доцільних критеріїв власного виробництва.

4. Забезпечення безпеки та якості продук-

тів харчування, їх відповідність світовим стандартам здорового та екологічного харчування.

Таким чином, вирішення продовольчої проблеми на регіональному рівні потребує системного підходу, комплексного аналізу, оцінки можливих варіантів розвитку та пошуку оптимальних шляхів забезпечення населення продовольством.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Алтухов А. Методология и методика определения уровня продовольственной безопасности страны / А. Алтухов // АПК: экономика, управление. – 2006. – № 8. – С. 2-6.
2. Андрійчук В.Г. Оцінка макро- і мікропараметрів економіки в контексті продовольчої безпеки України / В.Г. Андрійчук // Економіка АПК. – 2001. – №5. – С. 61-65.
3. Балабанов В.С. Продовольственная безопасность: (международные и внутренние аспекты) / В.С. Балабанов, Е.Н. Борисенко; Рос. акад. предпринимательства. – М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2002. – 544 с.
4. Білик Ю.Д. Продовольча безпека України: стан та перспективи використання потенційних резервів // Нова економічна парадигма формування стратегії національної продовольчої безпеки України у ХХІ столітті. – К.: ІАЕ УААН, 2001. – С. 139-148.
5. Борщевський П., Дейнеко Л. Продовольча безпека країни: стан і тенденції / П. Борщевський, Л. Дейнеко // Розбудова держави. – 2000. – № 1-6. – С. 66-73.
6. Валовий регіональний продукт (2004-2014) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2008/vvp/vrp/vrp2014_u.zip
7. Дейнеко Л.В., Шелудько Е.І., Коваленко А.О. Удосконалення системи продовольчого забезпечення міста та муніципальних закупівель // Механізм регулювання економіки. – 2005. – № 1. – С. 116-121.
8. Звіт про стан продовольчої безпеки у 2013 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua/Documents/Download?id=c06d7392-f237-4e56-a2dd-9e511a3e53c4>
9. Індeksi обсягу сільськогосподарського виробництва за регіонами у 2013 році. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2013/sg/sg_reg/isv_reg/isv_u/isv2013_u.html
10. Кіт В., Сафін О., Топіко І. Продовольча безпека: проблеми та шляхи їх розв'язання // Ринкова трансформація економіки АПК: Монографія. У 4-х ч. / За ред. П.Т. Саблука, В.Я. Амбросова, Г.Є. Мазнева. Стабілізація доходів сільських товаровиробників. – К.: ІАЕ, 2002. – Ч. 4. – С. 100-103.
11. Колесняк А.А. Управление процессом продовольственного обеспечения в регионе / А.А. Колесняк // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. – 2004. – № 9. – С. 14-16.
12. Копитко В.І. Реформування та регулювання економіки регіонального агропромислового комплексу: Монографія. / В.І. Копитко – Львів, 2005. – 550 с.
13. Косинский П.Д. Продовольственная самообеспеченность региона как эндогенный фактор повышения качества жизни населения на примере Кемеровской области / П.Д. Косинский. – Новосибирск: Изд-во СО РАН, 2005. – 325 с.
14. Лисецький А.С. Продовольча безпека України: теорія, методологія, емпіричний аналіз / А.С. Лисецький. – К.: Оріяни, 2005. – 374 с.
15. Микитюк В.М., Скидан О.В. Формування продовольчої безпеки в Україні: регіональний аспект / В.М. Микитюк, О.В. Скидан. – Житомир: Видавництво Державного агроекологічного університету, 2005. – 248 с.
16. Пасхавер Б. Продовольча доступність / Б. Пасхавер // Економіка України. – 2001. – № 6. – С. 69-77.
17. Сичевський М.П. Удосконалення організаційно-економічного механізму розвитку харчової промисловості України: Монографія / М.П. Сичевський. За ред. С.І. Дорогунцова. – К.: Наук. світ, 2004. – 374 с.
18. Скидан О.В. Про особливості розвитку цінової ситуації на споживчому ринку та її вплив на продовольчу безпеку держави / О.В. Скидан // Ринкова трансформація економіки АПК: Монографія. У 4-х ч. / За ред. П.Т. Саблука, В.Я. Амбросова, Г.Є. Мазнева. Стабілізація доходів сільських товаровиробників. – К.: ІАЕ, 2002. – Ч. 4. – С. 308-311.
19. Ткаченко В.Г. Региональные аспекты стратегии развития сельского хозяйства / В.Г. Ткаченко // Стенограма 3-х Всеукр. зборів (конгресу) вчених економістів-аграрників 20-30 березня 2001 року. – К.: 2001. – 144 с.

20. Ушачев И.Г. Продовольственная безопасность России на пороге вступления в ВТО / И.Г. Ушачев [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.cnshb.ru/journals/2002/07118/00489298/part2/1/htm>.

21. Чemezov С.М. Управление системой обеспечения продовольственной безопасности в регионе: Автореф. Дис. канд. экон. Наук: 08.00.05 / Уральский государственный экономический университет, Екатеринбург, 2005. – 29 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.context-c>

22. Binswanger Н.Р. Determinants of Agricultural Supply and Adjustment Policies // Food and Agricultural Policies under Structural Adjustmen (Seminar of the European Association of Agricultural Economists). – Hohenheim, 1994. – P. 121.

23. Sadoulet E., De Janvry A. Quantitative development policy analysis. Baltimore: Johns Hopkins University Press. – 1995. – P. 99.

24. Stringer R. Food security in developing countries. – Adelaide, CIES, 2001. – P. 39.

УДК 338.43:633.1:338.433.4;330.143

Управління матеріально-технічним забезпеченням зернопродуктового підкомплексу та формування доданої вартості

Світовий О.М.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри менеджменту організацій
Уманського національного університету садівництва

Стаття присвячена питанням удосконалення управління матеріально-технічним забезпеченням зернопродуктового підкомплексу щодо збільшення величини доданої вартості. Визначено, що в умовах нестачі оборотних коштів на підприємствах підкомплексу, роль держави в процесі управління матеріально-технічним забезпеченням є визначальною.

Ключові слова: матеріально-технічне забезпечення, зернопродуктовий підкомплекс, додана вартість, заробітна плата, прибуток.

Свитовый А.М. УПРАВЛЕНИЕ МАТЕРИАЛЬНО-ТЕХНИЧЕСКИМ ОБЕСПЕЧЕНИЕМ ЗЕРНОПРОДУКТОВОГО ПОДКОМПЛЕКСА И ФОРМИРОВАНИЕ ДОБАВЛЕННОЙ СТОИМОСТИ

Статья посвящена вопросам совершенствования управления материально-техническим обеспечением зернопродуктового подкомплекса относительно увеличения величины добавленной стоимости. Определено, что в условиях недостатка оборотных средств на предприятиях подкомплекса, роль государства в процессе управления материально-техническим обеспечением является определяющей.

Ключевые слова: материально-техническое обеспечение, зернопродуктовый подкомплекс, добавленная стоимость, заработная плата, прибыль.

Svitovyi O.M. MANAGEMENT OF LOGISTICAL SUPPORT OF GRAIN PRODUCTS SUBCOMPLEX AND THE FORMATION OF VALUE ADDED

The article is devoted to improving the management of logistical support of grain products subcomplex on increasing the magnitude of added value. It is defined that in the conditions of shortage of circulating assets at the enterprises of the subcomplex, the role of the state in the management of logistical support is crucial.

Keywords: logistical support, grain products subcomplex, value added, wages, profit.

Постановка проблеми. Із становленням ринкових відносин матеріально-технічне забезпечення агропромислового виробництва, у тому числі зернопродуктового підкомплексу, перестало бути централізованим, постачання матеріально-технічних ресурсів підприємства стали налагоджувати переважно самотужки. З іншого боку, відкрилася можливість вибору ресурсів як за ціною, так і за можливостями. Але нестача оборотних коштів на підприємствах підкомплексу не дає змоги в повній мірі забезпечити їх необхідними матеріально-технічними ресурсами. В даному випадку необхідне посилення ролі держави в управлінні цим процесом, надання пільгових кредитів підприємствам зернопродуктового підкомплексу на закупку матеріально-технічних ресурсів, компенсації частини їх ціни, підвищення темпів розвитку лізингу тощо. В умовах забезпечення необхідними матеріально-технічними ресурсами за справедливими цінами підприємств зернопродуктового

підкомплексу з'явиться можливість виробляти конкурентоспроможну продукцію та значно збільшити величину доданої вартості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розвитку ринку матеріально-технічних ресурсів та забезпечення ними агропромислового виробництва, збільшення прибутковості аграрних підприємств розглядали у своїх працях такі учені як Ільчук М.М., Кваша С.М. [1], Могилова М.М. [2], Саблук П.Т. [3] та ін. Однак, проблеми удосконалення управління матеріально-технічним забезпеченням агропромислового комплексу, зокрема зернопродуктового підкомплексу, щодо збільшення величини доданої вартості вивчені недостатньо, тому потребують подальших досліджень.

Формулювання цілей статті. Метою даного дослідження є визначення шляхів удосконалення управління матеріально-технічним забезпеченням зернопродуктового підкомплексу щодо формування доданої вартості.

Виклад основного матеріалу. Отримання максимальної величини доданої вартості є однією із основних завдань підприємств зерно-продуктового підкомплексу в ринкових умовах. Як відомо, додана вартість – це вартість виробленої продукції, за вирахуванням куплених проміжних товарів [4, с. 52]. Тобто, за сталої ціни на готовий продукт, якщо вартість куплених ресурсів буде менша, то відповідно збільшується величина доданої вартості. Однак це може бути лише у тому випадку, коли застосовуються прогресивні ресурсоощадні технології виробництва продукції, за яких необхідні ресурси використовуються раціонально, а виробництво продукції збільшується. Іншими словами, за таких технологій зменшуються питомі витрати. Але, без системи відповідних машин не обійтися. До того ж, у сільськогосподарських підприємствах з роками зменшується кількість техніки (табл. 1).

Щорічні відрахування, які показують обсяг капіталу, спожитого в ході виробництва називають амортизацією. На відміну від інших витрат виробництва, амортизація не збільшує чийогось доходу [6, с. 163]. За даними державної служби статистики України за період 2010-2014 рр. питома вага амортиза-

ції в структурі витрат продукції рослинництва залишалася на рівні 5,9 %, тобто не збільшувалася [5, с. 123]. Це свідчить про те, що заміна старої техніки на нову в рослинництві бажає бути кращою. Така ситуація не сприяє тому, щоб сільськогосподарські підприємства ширше застосовували ресурсоощадні технології вирощування зернових культур і збільшували величину доданої вартості.

Така ситуація виникла через нестачу оборотних коштів на підприємствах зернопродуктового підкомплексу, що не дає можливості вчасно оновлювати основні засоби. Моголова М.М. зазначає, що за період 2005-2012 роки відмічається двократне зниження частки амортизаційних відрахувань у виробничій собівартості сільськогосподарської продукції порівняно з рівнем 1990 року [2, с. 168]. З одного боку, це, певно, зменшує загальну собівартість (амортизаційні відрахування входять до собівартості продукції), а з іншого, неповне забезпечення відповідними основними засобами значно знижує продуктивність поля через невчасне проведення технологічних операцій. У даному випадку собівартість одиниці продукції зростає, а прибуток і в цілому додана вартість – зменшується.

Таблиця 1

Наявність деяких видів техніки у сільськогосподарських підприємствах, на кінець року; шт.

Показник	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2014 р. у % до 2010 р.
Трактори	151287	147131	150740	146004	130811	86,5
Комбайни зернозбиральні	32750	32062	31997	30061	27196	83,0
Комбайни кукурудзозбиральні	2548	2295	2131	2009	1784	70,0
Машини посівні та для садіння	75888	74843	76601	74851	69244	91,2
Жатки валкові	15225	14941	14721	14545	13485	88,6

Джерело: [5, с. 122]

Таблиця 2

Виробництво окремих видів продукції машинобудування для сільського господарства, тис. шт.

Продукція	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2014 р. у % до 2011 р.
Трактори для сільського та лісового господарства	6,8	5,3	4,3	4,1	60,3
Сівалки	4,9	2,7	3,6	3,0	61,2
Плуги відвальні	3,6	13,1	2,4	2,0	55,6
Розпушувачі та культиватори	7,4	4,7	4,4	3,7	50,0
Борони дискові	7,4	1,6	2,0	2,0	27,0
Борони (крім дискових)	11,1	7,5	7,8	7,9	71,1

Джерело: сформовано автором з використанням інформації [5, с. 101]

На жаль, з роками зменшується виробництво вітчизняних основних засобів для сільськогосподарства (табл. 2).

Тому сільськогосподарські товаровиробники, у тому числі і виробники зерна, вимушені купувати дорогу імпортовану техніку, що негативно впливає на їх фінансовий стан. Також, такі матеріальні ресурси як мінеральні добрива, засоби захисту рослин, пально-мастильні матеріали та гібриди сільськогосподарських культур у переважній більшості закордонного виробництва, що збільшує собівартість продукції. Не краща ситуація із забезпеченням основними засобами та матеріальними ресурсами вітчизняних підприємств з переробки зерна.

Необхідність удосконалення управління матеріально-технічним забезпеченням зернопродуктового підкомплексу виявляється ще й у тому, що на усіх циклах виробництва і переробки зерна у ланцюгу створення доданої вартості можна досягнути зменшення вартості готового продукту, знижуючи собівартість одиниці продукції, що збільшить його конкурентоспроможність. З іншого боку, не зменшуючи вартості готового продукту можна збільшити прибуток. При цьому, і загальна величина доданої вартості може збільшуватися коли застосовуються ресурсощадні технології.

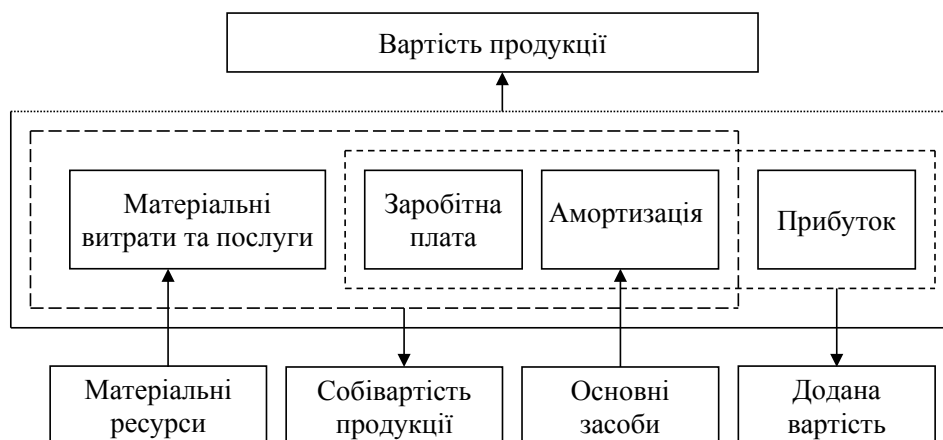
Належне забезпечення матеріально-технічними ресурсами також дасть можливість диверсифікувати виробництво та наростити випуск необхідної продукції. Наприклад, вчені відзначають, що дефіцит високоякісної пшениці твердих сортів для хлібопекарського та макаронного виробництва держава покриває імпортованою сировиною, генеруючи тим самим фінансові та соціальні втрати від ско-

рочення виробничих циклів внутрішніх продовольчих ринків [7, с. 68].

Збільшення величини доданої вартості, основними елементами якої є заробітна плата і прибуток, повинно бути ціллю госпрозрахункових підприємств, а не лише отримання прибутку. До валової доданої вартості також входить і амортизація. Схема впливу матеріально-технічного забезпечення на величину доданої вартості в зернопродуктовому підкомплексі показана на рис. 1.

При цьому, в даній схемі для спрощення сприйняття ми окремо не виділяємо ренту (орендну плату) та відсоток на залучений капітал, які також є елементами доданої вартості. Ми тут розглядаємо вказані елементи доданої вартості з точки зору власності, тому і ренту (орендну плату) та відсоток на залучений капітал визначаємо як прибуток інших власників капіталу. Звісно, вказані елементи доданої вартості входять до собівартості продукції, але чим більше власного капіталу (менше оренди та залученого капіталу), тим більше прибуток підприємця.

Крім того, раціональне використання матеріально-технічних ресурсів для вирощування зернових культур передбачає і застосування робочої сили, тобто необхідні виплати заробітної плати. Тобто, величина заробітної плати, як стаття витрат, входить до собівартості продукції і тісно пов'язана технологічно з використанням матеріально-технічних ресурсів. До того ж, заробітна плата і амортизація є елементами валової доданої вартості. Отже, ми маємо на увазі те, що за умови раціонального використання сільськогосподарської техніки та матеріальних ресурсів, можливо збільшувати виплати заробітної плати і амортизацію, не підвищуючи загальну собівартість продукції. У даному випадку, підприємець

Рис. 1. Схема впливу матеріально-технічного забезпечення на величину доданої вартості в зернопродуктовому підкомплексі

Джерело: власні дослідження

може залучати до виробництва більш кваліфікованих працівників, які використовуючи високотехнологічну техніку, значно збільшать вихід продукції, а, отже, і прибуток. Тут важливим є те, щоб зернопродуктовий підкомплекс забезпечувався матеріально-технічними ресурсами у потрібних обсягах та за справедливими цінами. Тому, на нашу думку, покращення державного регулювання даного процесу є важливим та необхідним.

Хочемо звернути увагу на те, що існує проблема у матеріально-технічному забезпеченні все зростаючої частки виробництва у господарствах населення. Так, у 1990 році селяни зібрали 1442 тис. т зерна, або 2,8 % від загального обсягу, а в 2014 році – 13392,3 тис. т, або 21,9 % [8, с. 41]. Тобто, п'ята частина зерна вирощується у індивідуальному секторі та більшість таких селянських господарств не кооперовані, основні засоби та матеріальні ресурси купують самотужки. Тому такі господарства не можуть застосовувати прогресивні технології вирощування зерна через невеликі розміри ріллі (в основному це земельні паї, які селяни обробляють самі) та нестачу коштів.

Негативним елементом щодо величини доданої вартості так само є значне зростання цін на матеріальні ресурси для сільського господарства, які набагато перевищують темп росту цін на зерно. Це є одним аргументом на користь запровадження ресурсощадних технологій. Зростанню доданої вартості у зернопродуктовому підкомплексі також може слугувати і збільшення виробництва продуктів переробки зерна на вітчизняних підприємствах, що останніми роками не спостерігається.

Висновки. Отже, за інших рівних умов і належному управлінні матеріально-технічним

забезпеченням додана вартість у зернопродуктовому підкомплексі може збільшуватися, на нашу думку, в таких випадках:

1. Зменшення ціни покупних матеріальних ресурсів (більше використання вітчизняних ресурсів, у тому числі і дотування ціни державою), що веде за собою зниження собівартості продукції.

2. Раціональне використання матеріальних ресурсів за впровадження ресурсощадних технологій та належної організації виробництва, що також веде за собою зниження собівартості продукції.

3. Оновлення основних засобів відповідно до ресурсощадних технологій (у тому числі за умови збільшення виробництва основних засобів на вітчизняних підприємствах). Це, звичайно, призведе до загального збільшення собівартості продукції (амортизаційні відрахування є статтею виробничих витрат), але за рахунок підвищення продуктивності поля собівартість одиниці продукції зменшується.

4. Об'єднання господарств населення у кооперативи для виробництва зерна та іншої сільськогосподарської продукції, а також створення обслуговуючих кооперативів. Це значно підвищить ефективність використання сільськогосподарської техніки та забезпечить нею господарств, раціональніше використовуватимуться матеріальні ресурси, і, зрештою, зменшаться витрати виробництва та збільшиться прибутковість.

5. Достатнє матеріально-технічне забезпечення зернопродуктового підкомплексу дасть можливість значно збільшити як загальну величину доданої вартості, так і окремо усіх її елементів. При цьому, підтримка держави у цьому питанні має бути визначальною.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кваша С.М. Економічне обґрунтування програми виробництва зерна пшениці в Україні / С.М. Кваша, М.М. Ільчук, І.А. Коновал // Економіка АПК. – 2013. – № 3 – С. 16-24.
2. Могилова М.М. Інституціональне забезпечення переоцінки основних засобів сільського господарства в сучасних умовах / М.М. Могилова // Облік і фінанси. – 2014. – № 2(64). – С. 167-172.
3. Саблук П.Т. Стан і напрями розвитку аграрної реформи / П.Т. Саблук // Економіка АПК. – 2015. – № 2 – С. 10-17.
4. Манків Н.Г. Макроекономіка / Пер. з англ.; Наук. ред. пер. С. Панчишина. – К. : Основи, 2000. – 588 с.
5. Статистичний щорічник України за 2014 рік / Відп. за вип. О.А. Вишневська. – Київ : Державна служба статистики України, 2015. – 586 с.
6. Макконнелл Кемпбелл Р., Брю Стенлі Л. Аналітична економія: принципи, проблеми і політика. – Частина 1: Макроекономіка: Пер. з англ. – 13-е вид. – Львів: Просвіта, 1997. – 672 с.
7. Буркинський Б.В. Відтворювальні механізми регулювання зернового ринку в контексті забезпечення продовольчої безпеки України / Б.В. Буркинський, В.М. Лисюк, О.В. Нікішина // Економіка України – 2015. – № 10 (647). – С. 66-78.
8. Козак О.А. Розвиток зернової галузі України / О.А. Козак, О.Ю. Грищенко // Економіка АПК. – 2016. – № 1. – С. 38-47.

УДК 631.1:339.13:636.5

Державне регулювання аграрно-продовольчого ринку в умовах членства України в СОТ

Сегеда С.А.

кандидат економічних наук, доцент,
Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

Стаття присвячена дослідженню сутності та особливостям функціонування механізму державного регулювання аграрно-продовольчого ринку. Запропоновано перспективні напрямки реалізації системи державного регулювання аграрно-продовольчого ринку в умовах членства України в СОТ, що здатні прискорити лібералізацію торговельних відносин.

Ключові слова: аграрно-продовольчий ринок, державне регулювання, Світова організація торгівлі, жовта та зелена скриньки, сукупний розмір підтримки, продовольча підтримка, непродовольча підтримка.

Сегеда С.А. ГОСУДАРСТВЕННОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ АГРАРНО-ПРОДОВОЛЬСТВЕННОГО РЫНКА В УСЛОВИЯХ ЧЛЕНСТВА УКРАИНЫ В ВТО

Статья посвящена исследованию сущности и особенностям функционирования механизма государственного регулирования аграрно-продовольственного рынка. Предложены перспективные направления реализации системы государственного регулирования аграрно-продовольственного рынка в условиях членства Украины в ВТО, которые будут способствовать ускорению либерализации торговых отношений.

Ключевые слова: аграрно-продовольственный рынок, государственное регулирование, Всемирная торговая организация, жёлтая и зелёная ящики, совокупный размер поддержки, продовольственная поддержка, непродовольственная поддержка.

Seheda S.A. STATE REGULATION OF AGRO-FOOD MARKET CONDITIONS OF UKRAINE'S MEMBERSHIP IN WTO

The article investigates the nature and features of the functioning of state regulation of agro-food market. Perspective directions of realization of state regulation of agro-food market in terms of Ukraine's membership in the WTO, which are able to accelerate the liberalization of trade relations.

Keywords: agro-food market, state regulation, World Trade Organization, yellow and green boxes, the total amount of support, food support, non-food support

Постановка проблеми. Аграрно-продовольчий ринок України на сучасному етапі становлення ринкових відносин відзначається досить широким арсеналом проблем та інституційних перетворень. Вони спонукають до перебудови відносин між суб'єктами ринку, детермінують ефективність аграрного виробництва та його конкурентоспроможність. Питання конкурентоспроможності аграрно-продовольчої продукції в останні роки особливо гостро виходить на перший план, оскільки тісно пов'язано із членством України в Світовій організації торгівлі. Відповідно сільськогосподарське виробництво потребує державної підтримки для підвищення його ефективності. Крім того, актуальним залишається питання продовольчої безпеки країни та експорту сільськогосподарської продукції за межі країни. Все це можна забезпечити тільки за умови високої якості та конкурентоспроможності аграрно-продовольчої продукції, а

також відповідності її жорстким технологічним вимогам. Після вступу в 2008 році України у СОТ відповідність аграрно-продовольчої продукції міжнародним стандартам якості стало невід'ємним атрибутом. У відповідності до цього тема статті є досить актуальною.

Аналіз останніх досліджень. Дослідженням проблем формування, розвитку та державного регулювання аграрного ринку займаються такі вчені, як В. Амбросов, Г. Андрусенко, Л. Анічин, Л. Антоненко, П. Гайдуцький, А. Даниленко, О. Дацій, М. Дем'яненко, Ф. Зінов'єв, В. Ільяшенко, І. Кириленко, Ю. Коваленко, М. Корецький, М. Латинін, М. Лобас, Т. Лозинська, Є. Майовець, П. Макаренко, М. Малік, В. Месель-Веселяк, Л. Михайлова, О. Могильний, О. Олійник, Б. Панасюк, Б. Пасхавер, С. Рижук, П. Саблук, В. Ситник, І. Сіваченко, В. Ткаченко, А. Третяк, О. Ульянченко, М. Хорунжий, Г. Черевко, О. Шапоренко, В. Шиян, О. Шпичак, В. Юришин,

В. Яблонський та інші. Праці цих вчених є ґрунтовними, проте недостатньо дослідженими залишаються питання використання важелів механізму державного регулювання аграрно-продовольчого ринку в напрямі підвищення його конкурентоспроможності в умовах глобалізації і регіоналізації економічних відносин, а також в умовах членства України в Світовій організації торгівлі.

Формулювання цілей статті. Метою статті є всебічне дослідження всіх переваг та загроз, які виникають перед аграрно-промисловим комплексом країни в умовах її членства в СОТ, обґрунтувати та визначити напрями підтримки державою сільськогосподарського виробництва, нівелювати ризики і в достатній мірі реалізувати існуючі переваги від лібералізації торговельних відносин.

Виклад основного матеріалу. Економічна ситуація в аграрному секторі економіки показала, що державна підтримка галузі є необхідною як основний чинник відновлення та покращення виробничого потенціалу. Сільськогосподарські підприємства виявилися неадаптованими до конкурентних умов роботи на зовнішніх ринках. У разі відсутності можливостей гідно конкурувати з іноземними товарами може посилитись тенденція до зникнення деяких галузей. Виробники аграрної продукції в сучасних ринкових умовах не мають достатніх можливостей підтримувати власний потенціал. Це вимагає присутності держави як регулятора ринкового середовища та його суб'єкта, що надаватиме допомогу виробникам аграрно-продовольчої продукції [1; 2; 3, с. 127; 4-5].

Одним з головних «обмежувальних» факторів підтримки аграрного сектору є ситуація

на ринку продовольства. Даний ринок характеризується низькою ємністю через низькі реальні доходи населення (табл. 1, рис. 1).

Вивчення проблеми і особливостей підтримки вітчизняного сільського господарства слід цілком і повністю підпорядкувати вимогам Світової організації торгівлі, членом якої є Україна. Членство у СОТ зумовлює необхідність дотримання певних вимог, які є особливими для аграрного сектору.

В умовах членства в СОТ, враховуючи принцип справедливої конкуренції на усіх ринках, який сповідує дана організація, заходи державної підтримки сільського господарства мають обмежений характер, особливо щодо підтримки цін, пріоритет надається підтримці доходів через цільові виплати на одиницю оброблюваної площі або (та) голову худоби. Таким чином, виходячи з членства України у СОТ, потрібно механізм державного регулювання переорієнтувати на принцип справед-

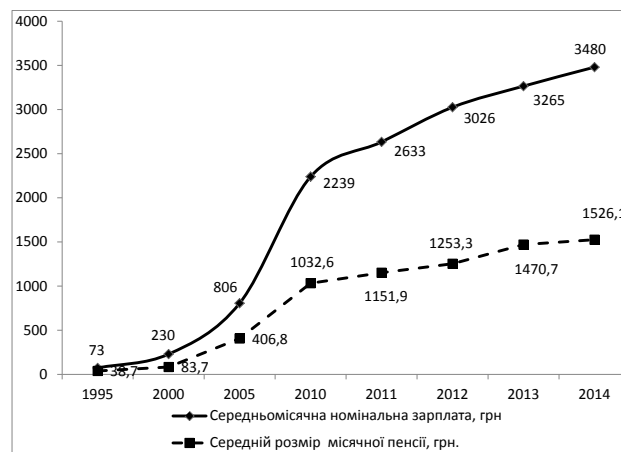

Рис. 1. Середній розмір місячної заробітної плати та пенсії в Україні, грн.

Таблиця 1

Споживання основних продуктів харчування в Україні з розрахунку на одну особу за рік, кг [6, с. 13-35]

Продукти	Рік							
	1990	1995	2000	2005	2010	2011	2012	2013
М'ясо і м'ясопродукти	68	39,0	32,8	39,1	52,0	51,2	54,4	56,1
Молоко і молокопродукти	373,0	244,0	199,1	225,6	206,4	204,9	214,9	220,9
Яйця, штук	272	171	166	238	290	310	307	309
Хліб і хлібопродукти	141	128	124,9	123,5	111,3	110,4	109,4	108,4
Картопля	131	124	135,4	135,6	128,9	139,3	140,2	135,4
Овочі й баштанні	103,0	97	101,7	120,2	143,5	162,8	163,4	163,3
Плоди, ягоди, виноград	47,0	33,0	29,3	37,1	48,0	52,6	53,3	56,3
Риба і рибні продукти	18,0	3,6	8,4	14,4	14,5	13,4	13,6	14,6
Цукор	50,0	32,0	36,8	38,1	37,1	38,5	37,6	37,1
Олія	12,0	8,2	9,4	13,5	14,8	13,7	13,0	13,3

ливої конкуренції, особливо стосовно застосування заходів захисту національного ринку. Фактично державний протекціонізм по відношенню до аграрної економіки повинен виходити із трьох «скриньок» – «зеленої», «блакитної» і «жовтої».

Існує багато умов і заборон, але головні принципи витікають з необхідності створення такого режиму підтримки та регулювання, яке забезпечувало б недопущення викривляючого впливу на торговельно-економічні відносини, особливо у частині підтримки виробництва та цін; фінансування аграрного сектору має здійснюватися через спеціальні урядові програми.

Зокрема, механізм державної підтримки галузі тваринництва в Україні зорієнтований і здійснюється через дотування виробників, що є цілком прийнятним згідно з вимогами СОТ за винятком механізму повернення ПДВ. При членстві в СОТ обсяг дотацій слід привести у відповідність до розміру СВП (сукупний вимір підтримки). Державна підтримка сільського господарства здійснюється по кількох напрямках:

1. Законом України від 23 грудня 1997 року № 770/97-ВР «Про внесення змін до Закону України «Про податок на додану вартість»» передбачено, що починаючи з 1998 року, податок на додану вартість щодо продажу молока та м'яса живою вагою сільськогосподарськими товаровиробниками всіх форм власності і господарювання обчислюється за нульовою ставкою. Кабінет Міністрів України видав Постанову від 02 березня 2011 року № 246 «Про затвердження Порядку використання сум податку на додану вартість, сплачених переробними підприємствами до спеціального фонду державного бюджету». Порядок повернення ПДВ діє і донині [7, с. 277-278].

2. Починаючи з 2001 року введені доплати за високовогову худобу. Нині діє Постанова Кабінету Міністрів України від 01 березня 2007 року № 348 згідно якою дотація за вирощену і продану худобу та птицю надається в таких розмірах (за 1 кг живої маси): за молодняк ВРХ (понад 390 кг) – 1,4 грн; за свиней (95-130 кг за винятком свиноматок і кнурів) – 1,05 грн; за птицю свійську (лише для сільськогосподарських підприємств) – 0,5 грн [8; 7].

За дослідженнями І.В. Кобути, в Україні 75% становлять «жовті» програми підтримки і лише 25% – «зелені» [9, с.9]. Таким чином маємо 25% програм підтримки, заходи яких не скеровані на підтримку обсягів виробництва та цін виробників (наука, ветеринарні заходи, інформаційне забезпечення тощо) і 75% –

заходи внутрішньої підтримки, що справляють викривлюючий вплив на торгівлю та виробництво (дотації, цінова підтримка, пільгове кредитування і т.п.). Згідно з вимогами СОТ бюджетне фінансування «жовтої скриньки» має скорочуватись. Але країна-учасниця СОТ має право не скорочувати витрати «жовтої скриньки», якщо зобов'язується забезпечити підтримку у розмірі не більше 5% від вартості валової продукції господарства (для розвинених країн) і 10% для тих, що розвиваються. Україна не має зобов'язань перед СОТ по скороченню внутрішньої підтримки, яка надається через «жовті» програми, але зобов'язана не перевищувати річний розмір підтримки, який акумулюється у показнику СВП [3, с. 127; 9, с. 6; 10].

Проблема державної підтримки галузі сільського господарства актуальна сама по собі, адже вітчизняні товаровиробники її потребують, але ця підтримка повинна бути не лише фактом, а приносити відповідний економіко-соціальний ефект. В умовах обмеженості відтворювального потенціалу сільськогосподарських підприємств, значимості матеріально-технічної бази, а також нестабільності цін важливе значення для ефективного аграрного бізнесу має державна підтримка виробників, а у тваринництві вона вирішальна для забезпечення економічного інтересу.

Державна підтримка сільського господарства здійснюється за методологією СОТ, проте для України характерна лише підтримка в межах заходів «жовтої і зеленої» скриньки, що зумовлено специфікою розвитку національного агрокомплексу й великими можливостями його зростання.

До «зеленої скриньки» належать заходи, не спрямовані на підтримку обсягів виробництва та цін виробників, отже, не порушують принципів справедливої конкуренції. У додатку 2 визначені два основних критерії, яким мають відповідати ці заходи [11-14]:

- підтримка повинна надаватися через урядові бюджетні програми, а не за кошти споживачів;

- наслідком підтримки не повинно бути надання цінової підтримки виробникам.

Державні витрати в межах «зеленої скриньки» можуть здійснюватись у таких напрямках:

- наукові дослідження, підготовка та підвищення кваліфікації кадрів, інформаційно-консультаційне обслуговування;

- ветеринарні та фітосанітарні заходи, контроль безпеки продуктів харчування;

- сприяння збуту сільгосппродукції, у тому числі збирання, обробка та поширення ринкової інформації;
- удосконалення інфраструктури (будівництво шляхів, електромереж, меліоративних споруд) за винятком операційних витрат на її утримання;
- утримання стратегічних продовольчих запасів, внутрішня продовольча допомога;
- забезпечення гарантованого доходу сільгоспвиробникам, удосконалення землекористування тощо;
- підтримка доходів виробників, не пов'язана з видом і обсягом виробництва;
- сприяння структурній перебудові сільськогосподарського виробництва;
- охорона навколишнього середовища;
- програми регіонального розвитку.

Держава, що є членом СОТ, має право фінансувати заходи «зеленої скриньки» в будь-якому обсязі залежно від можливостей свого бюджету.

Немає також заперечень проти бюджетного фінансування заходів «блакитної скриньки», оскільки вони спрямовані на обмеження перевиробництва (скорочення поголів'я худоби, посівних площ тощо).

Найбільш дискусійним питанням при вступі України до СОТ є заходи «жовтої скриньки». До них належать заходи внутрішньої підтримки, що справляють викривлюючий вплив на торгівлю і виробництво [2; 15]:

- дотації на продукцію тваринництва та рослинництва;
- дотації на племінне тваринництво;
- дотації на елітне насінництво;
- дотації на комбікорми;
- компенсація частини витрат на міндобрива та засоби захисту рослин;
- компенсація частини витрат на енергоресурси;

- цінова підтримка: компенсація різниці між закупівельною і ринковою ціною на сільгосппродукцію;
- надання виробнику товарів і послуг за цінами, нижчими за ринкові;
- закупівля у виробника товарів (послуг) за цінами, що перевищують ринкові;
- пільгове кредитування сільгоспвиробників за рахунок бюджету, списання боргів;
- пільги на транспортування сільгосппродукції;
- витрати лізингового фонду та деякі інші.

Стосовно заходів «жовтої скриньки» держава повинна взяти зобов'язання із скорочення бюджетного фінансування. В ході визначення умов вступу до СОТ розраховується показник сукупного виміру підтримки (СВП) як щорічна сума всіх видів державної підтримки, на які поширюються зобов'язання із скорочення [8].

За умовами СОТ підтримка сільського господарства України інституціонально обмежена певними правилами, серед яких головна умова – застосування заходів непрямого впливу, які не викривлюють конкурентні умови і не надають преференцій окремим виробникам.

В Україні 33-41% загальної державної підтримки на програми «жовтої скриньки» припадає 70-75%, на «зелену» – відповідно 25-30% [10]. Проте в зарубіжних країнах, що мають високий рівень розвитку аграрно-продовольчих ринків, це співвідношення є наступним: в Австралії на «зелені» програми направляється 91% коштів держави, у США – 78%, країнах ЄС – 59%, Бразилії та Канаді – 53% [11] (табл. 2).

З 25% коштів, що виділяються по програмі «зеленої скриньки» лише 5% від цієї суми направляється безпосередньо сільськогосподарським виробникам. Решта коштів спря-

Таблиця 2

Розподіл внутрішньої підтримки по «скриньках» СОТ, млн. дол. США [10]

Показники	Австралія**	Бразилія	ЄС-25***	Канада	США	Україна
Загальна сума по всіх скриньках	2308,7	2417,6	79048,9	6406,5	65299,6	1966,6
в т.ч. програми						
<i>жовті</i>	219,8	1128,3	32193,1	3004,8	14626,6	1465,8
у %	9%	47%	41%	47%	23%	75%
<i>зелені</i>	2088,9	895	22074,1	3401,7	50672	500,8
у %	91%	37%	28%	53%	77%	25%
<i>блакитні</i>	0	0	24781,7	0	0	0
у %	0%	0%	31%	0%	0%	0%
<i>розвитку</i>	0	394,3	0	0	0	0
у %	0%	16%	0%	0%	0%	0%

мовуються на реалізацію через державні інституції загальних послуг. В той же час, як стверджує Кобута І.В., «..для Австралії характерним є широке використання можливостей «зеленої скриньки» для підтримки окремої продукції тваринництва та рослинництва» [10].

Тому вирішальним напрямком для України повинен стати механізм державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників за рахунок розширення програм «зеленої скриньки». До них можна віднести вдосконалення ринкової інфраструктури, створення сприятливих умов для залучення інвестицій, підвищення якісних параметрів продукції, заходи із покращення родючості земель, формування та прозорого функціонування державного резерву продовольства, створення центрів з маркетингу та дорадництва.

Характеризуючи існуючу систему підтримки сільського господарства України, її потрібно оцінювати двояко: з одного боку, обсяги бюджетних видатків збільшуються, а з іншого, – державне регулювання стосовно розподілу коштів залишається неефективним, що знижує якісні впливи видатків підтримки на розвиток аграрного комплексу.

Таким чином, аналіз зобов'язань України, взятих при вступі до СОТ, дозволяє стверджувати, що умови приєднання України до СОТ надають можливості підтримки сільського господарства України на рівні 10-12 млрд. грн. у рік (зелені та жовті разом) без порушення цих зобов'язань. Обмеження щодо «зелених» програм з боку СОТ не існує, але зазвичай Мінфіном накладаються ліміти на загальну суму фінансування бюджетних програм на під-

тримку сільського господарства через обмежені можливості державного бюджету країни. Всім відоме загальне нарікання з боку інших міністерств стосовно неефективності використання коштів державного бюджету. При збільшенні видатків на бюджетні програми Міністерства аграрної політики проблемні питання галузі та сільської місцевості не зникають. Тому зараз аграрна політика має бути більше сфокусована на питанні ефективності бюджетних програм підтримки та визначення коефіцієнту корисної дії реалізації цих програм, які діють на даний час.

Висновки. Проведені дослідження засвідчили, що на ефективність українського аграрно-продовольчого ринку в значній мірі впливає рівень державного регулювання та підтримки цього ринку. Проте в межах зазначеної проблеми присутні проблеми, що перебувають у площині формування державного регулювання аграрно-продовольчого ринку: монополізм на основних продуктових ринках, недостатність державної підтримки з бюджету; недосконалість правового поля, низький рівень оплати праці, а також недостатньо висока купівельна спроможність населення, несприятливий інвестиційний клімат, незадовільний рівень інноваційної політики, недостатньо прозорий механізм виділення бюджетних коштів на державну підтримку аграрно-продовольчих ринків, нееквівалентність міжгалузевого обміну.

В умовах членства України в СОТ державне регулювання та підтримка аграрно-продовольчого ринку має бути спрямована на підвищення ефективності бюджетних програм та прозорому визначенні чинників їх оцінки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Дем'яненко М.Я. Національна система державної підтримки аграрного сектору в умовах членства України в СОТ / М.Я. Дем'яненко [Електронний ресурс]. – Режим доступу [www. http://magazine.faaf.org.ua](http://magazine.faaf.org.ua)
2. Кваша С.М. Вступ до СОТ: перспективи для аграрного сектора економіки України / С.М. Кваша [Електронний ресурс]. – Режим доступу [www. http://magazine.faaf.org.ua](http://magazine.faaf.org.ua)
3. Кобута І.В. Оцінка впливу вступу України до СОТ на окремі ринки сільськогосподарської продукції / І.В. Кобута, О.Л. Шевцов // Економіка АПК. – 2007 р. – № 1 – С. 127-135.
4. Левченко Н.М. Принципи державного регулювання розвитку АПК в умовах інтеграції до європейського простору / Н.М. Левченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу [www. http://magazine.www.kbuara.kharkov.ua](http://magazine.www.kbuara.kharkov.ua)
5. Лозинська Т.М. Удосконалення фінансово-економічного механізму державного регулювання аграрного ринку / Лозинська Т.М., Анікеєнко В.М. [Електронний ресурс]. – Режим доступу [www. http://magazine.www.kbuara.kharkov.ua](http://magazine.www.kbuara.kharkov.ua)
6. Баланс та споживання основних продуктів харчування населення України: стат зб. – К., 2014. – С. 13-35.
7. Шпикуляк О.Г. Інституції у розвитку та регулюванні аграрного ринку: монографія / Шпикуляк О.Г. – К.: ННЦ ІАЕ, 2010. – С. 277-280.
8. Офіційний сайт Міністерства аграрної політики і продовольства України. Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу www.minagro.gov.ua

9. Кобута І.В. Трансформація підтримки сільського господарства країн світу відповідно до домовленостей СОТ / Кобута І.В. – К.: ННЦ ІАЕ, 2009. – С. 6-9.
10. Кобута І.В. Аграрна політика підтримки сільського господарства – нові виклики в зв'язку із вступом України до СОТ / І.В. Кобута [Електронний ресурс]. – Режим доступу [www. http://magazine.faaf.org.ua](http://magazine.faaf.org.ua)
11. Майстро С.В. Удосконалення механізму державного регулювання аграрного ринку в умовах членства України в СОТ / С.В. Майстро [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.kbuara.kharkov.ua/e-book/tpdu/2008-4/doc/3/03.pdf
12. Міщенко Д.А. Державне регулювання аграрного сектору економіки України в умовах світової організації торгівлі / Д.А. Міщенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу [www. http://magazine.faaf.org.ua](http://magazine.faaf.org.ua)
13. Орлик О.В. Аграрний сектор економіки України в умовах членства в СОТ: перспективи та наслідки / О.В. Орлик [Електронний ресурс]. – Режим доступу [www. http://magazine.faaf.org.ua](http://magazine.faaf.org.ua)
14. Осташко Т.О. Агропродовольчий ринок України в умовах СОТ: аналіз умов доступу, конкурентоспроможності товарів і засобів захисту / Т.О. Осташко // Український соціум. – 2008. – № 1(24). – С. 121-130.
15. Ульяновченко Ю.О. Державне регулювання аграрного ринку в країнах ЄС і США: досвід для України [Електронний ресурс]. – Режим доступу [www.http://magazine.kbuara.kharkov.ua](http://magazine.kbuara.kharkov.ua)
16. Дем'яненко М.Я. Національна система державної підтримки аграрного сектору в умовах членства України в СОТ / М.Я. Дем'яненко [Електронний ресурс]. – Режим доступу [www. http://magazine.faaf.org.ua](http://magazine.faaf.org.ua)

УДК 336.1:334.012.64(330.3)

Сучасні реалії фінансового забезпечення розвитку малого підприємництва в Україні

Сирветник-Царій В.В.

кандидат економічних наук,

Вінницький інститут конструювання одягу і підприємництва

Проведено дослідження розвитку малого підприємництва, аналіз джерел фінансування його розвитку з метою встановлення напрямів підвищення ефективності фінансового забезпечення підприємництва на перспективу. Проблеми надання державної підтримки у сфері фінансування розвитку малого підприємництва пов'язані із відсутністю коштів у державному бюджеті на реалізацію відповідних державних програм, недостатнім фінансуванням регіональних програм розвитку підприємництва, проблемами отримання кредитних коштів, залучення інвестиції тощо. Вирішення окреслених проблем безпосередньо залежить від державної політики підтримки розвитку підприємництва.

Ключові слова: фінансове забезпечення, підприємництво, мале підприємництво, розвиток, самофінансування, державне фінансування.

Сирветник-Царій В.В. СОВРЕМЕННЫЕ РЕАЛИИ ФИНАНСОВОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ РАЗВИТИЯ МАЛОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В УКРАИНЕ

Проведено исследование развития малого предпринимательства, анализ источников финансирования его развития с целью установления направлений повышения эффективности финансового обеспечения предпринимательства на перспективу. Проблемы предоставления государственной поддержки в сфере финансирования развития малого предпринимательства связаны с отсутствием средств в государственном бюджете на реализацию соответствующих государственных программ, недостаточным финансированием региональных программ развития предпринимательства, проблемами получения кредитных средств, привлечения инвестиции и тому подобное. Решение очерченных проблем непосредственно зависит от государственной политики поддержки развития предпринимательства.

Ключевые слова: финансовое обеспечение, предпринимательство, малое предпринимательство, развитие, самофинансирование, государственное финансирование.

Syrvetnik-Tzariy V.V. MODERN REALITIES OF FINANCIAL PROVIDING OF DEVELOPMENT OF SMALL ENTERPRISE ARE IN UKRAINE

Study of small enterprises' development, their development sources analysis, is implemented due to the aim of efficiency increasing ways development their financial security for a big amount of time. Problems of state financing in small enterprises' sphere are connected with lack of funds state budget for state program realization, deficient regional programs' of entrepreneurship development financing, problems with credit funds, investments, etc. The solving of named problems depends on the public policy's decisions about entrepreneurship support.

Keywords: financial security, small enterprise, development, self-finance, state financing.

Постановка проблеми. В умовах стійкої кризи економіки України, підсиленої проблемами політичного характеру, зростання світової конкуренції особливо важливо створити сприятливі умови для розвитку підприємства, особливо малого. Важливу роль у такому стимулюванні розвитку малого підприємства відіграє створення належного фінансового забезпечення.

Світова практика показує важливість застосування державних програм розвитку підприємства, пов'язаних із прямим фінансуванням окремих бізнес-проектів та створенням сприятливих умов для залучення різного роду інвестицій, кредитів та отримання пільг. Вибір ефективних форм та методів підтримки роз-

витку підприємства сприяє розвитку конкурентного та інноваційного середовища, підвищенню рівня життя населення.

Аналіз останніх досліджень. Теоретичні та практичні аспекти фінансового забезпечення діяльності суб'єктів господарювання висвітлені у працях українських науковців І.А. Бланка, Т. Васильціва, Л. Воротиної, В.Є. Вороткіна, Т. Ковальчук, В.П. Кудряшова, П.С. Рогожина, В.Г. Федоренко. У праці О.І. Куцика розглянуто стан і перспективи фінансового забезпечення розвитку малого підприємства та запропоновано реалізацію системного підходу для формування державної фінансової підтримки [1]. Світовий досвід фінансового забезпечення розви-

тку малого підприємництва та його впровадження у вітчизняну економіку висвітлено у праці І.А. Ломачінської [2]. У.З. Ватаманюк-Зелінська [3] проаналізувала вплив бюджетного фінансування на розвиток підприємництва. Учені С.В. Льовушкіна, Ю.М. Єфімова, О.М. Лабенко запропонували враховувати фінансування малого підприємництва як один із факторів при розробці алгоритму забезпечення стійкості розвитку на різних стадіях життєвого циклу [4]. Враховуючи значні теоретичні доробки з даної проблематики, виникає необхідність дослідити стан, проблеми та перспективи їхнього розвитку в світлі останніх змін економічного становища України.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження розвитку малого підприємництва, аналізу джерел фінансування його розвитку та встановлення напрямів підвищення ефективності фінансового забезпечення підприємництва на перспективу.

Виклад основного матеріалу. Роль та значення малого підприємництва для розвитку економіки держави переоцінити неможливо: малі підприємства в значній мірі вирішують проблеми зайнятості населення; забезпечують формування конкурентного середовища; оперативно реагуючи на зміни кон'юнктури ринку, підвищують гнучкість економіки країни; стимулюють розвиток економіки шляхом забезпечення приросту валового внутрішнього продукту.

Становлення підприємництва в Україні відбувається нерівномірно. Сучасні тенденції його розвитку носять негативний характер, що підтверджується аналізом даних офіційної статистики.

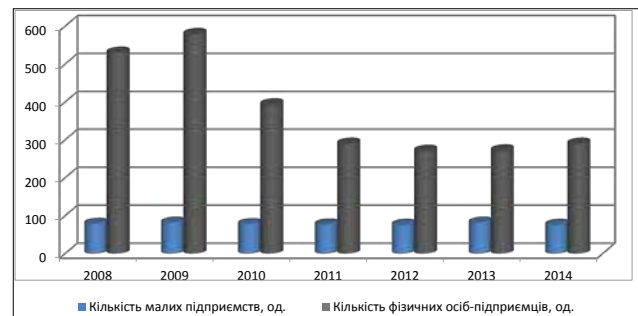
Зважаючи на те, що сучасні стандарти статистичної служби виділяють в числі суб'єктів малого підприємництва малі підприємства та фізичних осіб підприємців, доцільно проаналізувати тенденції їх розвитку та господарювання в сучасних умовах.

Найбільш інформативним і порівнюваним показником розвитку малого підприємництва є кількість підприємств на 10 тис. населення. Відтак, за даними рисунка 1 проаналізовано даний показник за 2008–2014 роки.

Період дослідження даних розвитку малого підприємництва визначено з точки зору доцільності порівняння основних індикаторів його розвитку з моменту виникнення світової фінансової кризи і сучасного стану. Отже, за даними рисунка 1 визначено, що на 10 тис. населення протягом 2008–2014 чисельність малого підприємництва суттєво скоротилась:

на 45,3%, тобто на 240 од. – фізичні особи – підприємці і на 3,8%, тобто на 3 од. – малі підприємства. Тобто посилення фінансової кризи значною мірою негативно вплинуло на розвиток підприємництва в Україні. Загалом, кількість малих підприємств скоротилась на 9,9%, тобто на 32 тис. підприємств, а фізичних осіб – підприємців – на 12%, тобто на 214 тис. суб'єктів підприємницької діяльності. Порівняно зі світовою практикою, загальне число суб'єктів малого підприємництва на 10 тис. населення у 2014 р. – 76 од. є більшим, ніж у Великобританії на 17 од., Німеччині – на 33 од., проте меншим, ніж у США – у 93 рази, ніж в Японії – у 7,7 рази [6].

Попри зниження кількості суб'єктів малого підприємництва, їх частка у загальній чисельності суб'єктів підприємницької діяльності залишається дуже високою – на рівні 99%.

Рис. 1. Кількість суб'єктів малого підприємництва на 10 тис. осіб наявного населення, одиниць

Джерело: [5]

Створення робочих місць, працевлаштування населення, і, як наслідок скорочення безробіття є однією із найважливіших функцій підприємництва. За статистичними даними, протягом 2008–2014 рр. спостерігається тенденція до скорочення як кількості зайнятих працівників, так і кількості найманих працівників у зазначеному секторі економіки, а втрата кількості робочих місць складає – 1255,1 тис. робочих місць (табл. 1).

Загалом у 2008–2014 роках чисельність зайнятих у сфері малого підприємництва зменшилася на 33,7%, у т.ч.: малих підприємств – на 27,3%, фізичних осіб – підприємців – на 38,4%. Щодо кількості найманих працівників, то їх кількість, відповідно, зменшилася на 33,5%, а саме: малих підприємств на 28,2% та фізичних осіб – підприємців – на 41,1%. Особливо тенденції зменшення кількості зайнятих у сфері малого бізнесу та їх частки у загальній кількості зайнятого насе-

лення розпочались у 2010–2011 рр., що зумовлене очікуваннями введення у дію податкових реформ щодо єдиного соціального внеску, який сприяв посиленню податкового тягаря суб'єктів малого підприємництва, та посилюлися після виникнення суспільно-політичної кризи в державі.

Щодо зайнятості населення, то на сферу малого підприємництва припадає більше половини зайнятого населення України, хоча цей показник має тенденції до зниження й у 2014 р. він склав 59,7% проти 63,2% у 2008 р. Частка найманих підприємств практично не змінилась у 2014 р. проти 2008 р. і становила загалом 41-36% від загальної чисельності найманих осіб.

Зниження кількості малих підприємств та скорочення чисельності зайнятих у сфері малого підприємництва пов'язані із погіршенням його фінансового стану. Загалом, структурний розподіл прибуткових і збиткових малих підприємств суттєво не змінився протягом аналізованого періоду. У 2008 році частка прибуткових малих підприємств становила

62,7%, збиткових – 37,7%, в 2014 р. – 66,5% і 33,5% відповідно. Разом із тим сума загального збитку малих підприємств зросла за аналізований період більше ніж у 14 разів і досягла 175262,4 млн грн. Проблема збитковості вітчизняних малих підприємств є особливо важливою при дослідженні питання фінансового забезпечення їх розвитку. Адже саме за рахунок прибутку та амортизаційного фонду можливо здійснювати самофінансування діяльності та розвитку. Власне, не отримання прибутку, тобто збиткова діяльність малих підприємств стимулює необхідність пошуку інших джерел фінансування чи зумовлює припинення діяльності підприємства.

Загалом, самофінансування переважає у фінансовому забезпеченні розвитку малого підприємництва в Україні (рис. 2). Тобто понад 59% ресурсів, необхідних для фінансування діяльності, малі підприємства забезпечили собі самостійно шляхом використання власного капіталу, в тому числі і прибутку та амортизаційних відрахувань. Як зазначає у своєму дослідженні О.І. Куцик, обсяг амортизаційних

Таблиця 1

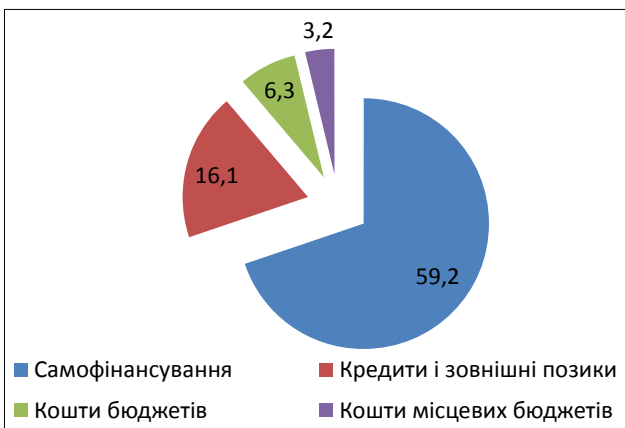
Зайнятість населення у секторі малого підприємництва України, 2008–2014 рр. [5]

(тис. осіб)

Показник	Рік							Відхилення, 2014/2008, %
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	
Всього найманих працівників	3745,1	3665,8	3053,1	3057,3	2994,3	2885,6	2490,0	66,5
Всього зайнятих працівників	6308	6450,9	4979,1	4462,9	4329,2	4333,3	4185,1	66,3
<i>Малі підприємства</i>								
Кількість найманих працівників	2206,2	2106,5	2043,7	2011,8	1951,6	1891,8	1583	71,8
- у % до загальної кількості найманих працівників	58,9	57,5	66,9	65,8	65,2	65,6	63,6	4,7
Кількість зайнятих працівників	2319	2227,4	2164,6	2091,5	2051,3	2010,7	1686,9	72,7
- у % до загальної кількості зайнятих працівників	36,8	34,5	43,5	46,9	47,4	46,4	40,3	3,5
<i>Фізичні особи-підприємці</i>								
Кількість найманих працівників	1538,9	1559,3	1009,4	1045,5	1042,7	993,8	907,0	58,9
- у % до загальної кількості найманих працівників	41,1	42,5	33,1	34,2	34,8	34,4	36,4	-4,7
Кількість зайнятих працівників	3989	4223,5	2814,5	2371,4	2277,9	2322,6	2498,2	62,6
- у % до загальної кількості зайнятих працівників	63,2	65,5	56,5	53,1	52,6	53,6	59,7	-3,5

відрахувань стрімко зростає в фінансуванні малих підприємств і «практично є основним джерело внутрішніх джерел фінансових ресурсів для збиткових підприємств» [1, с. 102]. «Враховуючи те, що амортизація практично повністю використовується на формування основного і, частково, оборотного капіталу, його роль, як джерела фінансових ресурсів у суб'єктів малого підприємництва підвищується, особливо у зв'язку із введенням нових більш високих норм амортизаційних відрахувань. Як відомо, збільшення абсолютної суми амортизації зменшує суму прибутку від звичайної діяльності, що приводить до зменшення суми податку на прибуток. Це збільшує обсяги власних джерел фінансування малих підприємств, які обрали загальну систему оподаткування та обліку» [7, с. 10].

Рис. 2. Розподіл джерел фінансування діяльності малого підприємництва у 2013 р., %

Джерело: [7]

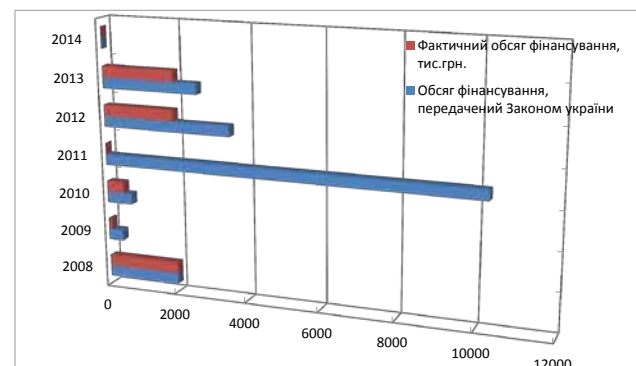
Однією з проблем дослідження самофінансування розвитку малого підприємства є тіньовий характер вітчизняного бізнесу, і, відповідно, приховування реальних даних щодо формування прибутків та їх розподілу. «Враховуючи тіньовий характер економіки, можна стверджувати, що статистичні джерела інформації відображають лише задекларовані результати джерел формування ресурсів малими підприємствами, тоді як насправді більшість із них реалізуються на основі прихованого самофінансування, що реалізується як законним так і незаконним способами (ресурси формуються внаслідок створення прихованих резервів, внаслідок порушення принципу формування фінансової звітності, відтермінування податкових платежів, застосування прискореної амортизації, застосування індексації тощо). Однак, варто відзначити, що для цього використовуються практично ті кошти,

що залишились після розподілу чистого прибутку між усіма учасниками господарського процесу» [1, с. 102].

Світовий досвід та сучасний стан ефективності функціонування підприємств малого бізнесу в Україні свідчать, що використовуючи лише самофінансування, неможливо досягти високих темпів розвитку. Зважаючи на те, що діяльність суб'єктів малого підприємництва лише на 59,2% фінансується самостійно (рис. 2), виникає необхідність у пошуку інших джерел фінансування. Узагальнюючи світовий та вітчизняний досвід фінансування малого підприємництва, традиційно виділяють такі джерела залучення коштів ззовні: кредити комерційних банків (фінансово-кредитний ринок); державне фінансування – у формі державної підтримки та грантів; ресурси міжнародних фондів та організацій; інвестування (фондовий ринок); ресурси приватних осіб [9; 10].

Активізація фінансово-кредитних та інвестиційних процесів державної фінансової підтримки суб'єктів малого підприємництва реалізовується через виконання завдань «Національної програми сприяння розвитку малого підприємництва», що спрямована на [11]: формування мережі регіональних фондів підтримки підприємництва та кредитно-гарантійних установ; розроблення та запровадження ефективних кредитно-гарантійних механізмів мікrokредитування суб'єктів малого підприємництва; створення та підтримку фінансових інститутів, які працюють на розвиток малого підприємництва.

Фінансове забезпечення реалізації Програми повинно здійснюватися за рахунок Державного бюджету України. Оскільки бюджет України в останні роки здебільшого дефіцитний, йому властиве постійне недо-

Рис. 3. Планові та фактичні обсяги фінансування Національної програми сприяння розвитку малого підприємництва в Україні, 2008–2014 рр. (тис. грн)

Джерело: [12-13]

фінансування передбачених заходів через брак бюджетних коштів (рис. 3). Зокрема, визначено, що протягом аналізованого періоду лише у 2008 році заплановані кошти в розмірі 2000 тис. грн повною мірою спрямовані з державного бюджету на забезпечення реалізації програми розвитку малого підприємства. У 2009 році недофінансування становило 320 тис. грн, у 2010 р. – 220 тис. грн, у 2011 р. непрофінансовано взагалі, тобто на 10300 тис. грн, у 2012–2013 рр. профінансовано практично на половину задекларованого обсягу. В бюджеті 2014 року такі видатки не заплановано.

Переважно передбачені бюджетні кошти направляються для підтримки малого підприємництва шляхом мікрокредитування (близько 70%) та реалізацію окремих заходів, пов'язаних із організацією та реалізацією регіональних інвестиційних програм. Також програмою передбачається щорічне фінансування підтримки малого підприємництва на регіональному рівні. Проте в регіонах кошти на підтримку підприємництва виділяються дуже нерівномірно. Зокрема, за даними Державної служби України з питань регуляторної політики та розвитку підприємництва [7] визначено, що у 2013 році «на реалізацію регіональних та місцевих програм розвитку малого і середнього підприємництва місцевими органами виконавчої влади передбачалося спрямувати кошти у загальній сумі 165,7 млн грн. Відповідними рішеннями рад АР Крим, областей, міст Києва та Севастополя у 2013 році затверджено обсяги на реалізацію заходів зазначених програм у сумі 53,6 млн грн, що складає 32,3% від запланованого обсягу.

Найбільші обсяги фінансування на виконання регіональних та місцевих програм розвитку малого і середнього підприємництва були затверджені в обласних бюджетах у: м. Київ – 30,0 млн грн, АР Крим – 4,45 млн грн, Одеській обл. – 3,85 млн грн, Чернігівській обл. – 2,45 млн грн., Сумській обл. – 2,3 млн грн, Кіровоградській та Івано-Франківській обл. – по 1,5 млн грн. Найменші обсяги фінансування регіональних та місцевих програм розвитку малого і середнього підприємництва було затверджено у Дніпропетровській області – 84,4 тис. грн, м. Севастополь – 115,0 тис. грн, Херсонській області – 150,0 тис. грн та Рівненській області – 160,0 тис. грн [7]. Тобто за наведеними даними можна зробити висновок і про недофінансування розвитку підприємництва з боку регіональних бюджетів.

Потреба малого бізнесу в оборотних коштах, виходячи з досвіду розвинутих країн світу, мала б забезпечуватися шляхом залучення банківських кредитів. За результатами досліджень Міжнародної фінансової корпорації, 75% опитаних респондентів основною перешкодою на шляху розвитку малого підприємництва на місцевому рівні назвали обмежений доступ до фінансування та можливість залучення на вигідних умовах кредитних ресурсів [14]. Залучення коштів від комерційних банків складає досить ускладнену процедуру, по-перше, через суб'єктивне враження нереальності отримання кредитів (згідно із соціологічними дослідженнями, так вважають 60% українських підприємців) [10]. Діяльність малих підприємств пов'язана із підвищеним рівнем ризику, нестачі фахівців з фінансово-економічної оцінки перспектив розвитку проектів, що розглядається фінансовими установами критично. Крім того, проблеми вітчизняної банківської системи зумовили тимчасове призупинення кредитування малого бізнесу. Це зробило кредити менш доступними через їх суттєве здорожчання та зростання вимог банків щодо кредитного захисту. Ускладнюються умови отримання кредитів ще й певними суб'єктивними факторами. Зокрема, як стверджує в своєму дослідженні М.І. Іоргачова, «Сьогодні чітко виділяються ті сфери економіки, які банкіри, не зважаючи на недавню фінансову кризу, все ж готові забезпечити фінансуванням» [15]. Тобто проявляється висока галузева концентрація надання банківськими установами кредитних ресурсів. Таким чином, для більшості малих підприємств банківські кредити стають недоступними через галузеву неприналежність до пріоритетних галузей.

Отже, фінансове забезпечення малого підприємництва в Україні наразі не направлення на стимулювання його розвитку, а в кращому випадку дозволяє досягти рівня беззбитковості. Вітчизняні малі підприємства опинились в ситуації, коли власні обсяги господарювання не забезпечують повного самофінансування, а ззовні практично немає можливості отримати фінансову допомогу.

У такому разі вирішення проблем фінансування розвитку малого підприємництва повинно повною мірою регулюватися державою, особливо зважаючи на важливу роль малого підприємництва в розвитку економіки держави. Оновлення регуляторного середовища для активізації підприємницької діяльності перебуває у першочерговому переліку серед-

ньо- і довгострокових цілей розвитку. Відтак, існує необхідність встановлення чітких засад реалізації державної політики у сфері підприємництва та відновлення повного фінансування всіх видів державної фінансової підтримки.

Висновки з цього дослідження. Загалом, проведений аналіз реального стану реалізації системи фінансового забезпечення розвитку малого підприємництва засвідчив, що досі в Україні не вдалося досягти вагомих позитивних наслідків та кардинально трансформувати становище як щодо відсутнього кількісного та якісного зростання ефективності діяльності суб'єктів малого підприємництва, так і стосовно покращання їх становлення як важливої соціально-економічної одиниці суспільного відтворення.

Державна політика у сфері фінансування характеризується переважно декларативним характером стимулювання розвитку підприємства та потребує дієвих та ефективних методів фінансової підтримки досліджуваних суб'єктів та паралельного управління цими процесами на рівні держави, регіону та самого суб'єкта господарювання.

Разом із тим проведений аналіз дозволяє стверджувати, що необхідно стимулювати як забезпечення недостатніх ресурсів для розвитку підприємства, так і зростання можливостей самофінансування суб'єктами малого підприємництва. Реалізація заходів фінансового забезпечення розвитку підприємства повинна відбуватися з використанням кращого досвіду розвинутих країн світу.

Огляд світового досвіду засвідчує, що для країн з ринковою економікою більш характерним є принцип «активізації самопомоги» при реалізації політики фінансової підтримки малого підприємства – опосередкована фінансова підтримка (переведення державою на себе державних або банківських гарантій: надання пільг за податками (збереження спрощеної системи оподаткування); надання податкових знижок або зменшення розмірів штрафу, відсотків або інших санкцій, передбачених спеціальними законами; продаж нерухомого державного або комунального майна за ціною нижче ринкової, відстрочка або розстрочка сплати податків [16, с. 167]).

Стимулювання самофінансування можливе за умови зростання обсягів діяльності підприємств. Відтак, державна підтримка в цьому напрямку повинна направлятися на формування державного замовлення, під-

тримку вітчизняного виробника. З метою стимулювання формування власних коштів, зокрема, прибутку, доцільно переглянути політику формування трансакційних витрат суб'єктів малого підприємництва з метою їх критичного зниження. Тобто необхідно максимально реалізувати заходи, направлені на подолання витрат, пов'язаних з доступом суб'єктів малого і середнього підприємства до ринків, прав діяльності, господарських ресурсів, ринкової інфраструктури, інформації, управлінських технологій, інвестицій та інновацій.

Щодо державного фінансового забезпечення, то за результатами проведеного аналізу виявлено такі необхідні заходи стимулювання розвитку малого підприємства:

1. Відновлення прямого фінансового забезпечення шляхом надання адресної цільової допомоги, субвенцій, грантів для створення та функціонування пріоритетних видів діяльності, конкретних підприємств, нових робочих місць.

2. Відновлення відшкодування частини вартості кредитів, тим самим створюючи умови спрощення і доступності отримання кредитів.

3. Формування дієвої та ефективної фінансово-кредитної політики держави, направленої на здешевшання кредитів та їх більшу доступність для малого бізнесу.

4. Посилення співпраці з міжнародними організаціями та фондами, що стимулюють розвиток малого та середнього бізнесу як з боку банківських установ так і державних регулюючих органів.

5. Стимулювання сприятливого інвестиційного клімату в Україні.

Значною мірою всі визначені проблеми фінансування розвитку малого підприємства в Україні та шляхи їх подолання знаходяться в залежності від вирішення проблем кризового стану економіки держави, посилення політичними причинами. Тож формування сприятливих умов для розвитку малого підприємства стануть можливими після вирішення економіко-політичних макроекономічних проблем.

Перспективи подальших досліджень з даної проблематики полягають у систематичному моніторингу змін фінансового забезпечення розвитку малого підприємства в Україні, реалізації програм державної підтримки. Також доцільно з-поміж визначених загальних напрямів державного фінансування та створення фінансової підтримки підприємству

виокремити такі, як інвестування, реалізація державних програм часткового відшкодування вартості кредитів та визначити напрями управління підвищенням їхньої ефективності щодо стимулювання розвитку підприємництва в Україні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Куцик О.І. Система фінансового забезпечення розвитку малого підприємництва в Україні [Текст] : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08 / Куцик Олександр Іванович ; ПВНЗ «Європ. ун-т». – К., 2013. – 203 с.
2. Ломачівська І.А. Формування джерел фінансового забезпечення розвитку суб'єктів малого підприємництва / І.А. Ломачівська // Вісник Одеського національного університету імені І.І. Мечнікова. – 2012. – № 3-4. – С. 37-43.
3. Ватаманюк-Зелінська У.З Вплив бюджетного фінансування на розвиток підприємництва / У.З. Ватаманюк-Зелінська // Економічний форум. – 2013. – № 3. – С. 161-164.
4. Льовушкіна С.В. Забезпечення сталого розвитку малого та середнього підприємництва / С.В. Льовушкіна, Ю.М. Єфімова, О.М. Лабенко // Актуальні проблеми економіки. – 2015. – № 8(170). – С. 177-187.
5. Показники структурної статистики по суб'єктах господарювання з розподілом за їх розмірами [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
6. Putting small businesses first. Europe is good for SMEs, SMEs are good for Europe/2008 edition [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ec.europa.eu/enterprise/newsroom/press/document.cfm?action=display&doc_id=3428&userservice_id=1&request.id=0.
7. Державна служба України з питань регуляторної політики та розвитку підприємництва / Аналітичний звіт про стан і перспективи розвитку малого та середнього підприємництва в Україні. – К., 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=6&ved=0CEcQFjAF&url=http%3A%2F%2Fwww.dkrp.gov.ua%2Ffiles%2F042dbf480c.doc&ei=iM8wVOeeOYbaOJH_gLgJ&usq=AFQjCNH_f3-nDheCo32UJdRjQr3F6aCtEg&sig2=_9pk735SjX-HKwSpHzNmfA.
8. Кривоног О.Л. Фінансове забезпечення господарської діяльності суб'єктів малого підприємництва : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступ. канд. ек. наук : спец. 08.00.08 – «Гроші, фінанси і кредит» / О.Л. Кривоног. – К., 2007. – 23 с.
9. Забарна Е.М. Сучасні тенденції фінансування розвитку підприємств / Е.М. Забарна, М.В. Кула // Вісник СумДУ. Серія економіка. – 2013. – № 2. – С. 64-72.
10. Кугій А.А. Структурний аналіз фінансового забезпечення малого підприємництва / А.А. Кугій, С.М. Сокотенюк // Економічний вісник НТУУ КПІ. – 2014. – № 11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ev.fmm.kpi.ua/article/view/45521>.
11. Про Національну програму сприяння розвитку малого підприємництва в Україні : Закон України від 21 грудня 2000 № 2157-III із змінами і доповненнями [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/>.
12. Про державний бюджет 2014 : Закон України від 16.01.2014 №719-VII із змінами і доповненнями [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/>.
13. Висновки щодо виконання державного бюджету України на 2014 рік / департамент з питань бюджетної політики Рахункової Палати України. – Київ. – Рахункова Палата України. – 2015. – 67 с.
14. Ресурсне забезпечення: обмежене фінансування не завада [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.agroprofi.com.ua/statti/632-resursne-zabezpechennja-obmezhenne-finansuvannja-ne-zavada.html>.
15. Юргачова М.І. Проблеми корпоративного кредитування в Україні / М.І. Юргачова // Економіка розвитку. – 2011. – № 4(60). – С. 59-62.
16. Ямкова І.М. Державна підтримка підприємницької діяльності громадян / І.М. Ямкова // Економіка та право. – 2011. – № 3. – С. 163-168.

УДК 336.422:336.14:338.43:339.92(477)

Трансформація бюджетної підтримки аграрного сектору економіки України в умовах євроінтеграції

Смолій Л.В.

кандидат економічних наук,
Уманський національний університет садівництва

У статті розглянуто динаміку та структуру державних витрат на підтримку аграрного сектору економіки України. Виявлено основні недоліки в системі бюджетної підтримки та низький рівень ефективності здійснюваних видатків. Розроблено пропозиції стосовно трансформації бюджетної підтримки вітчизняного аграрного сектору з огляду на необхідність зближення аграрних політик ЄС та України.

Ключові слова: державна підтримка, бюджетна підтримка, аграрний сектор, сільське господарство, євроінтеграція, Спільна аграрна політика ЄС.

Смолий Л.В. ТРАНСФОРМАЦИЯ БЮДЖЕТНОЙ ПОДДЕРЖКИ АГРАРНОГО СЕКТОРА ЭКОНОМИКИ УКРАИНЫ В УСЛОВИЯХ ЕВРОИНТЕГРАЦИИ

В статье рассмотрены динамика и структура государственных расходов для поддержки аграрного сектора экономики Украины. Выявлены основные недостатки в системе бюджетной поддержки и низкий уровень эффективности осуществляемых расходов. Разработаны предложения по трансформации бюджетной поддержки отечественного аграрного сектора с учетом необходимости сближения аграрных политик ЕС и Украины.

Ключевые слова: государственная поддержка, бюджетная поддержка, аграрный сектор, сельское хозяйство, евроинтеграция, Единая аграрная политика ЕС.

Smolii L.V. TRANSFORMATION OF BUDGET SUPPORT OF THE AGRICULTURAL SECTOR OF UKRAINE IN CONDITIONS OF EUROPEAN INTEGRATION

The article deals with dynamics and structure of public expenditures to support the agricultural sector of Ukraine. Major shortcomings in the system of budget support and low level of efficiency of ongoing costs are determined. Proposals for the transformation of budgetary support of domestic agricultural sector in view of the necessity of convergence of agricultural policies of the EU and Ukraine are found.

Keywords: government support, budget support, agricultural sector, agriculture, European integration, EU Common Agricultural Policy.

Постановка проблеми. Багатофункціональна природа сільського господарства, що визнається провідними економістами-аграрниками та складає основу європейської аграрної політики, передбачає здатність його поряд з виробництвом продовольства продукувати також і суспільні блага: забезпечення продовольчої безпеки, збереження навколишнього середовища, розвиток сільських територій. З погляду економічної теорії виробництво суспільних благ є позитивним зовнішнім ефектом, що автоматично не регулюється ринковим механізмом. Це породжує необхідність державного втручання в функціонування галузі, зокрема підтримки її розвитку, одним із найбільш дієвих інструментів якої є бюджетна політика. Трансформаційні зрушення в аграрному секторі, що зумовлені активізацією євроінтеграційних процесів, вимагають розробки нових підходів до здійснення бюджетної підтримки галузі з метою забезпечення адаптації до нових умов.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Розкриття особливостей та ефективності державної підтримки аграрного сектору є предметом наукових досліджень багатьох економістів-аграрників. Праці М.Ю. Коденської [1] присвячені висвітленню теоретико-методологічних засад державної підтримки, зокрема в частині виконання державних програм розвитку сільського господарства України. Творчим колективом під керівництвом О.М. Бородіної [2] комплексно аналізуються обсяги бюджетних витрат на сільське господарство, визначається вплив окремих програм підтримки на результативність функціонування сільськогосподарських товаровиробників і агросфери в цілому. Характеристику напрямів та механізмів бюджетної підтримки аграрного сектору України, оцінку її ефективності у порівнянні зі світовими тенденціями через прямі, спеціальні режими та механізми оподаткування здійснено М.Я. Дем'яненком, П.Т. Саблуком, О.Є. Гудзь [3].

Формулювання цілей статті. Порушена проблема розглядається переважно з позиції огляду існуючих тенденцій, що складаються в державному фінансуванні аграрного сектору, тоді як подальшого обґрунтування потребують напрями реформування державної бюджетної підтримки аграрного сектору, виявлення найбільш ефективних механізмів фінансування, що може бути використано при розробці державних програм та стратегій соціально-економічного розвитку сільського господарства та сільських територій в умовах європейського вибору.

Метою дослідження є виявлення недоліків та невідповідностей в системі державної бюджетної підтримки вітчизняного аграрного сектору економіки та визначення основних напрямів її трансформації з огляду на необхідність зближення та адаптації аграрних політик ЄС та України.

Виклад основного матеріалу. Реалізація потужного потенціалу аграрного сектору України потребує виваженої аграрної політики та формування ефективних механізмів державної підтримки галузі. У системі державного регулювання державна підтримка сільськогосподарського виробництва визначається як

сукупність інструментів і форм економічного впливу на розвиток сільського господарства та його стимулювання з метою формування й забезпечення організаційних і економічних умов ефективного функціонування та забезпечення конкурентоспроможності всіх категорій господарств, створення можливостей для розвитку сільських територій і досягнення продовольчої безпеки [1, с. 14]. Досягнення цієї мети значною мірою реалізується через бюджетну підтримку сільськогосподарського виробництва.

Бюджетне фінансування аграрної галузі в Україні можна згрупувати за напрямками, які наведено в таблиці 1.

Показники останніх п'яти років у зв'язку зі складною економічною ситуацією та змінами в законодавстві характеризуються недофінансуванням запланованого бюджету, розрив між запланованими та фактичними видатками становить від 13,4 до 29,5%. Найвищого рівня виконання аграрного бюджету було досягнуто в 2014 р. (86,6%). Спостерігається тенденція до значного зменшення бюджетних витрат на розвиток аграрного сектору (майже в 4 рази за аналізований період). Найбільшого скорочення зазнало фінансування розвитку люд-

Таблиця 1

Динаміка видатків Державного бюджету України на розвиток аграрного сектору економіки за напрямками

Рік	Од. виміру	Загальне керівництво та управління, державний контроль	Підтримка через цінний та фінансовий механізми	Наукові дослідження та науково-технічні розробки	Розвиток людського капіталу	Екологічна реабілітація, відтворення та захист природного потенціалу	Розвиток сільських територій	Державна підтримка окремих галузей	Міжнародна діяльність	Проведення земельної реформи	Всього
2011	млн грн	2766,0	1495,6	254,6	2740,6	126,3	16,5	470,6	1,9	139,7	8011,8
	% до плану	91,1	75,7	91,9	95,3	84,3	99,4	16,2	82,6	55,6	70,8
2012	млн грн	3759,9	541,3	218,3	2868,6	139,4	9,0	548,1	2,1	366,6	8005,5
	% до плану	88,1	28,9	89,5	95,7	78,8	56,6	30,3	81,5	74,4	70,5
2013	млн грн	3058,0	502,1	140,8	2230,4	132,0	10,7	815,8	1,6	302,1	7193,5
	% до плану	97,4	82,2	105,9	67,1	90,1	68,2	108,8	80,0	50,0	82,5
2014	млн грн	2796,4	99,7	104,6	2002,6	69,1	4,5	415,1	0,9	8,4	5501,3
	% до плану	2828,9	95,0	108,2	89,3	95,3	4,5	42,0	100	10,3	86,6
2015	млн грн	1115,0	318,6	95,2	13,3	534,4	5,7	40,6	0,9	-	2123,7
	% до плану	89,9	69,4	96,5	81,6	97,7	100,0	16,2	99,5	-	81,1
2015 до 2011	%	40,3	21,3	37,4	0,5	423,1	34,5	8,6	0,5	-	26,5
В середньому	млн грн	2699,1	591,5	162,7	1971,1	200,2	9,3	458,0	1,5	163,4	6256,7
	% до загального обсягу	43,1	9,5	2,6	31,5	3,2	0,1	7,3	0,1	2,6	100,0

Розраховано за даними [4]

ського капіталу (зокрема фінансування підготовки фахівців для аграрної галузі вищими навчальними закладами), частка якого у попередні роки становила 30–35% від загального обсягу видатків на сільське господарство. Головним чином це пов'язано з передачею у 2015 р. ВНЗ, що підпорядковувались Міністерству аграрної політики і продовольства, у підпорядкування Міністерству освіти і науки України. Крім того, у 2015 р., на відміну від попередніх років, не здійснювались видатки на проведення земельної реформи, що пов'язано з реорганізацією Державного агентства земельних ресурсів, до функцій якого належала реалізація даного напрямку, та передачею його в підпорядкування Міністерству регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства. Це призвело до того, що Міністерство аграрної політики і продовольства фактично втратило можливість реалізовувати державну політику у сфері земельних відносин.

Позитивною є тенденція до зрушень в структурі державної бюджетної підтримки в напрямі збільшення частки видатків, що, за класифікацією СОТ, не спотворюють умови виробництва та торгівлі, або спричиняють мінімальне викривлення (так звані заходи в рамках «зеленої скриньки») (рис. 1).

Рис. 1. Розподіл державних видатків на сільське господарство та розвиток сільських територій відповідно до їхнього впливу на виробництво та торгівлю

Джерело: розраховано та побудовано за даними [4]

Сукупний обсяг витрат, що стимулюють розвиток галузі, у 2015 р. становив 1,8 млрд грн (83% від загального обсягу видатків) проти 6,0 млрд грн (76%). Найбільшу частку з них становлять адміністративні витрати – на загальне керівництво, управління та здійснення державного контролю (43% в середньому за п'ять років), а також видатки на розвиток людського капіталу (фінансування

освіти, підвищення кваліфікації працівників аграрного сектору, оздоровлення їхніх дітей). Збільшилася частка витрат на наукові дослідження та розробки – з 3,2% у 2011 р. до 4,5% у 2015 р., хоча в грошовому вимірі обсяги такої підтримки скоротилися у 2,7 рази. Різко за зазначений період зросла частка видатків на збереження, відновлення і розвиток природного і біологічного потенціалу (з 1,6% у 2011 р. до 25,2% у 2015 р.).

Категоріями заходів підтримки, що стримують розвиток (заходи «жовтої скриньки» за класифікацією СОТ), є фінансова підтримка сільського господарства (переважно заходи цінового регулювання) – 9,5% загального обсягу видатків в середньому за п'ять років, а також виробничі субсидії на розвиток тваринництва, хмелярства, виноградарства та садівництва – 7,3%. Слід зазначити, що вказані заходи в останній рік були значно недофінансованими (69 і 16% від запланованого обсягу відповідно). Загальний обсяг фінансування всіх заходів «жовтої скриньки» не перевищує встановлений угодою з СОТ сукупний вимір підтримки (3 млрд грн).

Недофінансування заходів з розвитку аграрного сектору супроводжується низькою ефективністю використання бюджетних коштів. За даними Рахункової палати України [5], через прийняття неефективних управлінських рішень та обмежене фінансування кошти державного бюджету, спрямовані на виконання завдань та заходів у межах Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року, у 2014 р. та за 9 міс. 2015 р. використано з порушенням норм чинного законодавства – 6 млн грн, неефективно – 0,8 млн грн, збитки державного бюджету становлять 752,3 млн грн, допущено заборгованість перед державним бюджетом – 100,8 млн гривень. Крім того, існують ризики втрат державного бюджету – загалом 455,8 млн гривень.

В результаті надання фінансової підтримки фермерським господарствам лише 5% від зареєстрованої їх кількості змогло нею скористатися, переважно шляхом отримання безвідсоткових кредитів на безповоротній та поворотній основі. Значна частина коштів, виділена на фінансову підтримку галузей рослинництва та тваринництва, не забезпечує відповідного збільшення обсягу виробництва продукції. Так, наприклад, впродовж аналізованого періоду на розвиток хмелярства, виноградарства, та садівництва було виділено 455,3 млн грн, однак площа хмільників

за цей час скоротилась на 33%, виноградників – на 42%, плодоягідних насаджень – на 6% [6, с. 89]. На підтримку тваринництва було здійснено видатки на суму 1 479 млн грн, однак поголів'я тварин скоротилось за всіма їх видами, зокрема, ВРХ – на 14%, свиней – на 8% [6, с. 108].

Угода про асоціацію між Україною та ЄС, що передбачає зближення політик та законодавства з метою сприяння розвитку сільського господарства та сільських територій, відкриває для України можливість змінити вектор державної аграрної політики та подолати недоліки і прорахунки в цій сфері. В Європейському Союзі державна підтримка сільськогосподарського виробництва здійснюється в межах Спільної аграрної політики (САП ЄС). Зважаючи на задекларований євроінтеграційний вектор розвитку аграрної сфери, перед Україною постає необхідність досягти від-

повідності цілям та пріоритетам САП ЄС на 2014–2020 рр.

Відповідно до Стратегії «Європа 2020» та цілей САП, виділено три довгострокові стратегічні цілі, які визначені для подальшої реалізації політики сільського розвитку ЄС у 2014 – 2020 рр.:

- сприяння конкурентоспроможності сільського господарства;
- забезпечення сталого управління природними ресурсами;
- досягнення збалансованого територіального розвитку сільської економіки та громад, включаючи створення умов та підтримку зайнятості [7].

В структурі запропонованого Європейською Комісією бюджету САП ЄС на 2012–2020 рр. видатки за фінансовим блоком «Прямі виплати і маркетингові витрати» становлять 72,8% (281,8 млрд євро), за блоком «Сіль-

Рис. 2. Напрями трансформації державної бюджетної підтримки аграрного сектору в Україні

Джерело: власна розробка

ський розвиток» – 23,2% (89,9 млрд євро), за іншими напрямками – 4% (15,2 млрд євро) [8, с. 92].

Спрямування запланованих змін свідчить про те, що висока витратність у сполученні з низькою ефективністю державної підтримки сільського господарства змусили переглянути пріоритети в аграрній політиці ЄС. Зважаючи на особливості бюджетного фінансування вітчизняного аграрного сектору та вимоги, що диктуються необхідністю зближення та адаптації аграрних політик Європейського Союзу та України, окреслені пріоритети можна вважати цільовими орієнтирами для державної бюджетної підтримки галузі. Виходячи з цього, можемо виділити основні її невідповідності й недоліки та відповідні напрями реформування (рис. 2).

1. Орієнтація на зменшення розміру бюджетної підтримки аграрного сектору в ЄС є наслідком проведення ще в 2005 р. так званої реформи Фішлера, одним з результатів якої стало зобов'язання щодо зниження виплат сільськогосподарському виробництву. Скорочення частки САП у бюджеті ЄС планується до 33% у 2020 р. порівняно з 39% у 2013 р. В умовах значного недофінансування стратегічно важливих напрямів розвитку аграрного сектору в Україні виконання вимоги щодо скорочення прямих трансфертів з бюджету на підтримку аграрного виробництва має компенсуватись підвищенням ефективності використання бюджетних коштів, використанням механізмів непрямої державної підтримки, зокрема пільгового оподаткування.

2. Існуюча практика здійснення платежів, що ґрунтуються на виробництві певних видів продукції чи придбанні певних видів ресурсів стимулює сільськогосподарських товаровиробників збільшувати виробництво продукції. Однак, за підрахунками експертів ОЕСР, один додатковий долар такої підтримки збільшує доходи фермерів лише на 25 центів, тобто її ефективність є низькою [9, с. 140]. Перехід до прямих виплат незалежно від розміру та організаційно-правової форми господарств усунуватиме переваги великих товаровиробників перед малими при отриманні державної підтримки.

3. Одним із пріоритетних напрямів для України має стати підтримка існуючої тенденції до структуризації державної бюджетної підтримки на користь заходів, що стимулюють розвиток. Вивільнені фінансові ресурси від скорочення програм, що спотворюють виробництво і торгівлю, мають спрямовуватись на вдосконалення інфраструктури, належне

фінансування аграрної освіти та наукових досліджень, впровадження інновацій, поліпшення якості продукції та підвищення родючості земель тощо.

4. Невраховання особливостей ведення сільськогосподарського виробництва (сезонність, збільшена потреба в фінансових ресурсах в весняно-літній період), недосконалість розподілу бюджетних коштів призводить до несвоєчасного їх надання та повернення до бюджету як невикористаних, отримання виплат лише невеликою часткою виробників, як правило, великих та фінансово стабільних. Це вимагає підвищення обізнаності та доступності товаровиробників щодо отримання державної допомоги, недопущення порушень бюджетної дисципліни та дотримання принципу справедливості та прозорості при її розподілі.

5. Сучасні принципи розподілу бюджетних коштів, призначених для підтримки аграрного сектору, спрямовані переважно на отримання вигід банками, агротрейдерами, постачальниками ресурсів та власниками великотоварного виробництва сільськогосподарської продукції. Це не сприяє досягненню кінцевої мети державної підтримки галузі. Тому прозорість розподілу бюджетних коштів, рівноправність товаровиробників при отриманні допомоги, вдосконалення механізмів пільгового кредитування, надання дотацій, цінового регулювання створюватиме умови для підвищення ефективності використання обмежених бюджетних ресурсів.

6. Економістами-аграрниками пропонується виділяти на розвиток людського капіталу і сільських територій 50% виділених бюджетом коштів для здійснення державної аграрної політики [2, с. 118]. Значну частку цих коштів, на нашу думку, слід спрямовувати поряд з фінансуванням аграрної освіти і підвищення кваліфікації працівників на сприяння працевлаштуванню сільського населення у сферах, що не пов'язані з сільськогосподарською діяльністю. В умовах інтенсифікації сільськогосподарського виробництва та вивільнення значної кількості працівників це створюватиме умови для розвитку сільських територій, підвищенню добробуту сільських жителів та стимулюватиме самоінвестування ними розвитку власного людського капіталу за мінімального рівня державної підтримки.

7. Посилення використання в сільськогосподарському виробництві високоінтенсивних технологій вимагає дотримання балансу між економічними, соціальними та екологічними складовими розвитку аграрного виробництва. В країнах – членах ОЕСР з метою екологізації

сільського господарства надається фінансова допомога для заходів підтримки рівноваги біоценозів, охорони навколишнього середовища, поліпшення екологічності виробництва шляхом консервації орних земель (виведення їх під пар) та заліснення територій [10, с. 106]. В умовах дефіцитності фінансових ресурсів бюджету нашої держави темпи зростання забруднення навколишнього середовища можна знизити шляхом позбавлення державних субсидій тих виробників, що не дотримуються екологічних норм та стандартів щодо ведення сільськогосподарського виробництва.

Висновки. Проведене дослідження дозволило виявити неефективність вітчизняної бюджетної підтримки аграрного сектору, невідповідність динаміки та структури державних видатків цілям та пріоритетам САП ЄС, адаптація до якої в контексті євроінтеграційних намірів України є одним із першочергових завдань аграрної політики. Основними напрямками трансформації державної бюджетної підтримки аграрного сектору мають стати: поступове зменшення розміру бюджетної підтримки, супроводжуване підвищенням ефективності використання бюджетних коштів; перехід до прямих виплат сільськогосподарським товаровиробникам незалежно від розміру господарств та організаційно-правової форми; переорієнтація з видатків, що «спотво-

рюють виробництво і торгівлю», на видатки, що стимулюють розвиток; підвищення обізнаності товаровиробників щодо отримання державної допомоги та прозорості її отримання; відмова від програм і механізмів підтримки, що призводять до неефективного використання коштів; орієнтація бюджетних видатків на сприяння розвитку людського капіталу та сільських територій; стимулювання екологізації сільськогосподарського виробництва. При цьому процеси адаптації слід здійснювати, не просто копіюючи досвід і досягнення країн-членів ЄС, а з урахуванням національної специфіки. Виділені напрями мають, за нашим переконанням, стати пріоритетними при формуванні національної аграрної політики та виборі інструментів регулювання даної сфери, що дозволить у визначені строки подолати неузгодженості та отримати перші вигоди євроінтеграції.

Подальші дослідження порушеної проблеми мають стосуватися вивчення та узагальнення досвіду країн-членів Європейського Союзу у сфері субсидування сільськогосподарського виробництва, формулювання пропозицій стосовно удосконалення конкретних механізмів та інструментів надання державної бюджетної підтримки аграрному сектору в напрямі зближення аграрної політики та взаємовигідного співробітництва України та ЄС.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Коденська М.Ю. Державна підтримка розвитку аграрного сектору економіки / М.Ю. Коденська, А.В. Єрємеєва // Економіка АПК. – 2013. – № 6. – С. 14-21.
2. Державна підтримка агросфери: еволюція, проблеми : монографія / О.М. Бородіна, М.Г. Бетлій, Н.М. Головченко, С.В. Киризиук, О.В. Михайленко; ДУ «Ін-т економіки та прогнозування НАН України. – К., 2008. – 264 с.
3. Державна політика фінансової підтримки розвитку аграрного сектору АПК : монографія [Дем'яненко М.Я., Саблук П.Т., Скупий В.М. та ін.]; за ред. М.Я. Дем'яненка. – К. : ННЦ ІАЕ, 2011. – 372 с.
4. Звітність про виконання бюджетів України за 2011–2015 роки [Електронний ресурс] / Державна казначейська служба України, Міністерство фінансів України. – Режим доступу : <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=146477>.
5. Бюлетень рахункової палати України за матеріалами Звіту про результати аудиту ефективності використання коштів державного бюджету, спрямованих на виконання Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року. – Київ : Рахункова палата України, 2015. – 39 с.
6. Статистичний збірник «Сільське господарство України у 2014 році» / відп. за вип. О.М. Прокопенко. – К. : Державна служба статистики України, 2015. – 379 с.
7. Rural development 2014–2020 [Electronic resource]. – Access mode : http://ec.europa.eu/agriculture/rural-development-2014-2020/index_en.htm
8. Попова О.Л. Нові пріоритети Спільної аграрної політики ЄС на 2014–2020 роки: стратегічні орієнтири для розвитку агросфери України / О.Л. Попова // Економіка АПК. – 2013. – № 12. – С. 89-96.
9. Мехметі І. Основні механізми та інструменти державного регулювання сільського господарства в розвинених країнах / І. Мехметі // Наукові праці МАУП. – 2012. – Вип. 4(35). – С. 136-143.
10. Мороз О.О. Аграрні реформи в Україні: теорія, історія, еволюція парадигми : монографія. – Вінниця : УНІВЕРСУМ, 2003. – 233 с.

Теоретичні основи формування та використання економічного потенціалу адміністративно-територіальних одиниць

Стегней М.І.

доктор економічних наук, доцент,
Мукачівський державний університет

Максютова-Грешкулич Д.В.

аспірант,
Мукачівський державний університет

Добош І.В.

студент
Мукачівського державного університету

У статті розглянуто теоретичні підходи до визначення сутності та особливостей формування й використання економічного потенціалу адміністративно-територіальних одиниць. Розкрито значення економічного потенціалу для забезпечення сталого розвитку адміністративно-територіальних одиниць, а також подано авторське бачення основних складових економічного потенціалу адміністративно-територіальних одиниць.

Ключові слова: економічний потенціал, фінансовий потенціал, адміністративно-територіальні одиниці, програмно-цільовий метод.

Стегней М.И., Максютлова-Грешкулич Д.В., Добош И.В. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ И ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА АДМИНИСТРАТИВНО-ТЕРРИТОРИАЛЬНЫХ ЕДИНИЦ

В статье рассмотрены теоретические подходы к определению сущности, особенностей формирования и использования экономического потенциала административно-территориальных единиц. Раскрыто значение экономического потенциала для обеспечения устойчивого развития административно-территориальных единиц, а также представлено авторское видение основных составляющих экономического потенциала административно-территориальных единиц.

Ключевые слова: экономический потенциал, финансовый потенциал, административно-территориальные единицы, программно-целевой метод.

Stehnei M.I., Maksyutova-Greshkulich D.V., Dobosh I.V. THE THEORETICAL BASIS OF FORMATION AND USE OF THE ECONOMIC POTENTIAL OF ADMINISTRATIVE TERRITORIAL UNITS

The article deals with theoretical approaches to determining the nature and characteristics of the formation and use of the economic potential of administrative territorial units. Reveals the importance of the economic potential for the sustainable development of administrative territorial units and presents the author's vision of basic components of the economic potential of administrative territorial units.

Keywords: economic potential, financial potential, administrative units, program-target method.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку науки, освіти та економіки широкого використання набуло поняття економічного та фінансового потенціалу, як відображення акумульованих ресурсів та фінансових можливостей держави, регіонів, фірм, домогосподарств тощо.

Економічний та фінансовий потенціали адміністративно-територіальних одиниць є базовою основою у процесі формування місцевих бюджетів, що дає змогу забезпечувати сталий соціально-економічний розвиток цих одиниць. Саме тому формування фінансо-

вих ресурсів місцевими бюджетами вимагає забезпечення умов ефективного використання економічного та фінансового потенціалу в межах окремих адміністративно-територіальних одиниць.

Визначення змістового навантаження, значення та особливостей кожної окремої адміністративно-територіальної одиниці, як важливої складової суспільно-територіальної системи країни, забезпечує можливість оцінки їх економічного та фінансового потенціалу, а також узгодження їх системи управління та використання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Існує багато теоретичних і методичних розробок, пов'язаних з оцінкою різних видів економічного потенціалу, окремих складових фінансового потенціалу та ефективності їх використання. Значний внесок у дослідження процесу формування фінансового потенціалу здійснили зарубіжні та вітчизняні вчені, такі як: Боронос В., Кіндзерський К., Якубовський М., Галиця І., Іртищева І., Гоблик В.

Постановка завдання. Метою статті є визначення та обґрунтування теоретичних основ формування й використання економічного потенціалу адміністративно-територіальних одиниць.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наявність економічного та фінансового потенціалів не обов'язково передбачає його ефективне використання та реалізацію поставлених завдань, а обмежується окресленням можливостей такого використання.

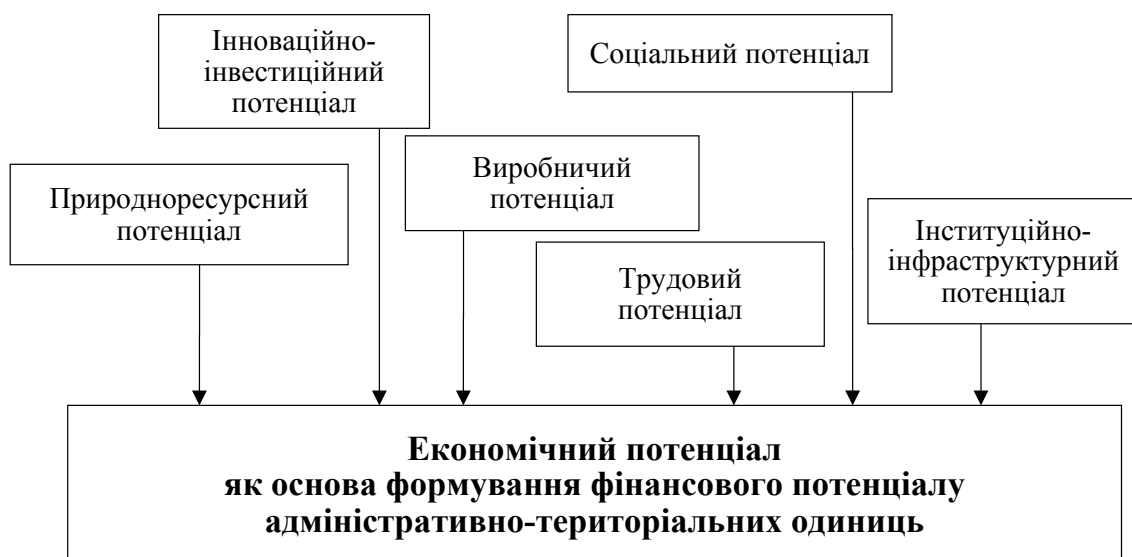
З огляду на це, під економічним потенціалом адміністративно-територіальних одиниць потрібно розуміти можливості залучення та ефективного використання наявних та потенційних ресурсів з метою задоволення потреб населення в рамках забезпечення сталого розвитку. У такому випадку низький потенціал адміністративно-територіальної одиниці означає, що це утворення характеризується обмеженими можливостями щодо подальшого розвитку та залучення власних економічних, природних й соціальних ресурсів.

Основу потенціалу адміністративно-територіальної одиниці становить економічний потенціал, що, на думку більшості вчених, є категорією ширшою, ніж фінансовий потенціал [2, с. 51].

Такий підхід розкриває В. Г. Боронос, стверджуючи, що економічний потенціал є складовою потенціалу території, а фінансовий – складовою економічного [1, с. 18]. Як стверджує В. Г. Боронос, фінансовий потенціал слід розуміти як загальний обсяг фінансових ресурсів, що утворюються за рахунок усіх джерел у межах певної адміністративно-територіальної одиниці; як наявність і збалансованість коштів за рахунок внутрішніх і зовнішніх джерел фізичних чи юридичних осіб або як поєднання наявних фінансових ресурсів та їх резервів, а інвестиційний потенціал є складовою фінансового.

Ю. В. Кіндзерський стверджує, що економічний потенціал уособлює як досягнутий рівень розвитку, так і можливості подальшого зростання, однак пов'язує їх лише з виробничими силами, проте, саме виробничі сили набувають свого вартісного вираження в економічних відносинах і у процесі діяльності забезпечують створення нової вартості [2, с. 53]. Таким чином, окремі складові економічного потенціалу є основою у формуванні фінансового.

Визначаючи зміст фінансового потенціалу, на нашу думку слід враховувати соціально-економічні зв'язки між елементами економічного потенціалу, за рахунок яких формується

Рис. 1. Складові економічного потенціалу як основа формування фінансового потенціалу адміністративно-територіальних одиниць

економічна система, котра виступає фундаментом фінансового потенціалу адміністративно-територіальних одиниць (рис. 1).

Як видно з рисунку 1, базовою основою формування фінансового потенціалу адміністративно-територіальних одиниць є взаємозв'язок складових економічного потенціалу. Сукупність соціально-економічних взаємозв'язків між елементами економічного потенціалу кожної окремої адміністративно-територіальної одиниці сприяє утворенню фінансових ресурсів, що сприяє формуванню сталого соціо-еколого-економічного розвитку.

Інструментом державного регулювання фінансового потенціалу адміністративно-територіальних одиниць є бюджетна політика. Кінцева мета якої спрямована на покращення розвитку та підвищення ефективності. Однак недостатньо аналізувати місцеві бюджети за рівнем доходів і витрат. Важливим є визначення їх цілей та потенційного ефекту. Існуюча методологія бюджетування не встановлює чіткого взаємозв'язку між ресурсами, які були витрачені, та результатами, які отримала громадськість, складно визначити ефективність та результативність профінансованих послуг.

Таким чином, бюджетна політика має три основні негативні риси [3, с. 5]:

1. Посадові особи, які приймають управлінські рішення, не мають достатньої інформації для оцінки рівня задоволення отримувачів послуг, їх доступності, встановлення пріоритетів та відмови від неефективних послуг або зміни способу їх надання;

2. Вона не дозволяє розвивати надання послуг на конкурентній основі; іншими словами, оскільки не відстежується та не оцінюється продуктивність/ефективність як співвідношення вартості наданих послуг до суми бюджетних коштів, що були витрачені для надання цих послуг, то головною метою фінансування стає утримання мережі установ, що історично склалася;

3. І як наслідок, під час бюджетної кризи відбувається пропорційне скорочення фінансування майже всіх установ та організацій. Таким чином, потерпають конкурентоспроможні установи, що використовують бюджетні кошти для надання послуг найефективнішим способом.

Таким чином, очевидно стає необхідність впровадження методів бюджетування, орієнтованих на соціально значущий результат. У різних країнах такі методи бюджетування по-різному називаються: бюджетування, орієнтоване на результат, управління продуктивністю або ефективністю, програмно-цільовий

метод (ПЦМ) тощо. Всі ці методи покликані на досягнення конкретного, попередньо прогнозованого довгострокового результату, який максимально відповідає потребам розвитку суспільства. Характерною ознакою цих методів бюджетування є система оцінки якості і результативності бюджетних послуг.

В рамках формування транскордонних регіонів [8; 9], Європейський Союз представив декілька ключових нормативних актів, що мотивують країни-члени до прийняття та застосування важливих елементів середньострокового фіскального та програмно-цільового фінансового планування. Наприклад, Маастрихтська угода від 1992 р. та Амстердамський договір від 1997 р. вимагають, щоб уряди європейських країн застосовували довгострокові бюджетні розрахунки в поєднанні з реальними цілями для своїх державних програм. Бюджет ЄС надає допомогу тільки у програмному форматі, а певні індикатори вказують на ефективність використання ресурсів, виділених країнам-отримувачам [4, с. 89].

Таким чином, ПЦМ може слугувати фундаментом для забезпечення сталого розвитку країни та її адміністративно-територіальних одиниць.

Помилковим було б твердження, що при застосуванні ПЦМ не використовуються інші методи бюджетного планування. Серед таких методів базовими є балансовий, нормативний та метод екстраполяції [5, с. 11]. Нормативний метод використовується для розрахунку окремих статей бюджетних витрат за економічною класифікацією. Він базується на узагальнених нормативах (наприклад, у відповідності до чисельності населення) або деталізованих (наприклад, у відповідності до посадових окладів або пільг окремим категоріям згідно з законодавством). Метод екстраполяції базується на продовженні рядів динаміки і дає можливість розраховувати прогнозні значення доходів та витрат на майбутні бюджетні періоди (з урахуванням попередньо існуючих факторів впливу, таких як прогноз коливання цін на енергоресурси тощо). У процесі здійснення постатейного бюджетування використовують балансовий метод, як метод кошторисного планування. Він дає можливість здійснювати вирівнювання джерел фінансування у відповідності до обсягів і напрямів використання бюджетних коштів.

Програмно-цільовий метод поєднує усі ці методи та додає елементи, за допомогою яких встановлюється взаємозв'язок між ресурсами та результатами.

Ще однією з рис ПЦМ є орієнтованість на надання якнайбільшого об'єму послуг на одиницю витрачених грошових ресурсів. Згідно з методологією ПЦМ, бюджет демонструє стандарт послуги, визначає об'єм робіт, які необхідно виконати, та кошти, необхідні для забезпечення виконання певної послуги [5, с. 13].

На відміну від традиційного бюджету, який приділяє увагу лише контролю за цільовим використанням коштів, програмне бюджетування забезпечує функцію фінансового контролю, що базується на результатах програми. Відповідальний виконавець отримує фінансове забезпечення програми з метою досягнення цілі та реалізації завдань програми. Таким чином, правильним є твердження що в умовах ПЦМ виконавець отримує бюджетні кошти для надання послуг у межах чітко встановлених параметрів цих послуг (кількість, періодичність, якісні показники) [5, с. 14].

На підставі узагальнення результатів використання програмно-цільового методу, нами запропоновано загальну схему визначеного підходу щодо формування фінансової самостійності адміністративно-територіальних одиниць у вигляді алгоритмічного циклу вирішення соціально-екологічних проблем на засадах відтворення бюджетного процесу (рис. 2).

При цьому доведено доцільність зміцнення фінансової самостійності місцевих бюджетів за рахунок надходження 100 % плати за надання адміністративних послуг, збору з роздрібного продажу підакцизних товарів, податку на нерухоме комерційне майно, 80 % екологічного податку тощо. Передбачається що дотримання принципу субсидіарності, стосовно передачі фінансових компетенцій зі сфери органів виконавчої влади на рівень місцевого самоврядування, можуть суттєво збільшити ефективність використання територіальними громадами місцевих ресурсів, а також за їх рахунок забезпечити умови постійного відтворення відповідних бюджетів.

Враховуючи думку науковців [6; 7], можливе узагальнення, що з метою сприяння процесу концентрації фінансових і матеріальних ресурсів, а також підвищення бюджетної забезпеченості необхідно вживати оптимізаційні заходи щодо системи управління адміністративно-територіаль-

ними одиницями. Зокрема, доцільно прискорити процес укрупнення структури об'єднань територіальних громад у напрямі створення умов для задоволення потреб суспільства в частині забезпечення та підтримки сприятливого життєвого середовища, необхідного для всебічного розвитку людини, її самореалізації, захисту прав, надання населенню високоякісних і доступних адміністративних, соціальних та інших послуг на відповідних територіях.

Висновки. Проаналізувавши фінансово-економічні механізми процесу децентралізації та з метою збільшення економічного й фінансового потенціалів адміністративно-територіальних одиниць, можна сформулювати наступні узагальнення та пропозиції:

- процес децентралізації розширює можливість розвитку об'єднаних територіальних громад та їх економічну самостійність;
- підвищення рівня автономії місцевих бюджетів та ефективності використання бюджетних коштів можливе за рахунок широкого впровадження програмно-цільового методу (ПМЦ) складання та виконання місцевих бюджетів, удосконалення розробки та реалізації моделі комплексної оцінки ефективності та якості бюджетних програм;
- посилення економічного потенціалу та фінансової спроможності місцевих бюджетів можливе за рахунок збільшення частки власних доходів;
- вдосконалення процесу використання фінансового потенціалу шляхом пріоритетного спрямування бюджетних ресурсів на соціально-важливі та аварійно-небезпечні об'єкти інфраструктури.

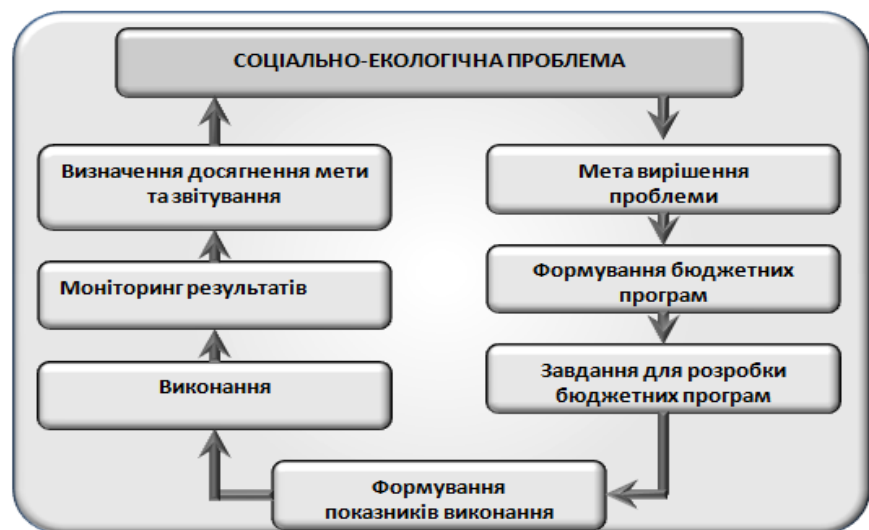

Рис. 2. Схема алгоритмічного циклу вирішення соціально-екологічних проблем на засадах відтворення бюджетного процесу

ЛІТЕРАТУРА:

1. Боронос В.Г. Методологічні засади управління фінансовим потенціалом території : монографія / В.Г. Боронос. – Суми : Сумський державний університет, 2011. – С. 310.
2. Кіндзерський К., Якубовський М., Галиця І. та ін.; / Потенціал національної промисловості: цілі та механізми ефективного розвитку / за ред. канд. екон. наук Ю. В. Кіндзерського; НАН України; Ін-т екон. та прогнозув. – К., 2009. – С. 928.
3. Планування місцевих бюджетів на основі програмно-цільового методу: Навчальний посібник / [Під заг. ред., В.В. Зубенко]; ІБСЕД, Проект «Зміцнення місцевої фінансової ініціативи (ЗМФІ-II) впровадження». – 4-те видання, виправлене та доповнене. – К., 2013. – 120 с.
4. Використання програмно-цільового методу на рівні місцевих бюджетів України: навчальний посібник / [Під заг. ред. І.Ф. Щербини]; ІБСЕД, Проект «Зміцнення місцевої фінансової ініціативи впровадження». – К., 2011. – 108 с.
5. Планування місцевих бюджетів на основі програмно-цільового методу: Навчальний посібник / [Під заг. ред., В.В. Зубенко]; ІБСЕД, Проект «Зміцнення місцевої фінансової ініціативи (ЗМФІ-II) впровадження». – 4-те видання, виправлене та доповнене. – К., 2013. – 120 с.
6. Іртищева І.О. Сталий розвиток територіальних одиниць Закарпаття в контексті транскордонного співробітництва / І.О. Іртищева, М.І. Стегней // Науковий вісник МДУ. Серія «Економіка». – 2014. – № 2(2). – С. 47–52.
7. Мікловда В.П. Життєздатний економічний розвиток регіону : [монографія] / [редкол.: В.П. Мікловда, С.С. Слава, С.В. Сембер, В.В. Гоблик]. – Ужгород : Ліра, 2009. – 432 с.
8. Гоблик В.В. Спільні транскордонні регіони України та ЄС: зовнішньоекономічний аспект [Текст] : монографія / Гоблик Володимир Васильович ; Нац. акад. наук України, Ін-т регіон. дослідж. – Л. : [б. в.], 2012. – 304 с.
9. Іртищева І.О. Особливості розвитку сільських територій у контексті транскордонного співробітництва / І.О. Іртищева, М.І. Стегней // Геополітика України: історія і сучасність : [зб. наук. пр.]. – Ужгород : ЗақДУ, 2013. – № 10. – С. 175–184.

УДК 339.564:63(477)

Експортноорієнтовані напрями покращення структурних трансформацій сільського господарства України

Танклевська Н.С.

доктор економічних наук, професор,
Херсонський державний аграрний університет

Потравка Л.О.

кандидат економічних наук, доцент, докторант,
Херсонський державний аграрний університет

Досліджено основні напрями покращення структурних трансформацій сільського господарства. Визначено експортну орієнтацію сільського господарства як основний напрям подальшого перебігу структурних перетворень. Доведено перспективність обраних напрямів організації експортної торгівлі сільськогосподарською продукцією. Виокремлено значення експортної торгівлі як рушійного елементу інвестиційної привабливості національної економіки.

Ключові слова: структурні трансформації, сільське господарство, експортна торгівля, інтеграція, торгівельно-виробничі ланцюги, глобалізація.

Tanklevskaya N.S., Potravka L.O. ЭСПОРТНООРИЕНТИРОВАННЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ УЛУЧШЕНИЯ СТРУКТУРНЫХ ТРАНСФОРМАЦИЙ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА УКРАИНЫ

Исследованы основные направления улучшения структурных трансформаций сельского хозяйства. Определена экспортная ориентация сельского хозяйства как основного направления дальнейшего течения структурных преобразований. Доказана перспективность выбранных направлений организации экспортной торговли сельскохозяйственной продукцией как движущего элемента инвестиционной привлекательности национальной экономики

Ключевые слова: структурные трансформации, сельское хозяйство, экспортная торговля, интеграция, торгово-производственные цепи, глобализация.

Tanklevska N.S., Potravka L.O. EXPORT-ORIENTED AREAS OF IMPROVED STRUCTURAL TRANSFORMATION OF AGRICULTURE UKRAINE

The basic directions of improving the structural transformation of agriculture. Determined export orientation of agriculture as the main direction of flow of further structural reforms. Proved promising export selected areas of agricultural trade. Thesis there is determined value of export trade as the driving element of investment attractiveness of the national economy.

Keywords: structural transformation of agriculture, export trade integration, trade and production chains, globalization.

Постановка проблеми. Сучасний етап визначення напрямку структурних трансформацій потребує досліджень експортних можливостей потенціалу сільського господарства як домінуючої на сьогодні галузі міжнародної торгівлі. Обрання вектору подальших структурних трансформацій економічної сільського господарства залежить від географічного спрямування експортної торгівлі за умови необхідності досягнення економічного ефекту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У процесі досліджень були розглянуті наукові здобутки та результати досліджень співробітників Українського центру економічних та політичних досліджень імені О. Разумкова, насамперед, К. Маркевич, В. Сіденко, В. Юрчишина,

а також дослідження Л. Шинкарука, І. Бевза, І. Барановської, С. Кулицького та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Дослідженнями відомих авторів підтверджується актуальність досліджуваної проблеми. У цьому контексті актуальним залишається визначення вектору експортної торгівлі сільськогосподарською продукцією як головної умови обрання вектору подальших структурних трансформацій сільського господарства на основі тенденцій структурної перебудови глобальної економіки.

Постановка завдання. Метою дослідження є визначення вектору структурних трансформацій сільського господарства у контексті розвитку експортної торгівлі сільськогосподарською продукцією.

Виклад основного матеріалу. Основними цілями аграрної структурної політики слід вважати оптимізацію пропорцій галузей сільськогосподарства, що мають спрямовуватися на використання зовнішньоторговельних та інтеграційних можливостей для України.

Першочергового значення набуває встановлення існуючих структурних диспропорцій і деформацій аграрної сфери, що має на меті подальше встановлення напрямів структурних перетворень з подальшому вжиттям заходів щодо структурного регулювання. У цьому контексті набуває визначення фак-

торів впливу на перебіг структурних перетворень (рис. 1).

Відсутність усвідомлення принципів міжнародної регіональної інтеграції та спрямування експортного потенціалу в бік простору СНД стали причиною відсутності дієздатної міжнародної структури торгівлі. Причиною цьому є проблеми, спричинені суттєвими змінами у глобальній економічній структурі, що потребує перегляду формату утворення сучасних економічних зв'язків світового масштабу. Безальтернативним є той факт, що безальтернативним для України являється вихід на висхідні ринки.

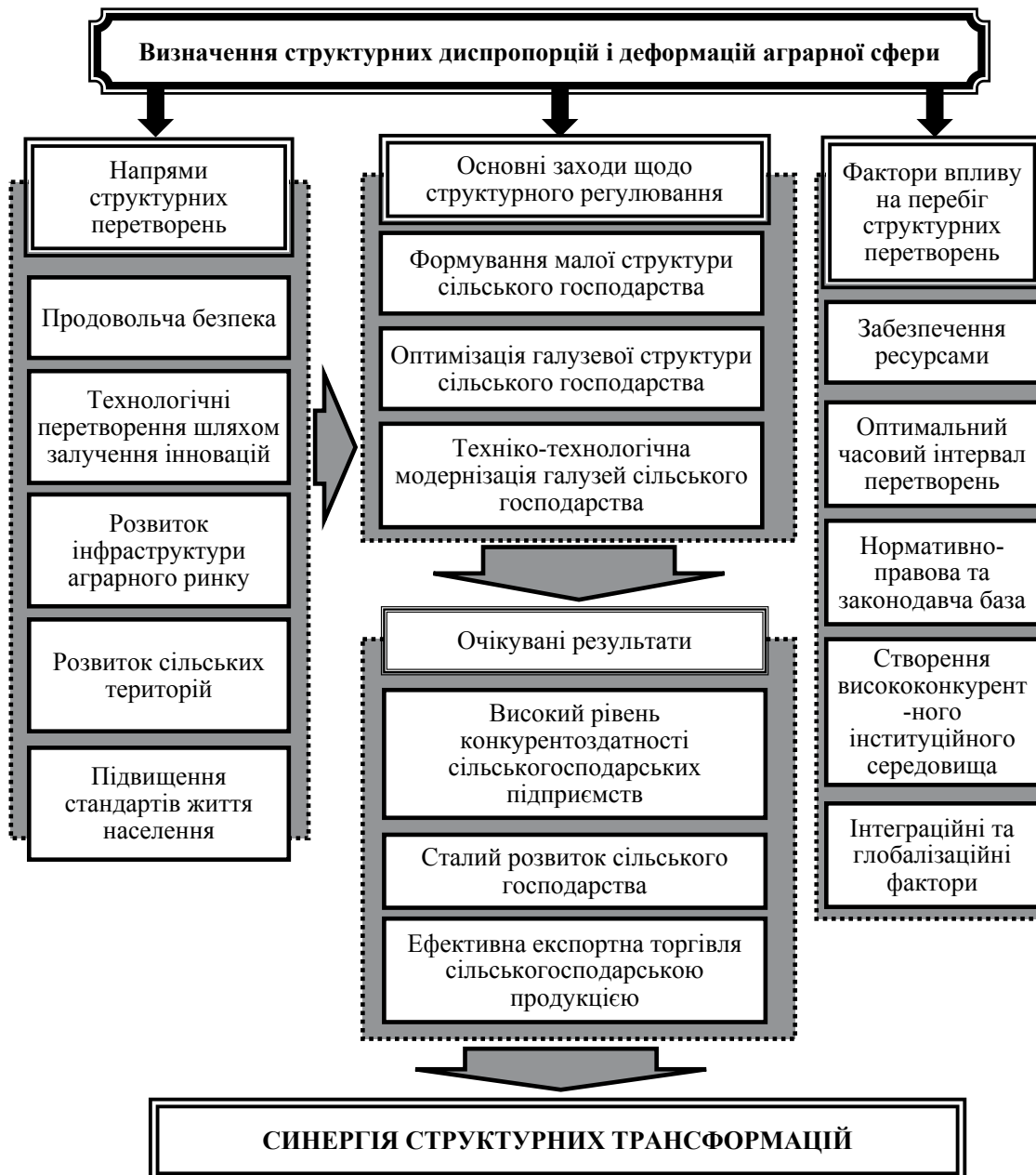

Рис. 1. Процес структурних трансформацій аграрної сфери

Джерело: розроблено автором

Таблиця 1
Місце України у світовій економічній системі (ВВП, млрд. дол. США)

Роки	Світовий обсяг ВВП	Україна	Частка України у світовому ВВП, %
2000	30971	31,8	0,10
2008	62308	179	0,29
2011	71423	163	0,23
2014	77609	130	0,17

Джерело: адаптовано [1, с. 16]

Світова економіка знаходиться під впливом кризових чинників, що перешкоджає відновленню стійкої динаміки економічного зростання та розвитку. Але в точці біфуркації, якою ми вважаємо кризу 2008-2009 рр., стрибок показників зростання висхідних країн (країни, що розвиваються, країни з трансформаційною економікою) слід вважати підтвердженням теорії синергії в частині самоорганізації та хаосу. Економічні системи цих країн мають нестійку організаційну основу майже в усіх сферах, невизначені пріоритети державного управління, слабку залежність від світової фінансової системи відносно реального сектора економіки, тому світова криза мала потужний, але не вирішальний, вплив. Низький рівень адаптаційних механізмів слабких економік сприяв швидкій перебудові їх структури, оскільки наслідки кризи не мали суттєвого впливу по причині слабких зв'язків з потужними елементами світового економічного простору [1].

Особливістю сучасної світової економіки є зближення темпів її зростання з темпами зростання обсягів торгівлі. В докризовий період темпи нарощування експорту та імпорту перевищувати темпи економічного зростання але в період після кризи торговельна динаміка співпадає з динамікою зростання ВВП

Такі коливання динаміки світової економіки можуть викликати позитивні зміни у контексті звуження зовнішньоторгівельних дисбалансів, оскільки прискоренні темпи зростання висхідних країн у докризовий період були зумовлені розширенням ринку експорту, викликаючи посилення торговельних дефіцитів найбільш розвинутих країн. В свою чергу така ситуація зумовили формування фінансових дисбалансів [1; 2].

Варто зазначити, що зростання економік висхідних країн (їх частка у номінальному ВВП складає 42%) посилює їх вплив на динаміку глобальних економічних процесів, формуючи нову структуру макроекономічного та конкурентного середовища. Економіки цих країн мають значний потенціал поступово утворюючи нові ринки з зростаючим платоспроможним попитом, але це вимагає створення нової якості глобальних інститутів. Тому на даний момент визначене економічне зростання не має належного інституційного та фінансового забезпечення [4].

Висхідні країни значною мірою залишаються залежними від технологічних, фінансових, інноваційних та інвестиційних ресурсів розвинутих країн. Але значне покращення життєвих стандартів у передових висхідних країнах розширює потреби їх ринків у імпорті сировини та товарів. Цей важливий момент є перспективним напрямом розвитку експортної торгівлі, переходом існуючих міжнародних зв'язків на новий рівень та освоєнням нових ринків продукції, товарів та послуг, оскільки споживчий попит займає лідируючі позиції у формування сучасних світогосподарських зв'язках. На сьогодні основними найбільш поглинаючими ринками споживання є США, Японія, Німеччина, Велика Британія, Франція та Італія, з обсягом 50,3% від загальносвітових споживчих витрат. В той же час найкрупнішими висхідними країнами є Китай, Бразилія, Індія, Росія, Мексика та Туреччина споживаючи лише 19,6%.

Таблиця 2
Зростання реального світового ВВП та обсягів світової торгівлі (% зростання)

ПОКАЗНИКИ	РОКИ								
	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Реальний світовий ВВП	5,6	5,7	3,0	0	5,4	4,1	3,4	3,3	3,3
Експорт країн: розвинуті висхідні	8,9	7,1	2,2	-11,6	12,2	6,2	2,0	2,4	3,6
	10,9	9,7	4,5	-7,6	13,5	7,2	4,6	4,4	3,9
Імпорт країн: розвинуті висхідні	7,9	5,5	0,6	-12,2	11,7	5,3	1,2	1,4	3,7
	12,0	15,4	9,0	-8,0	14,3	9,8	6,0	5,3	4,4

Джерело: [1, с. 5-6]

Таким чином, на фоні підвищення споживання у висхідних країнах слід очікувати відновлення значного рівня глобальної економічної динаміки, що була властива докризовому періоду. Головною умовою такого напрямку розвитку слід вважати інвестиційну природу моделі глобального економічного зростання, тому включення національних інвестиційних потоків у світові сприяло економічному зміцненню економік провідних висхідних країн. Сутність сучасних тенденцій полягає в тому, що висхідні країни активно виступають у ролі інвесторів, а вплив прямих іноземних інвестицій з них перевищив третину світового експорту інвестиційних капіталів.

Відновлення позитивної динаміки експорту є одним з ключових чинників зростання національної економіки України, оскільки усі періоди середньострокового економічного зростання (2000-2004 рр., 2006-2009 рр., 2010-2011 рр.) було забезпечено збільшенням обсягів експортної торгівлі, а кризові прополи відбувалися на фоні депресіями зовнішніх ринків. На сьогодні важливого значення набуває обрання векторів розвитку експортної торгівлі. Ринок Європейського Союзу є більш перспективним для України, ніж ринок СНД. Зокрема, у квітні 2014 р. взаємній торгівлі сприяло надання Україні режиму автономних преференцій, який охопив квоти на безмитне ввезення продукції по 40 позиціям, насамперед, продукції сільського господарства та харчової промисловості. У повному обсязі було використано квоти лише по 6 позиціям, по 8 – на 12%, а за 22 позиціями зовсім не використовувалися [Жаліло, с. 71].

Не зважаючи на сповільнення зростання експортної торгівлі з ЄС, у середньостроковій перспективі можна прогнозувати збільшення попиту на товари «економ-діапазону», що обґрунтовується зростанням частки спільноти мігрантів з природних демографічних причин. Попит на цю групу товарів не може бути задоволено виробництвом ЄС, оскільки існуючі виробничі потужності мають іншу орієнтованість, тому має задовольнятися відповідним обсягом імпорту, на який треба орієнтуватися Україні. Таким чином, європейський ринок необхідно розглядати з позиції утримання досягнутих обсягів торгівлі та покращення технологічної структури експорту.

Обрання перспективних напрямів структурних трансформацій економіки України в цілому, та сільського господарства зокрема, залежать від зміни векторів зовнішньої торгівлі, що буде обумовлюватися структурними

змінами у середньо- та довгостроковому періодах в глобальній економіці. Тенденції майбутніх перетворень глобального масштабу будуть відбуватися на основі прискореного розвитку висхідних країн. Це спонукатиме до зміщення центрів економічної динаміки, яке в свою чергу впливатиме на розподіл глобальних економічних вигод. Ринки висхідних країн мають тенденції щодо розширення, оскільки значне недоспоживання обумовлює перспективні темпи зростання попиту на харчові продукти. У цьому контексті очікуваним є зростання цін на світових ринках продовольства та продуктів харчування.

Наслідками очікуваних змін на традиційних експортних ринках України є необхідність пошуків шляхів збільшення обсягів експорту шляхом диверсифікації його структури, орієнтованого на потреби нових стратегічних партнерів, зокрема, країн Південно-Східної Азії, Близького Сходу, Америки та Африки. Вектор Південно-Східної Азії розглядається пріоритетним напрямом зовнішньоторгівельної політики, оскільки нарощування обсягів виробництва сільськогосподарської продукції Україною відбувається паралельно зростанню економіки Китаю. Слід зазначити, що у 2014 р. Україною збережено обсяги експортної торгівлі з Китаєм, зокрема по трьох товарних групах: залізної руди (60,1%), олійно-жирової продукції (13,6%), зернових (13,8%) [служба статистики].

Можливість визначення регіону Південно-Східної Азії як стратегічного партнера обумовлюється зростанням імпортування Китаєм зернових (кукурудзи та ячменя). За останні роки відбулося значне зростання експорту України до Китаю, якщо у 2010 р. кукурудзи було експортовано лише 2,8% від обсягу китайського імпорту, то у 2014 р. імпорт кукурудзи з України склав 35,4%. Також спостерігається потенціал щодо зростання експорту соняшникової олії, зокрема, у 2014 р. частка України в загальному імпорті соняшникової олії Китаєм становила 95%. Привабливими для України можна вважати ринки сільськогосподарської продукції та харчових продуктів Японії та Південної Кореї. Кліматичні особливості та якість земельних ресурсів унеможливають виробництво зернових. Таким чином, країни імпортують зернові та насіння і плоди олійних культур.

Подальший розвиток торгівлі сільськогосподарською сировиною та продуктами харчування має розглядатися у контексті розширення пропозицій як у напрямі збільшення

обсягів, так і шляхом розширення асортименту товарних груп. Експортний вектор Південно-Східної Азії може бути ефективно реалізовано на підставі залучення України до спільних з Китаєм інфраструктурних проєктів в рамках ініціативи Китаю «Новий шовковий шлях», сутність якої полягає у створенні єдиної системи інфраструктурних і торгових шляхів у Євразії.

Привабливим для України є ринок Індії, однієї з великих висхідних країн світу, яка є важливим імпортером соняшникової олії. На думку дослідників Українського центру економічних та політичних досліджень ім. О. Розумкова Індія є менш перспективною для нарощування експортних поставок, оскільки в середньостроковій перспективі на передбачається суттєвого зростання споживання. Але перспективність ринків сільськогосподарської продукції цієї країни варто розглядати у довгостроковій перспективі з огляду на розгортання «внутрішнього освоєння» [1, с. 74]. Окрім цього суттєві зміни демографічної ситуації особливо помітні останнім часом, тому зростання кількості населення буде потребувати додаткових витрат держави на сільськогосподарську продукцію. З огляду на низький рівень вимог даного ринку його освоєння слід вважати перспективним напрямом розвитку експортної торгівлі, що можна вважати запобіжним заходом для економічної безпеки України.

Перспективним є африканський вектор міжнародної торгівлі, що засвідчується зростанням обсягів експортної торгівлі з Південною Африкою, Єгиптом, Алжиром, Марокко, Нігерією. Зокрема, цими країнами споживається 54% імпорту, який надходить на континент, на суму майже 600 млрд. дол. США. Основними видами імпортованих товарів є мінеральні продукти, товари машинобудівної та транспортної галузей. Обсяг торгівлі України з країнами Африки у 2014 р. склав 5,1 млрд. дол. США, 55% якого займає ринок Єгипту. Основними товарами є зернові та чорні метали, зокрема попит на зернові можна вважати стабільним, країною щорічно імпортується продукції на суму 5 млрд. дол. США [4].

Освоєння ринків Африки в першу чергу потребує географічної диверсифікації експорту України, зокрема, доцільно розширення торгівлі на суттєвих ринках Алжиру, Ефіопії, Лівії, Тунісу, Кенії, експорт яких перевищує 100 млн. дол. США щорічно. Зокрема, особливо перспективним для України є завоювання ринку зернових Нігерії, який складає 2 млрд. дол. США та освоюється США та

Росією. Товарна диверсифікація торговельно-економічних відносин з країнами Африки має відбуватися у напрямку розширення торгівлі продуктами харчування та продукцією промисловості. У цьому контексті перевагою такого напрямку розвитку експортної торгівлі України слід вважати низьку купівельну спроможність африканських ринків, передбачувані обсяги зростання (на відміну від ринків Китаю та Індії), що забезпечує конкурентоспроможність українських товарів на них [3; 4].

Значні втрати Україна зазнала на ринках Близького Сходу по причині військового конфлікту в Сирії – важливого торговельному партнеру України. Провідну роль у міжнародній торгівлі з Україною у частині експорту відіграють Саудівська Аравія, Об'єднані Арабські Емірати, Ліван та Ізраїль. Основними видами експортованих товарів до цих країн є зернові (частка України складає 12% від потреб ринків цих країн), соняшникова олія, а також чорні метали та вироби з них (частка складає менше 1%) [3].

Недослідженими залишаються ринки Північної та Південної Америки, оскільки українські товари не мають безперешкодного входу на них. така ситуація зумовлена значними транспортними втратами та технічними бар'єрами щодо вимог до якості товарів. Важливим кроком до розширення номенклатури товарів стало підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, що передбачає зобов'язання України щодо приведення системи технічного регулювання та фітосанітарного контролю до європейських стандартів. В свою чергу підвищення стандартів якості відповідно Угоди матиме позитивний ефект у розширенні експорту України до країн Північної та Південної Америки [2; 3; 4].

Таким чином, основним фактором економічного зростання України в цілому та сільського господарства зокрема слід вважати структурні трансформації експорту як у географічному, так і у номенклатурному аспекті. Враховуючи відсутність можливостей стрімкого підвищення технологічного рівня виробництва вітчизняної продукції, необхідно зосередити увагу на ті країни різних векторів експортної торгівлі, які мають відносно невисокі вимоги до якості, віддаючи перевагу цінним чинникам [5].

Сучасна структура світової торгівлі визначається не тільки ринковою кон'юнктурою та нормами міжнародної торгівлі, але й наявністю двосторонніх і регіональних домовленостей. Кількість регіональних торгових

домовленостей на сьогоднішній день складає 262. Переважно більшість угод укладено в рамках Трансатлантичного та інвестиційного партнерства між ЄС та США; Транстихоокеанічне партнерство та Регіональне всеохоплююче економічне партнерство, яке об'єднує Асоціацію держав Південно-Східної Азії з іншими регіональними партнерами, що складають $\frac{3}{4}$ світового внутрішнього продукту і $\frac{2}{3}$ обсягу міжнародної торгівлі [3; 4]. Такі угоди складають основу для торгово-економічної інтеграції оскільки забезпечують суттєві переваги за рахунок узгодження стандартів та зняття нетарифних бар'єрів, містять вагомі зобов'язання щодо санітарних та фіто санітарних норм в порівнянні з відповідними угодами Всесвітньої торгової організації.

Визначальним фактором впливу на структуру світової торгівлі сільськогосподарською продукцією є посилення позицій внутрішньої торгівлі фірм на фоні розвитку виробничо-збутових ланцюгів та вертикальної інтеграції. Наприклад, у США у 2010 р. на такий вид торгових потоків припадало 48% імпорту та 29% експорту товарів [4]. Таким чином, можна стверджувати, що вплив процедур та стандартів мультинаціональних компаній на перебіг світової торгівлі стає більш значущим ніж торгівельна політика держави. Важливим є також вплив трансфертного ціноутворення мультинаціональних компаній на формування цін на світових ринках, незважаючи на внутрішню природу здійснюють вплив на фактори попиту та пропозиції [3; 4].

Наслідками окреслених тенденцій є концентрація експорту сільськогосподарської продукції певною групою країн, що значно послаблює вплив міжнародних домовленостей на перебіг змін структури світової торгівлі. Таким чином, відсутність стабільності обсягів виробництва, нестійкість кон'юнктури на внутрішніх ринках, зміни політики експортерів та імпортерів можуть негативно впливати на загальний перебіг міжнародної торгівлі в аспекті ціноутворення, що може суттєво вплинути на продовольчу безпеку світу. З позиції синергетичного підходу спостерігаємо тенденції хаотичного розвитку глобальної економічної системи. Підтвердженням цьому є також зміни умов торгівлі сільськогосподарською продукцією, що посилюються негативними наслідками у зв'язку з зростаючою фрагментацією світового виробництва та його реорганізацією у складні глобальні виробничо-збутові ланцюги.

нізацією у складні глобальні виробничо-збутові ланцюги.

Глобальні виробничо-збутові ланцюги є сполучною ланкою між конкурентоспроможністю, торгівлею, зростанням та розвитком. На думку фахівців участь у таких ланцюгах сприяє підвищенню конкурентоспроможності, більш повну інтеграцію у загальні інвестиційні потоки, що дозволяє використовувати доступ до нових видів виробничих технологій. В свою чергу це може забезпечити перехід до виробництва продукції з більш високим рівнем додаткової вартості [3; 5]. За таких умов соціально-економічне зростання буде проявлятися у виникненні високооплачуваних робочих місць, більш ефективного використання ресурсів, що має бути забезпечено політичною стабільністю.

Залучення України, як певної ланки глобального виробничо-збутового ланцюга сільськогосподарської продукції, надає можливість використовувати потенціал в певних ринкових сегментах на основі виключення додаткових умов та вимог для партнерів, наслідком має бути можливість розширення експорту товарів та послуг [3]. Варто зазначити, що транснаціональні агропромислові компанії займають домінуюче положення у глобальних ланцюгах, оскільки відрізняються високою мобільністю, тому часто відіграють ключову роль на світових ринках продовольства. Тому такі компанії мають реальні фінансові можливості здійснювати інвестиції у висхідні країни, які викликають зацікавленість з огляду на існуючий потенціал сільського господарства, насамперед, в аспекті забезпеченості земельними ресурсами. Використання таких переваг може послаблювати позиції країни щодо обрання напрямів ведення зовнішньої політики.

Висновки та пропозиції. Успішний перебіг інтеграційних процесів, які на сьогодні є основним пріоритетом як висхідних країни так і України, буде забезпечуватися підвищенням доступності торгівлі та прямих іноземних інвестицій, що за рахунок передачі знань та технологій та є важливим етапом структурних трансформацій. Однак, інтеграційні процеси полягають у залученні національних економік до глобальних виробничо-збутових ланцюгів, що можливо лише за умов відповідності виробництва світовим стандартам якості та ефективності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Політика ринкової трансформації в Україні: вплив макроструктурних. Аналітична доповідь Центру Розумкова. – Національна безпека і оборона, 2003, №4 (40). – С. 15-27.
2. Стратегічні напрями інституційного забезпечення розвитку аграрного сектора в Україні. – К.: НДСД, 2014. – 45 с.
3. Структурні трансформації в економіці України: динаміка, суперечності та вплив на економічний розвиток: наукова доповідь / [Шинкарук Л.В., Бевз І.А., Барановська І.В. та ін.]; за ред. чл.-кор. НАН України Л.В. Шинкарук; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозів НАН України». – К., 2015. – 304 с.
4. Перспективи виходу України на ринки висхідних країн. Аналітична доповідь. – Київ: Заповіт, 2015. – 116 с.
5. Електронний ресурс: <http://www.nbuviar.gov.ua/images/ukraine/2015/ukr23.pdf>

Активізація розвитку інтелектуального бізнесу в умовах інтеграції України до Європейського Союзу

Турчина С.Г.

кандидат економічних наук, доцент,
Сумський національний аграрний університет

У статті доводиться, що в умовах інтеграції України до ЄС особливим видом підприємництва виступає інтелектуальний бізнес, який безпосередньо пов'язаний з ростом ролі знань та інтелекту в суспільному виробництві. Досліджені стримуючі фактори розвитку активності інтелектуального бізнесу на сучасному етапі розвитку держави. Розглянуто передовий закордонний досвід стимулювання розвитку інтелектуального бізнесу, який може використовуватися в сучасному правовому та економічному середовищі України. Обґрунтована необхідність створення й підтримки таких організаційних структур як: технополіси, інноваційні інкубатори бізнесу, інноваційні центри.

Ключові слова: економіка знань, інтелектуальне підприємництво, інтелектуальний капітал, інтелектуальне інвестування.

Турчина С.Г. АКТИВИЗАЦИЯ РАЗВИТИЯ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОГО БИЗНЕСА В УСЛОВИЯХ ИНТЕГРАЦИИ УКРАИНЫ В ЕВРОПЕЙСКИЙ СОЮЗ

В статье доказывается, что в условиях интеграции Украины в ЕС особым видом предпринимательства выступает интеллектуальный бизнес, который непосредственно связан с ростом роли знаний и интеллекта в общественном производстве, выражающий новую закономерность социально-экономического развития общества. Исследованы сдерживающие факторы развития активности интеллектуального бизнеса на современном этапе развития государства. Рассмотрен передовой зарубежный опыт стимулирования развития интеллектуального бизнеса, который может использоваться в современной правовой и экономической среде Украины. Обоснована необходимость создания и поддержания таких организационных структур как: технополисы, инновационных инкубаторов бизнеса, инновационных центров.

Ключевые слова: экономика знаний, интеллектуальное предпринимательство, интеллектуальный капитал, интеллектуальное инвестирование.

Turchina S.G. SMART BUSINESS DEVELOPMENT ACTIVATION IN TERMS OF UKRAINE INTEGRATION TO EUROPEAN UNION

The article proves, that the special sort of undertaking acts as an intellectual undertaking, which is directly related to the development of the role of knowledge and intelligence in social production, expressing a new pattern of socio-economic development of society. Traditionally, the term "undertaking" is used in the context of business, an intellectual undertaking is similar to traditional one, but it is connected not directly to the desire of getting a financial benefit. In this article, at the modern stage of the government evolution, smart business development constraints are investigated. International experience of the smart business development stimulation is reviewed, which can be used in the modern economic and legal environment of Ukraine. The necessity in creating and supporting such organizational structures as: technopolises, innovative business incubators, innovation centers is proved.

Keywords: accomplishments in economics, intellectual business undertakings, intellectual capital, internal management of accomplishments, intellectual investments.

Постановку проблеми. В умовах послідовної інтеграції України в європейський науково-дослідницький простір вирішальну роль у конкурентній боротьбі відіграє інтелектуальний потенціал та його ефективно використання. У всьому світі в підприємницькому секторі відбуваються великі зміни, звідси зростає науковий інтерес до розвитку інтелектуального бізнесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблематики інтелектуалізації економіки активізувалось у 90-х роках ХХ століття в межах розгляду концепцій «інтелек-

туального капіталу», «менеджменту знань», «нематеріальних ресурсів» тощо. Значний внесок в розвиток теорії та практики формування наукових уявлень про інтелектуальний капітал та потенціал належить таким західним вченим: Дж. Гелбрейту, П. Друкеру, Т. Стюарту, Е. Брукінгу, Л. Едвінсону, К.- Е. Свейбі, Ч. Хансену, а також українським і російським науковцям: О. Бутнік-Сіверському, В. Гейцю, О. Гршновій, О. Кендюхову, А. Козиревій, Е. Лбановій, Л. Лукичовій, В. Іноземцевій, Г. Швиданенко, Л. Федуловій та ін. Визначальною спільною рисою усіх досліджень є

підтвердження значної практичної ролі інтелектуального потенціалу в процесі створення стійких конкурентних переваг та генерування доданої вартості. Зроблено спроби обґрунтування теоретико-методологічної основи для ідентифікації, оцінювання та управління інтелектуальним потенціалом. Однак, незважаючи на значний доробок щодо вказаної проблематики, недостатньо уваги приділяється вибору конкретних шляхів науково-технологічної адаптації української економіки до вимог і стандартів ЄС, що актуалізує проблему пошуку ніш для розвитку інтелектуального бізнесу.

Мета статті є дослідження умов, факторів та особливостей розвитку інтелектуального бізнесу в умовах інтеграції України до Європейського Союзу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Світова модель економічного зростання характеризується здатністю вчасно адаптуватися до технологічних змін на основі наукових досліджень, наявності нових ідей, високоякісної продукції, активністю формувати нову стратегію науково-технічного розвитку. Відтак, перехід до інноваційної економіки є можливим за умови ефективного використання інтелектуального потенціалу нації, активного розвитку інституту інтелектуальної власності, широкомасштабного впровадження в господарський обіг результатів творчої праці [1, с. 45].

В економічній енциклопедії інтелект нації – це сукупність здібностей і творчих обдарувань людей, їх освітньо-кваліфікаційний рівень, на основі якого формується здатність народу засвоювати нові знання та інформацію, і в подальшому використовувати для розвитку науки, культури, мистецтва, для створення і впровадження нової техніки, застосування прогресивних форм організації і праці, вироблення найоптимальніших рішень у всіх сферах суспільного життя [2, с. 671].

На думку П. Друкера [3], одним із завдань сучасного менеджменту є поліпшення роботи із знаннями та інноваціями, їх комерціалізація, що передбачає впровадження управління знаннями в систему управління організацією, а також виділення управління знаннями в окремий напрямок діяльності керівництва та працівників. Так, провідні закордонні компанії вже в середині 1990-х рр. стали створювати системи управління знаннями, які дозволяють використовувати всю сукупність коштів, методів і технологій для нарощування компетенцій організації, перетворення знань в інтелекту-

альний капітал компанії, збільшення її вартості [4].

У цьому зв'язку варто констатувати підвищення уваги до процесів інтелектуалізації, які відкривають якісно нові можливості для ефективного використання інтелектуального потенціалу працівників підприємств, а звідси, і активізації розвитку інтелектуального бізнесу. Ринок знань поступово починає відігравати вирішальну роль, випереджаючи у розвитку ринок матеріальних товарів. На сьогоднішній день перевагу, насамперед, мають ті виробники, які активно впроваджують нові технології та технологічні процеси. Це дозволяє їм адекватно реагувати на зміну попиту споживачів та випускати високоякісну конкурентоспроможну продукцію.

Ситуація, що склалася на сучасному етапі, в цьому напрямку свідчить, що упродовж 2014 року лише 333 підприємства України використовували об'єкти права інтелектуальної власності. Було зареєстровано 1808 винаходів, 17,8% яких створено за рахунок коштів державного бюджету, 2620 корисних моделей, 558 промислових зразків (1,1%). Як відмічається у Експрес – випуску «Створення та використання передових технологій та об'єктів права інтелектуальної власності на підприємствах України у 2014 р.», кількість авторів об'єктів права інтелектуальної власності на підприємствах цієї сфери становить 15680 осіб [5, с. 1].

Передовий досвід підтверджує, успішний розвиток економіки забезпечується тільки тоді, коли держава, з одного боку, бере на себе активну підтримку і стимулювання інноваційної діяльності, а з іншого – визначає її стратегію, спрямовану на зміцнення наукового потенціалу [6].

Наукоємність ВВП (видатки на науку за всіма джерелами у відсотках до ВВП) у 2014 р. склала – 0,66%, для порівняння – частка обсягу витрат на наукові дослідження та розробки країн ЄС- 28 у ВВП становила 2,01%. Більшою за середню частка витрат на дослідження та розробки була у Фінляндії – 3,31%, Швеції – 3,3%, Данії – 3,06%, Німеччині – 2,85%, Австрії – 2,81%, Словенії – 2,59%, Франції – 2,23%, Бельгії – 2,28%; меншою – у Чорногорії, Румунії, Кіпрі, Латвії та Болгарії (від 0,38% до 0,65%) [7].

Досліджуючи проблему активізації інтелектуального бізнесу не можемо не погодитись із думкою науковця Бондарчук Н.В., згідно досліджень якої, сучасний стан наукової сфери України зумовлений довгостроковим

негативним впливом загальноекономічних проблем, пов'язаних зі структурною деформацією економіки країни, домінуванням в ній низькотехнологічних галузей і укладів, виробництвом продукції з низьким рівнем доданої вартості, що не сприяє залученню сучасних наукових досягнень. Руйнівний вплив на розвиток наукової сфери мала некомпетентна державна політика проведення неоліберальних ринкових реформ (приватизація, трансформація бюджетної, податкової, кредитної та інших фінансово-економічних систем) без урахування науково-технологічного фактору та його впливу на ефективність і конкурентоспроможність вітчизняної економіки [8].

Основними чинниками, які перешкоджають розвитку інтелектуального бізнесу в умовах інтеграції України до ЄС, на нашу думку, є:

- обмеженість ресурсів, необхідних для забезпечення розвитку та структурних змін в економіці держави.

- недостатнє фінансування для підготовки та перепідготовки фахівців, що зумовило зниження людського ресурсного потенціалу. У 2014 р. Україна посіла 83 позицію серед 187 країн за шкалою людського розвитку;

- зменшення кількості економічно-активного населення, що спричинене кризовими явищами та політичними подіями в державі.

- низька готовність та дієвість держави щодо збереження і зміцнення інтелектуальних ресурсів як стратегічного запасу держави шляхом фінансування освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення.

Світова практика засвідчує, що підприємства забезпечують підготовку персоналу відповідно до потреб виробництва та направляють свої інвестиції у навчання та професійну підготовку і перепідготовку персоналу. Проте, тут є і зворотна сторона: підприємства інвестують в людський капітал, лише до того часу, доки він приносить дохід [9].

Для формування більш повних висновків щодо можливостей розвитку та реалізації інтелектуального бізнесу доцільно проаналізувати

рейтинги України за світовими індексами. Так, у рейтингу Всесвітнього економічного форуму у 2014-2015 рр. серед 144 країн у сфері розвитку початкової освіти Україна посіла 40 місце, у сфері розвитку вищої освіти – 41 місце, за кількістю вчених та інженерів – 48 місце, за оснащеністю сучасними технологіями – 113 місце, у сфері захисту прав інтелектуальної власності – 129 місце. Високорозвинені країни прагнуть забезпечити наукоємність на рівні 3 % від ВВП. Наукоємність ВВП постійно знижується 0,81 % у 2012 р., 0,29% у 2013 р. та дещо менший показник передбачається у 2014 р. [10]

Інтелектуальний ресурс країни може забезпечити кардинальну переорієнтацію стратегії її розвитку, перехід від простого виробництва до виробництва на базі наукових знань. Тільки створення ефективної системи нарощення українського інтелектуального потенціалу разом з активізацією інноваційного підприємництва, відродження вітчизняного виробництва на базі прогресивних науково-технічних досягнень та новітніх технологій стане основою інноваційного прориву України, її виходу на лідерські позиції у світогосподарському розвитку та формуванні інтелектуальної економіки [11].

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, державна політика України першочергово має бути спрямована на:

- нарощення і використання інтелектуальних ресурсів для забезпечення розвитку економіки та її конкурентних переваг на світовому ринку;

- для активізації інтелектуального бізнесу в Україні варто використовувати позитивний досвід держав зі створення локальних центрів, в яких діють сприятливі пільгові умови для реалізації всіх стадій інноваційного процесу. Саме створення технополісів, інноваційних інкубаторів бізнесу, інноваційних центрів для науково-технічних розробок та їх комерціалізації може закласти передумови для продукування таких інтелектуальних результатів, які дійсно зможуть забезпечити прорив у розвитку інтелектуального бізнесу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Луцик М.В. Ефективність використання інтелектуальних ресурсів у системі світових взаємовідносин / М.В. Луцик // Актуальні проблеми управління людськими ресурсами та економіка праці: збірник тез І наук. практ. конф. студентів, аспірантів та молодих вчених. – Львів, 2012. – С. 45-47.
2. Економічна енциклопедія: у 3-х т. – Т. 3 / гол. ред. Б.Д. Гаврилишин. – Київ-Тернопіль: Академія народ. господарства, 2002. – 951 с.
3. Друкер П.Ф. Задачи менеджмента в XXI веке : пер. с англ. / П.Ф. Друкер. – М. : Вильямс, 2004. – 272 с.
4. Бочарова М.А. Создание системы управления знаниями в бизнес-организациях : автореф. дис. ... канд. экон. наук / М.А. Бочарова. – М., 2011. – 22 с.

5. Створення та використання передових технологій та об'єктів права інтелектуальної власності на підприємствах України у 2014 році. Експрес – випуск. Державна служба статистики 22.04.2015 № 112/0/05.3 вн. – 15. – 3 с.

6. Андрощук Г.А. Коммерциализация результатов исследовательской деятельности: зарубежный опыт государственной поддержки / Г.А. Андрощук // 13-я Международная научно-практическая конференция «Актуальные проблемы интеллектуальной собственности». – Ялта, 2008. – С. 47-60.

7. Електронний ресурс: <http://www.ukrstat.gov.ua>

8. Бондарчук Н.В. Державна політика розвитку інноваційного потенціалу регіонів України: дис. роб. докт. ек. наук: 25.00.02 «Механізми державного управління» / Бондарчук Н.В. // Дніпропетровськ, 2011. – 430 с.

9. Стратегія інноваційного розвитку країни на 2010-2020 роки в умовах глобалізаційних викликів (далі – Стратегія) розроблена на виконання Постанови Верховної Ради України від 17 лютого 2009 р. № 965-VI «Про проведення парламентських слухань».

10. Луцик М.В. Роль інформації та знань в розвитку інтелектуальних ресурсів національної економіки / М.В. Луцик // Вісник Львівського університету. Серія економічна. – 2014. – Випуск 51. – С. 275-281.

11. Кендюхов О.В. Організаційно-економічний механізм управління інтелектуальним капіталом підприємства: дис. роб. на здобуття доктора ек. наук : 08.00.04 / Кендюхов Олександр Володимирович – Донецьк, 2007. – 445 с.

УДК 339.9:330.3(477)

Сучасні тенденції позиціонування України в світових рейтингах в умовах циклічних коливань економіки

Штулер І.Ю.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри фінансів та банківської справи
Національної академії управління

У статті розглянуто місце України у міжнародних рейтингах за оцінками Світового банку. Здійснено оцінку факторів легкості ведення бізнесу в Україні. Досліджено рейтинг глобальної конкурентоспроможності за останнє десятиріччя. Відслідковано динаміку трендів Індексу глобальної конкурентоспроможності та прямих іноземних інвестицій.

Ключові слова: національна економіка, конкурентоспроможність, свобода, бізнес, корупція, рівноважний розвиток, стійкість, гомеостазис.

Штулер И.Ю. СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ ПОЗИЦИОНИРОВАНИЯ УКРАИНЫ В МИРОВЫХ РЕЙТИНГАХ В УСЛОВИЯХ ЦИКЛИЧЕСКИХ КОЛЕБАНИЙ ЭКОНОМИКИ

В статье рассмотрены место Украины в международных рейтингах по оценкам Всемирного банка. Осуществлена оценка факторов легкости ведения бизнеса в Украине. Исследованы рейтинг глобальной конкурентоспособности за последнее десятилетие. Отслежена динамика трендов Индекса глобальной конкурентоспособности и прямих иностранных инвестиций.

Ключевые слова: национальная экономика, конкурентоспособность, свобода, бизнес, коррупция, равновесное развитие, устойчивость, гомеостазис.

Shtuler I.Y. CURRENT TRENDS POSITIONING OF UKRAINE IN THE WORLD RANKINGS IN TERMS OF CYCLICAL FLUCTUATIONS IN THE ECONOMY

The article the place of Ukraine in the international rankings by the World Bank. The estimation of factors of doing business in Ukraine. Investigated ranking of global competitiveness over the past decade. Dynamics trends tracked Global Competitiveness Index and FDI.

Keywords: national economy, competitiveness, freedom, business, corruption, the development equilibrium, stability, homeostasis.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Випробування, які проходить Україна в умовах сьогодення обумовлена масштабною назрілих проблем. Їх виникнення зумовлені падінням ВВП, зростанням інфляції та бюджетного дефіциту, кризою грошової та банківської системи, відтоком капіталу та загостренням соціальної напруги.

Найбільш серйозною проблемою України в економічній та соціальній сферах є невідповідність економічного розвитку, добробуту населення та ролі держави на міжнародній арені її природному, науково-технічному, аграрно-промислового потенціалу та кваліфікаційно-освітньому рівню трудових ресурсів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Базові теоретичні концепції розвитку національного господарства, економічного потенціалу та гомеостатичного розвитку економічних систем присвячено праці відомих вітчизняних учених: В.М. Гейця, С.А. Єрохіна, М.М. Єрмошенка, Г.К. Ялового, В.Я. Шевчука та зарубіжних В. Парето, Й. Шумпетер, Д. Сакс. Але

віддаючи належність внеску науковців у теорію та практику управління національним господарством слід зауважити, що з огляду на сучасні умови макроекономічного стану постійного моніторингу потребує відслідковування України в міжнародних рейтингах. Оскільки відповідні рейтингові місця, якими відзначають Україну світові організації є індикаторами її розвитку.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Визначення місця і ролі України у рейтингах світових організацій свідчить про її включення у висококонкурентний світовий простір, де поряд з вигодами також існують і ризики. Врахування тенденцій світових ринків надасть змогу вибудувати виважену економічну політику. А неупереджений аналіз зовнішніх ризиків та загроз вирішально вплине на підвищення конкурентоспроможності національної економічної системи та відновлення економічного зростання. Необхідною стає розробка моделі розвитку України на засадах економічної рівноваги та добробуту.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою даної статті є дослідження базових індексів світових організацій, які надають змогу визначити тенденції та перспективи розвитку країни в умовах циклічних коливань економіки.

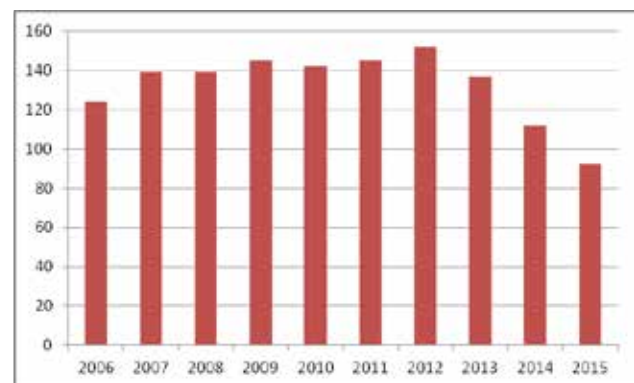
Виклад основного матеріалу дослідження. Результативним показником ефективності реалізації економічної політики держави в різних сферах є її місце в різноманітних світових рейтингах. Провідні організації світу, такі як: Всесвітній економічний форум, the New Economics Foundation та the Heritage Foundation & the Wall Street Journal, формують базові індекси та визначають місце країни в їх рейтингу. Дана інформація враховується провідними міжнародними кредиторами та компаніями під час здійснення кредитування та вкладення інвестицій. Загалом таких міжнародних індексів існує близько десяти. Найвідоміші з них: індекс економічної свободи Україна, індекс глобальної конкурентоспроможності, інвестиційної привабливості, розвитку фінансових ринків, легкість ведення бізнесу («Doing business») тощо. Усе більшої популярності набуває всесвітній індекс щастя (The Happy Planet Index), запропонований організацією New Economics Foundation (NEF) у 2006 році, що відображає якість життя людей.

Україна також є учасником всіх перерахованих вище індексів. Зупинимось детальніше на двох найосновніших: «Doing business» та індекс глобальної конкурентоспроможності.

Загалом можна оцінити фактори легкості ведення бізнесу в Україні, що наведено у табл. 1.

Оцінка міжнародного рейтингу «Doing business» в Україні засвідчила позитивні зрушення. За період з 2011 року Україні вдалося суттєво підвищити свої позиції з 149 місця до 96 місця в 2015 році. Таке зрушення позиціонується Україною, як індикатор правильності проведення реформ. Проте найбільш гострими питаннями для іноземних інвесторів в Україні залишається реєстрація власності, захист інвесторів, ведення міжнародної торгівлі та вирішення питань щодо запобігання неплатоспроможності і банкрутства. Рейтинг «Doing business» в Україні в 2006-2015 рр. засвідчив поступовий тренд до полегшення ведення бізнесу в Україні. При цьому кращі умови ведення для іноземних інвесторів почали спостерігатися лише в 2013-2015 рр.

Відповідно до прийнятої Стратегії сталого розвитку «Україна-2020» стратегічним пріоритетом визначено загальне 30 місце у рейтингу «Doing business» у 2020 р., що є достатньо

Рис. 1. Місце України в рейтингу «Doing business» в 2006-2015 рр.

Джерело: складено автором на основі [1; 4; 6]

Таблиця 1

Рейтинг складових «Doing business» в Україні в 2011-2015 рр., місце

Показник	2011	2012	2013	2014	2015
Реєстрація підприємства	118	116	50	69	76
Отримання дозволів на будівництво	182	182	183	68	70
Підключення до системи енергопостачання	169	170	166	182	185
Реєстрація власності	165	168	149	88	59
Кредитування	21	23	23	14	17
Захист інвесторів	108	114	117	107	109
Оподаткування	181	183	165	157	108
Міжнародна торгівля	136	144	145	153	154
Забезпечення виконання контрактів	44	44	42	44	43
Вирішення питань неплатоспроможності	158	158	157	141	142
Загальний рейтинг, місце	149	152	137	112	96

Джерело: складено автором на основі [1; 4; 6]

амбітним. Станом на сьогодні це місце займає Ісландія.

Дані про місце України в рейтингу «Doing business» в 1995-2005 роках відсутні.

За результатами наведених даних ми зробили висновок, що незважаючи на те, що спостерігається загальна тенденція полегшення ведення бізнесу в Україні, показники країни є значно нижчими загальноєвропейських, що може негативно впливати на інвестиційну привабливість України. Особливу увагу при цьому в державній інвестиційній політиці необхідно приділяти врегулювання саме адміністративних обмежень та процедур, зокрема, отримання дозволів, оподаткування і міжнародної торгівлі, захисту інтересів інвесторів.

У таблиці 2 наведено рейтинг глобальної конкурентоспроможності України (Global Competitiveness Index) за оцінками Світового банку, що складається з 2004 року.

На сьогодні дослідження Індексу глобальної конкурентоспроможності представляє собою найбільш повний комплекс показників конкурентоспроможності різних країн світу.

Дослідники даного рейтингу дають оцінку 113 змінним, які охоплюють різні сфери життя країни. Базовими є: розвиток інфраструктури, валютного і фондового ринку, сфери охорони здоров'я та початкової освіти, робота державного апарату, судової системи, ділової активності та криміногенної ситуації. [2] Потім, всі змінні об'єднують у 12 контрольних показників, які визначають національну конкурентоспроможність. Перелік контрольних показників включає: якість інститутів; інфраструктуру; макроекономічну стабільність; здоров'я і початкову

освіту; вищу освіту та професійну підготовку; ефективність ринку товарів і послуг; ефективність ринку праці; розвиненість фінансового ринку; рівень технологічного розвитку; розмір внутрішнього ринку; конкурентоспроможність компаній; інноваційний потенціал.

За кожен складову цього рейтингу країні присвоюється певна кількість балів, яка і формує підсумковий бал національної конкурентоспроможності.

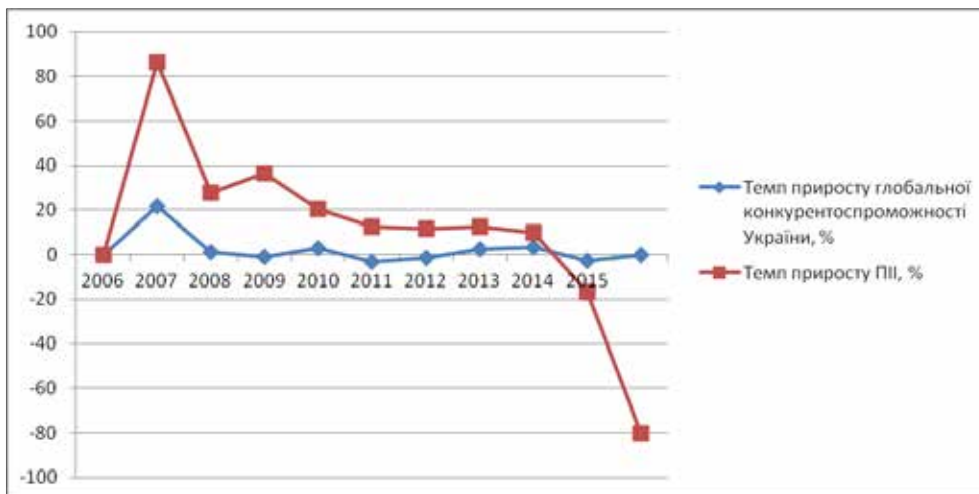
Національна конкурентоспроможність, за Всесвітнім економічним форумом, – це здатність країни та її інститутів забезпечувати стабільні темпи економічного зростання, які були б стійкі в середньостроковій перспективі.

Таблиця 2

Рейтинг глобальної конкурентоспроможності України за оцінками Світового банку, місце

Рік	Місце України у рейтингу ГКЕ	Оцінка, балів за 10 бальною шкалою
2005	86	3,27
2006	73	3,98
2007	69	4,03
2008	73	3,98
2009	72	4,09
2010	82	3,95
2011	89	3,90
2012	82	4,00
2013	84	4,14
2014	76	4,03
2015	79	4,03

Джерело: складено автором на основі [1; 4; 6]

Рис. 2. Темпи приросту Індексу глобальної конкурентоспроможності та прямих іноземних інвестицій в Україну протягом 2006-2015 рр., %

Джерело: складено автором на основі [1; 4; 6]

Тобто неефективне управління державними фінансами та висока інфляція негативно впливають на економіку, а захист прав інтелектуальної власності, розвинена судова система тощо, навпаки, можуть справити позитивний ефект.

На думку вітчизняних та міжнародних експертів відставання національної економіки пов'язане з політичною нестабільністю в країні. Такого роду відволікання стримують економічний розвиток.

Отже, за об'єктивними оцінками Світового банку рейтинг економіки України за останнє десятиріччя піднявся з 86 до 79 місця, що свідчить про покращення рівня конкурентоспроможності країни. За абсолютними оцінками бальна оцінка міжнародної конкурентоспроможності за 2005-2015 рр. зросла з 3,27 балів до 4,03 балів, що вказує на незначне, але якісне нарощення конкурентоспроможності країни.

Тренди Індексу глобальної конкурентоспроможності та прямих іноземних інвестицій в Україну за 2005-2015 рр. наведено на рис. 2.

Загалом нарощення глобальної конкурентоспроможності сприяло покращенню бізнес-клімату в країні, наслідком чого стало надходження прямих іноземних інвестицій.

Висновки з цього дослідження. Аналіз результатів країн у світових рейтингах провідних організацій доводить, що країни з високим рівнем конкурентоспроможності та економіч-

ної свободи, як правило мають потужний економічний потенціал. А це напряму впливає на добробут країни.

Україна, намагаючись утвердитись в статусі стабільної економіки, об'єктивно перебуває на перетині глобалістичних тенденцій. До циклічних коливань світової економіки в Україні додалися і внутрішні перепони. Відповідно спершу виникає потреба у формуванні стабілізаційної моделі стримання кризових проявів, а вже потім на цій основі вироблення моделі гомеостазису. Оцінки ступеня інтеграції України в процеси глобалізації досить суперечливі, а невизначеність України у своїх політичних та економічних пріоритетах утруднює реалізацію моделі такої політики.

Дослідження стану національної економіки в умовах циклічних коливань є одним з найважливіших завдань сучасної економічної науки. Суперечливість процесів економічного розвитку України та кризових явищ, які супроводжують становлення вітчизняної ринкової економіки, вказують на необхідність вдосконалення інноваційного, корпоративного, інвестиційного, податкового та соціального законодавства, а також прийняття відповідних актів, які б забезпечили виконання цих законів.

Ефективність національної моделі гомеостазису проявлятиметься не в захисті внутрішніх ринків, а стимулюванням вітчизняного бізнесу з метою активного включення у світові економічні процеси.

ЛІТЕРАТУРА:

1. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://informal.com.ua/ratings/indeks-hlobalnoji-konkurentospromozhnosti/>
2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.visnuk.com.ua/ua/pubs/id/9160>
3. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://24tv.ua/mistse_ukrayini_u_svitovomu_reytingu_konkurentospromozhnosti_infografika_n652791
4. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://economics.unian.ua/finance/958544-ukrajina-pidnyalasyna-8-pozitsiy-u-reytingu-globalnoji-konkurentospromojnosti.html>
5. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.heritage.org/index/ranking>
6. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://edclub.com.ua/analitika/pozyciya-ukrayiny-v-reytingu-krayin-svitu-za-indeksom-globalnoyi-konkurentospromozhnosti>
7. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zn.ua/ECONOMICS/ukraina-protisnulas-v-pervuyu-sotnyu-doing-business-2015-157370_.html
8. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrinform.ua/ukr/news/mvf_nazvav_kraiini_z_nayvishchim_vvp_na_dushu_naselennya_1937404
9. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Індекс_економічної_свободи
10. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://forbes.ua/ua/nation/1378690-infografika-faktori-konkurentospromozhnosti-ukrayini>

УДК 338.2(045)

Стратегічне планування, прогнозування і моделювання соціально-економічного розвитку України

Яровий І.М.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри менеджменту
Київського національного торговельно-економічного університету

Охарактеризовано досвід формування системи стратегічного планування, прогнозування і моделювання в Україні, проаналізовано стан та наслідки її функціонування. Обґрунтовано заходи впливу на підвищення ефективності соціально-економічного розвитку.

Ключові слова: планування, прогнозування, моделювання, соціально-економічний розвиток, стратегія, прогноз, модель розвитку України.

Яровый И.Н. СТРАТЕГИЧЕСКОЕ ПЛАНИРОВАНИЕ, ПРОГНОЗИРОВАНИЕ И МОДЕЛИРОВАНИЕ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ УКРАИНЫ

В статье представлена характеристика опыта формирования системы стратегического планирования, прогнозирования и моделирования в Украине, проанализировано состояние и последствия ее функционирования. Обоснованы мероприятия влияния на повышение эффективности социально-экономического развития.

Ключевые слова: планирование, прогнозирование, моделирование, социально-экономическое развитие, стратегия, прогноз, модель развития Украины.

Yarovy I.N. STRATEGIC PLANNING, FORECASTING AND MODELING OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF UKRAINE

The article presents a description of the experience of the formation of strategic planning, forecasting and modeling in Ukraine, analyzes and the consequences of its functioning. Based measures of influence on improving the efficiency of the socio-economic development.

Keywords: planning, forecasting, modeling, socio-economic development strategy, forecast, Ukraine's development model.

Постановка проблеми. Проблемами років незалежності України є відсутність де-факто системи державного стратегічного планування, невідповідність між нормативно затвердженим переліком прогнозних і програмних документів та новими вимогами, що висувуються на сучасному етапі розвитку економіки України щодо спроможності Уряду ефективно здійснювати економічну і соціальну політику. За висловлюванням академіка М. Згуровського [1], виклики й загрози, що періодично виникають у сучасній ринковій економіці, зумовлюють необхідність формування раціональної та безпомилкової стратегії розвитку країни. Досягти цього без застосування кількісних методів, зокрема сценарного аналізу й економіко-математичного моделювання, неможливо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Я. Жаліло відзначає, що «на жаль, період 2005–2008 рр. позначився в Україні різким зниженням стратегічної активності з боку влади» [2, с. 7].

Питання щодо необхідності створення системи державного стратегічного планування поставлене урядом лише у 2011 році внесенням у Верховну Раду відповідного законопроєкту [3]. Окремі елементи цієї системи, що стосуються державного прогнозування існують і законодавчо оформлені [4; 5].

М. Свистович на основі аналізу нормативно-правових та експертних документів, створених упродовж незалежності України, констатує, що на сьогодні стратегічне планування не стало дієвим інструментом державного управління соціально-економічним розвитком [6, с. 46-53].

В аналітичній записці Національного інституту стратегічних досліджень при Президенті України відзначено, що процес стратегічного планування потребує детального аналізу, а стратегічне планування соціально-економічного розвитку регіонів в Україні перебуває на етапі становлення та має забезпечити стабільність відносин між центральною і регіональною владою [7].

А.І. Сухоруковим і Ю.М. Харазішвілі надано характеристику регіональних соціо-еколого-економічних систем як об'єкта моделювання та прогнозування; розроблено новий підхід до формування методологічного базису системного моделювання, прогнозування та діагностики соціально-економічного розвитку регіонів України з урахуванням тіньової економіки [8, с. 2, с. 330-331].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. На жаль, складення довгострокових варіантів прогнозів та єдиної довгострокової державної стратегії розвитку, згідно із законодавством, не передбачено.

Мета статті. Головною метою роботи є узагальнення досвіду формування системи стратегічного планування, прогнозування і моделювання в Україні, аналіз стану та наслідки функціонування, обґрунтування заходів підвищення впливу системи на ефективність соціально-економічного розвитку.

Виклад основного матеріалу. Наявна система прогнозних та програмних документів регламентується Законом України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України», Бюджетним кодексом України, Законом України «Про Національний банк України», а також постановою Кабінету Міністрів України «Про розроблення прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку та складання проекту Державного бюджету України».

Формування Стратегії розвитку України, інших документів державного прогнозування та стратегічного планування, відповідно до [9], має розпочинатися з розробки Схеми розвитку та розміщення продуктивних сил України.

Система стратегічного планування має включати в себе: стратегію розвитку України; державну стратегію регіонального розвитку; стратегічний план розвитку, стратегічний план діяльності центрального органу виконавчої влади, стратегічні плани розвитку державних господарських об'єднань, національних акціонерних компаній, державних холдингових компаній. Характеристика ключових елементів системи представлена у таблиці 1.

Стратегія розвитку України має бути спрямована на досягнення місії країни. Погоджуємося із [10] в тому, що по відношенню до глобальної економіки на Україну доцільно покласти місію світового виробника і постачальника якісних продуктів харчування; у регіональному вимірі вона може взяти на себе місію головного трансєвропейського між-

народного транзитера за напрямками «Захід-Схід» та «Північ-Південь» та провідного лікувально-оздоровчого і курортно-туристичного центру Європи; по відношенню до власного населення місія України має полягати у створенні насамперед соціальної держави, що гарантує соціально комфортні, матеріально достатні і екологічно безпечні умови для проживання, підтримання здоров'я і репродуктивної функції, здобуття освіти, творчої і професійної самореалізації усіх своїх громадян.

Здійснення місії країни можливе лише за наявності для цього відповідного матеріально-технічного базису, його постійного відтворення і вдосконалення. Саме ідея створення такого базису має стати місією вітчизняної промисловості і бути покладена в основу її подальшого реформування, модернізації і розвитку, формування технічних, технологічних, структурно-виробничих характеристик галузі, вибору інструментарію промислової політики, винайдення відповідних матеріальних, трудових і фінансових ресурсів для її проведення [11].

Підготовка, затвердження та реалізація стратегій соціально-економічного розвитку регіонів на середньостроковий період відповідно до [5] у першу чергу повинні будуватися на чітко розробленому інституційному механізмі, що має визначати:

- 1) прогнозні документи, що забезпечують стратегічне планування, їх зв'язок і підпорядкованість;
- 2) інформаційний супровід формування та реалізації стратегії;
- 3) виконавців стратегічного планування;
- 4) джерела фінансування для формування та реалізації регіональних стратегій.

План діяльності головного розпорядника бюджетних коштів на плановий та два бюджетні періоди, що настають за плановим, відповідно до [12], – це основний документ із планування державної політики у відповідній сфері, що визначає місію відповідного головного розпорядника бюджетних коштів як суб'єкта державного управління у відповідній сфері, стратегічні цілі, завдання, заходи та очікувані результати діяльності з урахуванням наявних ресурсів.

Прогноз економічного і соціального розвитку, відповідно до [13], перш за все це засіб обґрунтування вибору тієї чи іншої стратегії та прийняття конкретних рішень органами законодавчої та виконавчої влади, органами місцевого самоврядування щодо регулювання соціально-економічних процесів. Прогноз роз-

Таблиця 1

Характеристика системи стратегічного планування в Україні*

Елемент системи	Період розробки	Де використується	Змістова частина
Стратегія розвитку України	На десять років у рік чергових виборів до Верховної Ради України, схвалюється Верховною Радою України, коригується один раз на п'ять років з продовженням строку на наступні п'ять років	Під час розроблення проєктів Державної стратегії регіонального розвитку, стратегії розвитку Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя, Стратегічного плану розвитку України та інших документів державного прогнозування та стратегічного планування.	<ul style="list-style-type: none"> - результати аналізу тенденцій та характеристика основних проблем соціально-економічного розвитку; - результати аналізу гео економічного положення та конкурентних переваг України; - оцінка природно-ресурсного, виробничого, трудового та наукового потенціалу; - прогноз основних макроекономічних показників; - демографічний прогноз; - прогноз науково-технічного розвитку; - стратегічні цілі, пріоритети та основні напрями соціально-економічного розвитку держави; - стратегічні цілі, пріоритети та основні напрями наукового, науково-технологічного та інноваційного розвитку; - структурні пропозиції економіки; - завдання державної політики; - етапи її реалізації.
Державна стратегія регіонального розвитку	На сім років, схвалюється Кабінетом Міністрів України, коригується у разі потреби один раз на три роки.	Під час розроблення проєктів стратегії розвитку АР Крим, областей, міст Києва та Севастополя, міст з чисельністю населення більш як 50 тис. чоловік.	<ul style="list-style-type: none"> - пріоритети, стратегічні цілі та напрями розвитку регіонів; - пріоритети міжрегіонального та трансрегіонального співробітництва; - заходи з підвищення конкурентоспроможності регіонів; - механізми її реалізації та моніторингу.
Стратегічний план розвитку України	Розробляється до 1 червня року, що передуює планованому, на планований та три наступні роки, схвалюється Кабінетом Міністрів України до 15 червня зазначеного року та надсилається до Верховної Ради України;	Під час розроблення проєктів стратегічних планів діяльності центральних органів виконавчої влади, стратегічних планів розвитку державних господарських об'єднань, національних акціонерних компаній, державних холдингових компаній, програм економічного і соціального розвитку.	<ul style="list-style-type: none"> - основні прогностичні макропоказники економічного і соціального розвитку України на планований та три наступні роки; - прогноз показників зведеного бюджету України на планований та три наступні бюджетні періоди; - баланси виробництва і споживання основних видів продукції на планований рік; - перелік державних цільових програм, виконання яких передбачається у планованому та трьох наступних роках з метою реалізації його завдань; - програма державних капітальних інвестицій на планований та три наступні роки.
Стратегічний план діяльності центрального органу виконавчої влади	Розробляється на планований та три наступні роки відповідно до визначених актами законодавства завдань і функцій такого органу з метою забезпечення досягнення стратегічних цілей, визначених у Стратегічному плані розвитку України.	Є підставою для формування проєкту кошторису та бюджетних запитів центрального органу виконавчої влади на наступний бюджетний період. Стратегічний план діяльності центрального органу виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується міністром.	<ul style="list-style-type: none"> - мета діяльності та оцінка факторів, які мають позитивний чи негативний вплив на можливість центрального органу виконавчої влади; - стратегічні цілі центрального органу виконавчої влади, визначені у Стратегічному плані розвитку України; - результати аналізу тенденцій та характеристика основних проблем розвитку галузі економіки (сфер діяльності), пропозиції щодо їх реформування; - основні завдання центрального органу виконавчої влади на плановані та три наступні роки.
Стратегічні плани розвитку державних господарських об'єднань, національних акціонерних компаній, державних холдингових компаній.	Розробляються на п'ять років у тримісячний строк після схвалення Стратегічного плану розвитку України та у разі потреби щорічно переглядаються.	Затверджуються суб'єктами управління об'єктами державної власності, до сфери управління яких вони належать, і повинні відповідати цілям та завданням стратегічного плану розвитку зазначених суб'єктів управління.	<ul style="list-style-type: none"> - цілі, завдання та напрями розвитку; - основні показники фінансово-господарської діяльності.

Примітка: узагальнено автором на основі [9]

робляється у межах Програми економічного і соціального розвитку України.

Учасниками державного прогнозування та стратегічного планування в Україні, які мають свої повноваження є: Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Національний банк України, центральні органи виконавчої влади з питань економічної політики, фінансів, державної регіональної політики, освіти і науки, праці та соціальної політики, Верховна Рада Автономної Республіки Крим, обласних, районних, Київської та Севастопольської міських рад, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, районних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, інші органи місцевого самоврядування.

Основними принципами, на яких базуються державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України, є: цілісність, об'єктивність, науковість, гласність, самостійність, рівність, дотримання загальнодержавних інтересів.

Нині фактично, відповідно до [14], при складанні прогнозів та програм економічного та соціального розвитку територій замість врахування державних соціальних стандар-

тів, а також фактичних та прогнозних цін, що склалися на момент планування, використовуються державні гарантії на поточний період або на наступний рік.

Узагальнена інформація щодо прогнозів економічного і соціального розвитку України на середньостроковий і короткостроковий періоди представлена у таблиці 2.

Загальна тенденція щодо планування і прогнозування в Україні, відповідно до [12], має такі тенденції.

По-перше, є програмування політики уряду та держави у сфері соціально-економічного розвитку на рік.

По-друге, програма соціально-економічного розвитку включає в себе компонент природоохоронного стратегічного планування і прогнозування.

По-третє, одним із вагомих важелів впровадження програмування є Генеральна схема планування території, законодавство про забудову території.

По-четверте, рамкові можливості чинної законодавчої бази дозволяють вже сьогодні імплементувати до практики державного програмування та прогнозування елементи стратегічної екологічної оцінки.

Таблиця 2

Характеристика системи прогнозування в Україні*

Елемент системи	Період розробки	Де використовується	Змістова частина
Прогноз економічного і соціального розвитку України на середньостроковий період	Розробляється до 1 березня року проведення чергових виборів до Верховної Ради України на п'ять років, схвалюється Кабінетом Міністрів України	Є основою для розроблення Стратегічного плану розвитку України та використовується під час розроблення документів державного прогнозування та стратегічного планування на середньо- та короткостроковий період.	- результати аналізу тенденцій та характеристика основних зовнішніх і внутрішніх факторів впливу на розвиток держави; - очікувані зміни у зовнішньоекономічній ситуації та їх вплив на економіку; - сценарні прогнози макроекономічних пропорцій та показників соціально-економічного розвитку; - ризики справдження прогнозу.
Прогноз економічного і соціального розвитку України на короткостроковий період	Схвалюється щороку до 1 травня року, що передуює планованому, центральним органом виконавчої влади з питань економічної політики	Використовується під час розроблення інших документів державного стратегічного планування на короткостроковий період, Стратегічного плану розвитку України, стратегічних планів діяльності центральних органів виконавчої влади та формування Державного бюджету України.	- оцінка тенденцій розвитку з визначенням основних факторів, що вплинули на його динаміку; - очікувані зміни у зовнішньоекономічній ситуації; - сценарні умови розвитку економіки; - прогнозні макроекономічні показники соціально-економічного розвитку з відповідним обґрунтуванням та основні прогнозні макропоказники на три наступні роки; - основні макроекономічні баланси національної економіки (зведені національні рахунки для економіки в цілому, таблиця "витрати – випуск", платіжний баланс); - альтернативні сценарії соціально-економічного розвитку держави.

Примітка: узагальнено автором на основі [9]

Під макроекономічною моделлю варто розуміти цілісну сукупність найважливіших властивостей та ознак економічної системи, процесу чи явища, представлену формалізованим описом у формі математичного інструментарію, що об'єктивно відображає найбільш загальні закономірності функціонування економічної системи [15]. Можна виділити два основних, використовуваних в Україні, підходи: перший – застосування статистичного аналізу та побудова регресійних (лінійних і нелінійних) рівнянь для цілей моделювання економічних змінних окремих ринків на основі даних передісторії з подальшою екстраполяцією макропоказників (ARIMA, ARCH, GARCH, VAR – векторні авторегресійні моделі, багатфакторні моделі, ЕСМ – моделі коригування помилок; регресійні методи й системи симулятивних рівнянь; лагові дистрибутивні моделі тощо) [16-21].

Проведений аналіз існуючих моделей прогнозування макроекономічної політики економічного зростання дав змогу виявити [8, с. 105-106], що в більшості з них не реалізований системний підхід – взаємодія функцій сукупного попиту і функції сукупної пропозиції для ендогенного визначення інтегрального показника інфляції в економіці країни.

Тому базовою моделлю прогнозування та діагностики стану соціально-економічного розвитку регіонів України обрано аналітичну макроекономічну модель загальної економічної рівноваги «Альфа» [22]. Ця модель відображає системний комплексний підхід до моделювання економічного стану і перспектив розвитку економіки України та розглядає національну економіку загалом із припущенням, що рівень цін впливає на економічну активність.

Модель загальної економічної рівноваги представлено у вигляді рівняння зв'язку номінального QD (P) та реального QS (P) через рівень цін [8, с. 160-165]:

$$Q_t^D(P_t)/P_t - Q_t^S(P_t) = 0,$$

де Q_t^D – сукупний попит поточного періоду;

P_t – дефлятор ВВП поточного періоду;

Q_t^S – реальна сукупна пропозиція.

За результатами моделювання, прогнозування та діагностики можна запропонувати такі стратегічні пріоритети соціально-економічного розвитку регіонів: забезпечення оновлення основних фондів і збільшення завантаження капіталу у виробництво товарів і послуг, оптимізація використання інвестицій у регіоні; посилення ролі регіонів у розвитку внутрішнього ринку та імпортозаміщенні [8, с. 332-333].

Державна установа «Інститут економіки та прогнозування Національної академії наук України» розробляє напрями та методи розвитку господарської системи, стратегічні прогнози і програми розвитку економіки України. Найважливішими результатами за 2012–2014 роки стали [23]:

1. Розвиток методології прогнозування структурних зрушень в економіці України внаслідок інтеграційних процесів та сформовано середньостроковий прогнозний сценарій розвитку національної економіки, зважаючи на умови імплементації Угоди про асоціацію України з ЄС.

2. Обґрунтовано доцільність переходу від галузевого управління до державного регулювання економічним розвитком на основі запровадження управління, що базується на законодавчо визначених національних пріоритетах та затверджених інноваційно-інвестиційних проектах.

3. Обґрунтовано роль соціально-політичних, інституційних, природно-ресурсних чинників зміни парадигми економічного зростання парадигмою сталого розвитку у вітчизняній економічній науці; розкрито зміну трактування місця держави в економічному розвитку суспільства та напрямів регулюючого впливу на процеси структурно-технологічних і соціально-економічних перетворень.

4. Доведено, що найбільш суттєві особливості інституційних трансформацій у 1990–2010 рр. були обумовлені поєднанням процесів інверсійного типу формування ринкових відносин і глобалізації, унаслідок чого Україна пристосувалася до окремих фрагментів світової економіки як сировинного придатку, не створивши розвиненого внутрішнього ринку і не забезпечивши пріоритетну орієнтацію на співпрацю з національними товаровиробниками. Показано, що економічна ніша України має властивості пастки, вихід із якої можливий завдяки національній стратегії створення інститутів розвитку.

Висновки і пропозиції. Враховуючи результати досліджень, з метою підвищення дієвості системи стратегічного планування, прогнозування і моделювання та перетворення їх на ефективний інструмент вирішення соціально-економічних проблем країни доцільно вжити такі заходи за такими напрямками:

1. Оптимізувати інституційне забезпечення формування і реалізації стратегій, зокрема, прийняти Закон України «Про державне прогнозування та стратегічне планування в Україні»; визначити завдання стратегії розвитку регіону як основних при розробці середньостроко-

вих та щорічних програм економічного і соціального розвитку регіонів; скоротити кількість документів, які визначають перспективи розвитку регіонів України, узгодження різнопланових цілей, що визначені у них, забезпечити єдність підходів, врахування всіх складових, що визначають специфіку розвитку регіонів.

2. Формування нормативно-правової бази щодо створення правового підґрунтя для розробки і реалізації стратегій регіонального розвитку, зокрема, ухвалення Закону України «Про засади державної регіональної політики»; внесення змін до Закону України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» з обов'язковим передбаченням запровадження середньострокового бюджетного планування та унормуванням необхідності кореляції основних документів, якими керуються місцеві державні адміністра-

ції та органи місцевого самоврядування, а також загальнодержавних програмних документів із бюджетними процесами.

3. Повсюдна реалізація договірних відносин між центром та регіонами на основі укладання угод щодо регіонального розвитку як мета і прямий наслідок формування стратегій регіонального розвитку.

Результатами впровадження стратегічного підходу у плануванні розвитку країни мають стати забезпечення ефективної спеціалізації регіонів, підвищення ступеня їх конкурентоспроможності, зростання ефективності використання потенціалу розвитку регіонів.

Отже, відповідь України на зовнішні і внутрішні виклики соціально-економічного розвитку в довгостроковій перспективі буде реальною завдяки формуванню ефективної системи стратегічного планування, прогнозування і моделювання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Згуровський М.З. Системна методологія передбачення / М.З. Згуровський. – К. : Politekhnic, 2001. – 45 с.
2. Жаліло Я. Теорія та практика ефективної економічної стратегії держави : монографія / Я. Жаліло // Нац. ін-т стратег. дослідж. – К. : НІСД, 2009. – 336 с., с. 7.
3. Проект Закону України «Про державне стратегічне планування» від 3 листопада 2011 р. № 9047 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>.
4. Закон України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» від 23 березня 2000 р. № 1602-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – 23 червня. – № 25. – С. 195.
5. Закон України «Про державні цільові програми» від 18.03.2004 р. № 1621-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – 18 червня. – № 25. – С. 352.
6. Свистович М. Стратегічне планування в Україні: історія та проблеми впровадження. / М. Свистович // Вісник Національної академії державного управління при Президенті України. – 04/2012. – № 2. – С. 46-53.
7. Щодо першочергових заходів підвищення ефективності стратегічного планування розвитку регіонів України. Аналітична записка Національного інституту стратегічних досліджень при Президенті України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/382/>.
8. Сухоруков А.І. Моделювання та прогнозування соціально-економічного розвитку регіонів України : монографія / А.І. Сухоруков, Ю.М. Харазішвілі. – К. : НІСД, 2012. – С. 2, 105-106, 160-165, 330-333.
9. Проект Закону України «Про державне прогнозування та стратегічне планування в Україні» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JF4S600A.html.
10. Кіндзерський Ю.В. Промисловість України: стратегія і політика структурно-технологічної модернізації : монографія / Ю.В. Кіндзерський; НАН України; ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». – К., 2013. – 536 с.: табл., рис. (с. 466-467).
11. Зарубежный опыт государственного прогнозирования, стратегического планирования и программирования : монографія / под. ред. С.Ю. Глазьева, Ю.В. Яковца; Гос. ун-т упр., Нац. ин-т развития, Регион. науч. орг. Исследователей прогнозистов «Прогнозы и циклы». – М., 2008. – 124 с.
12. Наказ міністерства економіки України від 06.04.2011 р. № 327 «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розроблення планів діяльності головних розпорядників бюджетних коштів».
13. Хлобистов Є.В. Інституційні передумови імплементації Стратегічної екологічної оцінки: аналіз стану державного планування та прогнозування соціально-економічного розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/.../10\(82\)_8.doc](http://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/.../10(82)_8.doc).
14. Про наслідки порушення процесів прогнозування та планування, як факторів, що призводять до кризових явищ у соціально-економічному та суспільно-політичному житті в державі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.glavrada.org/index.php?id=354>.

15. Харазішвілі Ю.М. Системне моделювання важелів регулювання економічного зростання України : авто-реф. дис. ... д.е.н. : 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством» / Ю.М. Харазішвілі. – Тернопіль, 2009. – 37 с.
16. Геєць В. Розширена економетрична модель фінансового програмування та вихідні положення політики економічного зростання в умовах фінансової нестабільності / В. Геєць // Економіст. – 1998. – № 5. – С. 12-21.
17. Ендогенні моделі зростання економіки України / за ред. д. е. н. М.І. Скрипниченко. – К. : Ін-т екон. та прогноз., 2007. – 576 с.
18. Лук'яненко І. Системне моделювання показників бюджетної системи України. Принципи та інструменти / І. Лук'яненко. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська акад.», 2004. – 542 с.
19. Початкова робоча модель для України : інформ. бюл. // Вісник Міжнар. центру перспект. дослідж. – 2002. – 17 червня.
20. Сігайов А.О. Методичний та організаційний аспекти аналізу монетарних показників / А.О. Сігайов. – К. : Наук. думка, 2003. – 370 с.
21. Gronicki M. Macroeconomic Models for Ukraine / M. Gronicki, K. Piętko // CASE Working paper, 1999. – 56 p.
22. Харазішвілі Ю.М. Теоретичні основи системного моделювання соціально-економічного розвитку України : монографія / Ю.М. Харазішвілі. – К. : ТОВ «Поліграф-Консалтинг», 2007. – 324 с.
23. Сайт Державної установи «Інститут економіки та прогнозування Національної академії наук України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ief.org.ua/?page_id=1182#pagetitle.

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

УДК 658.15:637

Обґрунтування вибору стратегій управління фінансово-економічними результатами діяльності підприємств на основі концепції Six Sigma**Арич М.І.**кандидат економічних наук,
асистент кафедри фінансів
Національного університету харчових технологій

У статті визначено особливості та умови, необхідні для обґрунтування стратегій управління фінансово-економічними результатами підприємств відповідно до концепції вдосконалення управління Six Sigma. Розглянуто специфіку змін законодавчо-нормативних актів, які регулюють фінансову та бухгалтерську звітність підприємств України щодо визначення фінансово-економічних результатів. Рекомендовано визначати та обґрунтовувати запропоновані основні та триступеневі стратегії управління фінансово-економічними результатами згідно з критерієм концепції Six Sigma.

Ключові слова: управління фінансово-економічними результатами, прибуток, дохід, концепція Six Sigma, стратегії управління.

Арич М.И. ОБОСНОВАНИЕ ВЫБОРА СТРАТЕГИИ УПРАВЛЕНИЯ ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИМИ РЕЗУЛЬТАТАМИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ НА ОСНОВЕ КОНЦЕПЦИИ SIX SIGMA

В статье определены особенности и условия, необходимые для обоснования стратегий управления финансово-экономическими результатами предприятий в соответствии с концепцией совершенствования управления Six Sigma. Рассмотрена специфика изменений законодательно-нормативных актов, регулирующих финансовую и бухгалтерскую отчетность предприятий Украины по определению финансово-экономических результатов. Рекомендовано определять и обосновывать предложенные основные и трехступенчатые стратегии управления финансово-экономическими результатами по критерию концепции Six Sigma.

Ключевые слова: управление финансово-экономическими результатами, прибыль, доход, концепция Six Sigma, стратегии управления.

Arych M.I. REASONING OF STRATEGIES MANAGEMENT OF FINANCIAL AND ECONOMIC RESULTS OF THE COMPANY BASED ON THE CONCEPT OF SIX SIGMA

The features and conditions necessary to justify the management strategies of financial and economic results of enterprises according to the concept of improving the management of Six Sigma. The specificity of legislative and regulatory acts governing the financial and accounting records of enterprises in Ukraine to determine the financial and economic results. Recommended determine and justify the proposed basic strategies and three steps strategies for managing the financial and economic results according to the criterion of the concept of Six Sigma.

Keywords: management of financial and economic results, revenue, income, concept of Six Sigma, management strategy.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Високоєфективне функціонування системи управління фінансово-економічними результатами передбачає собою використання сучасних новітніх тенденції менеджменту як у цілому підприємства, так і окремих його складових, включаючи найбільш невеликі, але суттєві за ступенем впливу на кінцеві досліджувані нами результати. Концепція Six Sigma є потужним інструментом оптимізації управління суб'єктом господарювання, тому

визначення та обґрунтування на її основі стратегій управління фінансово-економічними результатами є необхідною передумовою наукового підтвердження запропонованих інновацій менеджменту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Управління фінансово-економічними результатами діяльності підприємств є досить актуальною темою дослідження серед вітчизняних та зарубіжних учених-економістів, серед яких: Волинчук Ю., Вороніна О., Дікань Л., Дуда С.,

Жилякова Г., Зінченко О., Кальмук Н., Козак В., Пігуль Н., Скалюк Р., Темчишина Ю., Турило А., Фролова Л., Христич Г., Худа В., Чалапко Л., Ширягіна О., Шмиголь Н., Якопов І., Яремко І., Яценко В., Andrew J., Bendrey M., Gallagher T., Hussey R., Peters T., Rachlin R., Robert H., Van Horne J., Wachowicz J., Walker S., West C. та багато інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Управління фінансово-економічними результатами діяльності суб'єктів господарювання є актуальною темою дослідження провідних вітчизняних та іноземних фахівців. Однак, незважаючи на широке коло охоплених проблем та ґрунтовні наукові напрацювання, все ще існує низка невирішених чи недостатньо вивчених завдань, основними з яких, є, по-перше, визначення методики розрахунку показника оцінки ефективності управління фінансово-економічними результатами підприємства відповідно до концепції Six Sigma, що є однією із найбільш перспективніших систем вдосконалення управління, та, по-друге, обґрунтування на основі вищевказаного показника стратегій управління фінансово-економічними результатами.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою роботи є визначення та обґрунтування стратегій управління фінансово-економічними результатами діяльності підприємств з урахуванням критерію концепції Six Sigma (показник рівня ефективності управління даної групи показників є найнижчим порівняно з іншими показниками оцінки), коефіцієнта рангової кореляції Спірмена, інтегрального показника оцінки ефективності управління фінансово-економічними результатами, а також на основі значень максимального відхилення кожного із п'ятнадцяти показників стратегії від своїх нормативних значень порівняно з іншими основними показниками інших стратегій управління.

Виклад основного матеріалу дослідження. Структура формування, вибору та обґрунтування стратегій із метою забезпечення високого рівня науковості та широти дослідження вибраного процесу буде передбачати послідовний аналіз загальної схеми управління і розподілу фінансово-економічних результатів, визначення основних умов до стратегій управління – їх принципів побудови, особливостей застосування, а вже на основі інформації, отриманої від такого дослідження, будуть формуватися та обґрунтовуватися конкретні стратегії управління фінансово-економічними результатами. Схема управління

передбачає взаємозв'язок фінансово-економічних результатів (чистого прибутку (збитку) та чистого доходу), витрат на виготовлення і реалізацію продукції, а також інших нестандартних (суміжних) доходів. Тому з метою якісної побудови, а також вибору і обґрунтування стратегій управління фінансово-економічними результатами та вдосконалення, розвитку існуючих систем і методів управління результатами, передбачаючи вихід системи управління на новий перспективний рівень, необхідно, на нашу думку, висунути такі вимоги (умови):

1. Відповідність чинним формам фінансової звітності. Вдосконалення системи управління фінансово-економічними результатами повинно передбачати зручне її застосування в сучасних умовах. Діяльність підприємств України базувалася на звітності, складеної відповідно до Наказу Міністерства фінансів України від 31 березня 1999 р. № 87 «Про затвердження Положень (стандартів) бухгалтерського обліку», зареєстрований у Міністерстві юстиції України 21 червня 1999 р. № 391/3684 (із змінами). Починаючи з 2013 р. суб'єкти господарювання використовують нові форми звітності, так як дані втратили чинність відповідно до Наказу Міністерства фінансів України від 07 лютого 2013 р. «Про затвердження Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності», зареєстрований у Міністерстві юстиції України 28 лютого 2013 р. № 336/22868. Тому, оптимізуючи систему управління фінансово-економічними результатами з метою актуальності такого процесу, необхідно брати до уваги діюче законодавство.

2. Управління фінансово-економічними результатами буде ефективним, якщо фактичний динамічний ряд буде таким самим чи близьким до умови рівнянь нормативних рядів динаміки зростання показників [1, с. 91]. Дана близькість оцінюється коефіцієнтом рангової кореляції Спірмена, а в цілому оцінка ефективності управління здійснюється за допомогою інтегрального показника (I_n) шляхом обрахунку середньої геометричної індексів росту відносних показників під діагоналлю відповідної матриці показників оцінки ефективності управління [1, с. 95]. Відповідно до вищезгаданих рівнянь, пріоритет у зростанні передусім надається чистому прибутку, а у зменшенні – збитку.

3. Аналізуючи показники під діагоналлю матриці оцінки ефективності управління фінансово-економічними результатами, можна

встановити, що інтегральний показник (I_p), розрахований на основі індексів росту даних показників матриці, буде відповідати умові ефективного управління або прямувати до бажаних значень, якщо першочергово буде зростати чистий прибуток, далі – чистий дохід, оборотні активи та середньорічний обсяг капіталу; при цьому основним елементом, що

має знижуватись, є витрати на виготовлення на реалізацію продукції та/або чистий збиток за умови отримання такого за результатами діяльності.

4. Враховуючи останні дві умови, отримуємо: система управління фінансово-економічними результатами буде ефективною за умови постійного зростання взаємозалежних показ-

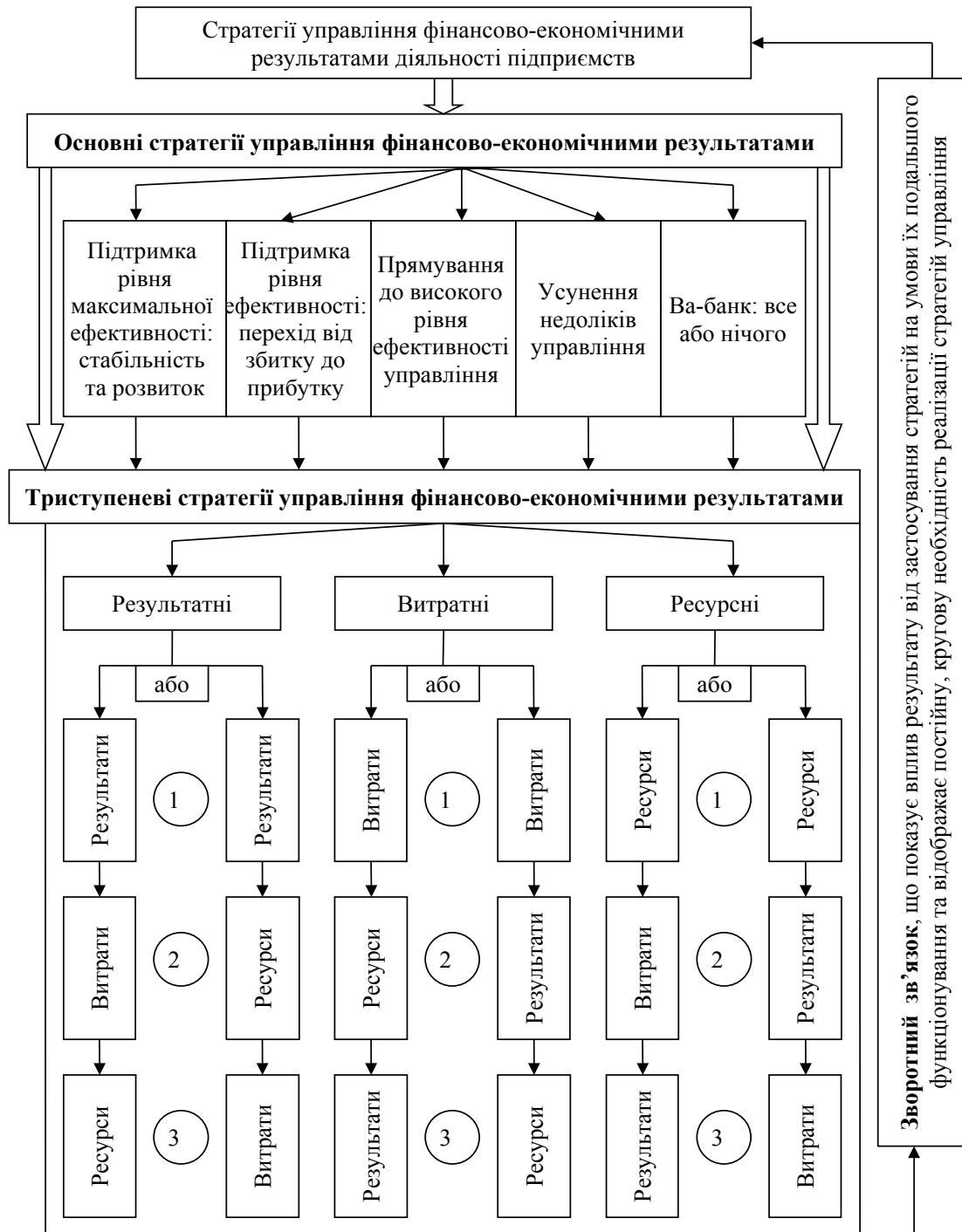

Рис. 1. Взаємодія стратегій управління фінансово-економічними результатами підприємств
Джерело: розроблено автором

ників вибраних результатів – чистого прибутку та чистого доходу, тому наше дослідження та розвиток системи управління ними будуть передбачати таку мету як одну з основних.

5. Процес управління фінансово-економічними результатами діяльності підприємства вважається бездефектним (із високим рівнем ефективності відповідних управлінських рішень), якщо проміжок між математичним очікуванням процесу ($\bar{X}$) і максимальним граничним значенням (X_{max}), що є бажаним та сприяє підвищенню ефективності управління результатами, буде дорівнювати шести середньоквадратичним відхиленням (σ), так як рівень ефективності управління можна визначати як для кінцевих показників ефективності управління результатами, так і для проміжних, що значно підвищить якість процесу менеджменту суб'єкта господарювання.

6. Адаптована концепція вдосконалення управління Six Sigma як система управління фінансово-економічними результатами передбачає, таким чином, додатковий метод оцінки ефективності управління результатами. Така оцінка ефективності управління фінансово-економічними результатами нами запропонована вперше, а тому для забезпечення високого ступеня науковості та обґрунтованості такий аналіз обов'язково треба здійснити.

7. Удосконалена система управління фінансово-економічними результатами повинна:

- забезпечувати постійну оптимізацію та вдосконалення всього процесу управління результатами;

- бути ефективною та результативною в процесі імплементації в системі менеджменту суб'єкта господарювання;

- легко та зручно застосовуватись на виробничих підприємств різних організаційно-правових форм.

При цьому розроблені стратегії управління фінансово-економічними результатами повинні доповнювати одні одних, створюючи за таких умов комплексність системи управління як вказаними результатами, так і всім підприємством. Окрім цього, варто вказати на важливий елемент зворотного зв'язку в процесі імплементації стратегій управління. Тобто передбачається кругова, циклічна форма оптимізації управління фінансово-економічними результатами діяльності підприємства, безперервний процес якої ґрунтується на впливові результату реалізації стратегії в поточному періоді на її імплементації в наступних періодах (рис. 1).

Представлена схема взаємодії стратегій управління результатами передбачає насамперед вибір стратегії залежно від значень основних показників оцінки ефективності управління фінансово-економічними результатами, а потім, відповідно до конкретних значень показників під діагоналю матриці оцінки ефективності управління, потрібно переходити до реалізації однієї із стратегій – результатної, витратної чи ресурсної. При цьому варто зауважити, що всі вказані стратегії включають у себе й інші дві стратегії, що різняться за важливістю впливу на показники та їх вагомістю у структурі оцінки ефективності управління фінансово-економічними результатами. Вище представлені дві групи стратегій: перша – залежно від значень кінцевих показників (K_c, I_n) оцінки ефективності управління фінансово-економічними результатами підприємств, друга – триступеневі стратегії, необхідно поєднати для забезпечення завершеності та комплексності процесу формування стратегій управління результатами. Тобто кожна зі стратегій першої групи повинна включати також і другу групу. Все це й є запорукою успішної реалізації політики управління результатами, що, звичайно, веде до ефективної роботи всього підприємства. Вибір основних та триступневих стратегій повинен мати чіткі критерії. Розглянемо критерії та їх параметри для вибору та обґрунтування основних (загальних) стратегій управління результатами (табл. 1).

Крім представленого переліку основних стратегій управління фінансово-економічними результатами діяльності підприємств, ми вважаємо, що необхідно для підвищення якості проведених управлінських дій виділити ще низку стратегій, які побудовані на основі аналізу матриці показників оцінки ефективності управління результатами. Так, враховуючи, що дана матриця поділена на три групи показників за ознаками «Результати», «Витрати» та «Ресурси», можна сформулювати стратегії управління фінансово-економічними результатами залежно від того, група яких індексів росту перелічених вище показників найбільше, у середньому та найменше відхиляється від своїх оптимальних значень, тобто від тих, які сприяють позитивним значенням інтегрального показника оцінки ефективності управління результатами.

Крім вище названих критеріїв вибору результатної, витратної чи ресурсної стратегії управління результатами підприємства, на нашу думку, додатково доцільно в контексті

обґрунтування саме цих стратегій обрахувати рівень ефективності управління, показник сіґма (E_{SS}), кожного із п'ятнадцяти індексів росту відносних показників матриці оцінки ефективності управління.

Розвиваючи дані два критерії вибору та обґрунтування триступневих стратегій управління фінансово-економічними результатами, обов'язково треба врахувати можли-

вість неспівпадання направленості характеру фактичних числових значень указаних критеріїв вибору стратегій управління.

Тобто теоретично можна припустити, що деякий критерій буде показувати необхідність вибору однієї стратегії, а значення іншого критерію буде суперечити цьому і вказувати на вибір зовсім іншої стратегії. Така ситуація в управлінні фінансово-економічними резуль-

Таблиця 1

Основні стратегії управління фінансово-економічними результатами діяльності підприємств

Назва стратегії	Критерії вибору	Характеристика
«Підтримка рівня максимальної ефективності: стабільність та розвиток»	Ефективність управління є найвищою: $K_C = 1; I_{\pi} > 1;$ фінансовим результатом є чистий прибуток	Дана стратегія передбачає підтримання та покращання дійсних показників діяльності підприємства, що забезпечують максимальну ефективність управління фінансово-економічними результатами. Враховуючи позитивні темпи функціонування підприємства, доцільно досліджувати та розвивати нові перспективні напрями роботи, а також активізувати інноваційно-інвестиційні види діяльності, використовуючи при цьому всі можливості ринкового середовища
«Підтримка рівня ефективності: перехід від збитку до прибутку»	Ефективність управління є майже найвищою: $K_C = 1; I_{\pi} > 1;$ фінансовим результатом є чистий збиток	Ключовим елементом даної стратегії є ліквідація негативного фінансового результату – чистого збитку, що, своєю чергою, передбачає оптимізуючий вплив на проміжні показники формування фінансово-економічних результатів діяльності підприємства
«Прямуювання до високого рівня ефективності управління»	Один з показників – K_C, I_{π} , або два разом не відповідають умовам високого рівня управління ($0 < K_C \leq 1$ та/або $0 < I_{\pi} < 1$; та/або $I_{\pi} \geq 1$); фінансовим результатом може бути як чистий прибуток, так і збиток	Виконання стратегії ставить перед собою цілі впливу на ті величини інтегрального показника оцінки ефективності управління (I_{π}), індекси росту яких показують негативні значення; а також на показники фактичних рядів динаміки, зміна яких веде до співпадання рангів фактичного та нормативного рядів, тобто
«Усунення недоліків управління»	1) $I_{\pi} > 0; -1 \leq K_C \leq 0;$ або 2) $I_{\pi} \leq 0; -1 \leq K_C > 0$	Дана стратегія передбачає ліквідацію тих значень системи оцінки ефективності, що показують надто негативні значення. Причому передбачається, що один із параметрів оцінки ефективності управління (I_{π}, K_C) показує від'ємні значення
«Ва-банк: все або нічого»	Ефективність управління знаходиться на дуже низькому рівні ($-1 \leq K_C \leq 0; I_{\pi} \leq 0$), але на підприємстві наявні можливості для успішної реалізації різних господарських програм	Перед підприємством ставляться задачі реалізації всіх можливих заходів, причому найбільш ризикових для підвищення ефективності управління фінансово-економічними результатами та досягнення місії та цілей створення. Основною умовою є наявність у розпорядженні даного суб'єкта господарювання виробничих потужностей та управлінського персоналу для виконання поставлених перед ними завдань виходу з кризи управління результатами підприємства

Джерело: розроблено автором

татами, звичайно, може мати місце і ніяким чином не свідчить про хибність обрахунків, а тільки ще раз підтверджує важливість індивідуального підходу до кожного окремого суб'єкта господарювання, враховуючи при цьому рівень даних оціночних показників вибору та обґрунтування стратегій управління фінансово-економічними результатами.

Отже, всі ті показники, які найбільшою мірою відхиляються від нормативних значень та управління якими є найменш ефективним, згідно з концепцією Six Sigma, будуть обґрунтовувати стратегії та будуть критерієм вибору стратегії управління фінансово-економічними результатами діяльності підприємства, що, крім цього, також несе в собі великий об'єм наочної інформаційної бази щодо необхідності зміни аспектів в управлінській діяль-

ності менеджменту суб'єкта господарювання. Якісне та науково підтвержене обґрунтування запропонованих триступневих стратегій управління фінансово-економічними результатами є важливим елементом менеджменту суб'єкта господарювання (табл. 2).

Таким чином, визначено три групи триступневих стратегій управління результатами – «Результатні», «Витратні» та «Ресурсні», кожна з яких поділяється ще на два підвиди. Стратегії різняться між собою за черговістю та ступенем впливу на індекси росту показників під діагоналлю матриці, тобто показників інтегрального показника оцінки ефективності управління (I_p), яких є п'ятнадцять. Кожна зі стратегій залежно від порядку розміщення груп показників передбачає першочерговий та основний вплив на ті показники, груп яких від-

Таблиця 2

Триступеневі стратегії управління фінансово-економічними результатами діяльності підприємств

Стратегії	Вагомість та черговість впливу на групи показників			Основні показники матриці оцінки ефективності управління результатами відповідно до обраної стратегії	Критерії вибору стратегії
	1 (найбільша)	2 (середня)	3 (найменша)		
Результатні	Результати	Витрати	Ресурси	рентабельність чистого доходу; рентабельність витрат; рентабельність оборотних активів; рентабельність капіталу; рентабельність робочої сили; дохідність витрат; дохідність оборотних активів; дохідність капіталу; дохід на 1 робітника;	1. Максимальне відхилення показників стратегії від своїх нормативних значень (тобто тих, які б сприяли підвищенню показників оцінки ефективності управління результатами) порівняно з іншими основними показниками інших стратегій управління 2. Рівень ефективності E_{ss} даної групи показників є найнижчим порівняно з іншими показниками
	Результати	Ресурси	Витрати		
Витратні	Витрати	Результати	Ресурси	закріплення витрат за оборотними активами; закріплення витрат за капіталом; витрати на 1 робітника;	
	Витрати	Ресурси	Результати		
Ресурсні	Ресурси	Результати	Витрати	закріплення оборотних активів за капіталом; оборотні активи на 1 робітника; капітал на 1 робітника	
	Ресурси	Витрати	Результати		

Джерело: розроблено автором

повідляє вищий порядковий номер. Крім цього, інформація з табл. 2 показує нерівномірний розподіл груп показників між указаними стратегіями управління. Так, до групи «Результати» відносяться дев'ять показників, причому п'ять – до підгрупи «Прибуток», а решта чотири – до підгрупи «Дохід». Кількість же показників у групах «Витрати» та «Ресурси» є однаковою, де розміщено по три показники оцінки ефективності управління результатами.

Вибір та обґрунтування триступневих стратегій, «Результатної», «Витратної» чи «Ресурсної», насамперед передбачає визначення відхилення ($\Delta I_{\text{ФМН}}$) фактичних значень індексів росту ($I_{\text{Ф}}$) трьох відповідних груп показників від мінімально необхідного їх рівня ($I_{\text{МН}}$), який би забезпечував значення $I_{\text{П}}$, що показує зростання ефективності управління результатами.

Отже, $I_{\text{Ф}}$ – це фактичне значення індексу росту кожного із п'ятнадцяти показників $I_{\text{П}}$, з урахуванням особливих умов для показників збитковості та витрат.

$I_{\text{МН}} = 1,001$ – індекс росту, мінімально необхідний для кожного показника $I_{\text{П}}$, щоб задовольнялись умови високого рівня ефективного управління фінансово-економічними результатами підприємства (для показників індексів росту збитковості замінюються вираженням $[1+(1-I_{\text{Зб}})]$). Дане значення $I_{\text{МН}} = 1,001$, вибране як значення індексу росту, що показує найменше зростання з точністю трьох знаків після коми, адже він також є й коефіцієнтом, що і встановлює такі вимоги заокруглення. Тобто будь-який із п'ятнадцяти показників $I_{\text{П}}$, звичайно, може показувати набагато більше зростання ніж 0,1% (індекс росту = 1,001), але саме таке мінімальне його значення вже буде означати високу ефективність управління результатами, так як усі індекси росту $I_{\text{П}}$ за винятком особливих умов для показників збитковості та витрат, значення яких рівні та вище $I_{\text{МН}}$, будуть сприяти набуттю інтегральним показником ефективності управління фінансово-економічними результатами ($I_{\text{П}}$) позитивних значень, що говорять про високий рівень відповідної ефективності управління.

$\Delta I_{\text{ФМН}}$ – відхилення фактичних значень індексів росту показників, що входять до структури $I_{\text{П}}$ від мінімально необхідного зростання ефективності управління результатами рівня ($I_{\text{МН}}$):

$$\Delta I_{\text{ФМН}} = I_{\text{Ф}} - I_{\text{МН}} \quad (1)$$

Даний показник також може розраховуватися і для кожної групи показників $I_{\text{П}}$ шляхом визначення середньої арифметичної величини показників відповідних груп. Саме мінімальне значення даного середньоарифметичного відхилення і буде основним критерієм вибору «Результатної», «Витратної» чи «Ресурсної» стратегії управління фінансово-економічними результатами.

Ще одним критерієм визначення та обґрунтування триступневих стратегій управління результатами є рівень ефективності управління E_{SS} , для розрахунку якого з метою забезпечення об'єктивності отриманих даних потрібно чим більше показників.

Додатково в процесі обґрунтування та реалізації стратегій управління результатами доцільно визначати відхилення рангу показників фактичного ряду динаміки від нормативного ($\Delta P_{\text{Т}}$), що є додатковим критерієм і носить більше рекомендаційний та інформаційно-забезпечуючий характер, так як показує, наскільки ранг кожного з показників темпів приросту фактичних рядів динаміки відхиляється від своїх значень, які б сприяли підвищенню ефективності управління результатами. Як наслідок його обрахунку, отримуємо послідовність необхідності першочергового впливу на показники рядів динаміки, що формується починаючи від найбільшого до найменшого відхилення фактичного та нормативного рангу, при цьому немає значення, чи дана величина є від'ємною чи додатною, тобто отримане число розглядається як абсолютна величина.

Висновки з цього дослідження. У сучасних умовах господарювання реалізація місії створення підприємства вимагає від топ-менеджменту застосування інноваційних технологій та підходів до управління. Обґрунтування стратегій управління фінансово-економічними результатами на основі положень концепції Six Sigma дає можливість здійснити запланований процес із високим рівнем наукового підтвердження, що, своєю чергою, є запорукою успішної реалізації цілей діяльності суб'єкта господарювання. Запропонована методика обґрунтування стратегій має принципово нові елементи, а тому є перспективною для подальших наукових досліджень.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Фролова Л.В. Ефективність управління фінансовими результатами торговельних підприємств : [монографія] / Л.В. Фролова, Л.В. Семерунь. – Донецьк : Ноулідж, 2011. – 187 с.

2. Ватсон Г. Методология «Шесть сигм» как новый поход к обеспечению качества / Г. Ватсон [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.inventech.ru/pdf/quality21/quality013.pdf>.
3. Височина М.В. Аналіз методів оцінювання ефективності управління діяльністю підприємства / М.В. Височина [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/knp/161/knp161_86-89.pdf.
4. Дікань Л.В., Вороніна О.О. Фінансовий результат підприємств: теоретичні узагальнення та прикладний аналіз : [монографія] / Л.В. Дікань, О.О. Вороніна. – Харків : СГД ФО Лібуркіна Л.М., 2008. – 92 с.
5. Есманова Л.І. Фінансові результати як економічний інструмент розвитку сільськогосподарських підприємств / Л.І. Есманова. – Суми : Козацький вал, 2007. – 156 с.
6. Есмуханов Е. Шесть сигм в системе менеджмента качества / Е. Есмуханов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.kok.kz/material_42.pdf.
7. Казинцев А. Шесть Сигм: Коротко о главном / А. Казинцев [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.6sigma.ru/files/Files/3-LSSProduction /Six_Sigma_Basic_Definitions.pdf.

УДК 502.13:65.012.32

Экологический менеджмент в системе менеджмента предприятия

Бакина Т.В.

кандидат экономических наук, доцент,
Таврический государственный агротехнологический университет

В статье проведен анализ системы экологического менеджмента и ее роли в системе менеджмента предприятия. Уточнено понятие «экологический менеджмент» с позиций его роли в экономической деятельности предприятия, дана характеристика и описан механизм взаимодействия подсистем системы экологического менеджмента на предприятии.

Ключевые слова: окружающая среда, менеджмент, предприятие, экономическая деятельность, система.

Бакіна Т.В. ЕКОЛОГІЧНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ В СИСТЕМІ МЕНЕДЖМЕНТУ ПІДПРИЄМСТВА

У статті проведено аналіз системи екологічного менеджменту та її ролі в системі менеджменту підприємства. Уточнено поняття «екологічний менеджмент» із позицій його ролі в економічній діяльності підприємства, дано характеристику й описано механізм взаємодії підсистем системи екологічного менеджменту на підприємстві.

Ключові слова: навколишнє середовище, менеджмент, підприємство, економічна діяльність, система.

Bakina T.V. ECOLOGICAL MANAGEMENT IN MANAGEMENT SYSTEM OF ENTERPRISE

Ecological management system and its role in the enterprise management system are analyzed. Concept of «ecological management» is clarified from the position of its role in the economic activity of the enterprise, interaction mechanism between the subsystems of ecological management systems at the enterprise are characterized and described.

Keywords: environment, management, enterprise, economic activity, system.

Постановка проблемы в общем виде.

Вопросы рационального природопользования, охраны окружающей среды и экологической безопасности в настоящее время стали важнейшими политическими вопросами, решаемыми на международном уровне. Принятые на международной конференции по устойчивому развитию в Рио-де-Жанейро в 1992 г. документы, определяющие пути развития на предстоящие десятилетия, нашли свое отражение в программных документах по устойчивому развитию практически всех государств мира.

Традиционно при решении экологических проблем использовались различные методы обезвреживания загрязняющих веществ, образовавшихся в процессе производства, основное внимание уделялось при этом техническим и технологическим аспектам. На современном этапе научно-технического прогресса наряду с повышением экологических требований к технологиям производства, обеспечивающим переход от ликвидации последствий к управлению загрязнением на всех этапах жизненного цикла производимой продукции, менеджмент выходит на первый план и становится решающим фактором эко-

номики, определяющим дальнейшее эффективное развитие. Таким образом, при решении экологических проблем предприятия в современных условиях больше внимания уделяется менеджменту, политике, культуре, которые находят свое выражение в стиле и методах управления.

Все это выдвигает новые требования к управлению хозяйственной деятельностью всех видов бизнеса и, соответственно, к уровню знаний и компетенции менеджеров всех уровней в вопросах экологии. Необходимо учитывать экологические особенности при управлении производством, разработкой новой продукции, маркетинговыми операциями, персоналом, финансами.

Анализ последних исследований и публикаций. В отечественной литературе проблемы исследования управления в экологической сфере рассматриваются с 70-х годов, при этом акцент делался на региональное управление, а производственному экологическому менеджменту не уделяли необходимого внимания, что во многом было обусловлено характером административной государственной системы управления, создававшей противоречие между экологиче-

скими требованиями и их реализацией в рамках ограничений плановой экономики. Среди исследований, в которых акцент сделан на региональный уровень административного управления в экологической сфере, можно выделить работы Т.С. Хачатурова, К.Г. Гофмана, А.А. Гусева и др.

Экономические реформы в Украине, коренным образом изменившие систему государственного управления, а также характер взаимоотношений предприятия и контролирующих структур, определили новый взгляд на возможности предприятия в экологической сфере, что нашло свое отражение в работах Герасимчука З.В., Грынив Л.С., Кузьмина О.Е., Лукьянихина В.А., Мельника О.Г., Сабодаша В.В., Макеенко П.А., Никольского А.А.

Большое значение для современного уровня развития экологического менеджмента сыграли также работы таких зарубежных авторов, как: Р. Вельфорд, Г. Нуммель, М. Портер, К. Рихтер, Н. Ханлей, Г. Шогрен, Б. Вите.

В то же время в хозяйственной практике недостаточно внимания уделяется необходимости интеграции экологических аспектов на всех стадиях разработки и реализации экономической стратегии.

Формулирование целей статьи (постановка задания). Цель статьи заключается в разграничении понятий «менеджмент окружающей среды» и «экологический менеджмент»; обосновании выделения подсистем системы экологического менеджмента; характеристике подсистем, компонент, входящих в подсистемы, и механизмов их взаимодействия.

Изложение основного материала исследования. Говоря об экологическом менеджменте в Украине, первоначально определим, что означают понятия «экологическое управление» и «экологический менеджмент». Некорректный перевод англоязычных терминов *environmental management* и *ecological management*, а также оставшийся с дореформенного периода административный подход к управлению (в том числе и в экологической сфере) привели к неправильному толкованию этих терминов. Произошло смешение понятий «административное управление» и «менеджмент».

Понятие «административное экологическое управление» связано с государственным управлением в сфере природопользования и охраны окружающей среды. Роль и место уровней государственного экологического

управления, структура системы и состав подсистем обусловлены характером задач, решаемых на каждом уровне. В процессе функционирования происходит их взаимодействие по горизонтали и вертикали, основным регулятором которого является нормативно-правовая база государства. К настоящему времени в Украине сложилась трехуровневая система управления природопользованием и охраной окружающей среды [1, с. 26]. Она включает в себя высший (государственный), средний (уровень областей), низший (местный, локальный, муниципальный) уровни управления. На каждом из этих уровней представлены законодательная, исполнительная и судебная ветви власти.

Существует два подхода к выделению уровней административного экологического управления: территориальный и отраслевой. Обычно предприятия, организации и самостоятельные хозяйства граждан, расположенные на территории определенного региона и осуществляющие природоэксплуатационные и природохозяйственные мероприятия, относят к нижнему уровню управления наряду с местными подразделениями исполнительной власти и специально уполномоченных органов [1, с. 28]. Представляется, что в данном случае предприятие выступает в качестве объекта управления, поскольку именно на него направлено управляющее воздействие.

Экологическое управление связано с постановкой задач, включая ограничения и рамочные условия их реализации, а экологический менеджмент позволяет выбрать наиболее эффективные пути их решения. Поэтому по отношению к предприятию более корректно использовать понятие «экологический менеджмент». Это также связано с тем, что английское слово «менеджмент» употребляется за рубежом применительно к фигуре «менеджера» – человека, действующего в некоторой организации, фирме, на предприятии [3, с. 41].

В то же время некоторые авторы [4, с. 37] используют термин «экологический менеджмент» для обозначения управления региональной эколого-экономической системой, что создает определенную путаницу. А в некоторых случаях понятия «экологическое управление» и «экологический менеджмент» разграничивают следующим образом [5; 6]. «Экологическое управление» определяют как «деятельность государственных органов и экономических субъектов, главным образом направленную на соблюдение обязательных требований при-

родоохранительного законодательства, на разработку и реализацию соответствующих целей, проектов, программ», а «экологический менеджмент» – как «инициативную и результативную деятельность экономических субъектов, направленную на достижение собственных экологических целей, проектов и программ, разработанных на основе принципов экоэффективности и экосправедливости».

По нашему мнению, основанному на анализе отечественной и зарубежной литературы, теории и практики менеджмента, данное разделение понятий «экологическое управление» и «экологический менеджмент» не совсем корректно, поскольку при данном подходе авторы среди всех контрагентов из внешней среды предприятия, включающих кроме государства, также поставщиков, потребителей, общественность, инвесторов, акционеров, выделяют государство. А «экологическим управлением» называют планирование, управление, контроль всей деятельности, направленной на выполнение соответствующих государственных требований в экологической сфере. В то же время «собственные экологические цели и программы»

инициируются не самим предприятием, это его реакция на изменение запросов и требований прочих контрагентов из внешней среды.

Некоторая сложность трактовки данного понятия заключается также в том, что англоязычные термины *environmental management* и *ecological management* большинство авторов переводят одинаково – «экологический менеджмент», – хотя есть большое отличие, состоящее в следующем [4, с. 82]:

- менеджмент природопользования (*environmental management*), для которого характерен традиционный «защитный подход», не требует смены существующей технико-экономической парадигмы;

- собственно экологический менеджмент (*ecological management*) требует переоценки некоторых основ современных социально-экономических систем и места в них предприятия, а также отхода от антропоцентристской концепции в пользу заботы о жизни на Земле в целом.

Для характеристики различий сделаем еще некоторые пояснения. Менеджмент окружающей среды следует понимать как координирующее начало, формирующее и приводящее в движение ресурсы предприятия для достижения целей в сфере рационального природопользования, охраны окружающей среды и обеспечения экологической безопасности.

Таким образом, менеджмент окружающей среды является подсистемой системы менеджмента, ориентированной на определенный объект (подобно кадровому, производственному или финансовому менеджменту). Объектом управления в данном случае становятся выбросы в атмосферу и сбросы в водоемы, потребление сырья, энергии и экологические последствия от произведенных предприятием продуктов. Для такого подхода характерны технологии обезвреживания загрязнения на последнем этапе производственного цикла (так называемые технологии «конца трубы»). В отличие от него экологический менеджмент формирует и приводит в движение ресурсы предприятия для достижения экономических целей, которые в данном случае взаимосвязаны с целями рационального природопользования, охраны окружающей среды и экологически устойчивого развития. Экологический менеджмент, таким образом, становится не просто подсистемой системы менеджмента, но действие всех подсистем данной системы (кадрового, производственного, финансового менеджмента) основывается на принципах рационального природопользования, охраны окружающей среды и экологически устойчивого экономического развития. Данный экологический подход можно сравнить с предложенным Ф. Коттлером [3, с. 211] маркетинговым подходом к управлению организацией или широко известным всеобщим менеджментом качества (TQM).

По мнению автора, переход к экологическому менеджменту от менеджмента окружающей среды возможен при постоянном взаимодействии экологической стратегии и системы менеджмента окружающей среды.

Определим место экологических аспектов в системе менеджмента предприятия.

При анализе роли экологического менеджмента в хозяйственной деятельности предприятия рассматриваем его как часть общей системы менеджмента на примере системы, разработанной Р.А. Фатхутдиновым [3, с. 291] (рис. 1), поскольку в ней наглядно представлены структура и взаимодействие подсистем в процессе функционирования всей системы.

Из схемы, представленной на рис. 1, видно, что в данной системе экологический менеджмент представлен двумя целями предприятия – ресурсосбережением и охраной окружающей среды (цели 3.2, 3.5), не связанными с экономическими целями. То есть в данной системе представлен менеджмент окружающей среды.

Очевидно, что для успешного функционирования экологического менеджмента данная структура должна претерпеть изменения. Они коснутся экономических аспектов системы менеджмента (блок 2), целевой подсистемы (блок 3), функциональной подсистемы (блок 4) и внешней среды системы менеджмента (блок 6). Некоторые блоки останутся без изменения, поскольку научное обоснование системы менеджмента (блок 1), управляющая подсистема (блок 7), обеспечивающая подсистема (блок 5) являются общими для всех частей системы. Появятся новые блоки – экологические аспекты системы менеджмента, характеризующие воздействие предприятие на окружающую среду и объектная подсистема, элементы которой характеризуют стадии жизненного цикла. Представленные на рис. 1 обозначения расшифрованы в табл. 1

Экономические аспекты в системе экологического менеджмента представлены экологическими затратами, т. е. затратами предприятия на сам экологический менеджмент, а также на природопользование, охрану окружающей среды и обеспечение экологической безопасности процессов, производимой продукции или услуг. Таким образом, можно выделить следующие компоненты этого блока: экономические принципы ресурсосберегающей и природоохранной деятельности предприятия, экономическая эффективность

экологических затрат и основные экономические показатели, характеризующие эту деятельность.

В целевой подсистеме системы экологического менеджмента охрана окружающей среды должна быть выделена в отдельную цель со следующими подцелями: совершенствование экологического менеджмента, улучшение охраны окружающей среды и обеспечение экологической безопасности. Кроме того, экологические аспекты должны учитываться при определении всех целей предприятия. Для повышения качества необходимо минимизировать воздействие на окружающую среду на всех этапах жизненного цикла; в рамках ресурсосбережения необходимо повышать эффективность использования природных ресурсов на всех этапах жизненного цикла; для расширения рынка сбыта товаров необходимо использовать преимущества более чистой продукции при расширении рынка сбыта товаров; в рамках организационно-технического развития производства необходимо осуществлять переход от технологий очистки к технологиям производства, уменьшающим образование загрязняющих веществ. Изменения функционального блока обусловлены необходимостью усиления роли функции экологического контроля, представленной экологическим аудитом.

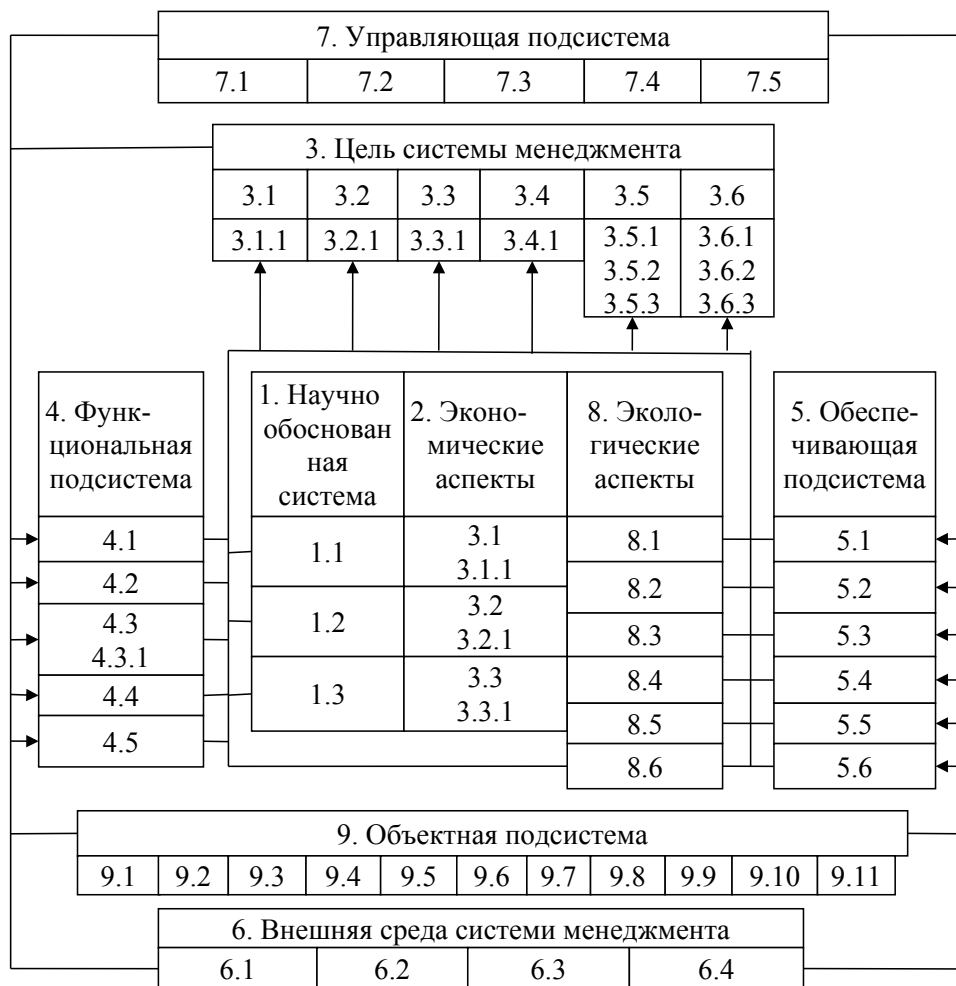
Рис. 1. Система менеджмента предприятия [3]

Для системы экологического менеджмента среди факторов внешней среды предприятия, кроме макросреды, микросреды и инфраструктуры, большое значение имеет состояние окружающей природной среды в регионе. В системе экологического менеджмента появляется два новых блока: экологические аспекты деятельности предприятия и блок объектной подсистемы; в качестве экологических аспектов системы экологического менеджмента выделим выбросы в атмосферу загрязняющих веществ, сбросы в водоемы, загрязнение земель отходами, загрязнение недр, шумовое и радиационное загрязнение. Среди элементов объектной подсистемы выделим стадии жизненного цикла: маркетинг и изучение рынка, проектирование и разработку продукции, планирование и разработку процессов, закупки, производство или предоставление услуг, проверки, упаковку и хранение, реализацию и распределение, монтаж и ввод в эксплуа-

тацию, техническую помощь и обслуживание, утилизацию или переработку продукции в конце полезного срока службы. Таким образом, учитывая изменения, обусловленные особенностями деятельности предприятия в экологической сфере, предложенная автором схема, представленная на рис. 2, характеризует все аспекты системы экологического менеджмента.

Выводы из этого исследования. Интеграция экологических аспектов во все сферы деятельности предприятия привела к необходимости выделения двух разных подходов к менеджменту в экологической сфере: менеджмент окружающей среды и собственно экологический менеджмент. Менеджмент окружающей среды, по мнению автора, представляет собой координирующее начало, формирующее и приводящее в движение ресурсы предприятия для достижения целей в сфере природопользования, охраны окружающей среды и обеспечения экологической безопасности,

Рис. 2. Экологический менеджмент в системе менеджмента предприятия

Элементы системы менеджмента

Блоки системы	Элементы существующей структуры (рис. 2)	Элементы предлагаемой структуры (рис. 3)
Научное обоснование	1.1 Научные подходы к менеджменту 1.2 Принципы менеджмента 1.3 Общие методы менеджмента	1.1 Научные подходы к менеджменту 1.2 Принципы менеджмента 1.3 Общие методы менеджмента
Экономические аспекты	2.1 Основные экономические принципы деятельности 2.2 Экономическая эффективность 2.3 Основные экономические показатели	2.1 Основные экономические принципы деятельности 2.1.1 Экономические принципы ресурсосберегающей и природоохранной деятельности 2.2 Экономическая эффективность 2.2.1 Экономическая эффективность экологических затрат 2.3 Основные экономические показатели 2.3.1 Основные экономические показатели, характеризующие работу экологического менеджмента
Целевая подсистема	3.1 Повышение качества товаров и услуг 3.2 Ресурсосбережение 3.3 Расширение рынка сбыта товаров 3.4 Организационно-техническое развитие производства	3.1 Повышение качества товаров и услуг 3.1.1 Минимизация воздействия на окружающую среду на всех этапах жизненного цикла как неотъемлемая характеристика качества 3.2 Ресурсосбережение 3.2.1 Повышение эффективности природопользования на всех этапах жизненного цикла 3.3 Расширение рынка сбыта товаров 3.3.1 Использование преимуществ более чистой продукции при расширении рынка сбыта товаров 3.4 Организационно-техническое развитие производства 3.4.1 Переход от технологий очистки к технологиям, уменьшающим образование загрязняющих веществ в процессе производства 3.5 Социальное развитие коллектива 3.5.1 Формирование экологического имиджа 3.5.2. Обеспечение здоровья и безопасности на рабочем месте 3.5.3 Экологическое воспитание и образование работников 3.6 Охрана окружающей среды 3.6.1 Совершенствование экологического менеджмента 3.6.2 Улучшение охраны окружающей среды 3.6.3 Обеспечение экологической безопасности
Функциональная подсистема	4.1 Планирование 4.2 Организация процессов 4.3 Учет и контроль 4.4 Мотивация 4.5 Регулирование	4.1 Планирование 4.2 Организация процессов 4.3 Учет и контроль 4.3.1 Экологический аудит 4.4 Мотивация 4.5 Регулирование
Обеспечивающая подсистема	5.1 Кадровое обеспечение 5.2 Ресурсное обеспечение 5.3 Информационное обеспечение 5.4 Правовое обеспечение 5.5 Организационно-техническое обеспечение 5.6 Методическое обеспечение	5.1 Кадровое обеспечение 5.2 Ресурсное обеспечение 5.3 Информационное обеспечение 5.4 Правовое обеспечение 5.5 Организационно-техническое обеспечение 5.6 Методическое обеспечение
Внешняя среда	6.1 Макросреда 6.2 Инфраструктура рынка 6.3 Микросреда рынка	6.1 Макросреда 6.2 Инфраструктура рынка 6.3 Микросреда рынка 6.4 Состояние окружающей природной среды в регионе

Управ- ляющая подси- стема	7.1 Управление персоналом 7.2 Социология и психология менеджмента 7.3 Процесс принятия и реализации управленческих решений 7.4 Анализ и принятие решений 7.5 Прогнозирование в принятии решений	7.1 Управление персоналом 7.2 Социология и психология менеджмента 7.3 Процесс принятия и реализации управленческих решений 7.4 Анализ и принятие решений 7.5 Прогнозирование в принятии решений
Экологи- ческие аспекты		8.1 Выбросы в атмосферу 8.2 Сбросы в водоемы 8.3 Загрязнение земель отходами 8.4 Загрязнение недр 8.5 Шумовое загрязнение 8.9 Радиационное загрязнение
Объект- ная под- система		9.1 Маркетинг и изучение рынка 9.2 Проектирование и разработка продукции 9.3 Планирование и разработка продукции 9.4 Закупки 9.5 Производство и предоставление услуг 9.6 Проверки 9.7 Упаковка и хранение 9.8 Реализация и распределение 9.9 Монтаж и ввод в эксплуатацию 9.10 Техническая помощь и обслуживание 9.11 Утилизация и переработка продукции в конце полезного срока службы

*Курсивом выделены предложения автора

являясь функциональной зоной системы менеджмента, ориентированной на определенный объект. Объектом управления в данном случае становятся выбросы в атмосферу и сбросы в водоемы, потребление сырья, энергии и экологические последствия от произведенных предприятием продуктов. Экологический менеджмент формирует и приводит в движение ресурсы предприятия для достижения экономических целей, которые в данном

случае взаимосвязаны с целями рационального природопользования и охраны окружающей среды, то есть экологический менеджмент является не просто функциональной зоной системы менеджмента, но работа всей системы, включая кадровый, производственный, финансовый менеджмент, основывается на принципах рационального природопользования, охраны окружающей среды и экологически устойчивого экономического развития.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Герасимчук З.В. Екологічна безпека регіонів : [монографія] / З.В. Герасимчук, А.О. Олексюк. – Луцьк : Надстир'я, 2007. – 280 с.
2. Гринів Л.С. Екологічно збалансована економіка: проблеми теорії : [монографія] / Л.С. Гринів. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2001. – 240 с.
3. Кузьмін О.Є. Теоретичні та прикладні засади менеджменту : [навч. посіб.] / О.Є. Кузьмін, О.Г. Мельник ; 3-тє вид., доп. і перероб. – Львів : Інтеллект + ; Інтеллектзахід, 2007. – 384 с.
3. Лукьянихин В.А. Экологический менеджмент: принципы и методы : [монография] / В.А. Лукьянихин, Н.Н. Петрушенко. – Сумы : Университетская книга, 2004. – 408 с.
4. Методы решения экологических проблем : [монография] / Ред. Л.Г. Мельник и В.В. Сабодаш. – Сумы : Козацький вал, 2005. – Вип. 2. – 530 с.
5. Руководство по разработке и внедрению системы экологического менеджмента (краткая версия) / Ред. П.А. Макеенко, А.А. Никольский. – М. : Изд-во научного и учебно-методического центра, 2004. – 20 с.

Дослідження результативності та ефективності управління товарними ресурсами підприємств роздрібною торгівлі України

Височин І.В.

доктор економічних наук, доцент,
Київський національний торговельно-економічний університет

Вавдійчик І.М.

кандидат економічних наук,
Київський національний торговельно-економічний університет

У статті досліджено основні тенденції результативності та ефективності управління товарними ресурсами підприємств роздрібною торгівлі України. Досліджено динаміку показників швидкості обертання товарно-матеріальних запасів, доходності та рентабельності товарних ресурсів підприємств роздрібною торгівлі. Запропоновано заходи щодо підвищення ефективності управління товарними ресурсами підприємств роздрібною торгівлі України.

Ключові слова: товарні ресурси, результативність, ефективність, товарно-матеріальні запаси, комерційний дохід.

Высочин И.В., Вавдийчик И.М. ИССЛЕДОВАНИЕ РЕЗУЛЬТАТИВНОСТИ И ЭФФЕКТИВНОСТИ УПРАВЛЕНИЯ ТОВАРНЫМИ РЕСУРСАМИ ПРЕДПРИЯТИЙ РОЗНИЧНОЙ ТОРГОВЛИ УКРАИНЫ

В статье исследованы основные тенденции результативности и эффективности управления товарными ресурсами предприятий розничной торговли Украины. Исследована динамика показателей скорости обращения товарно-материальных запасов, доходности и рентабельности товарных ресурсов предприятий розничной торговли. Предложены мероприятия по повышению эффективности управления товарными ресурсами предприятий розничной торговли Украины.

Ключевые слова: товарные ресурсы, результативность, эффективность, товарно-материальные запасы, коммерческий доход.

Vysochyn I.V., Vavdiichyk I.M. RESEARCH OF EFFECTIVENESS AND MANAGEMENT EFFICIENCY BY THE COMMODITY RESOURCE OF ENTERPRISES OF RETAIL BUSINESS OF UKRAINE

The basic tendencies of effectiveness and efficiency of enterprises of retail business of Ukraine are investigational in the article. Drawn conclusion an author in relation to the dynamics of volume of net profit (profit yields) from realization of products (commodities, works, services) of enterprises of retail business of Ukraine. On the basis of dynamics of volumes of productive supplies drawn conclusion about activation of own productive activity by the enterprises of retail business: the enterprises of retail business diversify the activity and man-hunt new sources of forming of commodity resources. Undertaken a study of effectiveness and efficiency of management of enterprises of retail business of Ukraine commodity resources allows to draw conclusion about her subzero efficiency. In further an increase of efficiency of activity is on a management by a commodity resources will require from enterprises the retail business of introduction of the measures, sent to the increase of level of commercial profit, decline of level of operating charges.

Keywords: commodity resources, effectiveness, efficiency, inventories of supply, commercial profit.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Розробка інструментарію підвищення ефективності управління товарними ресурсами є необхідною умовою для забезпечення сталого розвитку та життєздатності підприємств торгівлі, тому наукові дослідження наявного стану результативності та ефективності управління товарними ресурсами підприємств роздрібною торгівлі України є актуальними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням організації діяльності підприємств роздрібною торгівлі присвячені праці вітчиз-

няних та зарубіжних науковців: В.В. Апопія, І.О. Бланка, Л.А. Брагіна та Т.П. Данько, І.М. Ваховича, З.В. Герасимчука, Н.О. Голошубової, І.П. Міщука, В.М. Ребицького та ін. Проте недостатньо вивченою залишається специфіка управління товарними ресурсами підприємств роздрібною торгівлі.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є виокремлення сучасних тенденцій результативності та ефективності управління товарними ресурсами підприємств роздрібною торгівлі України.

Виклад основного матеріалу дослідження. За твердженням О.П. Бегларішвілі, динамічність розвитку галузі торгівлі потребує системного і постійного вивчення, оскільки коливання її параметрів є індикатором змін соціально-економічної ситуації в Україні, досягнення сталого розвитку споживчого ринку або виникнення проблем формування товарної пропозиції [1, с. 11]. Важливість товарних ресурсів викликана специфікою діяльності торгівлі, як галузі в цілому так і функціями, які вона виконує. Насамперед це пов'язано з тим, що сам розвиток і функціонування торгівлі в усіх видах економіки обумовлені існуванням товарного виробництва та процесом вдосконалення торгівлі від виробництва.

Підприємства торгівлі та їхня мережа є основними інститутами, які мають формувати пропозицію товарів відповідно до попиту населення, проводячи певну товарну політику з метою підвищення рівня задоволення потреб споживачів [2, с. 15].

За твердженням Багрія Т.В., Хачатряна В.В. [3], нормальний розвиток торгівлі може здійснюватись тільки при постійному збільшенні товарного потоку, що забезпечується регулярним надходженням товарів від підприємств-виробників, оптових підприємств, інших постачальників товарів. Основним показником, який дає змогу охарактеризувати результативність діяльності підприємств торгівлі в царині управління товарними ресурсами, є чистий дохід (виручка) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг). Тенденція до збільшення обсягів чистого доходу (виручки) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) є підтвердженням того, що товарні ресурси за своїми параметрами відповідають платоспро-

можному попиту населення. Динаміка обсягу чистого доходу (виручки) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) підприємств роздрібною торгівлі України наведена в табл. 1.

За даними табл. 1, обсяг чистого доходу (виручки) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) підприємств роздрібною торгівлі України має стійку тенденцію до зростання впродовж 2009–2012 рр., яка, однак, у 2012 р. дещо уповільнюється. Щорічний темп зростання досліджуваного показника за період 2009–2012 рр. коливається від 130,3% до 136,3% та становить у середньому 133,2%, що є свідченням достатності забезпечення підприємств торгівлі товарними ресурсами та їх відповідності платоспроможному попиту населення. Проте після стійкого зростання впродовж чотирьох років у 2013 р. спостерігається падіння чистого доходу (виручки) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг): обсяг досліджуваного показника зменшився на 8,7%, або на 27825 млн. грн., відносно попереднього періоду. Така нестабільність досягнутих результативних показників, на нашу думку, є свідченням суттєвої залежності діяльності підприємств роздрібною торгівлі від впливу макроекономічних чинників.

Нарощування обсягів діяльності підприємствами роздрібною торгівлі є можливим тільки за умов достатності їх забезпечення товарними ресурсами, які по своїм критеріям відповідають платоспроможному попиту населення. Ринкова орієнтованість процесу продажів здійснює безпосередній вплив на результат продажу (обсяг товарообороту), який, своєю чергою, виступає одним із критеріїв досягнення загальних цілей діяльності підприємства роздрібною торгівлі – максимальна

Таблиця 1

Динаміка обсягу чистого доходу (виручки) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) підприємств роздрібною торгівлі України за 2009–2013 рр.

Показник	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.
Обсяг, млн. грн.					
Чистий дохід (виручка) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг)	136109,7	177405,9	241837,2	321490,9	293665,9
Темп зміни до попереднього періоду, %					
Чистий дохід (виручка) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг)		130,3	136,3	132,9	91,3
Абсолютне відхилення від попереднього періоду, млн. грн.					
Чистий дохід (виручка) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг)		41296,2	64431,3	79653,7	-27825,0

Джерело: розраховано автором на основі первинних даних Державної служби статистики України

стійкість і ефективність функціонування підприємства, виконання соціально-економічної функції в суспільстві та задоволення потреб власників і персоналу на визначеному в кожний проміжок часу рівні [4, с. 32].

В останні роки спостерігається активізація власної виробничої діяльності підприємств роздрібною торгівлі України, особливо тих, що входять до складу роздрібних торговельних мереж. Власне виробництво стає одним із джерел формування товарних ресурсів, свідченням чого є динаміка виробничих запасів підприємств роздрібною торгівлі, яка представлена в табл. 2.

За даними табл. 2 можна зробити висновок про нарощування обсягів виробничих запасів підприємствами роздрібною торгівлі України впродовж 2010–2012 рр.: середньорічний зростання обсягів виробничих запасів становить 104%. Проте в 2013 р. спостеріга-

ється падіння обсягу виробничих запасів на 822,3 млн. грн. порівняно з попереднім роком. Незважаючи на зменшення обсягів виробничих запасів підприємств роздрібною торгівлі за останній досліджуваний період, можна стверджувати, що підприємства роздрібною торгівлі диверсифікують свою діяльність та здійснюють пошук нових джерел формування товарних ресурсів. За твердженням Л.О. Лігоненко [5, с. 153], поряд з активним розвитком торговельної діяльності підприємства роздрібною торгівлі прагнуть організувати і власну виробничу діяльність. Це свідчить про прагнення до диверсифікації діяльності (перетворення торговельних підприємств на торговельно-виробничі). Особливе значення для підвищення ефективності управління товарними ресурсами є скорочення періоду обороту товарно-матеріальних запасів, що забезпечує прискорення повернення коштів, авансова-

Таблиця 2

Динаміка обсягу виробничих запасів підприємств роздрібною торгівлі України за 2009–2013 рр.

Показники	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.
Обсяг, млн. грн.					
Виробничі запаси, млн. грн.	1596,7	1626,7	1794,9	1796,7	974,4
Темп зміни до попереднього періоду, %					
Виробничі запаси, млн. грн.		101,9	110,3	100,1	54,2
Абсолютне відхилення від попереднього періоду, млн. грн.					
Виробничі запаси, млн. грн.		29,9	168,3	1,8	-822,3

Джерело: розраховано автором на основі первинних даних Державної служби статистики України

Таблиця 3

Динаміка показників, що характеризують швидкість обертання товарно-матеріальних запасів підприємств роздрібною торгівлі України за 2009–2013 рр.

Показник	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.
Коефіцієнт оборотності, разів	6,5	6,9	7,5	8,3	7,1
Період обороту, днів	56,4	52,6	49,0	44,0	51,3

Джерело: розраховано автором на основі первинних даних Державної служби статистики України

Таблиця 4

Динаміка доходності товарних ресурсів підприємств роздрібною торгівлі України за 2009–2013 рр.

Показник	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.
Комерційний дохід, млн. грн.	25776,1	31396,9	40690,7	51772,7	51912,4
Товарні ресурси, млн. грн.	165019,9	202006,1	225801,1	248951,1	290361,2
Доходність товарних ресурсів, %	15,6	15,5	18,0	20,8	17,9
Абсолютне відхилення доходності товарних ресурсів, % до попереднього періоду		-0,1	2,5	2,8	-2,9

Джерело: розраховано автором на основі первинних даних Державної служби статистики України

них у товарно-матеріальні запаси. Динаміка показників, що характеризують швидкість обертання товарно-матеріальних запасів, наведена в табл. 3.

За даними табл. 3 можна зробити висновок про прискорення оборотності товарно-матеріальних запасів підприємств роздрібної торгівлі впродовж 2009–2012 рр.: за цей час спостерігається стійка тенденція до збільшення коефіцієнту оборотності з 6,5 до 8,3 разів. Відповідно, за цей же період спостерігається скорочення періоду обороту з 56,4 до 44 днів. Проте в 2013 р. відбувається незначне уповільнення оборотності товарно-матеріальних запасів: період обороту збільшується на 7,3 дні (з 44 до 51,3 дні). Порівняно з 2009 р. відбувається прискорення оборотності товарно-матеріальних запасів підприємств роздрібної торгівлі України: коефіцієнт оборотності зростає з 6,5 разів до 7,1 разів, а період обороту зменшується на 5,1 дня. Таким чином, можна зробити висновок про підвищення ефективності управління товарними ресурсами за досліджуваний період. Проте в цілому значення періоду обороту товарно-матеріальних запасів, яке впродовж досліджуваного періоду становить в середньому 51 день, є доволі високим та свідчить про необхідність заходів щодо підвищення ефективності управління товарними ресурсами, зокрема щодо прискорення

оборотності товарно-матеріальних запасів. Індикатором ефективності управління товарними ресурсами слугує значення показника доходності товарних ресурсів. Дослідження динаміки показника доходності товарних ресурсів підприємств роздрібної торгівлі України наведено в табл. 4.

Дослідження доходності товарних ресурсів дає змогу зробити висновок про стійку тенденцію до зростання даного показника впродовж 2009–2012 рр. (табл. 4). Проте в 2013 р. порівняно з попереднім роком відбувається зниження доходності товарних ресурсів на 2,9%, пов'язане з випереджальним ростом обсягу товарних ресурсів по відношенню до збільшення обсягу комерційного доходу та зі зменшенням рівня комерційного доходу, яке спостерігається в цьому періоді. За даними табл. 4 можна зробити висновок про підвищення ефективності управління товарними ресурсами підприємств роздрібної торгівлі України в цілому за досліджуваний період: значення показника доходності товарних ресурсів зросло на 2,3% – з 15,6% у 2009 р. до 17,9% у 2013 р. Подібна стрибкоподібна тенденція спостерігається в динаміці показника «доходність витрат обігу», розрахункові значення якого представлені в табл. 5.

Так, за даними табл. 5 не можна виокремити певні тенденції у зміні даного показника. Упро-

Таблиця 5

Доходність витрат обігу підприємств роздрібної торгівлі України за 2009–2013 рр.

Показник	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.
Комерційний дохід, млн. грн.	25776,1	31396,9	40690,7	51772,7	51912,4
Витрати обігу, млн. грн.	29407,3	35945,8	46341,3	68310,1	59979,5
Доходність витрат обігу, %	87,7	87,3	87,8	75,8	86,6
Абсолютне відхилення до попереднього періоду, %		-0,3	0,5	-12,0	10,8

Джерело: розраховано автором на основі первинних даних Державної служби статистики України

Таблиця 6

Динаміка прибутковості (збитковості) товарних ресурсів підприємств роздрібної торгівлі України за 2009–2013 рр.

Показник	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.
Фінансовий результат (сальдо), млн. грн.	-2457,5	-1869,1	-564,6	-4978,7	-2777,9
Товарні ресурси, млн. грн.	165019,9	202006,1	225801,1	248951,1	290361,2
Прибутковість (збитковість) товарних ресурсів, %	-1,5	-0,9	-0,3	-2,0	-1,0
Абсолютне відхилення прибутковості (з збитковості) товарних ресурсів, % до попереднього періоду		0,6	0,7	-1,7	1,0

Джерело: розраховано автором на основі первинних даних Державної служби статистики України

довж 2009–2011 рр. його значення є майже незмінним і коливається в межах 87–88%. У 2012 р. доходність витрат обігу зменшується на 12% відносно попереднього року і становить 75,8%. У 2013 р. спостерігається збільшення доходності витрат обігу на 10,8% відносно попереднього періоду (табл. 5). У цілому за досліджуваний період спостерігається незначне зменшення обсягу комерційного доходу, що припадає на одиницю витрат обігу, з 87,7% до 86,6%. Розраховані значення вказаного показника свідчать про недостатню ефективність управління товарними ресурсами, оскільки обсяг витрат обігу перевищує обсяг комерційного доходу. Результатом такої низької ефективності управління є отримання збитку підприємствами роздрібною торгівлі впродовж 2009–2013 рр. та, відповідно, отримання від'ємного значення показника прибутковості товарних ресурсів, динаміка якого наведена в табл. 6.

Головним результуючим показником діяльності підприємства торгівлі в цілому та управління товарними ресурсами зокрема є чистий прибуток, який характеризує кінцевий фінансовий результат діяльності підприємства торгівлі після оподаткування. Його отримання є необхідною умовою подальшого функціонування підприємства, забезпечення його сталого розвитку. За даними табл. 6 можна зробити висновок про зниження ефективності управління товарними ресурсами підприємств роздрібною торгівлі впродовж 2009–2012 рр., оскільки за даний період спостерігається зростання показника збитковості товарних ресурсів з 1,5% у 2009 р.

до 2% у 2012 р. У 2013 р. значення даного показника зменшилось до 1%. Від'ємне значення даного показника обумовлене тим фактором, що впродовж досліджуваного періоду діяльність підприємств роздрібною торгівлі за сальдо показника чистого прибутку була збитковою. У цілому за досліджуваний період можна говорити про незначне підвищення ефективності управління товарними ресурсами підприємств роздрібною торгівлі, за показником прибутковості товарних ресурсів, оскільки його від'ємне значення в цілому зменшилось з 1,5% до 1%.

Висновки з цього дослідження. Таким чином, проведене дослідження результативності та ефективності управління товарними ресурсами підприємств роздрібною торгівлі України дає змогу зробити висновки про її низьку ефективність та переважання негативного результату. Навіть за умови тимчасового зростання обсягів чистого доходу (виручки) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) на підприємствах роздрібною торгівлі не забезпечується достатньо швидкого обертання товарно-матеріальних ресурсів, обумовлює високий рівень витрат обігу та недостатній обсяг комерційного доходу, що в підсумку призводить до отримання збитків. У подальшому підвищення ефективності діяльності по управлінню товарним ресурсами вимагатиме від підприємств роздрібною торгівлі впровадження заходів, спрямованих на підвищення рівня комерційного доходу, зниження рівня операційних витрат, перехід від принципів транзакційної закупівлі на довготривалі та взаємовигідні відносини з постачальниками товарних ресурсів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бегларішвілі О.П. Тенденції розвитку торговельних підприємств Харківської області / О.П. Бегларішвілі // Вісник ОНУ. – 2014. – Т. 19. – Вип. 2/3. – С. 11–15.
2. Мазаракі А.А. Торговельне підприємство: стратегія, політика, конкурентоспроможність : [монографія] / А.А. Мазаракі, Д.М. Пшеслінський, І.В. Смолін. – К. : Київ. нац. торг.- екон. ун-т, 2010. – 384 с.
3. Багрій Т.В., Хачатрян В.В. Сучасні методи управління товарним забезпеченням роздрібного товарообороту / Т.В. Багрій, В.В. Хачатрян [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/7_NITSB_2013/Economics/10_130923/doc.htm.
4. Смолін І.В. Стратегічне планування розвитку організації : [монографія] / І.В. Смолін. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2004. – 344 с.
5. Торговельне підприємництво: теорія та практика : [монографія] / За ред. Л.О. Лігоненко. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2012. – 304 с.

УДК 334:330.131.7:330.341.1

Ризики інноваційної діяльності: суть, види та етапи управління

Волинець І.Г.

здобувач кафедри економіки та безпеки підприємства
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

У статті досліджено поняття «ризик» та «інноваційний ризик». Проаналізовано ситуації виникнення інноваційного ризику. Визначено функції ризику та основні види інноваційного ризику. Узагальнено етапи управління інноваційним ризиком та наведено основні методи зниження ризику на підприємстві.

Ключові слова: ризик, інноваційний ризик, функція ризику, управління інноваційним ризиком, методи зниження ризику.

Волинец И.Г. РИСКИ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ: СУЩНОСТЬ, ВИДЫ И ЭТАПЫ УПРАВЛЕНИЯ

В статье исследованы понятия «риск» и «инновационный риск». Проанализированы ситуации возникновения инновационного риска. Определены функции риска и основные виды инновационного риска. Обобщены этапы управления инновационным риском и приведены основные методы снижения риска на предприятии.

Ключевые слова: риск, инновационный риск, функция риска, управление инновационным риском, методы снижения риска.

Volynets I.G. RISKS OF INNOVATION: THE ESSENCE, TYPES AND STAGES OF MANAGEMENT

It was researched the definition of «risk» and «innovative risk» in the article. It was analyzed the emergence of innovative risk situation. The functions of risk and innovation main types of risk were determined. Overview stages of innovative risk and are the main methods of reducing risk in the enterprise.

Keywords: risks, innovative risks, function of risks, innovation risks management, risk reduction methods.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Будь-яка сфера людської діяльності, особливо економіка та підприємництво, обтяжені ризиком, який породжується невизначеністю, конфліктами, мінливістю цілей у часі тощо.

Ризик – один із ключових елементів підприємницької діяльності. У багатьох випадках ухилитися від ризикованих дій, обійтися без них просто неможливо. Розвиток ризикових ситуацій може привести як до настання несприятливих наслідків (до збитків, упущеної вигоди), так і до позитивних результатів для підприємства у вигляді збільшення прибутку [1].

Характерними особливостями проведення інноваційної діяльності є значна міра невизначеності і високий ступінь ризику. Внаслідок цього вагомим значенням набуває здатність до оперативного управління інноваційними ризиками, можливість завчасного прогнозу та мінімізації таких ризиків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний науковий внесок у розробку теоретичних і практичних проблем ризикології, ризик-менеджменту зробила низка зарубіжних і вітчизняних науковців, зокрема А.П. Альгин [2], О.Р. Беднарська [3], З.С. Варналій, В.О. Сизоненко [4], І.І. Вербіцька

[5], В.В. Вітлінський, С.І. Наконечний [6], А.А. Дагаєв [7], І.В. Чуприна [1], Ю.В. Сенейко [8] та ін.

Питання ризиків в інноваційній діяльності розглядають також В.О. Василенко [9], О.Є. Григор'єва [10], С.М. Ілляшенко [11], О.М. Петухова, Г.В. Сілакова [12] та інші вчені.

У працях перелічених авторів досліджено проблеми ризиків інноваційної діяльності, наведено класифікацію та детальні якісний та кількісний аналізи різноманітних ризиків, висвітлено підходи до управління і мінімізації ризиків.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою даної статті є дослідження понять «ризик» та «інноваційний ризик», видів інноваційних ризиків, управління інноваційними ризиками та методів його зниження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Реалізація інновацій завжди пов'язана з ризиком – можливістю виникнення в процесі реалізації проекту несприятливих ситуацій та їх наслідків.

Дотепер не склалося однозначного тлумачення сутності підприємницьких ризиків навіть у зарубіжній економічній літературі через складність самого поняття, використання його для позначення інших еконо-

мічних понять, недостатнього теоретичного вивчення цього явища у вітчизняній економіці, ігнорування його в українському господарському законодавстві [1]. Це пояснюється багатогранністю цієї економічної категорії.

Поняття «ризик» доцільно тлумачити в таких аспектах:

– ризик як небезпека чи загроза. У рамках цієї концепції розглядаються негативні події, що призводять до шкоди для людини і підприємства, а під ризиком розуміється можливість настання подій із негативними наслідками, тобто можливість реалізації передбачуваної небезпеки. Ризик-менеджмент означає техніку зменшення ймовірності настання негативних подій і (або) наслідків від них за допомогою заходів, які вимагають розумних витрат;

– ризик як можливість – має у своїй основі концепцію існування взаємозв'язку між ризиком і прибутковістю. Чим вище ризик, тим вище потенційний дохід. Такій концепції ризику є більш близьким поняття шансу, а ризик-менеджмент означає використання техніки максимізації доходу при одночасному обмеженні або мінімізації втрат;

– ризик як невизначеність – апелює до такого теоретичного поняття, як імовірнісний розподіл можливих результатів (позитивних і негативних). У рамках зазначеної концепції ризик – міра невідповідності між різними результатами рішень, які оцінюються через їх корисність, шкідливість, а також ефективність за критеріями відповідності обраним орієнти-

рам. Така концепція використовується в теорії прийняття рішень в умовах невизначеності і теорії ігор [5].

У табл. 1 узагальнено підходи вчених до визначення поняття «ризик».

Проаналізуємо підходи вчених до визначення поняття «інноваційний ризик». Під ризиками в процесі розробки та реалізації інновацій найчастіше розуміють імовірність появи втрат ресурсів і засобів, що використовуються в процесі створення та впровадження нової техніки, товарів, послуг, управлінських рішень, прогресивних матеріалів та технологій, які можуть не отримати очікуваного попиту на ринку або не принести очікуваного ефекту [12].

Під інноваційним (підприємницьким) ризиком В.О. Василенко та В.Г. Шматько [9] розуміють ризик, що виникає при будь-яких видах діяльності, пов'язаних з інноваційними процесами, виробництвом нової продукції, товарів, послуг, їх операціями, комерцією, здійсненям соціально-економічних і науково-технічних проектів. Виходячи з даного визначення, варто одночасно представити, що ризик – це явище, ознака і властивість діяльності, а не тільки поняття.

В.Г. Мединський визначає інноваційний ризик як імовірність утрат або отримання додаткового результату, що виникають при вкладенні підприємницькою фірмою засобів у виробництво нових товарів (послуг), які, можливо, не знайдуть очікуваного попиту на ринку або перевищать значення прогнозного попиту [14].

Таблиця 1

Підходи до визначення сутності поняття «ризик»

Автор	Сутність поняття «ризик»
А.П. Альгин [2]	Ризик – діяльність, пов'язана з подоланням невизначеності в ситуації неминучого вибору, у ході якої є можливість кількісно та якісно оцінити ймовірність досягнення передбачуваного результату, невдачі і відхилення від мети
О.Р. Беднарська [3]	Ризик – це економічне явище, що характеризує ступінь відхилення планових та фактичних показників діяльності підприємства, які могли бути спрогнозованими під час планування з певним рівнем імовірності
О.В. Бондар [13]	Ризик виникає при будь-яких видах діяльності, пов'язаних із виробництвом продукції, товарів, послуг, характеризується як небезпека потенційно можливої, ймовірної втрати ресурсів чи недоотримання доходу порівняно з варіантом, розрахованим на раціональне використання ресурсів
З.С. Варналій, В.О. Сизоненко [4]	Ризик виникає в усіх сферах діяльності бізнесмена: виробництві, реалізації товарів та послуг, фінансовому та торговельному посередництві, здійсненні науково-технічних і комерційних проектів
С.М. Ілляшенко [11]	Ризик у загальному випадку необхідно розглядати як можливість або загрозу відхилення результатів конкретних рішень або дій від очікуваних
Ю.В. Сенейко [17]	Ризик – можливість настання певної ситуації, яка може виникнути в будь-якій діяльності і може відхилитись від поставленої мети (призвести до виникнення втрат або недоотримання прибутку) або залишитись незмінною

Інноваційний ризик виникає в таких ситуаціях:

– при впровадженні дешевшого методу виробництва товару або надання послуги порівняно з тими, що вже використовуються. Подібні інвестиції даватимуть організації тимчасовий надприбуток доти, доки організація є єдиним власником цієї технології. У цій ситуації організація стикається з одним видом ризику – можливою неправильною оцінкою попиту на товар, що виробляється;

– при створенні нового товару або послуги на старому устаткуванні. У цьому випадку до ризику неправильної оцінки попиту на новий товар або послугу додається ризик невідповідності якості товару або послуги у зв'язку з використанням старого устаткування;

– при виробництві нового товару або послуги за допомогою нової техніки і технології. У такому разі інноваційний ризик включає: ризик того, що новий товар або послуга може не знайти покупця; ризик невідповідності нового устаткування і технології необхідним вимогам для виробництва нового товару або послуги; ризик неможливості продажу створеного устаткування, оскільки воно не підходить для виробництва іншої продукції, у разі невдачі [10].

Зміст ризику як економічної категорії обумовлює його основні функції, що виконуються в процесі підприємницької діяльності [6]:

- інноваційна функція ризику стимулює пошук нетрадиційних рішень проблем, що стоять перед підприємцем. Ризикові рішення, ризиковий тип господарювання приводять до більш ефективного виробництва, від якого виграють і підприємці, і споживачі, і суспільство в цілому;

- регулятивна функція має суперечливий характер і виступає у двох формах: конструктивній і деструктивній. У першому випадку – коли властивість ризикувати – один зі шляхів успішної діяльності. Однак ризик може стати проявом авантюризму, суб'єктивізму, якщо рішення приймається в умовах неповної інформації, без належного урахування закономірностей розвитку явища. У цьому випадку ризик виступає як дестабілізуючий фактор;

- захисна функція полягає в наступному. Якщо для підприємця ризик – природний стан, то нормальним повинне бути і терпиме ставлення до невдач. Ініціативним, заповзятливим підприємцям потрібний спеціальний захист, правові, політичні й економічні гарантії, що виключають покарання і стимулюють виправданий ризик;

- аналітична функція ризику зв'язана з тим, що наявність ризику передбачає необхідність вибору одного з можливих варіантів рішення, у зв'язку з чим підприємець у процесі прийняття рішення аналізує всі можливі альтернативи, вибираючи найбільш рентабельні (прибуткові) і найменш ризиковані.

А. Дагаєв виділяє три основні види ризику, пов'язаного зі здійсненням інновацій:

- технічний ризик, пов'язаний із недостатнім технологічним опрацюванням проекту;
- комерційний ризик, пов'язаний із незначеністю частки продукту на потенційному ринку;

- екологічний, який полягає в непередбачених наслідках дії продукту на навколишнє середовище [7].

Крім того, виділяють такі види ризиків інноваційної діяльності:

- ризики, викликані проведенням НДДКР і пробним запуском, або технологічні (негативні результати НДДКР, провал випробувань, невідповідність технічного рівня виробництва вимогам інновації);

- ризики, пов'язані з виробництвом (вихід із ладу обладнання, зриви в матеріально-технічному постачанні);

- ризики маркетингу (неправильна оцінка споживчих переваг, невдале позиціонування товару, проблеми з «неймінгом», реєстрацією торгової марки);

- ризики фінансування інноваційного проекту (недооцінка проектних витрат, інфляційні процеси, кризові процеси в економіці, збільшення витрат);

- ризики кадрового забезпечення (недостатня кваліфікація персоналу, плинність кадрів, опір змінам з боку персоналу);

- ризики системи організації й управління (значні трансакційні витрати, некваліфікований менеджмент, проблеми всередині колективу, невиконання доручень і домовленостей, збої в роботі постачальників тощо);

- правові ризики (порушення прав інтелектуальної власності, проблеми ліцензування і сертифікації);

- інформаційні ризики (витік інформації, збої в роботі інформаційних систем тощо);

- екологічні ризики (загроза екологічній безпеці у зв'язку з реалізацією інноваційного проекту) [12].

Узагальнення літературних джерел дає змогу виділити такі етапи управління ризиками інноваційної діяльності підприємств:

1. Визначення окремих (елементарних) ризиків реалізації інноваційного проекту. При

цьому необхідно ідентифікувати ризики, які можуть виникнути в будь-який момент здійснення проекту, та (за можливості) систематизувати їх.

2. Оцінка інформації для визначення рівня окремих ризиків. Інформація щодо зовнішнього середовища функціонування підприємства присутня завжди, проте особі, що приймає рішення щодо доцільності та економічної ефективності певного інноваційного проекту, слід звертати увагу на її достовірність та можливість застосування при аналізі.

3. Вибір та використання відповідних методів оцінки вірогідності окремих проектних ризиків. Аналіз елементарного ризику інноваційного проекту базується на оцінці ризиків, що притаманні його грошовим потокам. Тобто ймовірності відхилення отриманого грошового надходження від запланованого його значення в проспекті проекту.

4. Визначення розміру можливих фінансових наслідків при настанні ризикової події у зв'язку з реалізацією інновації. Розмір можливих фінансових втрат обумовлюється видом інновації, обсягом залученого інвестиційного капіталу, рівнем ризику, передбаченого даним проектом, а також діапазоном відхилень фактично отриманого доходу від очікуваного значення [11].

5. Розробка плану заходів щодо зниження ризиків і ліквідації наслідків подій, які можуть наступити в результаті дії ризиків.

6. Моніторинг інноваційного процесу і прийняття тактичних рішень з управління ризиками.

7. Вибір методу управління ризиком.

8. Аналіз ситуації і розробка рекомендацій щодо врахування отриманого досвіду в майбутньому [12].

Повністю уникнути ризиків інноваційної діяльності неможливо, проте їх можна мінімі-

зувати. Одним із традиційних варіантів мінімізації інноваційного ризику є диверсифікація інноваційної діяльності, що полягає в розподілі ресурсів і зусиль дослідників для виконання різних, безпосередньо не пов'язаних один з одним інноваційних проектів. Якщо один із проектів виявиться збитковим, то інші, успішні, можуть покрити втрати, що виникнуть.

Крім того, існують такі основні методи зниження ризику:

– уникнення – просте ухилення від діяльності або обставин, що містять ризик;

– передача – перекладання відповідальності за ризик на іншу сторону;

– мінімізація – вживання власних спеціальних заходів для обмеження розміру ризику, створення спеціальних систем запобігання збиткам;

– прийняття – збереження відповідальності за ризик; готовність і здатність покрити всі можливі збитки за рахунок власних засобів.

Для реалізації цих методів можна застосовувати такі способи захисту, як розподіл ризику між учасниками проекту; страхування; резервування засобів на покриття непередбачених витрат [10].

Висновки з цього дослідження. Кожне підприємство повинно прагнути до розвитку свого інноваційного потенціалу, забезпечуючи виробничі процеси новою технологією, технікою і можливістю випускати нові товари, але при ухваленні рішення про розроблення інноваційного проекту (продукту) треба враховувати і ризики, які неодмінно супроводжуватимуть будь-які інновації на всіх стадіях їхнього розроблення і впровадження.

Основна мета системи управління ризиками підприємств – досягти максимального ступеня керованості ризиком, тому особлива увага приділяється постійному вдосконаленню управління ризиком у різних ситуаціях.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Чуприна І.В. Поняття та класифікація ризиків в підприємницькій діяльності / І.В. Чуприна // Збірник наукових праць ВНАУ. Серія «Економічні науки». – 2012. – № 4(70). – С. 187–194 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://econjournal.vsau.org/files/pdfa/812.pdf>.
2. Альгин А.П. Риск и его роль в общественной жизни / А.П. Альгин. – М. : Мысль, 1989. – 189 с.
3. Беднарська О.Р. Суть та види ризиків у плануванні діяльності машинобудівного підприємства / О.Р. Беднарська [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/255/1/02.pdf>.
4. Варналій З.С. Основи підприємницької діяльності : [підручник для учнів 10-11 кл. ЗОШ, ліцеїв та гімназій] / З.С. Варналій, В.О. Сизоненко. – К. : Знання України, 2003 (2004). – 404 с.
5. Вербіцька І.І. Ризик-менеджмент як сучасна система управління ризиками підприємницьких структур / І.І. Вербіцька // Сталый розвиток економіки. – 2013. – № 5(22). – С. 282–291.
6. Вітлінський В.В. Ризик у менеджменті / В.В. Вітлінський, С.І. Наконечний. – К. : Борисфен-М, 1996. – 336 с.

7. Дагаев А.А. Рычаги инновационного роста / А.А. Дагаев // Проблемы теории и практики управления. – 2000. – № 5. – С. 70–76.
8. Сенейко Ю.В. Сучасні підходи до трактування категорії «ризик» / Ю.В. Сейнеко // Регіональна економіка. – 2006. – № 1. – С. 206–210.
9. Василенко В.О. Інноваційний менеджмент : [навч. посіб.] / В.О. Василенко, В.Г. Шматько. – Київ : ЦУЛ, Фенікс, 2003. – 440 с.
10. Григор'єва О.Є. Проблеми ризиків, що виникають під час реалізації інноваційних проектів, та методи їхнього кількісного вимірювання / О.Є. Григор'єва [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://vlp.com.ua/files/11_34.pdf.
11. Ілляшенко С.М. Управління інноваційним розвитком : [навч. посіб.] / С.М. Ілляшенко ; 2-ге вид., перероб. і доп. – Суми : Університетська книга ; К. : Княгиня Ольга, 2005. – 324 с.
12. Петухова О.М. Управління ризиками інноваційної діяльності / О.М. Петухова, Г.В. Сілакова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dspace.nuft.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/10155/1/15.pdf>.
13. Бондар О.В. Ситуаційний менеджмент : [навч. посіб.] / О.В. Бондар. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 326 с.
14. Мединський В.Г. Інноваційний менеджмент : [підручник зі спец. «менеджмент орг.»] / В.Г. Мединський. – М. : Інфра, 2004. – 293 с.

Класифікація грошових потоків підприємств торгівлі

Головко Т.В.

аспірант кафедри економіки та фінансів підприємства
Київського національного торговельно-економічного університету

Статтю присвячено питанню класифікації грошових потоків підприємств торгівлі. Здійснено критичний огляд існуючих систем класифікаційних ознак грошових потоків. Установлено особливості фінансово-економічної діяльності торговельних підприємств, що безпосередньо впливають на формування їх грошових потоків; відповідно до цього, запропоновано додаткові класифікаційні ознаки та сформовано узагальнену систему класифікаційних ознак грошових потоків підприємств торгівлі.

Ключові слова: грошові потоки, класифікація грошових потоків, торговельні підприємства, якість грошових потоків, рівень збалансованості, рівень ризику, рівень синхронізації, вид операційної діяльності.

Головко Т.В. КЛАССИФИКАЦИЯ ДЕНЕЖНЫХ ПОТОКОВ ПРЕДПРИЯТИЙ ТОРГОВЛИ

Статья посвящена вопросу классификации денежных потоков предприятий торговли. Осуществлен критический обзор существующих систем классификационных признаков денежных потоков. Установлены особенности финансово-экономической деятельности торговых предприятий, которые непосредственно влияют на формирование их денежных потоков; в соответствии с этим, предложены дополнительные классификационные признаки и сформирована обобщенная система классификационных признаков денежных потоков предприятий торговли.

Ключевые слова: денежные потоки, классификация денежных потоков, торговые предприятия, качество денежных потоков, уровень сбалансированности, уровень риска, уровень синхронизации, вид операционной деятельности.

Holovko T.V. CLASSIFICATION OF COMMERCIAL ENTERPRISES' CASH FLOWS

The article is devoted to the classification of cash flows trade. The critical review of existing classifications of cash flows. Established features of financial-economic activity of commercial enterprises that directly influence the formation of their cash flows; Accordingly, the proposed additional classification criteria and formed the generalized system of classifications of cash flows trade.

Keywords: cash flow, classification of cash flows, commercial enterprises, the quality of cash flow, level of balance, risk level synchronization type operations, level of balance, risk level, synchronization level, types of operating activities.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Грошові потоки є важливою категорією процесу здійснення управлінської діяльності на підприємстві. Для забезпечення фінансової стійкості підприємств, безперервного процесу його функціонування та зростання необхідним є впровадження ефективної системи менеджменту грошових потоків. Для реалізації цього завдання важливим є визначення системи класифікаційних ознак грошових потоків підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми класифікації грошових потоків висвітлено у працях вітчизняних та зарубіжних учених, серед них: Т. Райс та Б. Койлі, А. Дамодаран, І.О. Бланк, А.М. Поддєрьогін, Л.Д. Буряк, О.О. Терещенко, Л.О. Лігоненко та Г.В. Ситник, М. Циган, М.П. Федішин, С.М. Семенова, Заремба Є.М.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Наразі питання щодо

класифікації грошових потоків у процесі їх управління на підприємствах торгівлі висвітлено недостатньо, що і вимагає подальших досліджень.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є формування системи класифікаційних ознак грошових потоків для підприємств торгівлі з урахуванням особливостей їх діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Серед учених не сформовано єдиного підходу до формування класифікаційних ознак грошових потоків, за якими здійснюється їх розподіл. Класифікації грошових потоків у наукових дослідженнях різних авторів за певними ознаками є схожими, проте наявними є і певні відмінності, і різна оцінка необхідності класифікації грошових потоків за тією чи іншою ознакою.

Т. Райс та Б. Койлі розглядають чистий традиційний та операційний грошові потоки

[1, с. 542]. Критерій такого розподілу не формулюється, проте з позицій управління виділення таких видів є важливим, оскільки характеризує зміни у залишку грошових коштів за певний період, приблизне надходження грошових коштів від виробничої діяльності та суму фактичних надходжень (витрат) грошових коштів від операцій за певний період відповідно.

А. Дамодаран розглядає вільний грошовий потік фірми та вільний грошовий потік на власний капітал [2, с. 467]. Такі види грошових потоків використовуються при інвестиційній оцінці підприємства, зокрема при оцінці вартості підприємства та оцінці акціонерної вартості, при цьому оцінюються як власний, так і позиковий капітал або лише власний відповідно.

Найбільш поширеним серед зарубіжних учених та практиків у процесі управління підприємством є розподіл його грошових потоків за видами господарської діяльності, а саме: операційний, інвестиційний фінансовий; також виділяється загальний, чистий, вільний та чистий вільний грошові потоки.

А.М. Поддєрьогін, Л.Д. Буряк, О.О. Терещенко класифікують грошові потоки за такими ознаками: вид фінансово-господарської діяльності, масштаб діяльності, зміна залишків грошових коштів – резерву ліквідності (вплив на майно), валюта деномінації, значимість грошових потоків, розподіл у часі [3, с. 60]. Ми вважаємо доцільним виділення такої ознаки класифікації грошових потоків, як значимість, оскільки в процесі фінансового менеджменту важливим є розмежування грошових потоків на вказані пріоритетні, другорядні та обслуговуючі з метою організації найбільш ефективного режиму функціонування підприємства. Важливою є й ознака розподілу в часі, оскільки при структуруванні грошових потоків необхідно враховувати вартість грошей у часі що є важливим при управлінні грошовими потоками, що генеруються в довгостроковому періоді.

Однією з найбільш широких є класифікація грошових потоків І.О. Бланка, який виділяє 19 класифікаційних ознак [4, с. 114].

Поділ грошових потоків за класифікаційною ознакою законності існування є дещо суперечливим, оскільки є можливим лише з точки зору менеджменту, в обліковій практиці його застосування не є можливим, оскільки сама природа бухгалтерського обліку, згідно з законодавством, передбачає формування правдивої інформації щодо діяльності підприємства.

Науковці Л.О. Лігоненко та Г.В. Ситник додатково виділяють такі ознаки:

- відношення до певного інвестиційного проекту (додатковий, ретроспективний);

- ступінь рівномірності грошового потоку з операційної діяльності (мінімально-стабільний компонент позитивного грошового потоку, умовно-стабільний компонент позитивного грошового потоку, варіативний компонент позитивного грошового потоку, умовно-стабільний компонент від'ємного грошового потоку, змінний компонент від'ємного грошового потоку, варіативний компонент від'ємного грошового потоку, екстраординарний компонент від'ємного грошового потоку) [5, с. 18]. Виділення даних ознак дає змогу аналізувати грошові потоки та управляти ними, з огляду на інвестиційну діяльність підприємства, що є актуальним для будь-якого підприємства, оскільки є складовою його розвитку, та більш глибоко аналізувати грошові потоки від операційної діяльності з точки зору їх рівномірності у розрізі позитивного та від'ємного грошових потоків, акцентуючи увагу на варіативному та стабільному їх компонентах.

М. Циган узагальнив існуючі класифікаційні ознаки грошових потоків на основі проведених досліджень вітчизняних та зарубіжних науковців в 11 ознак [6, с. 151] та запропонував доповнити класифікацію грошових потоків за такою ознакою, як організаційно-правова форма підприємства, виділяючи консолідований грошовий потік та традиційний. У складі консолідованого автор виділяє:

- зовнішній, який відображає рух грошових коштів, що спрямовані на взаємодію з контрагентами;

- внутрішній (трансфертний) потік, який відображає грошові потоки від реалізації товарів або послуг бізнес-одинаціям однієї компанії або взаємопов'язаним компаніям за внутрішньо фірмовими цінами, що відрізняються від ринкових [6, с. 154].

На нашу думку, така класифікаційна ознака є більш прийнятною лише для великих та частини середніх підприємств, що звужує її застосування та загальну доцільність.

М.П. Федішин доповнює існуючі класифікації ознакою їх цільової спрямованості, відповідно до якої пропонує виділяти грошовий потік, що спрямований:

- на досягнення тактичних цілей (пов'язаний із підвищенням рівня оборотності коштів, ритмічністю та зниженням ризикованості діяльності, із забезпеченням поточної ліквідності та платоспроможності);

– на досягнення стратегічних цілей (покликаний підвищити ступінь фінансової рівноваги та отримати додатковий прибуток, пов'язаний із формуванням додаткових ресурсів для здійснення фінансових інвестицій) [7, с. 6].

На нашу думку, у даному розподілі відбувається змішування понять та недоцільне їх розмежування, оскільки часовий горизонт стратегічного управління порівняно значний, а можливості адекватного прогнозування, передбачення та оцінювання грошових потоків підприємства – значно обмежені, до того ж процес управління грошовими потоками, по суті, покликаний забезпечувати фінансову рівновагу та економічну ефективність діяльності на протязі всього часу функціонування підприємства.

С.М. Семенова пропонує класифікувати грошові потоки також з погляду на специфіку діяльності підприємства на прикладі підприємств водного транспорту та виділяє грошові потоки за двома ознаками: залежно від виду перевезень – грошові потоки від вантажного та пасажирського перевезення транспортним флотом; та залежно від виду операцій – грошові потоки від експорту, імпорту, транзиту і каботажу [8, с. 150]. Безперечно, класифікація грошових потоків з урахуванням особливостей галузі діяльності підприємства є доцільною та може забезпечити більш ефективне управління грошовими потоками.

Є.М. Заремба, розглядаючи класифікацію грошових потоків за масштабом обслуговування фінансово-господарського процесу, розширює її такими видами грошових потоків:

– грошовий потік за системою, що зобов'язана своєю появою особливим формам об'єднання економічних суб'єктів, які отримали розповсюдження у зв'язку з переходом України до ринкової економіки;

– грошовий потік за сферою діяльності (торгівля, виробництво, заготівлі та ін.) характеризується надходженнями і виплатами грошових коштів, що здійснюються в рамках окремих напрямлень (видів) діяльності, які орієнтовані на потребу ринку і споживача [9, с. 91].

На нашу думку, виділення таких додаткових класифікаційних видів не є доцільним із точки зору управління підприємством, оскільки розподіл грошових потоків відповідно до них може бути надто ускладнений та не забезпечить покращання процесу управління грошовими потоками.

Отже, наразі грошові потоки класифікуються за різноманітними ознаками, проте серед учених не сформовано єдиного підходу

до формування класифікаційних ознак, це підтверджує наявність постійних досліджень та розробок.

На сьогодні ринок характеризується наявністю великої кількості різноманітних підприємств у різних галузях, що відрізняються особливостями фінансово-господарської діяльності і тому потребують формування відповідної системи їх управління, зокрема й управління грошовими потоками.

Розглянемо, які особливості характерні для підприємств торгівлі, що впливають на процес управління грошовими потоками:

– високий рівень оборотних активів у їх загальному обсязі (понад 80%, на підприємствах інших видів діяльності в середньому становить 30–60%);

– значна частка товарних запасів у структурі запасів підприємств (у торгівлі даний показник може становити більш ніж 60%, в інших галузях – не перевищує 20%);

– низький рівень частки власного капіталу у фінансуванні (до 10%, у той час як в інших галузях даний показник не нижче 30%);

– висока частка поточних зобов'язань, що обумовлено особливістю структури оборотних активів та капіталу (показник сягає 75% для підприємств торгівлі, в інших галузях – не перевищує 60%);

– низька тривалість операційного та фінансового циклів порівняно з підприємствами інших галузей і, відповідно, порівняно вищий рівень оборотності активів.

Враховуючи вищезазначене, з метою більш ґрунтовного аналізу, а також ефективного управління, ми вважаємо доцільним класифікувати грошові потоки для торговельних підприємств також за додатковими ознаками.

Передусім пропонуємо доповнити класифікацію грошових потоків такою ознакою, як «якість грошового потоку за рівнем синхронізації».

Поняття «якість» виникло як філософська категорія і вперше було визначене Аристотелем. Зокрема, узагальнено він вказував, що якість – це «видова ознака, яка відрізняє дану сутність в її видовому різноманітті від іншої сутності, яка належить до того ж роду» [10, с. 281]. Таким чином, якість дає змогу здійснити виокремлення певного об'єкту, явища з їх загальної сукупності завдяки специфічним характеристикам при наявності спільних для цієї сукупності.

Поняття якості як економічної категорії визначено у ДСТУ ISO 9000:2007 як «ступінь, до якого сукупність власних характерис-

тик (3.5.1) задовольняє вимоги (3.1.2)» [11]. Якість розглядається як показник відповідності певним вимогам. Досить широко серед науковців, зокрема, розглядається поняття якості продукту, що, безумовно, пов'язано з необхідністю визначення потреб споживачів відносно певного товару чи послуги з метою здійснення подальшої ефективної підприємницької діяльності. На думку Р. Бичківського, якість – це «сукупність характеристик об'єкту, що відносяться до його здатності задовольняти встановлені або передбачувані потреби» [12, с. 101].

Таким чином, пропонуємо розглядати якість грошових потоків як сукупність їх характеристик, що здатні задовольнити встановлені та очікувані вимоги підприємства.

При розгляді грошових потоків за класифікаційною ознакою «якість грошового потоку за рівнем синхронізації» пропонуємо виділяти грошові потоки «високої», «середньої» і «низької» якості, що стосуються операційного, інвестиційного та фінансового грошових потоків підприємства на стадіях формування, надходження і витрачання грошових коштів.

Для здійснення зазначеного розмежування за критерій пропонуємо прийняти показник коефіцієнта кореляції вхідних та вихідних грошових потоків, що характеризує рівень їх синхронізації. Нормативне значення коефіцієнта кореляції наближається до 1. Відповідно, по відношенню до цього рівня пропонуємо таку шкалу розподілу якості грошового потоку за рівнем синхронізації (табл. 1).

Таблиця 1
Якість грошового потоку за рівнем синхронізації

Вид грошового потоку	Коефіцієнт синхронності
грошовий потік високої якості	1-0,8
грошовий потік середньої якості	0,5-0,8
грошовий потік низької якості	<0,5

Така класифікація грошових потоків, з огляду на особливості їх синхронізації, дасть змогу здійснювати більш глибокий та детальний аналіз грошових потоків підприємства, враховувати сукупність потоків, що потребують застосування додаткових заходів під час, зокрема, управління та планування.

Крім цього, пропонуємо також здійснювати класифікацію грошових потоків за ознакою

«якість грошового потоку за рівнем збалансованості».

Збалансованість грошових потоків пропонуємо оцінювати з точки зору співвідношення позитивного грошового потоку та суми від'ємного грошового потоку. Оскільки чистий грошовий потік можна розглядати як суму чистого прибутку та амортизаційних відрахувань, то важливо враховувати, за рахунок якої складової формується відношення суми чистого грошового потоку та від'ємного грошового потоку до очікуваного прибутку. Таким чином, про високу якість грошового потоку за рівнем збалансованості підприємства можна говорити, коли позитивний грошовий потік дорівнює сумі чистого грошового потоку та від'ємного грошового потоку, такий грошовий потік вважатимемо рівноважним. Якщо сума чистого грошового потоку та від'ємного грошового потоку перевищує вихідний грошовий потік, то грошовий потік вважається надлишковим і, відповідно, нижчої якості; аналогічно у випадку перевищення суми чистого грошового потоку та від'ємного грошового потоку над вхідним грошовим потоком – грошовий потік вважаємо дефіцитним.

Таблиця 2
Якість грошового потоку за рівнем збалансованості

Вид грошового потоку	
Дефіцитний грошовий потік	$ПГП < ВГП + ЧГП$
Рівноважний грошовий потік	$ПГП = ВГП + ЧГП$
Надлишковий грошовий потік	$ПГП > ВГП + ЧГП$

Також, на нашу думку, враховуючи наявність великої кількості підприємницьких ризиків як операційних, так і фінансових та інвестиційних, доцільним є розгляд якості грошового потоку з точки зору ризику, а саме їх волатильності. Для оцінки грошових потоків за даним параметром пропонуємо за критерій прийняти коефіцієнт варіації надходження і витрачання грошових коштів, що характеризує ступінь нерівномірності вхідного та вихідного грошового потоків. Нормативне значення коефіцієнту варіації для грошового потоку – менше 1. Враховуючи зазначене, пропонуємо таку шкалу розподілу якості грошового потоку за рівнем ризику.

Також із метою більш поглибленого аналізу та управління пропонуємо класифікувати грошові потоки за ознакою «вид операційної діяль-

Таблиця 3
Якість грошового потоку за рівнем ризику

Вид грошового потоку	Коефіцієнт варіації надходження і витрачання грошових коштів
грошовий потік високої якості	0-0,8
грошовий потік середньої якості	0,9-1
грошовий потік низької якості	> 1

ності» та виділяти грошові потоки від основної та неосновної операційної діяльності.

Ураховуючи той факт, що підприємства займаються різноманітною діяльністю – операційною, фінансовою, інвестиційною, – із точки зору стабільності подальшого розвитку найбільш перспективним, на нашу думку, є грошовий потік від основної діяльності. Якщо грошовий потік від основної діяльності не переважає серед інших, можна говорити про загальну низьку якість грошового потоку даного підприємства. Тому співвідношення

Таблиця 4

Класифікація грошових потоків торговельних підприємств

Класифікаційна ознака	Види грошових потоків
Вид фінансово-господарської діяльності	Операційний грошовий потік Інвестиційний грошовий потік Фінансовий грошовий потік
Вид операційної діяльності	Грошовий потік від основної операційної діяльності Грошовий потік від неосновної операційної діяльності
Масштаб діяльності (центри формування грошових потоків)	Грошовий потік по підприємству Грошовий потік по підрозділах Грошовий потік по центрах відповідальності Грошовий потік по окремих господарських операціях
Напрямок руху грошових коштів	Вхідний (позитивний) грошовий потік Вихідний (від'ємний) грошовий потік
Метод обчислення обсягів грошових потоків	Валовий грошовий потік Чистий грошовий потік
Розподіл у часі	Поточні (теперішні) грошові потоки Очікувані (майбутні) грошові потоки
Безперервність формування	Регулярний грошовий потік Нерегулярний грошовий потік
Рівень збалансованості	Збалансований грошовий потік Незбалансований грошовий потік
Рівень достатності обсягу грошового потоку	Надлишковий грошовий потік Дефіцитний грошовий потік
За видом валюти	Грошовий потік у національній валюті Грошовий потік в іноземній валюті
Варіативність направленості руху грошових засобів	Стандартний грошовий потік Нестандартний грошовий потік
Період часу	Короткостроковий грошовий потік Довгостроковий грошовий потік
Передбачуваність виникнення	Повністю передбачуваний грошовий потік Недостатньо передбачуваний грошовий потік Непередбачуваний грошовий потік
Якість грошового потоку за рівнем синхронізації	Грошовий потік високої якості Грошовий потік середньої якості Грошовий потік низької якості
Якість грошового потоку за рівнем збалансованості	Дефіцитний грошовий потік Рівноважний грошовий потік Надлишковий грошовий потік
Якість грошового потоку за рівнем ризику	Грошовий потік високої якості Грошовий потік середньої якості Грошовий потік низької якості

грошових потоків від операційної діяльності до грошових потоків підприємства від звичайної діяльності свідчить про стабільність роботи й якість грошового потоку. Якісний розподіл грошового потоку передбачає оптимальне співвідношення його реінвестування та його використання на споживання.

Таким чином, пропонуємо здійснювати класифікацію грошових потоків за такими ознаками.

Висновки з цього дослідження. Представлена загальна класифікація грошових потоків дає змогу здійснювати ґрунтовний аналіз стану діяльності підприємства з урахуванням особливостей економічної діяльності підприємств торгівлі з метою ефективного управління, виявлення можливих недоліків та можливостей грошового потоку, оцінки перспектив діяльності підприємства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Райс Т. Финансовые инвестиции и риск / Т. Райс, Б. Койли ; пер. с англ. – К. : Торгово-издательское бюро BVV, 1995. – 592 с.
2. Дамодаран А. Инвестиционная оценка. Инструменты и техника оценки любых активов / А. Дамодаран ; пер. с англ. – М. : Альпина Бизнес Букс, 2004. – 1324 с.
3. Фінансовий менеджмент : [підручник] / Кер. кол. авт. і наук. ред. проф. А.М. Поддєрьогін. – К. : КНЕУ, 2005. – 536 с.
4. Бланк И.А. Управление денежными потоками. – К. : Ника-Центр, Эльга, 2002. – 736 с.
5. Лігоненко Л.О., Ситник Г.В. Управління грошовими потоками : [навч. посіб.] / Л.О. Лігоненко, Г.В. Ситник. – К. : КНТЕУ, 2005. – 255 с.
6. Циган Р.М. Удосконалення класифікації грошових потоків з урахуванням сучасних умов господарювання / Р.М. Циган // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 4(106). – С. 150–155.
7. Фецишин М.П. Тактичне планування грошових потоків на підприємствах харчової промисловості : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами» / М.П. Фецишин ; НУХТ. – К., 2014. – 23 с.
8. Семенова С.М. Класифікація грошових потоків підприємства з метою стратегічного управління / С.М. Семенова // Водний транспорт. – 2012. – Вип. 3. – С. 146–152 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vodt_2012_3_30.pdf.
9. Заремба Є.М. Грошові потоки підприємства: сутність і класифікація / Є.М. Заремба // Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. – 2012. – Вип. 2(23).
10. Аристотель. Сочинения : в 4-х т. / Аристотель ; под ред. В.Ф. Асмус. – М. : Мысль, 1975. – Т. 1. – 550 с.
11. ДСТУ ISO 9000:2007 Національний стандарт України. Системи управління якістю. Основні положення та словник термінів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dbn.at.ua/_ld/11/1128_432_iso9000-1-.pdf.
12. Управління якістю. Сертифікація : [навч. посіб.] / Р.В. Бичківський [та ін.]. – К. : Школа, 2005. – 432 с.

Совершенствование процедуры анализа при разработке управленческих мероприятий во внешнеэкономической деятельности предприятия

Гуржий Н.Г.

кандидат экономических наук,
доцент кафедры международной экономики и менеджмента ВЭД
Харьковского национального экономического университета имени Семена Кузнеця

В статье совершенствуется методика диагностики и анализа факторов влияния на эффективность внешнеэкономической деятельности предприятия с помощью комплексно-системного подхода для определения функциональной области управленческого воздействия с учетом согласованности макроэкономических тенденций и вектора развития внешнеэкономической деятельности предприятия.

Ключевые слова: внешнеэкономическая деятельность, экономический анализ, управленческие решения, макроэкономические тенденции, экспорт.

Гуржий Н.Г. ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРОЦЕДУРИ АНАЛІЗУ ПІД ЧАС РОЗРОБКИ УПРАВЛІНСЬКИХ ЗАХОДІВ У ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

У статті вдосконалюється методика діагностики та аналізу факторів впливу на ефективність зовнішньоекономічної діяльності підприємства за допомогою комплексно-системного підходу для визначення функціональної області управлінського впливу з урахуванням узгодженості макроекономічних тенденцій і вектора розвитку зовнішньоекономічної діяльності підприємства.

Ключові слова: зовнішньоекономічна діяльність, економічний аналіз, управлінські рішення, макроекономічні тенденції, експорт.

Hurzhiy N.G. DEVELOPMENT OF THE ANALYSIS PROCEDURE DURING INTERNATIONAL ACTIVITY MANAGEMENT OF ENTERPRISE

In this article it is improved the diagnostic and analysis technique of the influencing factors on the efficiency of international economic activity of the enterprise via an integrated systems approach for determining the functional area of managerial influence, taking into account the coherence of macroeconomic trends and the direction of the enterprise's international economic activity development.

Keywords: international economic activity, economic analysis, management decisions, macroeconomic trends, export.

Постановка проблемы в общем виде.

Финансовый кризис негативно повлиял на экономическую ситуацию во всем мире. Особенно его воздействие ощутимо в развивающихся и постсоветских странах, в том числе и в Украине. Сегодня, когда последствия мирового кризиса совпали во временных рамках с политическим и экономическим кризисом в стране, для предприятий особенно важна своевременность и эффективность управленческих решений при осуществлении внешнеэкономической деятельности. Внешнеэкономическая деятельность Украины как важная составляющая национальной экономики и один из рычагов посткризисного ее восстановления нуждается в пристальном внимании аналитиков. Экономический анализ дает возможность оценить закономерности развития, выявлять направления воздействия и производить контроль над результативностью пред-

лагаемых мероприятий на различных уровнях управления.

Анализ последних исследований и публикаций. Теоретические основы экономического анализа на предприятии рассматривается в работах Баканова М.И. [2], Басовского Л.Е. [3], Лысенко Д.В. [11], Санникова И.Г. [13]. Однако недостаточно внимания уделяется ранжированию управленческих мероприятий после проведения анализа согласно направленности, срочности и необходимости их осуществления, согласованию способов достижения целей предприятия с макроэкономической тенденцией развития государства.

Формулирование цели статьи (постановка задания). Целью статьи является обоснование направленности управленческих решений по повышению эффективности внешнеэкономической деятельности предприятия с помощью экономического анализа.

Изложение основного материала исследования. Для определения направления улучшения показателей внешнеэкономической деятельности предприятия, согласно существующей тенденции развития экономики, разработана поэтапная методика проведения анализа, схема которой представлена на рис. 1.

Первые два этапа представляют собой анализ изменений экономических показателей страны, в частности, внешнеэкономической деятельности. Для анализа экспортной составляющей внешней торговли на третьем этапе предлагается оценить динамику приростов объемов поставок товаров на мировой рынок. Далее, соответственно сравнительному анализу изменения экспорта по отраслям, необходимо определить исследуемую отрасль и факторы, влияющие на развитие ее внешней деятельности. Следующим этапом является выбор подхода к проведению экономического анализа предприятия определенной отрасли. Пятый этап – определение пути улучшения показателей внешнеэкономической деятельности и, соответственно, конкурентоспособности предприятия на мировом рынке. Завершающим этапом является разработка соответствующих мероприятий и предложений в пределах определенной подсистемы управления.

Системный подход, использованный при составлении методики, подразумевает наличие обратной связи между этапами. При этом ее длина будет зависеть от масштабов проведения анализа – на микро-, мезо- или макроуровне. После осуществления шестого этапа методики на уровне предприятия его выходные показатели будут исходными при определении подхода к проведению анализа деятельности субъекта хозяйственной деятельности (четвертый этап). Если целью является оценка изменений макроэкономического состояния, соответственно, нужно начинать анализ с первого этапа. Необходимость обратной связи и осуществление цикла анализа предложенной методики будут зависеть от соответствия полученных показателей на выходе этапа с целями, заданными на его входе.

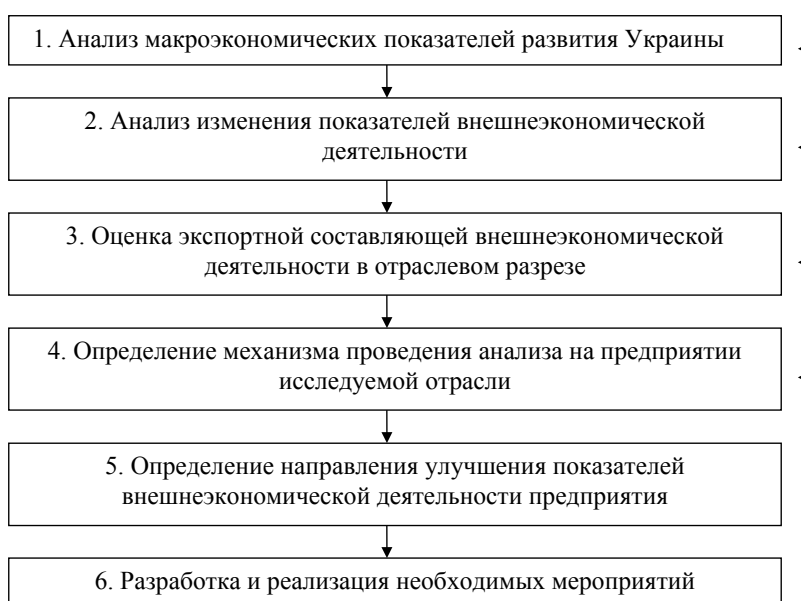
Первый этап методики – анализ макроэкономических пока-

зателей развития страны. По итогам 2015 г. украинская экономика имеет тенденцию продолжительной стагнации: индекс промышленной продукции в сравнении с 2014 г. составляет 86,6%, индекс сельскохозяйственной продукции – 95,2%; экспорт товаров – 69,1%; индекс потребительских цен – 148,7% [15]. Таким образом, в результате первого этапа анализа можно сделать вывод об отсутствии позитивных тенденций в экономическом развитии страны, ухудшении макропоказателей и углублении экономического кризиса.

Один из важнейших показателей на втором этапе анализа – полученное положительное сальдо внешнеторгового баланса Украины согласно данным за январь-ноябрь 2015 г. Оно составило 249,5298 млн. долл., что является хорошим результатом внешнеэкономической деятельности, учитывая значительное снижение экспорта и импорта (69,1% и 68,8% соответственно) [15].

Необходимо сосредоточить все усилия на прекращении экономического спада и восстановлении уровня макроэкономических показателей до предкризисного, особенно во внешнеэкономической деятельности. При этом кризисное состояние экономики и необходимость рационального использования денежных средств обуславливают потребность в точности определения управленческих мероприятий на уровне предприятия для поддержания тенденции восстановления.

На третьем этапе проводится анализ и определяется отрасль экономики, на экспорт продукции которой необходимо обратить вни-

Рис. 1. Структурно-логическая схема проведения анализа и определения направленности управленческих мероприятий

мание. Для этого следует сравнить прирост (спад) объемов реализации товаров на внешнем рынке в определенный период времени с продажами аналогичного предшествующего периода. Данные по определенным отраслям отображены на рис. 2 [15].

Как видно из рис. 2, наибольший спад экспорта товаров в 2015 г. показывает машиностроение. При этом данная отрасль является второй по удельному весу в общем объеме экспорта. Химическая промышленность также имеет негативное снижение из-за нестабильной политической и финансовой ситуации на рынке, а также колебаний валютного курса и непропорционального изменения цен на топливные материалы. Данная ситуация в современных условиях вызвана также негативными с точки зрения возможностей развития экспорта тенденциями на мировом рынке. В ряде третьих стран, таких как Индия, Китай, Россия, Египет, введены экспортные квоты и пошлины на сырьевую продукцию, в Индии и Индонезии введена стандартизация и лицензирование при ввозе металлургической продукции, а в Китае и США проводится политика скрытого протекционизма путем увеличения объема госзакупок и инвестиционных ограничений в металлургии. Таким образом, существует небольшая вероятность быстрого восстановления данных отраслей в разрезе объемов экспорта продукции.

Наименьший спад экспорта товаров имеет аграрный сектор – в сравнении с 2014 г. в 2015-м он составил около 15%. Так как в Украине существуют благоприятные условия для развития сельского хозяйства и конъюнктура внешнего рынка на данный момент благоприятная для внешней деятельности аграрного сектора благодаря усилению евроинтеграции, на возможное восстановление показателей прироста экспорта данной отрасли необходимо обратить внимание в первую очередь.

Ситуация, которая сложилась сейчас на мировом рынке, где динамично растут цены на продовольственное и фуражное зерно – от 70 до 100% [17], достаточный урожай зерновых украинских аграриев еще раз подтверждает, что Украина может существенно увеличить долю поставок на мировом рынке продовольствия начиная с экспорта зерновых культур. За последний год видны такие тенденции: во-первых, повышение внешнего спроса на зерно, подсолнечник в связи с неурожаем в отдельных странах, а также ростом объемов изготовления биотоплива, сырьем для которого является зерно; во-вторых, рост динамики численности населения, которая опережает динамику производства продовольствия. Но, несмотря на сложившиеся благоприятные внешние факторы для экспорта продукции АПК, прирост его объемов является меньшим, чем в 2014 г. Одной из причин снижения экспорта аграрной продукции является недоста-

Рис. 2. Прирост экспорта товаров в январе-ноябре 2015 г. аналогичного периода в 2014 г.

точность развития механизма государственной поддержки конкурентоспособности АПК. Для ведения конкурентной борьбы на внешнем рынке агропромышленному предприятию необходимо иметь достаточный уровень показателей конкурентоспособности: экономических – цены и себестоимости, качества товара, а также полезности товара [12]. На данный момент внутренние факторы не обеспечивают это условие. В Украине отсутствует развитая инфраструктура для экспорта сельскохозяйственной продукции, существуют барьеры из-за несоответствия украинской молочной, мясной продукции международным стандартам качества, не выработана политика финансирования аграрных предприятий с учетом специфики их деятельности.

Поэтому особую актуальность приобрела проблема поиска научно обоснованных механизмов усовершенствования внешнеэкономической деятельности АПК, повышение конкурентоспособности отечественной аграрной продукции, защиты внутреннего рынка от недобросовестной конкуренции и поставок товаров АПК, которые в достаточном количестве производятся или могут производиться в Украине.

Одной из важных задач в сельском хозяйстве, учитывая рост его масштабов, осложнение экономических связей, является усовершенствование системы и методов управления с целью максимального использования возможностей развития экономики. Большое значение для решения данной задачи имеет обеспечение широкого внедрения экономического механизма хозяйствования, повышение научной обоснованности направлений производства, усиления контроля их соблюдения, разработка мероприятий по обеспечению высокой эффективности производства.

Среди средств поиска резервов производства, проведения всесторонней и объективной оценки и изучения работы предприятий важным является анализ хозяйственной деятельности. Именно комплексный экономический анализ приобретает большое значение для улучшения всей экономической работы на разных уровнях управления производством [11].

Исследование аналитической работы в сельскохозяйственных предприятиях показало, что организация проведения экономического анализа и его содержание еще не соответствуют основным научным требованиям. В большинстве хозяйств еще недостаточно уделяют внимание экономическому анализу

в процессе производства. В некоторых хозяйствах такой анализ если и проводится, то носит формальный характер.

Значимость экономического анализа в управлении организацией, сложность исследуемых явлений и процессов определяют разнообразие научного аппарата. Поэтому, следуя предложенной методике, на четвертом этапе необходимо определить механизм проведения исследования. Анализ теории и практики экономического анализа позволил исследовать множество используемых научных подходов: системного, комплексного, интеграционного, маркетингового, функционального, предметного, динамического, воспроизводственного, процессного, нормативного, количественного [7].

Применение различных подходов в экономическом анализе имеет свои особенности: для некоторых подходов условием применения являются развитые и устоявшиеся рыночные отношения, некоторые имеют достаточно узкий предмет исследования, не учитывают анализ мирового рынка, влияние научно-технического прогресса, следовательно, имеют актуальность лишь на момент осуществления.

При системном подходе любая система (объект) рассматривается как совокупность взаимосвязанных элементов, имеющая выход (цель), вход, связь с внешней средой, обратную связь. Системный подход способствует адекватной постановке проблем и выработке эффективной стратегии их разрешения.

Комплексный подход ориентирует на выполнение всех этапов анализа: исследование всех сторон деятельности предприятия с использованием соответствующих источников сведений; обоснование правильности планирования и оптимальности планов; изучение элементов экономической работы; изучение и измерение влияния факторов, причин и резервов; оценка работы и соизмерение ее результатов с затратами; обобщение результатов анализа с разработкой необходимых мероприятий; проверка их выполнения.

То есть системно-комплексный анализ – это такой анализ, при котором изучаются сложные управленческие проблемы путем представления изучающихся объектов в виде систем, т. е. как комплексы взаимосвязанных элементов, находящихся в соответствующем движении. В свою очередь, каждая такая система является подсистемой другой, большей системы. При этом каждая из проблем рассматривается системно с учетом многих аспектов управления и в связи с другими про-

блемами. Системный анализ базируется на теории систем, по которой система определяется как комплекс взаимосвязанных между собой объектов, образующих сложное единство, состоящее из отдельных частей (подсистем), размещенных упорядочено относительно определенной схемы или плана.

Особенностью методологии системного анализа является то, что при таком исследовании проблемы используются как традиционные методы анализа, так и методы и приемы, присущие именно этому анализу. Значительное место среди них принадлежит использованию экономико-математических методов, таких как математическое программирование (линейное и динамическое), методы корреляционно-регрессивного анализа, теория массового обслуживания, теория игр и др. Суть метода анализа заключается в том, что сначала рассматривается общая картина объекта, а затем происходит его мнимое расчленение на части, и каждая часть изучается отдельно. Завершается анализ суммированием полученных знаний и их синтезом. На последнем этапе, т. е. на этапе обобщения приобретенных в результате анализа знаний, происходит возврат к исходному пункту, но следующий цикл анализа проводится на основе новых показателей.

Учитывая специфику менеджмента в аграрной сфере, где важную роль играют прогнозирование, особенности финансирования предприятий, изменяющаяся экономическая ситуация как на внутреннем, так и на внешнем рынке, с точки зрения объективности, точности и обоснованности принятия управленческих решений, комплексно-системный подход к анализу в данной сфере наиболее рекомендован. Он обеспечивает целостность

исследования, охватывая все уровни управления предприятием, имеет стратегическую направленность и дает возможность определять наиболее эффективные рычаги повышения показателей конкурентоспособности предприятия.

На пятом этапе методики рассматривается применение комплексного анализа эффективности внешнеэкономической деятельности как составляющей уровня конкурентоспособности предприятия.

При этом осуществляется исследование экспортной и импортной составляющих подсистемы общехозяйственного функционирования. Соответственно, относительно экспортной деятельности проводят анализ рациональности использования оборотного капитала, накладных расходов, эффективности экспорта, выполнения обязательств. При анализе импорта предприятия рассматривают уровень и качество выполнения обязательств по контрактам с иностранными партнерами, анализируют динамику импорта, накладные издержки, а также рассчитывают эффективность импортной деятельности.

В табл. 1 произведен анализ эффективности экспорта крупного овощного производителя – предприятия «Агрохолдинг» по данным объёмов экспорта, цены и себестоимости единицы продукции [16].

Согласно произведенным расчетам, эффективность экспорта в первой половине 2015 г. снизилась по сравнению с 2014 г. При этом выросла доля накладных расходов по сравнению с выручкой и себестоимостью продукции.

На эффективность экспорта влияют такие факторы, как экспортная цена, уровень накладных расходов, себестоимость единицы

Таблица 1

Расчет эффективности экспорта в 2014 г. – I полугодии 2015 г.

Показатель	2014 г.		2015 г.
	I полугодие	II полугодие	I полугодие
Количество единиц, т	425	1695	1662
Цена за единицу, грн.	1900	2110	3600
Себестоимость единицы, грн.	1230	1472	1866
Выручка, грн.	807691	3576450	5981564
Себестоимость, грн.	522750	2495040	3101292
Накладные расходы, грн.	87930	486880	1897930
В % к выручке	11	14	32
В % к себестоимости	17	20	61
Итого полная себестоимость, грн.	610680	2981920	4999222
Эффективность, %	132	119	120

товара [7]. Для изучения влияния данных факторов на эффективность экспорта «Агрохолдинга» используется метод цепных подстановок [2].

Результаты анализа представлены в табл. 2.

Таблица 2
Влияние факторов на эффективность экспорта товаров

Год	Всего	Прирост			
		В том числе за счет изменения			
		Количества	Цены	Накладных расходов	Себестоимости
2014	- 38	-	15	-3	- 50
2015	10	-	94	-47	- 37

Из табл. 3 видно, что количество экспортированной продукции само по себе на уровень эффективности не влияет; рост цены увеличивает уровень показателя, но в то же время увеличение накладных расходов и себестоимости уменьшает эффективность экспорта. При этом в 2015 г. возросло влияние изменения накладных расходов, а влияние себестоимости уменьшилось. Таким образом, в первую очередь необходимо найти способы уменьшения уровня накладных расходов.

Накладные расходы при экспорте агропромышленной продукции содержат затраты по перевозке, перевалке и хранению товаров. Данные виды затрат являются объектом управления транспортной и складской логистики. Однако накладные расходы возникают в процессе распределения продукции, и определяя критерий минимума затрат, необходимо учитывать ориентированность сбытовой логистики на потребителя и удовлетворение требуемых качественных условий поставок.

Согласно зарубежным данным, применение научно обоснованных методов логистики дает возможность снизить уровень затрат на 20%, товарные запасы – на 30–70%, сократить время обращения товаров на 20–50% [14]. Таким образом, для уменьшения накладных расходов при внешней деятельности исследуемого предприятия, учитывая предмет логистического управления и мировой опыт, в первую очередь необходимо обратить внимание на качество логистического менеджмента на предприятии.

Проведенный анализ факторов [6; 10], влияющих на организацию и функционирование распределительной логистики, позволил сформировать три вектора воздействия на качество логистического менеджмента аграрного предприятия на внешнем рынке: материально-технический, организационно-экономический и социальный. Для оптимизации показателей расходов сбытовой системы и получения стабильной тенденции их снижения в долгосрочном периоде, меры воздействия необходимо осуществлять одновременно по трем направлениям. Мероприятия по совершенствованию материально-технического обеспечения системы сбыта содержат организацию необходимого складского и тарного хозяйства, транспортных и информационных коммуникаций. Улучшение организационной и экономической подсистемы комплексного управления распределительной логистикой требует координации и сообщения связанных функций планирования поставок и перевозок продукции; рационального распределения логистических функций между структурными подразделениями транспортных и складских организаций; развития методов управления, обеспечивающих экономию затрат на хранение и транспортировку. Социальный вектор влияния подразумевает внедрение системы экономического стимулирования работников логистического процесса с целью улучшения его конечных результатов.

Таким образом, анализ эффективности экспорта определенного аграрного предприятия показал, что накладные расходы особенно влияют на исследуемый показатель. Для уменьшения доли этих расходов необходимо совершенствование системы сбыта продукции согласно принципам логистики. Анализ факторов, влияющих на величину показателей эффективности распределительной логистики, позволил сгруппировать мероприятия относительно их сферы воздействия, что способствует комплексному подходу к процессу оптимизации совокупных накладных расходов при сбыте товаров и доставке их покупателю.

Необходимость усовершенствования распределительной логистики в первую очередь обоснована проведением комплексно-системного анализа на предприятии. Данный подход к экономическому анализу был выбран как наиболее соответствующий поставленной цели на высшем уровне управления и особенностям функционирования аграрных предприятий. Применение комплексно-системного

подхода позволило определить тенденции в развитии предприятия, выявить проблемы и факторы, которые на них влияют, оценить степень их воздействия и разработать необходимые мероприятия для устранения негативных тенденций, учитывая направление деятельности предприятия. Последовательное, поэтапное проведение анализа дало возможность выбрать функциональную область управления, чтобы повысить скорость реагирования управляющей системы на внешние и внутренние факторы влияния, а также производить постоянную оценку и сравнение качества решений, влияющих на уровень показателей конкурентоспособности предприятия.

Выбор аграрного сектора экономики как объекта исследования при задаче улучшения показателей внешнеэкономической деятельности обоснован анализом приростов объемов экспорта в отраслевом разрезе и определением влияния на развитие отрасли внешних факторов.

Выводы с данного исследования. Таким образом, благодаря анализу направления осуществления заданной цели образовалась логическая иерархия способов ее достижения, то есть осуществляется согласованность целей на всех уровнях управления. Данная взаимосвязь достигнута благодаря структурированию этапов проведения комплексно-системного анализа с целью улучшения показателей экономической деятельности

предприятия. Особенность методики состоит в том, что она охватывает и согласовывает макро-, мезо- и микроуровни управления, повышает информированность управленцев и своевременность принятых решений за счет учета состояния предыдущих блоков. Механизм обратной связи позволяет оценить результативность повышения качества менеджмента предприятия с точки зрения улучшения отраслевых показателей, внешнеэкономической деятельности и страны в целом. В итоге осуществляется комплексная диагностика экономической системы с целью достижения соответствия заданного и фактического уровней показателей деятельности, что достигается через совершенствование управления определенными хозяйственными подсистемами. Так, увеличение эффективности экспорта предприятия в дальнейшем повлияет на динамику экспорта аграрной отрасли экономики, что, в свою очередь, отобразится в улучшении показателей внешнеэкономической деятельности страны. То есть предложенная методика соответствует тенденции восстановления экономики, и возобновление экономического потенциала Украины во время политического и экономического кризиса одновременно является инструментом повышения показателей конкурентоспособности предприятия благодаря развитию и усовершенствованию управления внешнеэкономической деятельностью.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Андрійчук В.Г. Економіка аграрних підприємств : [підручник] / В.Г. Андрійчук ; 2-ге вид., доп. і перероб. – К. : КНЕУ, 2002. – 516 с.
2. Баканов М.И., Шеремет А.Д. Теория экономического анализа / М.И. Баканов, А.Д. Шеремет. – М. : Финансы и статистика, 2000. – 416 с.
3. Басовский Л.Е., Лунева А.М. Экономический анализ : [учеб. пособ.] / Л.Е. Басовский, А.М. Лунева. – М. : ИНФРА-М, 2008. – 224 с.
4. Гаджинский А.М. Практикум по логистике / А.М. Гаджинский. – М. : Маркетинг, 1999. – 128 с.
5. Дыбская В.В. Управление складированием в цепях поставок / В.В. Дыбская. – М. : Альфа-Пресс, 2009. – 720 с.
6. Кальченко А.Г. Логістика : [підручник] / А.Г. Кальченко. – К. : КНЕУ, 2003. – 284 с.
7. Комплексный экономический анализ хозяйственной деятельности : [учеб. пособ.] / А.И. Алексеева, Ю.В. Васильев, А.В. Малеева, Л.И. Ушвицкий. – М. : Финансы и статистика, 2006. – 672 с.
8. Ковалев В.В., Волкова О.Н. Анализ хозяйственной деятельности предприятия / В.В. Ковалев, О.Н. Волкова. – М. : ПБОЮЛ М.А.Захаров, 2001. – 424 с.
9. Ковальчук М.І. Економічний аналіз у сільському господарстві : [навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц.] / М.І. Ковальчук. – К. : КНЕУ, 2002. – 282 с.
10. Лебедев Ю.Г. Логистика. Теория гармонизированных цепей поставок / Ю.Г. Лебедев. – М. : МГТУ им. Н.Э. Баумана, 2007. – 488 с.
11. Лысенко Д.В. Комплексный экономический анализ хозяйственной деятельности : [учеб. для вузов] / Д.В. Лысенко. – М. : ИНФРА-М, 2008. – 320 с.

12. Моисеев В.Д., Набока А.А. Современное состояние и совершенствование методики мониторинга конкурентоспособности и устойчивости аграрного предприятия / В.Д. Моисеев, А.А. Набока // Научный журнал КубГАУ, 2008. – С. 21-33.
13. Санникова И.Н., Стась В.Н. Комплексный экономический анализ / И.Н. Санникова, В.Н. Стась. – Барнаул, 2003. – 327 с.
14. Смирнов И.Г., Косарев Т.В. Транспортная логистика / И.Г. Смирнов, Т.В. Косарев. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 224 с.
15. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.goskomstat.gov.ua.
16. Український клуб аграрного бізнесу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.agribusiness.kiev.ua/.

Система критеріїв класифікації міжорганізаційних мереж

Данилович-Кропивницька М.Л.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри теоретичної та прикладної економіки
Національного університету «Львівська політехніка»

У статті обґрунтовано концептуальні та методологічні засади щодо формування системи критеріїв класифікації міжорганізаційних мереж (МоМ). Запропонована система критеріїв класифікації спирається на спіраль фондування для представлення базових понять актуалізації та інтеграції мережових інтегративних конструктивів і складається з двох проранжованих за ступенем вагомості рівнів формування і функціонування МоМ. Досліджено проблеми зв'язків і взаємовідносин між учасниками мережі з точки зору функціонування мережі та її структури в умовах зміни геополітичних пріоритетів.

Ключові слова: мережева взаємодія, міжорганізаційні мережі, система критеріїв класифікації, структура мережі, інформаційні та комунікаційні зв'язки.

Данилович-Кропивницкая М.Л. СИСТЕМА КРИТЕРИЕВ КЛАССИФИКАЦИИ МЕЖОРГАНИЗАЦИОННЫХ СЕТЕЙ

В статье обоснованы концептуальные и методологические основы формирования системы критериев классификации межорганизационных сетей (МоМ). Предложенная система критериев классификации базируется на спирали фондирования для представления основных понятий актуализации и интеграции сетевых интеграционных конструктов и состоит из двух проранжированных по степени значимости уровней формирования и функционирования МоМ. Исследованы проблемы связей и взаимоотношений между участниками сети с точки зрения функционирования сети и ее структуры в условиях изменения геополитических приоритетов.

Ключевые слова: сетевое взаимодействие, межорганизационные сети, структуры сети, система критериев классификации, информационные и коммуникационные связи.

Danylovysh-Kropyvnytska M.L. SYSTEM OF CRITERIA FOR INTER-ORGANISATIONAL NETWORK CLASSIFICATION

The article examines conceptual and methodological principles for a system of criteria with which to classify inter-organisational networks. The suggested system is based on funding spiral that is used to define basic notions for actualisation and integration of network constructions and consists of two value-range levels of inter-organisational network formation and functioning. It studies the problems of linkages and relations between network members from the viewpoint of network structure and functioning under changing geopolitical priorities.

Keywords: network interaction, inter-organisational networks, system of classification criteria, network structure, information and communication relations.

Постановка проблеми. Впровадження Міжорганізаційних мереж (МоМ) у реалізацію технічних, технологічних та соціальних проектів відрізняється великою різноманітністю, серед яких в економічній літературі виділяють інноваційний тип мереж. Така спеціалізація, де у структурі мережі крім промислових і виробничих підприємств і фінансових установ, знаходяться центри навчання та інновацій, трансферу технологій, дає можливість швидко та ефективно розподіляти нові знання, наукові відкриття і винаходи. Ця тенденція є наслідком розвитку інформатизації суспільства, комплексних рішень, нових підходів до розв'язання проблем конкуренції в умовах глобалізованої економіки, швидкого розповсюдження

високотехнологічних продуктів і високого рівня ризиків на нових ринках.

Потрібно зазначити, що концептуальні дослідження цих мереж є невід'ємною частиною організаційної культури сучасного суспільства і поки що не створені.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвиток міжорганізаційних мереж поширюється і їх вплив на різні сфери діяльності суспільства тільки посилюється. Лідуючі позиції тут займають ритейл-компанії, корпорації автомобілебудівників, аутсорсингові та ІТ-компанії, віртуальні корпорації. Однак зв'язок мережевої взаємодії із механізмами інноваційного розвитку в науковій літературі вивчено мало та інтерес до цих питань стосується не тільки економічного аналізу,

а й сфери соціології, практичної психології, менеджменту, економічної географії тощо.

Ретроспективний аналіз опублікованих за останні роки досліджень мережових взаємодій, відрізняється великою розрізненістю, що абсолютно об'єктивно відповідає міждисциплінарній природі та складності самого предмету дослідження. Концептуалізацією мережової економіки, яка знаходиться на вістрі наукових досліджень, займаються відомі зарубіжні вчені (К. Імаї, Х. Ітамі, М. Кастельс, К. Кук, Р. Майлз, Ч. Сноу, Г. Тореллі, Р. Емірсон, Д. Катуюков, Н. Смородінська та багато інших).

Теоретичне обґрунтування механізмів мережової взаємодії і ролі організацій, установ, інституцій, ринків в конкурентному середовищі почнемо з розроблення системи критеріїв класифікації МоМ. Питанням розробки критеріїв для дослідження мереж займалися такі вчені, як Р. Акрол, А. Алейнова, А. Грандори, Дж. Сода, Г. Джереффі, Дж. Хамфрі, Т. Сторджона, В. Зігерт, Й. Зюдов, А. Віланд, М. Кастельс, Ю. Кривоуско, Р. Майлз, Ч. Сноу, К. Моллер, А. Раджала, Р. Патюрель, Х. Хінтерхюбер, Б. Левін, М. Шерешева. Вони використовують «зручні» для дослідження один чи кілька критеріїв, переважно: спільне цілеутворення; структура мережі; тип, щільність та характер зв'язків між економічними агентами як елементами системи, які не потребують ранжування.

Постановка цілей. Предметом дослідження статті є обґрунтування концептуальних і методологічних засад для розробки системи критеріїв класифікації МоМ на основі попередніх досліджень автора із використанням принципів побудови спіралі фундування.

Виклад основного матеріалу. Запропонована автором система критеріїв класифікації МоМ, яка спирається на спіраль фундування [1, с. 71-74; 2, с. 169-171], складається з двох рівнів формування і функціонування МоМ, які, у свою чергу, проранжовані за ступенем вагомості:

1 рівень:

- за цілями і місією;
- за структурою мережі;
- за відношеннями між агентами;
- за зв'язками і обмеженнями;
- за основними компетенціями.

2 рівень:

- за організаційною формою;
- за розміром та складом учасників;
- за термінами функціонування;
- за щільністю і швидкістю руху потоків інформації, матеріальних і людських ресурсів.

Розглянемо окремо та детальніше ці критерії.

Мета (місія) створення МоМ не є детерміністично фіксованою, вона може розвиватися не єдиним способом в часі і конкретизується за допомогою системи цілей. Основна місія для створення МоМ – це економічна інтеграція або квазіінтеграція на рівні окремих підприємств, корпорацій та організацій. Цілі здебільшого розглядаються у часовому аспекті, тому поділяються на тактичні та макроекономічні цілі. Основні тактичні цілі: підсилення взаємозв'язків та взаємодії, об'єднання суб'єктів управління і т.д. Тактичні цілі завжди є конструктивними і визначають засоби і методи взаємодії, терміни дій, а тому інколи набувають самостійного значення.

Основні функції МоМ є перетворення мети (місії) як елементу системи в дії, які виконуються відповідно до неї, здійснення активних дій щодо реалізації мети або місії. Мету (місію) функціонування МоМ можна відтворити за допомогою множини аспектів: потреб, прогнозу, характеру дій на основі законодавчої бази, засобів, методів, динамічної цілісності, моделювання майбутнього.

Поняття структури МоМ є одним із основних, оскільки саме вона, з точки зору системного аналізу, пояснює зв'язки, взаємодію формування та розширення мережі. Структура мережі – це множина економічних агентів, які знаходяться у взаємодії у певному визначеному порядку, необхідному для реалізації функції мережі. Очевидно, структуру мережі будемо розглядати як стійку впорядкованість взаємозв'язків її агентів у просторі та часі, оскільки зміна цих параметрів як множини системотворчих відношень, може призвести до зміни не лише основних функцій мережі, але і її самої.

Структура мережі зберігається та розширюється через її функціональні трансформації. Вона також тісно пов'язана зі зв'язками (вертикальними, горизонтальними, діагональними та ін.) і повністю її можна охарактеризувати, розглядаючи їх в сукупності. Залежно від призначення мережі, від характеру її функцій та зв'язків, можна виділити такі основні типи структур: ієрархічна, кістякова, матрична.

Незважаючи на те, що ієрархічна структура найбільш поширена в конфігурації об'єднань підприємств, вона має низку недоліків, зокрема, це структура підпорядкування, тобто з нерівноправними зв'язками – дії в одному напрямку виявляють набагато більший вплив, ніж в оберненому. У більшості випадків пря-

мий зв'язок – це керування і керуюча інформація, обернений – це інформація про виконання та відхилення. На практиці застосовують два види ієрархічних структур: деревовидну та ромбовидну (рис. 1).

Деревовидна ієрархічна структура є найпростішою для аналізу та реалізації. У більшості випадків у ній виділяються ієрархічні рівні – групи елементів, що знаходяться на однаковій віддалі (виміряно як кількість ребер) від головного елемента (кореня дерева). Структури цього типу є надзвичайно поширеними (наприклад, ієрархія проектування складної системи, ієрархія цілей складної організаційної системи, ієрархія процесів за ознакою керованості у живому організмі тощо).

Ромбовидна ієрархічна структура приводить до множинної (частковий випадок – подвійної) підпорядкованості, належності елементів нижнього рівня (наприклад, використання одних і тих самих даних або результатів вимірювань у різних завданнях, участь однієї проектною групи у роботі кількох колективів тощо).

Будь-яка ієрархічна структура звужує можливості і гнучкість мережі. Елементи нижнього рівня обмежують домінування верхнього рівня, але здатні впливати на них лише частково і з певною затримкою. Водночас введення ієрархії спрощує створення та функціонування системи. Негативні наслідки ієрархії достатньо часто долаються шляхом зменшення жорсткості підпорядкування, можливістю самостійно реагувати на деякі дії без жорсткої регламентації згори.

Для ефективного функціонування МоМ можна застосовувати матричну структуру, яка характеризується множиною різноманітних зв'язків і є багатоваріантною щодо шляхів здійснення основних функцій мережі. Це

особливо важливо при трансфері інформації та знань всередині мережі, що забезпечує її високу надійність. Уперше матричну форму організації мережі було подано ще у 1965 р. у роботі [3], де економічні агенти мережі функціонують не лише для досягнення поставлених цілей, а й за проектним принципом.

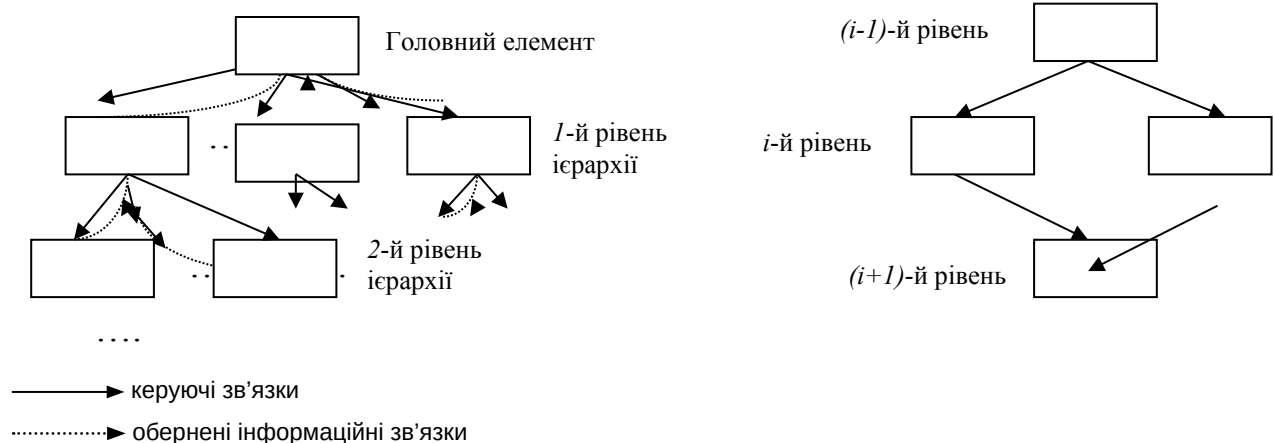
Структури мережі можуть включати різні комбінації взаємозв'язків і така структура називається «гібридною». Гібридна структура поєднує особливості матричної та ієрархічної взаємодії при формування МоМ. У таких структурах можливі декілька центрів керування без єдиного центру керування вищого рівня, які приймають рішення згідно до спільних цілей.

Більшість авторів класифікують мережі за типом відносин: вертикальні – це організації вздовж ланцюга вартості; горизонтальні – це мережі, які об'єднують ресурси, весь потенціал у одній функціональній сфері (спільні торговельна політика, наукові дослідження, виробничі проекти тощо).

Питання зв'язків і взаємовідносин між учасниками мереж доцільно детальніше розглянути з точки зору процесу функціонування мережі і її структури, оскільки саме структуру мережі розглядаємо через призму взаємин із економічними агентами. Функції міжорганізаційної мережі, як і будь-якої системи, реалізуються через потоки: матеріальні та інформаційні, а сама структура мережі – це множина обмежень на потоки в просторі та часі.

Характеристика зв'язків в МоМ можуть бути неформальними, гнучкими, але із взаємозалежністю і глибоко довірчими відносинами серед учасників мережі. Тому ці зв'язки можна поділити на інформаційні та комунікаційні.

Інформаційні зв'язки є домінуючими і вони зазвичай супроводжують матеріально-тех-

а) деревовидна ієрархічна структура б) ромбовидна ієрархічна структура;

Рис. 1. Два види ієрархічних структур

нічні, енергетичні та людські потоки, вплив яких фіксується у вигляді інформації. Поняття «інформації» має високий ступінь універсальності і для вивчення цих потоків доцільно розглядати інформаційні моделі мережі, зокрема із використанням елементів теорії графів. Модель будемо зв'язувати з основними класами простих графів, в яких інформаційні зв'язки пов'язані зі структурою мережі і, відповідно, діляться на: лінійні; паралельні; кільцеві; зіркові; структури кола; структури з багатьма центрами керування.

У лінійній послідовній моделі кожен елемент, крім крайніх, зв'язаний з двома сусідніми. Інформація, що передається з одного кінця до іншого, є доступною всім учасниками мережі. Якщо розривається будь-який організаційний зв'язок, система зазнає руйнування, оскільки зв'язок між розірваними частинами є неможливий. Відношень «керування-підлеглість» у таких системах немає, оскільки всі зв'язки вважаються рівноцінними.

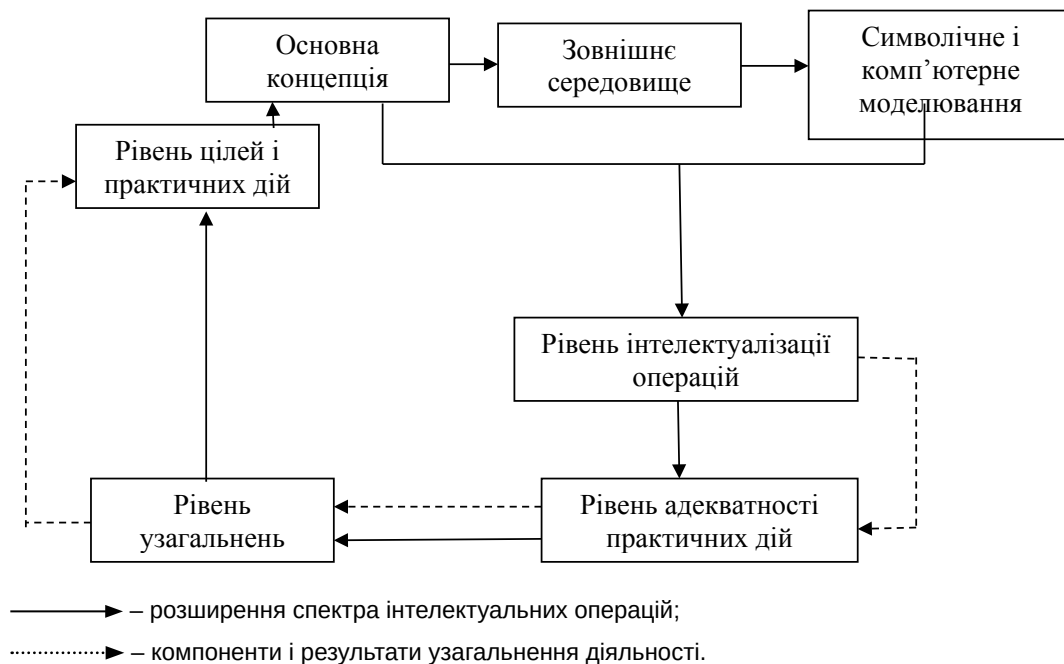
Система, що має паралельну будову, відрізняється від лінійної більшою швидкістю обміну інформацією та більшою надійністю. Кільцева структура має замкнуту будову із еквівалентними зв'язками. Перевагами над лінійною структурою є скерованість інформаційного обміну в обох напрямках, що дозволяє підвищити швидкість і надійність системи (у випадку розриву система буде функціону-

вати як лінійна). У структурах типу зірки наявний центральний керуючий елемент, через який замикаються всі зв'язки, їх можна вважати частковим випадком ієрархії. Структура кола є частковим випадком неповної багатозв'язної задачі. Структура з багатьма центрами керування це узагальнення ромбовидної структури без керуючого елемента вищого рівня.

Труднощі та відсутність відкритості зв'язків, які виникають при обміні інформацією між різними агентами мережі, можуть різко знизити результативність структури, в рамках якої ці суб'єкти взаємодіють. В той же час, якщо вдасться знайти форми взаємодії, при якій інтенсифікується обмін інформаційними потоками і використання ІТ-технологій, то результативність функціонування мережі є достатньо високою, що відображається на результатах конкурентоспроможності та швидкості реакції на кон'юнктуру ринку.

Комунікаційні зв'язки об'єднані з організаційною структурою мережі, яка накладає на них обмеження. Дослідження цих зв'язків буде проведено за допомогою основних понять та тверджень теорії графів.

Далі МоМ можна досліджувати за формою управління, за ступенем відкритості, за термінами існування, за кількістю центрів управління тощо. Але ці ознаки є вторинними та детально проаналізовані у роботі [4].

Рис. 2. Генезис мережі на основі спіралі фіндування за допомогою моделювання

Джерело: сформовано автором

Перший етап створення мережевих структур вимагає застосування тільки управлінських технологій. Однак оптимізація всіх процесів створення і функціонування МоМ виявляється неможливою без певного рівня і якості комунікацій і координації економічної діяльності. В МоМ, які орієнтуються на створення інноваційних продуктів/послуг і зростаюче використання ІКТ, ініціюють процеси стандартизації, які виступають як фактор підвищення загальної ефективності самої мережі, а це, в свою чергу, і є каталізатором інтеграційних процесів. У практичній діяльності підприємств, які є структурними економічними агентами мережі, розвиток взаємовигідної співпраці з партнерами і використання ІКТ, є основою управління мережі. Генезис мережі подано на рисунку 2.

Чим вищий рівень стандартизації бізнес-процесів у партнерів і економічних агентів по мережі, тим більше вони інвестують у створення центру управління інформаційними потоками та якістю управління, взаємодією.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Важливим елементом підходу оздоровлення і підвищення ефективності економіки в умовах децентралізації є те, що програма розвитку повинна орієнтуватися на розвиток необхідної інфраструктури як фізичної, так і на підтримку промислового розвитку, впровадження нових технологій. Основною задачею регіональної адміністрації і державних органів влади при децентралізації бізнесу і мережевому підході є налагодження взаємодії між учасниками всього процесу, при якому сумісно розробляються і реалізуються єдині стратегічні плани і програми, а утворені в результаті корпоративних рішень ресурси є загальними, розподіляються і використовуються в інтересах всієї структури. Структура, яка є міжорганізаційною мережею по суті, не просто розподіляє ресурси між учасниками процесу, а узгоджує і створює стратегію

управління фінансовими, інформаційними потоками і ресурсами.

Міжорганізаційні мережі як такі, що забезпечують функціонування економіки у певному секторі (ІТ і телекомунікації, автомобілебудування, біотехнології, роздрібна торгівля, логістика), володіють такими властивостями:

1. Чим більше взаємозв'язків і вища їх щільність, тим вищою є швидкість руху потоків інформації, матеріальних та людських ресурсів.

2. Існування певних обмежень у взаємозв'язках, що є важливим елементом функціонування мережі.

3. Більш глобальний характер інноваційних процесів та гнучкості спеціалізації, зв'язок з наукоємними технологіями та виробництвом.

Каталізатором для розвитку МоМ є такі риси галузевих ринків, як:

- загострення конкуренції та її глобальний рівень;

- ускладнення виробничої та комерційної діяльності організацій та компаній;

- невизначеність зовнішнього середовища;

- інформатизація суспільства, роль інформації та ІКТ як ресурсу.

А саме головне – це підвищення фактора часу з одночасним зниженням тривалості життєвого циклу запропонованих товарів і послуг, зростанням темпів інноваційних технологій. Усе у сукупності є передумовою формування МоМ у контексті бізнес-стратегій. Метою такого підходу є формування і розвиток мережевої та інформаційної економіки, яка при певних умовах може лягти в основу методики і процесу оздоровлення економіки не лише окремих регіонів, а й економіки країни в цілому. При цьому необхідно використовувати методики та інструментарій ділової активності, які вже апробовані й довели свою вагомість і стійкість як на внутрішньому, так і зовнішньому ринках, підсилюючи конкуренцію на основі диференціації та спеціалізації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Данилович-Кропивницька М.Л. Теоретико-методологічні засади формування та функціонування міжорганізаційних мереж. Стратегії економічного розвитку: держава, регіон, підприємство [Колективна монографія] / За заг. ред. К.С. Шапошникова та ін. У 2-х томах. – Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2015. – Том 1. – 416 с.
2. Danylovych-Kropyvnytska M.L. The concept of Foundation and Analysis of Networking Structures / M.L. Danylovych-Kropyvnytska // Institutionelle Grundlagen für die Funktionierung der Ökonomik unter den Bedingungen der Transformation: Sammelwerk der wissenschaftlichen Artikel, Vol. 1. – Verlag SWG imex GmbH Nürnberg, Deutschland, 2014. – 348 s.
3. Shull, F.A. Matrix Structure and Project Authority for Optimizing Organizational Capacity / F.A. Shull. – Business Research Bureau, School of Business, Southern Illinois University, 1965. – 238 p.
4. Методология исследования сетевых форм организации бизнеса. Науч. ред. Шерешева М.Ю. / М.А. Бек, Н.Н. Бек, Е.В. Бузулукова и др. – Изд. дом Высшей школы экономики Москва, 2014. – С. 447.

УДК 658.15

Сутність антикризового управління підприємства

Єпіфанова І.Ю.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансів
Вінницького національного технічного університету

Оранська Н.О.

студентка
Вінницького національного технічного університету

У статті систематизовано підходи до визначення сутності антикризового управління підприємством. Розглянуто основні принципи та напрями антикризового управління, їхні особливості. Проаналізовано фінансові результати вітчизняних підприємств. Обґрунтовано необхідність впровадження системи антикризового управління на вітчизняних підприємствах з метою забезпечення економічного розвитку.

Ключові слова: антикризове управління, банкрутство, фінансова криза, фінансова стабільність, фінансова стійкість.

Єпіфанова И.Ю., Оранская Н.О. СУЩНОСТЬ АНТИКРИЗИСНОГО УПРАВЛЕНИЯ ПРЕДПРИЯТИЯ

В статье систематизированы подходы к определению сущности антикризисного управления предприятием. Рассмотрены основные принципы и направления антикризисного управления, их особенности. Проанализированы финансовые результаты отечественных предприятий. Обоснована необходимость внедрения системы антикризисного управления на отечественных предприятиях с целью обеспечения экономического развития.

Ключевые слова: антикризисное управление, банкротство, финансовый кризис, финансовая стабильность, финансовая устойчивость.

Yerifanova I.Yu., Oranskaya N.O. THE ESSENCE OF CRISIS MANAGEMENT OF ENTERPRISES

In article approaches of definition «the essence of crisis management of the enterprise» are systematized. The basic principles and the directions of crisis management, their features are considered. Financial results of the domestic enterprises are analyzed. Need of introduction of system of crisis management at the domestic enterprises for the purpose of ensuring economic development is proved.

Keywords: crisis management, bankruptcy, financial crisis, financial stability, financial stability.

Постановка проблеми. Нині, в умовах інституційних перетворень економіки України, гостро постає питання необхідності формування ефективної системи антикризового управління підприємством. Саме процес виникнення криз на підприємстві та пов'язані з цим труднощі зумовлюють розробку системи антикризового управління підприємством.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвиток теорії і практики, пов'язаних із концептуальними положеннями антикризового управління, висвітлено в працях багатьох учених, зокрема А.П. Балашова, Р.І. Біловол, І.А. Бланка, Ф.А. Важинського, А.Р. Журавської, О.В. Коваленко, Л.О. Лігоненка, Л.С. Ситника, О.О. Терещенка, Е.О. Уткіна, В.В. Чернишова. Разом із тим потребує подальшого дослідження систематизація підходів щодо сутності антикризового управління та питання впровадження антикризового управління на вітчизняних підприємствах.

Мета дослідження. Метою роботи є систематизація підходів щодо сутності антикризового управління підприємства.

Результати дослідження. Будь-яке підприємство є складовою загальної економічної системи, на яку впливає значна кількість чинників прямого та опосередкованого характеру. Зважаючи на складне економічне, фінансове та політичне становище, більшість підприємств перманентно стикаються із фінансовою кризою (табл. 1). Виходячи із наведених даних таблиці 1, видно, що впродовж останніх років фінансовим результатом підприємств є збиток.

Досить значною є частка збиткових підприємств: у 2014 р. – 44,2%, а в 2015 р. – 39,8%.

У цілому кризовим для підприємства можна вважати не лише такий стан, за якого у нього відсутній прибуток, а й той, за якого зменшується платоспроможність, а також втрачаються або ж взагалі відсутні стратегічні перспективи розвитку. Усе це зумовлює

впровадження на підприємствах особливого виду управління – антикризового. Управління в кризовій ситуації можна визначити як процес діяльності суб'єктів господарювання під тиском обставин таким чином, що створює умови здійснення аналізу, планування, організації, контролю взаємозалежних операцій в процесі прийняття швидких і раціональних рішень з невідкладних проблем, які виникають перед фірмою.

У сучасних умовах існують досить різні підходи до визначення сутності антикризового управління підприємством. Здійснюючи аналіз наявних підходів, описаних в працях вітчизняних та зарубіжних науковців, можна зробити висновок, що переважна більшість поглядів авторів погоджується, що антикризове управління є функцією менеджменту, яка забезпечує:

- уникнення кризових ситуацій;
- зменшення або ліквідацію наслідків фінансової кризи на підприємстві;
- забезпечення належного рівня платоспроможності.

Основні підходи науковців до поняття «антикризове управління» наведено в табл. 2.

Зважаючи на існуючі визначення сутності антикризового управління можна зробити висновок, що в сучасних умовах антикризове управління направлене не лише на попередження розвитку криз та кризових ситуацій, проте і на адаптацію системи управління до змін в зовнішньому середовищі підприємства, що сприятиме сталому розвитку. У зв'язку з цим виникає необхідність формування на підприємстві системи антикризового управління, яка повинна забезпечувати постійний моніторинг кризових явищ, здійснювати планування, організацію та реалізацію антикризових заходів з метою збереження початкових позитивних характеристик підприємства, а також відновлення його ефективного функціонування.

До головних елементів системи антикризо-

вого управління підприємством доцільно віднести: предмет, мету, принципи, функції, нормативно-правове та методичне забезпечення, а також процес його здійснення [14, с. 227].

Предметом антикризового управління є передбачувані та реальні причини кризи, фактори, що її викликають, симптоми й наслідки, до яких вона призводить, тобто всі прояви порушення рівноваги, що спричиняють загрозу настання та розвитку кризи.

Основною метою антикризового управління є забезпечення гарних результатів – запланованих чи випадкових – за допомогою здорової організації, що досягається шляхом використання оточення на основі добре поставленого управління людьми і комунікаціями [15].

Успішність антикризового управління великою мірою залежить від дотримання притаманних йому функцій та принципів. У системі антикризового управління дослідники виділяють такі функції: визначення цілей, планування, організації, мотивації та контролю.

Під принципами антикризового управління прийнято розуміти правила поведінки, відповідно до яких здійснюються ті чи інші завдання управління, підвищується потенціал управління та удосконалюється організація відносин об'єкта управління із середовищем його функціонування.

Антикризове управління вивчають як невід'ємну складову загальної системи управління підприємством, тому воно повинно ґрунтуватися як на загальних принципах управління, так і на індивідуальних.

Індивідуальні принципи антикризового управління варто розглянути у рамках антикризового менеджменту, антикризових рішень та антикризового процесу.

Методичне та нормативно-правове забезпечення займає визначне положення у системі антикризового управління підприємством. В основі останнього лежить законодавство про банкрутство, податкове законодавство й

Таблиця 1

Фінансові результати великих та середніх підприємств до оподаткування за видами економічної діяльності за січень-вересень 2013–2015 рр.

Роки	Фінансовий результат (сальдо), (млн грн)	Підприємства, які одержали прибуток, (млн грн)		Підприємства, які одержали збиток, (млн грн)	
		у % до загальної кількості підприємств	фінансовий результат	у % до загальної кількості підприємств	фінансовий результат
2013	22844,4	59,8	130269,6	40,2	107425,2
2014	-168026,1	55,8	215506,5	44,2	383532,6
2015	-183894,0	60,2	233243,5	39,8	417137,5

За даними [1]

окремі нормативні акти, що регулюють фінансові відносини між підприємствами та іншими суб'єктами господарювання.

Об'єктом антикризового управління є виникнення та поглиблення кризи розвитку підприємства, її усунення й запобігання [16, с. 92].

Суб'єктами системи антикризового управління є певні особи, які володіють знаннями, наділені спеціальною компетенцією та необхідними ресурсами, і які здійснюють цілеспрямовані дії з метою забезпечення виконання

завдань даної системи [16, с. 92]. До суб'єктів антикризового управління підприємством як керуючої підсистеми належать: власник підприємства, економіст-фінансист (фінансовий директор), функціональний антикризовий менеджер (співробітник підприємства), функціональний антикризовий менеджер (співробітник консалтингової служби), представник санатора, представник кредиторів, фахівці Агентства з питань банкрутства та інших державних органів.

Таблиця 2

Визначення сутності поняття «антикризове управління» різними науковцями

Автор	Антикризове управління – це
Автор	Антикризове управління – це
Уткін Е.А. [2, с. 13]	складова загального менеджменту на підприємстві, використовує його кращі прийоми, засоби та інструменти, орієнтується на запобігання можливим ускладненням у діяльності підприємства, забезпечення його стабільного успішного господарювання»
Бланк І.А. [3, с. 7]	постійно діючий процес виявлення ознак кризових явищ та реалізацію генерального плану недопущення поширення кризових явищ й стагнації розвитку підприємства, який здійснюється протягом усього періоду його функціонування
Дж. Кейнс [4, с. 119]	система заходів з боку держави, спрямованих на забезпечення відновлення і стабілізацію розвитку економічної системи
Кошкін В.І. [5, с. 11]	механізм уникнення банкрутства та покращення фінансового стану підприємства
Балашов А.П. [6, с. 14], Ільїн С.С. [7, с. 9], Ситник Л.С. [8, с. 29]	система заходів з відновлення платоспроможності підприємства
Біловол Р.І. [9] Лігоненко Л.О. [10, с. 42], Терещенко О.О. [11, с. 31]	частина загальної системи менеджменту на підприємстві під час виникнення кризової ситуації
Коротков Е.М. [12, с. 9]	управління, в якому належним чином налагоджено передбачення кризи, аналіз її симптомів, заходи по мінімізації негативного впливу і використання позитивних факторів для подальшого розвитку підприємства
Маховка В. [13]	<ul style="list-style-type: none"> - як специфічна функція повинна реалізовуватися через виконання антикризових дій, процедур, направлених на попередження, подолання кризових явищ, оздоровлення господарської діяльності та відновлення стабільного розвитку підприємства, взаємодіючи з іншими основними функціями управління; як процес полягає у взаємозв'язку всієї управлінської діяльності, направленої на підготовку та реалізацію антикризових рішень щодо відновлення та стабілізації функціонування підприємства в умовах кризи; - як структура полягає у визначенні апарату управління підприємством, що дозволяє визначити ієрархію рівнів управління та зв'язки між ними, рівень централізації та децентралізації в процесі розподілу функцій, повноважень, обов'язків і відповідальності працівників підприємства всіх рівнів у період реалізації заходів, направлених на подолання кризи; - як кваліфікований і професійний управлінський персонал, який має відповідну професійну підготовку, головним завданням якого є здійснення постійного моніторингу за станом підсистем підприємства, раннє виявлення ознак кризи та недопущення її розгортання (оперативна локалізація), проведення профілактичних оздоровчих заходів.

Антикризове управління проводиться за наступними напрямками [17, с. 36]:

- виділення пріоритетних підходів у господарській діяльності тобто своєрідних пунктів зростання, які сприяють підвищенню ділової активності;

- обґрунтоване прогнозування ресурсного забезпечення;

- визначення якісних і кількісних критеріїв оцінки проведеної роботи, а також можливості внесення коректив у дії, впроваджені на підприємстві.

Внутрішні механізми фінансової стабілізації дозволяють підприємству мобілізувати власні ресурси на основі прийомів і методів антикризового управління. Етапи фінансової стабілізації підприємства в умовах кризової ситуації включають, по-перше, усунення неплатоспроможності [19, с. 44, 19].

Промислові підприємства опосередковано можуть вплинути на зовнішні чинники кризи на відміну від наявних внутрішніх. Саме тому, велика увага має бути сконцентрована на їх ідентифікації та усуненні. Досить важливим є інтегрування антикризового управління в загальну систему управління підприємством. На першому етапі важливим є діагностика фінансового стану підприємства, виявлення ознак кризового стану, враховуючи оцінювання зовнішнього та внутрішнього середовища функціонування промислового підприємства, встановлення причинно-наслідкових зв'язків кризи та їх впливу на фінансову діяльність підприємства.

На наступному етапі визначення обсягів кризи та прогнозування можливих напрямів її розвитку надає можливість, на основі порівняння фактичних значень фінансових показників із плановими та нормативними, визначити масштаби впливу кризи на фінансовий

стан підприємства. Крім того, на даному етапі важливим є визначення напрямків впливу кризи на фінансовий стан підприємства, а також ідентифікація факторів, що безпосередньо впливають на обсяги кризового стану, та тих, що опосередковано можуть вплинути на діяльність підприємства. Оцінювання першої групи чинників надасть змогу визначити проблемні місця в діяльності підприємства, а другій – завчасно підготуватись до можливих ризикових ситуацій та відповідним чином здійснити коригування діяльності.

Повне оцінювання обсягів, причинно-наслідкових зв'язків кризи створює можливість сформулювати цілі та задачі антикризового управління промисловим підприємством, відповідно до яких здійснюється коригування фінансової діяльності, а також зниження та нейтралізація фінансових ризиків та кризових ситуацій, які прямо чи опосередковано можуть вплинути на фінансову діяльність. На даному етапі важливим є виокремлення усієї низки ризиків, що впливають на господарську діяльність підприємства.

Висновок. В умовах затяжної економічної кризи в країні одним із основних завдань управління підприємством має бути створення ефективної системи антикризового менеджменту. Антикризове управління є функцією менеджменту, яка забезпечує: уникнення кризових ситуацій; зменшення або ліквідацію наслідків фінансової кризи на підприємстві; забезпечення належного рівня платоспроможності.

Від ефективності проведення антикризових заходів на підприємствах буде залежати їх майбутнє існування чи згортання діяльності.

Сформовано підхід щодо інтегрування антикризового управління підприємством в систему фінансового управління.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Статистика України. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
2. Уткин Э. А. Антикризисное управление / Э. А. Уткин // М.: Ассоциация авторов и издателей «Тандем», изд-во «Экмос», 1997. – 400 с.
3. Бланк И. А. Антикризисное финансовое управление предприятием / И. А. Бланк. – К. : Эльга, Ника-Центр, 2006. – 672 с.
4. Кейнс Дж. М. Загальна теорія зайнятості, процента і грошей / М. Дж. Кейнс. – К. : Барви, 1998. – 210 с.
5. Кошкин В. И. Антикризисное управление: 17-модульная программа для менеджеров «Управление развитием организации». Модуль 11 / В. И. Кошкин. – М.: ИНФРА-М, 2000. – 512 с.
6. Балашов А. П. Антикризисное управление / А. П. Балашов. – Новосибирск, 2010. – 346 с.
7. Антикризисное управление: Под ред проф. С. С. Ильина. Национальный институт бизнеса. Ростов-на-Дону: Изд-во «Феникс», 2004. – 512 с.
8. Ситник Л. С. Організаційно-економічний механізм антикризового управління підприємством. – Донецьк: ІЕП НАН України, 2000. – 504 с.

9. Біловол Р. І. Методологічні підходи до розробки концепції антикризового управління підприємством / Р. І. Біловол // Регіональні перспективи. – 2003. – № 7-8 (32-33). – С. 60-63.
10. Лігоненко Л. О. Антикризове управління підприємством: навч. посіб. / Л. О. Лігоненко, М. В. Тарасюк, О. О. Хіленко. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2005. – 377 с.
11. Терещенко, О. О. Антикризове фінансове управління на підприємстві: навч. посіб. / О. О. Терещенко. – К. : КНЕУ, 2004. – 560 с.
12. Антикризисное управление / Под ред Э. М. Короткова. – М.: ИНФРА-М, 2000. – 432 с.
13. Маховка В. М. Формування системи антикризового управління туристичними підприємствами: дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)» / Маховка В. М. – Полтава, 2015. – 277 с.
14. Журавська А. Р. Теоретичні засади антикризового управління сільськогосподарськими підприємствами / А. Р. Журавська // Вісник Житомирського національного агроекологічного університету. – 2013. – № 1-2(2). – С. 227-235.
15. Єпіфанова І. Ю. Управління інвестиційною діяльністю промислових підприємств. Монографія / М. П. Войнаренко, І. Ю. Єпіфанова. – Вінниця : ВНТУ, 2011. – 188 с.
16. Важинський Ф. А. Сутність антикризового фінансового управління підприємством / Ф. А. Важинський, А. В. Колодійчук // Економіка промисловості. – 2009. – № 5. – С. 127-130.
17. Біломістна І. І. Антикризове фінансове управління підприємством в сучасних умовах господарювання / І. І. Біломістна, О. М. Біломістний, М. С. Крамська // Фінансово кредитна діяльність: проблеми теорії і практики: зб. наук. праць. – 2013. – № 1 (14). – С. 90-96.
18. Чернишов В. В. Сучасне розуміння поняття антикризового управління / В. В. Чернишов // Економіка розвитку. – 2011. – № 1. – С. 21-24.
19. Коваленко О. В. Деякі аспекти сучасного антикризового управління промисловими підприємствами / О. В. Коваленко // Економіка и управление. – 2013. – № 4. – С. 41-46.

УДК 338.24:330.341.1

Креативное мышление как основа достижения инновационного развития общества

Задорожнюк Н.А.

кандидат экономических наук,
доцент кафедры экономических систем и управления инновационным развитием
Одесского национального политехнического университета

Пейчев А.Д.

студент
Одесского национального политехнического университета

Статья посвящена вопросам креативного мышления. Рассмотрены основные условия для творческого решения поставленных задач. Определены необходимые элементы креативного мышления. Исследованы этапы и фазы творческого процесса, на основании которых возможно осуществлять управление и активизацию креативного мышления. Определены методы и технологии креативного мышления и креативного менеджмента для коллективного поиска новых идей.

Ключевые слова: креативность, креативное мышление, инновации, творческий процесс, креативный менеджмент, психологическая активизация мышления.

Задорожнюк Н.О., Пейчев О.Д. КРЕАТИВНЕ МИСЛЕННЯ ЯК ОСНОВА ДОСЯГНЕННЯ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

Статтю присвячено питанням креативного мислення. Розглянуто основні умови для творчого вирішення поставлених завдань. Визначено необхідні елементи креативного мислення. Досліджено етапи і фази творчого процесу, на підставі яких можливо здійснювати управління й активізацію креативного мислення. Визначено методи і технології креативного мислення та креативного менеджменту для колективного пошуку нових ідей.

Ключові слова: креативність, креативне мислення, інновації, творчий процес, креативний менеджмент, психологічна активізація мислення.

Zadorozhnyuk N.O., Peychev O.D. CREATIVE THINKING INNOVATION AS THE BASIS OF ACHIEVEMENT SOCIETY

The article deals with creative thinking. The basic conditions for creative tasks. The necessary elements of creative thinking. Studied the stages and phases of the creative process on which may be managed and activation of creative thinking. Defined methods and techniques of creative thinking and creative management for collective search for new ideas.

Keywords: creativity, creative thinking, innovation, creative process, creative management, psychological revitalization of thinking.

Постановка проблемы в общем виде.

В современных условиях глобализации рынка и усиления конкуренции весомую роль в развитии предприятий и организаций играют управленцы, способные быстро реагировать на изменения внешней среды, предлагать новые, нестандартные решения, генерировать оригинальные идеи и предложения, разрабатывать уникальные стратегии и т. д. В связи с этим возрастают требования к управленцам: с одной стороны – к их навыкам разработки и реализации нестандартных, инновационных идей и решений на практике, а с другой – к творческому потенциалу организаций и административных структур. Поэтому вопросы, посвященные креативному мышлению и управлению, становятся все более значимыми и актуальными.

Анализ последних исследований и публикаций.

Вопросам изучения креативности посвящено множество научных трудов, среди которых можно выделить работу Горелова Н.А., в которой исследуются человеческие ресурсы в креативной экономике [1]; статьи Журавлева В.А., в которых излагается один из основных методов генерации новых идей, особое внимание уделяется развитию творческих способностей в различных областях деятельности [2; 3]. Также необходимо обратить внимание на популярную книгу «Инновации. Как определять тенденции и извлекать выгоды» Элейна Дандона [4], в которой предложены наглядные и проверенные на практике примеры инновационного подхода к уже существующим продуктам, процессам и бизнес-моделям.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Креативное мышление является частью современных проблем креативного менеджмента и психологии управления. Изучение креативного мышления и его активизация позволят достичь инновационного развития индивида и общества в целом.

Формулирование целей статьи (постановка задания). Главной целью данной работы является изучение креативного мышления на основе психологических и управленческих аспектов для достижения инновационного развития общества в современных условиях.

Изложение основного материала исследования. Современная экономика в большей степени опирается на новые знания и управление ими, а креативность персонала становится главным источником развития интеллектуального капитала, что позволяет разрабатывать различные инновации, новые способы продвижения товара, переработки и представления информации, что крайне важно в информационном обществе.

Если раньше креативность рассматривалась как свойство личности, то сегодня все более актуальным становится управление коллективным творчеством. Развитие креативного менеджмента направлено на управление человеческим капиталом, принятие управленческих решений в условиях неопределенности, мотивацию творчества и повышение эффективности работы проектных

групп. При этом наиболее важным становится комплексное рассмотрение креативности, как менеджера, так и подчиненных, а также проявление креативности на разных стадиях инновационного проекта – от генерации идей до воплощения в готовый продукт [1].

Основная проблема состоит в противоречивости двух процессов, а именно в том, что креативность основана на иррациональных (хаотических) процессах мышления, а управление традиционно основано на рациональных процессах. Поэтому при управлении креативностью нужно разрабатывать такие стили управления, которые позволили бы совместить эти два противоположных по структуре процесса.

Как известно, творчество и креативность существовали всегда, но они были доступны лишь единицам, «особым индивидам». На примере практической деятельности одного из самых успешных и креативных предпринимателей Форреста Марса рассмотрим его творческую лабораторию. Для этого применим ретроспективный анализ – от практики к теории, используя одну из современных технологий креативного мышления – контрольный список А. Осборна, состоящий из 10 пунктов, каждый из которых подсказывает, что надо сделать с идеей или решением [3; 4, с. 38].

С помощью списка А. Осборна можно придать новый импульс даже слабым идеям, управленческим процессам и новым решениям.

Таблица 1

Контрольный список А. Осборна

Действие	Ключевые вопросы
1. Использовать по-другому.	Можно ли использовать имеющуюся идею в других условиях?
2. Приспособить.	На что идея похожа, какие параллели можно провести?
3. Изменить.	Можно ли изменить значение, цвет, движение, размер, форму, наполняемость, звучание, запах?
4. Увеличить.	Возможно ли увеличить количество, силу, высоту, длину, стоимость, расстояние, промежуток?
5. Уменьшить.	Возможно углубить, сократить, облегчить, сделать тоньше, светлее, нежнее, расщепить.
6. Заменить.	Можно ли изобразить по-другому? Можно ли заменить на что-либо в данном решении? Есть ли другие позиции, нюансы, элементы из других стран или времен?
7. Переставить.	Можно ли изменить последовательность, заменить отдельные элементы, поменять причину и следствие?
8. Перевернуть.	Можно ли повернуть идею на 180 градусов? Как она выглядит в зеркальном отражении? Можно ли поменять роли?
9. Комбинировать.	Можно ли связать идею с другими? Можно ли вставить ее в более широкую идею? Разложить на составляющие?
10. Трансформировать.	Можно ли изменить объект физически, сделать прозрачным?

Источник: составлено на основе [3; 4, с. 38]

Важными особенностями творческой (креативной) работы является то, что эта работа требует внутренней мотивации человека, знаний и опыта, а также носит командный характер в современных условиях.

В настоящее время выделяются такие основные условия для творческого решения задачи, как: знания, опыт, труд, умение творчески мыслить, личная мотивация [5, с. 55].

С учетом основ психологии важно отметить, что креативные люди всегда стремятся пересмотреть существующие процедуры и стереотипы, оперируют сценариями будущего, рассматривают различные инновации, изобретения и «видят» их последствия. Они ищут общие черты в том, что казалось непоставимым, создают неожиданные комбинации возможных действий, в которых лежит ключ к решению проблемы. По существу, творческая, креативная деятельность разрушает существующие стереотипы, тем самым «освобождая» психологическое пространство для новых идей, принципов и правил [5, с. 88].

Креативность опирается на прикладное воображение, интеллект, изобретательность и самообучение. Так, Т.М. Амайстайл выделяет три необходимых элемента креативности [6, с. 11]:

1. Компетенция, которая включает в себя знания, навыки, опыт.

2. Творческое мышление, которая включает в себя гибкость, изобретательность и настойчивость при поиске решения, использование методов креативного мышления.

3. Мотивация: внутренняя – личная заинтересованность в решении проблемы, стремление к самореализации и применению своих знаний, внешняя – материальные поощрения и продвижения по службе. При этом для креативности более важную роль играет внутренняя мотивация.

Результаты исследований физиологов и психологов свидетельствуют о том, что многие особенности творческого мышления и поведения людей определяются разными функциями и уровнями развития двух полушарий головного мозга человека [7]. Если левое полушарие отвечает в основном за последовательные процессы – анализ, логические рассуждения, выводы, планирование, вычисления, способности к точным наукам, кратковременную память и речь, то правое – за непрерывные, параллельные процессы, а именно: за чувства, эмоции, синтез и анализ, долговременную память, способности к языкам и искусству.

Таким образом, левое полушарие человека является в основном аналитическим и логическим, а правое – синтетическим и креативным. В соответствии с этими положениями, люди делятся на два основных типа по стилю их мышления или когнитивным различиям [7].

Первый тип, с левополушарным мышлением, предпочитает аналитический, последовательный, логический подходы к решению проблемы.

Второй тип, с правополушарным мышлением, предпочитает интуитивный, ценностно-ориентированный, нелинейный подход.

Креативное мышление хорошо развито у людей второго типа, поэтому для выявления данного типа в психологии используется множество приемов, различных тестов и творческих заданий.

Многие исследователи представляют творческий процесс как последовательность таких этапов [7]:

1. Постановка проблемы (задачи).

2. Подготовка (изучение задачи, сбор, классификация и анализ информации, прогнозирование).

3. Поиск решения, инкубация (логическая и подсознательная обработка информации).

4. Озарение (новая идея, синтез, решение задачи).

5. Верификация и оценка (осмысление и анализ полученного результата).

6. Презентация (доведение полученного результата до заинтересованных целевых аудиторий в наилучшем виде).

Кроме рассмотренных выше этапов, творческий процесс охватывает две фазы: дивергентную, когда формулируются различные варианты решения проблемы, и конвергентную, когда проводится анализ и выбирается лучшее решение.

Важно отметить, что в творческом процессе участвуют оба полушария, реализуя творческий цикл «сбор информации – анализ – синтез». При этом левое полушарие в основном работает осознанно, а правое – неосознанно. Результатами работы левого полушария являются анализ и выводы, а правого – синтез и озарение.

В инновационной и креативной деятельности разработку новых продуктов необходимо рассматривать не как отдельные проекты, а как непрерывные процессы. Задача состоит не в определении окончательного образа нового продукта, а в том, чтобы одновременно формировать и удовлетворять современные потребности потребителей. Поэтому

креативные менеджеры стремятся не к завершению, а к непрерывному развитию процесса инноваций.

В этих условиях исключительно важную роль в решении инновационных проблем и задач играют методы и технологии креативного мышления, которые используются в креативном менеджменте для обеспечения коллективного поиска новых идей. Эти методы можно сгруппировать исходя из их ориентации: направленные на внешнюю среду (внешние целевые аудитории) и на внутреннюю среду (персонал) предприятия.

Методами, ориентированными на внешнюю среду предприятия, являются все методы маркетинговых исследований, связанные со сбором первичной информации о рынке:

- анкетирование потребителей, клиентов, посредников, поставщиков;
- экспертные оценки специалистов;
- SWOT-анализ;
- метод фокус-групп;
- маркетинговые эксперименты и наблюдения.

Эти методы должны стимулировать у респондентов и разработчиков формирование новых идей, способствующих развитию предприятия, его товаров, экономики и общества в целом.

Методы, ориентированные на персонал предприятия, нацелены на формирование новых идей у специалистов на всех стадиях инновационного цикла. С некоторой степенью условности их можно разделить на три группы [7].

1. Методы психологической активизации мышления: мозговой штурм, обратная мозговая атака, корабельный совет, аналогии, синектика, конференция идей.

2. Методы систематизированного поиска: списки контрольных вопросов, оператор PBC,

морфологический анализ, функциональный анализ, функциональный метод проектирования Мэтчетта, метод фокусных объектов, метод гирлянд ассоциаций и метафор, метод многократного последовательного классифицирования, метод синтеза оптимальных форм.

3. Методы направленного поиска: функционально-стоимостной анализ, функционально-физический метод поискового конструирования Р. Колера, теория и алгоритм решения изобретательских задач Г.С. Альтшуллера.

При этом каждый из обозначенных методов должен облегчить поиск решения творческих задач по сравнению с методом «проб и ошибок», которым обычно пользуется человек.

Целесообразность выбора и применения метода, принадлежащего к той или иной группе, зависит от сложности решаемой задачи.

В настоящее время с развитием новых технологий во всех сферах деятельности креативность и креативное мышление становятся основными источниками экономической ценности и приходят на смену классическим факторам производства.

Выводы из этого исследования. В современных условиях все более значимую роль играют инновации и неординарный подход к ведению и продвижению бизнеса. Креативное мышление с помощью инструментов креативного менеджмента и психологии управления позволяет достичь инновационного развития не только отдельного предприятия, а в перспективе и общества в целом.

В дальнейших исследованиях планируется выявление и изучение факторов, влияющих на креативность.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Горелов Н.А. Человеческие ресурсы в креативной экономике / Н.А. Горелов, О.Н. Литун, О.Н. Мельников // Креативная экономика. – 2010. – № 1. – С. 14–20.
2. Журавлев В.А. Интеллект и креативность, их измерение и развитие / В.А. Журавлев // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. Журнал научных публикаций. – 2015. – № 05 (май). – Ч. III. (Материалы I Международной научной конференции «Мастерство педагога и инновации в образовании») – С. 43–46.
3. Журавлев В.А. Креативность и инновационное развитие общества / В.А. Журавлев // Гуманитарно-экономический вестник. – 2007. – № 3. – С. 22–27.
4. Дандон Э. Инновации: как определять тенденции и извлекать выгоду / Э. Дандон. – М., 2013. – 144 с.
5. Кандауров Н.Н. Инновационный менеджмент / Н.Н. Кандауров [и др.]. – М. : Современные знания, 2012. – 312 с.
6. Леонард Д., Строс С. Как заставить работать коллективный мозг компании / Д. Леонард, С. Строс // Креативное мышление в бизнесе. – М. : Альпина Бизнес Букс, 2012. – 412 с.
7. Кузьмин А.М. Методы поиска новых идей / А.М. Кузьмин // Методы менеджмента качества. – 2015. – № 1. – С. 12–16.

Теорія та практика оцінювання нестабільності зовнішнього середовища вітчизняних газотранспортних підприємств

Запухляк І.Б.

кандидат економічних наук, доцент,
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

У статті розглянуто методичні підходи до оцінювання рівня нестабільності середовища підприємства. Запропоновано комплексний підхід, який передбачає застосування трирівневої системи оцінювання нестабільності зовнішнього середовища вітчизняних газотранспортних підприємств. Здійснено оцінювання рівня нестабільності зовнішнього середовища функціонування вітчизняних газотранспортних підприємств у розрізі семи компонент зовнішнього середовища та за чотирма критеріями нестабільності: складністю, взаємозв'язку факторів, мінливістю, невизначеністю.

Ключові слова: зовнішнє середовище, нестабільність, методика оцінювання нестабільності, газотранспортне підприємство.

Запухляк И. Б. ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА ОЦЕНКИ НЕСТАБИЛЬНОСТИ ВНЕШНЕЙ СРЕДЫ ОТЕЧЕСТВЕННЫХ ГАЗОТРАНСПОРТНЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

В статье рассмотрены методические подходы к оценке уровня нестабильности среды предприятия. Предложен комплексный подход, предусматривающий применение трехуровневой системы оценки нестабильности внешней среды отечественных газотранспортных предприятий. Осуществлена оценка уровня нестабильности функционирования отечественных газотранспортных предприятий в разрезе семи компонент и по четырем критериям нестабильности: сложности, взаимосвязи факторов, изменчивости, неопределенности.

Ключевые слова: внешняя среда, нестабильность, методика оценки нестабильности, газотранспортное предприятие.

Zapukhlyak I.B. THEORY AND PRACTICE OF INSTABILITY ASSESSMENT OF EXTERNAL ENVIRONMENT OF DOMESTIC GAS-TRANSPORT ENTERPRISES

The article considers methodological approaches to the evaluation of instability medium enterprises. A comprehensive approach that involves the use of a three-tiered evaluation system instability environment of domestic gas transportation companies. Done evaluation of the instability of the environment functioning domestic gas transportation companies in the context of the seven components of the environment and the instability on four criteria: the complexity, the relationship factors, volatility, uncertainty.

Keywords: environment, instability, methods of assessment instability, gas-transport enterprises.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Неоднорідність факторів середовища підприємства, їх ієрархічність та взаємозалежність, складний механізм взаємозв'язку зміни факторів середовища та параметрів функціонування підприємства підвищують складність кількісної оцінки нестабільності середовища та величини її впливу на конкретне підприємство.

Як зазначає О.Я. Дрінь, «ідентифікація рівня нестабільності зовнішнього середовища складає аналітичну основу передбачуваності його змін, яка впливає на вибір адекватних методологій і придатної для використання форми представлення стратегії розвитку підприємства. Існує багато наукових підходів до диференціації нестабільності середовища, що дає змогу визначити типи та характерні ознаки такого середовища, з'ясувати фак-

тори, що впливають на рівень нестабільності організаційного оточення, окреслити методи прогнозування майбутніх змін» [1]. Проте більша частина досліджень має теоретичний характер, вирішення ж питання практичного оцінювання рівня нестабільності зовнішнього середовища вітчизняних газотранспортних підприємств (ВГТП) за критеріями складності, взаємозв'язку факторів, мінливості та невизначеності потребує ґрунтовних досліджень та врахування специфіки функціонування газової галузі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та прикладні аспекти управління розвитком підприємства з урахуванням впливу нестабільності зовнішнього середовища знайшли своє відображення в наукових працях багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених, таких як: І. Ансоф, С. Блюмін, О. Воскресен-

ська, В. Геєць, О. Дрінь, Р. Дункан, Ф. Емері, Ж. Зосимова, Т. Клебанова, С. Комаринець, Е. Левицька, Т. Литвиненко, А. Мазаракі, М. Мескон, Т. Петерс, М. Повідайчик, О. Савчук, Е. Тріст, Р. Уотермен та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Разом із тим аналіз зазначених джерел свідчить про те, що низка питань, пов'язаних із практикою оцінювання рівня нестабільності зовнішнього середовища підприємства, залишаються невирішеними, що і обумовлює актуальність та необхідність теоретико-методологічних досліджень у даному напрямі. Саме виявлення нестабільності факторів зовнішнього середовища в розрізі компонент є підґрунтям для побудови ефективного механізму управління розвитком ВГТП та прийняття ефективних рішень за умов нестабільності.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Суть даного дослідження полягає у формуванні методики оцінювання рівня нестабільності зовнішнього середовища функціонування ВГТП у розрізі компонент середовища за чотирма критеріями нестабільності: складності, взаємозв'язку факторів, мінливості та невизначеності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Однією з перших методичних розробок щодо оцінювання рівня нестабільності зовнішнього середовища була методика І. Ансоффа, яка ґрунтується на основі побудови матриці, в якій наведено якісні характеристики факторів середовища (звичність подій, темп змін та передбачуваність). Далі відбувається переведення кожної якісної характеристики в бали відповідно до шкали нестабільності. І. Ансофф запропонував оцінювати нестабільність середовища за п'ятирівневою шкалою: відносна стабільність (2,5–3 бали), реактивність (3–3,5 бали), прогнозування довгострокових змін (3,5–4 бали), передбачення середньострокових змін (4–4,5 бали), дослідження короткострокових змін (4,5–5 балів). Відповідно до кожного з рівнів нестабільності середовища, запропоновано вид тактичного та стратегічного управління [2, с. 402; 3].

Також заслуговує увагу структурований підхід до ідентифікації рівня нестабільності зовнішнього середовища Р. Дункана, згідно з яким середовище галузі розбивається на складові впливу (споживачі, конкуренти, постачальники, урядове регулювання, політична думка, ставлення суспільства, профспілки (на сьогодні вплив даної компоненти виключається з досліджень)) та оцінюється

рівень невизначеності кожного елемента окремо [4, с. 314; 5].

А. Мазаракі та ін. запропонували диференціацію нестабільності середовища за критеріями варіативності, динамічності та флуентності [6, с. 82]. М.М. Повідайчик здійснив оцінювання невизначеності зовнішнього середовища на основі моделі, яка базується на показниках складності та мінливості [7, с. 62]. О.Я. Дрінь розширив змістовне вивчення та методику кількісного вивчення характеристик нестабільності зовнішнього середовища та запропонував такі критерії як мірила рівня нестабільності середовища: критерій наявності тенденцій у зміні досліджуваних показників; критерій варіативності змін; критерій спонтанності потужних змін та критерій періодичності диференціації варіативності змін [8, с. 5]

Ґрунтуючись на вивченні досвіду зарубіжних та вітчизняних науковців щодо методики кількісного оцінювання нестабільності середовища, а також урахуваючи якісні характеристики нестабільності зовнішнього середовища [9, с. 88], пропонуємо здійснювати оцінювання рівня нестабільності зовнішнього середовища за такими основними критеріями:

1. Критерій складності: характеризує просте середовище – незначна кількість факторів; складне – велика кількість факторів.
2. Критерій взаємозв'язку факторів: характеризує тип, направленість та силу взаємозв'язку факторів середовища.
3. Критерій мінливості: визначає характер тенденцій факторів та їх спонтанність.
4. Критерій невизначеності: відображає рівень невизначеності інформації щодо поведінки факторів середовища.

В основі визначення рівня нестабільності зовнішнього середовища функціонування ВГТП пропонуємо використати комплексний підхід, який дасть змогу застосувати трирівневу систему оцінювання:

I рівень: оцінювання нестабільності факторів у рамках кожної компоненти зовнішнього середовища за наведеними чотирма критеріями;

II рівень: оцінювання загального рівня нестабільності факторів кожної компоненти;

III рівень: оцінювання рівня нестабільності зовнішнього середовища функціонування ВГТП у цілому.

Зазначимо, що причини нестабільності середовища є численними, тому в даному випадку спробуємо виміряти нестабільність зовнішнього середовища як наслідок низки незалежних змін, які можна проаналізувати

сукупно. З огляду на запропоновані критерії, можна виокремити наступні показники оцінки, що дадуть змогу ідентифікувати рівень нестабільності факторів кожної компоненти зовнішнього середовища ВГТП:

1. Складність факторів кожної окремої компоненти зовнішнього середовища ВГТП оцінимо за допомогою частки факторів кожної окремої компоненти зовнішнього середовища у загальній кількості факторів, відібраних експертами для аналізу:

$$K_{ски} = \frac{n_{фки}}{n}, \quad (1)$$

де $K_{ски}$ – коефіцієнт складності факторів у межах окремої компоненти зовнішнього середовища;

$n_{фки}$ – кількість факторів i -ї компоненти, відібраних експертами як найважливіших із точки зору аналізу даної компоненти;

n – кількість факторів загалом, відібраних для аналізу зовнішнього середовища ВГТП. Вважаємо, що чим більше значення $K_{ски}$, тим вищий рівень складності окремої компоненти. Коефіцієнт складності знаходиться в межах від 0 до 1.

2. Взаємозв'язок факторів i -ї компоненти зовнішнього середовища ($K_{сзi}$) визначимо на основі застосування коефіцієнта рангової кореляції Спірмена. Як уважають науковці, саме для обробки соціологічних досліджень (анкет), рейтингів, експертних оцінок, часто застосовують методи рангової кореляції, зокрема коефіцієнт рангової кореляції Спірмена та Кендела [10, с. 140–141]. Коефіцієнт рангової кореляції Спірмена застосовують для тісноти зв'язків між кількісними й якісними ознаками, якщо їх значення проранжовані.

$$p = 1 - 6 \frac{\sum d^2}{n^3 - n}, \quad (2)$$

де d^2 – квадратів різниць між рангами;

n – кількість ознак, які брали участь у ранжируванні.

Якісну характеристику тісноти зв'язку коефіцієнта рангової кореляції, як і інших коефіцієнтів кореляції, можна оцінити за шкалою Чеддока (табл. 1). Коефіцієнт кореляції рангів

може приймати значення від -1 до $+1$. $p = 1$ і свідчить про можливу наявність прямого зв'язку, $p = -1$ свідчить про можливу наявність зворотного зв'язку.

3. Мінливість факторів i -ї компоненти визначимо на основі використання коефіцієнта прискорення [8, с. 6]:

$$K_{ми} = \sqrt[n]{I_1 \cdot I_2 \cdot \dots \cdot I_n}, \quad (3)$$

де I_1, I_2, I_n – ланцюгові індекси прискорення досліджуваних показників;

n – кількість індексів прискорення. У випадку коли спостерігається сповільнення показника, то значення індексу в розрахунковій формулі враховується по модулю.

4. Невизначеність факторів i -ї компоненти визначатиметься за формулою (4). Оскільки сам термін «невизначеність» означає сумнів у чомусь, тоді відносно факторів зовнішнього середовища, відштовхуючись від того, що вихідними даними для оцінювання нестабільності середовища є результати експертного опитування, проведеного в рамках STEEPLE-аналізу, вважаємо, що саме рівень розбіжності думок експертів із приводу сили та напрямку дії кожного окремого фактора і буде формувати рівень невизначеності даного фактора, а сукупно – рівень невизначеності факторів кожної окремої компоненти. Недостатність наявної (доступної) інформації про той чи інший фактор, неможливість отримання достовірної та повної інформації є причинами сумнівів експертів, що відобразиться на рівні розбіжності їх думок із приводу зміни того чи іншого фактора, а головне – впливу на ВГТП. Відтак, якщо аналізуючи рівень узгодженості думок експертів, використовуємо коефіцієнт конкордації, то можна вважати, що рівень неузгодженості думок експертів складатиме « $1 -$ коефіцієнт конкордації», що і буде кількісно виражати рівень невизначеності того чи іншого фактора в аспекті дії на функціонування та розвиток ВГТП.

$$K_{ни} = 1 - K_{кони}, \quad (4)$$

де $K_{кони}$ – коефіцієнт (конкордації) узгодженості думок експертів із приводу характеристики факторів i -ї компоненти.

Таблиця 1

Градація щільності зв'язку між явищами за шкалою Чеддока

Характеристика щільності зв'язку	Слабкий	Помірний	Помітний	Високий	Дуже високий
Величина коефіцієнта кореляції	0,1-0,3	0,3-0,5	0,5-0,7	0,7-0,9	0,9-1

Джерело: [11]

Отримавши значення показників нестабільності факторів кожної компоненти зовнішнього середовища за чотирима критеріями, визначимо загальний рівень нестабільності факторів кожної компоненти зовнішнього середовища функціонування ВГТП. За основу візьмемо запропонований Дунканом вимірник нестабільності, який передбачає врахування невизначеності, динаміки та складності зовнішнього середовища та визначається за формулою (5):

$$N = \frac{n_1 + n_2 + n_3}{3}, \quad (5)$$

де N – загальний рівень нестабільності зовнішнього середовища;

n_1, n_2, n_3 – відповідні рівні невизначеності, динаміки та складності зовнішнього середовища [3, с. 314].

Тоді, в нашому випадку, загальний рівень нестабільності факторів кожної компоненти зовнішнього середовища, оцінимо за наступною формулою:

$$N_{ki} = \frac{K_{ски} + K_{езі} + K_{мі} + K_{ні}}{4}, \quad (6)$$

Для виокремлення рівнів нестабільності факторів зовнішнього середовища скориста-

ємось шкалою, запропонованою С.О. Комаринцем [12, с. 224]:

- 0,00–0,24 – *стабільне* середовище з однорідними, передбачуваними факторами;
- 0,25–0,49 – *відносно стабільне* середовище, деякі непередбачувані фактори;
- 0,50–0,69 – *відносно нестабільне* середовище – середовище середнього рівня невизначеності, динаміки, складності та мінливості;

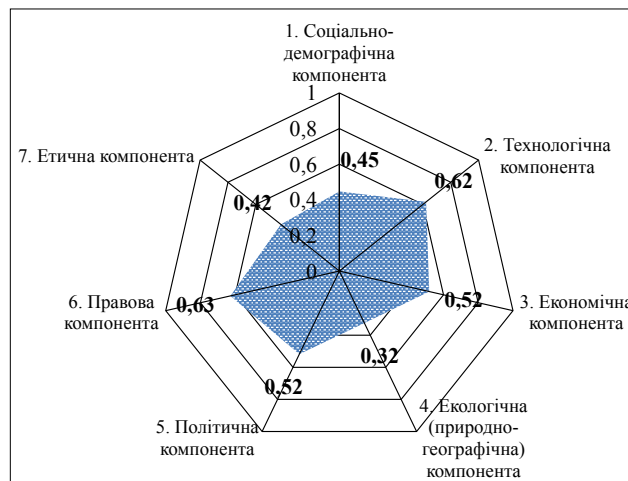

Рис. 1. Рівень нестабільності компонентів середовища функціонування ВГТП

Таблиця 1

Результати оцінювання очікуваного рівня нестабільності зовнішнього середовища функціонування ВГТП через 3–5 років

Компонента зовнішнього середовища	Критерії нестабільності факторів компонентів зовнішнього середовища ВГТП (прогноз)				Загальний рівень нестабільності факторів компоненти	Характеристика середовища
	I Критерій складності	II Критерій взаємозв'язку	III Критерій мінливості	IV Критерій невизначеності		
1. Соціально-демографічна компонента	0,167	0,7	0,491	0,430	0,45	Відносно стабільне
2. Технологічна компонента	0,148	0,872	1,122	0,350	0,62	Відносно нестабільне
3. Економічна компонента	0,222	0,712	0,836	0,300	0,52	Відносно нестабільне
4. Екологічна (природно-географічна) компонента	0,167	0,894	0,132	0,103	0,32	Відносно стабільне
5. Політична компонента	0,093	0,883	0,942	0,153	0,52	Відносно нестабільне
6. Правова компонента	0,093	0,7	1,361	0,360	0,63	Відносно нестабільне
7. Етична компонента	0,111	0,2	0,955	0,410	0,42	Відносно стабільне
Загальний рівень нестабільності зовнішнього середовища					0,50	Відносно нестабільне

- 0,70–0,87 – *нестабільне* середовище – невизначене, динамічне і складне середовище;

- 0,88–1,00 – *високонестабільне* середовище – абсолютно невизначене високо мінливе і надскладне середовище.

У табл. 1 представлено результати оцінювання очікуваного рівня нестабільності зовнішнього середовища функціонування ВГТП, графічно – на рис. 1.

Як бачимо, найбільш складною є економічна компонента, що викликана різноманітністю факторів економічного характеру, які впливають на функціонування та розвиток ВГТП. Щодо взаємозв'язку факторів, то виходячи із шкали Чедокка та отриманих результатів, фактори усіх компонент, окрім етичної, перебувають у високому взаємозв'язку. Найбільш мінливим є фактори правової та технологічної компонент із позицій сприйняття їх змінності щодо розвитку ВГТП. Високимінливими є також фактори політичної, етичної та економічної компонент. Найбільш стабільними по відношенню до ВГТП є фактори соціально-демографічної та екологічної компонент. Щодо рівня невизначеності, то найбільш невизначеними є фактори соціально-демографічної, етичної, правової та технологічної компонент. Проте найбільш точно можна спрогнозувати та визначити дію факторів екологічної та політичної компонент. Правова, політична, технологічна та економічна компоненти зовнішнього середовища через дію факторів, які їх відображають, є відносно нестабільними щодо розвитку ВГТП. Відносно стабільною є екологічна, етична та соціально-демографічна компо-

ненти. Впродовж наступних трьох-п'яти років варто очікувати на відносно нестабільне середовище функціонування ВГТП, зокрема з боку факторів правової та технологічної компонент.

Висновки з цього дослідження. На підставі проведених досліджень можна стверджувати, що розгляд нестабільності зовнішнього середовища на основі чотирьох критеріїв дав змогу комплексно підійти до визначення рівня нестабільності та всебічно оцінити джерела формування нестабільності з боку дії факторів. Окрім того, оцінювання нестабільності в розрізі компонент зовнішнього середовища дає можливість ідентифікувати конкретні фактори, які несуть загрозу з точки зору непередбачуваності їх змін. Зокрема, зауважимо, що розробка та економічний видобуток сланцевого газу, розробка технологій видобутку газових кристалів із морського дна, геополітична ситуація, необхідність збереження вичерпних вуглеводнів, розробка альтернативних та відновних джерел енергії, застосування нових технологій транспортування газу значно змінили геополітичні умови функціонування суб'єктів ринку газу загалом та України зокрема, викликали зміни у зовнішньому та внутрішньому середовищі функціонування ВГТП. На сьогодні загострились проблеми, які донедавна залишались поза увагою науковців та виробників: зниження всіх статей витрат на транспортування газу, інтенсифікація розвідки та розробки покладів вуглеводнів в Україні, напрями та послідовність модернізації об'єктів газотранспортної системи, застосування сучасних методів управління розвитком газотранспортних підприємств і т. д.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Дрін О.Я. Нестабільність зовнішнього організаційного середовища та складові його визначення / О.Я. Дрін [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/25713/1/Komarynets.pdf>.
2. Ансофф И. Стратегическое управление / И. Ансофф ; пер. с англ. – М. : Экономика, 1989. – 519 с.
3. Монастирський Г.Л. Теорія організації : [навч. посіб.] / Г.Л. Монастирський. – К. : Знання, 2008. – 319 с.
4. Dunkan R. What is the right organization structure ? // Organizational Dynamic's. – Winter, 1979. – Vol. 18. – P. 45.
5. Dunkan R. Perceived environmental characteristics of operational environments and perceived environmental uncertainty / R. Duncan // Administrative Science Quarterly. – 1972. – № 17(2). – P. 313–327.
6. Мазаракі А.А. Торговельне підприємство: стратегія, політика, конкурентоспроможність : [монографія] / А.А. Мазаракі, Д.М. Пшеслінський, І.В. Смолін. – К. : Київ.Нац. торг.-екон. ун-т, 2010. – 384 с.
7. Повідайчик М.М. особливості стратегічного планування виробничої програми підприємства легкої промисловості в умовах невизначеності / М.М. Повідайчик // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Економіка». – 2014. – Вип. 1(42). – С. 59–63.
8. Дрін О.Я. Методичний інструментарій та прикладні аспекти оцінювання нестабільності зовнішнього середовища виноробних підприємств України / О.Я. Дрін // Економічний вісник НТУУ «КПІ». – 2015. – № 12. – С. 1–16.

9. Запухляк І.Б. Розвиток підприємства та нестабільність середовища: взаємозв'язок та взаємозалежність / І.Б. Запухляк // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки». – 2015. – Вип. 13. – С. 87–89.
10. Селезньова Н.П. Кореляційний аналіз навчального процесу на прикладі підсумкових оцінок учнів / Н.П. Селезньова, Н.В. Селезньова, С.В. Селезньов // Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка. – 2012. – Вип. 1. – С. 139–145.
11. Мазуренко В.П. Статистика : [навч.-метод. посіб.] / В.П. Мазуренко. – К. : Київський університет, 2006. – 315 с.
12. Комаринець С.О. Оцінювання нестабільності зовнішнього економічного середовища підприємства / С.О. Комаринець // Науковий вісник НЛТУ України. – 2012. – Вип. 22.4. – С. 220–226.

Використання міжнародного досвіду оцінки ринкових позицій підприємств та можливостей розвитку бізнесу

Москаленко Н.О.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри економічного аналізу
Харківського національного економічного університету
імені Семена Кузнеця

Зосімова А.В.

аспірант кафедри економічного аналізу
Харківського національного економічного університету
імені Семена Кузнеця

Статтю присвячено актуальним питанням формування інформаційно-аналітичного інструментарію оцінки ринкових можливостей підприємства. Визначено основні критерії, за якими оцінюється підприємство на міжнародних ринках, дотримуючись яких підприємство забезпечить конкурентоспроможність та ефективність діяльності.

Ключові слова: ринок, конкурентоспроможність, критерії, забезпечення, оцінка, можливості, інструментарій.

Москаленко Н.О., Зосімова А.В. ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МЕЖДУНАРОДНОГО ОПЫТА ОЦЕНКИ РЫНОЧНЫХ ПОЗИЦИЙ ПРЕДПРИЯТИЙ И ВОЗМОЖНОСТЕЙ РАЗВИТИЯ БИЗНЕСА

Статья посвящена актуальным вопросам формирования информационно-аналитического инструментария оценки рыночных возможностей предприятия. Определены основные критерии, по которым оценивается предприятие на международных рынках, следуя которым предприятие обеспечит конкурентоспособность и эффективность деятельности.

Ключевые слова: рынок, конкурентоспособность, критерии, обеспечение, оценка, возможности, инструментарий.

Moskalenko N.O., Zosimova A.V. APPLICATION OF INTERNATIONAL EXPERIENCE IN ASSESSMENT OF MARKET POSITIONS OF THE ENTERPRISE AND BUSINESS DEVELOPMENT OPPORTUNITIES

The article is devoted to topical issues the formation of information and analytical tools assess the market opportunities of the enterprise. The basic criteria by which to assess the company on the international markets, following which the company will ensure the competitiveness and efficiency.

Keywords: market, competitive criteria, provision, assessment, opportunities, tools.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Сучасний стан економіки країни характеризується сповільненням темпів зростання та зниженням стратегічної активності підприємств. Унаслідок цього збільшилася кількість кризових факторів, що суттєво вплинули на економічний розвиток країни. Нестабільність політичної ситуації, недосконалість законодавства, економічні труднощі в державі зумовили значне сповільнення динаміки розвитку зовнішньоекономічної діяльності національних підприємств. Проте державна політика у сфері зовнішньої економіки все ж налаштована на стимулювання експортної діяльності суб'єктів господарської діяльності пріоритетних галузей національного виробництва. За даними Державної служби статистики України [16], за 2015 р. було експор-

товано: недорогоцінних металів та виробів із них на суму 9 472 697,2 тис. дол. США, що у структурі експорту складає 24,8% (за 2014 р. – 15 229 006,2 тис. дол. США; 28,3%; 1-е місце); продуктів рослинного походження – на суму 7 972 170,3 тис. дол. США, що у загальній структурі експорту дорівнює 20,9% (за 2014р. – 8 736 139,2 тис. дол. США; 16,2%; 2-ге місце); машин, обладнання та механізмів, електротехнічного обладнання – на суму 3 943 803,2 тис. дол. США, що дорівнює 10,3% від загальної структури експорту товарів (за 2014 р. – 5 657 205,1 тис. дол. США; 10,2%; 4-те місце); жирів та олій тваринного або рослинного походження експортовано на суму 3 299 876,3 тис. дол. США, у структурі експорту 8,7% (за 2014 р. – 3 822 031,8 тис. дол. США; 7,1%; 5-те місце). Отже, серед при-

оритетних галузей знаходиться машинобудування, що у структурі загального експорту в 2015 р. займає третє місце. Незважаючи на те що в 2015 р. продукція машинобудування у структурі експорту посіла третє місце замість четвертого в 2014 р., загальний обсяг експорту знизився на 1 713 401,9 тис. дол. США. Гострота проблеми характеризується також втратою російського ринку як одного з найбільших за обсягами експорту та імпорту продукції машинобудування, що було однією з причин зниження обсягів експорту продукції машинобудування. Таким чином, можна побачити, що експортна активність українських підприємств як загалом, так і підприємств машинобудівної галузі зокрема суттєво знизилася, тому стимулювання переорієнтації підприємств машинобудування на інші міжнародні ринки потребує формування якісно нового інформаційно-аналітичного забезпечення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Окремі питання інформаційного та аналітичного забезпечення діяльності підприємства висвітлюються в роботах таких вітчизняних учених, як Лепейко Т.І. та Мазоренко О.В. [7], Козак Ю.Г., Логвинова Н.С. [13]. Різні аспекти інвестиційної привабливості підприємства досліджували Бланк І.А. [5], Ястремська О.М. [6], Батанова Т.В. [13]. Різними аспектами зовнішньоекономічної діяльності підприємства на рівнях економіки займалися такі вчені, як Машталір Я.П. [8], яка розглядала ефективність зовнішньоекономічної діяльності; Тищук Т.А., Покришка Д.С. та ін. [9], які розкривали основні ознаки, за якими розглядаються підприємства, що здійснюють зовнішньоекономічну діяльність; Кизим М.О., Олійник А.Д. та ін. [10], які розглядали основні загрози зовнішньоекономічній діяльності; Бала В.В. [11], який досліджував практичні аспекти управління зовнішньоекономічною діяльністю підприємств машинобудування.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У своїх наукових працях [2; 5; 7; 13] автори наголошують на необхідності формування інвестиційного клімату, підвищенні конкурентоспроможності та ефективності національних підприємств. Забезпечення підприємства конкурентними позиціями на міжнародному ринку є завданням інформаційно-аналітичного інструментарію. Тобто необхідно виявити, яким критеріям повинно відповідати підприємство, щоб забезпечувати конкурентні позиції на міжнародних ринках. Незважаючи на важливі теоретичні та практичні досягнення науковців, все ж не було

розроблено єдиного інформаційного інструментарію та аналітичного забезпечення для підвищення конкурентоспроможності, інвестиційної привабливості підприємства, оцінки можливості розвитку та покращання зовнішньоекономічної діяльності підприємства.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є формування інформаційно-аналітичного інструментарію зовнішньоекономічної діяльності підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Виходячи з аналізу літературних джерел [1–3; 7; 11], було виявлено, що інформаційно-аналітичне забезпечення зовнішньоекономічної діяльності підприємства є одним із важливих інструментів виходу на міжнародний ринок, який повинен забезпечувати достатній рівень інвестиційної привабливості та достатньої спроможності підприємств до конкуренції, надійності його як партнера в процесі управління зовнішньоекономічною діяльністю підприємства.

За даними рейтингу 2014 р. журналу «Forbes Україна» «Топ-25 експортерів України: ренкінгForbes» [18], до найбільших експортерів увійшло ПАТ «Мотор Січ», що є найбільшим експортером турбореактивних та турбогвинтових двигунів в Україні. Підприємство за 2014 р. експортувало продукції в сумі близько 389,16 млн. дол. США та посіло 11-те місце у загальному рейтингу. Проте переважну більшість експортерів у 2014 р. складали підприємства металургійної галузі.

За даними «Топ-25 імпортерів України: ренкінгForbes» [19], у 2014 р. найбільшу кількість імпортерів складали компанії нафтогазової галузі. Одним із найбільших представників машинобудівної галузі у рейтингу стала компанія «Тойота-Україна», яка імпортувала близько 200,49 млн. дол. США та посіла 12-те місце. При цьому ПАТ «Мотор Січ» посіло 25-те місце у рейтингу, імпортуючи з-за кордону 124,93 млн. дол. США продукції машинобудування.

Як відомо, в Україні ще з середини 2009 р. почали розробку Національного інноваційного кластера «Нові машини» з метою підвищення рівня конкурентоспроможності та стійкості підприємств. До того ж підприємствам, що входять до кластеру, відкривається низка переваг: доступ до експертів, інформація щодо різних сторін діяльності, покращання продуктивності та доступ до капіталовкладень, можливість об'єднання підприємств для здійснення закупівлі сировини (за нижчими цінами) та, найголовніше, можливість встанов-

лення контакту з аналогічними закордонними підприємствами. У Харківській області також був започаткований машинобудівний кластер. Головними складовими кластерної структури є такі кластери: авіаційний, космічної сфери, енергомашинобудівний (ОАО «Турбоатом», ОАО «Турбогаз», ХЦКБ «Енергопрогресс», НТП «Котлоенергопром»), фармацевтичний, нанобіотехнологій, охорони здоров'я, бронетехніки, с/г машинобудування.

Для визначення головних критеріїв, за якими оцінюється підприємство на міжнародних ринках, звернулися до міжнародних баз даних, міжнародних та національних рейтингів та статистичних даних.

Говорячи про параметри оцінки конкурентоспроможності країни та регіону, підприємства було проаналізовано закордонні та вітчизняні рейтинги [12; 14; 15]. Головні критерії, які висувуються до конкурентоспроможності регіонів та країн за національним рейтингом конкурентоспроможності регіонів (Індекс конкурентоспроможності регіонів України), що складений на основі міжнародного рейтингу конкурентоспроможності держав (Індексу глобальної конкурентоспроможності), є такі: якість інституцій, інфраструктура, макроекономічне середовище регіону, охорона здоров'я та початкова освіта, вища освіта та професійна підготовка, ефективність ринку товарів та праці, рівень розвитку фінансового ринку, технологічна готовність, розмір внутрішнього ринку, рівень розвитку бізнесу, інновації. Тобто за цими параметрами оцінюється конкурентоспроможність держави в цілому, а також конкурентоспроможність окремих регіонів усередині держави. Серед груп показників, що характеризують конкурентоспроможність, є такі, що характеризують рівень розвитку регіону загалом, та показники, що характеризують підприємства як конкурентоспроможні. До таких груп показників відносяться показники рівня розвитку бізнесу.

Говорячи про критерії для виходу підприємства на міжнародний ринок, можна виділити його економічну привабливість, тобто можливості на міжнародному ринку підприємства повинні включати такі головні елементи:

- 1) конкурентоспроможність або його затребуваність на міжнародному ринку;
- 2) інвестиційна привабливість;
- 3) надійність як партнера.

Економічна привабливість підприємства на міжнародному ринку характеризується його спроможністю до такого поєднання наявних у нього ресурсів, які забезпечували б йому

конкурентні переваги перед іншими закордонними товаровиробниками. Якщо розглядати національну галузь машинобудування, яка, за даними Державного комітету статистики, останніми роками втратила об'єми експорту своєї продукції, то вкрай важливо виявити принципову схему забезпечення конкурентоспроможності підприємств.

Однією з головних проблем в Україні є створення привабливого інвестиційного клімату, для того щоб національні підприємства мали можливість залучати інвестиції у виробництво. Це є головною проблемою залучення як іноземних, так і вітчизняних інвестицій. Інвестори мають досить низький рівень захисту, який повинен забезпечуватися суттєвою законодавчою базою.

Щодо основних факторів, за якими оцінюється надійність партнерів, то можна виділити такі, що є основними загрозами і надходять від постачальників. Серед них – ситуації, які пов'язані з ризиком відмови від постачання продукції вже після укладення договору через причини, що не були оговорені в контракті; ситуації, коли порушуються строки надходження продукції до замовника або продукція є низької або невідповідної якості. Крім того, проблемними факторами є збільшення ціни на товар чи плутанина в замовленнях, унаслідок чого покупець отримує не потрібний йому товар, а також суттєвий ризик, що притаманний національній економіці, банкрутство підприємства, що постачає продукцію, фальсифікація документів [1; 8; 11; 13].

Виходячи з виділених складових, насамперед необхідно дослідити міжнародний досвід із визначення конкурентоспроможності на всіх рівнях: держави, регіону та підприємства. З метою дослідження було вивчено головні складові Індексу глобальної конкурентоспроможності (Global Competitiveness Index, GCI), Індексу конкурентоспроможності бізнесу (Business Competitiveness Index, BCI) – опитування, що проводяться Всесвітнім економічним форумом з 2004 р., та рейтинг «Ведення бізнесу: оцінка якості та ефективності регулювання», результати якого щорічно публікуються Групою Всесвітнього банку, що проводить перевірку норм, які сприяють розширенню підприємницької діяльності та захисту прав власності, а також Індекс конкурентоспроможності регіонів України, що щорічно публікується у Звіті про конкурентоспроможність регіонів України, який готують експерти Фонду «Ефективне управління».

Індекс глобальної конкурентоспроможності

та конкурентоспроможності бізнесу є достатньо важливими, бо це є найбільш глобальне дослідження з виділення рейтингу країн за легкістю ведення бізнесу та конкурентоспроможністю кожної країни загалом. До них прислухаються, тому що вони мають найбільш повну базу показників конкурентоспроможності за різними країнами світу. Дослідження базуються на загальнодоступній статистичній інформації та опитуванні експертів, якими виступають керівники компаній (Індекс глобальної конкурентоспроможності, Індекс конкурентоспроможності бізнесу, Індекс ведення бізнесу Doing Business). Індекс глобальної конкурентоспроможності проводиться Всесвітнім економічним форумом разом із мережею партнерських організацій та провідних дослідницьких інститутів із країн світу, які в ньому аналізуються. Індекс конкурентоспроможності регіонів України розраховується на основі методології, яка покладена в основу розрахунку Індeksu глобальної конкурентоспроможності Всесвітнього економічного форуму. Таким чином, ці індекси є найбільш широкими дослідженнями серед можливих у масштабах країни та світу.

За оцінками минулих років, відповідно до Індeksu конкурентоспроможності регіонів, у 2013 р. Харківська область посіла друге місце в Україні після Києва. На сьогодні це останні дані, з огляду на ситуацію, що склалася в Україні на протязі 2014–2015 рр. Але з того часу незмінними є певні перепони, які заважають веденню бізнесу. Найбільшою перепорою для ведення бізнесу в Харківському регіоні є нестабільність державної політики – 21,2%, тоді як середнє значення по регіону склало 16,9% опитуваних. На другому місці – податкова політика (14,8% опитуваних), яка не є такою, що стимулює ведення та розвиток бізнесу. Третє місце з перешкод зайняла корупція на всіх рівнях управління – 11,4% від загальної кількості опитуваних, проте найбільш загрозовою є саме корупція серед управлінського апарату підприємств та регіону. Також вагомий внесок у перешкодженні веденню бізнесу (11,4% респондентів) зробила неефективність державного апарату управління та дозвільної системи.

Дослідивши методику розрахунку глобальних та регіональних національних індексів та, головне, їх складові, було виділено головні фактори, які найбільш концентровано розкривають конкурентоспроможність країни, регіону і підприємства. Складові були обрані серед таких, що є основою інноваційно орієн-

тованої економіки. Вони входять до складової розвитку бізнесу при розрахунку індексу конкурентоспроможності регіонів.

У зв'язку з підвищенням рівня конкуренції на міжнародних ринках необхідно досліджувати процеси в бізнесі, що, своєю чергою, потребують інноваційного підходу. Інновації повинні впроваджуватися не лише в технічній сфері виробництва, а й у сфері бізнес-планування. Виходячи з наповнення складової рейтингу конкурентоспроможності регіонів України, можна виділити ті показники, що найбільше, на думку авторів, забезпечують конкурентоспроможність для машинобудівного підприємства, це:

- 1) конкурентні переваги;
- 2) широта ланцюга доданої вартості;
- 3) контроль міжнародної дистрибуції (маркетинг і збут);
- 4) рівень розвитку виробничих процесів;
- 5) рівень маркетингу;
- 6) готовність делегувати повноваження.

Так, конкурентні переваги, якими оперує підприємство, мають дослідитися з позиції того, яка саме природа їх досягнення. Оцінюється, за рахунок чого підприємство їх отримало, чи це низька вартість продукції, чи унікальність продуктів та виробничих процесів. Найкращою конкурентною перевагою, яка є більш значимою у стратегічному плані, є саме унікальність продукції та виробничих процесів. Значення цього показника за оцінками 2013 р. у Харківському регіоні склало 3,72 бали. Порівнюючи із середнім значенням по регіону (3,51 бали), бачимо, що значення вище на 0,21 бали. Значення кращого регіону – у Сумській області – 3,99 бали. Харківський регіон є досить прогресивним та інноваційним. Тобто конкурентні переваги досягаються за рахунок кращої технології, яка є інноваційною та більш ефективною, що дає змогу виробляти унікальну та більш якісну продукцію з нижчою собівартістю, ніж у конкурентів.

При вивченні широти ланцюга доданої вартості досліджуються компанії-експортери та наскільки вони охоплюють етапи створення вартості. Показники Харківської області за цим показником склали 4,17 бали, це на 0,74 бали більше, ніж середній показник по регіонам України за 2013 р., та є найкращим показником серед регіонів України в 2013 р. Високе значення цього показника вказує на те, що підприємства регіону займаються не лише видобутком сировини та її реалізацією, чи самостійно виробляють продукцію, розробляють нову, а також просувають її на

міжнародний ринок, самостійно здійснюють маркетингову та логістичну діяльність та післяпродажне обслуговування. Це зумовлює достатньо високе значення наступного показника у складовій розвитку бізнесу «маркетинг і збут».

Маркетинг і збут підприємства характеризується показником, який у рівні розвитку бізнесу називається «контроль міжнародної дистрибуції». Коли підприємство виробляє продукцію для її експорту, постає питання про те, яким чином експортувати цю продукцію. Традиційно є два шляхи експорту – самостійно та через посередників. Саме цей показник указує на спроможність підприємства самостійно доставити продукцію до замовника, бо певним чином впливає на надійність підприємства як партнера, що підвищує конкурентоспроможність таких підприємств. Значення цього показника в Харківському регіоні дорівнювало 4,77 бали, що на 0,14 бали більше, ніж середній показник по регіонах України за 2013 р., та на 0,37 бали менше, ніж у Сумському регіоні, який вважався кращим за цим показником у 2013 р.

Наступний показник – рівень розвитку виробничих процесів. Він характеризує рівень відповідності виробничих процесів сучасним вимогам, що висувуються до технологій виробництва. Показник указує на те, чи переважають трудомісткі методи і виробничі технології попереднього покоління, чи підприємство використовує найновіші у світі, найбільш ефективні виробничі технології. У Харківському регіоні він дорівнював 3,67 бали, що більше на 0,24 бали, ніж середній показник по регіонах України, та в загальному рейтингу з 27 регіонів України займав п'яте місце. Це також характеризує Харківський регіон як такий, що має середню потенційну базу для підвищення конкурентоспроможності, тобто не досить активно використовуються інноваційні технології. Однією з причин цього може бути саме те, що виробничо-переробна галузь Харківського регіону переважно представлена підприємствами машинобудування, оновлення технологій на яких є досить затратним та фінансово містким заходом, та вимагає залучення додаткових інвестицій.

Показник рівня маркетингу характеризує, наскільки підприємства регіону використовують маркетингові прийоми та методи просування продукції. Головним критерієм при оцінці також є рівень використання новітніх методів, прийомів та підходів до просування

продукції підприємства. Цей показник по Харківському регіону дорівнював 4,35 бали, що на 0,27 бали вище за середній показник по регіонах України за 2013 р., та займав четверте місце у рейтингу, але при цьому на 0,31 бали нижчий за значення найкращого регіону (Донецька область). Цей показник характеризує достатній рівень Харківського регіону з використання нових прийомів та методів маркетингу для просування продукції, проте порівняно зі світовим рівнем цього недостатньо, тобто необхідне стимулювання підприємств до використання новітніх прийомів та активізації вивчення закордонного досвіду.

Ще одним важливим показником, необхідним для забезпечення підвищення конкурентоспроможності підприємств Харківського регіону, є готовність керівників делегувати свої повноваження. Цей показник характеризує відкритість системи управління до передачі деяких рішень з управління підприємством на керівників нижчої ланки. Цей показник по Харківському регіону складав 3,72 бали, що на 0,11 бали нижче за середній показник по регіонах України за 2013 р., та займав восьме місце у загальному рейтингу по цьому показнику. Найкращий рівень готовності делегувати повноваження – у Сумському регіоні, який був оцінений у 3,98 бали, проте порівняно зі світовим рівнем це не досить високий показник. Харківський регіон характеризується середнім рівнем готовності до делегування повноважень з управління підприємством чи деяких процесів на підприємстві.

Висновки з цього дослідження. За сучасних умов підвищеної конкуренції та вимог до товаровиробників важливою перевагою є володіння знаннями з питань швидкої адаптації на міжнародному ринку. Серед головних критеріїв, за якими підприємство оцінюється як надійний конкурентоспроможний партнер, – природа конкурентної переваги, ширина ланцюжка доданої вартості, контроль міжнародної дистрибуції, рівень розвитку виробничих процесів, рівень маркетингу, готовність делегувати повноваження. Дані показники – головні критерії, за якими насамперед оцінюється підприємство, що виходить зі своєю продукцією на міжнародний ринок. Наведені та узагальнені у статті оцінки, інструментарій є підґрунтям для формування відповідної інформаційної основи для моніторингу виконання вимог та стандартів міжнародного ринку до ринкових можливостей машинобудівних підприємств.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Веретенникова Г.Б. Дослідження зовнішнього середовища як загрози економічній безпеці підприємства / Г.Б. Веретенникова // Бізнес Інформ. – 2012. – № 11. – С. 182–185.
2. Мазуренко В.П., Гойнік Ю.В. Методи аналізу привабливості міжнародних товарних ринків в умовах асиметрії інформації. / В.П. Мазуренко, Ю.В. Гойнік // Ефективна економіка. – 2012. – № 5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=1144>.
3. Зінченко В.А. Управління конкурентною боротьбою підприємств на зовнішніх ринках : [монографія] / В.А. Зінченко. – Х. : ІНЖЕК, 2012. – 200 с.
4. Брюховецкая Н.Е. Анализ ведущих производителей легковых автомобилей на мировых рынках / Н.Е. Брюховецкая // Бізнес Інформ. – 2010. – № 8. – С. 119–124.
5. Бланк И.А. Инвестиционный менеджмент : [учебный курс] / И.А. Бланк. – К : Эльга, Ника-Центр, 2006. – 552 с.
6. Ястремська О.М. Стратегічне інвестування підприємств: шляхи активізації / О.М. Ястремська, Н.Л. Яблонська-Агу // Бізнес Інформ. – 2012. – № 12. – С. 218–220.
7. Лепейко Т.І. Обґрунтування технології формування інформаційного забезпечення функціонування та розвитку підприємства / Т.І. Лепейко, О.В. Мазоренко // Бізнес Інформ. – 2013. – № 6. – С. 356–360.
8. Машталір Я.П. Підвищення ефективності зовнішньоекономічної діяльності машинобудівного підприємства / Я.П. Машталір // Вісник Хмельницького національного університету. – 2011. – № 5. – Т. 1. – С. 136–139.
9. Прогнозування зовнішньої стійкості економіки України / Т.А. Тищук, Д.С. Покришка, Д.О. Махортих, О.В. Іванов. – К. : НІСД, 2013. – 30 с.
10. Кизим М.О. Можливості та загрози від членства України в СОТ для машинобудування в умовах співпраці з країнами ЄС і Митного союзу ЄврАзЕС / М.О. Кизим, А.Д. Олійник, І.Ю. Матюшенко [та ін.] // Бізнес Інформ. – 2014. – № 2. – С. 59–70.
11. Бала В.В. Практичний аспект формування механізму управління зовнішньоекономічною діяльністю на прикладі ПАТ «КВБЗ» / В.В. Бала // Ефективна економіка. – 2014. – № 5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=3091>.
12. Малихіна С.В. Міжнародна конкурентоспроможність як пріоритетний фактор розвитку зовнішньоекономічної діяльності підприємств / С.В. Малихіна // Управління проектами, системний аналіз і логістика. – К. : НТУ – 2012. – Вип. 10 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&image_file_name=PDF/Upsal_2012_10_96.pdf.
13. Козак Ю.Г. Зовнішньоекономічна діяльність підприємств: сучасні особливості функціонування та аналізу розвитку : [монографія] / Ю.Г. Козак, Н.С. Логвинова, Т.В. Батанова ; Одеськ. нац. екон. ун-т. – Одеса, 2012. – 182 с.
14. Звіт про конкурентоспроможність регіонів України 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://debaty.org/uploadfiles/ckfinder/files/reports/2013/FEG_report_2013_body_ukr_web.pdf.
15. Doing Business: Оценка бизнес-регулирования [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://russian.doingbusiness.org/methodology>.
16. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
17. Інформація ДУ «Агентство з розвитку інфраструктури фондового ринку України» за 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://smida.gov.ua/db/emitent/escrin/year/showform/144/3816>.
18. Топ-25 експортерів України: рейтингForbes [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://forbes.net.ua/ua/business/1384704-top-25-eksporteriv-ukrayini-renking-forbes#1>.
19. Топ-25 імпортерів України: рейтингForbes [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://forbes.net.ua/ua/business/1385239-top-25-importeriv-ukrayini-renking-forbes>.

Методичний інструментарій оцінки інтелектуального капіталу інноваційного розвитку підприємства

Ковтуненко Ю.В.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри обліку, аналізу й аудиту
Одеського національного політехнічного університету

Каверіна С.Ю.

студентка
Одеського національного політехнічного університету

Стаття присвячена інтелектуальному капіталу та методичному підходу його оцінки. У статті визначено сутність понять «інтелектуальний капітал» та «інтелектуальний потенціал», досліджено еволюцію структури інтелектуального капіталу, яка відбувалася протягом останніх років. Виділено етапи, яких варто дотримуватися при формуванні стратегії розвитку інтелектуального капіталу. Досліджено основні підходи оцінки інтелектуального капіталу підприємства.

Ключові слова: інтелектуальний капітал, потенціал, розвиток, методичний інструментарій, оцінка.

Ковтуненко Ю.В., Каверіна С.Ю. МЕТОДИЧЕСКИЙ ИНСТРУМЕНТАРИЙ ОЦЕНКИ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОГО КАПИТАЛА ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИЯТИЯ

Статья посвящена интеллектуальному капиталу и методическим подходом его оценки. В статье определена сущность понятий «интеллектуальный капитал» и «интеллектуальный потенциал», исследована эволюция структуры интеллектуального капитала, которая проходила в течение последних лет. Выделены этапы, которых следует придерживаться при формировании стратегии развития интеллектуального капитала. Исследованы основные подходы оценки интеллектуального капитала предприятия.

Ключевые слова: интеллектуальный капитал, потенциал, развитие, методический инструментарий, оценка.

Kovtunenکو Y.V., Kavierina S.U. METHODOLOGICAL TOOLS ASSESS THE INTELLECTUAL CAPITAL OF INNOVATIVE DEVELOPMENT COMPANY

The article is devoted to intellectual capital and methodical approach to its valuation. In the article the essence of the concepts of «intellectual capital» and «intellectual capacity» was defined, the evolution of the structure of intellectual capital that was held for years was investigated. The steps that should follow in the development strategy of intellectual capital were highlighted. The basic approaches to assess the intellectual capital of the company were investigated.

Keywords: intellectual capital, capacity development, methodological tools, evaluation.

Постановка проблеми у загальному вигляді. На підприємствах велика частка уваги приділяється вивченню та управлінню певними формами праці, товару, який реалізується підприємством безпосередньо в матеріальній формі, а якщо торкнутися стратегічного управління, то воно зводиться до довгострокового планування фінансово-економічного розвитку підприємств, не кажучи про те, що капітал оцінюють, спираючись лише на його фінансово-матеріальну складову. Однак забувається, що у сучасних умовах збільшується роль абстрактної форми праці у вартості товару, іншими словами кажучи «інтелектуальний капітал». У сучасних умовах процеси господарювання на підприємствах набувають нового вигляду, їх управління змінюється, інте-

лектуалізація стає головним напрямом, в якій значним фактором виступає інтелектуальний капітал. Нині ефективність та стан системи, яка міститься на підприємстві, з управління інтелектуальним капіталом визначає конкурентоспроможність позиції та перспективи розвитку підприємства, також завдяки добре налагодженій системі управління інтелектуальним капіталом підприємства в змозі реагувати на поточну ринкову ситуацію. Процес перетворення наявних інтелектуальних ресурсів в інтелектуальний капітал, а також результативне управління ними, сприяє прискоренню процесу виробництва, а також дає змогу поширювати наявний досвід, а передача знань в середині підприємств дає імпульс для його інноваційної діяльності. Тому важливо

вірно оцінити вартість інтелектуального капіталу, це допоможе максимально ефективно розробити основні засади управління ним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В економічній літературі такі види капіталу як людській, промисловий, позиковий, основний і оборотний висвітлюються широко, однак мало уваги приділяється інтелектуальному капіталу, він у сучасній економіці є недостатньо вивченою в теоретичному плані категорією. Теоретичні аспекти досліджень інтелектуального капіталу міститься у працях таких дослідників, як Е. Брукінг, С.І. Грицуленко, В.Л. Іноземців, В.О. Кузьмінський, Томас А. Стюарт, А.А. Чухно та ін. А такі вчені, як В.Г. Орищенко, М.А. Бендиків, У. Букович, Н. Бонтис та ін., у своїх працях висвітлювали тему оцінки інтелектуального капіталу, однак однозначного підходу до оцінки інтелектуального капіталу не визначено. Незважаючи на те, що праці цих авторів є вагомими, та вони значно вплинули на формування основи наукових уявлень стосовно інтелектуального капіталу, тема методичний інструментарій оцінки інтелектуального капіталу інноваційного розвитку підприємства залишається мало дослі-

джуваною, бо увага сучасних авторів привернута більше до формування та розвитку саме людського капіталу, а оцінка інтелектуального капіталу потребує однозначного підходу.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Роль інтелектуального капіталу у забезпеченні конкурентоспроможності весь час зростає, це обумовлює необхідність підприємств оцінювати цей вид капіталу. Саме зростання різниці між ринковою та балансовою вартістю підприємства спричинило проблему вимірювання інтелектуального капіталу. Ще у другій половині ХХ ст. різниця стала відчутною, але і нині пошук найточніших методів оцінювання інтелектуального капіталу, як частини ринкової вартості підприємства є актуальним. Тобто, незважаючи на всі наявні напрацювання, ця тема потребує вивчення.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження наявних теоретичних підходів до визначення такої категорії, як «інтелектуальний капітал», а також роз'яснення відмінності від «інтелектуального потенціалу». Розгляд підходів до структури категорії, та дослідження наявних осно-

Таблиця 1

Підходи до визначення категорії «інтелектуальний капітал» у літературі

Автор	Визначення
Е. Брукінг [4]	Інтелектуальний капітал – це термін для позначення нематеріальних активів, без яких компанія тепер не може існувати та включає ринкові, людські, інфраструктурні активи й інтелектуальну власність.
С.І. Грицуленко [5]	Інтелектуальний капітал – це виробничо-соціальний комплекс таких елементів як: людський капітал, інфокомунікаційний капітал, управлінський капітал, інтелектуальна власність, клієнтський капітал, що забезпечує на новому, більш досконалому професійному і технічному рівнях виробництво продуктів і послуг, здатних конкурувати на відповідному ринку (знань, ідей, товарів, послуг).
В.Л. Іноземців [6]	Інтелектуальний капітал являє собою щось на зразок «колективного мозку», що акумулює наукові й повсякденні знання працівників, інтелектуальну власність і накопичений досвід, спілкування й організаційну структуру, інформаційні мережі й імідж фірми
В.О. Кузьмінський [7]	Інтелектуальний капітал – це система відносин економічних суб'єктів щодо раціонального, стійкого його відтворення на основі прогресивного розвитку науки для виробництва конкурентних товарів і послуг, підвищення рівня життя, розв'язання проблем нерівномірності світового і регіонального розвитку на основі персоніфікованих економічних інтересів суб'єктів
Томас А. Стюарт [8]	Інтелектуальний капітал – це невидимі активи, знання, базисна компетенція, стратегічні активи, базисні можливості, невловимі ресурси, організаційна пам'ять
А.А. Чухно [9]	Інтелектуальний капітал – це капітал, що акумулює наукові та професійно-технічні знання працівників, поєднує інтелектуальну працю та інтелектуальну власність, нагромаджений досвід, спілкування, організаційну структуру, інформаційні мережі, тобто все те, що визначає імідж фірми та зміст її бізнесу

Джерело: складено автором

вних підходів до оцінки інтелектуального капіталу підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Теорія інтелектуального капіталу виникла недавно і нині перебуває у фазі свого становлення. Але треба зазначити, що в Україні не розроблено закону чи положення, за допомогою якого б здійснювалося регулювання інтелектуального капіталу, використання творчих та професійних здібностей співробітників на підприємстві не регулюються, а єдина форма звітності використання інтелектуального капіталу на підприємстві відсутня. Конституція України є основним законом, який охороняє інтелектуальну діяльність в Україні. Згідно із ст. 41 Конституції України кожна людина має право володіти, користуватися й розпоряджатися результатом своєї інтелектуальної, творчої діяльності [1]. А такі документи, як у П(С) БО 8 [2] та Податковий кодекс [3], регламентують загальний порядок операцій із нематеріальними активами, до яких віднесено інтелектуальний капітал.

В економічній літературі можна знайти такі визначення категорії «інтелектуальний капітал» (табл. 1).

На наш погляд, саме вдале визначення «інтелектуального капіталу» належить А.А. Чухно. Він представляє його через капітал, замість того, щоб представляти його через структуру, як це зробив С.І. Грицуленко. Зазначимо, що не існує єдиної точки зору стосовно структури інтелектуального капіталу, вона весь час еволюціонує (табл. 2). Також А.А. Чухно, представляючи через капітал, визначає його на мікрорівні, тобто це виключає його застосування як загально економічну категорію.

У вітчизняній літературі часто зустрічається таке поняття, як «інтелектуальний потенціал», але варто зазначити, що «інтелектуальний потенціал» і інтелектуальний капітал не одне й те саме, ці поняття треба відрізнити. Інтелектуальний потенціал, це складова інтелектуального капіталу.

На думку В. Орищенко, «інтелектуальний потенціал – це духовно-освітнянський стан

Таблиця 2

Еволюція підходів до трактування сутності й структури категорії інтелектуального капіталу

Автор	Рік	Структура				
Інтелектуальний капітал						
К-Е Свейбі	1989	Зовнішня структура		Внутрішня структура	Індивідуальна компетентність	
Т. Стюарт	1990	Споживчий капітал		Структурний капітал	Людський капітал	
Д. Едвінсон, М. Мелоун	1991	Структурний капітал				Людський капітал
Х. Сент-Онж	1993	Клієнтський капітал		Структурний капітал	Людський капітал	
Е. Брукінг	1996	Соціальний капітал	Інтелектуальна власність	Інфраструктурні активи	Людський капітал	
М. Армстронг	2002	Соціальний капітал		Організаційний капітал	Людський капітал	
О. Кендюхов	2002	Клієнтський капітал	Марочний капітал	Техніко технологічний капітал	Інфраструктурний капітал Персоніфікований капітал	
Ю.Х. Даум	2002	Клієнтський капітал		Партнерський капітал	Структурний капітал Людський капітал	
В. Баранчєєв	2007	Соціальний капітал	Інноваційні активи	Активи корпоративної і інноваційної культури	Організаційно-управлінські активи Стратегічні активи Людський капітал	
О. Колот	2007	Капітал взаємодії з інститутами ринку		Капітал установи	Людський капітал	

Джерело: [10; 19]

нації, що забезпечує здатність народу до виконання актуальних суспільно-економічних завдань, створення необхідних умов всебічного розвитку молодого покоління на базі найвищих духовних цінностей нації» [11].

В. Прошак дає таке визначення інтелектуальному потенціалу – це сукупність знань, умінь і творчих обдарувань індивідів, їхній освітньо-кваліфікаційний рівень, які дають змогу засвоювати набуті та творити нові знання, тобто це здебільшого можливості, якими володіє особа [12]. Тільки під час реалізації інтелектуального потенціалу інтелектуальні ресурси підприємства перетворюються у капітал. Саме інтелектуальні ресурси разом із

фінансовими, які їх формують та перебувають у розпорядженні підприємства, є основою для формування інтелектуального потенціалу підприємства. Підприємство може збільшити свою ринкову вартість та досягнути значного економічного ефекту, за рахунок вкладання коштів у програми розвитку персоналу та нематеріальні активи, тобто в інтелектуальну власність.

Отже, процес генерації нових знань, є основою для формування інтелектуального капіталу. Ефективне використання інтелектуальної діяльності людей відкриває нові можливості для інноваційного розвитку, що у свою чергу впливає на підвищення конкурентоспроможності підприємства. Тому треба ство-

Таблиця 3

Методичні підходи до оцінки інтелектуального капіталу підприємства

Метод (методика)	Вид методу	Сутність методу (методики)
«Дослідник вартості» [14]	Методи прямого вимірювання	Метод фінансового обліку, що підраховує й розподіляє вартість інтелектуального капіталу за його складовими
Метод ринкової капіталізації [15]	Методи ринкової капіталізації	Метод заснований на оцінці перевищення ринкової вартості компанії над її бухгалтерською вартістю, що формується за рахунок використання інтелектуальних активів
Модель Б. Лева «Value Chain Blueprint» [16]	Методичні підходи	Побудована на оцінці здібності підприємства до інновацій. Для оцінки виокремлюють дев'ять груп показників, такі як: накопичені, придбані здібності, ділова мережа, інтелектуальна власність, технологічна можливість реалізації інновацій, перспективи зростання компанії тощо
Методика Хаусела-Канівського для оцінки вартості організаційного капіталу компанії [15]	Методи визначення ефекту від використання компонентів	В основу методики покладено визначення ефективності використання нематеріальних інтелектуальних активів компанії з метою власного самовдосконалення та самоорганізації
«Skandia Navigator» [17]	Матричні методи	Застосування матриці для оцінки інтелектуального капіталу, яка побудована на основі використання 73 показників і має вигляд комп'ютерної програми. Дозволяє простежити як людський капітал у взаємодії зі споживчим капіталом, внутрішніми процесами й здатностями компанії до інновацій, створює фінансову цінність компанії
Метод вартісного ланцюжка [14]	Матричні методи	Побудова матриці нефінансових показників, згрупованих за етапами інноваційної діяльності
Метод IVM (усеосязної оцінки) [14]	Інтегральні методи	Використовує ієрархію зважених індикаторів, які комбінуються між собою для відносної оцінки інтелектуального капіталу
Методика консалтингової фірми Ernst & Young «Measures that Matter» [18]	Методичні підходи	Методика заснована на детальному дослідженні восьми чинників, що знаходяться в зоні пильної уваги інвесторів на фондовому ринку й впливають на вартість інтелектуального капіталу. Ці чинники, у свою чергу, розгортаються в 39 детальніших показників, які й оцінюються

рювати систему управління інтелектуальним капіталом підприємства опираючись на підходи до формування, використання, трансформації знань.

На нашу думку треба додержуватися нижче приведених етапів при формуванні стратегії розвитку інтелектуального капіталу:

- на першому етапі аналізується ринок, тобто відбувається процес сегментації та оцінки місткості ринку і його частин, аналізується динаміка ринку. Також до цього етапу включається аналіз конкуренції;

- на другому етапі вже аналізується внутрішнє середовище підприємства;

- на третьому етапі відбувається процес формування альтернативних стратегій розвитку інтелектуального капіталу підприємства та подальший вибір найбільш підходящих;

- на четвертому етапі відбувається оцінка вартості інтелектуального капіталу;

- на п'ятому, заключному етапі, реалізовується обрана стратегія.

На наш погляд, треба детальніше роздивитися існуючі види оцінки вартості інтелектуального капіталу, бо головна мета оцінки – забезпечення стійкого розвитку підприємства. Оцінка вартості інтелектуального капіталу в нестабільному зовнішньому середовищі допомагає формувати довгострокову стратегію підприємства та використовується підприємствами як комунікаційний інструмент.

Н. Бонтисом було запропоновано розділити методи оцінки інтелектуального капіталу на групи:

- безпосередні методи, засновані на безпосередній грошовій оцінці різних складових інтелектуального капіталу;

- методи ринкової капіталізації – оцінюють різницю між ринковою вартістю і балансовою вартістю активів;

- методи рентабельності активів – різниця між середньогалузевою рентабельністю активів і рентабельністю підприємства є додатковою ефективністю, яку генерує інтелектуальний капітал;

- індикаторні методи, що оцінюють різні індекси та індикатори, які, як передбачається, впливають на величину інтелектуального капіталу. Оцінка в грошовій формі не здійснюється [13].

Але це не єдине існуюче розділення методів оцінки інтелектуального капіталу, існують і інші погляди відносно цього.

Дослідження наукових праць учених стосовно підходів до оцінки інтелектуального капіталу підприємства представлені в табл. 3.

Отже, у таблиці розглянуто різні методичні підходи до оцінки інтелектуального капіталу, але треба зазначити, у сучасному середовищі, де постійно відбуваються зміни традиційні методичні інструменти, які ґрунтуються на принципах бухгалтерського обліку не зовсім відповідають сьгоднішнім умовам. Не можливо провести комплексну достовірну оцінку і за допомогою таких більшості методів ринкової капіталізації, визначення ефекту від використання компонентів, матричних методів. А від точних та своєчасних розрахунків залежить ефективності використання дуже важливої частини капіталу, від управління якої залежить конкурентоспроможність позиції та перспективи розвитку підприємства.

Висновки з цього дослідження. Таким чином, можна зробити висновок, що існує проблема визначення вартості інтелектуального капіталу. Єдиної науково обґрунтованої методології для визначення оцінки інтелектуального капіталу немає, а усі наявні методи вимірювання інтелектуального капіталу недосконалі. А нині інтелектуальний капітал є основою успішного розвитку підприємства, бо дає імпульс для його інноваційної діяльності, що формує переваги підприємства перед їхніми конкурентами. Тому ми вважаємо, що наступні дослідження у цій галузі повинні бути спрямовані саме на вдосконалення методик оцінки інтелектуального капіталу, бо це сприятиме ефективному управлінню ним.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254>.
2. Про затвердження Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 8 «Нематеріальні активи» від 18.10.1999 № 242 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0750-99>.
3. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
4. Брукінг Е. Інтелектуальний капітал: ключ до успіху в новому тисячолітті / Пер. з англ., за ред. Л.Н. Ковачін. – Пітер, 2001 – 288 с.

5. Грицуленко С.І. Інтелектуальний потенціал в інноваційній моделі розвитку оператора зв'язку : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04 / С.І. Грицуленко. – Одеса, 2008. – 228 с.
6. Іноземцев В.Л. За межами економічного суспільства. Постіндустріальні теорії і пост економічні тенденції в сучасному світі / В.Л. Іноземцев. – М. : Академия, 1998. – 640 с.
7. Кузьмінський В.О. Теоретичні основи інтеграції капіталів / В.О. Кузьмінський // Фінанси України. – 2003. – № 2. – С. 124-132.
8. Стюарт Томас А. Інтелектуальний капітал. Нове джерело багатства організацій / Т. Стюарт / Пер. з англ. В. Ноздріна. – М. : Покоління, 2007. – 368 с.
9. Чухно А. Інтелектуальний капітал: сутність, форми і закономірності розвитку / А. Чухно // Економіка України. – 2002. – № 11. – С. 48-55.
10. Ярема І.І. Інтелектуальний капітал підприємства: структурний підхід / І. Ярема, А.О. Босак // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2009. – № 657: Менеджмент та підприємництво в Україні: Етапи становлення і проблеми розвитку. – С. 138-143.
11. Орищенко В.Г. Шляхи формування інтелектуального потенціалу нації у системі національної освіти / В.Г. Орищенко // Матер. міжнародної наук. конф. – Львів. – 1996. – С. 33.
12. Прошак В. Концепція інтелектуального капіталу у сучасній економічній теорії / В. Прошак // Вісник Львівського ун-ту : серія економічна. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка. – 2003. – Вип. 32. – С. 59-68.
13. Бонтис Н. Оцінка активів знань: огляд моделей, що використовуються для вимірювання інтелектуального капіталу / Н. Бонтис // Міжнародний журнал аналізу з боку керівництва. – 2001. – № 3. – С. 41-60.
14. Ван Ден Берг Н. Моделі інтелектуального капіталу Оцінка: Порівняльна оцінка / Н. Ван Ден Берг // Робочі документи, Королівський університет Кінгстона. – 2003. – 33 с.
15. Бендик М.А. Ідентифікація та вимірювання інтелектуального капіталу інноваційно активного підприємства / М.А. Бендик, Е.В. Джамай // Економічна наука сучасної Росії. – 2001. – № 4. – С. 92-104.
16. Ляпіна С. Управління знаннями в організації як основний напрямок підвищення конкурентоспроможності / С. Ляпіна, Т. Григор'єва // Вісник НАУФОР. – 2003. – № 4. – С. 48-54.
17. Букович У. Управління знаннями. Керівництво до дії / У. Букович, Р. Вільямс. – М. : ИНФРА-М, 2002. – 504 с.
18. Нонака І. Компанія – творець знання. Зародження і розвиток інновацій в японських фірмах / І. Нонака, Х. Такеучі. – М. : Олімп-Бізнес. – 2003. – 384 с.
19. Ковтуненко К.В. Основні підходи до формування інтелектуального капіталу: зміст та роль в інноваційному розвитку підприємства / К.В. Ковтуненко // Економіка розвитку. – 2013. – № 3. – С. 59-62.

Ефективність управління фінансами підприємства засобами фінансової рівноваги (на прикладі Львівобленерго)

Кайдрович Х.І.

аспірант кафедри економіки та економічної безпеки
Львівського державного університету внутрішніх справ

Стаття присвячена актуальним питанням забезпечення ефективності управління фінансами підприємств. Проаналізовано та систематизовано методики управління фінансами підприємств. Досліджено можливість використання механізму фінансової рівноваги підприємства у цьому процесі. Систематизовано загрози фінансовій безпеці підприємства. Окреслено можливості використання механізму фінансової рівноваги для забезпечення підприємств.

Ключові слова: фінанси, фінансова рівновага, фінансова безпека, методики управління фінансами.

Кайдрович К.И. ЭФФЕКТИВНОСТЬ УПРАВЛЕНИЯ ФИНАНСАМИ ПРЕДПРИЯТИЯ СРЕДСТВАМИ ФИНАНСОВОГО РАВНОВЕСИЯ (НА ПРИМЕРЕ ЛЬВОВОБЛЭНЕРГО)

Статья посвящена актуальным вопросам обеспечения эффективности управления финансами предприятий. Проанализированы и систематизированы методики управления финансами предприятий. Исследованы возможности использования механизма финансового равновесия предприятия в этом процессе. Систематизированы угрозы финансовой безопасности предприятия. Определены возможности использования механизма финансового равновесия для обеспечения безопасности предприятий.

Ключевые слова: финансы, финансовое равновесие, финансовая безопасность, методы управления финансами.

Kaydrovych H.I. THE EFFECTIVENESS OF THE FINANCIAL MANAGEMENT OF ENTERPRISE FINANCIAL BALANCE MEANS (ON THE EXAMPLE OF L'VIVOBLENERGO)

The article is devoted the pressing questions of providing of efficiency of financial management of enterprises. The methods of financial management of enterprises are analysed and systematized. Possibilities of the use of mechanism of financial equilibrium of enterprise are investigational in this process. It is systematized threat financial safety of enterprise. Possibilities of the use of mechanism of financial equilibrium are outlined for the protection of enterprises.

Keywords: finances, financial equilibrium, financial safety, methods of financial management.

Постановка проблеми. Ефективне використання потенціалу енергетичної галузі, визначення пріоритетів і параметрів її розвитку – необхідні передумови зростання економіки. У Законі України «Про електроенергетику» [1] електроенергетика визначена як «галузь економіки України, що забезпечує споживачів енергією». Цей Закон також регулює відносини, що виникають у зв'язку із виробництвом, передачею, розподілом, постачанням і використанням енергії, державним наглядом за безпечним виконанням робіт на об'єктах електроенергетики незалежно від форм власності, безпечною експлуатацією енергетичного обладнання і державним наглядом за режимами споживання електричної і теплової енергії, а також із централізованим диспетчерським (оперативно-технологічним) управлінням [1].

Електроенергетичні компанії технологічно взаємопов'язані між собою єдиним процесом

виробництва, транспортування, передачі, розподілу і збуту електроенергії, незважаючи на організаційну і економічну самостійність їх виробничо-господарської діяльності на енергетичному ринку. Тому порушення надійності роботи будь-якого елемента в цьому єдиному процесі може призвести до збоїв у функціонуванні ринку в цілому.

Сучасний стан формування ринку електричної енергії вимагає узгодженості стійкого розвитку суб'єктів господарювання та економічної безпеки для забезпечення їхньої ефективної діяльності. Такий підхід визначає систему обмежень, оптимальний стан яких визначається фінансовою рівновагою суб'єкта господарювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інструментарієм системи управління фінансовою рівновагою підприємств є аналітичне забезпечення, яке дає можливість формувати

якісні інформаційні потоки для системних аналітичних досліджень. Позиції науковців щодо аналітичного інструментарію фінансової рівноваги з однієї сторони та оцінки фінансової безпеки з другої є досить неузгодженими [2-4]. Саме тому вважаємо за доцільне узагальнити аналітичний інструментарій формування фінансової рівноваги підприємства, та визначити пріоритети в даному напрямі дослідження.

Основними факторами, з нашої точки зору, які слугуватимуть рівноважному фінансовому розвитку електроенергетичних підприємств, з одного боку, та забезпеченню його безпеки – з іншого є: ліквідність підприємства, вартість підприємства та його розвиток. У цьому контексті і передбачається орієнтація всієї діяльності електроенергетичних підприємств на досягнення програмних стратегічних цілей [5].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Для управління фінансами підприємств науковцями сформована та адаптована практиками множина методів, які є актуальними для більшості підприємств на сучасному етапі розвитку фінансового менеджменту, а саме: методи оптимізації структури капіталу, система фінансових показників з врахуванням специфіки діяльності підприємства, методи прогнозування банкрутства підприємств, методи оцінки фінансових ризиків, дисконтні методи оцінки інвестиційних проектів, методи управління фінансами з використанням фондових інструментів, збалансована система показників та інші.

Пошук прикладних методів вирішення практичних проблем управління фінансами показав ефективність та значимість механізму фінансової рівноваги. Аналіз та оцінка фінансової рівноваги підприємства дадуть змогу визначити критичні сторони в їх діяльності та запропонувати можливі варіанти виходу і з кризових ситуацій. Вагомою перевагою використання методу механізму фінансової рівноваги підприємств є те, що підприємство в межах своїх обмежених ресурсів може знайти вирішення багатьох проблем. Тобто, не вдаючись до додаткового залучення фінансових ресурсів, суб'єкт господарювання може оптимізувати та реструктуризувати наявні ресурси для ефективного їх використання.

Перевагою цього методу є також те, що для оцінки фінансової рівноваги використовуються дані фінансово-господарської діяльності підприємства, які, як правило, легко доступні (формуються в фінансовій звітності), і в той же час досить інформативні.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Оцінка фінансової рівноваги підприємства повинна охоплювати такі блоки аналітичних завдань: аналіз економічного потенціалу підприємства (аналіз структури активів та пасивів); аналіз структури звіту про фінансові результати; аналіз ліквідності та фінансової стійкості; аналіз ефективності діяльності підприємства. Завдання полягає в тому, що формалізувати рішення цих завдань у взаємозв'язку (інформаційному та алгоритмічному). Єдиний формалізований процес повинен надавати інформацію по всіх аналітичних блоках завдань у взаємозв'язку і взаємозалежності. При цьому, дуже важливо розглядати всі показники в динаміці, оскільки це дає можливість зіставити дані й оцінити тенденції їх зміни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Охарактеризуємо ПАТ «Львівобленерго» за обраними показниками економічного потенціалу підприємства, ліквідності та фінансової стійкості, ефективності діяльності.

Аналіз економічного потенціалу базується на побудові агрегованих форм звітності, що передбачає впорядкування активів та пасивів підприємства та дозволяє співставляти окремі статті та визначати їх співвідношення.

Оцінка економічного потенціалу підприємств дає можливість встановити окремі обмеження на структуру балансу: співвідношення оборотних і необоротних активів підприємства, власних і залучених ресурсів, окремих статей активів і капіталу.

Оцінка економічного потенціалу ПАТ «Львівобленерго» подана в таблиці 1. Усі розрахунки виконано за даними фінансової звітності ПАТ «Львівобленерго» [6].

Зміни в структурі економічного потенціалу ПАТ «Львівобленерго» відбуваються непропорційно. Зокрема, збільшення джерел фінансування відбувається за рахунок власного та довгострокового капіталу. Так, протягом 2012–2014 років довгостроковий капітал зріс на 430848 тис. грн (1868,96), у структурному аналізі це визначає позитивний ефект, оскільки зниження питомої ваги власного капіталу супроводжувалося відповідним зростанням долі довгострокових зобов'язань. Ці зміни призвели до посилення мультиплікаційного ефекту власного капіталу, який характеризує його здатність створювати активи підприємства. Реалізація мультиплікаційного ефекту є важливою умовою генерації капіталу, оскільки дозволяє залучати зовнішні фінансові ресурси.

Таблиця 1

Узагальнена структура балансу ПАТ «Львівобленерго»

Показники	2012		2013		2014		Відхилення 2013/2012		Відхилення 2014/2013		Відхилення 2014/2012	
	тис. грн	%	тис. грн	%	тис. грн	%	У сумі, тис. грн	%	У сумі, тис. грн	%	У сумі, тис. грн	У %
АКТИВИ												
Необоротні активи	886821	89,79	3769107	96,11	3821451	96,35	2882286	425,01	52344	101,39	2934630	430,92
Оборотні активи	100859	10,21	152687	3,89	144757	3,65	51828	151,39	-7930	94,81	43898	143,52
Баланс	987680	100,00	3921794	100,00	3966208	100,00	2934114	397,07	44414	101,13	2978528	401,57
ПАСИВИ												
Власний капітал	818637	82,88	3239457	82,60	3163113	79,75	2420820	395,71	-76344	97,64	2344476	386,39
Довгострокові зобов'язання і забезпечення	24356	2,47	516475	13,17	455204	11,48	492119	2120,52	-61271	88,14	430848	1868,96
Поточні зобов'язання і забезпечення	144687	14,65	165862	4,23	347891	8,77	21175	114,64	182029	209,75	203204	240,44
Баланс	987680	100,00	3921794	100,00	3966208	100,00	2934114	397,07	44414	101,13	2978528	401,57

Проте, аналіз динаміки майнового потенціалу на ПАТ «Львівобленерго» свідчить про те, що підприємство не змогло в повній мірі реалізувати позитивні зрушення. Хоча й спостерігається позитивна динаміка приросту майна підприємства, однак в основному за рахунок приросту необоротних активів підприємства. Низькі темпи приросту оборотних активів протягом 2012–2014 років призвели до зниження їх питомої ваги. Така зміна не може бути компенсована відповідним зростанням необоротних активів, адже у формування прибутку провідну роль відіграють саме оборотні активи.

Узагальнюючи оцінку економічного потенціалу електроенергетичних підприємств зазначимо, що для кожного підприємства співвідношення необоротних і оборотних активів може бути різним, однак дуже важливо постійно відстежувати динаміку їхніх елементів. Разом із тим потрібен постійний моніторинг оцінки короткострокових зобов'язань, зокрема кредиторської заборгованості, яка означає безкоштовне користування засобами кредиторів. Це дасть змогу зрівноважити вигоди і витрати від використання позикових коштів. Без належного управління структурою таких джерел фінансування неможливо досягнути позитивної фінансової стійкості компанії в ділових відносинах з партнерами в найближчому майбутньому.

Оцінку економічного потенціалу підприємств доцільно доповнювати аналізом доходів та витрат. Для унаочнення результатів аналізу доцільно побудувати агреговану форму звіту про фінансові результати та балансу (рис. 1). Таке представлення даних візуалізує приріст економічного потенціалу підприємства. ПАТ «Львівобленерго» отримало збиток за результатами фінансово-господарської діяльності у 2014 році, тобто приріст економічного потенціалу сформований внаслідок залучення капіталу, зокрема поточних зобов'язань.

Аналіз структури та динаміки показників звіту про фінансові результати дозволяє оцінити ступінь впливу окремих показників на підсумкове значення чистого і реінвестованого прибутку (рис. 1). Оцінка доходів та витрат протягом 2012–2014 рр. показує, що собівартість реалізованої продукції зросла на 13,25%, прибуток від операційної діяльності у 2012 складав 6,46%, та вже у 2014 році збиток становив -5,3%, виплата відсотків і сплата податків та чистий прибуток, який залишився в розпорядженні підприємства складав у 2012 р. 5,01%.

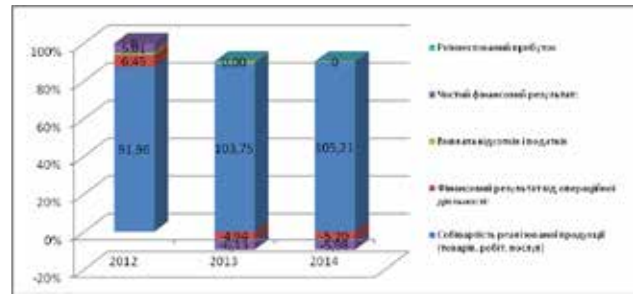

Рис. 1. Динаміка структури доходів і витрат діяльності ПАТ «Львівобленерго» за 2012–2014 рр.

Динаміка структури витрат за елементами в ПАТ «Львівобленерго» за 2012–2014 рр. подана на рисунку 2. Її оцінка вказує, що найбільшу питому вагу у 2012 році склали витрати на оплату праці, проте у 2013–2014 рр. – це амортизація.

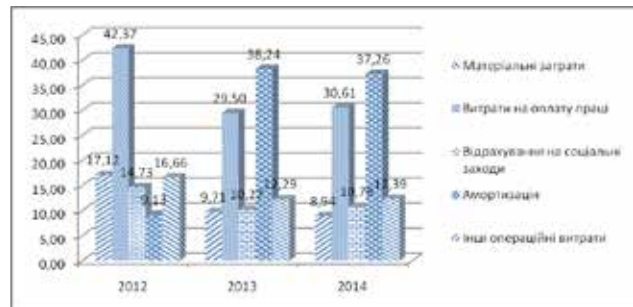

Рис. 2. Динаміка структури витрат за елементами ПАТ «Львівобленерго» за 2012–2014 рр.

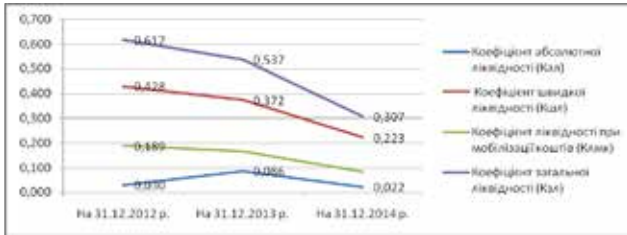
Узагальнюючи результати оцінки зауважимо, що в управлінні витратами доцільно концентрувати увагу насамперед на матеріальних витратах, оскільки зниження їх навіть на один відсоток може заощадити значні кошти.

Для оцінки здатності підприємства своєчасно і в повному об'ємі виконувати короткострокові зобов'язання за рахунок поточних активів використовуються показники ліквідності (платоспроможності). Платоспроможність безпосередньо впливає на форми і умови здійснення комерційних договорів, а також на можливість отримання кредитів і позик.

Однією з найбільших проблем у фінансовому стані компанії, який безпосередньо впливає на зниження фінансової безпеки підприємства, незалежно від його галузевої специфіки, масштабу і етапу розвитку, може бути дефіцит грошових коштів. Саме тому оцінка показників ліквідності надзвичайно важлива для оцінки фінансової безпеки підприємства.

Оцінка показників ліквідності та платоспроможності ПАТ «Львівобленерго» подана на рисунку 3.

Рис. 3. Динаміка показників ліквідності ПАТ «Львівобленерго»

Зниження значення показника ліквідності ПАТ «Львівобленерго» свідчить про загальне погіршення ситуації із забезпеченістю обіговими коштами і про необхідність серйозних заходів з управління ними.

Показник ліквідності балансу є обмежуючим чинником для ефективності. Зростання ефективності діяльності компанії часто відбувається при зниженні загального рівня ліквідності і навпаки. Необхідно контролювати, зіставляти і управляти значеннями цих показників, виходячи з поточних умов і політики в розвитку бізнесу.

Динаміка показників ліквідності говорить про незначне зниження загальної ліквідності при різкому зниженні коефіцієнта швидкої ліквідності. Це свідчить про зростання низьколіквідних елементів (запасів) у структурі поточних активів. Усе це говорить про ризиковану діяльність підприємств з точки зору неповернення боргів і зниження реального рівня платоспроможності.

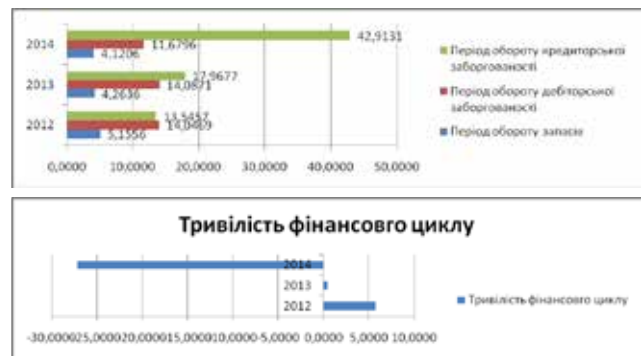
Наступним етапом аналізу є оцінка фінансової стійкості підприємства. Фінансова стійкість відображає рівень залежності діяльності підприємства від позикового капіталу.

Оцінюючи результати аналізу фінансової стійкості в цілому, зазначимо, що зниження частки власних коштів свідчить про зниження фінансової стійкості підприємств електроенергетики, однак використання позикових коштів в оптимальному співвідношенні до власних сприяє підвищенню ефективності їхньої діяльності.

У подальшому виникає необхідність оцінки ефективності використання власних оборотних коштів. Для цього використовуються коефіцієнти оборотності та показник періоду обороту в днях. На рисунку 4 узагальнено результати оцінки оборотності оборотних коштів та тривалість фінансового циклу на ПАТ «Львівобленерго». З рисунка 4 видно,

що протягом 2012–2014 рр. сумарний оборот дебіторської заборгованості та запасів перевищував оборот кредиторської заборгованості, проте у 2014 р. показник обороту кредиторської заборгованості перевищував це значення. Саме тому, тривалість фінансового циклу у 2014 році має негативний ефект.

Разом із тим доцільним, на наш погляд, є оцінка коефіцієнта оборотності чистих активів, який є узагальнюючим показником та характеризує інтенсивність використання активів. Окрім того, цей коефіцієнт використовується в оцінці не тільки фінансової діяльності підприємства, а й у забезпеченні його фінансової безпеки, оскільки дозволяє визначити мінімально необхідний обсяг оборотного капіталу та здійснити оцінку його відхилення від цього значення.

Рис. 4. Тривалість обороту оборотних активів та формування тривалості фінансового циклу для ПАТ «Львівобленерго» у 2012–2014 рр.

Для ПАТ «Львівобленерго» станом на 31.12.2014 необхідний обсяг оборотного капіталу становив -7848,49 тис. грн, що при порівнянні його з реальним значенням визначає дефіцит джерел фінансування на 195285,51 тис. грн.

Наступним етапом є оцінка показників ефективності діяльності підприємства. Визначальне значення при цьому мають показники рентабельності продажів, рентабельності активів, їх взаємозв'язок та взаємозв'язок з показниками оборотності та ліквідності.

Показники ефективності діяльності, їх аналітичні можливості подано в таблиці 2.

При дослідженні стану ефективності діяльності підприємств електроенергетики необхідно враховувати не тільки значення показників і їх динаміку, а й взаємний вплив коефіцієнтів.

Аналіз значення конкретного показника та його складових елементів дозволяє виявити причини їх конкретного значення.

Таблиця 2

Динаміка показників ефективності діяльності ПАТ «Львівобленерго»

Показник	Аналітичні можливості	2012 р.	2013 р.	2014 р.	Відхилення показників 2014 року від показників 2013 р.	Темп росту показників у 2013-2014 роках, у відсотках
1. Рентабельність продажів, %	оцінка рівня чистого прибутку підприємства з кожної гривні проданої продукції	6,45	-4,94	-5,20	-0,263	105,318
2. Рентабельність активів, %	оцінка рівня віддачі капіталу, яка припадає на гривню активів підприємства	13,53	-0,03	-3,19	-3,162	11404,468
3. Оборотність чистих активів	Оцінка рівня обсягу продажів, який може бути згенерований даною кількістю чистих активів	2,35	0,68	0,76	0,084	112,404
4. Рентабельність чистих активів	Оцінка рівня обсягу надходжень, які генерується засобами фінансування (власним капіталом і кредитами банків), що використовуються в бізнесі	0,00	0,00	0,00	0,000	109,402
5. Рентабельність власного капіталу	Оцінює рівень прибутку, що припадає на власний капітал.	12,694	-4,204	-4,599	-0,395	109,402
6. Коефіцієнт фінансового важеля	Відображає співвідношення сум позиченого та власного капіталу	0,08	0,01	0,01	-0,002	84,518
7. Середньорічна вартість позиченого капіталу, %	Оцінка вартості позиченого капіталу	0,12				

Таблиця 3

Системний підхід до виявлення загроз фінансовій безпеці підприємств засобами визначення впливу показників фінансової рівноваги

Вимога	Загрози	Індикатори	Параметри впливу	Напрями діяльності	Рішення щодо управління виробничою діяльністю	
Забезпечення фінансової безпеки	Зниження прибутковості діяльності	Рентабельність активів		Матеріали	Умови постачальників	
				Заробітна плата		Ринок праці
	Високі витрати	Рентабельність продажів	Управління витратами	Постійні та змінні витрати	Оптимальні витрати	
				Накладні витрати		
				Маркетинг		Ринок збуту
	Низькі доходи		Управління виручкою від реалізації	Ціна	Умови ціноутворення	
				Асортимент		Оптимізація асортименту продукції
	Нераціональне використання ресурсів		Оборотність активів	Управління активами	Ефективність використання активів	Дії конкурентів
						Ринковий потенціал
						Зниження капіталомісткості
					Синергія по основних засобах	

Таким чином можна дійти до вихідних причин погіршення ситуації і спробувати змінити її на краще. У ході інтерпретації отриманих результатів необхідно постійно зважувати на ступінь впливу різних факторів та врівноважувати їх.

Оцінка загроз фінансовій безпеці підприємства внаслідок виявлення впливу ключових елементів на формування показника рентабельності активів, його взаємозв'язок з іншими показниками та напрями їх усунення подано в таблиці 3.

Прийняття управлінських рішень – це завжди балансування між вигодами і втратами, тому потрібно постійно мати на увазі можливі зміни у взаємозалежних параметрах і визначити рівновагу між фінансовими показниками для досягнення основного пріоритету – фінансової безпеки підприємства.

Висновки з цього дослідження. Узагальнюючи результати досліджень, зауважимо, вартість підприємства, його економічне зростання та ліквідність мають велику взаємо-

залежність та взаємозв'язок. Формуючи між ними рівноважні значення вже в процесі встановлення мети діяльності підприємства та його цілей, можна досягнути не тільки фінансової рівноваги та економічного зростання підприємства, а й забезпечити підприємство від загроз та ризиків.

У подальшому для оцінки фінансової рівноваги та виявлення оптимальної траєкторії розвитку енергетичних підприємств в багатовимірному просторі доцільно враховувати вартісну концепцію управління підприємством.

Як зазначають науковці, протягом останніх декількох років концепція вартісного управління є об'єктом особливої уваги серед зарубіжних та вітчизняних дослідників та стає відомою як управління заради вартості (Managing for Value, MFV). Мета цієї концепції зводиться до управління підприємством заради збільшення його ринкової вартості, а забезпечення фінансової рівноваги комплексом пропонуванних методик може слугувати базою її реалізації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Україна. Закон «Про електроенергетику» від 16.10.1997 № 575/97-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/575/97-%D0%B2%D1%80/page>.
2. Бородулин А.Н. Аналитический инструментарий внутрифирменного управления // А.Н. Бородулин. – Москва : Экономика, 2012. – 367 с.
3. Костирко Л.А. Диагностика фінансової рівноваги господарюючого суб'єкта: оцінка підходів, методи, моделі, вибір рішення [Електронний ресурс] / Л.А. Костирко // Часопис економічних реформ. – 2011. – № 3. – С. 43-57. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/VSU/2008_10_2/kostirko.pdf.
4. Неудачин В.В. Реализация стратегии компании. Финансовый анализ и моделирование / В.В. Неудачин. – М. : Издательский дом «Дело» РАНХиГС, 2012. – 168 с.
5. Соколов Ю.А. Финансовая безопасность экономических систем / Ю.А. Соколов. – М. : «Анkil», 2010. – 264 с.
6. Фінансова звітність ПАТ «Львівобленерго» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://smida.gov.ua/>.

Сутність та особливості оцінювання мотиваційного потенціалу персоналу промислових підприємств

Климчук А.О.

кандидат економічних наук,
докторант кафедри міжнародних економічних відносин
Хмельницького національного університету

Стаття присвячена визначенню сутності та дослідженню особливостей мотиваційного потенціалу персоналу промислового підприємства. Автором розкрито сутність та зміст понять «мотивація» та «мотиваційний потенціал». Розглянуто фактори та структурні елементи мотиваційного потенціалу персоналу підприємства, а також сформовано алгоритм оцінювання мотиваційного потенціалу. Запропоновано використовувати сукупність показників, що характеризують кількісне оцінювання кожної складової мотиваційного потенціалу підприємства.

Ключові слова: мотиваційний потенціал підприємств, мотивація, фактори впливу, алгоритм оцінки, коефіцієнти оцінки, складові мотиваційного потенціалу.

Климчук А.О. СУЩНОСТЬ И ОСОБЕННОСТИ ОЦЕНИВАНИЯ МОТИВАЦИОННОГО ПОТЕНЦИАЛА ПЕРСОНАЛА ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

Статья посвящена определению сущности и исследованию особенностей мотивационного потенциала персонала промышленного предприятия. Автором раскрыта сущность и содержание понятий «мотивация» и «мотивационный потенциал». Рассмотрены факторы и структурные элементы мотивационного потенциала персонала предприятия, а также сформирован алгоритм оценки мотивационного потенциала. Предложено использовать совокупность показателей, характеризующих количественное оценивание каждой составляющей мотивационного потенциала предприятия.

Ключевые слова: мотивационный потенциал предприятий, мотивация, факторы влияния, алгоритм оценки, коэффициенты оценки, составляющие мотивационного потенциала.

Klymchuk A.O. THE ESSENCE AND FEATURES OF PERSONNEL MOTIVATIONAL POTENTIAL EVALUATION OF INDUSTRIAL ENTERPRISES

The article is devoted to the nature definition and characteristics research of motivational personnel potential of industrial enterprises. The author reveals the essence and meaning of «motivation» and «motivational potential». The factors and structural elements of the motivational potential personnel and evaluation algorithm of motivational potential are formed. A set of indicators of the quantitative assessment of each component of the motivational potential of enterprise are proposed to use.

Keywords: motivational potential of enterprise, motivation, influence, estimation algorithm, coefficient of assessment, motivational potential components.

Постановка проблеми у загальному вигляді. В умовах економічної нестабільності, проникнення на вітчизняні ринки зарубіжних товаровиробників, оснащених передовими технологіями, проблеми вітчизняних промислових підприємств, які перебувають і без того у скрутному становищі, мають бути цілком визначені з метою їх подальшого вирішення. Важливою умовою підвищення конкурентоспроможності вітчизняного підприємства з метою забезпечення його довгострокового економічного зростання є ефективне використання та безперервне нарощування мотиваційного потенціалу персоналу на промисловому підприємстві. Вирішення проблем підвищення ефективності діяльності підприємства з подальшим збереженням його конкурентоспроможності можливо

лише за рахунок комплексу заходів, спрямованих на підвищення мотиваційного потенціалу персоналу підприємства як в масштабах галузі, так і держави в цілому. У зв'язку з цим, в коло найбільш значимих і пріоритетних завдань входять проблеми аналізу та оцінки мотиваційного потенціалу персоналу на основі уточнення змісту та економічної сутності самого поняття «мотиваційний потенціал персоналу підприємства», а також формування адекватних сучасним умовам напрямів його підвищення, що, у свою чергу, забезпечить перехід до комплексних, якісних змін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні вагомий науковий внесок у дослідження понять «мотивація» та «мотиваційний потенціал» зробили такі науковці: Г.С. Ата-

манчук Д.П. Богиня, О.В. Бойко, І.П. Булеєв, В.А. Дятлова, О.О. Клокара, А.М. Колот, В.М. Нижник, А.М. Ревва, М.В. Семікіна, Л.П. Червінська та інші, проте у багатьох працях дослідження обмежуються розглядом мотиваційного потенціалу тільки з точки зору працівника, менеджера чи власності підприємства, тому дана проблематика є досить актуальною та потребує подальшого вирішення.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є визначення сутності поняття «мотиваційний потенціал персоналу підприємства» за допомогою його аналізу та оцінки.

Виклад основного матеріалу. Мотивація, будучи процесом реалізації причинно-наслідкових зв'язків між властивими суб'єкту потребами (їх актуалізація) і конкретними діями, здійснюється в напрямі задоволення цих потреб. Процес мотивації можна умовно розділити на три етапи [1]:

- визначення засобів задоволення найбільш активних потреб, формування мети діяльності;

- активізація потреб у зв'язку із змінами їх структури, пріоритетності, появи нових потреб;

- вибір шляхів реалізації мети діяльності.

Разом з тим, питання, пов'язані із визначенням поняття «мотиваційний потенціал персоналу підприємства» є близькими за своєю економічною сутністю до поняття «трудова потенціал». Незважаючи на те, що в науковій економічній літературі спостерігається отождолення або злиття цих двох понять, принциповою відмінністю трудового потенціалу від мотиваційного є те, що в основу трудового потенціалу покладено спроможність персоналу до виконання певної роботи, а основою мотиваційного потенціалу є бажання до виконання певної роботи.

Якщо персонал підприємства не виявлятиме бажання сумлінно виконувати поставлені перед ними завдання та обов'язки, то наявність у працівників певних професійних навичок, здобутого освітньо-кваліфікаційного рівня, вікової відповідності та інших якісних та кількісних трудових характеристик втрапить будь-яку цінність для промислового підприємства.

Існують судження, відповідно до яких мотиваційний потенціал персоналу, що є структурним елементом конкурентного потенціалу підприємства, можливо розглядати як процес спонукання колективу та окремих його членів до трудової активності, спрямованої на ефективне використання конкурентного потенціалу [2, с. 86]. Водночас у використанні такого під-

ходу до визначення мотиваційного потенціалу існують деякі обмеження та суперечливості. По-перше, трактування мотиваційного потенціалу як процесу суперечить самій природі потенціалу, оскільки, насамперед, його розглядають як ресурси або можливості. Разом із тим відбувається злиття мотиваційного потенціалу та мотивації, яка визначається як процес спонукання до певних дій, що унеможливає здійснення чіткого розмежування понять «мотивація» та «мотиваційний потенціал».

Водночас розгляд мотиваційного потенціалу лише як підтримки конкурентного потенціалу, вносить обмеження у формування напрямів його удосконалення, оскільки не враховує перспективи розвитку підприємства. У свою чергу, розвиток підприємства сприяє належному розвитку мотиваційного потенціалу.

Підхід щодо розуміння мотиваційного потенціалу як вміння мати вмотивованих працівників, орієнтованих на досягнення цілей підприємства, в деякій мірі спрощує вирішення окресленої проблематики нашого дослідження [3]. Таке формулювання не містить у собі об'єкт мотиваційного потенціалу, для якого необхідною є наявність певного впливу, що робить таке визначення надієвим у вирішенні питань управління мотиваційним потенціалом підприємства.

При дослідженні сутності поняття мотиваційного потенціалу персоналу підприємства досить важливо виділити структурні елементи, котрі формуються із наступних стимулів [4; 5]: матеріальні стимули; моральні стимули; стимули професійно-кваліфікаційного розвитку працівників; стимули сприятливих умов праці; стимули соціальної гармонії та психологічного клімату в колективі.

Водночас відкритим залишається питання виявлення факторів, що впливають на мотиваційний потенціал персоналу на рівні підприємства, що сприяє формуванню множини певних досягнень та результатів, які втілюються у досвід колективу чи окремого працівника і дозволяють активізувати процеси зміни стереотипів у поведінці працівників, наділяючи їх певним напрямом та швидкістю [6, с. 62].

Підприємство, будучи забезпеченим мотиваційними ресурсами, здійснює комплекс стимулюючих впливів на працівника. У свою чергу, відчуваючи вплив з боку підприємства, працівник здійснює аналіз та зіставлення його з наявними особистісними мотивами та інтересами. На основі такого зіставлення працівник активізує (деактивує) свої компетенції повністю або частково.

Виходячи з того, що інтереси й мотиви не перебувають під впливом стимулів, працівник деактивує свої компетенції, що унеможливує задоволення потреб. У випадку відчуття цінності факторів мотивації працівник може активізувати свої компетенції, що призводить до якісних і своєчасних виробничо-функціональних дій індивідуума. Із цього випливає, що за умов чутливості працівника до зовнішніх впливів (і узгодженні їх з інтересами й мотивами) відбувається повне або часткове досягнення цілей працівника.

Оскільки фактори мотивації дають можливість здійснити структурування мотиваційного потенціалу персоналу підприємства, виникає необхідність побудови алгоритму оцінки, здатного задовольнити такі вимоги [6, с. 64-67]:

– можливість підвищення та обґрунтованості управлінських рішень щодо здійснення мотиваційної політики підприємства;

– забезпечення в повній мірі універсальності мотиваційного потенціалу персоналу для того, щоб бути використаним на різних підприємствах України;

– можливість визначення напрямів підвищення мотиваційного потенціалу;

– чітка структурованість мотиваційного потенціалу персоналу і, таким чином, забезпечення повної та коректної характеристики впливу мотиваційних факторів на визначення мотиваційного потенціалу.

Виходячи із вищезазначених вимог, у разі застосування алгоритму оцінювання мотиваційного потенціалу персоналу підприємства необхідним є вирішення сформованих завдань:

– коригування цілей мотивації персоналу підприємства;

– здійснення комплексного аналізу факторів мотивації;

– обґрунтованість рішень щодо зміни політики мотивації персоналу підприємства;

Таблиця 1

Показники використання мотиваційного потенціалу персоналу підприємства у розрізі його складових [3; 4; 5]

Оцінювання складових мотиваційного потенціалу підприємства	Показники
Оцінювання моральних стимулів персоналу ІМРС	– Коефіцієнт визнання професійних заслуг працівників підприємства – Коефіцієнт публічного визнання персоналу підприємства
Оцінювання психологічного та соціального клімату в колективі ІСПК	– Коефіцієнт профілактики захворювань працівників підприємства – Коефіцієнт, що відображає питому вагу витрат на культурно-побутове обслуговування працівників у структурі витрат підприємства на утримання робочої сили – Коефіцієнт стабільності кадрів підприємства – Коефіцієнт забезпечення працівників житлом у структурі витрат підприємства на утримання робочої сили – Коефіцієнт дисципліни праці
Оцінювання матеріальних стимулів персоналу ІМС	– Коефіцієнт, що відображає питому вагу заохочувальних та компенсаційних виплат у структурі витрат на оплату праці персоналу підприємства – Коефіцієнт своєчасності виплати заробітної плати працівникам підприємства – Коефіцієнт, що відображає питому вагу витрат на оплату праці персоналу у структурі доходів підприємства – Коефіцієнт, що відображає питому вагу преміальних виплат у структурі витрат на оплату праці персоналу підприємства
Оцінювання умов праці персоналу ІУП	– Коефіцієнт користування привілеями гнучкого місця та графіку роботи – Коефіцієнт відповідності умов праці персоналу санітарно-гігієнічним нормам
Оцінювання стимулів професійно-кваліфікаційного розвитку персоналу ІПКР	– Коефіцієнт, що відображає питому вагу витрат на професійну підготовку працівників у структурі витрат підприємства на утримання робочої сили – Коефіцієнт планування ділової кар'єри працівників підприємства

– діагностика персоналу підприємства як об'єкта мотиваційного потенціалу;

– забезпечення довгострокового розвитку підприємства шляхом удосконалення мотиваційного потенціалу підприємства.

Разом із тим питання, пов'язані із визначенням показників, що оцінюють рівень використання мотиваційного потенціалу підприємства, можна розкрити та наочно зобразити у вигляді таблиці 1.

Для визначення впливу мотиваційного потенціалу персоналу на розвиток підприємства в цілому доцільно проводити аналіз його окремих компонентів.

Водночас досвід управління персоналом вітчизняних підприємств показує, що на сьогодні рівень використання мотиваційного потенціалу є незначним, що обумовлюється цілим спектром проблем, серед яких основними є: недосконалість побудованої системи управління на підприємстві та наявність обставин, що не завжди залежні від керівників підприємств (до прикладу, політична, економічна чи соціальна нестабільність).

Варто зазначити, що в умовах функціонування підприємств у непередбачуваному та жорсткому конкурентному середовищі, для керівників підприємств важливим є з'ясування не лише рівня мотиваційних можливостей, якими вони володіють, але й дослідження ймовірного впливу складових мотиваційного

потенціалу підприємства на результати його діяльності.

Висновки з цього дослідження. Узагальнюючи вищевикладене, слід зазначити, що запропоноване визначення мотиваційного потенціалу персоналу є більш ширшим за існуючі, оскільки враховує результативну та ресурсну концепції одночасно. Свідченням використання ресурсного підходу є визначення потенціалу як спроможності персоналу до активізації діяльності, що в процесі функціонування підприємства є організаційним ресурсом. Водночас результативний аспект щодо визначення даного поняття відображається у вигляді зростання міри ефективності господарської діяльності у певний проміжок часу, яка визначає перспективи розвитку підприємства і спрямована на досягнення бажаного результату.

Разом із тим у статті представлені фактори впливу на мотиваційний потенціал, а також алгоритм визначення рівня мотиваційного потенціалу персоналу, які дадуть змогу враховувати його економічні та емоційно-фізіологічні складові. Автором запропоновано використовувати показники оцінювання мотиваційного потенціалу підприємства у розрізі його складових, які дадуть змогу в повному обсязі дослідити матеріальні та нематеріальні складові використання мотиваційного потенціалу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Булеєв І.П. Мотиваційний потенціал власності та його використання на підприємствах / І.П. Булеєв, А.М. Ревва, Г.С. Атаманчук // Вісник економічної науки України. – 2011. – № 1. – С. 27-30.
2. Воронкова А.Е. Підтримка конкурентоспроможного потенціалу підприємства / А.Е. Воронкова, В.П. Пономарьов, Г.І. Дібніс. – К. : Техніка, 2000. – 152 с.
3. Кузьмін О.Є. Оцінювання використання мотиваційного потенціалу підприємства / О.Є. Кузьмін, В.Б. Горбань // Актуальні проблеми економіки. – 2011. – № 8(122). – С. 202-212.
4. Прусс Д.М. Комплексна система мотивації персоналу торговельних підприємств в умовах трансформації ринкових відносин / Д.М. Прусс // Менеджер : Вісник Донецького держ. ун-ту управління / засн. Донецька державна академія управління, гол. редакц. колеґії О.С. Поважний. – Донецьк. – 2008. – № 4(46). – С. 171-179.
5. Стахів О. Оцінка мотиваційного потенціалу персоналу підприємства, його моніторинг і застосування в контексті реалізації вимог стандарту ISO 9001/ О. Стахів // Україна: аспекти праці. – 2007. – № 8. – С. 42-50.
6. Червінська Л.П. Фактори мотивації персоналу в менеджменті : [монографія] / Л.П. Червінська. – К. : Правда Ярославичів, 1998. – 254 с.

Ризики бізнес-процесів та способи зменшення їх негативних наслідків

Кривда О.В.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри економіки та підприємництва
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут»

Стаття присвячена актуальним питанням управління ризиками бізнес процесів в організаціях. Проаналізовано всі можливі ризики в управлінні бізнес-процесами організації, їх виникнення та негативні наслідки. Обґрунтовано шляхи та заходи їх уникнення та попередження. Окреслені перспективи подальших досліджень та наукових розробок за даним напрямом.

Ключові слова: ризик, підприємство, бізнес-процеси, управління, бізнес-операції.

Кривда Е.В. РИСКИ БИЗНЕС-ПРОЦЕССОВ И СПОСОБЫ УМЕНЬШЕНИЯ ИХ НЕГАТИВНЫХ ПОСЛЕДСТВИЙ

Статья посвящена актуальным вопросам управления рисками бизнес процессов в организациях. Проанализированы все возможные риски в управлении бизнес-процессами организации, их возникновение и негативные последствия. Обоснованы пути и меры их предотвращения и предупреждения. Обозначены перспективы дальнейших исследований и научных разработок по данному направлению.

Ключевые слова: риск, предприятие, бизнес-процессы, управление, бизнес-операции.

Kryvda O.V. RISKS OF BUSINESS PROCESSES AND THE WAYS TO REDUCE THEIR NEGATIVE EFFECTS

This article is devoted to current issues of risk management business processes in organizations. Analyzed all possible risks in the management of business processes, their appearance and negative consequences. The ways and measures of avoidance and prevention. Prospects of further research and scientific developments in this area.

Keywords: risk, enterprise business process management, business operation.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Господарська діяльність суб'єкта господарювання складається з численних бізнес-процесів, які в цілому направлені на реалізацію різно-строкових стратегічних цілей підприємства з метою розширення ринків збуту та отримання прибутків.

При управлінні бізнес-процесами можуть виникати неочікувані обставини, що приведуть до позитивних чи негативних наслідків. Тому важливо дослідити можливість виникнення непередбачуваних обставин та запропонувати заходи з їх попередження чи уникнення.

Проблема аналізу ризиків в управлінні господарськими бізнес-процесами на підприємстві є досить важливою і актуальною, оскільки дослідження їх впливу на хід ведення бізнес-операцій дає змогу підвищити ефективність діяльності організації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблематики управління бізнес-процесами займалися такі вчені, як О. Редькін [1], К. Шапошников [2], К. Роланд [3], Н. Пракаш [1], А. Бенджамен [1], М. Йогеш

[4], В. Репин [5], М. Хаммер [6], а вивченням можливих ризиків у господарській діяльності компанії – П. Золин [7], В. Вітлінський [8], М. Лапуста [9], О. Біла [10] тощо.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Вище зазначені науковці розглядали проблеми виникнення ризиків та особливості бізнес-процесів як дві окремі категорії, не враховуючи те, що будь-який бізнес-процес обов'язково супроводжується багатьма ризиками, що, в свою чергу, може негативно позначитися на ефективності діяльності підприємства, якщо вчасно їх не розпізнати та не управляти ними. Тому питання комплексного вивчення особливостей та взаємозв'язку ризиків в управлінні численними бізнес-операціями досить актуальне та потребує подальшого ґрунтовного дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження усіх можливих ризиків в управлінні бізнес-процесами підприємства та обґрунтування шляхів та заходів їх уникнення та попередження. Основним завданням статті є пошук методів запобігання виникнення ризи-

ків неефективної реалізації бізнес-процесів в компанії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Господарська діяльність та численні бізнес-процеси сучасного українського підприємства сьогодні пов'язані з великою кількістю різноманітних нюансів та обставин, міра залежності і впливу яких на рівень прибутковості суб'єкта господарювання значно зростає внаслідок складної економічної та політичної ситуації в країні. Ризики, що виникають при реалізації виробничо-господарської діяльності компанії, надто важливі та потребують особливої уваги. Зокрема, підприємство у будь-який момент може зіткнутися з проблемою втрати чи нестачі фінансових коштів у випадку залучення зовнішніх джерел фінансування для забезпечення ефективного ведення бізнес-операцій. Не варто оминати увагою також ризики, пов'язані зі змінами в політиці підприємства, а відтак, і в напрямках ведення бізнес-процесів. Неправильна організація та планування переорієнтації господарської діяльності суб'єкта господарювання може привести до непоправних наслідків. Навіть звичне бажання керівництва оновити основні фонди на підприємстві потребує значної уваги та ретельного обрахунку затрат та майбутніх вигод з метою уникнення незапланованих неочікуваних втрат коштів у випадку допущення помилок й прорахунків в цьому напрямку. Тому, для уникнення чи зменшення ризиків отримання збитків або зниження ефективності господарської активності, варто проводити активний аналіз впровадження будь-якого нового чи покращення існуючих напрямків реалізації бізнес-процесів на підприємстві.

Перед виконанням тих чи інших бізнес-операцій з метою якісного управління ними та уникнення ризиків неефективної їх реалізації підприємству доцільно здійснити:

1) оцінювання всіх можливих варіантів розвитку подій, пов'язаних з реалізацією бізнес-процесів, виділення найімовірніших та менш важливих, здійснення їх детального опису та аналізу;

2) обрання конкретних методів визначення ризиків в управлінні бізнес-процесами та шляхів їх оцінювання;

3) аналіз можливих як негативних, так і позитивних наслідків настання неочікуваної ситуації при реалізації бізнес-процесів;

4) вибір шляхів та методів управління ризиками при впровадженні бізнес-процесів, визначення оптимально допустимого їх рівня;

5) оцінювання результатів використання обраних методів керування ризиками, які можуть виникати в ході управління бізнес-процесами.

При ідентифікації ризиків в управлінні бізнес-процесами слід провести їх детальний опис з окресленням внутрішніх й зовнішніх причин виникнення. Оцінювання можливості настання неочікуваних ситуацій повинно також включати в себе й прогнозування величини можливих втрат чи отримуваних прибутків. Крім того, передбачення покликано окреслити майбутній стан діяльності підприємства уже зараз, що допоможе керівництву зосередити свою увагу на найприбутковіших видах діяльності, а, відтак, відкинути найменш ефективні напрямки або ж спрямувати зусилля на їх підтримку та відродження у новому амплуа.

Керівництво організації повинно мати на увазі, що кожен поточний бізнес-процес обов'язково принесе певний результат (негативний чи позитивний), тому, особливо в сучасних реаліях українського життя, передбачити наслідки реалізації бізнес-операцій майже неможливо в зв'язку з неточністю всіх наявних інформаційних даних, та часто й їх неповнотою. Тому виникає проблема швидкого формування якісного інформаційного забезпечення функціонування всіх наявних на підприємстві бізнес-процесів з відповідним створенням сховища даних, баз даних, бази знань і поєднання їх у єдину злагоджену систему, доступ до якої повинен бути у керівництва, а у глав кожного з відділів – можливість внесення коректив та нової інформації до відповідної опції, що стосується бізнес-процесів конкретного підрозділу. Інформаційне забезпечення включає в себе збір даних стосовно господарської діяльності компанії загалом, в т.ч. по напрямках ведення бізнесу, а також пошук, зберігання та обробка інформації щодо внутрішнього та зовнішнього середовища. Створення такої системи дозволить керівництву організації здійснювати правильні прогнози показників ефективності ведення господарської діяльності, що, як зазначалося вище, є одним з ключових моментів успіху ведення бізнесу.

Наряду з формуванням якісного інформаційного забезпечення, що супроводжуватиметься створенням системи збору та оброблення інформаційних даних, встановленням відповідного програмного забезпечення, а також впровадженням інструментів інтернет-маркетингу для просування товарів чи послуг підприємства, окрему увагу слід при-

ділити веденню аналітичного забезпечення, що включає в себе обрання системи показників оцінювання ефективності реалізації бізнес-процесів. Створення такого комплексу показників дасть змогу керівництву, а також керівникам підрозділів постійно контролювати картину результативності впроваджуваних в компанії заходів та змін, вносити відповідні корективи в обрані напрями діяльності підприємства з метою підвищення успіху господарської діяльності та уникнення ризиків провалу. Варто пам'ятати, що навіть наймогутніші світові компанії-лідери піддаються ризикам втрати контролю над успішною реалізацією бізнес-процесів через недостатнє дослідження й аналіз усіх поточних заходів та змін, що проводяться на підприємстві, або ж відмову від впровадження нових напрямків діяльності внаслідок застарілих поглядів на оновлення процесів в системі забезпечення бізнес-операцій.

Важливим методом контролювання ризиків в управлінні бізнес-процесами є ведення чіткого бухгалтерського обліку, за допомогою якого керівництво підприємства може зразу побачити певні неузгодження в господарській діяльності, а, отже, і вчасно їх уникнути, що приведе до попередження й залагодження неочікуваного розвитку подій у бізнесі.

Беззаперечним ризиком ведення бізнес-процесів є виникнення нестачі фінансових ресурсів, необхідних для ефективною реалізації господарської діяльності. У такому разі можна запропонувати обов'язкове формування резервів як результативного джерела захисту активів компанії від незапланованих затрат коштів на різноманітні потреби в разі настання таких ситуацій. Адже, при виникненні потреби в додаткових коштах організації часто не готові до такого розвитку подій, що веде до виникнення плачевного критичного стану, а то й банкрутства компанії взагалі. Тому для попередження таких подій варто подумати про формування необхідних запасів грошових коштів. Серед джерел створення резервів можуть бути 1) виручка від продажу продукції через пункти реалізації, у т.ч. через веб-сайт (інтернет-магазин), 2) залучення як вітчизняних, так і закордонних інвестицій (у т.ч. методом випуску цінних паперів), 3) дебіторська заборгованість та 4) розроблення і продаж об'єктів інтелектуальної власності тощо.

Важливим шляхом попередження виникнення ризиків в управлінні бізнес-процесами є накладення границь на суми затрат підприєм-

ства, а також на величину можливих кредитів. Такий підхід допоможе протриматися на плаву навіть у самі скрутні часи господарської активності компанії, оскільки керівництво знатиме, що перевищення вказаних сум призведе до зниження кредитоспроможності й платоспроможності, що, у свою чергу, загрожує банкрутством.

Отже, будь-який бізнес-процес несе в собі той чи інший ризик. Головна мета керівництва – розрахувати та передбачити можливі ризики при управлінні усіма бізнес-операціями. Відповідальними за це мають бути призначені керівники відповідних підрозділів, де відбуваються бізнес-процеси, а також особи, обрані відповідно до таких цілей. Керівництво компанії несе відповідальність за усі свої дії, у т.ч. за можливість настання несприятливих подій унаслідок прийняття неправильних рішень чи неефективної системи контролю.

На підприємстві потрібно обрати відповідального за введення коригуючих та попереджуючих дій стосовно існуючих бізнес-процесів в разі виникнення невідповідностей у ході їх реалізації. Варто завести відповідний журнал обліку, куди, в разі виникнення певних невідповідностей, заноситимуться відомості про порушення/відхилення в реалізації бізнес-процесу, аналіз ситуації та виклад схеми проведення коригуючих чи попереджуючих заходів для відновлення нормального протікання бізнес-операції.

На нашу думку, для зменшення ризиків в управлінні бізнес-процесами на підприємстві варто здійснити такі заходи та дії:

- чітке планування бізнес-процесів;
- поділ кожного бізнес-процесу на під процеси для полегшення управління ними та підтримання контролю над їх успішною реалізацією;
- визначення відповідальних за реалізацію бізнес-процесів;
- формування інформаційно-аналітичного забезпечення реалізації бізнес-процесів, у т.ч. контрольних порогових показників ефективності діяльності підприємства;
- впровадження інструментів та методів інтернет-маркетингу для підвищення ефективності ведення бізнес-процесів;
- формування інформаційної бази та належної системи програмного забезпечення всіх бізнес-процесів;
- створення обґрунтованої ресурсної бази для досягнення окреслених цілей;
- формування системи контролювання за етапами виконання бізнес-процесів;

– аналіз реалізації бізнес-процесів та внесення необхідних коректив.

Висновки з цього дослідження. Усі бізнес-процеси, що відбуваються на підприємстві, взаємопов'язані та взаємозалежні. Ефективність кожного з них впливає на результативність діяльності компанії загалом. Однак часто численні бізнес-операції супроводжують різноманітні ризики появи негативних подій.

Для успішного ведення господарської діяльності компанії важливим є визначення ієрархії бізнес-процесів за ступенем важливості, призначення відповідальних за їх виконання, а також безпосередньо активна реалізація бізнес-операцій із врахуванням стратегічних цілей організації. Відповідальними за ведення

бізнес-процесами потрібно обирати тих, хто в майбутньому буде використовувати їх результати. Це допоможе підвищити ефективність реалізації бізнес-операцій.

Теоретичне і практичне значення одержаних результатів виявляється у тому, що проаналізовані ризики в управлінні бізнес-процесами, а також узагальнені автором шляхи та методи уникнення їх появи допоможуть успішніше проводити численні бізнес-операції та підвищити ефективність господарської діяльності суб'єкта господарювання загалом.

Перспективи подальших досліджень та наукових розробок за даним напрямом полягають у вивченні особливостей бізнес-процесів на вітчизняних підприємствах, а також окреслення шляхів підвищення їх ефективності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Редькін О.С. Сучасні стратегії та технології корпоративного управління : монографія / О.С. Редькін, В. Реген, Н.А. Хрущ ; Одес. нац. академія зв'язку ім. О.С. Попова. – Одеса : Евен, 2004. – 216 с.
2. Шапошников К.С. Корпоративне управління організаційним розвитком: креативні засади : монографія / Я.П. Квач, К.С. Шапошников, М.М. Адамкович. – Ізмаїл : СМІЛ, 2008. – 272 с.
3. Rolland, C.; N. Prakash, A. Benjamin (1999). A Multi-Model View of Process Modelling. Requirements Engineering. Volume 4, Number 4. London: Springer-Verlag.
4. Malhotra, Yogesh (1998), Business Process Redesign: An Overview, IEEE Engineering Management Review, vol. 26, no. 3, Fall 1998.
5. Репин В.В. Бизнес-процессы компании: построение, анализ, регламентация. – М. : РИА «Стандарты и качество», 2007. – 240 с.
6. Хаммер М. Реинжиниринг корпорации: Манифест революции в бизнесе / Майкл Хаммер, Джеймс Чампи; пер. с англ. Ю.Е.Корнилович. – М. : Манн, Иванов и Фербер, 2006. – 287 с.
7. Золин П. Истоки рискведения и риск-менеджмент // Управление рисками. – 2001. – № 4. – С. 36.
8. Вітлінський В.В. Концептуальні засади ризикології у фінансовій діяльності // Фінанси України. – К. : Преса України, 2003. – № 3. – С. 3-7.
9. Лапуста М.Г. Риски в предпринимательской деятельности / М.Г. Лапуста, Л.Г. Шаршукова. – М. : ИНФРА-М, 1998. – 224 с.
10. Біла О.Г. Валютний ризик торговельного підприємства / О.Г. Біла, О.Л. Осипович // Фінанси України. – 2003. – № 10. – С. 88-90.

Людський фактор в управлінні якістю продукції

Ляшко І.І.

кандидат наук з державного управління,
доцент кафедри маркетингу
Донецького державного університету управління

Єременко О.М.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри маркетингу
Донецького державного університету управління

У статті досліджено проблему забезпечення якості продукції підприємства та її підвищення. Обґрунтовано необхідність застосування комплексних системних підходів для здійснення контролю якості. Розглянуто фактори, що впливають на якість продукції; виявлено важливу роль людського фактору в системі управління.

Ключові слова: якість продукції, системи управління, контроль, фактори впливу, людський фактор.

Ляшко И.И., Єременко Е.Н. ЧЕЛОВЕЧЕСКИЙ ФАКТОР В УПРАВЛЕНИИ КАЧЕСТВОМ ПРОДУКЦИИ

В статье исследована проблема обеспечения качества продукции предприятия и его повышения. Обоснована необходимость применения комплексных системных подходов для осуществления контроля качества. Рассмотрены факторы, влияющие на качество продукции; выявлена важная роль человеческого фактора в системе управления.

Ключевые слова: качество продукции, системы управления, контроль, факторы влияния, человеческий фактор.

Lyashko I.I., Eremenko E.N. THE HUMAN FACTOR IN QUALITY MANAGEMENT OF PRODUCTS

The article studies the problem of ensuring the quality of products and its increase. The necessity of application of complex system approaches for the implementation of quality control. Considered factors influencing product quality; identified the important role of the human factor in the control system.

Keywords: quality products, control systems, control, influence factors, the human factor.

Постановка проблеми у загальному вигляді. В умовах розвитку міжнародної торгівлі і споріднених їй видів діяльності успіх окремих підприємств та галузей економіки на зовнішньому і внутрішньому ринках повністю залежить від того, наскільки їхня продукція або послуги відповідають стандартам якості. Підвищення якості продукції – завдання довгострокове і безперервне. На кожному часовому етапі якість продукції повинна бути оптимальною, щоб максимально задовольняти потреби споживачів при відносно мінімальних затратах на її досягнення, тому проблема забезпечення і підвищення якості продукції актуальна для всіх країн і підприємств, так як від її вирішення значною мірою залежить успіх та ефективність національної економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблеми підвищення якості готової продукції та методи її контролю, що впливають на економіку держави, досліджували в своїх роботах такі науковці: Гаврилюк Л.І., Петрович Й.М., Саранча Г., Тарасова В.В., Шаповал М. та ін.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті – дослідження теоретичних напрацювань науковців для визначення факторів, що обумовлюють якісну працю і, відповідно, якість продукції, що значно залежать від стану і освітянського рівня людини.

Виклад основного матеріалу дослідження. Із розвитком науково-технічного прогресу проблема якості не спрощується, а навпаки, стає складнішою, тому вирішувати її традиційними методами, тобто лише шляхом контролю якості готової продукції, практично неможливо. Повинен бути комплексний, системний підхід, реалізація якого можлива лише в рамках системи управління якістю продукції [1, с. 101].

Значну роль у підвищенні якості продукції відіграють стандарти, які є організаційно-технічною основою систем якості. На перших порах мала місце практика внесення в контракти вимог до систем якості, що доповнювали вимоги до продукції, а також до перевірки сис-

тем якості на підприємстві у виробника. Для регулювання процесу перевірки систем якості в низці країн (США, Канада, Великобританія та ін.) були створені національні стандарти, що встановлюють вимоги до систем якості, а в 1987 р. Міжнародною організацією із стандартизації ISO були розроблені і впроваджені міжнародні стандарти серії 9000, доповнені в подальшому стандартами серії 10000, які сконцентрували досвід управління якістю і були запроваджені в багатьох країнах як національні.

Виявлено, що на якість продукції впливає значна кількість факторів, які діють як самостійно, так і у взаємозв'язку між собою, як на окремих етапах життєвого циклу продукції, так і на кількох. Усі фактори об'єднані в чотири групи: технічні, організаційні, економічні і суб'єктивні.

До технічних факторів належать: конструкція, схема послідовного зв'язку елементів, схемні вирішення, технологія виготовлення, засоби технічного обслуговування і ремонту, технічний рівень бази проектування, виготовлення, експлуатації та ін.

До організаційних факторів належать: розподіл праці і спеціалізація, форми організації виробничих процесів, ритмічність виробництва, форми і методи контролю, порядок пред'явлення і здачі продукції, форми і способи транспортування, зберігання, експлуатації (споживання), технічного обслуговування, ремонту та ін.

Організаційним факторам, на жаль, ще не приділяється стільки уваги, скільки технічним, тому дуже часто добре спроектовані і виготовлені вироби в результаті поганої організації виробництва, експлуатації і ремонту достроково втрачають свою високу якість.

До економічних факторів належать: ціна, собівартість, форми і рівень зарплати, рівень витрат на технічне обслуговування і ремонт, ступінь підвищення продуктивності суспільної праці та ін.

Економічні фактори особливо важливі в умовах ринкової економіки, їм водночас властиві контрольні-аналітичні стимулюючі особливості. Правильно організоване ціноутворення стимулює підвищення якості. При цьому ціна повинна покривати всі витрати підприємства на заходи по підвищенню якості і забезпечувати необхідний рівень рентабельності. Водночас вироби з більш високою ціною повинні бути високої якості [2, с. 76].

У забезпеченні якості значну роль відіграє людина з її професійною підготовкою, фізіо-

логічними і емоціональними особливостями. Від професійної підготовки людей, які зайняті проектуванням, виготовленням та експлуатацією виробів, залежить рівень використання технічних факторів. Але якщо в процесі функціонування технічних факторів роль суб'єктивних слабшає, тому що на цій стадії процес проходить із використанням сучасної техніки і технології, яка максимально звільняє технологічний процес від участі людини, то в організаційних факторах суб'єктивний елемент відіграє вже значну роль, особливо коли мова йде про способи і форми експлуатації і споживання виробів [3, с. 57].

Наскільки важливі суб'єктивні фактори, свідчить поширена серед виробників думка про економічну вигідність підвищення якості. Якість розглядається при цьому як соціальна бажана мета, але її вплив на підвищення рентабельності вважається мінімальним. Пояснюється це недостатньою обізнаністю виробників, які припускаються таких помилок.

Розробка і впровадження системи управління якістю продукції (УЯП) є складним процесом, який має три етапи: підготовку до розробки системи, розробку проекту системи і впровадження системи.

В колишньому СРСР початком системного підходу до управління якістю продукції вважалася розробка і впровадження системи бездефектного виготовлення продукції (СБВП) і здавання її відділу технічного контролю (ВТК) і замовникам із першого пред'явлення, яка виникла в 1955 р. і була впроваджена на Саратовському авіаційному заводі.

Головною особливістю і новизною СБВП було те, що вона давала змогу проводити кількісну оцінку якості праці кожного виконавця, колективів, підрозділів і на цій основі проводити моральне і матеріальне стимулювання.

На передових підприємствах Львівської області було розроблено львівський варіант саратовської системи – система бездефектної праці (СБП), де основним показником якості праці є коефіцієнт якості праці – кількісний вираз якості праці виконавців [4, с. 301].

Але якими б досконалими не були системи УЯП, організація виробництва, технологія – за всім цим стоїть людина з її бажанням чи небажанням, умінням чи невмінням працювати якісно. Навіть якість виробів, повністю виготовлених роботизованими заводами, врешті-решт залежить від якості виготовлення тих же робітв людиною.

Загальноновизнаною є залежність якості продукції від того, як вище керівництво фірми

сприймає ідеї комплексного УЯП, як відноситься до впровадження різних заходів, пов'язаних із цим. Спеціалісти фірми «Крайслер Моторс», наприклад, вважають, що для успіху в конкурентній боротьбі мало простого управління, для цього потрібний керівник-лідер, який повинен чітко усвідомлювати необхідність змін і розуміти, що з цим пов'язаний певний ризик.

Американський учений Ф. Кросбі запропонував модель оцінки лідера і ступінь зрілості керівників різного рівня. На його думку, одним із способів цієї оцінки є складання «моделі ефективного лідера», яка враховує показники «оперативної зрілості» (уміння виконувати поставлені задачі) і «психологічної зрілості» (уміння контактувати і керувати людьми).

У промислово розвинених країнах світу широко поставлене навчання методам УЯП. Так, наприклад, в університетах США викладають курси з УЯП, які включають теоретичну і практичну підготовку. Керівництво вищої ланки японських фірм очолює і сприяє розвитку діяльності з питань управління якістю. Воно відповідає за розробку стратегії якості і контролює строки виконання програм і планів, визначає необхідність в коригуючих заходах.

В Японії дисципліни з УЯП викладаються в 23 вишах країни. Японські фірми практикують також навчання персоналу методам дискусійних груп, які аналізують, наприклад, скарги від споживачів. Кожна японська фірма створює свою програму навчання, але для всіх програм характерне поєднання теоретичних і практичних занять («тренування на робочому місці»). Так, на фірмі «Ніссан» навчання з відривом від виробництва займає біля 500 днів на протязі перших 10 років роботи. Подальше навчання здійснюється на робочих місцях у вечірні години або вихідні дні. По закінченні навчання проводиться атестація, яка здійснюється керівниками підрозділів або іншими спеціалістами. Але у випадку провалу на цьому екзамені три рази працівнику вручають «червону картку» – свідоцтво його професійної непридатності [5, с. 77].

На фірмах Німеччини створені такі умови, коли мати високу кваліфікацію і постійно її підвищувати вважається дуже престижним. Через систему підвищення кваліфікації на фірмах проходять на протязі року до 80% персоналу. Проблема підвищення якості в Німеччині розглядається як «вічна», тому що ускладнення виробництва ставить нові вимоги перед працівниками всіх рівнів.

Німецькі спеціалісти вважають, що розвиток трудового колективу набагато проблемний, ніж розвиток інших напрямів у діяльності підприємства, тому що вимагає набагато більших витрат і часу. Але цей розвиток потрібний, тому що ефективне використання капіталу і засобів виробництва можливе тільки при наявності висококваліфікованих співробітників, і тільки це може забезпечити фірмі довгостроковий успіх у конкурентній боротьбі.

На сучасному етапі велике значення в УЯП надається мотивації творчого відношення до праці. Поширеним у всьому світі способом мотивації стали гуртки якості, які вперше виникли в Японії.

На фірмах Німеччини гуртки якості почали організовуватись тільки на початку 80-х років: у 1982 р. вони працювали на 200 фірмах, а в 1987 р. – уже майже на 1,5 тис. Гуртки збираються в робочий час, їх керівники мають зв'язок із вищим керівництвом підприємства, що дає можливість оперативно впроваджувати пропозиції членів гуртка.

У країні використовуються і інші форми мотивації: пошук відповідних форм і методів керівництва підприємством; підвищення ступеня інформованості виробничого персоналу про справи і перспективи фірми; співучасть працівників у прийнятті рішень і самостійні оперативні рішення. Особливого значення набувають обладнання робочого місця, створення виробничої атмосфери, гуманізація умов праці (чергування видів роботи, зміна фізичних і психологічних навантажень, ергономіка).

За спостереженнями німецьких експертів, ступінь усвідомлення важливості якісної праці значно залежить від стану і освітнянського рівня людей.

Для американських фірм характерно створення експериментальних гуртків на окремих ділянках виробництва: після вдалих експериментів відбувається широке їх впровадження. Є спроби організації гуртків, до складу яких входять спеціалісти одного профілю, але такі, що працюють у різних підрозділах. Вважається, що в такому випадку проблеми вирішуються більш успішно. Члени гуртків у США збираються, як правило, у робочий час і засідають один раз на тиждень по одній годині; робота їх у неробочий час оплачується за підвищеними ставками [5, с. 112].

Характерно, що на фірмах США гурток діє на протязі 1,5–2,5 років. Аналіз причин розпаду гуртків свідчить про те, що найчастіше – це відсутність підтримки зі сторони

керівництва фірми, додаткові витрати на впровадження пропозицій членів гуртків, недостатня підготовка і непродумана система навчання тощо. Американські спеціалісти шукають способи стимулювання гуртків і продовження строку їх існування, насамперед перебудовують процес навчання, використовують метод «ділових ігор», ситуаційні семінари, що робить цей процес більш цікавим і динамічним.

У колишньому СРСР гуртки якості стали функціонувати з 1986 р. як громадські формування робітників, інженерно-технічних працівників і службовців. Вони створювались на добровільних засадах на ділянках, у цехах, відділах та інших підрозділах підприємств. Але в силу різних об'єктивних і суб'єктивних причин вони не одержали широкого поширення, а з розпадом Союзу практично припинили свою діяльність [6, с. 107].

Таким чином, гуртки якості на сьогодні можна вважати найбільш поширеною формою мотивації працівників до творчого підходу при вирішенні проблем якості продукції. Але загальноновизнаним є те, що діяльність гуртків дає бажаний ефект лише тоді, коли зарубіж-

ний досвід упроваджується з урахуванням національних особливостей.

Висновки. Отже, фактори, що впливають на якість продукції, укрупнено можуть бути представлені трьома блоками:

1. Внутрішні обставини (дисципліна, обладнання, технологія, метрологічне забезпечення, випробувальна база, технічний контроль, організаційна структура, система).

2. Зовнішні умови (вимоги ринку, якість сировини, матеріалів, комплектуючих виробів, ритмічність поставок, правове забезпечення якості (юридична відповідальність за дефектну продукцію), необхідність оцінки і підтвердження якості, інвестиції, підтримка держави, вимогливість контролю і нагляду, узгодженість, вимоги до складових продукції і виробництва, рівень конструкторських розробок).

3. Людський фактор (кваліфікація, досвід, професіоналізм, заохочення, активність та ініціатива, обмін передовим досвідом).

Підсумовуючи, можна зазначити, що всі чинники в сукупності мають значний вплив на якість товарів і послуг, особливо людський фактор, і цей вплив може бути як позитивним, так і негативним.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гаврилюк Л.І. Економіка підприємства : [навч. посіб. для сам ост. вивч. дисципл.] / Л.І. Гаврилюк. – Житомир : ЖІТІ, 2010. – 267 с.
2. Економіка виробничого підприємства : [навч. посіб.] / За ред. Й.М. Петровича. – К. : Знання, 2012. – 316 с.
3. Петрович Й.М. Організація виробництва : [підручник] / Й.М. Петрович, Г.М. Захарчин. – Львів : Магнолія плюс, 2014. – 120 с.
4. Саранча Г.А. Метрологія, стандартизація, відповідність, акредитація та управління якістю : [підручник] / Г.А. Саранча. – КНУБК ; К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 668 с.
5. Тарасова В.В. Метрологія, стандартизація і сертифікація : [підручник] / В.В. Тарасова, А.С. Малиновський, М.Ф. Рибак ; Державний агроєкологіч. ун-т. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 262 с.
6. Шаповал М. Основи стандартизації, управління якістю і сертифікації : [підручник] / М. Шаповал ; Європейський ун-т. – К. : , 2011. – 172 с.

Концепція створення спільної цінності: новий погляд на формування цінностей компанії

Михайлишин Н.П.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри аудиту, ревізії та аналізу
Тернопільського національного економічного університету

Романів С.Р.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри аудиту, ревізії та аналізу
Тернопільського національного економічного університету

Стаття присвячена дослідженню сутності концепції створення спільної цінності як нової управлінської практики підвищення фінансової ефективності бізнесу, що поєднує отримання компанією прибутку із задоволенням суспільних потреб. Розглянуто рівні створення спільних цінностей, взаємозв'язок між ними та досліджено відмінності концепції створення спільної цінності від концепції корпоративної соціальної відповідальності.

Ключові слова: спільна цінність, концепція створення спільної цінності, корпоративна соціальна відповідальність, ланцюжок створення цінності, бізнес.

Михайлишин Н.П., Романів С.Р. КОНЦЕПЦИЯ СОЗДАНИЯ ОБЩЕЙ ЦЕННОСТИ: НОВЫЙ ВЗГЛЯД НА ФОРМИРОВАНИЕ ЦЕННОСТЕЙ КОМПАНИИ

Статья посвящена исследованию сущности концепции создания общей ценности как новой управленческой практики повышения финансовой эффективности бизнеса, которая объединяет получение компанией прибыли с удовлетворением общественных потребностей. Рассмотрены уровни создания общей ценности, взаимосвязь между ними и исследованы отличия концепции создания общей ценности от концепции корпоративной социальной ответственности.

Ключевые слова: общая ценность, концепция создания общей ценности, корпоративная социальная ответственность, цепочка создания ценности, бизнес.

Mykhailyshyn N.P., Romaniv S.R. THE CONCEPT OF THE CREATION OF SHARED VALUE: A NEW VIEW ON THE FORMATION OF COMPANY VALUES

The article investigates the essence of the concept of shared value as a new management practice to enhance financial business productivity, combining company income and satisfaction of social needs. The levels of shared value creation and the relationship between them were considered; the differences between the concept of a shared value creation and the concept of corporate social responsibility were investigated.

Keywords: shared value, concept of shared value creation, corporate social responsibility, value chain, business.

Постановка проблеми. Протягом останніх років бізнес усе частіше сприймається як головне джерело економічних, соціальних і екологічних проблем. Значною мірою у цьому винні самі компанії, сприймаючи питання формування цінностей дуже обмежено. Вони орієнтуються здебільшого на короткострокову фінансову ефективність. А для того щоб бізнес залишався успішним у довгостроковій перспективі, він повинен створювати цінності не тільки для своїх акціонерів, а й для всього суспільства. Авторитетні представники ділових і наукових кіл вважають, що компаніям варто взяти ініціативу у власні руки й об'єднати бізнес і суспільство.

Епоха традиційного підходу до корпоративної соціальної відповідальності (далі – КСВ) як

до надбудови, яка вимагає додаткових витрат і приносить обмежену вигоду для ділової репутації фірми, вже закінчується. Їй на зміну приходять нова ініціатива, мета якої – досягнення конкретного фінансового результату, більш високої ефективності як в діловій, так і в соціальній сфері. За рахунок більш ефективних і грамотних методів ведення господарської та комерційної діяльності можна створити і соціальну, і фінансову вартість в раніше небачених масштабах. Однак для цього потрібно вийти за рамки старих уявлень про КСВ [1, с. 1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концепція спільної цінності (Creating Shared Value, CSV) вперше була представлена компанією Nestlé у 2009 р. Авторами концепції

є Майкл Е. Портер, професор Університету ім. єпископа Вільяма Лоренса при Гарвардському університеті і Марк Р. Крамер, головний спеціаліст ініціативи «Корпоративна соціальна відповідальність», що виконується на базі Гарвардського інституту державного управління ім. Джона Ф. Кенеді. Основним джерелом є їхня стаття у журналі Harvard Business Review «Створення спільної цінності», у якій автори визначили CSV як систему принципів і методів роботи, які «посилюють конкурентоспроможність компанії, одночасно покращуючи економічні і соціальні умови тих спільнот, в яких вона працює» [2].

Формулювання завдання дослідження.

Метою статті є вивчення сутності концепції створення спільної цінності і кращих світових практик її впровадження. Передбачається дослідити зміст CSV, рівні створення спільної цінності, її відмінності від КСВ.

Виклад основного матеріалу. Засновник і директор Міжнародного дослідницького центру КСВ, один із найбільш авторитетних спеціалістів у цій галузі Вейн Вісер (Wayne Visser) зазначає, що більшість корпоративних програм із КСВ «направлені на зменшення негативних ефектів, а не на примноження позитивних. Це селективні і розрізнені програми, а не діяльність, спрямована на цілісні і системні зміни» [3]. Він сформулював три фундаментальні недоліки чи «прокляття» КСВ: ізолюваність від основних бізнес-процесів (периферійність КСВ), невідповідність змісту соціальної діяльності характеру і гостроті екологічних, соціальних проблем і ризиків (відстаюча КСВ), проблематичність кількісного вимірювання економічного ефекту від КСВ (нерентабельність КСВ) [4].

Вважаємо, що одним із напрямів подолання існуючих обмежень є стратегічний підхід до КСВ, обґрунтований М. Портером і М. Крамером. У рамках стратегічного підходу соціальна політика компанії все частіше трактується не тільки як спосіб реагування на соціальні запити зацікавлених сторін, але й як елемент корпоративної стратегії [5]. Така політика базується на концепції спільної цінності (CSV – Creating Shared Value) й орієнтована на довгострокові конкурентні переваги.

Спільна цінність – це управлінська практика підвищення фінансової ефективності бізнесу, що поєднує отримання компанією прибутку із задоволенням суспільних потреб. Оскільки основним завданням бізнесу є отримання прибутку для власників, то компанії повинні вибудовувати свою стратегію таким чином,

щоб знаходити прибуткові види діяльності і одночасно підвищувати якість довкілля, вирішувати соціальні питання. Тісно пов'язуючи успіх компанії із вирішенням соціальних проблем, концепція спільних цінностей відкриває найрізноманітніші шляхи для тих, хто бажає відповідати новим потребам людей, підвищувати рентабельність власного виробництва, вигідно відрізнитися від конкурентів і розширювати свої ринки [6].

Основна ідея концепції створення спільної цінності полягає у зміцненні взаємозв'язку між соціальним і економічним прогресом, що здатний породити нову хвилю глобального розвитку. В основу даної концепції було покладено досвід соціальної діяльності компанії Nestlé в країнах Латинської Америки як приклад інноваційного підходу до реалізації політики соціальної відповідальності.

Концепція спільної цінності базується на тому, що ринки формуються не тільки економічними, а й соціальними потребами (якісне харчування, охорона здоров'я, житло, підтримка літніх людей, хороша екологія). Але лише небагато компаній задаються питанням, чи влаштовує споживачів їхня продукція і послуги. Наприклад, раніше основним завданням продовольчих компаній було забезпечити споживачів великою кількістю різноманітних товарів, сьогодні ж їм доводиться перебудовувати свої стратегії відповідно до ідеї здорового харчування.

Принципи спільної цінності стосуються як комерційних компаній, так і некомерційних організацій і органів влади. Суспільство не цікавить, які організації створили цінність. Важливо, щоб створені ними блага сприяли досягненню максимального ефекту з найменшими витратами. Увага акцентується не на вкладених коштах і виконаній роботі, а на досягнутому результаті: задоволенні людських потреб, обслуговуванні нових ринків, внутрішніх витратах, конкурентних перевагах.

CSV істотно відрізняється від звичайного бізнесу, оскільки спільна цінність, як правило, є наслідком розробки та впровадження нового продукту, моделі або технології. Так, корпорація General Electric (GE) упродовж п'яти років практично подвоїла свої доходи, реалізувавши ініціативу Ecomagination, орієнтовану на розробку енергозберігаючих технологій. Телекомунікаційна компанія China Mobile працює над проектом, пов'язаним із використанням мобільного зв'язку в сільській місцевості Китаю для покращення доступу до якісних медичних послуг. Компанія розробляє спеці-

альні програми для мобільного телефону, які, наприклад, дозволяють батькам призначати час прийому у лікаря для вакцинації своїх дітей, чи нагадують пацієнту про необхідність прийому ліків у потрібний час. Розвиваючи нові прибуткові напрямки бізнесу, компанія одночасно вирішує соціальні проблеми жителів сільської місцевості Китаю, підвищуючи якість їх життя [7].

Створення спільної цінності починається з обговорення бізнес-стратегії, переосмислення та узгодження соціальних і фінансових цілей. Соціальні цілі завжди повинні бути пов'язані з основним бізнесом компанії і найважливішими напрямками її діяльності, оскільки саме так компанія зможе реально вплинути на вирішення соціальних проблем, використовуючи для цього свою присутність на ринку і масштаби діяльності. Але процес створення спільної цінності не повинен бути простим доповненням до бізнес – діяльності, він повинен вбудовуватись в усі бізнес – процеси компанії. Користь для суспільства повинна стати природною складовою ділової активності. Тому при створенні економічної вартості мають використовуватись тільки ті способи, які приносять користь суспільству.

Спільна цінність формується у процесі дослідження сильних і слабких сторін бізнесу в контексті соціальних потреб зовнішнього середовища. Компанія перш за все повинна вирішити, якою соціальною проблемою вона може займатися, використовуючи свої унікальні ресурси, а також становище на ринку і в суспільстві. Виходячи з цього, визначаються, а потім реалізуються ділові практики у різних сферах діяльності. Наприклад, у сфері охорони здоров'я: південноафриканська страхова компанія Discovery Insurance розробила програму, яка пропагує ідею здорового способу життя і сприяє збільшенню тривалості життя населення. Завдяки цій ініціативі організація знижує ціни на страхові продукти, залучає нових споживачів і збільшує річний обсяг прибутку [8].

У сфері захисту довкілля: австралійський виробник фарби Ecolour сконцентрував зусилля на створенні екологічно безпечної продукції, скоротивши викиди парникових газів, здобув визнання широкої аудиторії споживачів [9, с. 4].

Виділяють три рівні створення спільної цінності:

– *переосмислення – з точки зору інтересів суспільства – продуктів і ринків* – виявлення ринків із незадоволеними потребами,

аналіз соціальної корисності чи шкідливості продукції, розробка прибуткових продуктів, які відповідають потребам клієнтів і підвищують якість їх життя, забезпечення доступу клієнтів до цих продуктів.

Великі перспективи відкриваються перед компаніями, які проникають на нові ринки і на ринки країн, що розвиваються. Охоплюючи мільярди нових покупців, продаючи малозабезпеченим і нужденним верствам населення адекватну продукцію за низькою ціною, компанії вирішують соціальні проблеми в цих регіонах і одночасно отримують значний прибуток.

Одна з найбільших у світі фармацевтичних компаній Британська Glaxo Smith Kline останніми роками переорієнтувала свій бізнес на Африку, запустивши ряд науково-дослідницьких проектів з вивчення, лікування і профілактики хвороб, які Всесвітня організація охорони здоров'я визнала найбільш небезпечними – СНІДу, туберкульозу і малярії. Завдяки такій політиці компанії найменш розвинуті країни отримують рецептурні препарати і вакцини за ціною, що становить 25% від ціни, яку платять процвітаючі країни. Знизивши ціни для найменш розвинених країн корпорація за три роки подвоїла обсяги поставок і підвищила рівень продажів до 80% у кожній країні. Glaxo Smith Kline співпрацює з некомерційними організаціями Amref Health Africa, CARE International и Save the Children, що реалізують програми у 34 країнах світу. В рамках цих ініціатив пройшли навчання більше 25 тис. медичних працівників, що обслуговують 6,5 млн осіб. Нині компанія готується до запуску нових виробничих потужностей, дослідницьких лабораторій і програм розвитку охорони здоров'я і передбачає вкласти у ці проекти \$ 130 млн [10, с. 10-11].

– *переосмислення продуктивності в ланцюжку створення цінності* – підвищення продуктивності компанії або її постачальників з одночасним вирішенням соціальних і екологічних обмежень в ланцюжку створення вартості.

Соціальні проблеми часто підвищують витрати в ланцюжку створення цінності. Надлишкова упаковка, викиди парникових газів завдають шкоди не тільки довкіллю, але й самому підприємству. У 2009 р. американська компанія – ретейлер Wal-Mart змінила маршрути своїх вантажівок, скоротивши їх на 150 млн км. Незважаючи на те, що збільшився обсяг морських перевезень, компанія додатково заробила \$ 200 млн. Окрім того, було зекономлено на упаковці, оскільки коробки вироблялись із перероблених відходів кар-

тону, зібраних із магазинів власної мережі. Унаслідок цього було збережено 125 тис. дерев і 40 млн галлонів води, на 8,6 т зменшилась кількість пакувальних відходів [11].

– *сприяння розвитку місцевих кластерів* – зростання продуктивності компанії за рахунок поліпшення стану середовища, вирішення (пом'якшення) існуючих соціальних проблем у місцях основної дислокації компанії.

Найбільший успіх мають програми розвитку кластерів, які передбачають співпрацю підприємств приватного сектора, торгових асоціацій, державних установ і некомерційних організацій [2].

Компанія Yara (світовий виробник мінеральних добрив) спільно з місцевою владою при підтримці уряду Норвегії реалізує програму із створення «коридорів росту» сільського господарства. Компанія вклала \$ 60 млн у модернізацію портів і доріг Мозамбіку і Танзанії. Очікується, що реалізація цієї програми дасть змогу створити 350 тис. нових робочих місць і покращити життя 200 тис. дрібних фермерів. Зросте продуктивність компанії Yara, а заодно виграє й сільськогосподарський кластер і вся країна [12].

Після проходження першого рівня відкриваються можливості для другого і третього. Для кожного рівня відстежуються економічні (зростання доходів, збільшення частки ринку, підвищення продуктивності, зниження витрат) і соціальні (поліпшення якості освіти населення, харчування, зниження рівня використання енергії і споживання води, зростання доходів працівників тощо) результати.

Крім того, всі три рівні створення спільної цінності взаємно підсилюють один одного.

Так, розвиток кластерів сприяє збільшенню обсягу місцевих закупівель і робить ланцюжки поставок менш розосередженими. Поява нових продуктів і послуг, які задовольняють соціальні потреби або обслуговують слабо-розвинені ринки, вимагає створення нового ланцюжка формування цінності в таких сферах, як виробництво, маркетинг і дистрибуція продукції. Структура нового ланцюжка формування цінності, у свою чергу, посилює потребу в обладнанні та технологіях, що дають змогу економити енергію, раціонально використовувати ресурси і персонал [2].

Варто зазначити, що можливості CSV визначаються галузевою приналежністю компанії, взаємозв'язком конкретних напрямів її бізнесу із соціальними проблемами, що дає змогу компанії виокремитися серед конкурентів.

Якщо компанія вирішила втілити концепцію CSV, то їй потрібні партнери у місцевій спільноті. У рамках даної концепції об'єднуються бізнес, некомерційні організації, державні структури і приватні фонди. Партнерство повинно базуватися на активній громадянській позиції усіх залучених суб'єктів, орієнтуватися на конкретну мету та поступально рухатися до її досягнення.

Основними принципами успішної співпраці є об'єктивність, прозорість і взаємна вигода. Об'єктивність забезпечується правом усіх партнерів брати участь у дискусіях і впливати на методи вимірювання та способи презентації соціальних результатів. Прозорість є аспектом підзвітності перед внутрішніми і зовнішніми стейкхолдерами. Взаємна вигода передбачає адекватну віддачу від ресурсних вкладень

Таблиця 1

Основні відмінності між КСВ та CSV за М. Портером і М. Крамером [14]

Корпоративна соціальна відповідальність	Створення спільних цінностей
Цінність: діяльність на благо суспільства	Цінність: економічна вигода і соціальні блага сумірні з витратами
Громадянство, благодійність, стійкий розвиток	Спільна робота компанії і суспільства над створенням спільної цінності
Програми здійснюються на власний розсуд компаній або під тиском ззовні	Нерозривний зв'язок з конкурентоспроможністю
Відсутність зв'язку із діяльністю, яка націлена на отримання максимального прибутку	Нерозривний зв'язок з діяльністю, яка націлена на отримання максимального прибутку
Напрямки програм визначаються цілями PR і особистими вподобаннями	Програми відображають специфіку і формуються всередині компанії
Вплив обмежується зоною корпоративного впливу і бюджетом програм КСВ	Повна реструктуризація бюджету компанії
Приклад: справедлива торгівля (Fair trade)	Приклад: реорганізація роботи з постачальниками з метою підвищення прибутку і якості продукції

кожного учасника, а також спільну соціальну цінність, яка перевищує переваги однієї організації і є тією основною метою, заради якої створювалося партнерство [13, с. 6-7].

Автори концепції спільної цінності наголошують на її відмінності від корпоративної соціальної відповідальності і благодійності. На їхню думку, компанії використовують програми КСВ, перш за все, для підтримання свого іміджу і репутації, ці програми не розраховані на тривалий термін і, як правило, не пов'язані з основним бізнесом. Відмінності між концепцією спільної цінності і концепцією КСВ наведено в таблиці 1.

На відміну від КСВ, яка є тактикою реагування на проблеми, спричинені діяльністю компанії, концепція спільної цінності є превентивною (проактивною) стратегією. До того ж, як уже зазначалося, створення спільної цінності – невід'ємний компонент основного бізнесу компанії, а не другорядний напрямок її діяльності, тоді як КСВ – своєрідне соціальне навантаження на основний бізнес. Благодійна діяльність не приносить компанії прямої вигоди, соціальна відповідальність лише зменшує негативний вплив бізнесу на суспільство і довкілля, тоді як створення спільної цінності приносить користь як суспільству, так і бізнесу.

Окремі автори ставлять під сумнів новизну концепції спільної цінності. Зокрема, Вейн Вісер вважає, що дана концепція відображає еволюцію у власних поглядах М. Портера і М. Крамера і є їх третім набігом у сфері соціальної відповідальності, що явно принижує два попередні. Він також зазначає, що ця концепція перегукується з поглядами К. Прахалада і

Стюарта Харта про потенційні багатства біля основи ринкової піраміди (в економіці основа піраміди – найбільша, але найбідніша соціально-економічна група). У книгах «Багатство біля основи піраміди» К. Прахалада [15] і «Капіталізм на роздоріжжі» Стюарта Харта [16] бідняків розглядають як нову можливість для розвитку споживчого ринку і як чудову лабораторію для інновацій.

Але, незважаючи на ці застереження, Вейн Вісер зазначає: «Я фанат CSV.... Я вважаю, що CSV вдихнуло нову енергію в рух КСВ. Він (М. Портер) спритно змінив мову соціальної відповідальності на мову створення цінності, яку краще можуть зрозуміти бізнес-лідери, і він кинув виклик вузькому визначенню корпоративної мети, щоб вийти за рамки максимізації прибутку» [17].

Висновки з цього дослідження. Створення спільної цінності – це альтернативний погляд на практику підвищення фінансової ефективності корпорацій, який поєднує отримання прибутку із задоволенням суспільних потреб. CSV не вирішує всі соціальні проблеми, але дає можливість компаніям на основі своїх професійних навичок і вмінь стати лідерами соціального прогресу.

Концепція базується на практичному досвіді компаній і пропонує деякі загальні прийоми досягнення синергетичного ефекту. На сьогоднішній день CSV є новацією, але з часом вона стане стандартною практикою, адже створюючи спільну цінність, компанії зможуть побудувати прибутковий і стійкий бізнес, який за своїми показниками перевершить традиційну практику.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Мартин М. Новая инициатива СОБ: ваши первые сто дней вместе с Impact Economy: рабочие материалы Impact Economy [Электронный ресурс] / М. Мартин // Том 3. – М. : Impact Economy, 2013. – 29 с. – Режим доступа : http://www.impacteconomy.com/papers/IE_WP3_RE_RU.pdf.
2. Портер М. Создание общих ценностей. Как перестроить капиталистическую систему [Электронный ресурс] / Майкл Е. Портер, Марк Р. Крамер // Harvard Business Review. – Режим доступа : <http://www.ep-digest.ru/wp-content>.
3. Visser W. The Age of Responsibility: CSR 2.0 and the New DNA of Business / W. Visser. – London : Wiley, 2011. – 408 p.
4. Visser W. The Future of CSR: Towards Transformative CSR, or CSR 2.0. / W. Visser // Kaleidoscope Futures Paper Series. – 2012. – № 1. – P. 1-17.
5. Канаева О.А. Социальная политика Российских компаний 2.0: новая версия для устойчивого развития [Электронный ресурс] / О.А. Канаева // Проблемы современной экономики. – 2014. – № 2(50). – С. 146-151. – Режим доступа : <http://www.cyberleninka.ru>.
6. Портер М. Капитализм для всех [Электронный ресурс] // Майкл Портер, Марк Крамер // Новый бизнес. Социальное предпринимательство. – Режим доступа : hbr-russia.ru/biznes-i-obshchestvo/sotsialnaya-otvetstvennost/a10881/.

7. Грейсон Д. Об успешном бизнесе с точки зрения общества в целом [Электронный ресурс] / Дэвид Грейсон. – Режим доступа : <http://www.iprnoi.ru/print/010244/>.
8. CSV: великая капиталистическая революция [Электронный ресурс] // Дайджест публикаций международного филантропического сообщества «Создание общей ценности». – 2016. – Специальный выпуск № 6. – С. 4. – Режим доступа : <http://www.ep-digest.ru>.
9. Создание общей ценности – бизнес в лучшем своём проявлении [Электронный ресурс] // Дайджест публикаций международного филантропического сообщества «Создание общей ценности». – 2015. – Специальный выпуск № 5. – С. 4. – Режим доступа : <http://www.ep-digest.ru>.
10. Опыт компании GSK: общая ценность – достойное будущее Африки // Дайджест публикаций международного филантропического сообщества «Создание общей ценности». – 2015. – Специальный выпуск № 5. – С. 10-11. – Режим доступа : <http://www.ep-digest.ru>.
11. Wal-Mart начал производство коробок из упаковочных отходов [Электронный ресурс]. – 04.12.2009. – Режим доступа : <http://www.news.unipack.ru/28260/>.
12. Шамгунов Р.Н. Рост стоимости компании – цель бизнеса [Электронный ресурс] / Р.Н. Шамгунов // Круглый стол на тему: «Рост стоимости бизнеса: цель или результат?». – Режим доступа : <http://www.docfoc.com> > General.
13. Лидерство на партнёрских началах – важное условие создания общей ценности [Электронный ресурс] // Дайджест публикаций международного филантропического сообщества «Создание общей ценности». – 2015. – Специальный выпуск № 5. – С. 6-7. – Режим доступа : <http://www.ep-digest.ru>.
14. Создание общей ценности: роли и взаимодействие секторов в обеспечении устойчивого развития [Электронный ресурс] // по материалам Harvard Business Review и FSG – Social Impact Advisors «Creating Shared Value». – Режим доступа : http://www.slideshare.net/evd_oa/creating-shared-value-24827758.
15. Prahalad C.K. The Fortune at the Bottom of the Pyramid: .Eradicating Poverty through Profits / C.K. Prahalad. – Philadelphia : Wharton School Publishing, 2005. – 280 p.
16. Hart S.L. Capitalism at the Crossroads: The Unlimited Business Opportunities in Solving the World's Most Difficult Problems / S.L. Hart. – Philadelphia : Wharton School Publishing, 2005.
17. Visser W. Creating shared value: Revolution or clever con? [Electronic resource] / Wayne Visser // Blog by Wayne Visser. – Access mode : <http://www.waynevisser.com/.../csv-revolution-or-cle...>

Фінансове планування діяльності сучасного підприємства

Панасюк М.А.

студентка

Вінницького торговельно-економічного інституту
Київського національного торговельно-економічного університету

Бойко О.О.

кандидат економічних наук, доцент,

Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

Статтю присвячено актуальним питанням фінансового планування діяльності підприємства в аспекті теоретичного обґрунтування. Проаналізовано та систематизовано складові частини фінансового планування на сучасному підприємстві. Досліджено характерні риси та принципи фінансового планування. Окреслено значення та доцільність фінансового планування як одного з альтернативних фінансових інструментів.

Ключові слова: фінансове планування, діяльність підприємства, досягнення мети підприємства, фінансові інструменти, ефективність діяльності.

Панасюк М.А., Бойко Е.А. ФИНАНСОВОЕ ПЛАНИРОВАНИЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СОВРЕМЕННОГО ПРЕДПРИЯТИЯ

Статья посвящена актуальным вопросам финансового планирования деятельности предприятия в аспекте теоретического обоснования. Проанализированы и систематизированы составляющие финансового планирования на предприятии. Исследованы характерные черты и принципы финансового планирования. Определены значение и целесообразность финансового планирования как одного из альтернативных финансовых инструментов.

Ключевые слова: финансовое планирование, деятельность предприятия, достижение цели предприятия, финансовые инструменты, эффективность деятельности.

Panasiuk M.A., Boiko O.O. FINANCIAL PLANNING OF MODERN ENTERPRISE'S ACTIVITY

The article is devoted to actual issues of financial planning of modern enterprise's activity in the aspect of theoretical justification. The components of financial planning of the enterprise's activity have been analyzed and systematized. We have discovered the main characteristics and principles of financial planning. The value and appropriateness of financial planning as one of the alternative financial instruments have been determined.

Keywords: financial planning, activities of the enterprise, to achieve the enterprise's objectives, financial instruments, the effectiveness of activity.

Постановка проблеми у загальному вигляді. У сучасних умовах функціонування підприємств, що характеризуються невизначеністю і високою динамічністю зовнішнього середовища, виникає об'єктивна необхідність застосування ефективного фінансового планування діяльності. Без його використання в діяльності підприємства важко забезпечити стійкий фінансовий стан у майбутньому, сформувати достатній обсяг фінансових ресурсів на розвиток при мінімальних витратах, а отже, досягти конкурентоспроможності на ринку.

Фінансове планування включає всі операційні процеси, пронизує і зв'язує в єдиний ланцюг маркетинг, кадрове та виробниче планування. За допомогою фінансового планування конкретизуються намічені прогнози, визна-

чаються взаємопов'язані завдання і послідовність їх реалізації в досягненні обраної мети. Важливість і актуальність усіх зазначених питань зумовили значний інтерес і увагу вчених до вивчення фінансового планування діяльності підприємства. При цьому необхідно відзначити різнобічність висвітлення питань фінансового планування в науковій літературі і, як наслідок, відсутність єдиної термінологічної бази його пізнання [1, с. 120].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукової літератури показав, що зарубіжні автори Брейлі Р., Брігхем Ю., Ван Хорн Дж.Д., Росс С., Сицилиано Дж., Ченг Ф.Лі, Етрілл П. та ін. приділяють більшу увагу питанням фінансового планування на підприємстві.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Недостатнім є узагальнення і систематизація існуючих досліджень термінологічного базису фінансового планування, що могло б слугувати для отримання більш цілісного уявлення про сам процес, його сутність, призначення і, як наслідок, підвищення результативності його використання на підприємстві, що б призвело до підвищення ефективності його діяльності.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є узагальнення і систематизація наукової літератури, яка розкриває сутність, мету, об'єкт, предмет, завдання, принципи та функції фінансового планування та формування цілісного уявлення про фінансове планування як економічної категорії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сутнісні складові частини фінансового планування (ФП) розкриваються через систему, що включає поняття, об'єкт, предмет, мету, принципи, завдання та функції, взаємозв'язок яких представлено на рис. 1 [2, с. 73].

Розглянемо поетапно кожен з перерахованих складових.

Управлінський підхід, у рамках якого фінансове планування розглядається як складова частина функції планування в управлінні, на нашу думку, не розкриває всі завдання і його функції на підприємстві. Пов'язано це насамперед із тим, що сучасні умови викликають необхідність забезпечення адаптивності процесу фінансового планування до зміни навколишнього середовища, а саме: проведення моніторингу умов функціонування і результатів діяльності підприємства, коригування планів, контроль виконання і т.д. Тому сьогодні фінансове планування має розглядатися як одна з найважливіших складових частин фінансового менеджменту на підприємстві в рамках загальноекономічної підходу.

Сучасною проблемою науковців у даному питанні є позиція авторів, які під фінансовим плануванням розуміють тільки складання

фінансового плану (планів) або прогнозування фінансових результатів діяльності, так як ці процеси, безумовно, будучи найважливішими складовими частинами, не відображають весь його зміст і значення в забезпеченні ефективності фінансового менеджменту [3, с. 112].

У результаті проведеного наукового аналізу було знайдено найбільш точне тлумачення фінансового планування. Дане визначення досить повно розкриває роль і завдання даного виду планування в діяльності підприємства, однак не містить такої важливої його складової, як цільові установки проведення.

Залежно від стадії життєвого циклу підприємства, кон'юнктури ринку, на якому воно функціонує, й інших чинників внутрішнього і зовнішнього середовища, цілі підприємств варіюються від необхідності уникнення банкрутства до розвитку і освоєння нових ринків. Тому і процес фінансового планування може мати різні цільові установки залежно від завдань, визначених менеджментом підприємства на перспективу [4, с. 3].

Таким чином, з авторської позиції дане визначення необхідно уточнити: фінансове планування – процес систематичної підготовки управлінських рішень, які прямо або опосередковано впливають на обсяги фінансових ресурсів, узгодження джерел їх формування та напрямів використання відповідно до виробничих і маркетингових планів, а також величини показників підприємства в плановому періоді, що забезпечують рішення завдань найбільш раціональним шляхом для досягнення його цілей у перспективному періоді.

Аналіз літератури свідчить, що питання фінансового планування розглядаються вченими в комплексі, при цьому конкретні формулювання предмета і об'єкта фінансового планування практично відсутні в науковій літературі. З точки зору об'єкта фінансового планування доцільно відокремити: рух фінансових ресурсів, фінансові відносини, які виникають при формуванні, розподілі та викорис-

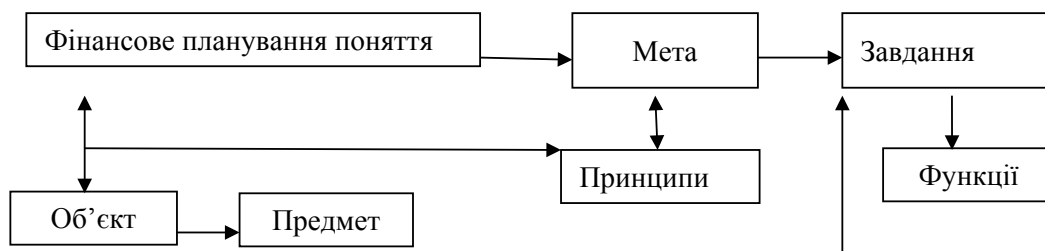

Рис. 1. Взаємозв'язок сутнісних складових елементів фінансового планування як економічної категорії

танні фінансових ресурсів, фінансові ресурси та насамперед прибуток. Оскільки об'єктом може виступати процес або явище, на яке спрямована діяльність, то об'єктом фінансового планування є процес формування і розподілу фінансових ресурсів [5, с. 14].

Предмет фінансового планування знаходиться в межах об'єкта і відображає аспект проблеми, досліджуючи який виділяємо його головні, найбільш суттєві ознаки, на яких створюється основа цілісного пізнання об'єкта. Таким чином, предметом фінансового планування є сукупність інструментів фінансового механізму, які забезпечують оцінку фінансово-економічних управлінських рішень у межах фінансової політики підприємства.

Мета фінансового планування формується на підставі обраних критеріїв реалізації фінансових рішень, які, як правило, спрямовані на максимізацію продажів, прибутку, власності власників підприємства. Аналіз наукової літератури свідчить, що мета ФП може бути сформульована як:

- забезпечення оптимальних можливостей господарської діяльності підприємства;
- визначення можливих обсягів надходжень і витрачання грошових коштів у плановому періоді;
- обґрунтування можливостей фінансування передбачуваних економічних, технічних і соціальних проектів та оцінка їх ефективності з урахуванням кінцевих фінансових результатів;
- підвищення ефективного використання короткострокових і довгострокових фінансових ресурсів.

Узагальнивши наведені формулювання, сформулюємо мету фінансового планування діяльності підприємства як формування оптимальних фінансових можливостей досягнення мети підприємства на певному етапі його діяльності [6, с. 145].

Фінансове планування здійснюється відповідно до визначених принципів, які впливають із загальних принципів планування і фінансування діяльності, але мають свої особливості, зумовлені синтезом цих двох процесів. Специфічними принципами фінансового планування є:

- принцип відповідності – полягає в тому, що придбання поточних активів слід планувати переважно за рахунок короткострокових джерел, а модернізацію і технічне розвиток – за рахунок довгострокових джерел;
- принцип надлишку грошових коштів, що припускає в процесі планування «не обну-

ляти» грошовий рахунок, а мати певний запас для забезпечення надійної платіжної дисципліни;

- принцип альтернативності, який передбачає проведення різноманітних планових розрахунків і вибір найкращої альтернативи розвитку підприємства;

- принцип адекватності, який полягає у виборі найбільш відповідних і адекватних моделей і методів фінансового планування, що враховують закономірності розвитку окремих економічних явищ і процесів;

- принцип співвідношення термінів отримання та використання коштів – капітальні вкладення з тривалими термінами окупності доцільно фінансувати за рахунок довгострокових позикових коштів;

- принцип платоспроможності, або постійної потреби в робочому капіталі, що зводиться до того, що в майбутньому балансі підприємства сума оборотних коштів підприємства повинна перевищувати суму його короткострокових заборгованостей, тобто не можна планувати «слаболіквідний» баланс підприємства;

- принцип рентабельності капіталовкладень – передбачає вибір дешевих способів фінансування, залучення позикового капіталу лише в тому випадку, якщо він підвищує рентабельність власного і забезпечує ефект фінансового важеля;

- принцип збалансованості ризиків – особливо ризикові довгострокові інвестиції доцільно фінансувати за рахунок власних коштів;

- принцип пристосування до потреб ринку – необхідно враховувати кон'юнктуру ринку і місце підприємства на ньому [7, с. 74].

Завдання фінансового планування впливають із мети, яку ставить перед собою підприємство, яке впроваджує фінансове планування, та конкретизуються залежно від виду планування.

Реалізація таких завдань вимагає застосування, головним чином, управлінського інструментарію дивідендної, фінансової та інвестиційної політики, а фінансове планування виконує функції координації та додаткового забезпечення при вирішенні подібних завдань, тому на основі узагальнення у статті сформовано перелік завдань фінансового планування, комплексна реалізація яких забезпечить можливість досягнення його мети:

- встановлення узгодженості поставлених цілей і фінансових можливостей їх здійснення;

– забезпечення нормального відтворювального процесу необхідними джерелами фінансування, їх формування та використання;

– забезпечення виконання зобов'язань підприємства перед бюджетом, позабюджетними фондами, банками та іншими кредиторами;

– виявлення резервів і мобілізація ресурсів із метою ефективного використання;

– оптимізація податкового навантаження;

– визначення обсягу і структури капіталу в плановому періоді;

– контроль фінансового стану і забезпечення платоспроможності підприємства.

З одного боку, фінансове планування є функцією управління, яке є основою для прийняття фінансово-економічних управлінських рішень. З іншого боку, воно виконує низку функцій, що відбивають призначення і види діяльності підприємства, здійснювані в процесі фінансового планування. Під функціями планування розуміються відокремлені види праці, породжувані поділом праці всередині процесу планування, тобто будь-яка робота, будь-яка дія, що здійснюється в процесі формування плану і спрямована на зміну стану підприємства [8, с. 103].

У ході фінансового планування будь-яке підприємство всебічно оцінює стан своїх фінансів, виявляє можливості збільшення фінансових ресурсів, напроми їх найбільш ефективного використання. Управлінські рішення в процесі планування приймаються на основі аналізу фінансової інформації, яка у зв'язку з цим повинна бути достатньо повною і достовірною. З вищеперерахованого можна виділити основні функції фінансового планування:

– зменшення складності – подолання реально існуючої складності запланованих об'єктів і процесів;

– мотивація – ініціювання ефективного використання матеріального та інтелектуального потенціалу підприємства;

– прогнозування – якість прогнозу визначає й якість плану;

– безпека – облік чинника ризику для його уникнення або зменшення;

– оптимізація – забезпечення вибору допустимих і найкращих альтернатив використання фінансових ресурсів;

– координація та інтеграція – інтеграція і взаємодія різних сфер діяльності підприємства як у процесі планування, так і в процесі реалізації затвердженого плану;

Рис. 2. Узагальнення сутнісних складових елементів фінансового планування діяльності підприємства

– упорядкування – формування єдиного порядку дії всіх працівників підприємства;

– контролю – результативне планування в сучасних умовах невіддільне від системи контролю діяльності, етапів виконання плану, зміни зовнішніх умов функціонування підприємства, що потребують коректування рішення завдань, покладених на фінансове планування;

– документування – забезпечення документованого ходу виробничої, маркетингової та фінансової діяльності підприємства;

– навчання – планування надає ефект навчання за допомогою вироблення зразків раціональних дій і дає змогу вчитися на помилках [3, с. 235].

Висновки з цього дослідження. Підводячи підсумки дослідження питання фінансового планування діяльності підприємства, на рис. 2 схематично представлені основні дефініції поняття, цілі, об'єкта, предмета, завдань, принципів і функцій фінансового планування як економічної категорії.

У результаті узагальнення та систематизації наукової літератури розкрито сутнісні складові частини фінансового планування, сформовано авторське осмислення основних теоретичних понять про сутність, об'єкт, предмет, принципи, цілі, завдання та функції фінансового планування як економічної категорії.

Формування цілісного розуміння про сутнісні складові частини фінансового плану-

вання дає можливість більш глибоко і чітко визначити значення фінансового планування як самостійної функціональної області фінансового менеджменту, значною мірою забезпечує його ефективність у сучасних економічних умовах. Проведені дослідження можуть бути використані для подальшого вдосконалення теорії фінансового планування, вирішення проблем, пов'язаних із неоднозначністю розуміння кола вирішуваних завдань і виконуваних функцій, що виникають при реалізації фінансового планування на підприємстві.

Підсумовуючи наше дослідження, можна стверджувати, що на сьогодні фінансове планування є одним з альтернативних фінансових інструментів, яке використовується підприємствами для налагодження фінансової діяльності та підвищення власної рентабельності та платоспроможності як одних із найбільш важливих показників міцного фінансового стану суб'єкта господарювання. Приділяючи більше уваги фінансовому плануванню, можна досягти зміцнення фінансової стабільності підприємства за умови виконання прогнозованих бюджетом обсягів операційної та інвестиційної діяльності на засадах фінансової стійкості, створення передумов для отримання чистого прибутку, достатнього для самокупності та самофінансування підприємства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гриньова В.М. Фінанси підприємств : [навч. посіб.] / В.М. Гриньова. – К. : Знання-Прес, 2013.
2. Литвин Ю.О. Фінансове планування на підприємствах в сучасних умовах / Ю.О. Литвин, В.І. Матвійчук // Актуальні проблеми розвитку фінансово-кредитної системи України. – Донецьк : ДонНТУ, 2012. – С. 67–85.
3. Зінь Е.А. Планування діяльності підприємства : [навч. посіб.] / Е.А. Зінь, М.О. Турченко. – К. : Професіонал, 2011.
4. Гончар В. Перспективи розвитку та шляхи вдосконалення фінансового планування в сучасних умовах / В. Гончар // Фінанси України. – 2012. – № 3. – С. 1–5.
5. Теличко Р.К. Фінансове планування на малих та середніх підприємствах / Р.К. Теличко // Фінанси України. – 2013. – № 8. – С. 14–16.
6. Терещенко О.О. Фінансова діяльність суб'єктів господарювання : [навч. посіб.] / О.О. Терещенко. – К. : КНЕУ, 2012.
7. Равенков А. Фінансове планування на підприємстві / А. Равенков // Проблеми теорії та практики управління. – 2010. – № 4. – С. 72–78.
8. Білик М.Д. Бюджетування у системі фінансового планування / М.Д. Білик // Фінанси України. – 2011. – № 3. – С. 97–109.

УДК 336.012.23

Вплив структури капіталу на фінансову стійкість підприємства

Патута О.С., Пришко К.Є.

студенти

Інституту економіки та менеджменту

Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

У статті розглянуто сутність фінансової стійкості підприємства, зовнішні та внутрішні чинники формування фінансової стійкості та фактори, що на неї впливають. Авторами оцінено залежність фінансової стійкості підприємства від структури його капіталу, досліджено наукові підходи до розуміння поняття фінансової стійкості підприємства, досліджено структуру капіталу ЖКП № 2 м. Луцька, на основі проведених розрахунків запропоновано оптимальні значення структури капіталу досліджуваного підприємства.

Ключові слова: фінансова стійкість підприємства, структура капіталу, прибуток, обіговість капіталу, рентабельність продажів, фактори фінансової стійкості підприємства.

Patuta O.S., Prushko K.E. ВЛИЯНИЕ СТРУКТУРЫ КАПИТАЛА НА ФИНАНСОВУЮ УСТОЙЧИВОСТЬ ПРЕДПРИЯТИЯ

В статье рассмотрены сущность финансовой устойчивости предприятия, внешние и внутренние факторы формирования финансовой устойчивости и факторы, которые на неё влияют. Авторами оценено зависимость финансовой устойчивости предприятия от структуры его капитала, исследованы научные подходы к пониманию понятия финансовой устойчивости предприятия, исследована структура капитала ЖКУ № 2 г. Луцка, на основе проведенных расчетов предложены оптимальные значения структуры капитала исследуемого предприятия.

Ключевые слова: финансовая устойчивость предприятия, структура капитала, прибыль, оборачиваемость капитала, рентабельность продаж, факторы финансовой устойчивости предприятия.

Patuta O.S., Prushko K.E. INFLUENCE OF CAPITAL ENTERPRISE TO FINANCIAL STABILITY

The article explains the meaning of financial stability, structure financial stability in the formation of financial stability and the factors that affect it. The authors evaluated the dependence of the financial viability of its capital structure, studied scientific approaches to understanding the concept of financial stability of the company, the structure of capital HCS № 2 m. Lutsk, on the basis of calculations offered the best value capital structure of the investigated companies.

Keywords: financial stability of the company, structure, profit, turnover of the capital, profitability of the sales, factores financial stability of the company.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Діяльність будь-якого підприємства в умовах підвищення процесів глобалізації в економіці постійно залежать від різноманітних факторів та невизначених чинників, зумовлених зростанням конкуренції на ринку або нестабільністю політичної ситуації в країні. Це може призвести як до позитивних, так і до негативних змін у функціонуванні підприємства. Збереження фінансової стійкості підприємства та мінімізація впливу цих різноманітних чинників на сьогоднішній день є необхідною умовою існування кожного підприємства. Саме тому виникає потреба у дослідженні факторів, що впливають на фінансову стійкість підприємства і аналізованні причин, що спричиняють появу негативних тенденцій і явищ у розвитку підприємств України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження фінансової стійкості підприємства зробили такі вчені, як Н.А. Мамонтова, К.В. Самсонова, О.М. Гончаренко, А.В. Сізова, О.В. Крухмаль, Ю.С. Цал-Цалко, Г.В. Савицька, О.Я. Базилінська, В.П. Привалов, Л.М. Шаблиста, В.В. Коваленко, О.В. Павловська, Т.О. Фролова, А.І. Ковальов та ін. Науковці досліджували тлумачення сутності фінансової стійкості підприємства, обґрунтували низку рекомендацій щодо її оцінки та збереження.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас окремі питання організації фінансів підприємств в контексті забезпечення підвищення ефективності фінансової діяльності потребують більш поглибленого опрацювання. Зокрема, у сучасній науковій літературі дотепер не знайшли

належного відображення такі аспекти управління фінансами підприємств, як обґрунтування концептуальних положень щодо вибору критерію оптимізації структури капіталу вітчизняних підприємств та потребують додаткового дослідження чинники, що можуть впливати на рівень фінансової стійкості підприємства, а також механізми їх взаємодії.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є вплив фактора структури капіталу підприємства на рівень його фінансової стійкості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як відомо, невизначеність факторів зовнішнього та внутрішнього середовища негативно впливає на діяльність підприємств, що призводить до зниження забезпечення рівня їх фінансової стійкості. Позитивні значення показників фінансової стійкості є основою для нормального функціонування підприємств і поступового зростання їх економічного потенціалу. Проте у науковій літературі існують різні підходи щодо тлумачення як означеної дефініції, так і чинників, що її визначають. Зокрема, В.О. Подольська вважає, що фінансова стійкість підприємства – це здатність підприємства відповідати за своїми боргами та

зобов'язаннями і нарощувати економічний потенціал, результат його поточного, інвестиційного, фінансового розвитку [6, с. 138].

Фінансова стійкість – це динамічне, комплексне, складне і багатогранне поняття, що потребує зваженого підходу до визначення напрямів її забезпечення. На думку О.В. Павловської, фінансова стійкість підприємства – це відображення стабільного перевищення доходів над витратами, забезпечує маневрування грошовими коштами підприємства та завдяки ефективному їх використанню сприяє безперервному процесу виробництва і реалізації продукції [5, с. 152]. К.В. Самсонова вважає, що фінансова стійкість підприємства – це такий стан фінансової незалежності підприємства щодо володіння його майном та його використання [8, с. 129].

Проаналізувавши тлумачення фінансової стійкості підприємства за різними авторами, ми прийшли до висновку, що найточнішим та найповнішим визначенням фінансової стійкості є таке: фінансова стійкість підприємства – це такий стан підприємства, за якого забезпечується стабільна його фінансова діяльність, постійне перевищення доходів над витратами, вільний обіг грошових коштів, ефективно управління фінансовими ресур-

Рис. 1. Класифікація чинників, що впливають на фінансову стійкість підприємства

Джерело: розробка автора

сами, безперервний процес виробництва і реалізації продукції, розширення й оновлення виробництва.

Окрім того, фінансова стійкість підприємства полягає у його здатності протистояти й адаптуватися до дії екзогенних та ендемогенних чинників. Багато науковців погоджуються з тим, що фінансова стійкість є властивістю підприємства, яка відображає в процесі взаємодії зовнішніх і внутрішніх чинників досягнення стану фінансової рівноваги і його здатність розвиватися. З даного визначення чітко випливає, що на фінансову стійкість підприємства впливають зовнішні і внутрішні чинники, ступінь впливу яких залежить від кон'юнктури фінансового ринку і зміни економіко-політичної ситуації в країні.

У наукових дослідженнях спостерігаються різні класифікації зазначених чинників, проте на нашу думку повне комплексне та системне їх відображення відсутнє. З огляду на вище зазначене ми пропонуємо таку їх класифікацію (рис. 1).

Варто зазначити, що фінансова стійкість залежить від фінансового потенціалу підприємства. Фінансовий потенціал визначається обсягом власних, позичених та залучених фінансових ресурсів підприємства, якими воно може розпоряджатися для здійснення поточних та перспективних витрат. Зважаючи на це, ефективність управління фінансовою стійкістю підприємства залежить від раціональності управління його фінансовим потенціалом.

Одним з важливих компонентів фінансової стійкості є також наявність необхідної кількості фінансових ресурсів, які можна сформулювати лише за умови ефективної роботи підприємства та отримання прибутку. Саме прибуток підприємство використовує для погашення своїх зобов'язань перед банками та іншими фінансово-кредитними установами, а також зобов'язань перед акціонерами й інвесторами. Окрім цього, прибуток є одним із основних джерел фінансування розширення діяльності підприємства, реконструкції і модернізації обладнання чи його

заміни. У свою чергу, для досягнення і підтримання фінансової стійкості важливий не тільки обсяг прибутку, але і його рівень щодо вкладеного капіталу або витрат, тобто рентабельність діяльності підприємства.

Розглядаючи структуру капіталу слід зазначити, що під структурою капіталу розуміють співвідношення між власним і позичковим капіталом. Власний і позичковий капітал мають певну відмінність, яка впливає з різного рівня доходності останніх і рівня ризику для власників цього капіталу. Власний капітал – це власні джерела підприємства, які без визначення строку повернення внесені засновниками або залишені ними (засновниками) на підприємстві з уже оподаткованого прибутку.

Для залучення коштів на підприємстві часто використовують позиковий капітал, оскільки в сучасних умовах саме він дає змогу акумулювати значні обсяги фінансових ресурсів, щоб реалізувати інвестиційні проекти. Однак у разі залучення таких ресурсів у великих обсягах, на підприємстві виникають фінансові витрати, пов'язані зі сплатою відсотків за кредит, що призводить до зменшення чистого прибутку, а отже, і до зниження рентабельності капіталу. Це, в свою чергу, зумовлює зниження фінансової стійкості підприємства. Тому, для зміцнення своєї стійкості суб'єкту господарювання необхідно формувати оптимальне співвідношення між обсягами позикових і власних коштів.

На сьогодні існує два основних варіанти співвідношення власного та позикового капіталу. На думку вітчизняних вчених оптимальним є співвідношення 50% : 50%, при якому досягається найменша середньозважена вартість капіталу або найменша його гранична вартість у випадку додаткового залучення коштів. Зарубіжні науковці оптимальним називають таке співвідношення, як 60%:40%, тобто 60% власного капіталу та 40% позикового капіталу, при якому забезпечується високий рівень фінансової стійкості та рентабельності капіталу. Проте на більшості вітчизняних підприємств не дотримуються даних співвідношень, не забезпечуючи ефективний розвиток

Таблиця 1

Аналіз структури фінансових ресурсів ЖКП № 2 у 2012–2014 рр.

Показник	Роки					
	2012		2013		2014	
	тис. грн	%	тис. грн	%	тис. грн	%
Власний капітал	224810	99,4	213799	99,4	338268	99,6
Позиковий капітал	1405	0,6	1227	0,6	1216	0,4
ВСЬОГО	226215	100,0	215026	100,0	339484	100,0

підприємства. Прикладом є аналіз структури капіталу Житлово-комунального підприємства № 2, який відображено у таблиці 1.

Згідно з даними таблиці, , можемо зробити висновок, що у 2014 році в загальній структурі пасивів підприємства власний капітал займає 99,6%, тобто підприємство використовує лише власні кошти та є незалежним від зовнішніх кредиторів. Проте дана особливість є і негативним явищем для ЖКП № 2, оскільки підприємство не залучає та не спрямовує кошти для розвитку, модернізації обладнання та рефінансування.

З таких умов коефіцієнти фінансової стійкості значно перевищують нормативні значення, тобто підприємство є абсолютно фінансово стійким, оскільки у підприємства наявна велика частка власного капіталу у загальному підсумку балансу, а частка позикового капіталу є незначною (0,6% у 2012 та 2013 роках; 0,4% у 2014 році), і це дозволяє підприємству бути незалежним від кредиторів. Проте це обмежує темпи розвитку самого підприємства, оскільки воно не може забезпечити формування додаткового обсягу активів в періоди сприятливої кон'юнктури ринку і не використовує фінансові можливості приросту прибутку на вкладений капітал.

За умови співвідношення власного та позикового капіталу 1:1, тобто власний капітал та позиковий капітал мав суми у 2014 році по 169742 тис. грн, а за умови співвідношення 60%:40%: власний капітал – 203690,4 тис.

грн, позиковий капітал – 135793,6 тис. грн, коефіцієнти мали б значення, які відображено у таблиці 2. Згідно із даними таблиці 2 ми вважаємо, що найоптимальнішим є варіант 60%:40%, при якому наведені коефіцієнти фінансової стійкості не тільки повністю відповідають нормативному значенню, але є вищими, що забезпечить підприємству залишитись фінансово стійким при негативних тенденціях в економіці. За даного співвідношення власного та позикового капіталу, підприємство може залучити кошти для модернізації обладнання, впровадження новітніх технологій, здійснення інвестицій, формування додаткового обсягу активів та розвитку підприємства в цілому. За коефіцієнтом фінансового левєриджу ми бачимо, що підприємство не залучає довгострокових зобов'язань, які можуть бути використані для будівництва та створення активів, хоча у підприємства є така можливість, що дасть змогу отримати додатковий дохід.

Найбільше темпи росту показників фінансової стійкості залежать від рентабельності продажу, обіговості капіталу, фінансової активності зі залучення коштів, норми розподілу прибутків на інвестиційні потреби. В умовах становлення ринкових відносин кожен суб'єкт господарювання повинен володіти достовірною інформацією про фінансову стійкість як власного підприємства, так і своїх партнерів. Оцінка фінансової стійкості дає змогу зовнішнім суб'єктам аналізу (банкам, партнерам із договірних відносин,

Таблиця 2

Значення коефіцієнтів фінансового стану підприємства за умовами співвідношень власного та позикового капіталу 50%:50% та 60%:40%**

№ з/п	Показник	Формула	За даними балансу 2014 р.	50:50	60:40
1	Коефіцієнт фінансової автономії ($\geq 0,5^*$)	$\frac{\text{(Власний капітал)}}{\text{(Валюта балансу)}}$	0,996	0,500	0,600
2	Коефіцієнт фінансової залежності ($\leq 2,0$)	$\frac{\text{(Валюта балансу)}}{\text{(Власний капітал)}}$	1,004	2,000	1,667
3	Коефіцієнт співвідношення позикового та власного капіталу ($\leq 1,0$)	$\frac{\text{(Позиковий капітал)}}{\text{(Власний капітал)}}$	0,004	1,000	0,667
4	Коефіцієнт фінансової стабільності ($\geq 1,0$)	$\frac{\text{(Власний капітал)}}{\text{(Позиковий капітал)}}$	278,181	1,000	1,500
5	Коефіцієнт концентрації позикового капіталу ($\leq 0,5$)	$\frac{\text{(Позиковий капітал)}}{\text{(Валюта балансу)}}$	0,004	0,500	0,400
6	Коефіцієнт фінансового левєриджу ($\leq 0,25$)	$\frac{\text{(Довгострокові зобов'язання)}}{\text{(Власний капітал)}}$	0,000	0,000	0,000

* оптимальні значення отримані за підручником О.В. Павловська

** розрахунок проведено автором на основі фінансової звітності ЖКП № 2

контролюючим органам) визначити фінансові можливості підприємства на перспективу, дати оцінку фінансової незалежності від зовнішніх джерел, скласти в загальній формі прогноз майбутнього фінансового стану.

Висновки з цього дослідження. Фінансова стійкість підприємства – це такий стан підприємства, за якого забезпечується стабільна фінансова діяльність, постійне перевищення доходів над витратами, вільний обіг грошових коштів, ефективно управління фінансовими ресурсами, безперервний процес виробництва і реалізації продукції, розширення й оновлення виробництва, оскільки дане визначення охоплює аналіз всіх сфер діяльності підприємства. На фінансову стійкість впливають різні чинники, як внутрішнього, так і зовнішнього характеру. Серед цих факторів можна виділити головні, такі як структура та динаміка витрат, галузева належність, структура послуг, розмір уставного капіталу, стан майна і фінансових ресурсів, рівень платоспроможного попиту,

конкуренція, економічні умови господарювання, зовнішньоекономічні зв'язки, податкова, кредитно-фінансова, облікова, інвестиційна політика тощо. Важливими чинниками, від яких залежить фінансова стійкість підприємства, є саме внутрішні чинники, такі як якість управління прибутком підприємства та структурою його позикових і власних коштів.

На підприємстві необхідно формувати ефективну систему управління фінансовою стійкістю, на основі застосування методів прогнозування, планування, регулювання, контролю та аналізу фінансової стійкості. Для зростання ефективності діяльності підприємства необхідно найретельніше аналізувати вплив тих чи інших чинників на фінансову стійкість протягом певного конкретного періоду для обґрунтування тих чи інших стратегій управління, складання прогнозів, виконання планів. На нашу думку, такий підхід підвищить рівень фінансової стійкості на підприємстві та унеможливить його банкрутство.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гончаренко О.М. Методичні аспекти оптимального управління стійкістю підприємства // Вісник соціально-економічних досліджень : збірник наукових праць Одеського державного економічного університету. – 2010. – № 39. – С. 39-43.
2. Журавльова О.Є. Фінансова стійкість підприємства: теорія і практика // Збірник наукових праць: Формування ринкової економіки. – 2009. – № 22. – С. 523-536.
3. Ковалев А.И. Анализ финансового состояния предприятия. – 2-е изд., перераб., доп. / А.И. Ковалев, В.П. Привалов. – М. : Центр экономика и маркетинга, 2002. – 188 с.
4. Мамонтова Н. А. Фінансова стійкість акціонерних підприємств і методи її забезпечення // Інститут економічного прогнозування НАН України. – К., 2006. – 16 с.
5. Павловська О.В. Фінансовий аналіз : навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / О.В. Павловська, Н.М. Притуляк, Н.Ю. Невмержицька. – К. : КНЕУ, 2002. – 388 с.
6. Подольська В.О. Комплексна оцінка фінансової стійкості підприємства // Науковий вісник Полтавського університету споживчої кооперації України. – 2009. – № 4(35). – С. 136-142.
7. Савицька Г.В. Економічний аналіз діяльності підприємства : навчальний посібник / Г.В. Савицька. – 3-тє вид. виправл. і доп. – К. : Знання, 2007. – 943 с.
8. Самсонова К.В. Фактори впливу на фінансову стійкість підприємства // Збірник наукових праць Кіровоградського національного технічного університету. – 2013. – № 4. – С. 125-134.
9. Сізова А.В. Економічна сутність фінансової стійкості підприємства та напрями її забезпечення // Молодіжний науковий вісник УАБС НБСУ: Економічні науки. – 2012. – № 2. – С. 145-156.

Економічна безпека підприємства: загрози та шляхи їх пересічення

Петренко О.В.

студент

Донецького національного технічного університету

Антоненко В.М.

кандидат економічних наук, доцент,

Донецький національний технічний університет

Статтю присвячено проблемі економічної безпеки підприємств. Наведено класифікацію загроз та їх чинників за їх основними ознаками та розглянуто причини їх виникнення. Систематизовано превентивні запобіжні заходи, які необхідно здійснювати підприємству для захисту від них.

Ключові слова: підприємство, загроза, безпека, класифікація, чинник, система, захист.

Petrenko O.V., Antonenko V.N. ЭКОНОМИЧЕСКАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ ПРЕДПРИЯТИЯ: УГРОЗЫ И ПУТИ ИХ ПЕРЕСЕЧЕНИЯ

Статья посвящена проблеме экономической безопасности предприятий. Приведена классификация угроз и их факторов по их основным признакам и рассмотрены причины их возникновения. Систематизированы превентивные меры, которые необходимо осуществлять предприятию для защиты от них.

Ключевые слова: предприятие, угроза, безопасность, классификация, фактор, система, защита.

Petrenko O.V., Antonenko V.N. ECONOMIC SECURITY OF ENTERPRISES: THREATS AND WAYS OF THEIR PREVENTION

The publication is devoted to the problem of economic safety of companies. The classification of threats on their main features is given below and the causes of their appearance are examined. Respectively the preventive measures that should be implemented to protect the company from them are systematized.

Keywords: enterprise, threat, security, classification, factor, system, protection.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Сучасний етап економічного розвитку країни пов'язаний із системною активізацією негативних чинників впливу та різних загроз такому розвитку. Останнім часом національна економічна безпека все більше трансформується в економічну безпеку підприємств; від рівня її забезпечення залежать рівень конкурентоспроможності, інвестиційна привабливість та інноваційний розвиток економіки країни, зайнятість населення та якість життя. Крім того, стійкого і максимально ефективного функціонування підприємств можливо досягти шляхом запобігання загроз негативного впливу на нього. Враховуючи це, забезпечення економічної безпеки підприємств є на сьогодні найбільш актуальною проблемою і потребує вирішення цілої низки науково важливих і практично значущих питань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Сучасні науковці, серед яких І. Александров, Г. Андрощук, А. Барановський, Т. Васильців, Н. Третьякова, А. Гальчинський, В. Гади-

шев, Т. Клебанова, С. Мочерний, В. Мунтіян, В. Ортинський, В. Шкварок та ін., досліджують проблеми безпечного функціонування підприємств, проводять розвідки у сфері економічної безпеки не тільки на рівні національної економіки, а й на рівні окремих суб'єктів господарювання. Але, незважаючи на суттєвий науковий внесок фахівців в дану сферу, системно практичні питання забезпечення належного рівня економічної безпеки підприємств і надалі залишаються відкритими.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз даної проблеми вказує на те, що в ній відсутній єдиний розподіл загроз фінансової безпеки на групи. Багато вчених-економістів приділяли увагу розгляду лише окремих ознак класифікації, за якими зазвичай можна ідентифікувати загрози, але, на жаль, менше досліджували джерела їх виникнення та особливості окремих видів. Дослідження загроз економічній безпеці в комплексному вигляді практично відсутні, тому доцільним буде розгляд економічних загроз із точки зору класифікаційних

ознак, які дадуть змогу глибше зрозуміти дану економічну категорію.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті полягає в тому, щоб дослідити та проаналізувати економічні загрози сучасних підприємств, визначити методи їх нейтралізації та шляхи формування ефективної системи економічної безпеки підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вивчення теоретичних підходів до вирішення проблеми економічної безпеки суб'єктів господарювання дало можливість побачити різноманіття поглядів на дану проблему. Вчені не прийшли до єдиної думки: одні розуміють економічну безпеку як стан економічної системи, який дає змогу їй динамічно розвиватися, вирішуючи при цьому соціальні проблеми, інші висловлюють думку, що це певний стан підприємства, за яким воно захищене від негативного впливу зовнішніх і внутрішніх загроз.

Виходячи з проведеного аналізу досліджень учених, поняття «економічна безпека» можна об'єднати в два підходи:

- перший ґрунтується на тому, що у підприємства є конкретні цілі, які воно намагається досягти. Підприємство має внутрішню структуру й існує в деякому зовнішньому середовищі: якщо внутрішня структура характеризується низкою позитивних якостей, суб'єкт господарювання знаходиться в безпеці; коли ж зовнішнє оточення дає негативний вплив, підприємство все одно може здійснювати свою діяльність і досягати поставлених цілей при запровадженні певних запобіжних заходів захисту;

- другий підхід базується на таких поняттях, як «загроза» і «захищеність від загроз», а акцент переноситься на якісні параметри (стійке функціонування, прогресивний розвиток та ін.). Певні загрози, звичайно, можуть вплинути на ці параметри, але якщо вони захищені від цих загроз, то безпека підприємства може бути забезпечена.

Для підтримки стабільності підприємства необхідно враховувати як внутрішні загрози, пов'язані з господарською діяльністю, так і зовнішні, що не напряму впливають на підприємство. Для внутрішніх загроз характерні економічні процеси, які пов'язані із залученням ресурсів на підприємство, гарантією їх збереження, а також результативною діяльністю. Дані загрози можуть виникати в процесі незадовільної роботи підрозділів підприємства, зокрема з відділом безпеки. До них належать:

неефективний менеджмент, маркетингові стратегії, некомпетентність співробітників, незбереження конфіденційності інформації. Зовнішні загрози економічній безпеці виникають поза підприємством: із боку конкурентів, постачальників, банків і навіть держави (наприклад, збільшення податкового тиску).

На нашу думку, внутрішні загрози мають більший вплив на великі за розміром підприємства, бо такі підприємства можуть використовувати різного роду законні та незаконні лобістські дії задля створення сприятливого для підприємств зовнішнього середовища, а власні управлінські рішення мають бути цілком виваженими й економічно обґрунтованими, тому що призводять до великих за обсягами наслідків: у випадку їх доцільності й успішності підприємство отримує бажаний прибуток і забезпечує свій економічний захист, а управлінські помилки та упущення пов'язані із зниженням прибутків, отриманням підприємством збитків і, як наслідок, втратою економічної безпеки. Отже, для великих підприємств акцент у забезпеченні ефективності своєї діяльності та їх економічного захисту переноситься саме у внутрішню сферу. Для малих за розміром підприємств, навпаки, більш впливовим, на нашу думку, є зовнішнє середовище і пов'язані з ним зовнішні загрози, що можна пояснити, по-перше, неможливістю таких суб'єктів впливати на своє оточення й отримувати від цього певні позитивні результати, а, по-друге, порівняно більш ефективною, позбавленою бюрократичних гальм системою управління на малих підприємствах.

У теорії економічної безпеки загрози розділяються на об'єктивні і суб'єктивні. Формування об'єктивних загроз відбувається незалежно від цілеспрямованої діяльності. Суб'єктивні ж, навпаки, створюються свідомо. Систему об'єктивних загроз утворюють такі фактори, як: інфляція, економічна криза, нестабільна політична обстановка в країні, форс-мажорні обставини і т. п.. Ні діяльність підприємства, ні його працівників до них не належать. Що стосується суб'єктивних загроз, то вони викликані неефективною роботою підрозділів підприємства, які можуть мати недоліки у фінансовій діяльності підприємства, в організації виробничого процесу, пов'язані із низькою конкурентоспроможністю продукції. Але до суб'єктивних загроз також необхідно додати й такі, що пов'язані з діяльністю зовнішніх партнерів (постачальників та замовників), конкурентів, державних контролюючих органів тощо. Вважаємо, що в останні часи ця

факторна складова частина загроз економічній безпеці українських підприємств значно актуалізувалася, причин для цього вистачає, зокрема це: диверсифікація та об'єднання підприємств, формування на національному ринку олігархічних структур, перевищення повноважень представників контролюючих органів, нехтування ними законних прав та інтересів підприємств, лобістське зростання деяких бізнесових структур із державними органами.

За своїм систематичним проявом загрози економічній безпеці поділяються на систематичні і несистематичні. «Існування» систематичних погроз триває досить довгий період часу або навіть завжди; вони мають систематичний характер впливу на підприємство, а їх дія відображає реальні процеси ринкової економіки. До систематичних відносяться такі загрози, як економічний стан, динамічна зміна законодавства в країні, нестабільність ринку, підвищення конкуренції між виробниками однотипної продукції. Вплив несистематичних загроз на підприємство здійснюється непередбачувано, в обмежений період часу; до них належать сезонність коливання попиту на продукцію, тимчасове припинення або зміна відносин із постачальниками, нестабільна робота посередників тощо.

На жаль, сучасні економічні умови, в яких функціонують українські підприємства, переобтяжені систематичними і несистематичними умовами. Але необхідно зазначити, що сучасні умови функціонування підприємств із часом стають усе більш плінними, їх сутність та спрямованість – не передбачуваними, а швидкість цих змін усе більше зростає; крім того, за кількістю їх також стає все більше. З огляду на це, можна стверджувати, що хоч конкретні несистематичні загрози діють в обмеженому проміжку часу, але з урахуванням останньої тези саме несистематичні загрози можуть стати серйозною причиною зниження рівня економічного захисту чи навіть втрати підприємством економічної безпеки.

Деяко подібної точки зору до класифікації загроз дотримуються такі вчені, як Т.Г. Васильців та М.Б. Пасічник [4, с. 132–133]; вивчаючи дану проблему, вони вказували, що за тривалістю впливу на функціонування і розвиток підприємства загрози можна розділити на довгострокові (наслідки від яких усуваються протягом трьох-п'яти років), середньострокові (протягом одного-трьох років) і короткострокові (від одного кварталу до року). Такі проблеми, як низький купівельний попит, монополізація

економіки, втрата ринків збуту, відстала технологія виробництва продукції і т. п., викликають довгострокові загрози економіки підприємства. До середньострокових загроз можна віднести підвищення цін на сировину, високий рівень інфляції, неефективний фінансовий менеджмент підприємства, неефективну кредитну політику. До короткострокових загроз відносять: сезонність збуту продукції, неефективну дивідендну політику, нестачу обігових коштів підприємства, простій устаткування. Дані загрози високодинамічні у своєму прояві, їх наслідки безпосередньо впливають на діяльність підприємства.

Загрози безпеці підприємству можна розділити за ступенем керованості на керовані та некеровані [1, с. 107–108]. Для зміни рівня впливу керованих загроз необхідний вплив керівництва підприємства; до таких загроз належать недоліки в організації виробничого процесу, втрата кваліфікованих кадрів і подібні проблеми. Щоб якимось вплинути на даний вид загроз, необхідно провести моніторинг економічної безпеки підприємства і сформувати комплекс стратегічних управлінських заходів. Не підлягають прямому впливу непрямі загрози, до яких відносяться високий рівень корупції, монополізація економіки держави, непередбачувана зміна законодавства, проте підприємство обов'язково повинно враховувати їх у своїй діяльності.

Згідно з дослідженнями В. Гадісова і О. Поскочинова, можна класифікувати загрози економічній безпеці на ті, які частково піддаються нейтралізації, і ті, які не піддаються нейтралізації [2, с. 30]. До перших відносяться загрози матеріальним і нематеріальним активам, фінансам тощо. Загрози, які не піддаються нейтралізації, включають, наприклад, загрози інформації, збереження споживачів, загрози перспективам розвитку.

Щодо поділу загроз за двома останніми критеріями (на керовані і некеровані), так само й за рівнем нейтралізації, маємо висловити авторську ідею про те, що такий поділ загроз на пряму має зв'язок із рівнем ефективності менеджменту підприємства. Якщо управління підприємством здійснюється достатньо ефективно, то підприємство: своєчасно і комплексно досліджує слабкі сигнали про появу і розвиток загрозливих чинників; створює адекватну систему і службу економічної безпеки; розробляє і впроваджує певні запобіжні заходи з нейтралізації негативного впливу загроз на підприємство; проводить систему підготовки персоналу до дій у період актуалі-

зації загроз. Якщо ж, навпаки, на підприємстві не створено системи і служби безпеки, воно стає незахищеним від дії негативних чинників, а останні (негативні чинники) при цьому попадають у розряд некерованих і тих, що не піддаються нейтралізації. Отже, можна навіть висловити думку про те, що класифікаційний поділ загроз на керовані й некеровані та посилення на їх некерованість забезпечує недбайливих керівників своєрідним «заспокійливим» заходом власного захисту від негативного оцінювання їх компетентності й ефективності їх управлінських дій. Іншими словами, нейтралізація загроз та їх негативних наслідків є своєрідним «тестуванням» якості управління підприємством у сфері забезпечення його економічної безпеки, а отже, й оцінку функціонування системи і служби безпеки.

Впливати на економічну безпеку загрози можуть по-різному. Чинники впливу поділяються на ті, які впливають на всю складову частину економіки, на кілька складових і на одну складову. Так, брак фінансових ресурсів може стати причиною відсутності служби охорони на підприємстві чи неможливості підвищення кваліфікації працівників. А відсутність нового виробничого обладнання призводить до низьких темпів оновлення основних засобів. Такі причини, як старіння наукових кадрів, велике скорочення працівників, які виконували науково-технічні роботи, є важливою загрозою для підприємства.

Необхідно більше уваги приділяти саме загрозам, які, безумовно, мають вплив на всю систему, тобто на все підприємство. Але в наукових дослідженнях цього питання недостатньо уваги приділяється тому факту, що будь-які загрози, які діють на кілька складових чи на одну складову системи, з часом охоплюють і всі інші та перетворюються на системні і діють вже на все підприємство як цілісну систему. Для того щоб довести цю тезу, достатньо тільки представити підприємство як систему із внутрішніми системними взаємозв'язками між його структурними елементами, якими можна вважати, наприклад, служби та підрозділи, функціональні сфери діяльності (виробництво, збут, постачання, фінанси тощо). При зниженні ефективності чи виникненні якогось проблем у діяльності однієї з цих сфер об'єктивно виникають і проблеми в інших підрозділах та сферах діяльності підприємства. Це можна ілюструвати різними прикладами: відсутність якісних матеріальних ресурсів та комплектуючих приводить до зниження якості виготовленої продукції та до проблем із її збу-

том, а потім – і до втрат обсягів виручки від її реалізації; дефіцит фінансових ресурсів гальмує оновлення і модернізацію основних засобів, не дає можливості придбання технічно прогресивних інструментів та іншого приладдя, що зрештою негативно вплине на якість товарних виробів і зниження виробничої потужності підприємства.

В економічній науці запропоновано ще цілу низку класифікаційних ознак дослідження чинників економічної безпеки підприємств. Зокрема, цікавою є точка зору вчених, які виокремлювали загрози: правові (негативна зміна в законодавстві); економічні (несприятлива ситуація на ринку); політичні (погіршення політичної ситуації в регіоні); екологічні (стихійні лиха і т. п.); науково-технічні (неправильне або взагалі незастосування науково-технічного прогресу); технологічні (зміна технології виробництва); демографічні (зміна демографічного стану) [3, с. 24].

Д. Єрмолаєв [5, с. 170–171] у своїх дослідженнях обґрунтовує думку, з якою, безумовно, необхідно погодитися, і сутність якої зводиться до того, що для різних галузей існують специфічні загрози. Наприклад, для промислових підприємств характерними загрозами є: посилення тиску з боку конкурентів, зростання впливу адміністративно-правових ризиків (зміна законодавства, адміністрації виробництва), потрапляння підприємства в залежність від посередників. Для більшості промислових підприємств характерна спеціалізація в будь-якому напрямі, вид їх діяльності не дає змоги швидко, у разі потреби, перейти на випуск іншої продукції; це призводить до посилення конкуренції на ринку, падіння попиту на продукцію, монополізації ринку.

Звісно, кожне окремо взяте підприємство знаходиться в унікальному стані, який залежить як від особливостей його внутрішньої будови і специфіки розвитку, так і від зовнішнього оточення, і якщо навіть галузеве оточення є однаковим для усіх підприємств однієї галузі, то галузеві чинники мають різний вплив на різні підприємства.

Необхідно при цьому додати, що специфічні причини виникнення загроз економічній безпеці підприємств виникають не тільки в галузевому, а й у регіональному розумінні. Тобто підхід цих авторів доцільно було б поширити і на регіональні специфічні особливості підприємств, які знаходяться в певному (наприклад, активному чи депресивному) регіоні країни, що напряму має вплив на можливості підприємств здійснювати свою господарську

діяльність, отримувати прибуток і створювати власну систему безпеки.

Крім того, класифікувати загрози економічній безпеці підприємства можна ще за такими критеріями: за моментом виникнення – актуальні (економічна криза, яка вже настала) і потенційні (можлива поява нових конкурентів на ринку); за об'єктивністю існування – реальні та уявні загрози; за впливом на об'єкт – активні і пасивні; за частотою виникнення – постійні і випадкові; за ступенем очевидності – явні та приховані. З приводу цього треба додати, що практичне дослідження й обстеження загроз на вказаними чинниками допоможе керівництву підприємств більш ефективно реагувати на їх виникнення і реалізовувати необхідні превентивні дії, адже тільки знаючи загрози, можна адекватно їм протистояти.

Дослідження проблеми економічної безпеки підприємств, зокрема її чинників, дало змогу дійти висновку, що в наукових джерелах наводиться досить різні класифікації загроз економічній безпеці, але всі вони мають місце бути, тому що економічне буття є досить різноманітним, і в конкретних умовах конкретно узятого підприємства деякі з них стають на певний період досить актуальними, а зі зміною умов функціонування підприємства може актуалізуватися інша сукупність загрозливих чинників.

Тому практикуючим менеджерам, які опікуються забезпеченням економічного захисту підприємств, необхідно знати весь перелік можливих загроз і залежно від їх актуалізації проводити відповідні превентивні захисні заходи. При цьому менеджмент економічної безпеки повинен бути дієвим і ефективним, превентивним і наступальним, а не зосереджуватися на пошуку відмовок із приводу того, що загрози є некерованими, об'єктивними, зовнішніми, тобто такими, проти яких підприємство безсиле. Будь-яка з наведених вище загроз не є абсолютно безумовною, а має суб'єктивний аспект, який проявляється в тому, що різні менеджери по-різному ставляться до конкретики поділу загроз на різні види, тому важливим є практичне застосування класифікаційних видів загроз в умовах кожного підприємства та розробка відповідного механізму захисту від них.

Безпечне функціонування підприємств потребує їх власної системи безпеки, завданнями якої мають бути: захист прав підприємства; прогноз розвитку несприятливих подій; аналіз конкурентів і партнерів фірми; превентивний вияв загроз підприємству; недо-

пущення незаконного проникнення осіб у злочинних цілях (розвідка конкурентів); управління функціонуванням системи безпеки.

Якщо підприємство буде мати ефективну систему економічної безпеки, воно ефективно функціонуватиме навіть в умовах жорсткої конкуренції чи інших несприятливих умовах. Але при створенні такої системи безпеки обов'язково потрібно враховувати специфіку даного підприємства.

Отже, система економічного захисту підприємства вимагає: створення служби безпеки на підприємстві; активізації захисних заходів на підприємстві (технічних засобів та працівників системи безпеки); проведення заходів і програм (бесід) з персоналом з приводу комерційної таємниці підприємства; підписання документів про нерозголошення тощо.

На систему економічної безпеки підприємства покладається ціла низка пов'язаних між собою завдань. Загалом, завданнями системи економічної безпеки підприємства є: забезпечення фінансової стійкості й ефективної роботи, його конкурентоспроможності на ринку; організація ефективного менеджменту; зниження впливу роботи підприємства на навколишнє середовище; захист персоналу та інформаційного середовища; підтримання належного рівня інформаційного забезпечення роботи підприємства; захист матеріального забезпечення та комерційних інтересів підприємства. Як видно, перелік питань, що стоять перед системою економічної безпеки підприємства, є досить різноманітним, і, виходячи з цього, їх вирішення потребує системної взаємодії служби безпеки із відповідними функціональними підрозділами підприємства.

Кожний напрям забезпечення економічної безпеки є важливою складовою частиною в системі безпеки підприємства; останню можна визнати ефективною в тому випадку, якщо керівництво підприємства буде підтримувати її стабільне функціонування на всіх рівнях. Щоб забезпечити безпеку підприємства, необхідно задіяти всіх учасників даного процесу і забезпечити певну узгодженість у їхніх діях: усім співробітникам повинні бути відомі всі заходи безпеки; питаннями організації забезпечення безпеки підприємства повинні займатися тільки спеціалісти в даній сфері (недосвідчений працівник може прийняти неправильне рішення в усуненні будь-якої загрози, що призведе до великих проблем).

Висновки цього дослідження. Для ефективної протидії загрозам, умов безпеки

і стабільності підприємства необхідно створити систему комплексного захисту і забезпечити її функціонування. Існує безліч факторів появи загроз економічній безпеці, тому необхідно своєчасно виявляти їх і приймати правильні рішення щодо їх усунення, інакше для підприємства можуть бути непоправні наслідки.

Економічна безпека вимагає постійного нагляду, тому на підприємстві повинен бути

спеціальний відділ, який буде займатися даними проблемами.

До подальших досліджень у даній області відносимо: освоєння й аналіз загроз в окремих сферах економічної діяльності; поділ загроз економічної безпеки підприємства на функціональні складові, розробка механізму впровадження системи безпеки на підприємствах з урахуванням галузевої та інших особливостей конкретних підприємств.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Якубович З. Ідентифікація загроз економічній безпеці машинобудівного підприємства / З. Якубович // Галицький екон. вісник. – 2010. – № 3(28). – С. 107–112.
2. Гадышев В.А. Классификация угроз экономической безопасности предприятия / В.А. Гадышев, О.Г. Поскочина // Вестник Санкт-Петербургского ун-та ГПС МЧС. – 2014. – С. 27–31.
3. Гусев В.С. Экономика и организация безопасности хозяйствующих субъектов / В.С. Гусев, Б.И. Кузин, М.Д. Медников и др. – СПб. : Очарованный странник, 2001. – 256 с.
4. Васильців Т.Г. Чинники та джерела загроз економічній безпеці підприємства / Т.Г. Васильців, М.Б. Пасічник // Наук. вісник НЛТУ України. – 2008. – С. 128–135.
5. Ермолаев Д.В. Угрозы экономической безопасности предприятия / Д.В. Ермолаев // Известия ТулГУ. Экон. и юрид. науки. – 2012. – С. 170–175.

Функціонування кластерних об'єднань як засіб забезпечення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств

Петрова Н.О.

здобувач кафедри менеджменту в галузях АПК,
асистент кафедри правового забезпечення АПК
Сумського національного аграрного університету

Статтю присвячено актуальним питанням формування та функціонування кластерних об'єднань як засобу забезпечення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств. Проаналізовано особливості та перспективи розвитку існуючих формальних та неформальних зв'язків, перспективи їх трансформації у кластерні об'єднання суб'єктів сфери АПК, виявлено та побудовано концептуальну схематичну модель організаційних зв'язків учасників кластеру у сфері АПК. Досліджено світовий досвід створення кластерів.

Ключові слова: кластер, конкурентоспроможність, інтеграційні зв'язки, венчурний капітал, сільськогосподарські підприємства.

Петрова Н.А. ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ КЛАСТЕРНЫХ ОБЪЕДИНЕНИЙ КАК СРЕДСТВО ОБЕСПЕЧЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

Статья посвящена актуальным вопросам формирования и функционирования кластерных объединений как средства обеспечения конкурентоспособности сельскохозяйственных предприятий. Проанализированы особенности и перспективы развития существующих формальных и неформальных связей, перспективы их трансформации в кластерные объединения субъектов сферы АПК, построена концептуальная схематическая модель организационных связей участников кластера в сфере АПК. Исследован мировой опыт создания кластеров.

Ключевые слова: кластер, конкурентоспособность, интеграционные связи, венчурный капитал, сельскохозяйственные предприятия.

Petrova N.A. THE FUNCTIONING OF THE CLUSTER ASSOCIATIONS AS A MEANS TO ENSURE THE COMPETITIVENESS OF FARMS

This article is devoted to current issues of cluster formation and its operation of associations as a mean of ensuring the farms competitiveness. The peculiarities and prospects of existing formal and informal relations as well as prospects of their transformation into the agricultural cluster association areas. The author discovered and built a conceptual schematic model of institutional relations cluster members in the AIC. It is also revealed the world experience of creating clusters.

Keywords: cluster, competitiveness, integration links, venture capital, agricultural enterprises.

Постановка проблеми у загальному вигляді. В умовах ринкової економіки та інтенсивного прояву глобалізаційних процесів виникає інтерес до створення та функціонування інтегрованих структур в агропромисловому комплексі. Інтеграційні процеси в сільському господарстві можуть проявлятися у створенні різних об'єднань як формального, так і неформального характеру. Звичайно, найбільш оптимальним стратегічним варіантом для аграрних підприємств слід обрати такий варіант інтеграції, де вони були б рівноправними партнерами, а їхня співпраця сприяла б формуванню та забезпеченню власної конкурентоспроможності.

Світовий досвід розвитку інтеграційних процесів показує, що інтегровані підприємства є більш ефективними та адаптованими до умов

ринкової економіки внаслідок створення єдиного поступального процесу виготовлення та просування продукції від її виробників до кінцевих споживачів, що значно знижує витрати та підвищує рентабельність членів інтегрованих підприємств, підвищує обсяг та якість продукції, створює унікальні конкурентні переваги і збільшує ринкову частку реалізованої продукції. Так, зарубіжний досвід указує на формування та забезпечення стійкої конкурентоспроможності в довгостроковому періоді тих сільськогосподарських підприємств, що об'єдналися в кластери. Формування та функціонування вітчизняних агрокластерів у сучасних умовах мають характерні особливості, дослідження яких є актуальним для аналізу проблемних питань, що стають перешкодою у формуванні кластерних об'єднань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням інтеграційних процесів та питань щодо формування та розвитку кластерних об'єднань займалися такі вчені, як: В. Амбросов, Г. Броншпак, М. Войнаренко, І. Ємельянова, Н. Кизим, Д. Козлов, М. Кропивко, А. Маршалл, О. Наумова, С. Нестеренко, М. Портер, П. Саблук, О. Ульяненко, А. Хансен, Н. Чухрай. Однак в умовах посилення глобалізаційних процесів, інтеграційних міждержавних зв'язків, зокрема в умовах членства України в Світовій організації торгівлі та підписання Угоди про асоціацію між Україною та країнами ЄС, постає проблема формування та забезпечення довгострокової конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета полягає у дослідженні теоретичних питань щодо особливостей формування та функціонування агрокластерів та впливу кластерних об'єднань на формування та забезпечення конкурентоспроможності їх учасників, а також у формуванні схематичної моделі організаційних зв'язків учасників кластеру у сфері АПК, що дає змогу побудувати алгоритм співпраці учасників агрокластеру на взаємовигідних умовах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття кластеру в економічному просторі є порівняно новим. Уперше концепція промислових кластерів була охарактеризована в роботі А. Маршалла «Принципы экономической науки» (1890 р.). Найбільш детально позитивний вплив кластерної стратегії на конкурентоспроможність підприємств було описано М. Портером у праці «Національні конкурентні переваги». Так, науковець визначив, що кластери – це сконцентровані за географічною ознакою групи взаємозалежних компаній, спеціалізованих постачальників, постачальників послуг, фірм у споріднених галузях, а також пов'язаних з їхньою діяльністю організацій у певних галузях, що конкурують, але при цьому виконують спільну роботу [1, с. 258]. Дослідник встановив: «Чим більше розвинені кластери в окремій країні, тим вище в цій країні рівень життя населення і конкурентоспроможність компаній» [1]. При цьому зазначимо, що у вітчизняному науковому середовищі стратегія кластерної інтеграції також досить активно обговорювалася.

Український науковець М.Ф. Кропивко, деталізуючи визначення кластеру стосовно особливостей ринкової аграрної економіки

та умов забезпечення сільського розвитку, надав власне визначення агропромислової кластеризації. На його думку, це концентрація та спеціалізація агропромислового виробництва з формуванням на території замкнутих циклів «виробництво, зберігання, переробка та реалізація сільськогосподарської продукції» на засадах інтеграції з використанням механізмів корпоратизації та кооперації для одержання учасниками кластерів конкурентоспроможної продукції й підвищення прибутковості [2, с. 299].

Численні дослідження зарубіжних та вітчизняних учених привели до загального висновку про необхідність застосування стратегії кластеризації, що сприяє не тільки формуванню конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств, а й регіонів та країни в цілому. На необхідність створення кластерів указує і позитивний практичний досвід зарубіжних підприємств. Так, у США діють приблизно 380 кластерів, сфера діяльності яких охоплює переробні галузі промисловості та сферу послуг, які виробляють приблизно 61% промислової продукції [3, с. 54]. Кластер «Західна Паннонія» в Угорщині формує 9% ВВП [4, с. 60]. У Данії функціонує 29 провідних кластерів, в яких приймає участь 40% усіх фірм країни та які забезпечують 60% експорту. Більше того, економіка Фінляндії на сьогодні повністю кластеризована. У ній створено дев'ять основних кластерів, серед яких лісний, інформаційний і телекомунікаційний, які забезпечують основний обсяг експорту та водночас формують значну частину ВВП [5, с. 72–73].

Отже, ми можемо говорити про те, що перевагами кластерної інтеграції є: постійне вдосконалення виробництва продукції, забезпечення її якості та безпечності; збільшення залучених інвестицій, у тому числі від організацій-учасників; активізація інноваційної діяльності; можливість швидкого доступу до необхідних ресурсів (природних, сировинних, трудових, фінансових, технічних, інформаційних, інтелектуальних, інноваційних), більш ефективно їх використання, обмін інформацією та досвідом усередині кластеру; надання взаємодопомоги, підтримки, обмін досвідом при наявних конкурентних відносинах та змагальності між учасниками; зниження витрат та підвищення рентабельності; збільшення ринкової частки реалізованої продукції; створення єдиного поступального процесу виготовлення та просування продукції від її виробників до кінцевих споживачів; юридична та економічна самостійність учасників, що забезпечує під-

приємницьку ініціативність та маневреність; можливість вільного входу-виходу, взаємозамінності учасників, що підтверджує гнучкість та мобільність кластера; при необхідності – можливість диверсифікації виробництва, розширення асортименту продукції як наступний етап розвитку після спеціалізації.

Взаємовигідність організацій, що входять до кластеру, є очевидною. Зокрема, для малих підприємств-учасників постає можливість інноваційного зростання, фінансової підтримки. Для великих підприємств малі підприємницькі організації, що зазвичай характеризуються високим ступенем ініціативності та комерційної мобільності, можуть стати активними постачальниками якісної продукції. Для науково-навчальних установ, дослідницьких центрів та лабораторій постає можливість практичного апробування наукових розробок на виробництві, працевлаштування випускників навчальних закладів. Комерційні банки, що входять до кластеру, отримують постійних клієнтів, а підприємства, які обслуговуються банком, мають можливість доступу до пільгових кредитів, страхування. Через регіональні центри зайнятості учасникам кластеру можна підібрати трудовий персонал. Така взаємодія сприяє зниженню рівня безробіття, забезпеченню робочими місцями.

Окрему увагу варто приділити і перешкодам на шляху до формування та розвитку процесів кластеризації. Це насамперед такі фактори, як низький рівень ініціативи щодо підтримки процесів інтеграції та кооперації з боку органів державної влади і місцевого самоврядування та відсутність конкретних дій у цьому напрямі. Хоча стратегічне бачення державних і громадських інституцій передбачає досягнення високого рівня конкурентоспроможності регіону, кластери можуть бути гарним інструментом у процесі здійснення поставленої стратегічної мети як підприємствами, так і органами державної влади.

Сучасна відсутність фінансової підтримки процесів кластеризації з боку держави також має суттєвий вплив на формування та подальше функціонування кластерів, тому у світовій практиці склалися такі основні форми стимулювання малих інноваційних підприємств, зокрема й у рамках кластерних промислових систем: 1) пряме фінансування (субсидії, позики), які досягають 50% видатків на створення нової продукції й технологій (Франція, США й інші країни); 2) надання позичок, у тому числі без виплати відсотків (Швеція); 3) цільові дотації на науково-дослідні

розробки (практично в усіх розвинених країнах); 4) створення фондів упровадження інновацій з обліком можливого комерційного ризику (Англія, Німеччина, Франція, Швейцарія, Нідерланди); 5) безоплатні позички, що досягають 50% витрат на впровадження нововведень (Німеччина); 6) зниження державних мит для індивідуальних винахідників (Австрія, Німеччина, США та ін.); 7) відстрочка сплати мит або звільнення від них, якщо винахід стосується економії енергії (Австрія); 8) безкоштовне ведення діловодства за заявками індивідуальних винахідників, безкоштовні послуги патентних повірників, звільнення від сплати мит (Нідерланди, Німеччина) [6].

Відсутність правового регулювання, фінансової підтримки кластерної агроінтеграції зводять нанівець окремі спроби державних та громадських інституцій ініціювати їх створення. На сьогодні відсутні нормативно-правові акти, які б визначили поняття «кластер» та їх види, правові, організаційні, економічні засади їх створення та функціонування. Хоча слід зазначити, що розвиток кластерних об'єднань був визначений пріоритетним напрямом щодо підтримки формування та розвитку кластерів, зокрема в аграрному секторі економіки. Так, у «Стратегії економічного і соціального розвитку Сумської області на період до 2015 року «Нова Сумщина-2015» основою для економічного розвитку області було визначено розвиток кластерів АПК, спрямованих на формування замкнутого високотехнологічного агропромислового виробництва та на створення екологічно чистої конкурентоспроможної продукції [7]. На сьогодні підтримка розвитку кластерних ініціатив покладається переважно на територіальні громади, аніж на органи державної влади. Такий висновок дає змогу зробити аналіз Стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій на 2015–2020 рр. (пройшла громадське обговорення, проте на даний момент не відбулося затвердження) [8].

Наступним вагомим негативним фактором, що впливає на формування кластерних об'єднань, є слабкі партнерські зв'язки між потенційно інтегруючими підприємствами. Причиною цього є недостатність інформації про переваги кластеру та недовіра до ділових партнерів, а також відсутність інформаційних комунікацій між підприємствами.

Зазвичай у ринковому середовищі підприємства войовничо сприймають одне одного, так, здавалося б, і потрібно діяти конкурентам. У кластері ж підприємства функціонують в

особливому порядку, що є визначальною особливістю кластерних об'єднань, що важливо враховувати при організації, формуванні та розвитку кластеру. Так, будучи членом агрокластеру, сільськогосподарські підприємства є партнерами, постійно обмінюючись досвідом, підвищуючи рівень конкурентоспроможності продукції, впроваджуючи інновації, і залишаються при цьому конкурентами, боячись втрати довіри своїх партнерів по кластеру до власної продукції (послуг) і водночас вимагають високої якості співпраці від контрагентів.

Таким чином, інтегровані підприємства в галузі сільського господарства не повинні концентруватися лише на власних потребах, а мають дбати і про спільні інтереси, у тому числі всього суспільства або регіону. Так, у своїй доповіді зарубіжний спеціаліст щодо створення кластерів А. Хансен наголошує на необхідності формування нового мислення у свідомості керівників підприємств та керівників державних і громадських організацій, що означає «перехід від ковбойського бачення бізнесу» до «суспільного ведення бізнесу», перехід до зацікавленості в суспільних інтересах, а не лише концентрації на власних [9, с. 39]. Ми вважаємо, що успішне застосування кластерної моделі інтеграції сільськогосподарських товаровиробників можливе лише після зміни психології підприємців, розуміння ними можливості чесної, відкритої, взаємовигідної співпраці всіх членів кластеру.

В.Я. Амбросов підкреслює, що стратегічний напрям трансформації виробничих структур повинен бути спрямований на їхню участь в інтегрованих і коопераційних формуваннях, в яких необхідно встановити взаємовигідні відносини між сільськогосподарськими підприємствами, підприємствами по виробництву засобів виробництва, переробними підприємствами [10, с. 19]. Більш того, інтегруючись у кластерну структуру, підприємства не втрачають юридичної самостійності, що є головною перевагою кластеру порівняно з іншими видами інтеграції – агрохолдингами.

Головними причинами безініціативності щодо утворення агрокластерів у Сумській області вважаємо низький рівень довіри потенційних учасників кластерного об'єднання, відсутність стратегічного мислення, невміння самоорганізуватися. Отже, на початковому етапі при створенні агропромислового кластеру, на нашу думку, необхідною умовою є наявність певного усвідомлення керівниками підприємств доцільності інтегруватися в кластер. А для цього органам державної влади,

місцевого самоврядування слід активізувати процес неодноразового роз'яснення переваг кластерного об'єднання.

Для того щоб проводити дорадницьку роботу з приводу об'єднання у кластер, слід сформувати регіональну групу координаторів із питань інтеграційної політики, в яку б входили спеціалісти з питань кооперації та інтеграції, зокрема мали чіткий план заходів щодо активізації процесу регіональної кластеризації. Так, у процесі аналізу координаційна група спеціалістів повинна виявити потребу в створенні кластеру та ступінь готовності керівників підприємств до довгострокової співпраці та партнерства, здійснивши при цьому стратегічний аналіз зовнішнього та внутрішнього середовища сільськогосподарських підприємств із використанням методики SWOT-аналізу. Доречно також провести анкетування керівників підприємств для виявлення їхньої готовності щодо створення кластеру.

Всю аналітичну роботу можуть здійснювати центри стратегічних досліджень при наукових установах області на засадах співпраці з органами державної влади та місцевого самоврядування. Важливі фактори, що впливають на успішне функціонування підприємств у кластері, – доступ до інформації та комунікаційні зв'язки, тому спільними зусиллями підприємств і координаторів повинна бути створена автоматизована інформаційна база, до якої мали б доступ учасники кластеру та координатори. База повинна містити інформацію, яка необхідна для співпраці в господарській діяльності.

Слід зазначити, що процес створення, формування кластеру, отримання позитивних результатів від кластерного об'єднання не може бути швидким. Як свідчить практика, для формування повноцінних кластерів потрібно чотири-п'ять років [11, с. 45]. А за висновками спеціалістів, суттєві результати від створення кластерів забезпечуються в середньому через п'ять-десять років [12, с. 3–5]. Отже, розвиток кластерних об'єднань потребує тривалого періоду та поступального процесу. Зміни не тільки в економічному, але й у політичному середовищі не завжди позитивно впливають на розвиток кластерної інтеграції. Тож, незважаючи на зміну влади, складні політичні процеси, підхід до розбудови кластерного руху повинен носити постійний, послідовний та водночас комплексний характер.

Сформуємо концептуальну схематичну модель організаційних зв'язків учасників кластеру у сфері АПК (рис. 1).

Відповідно до вищезазначеного, зв'язки між партнерами у кластері можуть бути як формальними, ґрунтуючись на високому ступеню довіри, так і мати юридичний супровід шляхом укладення цивільно-правових договорів між контрагентами.

Сутність моделі кластера полягає в оптимізації взаємовідносин між учасниками кластеру та підвищенні ефективності їхнього функціонування, формуванні та забезпеченні конкурентоспроможності організацій-учасників та регіонів.

В основу теоретично сформованого нами агрокластера входять сільськогосподарські підприємства як виробники аграрної продукції. На даний момент через слабкі коопераційні зв'язки важливу роль тимчасово відіграє

координаційна група, яка тісно співпрацює з радою учасників кластеру, що функціонує як дорадчий орган.

Наявність венчурного капіталу є одним із факторів, які стимулюють розвиток інноваційних кластерів. Наприклад, в Індії венчурні інвестори беруть на себе формування мережних структур, а також забезпечення управлінської і маркетингової підтримки, при цьому венчурний капітал є одним із основних фінансових джерел кластерів [13, с. 31]. Отже, інноваційний напрям розвитку підприємств – учасників кластеру, своєю чергою, сприяє активізації венчурних інвестицій у сільськогосподарських товаровиробників та переробників.

Завдяки впровадженню запропонованої нами концептуальної моделі відбудеться

Рис. 1. Концептуальна схематична модель організаційних зв'язків учасників кластеру у сфері АПК

Джерело: сформовано автором

налагодження безперебійного зв'язку сільськогосподарських підприємств із переробниками, що входять до кластеру, створюються нові можливості як для виробників сировини, так і для переробних підприємств, які мають можливість мати постійних постачальників якісної сировини.

У випадку необхідності довгострокового зберігання сировини постає проблема відсутності об'єктів її зберігання, тому зусиллями підприємств, що входять до кластеру, можна збудувати зерно-, овочесховища, елеватори або ж зберігати продукцію на вже існуючих спорудах підприємств-партнерів.

Для сільськогосподарських підприємств важливими видаються постійні зв'язки між підприємствами – виробниками та постачальниками обладнання, міндобри, насінневої продукції, засобів захисту рослин, а також співпраця між сервісними, транспортними підприємствами, обслуговуючими кооперативами.

Так, розширення каналів реалізації сільськогосподарської продукції створює додаткові та різноманітні напрями збуту через оптові/роздрібні ринки, біржі, центри суспільного харчування (ресторани, кафе, закусочні, школи, дитячі садки, їдальні); експорт продукції; реалізацію державі, на договірній основі іншим підприємствам, організаціям.

Міцні партнерські зв'язки також важливі з боку інших підприємств, установ та організацій, які є учасниками кластеру: органи державної влади та місцевого самоврядування; навчальні, науково-дослідні установи, науково-виробничі підприємства, селекційні центри, лабораторії; регіональні центри зайнятості; виробничо-технічний центр стандартизації, метрології та якості продукції; ветеринарні, фітосанітарні служби; інвестори, венчурні підприємства.

Агропромисловий кластер за своєю сутністю є інноваційним об'єднанням. «Об'єднання в кластер, що має галузевий характер, призводить не до спонтанної концентрації різноманітних наукових і технологічних винаходів, а до виникнення стійкої системи розповсюдження нових знань і технологій. Саме формування мережі стійких зв'язків між усіма учасниками кластеру виступає як каталізатор трансформації винаходів в інновації, а інновацій – у конкурентні переваги» [14, с. 120]. Так, зокрема, співпраця переробних, сільськогосподарських підприємств із навчальними, науково-дослідними установами, підприємствами, селекційними центрами, лабораторіями сприятиме

впровадженню інноваційних засобів, технологій безпосередньо у виробництво.

Необхідно зазначити, що географічна близькість не завжди виступає визначальним фактором при формуванні кластеру. Це особливо актуально в сучасний період активного розвитку комунікаційних зв'язків. Підтвердженням цього є висновки деяких дослідників, які вказують на те, що географічна сконцентрованість не завжди є основною ознакою для кластерного об'єднання [15, с. 141]. Вважаємо доцільною для кластерного об'єднання співпрацю із підприємствами, що знаходяться в іншому регіоні (області).

Фрагментарним результатом такої співпраці вже є науково-дослідні роботи на базі Сумського національного аграрного університету у сфері ветеринарної медицини. Співробітники СНАУ тісно пов'язані з виробництвом: питання профілактики та лікування захворювань тварин та птиці виходять на перший план як на виробництві, так і в науці. Для розробки та впровадження більш дієвих та ефективних засобів лікування і профілактики проводиться активна дослідницька робота разом з ТОВ «Науково-виробниче підприємство «Брова-фарма», ТОВ «Укрветпромстач» Київської області. При виникненні необхідності розробки нового препарату або вдосконалення існуючого науковці СНАУ разом із фармакологічними компаніями вирішують ці питання, що призводить до впровадження нових препаратів на виробництві в сільськогосподарських підприємствах, захисту на їх основі дисертаційних робіт та отримання патентів на наукові розробки. Це, зокрема, такі препарати, як «Ектосан-пудратм», «Термосредсан», мазь «Ніжнодій», «Серветки дезінфікуючі для домашніх тварин», розробка технології використання бактерицидного бетону в приміщеннях при вирощуванні свиней, лікування та профілактика одночасного перебігу ешерихіозу та зеараленонтоксикозу у птиці та ін. Ефективність цих препаратів доведена доклінічними та клінічними дослідженнями, а також упровадженням їх у серійне виробництво. Співпраця сільськогосподарських підприємств, СНАУ та науково-дослідних підприємств, установ, лабораторій є одним із способів формування та забезпечення конкурентоспроможності для учасників кластеру.

Ще одним ефективно діючим агрокластером можна вважати інноваційно-освітній кластер «Агротехніка» в Харківській області. Підписання меморандуму відбулося 24 червня 2015 р. на базі ТОВ «Лозівський ковальсько-

механічний завод» (ЛКМЗ), який також увійшов до кластеру. Ініціатором та засновником кластеру стала Харківська обласна державна адміністрація. До складу об'єднання також увійшли: Харківський національний технічний університет ім. П. Василенко і чотири аграрних ВНЗ з інших областей України: Миколаївський національний аграрний університет, Сумський національний аграрний університет і Таврійський державний агротехнологічний університет, а також АТ «УПЕК», ТОВ «Українське конструкторське бюро трансмісій і шасі», Харківська обласна організація роботодавців у сфері агропромислового комплексу.

Висновки з цього дослідження. Отже, об'єднання суб'єктів сфери АПК у кластери слугує впровадженню сучасних технологій;

імпортозаміщенню; створенню нових робочих місць; поліпшенню технічного рівня вищої освіти; обміну та реалізації інновацій у сфері АПК; поліпшенню взаємодії з органами влади для розробки ефективної політики підтримки вітчизняних сільськогосподарських товаровиробників, формуванню та забезпеченню, зокрема, конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств. Проте під час розвитку та формування кластерних об'єднань слід урахувувати й особливості середовища, в якому функціонують суб'єкти, сукупність негативних факторів впливу на формування кластера, характер, щільність формальних і неформальних зв'язків між учасниками, ступінь важливості інтеграції, для кожного з учасників кластера тощо.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Портер М. Конкуренция / М. Портер ; пер. с англ. – М. : Вильямс, 2006. – 608 с.
2. Кропивко М.Ф. Організація управління аграрною економікою : [монографія] / М.Ф. Кропивко. – Київ, 208. – 415 с.
3. Огородник І.В. Розвиток і розміщення нових локальних мережених територіально-виробничих систем – кластерів / І.В. Огородник // Формування ринкових відносин в Україні. – 2004. – № 2(33). – С. 53–59.
4. Волошин О. Кластеры идут / О. Волошин // Компаньон. – 2005. – № 16(428). – С. 60–63.
5. Сутырин С.Ф. Кластеры конкурентоспособности Финляндии / С.Ф. Сутырин // Вестник Санкт-Петербургского университета. – 2004. – Сер. 5. – № 5. – С. 71–78.
6. Цихан Т.В. Кластерная теория экономического развития / Т.В. Цихан // Теория и практика управления. – 2003. – № 5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.subcontract.ru/Docum/DocumShow_DocumID_168.html.
7. Стратегія економічного і соціального розвитку Сумської області на період до 2015 року «Нова Сумщина-2015» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.state-gov.sumy.ua/docs/komitet_ekonom_pitan/strateg_ns2015.html.
8. Єдина комплексна стратегія розвитку сільського господарства та сільських територій на 2015–2020 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://minagro.gov.ua/node/16025>.
9. Фонд «Центр стратегических разработок» / Семинар «Конкурентоспособность и отраслевые кластеры: новая повестка дня для российского бизнеса и власти». – 2003 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.inno.kharkov.ua/wp-content/uploads/2009/10/konkurentosposobnostj-i-klasterih-csr-sz.pdf>.
10. Амбросов В.Я. Поглиблення суспільного поділу праці та трансформація виробничих структур / В.Я. Амбросов // Економіка АПК. – 2011. – № 5. – С. 17–25.
11. Броншпак Г.К. Государственная поддержка кластерных инициатив: вертикально интегрированные структуры в АПК / Г.К. Броншпак // Економіка АПК. – 2007. – № 4. – С. 45–50.
12. Родионова Л.Н. Кластеры как форма интеграции инвестиционных ресурсов / Л.Н. Родионова, Р.Ф. Хайруллин // Нефтегазовое дело. – 2006. – Вып. 1 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.ogbus.ru/authors/Rodionova/Rodionova_4.pdf.
13. Семенов Г.А. Створення кластерних об'єднань в умовах нової економіки : [монографія] / Г.А. Семенов, О.С. Богма. – Запоріжжя : КПУ, 2008. – 244 с.
14. Варяниченко О.В. Формування інноваційних кластерів в Україні як інструмент розвитку та конкурентоздатності / О.В. Варяниченко // Науковий вісник НГУ. – 2011. – № 3. – С. 118–121.
15. Бузни А.Н. Межотраслевая кластеризация в системе обеспечения продовольственной безопасности / А.Н. Бузни, Н.А. Доценко // Экономика Крыма. – 2011. – № 2(35). – С. 140–145.

УДК 330.142

Інтелектуальний капітал як чинник розвитку економічних процесів

Рибіна Л.О.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри фінансів
Сумського національного аграрного університету

У статті проаналізовано процеси, пов'язані з управлінням знаннями – складової частини інтелектуального капіталу. Виділено компоненти загального знання, необхідні для активізації інноваційної діяльності. Розглянуто кругообіг інтелектуального капіталу, у процесі якого відбувається його самозростання. Дано визначення порогу знань та індикаторів його досягнення. Визначено вплив інтелектуального капіталу, зокрема на розвиток та умови досягнення «економіки, що базується на знаннях».

Ключові слова: інтелектуальний капітал, знання, поріг знань, потенційна спроможність, інноваційна економіка.

Рыбина Л.А. ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫЙ КАПИТАЛ КАК ФАКТОР РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ

В статье проанализированы процессы, связанные с управлением знаниями – составляющей частью интеллектуального капитала. Выделены компоненты общего знания, необходимые для активизации инновационной деятельности. Рассмотрен кругооборот интеллектуального капитала, в процессе которого осуществляется самовозрастание. Даны определения порога знаний и индикаторов его достижения. Определено влияние интеллектуального капитала, в частности на развитие и условия достижения «экономики, основанной на знаниях».

Ключевые слова: интеллектуальный капитал, знания, порог знаний, потенциальная способность, инновационная экономика.

Ribina L.A. INTELLECTUAL CAPITAL AS A FACTOR OF ECONOMIC DEVELOPMENT

The article analyzes the processes related to knowledge management as part of the intellectual capital. The author identified components of the general knowledge required to foster innovation. We have considered the circuit intellectual capital of in which capital increases. The author gives a definition of the threshold of knowledge and indicators of its achievement. The author shows the influence of knowledge on economic development.

Keywords: intellectual capital, knowledge, the threshold of knowledge, potential ability, innovative economy.

Постановка проблеми у загальному вигляді. У сучасних умовах розвиток економічних процесів неможливий без використання інтелектуального капіталу, в основі якого лежать інформація та знання та який на відміну від інших видів капіталу має здатність до самозростання в процесі використання. Все це зобов'язує економістів об'єктивніше досліджувати умови, фактори, особливості розвитку інтелектуального капіталу та його вплив на економічні процеси.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові дослідження з розробки загальних проблем інтелектуального капіталу висвітлено у працях вітчизняних та зарубіжних науковців Саєнко Г., Яковенко Л., Габдулліної Л., Комарова І., Міхнєва С., Пойлова М. та ін. На сучасному етапі розвитку національної економіки є потреба подальшого системного дослідження інтелектуального капіталу та його складових елементів, їх впливу на економічні

процеси як на рівні підприємства, так і країни в цілому.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою роботи є обґрунтування впливу інтелектуального капіталу на розвиток економічних процесів у цілому, зокрема його складової частини – знання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інноваційний розвиток економіки зумовлюється насамперед інноваційними можливостями, складовою частиною яких є ресурсні можливості окремих економічних суб'єктів і всього суспільства. Ресурсні можливості впливають на масштаби інноваційної діяльності, повноту визначення соціально-економічних проблем, черговість їх вирішення, і, зрештою, вони включають усе, що може бути використане в інноваційному процесі, забезпечуючи отримання її кінцевих результатів. При цьому самі кінцеві результати також можуть стати початком наступного

етапу інноваційного процесу, а тому можуть також розглядатися як ресурси.

Враховуючи обмеженість наявних ресурсів, кожне суспільство повинно вирішувати триєдине завдання: що виробляти і в якій кількості; як виробляти; для кого виробляти. Вирішення цього завдання, на нашу думку, можливо на основі:

- результатів наукових досліджень, захищених як об'єкти інтелектуальної власності або які є відкритими (некомерційними);
- результатів практичного (виробничого, соціального) досвіду;
- результатів досліджень і аналізу ринків і споживачів у вигляді незадоволених потреб індивідуального споживача, виробництва або суспільства в цілому.

Результати наукової діяльності, практичний досвід і нереалізовані потреби можна назвати факторами інноваційних можливостей. Проявленням інноваційних можливостей, доступних для використання в бізнесі і практичній діяльності, є знання. Виходячи з моделі інноваційних можливостей, можна виділити три суттєвих компонента загального знання, необхідного для активізації інноваційної діяльності:

- маркетингові знання про потреби, ринки та їх еволюція;
- наукові знання про устрій, закономірності природних, матеріально-технічних і соціально-економічних систем;
- практичні знання, основані на узагальненні попереднього технічного, економічного і соціального досвіду.

Необхідно відзначити, що характер і роль знань на різних етапах розвитку суспільства суттєво змінювалися. Якщо в попередні часи знання мали загальний характер і були філософською категорією, то сьогодні знання стали більш спеціалізованими і стали економічною категорією. Знання в сучасному розумінні – це необхідна конкурентному суб'єкту інформація через призму його освіченості, досвіду, розуміння, яка має передусім практичну цінність і використовується для отримання конкретних результатів. Знання можна визначити як функцію трьох взаємопов'язаних складових частин: інформації, культури і навиків [1].

Знання визнаються у всьому світі основним джерелом багатства націй на рівні компаній і країн. Наприклад, Друкер П. [2] визначив знання як ключовий ресурс світової економіки. «Традиційні складові виробництва – земля, труд і капітал, – пише він, – стають обмежувальними факторами, ніж рушійною силою...

Знання стають основною складовою виробничого процесу». Нагромадження знань у сучасному виробництві вже не відноситься до витрат, а є невід'ємною його складовою. Таким чином, отримання знань стає новою формою виробничого процесу. Однак стійка конкурентна перевага може бути наслідком не будь-якого знання. Знання призводить до переваги в тому випадку, якщо, по-перше, воно дійсно корисне, по-друге, якщо воно унікальне і доступне тільки для конкретного підприємства, по-третє, якщо знання не застаріло і не втратило свою унікальність.

У розвинутих економіках вартість промислових активів компаній і організацій безпосередньо пов'язана з їх здатністю генерувати нові знання з інтелектуальним капіталом. На думку аналітиків Всесвітнього банку, виробнича складова ВВП розвинутих країн – лише 18–20%, решта 80% безпосередньо залежить від якості людських ресурсів (робочої сили). Американські менеджери при виборі довгострокових партнерів виходять із того, що інтелектуальний капітал фірми повинен складати не менше 40% у загальній структурі капіталу, тільки тоді підприємство вважається перспективним [3].

За словами Яковенко Л.І., «нині домінуючу роль у створенні доданої вартості відіграють високотехнологічні, наукомісткі виробництва; все більшу частку ВВП забезпечують різні види послуг (у першу чергу наукомісткі). Знання та інвестиції в них безпосередньо впливають на економічне зростання і розвиток економіки. Сформована пропорція цін на сировину, продукцію, що отримується в результаті її обробки, і на «ноу-хау» складає близько 1:10:100» [4].

Поява інновації залежить від двох умов: інтелектуального потенціалу людини та його здатності до специфікації – нове знання повинно бути відкритим (генерованим), а потім застосоване до специфічних завдань у конкретному організаційному або виробничому контексті. Генерація знання – це створення нового знання шляхом переробки інформації на основі загальновідомого знання. Джерелом генерації нового знання є інтелектуальна активність людини. Інтелектуальна активність – це основана на знаннях, усвідомлена, морально орієнтована здатність збирати, накопичувати і переробляти зростаючі потоки інформації [1].

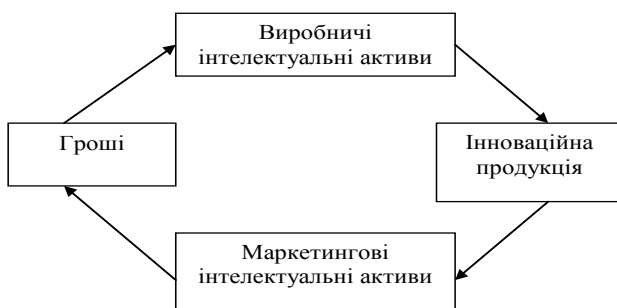
Розглядаючи економічну основу формування інтелектуального капіталу, необхідно відзначити, що людина, відлучена від засобів виробництва, продає свої інтелектуальні зді-

бності (інтелект) як капітал, який їй належить. Підприємець купляє їх, як купляв би будь-який інший актив, необхідний для успішної роботи свого підприємства. Для робітника його індивідуальні здібності виступають як товар, а для капіталіста-підприємця – це капіталізована величина авансованої вартості капіталу, витраченої на наймання робітника (прибуток). Інтелектуальний капітал може нарощуватися двома способами:

1) підприємство використовує максимальний обсяг знань своїх співробітників;

2) максимальна кількість співробітників володіє знаннями, здатними принести користь підприємству.

Інтелектуальний капітал не є оборотним активом, однак має завершений процес руху, формуючи, доповнюючи і реалізуючи себе як систему. Значна частина циклу руху інтелектуального капіталу пов'язана з витрачанням грошових ресурсів, але віддача відбувається не відразу. Тільки на стадіях матеріалізації капіталу створюються можливості окупності витрат, отримання прибутку. Відповідно, самозростання капіталу відбувається в процесі кругообігу інтелектуального капіталу, що проходить різні стадії і набуває різних форм. Інтелектуальний капітал проходить три стадії кругообігу: грошову, виробничу і товарну (рис. 1).

Рис. 1. Кругообіг інтелектуального капіталу економічної системи

Джерело: власні дослідження

На першій стадії відбувається створення виробничих інтелектуальних активів у формі об'єктів інтелектуальної власності, тобто гроші авансуються в:

– розробку інноваційних ідей із використанням знань і навиків спеціалістів і створення власних продуктів інтелектуальної праці – об'єктів інтелектуальної власності;

– поповнення об'єктів інтелектуальної власності за рахунок запозичення в інших організацій із придбанням часткових або повних прав на їх використання.

На другій стадії виробничі інтелектуальні активи забезпечують створення інноваційної продукції, а саме визначають сукупність певних властивостей і якість нової або вдосконаленої продукції, її споживчу цінність. Інтелектуальний капітал може бути задіяний на всіх технологічних етапах створення і виробництва інноваційної продукції, а тому повинен бути врахований при визначенні вартості даної продукції. Матеріалізація інтелектуального капіталу в інноваційній продукції створює так звану інтелектуальну складову частину ринкової її вартості, що визначає перехід інтелектуального капіталу в грошову форму.

На третій стадії кругообігу інтелектуального капіталу інноваційна продукція стає товаром, в якому матеріалізуються маркетингові інтелектуальні активи, ще більше збільшуючи споживчу цінність товару. До маркетингових інтелектуальних активів спеціалісти відносять: репутацію, бренд, маркетингову інформаційну систему, маркетингову стратегію і лояльність покупців [5]. Їх використання робить більш достовірними прогнози збуту продукції, дає змогу виявити пріоритетні позиції найбільш конкурентоспроможної продукції. Це дає змогу виключити виробництво продукції, яка не користується попитом, що, відповідно, і підвищує ефективність діяльності підприємства. Крім того, імідж підприємства, популярність і авторитетність торговельної марки дають змогу підвищувати ціну на свою продукцію, оскільки споживач швидше придбає товари саме цього виробника.

Цей етап є завершальною стадією формування ринкової вартості інноваційної продукції, яка визначається її матеріальною та інтелектуальною складовими частинами. Реалізований товар перетворюється в гроші, частина яких пропорційна інтелектуальній складовій частині ринкової вартості продукції, є результатом завершення кругообігу інтелектуального капіталу. На отримані таким чином гроші при ефективній організації інноваційної діяльності відбувається нарощування інтелектуального капіталу, який переходить знову на першу стадію кругообігу капіталу.

Таким чином, знання та інтелектуальний капітал, який їх уособлює, по-перше, є основою творчої роботи в будь-якому бізнес-процесі та інтелектуальної діяльності співробітників компанії; по-друге, є джерелом росту продуктивності робітника інтелектуальної праці, джерелом нововведень та ефективних інноваційних процесів і, відповідно, додаткових прибутків. Усе це визначає знання і, відпо-

відно, інтелектуальний капітал як інноваційно утворюючий чинник розвитку, який визначає здатність системи до впровадження нового.

Знання, які збирають організації з внутрішніх та зовнішніх джерел, широко поширюються і перетворюються в знання груп – виконавців бізнес-процесів, потім – у знання команди – виконавців бізнес-проектів і в знання компанії в цілому, потім втілюються у створенні нових технологій і продуктів. Відбувається трансформація знань, які належали іншим структурам, у невід’ємну частину знань компанії у вигляді нової продукції, послуг або систем. Саме цей процес є причиною успіху передових компаній світу, оскільки сполучення зовнішньої та внутрішньої діяльності дає їм змогу постійно впроваджувати нововведення, які, своєю чергою, допомагають отримати конкурентні переваги.

У західній теорії дане положення інтерпретується так: які тільки інвестиції в дослідження і розвиток перевищили інвестиції в основні фонди, компанія перетворюється в структуру, в якій не тільки щось виробляють, але й думають [6].

Основним джерелом інноваційних процесів, який має своє логічне довершення у вигляді нової продукції або технології, є винаходи і розробки як інтелектуальна власність. Саме цей процес дає змогу перетворити нові знання в додаткові кошти або активи в будь-якому циклі виробництва продукції або надання послуг.

Знання мають не тільки об’єктивний, аналітичний характер, але й можуть мати форму інтуїтивного передбачення. Ринок – це сукупність дій економічних суб’єктів на основі наявних знань і передбачень, закони ринку змушують людей приймати схожі рішення [7]. Таким чином, проблема полягає не тільки в тому, щоб оптимально й ефективно використовувати наявні ресурси, а в оптимальності і достатності знань.

Межею між досягненнями і пробілами в загальних і спеціальних знаннях є світовий поріг знань [8]. Поріг знань орієнтує науковців для подальших пошукових фундаментальних і прикладних досліджень, а інженерам і управлінцям створює базу для цільових прикладних розробок. Індикаторами досягнень загальнонаукових знань є відкриття – невідомі раніше наукові результати, які кардинальним чином підвищують рівень пізнання навколишнього середовища, а в спеціальних знаннях – продукти прикладних досліджень і розробок, які отримали міжнародне визнання.

До числа індикаторів пробілів у знаннях відносяться проблеми в суспільстві і середовищі життєдіяльності, які потребують негайного вирішення – недостатність енергоресурсів, екологічна і соціальна безпека, хвороби, стихійні лиха.

Для інноваційної практики важливо провести ієрархічну диференціацію світового порогу знань на міждержавний, державний і підприємницький рівні. Останні визначають практичну здатність об’єднання країн, країни або підприємства скористуватися накопиченими у світі знаннями.

Поріг знань характеризується трьома складовими елементами [8]:

- загальнонауковим запасом, який включає опубліковані у світовій літературі результати фундаментальних досліджень і власних накопичених не апробованих фундаментальних доробок;

- спеціальним науковим запасом, який створюється з результатів прикладних досліджень і розробок (патентів, «ноу-хау», методик, алгоритмів тощо), інтелектуальна власність на які належить даній країні (групі країн, підприємству);

- науковим фоном у тих областях загальнонаукових і спеціальних знань, в яких дана країна (група країн, підприємство) заінтересована. Мова йде про наявність у кожній такій області критичної кількості спеціалістів і наукових шкіл, а також належного наукового обслуговування.

Перші дві складові використовуються для реєстрації портфеля запасу наукових знань на даний момент і визначення його відповідності необхідному масштабу для розробки і реалізації інноваційного проекту. Розміри цього масштабу дорівнюють критичній масі відповідних науково-прикладних досліджень. Творчість, яка виходить за межі порогових знань, називають креативною.

На сучасному етапі розвитку знання цілеспрямовано використовується для того, щоб визначити, які нові знання необхідні для вирішення соціальних і економічних завдань, чи є отримання таких знань виправданим і що необхідно зробити, щоб забезпечити ефективність їх використання. Відповідно, результативність інноваційного процесу і конкурентоспроможність його продуктів визначаються відносною повнотою і достовірністю як власних, так і отриманих з інформаційного простору знань, які використовуються в даному процесі. Як визначає Сасенко Г.В., «інформація визначається і як об’єкт, і як процес ство-

рення, зберігання, передачі і використання особливого ресурсу, який сприяє виробленню адекватних економічних рішень, забезпечує ефективне функціонування підприємства та суспільний розвиток» [9]. Таким чином, особливу значимість для інноваційної діяльності набувають саме інформаційні ресурси, канали їх розповсюдження і центри обробки.

Можна виділити три основних фактора, які забезпечують ефективність інформації для активізації інноваційної діяльності і надходження нових знань. По-перше, це конкуренція як процедура отримання нових знань про потреби і способи їх задоволення, по-друге – комерціалізація знань в об'єкти інтелектуальної власності і технології. Даний момент є дуже принциповим, оскільки фундаментальні знання трансформуються в технології через науково-технічну і прикладну діяльність, а її результати є конкурентними перевагами. Якщо не забезпечити їх оцінку, права власності і комерційний оборот, то більша частина інформації стає недоступною для широкого використання і обмежується її участь в інноваційному процесі. По-третє, інфраструктура і організація світового, державного, регіонального інформаційного простору у вигляді технічних, програмних, правових, соціальних, аналітичних та інших засобів підтримки і забезпечення комунікацій.

Тому всі три складові елементи порогу знань у сукупності доцільно застосовувати для оцінки потенційної спроможності галузі (підприємства) самостійно організовувати негайно або у найближчій перспективі цільові НДДКР із метою поповнення портфелю запасів наукових знань. Зокрема, при виявленні

недостатнього науково-прикладного потенціалу на підприємстві для вирішення конкретної проблеми і неможливості його підвищення до необхідного рівня у заплановані терміни свідчить про необхідність залучення партнерів або доцільності отримання ліцензії, якщо є відповідні розробки у даному напрямі.

Висновки з цього дослідження. Інтелектуальний капітал є складовою частиною національного багатства поряд із природними ресурсами, основними фондами, матеріальними оборотними коштами. Разом із тим інтелектуальному капіталу властивий більш високий рівень розвитку порівняно з уже відомими функціональними формами капіталу, критерієм чого є більш стійкий рівень економічного піднесення, ефективності суспільних структур. Саме інтелектуальний капітал задає темп і характер відновлення технології виробництва і його продукції, що потім стають головною конкурентною перевагою на ринку.

Отже, знання і творчий потенціал робітників стають головними факторами ефективності економічної системи, без яких практично неможливий її інноваційний розвиток незалежно від обсягу коштів, інвестованих у виробниче обладнання і технологію. Залучена у виробниче споживання наукова, економічна, технологічна, організаційно-управлінська інформація передує виробничому процесу, визначаючи його відповідність новим умовам виробництва. При цьому центральна роль у виробничому процесі зміщується з механічного використання інформації в бік інтелектуального, творчого. Відповідно, вона стає рушійною силою інновацій, вивчення якої потребує подальших досліджень.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Михнева С.Г. Интеллектуализация экономики: инновационное производство и человеческий капитал / С.Г. Михнева // Инновации. – 2003. – № 1 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://stra.teg.ru/lenta/>?
2. Друкер П. Рынок: как выйти в лидеры. Практика и принципы / П. Друкер. – М. : Экономика, 1992. – 145 с.
3. Габдуллина Л.М. Интеллектуальный капитал как предпосылка эффективного функционирования производства / Л.М. Габдуллина // Проблемы современной экономики. – 2008. – № 4(28). – С. 97–101.
4. Яковенко Л.І. Інноваційний характер економіки знань / Л.І. Яковенко // Вісник Полтавської державної аграрної академії. – 2010. – № 2. – С. 141–145.
5. Пойлова Н. Управление маркетинговым капиталом / Н. Пойлова // Лаборатория рекламы, маркетинга и PR. – 2005. – № 5(42). – Ч. 1 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.advlab.ru/magazine/2005/5/>.
6. Комаров И. Интеллектуальный капитал / И. Комаров // Персонал. – 2010. – № 5. – С. 57.
7. Кортюв С.В. Моделирование жизненного цикла инноваций на основе теории эволюции / С.В. Кортюв // Инновации. – 2005. – № 1. – С. 60–67.
8. Шеко П. Инновационный хозяйственный механизм / П. Шеко // Проблемы теории и практики управления. – 2009. – № 2. – С. 71–78.
9. Саєнко Г.В. На шляху до використання інформації і знання як складових інтелектуального капіталу / Г.В. Саєнко, Л.І. Мікуленко // Вісник СНУ ім. В. Даля. – 2011. – № 15. – Ч. 2. – С. 262–269.

Фактори розвитку малого бізнесу

Рижко О.В.

аспірант,

Європейський університет, м. Київ

Автором статті визначено соціально-економічну роль, завдання і принципи діяльності малих підприємств, вивчено фактори впливу на формування та раціональний розвиток цього сектору економіки у контексті забезпечення його важливого місця в економіці країни. У статті обґрунтовано, що лише забезпечення позитивних аспектів усіх факторів у їх взаємозв'язку сприятиме належному розвитку підприємств малого бізнесу та виконанню ними своєї важливої ролі соціально-економічного розвитку країни, її регіонів, окремих територій.

Ключові слова: малий бізнес, підприємництво, фактори підприємницької діяльності, фактори розвитку соціально-економічних взаємин.

Рыжко О.В. ФАКТОРЫ РАЗВИТИЯ МАЛОГО БИЗНЕСА

Автором статьи определены социально-экономическую роль, задачи и принципы деятельности малых предприятий, изучены факторы влияния на формирование и рациональное развитие этого сектора экономики в контексте обеспечения его важного места в экономике страны. В статье обосновано, что только обеспечение положительных аспектов всех факторов в их взаимосвязи будет способствовать надлежащему развитию предприятий малого бизнеса и выполнению ими своей важной роли социально-экономического развития страны, ее регионов, отдельных территорий.

Ключевые слова: малый бизнес, предпринимательство, факторы предпринимательской деятельности, факторы развития социально-экономических взаимоотношений.

Ryzhko O.V. FACTORS OF DEVELOPMENT OF SMALL BUSINESS

The author of the article identified socio-economic role, tasks and principles of activity of small enterprises, examined the factors influencing the formation and rational development of this sector of the economy in the context of ensuring its important position in the economy of the country. The article proves that only the positive aspects of all the factors in their relationship will facilitate the proper development of small businesses and fulfilling its important role of socio-economic development of the country, its regions, separate territories.

Keywords: small business, entrepreneurship, factors of entrepreneurship, factors of socio-economic relations.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Можливість підвищення ефективності підприємницької діяльності залежить від ступеня обґрунтованості стратегічних напрямів в сфері виробництва конкурентоздатної продукції і організації її просування на ринок відповідно до логіки господарської поведінки в динамічних умовах ринкової кон'юнктури. Процес економічного реформування пов'язаний із розвитком ринкової інфраструктури, активізацією конкуренції і проявом її стимулюючих інноваційних задатків, формуванням дієвих механізмів структурної перебудови національної і регіональних економік, а також стимулюванням підприємництва, орієнтованого на створення стійких виробничо-ринкових комунікацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Різні аспекти розвитку малого підприємства в Україні досліджувалися та представлені у працях як зарубіжних, так і вітчизняних науковців, а саме: Л. Колеснікова, В. Перехрестов, Г. Багієв, А. Асаул, В. Виговської, З. Варналія, Г. П'ятницької, М. Харченко, Л. Лебедевої,

Ю. Долгорукова та ін. Разом із тим чимало питань стосовно малого бізнесу в Україні на сьогодні лишаються ще не достатньо вивченими та потребують подальшого розгляду.

Метою статті є аналіз стану малого бізнесу в Україні, визначення чинників, які негативно впливають на його розвиток, та запропонування шляхів подолання негативних факторів малого бізнесу в сучасних умовах господарювання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Особлива роль у розвитку реформ належить малому бізнесу, що виконує найважливіші соціально-економічні функції, такі як забезпечення збалансованості попиту і пропозиції на ринку товарів і послуг; створення додаткових робочих місць; стимулювання господарської ініціативи учасників ринку; раціональне використання ресурсних потенціалів; вирішення багатьох економічних, соціальних і економічних проблем.

В Україні малий бізнес фактично зароджувався в період складних для України трансформацій господарської системи, який

має низку специфічних особливостей, що об'єктивно вплинуло на становлення та розвиток сектору підприємництва та забезпечило набуття ним унікальних рис.

Для формування ефективного підприємництва в умовах структурних ринкових змін необхідні певні умови, серед яких ключовими є: економічні, соціальні та правові.

Економічні умови – це в першу чергу позиція товарів і попит на них, споживча і купівельна спроможність населення, надлишок або нестача робочих місць, робочої сили. Завдання забезпечення економічних умов функціонування малого бізнесу покладено на численні організації, які формують інфраструктуру ринку. До таких організацій відносяться: банки, біржі, страхові компанії, лізингові фірми, консалтингові фірми, регіональні центри зайнятості тощо.

Не менш важливими є соціальні умови становлення і розвитку малого бізнесу, вони визначають ставлення окремого індивідуума до роботи, що у свою чергу впливає на його ставлення до величини заробітної плати до умов праці, пропонуваного бізнесом. Від підприємницької діяльності: підприємець повинен отримувати задоволення. Він приймає участь у вирішенні соціальних питань стосовно його співробітників: охорони їх здоров'я, збереженні робочих місць, розвитку соціально-економічної сфери тощо. Важливу роль у формуванні підприємництва відіграють підготовка, перепідготовка: підвищення кваліфікації кадрів підприємців.

Будь-яка підприємницька діяльність функціонує в межах відповідного правового середовища. Тому велике значення має створення необхідних правових умов. Це, в першу чергу, наявність законів, що регулюють підприємницьку діяльність, створюють найбільш сприятливі умови для її розвитку. Правові норми повинні забезпечувати: спрощену і прискорену процедуру створення, та державної реєстрації підприємств, захист підприємців від державного бюрократизму; вдосконалення податкового законодавства в напрямі мотивації виробничої підприємницької діяльності.

При обґрунтуванні економічного механізму розвитку підприємництва, адекватним є визначення малого підприємництва, запропоновано Л. Колесніковою. Вона розглядає підприємництво не і вузькому сенсі як «діяльність, спрямовану на отримання прибутку», а як процес особистого або системного самооновлення і самоорганізації через втілення і життя будь-яких сфер діяльності і форм

власності. В ході цього процесу індивідууми і організації взаємодіють з мікро- і макросередовищем її функціонування в межах динамічного балансу суперечливих економічних соціальних інтересів учасників нього процесу [1, с 89]. але підприємництво є важливим джерелом економічного розвитку і відтворення економіки. У розвинених країнах малий бізнес – основа ринкової інфраструктури, який значною мірою визначає темпи економічного зростання, і якість валового національного продукту. Добре розвинений малий бізнес дозволяє компенсувати суперечності між державним управлінням і саморозвитком ринку.

Сектор малого бізнесу відіграє вагомую роль і в механізмі соціально-економічного відтворення. Його присутність у всіх без виключення видах економічної діяльності свідчить про наявність в цій сфері ділових людей з перспективними проектами.

Слід відзначити, що більше половини найважливіших винаходів ХХ століття зроблено незалежними винахідниками або дрібними фірмами. Найбільш яскравим прикладом ролі малого бізнесу в науково-технічних відкриттях стало створення персонального комп'ютера двох талановитих і заповзятливих інженерів – Стіва Возняка і Стіва Джобса. Створена ними на його основі компанія «Еппл» належить нині до найбільших у сфері комп'ютерного бізнесу.

Малий бізнес є «ударною силою» на ринку праці і на селі, поглинаючи робочу силу, що вивільняється з різних причин з підприємств інших секторів. Це може мати місце як в роки сприятливої господарської кон'юнктури, так і в періоди криз і застою.

Малий бізнес виховує в його учасниках і особливо організаторів підвищений спеціальний і комерційний професіоналізм і може розглядатися як джерело кваліфікованих трудових ресурсів. Зміна місць діяльності, особливо для найнятих робітників, освоєння суміжних професій характерні для зайнятих у сфері малого і середнього бізнесу. Все це сприяє розвитку мобільного ринку праці, особливо на селі.

В умовах сучасних трансформацій в українській економіці на розвиток малого бізнесу впливають різні фактори, що успадковані від специфічного минулого, від відсутності послідовної і виваженої економічної політики державних органів влади, від не завжди обґрунтованих дій місцевих органів влади. За ступенем впливу можна виділити чинники, які сприяють становленню і розвитку малого бізнесу і чинники, які стримують його розвиток.

На думку Г. Багієва та А. Асаула, різні умови і фактори впливають на підприємницьку діяльність і вимагають ухвалення управлінських рішень для їх усунення або пристосування до них. Сукупність умов і факторів, що визначають засади функціонування малого бізнесу, визначаються як підприємницьке середовище [2, с. 125].

Підприємницьке середовище є інтегрованою сукупністю об'єктивних і суб'єктивних факторів, що дозволяють підприємцям досягати успіху в реалізації поставлених цілей. Підприємницьке середовище поділяється на зовнішнє, як правило, незалежне від самих підприємців, і внутрішнє, яке формується безпосередньо самими підприємцями.

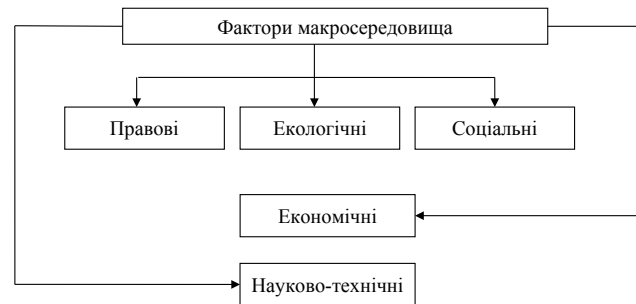
Досліджуючи структуру зовнішнього середовища підприємництва, слід розглянути характер взаємовідносин, що складаються між суб'єктом підприємництва і елементами середовища. В цьому випадку можна виділити ряд елементів, які не схильні до безпосередніх управлінських дій з боку фірми і не можуть адекватно реагувати на її поведінку через непряму, опосередковану дію. Наприклад, малий бізнес не в змозі здійснити прямий вплив на характер діяльності фірм-конкурентів, проте, формуючи якість товарів, які воно виготовляє, реалізуючи певну цінову політику, проводячи заходи, сприяючі зміцненню свого іміджу і суспільного визнання, воно створює певні умови конкуренції, що враховується всіма організаціями, які конкурують на ринку. Підприємницька система таким чином здійснює відчутний вплив на всіх учасників процесу конкуренції, яке поширюється непрямим шляхом за допомогою інструментів маркетингової дії. Такий вплив відчувається ринком і вимагає адекватного реагування з боку його різних суб'єктів.

Зовнішнє середовище складається з двох елементів: мікро- і макросередовища. Мікросередовище здійснює помітний формуючий вплив на стиль і характер підприємницької діяльності. Мікросередовище відображає ринкові процеси і найбільш істотні ринкові коливання. Найважливішою особливістю чинників макросередовища є неможливість якої-небудь впливової дії на них з боку суб'єктів регіонального ринку і необхідність в пристосуванні до сформованих цими факторами умов. Фактори макросередовища утворюють певний обмежений сегмент, що вимагає активного пристосування з боку підприємницьких структур [3].

Макросередовище формується під впливом безлічі факторів: природних, демографіч-

них, економічних, екологічних, науково-технологічних, законодавчих, національних тощо. Ці фактори по-різному впливають на ту або іншу сторону виробничої і підприємницької діяльності.

У основу класифікації, що відображає макросередовище, можуть бути покладені п'ять груп основних факторів, які визначають різні напрями розвитку соціально-економічних взаємин в підприємницькій діяльності (рис. 1).

Рис. 1. Фактори розвитку соціально-економічних взаємин в підприємницькій діяльності

Група, яка об'єднує науково-технічні фактори, відображає рівень науково-технічного розвитку, що накладає технічні і технологічні обмеження на конкретний вид підприємництва. В регіонах України практично всі сфери підприємницької діяльності обмежені рівнем розвитку інформаційних технологій.

Як уже наголошувалося вище, економічні фактори визначають обсяг грошових коштів, які споживач може спрямувати на ринок конкретного товару і які формують умови попиту і місткість даного ринку. Дія цих факторів визначає і структуру попиту, що включає різні види товарів, які мають ряд споживчих переваг, є доступними за ціною.

Економічні фактори впливають на ринок праці, визначаючи його кон'юнктуру, яка в свою чергу позначається на формуванні заробітної плати працівників. Особливості розвитку виробничої сфери також можна віднести до чинників економічної дії. При цьому важливо розглядати два аспекти розвитку виробничого базису: галузевий і регіональний. У галузевому аспекті вивчаються виробнича, технологічна і організаційна ієрархія галузевої структури, її ретроспективна динаміка і перспективи. У регіональному – необхідно вивчення характеру розміщення продуктивних сил і конкретних об'єктів виробничої інфраструктури, що визначають структуру пропозиції у межах конкретного регіону, особливості матеріально-технічної бази виробничих про-

цесів, що впливають на показники ефективності виробничої і всієї підприємницької діяльності [4].

На формування економічної ситуації в країні та регіонах впливають політичні фактори, які іноді розглядаються як самостійні середовище-утворюючі фактори, проте їх вплив на умови конкретного бізнесу виявляються зазвичай за допомогою інших чинників, зокрема – економічних, які визначають чітко окреслені межі параметрів підприємницької діяльності.

Політична ситуація впливає і на інші чинники зовнішнього середовища. Найбільший «політичний імпульс» випробовує на собі правове середовище. Суперечливість законів й інших нормативно-правових актів є, як правило, наслідком політичних процесів, лобювання інтересів, суспільно-політичного тиску.

Політичні чинники впливають на екологічну ситуацію, зокрема у вигляді протекціонізму відносно суспільних рухів в сфері боротьби за збереження і відновлення регіонального навколишнього середовища. Таким чином, політичні чинники поширюють свій вплив за допомогою економічних, правових або інших характеристик, про що говорять деякі дослідники, зокрема А. Асаул [5], тому їх виділення у якості самостійного фактору не є доцільним.

Екологічні фактори виражають взаємовідносини між суспільством і природою. Вони включають три самостійні підгрупи: природно-кліматичні; природно-ресурсні; природоохоронні. Природно-кліматичні чинники виражають особливості географічного місця розташування споживчого ринку і попит на окремий Товар (роботи, послуги), що задовольняє підприємницька структура. Необхідно враховувати обидва види таких чинників, оскільки природні умови, в яких функціонують споживач і підприємець, можуть не збігатися. Природно-ресурсні чинники пов'язані з наявністю, об'ємом, якістю і умовами поведінки зі всіма видами природних ресурсів, використовуваних в підприємницькій діяльності, у тому числі щодо землі, природної сировини, запасів води, палива, енергії. Природоохоронні компоненти виражають ступінь забруднення екосистеми, що оточує територію споживчого ринку. Вплив природоохоронних факторів виявляється як у фіксованому ступені екологічного забруднення, так і у формі, яка зумовлює тип суспільної поведінки відносно екологічних проблем.

Соціальні чинники зовнішнього макросередовища включає дві підгрупи: 1) ті, що мають матеріальну форму; 2) ті, що не мають такої форми.

У першій підгрупі представлені конкретні об'єкти соціальної інфраструктури певного регіонального ринку. Це – об'єкти інженерного забезпечення, культурно-побутової сфери, громадського транспорту, охорони громадського порядку, регіонального і місцевого управління. Їхня наявність або відсутність формують умови для визначення способу ведення підприємницької діяльності, її масштабів і територіальної специфіки. До другої підгрупи відносяться фактори соціально-духовної сфери, яка формує психологічний клімат, суспільні переваги, смаки і уподобання.

У соціально-духовному середовищі можна виділити історичні традиції, етичні норми, тип суспільного пристрою, світогляди і етичні засади. До соціально-духовного середовища можна віднести національні, расові, релігійні особливості споживача. Проте, на нашу думку, цей перелік факторів макросередовища доцільно було б доповнити ще кількома, а саме міжнародним, політичним, географічним, національно-культурним та регіональним фактором.

Міжнародні фактори відіграють особливу роль при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності підприємств регіону, оскільки вони визначають можливості здійснення комерційних операцій з тією чи іншою країною. Головними учасниками міжнародних економічних відносин є великі корпорації. Проте посилення конкуренції, збільшення вимог до якості продукції, зростання витрат на дослідження і розвиток змушують великі підприємства створювати філії в різних країнах, використовуючи переваги різних країн (вартість робочої сили, наявність місцевої сировини, податкову політику тощо). У даному випадку корпорації об'єднують свої зусилля із підприємствами малого бізнесу.

Малому бізнесу досить складно самостійно вийти на міжнародний ринок. З метою виявлення місця малого бізнесу в економічній системі країни, науковцями встановлено залежність обсягу експорту від розміру підприємства. Дрібні фірми (10-50 зайнятих) експортують в середньому 42% своєї продукції; середні фірми (50-199 працюючих) – 68%, підприємства з кількістю зайнятих 200-499 осіб забезпечують 92% експорту. Труднощі ведення міжнародних операцій полягають у відсутності достатньої інформації про зарубіжні ринки, некомпетентність керівника (незнання мови, невміння організувати рекламу тощо). Віддаленість від великих міст, що володіють добре налагодженими транспортними комуні-

каціями, ускладнює вихід на зовнішній ринок, оскільки збільшуються не лише витрати на транспортування продукції, але і на оформлення операцій [6].

Участь підприємств в зовнішньоторговельних зв'язках дає їм істотні переваги у вигляді розширення ринку збуту своєї продукції, гарантовані платежі від експорту товарів.

Політичні фактори відображають стабільність перетворень в країні, кількість і спрямованість політичних партій і рухів, кримінальну ситуацію. Вагомий вплив на розвиток регіону здійснює політична ситуація. У владі присутні багаточисельні корпоративні, родинні, фінансові, ділові зв'язки, які певною мірою корумповані.

На відміну від зарубіжного бізнесу, який при здійсненні операції спирається на інформацію про надійність партнера, український орієнтований на особисті взаємини. Перед укладанням угоди українському підприємцеві необхідно особисто знати людину.

Висновки з цього дослідження. Малий та середній бізнес відіграє в економіці

досить вирішальну роль та є фундаментом для ринкової економіки. Дані сектори створюють необхідну атмосферу конкуренції, здатні швидко реагувати на будь-які зміни ринкової кон'юнктури, створювати додаткові робочі місця, здатні порівняно швидко окупатися, є основним джерелом формування середнього класу, оскільки середній клас – запорука стабільності суспільства і його успішного розвитку.

Розвинутий сегмент малого та середнього бізнесу – це, перш за все, високий рівень сервісу та низькі ціни на товари і послуги для споживачів. Високий рівень конкуренції стимулює розвиток економіки і веде до зростання зарплат. А за рахунок високої інноваційної складової, притаманної малому та середньому бізнесу, розвиток даного сегменту повинен сприяти виводу економіки на якісно новий рівень. Отже, необхідність розвитку і державної підтримки малого та середнього бізнесу в Україні є досить значною, і вирішальною.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Колесникова Л.А. Предпринимательство и малый бизнес в современном государстве: управление развитием / Л.А. Колесникова. – М. : Новый Логос, 2000. – 262 с.
2. Багиев Г.Л. Организация предпринимательской деятельности : учебное пособие / Багиев Г.Л., Асаул А.Н. – СПб. : Изд-во СПбГУЭФ, 2001. – 231 с.
3. Розвиток і підтримка підприємництва [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dkrp.gov.ua/>.
4. Урядовий портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kmu.gov.ua/>.
5. Асаул А. Систематизація факторів, що характеризують інвестиційну привабливість регіонів / А. Асаул // Регіональна політика. – 2008. – № 2. – С. 53-62.
6. Інститут власності і свободи [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pfi.org.ua>.

УДК 005.52:005.334

Формування програми ризик-менеджменту для нафтопереробного підприємства

Ріщук Л.І.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри менеджменту і адміністрування
Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу

Статтю присвячено розробці програми управління ризиками для нафтопереробного підприємства, яка описує виявлені ризики та методи впливу на них. Побудовано сигнальну карту ризиків, де відображено найбільш загрозливі ризики підприємства. Розраховано ефективність запропонованої програми за умов песимістичного та оптимістичного сценаріїв.

Ключові слова: ризик, ризик-менеджмент, програма ризик-менеджменту, сигнальна карта ризиків, методи ризик-менеджменту.

Ріщук Л.И. ФОРМИРОВАНИЕ ПРОГРАММЫ РИСК-МЕНЕДЖМЕНТА ДЛЯ НЕФТЕПЕРЕРАБАТЫВАЮЩЕГО ПРЕДПРИЯТИЯ

Статья посвящена разработке программы управления рисками для нефтеперерабатывающего предприятия, которая описывает обнаружены риски и методы воздействия на них. Построена сигнальная карта рисков, где отражены наиболее угрожающие риски предприятия. Рассчитана эффективность предложенной программы в условиях пессимистического и оптимистического сценариев.

Ключевые слова: риск, риск-менеджмент, программа риск-менеджмента, сигнальная карта рисков, методы риск-менеджмента.

Rishchuk L.I. FORMATION THE PROGRAM OF RISK MANAGEMENT FOR PETROLEUM REFINERY

The article is devoted to developing risk management program refineries, which describes the identified risks and methods of influence on them. The signal map of risks has been built, which shows the most threatening risks of the company. Effectiveness of the suggested program has been calculated under the conditions of optimistic and pessimistic scenarios.

Keywords: risk, risk management, risk management program, the signal map of risks, methods of risk management.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Проблеми ризик-менеджменту є актуальними для підприємств нафтогазового комплексу. Зокрема, діяльність нафтопереробних підприємств характеризується низкою проблем, серед яких – залежність від постачальників, застарілість техніки та технологій, зношеність основних засобів, низька завантаженість виробничих потужностей, робота на давальницькій сировині, що є джерелами ризиків. Тому ефективно управління цими підприємствами потребує впровадження ризик-менеджменту та розробки програми управління ризиками, що передбачає ідентифікацію ризиків, їх оцінку та вибір методів оптимізації. Актуальність даної проблеми, її теоретична і практична значущість обумовили вибір теми, мету і завдання статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розробку питань, пов'язаних з управлінням ризиками підприємств, зробили українські та зарубіжні

вчені, зокрема В. Вітлінський, П. Грабовий, О. Устенко, О. Ястремський та ін. Питання щодо логіки та послідовності основних етапів програми управління ризиками досліджували у своїх працях В. Лук'янова, А. Старостіна, В. Кравченко, А. Суворов, Г. Чернова, J. Miccolis, S. Shah та ін.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті – сформулювати програму управління ризиками господарської діяльності для нафтопереробного підприємства на основі інтегрального підходу до ризик-менеджменту, що дасть змогу оптимізувати вплив ризиків на діяльність підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Існують різні підходи авторів до логіки та послідовності основних етапів програми управління ризиками [1 с. 198–199; 2, с. 13; 3; 4]. Досвід вивчення проблеми з ризик-менеджменту показав, що управлінці не використовують спеціально розроблені програми та декларації управління ризиками [5, с. 11].

Аналогічні результати ми отримали під час анкетування керівників інституційного рівня ВАТ «Нафтохімік Прикарпаття», ВАТ «НПК–Галичина» та ВАТ «Лукойл – Одеський НПЗ». На запитання: «Чи є розроблена програма управління ризиками на підприємстві?» ми отримали негативні відповіді. Зі слів менеджерів стало зрозуміло, що вони нічого не знають про документацію для управління ризиками та не вміють її розробляти [6, с. 79].

Розробимо програму управління ризиками для ВАТ «Нафтохімік Прикарпаття», основними етапами якої є опис бізнесу підприємства, визначення місії та цілей організації, перелік можливих збитків підприємства, визначення факторів ризику, оцінка ризику, побудова сигнальної карти ризиків, вибір методів оптимізації ризиків та оцінка ефективності програми.

Визначення місії та цілей організації.

Місія – це сформульоване твердження відносно того, для чого і з якої причини існує організація. Місія розкриває зміст її існування та призначення, в якому проявляється відмінність організації від подібних установ. Місією ВАТ «Нафтохімік Прикарпаття» є таке: професійною командою однодумців забезпечити вітчизняний та європейський ринки якісними нафтопродуктами; забезпечувати якісне обслуговування та інші гарантії клієнтам; гарантувати стабільне зростання добробуту співробітників та акціонерів підприємства, а також надавати спонсорську допомогу місту, області.

Цінностями ВАТ «Нафтохімік Прикарпаття» є: висока культура обслуговування клієнтів; порядність та відкритість із партнерами; професійність, цілеспрямованість, наполегливість, робота в команді; новаторство, творчість, ініціативність – основа успіху кожного працівника та підприємства загалом; життя, здоров'я та добробут; патріотизм щодо підприємства та колективу.

Бачення підприємства – це його ідеальне уявлення, бажаний образ факторів зовнішнього середовища та елементів внутрішнього середовища. Баченнями ВАТ «Нафтохімік Прикарпаття» є безперебійні та достатні поставки сировини, диверсифікація постачальників, розвиток мережі власних АЗС, вдячні споживачі, збільшення обсягів переробки нафти, зростання прибутку, ефективно використання позик, ефективна система мотивації, підвищення кваліфікації та навчання персоналу, технічний розвиток, реконструкція та модернізація обладнання тощо.

Після формулювання місії та цінностей ВАТ «Нафтохімік Прикарпаття» перейдемо до наступного етапу – **переліку можливих збитків підприємства**.

До таких збитків належать:

- збитки, пов'язані з майном підприємства (втрата будинків, споруд, машин, обладнання, приладів, сировини, матеріалів, незавершеного виробництва, готової продукції, товарів, грошових коштів);

- збитки, виражені втратою доходів і збільшенням операційних витрат (втрата доходу від реалізації продукції через недопостачання сировини, втрати, спричинені зниженням ціни реалізації продукції, неповернення дебіторської заборгованості, збільшення витрат на оплату праці, витрати на непланові ремонти, витрати на сплату додаткових відсотків за кредитами, втрати грошових коштів у національній валюті);

- збитки, пов'язані з відповідальністю та компетенцією персоналу (втрати доходів підприємства через хибне цілепокладання та організацію праці персоналу, втрати підприємства через зниження продуктивності праці, витрати через забруднення середовища, виплата штрафів, пені, неустойок за невиконані зобов'язання, втрати організації через непрацездатність ключового фахівця, витрати на компенсаційні виплати персоналу через хворобу, смерть, безробіття тощо).

Зазвичай максимально прогнозовані збитки підприємства в кілька разів перевищують його річні доходи, тому керівництву потрібно виявляти найбільш небезпечні та ймовірні збитки та вживати заходів щодо їх уникнення або ж зменшення розміру.

Четвертим етапом програми управління ризиками є **визначення факторів ризику**. Визначення факторів ризику здійснюється за параметрами «важливість» та «змінність». За допомогою статистичних методів оцінюється їх вплив на прибуток підприємства. Актуальними факторами ризику для нафтопереробних підприємств є залежність від постачальників, нестача власних коштів, застарілість техніки та технологій, політична нестабільність, економічна ситуація в країні, міжнародні відносини, людський фактор [6, с. 80].

Після визначення факторів ризику перейдемо до наступного етапу програми управління ризиками – **оцінки ризиків**.

На цьому етапі ми окреслимо та будемо оцінювати ризики, які можуть спричинити виявлені фактори впливу, значення яких зростає. Зазначимо, що свідомо розглядаємо

тільки ризики настання несприятливих подій із метою розробки заходів щодо зменшення, уникнення чи попередження збитків.

Таким чином, після ідентифікації ризиків, які можуть бути спричинені визначеними факторами, слід оцінити експертним шляхом імовірність їх виникнення, можливі наслідки подій та якість управління цими видами ризиків.

Ми погоджуємося з позицією В.А. Кравченка, що найбільш доцільним для оцінювання ризиків та ступеню їх впливу є використання триступеневої дев'ятибальної шкали:

1–3 бали – низька ймовірність виникнення (слабкий ступінь впливу наслідків);

4–6 балів – середня ймовірність (помірний ступінь впливу наслідків події);

7–9 балів – висока ймовірність (істотний вплив події на функціонування організації).

У випадку з якістю управління ризиками ми використовуємо обернену шкалу, високо оцінюючи низьку якість, і навпаки. Таким чином, можна співставити всі три шкали, застосування яких у підсумку має привести до виявлення ризиків, які є найбільш загрозливими для діяльності підприємства [7, с. 9–10].

Зазначимо, що інтегральну оцінку визначених ризиків ми розраховували як арифметичну суму бальних оцінок імовірності

настання події, наслідків її впливу та якості управління. Коефіцієнт значущості факторів визначено на основі думок експертів із урахуванням величини збитків, які були спричинені дією конкретної групи факторів. Підсумкова оцінка є добутком інтегральної бальної оцінки ризику та коефіцієнта значущості групи факторів. На основі розрахункових даних підсумкової оцінки проводимо їх ранжування та відбір для **побудови сигнальної карти ризиків**, що передбачає наступний етап програми управління.

Зважаючи на принципи ABC-аналізу та Паретто, відберемо 20–30% ризиків із найбільшими значеннями підсумкової оцінки для позначення на карті, а саме:

- ризик недопостачання сировини (3,91);
- ризик зниження фінансової стійкості (3,0);
- ризик незавантаженості обладнання (2,89);
- ризик простоювання потужностей (2,88);
- ризик виготовлення неякісної продукції (2,88);
- ризик припинення реструктуризації виробничих потужностей (2,8);
- ризик недотримання партнерами умов договору (2,72);

Таблиця 1

Ідентифікація ризиків нафтопереробного підприємства

Фактори ризику	Ризики підприємства
Постачальники	Ризик ліквідності, ризик незавантаженості обладнання Ризик недотримання партнерами умов договору Ризик зростання цін на сировину Ризик зменшення обсягу реалізації продукції Ризик недопостачання сировини
Нестача власних фінансових ресурсів	Ризик зниження фінансової стійкості Ризик припинення реструктуризації виробничих потужностей Ризик недотримання зобов'язань перед партнерами
Застарілість техніки та технологій, що використовуються	Ризик простоювання потужностей Ризик зростання витрат на ремонтні роботи Ризик виготовлення неякісної продукції Ризик зниження продуктивності праці Ризик продажу неякісної продукції
Людський фактор	Ризик неефективного використання інвестицій Ризик неефективної інноваційної діяльності Ризик неефективного використання ресурсів Ризик порушення технології Ризик неефективного управління Ризик хибного цілепокладання Ризик втрати або ж витоку інформації
Адаптація організації до зміни зовнішнього середовища	Ризик зниження фінансової стійкості Ризик втрати кваліфікованих фахівців Ризик втрати частки ринку
Економічна ситуація в країні	Валютний та інфляційний ризики Ризик зменшення надходження інвестицій Ризик зменшення обсягу реалізації продукції

- ризик зростання цін на сировину (2,55);
- ризик зменшення надходження інвестицій (2,52) [6, с. 81].

Сигнальну карту ризиків будуємо за двома параметрами: ймовірність настання події (ризик) та ступінь впливу її наслідків (рис. 1). Ця діаграма, що наглядно показує важливі ризики, може допомогти керівникам ВАТ «Нафтохімік Прикарпаття» виробити об'єктивну думку про ризики. Щоб побудувати точну сигнальну карту, на підприємстві потрібно розробити та впровадити систему збору та обробки інформації про ризики, що є завданням ризик-менеджера.

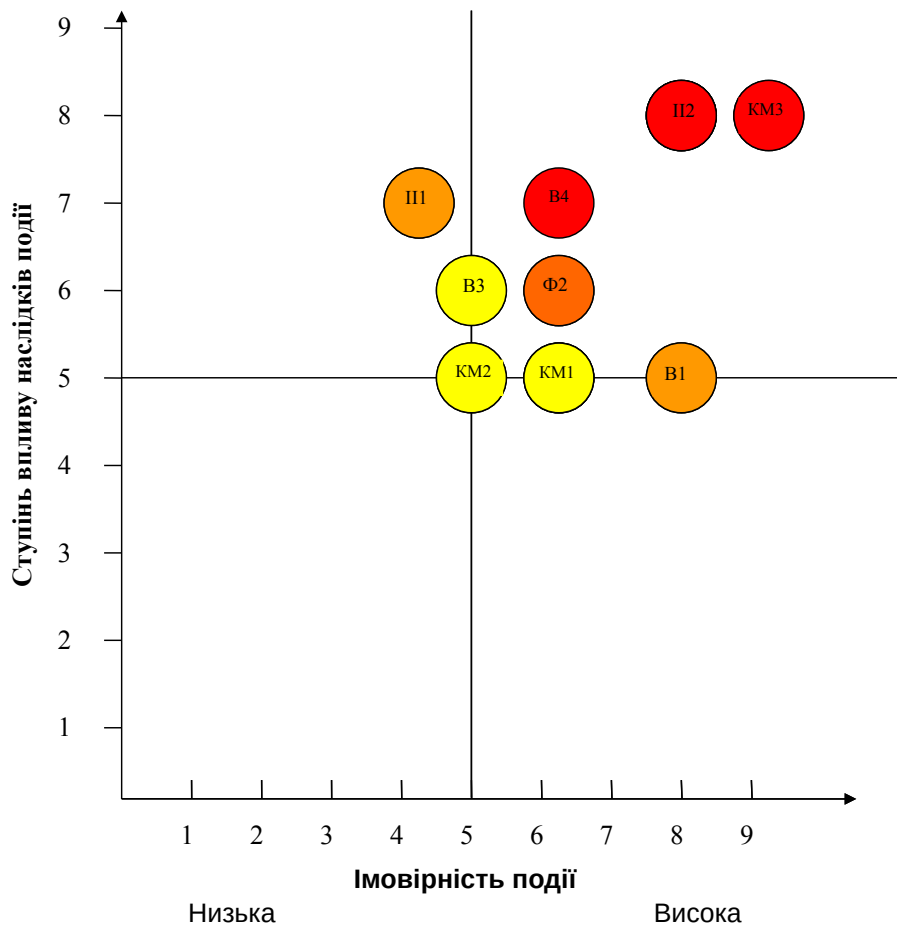
Кожен вид ризику на карті зафарбовується іншим кольором, тому наглядно видно ризики, які є найбільш загрозованими для діяльності підприємства. Червоний колір означає, що

цей вид ризику є особливо небезпечним, оскільки має високий ступінь впливу наслідків та настання його є високоймовірним. Оранжевим кольором позначені ризики, які мають високу оцінку за одним із досліджуваних параметрів. Види ризиків, які позначені жовтим кольором, мають середні оцінки щодо ймовірності виникнення та ступеня впливу наслідків.

Необхідно зазначити, що сформована карта ризиків не є сталою, ризики можуть переміщатися з квадрату в квадрат залежно від зміни внутрішніх та зовнішніх чинників.

Регулярна побудова сигнальної карти ризиків дає можливість простежувати, як змінюється ситуація на підприємстві, та оцінити ефективність ризик-менеджменту.

Бажано, щоб топ-менеджери регулярно, наприклад щомісячно, а члени ради директо-

- КМ1 – ризик недотримання партнерами умов договору;
- КМ2 – ризик зростання цін на сировину;
- КМ3 – ризик недопостачання сировини;
- В1 – ризик незавантаженості обладнання;
- В3 – ризик простоювання потужностей;
- В4 – ризик виготовлення неякісної продукції;
- П1 – ризик припинення реструктуризації виробничих потужностей;
- П2 – ризик зменшення надходження інвестицій;
- Ф2 – ризик зниження фінансової стійкості.

Рис. 1. Сигнальна карта ризиків ВАТ «Нафтохімік Прикарпаття»

Таблиця 2

Методи управління ризиками

Ризик	Методи впливу	Заходи, спрямовані на регулювання ризику
	Запобігання збиткам	Збір інформації про партнерів, аналіз їх фінансового стану Складання протоколу, де зазначається термін, протягом якого сторони можуть внести зміни до договору Внесення до договору системи штрафних санкцій за невиконання зобов'язань та умов сплати пені за кожен день прострочення зобов'язань Укладання контрактів із новими постачальниками нафти Відхід від умов роботи на давальницькій сировині
Ризик недотримання партнерами умов договору	Запобігання збиткам	Прогнозування ціни в короткостроковому періоді Використання ф'ючерсних контрактів
Ризик зростання цін на сировину	Зменшення розміру збитків Хеджування	Створення запасів та резервів сировини Пошук та залучення нових постачальників
Ризик недопостачання сировини	Зниження ризику Диверсифікація постачальників	Збільшення поставок сировини через залучення нових постачальників Планування потоків надходження нафти та розрахунок завантаженості обладнання
Ризик незавантаженості обладнання	Диверсифікація постачальників	Використання оптимальної кількості одиниць обладнання
Ризик простоявання потужностей	Зменшення розміру збитків Зменшення ризику	Створення запасів та резервів нафти Оновлення потужностей Забезпечення ефективної роботи ремонтного відділу
Ризик виготовлення неякісної продукції	Прийняття ризику Запобігання збиткам	Модернізація та розвиток технічної і технологічної бази підприємства Використання якісної сировини (нафти з невеликим вмістом сірки) Проведення контролю на різних стадіях виготовлення нафтопродуктів
Ризик припинення реструктуризації виробничих потужностей	Зменшення ризику Самостраховання	Залучення кредитних ресурсів Ефективне використання коштів резервного фонду самостраховання
Ризик зменшення надходження інвестицій	Зменшення розміру збитків	Ефективне планування та прогнозування інвестиційного клімату в короткостроковому та середньостроковому періодах Проведення додаткової емісії акцій підприємства Пошук нових інвесторів
Ризик зниження фінансової стійкості	Зниження ризику Лімітування Диверсифікація діяльності	Планування та ефективний розподіл фінансових ресурсів Розширення асортименту нафтопродуктів Відкриття нових автозаправних станцій

рів – щоквартально аналізували карту і разом приймали рішення про допустимість поточного рівня ризику щодо доцільності взяти більший обсяг ризику і, відповідно, можливість отримати прибуток [8, с. 26].

Сигнальну карту ризиків можна скласти як для підприємства загалом, так і для окремих його підрозділів, виконуваних проектів тощо. Таким чином, вона виступає джерелом для створення економічної цінності підприємства, відіграє важливу роль у його поточному і стратегічному плануванні та виборі стратегії розвитку [9, с. 39].

Наступний етап програми управління ризиками – **формування переліку методів впливу на ризик**, який є, на нашу думку, одним із найважливіших. Зазначимо, що тільки використання одразу декількох методів сприятиме зменшенню конкретного виду ризику. Існує великий перелік методів управління ризиками, проте їх вибір щодо конкретних видів ризику залежить від розміру збитків, з одного боку, та фінансових можливостей підприємства – з іншого. Обрані методи впливу та заходи з урегулювання ризику щодо найбільш небезпечних видів наведемо в табл. 2.

Завершальним етапом розробки програми управління ризиками є **оцінка її ефективності**. У науковій літературі описано багато способів такої оцінки. Проте, на нашу думку, найпростішим способом є такий, який базується на зіставленні значення різниці збитків від очікуваних ризиків до і після впровадження програми управління ризиками з витратами на її впровадження.

Коефіцієнт ефективності програми управління ризиками розраховуємо за формулою:

$$K_{\text{эф}} = \frac{Z_0 - Z_1}{B_{\text{ПУР}}}, \quad (1)$$

де Z_0 – сума очікуваних збитків підприємства до впровадження програми управління ризиками, тис. грн.;

Z_1 – сума очікуваних збитків підприємства після впровадження програми управління ризиками, тис. грн.;

$B_{\text{ПУР}}$ – витрати на впровадження та виконання заходів, передбачених програмою управління ризиками.

Цей коефіцієнт характеризує суму очікуваних збитків, яку економить підприємство, що припадають на 1 грн. витрат на програму управління.

Розрахуємо значення такого показника для ВАТ «Нафтохімік Прикарпаття» за двома варіантами прогнозу: песимістичним та оптимістичним. У минулому році за прогнозними значеннями при незмінних умовах діяльності на ВАТ «Нафтохімік Прикарпаття» очікується сума збитків у розмірі 732188,8 тис. грн. Щодо суми очікуваних збитків підприємства після впровадження запропонованої програми управління ризиками, то в сучасних умовах важко її оцінити. Сьогодні відсутня практика реалізації комплексних програм ризик-менеджменту на нафтопереробних підприємствах, що не дає можливості отримати достовірну інформацію.

За сценарних умов песимістичного прогнозу передбачається зменшення суми збитків на 4–6%, за прогнозами оптимістичного сценарію сума збитків зменшиться на 9–12%. Витрати на впровадження та реалізацію заходів, що передбачені програмою управління, визначимо на рівні 1% чистого доходу підприємства.

Розрахункові значення коефіцієнта ефективності програми управління ризиками за двома сценаріями свідчать про ефективність впровадження та реалізації комплексної програми управління ризиками на ВАТ «Нафтохімік Прикарпаття».

За умов песимістичного прогнозу підприємство економить 2,647 грн. збитків, що припадають на 1 грн. витрат, при настанні оптимістичного прогнозу економія складатиме 4,24 грн. на одиницю витрат програми управління.

Висновки з цього дослідження. Таким чином, розроблена програма управління ризиками є вагомим розробкою, що описує виявлені ризики й методи впливу на них. Вона рекомендується до впровадження в практику діяльності ВАТ «Нафтохімік Прикарпаття» і сприятиме вдосконаленню процесу управління ризиками на підприємстві, що дасть змогу посилити конкурентні позиції в умовах невизначеності зовнішнього та внутрішнього середовища.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Лук'янова В.В. Економічний ризик : [навч. посіб.] / В.В. Лук'янова, Т.В. Головач. – К. : Академвидав, 2007. – 462 с.
2. Старостина А. Три главных вопроса / А. Старостина, В. Кравченко, А. Суворов // Менеджмент и менеджеры. – 2005. – № 7–8. – С. 9–13.

3. Чернова Г.В. Практика управління ризиками на рівні підприємства / Г.В. Чернова. – СПб. : Ін-т страхування, 2000. – 176 с.
4. Miccolis J., Shah S. Enterprise Risk Management. An Analytic Approach A Tillinghast – Towers Perrin Monograph Parsippany / J. Miccolis, S. Shah. – N. J., 2001. – 38 p.
5. Кравченко В.А. Функціональний та інтегральний підходи до управління підприємницькими ризиками: теорія та практика / В.А. Кравченко // Інститут економіки та менеджменту. – 2008. – № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/e-journals/PSPE/2008-2/Kravchenko_208.htm
6. Ріщук Л.І. Підхід щодо розробки програми управління ризиками на підприємстві / Ріщук Л.І., Кушлик О.Ю. // Проблеми і перспективи розвитку підприємництва : збірник наукових праць -1(8), том 2, 2015. – С. 77–82.
7. Кравченко В.А. Програма управління підприємницькими ризиками: зміст і етапи розробки : [Електронний ресурс] / В. А. Кравченко // Інститут економіки та менеджменту : електронне наукове фахове видання. – 2008. – № 1. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/e-journals/PSPE/2008-1/Kravchenko_108.htm.
8. Блер К. Приборкання ризику / К. Блер, Г. Притч // Круглий стіл. – 2004. – № 10–11. – С. 24–26.
9. Черкасова В. Комплексный подход к управлению рисками / В. Черкасова // Ресурсы, Информация, Снабжение, Конкуренция. – 2005. – Ч. II. – С. 35–39.

Особливості фінансових стратегій машинобудівних підприємств

Романенко О.О.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри фінансів

Харківського національного економічного університету
імені Семена Кузнеця

Стаття присвячена питанням стратегічного управління сучасними промисловими підприємствами України. Розглянуто стратегічні орієнтири підприємств машинобудівної галузі, а також фінансову складову їх стратегічного розвитку. Досліджено особливості фінансових стратегій машинобудівних підприємств. Визначено фактори, які впливають на структуру капіталу підприємства, формування його фінансових ресурсів. Проведені розрахунки та отримані результати дозволяють удосконалити методичний інструментарій розробки фінансової стратегії промислового підприємства.

Ключові слова: фінансова стратегія, підприємство, стратегічний набір, стратегічний розвиток, модель, кластер.

Романенко О.А. ОСОБЕННОСТИ ФИНАНСОВЫХ СТРАТЕГИЙ МАШИНОСТРОИТЕЛЬНЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

Статья посвящена вопросам стратегического управления современными промышленными предприятиями Украины. Рассмотрены стратегические ориентиры предприятий машиностроительной отрасли, а также финансовую составляющую их стратегического развития. Исследованы особенности финансовых стратегий машиностроительных предприятий. Выявлены факторы, которые влияют на структуру капитала предприятия, формирование его финансовых ресурсов. Проведенные расчеты и полученные результаты позволяют усовершенствовать методический инструментальный разработки финансовой стратегии предприятия.

Ключевые слова: финансовая стратегия, предприятие, стратегический набор, стратегическое развитие, модель, кластер.

Romanenko O.O. FEATURES OF FINANCIAL STRATEGIES OF MACHINERY ENTERPRISES

The article is devoted to the strategic management of modern industrial enterprises of Ukraine. The strategic orientations of the enterprises of machine-building industry, as well as a financial component of their strategic development are considered. The features of financial strategies of machine-building enterprises are identified. The factors that affect the capital structure of enterprises, formation of their financial resources are analyzed. Conducted calculations and obtained results allow to improve the methodical tools of financial strategy making for of an industrial enterprise.

Keywords: financial strategy, enterprise, strategic portfolio, strategic development, model, cluster.

Постановка проблеми. Протягом останніх трьох років вітчизняні промислові підприємства зустрілися із такими ринковими змінами, до яких не можливо було підготуватися заздалегідь. Політична та економічна криза у країні, загострення відносин із країнами-сусідами зумовили необхідність повної переорієнтації промисловості на нові продукти, нові ринки, нові методи конкурентної боротьби, а отже, нові технології, бізнес-процеси тощо. Так, стратегічний розвиток українських підприємств сьогодні залежить не від державної підтримки, а від управлінських здатностей до розробки та реалізації ефективних стратегій. Процеси змін, що мають форми реструктуризації, реорганізації та реінжинірингу бізнес-процесів, вимагають відповідного забез-

печення на всіх організаційних рівнях. І тут великого значення набувають фінансові можливості підприємства, ефективність фінансових стратегій, як ресурсних, так і функціональних.

Аналіз досліджень та постановка завдання. Різноманітні аспекти стратегічного фінансового управління на підприємстві в контексті забезпечення його конкурентоспроможності та стратегічного успіху представлені у роботах таких вітчизняних і зарубіжних вчених, як: К. Ален, А. Бакулін, І. Бланк, Т. Геніберг, В. Герасимчук, А. Гриньов, О. Гудзь, Ю. Лукіна, Д. Лук'яненко, В. Пономаренко, І. Ткачук, А. Томпсон, Е. Уткін, І. Хомінич, В. Шелудько, О. Шеремет, З. Шершньова, О. Ястремська тощо. Акцентуючи увагу на фінансових стра-

тегіях як стратегіях управління капіталом підприємства, слід особливо виділити роботи С. Гросмана, М. Дженсена, Г. Леланда, С. Маерса, Н. Мейлафа, В. Меклінга, М. Нарайанана, Д. Пайла, С. Роса, О. Харта тощо. Представляючи значний науковий і практичний інтерес, вони в основному зосереджують увагу на управлінні потужними світовими корпораціями та групами компаній, що створені та розвиваються у країнах із високо розвинутою ринковою економікою, розвиненим фондовим ринком та ін. Однак, на сьогоднішній день недостатньо розвиненим залишається методичний інструментарій розробки фінансових стратегій, який може бути ефективно застосований до діяльності вітчизняних промислових підприємств, які одночасно опинилися в умовах жорсткого обмеження ресурсів для розвитку та необхідності проведення стратегічних змін.

Мета статті полягає у дослідженні особливостей фінансового управління промисловими підприємствами України (на прикладі машинобудівної галузі), а також визначенні факторів, що впливають на формування їх фінансових стратегій.

Виклад основного матеріалу. Найчастіше у науковій літературі можна зустріти погляди на фінансову стратегію як на:

– функцію управління фінансовими потоками підприємства з метою збільшення його вартості за умови збереження фінансової рівноваги, яка забезпечується оптимальним співвідношенням між довгостроковою, поточною ліквідністю та рентабельністю [1];

– систему довгострокових цілей фінансової діяльності підприємства і найбільш ефективних шляхів їх досягнення [2];

– результат прийняття стратегічних рішень щодо питань ефективного залучення фінансових ресурсів та їх використання [3].

Фінансова стратегія підприємства представляє собою важливу складову ресурсного та функціонального рівня стратегічного портфелю. Разом з тим, існує класична типологія фінансових стратегій. Так, до конкретно фінансових можна віднести наступні види стратегії [1]:

1) стратегію формування фінансових ресурсів підприємства (цілі, завдання та основні стратегічні рішення спрямовані на фінансове забезпечення реалізації корпоративної стратегії підприємства і відповідно підпорядковані їй);

2) стратегію розподілу фінансових ресурсів підприємства (параметри стратегічного

набору мають бути, з одного боку, спрямовані на фінансове забезпечення реалізації окремих функціональних стратегій і стратегій господарських одиниць, а з другого, – становити основу формування напрямів інвестиційної діяльності підприємства у стратегічній перспективі);

3) стратегію гарантування фінансової безпеки підприємства (цілі, завдання і найважливіші стратегічні рішення спрямовані на формування і підтримку основних параметрів фінансової рівноваги підприємства в процесі його стратегічного розвитку);

4) стратегію підвищення якості управління фінансовою діяльністю підприємства (параметри стратегічного набору розраховуються фінансовими службами підприємства і включаються у вигляді самостійного блоку в корпоративну й окремі функціональні стратегії підприємства).

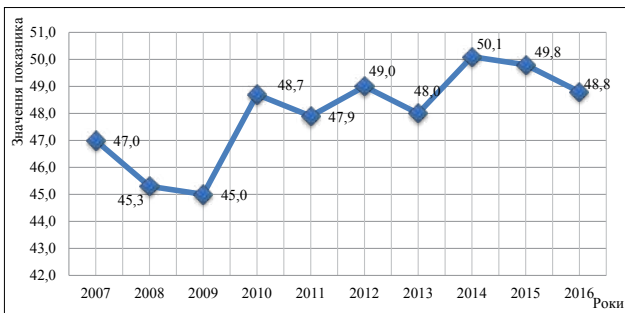
Система стратегічного фінансового управління підприємствами та їх групами в основному зосереджує свою увагу на формуванні оптимальної структури капіталу, а її завдання полягає у визначенні такого рівня власних та залучених коштів, який забезпечить не лише бажаний рівень доходності та рентабельності, а й максимізацію ринкової вартості підприємства, підвищення його інвестиційної привабливості, посилення стратегічних позицій та стійкі конкурентні переваги. Такий підхід до розробки фінансових стратегій характерний для високо розвинених економік, коли фінансова стратегія підприємства в основному зосереджена на встановленні оптимального рівня зовнішнього фінансування, який би дозволив узгодити інтереси ключових зацікавлених осіб (власників, менеджерів та інвесторів), та при цьому максимально підвищити ринкову вартість активів підприємства [4; 5].

Що стосується вітчизняних підприємств, то рівень розвитку економічної системи України унеможлиблює застосування розроблених заходом інструментів формування та реалізації фінансових стратегій. Основні чинники, що стримують стратегічний фінансовий розвиток українських підприємств такі:

– низька інвестиційна привабливість економіки, що проявляються у відсутності зацікавленості закордонних інвесторів вкладати кошти у промислові підприємства на довгостроковій основі;

– низький рівень економічної свободи в Україні (рис. 1), що призводить зниження активності в сфері створення нового та розвитку існуючого бізнесу;

– значні інституційні обмеження для розвитку вітчизняного бізнесу, що пов'язано із низьким рівнем розвитку інститутів приватної власності, підприємництва тощо (рис. 2).

Рис. 1. Динаміка індексу економічної свободи України [6]

Індекс економічної свободи розраховується щорічно експертами групи всесвітнього банку з метою складання рейтингу країн світу щодо оцінки умов ведення бізнесу. Максимальний рівень економічної свободи відповідно до методики складає 100 балів.

Рис. 2. Аналіз економічної свободи України у 2016 році в розрізі контрольних показників

Таким чином за ступенем легкості ведення бізнесу у 2016 році Україна посідає 83 місце серед 189 країн [6]. Аналізуючи економічну свободу України в розрізі її контрольних показників, можна відмітити, що нагального вирішення потребують проблеми, пов'язані із забезпеченням прав на приватну власність, зниженням рівня корупції на всіх рівнях державного управління, формування системи захисту інтересів інвесторів.

Таким чином, стратегічний фінансовий розвиток вітчизняних промислових підприємств залежить від їх здатностей до самофінансування основної діяльності, високого рівня координації наявних ресурсів в умовах їх жор-

сткої обмеженості. Тому, вкрай важливо сформувати методичні рекомендації до розробки їх фінансових стратегій, до визначення оптимального рівня фінансування, співвідношення власних та залучених коштів.

Особливість стратегічного фінансового управління полягає у розробці та реалізації управлінських фінансових рішень, які призводять до досягнення поставлених для підприємства цілей. Так, виявити проактивний, адаптивний або реактивний характер фінансового управління на підприємстві можна шляхом аналізу основних фінансових показників у динаміці. Стратегічний тип управління буде властивий тим підприємствам, які демонструють сталий рівень фінансової стійкості. Для підтвердження висунутої гіпотези було обрано групу машинобудівних підприємств Харківської області (14 підприємств) та показники їх діяльності за 2012-2014 роки.

Перший етап аналізу передбачав виявлення основних тенденцій фінансового розвитку підприємств, а також особливостей їх фінансових стратегій. Для вирішення поставленого завдання методом кластерного аналізу (к-середніх) було проведено групування підприємств за показниками, що визначають структуру їх капіталу, а саме:

- коефіцієнтом автономії, як рівня власного капіталу в усіх вкладених у діяльність підприємства коштах;
- коефіцієнтом фінансового левериджу, як співвідношення між власними та залученими коштами;
- коефіцієнтом поточної заборгованості, як міри фінансування підприємства за рахунок короткострокових кредитів та кредиторської заборгованості.

Коефіцієнт довгострокового фінансування не було використано у дослідженні, оскільки первинна обробка статистичних даних підприємств показала практичну відсутність довгострокового кредитування в джерелах фінансування діяльності досліджуваних підприємств.

Групування було проведено тричі, кожного разу встановлюючи середні значення показників у кластерах. Результати кластеризації та середні значення показників наведені у таблицях 1 та 2.

Як бачимо з таблиці 1 середні значення показників протягом 2012-2014 років залишаються приблизно на одному рівні, що доводить низький рівень фінансової активності підприємств. Система їх стратегічного управління здебільшого спрямована на поступову

адаптацію до нових умов господарювання, а радикальні фінансові стратегії – відсутні.

Структура кластерів за 3 роки залишилася незмінною за винятком ПАТ «ХАРП», якому у 2013 році вдалося відновити рівень фінансової стійкості.

Враховуючи результати кластеризації, з точки зору подальшого дослідження інтерес мають підприємства другого кластеру. Рівень їх фінансової автономії зберігається близько позначки 55%, коефіцієнт фінансового левериджу – 1,04, а рівень короткострокового фінансування не перевищує 34%. Таким чином, можемо підтвердити стратегію самофінансування, основним стратегічним завданням якої є підтримання певного рівня фінансової безпеки підприємства в умовах обмеженості ресурсів для подальшого розвитку.

Враховуючи досвід 10 машинобудівних підприємств (що стабільно входили до кластеру фінансово стійких підприємств), наступний етап передбачав виявлення факторів, які обу-

мовлюють формування фінансової стратегії підприємства. Для вирішення поставленого завдання обрано метод регресійного аналізу, мета якого полягала у виявленні причинно-наслідкових зв'язків між показниками структури капіталу підприємства та показниками його фінансового стану.

Показники, що використані для проведення регресійного аналізу, представлені у таблиці 3.

При плануванні структури капіталу підприємства в, перш за все, вирішуються питання щодо рівня власного фінансування, а також оптимального співвідношення між власними та залученими коштами. З такого погляду, моделі повинні містити два залежні показники, а саме рівень фінансової автономії та рівень фінансового левериджу. Сукупність незалежних показників, які потенційно визначають фінансову стратегію підприємства, сформовано за групами показників фінансового стану. Так, у вибірку було включено такі показники:

Таблиця 1

Результати кластеризації підприємств за середніми значеннями показників у кластерах

Кластер	Значення показників								
	Коефіцієнт автономії			Коефіцієнт фінансового левериджу			Коефіцієнт поточної заборгованості		
	2012	2013	2014	2012	2013	2014	2012	2013	2014
1	0,17	0,12	0,12	4,91	7,3	7,62	0,62	0,74	0,73
2	0,52	0,53	0,57	1,04	1,02	1,04	0,34	0,33	0,34
3	-0,45	-0,17	-0,31	-3,2	-7,22	-4,72	1,11	0,81	0,88

Таблиця 2

Структура кластерів підприємств у 2012-2014 рр.

Підприємства	Номер кластеру за роками		
	2012	2013	2014
ПАТ «РОСС»	2	2	2
ПАТ «Завод ім. Фрунзе»	2	2	2
ПАТ «Харківський завод штампів та пресформ»	2	2	2
ПАТ «ХАРП»	1	2	2
ПАТ «Харківський тракторний завод ім. С. Орджонікідзе»	3	3	3
ВАТ «Турбоатом»	2	2	2
ПАТ «Електромашина»	2	2	2
ПАТ «Харківський електротехнічний завод «Укрелектромаш»	3	3	3
ПАТ «Точприлад»	1	1	1
ПАТ «Автрамат»	2	2	2
ПАТ «Завод «Південкабель»	2	2	2
ПАТ «Харківський верстатобудівний завод»	1	1	1
ПАТ «Харківський електроапаратний завод»	2	2	2
ДП «Завод ім. Малишева»	2	2	2

- показники ліквідності (абсолютної та поточної, маневреності), як міру платоспроможності підприємства;

- показники рентабельності (діяльності, капіталу, оборотних коштів), як основну міру ефективності роботи підприємства для забезпечення стратегічного розвитку та нарощування добробуту ключових зацікавлених осіб;

- коефіцієнти оборотності, як міру ділової активності підприємства та ефективності управління власним та робочим капіталом.

Виявлення причинно-наслідкових зв'язків між показниками фінансового стану підприємства та структурою його капіталу було реалізовано в програмі Statistica 9.0, з використанням регресійного аналізу методом покрокового підключення показників (Forward stepwise). Перевага такого методу полягає у автоматичному встановленні пріоритетності незалежних змінних та їх покроковому підключенні у модель від найбільш впливової до найменш впливової. Змінні, що не мають істотного впливу на залежну змінну, до моделі

не включаються. Таким чином, якість моделі може бути відстежень на кожному кроці побудови моделі.

За результатами проведеного регресійного аналізу вдалося побудувати дві моделі, параметри яких представлено у табл. 4.

Коефіцієнти множинної кореляції, детермінації та критерій Фішера доводять статистичну значущість отриманих моделей, тобто вони можуть бути використанні під час розробки фінансової стратегії підприємства та визначення структури його капіталу виходячи з досягнутих показників фінансового стану. З 11 показників, використаних у моделюванні причинно-наслідкових зв'язків, такими, що визначають структуру капіталу підприємства, стали (у порядку зменшення сили їх впливу): коефіцієнт маневреності власних обігових коштів, коефіцієнт рентабельності майна, коефіцієнт покриття, коефіцієнт абсолютної ліквідності, коефіцієнт оборотності власного капіталу.

Висновки. Підсумовуючи результати проведеного дослідження можна сказати, що

Таблиця 3

**Система показників для виявлення факторів,
що визначають фінансову стратегію підприємства**

№ з/п	Показники	Код показника у моделі
1	Коефіцієнт фінансової автономії	Y1
2	Коефіцієнт фінансового левариджу	Y2
3	Коефіцієнт рентабельності майна	X1
4	Коефіцієнт рентабельності власного капіталу	X2
5	Коефіцієнт рентабельності продаж	X3
6	Коефіцієнт рентабельності операційної діяльності	X4
7	Коефіцієнт рентабельності оборотних активів	X5
8	Коефіцієнт абсолютної ліквідності	X6
9	Коефіцієнт покриття	X7
10	Коефіцієнт маневреності власних оборотних коштів	X8
11	Коефіцієнт оборотності оборотного капіталу	X9
12	Коефіцієнт оборотності власного капіталу	X10
13	Співвідношення дебіторської та кредиторської заборгованості	X11

Таблиця 4

**Параметри регресійних моделей для формування
фінансових стратегій підприємства та визначення структури їх капіталу**

Назва моделі	Рівняння моделі	Параметри якості моделі
Модель визначення рівня фінансової автономії підприємства	$Y1 = 0,251 + 0,295 X6 - 0,391 X7 + 0,189 X11 + 0,667 X8 - 0,421 X3 + 0,004 X10$	$R = 0,84$ $R^2 = 0,7$ $F(6,29) = 11,6$ $p < 0,000002$
Модель визначення рівня залучених коштів до власних	$Y2 = 2,417 - 0,389 X6 + 8,983 X3 - 4,932 X8 - 2,498 X4 - 0,051 X10$	$R = 0,82$ $R^2 = 0,67$ $F(5,30) = 12,2$ $p < 0,000002$

типовою для промислових підприємств України є стратегія самофінансування та підтримки оптимального рівня фінансової безпеки для реалізації загальних адаптивних стратегій бізнесу. Обмеженість розвитку національної економіки, дія інституційних факторів, висока корупційність влади та відсутність державного впливу на розвиток провідних галузей економіки роблять економіку України вкрай непривабливою для закордонних інвесторів, що проявляється у відсутності довгострокових пасивів в структурі капіталу національних підприємств.

Групування машинобудівних підприємств Харківської області довело, що процеси формування та реалізації фінансової стратегії

властиві лише певній їх частині, що проявляється у сталому рівні показників фінансової стійкості.

Моделювання причинно-наслідкових зв'язків між показниками фінансового стану підприємства довели наявність статистично значущого зв'язку між структурою капіталу підприємства та показниками рентабельності, ліквідності та ділової активності. З огляду на це, побудовані регресійні моделі можуть бути використані як аналітичний інструмент у процесі формування фінансових стратегій на промислових підприємствах України, а також можуть розглядатися як складова методичного забезпечення стратегічного фінансового управління.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Заруднев А. И. Финансовая стратегия как инструмент управления стоимостью предприятия в современных экономических условиях [Электронный ресурс] / А. И. Заруднев, А. И. Петрова // Современные научные исследования и инновации. – 2013. – № 10. – Режим доступа: <http://web.snauka.ru/issues/2013/10/26684>
2. Хаванова М. С. Инструменти розробки фінансової стратегії / М. С. Хаванова // Научный вестник ДГМА. – 2012. – № 1 (9Е). – С. 361–364.
3. Серебряков М. М. Трансформация финансовой стратегии предприятия в современных условиях / М. М. Серебряков // Известия Пензенского государственного педагогического университета им. В. Г. Беллинского. – 2012. – № 28. – С. 532–539.
4. Олійник Т. В. Використання положень теорії інтересів в управлінні капіталом корпорації / Т. В. Олійник, О. О. Романенко // Науковий вісник Буковинського державного фінансово-економічного університету. Економічні науки: зб. наукових праць. – Чернівці: БДФЕУ, 2015. – Вип. 28. Ч. 4. – С. 86-89.
5. Порожняк О. О. Інструментарій формування фінансової стратегії підприємства / О. О. Порожняк // Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки. – Черкаси: ЧДТУ, 2014. – Вип. 36, Ч. III. – С. 89-95.
6. Ведение бизнеса – 2016 // Офіційний сайт групи Всесвітнього банку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.doingbusiness.org

Стан банківського кредитування внутрішньої торгівлі в Україні

Стефанишин О.Б.

старший викладач кафедри економіки
Львівського інституту ПрАТ «Вищий навчальний заклад
«Міжрегіональна Академія управління персоналом»

Обґрунтовано необхідність використання банківських кредитних ресурсів для фінансового забезпечення діяльності розвитку торгових підприємств. Проведений аналіз стану та динаміки банківського кредитування суб'єктів господарювання в розрізі видів економічної діяльності в Україні. Проаналізовано зміну умов, обсягів використання банківського кредитування в торгівлі. Проаналізовано чинники впливу, як процентні ставки за кредитами, зміну індексу споживчих цін на кредитування суб'єктів господарювання в Україні загалом та торгівлі зокрема.

Ключові слова: кредитування, торгівля, структура кредитів, процентні ставки, умови кредитування.

Стефанишин О.Б. СОСТОЯНИЕ БАНКОВСКОГО КРЕДИТОВАНИЯ ВНУТРЕННЕЙ ТОРГОВЛИ В УКРАИНЕ

Обоснована необходимость использования банковских кредитных ресурсов для финансового обеспечения деятельности развития торговых предприятий. Проведен анализ состояния и динамики банковского кредитования субъектов хозяйствования в разрезе видов экономической деятельности в Украине. Проанализировано изменение условий, объемов использования банковского кредитования в торговле. Проанализированы факторы влияния, такие как процентные ставки по кредитам, изменение индекса потребительских цен на кредитование субъектов хозяйствования в Украине в целом и торговли в частности.

Ключевые слова: кредитование, торговля, структура кредитов, процентные ставки, условия кредитования.

Stetanyshyn O.B. THE STATUS OF BANK CREDITING OF DOMESTIC TRADING IN UKRAINE

There has been grounded the necessity of bank credit resources use for the purposes of financial security of trading companies development. Besides, there has been carried out the analysis of the status and dynamics of bank crediting of the economic subjects in terms of the Ukrainian economic activity types. We have analysed changes of the conditions and scope of bank crediting in the sphere of trade. There have been also analysed such impact factors as credit percent rates, consumer price index change for economic subjects crediting in Ukraine in general and in the sphere of trade in particular.

Keywords: crediting, trading, credit structure, percent rates, the conditions of crediting.

Постановка проблеми. Однією із галузей економіки України, що традиційно впродовж багатьох років найбільш стрімко і динамічно розвивалася, є торгівля. Щорічно зростали обсяги її обігу, достатньо велика частка необоротних і оборотних активів народного господарства країни припадає саме на торгівлю. Торгівля посідає одне із перших місць за залученням інвестиційних ресурсів.

Але складні зміни, що пов'язані з воєнним конфліктом, політичною кризою вплинули негативно на стан соціальної сфери, економіки, фінансів. З 2014 року у всіх основних галузях виробництва, а саме, сільському господарстві, добувній та переробній промисловості, виробництві електроенергії, газу, будівництві, оптові та роздрібній торгівлі спостерігаються від'ємні індекси виробництва [5]. Зарубіжний досвід розвитку економічних систем свідчить, що за допомогою кредиту можуть вирішуватися вузлові економічні проблеми: стабілі-

зація і піднесення економічного потенціалу, вихід із кризи, структурна перебудова, запровадження інновацій тощо. Особливо важлива роль кредиту у період капіталізації економіки, подолання спаду.

Для успішної діяльності підприємства торгівлі мають бути забезпеченими фінансовими ресурсами. У період формування ринкового середовища в Україні, що був затяжним та характеризувався нестабільністю, а також особливо у періоди криз, економічних зовнішнього та внутрішнього походження, політичних, які постійно потрясають державу склалося так, що суб'єкти господарювання основним джерелом фінансового забезпечення діяльності та розвитку вбачають власні (внутрішні) джерела фінансування. Як показує світова економічна наука та засвідчує практика, що орієнтація виключно на самофінансування за рахунок внутрішніх джерел за умов фактичної відсутності державного фінансування, як це є у випадку з

торгівлю не є доцільною і спричиняє перед суб'єктами господарювання торгівлі потребу у використанні кредитного фінансування своєї діяльності. Необхідність подолання кризи та орієнтація на розвиток галузі зумовлює підвищення ролі кредитних ресурсів як важливого джерела фінансування підприємств.

Аналіз останніх досліджень. Питання оцінки ефективності кредитування в процесі господарської діяльності суб'єктів господарювання є доволі поширеними у дослідженнях І.О. Бланка, В.В. Ковальова, Л.О. Лігоненко, А.А. Мазаракі, О.О. Терещенко, В.В. Глущенко та ін. Дослідженням питань кредитування, фінансування оборотних активів, структури капіталу підприємств торгівлі присвячені праці: О.Г. Білої, Л.О. Мельник, Н.Г. Міценко, Б.М. Мізюка та ін. Але існує необхідність подальших досліджень з питання кредитування підприємств торгівлі, як методу фінансового забезпечення їх діяльності, виходячи з реалій сьогодення, які стосуються оцінки стану та умов залучення кредитних ресурсів.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є виявлення основних тенденцій та аналіз стану кредитування галузей економіки України та підприємств торгівлі зокрема.

Виклад основного матеріалу. При використанні методу кредитування, як способу фінансового забезпечення слід враховувати, що кредити надаються на умовах платності, строковості, поверненості, забезпеченості та цільового використання підприємствам зі стабільним фінансовим станом. Кредит буде вигідний тоді, коли з його залученням торгове підприємство забезпечить виконання плану (приріст) товарообороту, а отримані доходи від реалізації товарів (робіт, послуг) будуть достатніми для покриття їх собівартості, операційних витрат, відсотків за кредит і отримання прибутку за рівнем, прогнозованим у відсотках до товарообороту [1, с. 291].

При отриманні кредиту обов'язково повинен дотримуватись принцип забезпеченості. Забезпеченням кредиту на торговому підприємстві може бути майно підприємства (основні засоби, товари в обороті), майнові права, цінні папери, гарантійні листи та поручительства фінансово-стійких господарюючих суб'єктів, свідоцтва страхової компанії тощо. Неefективне використання кредиту та непогашення позики можуть призвести до втрати майна та погіршення фінансового стану підприємства.

Аналізуючи структуру кредитів, що надані суб'єктам господарювання з 2008 року до 2015 року включно за видами економічної

діяльності спостерігаємо, що у структурі кредитів наданих депозитними корпораціями (крім Національного банку України) усім підприємствам в Україні, що виробляють товари та надають послуги з реалізації їх на ринку (нефінансовим корпораціям), частка кредитів наданих підприємствам оптової та роздрібною торгівлі є стабільно найбільшою впродовж досліджуваного періоду (35,12% у 2008 році; 36,4% у 2012 році; 38,8% у 2013; 34,6% у 2014; 33,7% у 2015 році). Зниження частки у 2015 році є найбільшим за увесь аналізований період, що говорить про зміну економічної ситуації в країні на гірше навіть у порівнянні з періодом світової економічної кризи у 2008 році. Наступним лідером є підприємства переробної промисловості – їх частка завжди є високою і тримається приблизно на одному рівні (23,9% у 2008 році; 24,6% у 2015 році). Підприємства усіх інших галузей значно відстають від лідерів. Так, найбільшу частку в обсягах залучених кредитів після торгівлі та переробної галузей займають підприємства, що займаються операціями з нерухомим майном із показником 9,56% у 2015 році. Підприємства, що працюють у сільському господарстві та будівництві кредитуються приблизно на однаковому рівні, їх частка в межах 5-7%. Найменше кредитів завжди отримували суб'єкти господарювання, що здійснюють свою діяльність в освіті (0,002% у 2015 році); в охороні здоров'я та надання соціальної допомоги (0,08%); у водопостачанні, каналізації, поводженні з відходами (0,31% їх частка у 2015 році); у мистецтві, спорті, розвагах та відпочинку (0,43%). За цими видами діяльності зафіксовані найменші показники обсягів кредитів в Україні (таблиці 1; 2). За увесь аналізований період у розподілі часток не відбувалось особливих змін. Окрім суттєвого зниження частки підприємств, що займаються операціями з нерухомістю (з 15-17% на початку аналізованого періоду до 7-9% впродовж останніх років), постійно стабільно падає частка підприємств, що займаються будівництвом. Незначно, але зросла частка підприємств, що займаються виробництвом та розподіленням електроенергії, газу та води (таблиці 1; 2).

Потреба в банківському кредиті у торгових підприємств залежить від порядку формування оборотних коштів, ритмічності надходження і реалізації товарів. Короткотерміновими кредитам суб'єкти господарювання намагаються поповнити нестачу готівкових коштів для поточної діяльності.

Через брак власних оборотних коштів підприємства залучають банківські кредити, які дають змогу більш раціонально організувати оборот коштів підприємств, не витрачати значних фінансових ресурсів на створення товарних запасів. Основним видом банківського кредиту для торговельних організацій є короткостроковий кредит для поповнення оборотних коштів [2]. Так, у співвідношенні кредитів за терміном погашення у торгових підприємств перевага завжди була на користь кредитів з терміном погашення до 1 року. Водночас все ж таки розподіл часток дещо

змінився. На початку аналізованого періоду на кредити з терміном погашення до 1 року припала частка у 49%, від 1 до 5 років – 41%, а на кредити з терміном погашення більше 5 років – всього 10%. Стан та умови зовнішнього середовища накладають на діяльність підприємств певні поведінкові реакції. Відтак, вже у 2015 році розподіл часток кредитів за терміном погашення підприємств торгівлі значно змінився. На користь кредитів з терміном погашення до 1 року припадає 65,9%, від 1 до 5 років – 28,6%, а на ті, термін погашення яких більше 5 років лише 5,3% [2].

Таблиця 1

Кредити, надані депозитними корпораціями (крім Національного банку України) суб'єктам господарювання (нефінансовим корпораціям), у розрізі видів економічної діяльності*,

за станом на кінець року

	Залишки коштів на кінець періоду, млн.грн. /питома вага,% /				
	2008	2009	2010	2011	2012
Україна	443 665 /100/	462 215	500 961	575 545	605 425 /100/
Види економічної діяльності					
1.Сільське господарство, мисливство та лісове господарство; А	28 812 /6,49/	26 026	26 545	34 143	36 488 /6,02/
2.Рибальство, рибництво; В	420 /0,09/	327	307	379	356 /0,06/
3.Добувна промисловість; С	7 684 /1,73/	9 607	12 883	11 483	15 726 /2,6/
4.Переробна промисловість; D	106 029 /23,9/	104 951	121 526	124 314	125 880 /20,8/
5.Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води; E	8 630 /1,95/	9 273	12 702	18 977	21 483 /3,55/
6.Будівництво; F	39 274 /8,85/	41 678	43 158	44 215	37 052 /6,2/
7.Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку; G	155 818 /35,12/	165 678	174 452	209 044	220 224 /36,4/
8. Діяльність готелів та ресторанів; H	4 168 /0,94/	4 397	4 901	4 863	4 230 /0,7/
9. Діяльність транспорту та зв'язку; I	15 990 /3,6/	16 007	20 944	28 766	30 043 /4,96/
10.Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям; K	69 260 /15,6/	77 848	77 490	91 572	105 516 /17,43/
11. Освіта; M	444 /0,1/	216	158	101	138 /0,02/
12. Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги; N	2 545 /0,57/	1 495	1 457	1 592	1 341 /0,22/
13. Надання комунальних та індивідуальних послуг; діяльність у сфері культури та спорту; O	4 591 /1,03/	4 711	4 436	6 096	6 949 /1,15/

* Відповідно до Національного класифікатора України ДК 009:2005 "Класифікація видів економічної діяльності".

Складено та розраховано автором за даними [2]

Таблиця 2

Кредити, надані депозитними корпораціями (крім Національного банку України) суб'єктам господарювання (нефінансовим корпораціям)*, у розрізі видів економічної діяльності**, за станом на кінець року

	Залишки коштів на кінець періоду, млн.грн.			Питома вага, %			Відхилення питомих ваг, +/-2014-2013	Відхилення питомих ваг, +/-2015-2014
	2013	2014	2015	2013	2014	2015		
	Україна	691 903	778 841	787 795	100	100		
Види економічної діяльності								
1.Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство A	43 534	55 335	48 425	6,29	7,1	6,15	0,81	-0,95
2.Добувна промисловість B	17 571	20 119	18 004	2,54	2,58	2,28	0,04	-0,3
3.Переробна промисловість C	135 898	183 916	194 288	19,6	23,6	24,6	3,96	1
4.Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря D	27 092	28 791	31 402	3,92	3,7	3,98	-0,22	0,28
5.Водопостачання; каналізація, поводження з відходами E	2 552	2 481	2 456	0,37	0,32	0,31	-0,05	-0,01
6.Будівництво F	50 217	55 552	41 905	7,25	7,13	5,32	-0,12	-1,81
7.Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів G	268 519	269 797	265 733	38,8	34,6	33,73	-4,2	-0,87
8.Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність H	24 849	33 051	36 284	3,59	4,24	4,60	0,65	0,36
9.Тимчасове розміщування й організація харчування I	4 827	6 522	7 047	0,7	0,83	0,89	0,13	0,06
10.Інформація та телекомунікації J	6 866	7 171	9 075	0,99	0,92	1,15	-0,07	0,23
11.Операції з нерухомим майном L	50 746	60 174	75 308	7,33	7,73	9,56	0,4	1,83
12.Професійна, наукова та технічна діяльність M	41 529	38 753	44 943	6,00	4,97	5,70	-1,03	0,73
13.Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування N	11 409	11 806	9 664	1,65	1,51	1,22	-0,14	-0,29
14.Освіта P	311	398	138	0,04	0,05	0,02	0,01	-0,03
15.Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги Q	1 329	613	640	0,19	0,08	0,08	-0,11	0
16.Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок R	3 370	2 306	1 421	0,48	0,29	0,43	0,19	0,14
17.Надання інших видів послуг S	1 285	2 055	1 062	0,18	0,26	0,13	0,08	-0,13

*Нефінансові корпорації відповідно до Класифікації інституційних секторів економіки України (КІСЕ), затвердженої наказом Державної служби статистики України від 03.12.2014 №378;

**Відповідно до Національного класифікатора України ДК 009:2010 «Класифікація видів економічної діяльності» (КВЕД), затвердженого наказом Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 11.10.2010 № 457 (зі змінами).

Складено та розраховано автором за даними [2]

Деякі підприємства, вбачають перспективу розвитку, можливість розширення свого сегменту на ринку товарів і послуг, використовують короткостроковий кредит на розширення матеріально-технічної бази, тобто вилучають кошти з обороту на формування необоротних активів. Так вони знижують ліквідність боргових зобов'язань, позбавляють себе можливості отримання нових кредитів, можуть зазнавати кредитних санкцій банку. В умовах стабільної економіки краще оформити довгостроковий кредит і обумовити в кредитному договорі можливість та умови його довгострокового погашення. В умовах нестабільності діяльності та недовіри до банківської системи у суб'єктів господарювання, що займаються торгівлею довгострокові кредити не користуються попитом. Отже, існує проблема оптимізації структури банківських кредитів підприємств торгівлі. Необхідним є збільшення частки довгострокових кредитів, що стане можливим при запровадженні податкових пільг для банків, що здійснюватимуть таке кредитування, при запровадженні механізмів державного, приватного, синдикованого гарантування таких кредитів, визначення критеріїв надання державних гарантій.

Якщо аналізувати структуру кредитів торгівлі за видами валют, то розподіл часток кредитів у національній та іноземній валютах на початку аналізованого періоду був майже рівний, але з незначним переважанням в іноземній валюті. У 2008 році частка кредитів в іноземній валюті по Україні становила 51,6%, а у національній валюті 48,4%. У торгівлі спостерігалася така ж тенденція: 46,3% в

національній валюті проти 53,7% в іноземній. Але втрата гривнею стабільності, різкий підйом курсу долара, постійні його коливання на фоні кризових подій спричинили переорієнтацію вищезначеного співвідношення на користь кредитів в національній валюті. Відтак, на кінець аналізованого періоду на кредити в національній валюті припадає близько 65,6%, а на в іноземній валюті 34,% [розраховано за даними 2]. Часто кредитний тягар є непосильним для суб'єктів господарювання. У такому разі зростає кількість неповернених кредитів, росте заборгованість по кредитах, особливо в іноземній валюті, що негативно позначається на економіці країни, банківській системі та фінансовому стані суб'єктів господарювання та їхній господарській діяльності.

Процентні ставки як плата за кредит здебільшого визначають попит на нього і є тим «тягарем», який несе суб'єкт господарювання. Тому важливо прослідкувати і піддати аналізу зміну процентних ставок за наданими кредитами (табл. 3, 4; рис. 1). Процентні ставки по Україні, починаючи з 2008 року як кризового, постійно та стабільно зменшувалися, що позитивним чином сприяло кредитуванню в Україні суб'єктів господарювання. Але інфляційні процеси, що розкрутили свій маховик після дворічної тенденції утримання споживчої інфляції на низькому рівні, спричинили до того, що в 2014 році відбувався стрімкий її стрибок. За підсумками року споживчі ціни зросли на 24,9% унаслідок девальвації гривні, підвищення адміністративно регульованих цін і стрімкого зростання інфляційних очікувань (за даними НБУ та Мінфіну України) [3; 4] /або індекс споживчих цін зріс

Рис. 1. Динаміка середньозважених процентних ставок в річному обчисленні по Україні та в торгівлі [2]

на 12,4% (за даними державної служби статистики) [5]. Національним банком були прийняті жорсткі міри по врегулюванню грошово-кредитного ринку з метою зменшення інфляції. Облікова ставка з березня 2015 року піднята до рівня 30% з 19,5%. Деякі ознаки стабілізації в економіці та на грошово-кредитному ринку зокрема намітились влітку 2015 року. Тому відбулися послаблення у монетарній політиці, що відобразилося зниженням облікової ставки у серпні до рівня 27% та у вересні до рівня 22%. Звичайно, така політика НБУ відобразилася на процентних ставках по кредитах для суб'єктів господарювання. У 2015 році відбулося їх зростання до рівня 17,75% в річному обчисленні. Щодо процентних ставок для підприємств торгівлі, то вони в основному не значно коливаються навколо середньозважених річних ставок по Україні. Щодо «найдорожчих кредитів», то вони були такими у 2015 році для підприємств, що здійснюють діяльність у сфері

освіти (32,9%); охорони здоров'я та надання соціальної допомоги (32,5%); водопостачання, каналізації, поводження з відходами (26,3%); інформації та телекомунікації (24,9%); транспорту, складського господарство, поштової та кур'єрської діяльності (23,2%). Але найбільше впродовж 2015 року «здорожчали» кредити для підприємств, що здійснюють свою діяльність в освіті (на 21,8 п.); добувній промисловості (на 10,3 п.); інформації та телекомунікації (на 9,2 п.); охорони здоров'я та наданні соціальної допомоги (на 8,8 п.).

Приймемо до уваги, що важливим показником, що прямо впливає на розвиток внутрішньої торгівлі і опосередковано на розвиток кредитування цієї сфери є індекси споживчих цін на товари та послуги. Як видно з даних наведених у табл. 5, індекс споживчих цін був доволі високим але стабільним впродовж 2008-2009 рр., це було пов'язано з світовою фінансовою кризою 2008 року, яка позначилася і на економіці України, оскільки

Таблиця 3

**Процентні ставки за кредитами, наданими депозитними корпораціями
(крім Національного банку України) фінансовим корпораціям,
у розрізі видів економічної діяльності**

	середньозважені ставки в річному обчисленні, %				
	2008	2009	2010	2011	2012
Україна	19,7	17,6	14,0	14,4	14,8
Види економічної діяльності					
1. Сільське господарство, мисливство та лісове господарство; А	18,4	19,2	14,9	13,5	17,6
2. Рибальство, рибництво; В	22,5	27,4	25,2	19,6	8,7
3. Добувна промисловість; С	17,2	15,3	14,3	11,2	13,8
4. Переробна промисловість; D	21,8	16,2	13,6	13,5	13,7
5. Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води; E	18,6	23,1	13,1	16,3	17,3
6. Будівництво; F	19,1	19,8	16,7	17,9	17,9
7. Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку; G	20,6	17,5	13,9	13,8	14,8
8. Діяльність готелів та ресторанів; H	18,1	21,4	18,1	14,1	19,0
9. Діяльність транспорту та зв'язку; I	19,1	24,0	14,8	13,5	17,8
10. Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям; K	17,0	15,5	13,8	18,1	12,9
11. Освіта; M	16,6	31,6	19,8	16,8	15,1
12. Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги; N	21,1	22,3	18,4	23,9	17,8
13. Надання комунальних та індивідуальних послуг; діяльність у сфері культури та спорту; O	15,6	17,7	15,8	12,3	15,8

Складено за даними [2]

Таблиця 4

**Процентні ставки за кредитами, наданими депозитними корпораціями
(крім Національного банку України) нефінансовим корпораціям,
у розрізі видів економічної діяльності**

	середньозважені ставки в річному обчисленні, %			Відхилення, +/-2015-2014
	2013	2014	2015	
Україна	14,1	14,5	17,7	3,2
Види економічної діяльності				
1.Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство А	15,2	20,1	20,2	0,1
2.Добувна промисловість В	14,5	11,0	21,3	10,3
3.Переробна промисловість С	13,7	14,6	16,7	2,1
4.Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря D	15,7	17,5	17,7	0,2
5.Водопостачання; каналізація, поводження з відходами E	13,1	22,6	26,3	3,7
6.Будівництво F	15,2	14,3	19,9	5,6
7.Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів G	14,0	14,2	18,4	4,2
8.Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність H	15,6	18,9	23,2	4,3
9.Тимчасове розміщування й організація харчування I	18,9	16,7	22,7	6
10.Інформація та телекомунікації J	12,8	15,7	24,9	9,2
11.Операції з нерухомим майном L	15,9	13,7	15,6	1,9
12.Професійна, наукова та технічна діяльність M	14,8	14,2	20,3	6,1
13.Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування N	8,9	8,3	8,9	0,6
14.Освіта P	22,2	11,1	32,9	21,8
15.Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги Q	19,3	23,7	32,5	8,8
16.Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок R	11,5	16,2	19,8	3,6
17.Надання інших видів послуг S	21,8	20,7	27,1	6,4

Складено та розраховано автором за даними [2]

Таблиця 5

Індекси споживчих цін на товари та послуги за 2008-2015 рр.

(до попереднього року; відсотків)

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014*	2015**	Абсолютне відхилення (+,-) 2015 р. до 2008 р.	Абсолютне відхилення (+,-) 2015 р. до 2014 р.
Індекс споживчих цін	125,2	125,2	109,4	108,0	100,6	99,7	112,1	148,7	23,5	36,6

* Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя.

** Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

є пряма залежність від коливання курсів національної та іноземної валюти. Протягом 2011-2012 рр. відбувалось незначне зростання індексу цін, а у 2013 році взагалі його зниження на 0,3%. Втім, починаючи з 2014 року відбувається його стрімке зростання. У 2014 році порівняно з 2013 роком спостерігається зростання індексу споживчих цін на 12,4%. Незважаючи на жорсткі міри, прийняті НБУ у 2015 році, спрямовані на вгамування інфляції, її ріст усе ж був однозначно великим. Споживчі ціни зросли на 36,6% у річному обчисленні (таблиця 5).

На діяльність торгових підприємств найбільший чинить вплив купівельна спроможність населення. Однозначно, зниження реальної заробітної плати в умовах погіршення споживчих настроїв населення та високої інфляції спричинило звуження внутрішнього споживчого попиту, зниження обороту роздрібною торгівлі та інших показників діяльності торгівлі в Україні.

Висновки і подальші перспективи дослідження. Можна стверджувати, що вітчиз-

няні торговельні підприємства функціонують у складних економічних і політичних умовах, які у 2015 році ще більше ускладнилися порівняно з 2014 роком. Економіку країни сколихнула нестабільність національної грошової одиниці, прискорення інфляції, погіршення торговельних відносин з Росією, велика доларизація та імпортозалежність, зниження рівня життя населення. Тому, останнім часом спостерігається досить низький рівень обсягу та якості використання кредитних коштів підприємствами торгівлі, що зумовлено, окрім зазначених вище чинників, недостатнім розвитком кредитного ринку України, відсутністю адекватного інструментарію, який забезпечує ефективність процесу кредитування підприємств, враховуючи галузеву специфіку формування капіталу. Перспективи подальших досліджень будуть стосуватися пошуку можливостей вдосконалення та розвитку кредитування підприємств торгівлі, ефективності залучення та використання кредитів та водночас вивчення альтернативних методів фінансового забезпечення підприємств торгівлі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Система регулювання внутрішньої торгівлі України : монографія / [В.В. Апопій, І.М. Копич, О.Г. Біла, та ін.; за ред. В.В. Апопія, І.М. Копича]. – Київ : «Академвидав», 2012. – 424 с.
2. Статистичні бюлетені НБУ за 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015 рр. [Електронний ресурс] / Офіційне інтернет-представництво НБУ. – Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=57897.
3. Річний звіт НБУ за 2014 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=17568764>. – С. 27.
4. Міністерство фінансів України. Фінансовий портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://index.minfin.com.ua/index/infl/>.
5. Державна служба статистики України. [Електронний ресурс] / Статистична інформація. Економічна статистика / Ціни. Індекси споживчих цін на товари та послуги у 2002–2015 рр. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

Управління інноваційною діяльністю шляхом вибору портфеля проектів

Чернявська І.М.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри економіки та організації виробництва
Дніпродзержинського державного технічного університету

Руденко О.В.

студент
Дніпродзержинського державного технічного університету

У статті викладено результати теоретичного дослідження, присвяченого питанням портфельного управління інноваційною діяльністю. На основі аналізу досвіду науковців щодо процесу формування портфеля проектів визначено зміст та послідовність формування інвестиційного портфеля. Обґрунтовано принципи відбору проектів у портфель та послідовність кроків експертизи проекту.

Ключові слова: промислове підприємство, інноваційна діяльність, інноваційний проект, портфель проектів, портфельне управління.

Чернявская И.М., Руденко А.В. УПРАВЛЕНИЕ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ ПУТЕМ ВЫБОРА ПОРТФЕЛЯ ПРОЕКТОВ

В статье изложены результаты теоретического исследования, посвященного вопросам портфельного управления инновационной деятельностью. На основе анализа опыта ученых о процессе формирования портфеля проектов, определены содержание и последовательность формирования инвестиционного портфеля. Обоснованы принципы отбора проектов в портфель и последовательность шагов экспертизы проекта.

Ключевые слова: промышленное предприятие, инновационная деятельность, инновационный проект, портфель проектов, портфельное управление.

Chernyavska I.M., Rudenko O.V. MANAGEMENT OF INNOVATIVE ACTIVITY BY SELECTING OF PORTFOLIO PROJECTS

The results of theoretical research of the portfolio management devoted questions innovative activity are expounded in the article. On the basis of analysis of experience of scientists about the process of portfolio of projects construction maintenance and sequence of investment portfolio construction is certain. Principles of selection of projects are based in the projects in the portfolio and sequence of steps of the project examination.

Keywords: enterprise, innovation, innovative project, the project portfolio, portfolio management.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Більшість вітчизняних промислових підприємств для забезпечення відповідності їх рівня європейським стандартам вимагають впровадження техніко-технологічних, фінансово-економічних та організаційно-управлінських інновацій. Впровадження інновацій на промислових підприємствах можливо реалізовувати через проект чи сукупність проектів. Звідси, в умовах обмежених ресурсів підприємств, виникає проблема визначення доцільності поєднання проектів у групи. Навіть за ефективного володіння методологією управління проектами і програмами як провідної та сучасної наукової основи забезпечення сталого розвитку, керівництво вітчизняних підприємств фрагментарно приділяє увагу ефективності реалізації мультиплікативних проектів і отримання синергетичного ефекту від їх спільної результативності. Тому мультиплікативними про-

ектами має сенс управляти, застосовуючи портфельне управління на основі збалансованого вибору проектів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато вітчизняних й закордонних вчених зробили значний внесок у формування й удосконалення методології управління мультиплікативними проектами, приділяючи окрему увагу систематизації шляхів вибору портфеля проектів. Зокрема, у статті проаналізовані й використані розробки вітчизняних учених А.І. Білокона, І.А. Бланка, С.Д. Бушуєва, Н.С. Бушуєвої, Я.І. Єлейко, В.А. Рача, Б.М. Щукіна, Ф.А. Ярошенка, а також зарубіжних учених – І.І. Мазура, М. Месаровича, Т. Сааті та ін.

Проте, незважаючи на велику кількість досліджень з питань портфельного управління інноваційною діяльністю, зазначена проблема зберігає свою актуальність.

Постановка завдання. Метою статті є висвітлення та узагальнення окремих питань портфельного управління інноваційною діяльністю.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для опису процесу формування портфеля проектів необхідно звернутися до класичного визначення портфеля. Портфель – це комбінація активів, що становлять багатство економічного суб'єкта [1]. Найчастіше в літературі дається опис одного з можливих видів портфеля – портфеля цінних паперів [2] або портфельного аналізу – концепції, що відноситься до кількісної теорії грошей і розглядає оптимальне поєднання форм багатства [1]. Під багатством підприємства розуміємо все, що має ринкову оцінку і може бути реалізовано за гроші або обміняне на інші блага. Багатство підприємства може бути представлено в уречевленій формі та у формі паперових активів, а також особистих здібностей персоналу. Багатство здатне приносити доход підприємству. Згідно [1], слід відрізнити саме багатство підприємства і приріст багатства, яке визначається показниками «потоків».

Активи підприємства – це власність підприємства, що має грошовий вираз, складова частина його надбання. Найбільш ліквідні активи підприємства – це суми грошових коштів підприємства на поточному, валютному та інших рахунках, у касі, короткострокові фінансові вкладення (цінні папери), які можуть бути використані для здійснення поточних розрахунків негайно [3]. Застосування кількісної теорії грошей – концепції, яка представляє гроші як основний елемент ринкового господарства, говорить про те, що основою зміни рівня цін є, головним чином, динаміка номінальної грошової маси і висуває відповідні практичні рекомендації щодо стабілізації економіки на основі контролю над грошовою масою [2]. Портфельний підхід є основою сучасної грошової теорії, підходом до вивчення з точки зору оптимізації структури портфеля проектів.

Портфелі проектів (мультиплікативні проекти) – це група проектів, які є незалежними один від одного, але управляються одночасно в певній організації або її філіях в рамках єдиного пулу ресурсів [4]. Кожен проект, що входить до складу портфелю, є об'єктом управління. Управління портфелем проектів передбачає як проведення аналізу всіх проектів підприємства окремо, так і проведення аналізу характеристик всієї сукупності проектів, що реалізуються та формують збалансований портфель. Для портфеля проектів суттєвим є використання єдиних механізмів управління

(портфель проектів завжди розглядається «в прив'язці» до організації, що його реалізує), що дозволяють найбільш ефективно досягати стратегічних цілей організації з урахуванням ресурсних обмежень [5]. Оскільки мультиплікативні проекти взаємно незалежні, існує ризик того, що цінність окремих проектів може знизитися або, навіть, вони можуть потерпіти невдачу, якщо розподіл ресурсів в них буде нераціональним. Крім того, концепція портфельного управління може сприяти більшій ефективності окремих проектних операцій завдяки гармонізації управління в наявних проектах, отриманню сумісних знань або використанню об'єднаних закупівель для декількох проектів.

Представляючи портфель проектів з точки зору процесу інвестування, найчастіше зустрічається наступний підхід – портфельні інвестиції це вкладення коштів в акції, облігації та інші цінні папери довгострокового характеру з метою отримання прибутку [2]. Для заданої тематики статті характерне висвітлення тільки одного підвиду інвестиційного портфеля – це портфель планів інноваційного розвитку. Процес формування планів інноваційного розвитку може бути представлений таким чином: розробка планів; забезпечення необхідних обсягів інвестиційних ресурсів; оцінювання та прогнозування.

Реалізація програми інноваційного розвитку: 1) оперативне управління розвитком; 2) моніторинг реалізації інвестиційної програми; 3) корекція реалізації інвестиційної діяльності. При формуванні портфеля проектів, в залежності від цілей інвестування, стратегія може бути спрямована на підбір портфеля проектів напрямку «безперервних поліпшень», що містить проекти, в яких основний економічний ефект досягається за рахунок збільшення обсягів виробництва продукції та нарощування потужностей, за рахунок підвищення якості продукції, скорочення витрат виробництва [2] або портфеля зростання (максимізації збільшення інвестованого капіталу) [6].

Інвестиційний портфель проектів – це певна сукупність об'єктів фінансового та реального інвестування, яка формується згідно попередньо розробленої інвестиційної стратегії, в залежності від інвестиційних цілей. Головна мета інвестиційного портфелю проектів – забезпечення реалізації інвестиційної стратегії підприємства шляхом вибору найбільш ефективних проектів (об'єктів інвестування). У [7] визначено вміст портфеля як спосіб вкладення інвестором своїх заощаджень в різні види активів, а послідовність форму-

вання інвестиційного портфеля – вибір інвестиційної політики; аналіз ринку цінних паперів; формування портфеля цінних паперів.

На відміну від підходів, зазначених у [7], автором статті визначається необхідність вивчення портфеля проектів, всього комплексу проектів, зокрема проектів інноваційного розвитку. Інвестиційний портфель проектів формується згідно з інвестиційною стратегією підприємства з урахуванням таких показників: фінансові можливості підприємства (наявність внутрішніх джерел фінансування); можливість залучення зовнішніх джерел фінансування, у тому числі специфічних форм міжнародного трансферу технологій; інвестиційний клімат; кон'юнктура інвестиційного ринку; особливості інвестиційної стратегії (рівень агресивності інвестиційної стратегії, схильність інвестора до ризику, здатність ефективно управляти портфелем).

У [8] наведено класифікацію інвестиційних портфелів у залежності від цілей, які переслідує інвестор:

1. Мета інвестування: отримання прибутку; збереження капіталу; приріст капіталу; забезпечення резервів; підтримка ліквідності; розширення економічного впливу; спекуляція.

2. Форма: портфелі цінних паперів; портфелі реальних інвестицій; депозитарні портфелі; іпотечні портфелі; валютні портфелі; кредитні портфелі; портфелі іноземних інвестицій; комбіновані портфелі.

3. Рівень ризику: безризикові; з мінімальним ризиком; із середнім ризиком; венчурні; авантюрні.

4. За спеціалізацією портфеля: галузеві; регіональні; загальнодержавні; муніципальні; портфелі іноземних інвестицій.

5. За способами управління: фіксовані; керовані.

На думку автора статті наведена класифікація не повністю відображає необхідний вміст портфеля проектів підприємства. Вибір складових інвестиційного портфеля проектів має здійснюватися згідно з такими принципами: відповідність складу портфеля проектів стратегії підприємства; принцип забезпечення відповідності портфеля проектів інвестиційним ресурсам; оптимізації співвідношення прибутковості й ризику; оптимізації співвідношення прибутковості й ліквідності; принцип керованості інвестиційним портфелем проектів. Процес формування інвестиційного портфеля має здійснюватися в такій послідовності: визначення основних цілей інвестиційної політики, основних цілей придбання й збереження

цінних паперів в портфелі; планування видів цінних паперів, з яких буде сформовано портфель; визначення структури інвестиційного портфеля і його складових величин; диверсифікація складових частин портфеля; формування механізмів страхування від ризиків; схема управління інвестиційним портфелем; оцінка прибутковості, ризику і ліквідності інвестиційного портфеля; оптимізація оподаткування цінних паперів інвестиційного портфеля; юридичне супроводження; кінцева оптимізація структури інвестиційного портфеля за встановленими критеріями доходності, ризику і ліквідності.

Формування портфеля проектів відбувається в процесі цілеспрямованого вибору за встановленими критеріями. Плани інноваційного розвитку – це задум (завдання, проблема) та необхідні засоби його реалізації з метою досягнення бажаного інноваційного результату. Найбільш часто для проектного управління використовується матрична організаційна структура. Виділяють функціональну матрицю (характерна для невеликих проектів), балансову матрицю (проектний менеджер поділяє владу і відповідальність з функціональним менеджером), проектну матрицю (проектний менеджер керує проектом, має владу і несе першочергову відповідальність за закінчення проекту відповідно до завдання), контрактну матрицю (у великих проектах, коли об'єднуються різні підприємства для виконання проекту). Портфель проектів являє собою комбінацію активів планів організації, які становлять собою «багатство економічного суб'єкта» [9].

При формуванні портфеля проектів повинен застосовуватися багатокритеріальний вибір. Під поняттям «вибір» будемо розуміти реальні дії організації засновані на пріоритетності та перевазі одного набору портфеля іншому, або альтернативу – як саме рішення, так і результат (результат) його реалізації. Теорія групового вибору – це наукова дисципліна, що досліджує рішення (портфель проектів), прийняте групами осіб, організацією, з урахуванням інтересів (переваг). Досліджуються математичні закономірності формування таких рішень (наприклад, правило більшості, принцип «диктатора», оптимальність за Парето, рівновага Неша, розставляння пріоритетів), а також їх результатів.

Управління формуванням активів підприємства і диверсифікація портфеля розглядається в [6], але не приділяється увага планам інноваційного розвитку, які повинні входити в

загальний портфель проектів. В [6] описані санаційні проекти, орієнтовані на позиціонування на ринку вже існуючих суб'єктів господарювання з метою фінансового оздоровлення. Ці проекти мають специфічний проектний життєвий цикл, але їх не можна віднести до досліджуваних планів інноваційного розвитку.

Плани інноваційного розвитку слід відрізняти від проектів реструктуризації [10], ураховуючи те, що реструктуризація – це діяльність по здійсненню змін, спрямована на забезпечення оптимального функціонування підприємства відповідно до розробленої і обґрунтованої стратегії його розвитку. У разі реструктуризації вибираються проекти, спрямовані, найчастіше, на вихід з банкрутства, на відміну від планів інноваційного розвитку, які доповнюють основний портфель проектів.

Прийняття рішень про внесення планів інноваційного розвитку в портфель проектів при проведенні проектного аналізу здійснюється на основі експертизи проекту. Послідовність кроків експертизи запропонована в [11]. Кроки: перевірка повноти наявної документації по планам інноваційного розвитку та оцінка загального рівня їх розробленості; оцінка достовірності інформації, яка в них використовується; оцінка організаційних умов, оцінка управління реалізацією планів, перевірка можливості їхнього виконання, оцінка здатності

учасників, аналіз інвестиційного ризику та очікуваної ефективності планів організаційного розвитку. Найбільшу складність представляє оцінка достовірності інформації. Ця оцінка будується на основі аналізу макроекономічного середовища, стану ринку продукту (тів) проекту, стану фінансового ринку, техніко-економічних параметрів обладнання, соціального оточення проекту, вимог до екології, відносин з адміністрацією, наявності трудових ресурсів.

На думку автора статті, згідно функціонального підходу до структури експертного аналізу проекту, схема експертизи планів інноваційного розвитку може будуватися наступним чином: повнота і розробленість, повнота описів всіх економічних аспектів, достовірність вхідної інформації, ступінь обґрунтованості всіх вимог, що містяться в планах, відповідність показників проекту необхідному рівню його інвестиційної привабливості, внутрішня узгодженість та зовнішня узгодженість планів інноваційного розвитку.

Висновки з цього дослідження. Таким чином, формування портфеля проектів відбувається в процесі багатокритеріального вибору із використанням єдиних механізмів управління. Отримані результати формують прикладну технологію, що дає змогу систематизувати механізм вибору складових інноваційного портфеля проектів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Современная украинская энциклопедия : Т. 13. – Харьков : Книжный «Клуб семейного досуга», 2006. – С. 174.
2. Райзберг Б.А. Современный экономический словарь / Б.А. Райзберг, Л.Ш. Лозовский, Е.Б. Стародубцева. – 2-е изд., испр. – М. : Инфра-М, 1999. – 479 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [укл. і голов. ред. В.Т. Бусел]. – К. : Ірпінськ : Перун, 2001. – 1440 с.
4. Ярошенко Ф.А. Управление инновационными проектами и программами на основе системы знаний Р2М / Ф.А. Ярошенко, С.Д. Бушуев, Х. Танака. – К. : 2011. – 268 с.
5. Ньюелл Майкл В. Управление проектами для профессионалов. Руководство по подготовке к сдаче сертификационного экзамена / М.В. Ньюелл. – М. : Кудиц-прес, 2008. – 416 с.
6. Бланк И.А. Основы инвестиционного менеджмента : Т. 2 / И.А. Бланк. – К. : Эльга-Н Ника-Центр, 2001. – 462 с.
7. Єлейко Я.І. Інвестиції, ризик, прогноз / Я.І. Єлейко, О.І. Єлейко, К.Є. Раєвський. – Львів : Львівський банківський інститут НБУ, 2000. – 176 с.
8. Денисенко М.П. Організаційно-економічний механізм інвестування : монографія / М.П. Денисенко. – К. : Наук. світ, 2001. – 414 с.
9. Аньшин В.М. Управление портфелем проектов: сравнительный анализ подходов и рекомендации по их применению / В. М. Аньшин, В. Д. Бархатов // Управление проектами и программами. – 2012. – № 1. – С. 20-40 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://elibrary.ru>.
10. Прушківський В.Г. Моделі процесів реструктуризації промислових підприємств регіону / В.Г. Прушківський // Інвестиції: практика та досвід. – 2008. – № 3. – С. 29-33.
11. Щукін Б.М. Аналіз інвестиційних проектів / Б.М. Щукін. – К. : МАУП, 2002. – 126 с.

Визначення потоку створення цінності як ключ до оптимізації бізнес-процесів промислового підприємства

Шпортько Г.Ю.

кандидат технічних наук,
доцент кафедри менеджменту
Національної металургійної академії України

Вишневська М.К.

кандидат технічних наук,
доцент кафедри менеджменту
Національної металургійної академії України

У статті розглядаються питання застосування *Value Stream Mapping* як ключового інструменту бережливого виробництва для оптимізації бізнес-процесів підприємства, спрямованого на виявлення та усунення втрат у виробничому процесі. Розкриваються послідовні кроки роботи з побудови карти потоку.

Ключові слова: бізнес-процес, потік створення цінності, *Value Stream Mapping*, картування, інструмент бережливого виробництва.

Шпортько А.Ю., Вишневская М.К. ОПРЕДЕЛЕНИЕ ПОТОКА СОЗДАНИЯ ЦЕННОСТИ КАК КЛЮЧ К ОПТИМИЗАЦИИ БИЗНЕС-ПРОЦЕССОВ ПРОМЫШЛЕННОГО ПРЕДПРИЯТИЯ

В статье рассматриваются вопросы применения *Value Stream Mapping* как ключевого инструмента бережливого производства для оптимизации бизнес-процессов предприятия, направленного на выявление и устранение потерь в производственном процессе. Раскрываются последовательные шаги работы по построению карты потока.

Ключевые слова: бизнес-процесс, поток создания ценности, *Value Stream Mapping*, картирование, инструмент бережливого производства.

Shportko H.Yu., Vishnevskaya M.K. DETERMINATION OF ADDING VALUE STREAM AS A KEY OF INDUSTRIAL ENTERPRISE BUSINESS PROCESSES OPTIMIZATION

The current paper covers the issues of *Value Stream Mapping* implementation as a key lean production instrument for business processes optimization which is forwarded for determination and elimination of losses in production process. The systematic work stages of flow mapping are covered in current paper.

Keywords: business-flow, *Value Stream Mapping*, mapping, Lean manufacturing tool.

Постановка проблеми. Бережливе виробництво (*Lean production*) – це концепція управління, яка націлена на оптимізацію бізнес-процесів з максимальною орієнтацією на ринок і з урахуванням мотивації кожного працівника. Основним завданням системи бережливого виробництва є поліпшення бізнес-процесів на рівні операторів і лінійного персоналу. Тому керівництво підприємства має розглядати бізнес-процеси з такої точки зору, а не абстрактно, на підставі тільки аналітичних показників бізнесу. Звідси випливає основа основ бережливого виробництва: для того щоб, ефективно управляти виробничими процесами і менеджментом підприємства з застосуванням інструментів бережливого виробництва, вище і середнє керівництво, фахівці повинні відстежувати і аналізувати існуючі процеси і зміни, що відбуваються безпосередньо на робочих місцях, де створюється основний продукт. Для

отримання ефективного результату від діяльності підприємства необхідно побачити увесь процес створення продукту з точки зору процесів, котрі створюють цінність та процесів, котрі цінності не створюють (втрат). Інструментом бережливого виробництва, який дозволяє створити наочний опис процесів з урахуванням їх взаємозв'язку та виявити всі втрати процесу є карта потоку створення цінності (*VSM*).

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій. Аналіз публікацій показав, що питанням використання карти потоку створення цінності, як інструменту діагностики бізнес-процесів підприємства при впровадженні системи бережливого виробництва займалися Джеймс Вумек і Деніел Джонс [1], Майкл Джорж [2], Майкл Ротор і Джон Шук [3] та інші прихильники цієї концепції управління.

Сучасні публікації щодо запозичення та наступною адаптацією цього інструменту

для застосування його на українських підприємствах не є численними. Найбільше уваги цьому питанню приділяється в роботах О.С. Галушко [4].

Ціль роботи – дослідження картування потоку створення цінності – як ключового інструменту бережливого виробництва для оптимізації бізнес-процесів підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Концепція управління *Lean production* починає своє перетворення на підприємстві з опису бізнес-процесів. Бізнес-процес – це вид діяльності, дій або робіт, що має виходи; в якому відбувається створення продукту, який має цінність для споживача. Процес виробництва є одним з ключових бізнес-процесів підприємства. Філософія бережливого виробництва (*Lean production*) заснована на уявленні бізнес-процесів як потоку створення цінності для споживача. Тому, метою розгортання системи бережливого виробництва є виявлення і усунення втрат, що не додають цінності продукту і / або послуги з точки зору клієнта.

Виявлення втрат при загальній цілі – підвищення ефективності виробничої системи підприємства дозволяє знаходити опти-

мальні шляхи для її оптимізації. З цією метою в даний час широко використовується ряд методик опису бізнес-процесів. По суті, більшість з отриманих за цими методиками схем описують потік або частину потоку створення цінності. Найвідоміша схема опису потоку створення цінності – це ланцюжок цінностей (або ланцюжок вартості) Майкла Портера [5]. Основне її призначення – аналіз конкурентних переваг організації, загальний погляд на її структуру, і на міжфункціональні взаємодії. Схема Портера служить нагадуванням керівництву про призначення організації, про джерела і генераторах доданої вартості.

Сучасним, найбільш поширеним методикам опису бізнес-процесів присвячені роботи [6; 7].

Моделювання бізнес-процесів (*Business Process Modeling*). Методика розроблена на основі методології структурного аналізу і проектування SADT. Надає можливості для опису організації на верхньому рівні з акцентом на управління процесами. Нотація дозволяє відображати в моделі процесу зворотні зв'язки різного типу: з управління, за інформацією, рух матеріальних ресурсів.

Таблиця 1

Характеристика методики картування потоку створення цінності

Параметр	Характеристика
Призначення	Оптимізація і навчання відбувається безперервно, тому по кожному потоку завжди існують дві карти: «як є» і «як повинно бути».
Карта (схема)	Є результатом командної роботи всіх учасників процесу. Є актуальною основою для вдосконалення. Описує основні параметри споживчої цінності, що впливають на процес (суть цінності, частота замовлень, обсяг замовлення і т.п.).
Процес	Розглядається, як витягуючий, тобто процес запускається тільки при надходженні замовлення від споживача.
Показники опису процесів	– час циклу, – коефіцієнт ефективності виробничого циклу, – частота поставок, – мінімальна кількість замовлення, – спосіб доставки, – середній рівень запасів між операціями, – час очікування між операціями, – час переналагодження обладнання, – готовність обладнання, – розмір партії, – кількість операторів, – кількість варіантів виробу, – параметри упаковки, – робочий час, – відсоток браку, – інформаційні потоки
Рівень оптимізації	При досягненні високого рівня всередині підприємства, описується і оптимізується весь потік створення цінності від видобутку сировини до кінцевого користувача, тобто карта потоку включає процеси, що відбуваються за межами підприємства.

Опис потоків даних (*Data Flow Modeling*). Методика призначена для опису потоків даних. Вона дає змогу побачити послідовність робіт, що виконуються по ходу процесу, і потоки інформації, що виникають між цими роботами. Крім того, дозволяє описувати документообіг і потоки матеріальних ресурсів. Може ефективно використовуватися для опису процесів при впровадженні процесного підходу до управління організацією, так як дозволяє максимально знизити суб'єктність опису бізнес-процесів.

Опис потоків робіт (*Work Flow Modeling*). Методика призначена для опису робочих процесів (потоків робіт). Методика опису близька до алгоритмічних методів побудови схем процесів і стандартних засобів побудови блок-схем. Основа складається в побудові моделей процесів за принципом послідовно виконуваних в часі функцій, операцій.

Кожна з цих методик має певну специфіку і недоліки. Істотні їх недоліки наступні:

- не вказуються явно ні послідовність, ні час (тривалість) процесів;
- складність сприйняття (велика кількість рівнів декомпозиції) та визначення втрат;

- труднощі ув'язки декількох процесів;
- великі витрати на розробку опису бізнес-процесів.

Методикою, що враховує перелічені недоліки і має свої позитивні риси є картування потоку створення цінності – *Value Stream Mapping (VSM)* (табл. 1).

Розглянемо її більш детально. VSM є ключовим інструментом бережливого виробництва для організації потоку створення цінності та подальшого його вдосконалення, який дозволяє виконати аналіз поточного стану і описати цільовий стан потоку створення цінності та оптимізувати бізнес-процеси підприємства.

М. Ротер зазначає, що потік створення цінності – це всі дії, як додають, так і не додають цінність, необхідні для того, щоб провести продукт через наступні основні потоки операцій: виробничий потік – від сировини до готової продукції; потік проекту – від концепції до випуску першого виробу [3]. Таким чином, результати діяльності процесів (операцій) як матеріальних, так і інформаційних, переданих від одного процесу (операції) до іншого, створюють потік цінності.

Таблиця 1

Характеристика методики картування потоку створення цінності

Параметр	Характеристика
Призначення	Оптимізація і навчання відбувається безперервно, тому по кожному потоку завжди існують дві карти: «як є» і «як повинно бути».
Карта (схема)	Є результатом командної роботи всіх учасників процесу. Є актуальною основою для вдосконалення. Описує основні параметри споживчої цінності, що впливають на процес (суть цінності, частота замовлень, обсяг замовлення і т.п.).
Процес	Розглядається, як витягуючий, тобто процес запускається тільки при надходженні замовлення від споживача.
Показники опису процесів	– час циклу, – коефіцієнт ефективності виробничого циклу, – частота поставок, – мінімальна кількість замовлення, – спосіб доставки, – середній рівень запасів між операціями, – час очікування між операціями, – час переналагодження обладнання, – готовність обладнання, – розмір партії, – кількість операторів, – кількість варіантів виробу, – параметри упаковки, – робочий час, – відсоток браку, – інформаційні потоки
Рівень оптимізації	При досягненні високого рівня всередині підприємства, описується і оптимізується весь потік створення цінності від видобутку сировини до кінцевого користувача, тобто карта потоку включає процеси, що відбуваються за межами підприємства.

Складання карти VSM, або картування, – це наочне уявлення покрокового сценарію досягнення стратегічних цілей підприємства; це наочна графічна схема, яка зображує матеріальні та інформаційні потоки, необхідні для надання продукту кінцевому споживачеві. Карта дає можливість побачити проблемні місця потоку, виявити існуючі втрати і розробити план поліпшення. В цілому карта VSM дозволяє:

- розмежувати цінні і нецінні процеси і визначити, що є для споживача найбільш значущим;
- скоротити втрати, за які не сплачує споживач;
- побудувати карту руху продукції та інформації до кінцевого споживача;
- змодельювати весь процес цілком, а не окремі його частини.

М. Ротер і Дж. Шук відзначають також важливу частину в підготовці до картування потоку створення цінності – це вибір менеджера потоку створення цінності: «Щоб уникнути фокусування на ізольованих функціональних острівцях, потрібен один чоловік, лідер, який візьме на себе відповідальність за розуміння потоку створення цінності продуктового сімейства в цілому і його поліпшення. Ми називаємо таку людину менеджером потоку створення цінності та пропонуємо, щоб він був підпорядкований безпосередньо вищому керівникові на даному заводі (в даному регіоні). Таким чином, він буде мати владу, необхідну для реалізації змін» [3, с. 23].

Проектування карти потоку створення цінності є одним з найважливіших інструментів побудови організації відповідно до принципів філософії *Lean production*. Цей процес ділиться на два основних етапи:

1 етап. Побудова карти поточного стану:

- аналіз існуючих процесів;
- виявлення джерел втрат.

2 етап. Побудова карти планованого стану:

- створення плану з ліквідації джерел втрат;
- призначення керівника проекту по впровадженню змін в певному потоці;
- визначення ключових показників роботи по реалізації проекту;
- визначення термінів реалізації проекту.

Джеймс П. Вумек і Деніел Т. Джонс виділяють 9 кроків в процесі картування потоку створення цінності [1]. Зазначені кроки не є жорстко визначеними. Процес роботи з побудови карти потоку для оптимізації бізнес-процесів є циклічним та складається з певних послідовних кроків, які будуть розкриті далі в роботі:

- побудова процесу на папері «як є»;

- аналіз вихідного процесу;
- визначення втрат, проблем;
- вироблення покращень;
- побудова карти майбутнього процесу («як повинно бути»);
- планування та виконання запланованої роботи.

Після чого цикл опису потоків створення цінності замикається. Проводиться опис потоку «як є», але вже в новому стані (досягнутий стан потоку не завжди відповідає стану, спроектованому раніше і відображеному в карті майбутнього процесу).

Для підготовки до картування потоку створення цінності необхідно зібрати повну інформацію про процес, відповівши на такі питання:

- що робимо?
- хто для кого замовник?
- характеристики процесу – як багато, як часто, як довго?
- які переміщення, відстані, швидкість, час?
- яка інформація використовується в роботі – бази даних, документи і т.д.

Побудова карти потоку створення цінності – це інструмент, який за допомогою олівця і паперу допомагає побачити і зрозуміти матеріальні та інформаційні потоки в ході створення цінності. Для того, щоб карти були зрозумілі іншим командам і фахівцям для їх побудови використовуються спеціальні символи [5]. Але окреме підприємство може розробити власний набір символів, проте використовувати їх необхідно послідовно, щоб кожен виконавець знав, як будувати і розуміти карти, які потрібні для створення бережливого виробництва.

Побудова вихідного процесу починається на довгому і широкому аркуші паперу, на якому вказується назва процесу і вказується дата. Всі написи спочатку робляться олівцем (для легкості перенесення в інше місце). Визначаються межі процесу (замовник і постачальник), за які не варто виходити, інакше картою можна охопити все підприємство. На карту наносяться всі етапи процесу, використовуючи спеціальні символи. У верхній частині символу вказується хто виконує дію, а в нижній – саме дія, що виконується. Потім на карту наносяться інформаційні потоки і вказуються бази даних, які було використано. Далі зображується рух продукту з етапу на етап, вказуються способи переміщення продукту: фізичний (перенесення, перевезення, транспортування) і електронний (поштою, через базу даних, сервер, Інтернет). Якщо є, вказуються запаси: буферні (резервні) і неконтрольовані. Позначаються цикли повторної обробки, виправлення браку.

Використовуючи дані, отримані під час підготовки до побудови карти і в процесі роботи, обчислюються: тривалість циклу, час циклу (СТ), час очікування (WT), час такту та ін. На карту наноситься часова лінія.

При аналізі поточного стану, коли втрати відобразилися на карті, визначаються місця майбутніх покращень, складається список покращень, їх опис і виробляються способи їх досягнення. В результаті аналізу визначається:

- організація безперервного потоку, впровадження системи витягування; на основі виконаних розрахунків створюється потік продукції;
- застосування системи Канбан; продумується, моделюється весь ланцюжок від замовника до постачальника;
- проміжні запаси, як буфери для безперебійної роботи; усуваються «випадкові» запаси, залишаються тільки ті, які необхідні для балансування системи;
- усунення «ізолюваних островів»; створюються умови, при яких зусилля фахівців з різних дій зливаються воедино;
- скорочення переміщень; намагаються не вдаватися до переносу будівель і великогабаритного устаткування; проста перегрупування операцій може дати досить значний ефект.

При постановці цілей і завдань на основі вимог замовника і власних розрахунків визначаються показники, які потрібно буде отримати в майбутньому процесі з використанням методики SMART (вибравши ціль треба добре розуміти, як будуть вимірюватися, і контролюватися етапи її досягнення). Плануючи роботу по досягненню поставлених цілей визначаються терміни виконання робіт, які повинні бути зроблені через 30, 60, 90 робочих днів.

Послідовність дій при побудові карти майбутнього стану процесу така ж, як і при побудові поточного процесу:

- позначаються замовник і постачальник;
- позначаються етапи процесу;
- наносяться на карту інформаційні потоки;
- вказуються всі переміщення продукту і способи переміщень;
- позначаються запаси;
- наноситься часова шкала;
- вказуються параметри, до яких треба прагнути.

Порівнюючи карти між собою можна простежувати, якими темпами і яким чином змінюється виробнича система підприємства.

Іноді має сенс побудувати карту ідеального стану потоку створіння цінності, що задає вектор поетапних покращань потоку. На цій карті показується стан потоку, якого можна досягти при комплексному розгортанні бережливого виробництва.

Завершальним етапом картування потоків створення цінності є комплексна робота з усіма виробничими і адміністративними потоками підприємства, а також аналіз взаємодій з постачальниками і клієнтами. Це дозволить запустити і в подальшому розвивати принцип постійного вдосконалення (*Kaizen*) по всьому ланцюжку створення цінності, як всередині, так і поза компанією, – а це вкрай важливо, оскільки в умовах сучасного ринку конкурують вже не окремі виробники, а ланцюги постачальників і виробників.

Висновки. Виявлення та усунення втрат потоку створення цінності за допомогою ключового інструменту бережливого виробництва – картування потоку, сприяє оптимізації бізнес-процесів, зниженню витрат людських і фінансових ресурсів, простору і часу для виробництва продукції, та дозволяє підприємству більш гнучко реагувати на зміни внутрішнього і зовнішнього середовища.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вумек Дж. Бережливое производство: Как избавиться от потерь и добиться процветания вашей компании / Джеймс Вумек, Дэниел Джонс; Пер. с англ. – 7-е изд. – М.: Альпина Паблишер, 2013. – 472 с.
2. Джордж Майкл Л. Бережливое производство + шесть сигм: Комбинируя качество шести сигм со скоростью бережливого производства / Майкл Л. Джордж; – М.: Альпина Бизнес букс, 2005. – 360 с.
3. Ротер М. Учитесь видеть бизнес-процессы. Практика построения карт потоков создания ценности / М.Ротер, Дж.Шук; Пер. с англ. – М.: Альпина Бизнес Букс: CBSD, Центр развития деловых навыков, 2005. – 144 с.
4. Галушко О.С. Карта потока создания ценности и методика её формирования / О.С. Галушко // Экономика та управління підприємствами – №6 (108). – 2010. – С. 96-104.
5. Портер М. Конкуренция [Текст] / М. Портер; Пер. з англ. – М.: Вильямс, 2005. – 608 с.
6. О'Лири Д. ERP системы Современное планирование и управление ресурсами предприятия: Пер. с англ. – М.: Вершина, 2004. – 272 с.
7. Репин В.В., Елиферов В.Г. Процессный подход к управлению. Моделирование бизнес-процессов. – М.: РИА «Стандарты и качество», 2006. – 408 с.

РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

УДК 330.46:332.1

Сучасний стан ресурсно-сировинних зв'язків між об'єктами енергетичної інфраструктури

Васильчук Н.О.

кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник
Інституту економіко-правових досліджень
Національної академії наук України

Перепелюкова О.В.

кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник
Інституту економіко-правових досліджень
Національної академії наук України

Паливно-енергетичний комплекс України традиційно зорієнтований на використання вугілля Донбаського регіону, тому в статті розглянуто зв'язок між видобутком вугілля (марки антрацит) для ТЕЦ та ТЕС. Установлено, що зруйновано майже всі ресурсно-сировинні зв'язки енергетичної системи України, оскільки видобувні підприємства марки А, знаходяться на не підконтрольній українському уряду території, що, своєю чергою, створює підґрунтя для пошуку перспективних напрямів співробітництва й активізації міжрегіональної діяльності. Побудовано карту-схему ресурсно-сировинних зв'язків між об'єктами енергетичної інфраструктури.

Ключові слова: інфраструктура, інфраструктурні втрати, виробничі зв'язки, ресурсно-сировинні виробничі зв'язки, міжрегіональне співробітництво.

Vasilchuk N.O., Perepelyukova E.V. СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ РЕСУРСНО-СЫРЬЕВЫХ СВЯЗЕЙ МЕЖДУ ОБЪЕКТАМИ ЭНЕРГЕТИЧЕСКОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ

Топливо-энергетический комплекс Украины традиционно ориентирован на использование угля Донбасского региона, поэтому в статье рассмотрена связь между добычей угля (марки антрацит) для ТЭЦ и ТЭС. При анализе установлено, что разрушены почти все ресурсно-сырьевые связи энергетической системы Украины, поскольку добывающие предприятия марки А, находятся на не подконтрольной украинскому правительству территории, что, в свою очередь, создает предпосылки для поиска перспективных направлений сотрудничества и активизации межрегиональной деятельности. На основе анализа построена карта-схема ресурсно-сырьевых связей между объектами энергетической инфраструктуры.

Ключевые слова: инфраструктура, инфраструктурные потери, производственные связи, ресурсно-сырьевые производственные связи, межрегиональное сотрудничество.

Vasilchuk N.A., Perepelyukova E.V. THE CURRENT STATE OF RESOURCES AND RAW MATERIAL RELATIONSHIPS BETWEEN THE OBJECTS OF ENERGY INFRASTRUCTURE

Fuel and energy complex of Ukraine has traditionally focused on the use of the Donbas region, so the article the relationship between coal mining (grade anthracite) for power plants and thermal power plants. The analysis found that destroyed almost all the resource-connection of energy systems of Ukraine, as mining companies grade A, are in the uncontrolled territory of the Ukrainian government, which in turn creates the preconditions for finding promising areas of cooperation and intensification of inter-regional activities. On the basis of the analysis is based schematic map resource and raw material relationships between the objects of energy infrastructure.

Keywords: infrastructure, infrastructure losses, industrial communications, resource-production ties, interregional cooperation.

Постановка проблеми у загальному вигляді. На сьогоднішній день актуальність дослідження виробничих зв'язків інфраструктури обумовлена низкою причин. По-перше, це пов'язано з тим, що майже всі економічні

блага люди отримують безпосередньо через інфраструктурні галузі та взаємні виробничі зв'язки, якими суб'єктивно визначається досягнутий рівень добробуту суспільства. По-друге, стан, в якому зараз знаходиться

інфраструктурний комплекс, важко назвати задовільним, швидше навпаки. Зруйновані через агресію з боку Росії інфраструктурні зв'язки потребують термінового відновлення, переорієнтації тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Різним інфраструктурним аспектам присвячені праці багатьох вітчизняних та зарубіжних учених, а саме: П. Беленького [1], І. Белявського, З. Герасимчук, В. Красовського, І. Маєргойза, С. Носової, А. Пізенті, П. Розенштейна-Родана [2] (один із перших увів термін «інфраструктура»), В. Стаханова [3], В. Федька, С. Мочерного, В. Ходаківської, та ін.

Розгляду виробничих зв'язків у різних галузях господарювання присвятили свої праці такі вчені, як: І. Белов, О. Загній, Н. Іванова, В. Карпов, О. Никифорок, Б. Піріашвілі, В. Пила, А. Рибчук, І. Сидоренко, І. Чукаєва та ін.

Незважаючи на солідний доробок, завжди є необхідність перегляду виробничих зв'язків між об'єктами інфраструктури, оскільки всі вони функціонують у середовищі, яке постійно трансформується.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Основною метою статті є відтворення сучасного стану ресурсно-сировинних зв'язків між об'єктами енергетичної інфраструктури задля окреслення перспективних напрямів співробітництва й активізації міжрегіональної діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Виробничі зв'язки – це зв'язки, що характеризують відношення людини до природи, засобів виробництва і предметів праці в процесі її діяльності, забезпечують функціонування виробництва [4].

Виробничо-територіальні зв'язки – взаємини, які встановлюються між виробничими одиницями (підприємствами, групами підприємств, галузями, територіально-виробничими комплексами економічного району) в процесі їх функціонування [5]. Виробничі зв'язки виникають як із постачальниками сировини, палива, енергії, матеріалів, так і зі споживачами готової продукції. Форми організації виробничих зв'язків можуть бути різні.

Усі зв'язки поділяються на внутрішньогалузеві і міжгалузеві. Широкий розвиток внутрішньогалузевих зв'язків – це одна з головних умов формування галузевих промислових комплексів. На основі взаємодії різних галузей промисловості формуються міжгалузеві промислові комплекси [6].

Внутрішньогалузеві зв'язки розвиваються між підприємствами однієї вузької галузі, вони

об'єднують їх у цілісну систему – галузевий комплекс. У кожній галузі на основі внутрішніх зв'язків можна визначити співвідношення окремих виробництв (внутрішньогалузеві пропорції). Наприклад, у чорній металургії – це зв'язки між виробництвом залізної руди, коксу, чавуну, сталі, прокату; у текстильній промисловості – між прядильним і обробними виробництвами.

Частка виробничих зв'язків у межах кожної окремої галузі формує внутрішньогалузевий обіг. Найбільш поширені внутрішньогалузеві зв'язки в таких галузях, як чорна і кольорова металургія, машинобудування, хімічна і нафтохімічна, легка і харчова промисловість.

Міжгалузеві зв'язки мають велику розгалуженість і розвиваються між підприємствами, які входять до складу комплексних галузей. Отже, такі зв'язки – основа формування міжгалузевих промислових утворень, що одержали назву міжгалузевих комплексів; їх можна розглядати як сукупність групи галузей (підгалузей) у сфері промислового виробництва, що мають спільні сировинну базу, технологію, єдину програму розвитку. Наприклад, сукупність галузей промисловості, що забезпечують народне господарство паливом і електроенергією, утворює паливно-енергетичний комплекс. До його складу належать електроенергетика, нафтова, нафтопереробна, газова і вугільна галузі, а також багато суміжних і супутніх виробництв [6].

Виробничі зв'язки дуже часто розглядають не тільки в розрізі регіонів, а й регіональних промислових комплексів. Матеріально-технічною основою таких комплексів є енерговиробничі цикли, що охоплюють стадії виробництва, які можуть знаходитись на різних видобувних і обробних підприємствах. У групі енерговиробничих циклів вирізняють три типи зв'язків: виробничо-технологічні, виробничо-економічні, постачальницько-збутові [7].

Виробничо-технологічні зв'язки розвиваються за допомогою комбінування і кооперування (послідовна переробка промислової сировини на різних стадіях, сумісне виготовлення продукції). Вони не залежать від особливостей технологічного процесу виробництва певного продукту. До цього типу зв'язків належать ресурсно-сировинні, обслуговуючі та підсобні. Ресурсно-сировинні зв'язки мають встановлювати пропорції між сировинними базами (запасами сировинних ресурсів) і потужністю видобувних підприємств, а також обсягами споживання сировини. Обслуговуючі виникають між виробниками і транспортними організаціями, проектно-конструктор-

ськими закладами, геологічними установами, що займаються розвідкою мінерально-сировинних ресурсів промислового призначення.

Виробничо-економічні зв'язки регіонів можна розглядати як єдину систему взаємопов'язаних регіональних господарств, які сформувались на основі географічного поділу праці.

Міжрегіональні стосунки у сфері економіки називаються міжрегіональними економічними зв'язками, основними формами яких є торгівля, кредитно-фінансові відносини, науково-технічні зв'язки тощо.

Постачальницько-збутові зв'язки охоплюють міжцикловий обмін продуктами, напівфабрикатами і відходами між регіонами.

Розглянемо ресурсно-сировинні зв'язки вугільної промисловості та енергетичної системи України за період 2013–2015 рр.

Паливно-енергетичний комплекс України традиційно зорієнтований на використання вугілля Донбаського регіону. Це зумовлено тим, що основна частка загальних ресурсів вугілля України (близько 92,4%) знаходиться в Донецькому вугільному басейні. Протягом останніх 15 років рівень видобутку вугілля в Україні був у діапазоні 72–86 млн. т на рік. У 2013 р. структуру вугільної галузі України склали 295 вуглевидобувних підприємств (шахти, розрізи), з яких 150 шахт мали виробничу потужність, 145 – перебували на різних стадіях закриття. У 2013 р. видобуток вугілля на 150 працюючих шахтах становив 83,7 млн. т, із них енергетичного вугілля – 60 млн. т, коксівного – 24 млн. [8, с. 129].

Із початком бойових дій на Донбасі 69 зі 150 українських шахт вимушені були припинити видобуток вугілля (сім шахт було зруйновано, інші ж функціонують у режимі підтримки життєдіяльності). На шахти, які зараз не функціонують, у 2013 р. припадало 40% видобутку вугілля в цілому по Україні. Загалом, за даними Міненерговугілля, станом на вересень 2015 р. на не підконтрольній уряду України території Донецької та Луганської областей знаходиться 85 шахт усіх форм власності, що складає 57% загальної кількості по Україні, на 60 із них видобувалося енергетичне вугілля (антрацит). Із 90 державних шахт, підпорядкованих Міненерговугілля, лише 35 розташовані на контрольованій Україною території, з них працюють 24 шахти (видобувають близько

21 тис. т на добу), дві – працюють у режимі підтримання життєдіяльності (у режимі водовідливу) [8, с. 130].

На підконтрольній Україні частині Донбасу розташовані більшість державних шахт і половина приватних об'єднань, які видобувають переважно газові марки вугілля («Дзержинськвугілля», «Добропіллявугілля» «Красноармійськвугілля», «Лисичанськвугілля», «Павлоградвугілля», «Селідоввугілля», шахти «Південно-Донбаська № 1» і «Краснолиманська».

На тимчасово неконтрольованих територіях – державні та приватні шахти, на яких видобувають переважно антрацитові марки «Макіїввугілля», «Орджонікідзевугілля», «Шхтарськантрацит», «Торезантрацит», «Сніжнеантрацит», «Донбасантрацит», «Луганськвугілля», шахти компаній ДТЕК («Ровенькиантрацит», «Свердловськантрацит», «Краснодонвугілля», «Комсомолец Донбасу»).

За 2014 р. через військовий конфлікт у Луганській і Донецькій областях видобуток вугілля в Україні скоротився на 22% – до 65 млн. т. Загалом було видобуто 49 млн. т енергетичного вугілля (на 19% менше, ніж у 2013 р.) і 16 млн. т коксівного вугілля (–32%). Видобуток на державних шахтах скоротився на 27% – до 18 млн. т (36% загального обсягу)¹.

За січень-серпень 2015 р. вугледобувними підприємствами України видобуто 26 млн. т вугілля, що на 23 986 тис. т (або на 48,0%) менше порівняно з відповідним періодом 2014 р. Загалом видобуток енергетичного вугілля зменшився на 15 939 тис. т (або на 43,5%), коксівного – на 8 047 тис. т (або на 60,1%). За цей самий період вугледобувними підприємствами, підпорядкованими Міненерговугілля України, видобуто 4,4 млн. т вугілля, що на 9 149,8 тис. т (або на 67,1%) менше, ніж за аналогічний період 2014 р. Видобуток енергетичного вугілля зменшився на 6 618,3 тис. т (або на 67,6%) порівняно з відповідним періодом 2014 р., а коксівного – на 2 531,5 тис. т (або на 65,7%) і, відповідно, становив 3,1 та 1,3 млн. т. Підприємства ДТЕК «Комсомолец Донбасу», «Ровенькиантрацит», «Свердловантрацит» за січень-липень 2015 р. видобули 2,1 млн. т вугілля [8, с. 131].

За повідомленням ЗМІ, станом на травень 2015 р.², втративши контроль над окремими територіями Донбасу, Україна втратила контроль і над видобутком енергетичного вугілля. На

¹ МЕРТ опублікувало дані про собівартість вугілля на державних шахтах [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://news.finance.ua/ua/news/349756/mert-opublikovalo-dani-pro-sobivartist-vugillya-na-derzhavnyhshahtah>.

² Рік після «референдумів» ДНР/ЛНР: втрати економіки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bbc.com/ukrainian/politi_cs/2015/05/150430_donbas_anniversary_referendums_loss_economics_sd.

відносно невеликій окупованій території видобувається майже половина всього українського вугілля, зокрема майже 100% антрациту. Україна опинилася в умовах дефіциту антрацитового вугілля, який використовується для роботи теплових електростанцій, а отже, змушена імпортувати енергетичне вугілля. За даними Державної фіскальної служби, у 2014 р. Україна імпортувала кам'яного вугілля та антрациту на загальну суму 1,773 млрд. дол. США³.

Найбільші закупівлі вугілля Україна здійснювала у Росії. Імпорт вугілля з РФ у 2014 р. у грошовому еквіваленті становив 1,138 млрд. дол., із США – 0,324 млрд. дол., із Казахстану – 0,1 млрд. дол.; на інші країни припало 0,211 млрд. дол. При цьому Росія вдавалася до блокування імпорتنних поставок вугілля. Таким чином, через штучно створений дефіцит енергетичного вугілля та руйнування виробничих зв'язків Об'єднана енергетична система України (далі – ОЕС України) опинилася в складних умовах [9]. На рис. 1 представлено стан виробничих зв'язків об'єктів енергетичної інфраструктури.

Проблеми з паливом спричинили кризову ситуацію в листопаді-грудні 2014 р., коли через вимушені простой генеруючих потужнос-

тей (переважно через ремонтні роботи) і відсутність вугілля було виведено з експлуатації 22 блоки ТЕС загальною потужністю 5,5 ГВт.

Із II половини 2015 р. ситуація почала поліпшуватися. Відновлення залізничних колій, ремонт локомотивів, припинення обстрілів дали змогу в літні місяці щодня вивозити до 30 тис. т вугілля. Загалом у серпні-вересні 2015 р. на ТЕС доставлялося понад 500 тис. т антрацитового вугілля⁴, що уможливило сподівання на усунення проблем із вугіллям у зимовий період 2015/2016 рр.

Станом на 01 вересня 2015 р. запаси вугілля на складах ТЕС і ТЕЦ становили 1795,1 тис. т, залишок мазуту – 93,7 тис. т. Водночас проблемами з руйнування виробничих зв'язків енергетичної інфраструктури не дають змоги говорити про стабілізацію ситуації з енергопостачанням на території Донбасу. Внаслідок збройних дій було пошкоджено та вимкнено значну кількість високовольтних повітряних ліній і трансформаторних підстанцій основної мережі, що призвело до відокремлення кількох енерговузлів від ОЕС України.

У безпосередній близькості до лінії боїв розташовані Луганська ТЕС (1,4 ГВт), Вуглегірська ТЕС (3,6 ГВт), Миронівська ТЕС (0,2 ГВт), які про-

Рис. 1. Ресурсно-сировинні зв'язки між об'єктами енергетичної інфраструктури

³ Україна у 2014 р. імпортувала вугілля на \$1,8 млрд. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://economics.unian.ua/energetics/1031951-ukrajina-u-2014-rotsi-imporduvala-vugillya-na-18-mlrd.html>.

⁴ Не газом единым. Новым инструментом энергополитики России может стать уголь [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.kommersant.ru/doc/2704640>.

тягом 2014–2015 рр. потрапляли під обстріли, у результаті чого було пошкоджено обладнання ТЕС, підстанцій та ліній електропередач. Унаслідок цього, наприклад, генерування електроенергії на Луганській ТЕС здійснювалося лише на двох із семи встановлених блоків. Періодично припиняли роботу й інші електрогенеруючі потужності, а споживачі потерпали від періодичного зникнення енергопостачання [8, с. 133].

На сьогодні ОЕС України продовжує працювати в украї складних умовах через критичну ситуацію із забезпеченням паливом теплових електростанцій і значну кількість пошкоджень об'єктів електромереж різних класів напруги внаслідок бойових дій на сході України.

Станом на 01 липня 2015 р. через бойові дії в Донецькій та Луганській областях було знеструмлено (частково або повністю) 55 населених пунктів. Обсяги пошкоджень в електричних мережах значні: відключено 28 ПЛ 220–330 кВ, 3 ПС 220–330 кВ, 44 ПЛ 110–150 кВ, 20 ПС 110 кВ, 86 ПЛ 35 кВ, 31 ПС 35 кВ, 149 ПЛ 6–10 кВ, 780 ТП [8, с. 133].

Повний обсяг пошкоджень в електромережах, а також обсяг необхідного додаткового фінансування відновлювальних робіт може бути уточнено тільки після припинення воєнних дій. Загальний орієнтовний обсяг необхідних коштів, за попередніми розрахунками НЕК «Укренерго», станом на початок 2015 р. становив понад 3 920 млн. грн. Для збалансування режимів ОЕС України в умовах дефіциту потужності введено графіки аварійного відключення споживачів.

На окупованій території з великих генеруючих потужностей розташовані Старобешівська ТЕС (1,9 ГВт) та Зуївська ТЕС (1,2 ГВт), однак загальний перелік потужностей є більшим. Станом на липень 2015 року до переліку електрогенеруючих установок, розташованих на тимчасово непідконтрольних владі України територіях увійшли, крім Старобешівської ТЕС (ПАТ «Донбасенерго») і Зуївської ТЕС (ТОВ «ДТЕК Східенерго»), такі електрогенеруючі підприємства: Зуївська експериментальна ТЕЦ, енергоустановки Донецького метзаводу, Ясиновського коксо-хімічного заводу, Алчевського коксохімічного заводу, Горлівського коксохімічного заводу, Макіївського метзаводу, Алчевського меткомбінату, Єнакіївського метзаводу, когенераційна установка «Макіїв-кокс». У перелік включено енергогенеруючі об'єкти ТЕЦ ВАТ «Силур», концерну «Стирол», комбінату «Каргіл» і ТПК «Укрсплав». Чотири вітроелектростанції розташовані на тимчасово окупованих територіях – Лутугинська, Краснодонська, Новоазовська та «Вітроенергопром» [8, с. 134].

Висновки з цього дослідження. Результати аналізу сучасного стану ресурсно-сировинних зв'язків між об'єктами енергетичної інфраструктури за період 2013–2015 рр. вказують на поглиблення кризового стану не тільки енергетичної системи, а й національної економіки в цілому. Таке становище створює підґрунтя для окреслення перспективних напрямів співробітництва та активізації міжрегіональної діяльності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бєленький П. Теоретико-методологічні засади дослідження інфраструктурних трансформацій в конкурентній економіці / П. Бєленький // Регіональна економіка. – 2004. – № 3. – С. 96–105.
2. Rosenstein-Rodan P. Notes on the Theory of the «BigPush» // Economic
3. Development for Latin America. – N.Y., 1961. – P. 58–72.
4. Стаханов В.Н. Экономика инфраструктуры общественного производства : [учеб. пособ.] / В.Н. Стаханов. – Ростов н/Д. : РИСХМ, 1989. – 130 с.
5. Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/Виробничі_зв'язки
6. Васильєв О.В. Методологія і практика інфраструктурного забезпечення функціонування і розвитку регіонів України : [монографія] / О.В. Васильєв. – Харків : ХНАМГ, 2007. – 341 с.
7. Іщук С.І. Географія промислових комплексів : [підручник] / С.І. Іщук, О.В. Гладкий. – К. : Знання, 2011. – 375 с.
8. Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети : [монографія] / За ред. З.С. Варналія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://old.niss.gov.ua/book/Varnalij/index.htm>.
9. Донбас і Крим: ціна повернення : [монографія] / За заг. ред. В.. Горбуліна, О.С. Власюка, Е.М. Лібанової, О.М. Ляшенко. – К. : НІСД, 2015. – 474 с.
10. Відродження Донбасу: оцінка соціально-економічних втрат і пріоритетні напрями державної політики [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2015/108>.
11. Чорна книга Кремля. Війна Росії проти України. Інформація на основі даних центральних органів виконавчої влади України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://mfa.gov.ua/mediafiles/files/misc/2015-02-20/Kremlin_Black_Book_February_2015.pdf.

Транзитний потенціал прикордонного регіону: проблеми та перспективи

Гоблик В.В.

доктор економічних наук, доцент,
Мукачівський державний університет

У статті подано характеристику міжнародних транспортних коридорів, проаналізовано сильні та слабкі сторони транспортної системи держави. Виявлено проблеми використання транзитного потенціалу прикордонних регіонів України з країнами Європейського Союзу та окреслено перспективи їх інфраструктурного забезпечення.

Ключові слова: транскордонний регіон, транскордонне співробітництво, транспортний коридор, Європейський Союз.

Гоблик В.В. ТРАНЗИТНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ ПРИГРАНИЧНОГО РЕГИОНА: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

В статье дана характеристика международных транспортных коридоров, проанализированы сильные и слабые стороны транспортной системы государства. Выявлены проблемы использования транзитного потенциала приграничных регионов Украины со странами Европейского Союза и намечены перспективы их инфраструктурного обеспечения.

Ключевые слова: трансграничный регион, трансграничное сотрудничество, транспортный коридор, Европейский Союз.

Hoblyk V.V. TRANSIT POTENTIAL OF THE BORDER REGION: PROBLEMS AND PROSPECTS

The article describes characteristics of international transport corridors, analyzed the strengths and weaknesses of the transport system of the state. The problems the use of transit potential of border regions of Ukraine with the European Union and outlines the prospects of infrastructure software.

Keywords: cross-border region, cross-border cooperation, corridor, European Union.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Актуальність питань статті зумовлена необхідністю проаналізувати ступінь використання транспортної мережі України на кордоні з Європейським Союзом. Як відомо, коефіцієнт транзитності України є самим високим в Європі. Водночас ефективність використання транспортної інфраструктури України ще досить низька. Вхідження транспортних коридорів в європейську транспортну мережу суттєво збільшить обсяги перевезень через митну територію України. Особливо це важливо для прикордонних територій держави, які повною мірою повинні використати своє вигідне географічне положення. Однак використання переваг нівелюється недостатнім рівнем використання транзитного потенціалу України, особливо в регіонах, що межують із країнами ЄС.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та практичні проблеми транскордонного співробітництва привертають увагу багатьох зарубіжних та вітчизняних учених. Проблеми і тенденції розвитку транскордонного співробітництва, практика транскордонної співпраці регіоні України на кордоні з

Європейським Союзом висвітлені у наукових роботах М. Долишного, П. Беленького, С. Писаренко, Н. Мікули, П. Луцишина, В. Пили, Д. Стеценка, Я. Жаліло, Т. Терещенко, В. Будкіна, В. Кириченко. Незважаючи на значну кількість наукових праць відповідної проблематики, їх аналіз свідчить про необхідність постійного аналізу та осмислення транскордонного співробітництва з урахуванням налагодження ефективних форм взаємодії України з ЄС у довгостроковій перспективі.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті – дослідити транзитний потенціал транскордонного регіону та розкрити роль транспортних коридорів у розвитку транскордонного співробітництва між Україною та ЄС.

Виклад основного матеріалу дослідження. Україна традиційно виступає важливим транзитним простором між потужними ринками Заходу та Сходу, що створює додаткові можливості для формування в транскордонних регіонах, сформованих на кордоні між Україною та ЄС, розгалуженої мережі міжнародних транзитних перевезень, що має стати додатковим чинником підвищення їхньої кон-

курентоспроможності в умовах глобальної конкуренції.

Активізація зовнішньоекономічної діяльності в межах вищезгаданих транскордонних регіонів значною мірою визначається рівнем розвитку ринку міжнародних транспортних перевезень, сформованого за участю України та сусідніх із нею країн ЄС, адже ефективне функціонування цього ринку забезпечує максимальну реалізацію транзитних переваг досліджуваних транскордонних регіонів, включаючи підвищення технологічного рівня їхньої інфраструктури та якості людського капіталу.

Багато вітчизняних і закордонних дослідників поділяють точку зору, що чим більшою є щільність шляхів сполучення на території держави, тим вищим виявляється рівень її економічного розвитку. Як приклад наводиться Франція, яка за площею майже однакова з Україною, проте має у 14,5 разів більше транспортних шляхів, ніж наша держава, що напряму корелює з різницею в рівнях розвитку обох держав [1]. Саме тому розбудова транспортно-комунікаційної інфраструктури в межах транскордонних регіонів, сформованих

на кордоні між Україною та ЄС, виступає не лише вагомим чинником активізації зовнішньоекономічних зв'язків в їхніх межах, але й важливим засобом економічного розвитку прикордонних територій України та каталізатором її європейської інтеграції [2].

У контексті функціонування європейської транспортної мережі транскордонні регіони, сформовані на кордоні між Україною та ЄС, залучені до інфраструктурного забезпечення трьох міжнародних транспортних коридорів: № 3 «Берлін (Дрезден) – Вроцлав – Катовіце – Краків – Львів – Київ»; № 5 «Трієст – Любляна – Будапешт – Братислава – Львів – Київ», а також міжнародного транспортного коридору «Гданськ – Одеса», або «Балтика – Чорне море» (рис. 1).

Меморандум про взаєморозуміння щодо пан'європейського транспортного коридору № 3 було підписано у вересні 1996 р. міністрами транспорту України, Німеччини і Польщі. Протяжність його основного ходу складає 1640 км, у тому числі територією України: залізнична колія – 694 км, автодорожнє покриття – 611,7 км. Слід відзначити, що залізнична ділянка маршруту цього коридору є двоколей-

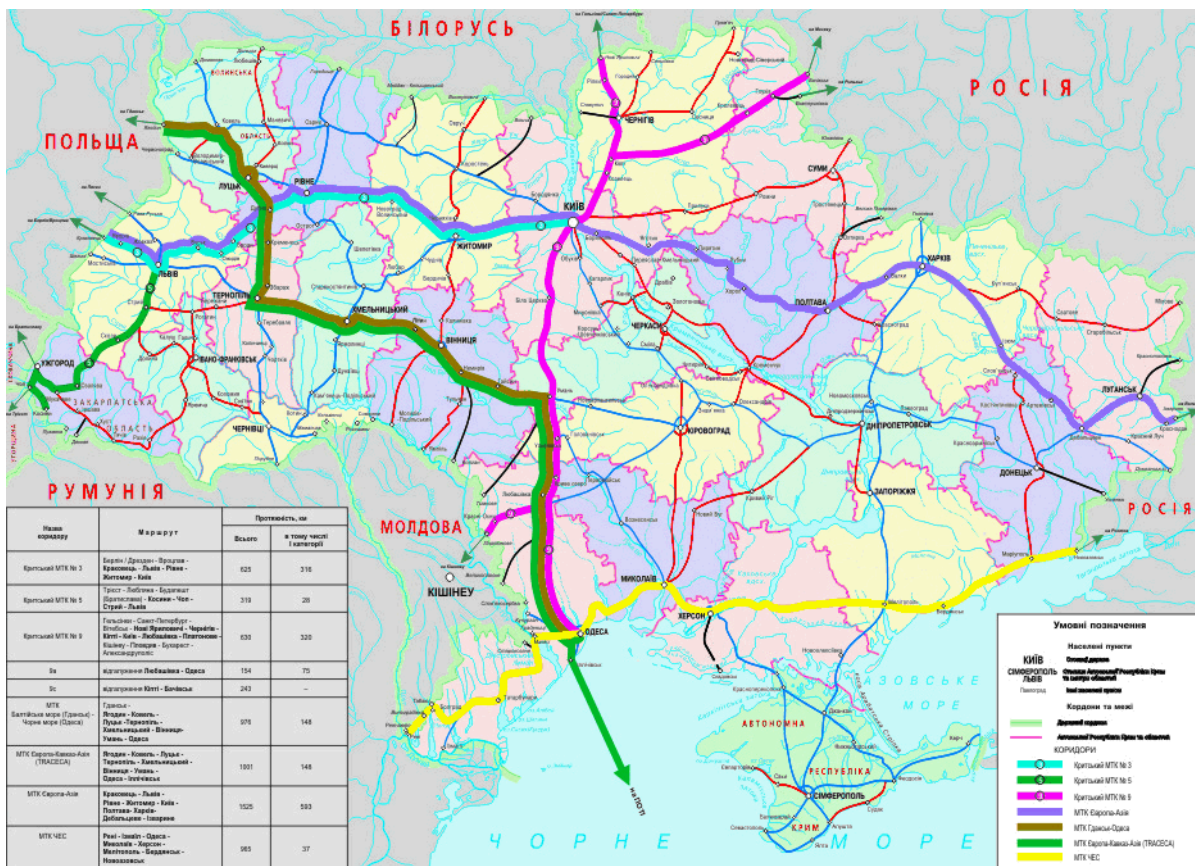

Рис. 1. Міжнародні автомобільні транспортні коридори, що проходять територією України

ною, повністю електрифікованою та обладнаною пристроями автоблокування, що відповідає сучасним європейським стандартам [2].

Ураховуючи розвиненість мережі європейських транспортних комунікацій, деякі джерела розглядають міжнародний транспортний коридор № 3 (рис. 2) із продовженням через німецький Аахен та бельгійський Льєж аж до Брюсселя [3], що робить його фактично трансконтинентальним.

Окрім того, дієвість його впливу на розвиток зовнішньоекономічних зв'язків у польсько-українському транскордонному регіоні підсилюється тим, що на ділянці Краковець – Київ він суміщається з існуючою магістральною автомобільною дорогою М-10, а на ділянці Львів – Київ – з існуючою магістральною автомобільною дорогою М-06 Київ – Чоп, а також із пан'європейським транспортним коридором № 5, що з'єднує Київ та Львів із такими відомими європейськими транзитними центрами, як Будапешт, Братислава, Загреб, Любляна, Сараєво, Трієст і Венеція (рис. 3).

Меморандум про взаєморозуміння щодо пан'європейського транспортного коридору №

5 було підписано в грудні 1996 р. Його протяжність становить 1 595 км, у тому числі територією України: залізнична ділянка – 266 км, автодорожня – 338,7 км (включаючи відгалуження – 47,2 км). Головною проблемою функціонування цього транспортного коридору на території України для автомобільного та залізничного сполучення є подолання Карпатських гір. Особливо це стосується проходження залізничного транспорту, зокрема в однокільному Бескидському тунелі, який побудовано ще в 1886 р., і на цей час його технічний стан вкрай незадовільний. За більшістю інших параметрів інфраструктура транспортного коридору № 5 відповідає загальноєвропейським стандартам, його залізнична колія (крім вищезгаданого тунелю, який обмежує швидкість руху поїздів, пропускну та перевізну спроможність усього коридору і перешкоджає зростанню обсягів перевезень) [3] є двоколісною, повністю електрифікованою та обладнаною пристроями автоблокування [4].

Перспективою розвитку пан'європейського транспортного коридору № 5 у контексті розбудови його інфраструктури та активізації

Рис. 2. Міжнародний транспортний коридор № 3

Рис. 3. Міжнародний транспортний коридор № 5

зовнішньоекономічних зв'язків у транскордонних регіонах, сформованих на кордоні між Україною та ЄС, є можливість його сполучення на ділянці Львів – Рівне з міжнародним транспортним коридором «Гданськ – Одеса» («Балтика – Чорне море»), що має протяжність у межах України близько 900 км залізничного та 950 км автомобільного шляхів [5] і з'єднує чорноморський порт Одеса з балтійським Гданськом, проходячи територією України через Шепетівку, Рівне, Ковель і Ягодин, а також Польщі – через Люблін і Варшаву з відгалуженням на Стальову Волю та Катовіце (рис. 4).

Інфраструктурна розбудова цього коридору значною мірою орієнтована на перспективу розвитку транзитного потенціалу України як центральної осі чорноморсько-балтійської дуги з її продовженням через Чорне море до Грузії, Азербайджану та азійських держав шляхом об'єднання з транспортним коридором «Європа – Кавказ – Азія» (TRACECA).

На координаційному засіданні TRACECA у Тбілісі в грудні 2001 р. були остаточно затверджені погоджені з Європейським Союзом маршрути проходження цього транспортного коридору. На території України це маршрут Одеса/Іллічівськ – Вінниця – Ягодин – Гданськ, що відповідає національному коридору «Одеса – Гданськ» і дає можливість поєднати Чорне та Балтійське моря.

Коридор TRACECA являє собою сполучення залізничних ліній і морських поромних залізничних переправ. Загальна довжина залізниць основного напрямку – 4745 км. Морські поромні переправи включають поромні комплекси Іллічівськ (Україна), Варна (Болгарія), Поті (Грузія) на Чорному морі та поромну переправу Баку (Азербайджан) – Туркменбаши (Туркменістан) на Каспійському морі. У рамках проекту створюються поромні переправи в портах Констанца (Румунія) та Самсун (Туреччина) [1].

Перспектива суміщення цього міжнародного транспортного коридору з пан'європейським транспортним коридором № 5, що може мати надзвичайно важливе значення для подальшого розвитку транспортної інфраструктури в усіх транскордонних регіонах, сформованих на кордоні між Україною та ЄС, обумовлюється Концепцією створення та функціонування національної мережі міжнародних транспортних коридорів в Україні. Ця концепція передбачає подальшу інтеграцію нашої держави в міжнародну транспортну систему шляхом доповнення нових напрямків міжнародних транспортних коридорів, зокрема продовження коридору № 5 на маршруті Львів – Рівне – Сарни – Мінськ [6]. Це означає, що на ділянці Львів – Рівне міжнародні транспортні коридори № 3 і № 5 суміщатимуться, створюючи додаткові можливості для інтенсифікації

Рис. 4. Міжнародний транспортний коридор «Гданськ–Одеса»

транспортних комунікацій у межах українсько-польського, українсько-словацького та українсько-угорського транскордонних регіонів.

Разом із тим слід відзначити, що для реалізації всіх переваг, які дає функціонування міжнародних транспортних коридорів розвитку зовнішньоекономічних зв'язків у названих транскордонних регіонах, потрібно вирішити низку проблем їх інфраструктурного забезпечення.

Насамперед це стосується недостатньої швидкості проходження вантажів, низького рівня технічного розвитку транзитних центрів, недоліків у їх роботі та у функціонуванні об'єктів транспортно-митної інфраструктури щодо якості технічного та комерційного обслуговування перевезень. Крім того, дослідники звертають увагу на низьку якість дорожнього покриття автомобільних доріг, незадовільну пропускну спроможність автомагістралей, недостатню кількість автошляхів із двома та трьома смугами руху. До того ж майже всі автомобільні магістралі, що проходять територією прикордонних областей Західної України, пролягають через населені пункти, що не відповідає вимогам міжнародних транспортних коридорів. Це призводить до обмеження швидкості руху автомобільного транспорту. Суттєво відрізняються вітчизняні автодороги від західноєвропейських і низькою розвиненістю дорожньої інфраструктури, зокрема кількістю автомобільних стоянок і пунктів сервісу, готелів і кемпінгів, пунктів зв'язку та харчування [9].

Із розширенням Євросоюзу Україна набула нового статусу – статусу суміжної з Європейським Союзом держави, статусу сусіда. Це відкриває для транскордонних регіонів, сформованих на кордоні між Україною та ЄС, нові стратегічні перспективи та можливості поглиблення зовнішньоекономічних зв'язків. Тому головною умовою подальшого забезпечення узгодженої транспортної політики між Україною та сусідніми країнами ЄС є поєднання зусиль, спрямованих на оптимізацію роботи національних і міжнародних транспортних систем. Так, за ініціативою Єврокомісії було утворено Групу високого рівня (ГВР), яка на основі пропозицій країн-учасниць у листопаді 2005 р. розробила карту основних маршрутів європейської транспортної мережі – мультимодальних осей, що поєднують країни – члени ЄС із новими країнами-сусідами та регіонами. Зокрема, визначено та затверджено п'ять пріоритетних напрямків європейських транспортних осей: північна, центральна, південно-східна, південно-західна та водні магістралі

між європейськими портами. Через транскордонні регіони, до складу яких входять прикордонні території України та країн ЄС, проходить центральна вісь, у рамках якої визначено основні маршрути: Катовіце – Львів – Київ та Будапешт – Львів [1].

Проте недостатній рівень розвитку транспортної інфраструктури залишається однією з тих проблем, які значно знижують ефективність використання транзитного потенціалу вищезгаданих транскордонних регіонів. Найбільш «вузькими місцями» автодорожнього комплексу прикордонних територій України в частині міжнародних перевезень є:

- прогалини в інституційно-правовому забезпеченні функціонування дорожнього господарства з погляду міжнародних нормативно-правових актів;

- поганий технічний стан автомобільних доріг та їхня фактична невідповідність європейським технологічним стандартам (це ж стосується дорожніх мостових споруд та інших інженерних об'єктів);

- недостатній рівень модернізованості більшості пунктів пропуску через державний кордон, незначна кількість спільних пунктів пропуску в межах транскордонних регіонів;

- складність і тривалість процедур перетину кордону, наявність корупції в контролюючих службах, зокрема митних органах, Державтоінспекції тощо;

- низька якість безпеки дорожнього руху, недостатній рівень розвитку дорожньо-сервісних служб [8].

Слід також зазначити, що, незважаючи на пролягання територією транскордонних регіонів, сформованих на кордоні між Україною та ЄС, низки міжнародних транспортних коридорів, тут фактично відсутні огорожені швидкісні магістралі, які перетинаються з іншими дорогами у двох рівнях, маючи обмежену кількість в'їздів (особливо на території України). Це означає, що одним із першочергових пріоритетів удосконалення транспортної інфраструктури прикордонних територій нашої держави має стати розбудова мережі внутрішніх автомагістралей за прикладом сусідніх країн ЄС, а також під'їзних шляхів до них [7; 8].

Крім того, згідно зі стандартами ЄС, навколо великих міст, уздовж кільцевих доріг, мають функціонувати автопорти та великі автостоянки, спроможні надавати автомобілістам широкий комплекс технічного обслуговування транспортних засобів, автозаправних станцій, відпочинку, харчування, забезпечення необхідними товарами в дорогу тощо.

Висновки з цього дослідження. Для підвищення ефективності функціонування транспортних систем транскордонних регіонів, сформованих за участю прикордонних областей України та держав ЄС, а також з огляду на перспективу зростання обсягів транзитних перевезень через їхню територію, необхідно створити розвинену мережу транспортно-логістичних центрів, що здійснюють найширший спектр логістичних, інформаційних та сервісних послуг, пов'язаних з організацією перевезень вантажів. Система взаємопов'язаних транспортно-логістичних центрів при належній

узгодженості роботи автомобільних перевізників, залізниці та інших видів транспорту дасть можливість оперативно й адекватно реагувати на потреби споживачів та функціонуючих в європейській логістичній мережі ланцюгів постачань. Саме така направленість розвитку української мережі міжнародних транспортних коридорів буде сприяти залученню транзитних вантажів в Україну через транскордонні регіони, утворені спільно з країнами ЄС, а також стане ефективним чинником зростання української економіки в контексті її європейської інтеграції [9].

ЛІТЕРАТУРА:

1. Горелов Д. Транспортно-комунікаційні коридори України: що було, що є, що має бути / Д. Горелов, М. Толстанов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://image.ua/транспортно-комунікаційні-коридори>.
2. Мережа міжнародних транспортних коридорів на території України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mtu.gov.ua/uk/show/transport.html>.
3. Пан'європейський транспортний коридор [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://image.ua/транспортно-комунікаційні-коридори>.
4. Карпан Т.С. Аналіз та сучасний стан міжнародних транспортних коридорів / Т.С. Карпан [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/prvse/2010_2/2.pdf.
5. Транзитний потенціал України та його використання [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://studentbooks.com.ua/content/view/985/76/1/1/>.
6. Про затвердження Концепції створення та функціонування національної мережі міжнародних транспортних коридорів в Україні : Постанова Кабінету Міністрів України від 04 серпня 1997 р. № 821 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/821-97-п>.
7. Гоблик В.В. Моделі і механізми регулювання євро регіонального співробітництва України : [монографія] / І.В. Артьомов, О.М. Ващук, Д.В. Вітер, В.В. Гоблик [та ін.]. – Ужгород, 2013. – 612 с.
8. Гоблик В.В. Спільні транскордонні регіони України та ЄС: зовнішньоекономічний аспект : [монографія] / В.В. Гоблик. – Львів : Інститут регіональних досліджень НАН України, 2012. – 305 с.
9. Пасічник А.М. До питання розбудови української мережі міжнародних транспортних коридорів / А.М. Пасічник, О.М. Клен [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/9_KPSN_2011/Tecnic/4_81452.doc.htm.

Сучасний стан та перспективні напрями модернізації регіональної виробничої інфраструктури

Гречана С.І.

кандидат економічних наук, доцент,
старший науковий співробітник відділу проблем
міжрегіонального співробітництва
Інституту економіко-правових досліджень
Національної академії наук України

У статті визначено місце та цільову орієнтацію виробничої інфраструктури регіону. Обґрунтовано взаємозв'язок між якістю виробничої інфраструктури, розвитком регіонального господарського комплексу та прискоренням міжрегіонального співробітництва. Визначено основні проблеми нормального функціонування та подальшого розвитку виробничої інфраструктури регіонів. Для комплексного вирішення більшості з них запропоновано застосування організаційної моделі модернізації виробничої інфраструктури.

Ключові слова: виробнича інфраструктура регіону, міжрегіональне співробітництво, промисловий комплекс, проблеми розвитку, модель, модернізація, державно-приватне партнерство.

Гречаная С.И. СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ МОДЕРНИЗАЦИИ РЕГИОНАЛЬНОЙ ПРОИЗВОДСТВЕННОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ

В статье определены место и целевая ориентация производственной инфраструктуры региона. Обоснована взаимосвязь между качеством производственной инфраструктуры, развитием регионального хозяйственного комплекса и ускорением межрегионального сотрудничества. Определены основные проблемы нормального функционирования и дальнейшего развития производственной инфраструктуры регионов. Для комплексного решения большинства из них предложено применение организационной модели модернизации производственной инфраструктуры.

Ключевые слова: производственная инфраструктура региона, межрегиональное сотрудничество, промышленный комплекс, проблемы развития, модель, модернизация, государственно-частное партнерство.

Hrechana S.I. MODERN STATE AND PERSPECTIVE DIRECTIONS OF REGIONAL INDUSTRIAL INFRASTRUCTURE

In the article the place and target orientation of region's production infrastructure are defined. Relationship between the quality of industrial infrastructure, development of regional economy and accelerating of interregional cooperation are justified. Relationship between the quality of industrial infrastructure, development of regional economy and accelerating of interregional cooperation are justified. The basic problems of normal functioning and further development of regional infrastructure complexes are marked. For a comprehensive solution of these problems it was proposed the usage of organizational model of production infrastructure modernization.

Keywords: production infrastructure of region, interregional cooperation, industrial complex, problems of development, model, modernization, public-private partnership.

Постановка проблеми. Адекватне функціонування різноманітних суб'єктів регіональної економіки, а також національного і світових відтворювальних процесів ґрунтується на наявності відповідної системи галузей, які б певною мірою забезпечували їхню життєдіяльність. Ці явища в наукових дослідженнях тісно пов'язують з поняттям «інфраструктура», яка складається з багатьох елементів та постійно модифікує.

Інфраструктура, а особливо виробнича її складова, відіграє ключову роль у розвитку економіки, оскільки напряму впливає на стан продуктивних сил і територіальний поділ праці, а також на функціонування господарю-

ючих суб'єктів через участь її послуг у створенні споживної вартості продуктів. Розвиток виробничої інфраструктури залежить від специфіки галузевої структури кожного регіону та здійснюється у відповідності до її змін. Тому виявлення впливу інфраструктури, особливо виробничої, на підвищення ефективності не тільки промислового комплексу регіону та рівня життя населення, а й міжрегіонального співробітництва є актуальною проблемою, яка вимагає не тільки глибоких досліджень її поточного стану, а й обумовлює визначення напрямів можливостей її модернізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням визначення сутності та скла-

дових елементів інфраструктури присвячені праці багатьох вітчизняних та зарубіжних учених, а саме П. Беленького, І. Белявського, З. Герасимчук, В. Красовського, І. Маєргойза, С. Носової, А. Пізенті, П. Розенштейна-Родана (один з перших ввів термін «інфраструктура»), В. Стаханова, В. Федько, В. Ходаківської та ін. За цими питаннями відсутній єдиний погляд на сутність поняття, хоча серед елементів майже всі науковці виділяють таку обов'язкову складову, як виробнича інфраструктура.

За цим напрямом останніми роками так само проводилася значна кількість досліджень. Питанням сутності виробничої інфраструктури та її розвитку в різних галузях господарювання присвятили свої праці такі вчені, як І.А. Белов, О.Г. Загній, Н.В. Іванова, В.М. Карпов, О.І. Никифорок, Б.З. Піріашвілі, В.І. Пила, А.В. Рибчук, І.В. Сідоренко, І.К. Чукаєва та ін. У більшості досліджень вищезазначених науковців переважає галузевий підхід, пошук взаємозалежності між станом виробничої інфраструктури та результатами основного виробництва тощо. Робіт, в яких би взаємопов'язано розв'язувались питання розвитку виробничої інфраструктури та активізації міжрегіонального співробітництва, недостатньо. Це підтверджує актуальність обраної тематики та зумовило вибір напрямку дослідження.

Постановка завдання. Мета дослідження полягає у визначенні ключових проблем, що визначають погіршення стану виробничої інфраструктури регіонів, та розробці пропозиції щодо її модернізації задля активізації міжрегіонального співробітництва.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ефективність розвитку економіки регіону напряму залежить від формування розвинутої системи виробничої інфраструктури. Вона створюється для надання виробничих послуг та забезпечення матеріального обігу в національній і регіональній економіці, а також слугує виразу інтересів матеріального виробництва та промисловості, стимулюючи чи де стимулюючи розвиток відповідних територій.

Стан виробничої інфраструктури визначається розвиненістю регіону, і, навпаки, саме ця залежність є головним чинником припливу капіталовкладень до основних виробничих та соціальних об'єктів на даній території, у т.ч. в інфраструктуру, хоча між напрямками інвестування є різниця. «На відміну від інвестицій у галузі промислового виробництва, інвестиції в розвиток інфраструктури мають загальногосподарське значення, оскільки створення

інфраструктурних об'єктів приносить більший народногосподарський ефект, ніж витрати на їх формування. Всебічний розвиток виробничої інфраструктури сприяє прискоренню обороту матеріальних ресурсів, зниженню витрат сировини тощо» [1, с. 10]. Це мультиплікує активізацію підприємницької активності та, відповідно, стимулює створення нових міжрегіональних зв'язків та укріплення уже існуючих.

Враховуючи взаємообумовленість цих процесів необхідно застосувати комплексний підхід до визначення напрямів модернізації виробничої інфраструктури з метою розвитку міжрегіонального співробітництва, виходячи з наявних проблем першого та перспектив змін другого при їх вирішенні. Це передбачає, у першу чергу, виявлення передумов кількісних та якісних трансформацій інфраструктури.

На основі аналізу сучасного стану розвитку регіонів України [2-5] та систематизації наукових джерел [6-14] було визначено проблеми та загрози для нормального функціонування виробничої інфраструктури регіонів, основні з яких представлено на рисунку 1.

Проведений аналіз стану розвитку виробничої інфраструктури показав, що протягом усього часу існування українська держава відчуває дефіцит якісних її об'єктів. Тобто сформована раніше інфраструктура не в змозі вирішувати поставлені перед нею завдання щодо зростання виробництва в регіонах чи його безперебійного функціонування за всіма напрямками. Неузгодженість дій окремих інституцій та суб'єктів виробничої інфраструктури створює додаткові перепони трансформації комплексу та активізації за рахунок цього міжрегіонального співробітництва. Тому основні напрями модернізації не можуть бути впроваджені без урахування принципу комплексності. Необхідно знайти оптимальний варіант взаємодії, що дає змогу взаємоузгодити потреби економік окремих регіонів та трансформаційних можливостей і напрямів розвитку інфраструктурних галузей на основі міжгалузевого та міжрегіонального підходу до формування регіональних стратегій розвитку і планів (програм) з їх реалізації, у т.ч. з вирішенням питань недостатнього фінансування та неефективного використання виділених коштів.

Відповідно до Порядку розроблення регіональних стратегій розвитку та для вирішення поставлених задач пропонується такий комплекс заходів, який оформлено у вигляді організаційної моделі модернізації виробничої інф-

раструктури (рис. 2). В її межах на першому етапі (на рисунку визначено за допомогою $\Rightarrow$) за запитом Міністерства інфраструктури України (МІУ) Обласні державні адміністрації (ОДА) починають роботу зі збору інформації від економічних суб'єктів регіону щодо пропозицій з розвитку виробничої інфраструктури даної території. Пропонується доручити організацію такого процесу Агенції регіонального розвитку, яка в межах своїх повноважень та зацікавленості, якнайкраще зможе провести таке опитування та виділити головні проекти, реалізація яких принесе найбільшу суспільну користь. Зібрана таким чином інформація від суб'єктів господарювання, Торговельно-промислової палати, місцевих органів влади, громадських організацій передається до ОДА, яка виконує остаточне оформлення пропозицій до МІУ.

Паралельно із цим аналогічна робота проводиться серед підвідомчих установ МІУ.

Метою отримання пропозицій від майбутніх учасників таких проектів є формування інформації не тільки про потреби, а й про наявні і передбачувані можливості трансформацій.

На другому етапі починається робота фахівців Міністерства інфраструктури з формування проектів програм за представленими даними, окремо за кожним регіоном та по країні в цілому (дії визначено $\Rightarrow$). Перше наближення проекту передається на узгодження з відповідними ОДА, внесення виправлень та визначення остаточного переліку заходів, за якими буде відбуватися програмування ($\rightarrow$).

На наступному етапі має бути вирішена найскладніша проблема реформування інфраструктурного комплексу – пошук джерел фінансування. Функціональне навантаження інституцій та інших суб'єктів на ньому різне, хоча всі дії означені в моделі однаковими стрілками ($\rightarrow$).

Рис. 1. Основні проблеми розвитку виробничої інфраструктури регіонів

Недостатність бюджетного фінансування інвестицій в інфраструктуру може бути частково компенсована запровадженням програм державно-приватного партнерства (далі – ДПП). Україна, за дослідженнями І.К. Чукаєвої [13], має достатньо високий потенціал використання різноманітних форм і моделей ДПП для процесів модернізації виробничої інфраструктури, але практика його впровадження перебуває у стадії становлення. За період 1992–2011 років за ДПП було реалізовано 25 інфраструктурних проекти на суму майже 12 млрд дол. США.

В Україні підтримкою програм державно-приватного партнерства займається значна кількість громадських об'єднань та недержавних фондів, наприклад Асоціація міст України, USAID, Фонд Східна Європа тощо. У 2015 році прийнято зміни до Законів «Про державно-приватне партнерство» [14] та «Про концесії» [15] щодо зняття регуляторних бар'єрів для розвитку державно-приватного партнерства та стимулювання інших механізмів залучення інвестиційних капіталовкладень в Україні. Тому застосування цього механізму дасть змогу залучити додаткові інвестиційні ресурси для реалізації Програми розвитку виробничої інфраструктури.

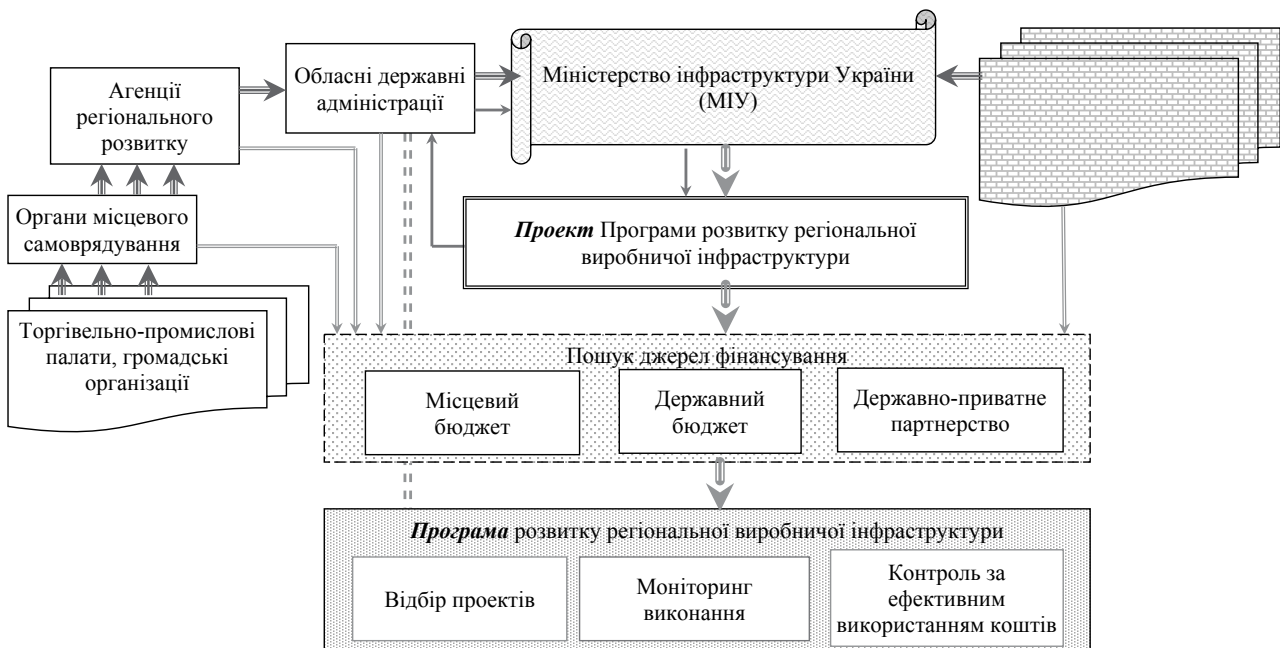
Після визначення можливих обсягів фінансування Програм формується їхній остаточ-

ний склад. Після завершення процедур їх офіційного затвердження починається процес їх реалізації, у перебіг якого, так само, необхідно внести зміни. У першу чергу це стосується процесу відбору проектів. Вище було зазначено відсутність чітких критеріїв їх відбору, які мають бути детально прописаними (як, наприклад, при держзакупівлях за системою Prozorro). Окрім того, передбачено участь у складі конкурсної комісії представників ОДА відповідних регіонів (дії визначено ==>).

Проведення моніторингу виконання Програм має відбуватися за системою показників, які, так само, комплексно мають визначатися Міністерством інфраструктури України та оприлюднюватися на сайті. Прозорість інформації стане тим запобіжним чинником, що допоможе у підвищенні контролю за ефективністю використання коштів.

Кінцевим результатом даної моделі є розробка Програми розвитку виробничої інфраструктури регіонів. Її застосування дасть змогу вирішити такі завдання:

- узгодити Регіональні стратегії розвитку та заходи щодо розвитку виробничої інфраструктури регіонів та країни;
- забезпечити активну роль державного регулювання у трансформаціях виробничої інфраструктури регіонального та національного рівнів;

⇒ – збір, систематизація та формування пропозицій для складання програми; ⇔ – формування проекту програми, внесення виправлень (узгоджених коригувань) до проекту, визначення остаточного переліку заходів та джерел фінансування; → – узгодження остаточного варіанту проекту програми; ⇨ – пошук та залучення інвесторів, закладення асигнувань в бюджет; ==> – спільна участь у відборі проектів

Рис. 2. Організаційна модель модернізації регіональної виробничої інфраструктури

– забезпечити принцип децентралізації щодо вирішення пріоритетних напрямів розвитку інфраструктури;

– пошук найефективніших інфраструктурних проектів щодо модернізації виробничої інфраструктури;

– при виборі проектів оцінити привабливість варіантів використання послуг виробничої інфраструктури регіону чи більш дешевих і доступних послуг міжрегіонального інфраструктурного комплексу;

– врахувати при плануванні розвитку інфраструктури регіону найважливіших складових: ресурсної, організаційної та інноваційної;

– забезпечити ефективний контроль за виконанням прийнятих програм та відповідне реагування на виявлені факти відхилень чи зловживань.

Як складова Стратегії регіонального розвитку ця Програма закладає нові підходи до трансформації інфраструктури, враховуючи міжгалузевий та міжрегіональний підходи. Її наявність дозволить сформуванню єдиного бачення щодо реформування всіх галузей виробничої інфраструктури як єдиного комплексу, зібравши разом всі проекти та джерела фінансування. Окрім того, вона дозволяє врахувати інтереси замовників і користувачів виробничою інфраструктурою регіону (територіальні громади) та виконавців (підвідомчі організації та державні підприємства МІУ).

Висновки з цього дослідження. Основною проблемою завданням виробничої інфраструктури регіону є формування тісних економічних зв'язків між підприємствами, з метою їх інтеграції до його єдиної територіальної виробничої системи задля зростання рівня життя населення. Однак, незважаючи на провідну роль виробничої інфраструктури щодо виробництва, в Україні її розвитку за всі роки незалежності приділялася незначна увага, що призвело до виникнення низки проблем.

Для комплексного вирішення завдання розроблено організаційну модель модернізації виробничої інфраструктури, яка через механізм розробки та реалізації Програми розвитку виробничої інфраструктури регіонів закладає нові підходи до трансформації інфраструктури, враховуючи міжгалузевий та міжрегіональний підходи, формуючи єдине бачення щодо реформування всіх галузей виробничої інфраструктури як єдиного комплексу, дозволяючи врахувати інтереси її замовників, користувачів та виконавців.

Її впровадження дасть змогу регіональним та національній економіці в результаті трансформації отримати розвинуту інфраструктуру, що забезпечить відтворення якісних транспортних, логістичних, будівельних та інформаційних послуг, а також вирішити набагато більше проблем соціально-економічного розвитку, стимулюючи міжрегіональне співробітництво.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ферару Г.С. Методические подходы к оценке эффективности функционирования производственной инфраструктуры региона в контексте разработки стратегии ее развития / Г.С. Ферару, А.С. Долгов // Региональная экономика: теория и практика. – 2014. – № 17(344) – С. 9-15.
2. Отчет о конкурентоспособности регионов Украины 2013: навстречу економічному росту и процветанию [Електронний ресурс] / Фонд «Ефективне управління». – Режим доступу : http://competitiveukraine.org.ua/uploadfiles/ckfinder/files/reports/2013/FEG_report_2013_body_rus.pdf.
3. Статистичний збірник «Регіони України за 2014 рік» / за ред. І.М. Жук. – К. : Державна служба статистики України, 2015. – Ч. 2. – 681 с.
4. Бєлов М.А. Управління виробничою інфраструктурою : навч. посіб. / М.А. Бєлов, О.В. Антонєць. – К. : КНЕУ, 1997. – 208 с.
5. Веремчук А. Проблеми державного управління виробничою інфраструктурою та шляхи їх вирішення / А. Веремчук // Ефективність державного управління : збірник наукових праць Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президенті України / за заг. ред. чл.-кор. НАН України В.С. Загорського, доц. А.В. Ліпенцева. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2013. Вип. 37. – С. 436-442.
6. Жаворонков В.О. Теоретичні засади діагностики транспортної інфраструктури регіону: інституціональний підхід / В.О. Жаворонков // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності. – 2013. – Вип. 1(2). – С. 28-32.
7. Засади модернізації виробничої інфраструктури України : колект. монографія / І.К. Чукаєва, Б.З. Піріашвілі, Б.П. Чиркін, О.І. Никифорок, В.М. Карпов; ред.: Б.З. Піріашвілі, О.І. Никифорок; НАН України, Ін-т економіки та прогнозування. – Київ, 2014. – 275 с.

8. Чукаєва І.К. Виробнича інфраструктура: сутність та проблеми її розвитку / І.К. Чукаєва, В.П. Овчинникова // Формування ринкових відносин в Україні. – 2013. – № 4(143). – С. 98-101.
9. Загній О.Г. Пріоритетні напрями модернізації виробничої інфраструктури / О.Г. Загній // Формування ринкових відносин в Україні. – 2013. – № 10(149). – С. 24-28.
10. Дейнеко Л.В. Інвестиційна привабливість виробничої інфраструктури агропродовольчої сфери / Л.В. Дейнеко, Т.В. Стройко // Економіка та прогнозування. – 2012. – № 4. – С. 73-81.
11. Ахромкін Є.М. Диспропорції у промисловому розвитку регіону : монографія / Ахромкін Є.М., Кудріна О.Ю., Тарабановська С.В., Хмельницька О.І. – Луганськ : СНУ ім. В. Даля, 2013. – 180 с.
12. Біла С.І. Вплив глобалізації на формування диспропорцій регіонального розвитку в Україні / С.І. Біла // Стратегічні пріоритети. – 2011. – № 1(18). – С. 13-20.
13. Чукаєва І.К. Роль державно-приватного партнерства в модернізації виробничої інфраструктури / І.К. Чукаєва // Формування ринкових відносин в Україні. – 2013. – № 6(145). – С. 3-7.
14. Про державно-приватне партнерство : Закон України від 01.07.2010 № 2404-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2404-17>.
15. Про концесії : Закон України від 16.07.1999 № 997-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/997-14>.

Оцінка розвитку аграрного сектору Закарпатської області в умовах ризиків

Дем'ян Я.Ю.

старший викладач кафедри економіки, управління та інженерії
Мукачівського державного університету

У статті розглянуто особливості національної аграрної політики. Проаналізовано сучасний стан розвитку агропромислового сектору Закарпатської області, обґрунтовано актуальність розвитку сільського господарства для підвищення соціально-економічного розвитку сільських територій та необхідність залучення прямих іноземних інвестицій для сталого розвитку аграрного сектору області.

Ключові слова: регіон, аграрний сектор, аграрна політика, економічний розвиток, інвестиції, ризики.

Дем'ян Я.Ю. ОЦЕНКА РАЗВИТИЯ АГРАРНОГО СЕКТОРА ЗАКАРПАТСКОЙ ОБЛАСТИ В УСЛОВИЯХ РИСКОВ

В статье рассмотрены особенности национальной аграрной политики. Проанализировано современное состояние развития агропромышленного сектора Закарпатской области, обоснованы актуальность развития сельского хозяйства для повышения социально-экономического развития сельских территорий и необходимость привлечения прямых иностранных инвестиций для устойчивого развития аграрного сектора области.

Ключевые слова: регион, аграрный сектор, аграрная политика, экономическое развитие, инвестиции, риски.

Demian Ya.Yu. EVALUATION OF THE AGRICULTURAL SECTOR TRANSCARPATHIAN REGION UNDER RISK

The article describes the features of the national agricultural policy. The current state of development of the agricultural sector of the Transcarpathian region, the urgency of agricultural development to improve the socio-economic development of rural areas and the need to attract foreign direct investment for sustainable development of the agricultural sector of the region.

Keywords: region, the agricultural sector, agricultural policy, economic development, investment risks.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Від розвитку аграрного сектору залежить нормальне функціонування всього господарства країни і добробут людей. В умовах ризиків аграрний сектор економіки характеризується досить специфічними відносинами, тому що вони виникають із приводу привласнення й використання землі як основного фактору виробництва, що, своєю чергою, і відрізняє аграрний сектор від секторів економіки.

Найголовнішою відмінністю ведення агропромислового виробництва на Закарпатті є домінування сільського населення у загальній чисельності населення області, яке, за даними Державної служби статистики України [1], становить 63% (31,9% по Україні); трансформування земель до приватного сектора, внаслідок чого площі землекористування цієї категорії виробників зросли у декілька разів; обмеженість земель сільськогосподарського призначення. Область залишається найменш забезпеченою земельними ресурсами сільськогосподарського призначення і в розрахунку на одного жителя припадає 0,32 га сільгоспугідь.

В умовах перебудови регіональної економіки гострою проблемою є недостатній розвиток аграрного сектору та потреба у великих іноземних інвестиціях для сільського господарства. При залученні прямих іноземних інвестицій можливі розв'язання завдань структурної трансформації, розвиток імпортозамінних виробництв і поступове нарощування експортного потенціалу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням об'єктивної оцінки стану аграрного сектору України та визначенням основних напрямів його подальшого розвитку приділена значна увага в роботах багатьох вітчизняних дослідників. Так, різні аспекти порушеної проблеми висвітлюються в роботах таких провідних учених, як В.М. Алексійчук, В.Г. Андрійчук, О.В. Боднар, О.Г. Булавка, Ю.П. Воскобійник, О.Є. Гудзь, М.Я. Дем'яненко, Г.В. Спаський, М.І. Стегней та ін. Водночас проблема визначення ключових напрямів подальшого розвитку аграрного сектору потребує поглибленого вивчення.

Вклад основного матеріалу дослідження. Аграрний сектор економіки України є системоутворюючою складовою частиною

національної економіки, яка формує основні засади збереження суверенності держави, соціально-економічної основи розвитку сільських територій. За рівнем розвитку сільського господарства регіони України неоднорідні. У 2011 р. найменший показник валової продукції сільського господарства спостерігався в Закарпатській області (4 045 млн. грн.), найбільший – у Вінницькій області (15 065 млн. грн.), що майже в 3,7 рази більше. У 2012 р. найменший показник валової продукції сільського господарства так і залишився в Закарпатській області (4 207 млн. грн.), а найбільший – у Київській (14 791 млн. грн.), інтервал розмаху зменшився до 3,5 разів. У 2013 р. ситуація в Закарпатській області не покращилася. Переважна більшість регіонів виробляють сільгосппродукцію в діапазоні від 6 900 млн. грн. до 9 600 млн. грн. [2]. Тобто Закарпатська область має найменший показник валової продукції сільського господарства серед регіонів України.

За даними Державної служби статистики України [1], у Закарпатській області порівняно із середніми показниками по країні та середніми показниками інших областей природно-економічної зони (Лісостеп), ситуація складна: прибутки на 100 га сільськогосподарських угідь – 12,3 тис. грн. (у середньому по Україні – 56,2, по Лісостепу – 60,2 тис. грн.), у рослинництві – 17,3 тис. грн. (у середньому по Україні – 50,6 тис. грн., по Лісостепу – 52,7 тис. грн.), тваринництво збиткове – -5 (у середньому по Україні – 5,6 тис. грн., по Лісостепу – 7,4 тис. грн.). Рівень рентабельності сільського господарства у Закарпатській області – 6,7% (у середньому по Україні – 22,6%, по Лісостепу – 19,3%), у рослинництві – 5,7% (у середньому по Україні – 26,1%, по Лісостепу – 22,5%), тваринництво збиткове – -2,8% (у середньому по Україні – 9,4%, по Лісостепу – 11,3%).

Агропромисловий комплекс України, зокрема сільське господарство, функціонують

у незавершеному та малокерованому ринковому середовищі, за невідповідного матеріально-технічного постачання, зі значними проблемами фінансово-кредитного забезпечення та в умовах виникнення непередбачуваних ризиків. Невідкладним є вирішення проблем функціонування аграрного ринку продовольства, повне підпорядкування його вимогам Світової організації торгівлі та інтеграції його у світове господарство [3].

У Закарпатській області низька землезабезпеченість: на одного жителя припадає 0,36 га сільськогосподарських угідь, у тому числі 0,15 га ріллі, що, відповідно, у 2,4 та 4,3 рази менше, ніж у середньому по країні. У користуванні всіх категорій господарств області знаходиться 452,0 тис. га сіножатей та пасовищ. Область має 13,8 тис. га плодючих насаджень, садів – 13,0 тис. га, виноградників – 4,7 тис. га. Сільське господарство поряд із промисловістю займає провідне місце в економіці області, у ньому створюється близько 14% валового регіонального продукту, водночас тут у декілька разів менше, ніж у промисловості, зосереджено основних фондів. На сільськогосподарських підприємствах зайнято 3,3% працюючих, в особистих підсобних господарствах – третина економічно активного населення. Область виробляє 2,1% валової продукції сільського господарства України [1].

В аграрному секторі здійснено перерозподіл власності на землю і майна на користь селянських особистих господарств, де виробляється більше від 96% валової продукції сільського господарства.

В умовах ризиків потрібно приділити увагу розвитку фермерських господарств, яких у Закарпатській області нараховується 1 644. Держава повинна запровадити заходи, які б сприяли збільшенню кількості господарств такого типу.

Динаміка темпів виробництва валової продукції сільського господарства Закарпатської області показана в табл. 1.

Таблиця 1

**Динаміка темпів виробництва валової продукції сільського господарства
Закарпатської області (% , 1990 р.=100)**

Показники	2000	2001	2002	2004	2006	2008	2011	2013
Особисті підсобні господарства	132,7	145,8	149,0	152,1	148,7	150,1	154,3	155,9
Сільськогосподарські підприємства	10,6	12,8	13,0	14,2	9,4	11,5	12,10	9,7
Всі категорії господарств	77,8	77,8	88,3	90,1	89,0	90,7	96,7	97,1

Джерело: статистичний щорічник Закарпатської області за 2000–2013 рр. / Головне управління статистики в Закарпатській області. – Ужгород, 2014 р.

Збільшення виробництва валової продукції сільського господарства відбувається переважно за рахунок особистих селянських господарств, що обумовлено відсутністю державної підтримки, недостатньою інфраструктурою аграрного ринку, низьким рівнем забезпеченості основними засобами.

У структурі сільськогосподарського виробництва тваринництво складає 52,9%, рослинництво – 47,1%. Головними видами сільськогосподарської продукції є картопля, фрукти, ягоди, виноград, овочі (ранні і надранні), у виробництві яких область забезпечує себе повністю. Із технічних культур – тютюн. У Закарпатті – добре розвинуті садівництво та виноградарство.

Серед галузей тваринництва провідними є м'ясне скотарство, свинарство, вівчарство, птахівництво. Протягом 2005 – 2013 рр. відбувалося скорочення поголів'я худоби і птиці по всіх категоріях господарств, проте переважно за рахунок сільськогосподарських підприємств, а в господарствах населення ці показники значно зросли навіть порівняно з 1990 р.

У 2013 р. поголів'я ВРХ у всіх категоріях господарств зменшилося порівняно з 1990 р. у 2,5 рази, у тому числі в сільськогосподарських підприємствах – у 47,6 рази, поголів'я корів – на 38,1%, або в 26,9 разів, свиней – на 20,0%, або в 2,4 рази, овець та кіз – у 2,0 та у 10,8 рази відповідно.

В Україні майбутнє сільського господарства – за розвитком органічного землеробства [4]. На території України розташовано до 8 млн. га екологічно чистих чорноземних земель, доступна сільськогосподарська робоча сила, низький рівень використання пестицидів і хімічних добрив.

Більшість українських органічних господарств розташовані в Одеській, Херсонській, Полтавській та Вінницькій областях. Площі українських сертифікованих органічних господарств, як і в більшості країн Європи, коливаються за своїми розмірами від кількох гектарів до десятків тисяч гек-

тарів ріллі. За останні роки спостерігається тенденція наповнення внутрішнього ринку вітчизняною органічною продукцією за рахунок налагодження власної переробки органічної сировини. Зокрема, це крупи, соки, сиропи, повидло, сухофрукти, мед, м'ясні та молочні вироби [5–7].

Для Закарпатської області розвиток органічного землеробства повинен стати пріоритетним завданням розвитку аграрного виробництва на найближчі роки. Підтримку та розвиток аграрного сектору області в кризових умовах можна забезпечити шляхом диверсифікації доходів у сільській місцевості, поліпшення якості аграрної продукції та її маркетингу, дотримання базових стандартів захисту навколишнього природного середовища, навчання новим технологіям.

Доцільно погодитися з думкою науковців, які стверджують, що в умовах виникнення непередбачуваних ризиків виробничо-економічний, інноваційний, трудовий, природно-ресурсний потенціали розвитку Закарпатської області не відтворюються на необхідному кількісному та якісному рівні, що потребує збільшення обсягів відтворювальних інвестицій як основного чинника розвитку області [8; 9].

Висновки. Отже, на тлі поліпшення деяких економічних показників у цілому стан аграрного сектору в Закарпатській області кризовий, тому основними завданнями аграрної політики регіону є завершення реформування в аграрному секторі.

Значну роль повинна відігравати інноваційна діяльність, пріоритетним напрямом розвитку якої є впровадження найбільш перспективних агротехнологій та на цій основі підвищення продуктивності виробництва.

Україна повинна розвивати виробничі потужності сільського господарства, щоб у найближчі декілька років вітчизняна сільськогосподарська продукція могла вийти на світовий ринок і конкурувати з продукцією іноземних виробників.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrstat.gov.ua>.
2. Сільське господарство України 2013 : стат. зб. / За ред. Ю.М. Остапчука. – К. : Державна служба статистики України, 2014. – 336 с.
3. Спаський Г.В. Напрями залучення іноземних інвестицій в АПК Закарпаття / Г.В. Спаський // Економіка АПК. – 2004. – № 5. – С. 83–86.
4. Стегней М.І. Сучасний рівень органічного виробництва в контексті екологічно сталого розвитку сільських територій України / М.І. Стегней // Економіст. – 2014. – № 11. – С. 109–111.
5. Стегней М.І. Розвиток агропродовольчого ринку як інструмент соціально-економічного піднесення укра-

їнського села / М.І. Стегней // Вестник Национального технического университета «ХПИ». – 2012. – № 13. – С. 129–133.

6. Іртищева І.О. Оцінка параметрів сучасного рівня екологічно сталого розвитку сільських територій / І.О. Іртищева, Т.В. Стройко, М.І. Стегней // Економіст. – 2014. – № 12. – С. 53–57.

7. Іртищева І.О. Фактори та особливості екологічно сталого розвитку сільських територій в умовах глобальних викликів / І.О. Іртищева, Т.В. Стройко, М.І. Стегней // Актуальні проблеми економіки. – 2015. – № 1. – С. 302–310.

8. Мікловда В.П. Життєздатний економічний розвиток регіону : [монографія] / В.П. Мікловда, С.С. Слава, С.В. Сембер, В.В. Гоблик. – Ужгород : Ліра, 2009. – 432 с.

9. Гоблик В.В. Спільні транскордонні регіони України та ЄС: зовнішньоекономічний аспект : [монографія] / В.В. Гоблик ; Нац. акад. наук України, Ін-т регіон. дослідж. – Львів : [б. в.], 2012. – 304 с.

Розвиток сфери життєзабезпечення в міських агломераціях: інноваційно-інвестиційні аспекти

Мельникова М.В.

доктор економічних наук, доцент,
Інститут економіко-правових досліджень
Національної академії наук України

Градобоєва Є.С.

кандидат економічних наук,
Інститут економіко-правових досліджень
Національної академії наук України

У статті розглянуто сучасні проблеми розвитку сфери життєзабезпечення міських агломерацій. Узагальнено технологічні та організаційно-економічні особливості підприємств цієї сфери. Проаналізовано джерела фінансування проектів розвитку комунальної інфраструктури в міських агломераціях. При цьому враховано умови реформування системи місцевого самоврядування та децентралізації влади в Україні. Розроблено пропозиції, які забезпечать прийняття інноваційно-інвестиційних рішень для розвитку сфери життєзабезпечення в міських агломераціях.

Ключові слова: сфера життєзабезпечення, міські агломерації, розвиток, інновації, інвестиції.

Мельникова М.В., Градобоєва Е.С. РАЗВИТИЕ СФЕРЫ ЖИЗНЕОБЕСПЕЧЕНИЯ В ГОРОДСКИХ АГГЛОМЕРАЦИЯХ: ИННОВАЦИОННО-ИНВЕСТИЦИОННЫЕ АСПЕКТЫ

В статье рассмотрены современные проблемы развития сферы жизнеобеспечения городских агломераций. Обобщены технологические и организационно-экономические особенности предприятий этой сферы. Проанализированы источники финансирования проектов развития коммунальной инфраструктуры в городских агломерациях. При этом учтены условия реформирования системы местного самоуправления и децентрализации власти в Украине. Разработаны предложения, которые обеспечат принятие инновационно-инвестиционных решений для развития сферы жизнеобеспечения в городских агломерациях.

Ключевые слова: сфера жизнеобеспечения, городские агломерации, развитие, инновации, инвестиции.

Melnykova M.V., Gradoboieva Ye.S. DEVELOPMENT SPHERE OF LIFE SUPPORT IN URBAN AGGLOMERATIONS: INNOVATION AND INVESTMENT ASPECTS

The article deals with modern problems of development of the sphere of life support urban agglomerations. Technological, organizational and economic features enterprises of this sector were summarized. Sources of financing of municipal infrastructure projects in urban agglomerations were analyzed. The analysis takes into account the conditions of reforming the system of local government and the decentralization of power in Ukraine. Proposals have been developed that will ensure the adoption of innovation and investment decisions for the development of the sphere of life support in the urban agglomerations.

Keywords: the sphere of life support, urban agglomerations, development, innovations, investments.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Сфера життєзабезпечення має серйозний вплив на функціонування та життєдіяльність великих міст і агломерацій. Підприємствами зазначеної сфери надаються послуги, пов'язані із функціонуванням житлового об'єкту, розвитком інфраструктури та благоустроєм території проживання, задоволенням побутових потреб населення. Забезпечення якості надання зазначених послуг багато в чому залежить від упровадження технічних, технологічних, організаційних інновацій шляхом реалізації відповідних проектів та залучення інвестицій для їх фінансування.

Отже, дослідження проблем запровадження інноваційно-інвестиційної моделі розвитку підприємств сфери життєзабезпечення та стимулювання їх інноваційної, інвестиційної і енергозберігаючої активності є особливо актуальним. Це обумовлено як практично вичерпаним потенціалом екстенсивного розвитку, так і необхідністю вирішення завдань державної політики щодо розвитку інноваційної інфраструктури міст, упровадження і використання енергоефективного та ресурсозберігаючого обладнання в діяльності підприємств сфери життєзабезпечення, як задекларовано у Державній стратегії регіонального розвитку на період до 2020 р. (далі – Державна стратегія) [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як свідчить аналіз існуючого доробку із досліджуваної проблематики, найбільшу увагу науковцями приділено процесу формування та розвитку міських агломерацій, їх ресурсному потенціалу, можливостям міжмуниципального співробітництва [2–6], аналізу закономірностей забезпечення ефективного управління витратами та оцінці можливостей упровадження механізмів фінансового менеджменту на підприємствах житлово-комунальної сфери, обґрунтуванню способів активізації їх інноваційно-інвестиційного розвитку та підвищення інвестиційної привабливості окремих галузей сфери життєзабезпечення [7–12]. Попри жвавий дослідницький інтерес до проблематики розвитку економіки міських агломерацій, функціонування й розвитку сфери життєзабезпечення, низка питань залишається й досі недостатньо дослідженою. Зокрема, це стосується перспектив інноваційно-інвестиційного розвитку підприємств сфери життєзабезпечення в рамках міських агломерацій з урахуванням розширення повноважень місцевого самоврядування та децентралізації влади в Україні, що підкреслює актуальність і своєчасність дослідження та визначає його мету.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є обґрунтування пропозицій щодо впровадження інновацій та залучення інвестицій у розвиток сфери життєзабезпечення міських агломерацій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як зазначено у Державній стратегії, процес формування та реалізації державної політики регіонального розвитку має базуватися на засадах формування механізму деконцентрації та децентралізації державних повноважень [1]. При цьому відзначається, що концентрація економічної активності в містах України потребує від органів місцевого самоврядування прийняття рішень, спрямованих на відповідну та швидку реакцію на процеси міської агломерації. Міські агломерації, що поєднують компактно розміщені на певній території поселення шляхом установаження і розвитку тісних економічних і культурних зв'язків, займають провідне місце в структурі економіки України. Цими високо урбанізованими утвореннями, які займають лише 10% території України, виробляється близько трьох чвертей ВВП, у них проживає дві третини населення, зосереджена значна частина основних виробничих фондів, залучається багато інвестицій, включаючи іноземні [2].

Серед основних умов розвитку агломерацій дослідниками виокремлено наявність правової площини та інфраструктури, об'єднаної в єдину мережу, що надає можливість отримати і скористатися так званим «інфраструктурним ефектом», який проявляється у зростанні економічної віддачі від реалізації проектів розвитку виробничої, інженерної, соціальної інфраструктур [3, с. 360; 4, с. 102].

У рамках чинної правової площини (закони України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР, «Про співробітництво територіальних громад» від 17 червня 2014 р. № 1508-VII, «Про добровільне об'єднання територіальних громад» від 5 лютого 2015 р. № 157-VIII) потенціал міських агломерацій може бути використаний завдяки поглибленню співробітництва між територіальними громадами. Також відправним пунктом для стимулювання громад до об'єднання та формування спроможних територіальних громад через механізм переходу бюджетів об'єднаних громад на прямі міжбюджетні відносини з державним бюджетом став Закон України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин» від 28 грудня 2014 р. № 79-VIII.

Дослідження зарубіжних вчених-економістів дають змогу дійти висновку, що підвищення рівня урбанізації та активізація процесів міської агломерації можуть полегшити децентралізацію управління територією, сприятимуть розвитку інфраструктури за рахунок розширення управлінських, організаційних та фінансових можливостей органів місцевого самоврядування для стимулювання співробітництва територіальних громад, партнерства влади та бізнесових структур при розв'язанні спільних проблем розвитку, зокрема реалізації інфраструктурних проектів у сфері життєзабезпечення [7, с. 288–289, 293, 8, с. 24].

Під час реалізації інфраструктурних проектів у сфері життєзабезпечення необхідно враховувати техніко-технологічні та організаційно-економічні особливості комунальних підприємств. До техніко-технологічних особливостей відносяться: використання складної інженерної інфраструктури, нерозривність або чітка послідовність процесів виробництва, передачі та споживання послуг, неможливість компенсації послуг, що не отримано споживачем у певний період часу, за рахунок більш інтенсивного надання їх в інший період.

Зміст та причини виникнення організаційно-економічних особливостей підприємств сфери життєзабезпечення розкрито в табл. 1.

Організаційно-економічні особливості підприємств сфери життєзабезпечення

Зміст	Причина виникнення
Різноманітність форм власності підприємств, що надають житлово-комунальні послуги	Законодавство України не обмежує можливість надання житлово-комунальних послуг залежно від форм власності підприємств сфери життєзабезпечення
Обмеженість прав власності на інженерні комунікації	Основні інженерні комунікації знаходяться в комунальній або загальнодержавній власності
Високий ступінь монополізації діяльності підприємств сфери життєзабезпечення	Велика кількість мережевих споруд комунальної інфраструктури і пряма прив'язка до споживачів житлово-комунальних послуг обумовлює неефективність їх надання декількома постачальниками
Контрольовані державою доходи підприємств	Через систему ціно-, тарифоутворення і нормування контролю послуг
Нееластичність попиту на житлово-комунальні послуги	Неможливість споживачів відмовитися від споживання послуг на тривалий термін
Висока енергомісткість виробництва та надання житлово-комунальних послуг	Значна залежність від кон'юнктури енергоринку та національної тарифної політики

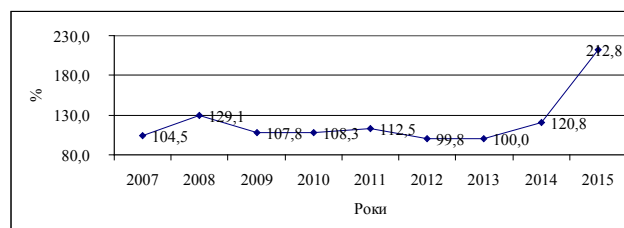
Зазначені особливості підприємств сфери життєзабезпечення обумовлюють підходи до впровадження інновацій та залучення інвестицій для реалізації інфраструктурних проектів у рамках міських агломерацій. Залучення інвестиційних ресурсів для реалізації інфраструктурних проектів виступає важливим завданням органів місцевого самоврядування, оскільки розвиток інфраструктури серйозно впливає на динаміку розвитку міста і рівень його конкурентоспроможності. При цьому необхідно враховувати те, що наразі комунальна інфраструктура українських міст і агломерацій характеризується зношеністю мереж, їх аварійним станом, наявністю збоїв в енерго- і водопостачанні, відсутністю необхідних площ для виробничого і житлового будівництва, високим рівнем енергомісткості виробництва та надання комунальних послуг.

Інфраструктурні проекти в рамках міських агломерацій здійснюються на засадах економічної взаємодії між територіальними громадами. Відповідно до законодавства, економічна взаємодія між територіальними громадами може здійснюватися у формі співробітництва та партнерства з дотриманням відповідних принципів (добровільності взаємних стосунків, тривалості в часі та визначеності в просторі, економічної взаємної вигоди, взаємного обміну ресурсами, можливості делегування повноважень) [6].

Важливою умовою реалізації інфраструктурних проектів є наявність фінансового забезпечення. При цьому основними джерелами фінансування є:

- власні кошти комунальних підприємств, одержувані за рахунок тарифів;
- кошти державного бюджету та місцевих бюджетів розвитку;
- кошти приватних інвесторів, які залучаються шляхом державно-приватного партнерства.

Що стосується тарифу як джерела фінансування інвестицій в комунальну інфраструктуру, то необхідно констатувати, що в умовах постійно зростаючої вартості сировинних та паливно-енергетичних ресурсів для виробництва і транспортування житлово-комунальних послуг, а також їх відповідного дорожчання протягом останніх років поспіль (рис. 1) в Україні спостерігається доволі низький рівень платіжної дисципліни.

Рис. 1. Індекс споживчих цін на житло, воду, електроенергію, газ та інші види палива в Україні (у %, грудень до грудня попереднього року)

Джерело: складено на основі [13]

Так, згідно з даними Державної служби статистики України, на кінець грудня 2015 р. заборгованість населення за житлово-комунальні послуги склала 8 829,1 млн. грн. [13]. У січні-грудні 2015 р. населенням України

сплачено за житлово-комунальні послуги 95,4% нарахованих за цей період сум.

Слід також зазначити, що в більшості міст України не досягнуто стовідсоткового відшкодування тарифами фактичної собівартості послуг. За даними Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, на 01.01.2016 р. лише фактична собівартість послуги теплопостачання відшкодована тарифами в більшості міст [14]. Водночас собівартість послуги водопостачання відшкодована тарифами по всіх категоріях споживачів (населення, комерційні споживачі) лише в п'яти містах, а за послугою утримання будинків і прибудинкових територій стовідсоткове відшкодування собівартості послуги затвердженими тарифами досягнуто лише в семи містах.

У таких умовах господарювання підприємства сфери життєзабезпечення об'єктивно потребують державної підтримки. Це стосується питань відшкодування різниці між розміром ціни (тарифу) на житлово-комунальні послуги, що затверджувалися або погоджувалися рішенням органу місцевого самоврядування, та розміром економічно обґрунтованих витрат на їх виробництво для забезпечення беззбитковості діяльності підприємств сфери життєзабезпечення. Крім того, необхідно забезпечити співпрацю і встановлення партнерських взаємовідносин держави (в особі Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України і профільних комітетів Верховної Ради України), органів місцевого самоврядування, суб'єктів господарювання (підприємств, що надають житлово-комунальні послуги, і підприємств – постачальників ресурсів), міжнародних фінансових організацій і банківських установ. Результатом зазначеного співробітництва може стати реалізація проектів розвитку міської комунальної інфраструктури, включаючи ресурсозберігаючі та енергоефективні технології.

Щодо надання державної фінансової підтримки впровадження інноваційних механізмів розвитку та сприяння процесу модернізації міської інженерної інфраструктури на основі сучасних технологій і матеріалів, то необхідно зазначити, що продовження фінансування реформ децентралізації та енергоефективності виступає важливим бюджетним пріоритетом 2016 р. Загалом, у Державному бюджеті України на 2016 р. (з урахуванням загальнодержавних витрат) Міністерству регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального

господарства України передбачені видатки у сумі 5,8 млрд. грн. [15]. Вони розподілені таким чином: 65% – для державного фонду регіонального розвитку, 17% – на субвенцію з держбюджету місцевим бюджетам на формування та розвиток інфраструктури 159 об'єднаних територіальних громад, 12% – на реалізацію Державної цільової економічної програми енергоефективності на 2010–2016 рр. та фінансування державних житлових програм.

Що стосується коштів місцевих бюджетів розвитку, то, незважаючи на зміни в законодавстві, що стосуються розширення дохідної бази місцевих бюджетів, реального збільшення загального фонду бюджету в 2015 р. досягнуто не було, що обумовлено високим рівнем базової інфляції і базового індексу споживчих цін. Водночас із спеціального фонду, який формує бюджет розвитку, було переведено до загального фонду низку податків. У результаті реальна дохідна база місцевих бюджетів, перерахована через інфляцію, була нижчою, ніж у 2014 р. [16, с. 96–97], тому має сенс розширення дохідної бази місцевих бюджетів здійснювати за рахунок неподаткових джерел, пов'язаних із орендою та приватизацією нерухомого майна, що знаходиться в комунальній власності.

В умовах хронічної недостатності бюджетних коштів на перший план постає залучення позабюджетних джерел фінансування реалізації інфраструктурних проектів у сфері життєзабезпечення, серед яких пріоритет належить міжнародним фінансовим організаціям. У зв'язку з цим 3 лютого 2016 р. Верховна Рада України ратифікувала Фінансову угоду (проект «Програма розвитку муніципальної інфраструктури України») між Україною та Європейським інвестиційним банком. Згідно із зазначеною угодою, Європейським інвестиційним банком буде надано кредит в обсязі 400 млн. євро для реалізації державних інфраструктурних проектів у середніх і великих містах України.

Залучення коштів приватних інвесторів для реалізації інфраструктурних проектів у рамках міських агломерацій на принципах державно-приватного партнерства має особливості. Вони пов'язані з тим, що чинне законодавство про державно-приватне партнерство потребує вдосконалення. Зокрема, це стосується того, в яких формах повинно здійснюватися державно-приватне партнерство, які координаційні органи необхідно сформувати, за якими принципами консолідується ресурси, як застосовується процедура дер-

жавних закупівель та враховуються інтереси учасників. У процесі розробки та реалізації проектів державно-приватного партнерства доцільно дотримання як загальних принципів (цілеспрямованості, системності, комплексності, наявності зворотного зв'язку), так і спеціальних (збалансованості за ресурсами, узгодженості за виконавцями і термінам). При обґрунтуванні проектів необхідно здійснювати їх оцінку в трьох аспектах: технологічному (надійність і якість послуг); соціальному (доступність послуг для споживача); фінансовому (джерела фінансування). Також визначаються можливості управління техніко-технологічними, екологічними, законодавчими, соціальними, фінансовими ризиками, які можуть виникнути при реалізації проекту. Крім того, розраховується очікувана бюджетна, комерційна і соціальна ефективність проектів державно-приватного партнерства.

Залученню приватних інвестицій у розвиток сфери життєзабезпечення сприяє підвищення інвестиційної лояльності органів місцевого самоврядування для соціально відповідального бізнесу, що діє на території агломерації. Інструментами інвестиційної лояльності органів місцевої влади виступають встановлення податкових пільг для підприємств, які здійснюють соціальні інвестиції та фінансують реалізацію проектів інноваційного розвитку у сфері життєзабезпечення міських агломерацій.

Таким чином, виявлені технологічні та організаційно-економічні особливості комунальних підприємств, переваги міських агломерацій щодо концентрації ресурсів та оцінка джерел фінансування проектів дадуть змогу підвищити обґрунтованість інноваційно-інвестиційних рішень щодо розвитку сфери життєзабезпечення в рамках міських агломерацій.

Висновки з цього дослідження. На розвиток сфери життєзабезпечення в рамках міських агломерацій впливають як технологічні та організаційні особливості комунальних підприємств, що надають житлово-комунальні послуги, так і можливості скористатися агломеративним ефектом за рахунок високої концентрації ресурсів, які розташовані на території агломерації. Зазначені особливості та

можливості необхідно враховувати при впровадженні інновацій та залученні інвестицій у сферу життєзабезпечення великих міст та агломерацій.

Комунальна інфраструктура є важливою складовою частиною сфери життєзабезпечення. Інфраструктурні проекти реалізуються на засадах співробітництва або партнерства територіальних громад у рамках міських агломерацій. Джерелами фінансування проектів розвитку інфраструктури у сфері життєзабезпечення є: власні кошти комунальних підприємств (тариф); кошти державного та місцевого бюджетів; кошти приватних інвесторів.

В умовах постійного зростання цін на енергоносії та незадовільної платіжної дисципліни споживачів тариф не відшкодовує фактичну собівартість наданих житлово-комунальних послуг. Це не дає змоги інвестувати власні кошти підприємств сфери життєзабезпечення в реалізацію проектів їх інноваційного розвитку. За рахунок коштів державного бюджету фінансуються цільові програми, пов'язані з модернізацією комунальної інфраструктури об'єднаних територіальних громад у рамках децентралізації влади та впровадження енергоефективних технологій. Зміни у структурі податкових джерел місцевих бюджетів у зв'язку із децентралізацією влади призвели лише до номінального збільшення загального фонду та зменшення спеціального фонду, який є головним джерелом інвестування проектів міського розвитку.

Для залучення коштів приватних інвесторів з метою реалізації інфраструктурних проектів у рамках міських агломерацій доцільно використання механізмів державно-приватного партнерства. При цьому необхідно дотримуватися загальних та спеціальних принципів, здійснювати технологічну, соціальну та фінансову оцінку проекту, визначати ризики та розраховувати очікувану ефективність.

Подальших досліджень потребують питання пошуку додаткових джерел фінансування інвестиційних проектів інноваційного розвитку у сфері життєзабезпечення міських агломерацій на підставі адаптації зарубіжного досвіду.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 6 серпня 2014 р. № 385 // Офіційний вісник України. – 2014. – № 70. – Ст. 1966.
2. Територіальний розвиток в Україні: розвиток агломерацій та субрегіонів / Агентство США з міжнародного розвитку (USAID) в рамках Проекту «Локальні інвестиції та національна конкурентоспроможність» (USAID ЛІНК). – К., 2012. – 132 с.

3. Hans R.A. Koster Agglomeration, commuting costs, and the internal structure of cities / R.A. Koster Hans, J. Rouwendal // *Regional Science and Urban Economics*. – 2013. – № 43. – P. 352–366.
4. Олейник В. Развитие городских агломераций на современном этапе в Украине / В. Олейник, В. Тодоров // *Часопис соціально-економічної географії*. – 2014. – Вип. 17(2). – С. 100–102.
5. Тищенко О.П. Ресурсний потенціал міських агломерацій: проблеми ефективного управління / О.П. Тищенко, Н.В. Присяжнюк // *Економічний часопис-XXI*. – 2013. – № 9/10(2). – С. 3–6.
6. Развитие міжмуниципального співробітництва: вітчизняний та зарубіжний досвід / Під ред. В.В. Толкова-нова. – К. : Крамар, 2011. – 361 с.
7. *Ukraine on the Road to Europe* / Editors L. Hoffmann, F. Möllers. – Heidelberg – Berlin – NewYork: A Springer-Verlag Company «Physica-Verlag», 2001. – 343 p.
8. Annez P.C. Urban Infrastructure Finance from Private Operators: What have we Learned from Recent Experience? / P.C. Annez // *World Bank Policy Research Working Paper 4045*. – 2006. – November. – 30 p.
9. Горчакова І.А. Інвестування інноваційного розвитку підприємств житлово-комунального господарства / І.А. Горчакова, О.С. Чепурко // *Бізнес Інформ*. – 2012. – № 8. – С. 26–28.
10. Мороз Е.Г. Шляхи та способи активізації інноваційно-інвестиційного розвитку підприємств сфери водопровідно-каналізаційного господарства України / Е.Г. Мороз // *Економіст*. – 2014. – № 3. – С. 42–45.
11. Мызникова М. Жизнеспособность системы теплообеспечения как условие устойчивого развития города / М. Мызникова, Я. Ляшок, Л. Бражникова // *Устойчивое развитие*. – 2013. – № 7. – С. 67–71.
12. Рогов В.Ю. Институциональные аспекты энергосберегающих инвестиций и тарифообразования в жилищно-коммунальном хозяйстве / В.Ю. Рогов // *Известия ИГЭА*. – 2014. – № 4(96). – С. 80–90.
13. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
14. Офіційний сайт Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minregion.gov.ua/index.php?category=tp-stat>.
15. Про Державний бюджет України на 2016 рік : Закон України від 25 грудня 2015 р. № 928-VIII // Офіційний вісник України. – 2016. – № 2. – Ст. 59.
16. Економіко-правові проблеми розвитку великих міст та агломерацій в Україні : [монографія] / С.В. Богачов, М.В. Мельникова, В.А. Устименко [та ін.]. – Харків : НТМТ, 2015. – 247 с.

Ефективність застосування логістичних інформаційних систем у сфері туризму

Микуланинець С.І.

аспірант

Мукачівського державного університету

Проскура В.Ф.

доктор економічних наук,

професор кафедри менеджменту та управління економічними процесами

Мукачівського державного університету

У статті розкрито значення інформаційних технологій для розвитку народного господарства України, зокрема її туристичної сфери; розглянуто особливості застосування інформаційних систем у логістиці; визначено роль та особливості застосування логістичної інформаційної системи у сфері туристичної діяльності.

Ключові слова: інформаційні технології, логістичні інформаційні системи, туристична діяльність.

Микуланинець С.И., Проскура В.Ф. ЭФФЕКТИВНОСТЬ ПРИМЕНЕНИЯ ЛОГИСТИЧЕСКИХ ИНФОРМАЦИОННЫХ СИСТЕМ В СФЕРЕ ТУРИЗМА

В статье раскрыто значение информационных технологий для развития народного хозяйства Украины, в частности ее туристической сферы; рассмотрены особенности применения информационных систем в логистике; определены роль и особенности применения логистической информационной системы в сфере туристической деятельности.

Ключевые слова: информационные технологии, логистические информационные системы, туристическая деятельность.

Mykulanyniec S.I., Proskura V.F. EFFICIENCY OF APPLICATION LOGISTICS INFORMATION SYSTEMS IN TOURISM

The article examines importance of information technology for the development economy of Ukraine, including its tourism industry. The article explores peculiarity of the use of information systems in logistics and identified the role and singularity of logistics information system in tourism.

Keywords: information technology, logistics information systems and tourism.

Постановка проблеми у загальному вигляді. У сучасних умовах невідмінно зростає роль інформаційних технологій як важливого інструменту підвищення ефективності діяльності підприємства. Сучасні особливості створення, просування та реалізації туристичного продукту, відповідно, також зумовлюють необхідність застосування інформаційних технологій.

Використання сучасних інформаційних технологій дало змогу туристичній галузі переорієнтуватися з обслуговування одиничних груп організованих туристів на розгалужену діяльність, спрямовану на задоволення потреб тисяч індивідуальних туристів. Проте у вітчизняній туристичній галузі є певні проблеми із застосуванням новітніх інформаційних технологій, що зумовлюється низьким рівнем розвитку інформаційно-комунікаційної інфраструктури, відсутністю баз даних туристичних об'єктів в окремих регіонах, низьким рівнем комп'ютерної грамотності людей старшого віку та ін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідженнями застосування інформаційних технологій та логістичних інформаційних систем у туристичній сфері займалися такі науковці: С. Арімов, А. Бондаренко, П. Бурцев, В. Василенко, А. Демаш, М. Скопень, І. Зорін, Д. Купінський, М. Робсон, О. Губанова, М. Єфремова, В. Балута, М. Хайдагер, О. Тофлер, С. Чупров, Н. Плотнікова, Н. Морозова та ін. Проте питання використання інформаційних технологій та формування логістичної інформаційної системи не розкриті повною мірою та потребують подальшого вивчення.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є визначення ролі логістичних інформаційних систем у діяльності туристичних підприємств; конкретизація особливостей застосування інформаційних систем і технологій у сфері туристичних послуг.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасних умовах ефективно вико-

ристання інформаційних технологій має велике значення для розвитку всіх сфер народного господарства. Суть застосування інформаційних технологій полягає у формуванні та підтримці інформаційних потоків у системі управління організаціями різного роду діяльності, у тому числі й туристичного обслуговування.

Використання інформаційних потоків у логістиці зумовлює формування логістичних інформаційних систем. Особливістю даних систем є наявність взаємопов'язаних інформаційних мереж, що функціонують з моменту визначення потреб замовника, і включають системи постачання, виробництва та розподілу. У логістиці виділяють такі основні типи інформаційних систем: автоматизовані системи управління, інтегровані, інтегровані інформаційні системи, корпоративні інформаційні системи, автоматизовані системи планування потреб у матеріальних ресурсах, інтегровані системи управління для територіально розділених організацій, система узгодження потреб в ресурсах зі станом ринку, система управління логістичними ланцюгами [1, с. 159].

Ефективне функціонування логістичних інформаційних систем неможливе без використання прогресивних інформаційних технологій. Інформаційні технології – це сукупність методів, процесів та програмно-технічних засобів, що забезпечують швидке, точне, надійне виконання інформаційних процесів із метою зниження їх трудомісткості.

Інформаційні технології включають такі складові елементи: розробка, виробництво і застосування компонентів технічного забезпечення для збору, передачі, обробки, збереження і видачі даних; розробка, виробництво і застосування системного і прикладного програмного забезпечення; інформаційні послуги, телекомунікація, електронна комерція, банки. Всі перераховані елементи взаємопов'язані та значною мірою впливають на формування ринку інформаційних послуг, проте, своєю чергою, існує залежність цих елементів від стану ринку, а інколи і від конкретної ситуації, що складається на ринку.

Постійний розвиток світової економічної системи зумовлює проникнення інформаційних технологій у всі сфери життя. Зокрема, ведення туристичного бізнесу в сучасних умовах неможливе без застосування певних інформаційних систем. Інформація та туристична діяльність є нероздільними. Рішення про придбання того чи іншого туристичного

продукту приймається на основі певної інформації, навіть сам тур також є інформацією. Постійний потік достовірної та своєчасної інформації є передумовою успішної діяльності туристичної фірми.

Сучасні тенденції розвитку світової туристичної діяльності полягають у створенні великих туристичних концернів, що здійснюють всі етапи виробництва та збуту туристичних послуг, а також впровадження електронної комерції через Інтернет.

Складність менеджменту великих концернів, потреба у швидкому та максимально ефективному задоволенні потреб добре поінформованих споживачів зумовлюють необхідність активного та негайного запровадження інформаційних технологій у роботі турфірм. Використання інформаційних технологій дає можливість підвищити ефективність управління, приймати оперативні рішення та володіти інформацією щодо стану справ на ринку. Сутність інформаційних технологій полягає у використанні внутрішньої інформаційної системи організації та мережі Інтернет для зв'язку з постачальниками турпродуктів та їх подальшого просування на ринку туристичних послуг [4, с. 216].

Основна частка туристичних фірм має у своєму розпорядженні автоматизовану інформаційну систему. Проте лише чітко продумана та належним чином організована інформаційна система здатна забезпечити ефективну комунікацію між суб'єктами туристичного ринку (туроператор – постачальник послуг – турагент – споживач) із метою максимального задоволення потреб споживача з мінімальними витратами. Підвищення ефективності інформаційної системи досягається шляхом використання принципів логістики.

Логістика відіграє важливу роль у діяльності турфірми, оскільки вона забезпечує планування, управління та оперативний контроль туристичних, інформаційних та фінансових потоків, що забезпечує процес формування та реалізації туру відповідно до вимог та інтересів споживача.

Інформаційний потік у логістиці туризму є основною складовою частиною, адже забезпечує взаємозв'язок між ланками логістичного ланцюжка «турагенція – туроператор – матеріально-технічна база – рекреаційно-туристичні ресурси» за рахунок контролю та обліку туристичного, матеріального та фінансового потоків. Раціональне та взаємоузгоджене виконання всіх цих функцій зумовлює необхідність створення логістичної інформацій-

ної системи, яка повинна включати функціональну та забезпечувальну підсистеми.

Отже, логістична інформаційна система являє собою сукупність організованих та взаємопов'язаних процесів що регулюють діяльність туристичних підприємств. Вона включає такі елементи: структуризація та ієрархічна побудова мереж; комп'ютерне забезпечення та використання стандартних комп'ютерних програм. У логістичній інформаційній системі туризму часто спостерігаються явища вертикальної та горизонтальної інтеграції. Сутність вертикальної інтеграції полягає в наявності інформаційних зв'язків між туроператором, турагенціями та постачальниками туристичних продуктів. Горизонтальна інтеграція являє собою інформаційні зв'язки туристичних фірм на одному рівні.

Функціонування логістичної інформаційної системи пов'язане з виконанням певних функцій, зокрема плануванням, координацією, обслуговуванням та контролем. Використання цих функцій дає можливість узгоджувати роботу між різними логістичними ланцюгами. В організаційній структурі логістичної інформаційної системи можна виділити такі підсистеми: управління процесами замовлень, здійснення наукових досліджень і зв'язку, формування логістичних рішень, створення вихідних форм і звітів. Дані підсистеми є взаємопов'язаними та забезпечують інформаційно-комп'ютерну підтримку всієї логістичної системи на мікро- та макрорівні. Підсистема управління процесами замовлень забезпечує безпосередній контакт зі споживачем у процесі формування та виконання замовлення; підсистема наукових досліджень і зв'язку виконує аналіз та прогнозує вплив зовнішнього і внутрішнього середовища організації; підсистема формування логістичних рішень використовує комп'ютерні бази даних та аналітичні моделі з метою оптимізації прийняття рішень.

Побудова логістичної інформаційної системи повинна ґрунтуватися на таких принципах, як:

- достовірність та повнота інформації – для раціонального та обґрунтованого прийняття рішень логістичним менеджером;
- точність вихідної інформації – має велике значення при визначенні обсягів наявних та необхідних ресурсів;
- своєчасність – інформація повинна надходити в систему вчасно, оскільки вона є необхідною для виконання всіх логістичних функцій;

- орієнтованість – інформація в логістичній системі повинна бути спрямована на вирішення певних завдань;

- гнучкість – інформація повинна бути адаптована до використання в різних формах, на різних носіях та для різних сегментів споживачів.

Упровадження логістичної інформаційної системи в роботі туристичного підприємства дає можливість:

- підвищити ефективність його роботи, досягти високого рівня сервісу для клієнтів та забезпечити ефективний контроль;
- забезпечити сучасний підхід до управління процесами реалізації та організації проведення різного роду заходів;
- контролювати ефективність комерційних операцій;
- провести аналіз рентабельності діяльності;
- підвищити ефективність цінової політики та ін.

Логістична інформаційна система також дає можливість швидко та якісно створити пакет нових послуг для організації заходів різного характеру з метою максимального задоволення потреб клієнта.

Важливим напрямом застосування логістичної інформаційної системи є оптимізація використання прибутку, що, своєю чергою, дає можливість отримання конкурентної переваги та суттєвого збільшення доходів за рахунок роботи в реальному часі, постійно аналізуючи інформацію про бронювання, сезонні коливання, специфіку сегментів, рівні цін та тарифи, які складуються на ринку туристичних послуг.

Застосування логістичної інформаційної системи можливе як в окремих туристичних фірмах, так і в мережі підприємств даної галузі, які володіють цілим масивом даних. Система повинна працювати не тільки в локальній мережі організації, але й мати вихід у глобальну мережу Інтернет. Перевагою застосування таких технологій є можливість проводити гнучку маркетингову та цінову політику, а також максимальне охоплення та узагальнення всіх запитів споживачів.

Отже, застосовуючи логістичну інформаційну систему, туристична фірма може ефективно здійснювати продаж турпродуктів на основі аналізу тенденцій та запитів на ринку, постійно контролювати умови продажу своїх послуг, корегуючи їх відповідно до кон'юнктури ринку в будь-якому сегменті, що, своєю чергою, буде сприяти підвищенню якості послуг та рівня рентабельності діяльності.

Висновки з цього дослідження. У сучасних умовах обов'язковою умовою успішної діяльності туристичної організації є постійне та ефективне використання інформаційних технологій. Туристична індустрія охоплює сукупність організацій різного профілю: транспортні, сервісні, торговельні та ін., які зазвичай територіально розділені, проте потребують безперервного узгодження дій із метою надання туристичних послуг. Усе це зумовлює потребу у застосуванні логістичної інформа-

ційної системи з метою взаємоузгодження діяльності всіх елементів на кожному етапі надання послуг. Крім того, впровадження в роботу турфірми логістичної інформаційної системи дає можливість скоротити тривалість операційного циклу, підвищити якість та розширити асортимент послуг, підвищити гнучкість процесу обслуговування. Отже, використання інформаційних систем у туристичному бізнесі дає можливість отримати конкурентні переваги та зайняти позицію лідера на ринку.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Дудар Т.Г. Основи логістики : [навч. посіб.] / Т.Г. Дудар, Р.В. Волошин. – К. : ЦУЛ, 2012. – 176 с.
2. Забалдіна Ю.Б. Маркетинг туристичного підприємства : [навч. посіб.] / Ю.Б. Забалдіна. – К. : Муз. Україна, 2002. – 196 с.
3. Коваль П.Ф., Алешугіна Н.О. В'їзний туризм : [навч. посіб.] / П.Ф. Коваль, Н.О. Алешугіна. – Ніжин : Вид. Лукіяненко В.В., 2010. – 304 с.
4. Смирнов І.Г. Логістика туризму : [навч. посіб.] / І.Г. Смирнов. – К.: 2009. – 444 с.

УДК 332.1:630

Фінансове забезпечення розвитку лісоресурсного потенціалу Закарпатської області

Михальчинець Г.Т.
старший викладач кафедри фінансів
Мукачівського державного університету

У статті розглянуто особливості господарської діяльності та її фінансового забезпечення підприємств лісового господарства, зокрема в розрізі державної форми власності. Досліджено вплив на розвиток екосистеми регіону незабезпеченості фінансовими ресурсами підприємств лісової галузі, а також розвиток інновацій в торгівлі необробленою деревиною та лісопродукцією на спеціальних товарних біржах.

Ключові слова: лісоресурсний потенціал, фінансове забезпечення фінансової діяльності, фінансова інфраструктура, електронні торги, сталий розвиток галузі.

Михальчинець Г.Т. ФИНАНСОВОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ РАЗВИТИЯ ЛЕСОРЕСУРСНОГО ПОТЕНЦИАЛА ЗАКАРПАТСКОЙ ОБЛАСТИ

В статье рассмотрены особенности хозяйственной деятельности и ее финансового обеспечения предприятий лесного хозяйства, в частности в разрезе государственной формы собственности. Исследовано влияние на развитие экосистемы региона необеспеченности финансовыми ресурсами предприятий лесной отрасли, а также развитие инноваций в торговле необработанной древесиной и лесопродукцией на специальных товарных биржах.

Ключевые слова: лесоресурсный потенциал, финансовое обеспечение финансовой деятельности, финансовая инфраструктура, электронные торги, устойчивое развитие отрасли.

Mykhalchynets G.T. FINANCIAL SUPPORT FOR DEVELOPMENT OF FOREST POTENTIAL OF TIMBER INDUSTRY IN TRANSCARPATHIAN REGION

The article considers the peculiarities of economic activity and its financial provision forestry enterprises, particularly in the context of state ownership. The effect on the ecosystem of the country insecurity financial resources forest industry and the development of innovation and trade in rough wood and forest products in special commodity exchanges.

Keywords: lisoresursnyy potential funding of financial activity, financial infrastructure, electronic trading, sustainable development of the industry.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Сучасний стан лісів України, у тому числі і Закарпатської області, далеко не відповідає економічним та екологічним вимогам. Значене скорочення за останні три десятиліття площі лісів спричинило антропогенне переформування лісових ландшафтів, унаслідок чого знизилася їх природна продуктивність, зріднилося біорізноманіття. Через відсутність фінансових інвестицій залишаються низькими темпи лісорозведення та лісовідновлення. Через нефункціональний розподіл земель лісогосподарського призначення і лісових насаджень за формами власності і лісогосподарської функції управління лісами і лісогосподарським виробництвом не узгоджуються з екологічно збалансованими принципами господарювання і ринковими умовами.

Внаслідок цього особливої уваги заслуговують дослідження екологічних аспектів господарювання в лісах, фінансове забезпечення лісоресурсного відтворення, напрями регулювання лісогосподарським і лісопромисловим виробництвами.

Отже, актуальними є дослідження, пов'язані з вирішенням важливих завдань галузевого і міжгалузевого характеру, зокрема: оцінкою лісоресурсного потенціалу; визначення ролі лісу в структурі соціально-економічного розвитку і еколого-економічної безпеки; розробкою методологічних і методичних підходів оцінки ефективності та фінансового забезпечення програмних заходів з лісових проблем; структурною перебудовою лісового сектору економіки. Особливої уваги заслуговують також дослідження фінансування екологіч-

них програм господарювання в лісах, а також лісоресурсного відтворення, вдосконалення напрямів регулювання лісогосподарського і лісопромислового виробництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням дослідження економіки лісокористування присвятили свої праці низка вітчизняних науковців, зокрема: Бондар В.С., Ведмідь М.М., Генсірук С.А., Дяченко Я.Я., Колісниченко М.В., Коваль Я.В., Лакида П.І., Мішенін Е.В., Мошак О.В., Пила В.І., Петров А.П., Самоплавський В.І., Синякевич І.М., Туниця Ю.Ю., Туркевич І.В. та ін.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті – дослідити існуючий фінансовий стан та фінансові можливості державних лісових господарств щодо фінансування інноваційно-інвестиційних програм економіко-екологічного розвитку лісового багатства Закарпатської області.

Виклад основного матеріалу дослідження. За ведення лісового господарства в Україні відповідає Держкомітет лісового господарства України, у веденні якого знаходиться 7,497,2 тис. га (68%) українських лісів і який має трирівневу структуру управління:

- департамент Державного комітету лісового господарства України;
- регіональні лісові управління у областях;
- лісогосподарські підприємства.

Лісогосподарські підприємства відповідають за весь комплекс лісового господарства – від посадки лісу до рубок головного користування. Лісогосподарські підприємства структурно розділяються на лісництва, окремі дільниці та лісові обходи. Наразі у системі ДАЛР працює та займається веденням лісового господарства 307 лісогосподарських підприємств (загальною площею 24,421 га), яким підпорядковані 1 667 лісгоспів (загальною площею 4,497 га), 3 226 лісництв (загальною площею 2,324 га) та 11 849 лісових обходів (загальною площею 633 га) [1].

Ведення лісового господарства та їх фінансове забезпечення регулюється Лісовим кодексом України та Законом України «Про бухгалтерський облік та звітність».

Варто зазначити, що в країнах із ринковою економікою лісове господарство трактується як комерційна діяльність при певному врахуванні суспільних та екологічних особливостей його ведення. Механізм функціонування лісового господарства орієнтовано на те, що дохід від лісу покриває витрати на лісівництво та управління, а власник отримує також і чис-

тий прибуток [1]. Із цих позицій цілком логічно, що в ринковій економіці активно розвивається концепція сталого лісового менеджменту, яка є основною ідеєю інституціонального регулювання лісогосподарювання європейських країн. На відміну від країн Європейського Союзу концепція сталого лісового менеджменту (управління сталим розвитком лісового господарства) не знайшла широкого відображення в лісовому законодавстві України [4].

Дослідження методики ведення фінансового та бухгалтерського обліку підприємств лісової галузі доводять складність групування інформації через тривалий часовий розрив в етапах операційної діяльності, тому аналіз господарської діяльності підприємств лісової галузі доцільно проводити в такі терміни: за зміну, добу, декаду, місяць – операційний; за квартал, рік – поточний; один раз у рік, п'ять чи десять років – стратегічний. Уміле поєднання аналізу стратегії розвитку підприємства, операційного аналізу виробничо-господарських показників з аналізом його роботи за тривалий період забезпечить використання його результатів для пошуку резервів покращання роботи лісогосподарського підприємства та галузі в цілому. Для підприємств лісового господарства важливо змістити акценти з узагальненого відображення витрат і доходів у місяці, наступному за звітним, на поточне відображення їх за кожним місцем виникнення (бригадою, фазою, ділянкою, цехом, складом, лісництвом), у результаті чого значно спрощується процедура отримання інформації для здійснення операційного аналізу. На основі результатів операційного аналізу можливо оперативно впливати на формування собівартості лісопродукції та інших видів продукції лісогосподарських підприємств.

Пошук резервів зростання прибутку є важливим завданням для лісогосподарського підприємства. Всі фактори, які забезпечують формування резервів зростання прибутку від операційної діяльності підприємства, слід поділяти на дві групи: фактори прямої дії та фактори опосередкованої дії, що необхідно враховувати при розробці заходів із використання виявлених резервів. Для підприємств лісової галузі важливо мати стабільну (а не випадкову) прибутковість, чітку стратегію розвитку та забезпечити дотримання фінансової дисципліни. Розробці стратегії підприємства повинен передувати стратегічний аналіз, ключовими поняттями якого є поняття операційного аналізу: операційний леверидж (виробничий важіль); точка беззбитковості; запас

фінансової стійкості (запас міцності (безпеки)); рентабельність. При цьому витрати, доходи, прибуток підприємства та їхню поведінку потрібно досліджувати в тісному зв'язку.

Дані статистики свідчать про слабкий рівень розвитку кредитної та фондової складових частин у фінансуванні оборотних та особливо основних засобів лісових господарств, також вони свідчать про значний рівень використання короткострокового фінансування на протигагу довгостроковому (табл. 1).

Дані табл. 1 свідчать, що державні ЛГ підприємства здійснюють інвестування в господарську діяльність за рахунок власних джерел і майже не використовують зовнішні джерела фінансування, зокрема банківське кредитування або кошти спецфондів та програм.

Сьогоднішні пропозиції банківських установ щодо фінансування лісових господарств майже відсутні. Це пов'язано зі значними ризиками, зокрема ризиками, пов'язаними з

часом та нерентабельністю даного виду господарської діяльності.

Співставлення динаміки «проїдання» основного капіталу та інвестицій доводить, що чисте накопичення зберігає негативну динаміку. Відтворення основного капіталу по-старому фінансується переважно за рахунок амортизаційних відрахувань. При цьому варто підкреслити, що при використанні даних джерел на інвестування ДЛГ, у кращому випадку, забезпечує лише просте відтворення, оскільки випереджаючий ріст цін на інвестиційні ресурси виступає фактором, що понижує відновлення виробництва.

Крім того, слабка фінансова інфраструктура та її нерівномірність, нерозвинутість фондового ринку, нестабільність правового поля ускладнюють процес залучення зовнішніх джерел фінансування та банківських кредитів.

По-суті, сформований механізм міжгалузевого переливу капіталу є малоефективним,

Таблиця 1.1

Структура капіталу лісогосподарських підприємств Закарпатської області за джерелами фінансування за 2015 р.

ЛГ державної форми власності	Фінансовий результат, тис. грн.	Власний капітал, тис. грн.	Позичковий капітал, тис. грн.	Структура капіталу, %	Рентабельність капіталу, %
ДП «Довжанське лісомисливське господарство»	147	4431	1660	72,75	2,41
ДП «Берегівське лісове господарство»	87	4992	1694	74,66	1,30
ДП «Березнянське лісове господарство»	98	382	1971	16,23	4,16
ДП «Брустурянське ЛМГ»	300	9458	12361	43,35	1,37
ДП «Великобичківське ЛМГ»	131	12290	2864	81,10	0,86
ДП «Виноградівське лісове господарство»	86	189	2271	7,68	3,50
ДП «Воловецьке лісове господарство»	39	4929	3902	55,81	0,44
ДП «Міжгірське лісове господарство»	-198	9656	2530	79,24	-1,62
ДП «Мокрянське лісомисливське господарство»	0	8412	7557	52,68	0,00
ДП «Мукачівське лісове господарство»	198	5442	3432	61,33	2,23
ДП «Перечинське лісове господарство»	107	2785	3514	44,21	1,70
ДП «Рахівське лісове дослідне господарство»	347	17957	9468	65,48	1,27
ДП «Свалявське лісове господарство»	183	4097	5186	44,13	1,97
ДП «СЛАП «Іршаваагроліс»	41	493	886	35,75	2,97
ДП «Ужгородське лісове господарство»	39	3641	1720	67,92	0,73
ДП «Хустське ЛДГ»	126	529	5434	8,87	2,11
ДП «Ясінянське лісомисливське господарство»	300	10471	4079	71,97	2,06
ДП «Закарпатсліссервіс»	10	243	186	56,64	2,33

Джерело: складено автором за даними [3]

що ускладнює інвестиційну діяльність як на рівні підприємств, так і на рівні регіонів.

Інвестування в основний капітал ДЛГ за останні 20 років не здійснюється. Прогнозні програми розвитку галузі не знаходять фінансової підтримки на рівні місцевих, обласних та державних бюджетів. При збереженні домінуючої ролі власних коштів підприємств ДЛГ у структурі джерел фінансування неможливо оцінювати інноваційно-інвестиційний розвиток підприємств даної галузі, тому розвиток та удосконалення еколого-економічної потужності природних лісових ресурсів, підвищення ефективності їх відтворення і використання знаходиться на низькому рівні.

На сьогодні фінансування з державного бюджету державних, регіональних і місцевих програм ведення лісового господарства здійснюється лише шляхом цільового виділення коштів через державні органи лісового господарства. Порядок фінансування з державного бюджету витрат на лісове господарство і мисливство в 2015 р. взагалі відсутній.

На сьогодні фінансування заходів на охорону і відновлення лісових ресурсів здійснюється в умовах нормативно-правової неврегульованості, що є однією з причин неефективного управління фінансовими ресур-

сами та призводить до невиконання лісогосподарських заходів у лісовому фонді в повному обсязі.

Проте введення прозорості у веденні біржових торгів необробленою деревиною та твердої ціни на їх реалізацію дають можливість досягти ДЛГ планування та ефективного управління фінансовими потоками.

Так, за результатами торгів товарної біржі «Закарпатський лісовий ринок» у II кварталі 2015р. було досягнуто максимального фінансового ефекту від проведеної діяльності (табл. 2).

Електронні торги дадуть можливість увести плановість та послідовність у веденні господарської діяльності ДЛГ.

Програма розвитку Закарпатської області на 2016–2018 рр., затверджена Рішенням обласної ради Закарпатської області від 22.12.2015 р. № 88, зазначає про нерозривний зв'язок соціально-економічного розвитку області зі станом навколишнього середовища, наявністю екологічних проблем [5].

Оцінка стану природного середовища в області свідчить, що практично немає природних компонентів екосистеми, які б не зазнавали постійного негативного антропогенного впливу.

Таблиця 2

**Результати торгів необробленою деревиною
на ТБ «Закарпатський лісовий ринок» за II квартал 2015 р.**

ДЛГ	виставлено, м³	продано, м³	% продажу
ДП «Берегівське ЛГ»	2440	2440	100%
ДП «Брустурянське ЛМГ»	21452	16295	76%
ДП «В.Березнянське ЛГ»	4600	3800	83%
ДП «В.Бичківське ЛМГ»	15570	12620	81%
ДП «Виноградівське ЛГ»	3230	3180	98%
ДП «Воловецьке ЛГ»	12480	9135	73%
ДП «Довжанське ЛМГ»	5720	6020	105%
ДП «Міжгірське ЛГ»	13620	12420	91%
ДП «Мокрянське ЛМГ»	21300	20400	96%
ДП «Мукачівське ЛГ»	7880	7280	92%
ДП «Перечинське ЛГ»	9435	9435	100%
ДП «Рахівське ЛДГ»	21815	20600	94%
ДП «Свалявське ЛГ»	12725	12925	102%
ДП «Ужгородське ЛГ»	15240	14675	96%
ДП «Хустське ЛДГ»	5595	4680	84%
ДП «Ясінянське ЛМГ»	10700	10660	100%
НПП «Зачарований край»	120	50	42%
ДП «СЛАП «Іршаваагроліс»	1528	931	61%
ДП «Закарпатське ОУЛАГ»	8005	6515	81%
Разом	193455	174061	90%

Джерело: складено автором за даними [3]

Невід'ємною умовою сталого розвитку області є достатній рівень уваги до охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки [2].

У частині розвитку природно-заповідної справи в Україні Закарпатська область посідає одне з провідних місць. Відсоток фактичної площі територій та об'єктів природно-заповідного фонду до загальної площі області становить 13,9. За станом на 1 січня 2015 р. в області взято на облік 459 об'єктів природно-заповідного фонду загальною площею 177732,8198 га, із них загальнодержавного значення – 34 об'єкти загальною площею 155534,514 га, місцевого значення – 425 об'єктів загальною площею 22198,3053 га. Так, у 2014 р. відсоток фактичної площі територій та об'єктів природно-заповідного фонду зріс з 13,92 до 13,94 [3].

Щодо охорони земель та збереження природних ресурсів болотно-лісових комплексів, фрагментів сфагнових боліт (торфовищ) та мочарів з унікальним для регіону рослинним світом, отримано погодження на створення у Тячівському районі ботанічного заказника місцевого значення «Буштинський парк льодовикового періоду» площею 753,05 га за рахунок земель лісового призначення філії «Тячівське лісове агропромислове господарство» ДП «Закарпатське обласне управління лісогосподарських агропромислових господарств», 289,0 га, нелісових земель Буштинської селищної ради площею 291,0 га і Новобарівської сільської ради площею 173,0 га, без вилучення площі від землекористувачів [3].

Упродовж 2014 р. проводилися заходи щодо отримання погоджень матеріалів обласними установами та органами місцевого самоврядування для створення нових об'єктів природно-заповідного фонду місцевого значення на території Свалявського та Виноградівського районів: у Свалявському районі, на землях ДП «Свалявське ЛГ», лісових заказників: «Приборжавський» (444,8 га), «Ждимирський» (123,9 га), «Тесаник» (169,5 га); у 12 Виноградівському районі, на землях ДП «Виноградівське ЛГ», ботанічного заказника «Холмовецька гора» (95,4 га) та на землях Пийтерфолвівської сільської ради та Вилоцької селищної ради ботанічного заказника «Ботар» (277,1 га) [3].

У рамках реалізації проекту «Збереження Карпатських пралісів» (2014 р.) проведено

роботи з обстеження, картування та опису пралісів і старовікових лісів на запланованих під розширення територіях з обґрунтуванням доцільності розширення національних природних парків.

Із метою збереження ландшафтного та біорізноманіття, місць оселення та зростання цінних видів рослинного світу, які мають особливу цінність для охорони навколишнього природного середовища, районними радами затверджено районні схеми екомережі. Відповідно до Програми перспективного розвитку природно-заповідної справи та екологічної мережі в Закарпатській області на 2006–2020 рр. обласною державною адміністрацією схвалено регіональну схему екологічної мережі Закарпатської області.

Виникла необхідність проведення спеціальних заходів, спрямованих на запобігання знищенню чи пошкодженню природних комплексів об'єкта природно-заповідного фонду – регіонального ландшафтного парку «Притисянський».

Фінансування заходів, передбачених цією Програмою, буде здійснюватися за рахунок коштів та в межах видатків обласного бюджету, державного, місцевого бюджетів та власних коштів підприємств, інвестиційних коштів, міжнародної технічної допомоги і грантів, інших джерел, не заборонених чинним законодавством.

Фінансування з обласного бюджету здійснюється в межах видатків, передбачених у бюджеті на відповідний рік.

Висновки з цього дослідження. Сучасний стан лісів України, у т. ч. і Закарпаття, є результатом численних змін нормативного регулювання та економічних рамок діяльності лісового господарства і не може характеризуватись як задовільний. Основними передумовами розвитку системи фінансового, екологічного та господарського управління та менеджменту в лісовому господарстві є: необхідність реалізації принципів сталого екологічно збалансованого відтворення і використання лісових ресурсів та екосистемного підходу до управління лісовим господарством в умовах ринкового реформування галузі.

Необхідно, враховуючи можливості поєднання бюджетів різних рівнів та децентралізацію, збільшити частку фінансування розвитку лісового фонду та можливості впровадження наукових підходів до ведення фінансово-господарської діяльності ЛГ.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Лицур І.М. Лісоресурсний потенціал України / І.М. Лицур [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nvunfu.esy.es/Archive/2005/15_7/170_Lycur_15_7.pdf.
2. Мошак О.В. Регіональні проблеми формування і розвитку лісоресурсного потенціалу / О.В. Мошак [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dspace.uzhnu.edu.ua:8080/jspui/bitstream/lib/2078/1/РЕГІОНАЛЬНІ%20ПРОБЛЕМИ%20ФОРМУВАННЯ%20І%20РОЗВИТКУ%20ЛІСОРЕСУРСНОГО%20ПОТЕНЦІАЛУ.pdf>.
3. Офіційний сайт Закарпатського обласного управління лісового та мисливського господарства [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakarpatlis.gov.ua/dostup-do-publichnoji-informatsiji/zvedena-finansova-zvitnist/>.
4. Правозастосування в лісовому секторі України: стан, проблеми, перспективи / Дослідження Світового банку в рамках програми «Удосконалення системи правозастосування та управління в лісовому господарстві країн на шляху європейської політики добросусідства та Росії». Ч. 1. – К., 2010. – 56 с.
5. Рішення другої сесії VII скликання Закарпатської обласної ради від 22.12.2015 р. № 88 «Про Програму охорони навколишнього природного середовища Закарпатської області на 2016–2018 роки» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakarpat-rada.gov.ua/normatyvni-dokumenty/rishennya-rady/vi-sklykannya/>.

Розвиток інфраструктури еко- і геотуризму в Карпатському регіоні за сприяння проектів міжнародної технічної допомоги

Передерко В.П.

кандидат історичних наук, доцент,
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

У статті висвітлюється актуальність розвитку еко- і геотуризму у Карпатському регіоні. Зважаючи на обмеженість бюджетного фінансування заходів природоохоронного характеру, вагому роль відіграють у цьому контексті проекти міжнародної технічної допомоги, оскільки є важливим інструментом забезпечення сталості природних територій.

Ключові слова: екотуризм, геотуризм, інфраструктура, проекти міжнародної технічної допомоги, Карпатський регіон.

Передерко В.П. РАЗВИТИЕ ИНФРАСТРУКТУРЫ ЭКО- И ГЕОТУРИЗМА В КАРПАТСКОМ РЕГИОНЕ ПРИ СОДЕЙСТВИИ ПРОЕКТОВ МЕЖДУНАРОДНОЙ ТЕХНИЧЕСКОЙ ПОМОЩИ

В статье освещается актуальность развития эко- и геотуризма в Карпатском регионе. Ввиду ограниченности бюджетного финансирования мероприятий природоохранного характера, весомую роль играют в этом контексте проекты международной технической помощи, поскольку являются важным инструментом обеспечения устойчивости природных территорий.

Ключевые слова: экотуризм, геотуризм, инфраструктура, проекты международной технической помощи, Карпатский регион.

Perederko V.P. DEVELOPMENT OF ECO- AND GEOTOURISM INFRASTRUCTURE IN THE CARPATHIAN REGION WITH THE SUPPORT OF INTERNATIONAL TECHNICAL ASSISTANCE PROJECTS

The article highlights the relevance of eco- and geotourism in the Carpathian region. Given the limited state budget funding of environmental measures, international technical assistance projects in this context play an important role, because are an important tool to ensure sustainability of natural areas.

Keywords: ecotourism, geotourism, infrastructure, international technical assistance projects, Carpathian region.

Постановка проблеми. Екологічний туризм – один із найдинамічніших секторів туристичної галузі в світі. Щорічний приріст екотуризму становить від 10 до 30% [1, с. 6; 51, р. 37]. За даними Всесвітньої туристичної організації (ЮНВТО), на частку екотуризму доводиться від 7 до 10% щорічного доходу всієї індустрії туризму [37], а за даними Міжнародного екотуристичного товариства у 2010 році прогнозувалось, що цей вид туризму може вирости до 25% світового туристичного ринку протягом шести років з доходами у 470 млрд дол. США на рік [47, р. 3].

Іманентність туристично привабливих природно-рекреаційних ресурсів Карпатського краю актуалізувала пріоритетність розвитку тут еко- і геотуризму. Усвідомлення цього потенціалу присутнє від органів державної влади, які задекларували цей факт у регіональних стратегіях розвитку, до суб'єктів туристичної діяльності, які пропонують туристичні продукти екотуризму на внутрішньому ринку, від адміністрацій природоохоронних

установ, які все частіше відходять від превалювання природоохоронної та науково-дослідної функцій, розуміючи рекреаційний потенціал об'єктів природно-заповідного фонду країни, до профільних громадських організацій, які нерідко на волонтерських засадах роблять для збереженості довкілля більше, ніж бюджетні інституції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження різних аспектів природно-рекреаційного потенціалу України в цілому, Українських Карпат, гірських та передгірських районів Івано-Франківщини як дестинації еко- і геотуризму має велику історіографію. Теоретичні основи екотуризму, означення його пріоритетності для сталого розвитку туристичної сфери відображені у працях О. Воробйової [6-8], О. Зими [12], С. Новицької [33], Л. Теодорович [39] та інших [25-26; 30; 38]. Рекреаційний потенціал рельєфу та геоморфологічних об'єктів Українських Карпат в цілому та Прикарпаття зокрема, питання еко- і геотуристичного використання природних комплексів досліджують В. Брусак, Ю. Зінько,

О. Левицький, В. Манюк, О. Шевчук [2-3; 13-19; 27; 28-29; 42]

Мета дослідження – охарактеризувати роль проектів міжнародної технічної допомоги для розвитку туристичної інфраструктури у Карпатському регіоні, котра внаслідок аксіологічної трансформації потреб споживачів туристичних послуг не завжди відповідає високим європейським стандартам, наголосити на позитивній ролі еко- і геотуризму для забезпечення сталості місцевих громад.

Виклад основного матеріалу дослідження. В аналітичному дослідженні Програми ООН з навколишнього середовища «Туризм у Зеленій Економіці: інформаційний звіт» зазначається, що «традиційний масовий туризм досяг стадії стійкого зростання. На противагу цьому, екотуризм, природний туризм, туризм спадщини, культурний і «м'який» пригодницький туризм беруть на себе ініціативу і, за прогнозами, будуть швидко зростати протягом наступних двох десятиліть. Передбачається, що глобальні витрати на екологічний туризм будуть рости більш високими темпами, ніж середнє зростання всієї галузі [56, р. 9].

ЮНВТО оцінила ємність ринку екотуризму через призму загальної туристичної статистики. Шляхом аналізу мотивацій відвідування різних дестинацій встановлено, що 40-60% всіх міжнародних туристів є еко туристами, тому що вони зорієнтовані на отримання вражень від природної флори, а 20-40% туристів зорієнтовані на сприйняття фауни. Оскільки екотуризм визначається через його цілі, то вирахувати справжню кількість еко туристів доволі важко [32, с. 91]. Власне, порахувати кількість «справжніх» еко туристів досить важко, бо ситуація ускладнюється різноманітністю самого розуміння екотуризму як виду туризму. За даними ЮНВТО, частка еко туристів становить від 12 до 15% серед усіх туристів [26; 43, с. 112].

Рушієм суспільної свідомості країн із високим рівнем добробуту та соціального розвитку є існування тріади – гедонізм, культурні та духовні цінності, екологія, тобто задоволення життям через мандрівки і соціальні комунікації у чистому та безпечному середовищі. Трендом туристичного розвитку у світі сьогодні є перехід моделі відпусткового циклу до індивідуалізованого рекреаційного попиту та задоволення інтелектуальних запитів через нішеві види туризму: на зміну концепції трьох «S» («sun – sea – sand» («сонце – море – пісок»), тобто пляжного відпочинку, прийшла концепція трьох «L» («lore – landscape – leisure»

(«знання/національні традиції – пейзаж – дозвілля») [53, р. 119]. Саме ця формула відкрила світу екотуризм. Про таку тенденцію у Європі вели мову ще у 1980-х рр. [52]. Результати дослідження, проведеного у 1989 році на замовлення Міністерства туризму Франції і Міжвідомчого комітету територіального планування і регіональної промоції, показали, що вже тоді відбувалась заміна подорожей типу три «S» відпочинком типу три «L» [55, р. 43]. Перші теоретичні положення такої трансформації актуалізовані Діном МакКаннеллом ще у 1976 р. Він вважає, що з появою туристів світ кардинально змінився, і сьогодні гори, річки, історичні пам'ятники, народні звичаї, свята перетворилися в туристичні атракції. Бажання відчувати «справжність» в атракціях мотивує те, що МакКаннелл називає «туристичною свідомістю» – туристи подорожують у пошуках автентики, якої, на їх переконання, немає у їх повсякденному житті [48]. Зазвичай, мандрівник нечасто відвідує туристичні регіони для того, щоб оцінити тамтешню культуру, красу природи і докілья, відповідно нова модель відпочинку три «L» демонструє споживання, протягом якого досвід індивіда є привілейованим, надзвичайним і, отже, сакральним у порівнянні з повсякденним життям, де робота та рутина означають невігластво [54, р. 129]. Варто відзначити, що концепція МакКаннелла і його послідовників сьогодні піддається ревізії [50]. Втім, наразі трендом у Європі вже стало домінування трьох «E» («extreme – exotic – energy» («екстрим – екзотика – енергія») [34, с. 104] або («entertainment – excitement – education» («розваги – азарт – освіта») [45, с. 213].

У дискусії екологів на тему обмеження використання об'єктів природно-заповідного фонду для споживачьких потреб туристів у зв'язку з посиленням негативного впливу на дику природу, підтримую позицію Всесвітнього фонду дикої природи. Місія Фонду: «Майбутнє, у якому природа та людина будуть жити у гармонії». Людина повинна охороняти природу, але не відгороджуватися від неї. Екологічний туризм сприяє розвитку економіки регіону, тому що забезпечується участь місцевого населення у наданні туристичних послуг. На думку представників Фонду, вкладення коштів у туристичну інфраструктуру дозволить зберегти природу [11].

Відносно недавно в Україні почав розвиватись геотуризм (геологічний туризм), сьогодні активно розробляються проекти і заходи з упровадження цієї форми активного пізнання природи. Геотуризм фактично є видом еколо-

гічного туризму (окремі дослідники підносять його статус до окремої форми пізнавального туризму), який передбачає пізнання геологічної спадщини (геологічних (геоморфологічних) об'єктів і процесів) на природно-заповідних територіях чи відомих геотуристичних місцевостях, а також отримання від контакту з ними естетичних вражень [15, с. 128]. Найширше це поняття розкривають фахівці громадської організації «Ноосфера»: це подорож, присвячена унікальній культурі та історії будь-якого регіону, яка підтримує або підкреслює знання географічного характеру про місце, його оточення, спадщину, естетику, культуру і добробут місцевого населення [9].

Основою екологічної туристичної діяльності виступає природний потенціал, на основі якого реалізується екотуристичний продукт. Геоекотуризм залежить від природних і екологічних умов території, рівня збереження унікальних або типових для регіону об'єктів, явищ природи [22, с. 204]. А рівень збереженості природних об'єктів залежить від екокультури соціуму, яка формується в процесі організації і проведення екотурів [30, с. 47].

Актуальним питанням для Карпатського регіону є збереження екологічно збалансованого соціально-економічного розвитку, при якому використання інфраструктури екотуризму має забезпечувати збереження унікальних і типових природних ландшафтів. На думку О.Воробйової, екологічна інфраструктура є невід'ємним і обов'язковим елементом системи регулювання екологічного балансу території. Вона розглядає основні проблеми взаємодії суспільства (виробництво й населення) і природи, які найбільш гостро проявляються у процесі природокористування [7, с. 38].

У 2013 р. Інститутом стратегічних досліджень органам державного управління для підвищення ефективності використання туристично-рекреаційного потенціалу гірських районів західних регіонів України було запропоновано активніше працювати над заміщенням державного бюджетного фінансування проектів розвитку їх економік, активізувати діяльність щодо популяризації можливостей і переваг вітчизняного туристично-рекреаційного комплексу, ініціювати збільшення обсягів та практик використання механізмів державно-приватного партнерства [31].

Зважаючи на обмежені можливості бюджетних ресурсів, сьогодні активність і професійність профільних громадських організацій на рівні західних регіонів України починає визначати напрями туристичної політики останніх,

а, отже, і залучення інвестиційних коштів у розвиток туризму, у т.ч. через проекти ЄС. Саме через ґрантові програми розбудовується еко- і геотуристична інфраструктура, здійснюють заходи щодо збереження дикої природи і водночас поступово вирішується проблема балансу «туристське споживання – навколишнє природне середовище».

Серед останніх здобутків варто перелічити наступні проекти, пов'язані з розвитком еко- і геотуризму:

- проект «Створення транскордонної мережі розвитку та просування туризму між Івано-Франківською областю України та повітом Марамуреш Румунії» (2007–2009). Результат: веб-портал www.travelcarpathians.com, Екотуристичний візит-центр на території Карпатського НПП; започаткування діалогу щодо відкриття пішого переходу на ділянці українсько-румунського кордону між Івано-Франківською областю та повітом Марамуреш (підготовлено попереднє техніко-економічне обґрунтування створення нового пункту переходу) [40; 41];

- проект ВелоКраїна (2008–2010). Результат: веб-портал <http://bikeland.com.ua>, інфраструктура для рекреаційних велосипедних поїздок у горах, журнал «ВелоКраїна. Путівник велосипедиста» [5];

- проект «Гармонізація розвитку туризму в сільській місцевості Карпатського регіону» (2010–2012). Результат: Стратегія розвитку Карпатського села, веб-портал <http://ruralcarpathians.com>, Правила поведінки туристів в Карпатах [21];

- проект «Без кордонів: мережа природних маршрутів в Східних Карпатах» (2012–2014). Результат: Стратегія розвитку природного туризму у Східних Карпатах, путівник природного туризму Східних Карпат, інформаційно-просвітницькі стенди і вказівники на піших маршрутах, вежі для спостереження за дикою природою у межах Карпатського НПП, проектна документація для еко-кемпінгу, візит-центру на Заросляку [36];

- проект «Карпатський туристичний шлях» (2011-2013). Результат: веб-портал <http://www.carpathianroad.eu> [20];

- проект «Гео-Карпати – Створення польсько-українського туристичного шляху» (2012–2014). Результати: Концепція створення геопарків в Українських Карпатах, веб-портал <http://geokarpaty.net/ua/>, геотуристичний путівник, геотуристичний транскордонний маршрут [10];

- проект «Карпатський туристичний шлях 2» (2012–2014). Результат: посібник «Концеп-

ція транскордонної туристичної мережі «Карпатський туристичний шлях»; бренд «Транс-кордонна туристична мережа «Карпатський туристичний шлях» [46];

- проект «Транс-кордонна співпраця для рекреаційного туризму польсько-українського прикордоння» (2014): 1) мікропроект «Стратегія розвитку рекреаційного туризму польсько-української частини Карпатського Євросоюзу (М-1)». Результат: Стратегія розвитку рекреаційного туризму польсько-української частини Карпатського Євросоюзу, веб-портал <http://www.kurortykarpat.eu/regionkarpaty.com.ua> [4; 24]; 2) мікропроект «Промоція потенціалу Карпат – створення транс-кордонної промоційної платформи (М-2)». Результат: веб-портал <http://www.uzdrowiskaakrapackie.eu>, каталог пропозицій лікування, оздоровлення та відпочинку в курортах українсько-польського прикордоння, путівник територією українсько-польської частини Карпатського Євросоюзу [4; 57]; 3) мікропроект «Трансфер ідеї зеленого туризму в Україні на основі системи сертифікації GoToCarpathia (М-8)». Результат: приготування суб'єктів туристичної діяльності на теренах Львівської, Івано-Франківської та Закарпатської областей щодо отримання міжнародного сертифікату GoToCarpathia. Сертифікати GoToCarpathia відносяться до різних груп товарів і послуг на території Східних Карпат, є місцевим аналогом екологічних сертифікатів та знаків якості [4; 44; 49]; 4) мікропроект «Дикі Карпати – розвиток природничого туризму в польсько-українських Східних Карпат (М-9)». Результат: навчання та майстер-класи з фотографування природних і туристичних об'єктів з метою збільшити зацікавленість до них через покращення в учасників навичок з фотографування природи [4]; 5) мікропроект «Створення школи рекреаційного туризму (М-11)». Результат: путівник про туристичні ресурси українського прикордоння, промоційний фільм і буклет про атракції Бескидів [4]; 6) мікропроект «Стеж-

ками Українських Карпат. Промоція туристичного продукту (М-12)». Результат: веб-портал <http://carpathian.land>, буклети про 10 об'єктів природо-заповідного фонду в Українських Карпатах [4; 35];

- проект «Підтримка економіки Закарпатської області через розвиток і промоцію її туристичного потенціалу» (2014–2016). Результат: відеофільм «Карпатський туристичний шлях», електронна база даних туристичних шляхів Закарпаття, Центр прийому туристів у межах НПП Синевир, мотузковий парк (у процесі будівництва), туристський шлях для неповносправних (3 км), інформаційні туристичні знаки на автошляхах [46].

Висновки з цього дослідження. Екотуризм постає вагомим засобом збереження навколишнього природного середовища через підвищення екологічної свідомості населення та створення економічних стимулів до охорони довкілля, що, врешті, забезпечує притік коштів на підтримку охоронних програм об'єктів природо-заповідного фонду. Завдання соціуму є утримання балансу «туристське споживання – навколишнє природне середовище». З метою забезпечення сталого розвитку еко- і геотуризму в Карпатському регіоні в останні роки органами влади, громадськими організаціями реалізовується низка проектів міжнародної технічної допомоги. Більшість заходів таких проектів виконують просвітницьку промоційну функції, хоча є і такі, які спрямовані на підтримку і розвиток еко- і геотуристичної інфраструктури. Зважаючи на обмеженість бюджетного фінансування заходів природо-охоронного характеру, використання фінансового ресурсу міжнародної технічної допомоги є важливим інструментом забезпечення сталості природних територій у Карпатах. Враховуючи ці обставини, місцевим органам виконавчої влади, органам місцевого самоврядування регіону доцільно продовжувати активно співпрацювати з екологічними і туристичними громадськими організаціями у цьому напрямі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Архипова А.В. Экономические перспективы создания свободной экономической зоны на территории Волгоградской и Астраханской областей [Электронный ресурс] / А.В. Архипова // Современные технологии в мировом научном пространстве: сборник статей Международной научно-практической конференции «Современные технологии в мировом научном пространстве» (25 января 2016 г., г. Томск) / в 3 ч. Ч. 2. – Уфа : АЭТЕРНА, 2016. – С. 4-6. – Режим доступа : <http://aeterna-ufa.ru/sbornik/NK108-2.pdf>.
2. Брусак В.П. Перспективи екотуристичного використання пам'яток неживої природи Галицького району Івано-Франківської області та створення геопарку «Галицьке Придністер'я» / В.П. Брусак // Карпатський край. – 2013. – № 1. – С. 177-188.

3. Брусак В.П. Цінні природні комплекси та об'єкти верхів'я Пруту в межах Чорногори: перспективи екологічного використання / В.П. Брусак, Б.В. Сенчина, Д.А. Кричевська // Карпатський край. – 2012. – № 2. – С. 76-85.
4. Варіанти – онлайн газета новин Львова. Рекреаційний туризм україно-польського прикордоння [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://varianty.lviv.ua/23697-rekreatsiyni-turyzm-ukraino-polskoho-prykordonnia>.
5. ВелоКраїна [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.taif.org.ua/uk/proekty/1-proekty/12-velokrayina.html>.
6. Воробйова О.А. Екологічний туризм як чинник сталого розвитку природно-заповідних територій / О.А. Воробйова // Екологічні науки : науково-практичний журнал. – К. : ДЕА, 2012. – № 2. – С. 119-129.
7. Воробйова О.А. Місце і роль територій та об'єктів природно-заповідного фонду в системі екологічної інфраструктури / О.А. Воробйова // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2012. – Вип. 3(46), ч. 2. – С. 34-38.
8. Воробйова О.А. Природно-заповідні території в складі екологічної інфраструктури : роль, функції, вектори розвитку / О.А. Воробйова // Економічні інновації. – 2012. – Вип. 48. – С. 55-67.
9. Всеукраїнська громадська організація «Ноосфера» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://geonews.com.ua/geoturizm>.
10. Гео-Карпати – створення польсько-українського туристичного шляху [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://geokarpaty.net/ua>.
11. Дунайсько-Карпатська програма в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://wwf.panda.org/uk/wwf_ukraine_ukr/danube_region_ukr/ecotourism_ukr/.
12. Зима О.Г. Екологічний туризм як провідний фактор розвитку туризму / О.Г. Зима // Економіка розвитку», ХНЕУ. – Харків. – 2011. – № 1(57). – С. 43-46.
13. Зінько Ю.В. Законодавче забезпечення охорони геоспадщини : національний і зарубіжний досвід / Ю. Зінько, Ю. Партика // Природно-заповідний фонд України – минуле, сьогодення, майбутнє. Матеріали міжнар. наук.- практ. конф. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2010. – С. 51-56.
14. Зінько Ю. Методологічні і методичні підходи до охорони рельєфу : міжнародний та вітчизняний досвід // Вісник Львівського університету. Серія географічна. – 2013. – Випуск 41. – С. 140-152.
15. Зінько Ю. Науково-практичні й освітні аспекти геотуризму / Ю.В. Зінько, Я.С. Кравчук, О.М. Шевчук // Фізична географія та геоморфологія. – К. : ВГЛ «Обрії», 2009. – Вип. 55. С. – 127-139.
16. Зінько Ю.В. Оцінка природоохоронних територій західного Поділля в контексті формування геопарків / Ю.В. Зінько // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Географія. – 2012. – № 2. – С. 179-184.
17. Зінько Ю.В. Природоохоронні геоморфологічні об'єкти у структурі геотуризму Західної України / Ю. Зінько, О. Шевчук // Вісник Львів. ун-ту. Серія геогр. – 2008. – Вип. 35. – С. 94-103.
18. Зінько Ю.В. Проблеми охорони, екоосвітнього та туристичного використання геоморфологічної спадщини у заповідниках та національних парках Українських Карпат / Ю.В. Зінько, Д.А. Кричевська / Охорона і менеджмент об'єктів неживої природи на заповідних територіях : Мат. міжнар. н.-п. конф. – Гримайлів; Тернопіль : «Джура», 2008. – С. 88-93.
19. Зінько Ю.В. Рекреаційна оцінка рельєфу та його трансформації в Українських Карпатах / Ю.В. Зінько, І.С. Гнатяк // Сучасні проблеми і тенденції географічної науки : матер. міжнар. конф. до 120-річчя географії у Львівському університеті. – Львів : Видавн. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – С. 241-243.
20. Карпатський туристичний шлях [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.carpathianroad.eu/uk>.
21. Карпатський центр розвитку туризму [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ruralcarpathians.com>.
22. Кобелька О.П. Геоекологічні засади туристичної діяльності в Карпатському регіоні України / О.П. Кобелька // Фізична географія та геоморфологія. – К. : ВГЛ «Обрії», 2009. – Вип. 55. – С. 203-210.
23. Кравчук Я. Рекреаційна оцінка рельєфу Українських Карпат / Я. Кравчук, Ю. Зінько, В. Брусак [та ін.] // Проблеми геоморфології і палеогеографії Українських Карпат і прилеглих територій : зб. наук. праць. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – С. 267-273.
24. Курорти Карпат [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kurortykarpat.euroregionkarpaty.com.ua>.
25. Кусков А.С., Арсеньєва Е.И. Современный экотуризм: основные концепции, направления и формы / А.С. Кусков, Е.И. Арсеньєва [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://tourlib.net/statti_tourism/kuskov_ecotourism.htm.
26. Кусков А.С. Экологический туризм как форма потребления природного и культурного наследия и фактор формирования экологического сознания [Электронный ресурс] / Кусков А.С., Феоктистова Н.В. // Социально-экономическая реальность и политическая власть : монография – М. : Ставрополь : ИСПИ РАН, 2004. – С. 144-150. – Режим доступа : http://tourlib.net/statti_tourism/kuskov_ecotourism2.htm.

27. Левицький О.І. Роль та значення природно-заповідних територій для розвитку рекреаційного природо-користування Івано-Франківської області / О.І. Левицький // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер. : Географія. – 2013. – № 2. – С. 246-253.
28. Манюк В.В. Об'єкти геологічної спадщини у природно-заповідному фонді України / В.В. Манюк // Вісник Дніпропетровського державного аграрного університету. – Випуск 1. – 2014. – С. 87-90.
29. Манюк В.В. Геологічна складова у формуванні природно-заповідного фонду України / В.В. Манюк // Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Геологія. Географія. – Дніпропетровськ : ДНУ, 2014. – Т. 22. – Вип.16. – С. 29-33.
30. Маца К.А. Экологический туризм и его роль в формировании экологической и общенациональной культуры / К.А. Маца, Н.Н. Карпенко // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. – 2013. – № 1054. – Випуск 8. Серія «Екологія». – С. 44-48.
31. Мігущенко Ю.В. Механізми забезпечення ефективного використання туристично-рекреаційного потенціалу гірських районів західних регіонів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lv.niss.gov.ua/articles/464/>.
32. Мозговая О. Инструменты управления развитием экологического туризма в регионах мира / О. Мозговая // Белорусский журнал международного права и международных отношений. – 2004. – № 2. – С. 90-95.
33. Новицька С. Екологічний туризм як пріоритетний напрямок сталого розвитку туристичної сфери / С. Новицька // Екологічний туризм як пріоритетний напрямок сталого розвитку туристичної сфери / С.Р. Новицька // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер. : Географія. – 2013. – № 2. – С. 164-169.
34. Пацюк В.С. Індустріальний туризм та його особливості / В.С. Пацюк // Географія та туризм : наук. зб. / Ред. кол.: Я.Б. Олійник (відп. ред.) та ін. – К. : ЛГТ, 2009. – Вип. 2. – С. 104-109.
35. Перлини Карпат [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://carpathian.land>.
36. Підсумки проекту «Без кордонів: мережа маршрутів природного туризму в Східних Карпатах». Іван Зінов'єв, «Центр соціальних та ділових [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.slideshare.net/viktoza/zinoviev-project-results-presentation?next_slideshow=1.
37. Побігун О.В. Досвід використання екотуристичних продуктів за кордоном / О.В. Побігун, Н.В. Фоменко, Н.В. Гоптарьова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.sworld.com.ua/index.php/uk/tourism-and-recreation/theoretical-and-methodological-foundations-of-tourism-and-recreation/3467-om-fomenko-pobgun-hb-hb-goptarova>.
38. Сонько С.П. Екологічний туризм в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку / С.П. Сонько // «Фінансово-економічні проблеми інноваційного розвитку». Кол. моногр. Уманський державний педагогічний університет ім. П. Тичини. – Умань : «Візаві», 2012. – С. 279-281.
39. Теодорович Л. Екологічний туризм у НПП України: теоретичні та практичні аспекти / Л. Теодорович // Вісник Львівського університету. Серія географічна. 2013. – Випуск 41. – С. 318-330.
40. Туристична асоціація Івано-Франківщини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.taif.org.ua>.
41. Туристичні Карпати [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.travelcarpathians.com.
42. Шевчук О.М. Геотуристичний потенціал Івано-Франківщини / О.М. Шевчук / Рекреаційний потенціал Прикарпаття : історія, сучасний стан, перспективи : Матер. міжнар. наук.-практ. конф. – Івано-Франківськ : «Фоліант», 2009. – С. 352-360.
43. Шумлянська Н.В. Екотуризм як форма долучення до природної та культурної спадщини / Н.В. Шумлянська // Культура України. – 2014. – Вип. 47. – С. 108-115.
44. GoToCarpathia сертифікація якості екотуристичних продуктів і послуг у Східних Карпатах [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.karpaty.info/ua/info/useful/gotocarpathia>.
45. Alejziak W. Turystyka w obliczu wyzwań XXI wieku, Albis, Kraków, 1999. – 321 s.
46. Carpathian Tourist Road [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.carpathianroad.com/ua/>.
47. Center for Responsible Travel (CREST). The Case for Responsible Travel: Trends & Statistics 2015 [Electronic resource]. – Mode of access : www.responsibletravel.org.
48. Dean MacCannell. The Tourist: A New Theory of the Leisure Class [Electronic resource] / Dean MacCannell. The Tourist: A New Theory of the Leisure Class Berkeley: University of California Press, 1999. – 231 p. – Mode of access : <http://sociology.sunimc.net/htmledit/uploadfile/system/20110317/20110317155000654.pdf>.
49. GoToCarpathia [Elektroniczny zasób]. – Tryb dostępu : <http://www.gotocarpathia.pl>.
50. Korstanje Maximiliano E. Re-thinking the contributions of Dean Maccannell A new theory of leisure class placed under debate [Electronic resource] // Antrocom 2009. – Vol 5. – N. 1. – P. 7-13. – Mode of access : <http://www.antrocom.net/upload/sub/antrocom/050109/02-Antrocom.pdf>.
51. Lisa Mastny. Traveling Light: New Paths for International Tourism [Electronic resource] / Lisa Mastny. Traveling

Light: New Paths for International Tourism Washington, DC : Worldwatch Institute, 2001. – 88 p. – Mode of access : <http://www.worldwatch.org/system/files/WP159.pdf>.

52. Macé H. La nouvelle vague [Electronic resource] // *Espaces* (Paris). – 1989. – No. 100. – P. 51-53. – Mode of access : <http://isplb03-aux3.semantico.net>.

53. Oksana Kondur. Role of the tourism sector in sustainable development of the Carpathian region: social, educational and economic aspects [Electronic resource] / Oksana Kondur, Yuriy Kopchak, Liliya Kopchak // *Journal of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University*. – Vol. 1. – No. 2,3 (2014). – P. 199-122. – Mode of access : <http://journals.pu.if.ua/index.php/jpnu/article/view/424/457>.

54. Patrick Bouchet. Sport Tourism Consumer Experiences: A Comprehensive Model [Electronic resource] / Patrick Bouchet, Anne-Marie Lebrun, Sarah Auvergne // *Journal of Sport Tourism* 9 (2), 2004. – P. 127-140. – Mode of access : <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/14775080410001732578?journalCode=rjto20>.

55. Py P. Le Tourisme, un phénomène économique, La Documentation Française édit., coll. «Les études de la Documentation Française». – Paris, 1996. – 181 p.

56. Tourism in the Green Economy: Background Report [Electronic resource] // The United Nations Environment Program (UNEP). – Mode of access : <http://www.unep.org>.

57. Uzdrowiska Karpackie [Elektroniczny zasób]. – Tryb dostępu : <http://www.uzdrowiskakarpackie.eu>.

УДК 330.565 (477)

Досвід реалізації міжрегіональних стратегій Китайської Народної Республіки

Рогозян Ю.С.

кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник
Луганської філії Інституту економіко-правових досліджень
Національної академії наук України

Стаття присвячена дослідженню актуальної проблематики реалізації міжрегіональних стратегій, зокрема вивченню та систематизації закордонного досвіду на прикладі регіонів Китайської Народної Республіки. Окреслено та проаналізовано деякі соціально-економічні показники, що характеризують сучасний стан китайських регіонів; визначено документи, що здійснюють окремі допоміжні дії у фінансовій, податковій та інших сферах міжрегіонального співробітництва.

Ключові слова: досвід, міжрегіональне співробітництво, стратегії, розвиток, довгострокові документи.

Rogozian Yu.S. ОПЫТ РЕАЛИЗАЦИИ МЕЖРЕГИОНАЛЬНЫХ СТРАТЕГИЙ КИТАЙСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ

Статья посвящена исследованию актуальной проблематики реализации межрегиональных стратегий, в частности изучению и систематизации зарубежного опыта на примере регионов Китайской Народной Республики. Определены и проанализированы некоторые социально-экономические показатели, характеризующие современное состояние китайских регионов; определены документы, осуществляющие отдельные вспомогательные действия в финансовой, налоговой и других сферах межрегионального сотрудничества.

Ключевые слова: опыт, межрегиональное сотрудничество, стратегии, развитие, долгосрочные документы.

Rohozian Yu.S. EXPERIENCE IN IMPLEMENTING THE INTERREGIONAL STRATEGIES OF CHINA'S PEOPLE REPUBLIC

The article investigates the actual problems of the interregional strategies implementation, in particular organize the foreign experience on example of China's People Republic regions. Identified and analyzed some of the socio-economic indicators that characterize the current state of Chinese regions; defined documents, engaged in certain activities auxiliary to financial, tax and other areas of interregional cooperation.

Keywords: experience, interregional cooperation, strategy development, long-term documents.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Регіональна та міжрегіональна політика, які є майже неподільними, по-різному функціонують в економічно активних країнах світу та по-різному розглядаються: як частина загальної політики держави щодо перерозподілу доходів у суспільстві, особливо в країнах з цільово-орієнтованою ринковою економікою або як частина регіональної політики в таких лідерських країнах, як Китайська Народна Республіка (далі – Китай).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості формування міжрегіональних соціально-економічних систем висвітлено у працях З. Варналія, В. Геєця, М. Долішнього, І. Кононова, В. Кравціва, М. Паламарчука, О. Паламарчука, І. Сторонянської, А. Філіпенка, Л. Шевчук та інших науковців.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Питання регіональної політики, як наслідок і розвиток міжрегіональних зв'язків, у будь-якій країні повинні відріз-

нятися наступними ознаками: наявність усвідомленого і сформульованого бачення цілей регіонального та міжрегіонального розвитку країни; наявність органів влади, які несуть відповідальність за зміну пропорцій територіального розвитку регіонів; наявність спеціальних інструментів, націлених на підйом проблемних територій, що не досліджено на даний час на прикладі Китаю.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Інструментів міжрегіональної політики існує безліч, в кожній країні вони свої, бо розвиваються й міжбюджетні відносини, що супроводжуються загальною для багатьох країн проблемою пошуку компромісу між вирівнюванням бюджетної забезпеченості регіонів і створенням стимулів для органів влади на місцях проводити ефективну соціально економічну політику. Усе це обумовлює вивчення закордонного досвіду реалізації міжрегіональних стратегій на прикладі Китаю, що й визначило необхідність та мету написання даної статті.

Виклад основного матеріалу дослідження. У Китаї здійснюється поетапна регіональна політика, відповідно до якої різні частини країни включаються в систему світогосподарських зв'язків в різному темпі і масштабі. На першому етапі це були провінції Східного Китаю, яким надавалася різноманітна державна підтримка. Зокрема, в них діяв особливий (більш ліберальний) податковий, митний і фінансовий режими, режим залучення іноземних інвестицій, а також здійсню-здійснювалися великі державні

інвестиції в інфраструктурні проекти. Передбачалося, що східні провінції стануть локомотивом для економічного розвитку решті території Китаю. Завдяки такій політиці Східний Китай домогся видатних економічних успіхів. Разом з тим, його вплив на економічний розвиток решті території Китаю залишається обмеженим – економічна диференціація навіть посилилася за час економічних реформ.

Результати такої діяльності говорять про ефективність нового етапу регіональної полі-

Таблиця 1

Показник ВВП на душу населення в китайських регіонах за 2012 р.

Назва регіону	ВВП/особу, дол. США	ВВП, млн дол. США	Населення, млн осіб
м. Тяньцзинь	14 750	204 122	13 838 700
м. Пекин	13 797	281 996	20 439 500
м. Шанхай	13 471	318 437	23 639 500
Цзянсу	10 827	856 368	79 093 900
авт. район Внутрішня Монголія	10 189	253 281	24 857 800
Чжецзян	10 022	548 219	54 700 000
Ляонін	8 958	392 892	43 860 000
Гуандун	8 570	904 046	105 494 200
Фуцзянь	8 359	312 107	37 340 000
Шаньдун	8 201	792 289	96 610 000
Цзилінь	6 877	189 114	27 499 100
м. Чунцин	6 191	181 529	29 320 000
Хубей	6 111	352 478	57 682 500
Шеньсі	6 108	191 886	37 478 500
Хебей	5 796	420 990	72 640 100
Нінся-Хуейський авт. район	5 729	36 858	6 433 200
Хейлунцзян	5 657	216 896	38 340 000
Сіньцзян-Уйгурський авт. район	5 372	118 278	22 207 500
Шаньсі	5 327	228 930	36 019 200
Хунань	5 304	350 958	66 172 500
Цинхай	5 231	29 854	5 706 700
Хайнань	5 129	45 232	8 819 500
Хенань	5 025	472 240	93 970 000
Сичуань	4 686	377 819	80 631 000
Цзянси	4 562	205 124	44 961 800
Аньхой	4 561	272 666	59 780 000
Гуанси-Чжуанський авт. район	4 427	206 432	46 635 000
Тибетський авт. район	3 633	11 019	3 056 500
Юньнань	3 516	163 324	46 449 000
Ганьсу	3 482	89 508	25 708 700
Гуйчжоу	3 100	107 758	34 765 000
Країна в цілому	6 091	8 226 885	1 350 700 000

Складено автором на основі [3]

тики, який включає в себе й розвиток міжрегіональних зв'язків та співробітництва – різниця між рівнем економічного розвитку різних частин Китаю повільно, але скорочується.

С початком економічних реформ у 1980-х рр. у Китаї було виділено чотири економічні макрорегіони: Східний Китай у складі прибережних провінцій Хайнань, Гуандун, Фуцзянь, Чжецзян, Цзянсу, Шаньдун, Хебей, міста центрального підпорядкування Пекін, Тяньцзінь і Шанхай; Центральний Китай: провінції Хунань, Цзянсі, Хубей, Аньхой, Хенань і Шаньсі; Північно-Східний Китай: провінції Ляонін, Цзілінь (Гірін) і Хейлунцзян; Західний Китай: автономні райони Внутрішня Монголія, Тибетський, Синьцзян-Уйгурський, Нінся-Хуейський і Гуансі-Чжуанський, провінції Юньнань, Гуй-чжоу, Сичуань, Ганьсу, Цинхай, Шеньсі і місто центрального підпорядкування Чунцін.

Східний Китай був обраний в якості локомотива для розвитку міжрегіональних зв'язків та китайської економіки в цілому. Передбачалося, що за рахунок своїх конкурентних переваг (транспортна доступність, надмірна пропозиція робочої сили, наявність великих адміністративно-промислових центрів) прибережні провінції зможуть «підтягнути» за собою менш розвинені райони [1].

Для розвитку регіональної та міжрегіональної політики була прийнята програма пріоритетного розвитку східних провінцій, яка передбачала активне залучення іноземних інвестицій, великі державні капіталовкладення в основні фонди (перш за все в інфраструктурні проекти), а також загальну лібералізацію торгово-економічних відносин між самими регіонами та із зовнішнім світом.

У результаті проведеної політики між Східним, Центральним, Північно-Східним і Західним Китаєм склалася нерівність за рівнем економічного і промислового розвитку в цілому і зокрема за окремими економічними показниками. Так, у 2012 р. сукупна частка східних провінцій Китаю в загальному ВВП країни склала більше 50% при частці в населенні – близько 38%. На них припало більше 80% обсягу всього китайського експорту, а середні темпи приросту ВВП східних провінцій у 2000–2011 рр. склали більше 11% на рік [2].

У 2012 р. ВВП на душу населення в Тяньцзіні, Шанхаї та Пекіні, розташованих на східному узбережжі, склав більше 13 тис. дол. при тому, що обсяг ВВП на душу населення в відстаючих провінцій коливався від 3 до 5,5 тис. дол. (табл. 1).

У цілому вплив прискореного економічного розвитку Східного Китаю на інші регіони поки залишається обмеженим. За роки реформ відставання Центрального, Північно-Східного та Західного Китаю від процвітаючого Сходу продовжувало збільшуватися з таких причин:

1) відсутність державної політики розвитку відстаючих регіонів та міцних зв'язків між ними та процвітаючими регіонами. Основним стимулом розвитку Східного Китаю стала державна політика щодо створення експортоорієнтованої моделі економічного розвитку. В рамках такої політики в східних провінціях було надано податкові пільги, правила ведення зовнішньоекономічної діяльності та порядок залучення прямих іноземних інвестицій, а також створені спеціальні економічні зони;

2) недостатні державні капіталовкладення, велика частина яких прямувала в східні провінції;

3) слабкий розвиток недержавних форм власності. У східних провінціях на підприємства недержавної форми власності припадає понад 70% валової промислової продукції;

4) низька щільність населення в даних провінціях, яка стала причиною дефіциту робочої сили та недостатньої ємності внутрішнього ринку.

З точки зору китайського законодавства, загальні міжрегіональні стратегічні цілі встановлюються п'ятирічними планами, на відміну від українських стратегій розвитку. Так, необхідність реалізації програм встановлена 10-м, 11-м і 12-м п'ятирічними планами на сьогодні, а конкретні дії вказуються в Програмах розвитку зв'язків регіонів. Окремі допоміжні дії у фінансовій, податковій та інших сферах встановлюються законами регіонального або національного рівнів:

- «Програма прискореного розвитку та взаємодії західних районів Китаю до 2020 року» спрямована на подолання відставання регіонів шляхом створення протягом 10 років сприятливого інвестиційного міжрегіонального клімату з акцентом на розвиток спільного екологічного сільського господарства, високотехнологічних галузей промисловості, сучасної транспортної і комунікаційної інфраструктури, спільні заходи із залучення в регіони іноземного капіталу.

- «План дій з розвитку міжрегіональної інфраструктури», в рамках якого реалізуються спільні заходи регіонів Шаньсі, Цинхай, Аньхой та Ганьсу. Так, уже було побудовано ділянку

залізничної лінії Шансі-Нанкін-Аньхой, протяжністю 955 км і вартістю 23,23 млрд юанів; залізницю Чунцин-Ганьсу (640 км, 18,23 млрд юанів); шосейні дороги: «5 вертикальних і 7 горизонтальних державних автодорожніх магістралей» (35 тис. км) тощо.

- «Програма відродження Північно-Східного та Північно-Західного Китаю» передбачає звільнення даних регіонів від справляння окремих податків, а також поетапне розширення переліку продукції для зниження ставок ПДВ, щорічне визначення ключових спільних довгострокових проектів регіонів, фінансування яких здійснюється виключно за рахунок коштів центрального державного бюджету, організації спільного обміну кадрами промислових підприємств регіонів, інноваційно-інвестиційних процесі тощо [2; 3].

Таким чином, у Китаї активно проводиться політика регіонального розвитку, на відміну від міжрегіонального. Незважаючи на необхідність існування та реалізації довгострокових договорів або стратегій розвитку міжрегіональних зв'язків, Китай не приділяє належної уваги даному процесу.

У цілому всі міжрегіональні програми розвитку регіонів вписані в загальну стратегію розвитку економіки Китаю та не передбачають заохочення розвитку окремих міжрегіональних стратегічних галузей.

Приблизно з 2008 р. уряд послабив контроль за фінансуванням проектів на регіональному рівні. Регіональній владі було надано право розробки фінансових інструментів для інвестування в будівництво інфраструктурних міжрегіональних проектів, що стало однією з причин формування досить великого обсягу заборгованості регіональних урядів. Велика частина заборгованості була сформована в період кризи 2008–2009 рр. 34 трлн юанів, вкинуті тоді в провінційні економіки в рамках антикризових заходів, тільки 1,18 трлн було виділено з центрального бюджету, все інше – це кошти регіональних урядів, в основному позикові.

Ще одним важливим аспектом регіонального та міжрегіонального розвитку в Китаї є процес урбанізації. Передбачається, що зростання чисельності міського населення дасть змогу Китаю зберегти середньорічні темпи приросту ВВП на рівні 7-7,5% за рахунок збільшення середнього класу і, як наслідок, збільшення внутрішнього споживання. Урбанізація дозволить Китаю перейти від експорто-

орієнтованої моделі економічного зростання до моделі, заснованої на пріоритетах внутрішнього споживання.

Одним із основних механізмів розвитку економіки регіонів є створення вільних економічних зон (далі – ВЕЗ). Протягом 1980–2010-х рр. державна політика Китаю щодо ВЕЗ пройшла кілька етапів – від особливих економічних зон і відкриття приморських міст і районів до розширення відкритості цілих внутрішньоконтинентальних і прикордонних районів.

У Китаї розроблено та реалізовано на практиці національну теорію розвитку ВЕЗ, що має на увазі постійне створення передумов для переходу зони в новий якісний стан, тобто її економічну і соціальну модернізацію.

На першому етапі розвитку ВЕЗ – під час створення її соціально-виробничої інфраструктури – провідна роль належить державним інвестиціям. Створюється «прозора» нормативно-правова база і пропонуються вигідні умови здійснення інвестицій (відсутність ПДВ, звільнення від податків тощо). Приватні інвестиції також є необхідними, але здійснюються в основному у окупні й високорентабельні регіональні та міжрегіональні проекти (торгівля, сфера послуг, посередництво та ін.).

На наступному етапі розвитку ВЕЗ приватний капітал стає домінуючим, який направляється відповідно до пріоритетів розвитку національної економіки. За участю держави підприємства переходять до комплексної переробки сировини з утворенням системи підприємств і галузей, що можуть розташовуватися у різних регіонах, але які об'єднуються завдяки технологічним ланцюжкам у виробничі кластери.

Висновки з цього дослідження. У цілому результати регіональної та міжрегіональної політики в Китаї можна оцінювати як позитивний досвід, однак на шляху подальшого розвитку відстаючих регіонів є певні перешкоди. Так, в регіонах країни відсутня розробка стратегій розвитку міжрегіонального співробітництва як таких, їх замінюють програми та плани заходів, проте останні носять середньостроковий характер, а отже не можуть повноцінно замінити стратегічні плани та дії.

Виходячи з цього, можна констатувати, що зберігається економічна диференціація китайських регіонів. Разом із тим це створює сприятливі умови для інтенсифікації українсько-китайських відносин, що потребує подальших досліджень за даним напрямом.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Чужиков В. Модернізація регіональної політики в ЄС // Економіка України. – 2008. – № 3. – С. 51-58.
2. Помитов С.А. Досвід створення кластерних структур [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ekportal.ru/page-id-1910.html>.
3. Національне статистичне бюро КНР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.stats.gov.cn>.

Стан інвестиційної активності в регіонах України

Сімків Л.Є.

кандидат економічних наук, доцент,
завідувач кафедри теорії економіки та управління
Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу

У статті висвітлено ключові аспекти сучасного розвитку інвестиційної діяльності в регіонах України. Проведений аналіз дає змогу констатувати, що у розподілі інвестицій за регіонами країни зберігається надмірна диференціація. Визначено основні чинники, що стримують розвиток інвестиційної діяльності в регіонах.

Ключові слова: інвестиційні процеси, інвестиційний клімат, інвестиційна привабливість, інвестиційна активність, капітальні інвестиції, прямі іноземні інвестиції.

Симкив Л.Е. СОСТОЯНИЕ ИНВЕСТИЦИОННОЙ АКТИВНОСТИ В РЕГИОНАХ УКРАИНЫ

В статье освещены ключевые аспекты современного развития инвестиционной деятельности в регионах Украины. Проведенный анализ позволяет констатировать, что в распределении инвестиций по регионам страны сохраняется чрезмерная дифференциация. Определены основные факторы, сдерживающие развитие инвестиционной деятельности в регионах.

Ключевые слова: инвестиционные процессы, инвестиционный климат, инвестиционная привлекательность, инвестиционная активность, капитальные инвестиции, прямые иностранные инвестиции.

Simkiv L. Ye. STATE OF INVESTMENT ACTIVITY IN REGIONS OF UKRAINE

In the article it is thrown light upon the aspects of modern development of the investment activity in the regions of Ukraine. Carried out analysis makes it possible to state that excessive differentiation is kept in the investment distribution for the country's regions. It is determined the main factors, which are the obstacles in the way of investment activity in the regions.

Keywords: investment processes, investment climate, investment attractiveness, investment activity, capital investment, foreign direct investment.

Постановка проблеми. Успішна реалізація завдань соціально-економічного розвитку регіонів значною мірою залежить від ефективності організації інвестиційного процесу. Саме активізація інвестиційного процесу є головною складовою економічних вимог, які покликані визначити реальні зрушення в структурі економіки країни та регіону, прискорити перехід економіки на якісно новий рівень індустріального розвитку, підвищити якість вітчизняної продукції та її конкурентоспроможність на світовому ринку, сприяти подоланню міжрегіональних диспропорцій, забезпечити якісне економічне зростання в державі.

У зв'язку із цим особливої актуальності набувають питання, пов'язані з вивченням умов створення сприятливого інвестиційного клімату регіону, підвищення рівня його інвестиційної привабливості, залученням інвестицій і їх ефективним використанням, розширення та поглиблення євроінтеграційних інвестиційних зв'язків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у вивчення сучасних напрямків і пріоритетів регіонального розвитку, інвестиційних процесів, що там відбуваються, зро-

били вітчизняні науковці, зокрема, С.О. Біла [1], П.П. Борщевський [2], З.В. Герасимчук [3], О.В. Колянко [4], І.Л. Сазонець [11], С. Ткач [12], В.Р. Ткачук [3] та ін. Проте значна кількість публікацій, що присвячена цим питанням, тільки підтверджує потребу в подальших дослідженнях.

Поглиблення міжрегіональних диспропорцій у рівні забезпечення територій інвестиційними ресурсами вимагає дослідження регіональних особливостей та факторів формування інвестиційного клімату, оцінки існуючих тенденцій та здійснення прогнозних передбачень його трансформації. Недостатньо висвітленими залишаються і питання постійного моніторингу сучасного стану інвестування з метою своєчасного та якісного регулювання.

Мета статті. Можливості здійснення успішних ринкових перетворень, забезпечення стабільного економічного зростання в Україні та зменшення регіональних диспропорцій соціально-економічного розвитку багато в чому залежать від того, як розв'язуватимуться завдання підвищення інвестиційної привабливості держави в цілому та регіонів, зокрема.

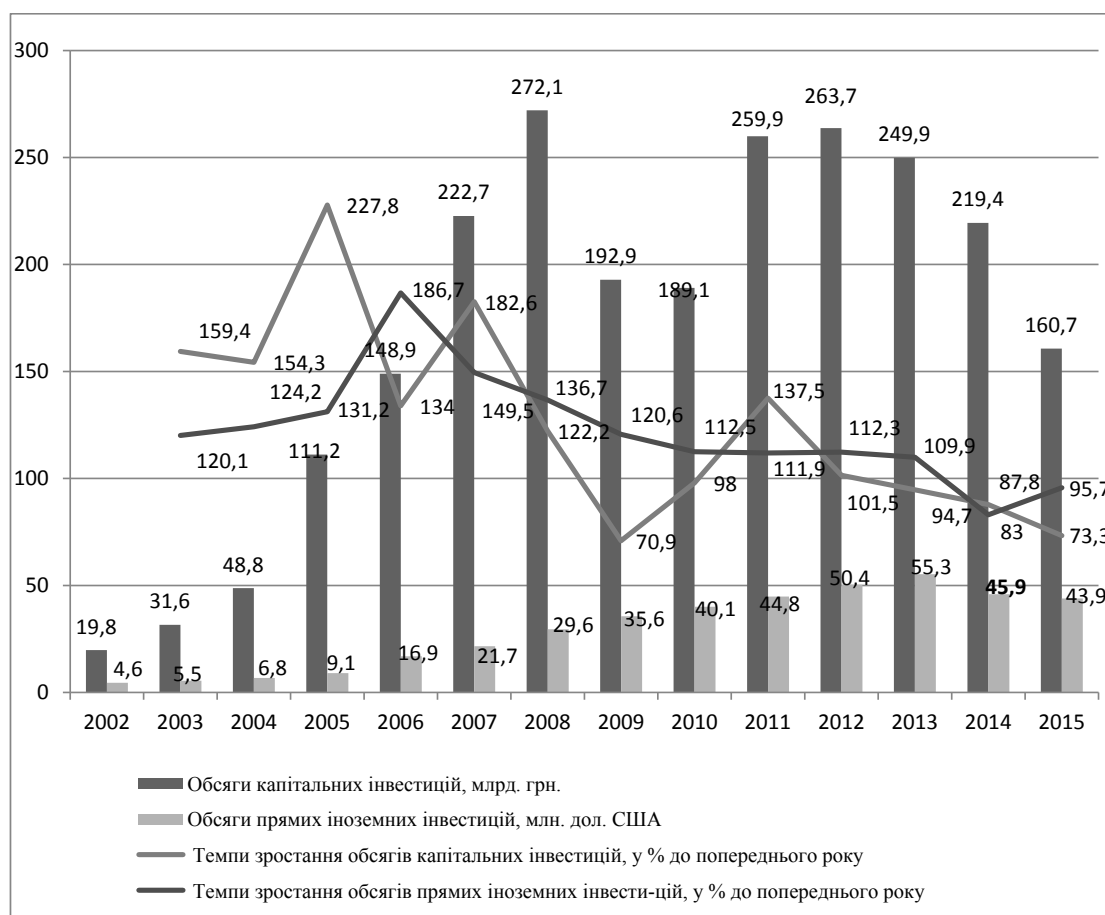
Отже, метою даної статті є дослідження територіальних аспектів розвитку інвестиційної діяльності в контексті сучасних трансформаційних економічних перетворень, особливо з погляду її ролі у здійсненні структурної перебудови регіональної економіки, забезпеченні якісного економічного зростання та реалізації інноваційно-інвестиційної моделі розвитку національної економіки.

Виклад основного матеріалу. Соціально-економічний стан регіонів України характеризується проявами гострих кризових явищ, виникнення та розвиток яких обумовлені не лише зовнішніми викликами та несприятливими макроекономічними тенденціями, а значною мірою – негативними наслідками реструктуризації промислових підприємств, військовим конфліктом на сході держави та політичною кризою.

Збільшення обсягів вітчизняних та іноземних інвестицій є важливою передумовою

поступового відновлення економічного зростання шляхом формування сприятливого інвестиційного клімату в Україні, який забезпечить належні нормативно-правові гарантії іноземним і вітчизняним інвесторам, сприятливі умови для розвитку бізнесу.

Однак економічна та політична ситуація, яка склалася сьогодні в державі значно ускладнює інвестиційну діяльність і негативно впливає на поведінку як закордонних, так і вітчизняних інвесторів. Інвестиційний процес в Україні характеризується відсутністю стабільності та значною залежністю обсягів капітальних інвестицій від зовнішніх та внутрішніх факторів. Відновлення інвестиційної активності у після кризовий період розпочалося зі суттєвим відставанням від динаміки економічного зростання. Лише у 2011 р. вдалося зупинити процес скорочення обсягів капітальних інвестицій та забезпечити їх приріст на рівні 37,5% порівняно із 2010 р. (рис. 1). Проте вже

* – (без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м.Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції)

** – дані за три квартали 2015 р.

Рис. 1 Динаміка зміни капітальних та прямих іноземних інвестицій в Україні в 2002–2015 рр.

Джерело: [5; 6; 7]

у 2013 році тенденція до зменшення обсягів капітальних інвестицій поновлюється.

Так, у 2013 р. індекс обсягу капітальних інвестицій по Україні склав 94,7% (порівняно із 2012 р. падіння становило 5,3%). Приріст обсягу капітальних інвестицій спостерігався лише у 6 регіонах: Вінницькій, Житомирській, Луганській, Миколаївській, Чернігівській областях та у м. Севастополь. У 2014 р. обсяг капітальних інвестицій порівняно з попереднім роком скоротився на 12,2% (індекс обсягу капітальних інвестицій склав 87,8%). Приріст даного показника спостерігався тільки у 5 регіонах: Закарпатській, Запорізькій, Івано-Франківській, Сумській та Хмельницькій областях. За результатами 2015 р. індекс обсягу капітальних інвестицій склав 73,2% (порівняно з попереднім роком даний показник скоротився на 26,8%). У цей період обсяг капітальних інвестицій зріс тільки у Волинській і Хмельницькій областях. У Донецькій та Луганській областях протягом 2013–2015 рр., в умовах військового конфлікту та дестабілізації суспільно-політичної та соціально-економічної ситуації, капітальні інвестиції скоротилися на 83,7% та 89,7% відповідно. Якщо ситуація не стабілізується і військові дії не будуть припинені найближчим часом, в цих регіонах прогнозується і подальше падіння обсягів залучення інвестиційних ресурсів. Як від вітчизняних, так і від іноземних інвесторів слід очікувати заморожування інвестиційних проектів або ж їх повне зупинення.

У розподілі капітальних інвестицій за регіонами країни зберігається надмірна диференціація. Інвестиції здебільшого сконцентровано у тих регіонах, де є можливість швидкої окупності таких вкладень. До них відносяться регіони з високою концентрацією важкої індустрії та регіони з рекреаційним потенціалом (м. Київ, Київська, Дніпропетровська, Донецька, Львівська, Харківська, Одеська, Запорізька області). Регіональна структура розподілу інвестицій засвідчує, що на ці регіони у 2014 р. припадало 70,0% їх загальноукраїнського обсягу. У 2015 р. даний показник дещо скоротився і становив 68,6%. Спад інвестицій у цьому періоді спостерігався у Донецькій, Луганській областях. При цьому додамо, що в економіку таких областей як Чернівецька, Чернігівська, Тернопільська, Рівненська і Херсонська стабільно залучаються найменші обсяги капітальних інвестицій.

Одним із показників, що характеризують ступінь інтеграції країни у світове співтовариство, є обсяг іноземних інвестицій.

Інвестиційна привабливість визначається по загальному інвестиційному клімату в країні, умовами проведення зовнішньої економічної діяльності, у тому числі правовими, митними. Іноземні інвестиції стимулюють темпи зростання національної економіки, впровадження сучасних технологій, техніки, обладнання, створюють додаткові робочі місця, посилюють конкурентоспроможність вітчизняної економіки.

З 2003 року спостерігалась стала тенденція зростання прямих іноземних інвестицій в економіку України. Найвищі темпи росту даного показника відбуваються в 2006 р. (186,7% порівняно з попереднім роком) та 2007 р. (149,5%), а починаючи з 2008 р. спостерігається уповільнення темпів зростання. Незважаючи на те, що в 2014 р. за рівнем прямих іноземних інвестицій серед 196 країн світу наша держава посіла 42 місце [8], обсяги прямих іноземних інвестицій в цей період були на 17% меншими, ніж у 2013 р. А у 2015 р. порівняно з 2014 р., частка інвестування з боку іноземних інвесторів скоротилася на 24,4%. Водночас за індексом інвестиційної привабливості (International Business Compass), розрахованого міжнародною консалтинговою мережею BDO в 2015 р., Україна посіла 89 місце зі 174 країн і покращила свій показник на 20 позицій в порівнянні з попереднім роком (109 місце) [9].

Незважаючи на поліпшення позицій у цьому рейтингу та оптимістичні прогнози уряду, інвестиційний клімат в Україні залишається несприятливим. Тенденція до погіршення інвестиційного клімату в Україні розпочалася ще з кінця 2011 р. Причинами спаду інвестиційної активності в цей період були високий рівень фінансових і політичних ризиків в Україні, високий рівень інфляції, нестабільне і недосконале законодавство, відсутність цілісної економічної стратегії та ігнорування необхідності в інституціональних перетвореннях, високий рівень корумпованості влади тощо. Підготовка до підписання Україною Угоди про Асоціацію з ЄС спричинили зростання індексу інвестиційної привабливості у 3-му кварталі 2013 р. Те, що ці очікування бізнесу не справдилися, призвело до подальшого падіння індексу у 4-му кварталі 2013 р. Очікування змін та економічних реформ у 2014 р. призвели до зростання індексу. Разом з тим, враховуючи ситуацію, що склалася в Україні, більшість іноземних інвесторів утримуються від капіталовкладень в українську економіку. У 2-му кварталі 2015 р. результати опитування

показали, що інвестори оцінюють рівень привабливості України на 2,66 бали з 5 можливих (що є негативним значенням) [10] (рис. 1).

Здійснення інвестиційної діяльності вимагає високопрофесійного інформаційного і консультативного супроводу. Однак, розвиток інвестування в Україні має ряд стримуючих чинників, до яких іноземні експерти відносять: відсутність податкової реформи, надмірний тиск податкових органів, високий рівень бюрократизації і корумпованості державного апарату та відсутність реформ у цьому напрямі, недостатній розвиток фінансових ринків, слабе валютне регулювання, складність реєстраційних, ліцензійних і митних процедур, відсутність судової, земельної реформ.

Український уряд впродовж останніх років виявляє, так би мовити, подвійні стандарти по відношенню до зарубіжних компаній. Офіційна політика спрямована на підтримку залучення максимальної кількості прямих іноземних інвестицій, але на практиці зарубіжні фірми мають проходити крізь неймовірні труднощі, намагаючись вкласти капітал в українську економіку. Українське законодавство не має міцної бази, комерційна діяльність стикається з цілим рядом бюрократичних перешкод, а крім того, багато вітчизняних підприємців просто бояться іноземного капіталу, вважаючи, що зарубіжні компанії планують просто експлуатувати українську економіку [11, с. 126].

Все це дозволяє констатувати, що несприятливий інвестиційний клімат в Україні в основному зумовлений впливом внутрішніх ризиків, а не зовнішніх. Більше того, такі перепони розвитку інвестиційної діяльності як корупція, відсутність дієвих реформ судової системи, проблеми прав власності та захисту інвесторів, надмірний податковий тиск, не є новими для України. З року в рік ці питання залишаються відкритими і набувають хронічного характеру. Особливо чутливо на них реагують зовнішні інвестори, через що їх частка серед джерел фінансування інвестиційної діяльності в Україні залишається стабільно низькою упродовж років. Водночас для внутрішніх інвесторів такі перепони не дають можливість залучати інвестиції на розширення їх діяльності, оновлювати основні засоби і впроваджувати нові технології [12].

Від ефективності організації інвестиційного процесу значною мірою залежить і економічний розвиток регіонів. Довготривала криза в Україні охопила усі сфери суспільного життя: політичну, економічну, соціальну і призвела до погіршення соціально-економічного розвитку регіонів та посилення територіальних диспропорцій. Процеси економічного оновлення та зростання визначаються розмірами, структурою інвестицій і швидкістю їх здійснення. Завдяки припливу додаткового капіталу в регіоні можна забезпечити економічне зростання

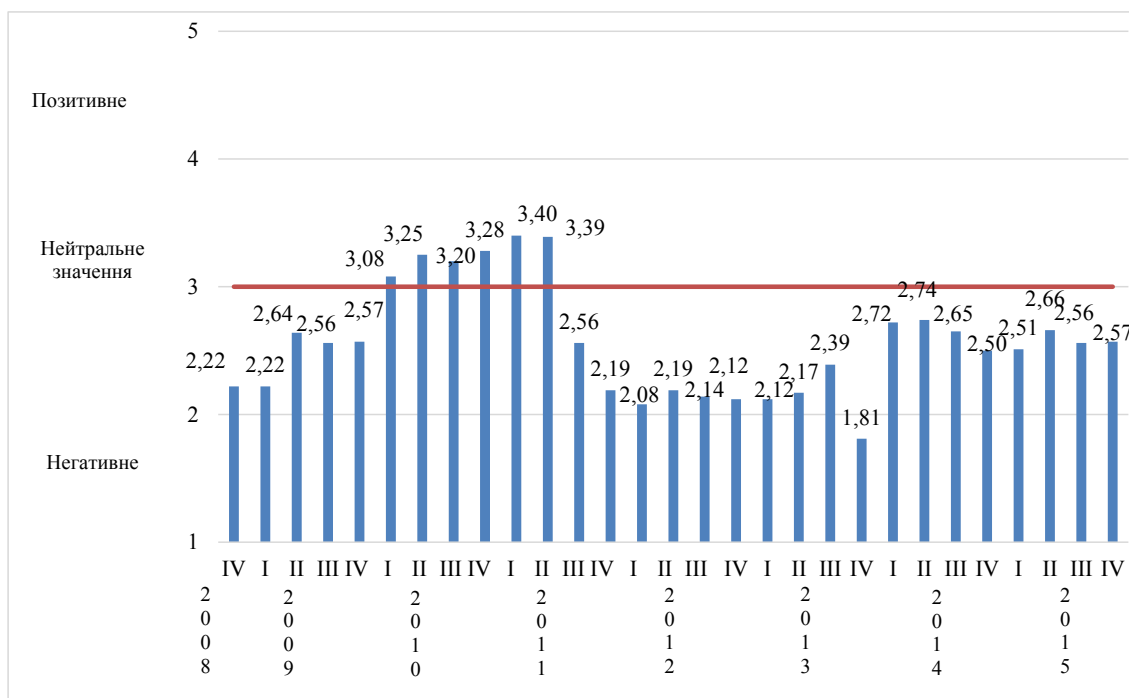

Рис. 2 Індекс інвестиційної привабливості України у 2008–2015 рр.

Джерело: [10]

шляхом впровадження новітніх технологій, оновлення економічної бази, відтворити оптимальні структурні пропорції в економіці і як наслідок, забезпечити повноцінне функціонування господарських суб'єктів, збільшити конкурентоспроможність регіонального виробництва. Проте несприятливий інвестиційний клімат в Україні негативно впливає і на рівень інвестиційної привабливості та обсяги інвестування регіонів. Не дивлячись на щорічну позитивну динаміку обсягу прямих іноземних інвестицій в Україні, різниця в питомій вазі регіонів у загальному обсязі вражаюча.

Так, у 2014 р. найбільший приплив іноземних інвестицій було зафіксовано у м. Києві – 49,5%, Дніпропетровській – 16,9%, Донецькій – 5,6%, Харківській – 3,8%, Київській – 3,6%, Одеській – 3,1%, Львівській – 3,0%, Полтавській – 2,2% та Івано-Франківській – 2,0% областях. До цих регіонів надходить 89,7 % усіх залучених прямих іноземних інвестицій. Це саме ті регіони, які на сьогодні вже є економічно розвинутими та найбільш привабливими для іноземних інвесторів. Найнижчі показники спостерігалися в Тернопільській – 0,12%, Чернівецькій – 0,15%, Кіровоградській – 0,18%, Чернігівській – 0,22% областях.

За часткою прямих іноземних інвестицій регіони України можна поділити на три групи:

- регіони, які залучили більше 10% від загального обсягу прямих іноземних інвестицій – м. Київ та Дніпропетровська область. В цих регіонах акумулюється 66,4% від загальної кількості інвестицій в Україні;

- регіони, в які надійшло від 1% до 10% прямих іноземних інвестицій – Донецька, Харківська, Київська, Одеська, Львівська, Полтавська, Івано-Франківська, Запорізька, Луганська та Черкаська області або 27,8% від загальної кількості інвестицій;

- регіони, де частка прямих іноземних інвестицій склала менше 1% – Закарпатська, Волинська, Житомирська, Рівненська, Сумська, Вінницька, Миколаївська, Херсонська, Хмельницька, Чернігівська, Кіровоградська, Чернівецька та Тернопільська області. Ці регіони отримують тільки 5,8% від усіх інвестицій, які були залучені до країни.

Таким чином, інвестиційні потоки обслуговують економічно розвинуті регіони України, лишаючи поза увагою менш розвинуті регіони, що потребують значного надходження іноземних інвестицій. Таке спрямування прямих іноземних інвестицій у регіональному розрізі не сприяє рівномірному соціально-економічному розвитку країни та посилює подальше збіль-

шення регіональних диспропорцій. Задля усунення цих проблем повинна бути сформована виважена та дієва державна інвестиційна політика, спрямована на збільшення інвестиційної привабливості регіонів України.

Висновки з цього дослідження. Проведений аналіз інвестиційної діяльності в регіонах України дозволяє зробити такі висновки.

1. Інвестиційний клімат в Україні упродовж останніх років значно погіршився. Серед регіонів України у 2014 році найнижчий рівень інвестиційної привабливості був характерний для Донецької, Луганської, Чернівецької, Херсонської та Закарпатської областей. Крім того, за рейтингом інвестиційної привабливості спостерігається зміщення акценту в бік західних областей України (Львівської, Івано-Франківської, Вінницької), що надає їм додаткові конкурентні переваги порівняно з центральними та східними областями. Однак, незважаючи на зростання інвестиційної привабливості західних регіонів, інвестиційна активність у них не зросла, окрім Івано-Франківської області. Це дає підстави говорити про те, що інвестиційний клімат у цих регіонах суттєво не покращився.

2. Інвестиційний процес в Україні характеризується відсутністю стабільності: після приросту капітальних інвестицій майже в усіх регіонах (2003–2012 рр., за винятком 2009 р.), їх обсяги, починаючи з 2013 р. почали скорочуватися. У 2015 р. зниження обсягів капітальних інвестицій відбулося практично у всіх регіонах України (окрім Волинської і Хмельницької областей). Критична ситуація спостерігалася в Донецькій та Луганській областях, де протягом 2013–2015 рр., через дестабілізацію політичної та соціально-економічної ситуації, капітальні інвестиції скоротилися на 83,7% та 89,7% відповідно. У 2014 році також відбулося скорочення обсягів прямих іноземних інвестицій у більшості регіонів України.

3. У розподілі інвестицій за регіонами країни зберігається надмірна диференціація. Інвестиції в основному сконцентровано у економічно розвинутих регіонах, де є можливість швидкої окупності таких вкладень. До них відносяться регіони з високою концентрацією важкої індустрії та регіони з рекреаційним потенціалом (м. Київ, Київська, Дніпропетровська, Донецька, Харківська, Львівська та Одеська області). В економіку таких областей, як Чернівецька, Чернігівська, Тернопільська, Рівненська і Херсонська залучаються найменші обсяги інвестицій. Все це не сприяє рівномірному соціально-економічному розвитку

країни та посилює подальше зростання регіональних диспропорцій.

4. Основними причинами недостатньої інвестиційної активності в регіонах України є складний процес входження іноземних інвестицій в країну, невисока довіра до стабільності урядових рішень, відсутність дієвих реформ, втручання уряду в роботу приватного бізнесу, високий рівень корупції та значні адміністративні перешкоди для розвитку інвестиційної діяльності; незацікавленість місцевих органів влади в окремих регіонах у швидкому і без-

перешкодному проходженні дозвільних документів, що супроводжують реалізацію інвестиційного проекту; військовий конфлікт на сході України.

Таким чином, необхідною передумовою стабільного розвитку економіки в регіонах та забезпечення якісного економічного зростання в державі є висока інвестиційна активність, яка досягається не тільки шляхом збільшення реалізованих інвестиційних ресурсів, але й за рахунок їх ефективного використання у пріоритетних секторах економіки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Біла С.О. Питання теорії та практики інвестиційних процесів у трансформаційній економіці України (90-ті роки ХХ–початок ХХІ ст.) / С.О. Біла // Історія нар. госп-ва та екон. думки України. – 2007. – Вип. 39-40. – С. 32-42.
2. Борщевський В.В. Формування регіональної системи залучення іноземних інвестицій / В.В. Борщевський, І.М. Польова // Регіональна економіка. – 2006. – № 4. – С. 41-48.
3. Герасимчук З.В. Інвестиційний потенціал регіону: методика оцінки, механізми нарощення : [монографія] / З.В. Герасимчук, В.Р. Ткачук. – Луцьк : Надстир'я, 2009. – 232 с.
4. Колянко О.В. Регіональне управління інвестиційними процесами [Текст] : монографія / О.В. Колянко. – Львів : Видавництво ЛКА, 2009. – 248 с.
5. Офіційний сайт Державного комітету статистики України. Оперативна статистична інформація [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
6. Офіційний сайт інформаційно-аналітичного центру «Info-Light» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://infolight.org.ua/>.
7. Офіційний сайт Державного агентства з інвестицій та управління національними проектами України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrproject.gov.ua/>.
8. Рейтинг стран мира по уровню прямых иностранных инвестиций [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gtmarket.ru/research/foreign-direct-investment-index/info>.
9. Україна піднялася в рейтингу інвестиційної привабливості [Електронний ресурс] ВВС України. – Режим доступу : http://www.bbc.com/ukrainian/business/2015/06/150605_investattractiveness_ukraine_az.
10. Європейська Бізнес Асоціація: офіційний веб-сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.eba.com.ua/uk/about-eba>.
11. Сазонець І.Л. Посилення ролі ТНК: позитивні та негативні наслідки / І.Л. Сазонець // Вісник Дніпропетровського національного університету. – 2009. – С. 122-127.
12. Ткач С. Ключові ризики та можливості для інвесторів України з країн Європейського Союзу в умовах зони вільної торгівлі / С. Ткач [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ird.gov.ua/irdp/e20150605.pdf>.

Інфраструктура як фактор підвищення конкурентоспроможності регіональних продовольчих комплексів

Ужва А.М.

кандидат економічних наук, доцент,
Миколаївський національний університет
імені В.О. Сухомлинського

У статті обґрунтовано основні складові інфраструктури регіональних продовольчих комплексів. Проаналізовано та вивчено фактори її розвитку. Запропоновано основні заходи покращення інфраструктури, що сприятимуть підвищенню конкурентоспроможності регіональних продовольчих комплексів.

Ключові слова: продовольчий комплекс, конкурентоспроможність, соціальна інфраструктура, виробнича інфраструктура, ринкова інфраструктура.

Ужва А.Н. ИНФРАСТРУКТУРА КАК ФАКТОР ПОВЫШЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ РЕГИОНАЛЬНЫХ ПРОДОВОЛЬСТВЕННЫХ КОМПЛЕКСОВ

Аннотация: В статье обоснованно основные составные инфраструктуры региональных продовольственных комплексов. Проанализированы и изучены факторы ее развития. Предложены основные мероприятия улучшения инфраструктуры, которые будут способствовать повышению конкурентоспособности региональных продовольственных комплексов.

Ключевые слова: продовольственный комплекс, конкурентоспособность, социальная инфраструктура, производственная инфраструктура, рыночная инфраструктура.

Uzhva A.M. INFRASTRUCTURE AS FACTOR OF INCREASE OF COMPETITIVENESS OF REGIONAL FOOD COMPLEXES

In the article grounded basic component infrastructures of regional food complexes. Analysed and studied factors of its development. The basic measures of improvement are offered infrastructures which will be instrumental in the increase of competitiveness of regional food complexes.

Keywords: food complex, competitiveness, social infrastructure, production infrastructure, market infrastructure.

Постановка проблеми. Функціонування регіональних продовольчих комплексів в умовах трансформації зовнішнього і внутрішнього середовища зумовлено глобалізацією різнопланових процесів й інтернаціоналізацією економічних зв'язків. Формування ефективного механізму гарантування продовольчої безпеки регіонів передбачає розвиток конкурентоспроможного продовольчого комплексу з оптимальною структурою виробництва, здатного забезпечити населення якісною продукцією.

Детермінантами конкурентоспроможності продукції, підприємств та їх груп, галузі, країни та їх угруповань виступають конкурентні переваги. Підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції на регіональних ринках уповільнюється зростанням територіальної диференціації агропромислового виробництва, що переконливо свідчить про необхідність розвитку інфраструктурних елементів. Інфраструктура є одним із вирішальних факторів сталого розвитку регіо-

нальних продовольчих комплексів. Ступінь інтенсивності інвестиційних процесів визначається формуванням виробничої, соціальної та ринкової інфраструктури підприємств, що спричиняють позитивні зміни в економіці регіону. Інфраструктура займає ключове місце в розвитку економіки, оскільки її існування пов'язане зі станом продуктивних сил і територіальним поділом праці, а також ефективністю функціонування сфери матеріального виробництва. Інфраструктурне облаштування з одного боку залежить від темпів модернізації, а з іншого – сама виступає постачальником економічного зростання. Розвиток інфраструктури залежить від специфіки галузей і регіонів та здійснюється відповідно до змін у виробничій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У світовій економічній думці питанню формування інфраструктури приділено значну увагу. Так, західні дослідники А. Маршал, Дж. Кейнс, А. Сміт, П. Самуельсон і інші вивчали функціонування інфраструктури на макро- і мікро-

рівнях. Дослідник П. Розенштен-Родан під інфраструктурою розуміє сукупність умов, які забезпечують сприятливий розвиток підприємництва та задовольняють потреби населення [1, с. 20]. В. Жамін стверджує, що інфраструктура – це інтегральний елемент виробничих сил, що включає допоміжні та додаткові галузі, види виробництв, які обслуговують безпосередньо основне виробництво, а також галузі та підгалузі невиробничої сфери, що непрямо пов'язані з процесом виробництва і виконують чисельні функції обслуговування всього процесу господарювання [2, с. 16]. У вітчизняній науці вагомий внесок в вивчення цього питання зробили вчені під керівництвом П. Беленького, які під інфраструктурою розуміють всю систему обслуговування виробництва і населення, визначають її як систему обслуговування виробництва та відносять до неї сферу послуг, у якій відбувається продовження процесу виробництва в обігу [3, с. 40]. А. Гайдуцький, Б. Данилишин, Г. Балабанов, М. Паламарчук, О. Паламарчук та інші досліджували взаємозв'язок між станом інфраструктури та результатами виробництва продукції. Питання регіональної інфраструктури розроблені в працях Н. Далісової, Т. Висоцької, А. Гукової, І. Мальцева, А. Чіханчина. Проте, недостатньо дослідженим залишається питання формування інфраструктури, що забезпечить підвищення конкурентоспроможності продовольчих комплексів на рівні регіону.

Формулювання цілей статті. Ціллю статті є вивчення основних складових та визначальних чинників інфраструктури, що сприятимуть підвищенню конкурентоспроможності регіональних продовольчих комплексів в умовах сталого їх розвитку.

Виклад основного матеріалу. В умовах трансформації економіки пріоритетним є завдання повного забезпечення населення продовольством. Складна багатопланова продовольча проблема вимагає здійснення низки соціально-економічних та організаційних заходів у їхньому взаємозв'язку й органічній єдності. Вирішенням таких питань покладено на регіональні продовольчі комплекси. Я.Б. Олійник зазначає, що регіональний продовольчий комплекс – це сукупність розташованих на певній території підприємств, що беруть безпосередню участь у виробництві продовольчих ресурсів, їх заготівлі, транспортуванні, промисловій переробці, зберіганні, а також у сфері реалізації продуктів харчування [4, с. 78]. Л.Г. Чернюк, С.М. Зеленський,

О.О. Зеленська визначають регіональний продовольчий комплекс як систему розміщених на території регіону галузей і виробництв, об'єднаних спільною метою задоволення потреб населення у продуктах харчування [5, с. 46]. Отже, регіональний продовольчий комплекс виступає складною соціально-економічною системою, метою і результатом якої є забезпечення населення якісними продуктами харчування, що сприятиме уникненню продовольчої кризи.

Важливою передумовою ефективного розвитку регіональних продовольчих комплексів є наявність розвиненої інфраструктури, яка включає підприємства та організації для обслуговування всіх сфер продовольчого комплексу. В економіці регіону виділяються такі види інфраструктури:

– виробнича, яка включає систему матеріально-технічного обслуговування (електро-, газо-, водо-постачання); систему матеріально-технічного постачання і заготівель сільськогосподарської продукції, елеваторне, холодильне та складське господарство; систему доведення продукції до споживача; транспорт і зв'язок з обслуговування виробничих потреб всіх продовольчого комплексу;

– соціальна, яку утворюють дошкільні установи, органи освіти, науки; установи охорони здоров'я, спорту, охорони навколишнього середовища; житлово-комунально-побутове господарство; роздрібна торгівля і громадське харчування; громадський транспорт, зв'язок; інформаційна служба; служба охорони і техніки безпеки праці.

– ринкова, яка представлена системою підприємств, організацій, закладів виробничої і невиробничої сфери, які обслуговують ринок і допомагають йому нормально функціонувати.

Ефективність функціонування виробничої інфраструктури виражається в збільшенні виробництва, збереженні якості і усуненні втрат продукції сільського господарства, а соціальної – в підвищенні продуктивності праці і рівня життя його працівників. Сучасна економіка вимагає наявності потужних промислових і торгово-складських комплексів, інформаційно-комерційних мереж, високоефективних засобів фінансово-кредитних розрахунків тощо. На нашу думку, для сучасного етапу розвитку інфраструктури характерні недостатній рівень культури ринкових відносин, великі транспортні витрати, відсутність надійної й повної інформації про функціонування товарного ринку, недостатній розви-

ток тарно-пакувальної бази, різке скорочення обсягу й асортименту виробничо-технологічних і транспортно-експедиторських послуг. Зазначаємо, що потребують раціонального розташування на території держави торговельні посередники і складське господарство, визначення оптимальні форми посередницького, складського, транспортного й інформаційного обслуговування товарного обігу, підвищення якості рекламного забезпечення тощо. Дослідження показало, що в умовах сьогодення стан інфраструктури товарного ринку не відповідає вимогам створення ефективної конкурентоспроможної вітчизняної економіки. Значною мірою це пояснюється відсутністю передумов підприємницької активності у сфері виробництва та обігу, а також кризовими явищами в економіці в цілому.

Інфраструктура регіональних продовольчих комплексів має формуватися з сукупності підприємств, що узагальнюють виробничі, економічні, соціальні відносини і діють з урахуванням інтересів всіх господарюючих суб'єктів. Виробнича інфраструктура суттєво впливає на економіку підприємства. За сучасних умов господарювання у сфері технічного обслуговування виробництва на різногалузе-

вих підприємствах працює 45-50% загальної кількості персоналу. Це зумовлено не тільки великими обсягами робіт із обслуговування основного виробництва, а багато допоміжних та обслуговуючих операцій мають такий характер, що їх дуже складно механізувати.

Зростання ролі та значення виробничої інфраструктури пояснюється тим, що:

- підвищення рівня механізації та автоматизації виробничих процесів збільшує обсяги і складність робіт з ремонту й налагоджування устаткування, потребує розширення номенклатури інструменту та пристосувань;
- перехід до нових технологій та інтенсифікація технологічних режимів роботи устаткування підвищує вимоги до якості та збільшує потребу в різних видах енергії;
- ускладнення виробничих процесів і поглиблення внутрішньовиробничих зв'язків між підрозділами збільшують обсяги робіт із транспортування вантажів;
- навантаження на комунікаційні мережі і природоохоронні споруди постійно зростають.

Для досягнення високих виробничо-господарських результатів важливо створити комфортне соціальне середовище, сприятливий психологічний клімат у трудовому колективі й

Рис. 1. Складові інфраструктури регіонального продовольчого комплексу

соціальну мотивацію праці, тобто сформувати активно функціонуючу соціальну інфраструктуру. Усе це безпосередньо впливає на рівень продуктивності праці та кінцеві результати діяльності підприємства. Соціальні потреби працівників підприємства охоплюють широке коло питань: поліпшення умов праці та охорони здоров'я, побуту працівників і членів їх сімей, соціально-культурного обслуговування. Забезпечення соціальних потреб трудових колективів здійснюється сукупністю певних підрозділів соціальної інфраструктури підприємства, до складу яких можуть входити: їдальні, кафе, буфети; лікарні, поліклініки, медпункти; власні житлові будинки, заклади побутового обслуговування; школи, професійно-технічні училища, факультети та курси підвищення кваліфікації; дитячі дошкільні заклади, бібліотеки, клуби (палаці культури); бази та будинки відпочинку, спортивні споруди тощо. Результат функціонування інфраструктури в цілому обумовлений спеціалізацією інфраструктурних систем. Розподіл праці між суб'єктами, що виконують виробничу функцію галузей дає синергетичний ефект. У результаті такого розподілу і сумісної кооперації праці значно заглиблюється спеціалізація виробництва, що приводить до значного скорочення витрат виробництва і реалізації продукції, тому кінцевим сукупним результатом інфраструктури є скорочення витрат суспільного відтворення, підвищення якості продукції і послуг. Тому інфраструктура продовольчого комплексу виконує функцію створення загальних умов для високоефективного відтворення.

Ми вважаємо, що складові інфраструктури продовольчого комплексу як системи, що узагальнює сфери забезпечення виробництва й обігу сільськогосподарської продукції в єдине ціле, забезпечує прискорення оборотності матеріальних, фінансових, інформаційних ресурсів можна представити так (рис. 1).

Формування, відтворення й розвиток виробничих та інфраструктурних об'єктів здійснюються в процесі капітального будівництва, яке об'єктивно вважають специфічним елементом інфраструктури підприємства. З метою забезпечення ефективного функціонування інфраструктури продовольчого комплексу необхідний істотний обсяг інвестицій, що також є питанням проблематичним. Значна частина інфраструктури товарного ринку через структурні перетворення економіки стає просто не функціональною. Тому необхідні нові інвестиційні вливання в інфраструктуру для подолання кризових явищ; потребують

чіткого розмежування функції якісно різних елементів інфраструктури товарного ринку з одночасним їх узгодженням та синергією; фінансово-кредитна складова ринкової інфраструктури вимагає нормалізації та стабілізації своєї діяльності; оптимізація схем співробітництва економічних контрагентів на товарному ринку є необхідною з точки зору задоволення інтересів виробника, посередницьких структур та встановлення сприятливих умов купівлі товарів для кінцевого споживача; потребують вирішення актуальні проблеми паливно-енергетичного комплексу як важливої ланки в обслуговуванні функціонування товарного ринку; важливою задачею є боротьба з недобросовісною конкуренцією на ринку товарів, а також ефективний захист прав власників нематеріальних активів (зокрема, промислової інтелектуальної власності) з точки зору недопущення виробництва контрафактної продукції, оскільки якість товару на товарному ринку є одним з ключових моментів для забезпечення укладання ефективних угод.

Підвищення рівня механізації і автоматизації виробничих процесів збільшує обсяги та складність робіт щодо ремонту, догляду та налагоджування устаткування, передбачає значне розширення номенклатури інструменту, оснастки та пристосувань. Перехід до нових технологій та прискорення технологічних режимів роботи устаткування підвищує вимоги до якості і збільшує потреби у різних видах енергії. Ускладнення виробничих процесів та поглиблення внутрішньовиробничих зв'язків між підрозділами збільшують обсяги робіт по транспортуванню. Постійно зростають навантаження на комунікаційні мережі підприємства.

Висновки. В сучасних умовах досягнення високих техніко-економічних показників виробництва неможливо без збалансованого розвитку як основного виробництва, так і виробничої та соціальної інфраструктури. Як суспільний капітал, що забезпечує нормальні умови для перебігу процесу основного виробництва, виробнича інфраструктура України не відповідає потребам сталого економічного зростання за своїм технологічним рівнем і за кількісними показниками, що негативно відбивається на конкурентних перевагах українських товаровиробників. Для розробки програм модернізації і реконструкції інфраструктури важливе повне відновлення зношеного і морального застарілого основного капіталу підприємств. Необхідними заходами покращення функціонування інфраструктури продовольчих комп-

лексів регіонів є удосконалення механізму реалізації продукції; створення повного комплексу державної політики у цій сфері; створення лекту інформаційно-консультаційних послуг стимулів для участі у процесі виробництва та та впровадження логістики.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Rosenstain-Rodan P.N. The Notes of the theory of the "Big Bush" in Economic Development for Latin America / P.N. Rosenstain-Rodan. – London; New York, 1961.
2. Жамин В.А. Инфраструктура при социализме / В.А. Жамин // Вопросы экономики. – 1977. – № 2. – С. 14-23.
3. Інфраструктурне забезпечення конкурентної економіки регіонів: Методологія і механізми / [П.Ю. Бєленький, О.Л. Вальдрат, Н.І. Гомельська, У.Я. Груздевич, Н.А. Мікула] / НАН України; Інститут регіональних досліджень / П.Ю. Бєленький. – Л., 2002. – 308 с.
4. Економіко-екологічні проблеми територіальної організації виробництва і природокористування / Я.Б. Олійник. – К.: Лібра, 1996. – 208 с.
5. Територіальна організація регіональних продовольчих комплексів України / [Л.Г. Чернюк, С.М. Зеленський, О.О. Зеленська] / НАН України; Рада по вивченню продуктивних сил України. – К., 1999. – 87 с.

УДК 330.131.7:339

Особливості формування політики забезпечення економічної безпеки: перспективи для України в контексті міжнародного досвіду

Юрченко А.Ю.

старший викладач кафедри економіки і підприємництва
Міжнародного класичного університету імені Пилипа Орлика

У статті розглянуто питання теоретичного обґрунтування економічної безпеки як окремого напрямку економічної науки. Досліджено досвід зарубіжних країн, де регіони відіграють значну роль у формуванні державної економічної політики та економічної безпеки. Вивчено проблеми та моделі створення єдиної концепції економічної безпеки. Запропоновано напрями удосконалення вітчизняного концептуального і стратегічного механізму економічної безпеки України.

Ключові слова: соціально-економічний розвиток, національна безпека, економічна безпека, регіон, міжнародний досвід, країни світу.

Юрченко А.Ю. ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ПОЛИТИКИ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ: ПЕРСПЕКТИВЫ ДЛЯ УКРАИНЫ В КОНТЕКСТЕ МЕЖДУНАРОДНОГО ОПЫТА

В статье рассмотрены вопросы теоретического обоснования экономической безопасности как отдельного направления экономической науки. Исследован опыт зарубежных стран, где регионы играют значительную роль в формировании государственной экономической политики и экономической безопасности. Изучены проблемы и модели создания единой концепции экономической безопасности. Предложены направления совершенствования отечественного концептуального и стратегического механизма экономической безопасности Украины.

Ключевые слова: социально-экономическое развитие, национальная безопасность, экономическая безопасность, регион, международный опыт, страны мира.

Yurchenko A.Y. PECULIARITIES OF POLICY FORMATION TO ENSURE ECONOMIC SECURITY: PROSPECTS FOR UKRAINE IN THE CONTEXT OF INTERNATIONAL EXPERIENCE

The article reveals issues of theoretical, scientific and practical basis of economic security as a separate direction of economic science. It is focused on the study of foreign countries experience, in which regions play an important role in forming state economic policy and economic security. Study problems and patterns to create a unified concept of economic security. Directions for improvement of national conceptual and strategic formation of economic security mechanism in Ukraine are suggested.

Keywords: socio-economic development, national security, economic security, region, international experience, world countries.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Світовий досвід свідчить, що децентралізація призводить до соціально-економічного розвитку регіонів, підвищення конкурентоспроможності господарюючих суб'єктів, зростання життєвого рівня населення. В Україні на сьогодні продовжує реформуватися і удосконалюватися система управління, зокрема, на регіональному рівні з метою забезпечення економічної безпеки, незалежності від впливу внутрішніх і зовнішніх факторів, гарантування безпечного режиму роботи об'єктів управління для створення умов стійкого економічного зростання і повноцінного життя населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичною і методологічною основою дослідження є праці провідних вітчизняних і зарубіжних вчених з питань забезпечення

економічної безпеки, а саме: Л. Абалкіна, І. Бабець, С. Білої, А. Гуменюка, О. Дрейнер, В. Лось, Т. Кислої, В. Керецман, В. Воротіна, З. Варналія, Я. Жаліла, В. Олійника, Г. Пастернака-Таранушенко, В. Третяк, А. Сухорукова, Ю. Харазішвілі.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В сучасних умовах питання економічної безпеки регіонів залишаються недостатньо вивченими, однак є актуальними та виступають головним чинником розвитку економіки країни, яка повинна відповідати рівню економічно розвинутих країн.

Формулювання цілей статті. Вивчення і використання досвіду інших країн, де регіони відіграють значну роль у формуванні державної економічної політики, займають активну позицію щодо забезпечення економічної без-

пеки, що є необхідною умовою ефективного соціально-економічного розвитку та успішного реформування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розглядаючи категорію «економічна безпека», необхідно відзначити, що вона вперше була введена до вжитку у зв'язку з введенням іншого терміну «національна безпека». Концепція національної безпеки як філософії досягнення стійкого стану держави пов'язана з подіями, які називали в історії як Вестфальський мир, в ході яких концепція суверенної держави стала основою нового міжнародного порядку [9, с. 212].

Економічна безпека, як складне соціальне явище, є об'єктом комплексного наукового дослідження. Представники різних сфер науки вивчають проблему економічної безпеки з урахуванням своєї специфіки, в інтересах вирішення спеціальних завдань.

Зокрема, політологів в економічній безпеці цікавить результат економічної політики різних суб'єктів діяльності і відносин; юристів – правові норми і гарантії забезпечення економічної безпеки, легітимність діяльності відповідних структур; соціологи головну увагу приділяють дослідженню громадської думки, динаміці її змін залежно від різноманітних чинників – загроз, небезпек економічним інтересам держави, громадян; економісти прагнуть до вивчення економічних відносин та економічної діяльності під кутом зору забезпечення безпеки, для чого необхідна розвинута економічна інфраструктура, кваліфікована робоча сила, інтегрованість національної економіки в систему світових господарських зв'язків тощо.

Необхідність визначення соціально-економічної захищеності регіону, розробки підходів щодо її досягнення, забезпечення протидії різноманітним загрозам економічній безпеці й забезпечення зростання добробуту населення потребує, у першу чергу, всебічного теоретичного дослідження сутності категорії «економічна безпека».

Економічна безпека – це складна багатфакторна категорія, яка дозволяє зберігати стійкість до зовнішніх та внутрішніх загроз, характеризує здатність національної та регіональної економік до розширеного самовідтворення для задоволення потреб громадян, суспільства і держави на якомусь визначеному рівні розвитку.

О. Резнік висвітлює зв'язок між поняттями економічної безпеки держави та суб'єктів підприємництва і в тому числі регіону, оскільки безпека суб'єктів господарювання, як стан

економічної системи є первинною ланкою у системі економічної безпеки держави. Таким чином, стає зрозумілим, що економічну безпеку регіону потрібно розглядати в системі економічної безпеки держави [7].

Економічна безпека характеризується захищеністю регіональної економіки та економічних інтересів територіальної громади від дії дестабілізуючих чинників, узгодженістю інтересів регіону в економічній, соціальній та екологічній сферах, здатністю регіональної економічної системи до самовідтворення і раціонального використання економічного потенціалу регіону під час задоволення соціальних та екологічних вимог і обмежень [8, с. 198].

У свою чергу Гуменюк А.М. вважає, що економічна безпека – це стан економіки, для якої характерна спроможність до самовиживання і розвитку в умовах реформування, присутності внутрішніх і зовнішніх небезпек та дії важкопрогнозованих чинників [2, с. 267].

Необхідність удосконалення концептуального забезпечення економічної безпеки для України, використання позитивних ознак глобалізації для цілей соціально-економічного розвитку держави вимагає вивчення світового досвіду щодо забезпечення та розв'язання проблем економічної безпеки.

Так, наприклад, серед головних цілей національної безпеки США економіка займає ключове місце. Адміністрація США розробила експортну стратегію, що включає 65 конкретних рекомендацій сприяння приватному сектору в розширенні експорту американських товарів. У 1999 р. розроблена Стратегія національної безпеки США, в якій однією з головних цілей є сприяння економічному процвітання Америки. На сучасному етапі діє нова Стратегія національної безпеки США опублікована 26 травня 2010 року, головна мета якої – національне оновлення для відновлення американського глобального економічного та політичного лідерства.

В США протягом довгого періоду мають місце стабільні бюджетно-податкові відносини між центром та регіонами. Така економічна політика розвивається і постійно вдосконалюється. Це, перш за все, відбувається за рахунок розмежування повноважень між різними рівнями влади. Штати мають фактично такі ж права в податковій сфері, що і федерація в цілому. З метою вирівнювання можливостей регіонів під контролем Конгресу США виділяються трансфери, а також цільові, блокові та програмні дотації. Одним з засобів регіональ-

ної політики США є бюджетне фінансування розвитку окремих секторів місцевої економіки [3, с. 92].

Аналізуючи концепцію економічної безпеки США, слід наголосити на таких її основних напрямках, як забезпечення національних економічних інтересів у конкурентній боротьбі із суперниками на світових ринках, захист інтересів держави у високотехнічних сферах, а також зміцнення її можливостей щодо виконання міжнародних зобов'язань у торговельно-економічній та інших сферах.

У стратегії національної безпеки США прямо сказано, що для підтримки високого рівня боєздатності озброєних сил необхідно підвищувати ефективність і конкурентоспроможність економіки, відкривати нові іноземні ринки і створювати нові робочі місця.

Країни – члени ЄС мають значний позитивний досвід реалізації євроінтеграційних стратегій на регіональному рівні. За кордоном самоврядні органи мають багатий арсенал інструментів і важелів економічного, правового та фінансового впливу на відстоювання регіональних інтересів та забезпечення соціально-економічної безпеки території.

Концепція економічної безпеки в Іспанії розглядається в значній мірі в контексті економічної безпеки всього Євросоюзу. Однак в країні створена ефективна система забезпечення національних інтересів в сфері економіки, основу якої складають: гнучка законодавчо-нормативна база; чіткий розподіл компетенцій міністерств, відомств і організацій в реалізації нормативних положень, які відносяться до економічного розвитку; наявність на кожному етапі розвитку законодавчо затвердженої програми економічних пріоритетів, яка в принципі повинна виключити можливість адресних привілеїв; наявність спеціальних державних служб контролю.

Тому в системі забезпечення економічного добробуту і стійкого розвитку країни важливе місце займає визначення пріоритетних галузей національної промисловості; регулювання процедури стимулювання інвестицій; валютний контроль; ретельно розроблене законодавство про акціонерні товариства [7].

Привабливою моделлю регіональної децентралізації, за висновками Варналія З.С., може слугувати польський варіант, згідно якого державні адміністрації на місцях (так звані гміни), на першому етапі, отримують чітко окреслене коло своїх повноважень і позбавляються значної залежності від центрального уряду, щодо прийняття ними рішень у межах своєї компе-

тенції. На другому ж етапі, цей процес супроводжується нарощуванням їх фінансової бази та створенням відповідних джерел покриття фінансового дефіциту у разі визначення території депресивною [1, с. 367].

Офіційно визнані політичні погляди щодо захисту громадян, суспільства та держави від впливу зовнішніх і внутрішніх загроз у національній безпеці у Республіки Болгарія, яку обумовлено Концепцією національної безпеки і прийнято Народними Зборами держави у 1998 році.

Національними економічними інтересами Республіки Болгарії визнано:

- підвищення якості та рівня життя населення, ефективності соціального і медичного обслуговування в країні;
- забезпечення державного суверенітету, економічної незалежності;
- досягнення фінансової стабільності, високого рівня економічного і соціального розвитку;
- підвищення ефективності внутрішньої і зовнішньої економічної політики.

Загрозами економічній безпеці Республіки Болгарії визнано:

- значна економічна і соціальна диференціація країн на континенті, що загрожує регіональній суспільно-політичній і соціально-економічній стабільності і має непередбачувані наслідки;
- поширення міжнародної фінансово-економічної злочинності, контрабанди товарів;
- застосування торгово-економічних і фінансових санкцій проти суміжних держав;
- суспільна нестабільність у державі, кризовий стан національної економіки;
- зниження життєвого рівня населення; демографічна криза, міграційні процеси [4].

Японськими вченими у 1980-х роках запропонований аналітичний метод оцінки «національної сили» держави. «Національна сила» держави визначається, по-перше, здатністю вносити внесок в міжнародне співтовариство, в його економічну, фінансову і науково-технічну сфери діяльності, по-друге, здібністю до виживання в кризових і екстремальних міжнародних умовах. По-третє, здатністю просувати і відстоювати свої національні інтереси, спираючись на всі компоненти «комплексної національної сили», зокрема за допомогою силового тиску [4, с. 77]. Як бачимо дуже багато спільного за змістом у категорій «економічна безпека» та «національна сила», особливо здібність до виживання в кризових ситуаціях.

Сучасний японський підхід до вирішення проблем економічної безпеки базується на двох принципах:

- збереження та розвиток економічної потужності країни;
- формування сприятливого глобального середовища, що забезпечить максимальну реалізацію національних інтересів.

Найбільш розповсюджене визначення економічної безпеки згідно японського підходу виглядає наступним чином: «своєчасне проведення підготовчих заходів, які і на системному, і на матеріальному рівні дозволяють зберегти стабільність економічної діяльності всередині країни навіть у разі виникнення політичного та економічного хаосу в інших державах». Під матеріальним рівнем мається на увазі забезпечення запасів харчових продуктів, нафти і т.д. [6, с. 32].

Фактично, акцент у визначенні економічної безпеки у зазначеному випадку робиться на захист від негативного впливу інших держав, при цьому пріоритетним напрямком підтримки економічної безпеки є забезпечення ресурсами в сферах енергетичної, продовольчої і ресурсної безпеки, що створює вагомий зовнішній загрози економічній безпеці.

Шведська модель економічної безпеки пов'язується з формуванням і зміцненням Швеції у II половині XX ст. як однієї з найбільш розвинутих у соціально-економічному аспекті країн, характерною особливістю якої є поєднання належного управління, політичної стабільності, стійкого економічного зростання, високого рівня соціального захисту та гідного рівня добробуту суспільства.

За рівнем виробництва Швеція випереджає більшість країн Євросоюзу, її ВВП у розрахунку на душу населення значно перевищує відповідний середній показник для ЄС майже на 48%.

Раціональна державна шведська політика, пріоритетами якої є забезпечення високої конкурентоспроможності національної економіки та належного добробуту суспільства, стимулює як підприємницьке середовище, так і працівників до послідовного вдосконалення умов виробничої діяльності, підвищення продуктивності праці і прибутковості підприємств – що зумовлює стале розширення виробництва, покращення його ефективності та дозволяє забезпечити:

- стійке економічне зростання або мінімізацію втрат, навіть в умовах негативних чи кризових проявів у світовій господарській системі;

- жорстке впровадження антиінфляційної політики, а з тим – збереження добробуту та заощаджень громадян;

- поглиблення зовнішньоекономічних зв'язків та розширення інвестиційних потоків, що сприяє зміцненню конкурентних позицій шведських виробників на світових ринках;

- реалізацію соціально-економічних прав громадян, насамперед – на працю та її гідну оплату, що на практиці означає високий, порівняно з переважною більшістю європейських країн, ступінь вирівнювання доходів – за умов високої вартості праці та забезпечення максимальної зайнятості. Поєднання цих умов, по-перше, є запорукою належного рівня добробуту суспільства, по-друге, лише за їх дотримання політика вирівнювання сприяє згладжуванню соціальних протиріч і зміцненню солідарності суспільства;

- запобігання зовнішнім і внутрішнім негативним впливам на стійкість та ефективність національного виробництва.

Тому досвід Швеції, зокрема, досвід її економічної політики та безпеки становить практичний інтерес для світових та європейських країн, насамперед – для так званих «транзитних», до яких належить Україна.

Співвідношення державного і ринкового впливу на економіку в різних країнах світу різне. Наприклад, Японія відрізняється відносно незначним централізованим фінансуванням виробництва і перерозподілом доходу, але дуже чітким управлінням всіма складовими економічного механізму. У Швеції – мінімальний вплив держави у сфері виробництва, але величезний у сфері перерозподілу доходів. Іспанія відрізняється відносно незначним централізованим фінансуванням виробництва і перерозподілом доходу, але дуже чітким управлінням всіма складовими економічного механізму. Американська модель, хоча зовні і найбільш ліберальна, проте в цілому організована так, що вимагає значного державного впливу [5, с. 64].

Як показує світовий досвід, найбільший ефект з урахуванням національної специфіки України може дати поєднання централізованого та децентралізованого підходів до формування регіональної економіки та забезпечення економічної безпеки, а саме:

1. Об'єктом безпосереднього впливу при забезпеченні економічної безпеки як на національному і на регіональному рівнях повинна стати людина з її потенціалом та соціально-економічними потребами;

2. Співвідношення самостійного регулювання та державного впливу має базуватися на децентралізації та державній підтримці депресивних регіонів;

3. Інноваційно-інвестиційне економічне зростання національної та регіональної економік;

4. Інструментами регіонального управління повинні стати державна концепція, регіональні стратегії та програми розвитку.

5. Економічна безпека повинна бути заснована на загальнонаціональному комплексі заходів, спрямованих на постійний сталий розвиток та вдосконалення економіки країни.

6. Обов'язковою є наявність концептуального документа, що визначає засади національної, і в тому числі економічної безпеки. На сьогодні забезпечення економічної безпеки регулюється в Україні наступними нормативно-правовими документами, а саме Законом України «Про Раду національної безпеки і оборони», Законом України «Про основи національної безпеки України», Стратегією національної безпеки України, а також

Наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29 жовтня 2013 р. № 1277 «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки». Однак слід зазначити, що наведені в цих документах загрози та напрямки діяльності не мають чіткої структуризації та диференціації за цілями, складовими як національної безпеки в цілому, так і економічної безпеки як окремого її структурного елемента.

Висновки дослідження. Детальний аналіз світового та європейського досвіду формування економічної безпеки беззаперечно свідчить про необхідність удосконалення вітчизняного концептуального і стратегічного механізму економічної безпеки України. Моделі економічної безпеки, які були розглянуті, можуть стати дієвим практичним прикладом для формування в Україні та її регіонах нової ідеології безпеки, основою якої є розвиток економіки і територій, захист їх від зовнішніх та внутрішніх загроз, ефективного використання національних ресурсів та забезпечення соціально-економічних потреб населення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Варналій З.С. Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети / Монографія / З.С. Варналій – К.: НІСД, 2007. – 768 с.
2. Гуменюк А.М. Безпека структурно-інституціональної трансформації економіки регіону: теоретичні основи та прикладні аспекти: монографія / А. М. Гуменюк. – К. : НІСД, 2014. – 468 с.
3. Дацків Р.М. Економічна безпека держави в умовах глобальної конкуренції [Текст] / Р.М. Дацків. – Л.: Центр Європи, 2006. – 160 с.
4. Кореновська Ю. Міжнародний досвід у формуванні економічної безпеки держави / Ю. Кореновська [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://prezi.com/4i4uguj3vcsh/presentation/> 15 березня 2015 року.
5. Крайник О.П. Економічний розвиток регіону: Монографія / За ред. акад. М.І. Долішнього. – Л.: Ліга-Прес, 2002. – 294 с.
6. Мозговой И.В. Японское определение термина «экономическая безопасность». Виды экономической безопасности и направления ее обеспечения / И. В. Мозговой // У карты Тихого океана. Научно-практический семинар «Экономическая безопасность АТР и будущее Тихоокеанской России. – №18 (216). – С. 30-37.
7. Резнік О.М. Порівняльний аналіз сутності економічної безпеки України та країн Європейського Союзу / О.М. Резнік // Форум права. – 2015. – № 4. – С. 232–236 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/jdf/FP_index.htm_2015_4_42.pdf
8. Сухоруков А.І., Харазішвілі Ю.М. Моделювання та прогнозування соціально- економічного розвитку регіонів України: монографія / А.І. Сухоруков, Ю.М. Харазішвілі. – К.: НІСД, 2012. – 368 с.
9. Шемаєва Л.Г. Забезпечення економічної безпеки підприємства на основі управління стратегічною взаємодією з суб'єктами зовнішнього середовища: Монографія / Рада нац. безпеки і оборони України, Нац. ін.-т пробл. міжнар. безпеки. – К.: НУПМБ, 2009. – 357 с.
10. «Шведська модель»: стислий огляд становлення, здобутків і проблем Центр Разумкова національна безпека і оборона. – №1. – 2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/ukr/files/category_journal/NSD105_ukr_4.pdf

ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

УДК 338.244.47:338.48

Децентралізація управління сільськими територіями та її вплив на розвиток туризму

Ільїна М.В.

кандидат соціологічних наук, старший науковий співробітник,
Інститут економіки природокористування та сталого розвитку
Національної академії наук України

Шпильовий І.М.

кандидат наук з державного управління,
Міністерство освіти і науки України

У статті розглянуто сутність процесів децентралізації управління, проаналізовано етапи становлення системи місцевого самоврядування у Польщі. Описано зв'язок між обсягом повноважень та фінансових ресурсів місцевих громад і соціальним, економічним та екологічним станом належних їм територій. Обґрунтовано вплив децентралізованого управління сільськими територіями на розвиток туризму. Запропоновано перспективні напрями розвитку сільського зеленого туризму в Україні в умовах децентралізації влади.

Ключові слова: децентралізація управління, місцеве самоврядування, сільський зелений туризм, сільська територія, територіальна громада.

Ильина М.В., Шпилевой И.Н. ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИЯ УПРАВЛЕНИЯ СЕЛЬСКИМИ ТЕРРИТОРИЯМИ И ЕЕ ВЛИЯНИЕ НА РАЗВИТИЕ ТУРИЗМА

В статье рассмотрена сущность процессов децентрализации управления, проанализированы этапы становления системы местного самоуправления в Польше. Описана связь между объемом полномочий и финансовых ресурсов местных общин и социальным, экономическим и экологическим состоянием принадлежащих им территорий. Обосновано влияние децентрализованного управления сельскими территориями на развитие туризма. Предложены перспективные направления развития сельского зеленого туризма в Украине в условиях децентрализации власти.

Ключевые слова: децентрализация управления, местное самоуправление, сельский зеленый туризм, сельская территория, территориальная община.

Ilna M.V., Shpyliovyy I.M. DECENTRALIZATION IN ADMINISTRATION OF RURAL TERRITORIES AND ITS IMPACT INTO THE DEVELOPMENT OF TOURISM INDUSTRY

In the article quintessence of the administrative decentralization reform is considered, and key points of local government formation in Poland are analyzed. Relations between scope of authorities and financial resources being at the disposal of local communities and social, economic and ecological status of the territories are described. Impact of decentralized administration of rural territories on the development of tourism industry is proved. Perspectives for the development of green rural tourism in Ukraine under decentralization of power are suggested.

Keywords: decentralization in administration, local government, green rural tourism, rural territory, territorial community.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Децентралізація – це процес передачі від вищих до нижчих рівнів адміністративно-управлінської вертикалі повноважень з ухвалення рішень та ресурсів, необхідних для реалізації цих повноважень. Децентралізація пов'язана з поширеним в європейській практиці управління принципом субсидіарності, згідно з яким суспільні потреби найефективніше задовольнити на рівні розподілу відпо-

відних суспільних благ серед громадян, тому відповідальність за управління суспільним життям необхідно делегувати на якомога найнижчий адміністративний рівень.

У результаті децентралізації влади місцеві громади отримують збільшений обсяг повноважень, фінансових ресурсів для їх реалізації та, відповідно, відповідальності за добробут громади. Одним із ключових механізмів поліпшення рівня життя мешканців громади є

диверсифікація місцевої економіки. У випадку громади села, яка зазвичай має більший доступ до територій та природних ресурсів, аніж громада міста, можливості диверсифікації економіки вбачають у розвитку туризму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сільське територіальне утворення здатне виконувати низку функцій: виробничу, демографічну, соціально-культурну, природоохоронну, оздоровчо-рекреаційну, житлово-комунальну, просторово-комунікаційну, соціального контролю [1]. Таке розуміння функцій сільських територій призвело до зміщення на початку 1990-х років акцентів із застарілого галузевого підходу, який трактував сільські території винятково як просторову базу для агровиробництва, до концепції їх багатофункціонального розвитку [2, с. 6]. За цією концепцією сільські території мають отримати додатковий поштовх для розвитку за рахунок розміщення промислових підприємств та виробництва послуг, у т. ч. туристично-рекреаційних.

На сьогодні ідеї господарської багатофункціональності сільських територій зазнали суттєвих змін. Зроблено особливий наголос на необхідності деаграризації сільської економіки та прискореному розвитку несільськогосподарських видів діяльності [3, с. 49]. Пошук таких видів діяльності актуалізує проблему збереження ресурсів навколишнього середовища, обмеження подальшого зростання навантаження на сільський ландшафт, посилення природоохоронної функції сільських територій. Таке зміщення акцентів цілком узгоджується з європейськими тенденціями: цілі Спільної аграрної політики ЄС «поступово змістилися з вирішення проблем сільського господарства до завдань збереження довкілля та сільських ландшафтів, підвищення якості життя в сільських місцевостях і диверсифікації сільської економіки» [4, с. 43].

Згідно зі Спільною аграрною політикою Європейського Союзу, політика сільського розвитку – це «інтегрований (міждисциплінарний) процес, що включає не тільки економічні показники зростання і розвитку аграрного виробництва, але й екологічну безпеку та адаптацію сільських громад до мінливих умов функціонування» [5, с. 56]. Важлива роль при цьому відводиться політичному партнерству та процесам «створення і функціонування груп місцевих активістів (лідерів громад), які мобілізують місцеве населення для розробки і реалізації комплексних місцевих стратегій розвитку на демократичних засадах» [5, с. 56]. Тому інституціалізація відносин у межах сільських тери-

торій має відбуватися на засадах делегування максимального обсягу повноважень сільським громадам, а децентралізація управління – супроводжуватися заходами, спрямованими на забезпечення належного економічного та соціального рівня життя сільських мешканців і дотримання екологічних вимог [5, с. 59]. Важливою умовою є те, що «громада повинна брати участь у рішеннях, які впливають на стан території громади, а також у реалізації стратегічних програм, орієнтованих на її економічний розвиток» [6, с. 21].

В умовах суттєвого розширення кола повноважень місцевих громад та посилення їх фінансової спроможності громади отримують можливість самостійно ухвалювати рішення, у т. ч. ті, що матимуть вплив на розвиток місцевої економіки. Наслідки таких рішень не завжди можна передбачити, деякі з них можуть чинити особливо негативний вплив на рівень добробуту та соціальне благополуччя громади, а також на екологічний стан територій. Ефект від таких рішень може бути явним або прихованим, негайним або значно відтермінованим. Визначити всі можливі наслідки впливу рішень місцевих громад досить складно. Причини цього криються в недоліках системи самоуправління, можливих зловживаннях із боку громади, бракові досвіду та ін.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Розгляд особливостей децентралізації управління сільськими територіями та аналіз її впливу на розвиток туризму є метою статті. Вітчизняні передумови розвитку туристичної галузі на селі проаналізовано з урахуванням закордонного досвіду реформування системи місцевого самоуправління на прикладі Республіки Польща.

Виклад основного матеріалу дослідження. Децентралізація має багаторівневу структуру і включає політичну, адміністративну та фінансову складові. Політична децентралізація передбачає законодавче забезпечення незалежності органів місцевого самоуправління, що обрані демократичним шляхом та представляють інтереси громади, яка їх обрала. Адміністративна децентралізація включає передачу органам місцевої влади належного обсягу повноважень та інструментів для їх реалізації. Фінансова (фіскальна) децентралізація має на меті забезпечення органів місцевої влади необхідними фінансовими ресурсами та передачу функцій контролю їх використання.

Впровадження реформи з децентралізації влади в Україні потребує аналізу відповід-

ного закордонного досвіду. Так, у Польщі до 1990 р. системи місцевого самоуправління фактично не було. Її перезаснування розпочалося з формування дворівневої моделі управління – центрального та місцевого рівнів влади. Воєводства здобули виконавчу функцію центральної влади, але не отримали статусу органів самоуправління. Законодавчим актом «Про місцеву владу» (1990 р.) було визнано, що лише муніципалітети є одиницями місцевої влади, які до того ж отримали майно у власність, статус юридичної особи та можливість самостійно розпоряджатися власними бюджетом. Починаючи з 1999 р. було впроваджено другий рівень місцевої влади (округи, або повіти), що перетворило систему управління на трирівневу. Наразі в Польщі існують 16 воєводств, 314 округів (повітів), 66 міст повітового статусу (міста, що виконують функції як округів, так і муніципалітетів) та 2479 муніципалітетів (гмін) [7].

До завдань центральної влади Республіки Польща належать національна оборона та безпека, закордонна політика, центральне управління, судова влада, здійснення правосуддя. Управління громадським транспортом, питання благоустрою (утилізація сміття, робота каналізаційної системи, прибирання громадських місць) – завдання місцевої влади. Муніципалітети, повіти та воєводства відповідальні за функціонування сфери освіти, соціального забезпечення, охорони здоров'я, культури, сімейної політики, охорони навколишнього середовища, управління водними ресурсами, транспортом, громадськими дорогами, фізичну культуру, спорт та туризм, забезпечення громадського порядку та безпеку громадян, управління об'єктами, що перебувають у комунальній власності.

Найактуальнішим питанням розмежування повноважень влади на всіх рівнях є фінансове забезпечення їхньої діяльності. Формування бюджету місцевої влади відбувається в умовах функціонування однієї з таких можливих моделей відносин між органами місцевого самоуправління та центральною владою:

1) повне розмежування доходів центральної та місцевої влади із забезпеченням отримання останньою доходів, достатніх для виконання нею своїх функцій;

2) повне фінансування місцевої влади з держбюджету, що виключає отримання місцевою владою доходів із будь-яких інших джерел;

3) змішана модель, де держава формує бюджети місцевої влади, але дає змогу остан-

ній отримувати доходи з інших джерел та від уряду в разі потреби.

Система формування бюджетів місцевої влади у Польщі має змішаний характер, тобто органи місцевої влади мають можливість отримувати дохід із власних джерел (окрім трансфертів із держбюджету); при цьому частка власних доходів муніципалітетів є значною. І Конституція, і Європейська хартія про самоврядування вимагають, аби бюджети місцевого рівня наповнювалися за рахунок місцевих податків та зборів, розмір яких місцева влада встановлює самостійно в межах належних їй повноважень.

Чинна податкова система Польщі поділяє податки, головним чином, на такі, що спрямовуються до бюджетів центрального (національного, найвищого) та місцевого (муніципального, найнижчого) рівнів. Податковий контроль на проміжних адміністративних рівнях не здійснюється, тож воєводства та повіти фактично не мають власних фінансових ресурсів, хоча саме на рівні повітів та воєводств здійснюється збір податку на прибуток, що формує центральний бюджет.

Єдиного визначення, які податки слід уважати державними, а які – місцевими, немає. Досвід різних країн свідчить, що значну роль у цьому грає глибина децентралізації та особливості управління. Попри значну незалежність місцевої влади в частині реалізації власної фіскальної політики завданням держави є уніфікація принципів оподаткування та недопущення утворення значних диспропорцій в економічному розвитку та соціальному забезпеченні громадян різних територій. Із цієї метою держава обмежує фіскальну політику місцевих органів влади шляхом формування переліку та розміру можливих місцевих податків, визначення фіксованої процентної ставки, податкових пільг. Держава регулює не лише перелік, але й процедуру нарахування та сплати місцевих податків та зборів, їхній мінімальний та максимальний розміри [7].

Залежно від системи державного управління місцева влада може бути менш або більш незалежною у прийнятті рішень, що стосуються її фіскальної політики. Відповідно, місцева влада може: 1) отримувати дохід від сплати податку за визначеною державою процедурою; 2) ухвалювати рішення про зменшення або збільшення розміру того чи іншого податку; 3) визначати дію податку; 4) визначати джерела податку.

До першого, найнижчого, рівня незалежності фіскальної політики місцевої влади

належать частка корпоративного податку та податку на доходи, податок на спадщину та дарування, податок на укладання цивільно-правових договорів, єдиний податок для підприємців, гербовий збір. Другий рівень включає податок на нерухомість, на транспортні засоби, сільськогосподарський податок, податок на використання лісових ресурсів, на утримання собак, місцевий збір, курортний збір. Третій рівень у Польщі є можливим, але його застосовують вкрай рідко, і ніколи – четвертий рівень.

Як уже згадувалося, чіткого визначення переліку місцевих податків та зборів у науковій літературі немає. Правомірно до таких податків зараховувати ті, сплату яких контролюють органи місцевої влади. Водночас до місцевого бюджету можна зараховувати і ті податки та збори, що сформовані завдяки ресурсам, об'єктам та діяльності, управління якими належать до компетенції місцевої влади. Узагальнюючи, можна зробити висновок, що будь-який бюджет формується завдяки здійсненню органами влади певного рівня податкового контролю або передачі цієї функції органам влади іншого рівня.

Ключовим є питання перерозподілу до місцевих бюджетів частини коштів, зібраних від сплати податків на доходи. Тут існує принаймні два варіанти: податок на доход сплачується до бюджету муніципалітету, на території якого проживає платник податку, або до муніципалітету, на території якого платник податку (фізична особа) працює як найманий працівник або здійснює підприємницьку діяльність, з якої й отримує доход, що є базою для оподаткування. Сама постановка питання про перерозподіл податкових платежів демонструє важливу роль платника податку у забезпеченні розвитку територій та місцевих громад. Відтак, розмір місцевого бюджету залежить від кількості платників податку, що проживають або працюють на його території, та від обсягів сплаченого ними податку, що так чи інакше демонструє економічну ефективність їхньої діяльності.

Подібним чином місцеві бюджети залежать від обсягу сплаченого корпоративного податку. Зазвичай податок на доходи юридичних осіб та організацій, що не мають такого статусу, зараховують до бюджетів муніципалітетів, на території яких вони розташовані. Подібний механізм діє й тоді, коли підрозділи юридичних осіб чи організацій розташовані на території інших муніципалітетів: у цьому випадку частина податкових платежів, що

надходять до муніципалітету, залежить від кількості осіб, які працюють на території підрозділу. Намагаючись максимізувати власний доход, місцева влада може збільшити ставку податку на доходи, однак таке рішення спроможне призвести до зменшення кількості платників податку, адже останні шукатимуть більш сприятливих економічних умов для своєї діяльності деінде.

Однією з основних проблем децентралізації є нерівномірність розподілу доходів між громадами та регіонами. Вирівнювання економічних диспропорцій є завданням держави, яке виконують шляхом субсидювання окремих територіально-адміністративних одиниць, впливаючи, таким чином, на розвиток певної галузі або території з метою задоволення потреб громади. Зазвичай держава виділяє органам місцевої влади субсидії на виконання ними своїх функцій та гранти на реалізацію конкретних проектів, що, з рештою, сприяє посиленню незалежності місцевих громад в ухваленні рішень.

В Європі сільський туризм є одним із трьох ключових секторів місцевої економіки (поряд з агровиробництвом та лісовим господарством), а головну роль у його розвитку відіграє місцева влада [8, с. 5]. В умовах децентралізації та посилення повноважень місцевих громад туризм, зорганізований на базі особистих селянських господарств, має функцію особливого сприяння раціональному використанню природних ресурсів, зацікавленню місцевих мешканців у тривалому збереженні ландшафтів, захисті й охороні навколишнього середовища, сталому розвитку територій. Формування і збереження стабільного попиту на послуги сільського зеленого туризму неможливі без забезпечення належної якості довкілля, збереження ландшафтного та біологічного різноманіття, виробництва екологічно безпечних та якісних харчових продуктів, адже «природні ресурси та екологічний стан територій впливають на кількість туристів, тому ці два фактори є ключовими для розвитку територій» [8, с. 5].

Слід особливо підкреслити роль зеленого туризму в консолідації сільських громад, виробленні навичок колективної діяльності та кооперації (наприклад, для облаштування туристичного простору, поліпшення побуту та інфраструктури села, організації культурно-мистецьких акцій та об'єктів, спеціалізації у виробництві та наданні туристам різноманітних послуг), соціальній інтеграції сільських мешканців, розширенні та зміцненні горизон-

тальних соціальних зв'язків як усередині сільської громади, так і поза нею.

Стратегія розвитку малих фермерських господарств має включати механізми їхнього мікрокредитування для облаштування сільських садиб зеленого туризму. З іншого боку, надання сільським громадам кредитів для облаштування туристичного простору за умов фінансової співучасті громад сприятиме мобілізації місцевих ресурсів та активів, а також ефективнішому використанню отриманих коштів. З огляду на процес децентралізації влади в Україні та керуючись європейським досвідом підтримки малих проєктів сільського розвитку LEADER, на регіональному рівні доцільно створити єдиний фонд фінансування локальних проєктів сільських громад, у т. ч. проєктів сільського зеленого туризму. За такого підходу сільські громади матимуть стимул для об'єднання та кооперації, а також для залучення власних ресурсів [9, с. 11–12].

На регіональному рівні зусилля органів місцевої влади мають бути сконцентровані на взаємодії із суб'єктами підприємницької діяльності у сфері сільського туризму та їх асоціаціями з метою створення мережі агротуристичних підприємств. Співпраця у цій сфері потребує консультаційної допомоги, організації еколого-освітніх програм, курсів професійної підготовки, підвищення кваліфікації підприємців у галузі сільського туризму, створення відкритих електронних ресурсів, що пропонуватимуть послуги власників сільських садиб, а також потужної системи дорадництва. Заходи зі створення мережі приватних туристично-рекреаційних закладів мають включати залучення інвестицій для будівництва та відновлення інженерної, транспортної, комунальної інфраструктур сільських територій та стимулювання розвитку суміжних галузей.

Висновки з цього дослідження. У процесі децентралізації влади відбувається передача

повноважень з ухвалення рішень та ресурсів, необхідних для реалізації цих повноважень, на рівень місцевих громад. Розширення можливостей громад самостійно ухвалювати рішення активізують пошук джерел додаткового доходу та диверсифікації місцевої економіки. Для сільських громад, що володіють належними територіальними та природними ресурсами, одним із напрямів забезпечення зайнятості та підвищення рівня добробуту населення є розвиток зеленого туризму.

З урахуванням особливостей вітчизняної системи фінансової децентралізації перспективним напрямом стимулювання розвитку туристичних послуг на селі є впровадження механізмів мікрокредитування для облаштування окремих садиб зеленого туризму та надання сільським громадам кредитів для облаштування туристичного простору за умов фінансової співучасті громад. На регіональному рівні розвиток сільського зеленого туризму доцільно стимулювати за рахунок створення фонду фінансування локальних проєктів. Оскільки наявність природних ресурсів є ключовою умовою для розвитку туризму, необхідно врегулювати передачу територіальним громадам частини перспективних у туристичному плані земель лісового фонду та земель, вилучених із сільськогосподарського обробітку, для рекреаційного використання.

Із метою забезпечення ефективного використання коштів регіональних та національних програм розвитку сільського зеленого туризму необхідно враховувати відмінності туристично-рекреаційного потенціалу різних територій, досвід практичного їх використання та сформований попит на туристичні послуги з урахуванням наявних потужностей індустрії. Розробка теоретико-методологічного забезпечення ухвалення рішень про доцільність розвитку сільського зеленого туризму на визначених територіях є перспективним напрямом подальших досліджень.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Поленкова М.В. Наукові підходи до визначення економічного змісту категорії «сільська територія» / М.В. Поленкова // Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія «Економічні науки». – 2011. – № 4(54). – С. 272–277.
2. Українське село: проблеми і перспективи / За ред. Л.О. Шепотько. – К. : Урожай, 1991. – 237 с.
3. Прокопа І.В. Соціальні аспекти розвитку сільських територій / І.В. Прокопа // Економіка АПК. – 2005. – № 11. – С. 48–51.
4. Концептуальні засади соціально-екологічного розвитку сільських територій / О. Бородіна, Т. Заяць, В. Куценко [та ін.] ; за наук. ред. Я.В. Остафійчука. – К. : ДУ ІЕПСП НАН України, 2014. – 48 с.
5. Бородіна О.М. Інституційний розвиток сільського господарства та села України і Росії та його гармонізація з європейською політичною практикою / О.М. Бородіна // Економіка України. – 2012. – № 11. – С. 48–61.

6. Теорія, політика та практика сільського розвитку / За ред. д.е.н., чл.-кор. НАНУ О.М. Бородіної, д.е.н., чл.-кор. УААН І.В. Прокопи ; НАН України ; Інститут економіки та прогнозування. – К., 2010. – 376 с.

7. Iwona Otola. Decentralization Processes of Local Government Sector in Poland // The 16th NISPAcee Annual Conference, Public Policy and Administration: Challenges and Synergies. – Bratislava, 2008. – 11 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ssrn.com/abstract=1785022>.

8. EAFRD support for sustainable rural tourism 2014-2020 / Dr. Nivelin Noev, European Commission, DG AGRI/G1. – 2013. – 21 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.euromontana.org/wp-content/uploads/2014/08/2013_12_20_tourism_eafrd_2014.pdf.

9. Економічні аспекти управління природними ресурсами та забезпечення сталого розвитку в умовах децентралізації влади в Україні / За наук. ред. акад. НААН України, д.е.н., проф. М.А. Хвесика, д.г.-м.н., проф. С.О. Лизуна. – К. : ДУ ІЕПСР НАН України, 2015. – 72 с.

Природоохоронні території як головний елемент розвитку туристсько-рекреаційного використання

Машіка Г.В.

кандидат географічних наук,
доцент кафедри туризму і рекреації
Мукачівського державного університету

Лендел В.В.

магістр
Мукачівського державного університету

У статті досліджуються природоохоронні території, виявлено їхню роль для туристсько-рекреаційного використання. Проаналізовано визначення природоохоронної території та визначено її роль для суспільства. Подано характеристику Карпатського біосферного заповідника, національних природних парків Ужанський та Синевир. Аналізується поняття екотуризм, в ході чого визначаються три його компоненти: пізнавальний, природоохоронний та культурологічний. Розглядається Карпатський регіон та його перспективність для розвитку екотуризму.

Ключові слова: природоохоронна територія, Карпатський регіон, туристсько-рекреаційне природокористування, екотуризм, антропогенне навантаження, туристсько-рекреаційне використання.

Машика А.В., Лендел В.В. ПРИРОДООХРАННЫЕ ТЕРИТОРИИ КАК ГЛАВНЫЙ ЭЛЕМЕНТ РАЗВИТИЯ ТУРИСТСКО-РЕКРЕАЦИОННОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ

В статье исследуются природоохранные территории, выявлена их роль для туристско-рекреационного использования. Проанализированы определения природоохранной территории и определена ее роль для общества. Дана характеристика Карпатского биосферного заповедника, национальных природных парков Ужанский и Синевир. Анализируется понятие экотуризм, в ходе чего определяются три его компонента: познавательный, природоохранный и культурологический. Рассматривается Карпатский регион и его перспективность для развития экотуризма.

Ключевые слова: природоохранная территория, Карпатский регион, туристско-рекреационное природопользование, экотуризм, антропогенная нагрузка, туристско-рекреационное использование.

Mashika A.V., Lengyel V.V. PROTECTED AREAS AS A KEY ELEMENT OF TOURIST-RECREATIONAL USE

The article deals with protected areas, found their role in tourism and recreational use. Analyzed the definition of a protected area, and defined its role in society. Posted description of CBR, national parks and Uzhansky Synevyr. Analyzes the concept of ecotourism, during which determined its three components: cognitive, environmental and cultural. We consider the Carpathian region and its prospects for the development of ecotourism.

Keywords: protected area, the Carpathian region, tourist and recreational nature, ecotourism, human pressure, tourist and recreational use.

Постановка проблеми. Територія Карпатського туристичного регіону охоплює 56,6 тис. км², що становить 9,4% території України. Карпатський регіон – це один із староосвоєних районів, розташований у західній частині України. Має вигідне географічне положення. Розташований у центрі Європи, через нього проходять різноманітні зв'язки, а щільна мережа транспортних шляхів є сприятливим фактором залучення контингенту відпочиваючих із багатьох країн світу.

Розгляд даного регіону як частини цілісної гірської системи – Великої Карпатської дуги, дає право припустити, що основними напрямами розвитку тут будуть такі види діяльності, як туризм та рекреація. Комплексний ана-

ліз природно-ресурсного потенціалу Карпатського регіону України підтверджує, що таке припущення має місце.

В Українській частині Карпат активне природокористування розпочалося пізніше, ніж в Західних Карпатах. Саме завдяки цьому тут на значних територіях збереглися ділянки дикої природи.

Особливо інтенсивно посилилася робота вчених щодо територіальної охорони природи Українських Карпат після Другої світової війни. Зараз Карпатський регіон як зона оздоровлення і відпочинку інтенсивно розвивається.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основні завдання і принципи туристської діяльності, а також проблеми екотуризму в

природоохоронних територіях України висвітлено в наукових працях В.І. Гетьмана [3]. Використання природоохоронних територій як основи для розвитку екотуризму подано в дослідженнях Т.К. Сергєєвої [8]. Вагомий внесок у методологію та практичні аспекти формування й розвитку екотуризму зробив О.Ю. Дмитрук [6]. Теоретичні, прикладні, методологічні аспекти формування природоохоронних територій та екомереж розкрито в працях Ю.Р. Шеляг-Сосонко [12], Л.П. Царика [11], О.Г. Топчієва [9, 10], В.П. Брусак [2] та ін.

Проте, розробки науковців з даної тематики розкривають лише окремі аспекти досліджуваного питання. Тому важливим завданням постає визначення природоохоронної території як важливого елемента туристсько-рекреаційного використання.

Формулювання цілей статті. Метою статті є проаналізувати значення природоохоронної території як основи туристсько-рекреаційного використання.

Виклад основного матеріалу. На початку ХХІ століття однією із суттєвіших проблем людства стає проблема пошуків шляхів розв'язання глобальної екологічної кризи. Загальновизнаним є те, що розв'язати цю кризу можна лише завдяки гармонізації стосунків між людиною та природою. У контексті цього надзвичайної актуальності набуває проблема подолання відчуження сучасної людини від світу природи. У першу чергу, ця проблема стосується розвинутих індустріальних країн, для яких характерний високий рівень розвитку урбанізаційних процесів. Актуальною ця проблема є і для сучасної України, де в промислово розвинутих регіонах сконцентрований надзвичайно потужний індустріальний потенціал і переважає міське населення. Це призвело до майже повного змінення природного середовища: ступінь антропогенного навантаження на природу досягає 85-90%.

Відчуження від природи призводить до того, що у городян формується образ природи досить статичний, побудований на зорових враженнях, під впливом системи освіти, масових комунікацій та специфічних умов міського життя [13, с. 192], тобто внаслідок пануючого в містах «телевізійно-газетного» типу культури [13, с. 205] створюється і відповідний образ природи. Тому часто освічені городяни досить добре знають екзотичну природу далеких країн, з якими активно знайомлять їх засоби масової інформації, і, водночас, 83 мають дуже неясне уявлення про природу рідного краю, не знають як виглядають рідкісні види

тварин та рослин, які мешкають майже поряд. Виходить, що жителі великих міст, які, головним чином, і приймають основні рішення відповідно до характеру природокористування і взагалі визначають стратегію взаємодії із природою, найменше її знають і не усвідомлюють її цінності. виправити ситуацію можна лише наблизивши людину до природи, надавши їй можливість безпосереднього спілкування з нею [4, с. 82-83].

Сучасна людина живе в надзвичайно складному середовищі. У неї виникає потреба відпочити, потрапити у те середовище, де пройде її емоційна та фізіологічна втома. Вона прагне відчувати нові, яскраві емоції, отримати незабутні враження, побувати в місцях в яких не була. Ці прагнення і бажання людей – яскраво виражене соціальне явище нашого часу. Дослідники визначили його як екотуризм або екологічний туризм.

Екотуризм є найбільш вдалою формою гармонійного співіснування людини й природи у процесі туристично-рекреаційної діяльності. Термін «екотуризм» є відносно молодим, він виник у 80-роках ХХ століття. Тому не дивно, що науковці ведуть дискусії, щодо його тлумачення. Нині визначень екотуризму нараховується близько 20. Водно час під екологічним туризмом розуміли маршрути, які були розроблені таким чином, щоб присутність туристів як найменше впливала на природне середовище. У програму включалося крім перебування у відносно екологічно чистій місцевості, знайомство з екологічними проблемами регіону, і можливість прийняти участь у заходах з їх вирішення. Сьогодні його визначення стало більш конкретно науковим.

Серед великої кількості визначень екотуризму найбільш поширеним є визначення Міжнародної спілки охорони природи: «Екотуризм – це подорож з відповідальністю перед докільцями по відношенню до непорушених природних територій з метою вивчення та насолодження природою й культурними пам'ятками, яка сприяє охороні природи.» Подібне визначення дає й Спілка екотуризму (The Ecotourism Society): «Екотуризм – це відповідальна подорож в природні території, яка сприяє охороні природи». Екотуризм стимулює та задовольняє бажання суспільства спілкуватися з природою, попереджує негативний вплив на природу і спонукає туристів сприяти охороні природи та соціально-економічному розвитку. Екотуризм є важливим компонентом сталого розвитку природних територій [5, с. 91].

Якщо проаналізувати визначення «екотуризму», можна визначити три його компоненти: пізнавальний, природоохоронний та культурологічний.

Пізнавальний компонент передбачає можливість вивчення окремих об'єктів природи, або їх елементів і на підставі цього розширення бази екологічних знань.

Природоохоронний компонент дозволяє туристам не лише усвідомити прояви екологічних проблем на конкретній місцевості, але й прийняти участь в їх розв'язанні, залучаючи їх до конкретних природоохоронних заходів.

Культурологічний компонент передбачає знайомство туристів зі звичаями та традиціями місцевого населення, а також внесення свого вкладу в соціально-економічний розвиток регіонів екологічного туризму [4, с. 83-84].

Останнім часом значна увага звертається на розвиток екотуризму в Карпатському регіоні. Розвиток цієї галузі може позитивно впливати на економіку, зайнятість населення та охорону навколишнього середовища.

Карпати визнані одним із 200 найвизначніших природних регіонів (екорегіонів) планети. У Карпатах поєднується неповторне різноманіття живої природи з самобутньою історико-культурною спадщиною, зумовленою особливостями життя в гірських умовах. У флорі Карпат – третина всіх видів рослин Європи, тут ще живуть тварини, яких не зустріти в багатьох інших регіонах континенту.

Українські Карпати – це 6% території України, але близько 20% лісового фонду держави, понад 30% її водних ресурсів. У 3756 карпатських населених пунктах проживають 6 млн осіб [1, с. 25].

Не дивно, що Українські Карпати є прекрасною базою для формування туристичного регіону. Адже, Українські Карпати – це мальовничі ландшафти, чисте повітря, м'який клімат, переважає низько і середньогірних форм рельєфу, різноманіття тваринного і рослинного світу, безліч гірських річок та 142 джерел мінеральних вод. Не можна забувати також про етнічні групи населення – гуцули, лемки, бойки, румуни, словаки, угорці, росіяни та ін., які зберегли свої національні традиції, побут, культуру. Архітектурна забудова сіл, міст, численні історичні замки доповнюють привабливість краю. Все це на протязі багатьох років дуже приваблює туристів, причому останнім часом кількість туристичних відвідувань Карпат помітно зросла.

У Карпатському регіоні може розвиватися багато різновидів екотуризму – пізнавальний,

сільський, оздоровчий, зимовий, гірський, дитячий, молодіжний, сімейний, мандрівний (пішохідний, кінний, велосипедний).

Узимку регіон привертає увагу туристів гірськолижними комплексами, можливістю зустріти Новий рік, відсвяткувати Різдвяні свята. Влітку помилуватися мальовничими пейзажами, подихати чистим повітрям, наповненим запахом рослинності, здійснити прогулянковий похід одним із маршрутів у гори, зробити сплав по річці. Різноманітності і екзотичності відпочинку може додати збирання ягід, грибів, можливість брати участь у фестивалях, фольклорних святах які відроджуються і започатковуються заново.

Центрами де розвивається і активно популяризується екотуризм є території природної спадщини: Карпатський біосферний заповідник, національні природні парки Ужанський та Синевир, 43 заказники, 16 пам'яток природи, 7 заповідних урочищ, 1 парк пам'ятка садово-паркового мистецтва, 1 ботанічний сад Ужгородського університету загальною площею майже 150 тис. га.

Карпатський біосферний заповідник є одним із найбільших природоохоронних, науково-дослідних та еколого-освітніх центрів в Україні. Створений Указом Президента України на базі Карпатського природного заповідника та землях інших землекористувачів у 1993 році. Входить до міжнародної мережі біосферних резерватів ЮНЕСКО. [15] Розташований на територіях Виноградівського, Хустського, Тячівського та Рахівського районів Закарпатської області, його адміністрація розміщена в м. Рахів. Тут створено потужну природоохоронну, науково-дослідну, еколого-освітню та господарську інфраструктуру.

Багато зроблено для екологічної освіти та виховання, розвитку екотуризму та зміцнення матеріально-технічної бази. Зокрема, створено Музей екології гір та історії природокористування в Українських Карпатах (м. Рахів). Музей нарцису (м. Хуст), еколого-освітні центри у географічному центрі Європи та в Кевелівському природоохоронному науково-дослідному відділенні. На території біосферного заповідника існує розвинута туристична інфраструктура: інформаційно-туристичний центр «Високогір'я Карпат», облаштована й ознакована ділянка Закарпатського туристичного шляху; 24 екотуристичні маршрути; мережа візит-центрів; 5 високогірних екопунктів; мініготель; стаціонарні наметові майданчики; облаштовані місця відпочинку тощо.

У Карпатському біосферному заповіднику функціонує розгорнута мережа екотуристичних маршрутів, які прокладені через найцікавіші і найпривабливіші заповідні території, де сконцентрована значна кількість визначних природних, культурних та історичних об'єктів. У таблиці 1 наведено опис найцікавіших із них.

Територія заповідника має кластерний характер і складається з окремих масивів: Чорногірського, Свидовецького, Марамороського, Кузій-Трибушанського, Угольсько-Широколужанського, Долини нарцисів, Чорної гори та Юлівської гори.

У цілому Карпатський біосферний заповідник відіграє, важливу екостабілізуючу роль, зокрема у паводко небезпечному верхів'ї

басейну Тиси, служить ядровими зонами Карпатської екологічної мережі, оберігає унікальне біорізноманіття, надає значні екосистемні послуги, зокрема постачає чисте повітря та прісну воду, для населення значної частини Європи, виступає важливим акумулятором вуглекислого та інших газів, що викликають глобальне потепління на Землі. Забезпечує збереження найбільших у Європі природних цінностей – букових пралісів Карпат, які стали об'єктом Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО [14].

Ужанський національний природний парк – створений на базі регіонального ландшафтного парку «Стужиця» у 1999 році, Ужанський національний природний парк за коротку свою історію зумів зробити кілька кроків уперед,

Таблиця 1

Характеристика популярних екомаршрутів біосферного заповідника

	Назва маршруту	Протяжність і час проходження	Коротка характеристика
1	На Соколине бердо	4100 м 3,5-4,0 години	Маршрут складається з двох ділянок. Перша проста, прогулянка. Друга – це власне підйом на Соколине бердо. На маршруті знаходяться дві цікаві геологічні пам'ятки доломітові штольні. Їх залишили по собі геологи, що в 60-х роках проводили тут геологорозвідувальні роботи.
2	Буковими пралісами Малої Угольки	5 км, перепад висот – 500 м 2 години	Маршрут знайомить із красою карпатських букових лісів, печерою «Дружба», а також з урочищами Гребінь, та Чур. Іншими важливими елементами маршруту є релікт третинного періоду – тис ягідний та папороть – листовик сколопендровий або турієвий язик.
3	Буковими пралісами Великої Угольки	Близько 5 км, перепад висот – 400 м 3 години	Цей маршрут також знайомить з буковими пралісами. Цікавим на ньому є джерело гідрокарбонатного типу та карсова печера «Молочний камінь». До того ж, саме на цьому маршруті знаходиться урочище «Велика Копиця». Це скеля, яка є неприступною із трьох сторін. Її вершина – то альпінарій, де зростає багато реліктів та рідкісних видів рослин.
4	Кевелівським пралісами на Петрос	12 км, перепад висот – 660 м 4 години	Маршрут пролягає вздовж потоку Кевелів, лісової притоки «Чорної тиси». Це царство букових, ялицевих, яворових та ясеневих пралісів. Тут розташоване мінеральне сірководневе джерело, запах якого абсолютно неприємний, але попри це вода корисна і цілюща. Гора Петрос, до якої веде маршрут, є однією з найвищих гір Українських Карпат.
5	Пралісами Чорногори на Говерлу	14 км, перепад висот – 1320 м 12 годин	Маршрут веде до гірської королеви України – гори Говерли. Тут ми зустрічаємо водосховище «Гать на Усте-бребенескула», влаштоване для сплаву деревини. На жаль, зараз воно заростає. Тут ростуть дерева, яким вже 300 років.

ставши членом Європейської федерації природо-заповідних територій «Європарк», увійшовши в липні 2007 року до списку Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси Карпат» [16].

Рекреаційно-туристичний потенціал Ужанського парку досить великий. Населені пункти розташовані в мальовничих гірських долинах, сполучені залізницею і шосейними дорогами і тому легкодоступні, а також віддалені від промислових підприємств. У гірських селах збереглися традиційний побут, ремесла, культура, кухня. В агротехніці не використовуються хімічні засоби, тому продукти харчування є екологічно чистими.

На теренах Ужанського національного природного парку є чимало цікавих природних об'єктів. Багато охочих відвідати місце падіння у 1866 році найбільшого в Європі Княгинянського метеориту. Найбільший уламок вагою 279 кг знайдено в урочищі Чорні млаки, куди тепер прокладено однойменний екологічний маршрут. До мальовничих сіл Стужиця, Кострино, Сіль, Ужок ведуть стежки тих, хто хоче напитися кришталеву чистою цілющою води, що б'є з мінеральних джерел. Окрім того, у селі Стужиця увагу численних туристів привертають велетенські дерева «Дідо-дуб» та дуб «Чемпіон», які є найстарішими та найбільшими дубами в Україні. Найбільшою цінністю парку є букові праліси, що збереглися у гірських масивах. У липні 2007 року 6,1 тис. га (з них 2,5 тис. га – заповідне ядро) букових пралісів включено до списку Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО.

На території парку відновлено 17 давніх туристичних маршрутів, створено 6 екологічних стежок, організовується низка нових. Також на території парку облаштована мережа рекреаційних зон з місцями відпочинку та наметовими полями, збудовані навіси, бесідки, колиби. Останнім часом активно розвиваються туристичні готелі, бази відпочинку, садиби сільського туризму, вживаються заходи для відкриття піших транскордонних переходів з Польщею та Словаччиною [16].

Національний природний парк «Синевир» – це провідна природоохоронна науково-дослідна установа, що займається охороною, збереженням і вивченням унікального куточка Карпат – верхів'я Терезької долини Закарпаття.

Національний природний парк «Синевир» створено у 1989 році заради збереження, відтворення і ощадливого використання природних ресурсів, комплексів та об'єктів, які

мають особливу наукову та естетичну цінність у межах різних висотних поясів південно-західних макросхилів Горган. Тому особливим завданням для НПП «Синевир», як природоохоронної структури, стало збереження цінних природних та історико-культурних комплексів і об'єктів; створення умов для організованого туризму, відпочинку та інших видів рекреаційної діяльності у природних умовах з дотриманням режиму охорони природних комплексів та їх змін в умовах рекреаційного використання; розробка наукових рекомендацій з питань охорони навколишнього середовища та бережливого використання природних ресурсів; еколого-освітня робота тощо [15].

На території парку виділено чотири зони – заповідну (7 тис. га), захисну (20,1 тис. га), рекреаційну (5,0 тис. га) та агрогосподарську (8,3 тис. га). У природоохоронному відношенні найціннішими є заповідна та захисна зони. Зона заповідна (17,3% території) включає цінні в науково-природничому відношенні екосистеми (заказники, резервати і пам'ятки природи), в яких виключається господарська діяльність і дозволяються лише екологічно обгрунтовані заходи, необхідні для забезпечення їх нормального функціонування.

Половину території парку (49,8%) віднесено до захисної зони, екосистеми якої виконують важливу водо- і ґрунтозахисну та протилавинну функції. Ця зона має також природопізнавальне та обмежене туристичне значення. Рекреаційна зона зараз впорядковується [17].

Природоохоронні території і об'єкти набувають сьогодні дуже великого значення, тому що питання екології, збереження природного середовища, і зменшення на нього антропогенного впливу постають одними з найголовніших. Прагнення людини зменшити негативний вплив на довкілля і стало причиною появи і розвитку екологічного туризму.

Природоохоронна територія, як визначається Міжнародним союзом охорони природи (МСОП) – територія або акваторія, призначена для захисту і підтримки біологічної різноманітності та природних і пов'язаних із ними культурних ресурсів, захист якої встановлюється законом або іншими засобами. Також, природоохоронними територіями можна назвати території, створені з метою охорони природних ландшафтів від надмірних змін внаслідок господарської діяльності людини на території держави. Види, занесені до Червоної книги, охороняють і відновлюють різними способами, зокрема створенням різноманіт-

них природоохоронних територій: заповідників, національних природних парків, заказників, пам'яток природи тощо [7].

Більшість природоохоронних територій пропонує стандартний комплекс послуг, але освітній рівень туристів і їх вимоги зросли тому дуже важливо створювати нові і ексклюзивні пропозиції. Завдяки цьому кількість туристів буде збільшуватися. До того ж вони будуть готові заплатити більше за оригінальність. Керівництву природоохоронних територій варто також звертати особливу увагу на літніх відвідувачів і враховувати людей з деякими фізичними обмеженнями. Для літніх людей, будуть необхідні більш доступні туалети, стежки з меншим перепадом висот та маршрути меншої протяжності. Можна помітити зростаючий інтерес літніх людей до природоохоронних територій, маючи достатню кількість коштів, вони готові їх платити, але за умови надання якісних послуг і комфортних умов. Тому адміністрації природоохоронних територій варто підвищувати якість послуг.

Ще одна перспективна соціальна група – діти. Зростає кількість батьків, котрі обирають природоохоронні території для відпочинку і розвитку своїх дітей.

Дуже важливо, щоб адміністрація природоохоронних територій могла забезпечувати безпеку своїх відвідувачів. Турист, плануючи свою подорож, обов'язково бере до уваги цей аспект. В наш час розвиненої мережі Інтернет дуже легко втратити свою добру репутацію. В разі надання неякісної послуги, чи не достатньо продуманих заходів безпеки, турист може залишити на своїй сторінці у соціальній мережі чи на офіційному сайті закладу негативний коментар, і тоді відновити довіру буде нелегко.

Керівництву природоохоронних територій варто надавати своїм відвідувачам лише точну і достовірну інформацію. Воно повинно добре усвідомлювати вимоги безпеки, які ставлять перед ними їх відвідувачі. Безпека туристів на природоохоронних територіях повинна забезпечуватися як самими установами, так і відповідними державними службами.

Ще одним важливим моментом є те, що усі працівники, які працюють на природоохоронних територіях, повинні уміти надати відвідувачу допомогу у разі необхідності, практично у будь-якій ситуації. І водночас вони не повинні і не можуть замінювати собою професіоналів, які повинні займатися цим аспектом.

Це не єдині моменти які варто враховувати при плануванні туризму і рекреації на природоохоронними територіями. Звісно є ще багато інших, від яких залежить успішне поєднання туризму та завдання збереження природи.

Висновки з цього дослідження. Отже, природоохоронні території сьогодні набувають дуже важливого значення. Вони стають основою для розвитку туристсько-рекреаційної діяльності. Бажання людини співіснувати з природою, і в той же час не впливати на неї негативно, у процесі туристично-рекреаційної діяльності є екотуризм. Сьогодні у світі він визнаний найперспективнішим напрямом.

Екологічний туризм можна впевнено назвати пріоритетним напрямком для Карпатського регіону. Тому можна помітити що в останні роки, значна увага приділяється розвитку екологічного туризму в регіоні. Головне розробити цілий комплекс різних заходів для повноцінного його функціонування. Залежать вони від таких факторів, як ландшафтні та соціокультурні особливості кожної конкретної фізико-географічної області Карпат, і певного виду туризму.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бондаренко В.Д. Туризм і загрози біорізноманіттю лісів Карпат / В.Д. Бондаренко // Екотуризм і сталий розвиток у Карпатах. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Рахів, 10-12 жовтня 2007 року). Ред. кол.: Гамор Ф.Д. (відп. ред.) та ін. – Рахів, 2007. – 406 с.
2. Брусак В.П. Географічні основи формування екологічної мережі в Українських Карпатах / В.П. Брусак, Ю.В. Зінько, Д.А. Кричевська // Розвиток заповідної справи в Україні та формування Панєвропейської екологічної мережі : матер. міжнар. науково-практичної конференції. – Рахів : ЗАТ «Надвірнянська друкарня», 2008. – С. 61-68.
3. Гетьман В.І. Екотуризм у національних парках / В.І. Гетьман // Екол. вісн. – 2002. – № 7/8. – С. 24-27.
4. Губська О.П. Про еколого-освітній потенціал екотуризму / О.П. Губська, І.О. Татолі // Екотуризм і сталий розвиток у Карпатах. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Рахів, 10-12 жовтня 2007 року). Ред. кол.: Гамор Ф.Д. (відп. ред.) та ін. – Рахів, 2007. – 406 с.
5. Дем'янова О.В. Еколого-освітня робота як важлива складова екотуризму / О.В. Дем'янова, О.П. Кучинська, І.О. Одукалець // Екотуризм і сталий розвиток у Карпатах. Матеріали Міжнародної науково-практичної

- конференції (м. Рахів, 10-12 жовтня 2007 року). Ред. кол.: Гамор Ф.Д. (відп. ред.) та ін. – Рахів, 2007. – 406 с.
6. Дмитрук О.Ю. Екотуризм : навч. посіб. / О.Ю. Дмитрук, С.В. Дмитрук. – К. : Альтер-прес, 2009. – 358 с.
  7. Довідник з історії України. / За ред. Підкови І.З., Шуста Р.М., Інст. історичних досліджень Львівського нац. унів. ім. Івана Франка. – Київ : Видавництво «Генеза», 2001 – ISBN 966-504-439-7
  8. Сергеева Т.К. Экологический туризм : учебник / Т.К. Сергеева. – М. : Финансы и статистика, 2004. – 360 с.; Черчик Л.М. Рекреационные ресурсы : теория та методология : навч. посіб. / Л.М. Черчик. – Луцьк : ЛНТУ, 2009. – С. 14-24.
  9. Топчієв О.Г. Застосування методів аналізу великомасштабних планів землекористувань при формуванні регіональних екомереж / О.Г. Топчієв, А.М. Шашеро // Український географічний журнал. – № 3. – 2012. – С. 51-57.
  10. Топчієв О.Г. Формування екологічної мережі й територіальна організація довкілля / О.Г. Топчієв // Географія та основи економіки в школі. – № 5. – 2003. – С. 42-45.
  11. Царик Л.П. Географічні засади формування і розвитку регіональних природоохоронних систем: концептуальні підходи, практична реалізація : монографія / Л.П. Царик. – Тернопіль : «Підручники і посібники», 2009. – 320 с.
  12. Шеляг-Сосонко Ю.Р. Концепция, методы и критерии создания экосети Украины / Ю.Р. Шеляг-Сосонко, М.Д. Гроздинский, В.Д. Романенко. – К : Фитосоциоцентр, 2004. – 144 с.
  13. Яницкий О.Н. Экологическая перспектива города. – М. : Мисль, 1987. – 280 с.
  14. Carpaty.net [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://carpaty.net>.
  15. Zakarpattyachko.com.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakarpattyachko.com.ua/zapovidnyky>.
  16. Unpp.com.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://unpp.com.ua>.
  17. Zolota-pidkova.org.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zolota-pidkova.org.ua/park_sinevir.html.

УДК 332.37(4)

Уроки проведення консолідації земель сільськогосподарського призначення в країнах Центральної і Східної Європи

Попов А.С.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри управління земельними ресурсами та кадастру
Харківського національного аграрного університету
імені В.В. Докучаєва

Стаття присвячена аналізу досвіду країн Центральної та Східної Європи в упровадженні консолідації земель сільськогосподарського призначення та результатів використання різних методичних підходів щодо її проведення. Наведені позитивні та негативні сторони добровільної та примусової консолідації земель. Встановлено, що використання простого і добровільного, так само як і комплексного та примусового методичних підходів щодо консолідації земель в класичному (традиційному) розумінні в Україні є неможливим.

Ключові слова: консолідація земель, фрагментація земель, добровільна консолідація, примусова консолідація, земельна ділянка, сільськогосподарський.

Попов А.С. УРОКИ ПРОВЕДЕНИЯ КОНСОЛИДАЦИИ ЗЕМЕЛЬ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО НАЗНАЧЕНИЯ В СТРАНАХ ЦЕНТРАЛЬНОЙ И ВОСТОЧНОЙ ЕВРОПЫ

Статья посвящена анализу опыта стран Центральной и Восточной Европы о внедрении консолидации земель сельскохозяйственного назначения и результатов использования различных методических подходов по ее проведению. Приведены положительные и отрицательные стороны добровольной и принудительной консолидации земель. Установлено, что использование простого и добровольного, также как и комплексного и принудительного методических подходов к проведению консолидации земель в классическом (традиционном) понимании в Украине невозможно.

Ключевые слова: консолидация земель, фрагментация земель, добровольная консолидация, принудительная консолидация, земельный участок, сельскохозяйственный.

Popov A.S. LESSONS FROM PROVIDING OF AGRICULTURAL LAND CONSOLIDATION IN THE COUNTRIES OF CENTRAL AND EASTERN EUROPE

The article analyzes the experience of countries in Central and Eastern Europe related to providing the agricultural land consolidation and implementation of the different methodological approaches. The positive and negative aspects of the voluntary and compulsory land consolidation have been presented. It was established that the using of the simple and voluntary, as well as compulsory and comprehensive methodological approaches for the land consolidation in the classical (traditional) understanding is impossible in Ukraine.

Keywords: land consolidation, land fragmentation, voluntary consolidation, compulsory consolidation, land parcel, agricultural.

Постановка проблеми. Реформування земельних відносин України на засадах демократії і правової держави вимагає теоретичного осмислення та врахування закономірностей зарубіжного досвіду проведення таких реформ, насамперед у державах, які протягом останніх десятиліть вирішували схожі до вітчизняних земельні питання. Передусім це стосується країн Центральної та Східної Європи (далі – ЦСЄ). Структурні перетворення в аграрному секторі країн ЦСЄ після 1989 р. означали, насамперед, ліквідацію колективної та державної власності на землі сільськогосподарського призначення через реституцію прав власності на землю та виділення земельних часток (паїв) в натурі (на міс-

цевості), що призвело до фрагментації земель сільськогосподарського призначення. Таким чином, Україна та країни ЦСЄ мають спільні риси як у проведенні земельної реформи, так і її результатах.

На основі досвіду країн Західної Європи, країни ЦСЄ, в основному ті які стали членами Європейського Союзу в 2004 році, запровадили діючі довгострокові національні програми щодо проведення консолідації земель сільськогосподарського призначення з метою подолання фрагментації земель та забезпечення високоефективного й конкурентоспроможного сільськогосподарського виробництва. У країнах ЦСЄ, що вступили до ЄС після 2004 р., консолідація земель часто проводилася за

міжнародної технічної допомоги в рамках різноманітних проектів, але за відсутності діючої державної програми з консолідації земель. Але як в першому, так і в другому випадку результати не завжди були позитивними.

Сьогодні Україна перебуває в процесі переходу до ринкових земельних відносин, який означає не просто розбудову системи вільного обігу земель сільськогосподарського призначення, що забезпечить умови для запровадження дієвих механізмів консолідації земель, а й докорінну зміну усього вектору попередньої моделі використання сільськогосподарських земель. У зв'язку з цим увесь як позитивний, так і негативний досвід країн ЦСЄ у проведенні консолідації земель має виключне значення на нинішньому етапі розвитку ринкових земельних відносин та подолання фрагментації земель в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням розвитку консолідації земель сільськогосподарського призначення в Україні приділена увага в працях В.М. Кілочка [1], А. Г. Мартина [2], Л.В. Ткачук [3], А.М. Третьяка [4], А.М. Шворака [5]. Комплексне дослідження результатів земельної реформи у країнах ЦСЄ в контексті застосування різних підходів до проведення консолідації земель проведене Т. ван Дійком (T. van Dijk) [6], Й. Томасом (J. Thomas) [7], М. Хартвігсеном (M. Hartvigsen) [8].

У вітчизняній науковій літературі нам не зустрічався комплексний аналіз результатів проведення земельних реформ у країнах ЦСЄ у контексті вирішення проблем, пов'язаних з фрагментацією земель та покращенням структури землеволодіння/землекористувань сільськогосподарських підприємств, за допомогою застосування механізму консолідації земель. Проведення такого дослідження надасть нам змогу отримати додаткові відомості, які допоможуть при розробці власної української стратегії розвитку та моделі консолідації земель сільськогосподарського призначення. Власне цим і зумовлена актуальність тематики даної статті.

Мета статті полягає у вивченні досвіду країн Центральної та Східної Європи щодо впровадження консолідації земель сільськогосподарського призначення та систематизації сильних і слабких сторін її методичних підходів.

Виклад основного матеріалу. Вивчення досвіду з використання консолідації земель сільськогосподарського призначення, як заходу щодо подолання негативних наслід-

ків проведення земельних реформ у країнах ЦСЄ, а саме фрагментацію земель та докорінну зміну структури сільськогосподарських господарств, нами проводилося на основі опрацювання цілої низки закордонної наукової літератури.

Так, Р. Сабатес-Віллер (R. Sabates-Wheeler) у своїй роботі [9] передбачила, що стратегії і програми щодо запровадження консолідації земель, в тому числі і сільськогосподарських, в країнах ЦСЄ за підтримки міжнародних організацій розвитку та донорів, швидше за все, будуть провальними і не дієздатними, оскільки в них розглядається вирішення проблем пов'язаних лише з одним типом фрагментації – фізичної фрагментації (фрагментації землекористування). Р. Сабатес-Віллер посилається на «Мюнхенський Протокол про консолідацію земель, як інструмента розвитку сільських територій в країнах Центральної та Східної Європи та Співдружності Незалежних Держав» [10]. У цьому Мюнхенському Протоколі закріплені нові підходи щодо проведення консолідації земель, які закріплюють обов'язкову громадську участь, а необхідність у проведенні консолідації визначається лише потребами її учасників і лише з використанням ринкових механізмів. Вона зазначає, що становлення офіційної консолідації земель за допомогою механізму земельного ринку не є можливим в короткостроковій або навіть середньостроковій перспективі.

Т. ван Дійк (T. van Dijk) провівши комплексне дослідження фрагментації і консолідації земель у Центральній і Східній Європі, з детальним аналізом ситуації в Болгарії та Угорщині, прийшов до висновку, що консолідація земель сільськогосподарського призначення у традиційному розумінні не підходить для вирішення проблем фрагментації у цих країнах. Він наголошує на необхідності запровадження додаткових політичних інструментів щодо вирішення цієї проблеми [11]. Так, відповідний політичний інструмент повинен відповідати кожному конкретному характеру (типу) фрагментації земель для кожної окремої території. Таким чином, кожна територія потребує у створенні свого власного унікальний підходу в силу своїх природних, регіональних чи інших особливостей.

На думку Т. ван Дійка та Д. Копеви (D. Koreva), основною проблемою фрагментації земель у Центральній Європі є малий розмір ферм і, саме тому, запровадження інституту земельного банку представляється найбільш вдалим заходом зі збільшення площ

землекористувань ферм у короткостроковій перспективі [12]. Такий висновок обумовлений тим, що під час проведення земельних реформ у країнах Центральної Європи передбачалося створення резервного фонду державних земель сільськогосподарського призначення. Отже, земельні ділянки земельного банку можуть бути продані або надані в оренду фермерам з метою збільшення площ землекористувань та розмірів господарств. Існує багато прикладів країн, де державні землі сільськогосподарського призначення використовуються в якості буфера, для покращання структури сільськогосподарських землекористувань ферм за допомогою договорів оренди. Але є лише кілька гарних прикладів, таких як Польща, Угорщина і Східна Німеччина, де державні земельні резервні фонди активно беруть участь у покращанні структури землекористувань і ферм шляхом продажу державних земель сільськогосподарського призначення привілейованим групам, наприклад сімейним фермам.

Ми можемо припустити, що причиною зробленого Т. ван Дійком висновку щодо неможливості запровадження консолідації земель сільськогосподарського призначення у країнах ЦСЄ, є те, що він ґрунтувався на німецьких і нідерландських традиціях з проведення комплексної і примусової консолідації земель, які не передбачають збільшення розмірів землекористувань ферм. Таким чином, на нашу думку, він непрямо схилився до переваг запровадження добровільної консолідації земель сільськогосподарського призначення у країнах ЦСЄ. Проте, з точки зору досягнення мети створення економічно доцільних і конкурентоспроможних сільськогосподарських підприємств, Т. ван Дійк зазначає, що існування малих за розміром землекористувань та ферм, обумовлених фрагментацією власності (землеволодіння) та землекористування, є важливим стримуючим фактором для розвитку сільського господарства.

Т. Сікор (Т. Sikor) [13], досліджуючи проблеми пов'язані з фрагментацією земель та покинутими земельними ділянками сільськогосподарського призначення в Албанії, критикує державну політику та програми ФАО щодо проведення консолідації земель під керівництвом держави. Він прийшов до висновку, що розробка програм на основі правових і адміністративних важелів впливу не досягають поставлених державою цілей, оскільки до уваги беруться макропоказники соціально-економічного розвитку, що впливають на ведення

сільського господарства і добробут сільських жителів. На думку Т. Сікори, земельна політика щодо консолідації земель сільськогосподарського призначення повинна бути спрямована в першу чергу на врахування інтересів і підтримку розвитку місцевих (територіальних) громад, наприклад на децентралізацію діяльності земельних банків, де держава відіграє роль у підтримці, а не у тотальному контролі цього процесу. Такий критичний аналіз показує важливість інтеграції інструментів консолідації земель з місцевими потребами в сфері розвитку сільських територій і залучення місцевих зацікавлених сторін до участі у процесі.

А. Картрайт (А. Cartwright) [14], як безпосередній учасник багатьох робочих семінарів організованих ФАО та LANDNET (співтовариством професіоналів з різних країн і організацій, що працюють разом в рамках ініціативи ФАО), також відмічає неспроможність консолідації земель, як головного інструмента проведення земельних реформ у країнах Центральної та Східної Європи щодо вирішення проблем пов'язаних з фрагментацією земель. До причин провалу консолідації земель сільськогосподарського призначення А. Картрайт відносить: великі проблеми з реєстрації земельних ділянок (наявність великої кількості неформальних угод із землею), наявність значної кількості «нічийних» (безхазяйних) та покинутих земельних ділянок, слаборозвиненість ринку земель, труднощі в залученні капіталу для розвитку сільськогосподарського бізнесу, страх серед зацікавлених сторін втратити свої права на землю під час реалізації проектів з консолідації земель.

Також, А. Картрайт [14] відмічає досить низький рівень участі та активності землевласників та/або землекористувачів у пілотних проектах з консолідації земель, що обумовлює складнощі у досягненні мінімального порогу для ініціювання проекту – 51%. По-перше це обумовлено тим, що всі пілотні проекти з консолідації земель були добровільними, а тому досягнення порогу у 51% не має ніякого значення, оскільки кожна зацікавлена сторона сама приймає рішення щодо участі у проекті в залежності від результатів перерозподілу земель. По-друге, пілотні проекти у країнах ЦСЄ майже завжди виконувалися до прийняття правової основи з консолідації земель, а низька активність учасників викликана проблемами реєстрації земельних ділянок та прав на них.

М. Хартвігсен (М. Hartvigsen) основною причиною, що заважає успішній реалізації проек-

тів з консолідації земель у країнах ЦСЄ, вбачає низький рівень обігу сільськогосподарських земель, особливо при використанні добровільного підходу щодо консолідації [8, с. 428]. Дослідження процесів запровадження консолідації земель та земельних банків показали, що діяльність земельних банків в значній мірі зазнала невдачі, принаймні в якості заходу для підтримки проведення консолідації земель сільськогосподарського призначення, шляхом надання доступу до державних сільськогосподарських земель з метою їх перерозподілу, тим самим намагаючись підвищити обіг земель. На думку М. Хартвігсена, провал інституту земельних банків, в першу чергу, пов'язаний з помилками загальної земельної політики в країнах ЦСЄ і в той же час відсутністю координації між відповідальними органами за проведення консолідації земель і органами щодо управління державним землями сільськогосподарського призначення, які перебувають у землях запасу чи резервного фонду.

Використання інституту державних земельних банків з метою структурного розвитку сільського господарства без паралельного застосування механізму консолідації земель сільськогосподарського призначення, значно обмежує ефективність діяльності земельних банків та їх результативність. І навпаки, дуже важко реалізувати програму з консолідації земель, особливо на добровільних засадах, без підтримки державного земельного банку. Отже, існує необхідність у встановленні політичних рекомендацій щодо діяльності земельного банку в якості підтримки проведення консолідації земель та отримання практичного (польового) досвіду з поєднання цих двох заходів.

Немало важним питанням при проведенні консолідації земель сільськогосподарського призначення є, також, вибір методичного підходу: комплексний і примусовий або простий і добровільний. Дослідження показали, що країни ЦСЄ до сих пір не знайшли в повній мірі свої підходи до консолідації земель сільськогосподарського призначення. Оскільки це питання є актуальним і для України, тому розглянемо більш детально ці методичні підходи на прикладі країн ЦСЄ.

Основною перевагою комплексної і примусової консолідації земель сільськогосподарського призначення є те, що межі всіх земельних ділянок, які приймають участь в проекті і знаходяться у границях проектної території, «стираються» на кадастровій карті, а замість

них формуються новий за структурою земельний масив з набагато меншою кількістю ділянок. Як правило кожному землевласнику, що приймає участь у проекті, надається по одній земельній ділянці, але більшого розміру та правильної форми. Отже, такий підхід дає позитивні результати з точки зору зменшення рівня фрагментації власності на землю. Застосування комплексної і примусової консолідації земель дає можливість інтегрувати проект консолідації земель з місцевими потребами розвитку сільського господарства і сільських територій, охорони земель та навколишнього середовища тощо через розробку та реалізацію проекту розвитку територіальної громади. В Україні така інтеграція можлива через схеми землеустрою і техніко-економічного обґрунтування використання та охорони земель адміністративно-територіальних одиниць. До наступного позитивного моменту використання цього методичного підходу відноситься повне оновлення та перевірка кадастрових даних державного земельного кадастру та реєстру прав власності на землю, включаючи польові кадастрово-геодезичні роботи.

Проте, дослідження процесу проведення комплексної і примусової консолідації земель сільськогосподарського призначення у країнах ЦСЄ показує наявність цілої низки недоліків застосування такого методичного підходу. По-перше, такий підхід забирає багато часу, а сам процес консолідації досить тривалий. Так, у Чеській Республіці реалізація комплексної консолідації займає 5-6 років; у Словаччині – 7-8 років; Словенії – 5 років; Польщі – 4 роки, але додатково 3 роки займають переговори між учасниками проекту для отримання більшості голосів [8, с. 404]. Звісно, що довготривалі проекти тягнуть за собою додаткові витрати і є більш дорогими, принаймні в порівнянні з простими і добровільними проектами. Тому, другим недоліком є висока вартість робіт з реалізації проектів щодо консолідації земель. Країни ЦСЄ, як і Україна, мають багато нагальних проблем пов'язаних з розвитком сільського господарства та сільських територій, які залишаються невирішеними з причини обмеженості державних бюджетів, що призводить до неможливості реалізації комплексних проектів з консолідації земель сільськогосподарського призначення в необхідних масштабах.

Наступним недоліком комплексної і примусової консолідації земель є те, що участь в ній приймають лише земельні ділянки, що знаходяться в межах проектної території. Для країн

ЦСЕ така умова є дещо проблематичною, оскільки землевласники часто можуть мати земельні ділянки не тільки в межах проектної території проведення консолідації земель, але й за її межами, що не дозволяє для таких власників вирішити проблему фрагментації земель повністю. За таких умов логічним рішенням може стати збільшення площі території проекту, але відтак фахівці з консолідації земель можуть у кінцевому підсумку зіштовхнутися з тисячами землевласників, що обумовить додаткові труднощі у перемовинах, відповідно збільшить затрати часу і вартість проекту.

Використання комплексної і примусової консолідації земель сільськогосподарського призначення, як це свідчить досвід країн ЦСЕ [6, 8], не призводить до збільшення площ сільськогосподарських землеволодінь та ферм, а це передбачає проведення додаткових заходів щодо забезпечення економічної життєздатності таких господарств. Таким чином, усувається тільки половина проблеми фрагментації сільськогосподарських земель.

Інший недолік примусової консолідації земель пов'язаний з низькою довірою до органів державної влади. Сільське населення в багатьох країнах ЦСЕ боїться втратити свою землю після закінчення консолідації земель, оскільки вони часто не знають про свої зобов'язання та очікувані результати. Наприклад, у країнах колишньої Югославії і Польщі консолідація земель досі дискредитована попереднім негативним досвідом. Це обумовлено тим, що особи, які відповідальні за прийняття рішень, часто утримуються від участі в дискусіях стосовно болючого питання перерозподілу прав власності на землю, обґрунтування доцільності проведення консолідації, наслідків не прийняття учасниками консолідації проекту перерозподілу земель.

Основною перевагою простої і добровільної консолідації земель є простота і відносно дешевизна процесу перерозподілу земель. Такий підхід дозволяє землевласникам продавати за бажанням усі або частину своїх земельних ділянок, в той час як інші учасники консолідації купують додаткові земельні ділянки з метою збільшення площ сільськогосподарських землеволодінь та господарств. Наприклад, у Німеччині та Нідерландах такий методичний підхід до консолідації земель сільськогосподарського призначення зазвичай застосовується для обмеженої кількості учасників-землевласників, як правило в межах 10-20 [15].

Іншою сильною стороною такої консолідації є сам по собі добровільний підхід. Участь в проекті ініціюється за пропозицією самих місцевих зацікавлених сторін і звісно, що вони будуть брати участь в консолідації тільки якщо вони переконані в отриманні вигоди від проекту. Наприклад, використовувати менше земельних ділянок за кількістю, але більшими за площею. Отже, цей підхід не представляє великої проблеми в ініціюванні – достатньо лише кілька зацікавлених землевласників і фермерів. Добровільний підхід до консолідації є більш гнучким для задоволення місцевих цілей і потреб в сфері соціально-економічного розвитку та охорони навколишнього середовища.

Проте, простий і добровільний підхід щодо проведення консолідації земель сільськогосподарського призначення має окремі обмеження у застосуванні в країнах ЦСЕ [8, с. 407]. По-перше, з використанням цього підходу результати зменшення рівня фрагментації сільськогосподарських земель будуть відносно обмеженими через добровільну участь землевласників. Так, план (проект) перерозподілу земель будується та узгоджується як один ланцюг угод і умов виконання мають бути дотримані в кожній ланці цього ланцюга, інакше він не витримає. Тобто укладання однієї угоди веде до підписання наступної, що призводить до третьої угоди і т.д. Якщо багато землевласників вирішили не брати участь у проекті, то відповідно буде важко знайти гарні (прийнятні) рішення для тих, хто хоче прийняти участь. Звісно, що легше всього домовитися з тими землевласниками, які заздалегідь заявили про свою зацікавленість в участі у проекті, в той час як інші землевласники, в тому числі землевласники які не проживають на території громади, не приймають активної участі в обговоренні результатів.

По-друге, інколи до створення плану (проекту) перерозподілу земель, під час простої і добровільної консолідації земель, висувують спрощені вимоги і залишають проектні рішення на розсуд його учасників, щоб дати їм можливість з'ясувати між собою відносини [8, с. 407]. Як правило, хто ініціює проект той і отримує вигоду від його реалізації. Так, у Болгарії під час проведення добровільної консолідації земель сільськогосподарської призначення, що фінансувалася за приватні кошти, великі корпоративні ферми (компанії) та інвестори придбали земельні ділянки у малих приватних землевласників з метою їх консолідації [15]. Крім того, проста і добровільна консолі-

дація земель обмежена проведенням лише перерозподілу земельних ділянок (не передбачає будівництво об'єктів інфраструктури – доріг, меліоративних систем тощо), а в країнах ЦСЄ, як показує практика, не інтегрується до місцевих потреб сільського господарства та розвитку сільських територій [8, с. 408].

Прості і добровільні проекти з консолідації земель сільськогосподарського призначення не сприяють активному обігу земель у межах проектної території. Так, якщо більшість зацікавлених у проведенні добровільної консолідації землевласників мають бажання обмінятися з земельними ділянками лише однакової вартості, а лише декілька землевласників бажають продавати свої ділянки і кілька власників купувати, то здійснити перерозподіл земель на добровільних засадах стає вкрай

складно. Запровадження добровільного методичного підходу, в більшості країн ЦСЄ, також, ускладнюється цілим рядом проблем пов'язаних з реєстрацією земельних ділянок. Особливо це стосується тих країн, де проекти з консолідації земель реалізуються на основі звичайної процедури купівлі-продажу земельних ділянок за відсутності відповідної законодавчої бази щодо проведення простої (спрощеної) консолідації земель.

Порівняльна характеристика сильних та слабких сторін методичних підходів до консолідації земель сільськогосподарського призначення в країнах Центральної та Східної Європи наведена у таблиці 1.

Висновки з цього дослідження. З вищенаведеного можна зробити висновок, що обидва класичні методичні підходи щодо прове-

Таблиця 1

Порівняльна характеристика сильних та слабких сторін методичних підходів до консолідації земель сільськогосподарського призначення в країнах Центральної та Східної Європи

Назва методичного підходу	Характеристика:	
	сильні сторони	слабкі сторони
Комплексна і примусова консолідація земель	<ol style="list-style-type: none"> Ефективний механізм боротьби із зменшенням рівня фрагментації власності на землю. Дозволяє інтегруватися з регіональними (локальними) програмами розвитку сільського господарства та сільських територій, охорони земель та навколишнього середовища тощо. Сприяє повному оновленню (корегуванню) даних у системі земельного кадастру та реєстру прав 	<ol style="list-style-type: none"> Довготривалий процес (4-8 років) та повільне отримання результатів. Велика вартість проекту. Може закласти невизначеність щодо прав на землю через низький рівень довіри до органів державної влади Реалізація проекту потребує високого рівня технічного та інституційного забезпечення з одночасною координацією між різними установами. Можливість збільшення площ землеволодінь та ферм не відповідають існуючим програмам розвитку Реалізується за принципом все або нічого.
Проста і добровільна консолідація земель	<ol style="list-style-type: none"> Займає мало часу на реалізацію процесу. Швидке отримання результатів. Низька вартість реалізації. Добровільна участь у проекті. Реалізація проекту не потребує для реалізації високого рівня технічного та інституційного забезпечення. Дозволяє купівлю-продаж земельних ділянок. Досить гнучка для реалізації місцевих завдань і потреб. 	<ol style="list-style-type: none"> Лише часткове вирішення проблем пов'язаних з фрагментацією земель та збільшенням площ землеволодінь. Схильність до низького рівня обігу земель. Надає більше переваг для економічно сильних господарств та інвесторів, ніж дрібним сімейним фермам. «Чутлива» до існуючих проблем пов'язаних з реєстрацією земельних ділянок. Обмежений вплив на процес планування перерозподілу земель пов'язаних з будівництвом об'єктів інфраструктури. Здійснюється лише перерозподіл земель.

Джерело: розроблено на основі [8] та власних узагальнень автора

дення консолідації земель у країнах ЦСЄ мають більше недоліків, ніж переваг. Враховуючи певну схожість результатів земельної реформи та проблем, пов'язаних із фрагментацією земель у країнах ЦСЄ та Україні, вважаємо, що використання простого і добровільного та комплексного і примусового методичних підходів щодо консолідації земель у класичному (традиційному) розумінні в сучасних умовах розвитку земельних відносин та наявної фрагментації земель для України є неможливим. Таким чином,

існує необхідність у подальшій розробці третьої моделі консолідації земель сільськогосподарського призначення, яка б була більш придатною для умов України, ніж попередньо розглянуті класичні підходи. Мета третьої моделі консолідації земель полягає в оптимізації планування перерозподілу земель забезпечуючи кращі результати за більш спрощеної та економічно ефективної процедури. Перспективним видається вивчення цієї проблематики у подальших наших дослідженнях.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кілочко В.М. Земельна реформа і необхідність консолідації земель у сільському господарстві / В.М. Кілочко // *Землеустрій і кадастр*. – 2009. – № 2. – С. 18-20.
2. Мартин А. Консолідація земель сільськогосподарського призначення в Україні: механізм здійснення / А. Мартин [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zsu.org.ua/andrij-martin/92-2011-06-14-08-46-34>.
3. Ткачук Л.В. Консолідація земель: ефективне використання та охорона в умовах трансформації земельних відносин : монографія / Л.В. Ткачук. – Львів : Вид-во Львівського НАУ, 2009. – 249 с.
4. Третяк А.М. Теоретичні основи землеустрою / А.М. Третяк. – К. : ІЗУ УААН, 2002. – С. 45.
5. Шворак А.М. Теоретичні основи консолідації земель: зміст, мета, завдання, принципи / А.М. Шворак // *Землеустрій і кадастр*. – 2008. – № 4. – С. 11-13.
6. van Dijk T. Dealing with Central European Land Fragmentation: Ph.D. Thesis / Terry van Dijk. – The Netherlands : Uitgeverij Eburon, 2003. – 219 p.
7. Thomas J. Attempt on Systematization of Land Consolidation Approaches in Europe / J. Thomas // *Zeitschrift für Geodäsie, Geoinformation und Landmanagement*. – 2006. – № 3. – С. 156-161.
8. Hartvigsen M. Land Reform and Land Consolidation in Central and Eastern Europe after 1989: Experiences and Perspectives: Ph.D. Thesis / Morten Hartvigsen. – Aalborg : Aalborg University, 2015. – 449 p.
9. Sabates-Wheeler R. Consolidation initiatives after land reform: Responses to multiple dimensions of land fragmentation in Eastern European agriculture / R. Sabates-Wheeler // *Journal of International Development*. – 2002. – № 14. – С. 1005-1018.
10. The Munich Statement on Land Consolidation as a Tool for Rural Development in CEE/CIS Countries : Proceedings of the International FAO Symposium on Land Fragmentation and Land Consolidation in Central and Eastern European Countries [A Gate Towards Sustainable Rural Development in the New Millennium], (Munich, 25-28 February 2002) / Food and Agriculture Organization. – FAO. – 2002. – P. 11-14.
11. van Dijk T. Complications for traditional land consolidation in Central Europe / T. van Dijk // *Geoforum*. – 2007. – № 38. – С. 505-511.
12. van Dijk T., Kopeva D. Land banking and Central Europe: future relevance, current initiatives, Western European past experience / T. van Dijk, D. Kopeva // *Land Use Policy*. – 2006. – № 23. – С. 290-92.
13. Sikor T. Land fragmentation and cropland abandonment in Albania: Implications for the role of state and community in post-socialist land consolidation / T. Sikor // *World Development*. – 2009. – Т. 37. – № 8. – С. 1411-1423.
14. Cartwright A. None of us could have been against consolidation in principle: A short history of market and policy failure in Central Eastern Europe / A. Cartwright // *Negotiating Territoriality: Spatial Dialogues Between State and Tradition*, Routledge Studies in Anthropology. – New York : Routledge, 2014. – С. 65-77.
15. Hartvigsen M. Experiences with land consolidation and land banking in Central and Eastern Europe after 1989 / Morten Hartvigsen: FAO Land Tenure Working Paper. Rome : FAO, 2015. – № 26. – С. 10-15.

Механізм реалізації засад екологічного менеджменту на промислових підприємствах

Тараєвська Л.С.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри менеджменту і адміністрування
Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу

У статті на основі системного підходу узагальнено накопичений досвід і подано практичні рекомендації, які в інтегрованій формі являють собою механізм реалізації засад екологічного менеджменту на промислових підприємствах, який повинен сприяти реалізації моделі сталого економічного розвитку суспільства, основою якої є виробнича, культурно-освітня, адміністративна та фінансова системи.

Ключові слова: екоменеджмент, промислові підприємства, навколишнє середовище, екологізація, сертифікація.

Tarayevskaya L.S. МЕХАНИЗМ РЕАЛИЗАЦИИ ПРИНЦИПОВ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО МЕНЕДЖМЕНТА НА ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

В статье на основе системного подхода обобщенно накопленный опыт и практические рекомендации, которые в интегрированной форме представляют собой механизм реализации принципов экологического менеджмента на промышленных предприятиях, который должен способствовать реализации модели устойчивого экономического развития общества, основой которой являются производственная, культурно-образовательная, административная и финансовая системы.

Ключевые слова: экомеджмент, промышленные предприятия, окружающая среда, экологизация, сертификация.

Tarayevska L.S. MECHANISM OF PRINCIPLES OF ENVIRONMENTAL MANAGEMENT IN INDUSTRIAL ENTERPRISES

The article is based on a systematic approach summarizes the experience and provided practical recommendations in an integrated form are the mechanism for implementing the principles of environmental management in industry, which should promote the model of sustainable economic development of society, the foundation of which is industrial, cultural – educational, administrative and financial system.

Keywords: ekomenedzhment, industry, environment, greening, certification.

Постановка проблеми. Погіршення стану навколишнього середовища під впливом господарської діяльності, збільшення дисбалансу між соціально-економічними потребами та можливостями їх задоволення, прискорення темпів використання природних ресурсів та їх невідповідне відновлення зумовили об'єктивну необхідність пошуку ефективних шляхів розвитку людського суспільства. Одним із таких способів є впровадження засад екологічного менеджменту, де особлива увага приділяється вимогам до системи екологічного керування, щоб дати змогу організації сформулювати і запровадити політику та встановити і досягти цілі, з врахуванням усіх вимог, які організація зобов'язується виконувати, а також інформацію про суттєві екологічні аспекти.

Аналіз останніх досліджень. Теоретичну і методичну основу дослідження системи екологічного менеджменту складають праці українських та зарубіжних вчених. Важливе значення мають праці Н. Пахомової, К. Ріхтера,

А. Садекова, О. Балацького, Т. Галушкіної, В.Семенова, О.Михайлюк та інших вчених, присвячені вивченню екологічного менеджменту як типу управління сучасним підприємством, а також роботи В.О. Паламарчука, Г.В. Черевка, М.І. Яцківа, І.Г. Яремчука та ін., що розкривають економічний механізм природокористування, а також дослідження Г.А. Черниченка, Б.В. Букринського, М.Г. Чумаченка, Б.М. Данилишина, присвячені питанням еколого-економічної стійкості суспільства, економіки та регіонів.

Актуальність обраної теми дослідження визначається тим, що активізація промислового виробництва, яка за стратегією Уряду розглядається як основа сталого економічного зростання України, потребує розроблення і впровадження відповідних механізмів державного регулювання екологізації, які б не тільки залишали промисловість у межах життєво допустимих екологічних параметрів, а й покращували їх.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає в тому, щоб на основі системного підходу узагальнити накопичений досвід і надати практичні рекомендації, які в інтегрованій формі представляють собою практичні механізми реалізації засад екологічного менеджменту на промислових підприємствах.

Виклад основного матеріалу. Законодавча система України передбачає три форми системи екологічного менеджменту на промислових підприємствах:

1) Система екологічного менеджменту щодо забезпечення екологічної безпеки підприємств згідно ДСТУ 3273 – 95. Безпечність промислових підприємств. Загальні положення та вимоги.

2) Система екологічного менеджменту, що вмонтована до системи управління якістю згідно з міжнародним стандартом ДСТУ ISO 9001 – 2001.

3) Система екологічного менеджменту відповідно до міжнародного стандарту ДСТУ ISO 14001. Система управління навколишнім середовищем. Склад та опис елементів і настанови щодо їх застосування [1, с. 135].

Варто зазначити, що сертифікація екологічного менеджменту за світовими стандартами ISO 14000 в Україні не дуже популярна серед підприємств – забруднювачів навколишнього середовища тому, що, по-перше, дуже витратна, а по-друге, екологічний стандарт приймається добровільно і не зафіксований на рівні національного законодавства. В Україні налічується тільки близько десятка компаній, що отримали відповідний документ. Однак, враховуючи всезростаюче значення екологічного менеджменту його розробка і впровадження, як зазначається в міжнародному стандарті серії ISO 14000 [2, с. 45], має відбуватися з врахуванням наступних етапів:

1. Попередній аналіз ситуації, що склалася. Виявлення усіх вимог до екологічного менеджменту підприємства з боку держави та елементів екологічного менеджменту, які вже застосовуються на підприємстві.

2. Розробка декларації про екологічну політику підприємства, яка б детально відобразила усі екологічні аспекти його діяльності.

3. Створення структури розподілу обов'язків і відповідальності в системі екологічного менеджменту.

4. Оцінка впливу підприємства на навколишнє середовище.

5. Розробка екологічних цілей і завдань підприємства.

6. Виявлення стадій виробництва, процесів і видів діяльності, що можуть впливати на стан довкілля, розробка системи контролю за цими процесами.

7. Розробка програми екологічного менеджменту, визначення особи, яка була б відповідальна за її виконання. Програма має бути складена таким чином, щоб урахувалися не тільки поточні, але й види діяльності підприємства у минулому, а також ймовірний вплив на навколишнє середовище життєвого циклу видів продукції, запланованих до виробництва.

8. Розробка і публікація детального опису системи екологічного менеджменту підприємства, який дозволив би аудиторі встановити, чи правильно вона функціонує, а також врахував усі аспекти його впливу на навколишнє середовище.

9. Встановлення системи реєстрації усіх екологічно важливих подій, видів екологічної діяльності, випадків порушення вимог екологічної політики, тощо.

10. Встановлення на підприємстві системи внутрішнього аудиту за наданими у стандарті рекомендаціями. Результати внутрішнього аудиту можуть підлягати зовнішній перевірці незалежною третьою стороною.

Дослідження процесу становлення і розвитку екологічного менеджменту в організаціях дало змогу зробити висновок про наявність двох груп чинників впливу: зовнішніх і внутрішніх. Сукупність зовнішніх визначається загальною залежністю діяльності організації від системної дії різноманітних органів місцевого самоврядування та державного управління материнських та приймаючих країн, учасників міжнародної мережі екологічного менеджменту, конкурентного середовища (споживачів, постачальників, партнерів, конкурентів та ін.) та різноманітних громадських угруповань. Зовнішній вплив набуває прояву у комплексі міжнародних екологічних стандартів або ж інших вимог щодо раціонального природокористування і створення екологічно безпечних умов життєдіяльності населення, які висуваються до практики і результатів функціонування організації. Внутрішні чинники пов'язані з реалізацією ініціатив учасників екологічно свідомого ділового середовища організації. Мотиви діяльності зазначених учасників полягають у: підвищенні конкурентоспроможності організації завдяки виготовленню екологічно чистої продукції, зменшенні або взагалі нівелюванню шкідливого впливу на природне оточення, скороченні ресурсоміст-

кості виробництва, ефективному використанні наявних ресурсів, поліпшенні іміджу компанії.

Ефективний екологічний менеджмент організації базується, з одного боку, на відповідній корпоративній філософії, а з іншого – на чітко регламентованих нормах і процедурах стосовно параметрів екологічної діяльності; розподілу екологічних повноважень підрозділів, кваліфікації різних категорій управлінського персоналу, змісту екологічних звітів, аудиту та моніторингу з урахуванням відповідних вимог міжнародних стандартів.

Практичне використання засад екологічного менеджменту можливе за умови моніторингу екологічного стану виробництва, наукового та консалтингового забезпечення заходів зі зміни сировини, технологій, асортименту продукції, використання альтернативних джерел енергії, впровадження енерго- і матеріалозберігаючих технологій, утилізація та використання

промислових відходів, а також підняття рівня екологічної освіченості і культури населення. Одним із провідних важелів у здійсненні екологічного маневру промислового комплексу має стати структурна політика, а саме – прискорений розвиток наукомістких і високотехнологічних видів діяльності. Виконані прогнозні розрахунки доводять, що доведення їхніх часток у галузевій структурі промисловості на рівень екологічно розвинених країн дозволяє зменшити техногенне навантаження майже удвічі.

За результатами комплексного дослідження нами запропоновано механізм реалізації засад екологічного менеджменту (рис. 1), який буде сприяти реалізації моделі сталого економічного розвитку суспільства, основою якої є виробнича, культурно-освітня, адміністративна та фінансова системи.

Проектована діяльність передбачає необхідність підготовки керівництва і спеціалістів, які б відповідали за екологічну безпеку, здійснювали заходи з охорони та контролю стану навколишнього середовища. Для професійної підготовки управлінського персоналу слід керуватися такими загально-методологічними засадами:

- екологічна освіта, як формальна, так і неформальна, є безперервним процесом одержання й оновлення екологічних знань;

- система знань покликана забезпечити додержання принципу «впровадження через навчання» в практичну діяльність цілей і завдань екологічної політики, програм екологічного управління, міжнародних зобов'язань тощо;

- навчальні матеріали для персоналу мають ґрунтуватися на якнайточнішій наявній науковій інформації, охоплюючи загальносистемні й спеціальні методології з урахуванням індивідуального попиту на екологічні знання;

- програми професійної екологічної підготовки мають бути спрямовані на підвищення поінформованості управлінського персоналу щодо екологічної політики і збалансованого розвитку.

Рис. 2. Механізм реалізації засад екологічного менеджменту

Джерело: розроблено автором

Контроль за дотриманням засад екологічного менеджменту повинен бути здійснений за допомогою моніторингу стану навколишнього середовища та ефективності системи виробництва. Критеріями ефективності можна вважати наступні: дієвість (ступінь досягнення поставлених цілей), економічність (ступінь використання ресурсів), якість (ступінь відповідності потребам ринку), прибутковість (співвідношення між валовим доходом і витратами), продуктивність (відношення кількості продукції до витрат на її виробництво), інноваційність (ступінь оновлення товарів і послуг), якість трудового життя (рівень задоволення потреб працівника організації), екологічність (допустимий вплив господарської діяльності на навколишнє середовище).

Висновки з цього дослідження. Впровадження засад екологічного менеджменту на промислових підприємствах можна вважати економічно і екологічно доцільним тому, що:

1. Можна збалансувати споживання сировинних матеріалів, води, енергії, скорочуючи, таким чином, виробничі витрати.
2. Виготовляти продукцію, яка підлягає вторинній переробці.
3. Скорочувати обсяги викидів, скидів шкідливих речовин і цим самим зменшувати екоплатежі.

4. Впроваджувати стандарти якості ISO 9000 та ISO 14000, що дасть змогу покращити якість продукції.

5. Відкриває можливості доступу до певних видів державної підтримки (впровадження системи екологічного менеджменту зазвичай призводить до послаблення адміністративного тиску на підприємство з боку контролюючих державних органів).

6. Дає можливість виходу на нові ринки збуту.

7. Передбачає вихід на новий рівень технологічного розвитку та інновацій.

8. Формує позитивний імідж, враховуючи зростання громадської екологічної обізнаності і бажання споживачів купувати екологічно безпечну продукцію.

Отже, запровадження засад екологічного менеджменту на промислових підприємствах є нагальною необхідністю, оскільки:

- це вимога часу і міжнародного співробітництва;
- промисловість – є одним із найбільших забруднювачів довкілля;
- природні ресурси – вичерпні;
- раціональне використання усіх ресурсів, зменшення викидів, скидів та відходів – є вигідним як з екологічної, так і з економічної точок зору.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Екологічний менеджмент : навч. посіб. / За ред. В.Ф. Семенова, О.Л. Михайлюк. – К. :Знання, 2006. – 366 с.
2. Соснин А.С. Стандарты ISO 14000 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.ecolog.spb.ru/article_iso14000.php.
3. Потенціал національної промисловості: цілі та механізми ефективного розвитку / Гахович Н.Г. // [Кіндзерський Ю.В., Якубовський М.М., Галиця І.Ю. та ін.]; за ред. канд. екон. наук Ю.В. Кіндзерського ; НАН України ; Ін-т екон. та прогнозув. – К., 2009. – 813 с.
4. Экологический менеджмент / Под ред. Пахомовой Н., Эндрес А., Рихтера К. – СПб. : Питер, 2003. – 544 с.

УДК 338.001.36(477)

Аналіз сучасного стану водовідведення та водозабезпечення сільських територій в умовах євроінтеграційних процесів

Штогрин Г.С.

молодший науковий співробітник,
Інститут економіки природокористування та сталого розвитку
Національної академії наук України

Наявність протягом тривалого часу низки екологічних та економічних проблем сільських територій України вказує на потребу наукових досліджень щодо особливостей водозабезпечення та водовідведення, підвищення якості надання послуг та покращення екологічної ситуації. Проаналізовано стан благоустрою сільських територій. Досліджено світовий досвід євроінтеграційних процесів.

Ключові слова: водозабезпечення, водовідведення, сільські території, благоустрій, відходи, сміттєзвалища.

Штогрин Г.С. АНАЛИЗ СОВРЕМЕННОГО СОСТОЯНИЯ ВОДООТВЕДЕНИЯ И ВОДОСНАБЖЕНИЯ СЕЛЬСКИХ ТЕРРИТОРИЙ В УСЛОВИЯХ ИНТЕГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ

Наличие в течение длительного времени ряда экологических и экономических проблем сельских территорий Украины указывает на необходимость научных исследований об особенностях водоснабжения и водоотведения, повышения качества предоставления услуг и улучшения экологической ситуации. Проанализировано состояние благоустройства сельских территорий. Исследованы мировой опыт интеграционных процессов.

Ключевые слова: водоснабжение, водоотвод, сельские территории, благоустройство, отходы, свалки.

Shtogrun G.S. ANALYSIS OF THE CURRENT STATE OF WATER SUPPLY AND SANITATION IN RURAL AREAS IN CONDITIONS IN TERMS OF THE INTEGRATION PROCESSES

Available for a long time, a number of environmental and economic problems in rural areas of Ukraine indicates a need for research on the peculiarities of water supply and vodovidvennya, improving the quality of services and improve the environmental situation. The state of improvement of rural areas. We studied the world experience of integration processes.

Keywords: water supply, drainage, rural areas, improvement of waste dumps.

Постановка проблеми. Важливою умовою належного водовикористання та водозабезпечення сільських територій є його реформування на засадах імплементації засад сталого розвитку [1] та водного європейського законодавства. У цих умовах розв'язання еколого-економічних проблем водозабезпечення та належного благоустрою сільських населених пунктів щодо оснащеності централізованими системами каналізації з кожним роком стає усе більш актуальним. Цьому служать низка причин, серед яких варто виділити: нестача фінансових коштів; прогресуюча зношеність інфраструктури; поступове збільшення споживання; висока енергоємність української економіки; загострення проблем населених пунктів, територіальної структури виробництва, структурної пропорційності між галузями, що виробляють товари та надають послуги; процеси урбанізації у багатьох містах України; дефіцит і постійне зменшення природних ресурсів.

У цьому зв'язку питання водовикористання та водозабезпечення та благоустрою сіль-

ських територій, забезпечення його ефективного функціонування входять до числа найбільш актуальних проблем і перебувають у зоні постійної уваги науковців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблем даної сфери присвячують свої роботи В.В. Борщевський про стан розвитку сільських територій в контексті євроінтеграційної перспективи нашої держави [2, с. 41-96], проблематика щодо особливостей розвитку сільських територій знайшла своє відображення у працях таких науковців, як Е.М. Лібанова [3], П.Т. Саблук [4], В.В. Юрчишин [5], Т.В. Гоголь [6] та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Разом із тим, враховуючи всебічний ґрунтовний аналіз стану водовідведення, водозабезпечення та благоустрою сільських територій, вищенаведені дослідження потребують подальшого поглиблення та доопрацювання в контексті сталого розвитку з урахуванням сучасних умов господарювання.

Формулювання цілей статті. Метою статті є виявлення еколого-економічних проблем водовідведення та водовикористання та визначення шляхів поліпшення ситуації з урахуванням проблематики в даній галузі.

Виклад основного матеріалу. Використання природних ресурсів на території нашої країни є аномальним і перевищує у 2-3 рази екологічно допустимі межі. Україна є однією із найбільш проблемних країн світу – за даними міжнародного рейтингу екологічних досягнень (Environmental performance Index), розрахованому фахівцями Єльського університету (США) за 25-ти показниками, що характеризують дієвість державної політики держав щодо збереження екосистем, Україна серед 178 країн світу у 2014 році посіла 95 місце (порівняно із рейтингом 2012 року (102 місце з 132 країн) наша країна піднялась на 7 позицій).

Нагальним питанням сучасності є збереження та раціональне використання водних ресурсів, що відіграють вагомий роль у розвитку економіки та у життєдіяльності населення. За даними Всесвітньої Організації Охорони Здоров'я (ВООЗ), щороку у світі близько 25% населення піддається ризику споживання неякісної питної води, а більше як 80% усіх захворювань людини безпосередньо пов'язані із вживанням неякісної води, до складу якої входять токсичні речовини.

Для України це питання є надзвичайно актуальним з огляду на недостатній рівень забезпеченості водними ресурсами та загострення проблем водокористування, пов'язаних з надмірним забрудненням промислового та комунально-побутового характеру водних об'єктів, високим рівнем зношеності основних фондів водозабезпечуючого і водоохоронного призначення, низькою продуктивністю очисних споруд, порушенням самовідновлюваної та самоочисної здатності водних систем. Зокрема, за запасами води, доступними для використання, Україна належить до слабоза-

безпечених країн. У маловодні роки на одну людину припадає 0,67 тис. куб. м річкового стоку та 0,9 тис. куб. м. в середній за водністю рік, що в 11 раз менше від забезпечення у світі (норма 10 тис. куб. м на людину). За визначенням Європейської Економічної Комісії ООН, держава, водні ресурси якої не перевищують 1,5 тис. куб. м на одного мешканця, вважається водонезабезпеченою. Перебуваючи у несприятливих умовах щодо забезпеченості водними ресурсами, в Україні накопичені серйозні проблеми у сфері їх використання.

У динаміці спостерігається стала тенденція до скорочення обсягів водозабору (табл. 1). Загальний обсяг забору свіжої води у 2014 році порівняно з 2000 роком скоротився на 6,7 млн м³. Проте, попри скорочення забору води з природних об'єктів, цей показник залишається невідповідно високим і не відповідає відновлювальній здатності водних об'єктів. Значні втрати води при транспортуванні, що становлять 12% від усієї забраної, великі обсяги споживання води на господарсько-побутові потреби. Витрати свіжої води в Україні на одиницю виробленої продукції значно перевищують такі показники у розвинутих країнах Європи: Франції – у 2,5 рази, Німеччині – у 4,3 рази, Великобританії та Швеції – у 4,2 рази.

Основними причинами нераціонального використання водних ресурсів є: недостатній рівень державної політики щодо збереження та раціонального використання водних ресурсів, високий ступінь зносу водогінних та каналізаційних мереж, який в середньому по Україні сягає більше 60% (при цьому, темпи оновлення цих мереж не відповідають темпам їх зносу).

Потребує уваги проблема водопостачання у сільській місцевості. Так, за даними обстеження 112,4 тис. жителів 442 сільських населених пунктів користувались привозною водою (або 0,8% до загальної чисельності

Таблиця 1

Основні показники використання води, млн м³

Показники	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014
Забрано води з природних водних об'єктів, усього	18282	15083	14846	14651	14651	13625	11505
побутово-питні потреби	3311	2409	1917	1860	1848	1756	1500
зрошення	1699	1186	1377	1638	1759	1770	1218
сільськогосподарське водокористування	513	249	198	180	161	155	143
ставково-рибне господарство	399	594	781	853	1013	999	945

Розраховано автором за даними Держкомстату України <http://ukrstat.gov.ua>

населення) (табл. 2). Найбільша кількість сільських населених пунктів, жителі яких користувались привозною водою, у Дніпропетровській області – 154, у Миколаївській – 114, Запорізькій – 80.

Для присадибних ділянок населених пунктів є характерним відсутність водопостачання та водовідведення, а тому жителям доводиться користуватись криницями, контроль якості води в яких практично відсутній. При цьому велику роль відіграє низька санітарно-гігієнічна культура та культура землеробства самих жителів населених пунктів.

Традиційно для ділянок сільської забудови характерна ситуація, коли за декілька метрів від джерела питної води знаходяться вигрібні ями, які отруюють воду нітратами та хвороботворними бактеріями. Свій внесок у забруднення питної води нітратами вносить також і сільське господарство, в якому не обґрунтовано використовуються органічні та мінеральні добрива, а також засоби захисту рослин, що містять нітратні сполуки, які використовують самі жителі села для ведення господарства при обробці фруктових садів, городів проти шкідників, хвороб та небажаної рослинності.

Щодо водного європейського законодавства, то воно базується на Водній Рамковій Директиві ЄС 2000/60/ЄС та великого переліку допоміжних директив, а зокрема:

- Директива про якість води, призначеної для споживання людиною (98/83/ЄС);
- Директива щодо відведення питних вод від поверхневих (2000/60/ЄС);
- Директива про захист вод від забруднення, спричиненого нітратами з сільськогосподарських джерел (91/676/ЄЕС) та ін.

На першому місці стоїть Директива 98/83/ЄС. Ключова мета цієї директиви полягає у захисті здоров'я людини від несприятливого впливу забрудненої води, призначеної для

споживання людиною, гарантуючи відповідну якість цієї води шляхом встановлення науково обґрунтованих нормативів і визначення вимог до її моніторингу. Вимоги цієї директиви застосовуються до питної води з розподільної мережі (водопровідних), пляшок, цистерн, контейнерів.

Директива 91/676/ЄЕС ставить за мету зменшення або запобігання забрудненню води, спричиненого застосуванням та зберіганням азотних добрив та гною на сільськогосподарських угіддях, як для захисту постачання питної води, так і для запобігання більш широким збиткам навколишньому середовищу у формі еурофікації прісної та морської води. Країни – члени Співтовариства повинні ідентифікувати водойми, яким завдано реальної чи може бути завдано потенційної шкоди від забруднення нітратами поверхневих прісних вод, ґрунтових вод, прісноводних озер, прибережних та морських вод.

Втілення основних вимог Директиви 91/676/ЄЕС у Європі у 2004–2011 роках принесло помітні екологічні результати. Якість поверхневих вод значно покращилася більше ніж у 70% місць, охоплених моніторингом. У 27 країнах програми з цього напрямку охоплюють 39,6% територій.

Відповідно до даних Європейського Статистичного Бюро, у 2008–2010 рр. Використання азотних добрив у порівнянні до 2004–2007 рр. зменшилося на 6%. Від 2010 року показник залишається практично без змін.

Залишається гострою проблема благоустрою сільського житлового фонду. Рівень забезпечення населення централізованим водовідведенням у всіх регіонах держави значно нижчий, ніж рівень забезпечення водопостачанням, зокрема 345 селищ міського типу, 95% сільських населених пунктів не оснащені централізованими системами каналізації, а в

Таблиця 2

Забезпеченість сільських населених пунктів водою, які надходять з різних джерел, 2014 р.

	Кількість населених пунктів (одиниць), жителі яких користуються водою тільки					
	з місцевих джерел	в них населення, у % до загальної чисельності населення	привозною	в них населення, у % до загальної чисельності населення	з водопровідної мережі	в них населення, у % до загальної чисельності населення
Всього	17518	53,7	442	0,8	2296	10,0

Розраховано автором за даними Держкомстату України <http://ukrstat.gov.ua>

187 міських населених пунктах очисні каналізаційні споруди працюють неефективно, не говорячи вже про те, що значна частота перебуває в аварійному стані.

Згідно зі статистичними спостереженнями, 33,4% сільських територій було обладнано водопроводом, 29,9% – каналізацією, 53,1% – опаленням, 84,3% – газом, 21% – гарячим

водопостачанням, а це відповідно до попереднього року більше на 1,9%, 2,2%, 11%, 0,1% та 5,1% (табл. 3).

Досліджуючи стан сфери благоустрою сільських населених пунктів в регіональному розрізі, спостерігаємо, що найбільш обладнаною опаленням є Київська – 328,4 тис. од., водопроводом Закарпатська – 137,8 тис. од., кана-

Таблиця 3

Обладнання житлового фонду в Україні (в сільській місцевості, %)

Питома вага загальної житлової площі, обладнаної:	2005	2010	2013	2014
водопроводом	20,0	27,1	31,5	33,4
каналізацією	15,7	23,2	27,7	29,9
опаленням	24,4	36,1	42,0	53,1
газом	84,1	84,5	84,2	84,3
гарячим водопостачанням	5,4	11,5	15,9	21,0

Розраховано автором за даними Держкомстату України <http://ukrstat.gov.ua>

Таблиця 4

Благоустрій квартир сільських населених пунктів за регіонами України у 2014 році (тис. одиниць)

	Із загальної кількості квартир мають					
	опалення	водопровід	каналізацію	природний газ	скрапленний газ	гаряче водопостачання
Україна	2365,4	1616,9	1376,4	3256,8	1873,4	748,1
Вінницька	125,7	61,0	52,3	184,7	169,9	25,3
Волинська	55,3	54,8	49,0	78,0	60,3	34,6
Дніпропетровська	128,3	91,7	61,5	173,1	61,8	18,6
Донецька	33,5	67,1	51,0	50,1	50,5	9,6
Житомирська	69,5	25,8	24,9	108,0	122,1	16,7
Закарпатська	105,7	137,8	135,1	137,6	48,8	54,8
Запорізька	64,0	56,4	49,6	86,6	88,0	37,1
Івано-Франківська	65,1	51,1	47,8	205,5	26,3	34,7
Київська	328,4	133,2	126,1	355,0	52,9	76,8
Кіровоградська	50,1	21,6	17,9	44,2	109,6	6,5
Луганська	36,9	40,4	35,5	90,1	16,0	10,9
Львівська	96,5	102,2	96,8	253,5	45,1	71,9
Миколаївська	66,1	53,3	38,9	66,9	72,9	30,9
Одеська	122,1	151,0	106,4	100,2	186,6	54,8
Полтавська	155,1	78,6	69,3	232,8	46,9	32,4
Рівненська	63,1	51,5	45,6	97,8	59,8	27,6
Сумська	83,6	34,7	28,5	88,5	68,7	12,5
Тернопільська	99,6	64,8	47,0	175,3	35,1	31,6
Харківська	123,6	65,7	59,3	148,2	77,5	30,4
Херсонська	69,5	75,3	47,4	45,7	105,6	19,3
Хмельницька	125,5	30,3	28,1	173,7	88,8	9,4
Черкаська	150,8	77,4	73,1	157,2	111,7	36,3
Чернівецька	73,2	55,8	55,2	109,1	64,4	48,5
Чернігівська	74,2	35,4	30,1	95,0	104,1	16,9

Розраховано автором за даними Держкомстату України <http://ukrstat.gov.ua>

Стан навколишнього природного середовища сільських територій, 2014 р.

	Кількість населених пунктів (одиниць), в яких є			Кількість об'єктів, що мають вплив на навколишнє природне середовище, одиниць		
	водоймища, в які суб'єкти господарської діяльності скидають забруднені стічні води	несанкціоновані звалища промислових, побутових та інших відходів	склади мінеральних добрив і отрутохімікатів	водоймища, в які суб'єкти господарської діяльності скидають забруднені стічні води	несанкціоновані звалища промислових, побутових та інших відходів	склади мінеральних добрив і отрутохімікатів
Всього	479	3229	697	587	4293	723

Розраховано автором за даними Держкомстату України <http://ukrstat.gov.ua>

лізацією Закарпатська – 135,1 тис. од., природним газом – Івано-Франківська 205,5 тис. од., скрапленням газом – Одеська 186,6 тис. од., гарячим водопостачанням – Київська 76,8 тис. од. (табл. 4).

Так, за даними статистичних спостережень, виявлено, що квартири 10,6 тис. населених пунктів не мали центрального опалення, 18,1 тис. – гарячого водопостачання, 10,9 тис. – не обладнані водопроводом, 11,6 тис. – каналізацією, 12,3 тис. – природним газом, 5,8 тис. – скрапленням газом, тобто перерахованими видами благоустрою зовсім не забезпечені, відповідно, 39,1%, 67,1%, 40,4% 43,1%, 45,4%, 21,6% сільських населених пунктів.

Кількість населених пунктів, на території яких знаходяться поверхневі водоймища, в які суб'єкти господарської діяльності скидають забруднені стічні води за результатами обстеження склала 479 одиниць (табл. 5). Станом на 1 січня 2014 року на території 3,2 тис. сільських населених пунктів знаходилися 4,3 тис. несанкціонованих та неконтрольованих звалищ промислових, побутових та інших відходів.

Однією з гострих екологічних проблем розвитку ЖКГ в Україні є поводження з відходами. У 2014 року в Україні за даними Державної служби статистики України утворилося 6,3 млн т відходів виробництва продукції сільського господарства, що на 760 тис. тонн менше попереднього року. Ще одна велика група відходів, що утворюються в сільській місцевості є відходи виробництва продуктів харчових та напоїв. У 2014 року в Україні утворилося 8,5 млн тонн відходів виробництва продуктів харчових та напоїв, а утилізовано лише 1,6 млн тонн (18,6%). В Україні щорічно

збирається 13-14 млн т твердих побутових відходів (далі – ТПВ) [7]. Переважно збирання та вивезення відходів налагоджено в містах, в сільській місцевості послугами із збирання ТПВ охоплено лише від 10 до 30% населення. У багатьох малих і сільських муніципалітетах точок збору відходів занадто мало і вони не завжди розташовані належним чином, що впливає як на рівень охоплення населення відповідними послугами, так і на рівень збирання.

У середньому в Україні на людину припадає близько 320 кг відходів на рік, причому спостерігаються значні відмінності в обсягах утворення ТПВ на душу населення між міською та сільською місцевістю. Якщо у великих містах цей показник досягає 380 кг/люд./рік, то в сільській місцевості він становить 230-250 кг/люд./рік. Кількість перевантажених сміттєзвалищ становить 960 од. (16%), а 1138 од. (19%) не відповідають нормам екологічної безпеки.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, виявлення проблем водозабезпечення та водовідведення сільських територій та особливостей функціонування ЖКГ дає змогу визначити пріоритетні напрями господарювання, а саме: модернізація інфраструктури; впровадження екологічно безпечних технологій, використання досягнень науково-технічних розробок; переоснащення житлового фонду сучасними засобами обліку ресурсів; формування екологічної поведінки мешканців. Перспективи подальших досліджень будуть спрямовані на формування організаційно-економічного механізму розвитку житлово-комунального господарства держави в умовах євроінтеграційних процесів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Стратегії сталого розвитку «Україна-2020» від 12.01.2015 р. № 5/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>.
2. Розвиток сільських територій в системі євроінтеграційних пріоритетів України : [монографія] / В.В. Борщевський, Х.М. Притула, В.Є. Крупін, І.М. Куліш, Ю.Р. Злидник // НАН України. Ін-т регіональних досліджень; наук. ред. В.В. Борщевський. – Львів, 2012. – 216 с.
3. Лібанова Е. Ринок праці та соціальний захист : [навч. посібн.] / Е. Лібанова, О. Палій. – К. : Основи, 2004. – 491 с.
4. Саблук П.Т. Розвиток сільських територій в контексті забезпечення економічної стабільності держави / П.Т. Саблук. – К. : ННЦ , Інститут аграрної економіки». – 2006. – 19 с.
5. Юрчишин В.В. Сільські території як системо утворюючі фактори розвитку аграрного сектору економіки / В.В. Юрчишин // Економіка АПК. – 2005. – № 11. – С. 28-35.
6. Гоголь Т. Багатофункціональний розвиток сільських територій – стратегічна мета державної регіональної політики [Електронний ресурс] / Т.В. Гоголь // Державне управління: теорія та практика. – 2011. – № 1. – 10 с. – Режим доступу : <http://www.academy.gov.ua/ej/ej13/txts/Gogol.pdf>.
7. Стан сфери поводження з побутовими відходами в Україні за 2014 рік [Електронний ресурс]. / Офіційний сайт Державного комітету статистики України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

УДК 338.465:(364.05:614)(477)

Тенденції фінансування системи охорони здоров'я: світовий досвід та уроки для України

Бабенко В.А.

старший викладач кафедри національної економіки
Національного університету «Одеська юридична академія»

Статтю присвячено дослідженню фінансових аспектів медичної галузі. Автор підкреслює, що саме фінансовий складник має ключове значення для сталого функціонування системи охорони здоров'я, й аналізує основні тенденції, які склалися у світовій практиці. На підставі сучасних світових тенденцій рекомендовано конкретні заходи державної політики для України.

Ключові слова: система охорони здоров'я, фінансування охорони здоров'я, обсяги, структура витрат, джерела фінансування.

Бабенко В.А. ТЕНДЕНЦИИ ФИНАНСИРОВАНИЯ ЗДРАВООХРАНЕНИЯ: МИРОВОЙ ОПЫТ И УРОКИ ДЛЯ УКРАИНЫ

Статья посвящена исследованию финансовых аспектов медицинской отрасли. Автор подчеркивает, что именно финансовая составляющая имеет ключевое значение для стабильного функционирования системы здравоохранения, и анализирует основные тенденции, сложившиеся в мировой практике. На основе современных мировых тенденций рекомендованы конкретные мероприятия государственной политики для Украины.

Ключевые слова: система здравоохранения, финансирование здравоохранения, объемы, структура расходов, источники финансирования.

Babenko V.A. TENDENCY OF FUNDING SYSTEM OF HEALTHCARE INSURANCE: WORLD EXPERIENCE AND THE LESSONS FOR UKRAINE

The article investigates the financial aspects of the healthcare industry. The author emphasizes that it is the financial component has a key-value howling for a stable health system, and analyzes the major trends that have developed in the world practice. Based on current global trends recommended specific issues incorporated public policy for Ukraine.

Keywords: health system financing sensibly-care, volume, cost structure, sources of funding.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Згідно з Конституцією України, здоров'я визнано найвищою соціальною цінністю [1]. Відповідно, сфера охорони здоров'я набуває особливого значення для соціально-економічного розвитку держави, збереження генофонду нації, формування та відтворення людського капіталу. Висока соціальна місія системи охорони здоров'я потребує чіткого та узгодженого функціонування всіх її структурних компонентів і насамперед – фінансової складової. Фінансові ресурси системи охорони здоров'я є найважливішим елементом її ресурсної бази. Отже, вдосконалення фінансового механізму відіграє провідну роль для збереження успішного розвитку системи охорони здоров'я України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема фінансування системи охорони

здоров'я досліджується в працях багатьох українських та зарубіжних авторів. Вагомий внесок в аналіз стану фінансових ресурсів охорони здоров'я зробили: Я.М. Буздуган, О.В. Виноградов, О.В. Гушта, Л.І. Жаліло, Д.В. Карамішев, І.І. Кичко, Є.С. Ковжарова, В.А. Козирева, В.Ф. Москаленко, Т.В. Педченко, Н.Н. Пилипцевич, М.М. Шутов та інші вчені [3–19].

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті – визначення головних тенденцій щодо фінансування охорони здоров'я в економічно розвинутих країнах задля можливої адаптації світового досвіду в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Світова практика доводить наявність певних стійких тенденцій щодо фінансування охорони здоров'я.

Перше. Експерти ВООЗ демонструють чітку залежність між обсягом витрат на охорону здоров'я та очікуваною тривалістю життя. Збільшення обсягів видатків на медицину корелюється зі зростанням очікуваної тривалості життя, що спостерігається в економічно розвинутих країнах та, навпаки, у країнах із низьким рівнем фінансування охорони здоров'я, що становить менше 100 дол. США на душу населення (а це понад однієї четвертої світу), де в трьох із чотирьох держав очікувана тривалість життя не перевищувала 60 років.

Друге. Витрати на медичну галузь у розвинутих країнах домінують і перевищують витрати на освіту. Така тенденція простежується, наприклад, у США, де ще в 1990 р. капіталовкладення в охорону здоров'я становили 101% від виробничих і майже вдвічі перевищували витрати на освіту [2, с. 47].

Третє. В економічно розвинутих країнах останнім часом спостерігається прискорене зростання темпів капіталовкладень у галузь охорони здоров'я незалежно від моделі її організації – із кожним десятиріччям у середньому на 1% ВВП і більше [3, с. 76]. Так, Швейцарія, Німеччина та Канада витрачають на охорону здоров'я понад 10% ВВП, Франція – 11% ВВП, а США перетнули 15-відсоткову позначку [4, с. 60]. На думку аналітиків, у недалекому майбутньому держави витратять на дані цілі 30% ВВП.

Суттєве зростання витрат на охорону здоров'я пов'язане насамперед із такими чинниками, як:

- розвиток нових, дуже витратних технологій. Наприклад, розробка нового фармакологічного препарату (з урахуванням невдалих спроб) становить 900 млн. дол. США. Дуже дорогими є сучасні діагностичні дослідження (наприклад, МРТ), хірургічні втручання (ендоскопічні, лазерні, мікрохірургічні і т. д.), реабілітаційні заходи тощо;
- феномен «старіння населення», передусім в економічно розвинутих країнах унаслідок зростання тривалості життя;
- збільшення масштабів та частоти виникнення техногенних та природних катастроф, терактів, військових збройних конфліктів;
- швидке розповсюдження небезпечних інфекційних хвороб до розмірів епідемій та пандемій;
- відсутність надійної координації між окремими ланками та належного контролю всередині системи охорони здоров'я.

Четверте. За наявності істотних відмінностей унаслідок різних моделей систем органі-

зації охорони здоров'я характерною спільною ознакою є багатоканальність джерел фінансування, що складається з коштів бюджету, внесків з обов'язкового та добровільного медичного страхування та особистих коштів громадян.

Експерти ВООЗ навіть визначили найбільш оптимальне співвідношення типів фінансування: 60% – державний бюджет, 30% – медичне страхування, 10% – платні медичні послуги [5, с. 262].

П'яте. Статистичні дані стосовно економічно розвинутих країн підтверджують, що провідна роль у фінансуванні сфери медичного обслуговування найчастіше належить державі: у середньому по країнах ОЕСР на початок ХХ ст. частка державного фінансування становила 72% усіх витрат [4, с. 61]. У США, щоправда, цей показник обмежувався 45%, а в Данії сягав 90%. У Канаді, Великій Британії та Швеції (державна модель) основні кошти на медицину збираються в державну скарбницю за допомогою податків. У Німеччині, Франції, Нідерландах (страхова модель) держава, роботодавці та наймані працівники здійснюють обов'язкові цільові відрахування. У США (приватна модель) дуже поширене добровільне страхування, за рахунок якого можна отримати суттєві податкові послаблення. Враховуючи таке стимулювання медичного страхування, частка держави у витратах на медицину в Сполучених Штатах буде наближатися до 60%.

За рекомендаціями ВООЗ, мінімальний рівень витрат держави, спроможний забезпечити діяльність охорони здоров'я, має дорівнювати 6,5% від ВВП, а середній показник серед країн світу становить 8% [6, с. 46].

Шосте. Оплата постачальників медичних послуг у провідних країнах враховує результат лікування (медична та соціальна ефективність).

Зазначені тенденції мають дуже важливе значення для системи охорони здоров'я України. Сьогодні більшість експертів оцінюють демографічну ситуацію, що склалася в країні, як загрозову, а стан здоров'я населення – критичний.

На початок 2015 р. чисельність населення України становила 42,9 млн. осіб (без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та м. Севастополь). За прогнозами Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України, до 2050 р. населення України може зменшитися до 35 млн. осіб.

Україна поряд із Росією та Молдовою має найнижчі показники тривалості життя серед усіх промислово розвинених держав світу (69,3 роки), тому включена до списку 45 держав, які несуть серйозні демографічні втрати.

За даними звіту ЦРУ (The World Factbook-Central Intelligence Agency), у 2013 р. за смертністю населення Україна посіла друге місце у світі (15,75 на 1000 населення). За показниками смертності немовлят (8,24 на 1000 новонароджених) ми удвічі і навіть утричі перевищуємо показники європейських країн.

Показники загальної смертності населення вдвічі перевищують показники країн ЄС, а показники смертності населення у працездатному віці – у два-чотири рази. Стан здоров'я населення характеризують: феномен чоловічої «надсмертності», коли смертність чоловіків середньої вікової категорії (25–44 роки) майже в чотири рази перевищує смертність жінок аналогічного віку; низька очікувана тривалість життя, у результаті чого різниця із середньоєвропейськими показниками становить понад шість років, а з показниками країн ЄС – понад 10 років; найвищий в Європі рівень природного спаду населення [7, с. 27].

Ці дані цілком корелюються з постійним недофінансуванням охорони здоров'я. Так, наприклад, видатки на охорону здоров'я у розрахунку на одного жителя України в 2006 р. у доларовому еквіваленті були вдвічі менше від рівня 1990 р. та в 20–30 разів – від інших європейських країн.

Із 45 загальнодержавних програм та 10 затверджених на урядовому рівні комплексних заходів, спрямованих на покращання і продовження середньої очікуваної тривалості життя громадян 4% взагалі не фінансувались, фінансування 6% було обмеженим на третину, 10% – майже на половину, 26% програм було профінансовано частково [8].

За питомими витратами на охорону здоров'я Україна посідає 111-те місце у світовому рейтингу [3, с. 77].

І хоча фінансування галузі в цілому поступово зростає (6,9% ВВП), підстав для оптимізму бракує. Серед найважливіших проблем слід зазначити такі:

- варто погодитися з думкою О.В. Виноградова, який зазначає, що в Україні сформувалась принципово невірна практика оцінки співвідношення немедичних товарів та медичних послуг (як у всьому світі), а бюджетних коштів, виділених на охорону здоров'я, до загального ВВП. Тому і фінансова політика сфери охорони здоров'я не відповідає регіо-

нально-цільовим принципам, і такий підхід не дає можливості оцінити реальний фінансовий стан системи [9, с. 26];

- бюджетне фінансування охорони здоров'я відстає від потреб: так, видатки держави на охорону здоров'я на 2015 р. були на 8% менше планового показника попереднього року; державні кошти, надані МОЗ України на 2015 р., становили 76,3% показника 2014 р.; на фінансування вторинної та третинної медичної допомоги на 2015 р. було передбачено 68% від потреби [10];

- співвідношення державних та приватних витрат на охорону здоров'я в Україні становить 48,9% та 51,1%, при цьому частка державних витрат в структурі фінансування медичної галузі в Україні є значно нижчою порівняно з економічно розвиненими країнами (у Великобританії та Швеції – 81,7% та 18,3%, в Японії – 81,3% та 18,7%, Франції – 79% та 21%, Німеччині – 76,9% та 23,1%) [4, с. 70].

Відсутність загальнообов'язкового медичного страхування і дуже незначна роль добровільного медичного страхування (в якому бере участь лише 2,5% населення) та інших приватних джерел (приватних компаній та лікарняних кас) дають змогу зробити висновок, що основний тягар платежів несуть безпосередньо домогосподарства.

За різними оцінками, їх частка в структурі приватних витрат дорівнює 86,55–93,7%. Значну частину цих коштів становлять тіньові внески, які збагачують певні медичні та фармацевтичні кола, але жодним чином не впливають на покращання стану галузі.

Зрозуміло, що безкоштовна на папері і платна фактично медицина не по кишені багатьом українським родинам, ураховуючи низький середній рівень доходів громадян. Дані соціологічного опитування, проведеного наприкінці 2006 р. Київським міжнародним інститутом соціологічних досліджень, доводять, що у випадку захворювання 40,5% респондентів не будуть, якщо це можливо, звертатися до медичних закладів. Основні причини: висока вартість медичних послуг та низька їх якість (12 і 14% опитаних відповідно);

- у загальній структурі витрат на охорону здоров'я витрати, що не пов'язані з безпосереднім наданням медичних послуг, становлять до 90%, тобто таку структуру не можна вважати оптимальною. Витрати на заробітну плату складають від 75% до 80%, при цьому середня заробітна плата медиків є на третину нижчою від середньої в економіці (така зарплата не виконує основних своїх функцій).

Рівень зношеності основних фондів перевищує 60%, при цьому питома вага заміни для їх активної частини не перевищує 1,5% на рік, тоді як в економічно розвинених країнах – 10–12% [11, с. 53];

- державні та комунальні заклади охорони здоров'я, що фінансуються за рахунок бюджетних коштів, отримують гроші на основі кошторису, складеного відповідно до нормативних показників ресурсозабезпеченості, які залежать від потужності медичного закладу (кількості відвідувань, ліжко-днів). Така практика ніяк не орієнтована на покращання результатів і є хибною в ринкових умовах.

Висновки з цього дослідження. Фінансування охорони здоров'я в Україні не відповідає загальносвітовим тенденціям і відстає від потреб. Вади фінансування багато в чому пояснюються моделлю Семашка, яка була успадкована Україною від колишнього СРСР і в умовах ринкової економіки, по суті, вичерпала свій позитивний ресурс. Намагання реформувати систему охорони здоров'я без зміни моделі фінансування зали-

шаються марними. Наведені дані показують, що за 25 років незалежності стан здоров'я громадян не покращився, а, навпаки, викликає серйозну стурбованість. Вирішення багатьох проблем сфери охорони здоров'я, на думку автора, лежить у площині системи фінансування, яку якнайшвидше необхідно змінювати: по-перше, збільшити бюджетне фінансування за рахунок оптимізації існуючих податків, розширення переліку «захищених» статей бюджету, перерозподілу статей витрат у бік збільшення нормативних відрахувань на охорону здоров'я при суворому контролі цільового використання коштів; по-друге, оптимізувати структуру бюджетних витрат на охорону здоров'я та забезпечити досягнення медичними закладами медичної, соціальної та економічної ефективності; по-третє, запровадити багатоканальність для залучення додаткових джерел позабюджетних коштів за рахунок упровадження загальнообов'язкового державного медичного страхування та розвитку добровільного медичного страхування.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України від 28.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 161.
2. Марцинкевич В.И. Экономика человека : [учеб. пособ. для высш. учеб. завед.] / В.И. Марцинкевич, И.В. Соболева. – М. : Аспект-Пресс, 1995.
3. Козирева В.А. Проблеми фінансування діяльності системи та закладів охорони здоров'я / В.А. Козирева // Підприємство, господарство і право. – 2010. – № 1. – С. 75–78.
4. Огінська А.Ю. Роль видатків бюджету на соціальний захист у реалізації соціальної політики держави / А.Ю. Огінська // Наука і економіка. – 2014. – № 2. – С. 58–73.
5. Економіка охорони здоров'я : [підручник] / В.Ф. Москаленко, О.П. Гульчій, В.В.Таран [та ін.] ; під ред. В.Ф. Москаленка. – Вінниця : Нова книга, 2010. – 288 с.
6. Авраменко Н.В. Аналіз тенденцій розвитку системи охорони здоров'я в Україні / Н.В. Авраменко // Економіка та держава. – 2009. – № 8. – С. 45–47.
7. Князевич В.М. Розвиток національної системи охорони здоров'я: стан, перспективи та шляхи розбудови / В.М. Князевич // Східноєвропейський журнал громадського здоров'я. – 2008. – № 3(3). – С. 23–37.
8. Гайдаєв Ю.О. Наукове обґрунтування моделі впровадження в Україні державних цільових програм покращання здоров'я народу : автореф. дис. ... докт. мед. наук : спец. 14.02.03 / Ю.О. Гайдаєв. – К., 2007. – 26 с.
9. Виноградов О.В. Стан та проблеми фінансових ресурсів охорони здоров'я України / О.В. Виноградов // Економіка і держава. – 2007. – № 12. – С. 25–29.
10. Прес-центр Колегії МОЗ в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.moz.gov.ua/ua/portal/pre_20141017_g.html.
11. Карамішев Д.В. Державна політика фінансування галузі охорони здоров'я в Україні / Д.В. Карамішев, О.Є. Вашев, А.С. Немченко [та ін.] // Державне будівництво. – 2007. – № 1. – С.51–56.
12. Буздуган Я.М. Удосконалення правового регулювання фінансового забезпечення охорони здоров'я України / Я.М. Буздуган // Підприємство, господарство і право. – 2006. – № 4. – С. 107–110.
13. Гушта О.В. Фінансове забезпечення охорони здоров'я в Україні / О.В. Гушта // Фінанси України. – 2002. – № 3. – С. 87–92.
14. Жаліло Л.І. Європейська стратегія з охорони громадського здоров'я: проблеми впровадження в Україні / Л.І. Жаліло // Вісник Національної академії державного управління. – 2005. – № 2. – С. 178–180.
15. Кичко І.І. Макроекономічний механізм фінансування охорони здоров'я / І.І. Кичко // Фінанси України. – 2003. – № 4. – С. 71–76.

16. Ковжарова Є.С. Особливості застосування найбільш поширених моделей фінансування системи охорони здоров'я. Практичні висновки для України / Є.С. Ковжарова // Соціальна політика. – 2005. – № 3. – С. 31–40.
17. Педченко Т.В. Шляхи реформування системи фінансування охорони здоров'я та його законодавче забезпечення / Т.В. Педченко // Вісник Української академії державного управління. – 2005. – № 1. – С. 215–220.
18. Пилипцевич Н.Н. Закордонний досвід реалізації різних моделей фінансування охорони здоров'я / Н.Н. Пилипцевич // Питання організації і інформатизації охорони здоров'я. – 2005. – № 1. – С.47–55.
19. Шутов М.М. Оптимізація управління ресурсами охорони здоров'я / М.М. Шутов // Економіка і держава. – 2006. – № 2. – С. 43–46.

УДК 331.5.001.5 «73»

Результативність функціонування ринків праці: багаторівневий вимір

Василенко В.М.

доктор економічних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
професор кафедри менеджменту і туризму
Кременчуцького національного університету
імені Михайла Остроградського

Дружиніна В.В.

доктор економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту і туризму
Кременчуцького національного університету
імені Михайла Остроградського

У статті наведено результати комплексного аналізу функціонування ринків праці у багаторівневому вимірі та з урахуванням виконуваних ним функцій (вартісної, попиту і пропозиції, конкуренції, зміни праці, економії часу, пропорційності). Кожна функція сполучена з відповідними показниками статистичної звітності. У результаті проведеного аналізу встановлено дисбаланс попиту та пропозиції на різних ринках праці, який обумовлений загальним станом розвитку держави.

Ключові слова: ринок праці, комплексний аналіз, функції ринку праці, багаторівневий вимір.

Василенко В.Н., Дружиніна В.В. РЕЗУЛЬТАТИВНОСТЬ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ РЫНКОВ ТРУДА: МНОГОУРОВНЕВОЕ ИЗМЕРЕНИЕ

В статье приведены результаты комплексного анализа функционирования местного рынка труда во многоуровневом измерении и с учетом выполняемых им функций (стоимостной, спроса и предложения, конкуренции, изменения труда, экономии времени, пропорциональности). Каждая функция сопряжена с соответствующими показателями статистической отчетности. В результате проведенного анализа установлено дисбаланс спроса и предложения на различных рынках труда, который обусловлен общим состоянием развития государства.

Ключевые слова: рынок труда, комплексный анализ, функции рынка труда, многоуровневое измерение.

Vasylenko V.N., Druzhinina V.V. EFFECTIVE FUNCTIONING OF LABOR MARKETS MULTILEVEL APPROACH

The article presents the results of a comprehensive analysis of the local labor market in the multi-level dimension, and taking into account the functions performed by them (cost, supply and demand, competition, labor changes save time, proportionality). Each function is associated with the corresponding figures of the statistical reporting. The analysis found an imbalance of supply and demand in the different labor markets, which is due to the general state of development of the state.

Keywords: labor market, a comprehensive analysis, functions of the labor market, multi-level approach.

Постановка проблеми. Трансформація української економіки зумовлює необхідність пошуку нових підходів до аналізу функціонування місцевого ринку праці, ефективність якого багато в чому залежить від правильності вибору методичної бази визначення можливої оцінки реалізації основних його функцій. Розглядаючи місцевий ринок праці як деяку складову системи ринків праці (міжнародного, національного, регіонального та локального), варто зауважити, що відносно кожного з них існує власна методична база для визначення результативності їх функціонування. Така ситуація не сприяє зняттю наявних супереч-

ностей між суб'єктами названих ринків праці. З приводу цього існує необхідність у розробці такої методичної бази, яка б забезпечувала хоча б у загальних рисах «єдиний знаменник» щодо визначення можливої оцінки результативності їх функціонування. Власне, багаторівневий вимір, заснований на єдиних методичних підходах, може стати таким підґрунтям для визначення об'єктивної оцінки функціонування не лише місцевого ринку праці, але й для інших ринків праці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми функціонування ринку праці, його принципи і механізм дії, причини виникнення

безробіття, взаємовідносини між основними категоріями населення на ринку праці, визначення окремих чинників регулювання зайнятості знайшли висвітлення у працях науковців різних економічних шкіл та епох.

Віддаючи належне результатам наукового пошуку зарубіжних (В. Петті, А. Сміта, Д. Рікардо, А. Маршалла, А. Пігу, Дж.М. Кейнса, І. Фішера, А. Філіпса, М. Фрідмена, А.М. Оукена) і вітчизняних (С.І. Бандура, О.А. Грیشнової, А.М. Колота, Е.М. Лібанової, В.М. Петюха [1-4]) науковців у сфері теорії ринку праці, потрібно визнати, що проблема оцінювання функціонування переважно місцевого ринку праці здебільшого залишається відкритою. Розробка заходів економічної політики уряду щодо забезпечення функціонування місцевого ринку праці є одним із напрямів, що сприятиме захисту інтересів населення, покращенню структури зайнятості, становленню рівноваги між попитом і пропозицією робочої сили та ціни як регулятора цього співвідношення.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Особливий науковий інтерес нині становить комплексний багаторівневий вимір тенденцій функціонування ринків праці, що дозволяє виявити різнорівневі процеси і явища з урахуванням виконуваних ними функцій через сполучення їх з кількісними та якісними показниками. Такий підхід застосовувався в наукових дослідженнях вітчизняних учених для регіонального ринку праці, проте на місцевому та локальному рівнях до теперішнього моменту не використовується, чим і підкреслюється актуальність цього дослідження. Комплексний багаторівневий аналіз функціонування ринків праці дає змогу отримати об'єктивнішу оцінку поточного стану як бази прийняття управлінських рішень щодо забезпечення ефективної політики у сфері трудової зайнятості на регіональному, місцевому (місті, сільському районі) та локальному рівнях.

Мета статті полягає у кількісній та якісній оцінці результативності функціонування місцевого ринку праці в системі багаторівневості через його функції на основі їх сполучення із статистичними показниками.

Виклад основного матеріалу. Ринок праці виконує важливі функції, такі як: вартісну, відповідно до якої робоча сила набуває грошового (цінового) вираження; попиту і пропозиції, згідно з якою забезпечується процес працевлаштування та вивільнення конкретної робочої сили відповідно до її кількісних і якіс-

них характеристик; конкуренції, що забезпечує зайнятість робочої сили з кращими професійно-кваліфікаційними характеристиками; зміни праці, відповідно до якої робоча сила, користуючись досягненнями в науці і техніці, отримує можливість переходити від одного виду праці до іншого, від одного виду економічної діяльності до іншого; економії часу або підвищення продуктивності праці, згідно з якою досягається зниження витрат робочого часу на виробництво як одиниці товару, так і всього обсягу продукції; пропорційності, що забезпечує зайнятість робочої сили і покращення суспільного розподілу праці шляхом її використання в окремих видах економічної діяльності [5, с. 126]. Кількісна та якісна оцінка за кожною із зазначених функцій дає змогу визначити характер функціонування ринку праці та з'ясувати, наскільки вони забезпечують ефективне використання робочої сили в масштабах ринку праці різних рівнів. Кожна із названих функцій на відповідному рівні виконується по-своєму.

До початку збройного конфлікту українська економіка демонструвала стійкі темпи економічного зростання. Зростання ВВП за період 2003–2013 рр. склало 1184,5 млрд грн за рахунок впливу витрат праці, капіталу, технологій виробництва та темпів науково-технічного прогресу. До середини 2008 р. економіка України мала стійкий позитивний тренд. Фінансова криза 2008–2009 рр. погіршила стан України у світовому економічному середовищі, що вплинуло на стан ринків праці. В якості ключових аспектів на макроекономічному рівні функціонування ринків праці варто виокремити такі:

– вартість робочої сили; кількісним виміром якої є середньомісячна заробітна плата, яка в цілому по Україні у 2013 р. порівняно із 2003 р. зросла на 2803 грн, або у 6,06 рази. За результатами групування регіонів України можна зробити висновок, що лідером з дуже високим рівнем середньомісячної заробітної плати за аналізований період є м. Київ, причому рівень заробітної плати збільшився у 2013 р. порівняно із 2003 р. у 6,7 рази. Групу з відносно низьким рівнем заробітної плати склали регіони переважно Західної України, причому питома вага цієї групи зросла у 2013 р. порівняно із 2003 р. з 44% до 51% за рахунок приєднання Львівської та Івано-Франківської областей, що було спричинено різким загостренням соціально-економіко-політичної ситуації в державі. Найбільш близькими в обраному метричному просторі залишалися

АР Крим, Одеська, Полтавська, Рівненська, Харківська області, до яких у 2013 році приєдналися Запорізька, Миколаївська області та м. Севастополь. Питома вага цієї групи регіонів збільшилася з 25,9% до 29,6%, середньомісячна заробітна плата в цій групі регіонів була на 270,75 грн нижче за середню по державі. Особливістю цієї групи було те, що Полтавська область протягом десяти років утримувала стійку позицію, що забезпечувалося функціонуванням найпотужніших у промисловому розрізі мм. Комсомольська та Кременчука;

– попит та пропозиція; у сучасній умовах функціонування ринку праці на макро-, мезо- та мікрорівнях вартість робочої сили є ланцюгом взаємозв'язку між попитом та пропозицією, які кількісно можуть бути виражені у показниках працевлаштування незайнятих трудовою діяльністю громадян та вивільнення. Отримане ранжування регіонів України показало, що Полтавський регіон у 2013 р. перейшов з групи регіонів із дуже низьким рівнем працевлаштування до групи регіонів із середнім рівнем працевлаштування незайнятих трудовою діяльністю громадян. Окрім Полтавської області, до цієї ж групи входили ще чотири регіони: Луганський, Львівський, Одеський та Черкаський. Головним пріоритетом розвитку цього кластера було створення нових та модернізація наявних робочих місць переважно у промисловості, державному управлінні, торгівлі, транспорті та зв'язку, офіційному працевлаштуванні за кордоном. Якщо розглядати показник вивільнення працівників, то за цим показником регіони України також утворювали шість груп.

Якщо у 2003 р. найбільш вразливим був Донецький регіон із чисельністю вивільнених працівників 17,7 тис. осіб, то протягом десяти років до цієї групи перейшло м. Київ, а Донецький регіон змістився до групи з високим рівнем вивільнення працівників (10,1 тис. осіб). Відсутність умов щодо кар'єрного зростання, низька якість робочих місць, незадоволеність рівнем заробітної плати, відсутність перспектив зростання у професійному плані, високий рівень стресу на роботі, велика відстань між роботою та місцем проживання, а також високі транспортні витрати, відсутність постійного житла, реструктуризація і диверсифікація галузей економіки відрізняють Донецький регіон та м. Київ від інших регіонів, переважно регіонів Західної України, де рівень вивільнених працівників був відносно низьким або низьким, що пояснюється досягненням

узгодженості інтересів працівників та власників робочих місць за рахунок підвищення рівня заробітної плати та вимог до робочої сили. Слід відзначити, що Полтавський регіон у 2013 р. увійшов до групи регіонів з низьким рівнем вивільнення працівників, що пояснюється високим рівнем економічного розвитку за рахунок промислового сектору міст Кременчука, Полтави та Комсомольська;

– конкуренція; яка може бути виражена через показники зайнятої робочої сили та підвищення кваліфікації. За показником зайнятої робочої сили практично за всіма групами, крім першої, простежується скорочення чисельності зайнятої робочої сили, що обумовлено, в першу чергу, вивільненням робочої сили з підприємств промислового сектору. Визначено, що стійку позицію протягом періоду, що досліджувався, займали такі регіони: Донецький (дуже високий), Дніпропетровський (високий), Харківський (середній), Луганський та Одеський (значний), Вінницький, Полтавський і Київський (низький), Волинський, Кіровоградський, Тернопільський, Чернівецький і Чернігівський (дуже низький). Згідно оцінки показника підвищення кваліфікації, Полтавська область займала стабільну позицію в Україні протягом 2003–2013 рр. і входила до групи регіонів з низьким рівнем зацікавленості роботодавців у підвищенні кваліфікації найманих працівників за рахунок власних коштів;

– зміни праці; що характеризується коефіцієнтом обороту, який може визначатися як на макро-, мезо-, так і на мікрорівні. На всіх рівнях функціонування ринку праці на мобільність робочої сили впливала чисельність прийнятих та вибулих працівників, а також середня чисельність штатних працівників. Для розрахунку коефіцієнту обороту було використано зазначені показники у відповідних регіонах України. Для отримання оцінки інтенсивності обороту була використана шкала оцінки інтенсивності обороту робочої сили: мінімальний рівень від 0 до 5%, низький рівень – від 5% до 30%, середній рівень – від 30% до 55%, високий – від 55% до 80%, значний – від 80% до 100%. На основі проведеного групування встановлено, що на території всіх регіонів спостерігався оборот робочої сили із середньою або високою інтенсивністю. Зокрема, Полтавський регіон змінив свою позицію з групи регіонів із середньою інтенсивністю обороту робочої сили у 2003 р. на позицію серед регіонів із високою інтенсивністю у 2013 р. Причому навіть у кризовий період 2009 р. він стійко утримував позицію середньої інтенсивності обороту.

Тобто у регіоні робоча сила чітко відреагувала на початок істотних змін у зовнішньому середовищі за рахунок переміщення робочої сили у межах держави та області, що проявилось у розмірі сальдо міграції +446 осіб. Основними центрами тяжіння робочої сили в Полтавській області були промислові центри Кременчук та Полтава;

– підвищення продуктивності праці; яке відображається змінами показника продуктивності праці, за результатами яких регіони були згруповані на дві (висока та дуже висока) та три (середня, висока та дуже висока) групи відповідно у 2003 р. та 2013 р. За результатами 2013 р. Полтавський регіон входив до групи з дуже високим показником

Таблиця 1

Матриця комплексного аналізу функцій ринку праці регіонів України за 2003 р., 2013 р.*

Функції ринку праці	вартісна		попиту та пропозиції				конкуренції				Зміни праці		Підвищення продуктивності праці	
	Показники		Працевлаштовано, тис. осіб		Звільнено, тис. осіб		Зайнято робочої сили, тис. осіб *		Підвищено кваліфікацію, тис. осіб		Коефіцієнт обороту робочої сили, %		Продуктивність праці, тис. грн	
	2003р	2013р	2003р.	2013р.	2003р.	2013р.	2003р.	2013р.	2003р.	2013р.	2003р.	2013р.	2003р.	2013р.
Автономна Республіка Крим	С	С	А	С	С	В	В	С	В	В	Ф	Ф	Ф	Ф
Вінницька	В	В	А	Ф	Д	В	В	В	А	А	Ф	Ф	Ф	Д
Волинська	В	В	А	В	В	А	А	А	А	А	Д	Д	Ф	Д
Дніпропетровська	Д	Д	В	Г	Д	Д	Ф	Ф	Ф	Ф	Д	Ф	Ф	Г
Донецька	Ф	Ф	В	Ф	Г	Ф	Г	Г	Г	Г	Ф	Ф	Ф	Г
Житомирська	В	В	А	Г	В	А	А	В	А	А	Д	Ф	Ф	Д
Закарпатська	В	В	А	В	В	А	А	В	А	А	Д	Д	Ф	Д
Запорізька	Ф	С	А	Ф	С	В	В	С	С	В	Д	Д	Ф	Ф
Івано-Франківська	С	В	А	С	В	А	А	В	А	А	Д	Д	Ф	Г
Київська	Д	Д	А	В	В	А	В	В	А	А	Ф	Ф	Ф	Г
Кіровоградська	В	В	А	В	В	А	А	А	А	А	Ф	Ф	Ф	Д
Луганська	Д	Д	В	Д	С	В	С	С	С	С	Ф	Ф	Ф	Д
Львівська	С	В	А	Д	Ф	С	С	Д	В	В	Д	Д	Ф	Д
Миколаївська	Д	С	А	С	В	А	А	В	А	А	Ф	Ф	Ф	Ф
Одеська	С	С	А	Д	С	В	С	С	В	В	Ф	Ф	Ф	Ф
Полтавська	С	С	А	Д	С	В	В	В	В	В	Д	Ф	Ф	Г
Рівненська	С	С	А	С	В	А	А	В	А	А	Д	Д	Ф	Д
Сумська	В	В	А	С	С	А	А	В	А	А	Д	Д	Ф	Д
Тернопільська	В	В	А	С	В	А	А	А	А	А	Д	Д	Ф	Д
Харківська	С	С	В	Г	Д	С	Д	Д	С	С	Ф	Ф	Ф	Ф
Херсонська	В	В	Г	В	В	А	А	В	А	А	Ф	Ф	Ф	Д
Хмельницька	В	В	А	С	В	А	А	В	А	А	Д	Ф	Ф	Д
Черкаська	В	В	А	Д	В	В	А	В	А	А	Ф	Ф	Ф	Ф
Чернівецька	В	В	А	А	А	А	А	А	А	А	Ф	Ф	Ф	Д
Чернігівська	В	В	А	В	В	А	А	А	А	А	Д	Ф	Ф	Д
Київ	Г	Г	А	В	С	Г	Д	Ф	С	Д	Ф	Ф	Г	Г
Севастополь	Д	С	А	А	А	А	Д	А	А	А	Ф	Ф	Ф	Ф

*Оцінка функцій: А – дуже низька; В – низька; С – значна; Д – середня; Ф – висока; Г – дуже висока.

продуктивності праці (155,014 тис. грн), що перевищувало середній показник в цілому по Україні на 11,459 тис. грн, або на 7,982%. До цієї групи відносилися також регіони: Донецький (155,675 тис. грн), Івано-Франківський (151,577 тис. грн), Дніпропетровський (163,684 тис. грн), Київський (188,789 тис. грн) та м. Київ (217,589 тис. грн).

Результати комплексного аналізу функцій ринку праці регіонів України (табл. 1) свідчать, що найбільш проблемною групою регіонів держави залишалися Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Кіровоградська, Тернопільська, Сумська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська області та м. Севастополь.

Відповідно, основними напрямками роботи щодо підвищення результативності функціонування ринків праці соціально-уразливих регіонів залишалася розробка: напрямів підвищення рівня життя населення; відновлення нормування праці як одного із важелів забезпечення стимулюючої функції заробітної плати; створення умов для зростання доходів сільського населення; поступове зменшення виплати заробітної плати у натуральній формі працівникам сільського господарства; підвищення гнучкості ринку праці і стимулювання скорочення нелегальної зайнятості; стимулювання зайнятості жінок, які мають неповнолітніх дітей і дітей-інвалідів; створення умов для інтеграції в трудову діяльність осіб з обмеженими фізичними можливостями; формування партнерства бізнес-одиниць, навчальних закладів, місцевих та регіональних органів влади.

Важливе місце при аналізі функціонування ринку праці повинно приділятися міграції населення, хоча багато вчених вважають цей показник непрямим індикатором розвитку та функціонування ринку праці. Проте, у регіонах, які переважно належать до Західної України, спостерігалось негативне сальдо, переважно за рахунок зовнішньої міграції за результатами 2003 р., але його зменшення у 2013 р. могло свідчити про покращення соціально-економічної ситуації у цих регіонах.

Найбільш привабливими регіонами у контексті функціонування ринку праці були Донецький та Дніпропетровський та м. Київ, де традиційні показники ринку праці залишались стабільно високими протягом 2003–2013 рр. за рахунок того, що, по-перше, тут розташована велика частина промислових підприємств; по-друге, ці регіони продукували значну частку ВВП України – 11,7% та 10,14%,

18,9% відповідно; по-третє, регіони цієї групи мали високий науково-технічний потенціал. У цих регіонах були зосереджені значні інтелектуальні ресурси, провідні університети, експортні та фінансові структури.

Протягом десяти років стійку позицію серед регіонів України утримувала Полтавська область, маючи переважно середні значення класичних показників ринку праці при високому рівні продуктивності праці за рахунок найкращих рейтингових позицій серед регіонів України за виробничою та реалізаційною активністю, зокрема шосте місце за обсягом реалізованої промислової продукції та за обсягом капітальних інвестицій у розрахунок на одну особу, 2 місце з виробництва валової продукції сільського господарства, 3 місце за коефіцієнтом покриття експортом імпорту, 7 місце за обсягом іноземних інвестицій, 9 місце за рівнем середньомісячної заробітної плати та індексом людського розвитку. Позитивні зрушення у виробничій діяльності Полтавського регіону забезпечувались переважно за рахунок головних промислових центрів м. Полтави та Кременчука, які забезпечували майже 70% промислового виробництва області, та в яких сконцентровано більшу частку людських ресурсів.

Таким чином, отримана оцінка функціонування регіональних ринків праці засвідчила про різний режим виконання основних функцій, що може свідчити про недостатню увагу з боку головних їх учасників (держави, працевдавців) до дотримання вимог забезпечення ефективної зайнятості.

Дослідження місцевого ринку праці виконано на прикладі м. Кременчука, вибір якого як об'єкта дослідження є не випадковим. Поряд із такими важливими характеристиками міста, як вигідне географічне розташування, архітектура, пам'ятки, природні особливості, варто відзначити статус міста, його місце в структурі та ієрархії інших міст за різними складовими: рівнем розвитку, ролі в економічному, політичному, культурному житті країни та регіону. Статус міста визначається потенціалом і ресурсами (інформаційними, кадровими, фінансовими тощо) [6, с. 109].

Результати аналізу ринку праці м. Кременчука засвідчили, що місцевий ринок праці функціонував упродовж минулих років в умовах його адаптації до економічної ситуації в країні, а сутність економічних процесів в Україні полягала у відновленні економічного зростання на основі інерції та кон'юнктурної адаптації докризової моделі розвитку. Від-

повідно, реакцією на ускладнення викликів економічного й соціального розвитку стало зменшення економічного та соціального розміття, спрощення економічного базису, надмірна концентрація і монополізація бізнесу, посилення державної присутності в економіці (через підтримку соціальної сфери та інфраструктури і бюджетних інвестицій та закупівлі), згортання приватної підприємницької ініціативи [7, с. 108].

На основі результатів аналізу кількісних та якісних показників основних функцій місцевого ринку праці визначено, що в м. Кременчуці склалися сприятливі умови для його, індикатором чого виступала ціна найманої праці – середньомісячна заробітна плата, яка за період з 2003–2013 рр. зросла на 445,2%. Такі зміни у ціні робочої сили відбулися під впливом основних чинників: продуктивності праці, яка у 2013 р. порівняно із 2003 р. збільшилася на 110,26%; зменшення чисельності працевлаштованих на 17,73%; зменшення чисельності звільнених на 34,91%; зменшення зайнятих осіб у 2011 р. по відношенню до 2003 р. на 0,37% (з переважанням осіб з повною вищою освітою); збільшення осіб, які підвищили кваліфікацію на 18,48%; зменшення коефіцієнту обороту робочої сили на 2,56%, збільшення сальдо міграції на 35% [8, с. 115].

Згідно із територіальним критерієм класифікації місцевого ринку праці, окрім міського ринку праці виокремлюється районний. За оцінками результатів діяльності районних державних адміністрацій і міськвиконкомів

міст обласного значення у 2013 році лідируючі позиції за усіма напрямками діяльності займали Глобинський, Диканьський та Котелевський райони, функціонування ринків праці яких оцінювалося через вищевикладені функції, які є аналогічними міському рівню. Кількісна та якісна оцінка основних функцій місцевого ринку праці зазначених районів наведена в таблиці 2, результати аналізу якої свідчать, що з трьох районів перше місце у рейтингу займає Глобинський район за такими показниками, як працевлаштовано та звільнено, підвищили кваліфікацію, але такі показники, як середньомісячна заробітна плата та сальдо міграції, є нижчими, ніж у Диканьському районі, відповідно, на 479 грн та 469 осіб у 2013 р.

Третє місце у рейтингу займає Котелевський район. Окрім того, варто відзначити привабливість цього району, про що свідчить позитивне значення сальдо міграції та підвищення рівня зайнятості. На такий результат вплинула ефективна діяльність двох містоутворюючих підприємств – ПрАТ «Полтавський вентиляторний завод» та ТОВ «Агрофірма «Маяк», наявність більш розвинутої системи охорони здоров'я – доступність висококваліфікованої медичної допомоги, оснащення сучасним медичним обладнанням тощо. Окрім того, приплив населення до району, перш за все, обумовлений новим житловим та промисловим будівництвом у смт Котельва.

Як наслідок, отримані результати оцінювання функцій місцевого ринку праці (у розрізі міського та районного) можуть бути кваліфіковані як такі, що не співпадали між собою в час-

Таблиця 2

Характеристики ринку праці окремих районів

Функції ринку праці	Вартісна		Попиту та пропозиції				Конкуренції				Зміни праці		Підвищення продуктивності праці	
	Показники		Працевлаштовано, тис.ос.		Звільнено, тис.ос.		Зайнято робочої сили, тис.ос.		Підвищено кваліфікацію тис.ос.		Сальдо міграції, ос.		Продуктивність праці, тис. грн	
	2003 р.	2013 р.	2003 р.	2013 р.	2003 р.	2013 р.	2003 р.	2013 р.	2003 р.	2013 р.	2003 р.	2013 р.	2003 р.	2013 р.
Глобинський	372,7	2800	692	1571	187	183	13	10	498	790	-290	-473	24,6	37,4
Диканьський	334,2	3279	346	712	52	240	7,2	4,5	305	376	-14	-4	10,4	12,9
Котелевський	246,3	2168	238	481	68	323	2,5	4,0	154	345	53	61	2,3	2,2

Таблиця складена за даними [9; 10]

тині узгодженості темпів зростання окремих показників, що загострювало суперечності між їхніми суб'єктами.

Результати аналізу показників функціонування ринків праці (регіонального та місцевого рівня) було доповнено аналізом показників до впливу факторів зовнішнього середовища. З цією метою досліджено локальні ринки праці ПАТ «Крюківський вагобудівний завод», функціонування локальних ринків праці, що є не тільки цілком виправданим, але й необхідним з метою підтвердження того факту, що процеси, які протікають на ринках праці, ідентичні процесам макро- та мікрорівня і схильні до впливу факторів зовнішнього середовища. З цією метою дослідимо локальні ринки праці ПАТ «Кременчуцький сталеливарний завод» та ПрАТ «Полтавський вентиляторний завод» за допомогою кількісної та якісної інтерпретації функцій ринку праці, оцінка яких наведена у таблиці 3.

Отримані результати аналізу засвідчили про те, що ситуація на ринку праці підприємств є достатньо сприятливою з точки зору економічних та соціальних результатів їх діяльності, забезпечення відповідних умов праці та рівня підвищення кваліфікації працівників. Рівень заробітної плати на підприємствах ПАТ «КВБЗ» та ПАТ «КСЗ» був практично однаковим і становив у 2003 р. 763 грн і 770 грн відповідно, у 2013 р. 5366 грн і 5374 грн, що значно перевищувало рівень середньомісячної заробітної плати в цілому по м. Кременчуку.

Як результат, зазначені підприємства знаходилися серед тих підприємств, що привертали робочу силу. Аналізуючи показники попиту та пропозиції, варто відзначити, що у 2003 р. працевлаштовано було більше, ніж звільнено, але економічна криза негативно вплинула на економічну діяльність підприємств до кінця 2013 р., що знайшло відображення у збільшенні звільнених працівників та зменшенні показників працевлаштування. Кількісна та якісна оцінка основних функцій ринку праці ПрАТ «Полтавський вентиляторний завод» засвідчила про те, що заробітна плата працівників за десять років зросла на 1627 грн, або у 2,5 рази, що, у свою чергу, надавало можливість підвищувати чисельність працюючих, збільшувати витрати на підвищення кваліфікації тощо.

Таким чином, на локальному рівні ринок праці на окремих підприємствах функціонував з різним ступенем напруги, що проявлялося як у змінах середньої заробітної плати, так і у змінах інших трудових показників, незважаючи на усі зусилля з боку адміністрації підприємств щодо збереження трудового потенціалу та дотримання умов цивілізованих соціально-трудових у відносин.

Висновки. Підсумовуючи результати комплексного аналізу функцій ринків праці у багаторівневому вимірі, можна стверджувати про те, що використання єдиної методики для відповідної оцінки дає змогу не лише використовувати кризну інформацію, що забезпечує

Таблиця 3

Кількісна та якісна оцінка основних функцій локальних ринків праці за 2003 р., 2013 р.

Функції ринку праці	Вартісна		Попиту та пропозиції				Конкуренції				Зміни праці		Підвищення продуктивності праці	
	Показники		Працевлаштовано, осіб		Звільнено, осіб		Зайнято робочої сили, осіб		Підвищено кваліфікацію, тис. осіб		Коефіцієнт обороту робочої сили, %		Продуктивність праці, тис. грн	
	Середньомісячна заробітна плата, грн													
Підприємства	2003 р.	2013 р.	2003 р.	2013 р.	2003 р.	2013 р.	2003 р.	2013 р.	2003 р.	2013 р.	2003 р.	2013 р.	2003 р.	2013 р.
ПАТ «КВБЗ»	763	5366	1370	646	1195	1649	6764	8308	1089	3011	37,9	27,6	13,8	746,9
ПАТ «КСЗ»	770	5374	1762	1276	990	1684	4692	5200	1829	2836	58,7	56,9	70,4	313,4
ПрАТ «Полтавський вентиляторний завод»	663	2290	511	874	402	1192	6088	6765	914	943	15,0	30,5	58,4	539,5

їй універсальність, але й визначати завдяки цьому вплив соціально-економічних, демографічних, міграційних факторів на динаміку та тренди у змінах економіки відповідного рівня (регіонального, місцевого та локального). Завдяки чому реально стає можливим формування умов для нейтралізації та зняття

суперечностей як між суб'єктами ринків праці, так і між учасниками соціально-трудомих відносин, оскільки останні тенденції функціонування різних ринків праці свідчать про появу вразливих місць у їхньому розвитку, що спонукає до формування імперативів подальших структурних зрушень та модернізації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Колот А.М. Економіка праці та соціально-трудомих відносини : підручник / А.М. Колот, О.А. Грішнова, О.О. Герасименко та ін. – К. : КНЕУ, 2009. – 711 с.
2. Лібанова Е.М. Ринок праці / Е.М. Лібанова. – К. : ЦНЛ, 2003. – 224 с.
3. Петюх В.М. Ринок праці й зайнятість : навч. посіб. / В.М. Петюх. – К. : МАУП, 1997. – 120 с.
4. Бандур С.І. Теоретико-методологічні імперативи державного регулювання ринку праці в контексті реформування економіки України / С.І. Бандур, О.А. Ковенська // Ринок праці та зайнятість населення: виробн.-практ. наук. журнал. – К. : ІПКДСЗУ, 2015. – № 2. – С. 9-13.
5. Василенко В.Н. Региональный рынок труда: особенности функционирования : монографія / В.Н. Василенко, М.В. Жилина. – Донецк : Юго-Восток, 2010. – 223 с.
6. Абышева Ю.Ю. Проблема формирования имиджа города: социально-управленческий аспект : дис. ... канд. соц. наук : 22.00.08 / Ю.Ю. Абышева. – Н. Новгород, 2005. – 173 с.
7. Цимбал О.І. Трансформація економічної системи та розвитку праці в Україні: проблеми гармонізації і механізмів розвитку та регулювання / О.І. Цимбал, О.М. Ярош // Соціально-трудомих відносини: теорія та практика. – 2013. – № 2(6). – С. 105-109.
8. Дружиніна В.В. Місцевий ринок праці : умови функціонування, методи та способи забезпечення збалансованості : монографія / В.В. Дружиніна. – Донецьк : Юго-Восток, 2014. – 366 с.
9. Статистичний щорічник Полтавської області за 2003 рік / Держкомстат України; за ред. Т.Л. Бугайченко. – Полтава, 2004. – 327 с.
10. Статистичний щорічник Полтавської області за 2013 рік / Держкомстат України; за ред. Т.Л. Бугайченко. – Полтава, 2015. – 386 с.

УДК 331.104:369.542

Співвідношення розподільчої і накопичувальної складових системи державного пенсійного забезпечення

Жадан О.В.

доктор наук з державного управління, професор,
професор кафедри управління персоналом та економіки праці
Харківського регіонального інституту державного управління
Національної академії державного управління
при Президентіві України

Гончаренко М.В.

кандидат наук з державного управління, доцент,
доцент кафедри економічної теорії та фінансів
Харківського регіонального інституту державного управління
Національної академії державного управління
при Президентіві України

У статті узагальнено концептуальні підходи до формування систем пенсійного забезпечення, існуючі у світовій практиці. Проаналізовано світовий досвід пенсійних реформ, виявлено переваги і недоліки солідарного і накопичувального підходів до їх проведення. Обґрунтовано підходи до встановлення оптимального співвідношення розподільчої і накопичувальної складових системи державного пенсійного забезпечення в Україні.

Ключові слова: пенсійне забезпечення, розподільча пенсійна система, накопичувальна пенсійна система, загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, накопичувальний пенсійний фонд.

Жадан А.В., Гончаренко М.В. СООТНОШЕНИЕ РАСПРЕДЕЛИТЕЛЬНОЙ И НАКОПИТЕЛЬНОЙ СОСТАВЛЯЮЩИХ СИСТЕМЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО ПЕНСИОННОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ

В статье обобщены концептуальные подходы к формированию систем пенсионного обеспечения, существующие в мировой практике. Проанализирован мировой опыт пенсионных реформ, выявлены преимущества и недостатки солидарного и накопительного подходов к их проведению. Обоснованы подходы к установлению оптимального соотношения распределительной и накопительной составляющих системы государственного пенсионного обеспечения в Украине.

Ключевые слова: пенсионное обеспечение, распределительная пенсионная система, накопительная пенсионная система, общеобязательное государственное пенсионное страхование, накопительный пенсионный фонд.

Zhadan A.V., Goncharenko M.V. THE RATIO BETWEEN THE DISTRIBUTIVE AND THE ACCUMULATIVE COMPONENTS OF THE STATE PENSION SYSTEM

The article summarizes the conceptual approaches to the development of pension systems that exist in the world. International experience of pension reforms is analyzed; the advantages and disadvantages of solidarity and accumulative approaches to their implementation are identified. The approaches to establishing the optimum ratio of the distributive and the accumulative components of the state pension system in Ukraine are substantiated.

Keywords: pension system, distributive pension system, accumulative pension system, obligatory state pension insurance, pension savings fund.

Постановка проблеми. Проблеми пенсійного забезпечення останнім часом значно актуалізувалися у більшості країн світу. Не виключенням є й Україна. Глобальні демографічні зміни обумовлюють необхідність пошуку нових шляхів розвитку як розподільчих, так і накопичувальних пенсійних систем. Загальні тенденції цих демографічних змін однакові, але конкретна сутність проблем пенсійної політики в окремо взятій країні визначається двома

змінними чинниками: інтенсивністю демографічних змін і базовими особливостями прийнятої в країні пенсійної системи. У деяких країнах достатньо незначного коригування існуючої пенсійної системи для забезпечення її життєздатності, тоді як в інших потрібні радикальніші зміни, досвід здійснення яких може бути винятково корисним для нашої держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним та прикладним засадам соці-

альної проблематики у цілому та пенсійної зокрема присвячені наукові праці вітчизняних учених: Е. Лібанової, Б. Надточія, В. Новикова, О. Палій, М. Ріппи, В. Скуратівського, П. Шевчука, В. Яценка, О. Яременка, а також зарубіжних науковців: Н. Волгіна, М. Вінера, В. Роїка, Дж. Стігліца, Р. Хольцмана, Е. Фултца та ін. Незважаючи на широке коло розглянутих теоретичних та практичних питань, актуальною залишається проблематика, пов'язана з визначенням науково обґрунтованого співвідношення розподільчої і накопичувальної складових системи державного пенсійного забезпечення.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз світового досвіду пенсійних реформ та визначення підходів до встановлення оптимального співвідношення розподільчої і накопичувальної складових системи державного пенсійного забезпечення в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасному світі у концептуальному плані сформувався два підходи, або дві філософії пенсійного забезпечення.

Перший підхід заснований на обов'язку кожного члена суспільства, поряд з особистою відповідальністю, брати участь в заснованому на принципах солідарності колективному страхуванні на випадок ризиків, що загрожують людині (безробіття, старості, хвороби, інвалідності). В даному випадку суспільство на основі законодавчо сформованої системи обов'язкового страхування протистоїть ризикам, що виникають протягом життєвого циклу людини і в наслідок певних не спроможностей ринку. Колективні форми страхування набули значного поширення в індустріальних і постіндустріальних країнах і базувалися на ідеях соціальних реформ О. Бісмарка, здійснюваних у 80–90-ті роки XIX століття. На принципах солідарності та поточного фінансування були побудовані системи соціального забезпечення всіх розвинених держав із соціально орієнтованою ринковою економікою, країн Центральної, Східної Європи і колишнього СРСР.

Перевага сформованих на цій основі великих розподільчих пенсійних систем, заснованих на поточному фінансуванні, полягає в незалежності розмірів пенсій від результатів функціонування фінансових ринків і діяльності керівництва пенсійних фондів. Пенсії, що фінансуються у такий спосіб, забезпечують більш надійний захист і більш високу норму заміщення (відношення пенсії до заробітної плати) для низькооплачуваних пра-

цівників, тобто перерозподіл доходів. Однак у розподільчій системі величина пенсійних фондів безпосередньо залежить від демографічних чинників і стану ринку праці – рівня зайнятості, заробітної плати, безробіття, співвідношення чисельності платників внесків та пенсіонерів. До кінця минулого століття зміни в цих факторах стали підривати стійкість подібних пенсійних систем.

Відповідно до іншого підходу кожна людина відповідальна за формування умов свого життя. Ця філософія передбачає заміну державної пенсійної системи приватними структурами обов'язкового накопичення, побудованими на принципі індивідуального фінансування пенсії самим працівником за рахунок частки заробітної плати та інвестиційного доходу. В її основі такі аргументи: пенсійна система, що повністю перейшла на накопичувальну основу, збільшує сукупні національні нагромадження і призводить до збільшення інвестицій та економічного зростання; під приватним управлінням пенсійна система, завдяки конкуренції і незалежності від політичного втручання, стає ефективніше державної; накопичувальна пенсійна система не залежить від демографічних проблем, що загрожують практично в усьому світі існуванню розподільчих схем; система дає свободу вибору і забезпечує диференціацію розмірів пенсії залежно від заробітку і ефективності використання накопичень.

Уже в самій концепції накопичувальної системи закладені численні ризики. Учасники системи несуть повну відповідальність за її провали, держава гарантує постраждалим в кращому випадку лише мінімальний розмір пенсії. Система ідеальна для високооплачуваних працівників, які можуть накопичити на пенсійних рахунках достатню грошову суму. Накопичувальна схема в більшій мірі може бути застосована в багатших країнах з численним середнім класом і вельми проблематична для суспільств з високою диференціацією доходів. Система не забезпечує дієвого функціонування механізму перерозподілу і запобігання бідності серед пенсіонерів.

Ефективність накопичувальної системи значною мірою залежить від суб'єктивних та загальноекономічних чинників. Її прибутковість може коливатися в певних межах залежно від змін економічної кон'юнктури і якості менеджменту. Завжди існує ризик втрати заощаджень або зниження рівня інвестиційних доходів порівняно з їхніми розмірами, закладеними в пенсійних схемах. Усе це можливо не тільки в

країнах, що розвиваються, з нестійкими ринками, але і на розвинених ринках капіталів.

Одне з найбільш складних питань – вартість переходу до накопичувальної схеми. Проблема полягає в необхідності компенсації поточному поколінню пенсіонерів коштів, які відволікаються у накопичувальну систему.

Таким чином, навіть концептуально і розподільча, і накопичувальна пенсійні моделі мають свої недоліки і переваги, останні в свою чергу як в тій, так і в іншій схемі не завжди безперечні. Жодну з систем в сучасних умовах не можна однозначно визнати ефективною в досягненні основних цілей пенсійної політики.

До початку 1990-х років склалося переконання, що вихід знайдено, і він – у диверсифікації пенсійного забезпечення, в поєднанні обох моделей, в створенні системи, що складається з трьох рівнів: обов'язкова державна солідарна система, метою якої є запобігання і скорочення бідності серед пенсіонерів; обов'язкова накопичувальна система, в якій пенсія залежить від коштів, накопичених на індивідуальних рахунках пенсіонерів, і інвестиційних доходів. Вона може бути централізованою і керованою державою, а може являти собою систему індивідуальних рахунків, що знаходяться в приватному управлінні; добровільне приватне пенсійне страхування. Передбачалося, що багаторівнева система здатна страхувати від багатьох ризиків, особливо від загального ризику, обумовленого невизначеностями в економіці і політиці (урядові чи ринкові кризи, зміни відносних цін праці і капіталу), за допомогою диверсифікації типів управління (державний і приватний), джерел фінансування (капітал і праця) і інвестиційних стратегій (акції та облігації, міжнародні та внутрішні інвестиції). Очікувалося, що багаторівневі схеми можуть ефективно вирішити багато протиріч сучасних пенсійних систем.

Увага до накопичувальної системи і те значення, яке вона набула в стратегії пенсійного реформування, обумовлена поєднанням трьох груп факторів: очікуваною неспроможністю існуючих розподільчих систем в майбутньому в силу низки об'єктивних економічних причин; відносно успішним у низці випадків, принаймні на початковому етапі, досвідом переходу до накопичувальних схемами в Латинській Америці та країнах Західної Європи; неоліберальною хвилею в економічній теорії і практиці в кінці ХХ століття.

Щодо економічних і соціальних причин очікуваної неспроможності солідарних розпо-

дільчих систем, посилення критики і тиску на них, то їх зазвичай зводять до такого:

- постійно високий рівень безробіття в більшості розвинених країн підриває фінансову основу пенсій, оскільки веде до скорочення обсягу зібраних соціальних податків і внесків;

- під впливом нових технологій і соціальних змін трудові кар'єри стають менш передбачуваними і стійкими, більш рухливими, включаючи періоди самозайнятості, батьківських відпусток або безробіття, що вимагає адаптації до них пенсійних систем;

- вікова структура населення змінюється в бік збільшення частки старших вікових груп і пенсіонерів, які повинні фінансуватися за рахунок податків (внесків) активного населення, а також збільшення тривалості життя. За даними ООН, на глобальному рівні середня тривалість життя збільшилася з 47 років у 1950–1955 рр. до 65 років у 2000–2005 рр., і очікується, що у 2045–2050 рр. вона досягне 65 років. Середня кількість дітей, народжених жінкою протягом життя, зменшилася з 5 у 1950–1955 рр. до 2,6 у 2000–2005 рр. і, згідно із прогнозами, у 2045–2050 рр. складе 2 дитини, що нижче рівня, необхідного для забезпечення простого відтворення населення [1];

- в останні десятиліття відбувався стійкий перерозподіл багатства і доходів на користь вищого рівня піраміди доходів, що обумовлено як політикою на користь багатих, так і безробіттям. Накопичення багатства посилювало значення інституціональних інвесторів, які концентрують заощадження домашніх господарств і шукають можливості їх вигідного інвестування.

Піонерами в переході на накопичувальні принципи пенсійного забезпечення стали держави латиноамериканського континенту. Стимулом радикальних пенсійних реформ в цьому регіоні був приклад Чилі, яка першою в західній півкулі створила у себе загальнонаціональну розподільчу систему (1924 р.) і перша ж від неї відмовилася (1981 р.) [2, с. 89-96].

Пенсійна система в Чилі не містить розподільчого механізму і повністю заснована на накопиченні коштів на індивідуальних рахунках працівників і капіталізації внесків. Реформа активно розвивалася, до 1992 р. від старої системи відмовилися приблизно 90-95% її учасників. Головним стимулом було підвищення пенсій у середньому на 40-50% порівняно зі старою системою і скорочення розміру страхових платежів з 19 до 10% (разом зі страхуванням життя та страхуванням інвалідності – до

13%) [3, с. 7]. Активи пенсійних фондів стали одним із стабільних джерел накопичення, сприяли розвитку житлового будівництва і страхування, здійснення ряду коштовних проектів у сфері інфраструктури.

Успіх чилійської пенсійної реформи багато в чому пояснюється не тільки вдалим стратегічними рішеннями, але в значній мірі сприятливою для неї економічною та політичною ситуацією в країні. Держава накопичила значний профіцит бюджету, завдяки економічним реформам почався період стабільного зростання. Жорсткий авторитарний режим забезпечував соціально-політичну стабільність при обов'язковій участі всього працюючого населення в новій системі (за винятком дрібних підприємців, військовослужбовців та деяких інших груп населення). Паралельно із пенсійною реформою розвивалася лібералізація і формувався внутрішній капітал. Це додало імпульс розвитку інфраструктури фінансових ринків, сприяло появі нових фінансових інститутів і зумовило високу прибутковість інвестиційних портфельів. У країні було також здійснено низку соціальних програм.

Одночасно вже на початковому етапі проявилися і негативні риси нової чилійської пенсійної системи. Головна з них – висока вартість послуг адміністрацій пенсійних фондів [3, с. 8]. Успішному розвитку накопичувальної системи перешкоджає бідність населення. В результаті безробіття, бідності, масового ухилення від сплати пенсійних внесків чисельність працівників, які приєдналися до системи, більше чисельності тих, хто реально сплачує пенсійні внески. Очевидно, що бідне населення не в змозі підтримувати стійку накопичувальну систему (в Чилі понад третина клієнтів пенсійних фондів мають доходи нижчі за межу бідності). Масове ухилення від сплати пенсійних внесків свідчить про те, що люди не цілком довіряють пенсійним фондам.

З огляду на ці результати, латиноамериканські держави так званої «другої хвилі» пенсійних реформ на континенті (Аргентина, Колумбія, Перу і Уругвай) пішли по шляху збереження і реформування своїх розподільчих схем і введення обмеженого обов'язкового накопичувального механізму як «другого рівня», тобто створення змішаних, багаторівневих систем. Частка пенсійних внесків, що йдуть в накопичувальну частину, коливається в цих країнах від 8% (Перу) до 15% (Уругвай) місячного доходу працівника. Працівникам надається право вільного вибору розподільчої або накопичувальної системи і навіть право

змінювати їх (Колумбія), переходячи з однієї системи в іншу. Але латиноамериканські держави «третьої хвилі» пенсійних реформ на континенті (Мексика, Болівія, Сальвадор), що проводили свої реформи наприкінці 1990-х років, взяли з деякими модифікаціями базову чилійську модель з приватними пенсійними фондами, які керують індивідуальними коштами працівників. Пенсійні системи, засновані на накопичувальних принципах, створені в ряді азіатських країн (Індонезія, Малайзія, Індія, Казахстан) [4, с. 10].

Досвід функціонування накопичувальних систем, особливо в державах латиноамериканського континенту, де вони діють уже майже чверть століття, потребує ґрунтовного аналізу з двох позицій: 1) чи забезпечили ці реформи соціальні цілі – безпека і гідний рівень доходів літніх людей; 2) чи були досягнуті поставлені перед пенсійними реформами так звані цілі «другого порядку» (збільшення національного багатства, розвиток ринків капіталів і підвищення гнучкості ринку праці).

Що стосується рівня прибутковості пенсійних коштів в накопичувальному рівні, то він значно відрізнявся за окремими країнами, але в цілому був більш сприятливим по відношенню до динаміки реальної заробітної плати. Так, за період з моменту введення нової пенсійної системи і до 2003–2004 рр. зростання прибутковості (без урахування адміністративних витрат з управління фондами) становило в Аргентині 11,7%, а динаміка реальної заробітної плати – 0,8%; в Болівії – 16,8 і 8,8%; Чилі – 10,5 і 1,8%; Колумбії – 11,8 і 1,4%; Сальвадорі – 11,3 і 0,2%; Мексиці – 10,6 і 0%; Перу – 5,7 і 1,8%; Уругваї – 9,5 і 3,6%; Польщі – 7,5 і 3,5% відповідно. І лише в Казахстані приріст реальної заробітної плати був вищим – 5,8 і 8,4% відповідно [5, с. 120-121].

Відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», що набрав чинності з 2004 року [6], система пенсійного забезпечення в Україні складається з трьох рівнів. Перший рівень – солідарна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, що базується на засадах солідарності і субсидування та здійснення виплати пенсій надання соціальних послуг за рахунок коштів Пенсійного фонду. Другий рівень – накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, що базується на засадах накопичення коштів застрахованих осіб у Накопичувальному фонді та здійснення фінансування витрат на оплату договорів

страхування довічних пенсій і одноразових виплат. Третій рівень – система недержавного пенсійного забезпечення, що базується на засадах добровільної участі громадян, роботодавців та їх об'єднань у формуванні пенсійних накопичень.

Із задекларованих зазначеним Законом рівнів пенсійної системи реально функціонують лише перший і третій. Протягом останнього десятиліття в Україні неодноразово робилися спроби запровадження загальнообов'язкового накопичувального пенсійного страхування.

Проектом закону України № 2767 від 30 квітня 2015 року щодо запровадження накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування та єдиних принципів нарахування пенсій, розробленим із залученням центральних органів виконавчої влади, народних депутатів України, соціальних партнерів (Федерація роботодавців та Федерація професійних спілок), громадських організацій, зокрема Проекту реанімаційних реформ, USAID, міжнародних експертів, науковців, представників асоціацій учасників системи недержавного пенсійного забезпечення, передбачається здійснити комплексну реформу системи пенсійного забезпечення в Україні, яка включає запровадження з 1 січня 2017 року накопичувальної системи пенсійного забезпечення. Обов'язкові внески встановлюються для осіб до 35 річного віку, добровільні – 36-55-річного віку. Ставка внеску: від 2 відсотків в 2017 році, яка кожного наступного року збільшується на 1 відсоток, до досягнення 7 відсотків у 2022 році і подальшої сплати у зазначеному розмірі [7].

Як стверджувалося вище, обидва типи систем у кінцевому підсумку зіткнулися з проблемою, породженою змінами демографічної ситуації, а багато з декларованих переваг накопичувальних систем можуть бути реалізовані в рамках розподільчої системи. Коригування ставки внесків у розподільний фонд може дати ті ж результати, що і збільшення обов'язкових заощаджень в накопичувальному фонді. Окрім того, зростання в рамках обох систем можна досягти тільки в тому разі, якщо хтось жертвує поточним споживанням. А розподільчі системи, як продемонструвала реформа в Швеції, можна зробити стійкими в умовах невизначеності щодо майбутнього довголіття і народжуваності. Ризик несподіваних майбутніх змін тривалості життя можна перекласти з уряду на окремих осіб, якщо перейти до використання підходу, заснованого на умовно визначених внесках. Відпо-

відно до цього підходу, держава зараховує обов'язкові внески кожної особи на рахунок, величина коштів на якому збільшується відповідно до встановленої нормою прибутку, і після досягнення пенсійного віку видає суму накопиченого капіталу, конвертуючи її в анuitет. А ризиком несподіваних майбутніх змін народжуваності можна керувати за допомогою таких інструментів, як шведський «механізм автоматичної рівноваги», який дає змогу скоригувати ставку внесків і пенсійні виплати у відповідь на уповільнення загального економічного зростання. Єдина унікальна перевага накопичувальних підходів полягає в тому, що вони дають змогу врахувати різні комбінації індивідуальних переваг у співвідношенні ризику і доходу, в свою чергу, унікальна перевага розподільчих систем полягає в дуже низьких адміністративних витратах.

У результаті вибір збалансованого співвідношення між розподільчими і накопичувальними елементами системи, а отже, визначення прийнятної щедрості розподільчої системи повинні відображати політичну культуру країни і особливо прийнятність різних рівнів оподаткування та обов'язкових внесків.

Висновки з цього дослідження. Отже, на основі проведеного аналізу світового досвіду пенсійних реформ можна зробити висновок, що пенсійна система повинна бути різною для різних поколінь.

Для людей старшого віку необхідно зберігати купівельну спроможність пенсій, збільшувати витрати (а головне, їх ефективність) на соціальне і медичне обслуговування найбільш літніх пенсіонерів.

Для «молодих» пенсіонерів та людей передпенсійного віку можна запропонувати програму добровільного тимчасової відмови від отримання пенсії в обмін на істотне її збільшення в майбутньому.

Для середніх і молодших вікових груп акцент потрібно зробити на підвищенні ефективності накопичувального компонента і посиленні правил «входу» в розподільчу пенсійну систему.

Для наймолодших (тих, хто тільки виходить на ринок праці) необхідно передбачити радикальні зміни всієї парадигми пенсійного забезпечення. Класична пенсійна система замінюється будь-якими добровільними інвестиціями у фінансові активи, людський капітал, нерухомість тощо. Роль держави зводиться до страхування від бідності в разі непрацездатності. При цьому фіскальний тягар на працю радикально скорочується.

Такий підхід дасть змогу протягом двох поколінь м'яко перебудувати застарілий соціальний інститут державного пенсійного забезпечення. Щоб ці зміни були безболісними для

суспільства, починати їх потрібно вже зараз. При цьому важливо чесно оголосити громадянам про те, яка пенсійна система буде очікувати кожне покоління.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Мировая экономика: Прогноз до 2050 года. Стаття-анализ [Електронний ресурс] // Экономический портал. – 2013. – Режим доступу : <http://Institutiones.com>.
2. Светлова А.Р. Опыт зарубежных стран в построении систем пенсионного обеспечения / А.Р. Светлова // Вестник. – Х., 2010. – № 34: Технический прогресс и эффективность производства. – С. 89-96.
3. Світовий досвід у реформуванні пенсійних систем [Електронний ресурс] // Програма розвитку фінансового сектору (USAID). – 2014. – Режим доступу : <http://finrep.kiev.ua>.
4. Захист учасників накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування : мат-ли USAID. – 2013. – 20 січня [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.capitalmarkets.kiev.ua>.
5. Маслічук С.А. Фінансові аспекти реформування пенсійних систем / С.А. Маслічук // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». – Серія «Економіка». – Випуск 25. – 2014. – С. 119-124.
6. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України № 1058-IV від 09.07.2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
7. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування та єдиних принципів нарахування пенсій № 2767 від 30.04.2015 р. [Електронний ресурс]. – Верховна Рада України. Офіційний веб-портал. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.

УДК 659

Нові віхи розвитку українського рекламного ринку

Росола У.В.

асистент кафедри фінансів
Мукачівського державного університету

Стаття присвячена дослідженню нових передумов для розвитку рекламного ринку в Україні, досліджені особливості вітчизняного ринку реклами, виокремлено характерні риси та тенденції розвитку, запропоновано шляхи підвищення ефективності рекламного ринку в Україні, передбачено перспективи його розвитку на 2016 рік.

Ключові слова: реклама, рекламний ринок, сегменти рекламного ринку, рекламодавці.

Rosola U.V. НОВЫЕ ВЕХИ РАЗВИТИЯ УКРАИНСКОГО РЕКЛАМНОГО РЫНКА

Статья посвящена исследованию новых предпосылок для развития рекламного рынка в Украине, исследованы особенности отечественного рынка рекламы, выделены характерные черты и тенденции развития, предложены пути повышения эффективности рекламного рынка в Украине, предусмотрено перспективы его развития на 2016 год.

Ключевые слова: реклама, рекламный рынок, сегменты рекламного рынка, рекламодатели.

Rosola U.V. NEW DIRECTION OF UKRAINIAN ADVERTISING MARKET

The article touches the problem of new conditions for the development of the advertising market in Ukraine, the peculiarities of the domestic advertising market have been considered, its characteristics and tendencies have been revealed, the ways of improvement the advertising market in Ukraine have been proposed, the perspectives of its development for 2016 have been presented.

Keywords: advertising, advertising market, segments of the advertising market, advertisers.

Постановка проблеми. Поняття інтегрованих маркетингових комунікацій до цього часу відноситься до маловідомої категорії для широкої аудиторії, не дивлячись на те, що дана управлінська концепція виникла та розвивається вже більше шістдесят років. Основним завданням щодо створення нового підходу була необхідність системного управління функцією маркетингу в комерційних компаніях. Визначання маркетингового бюджету по сьогоднішній день є проблемою керівників підприємств. Це зумовлено насамперед тим, що маркетингові заходи носять здебільшого точковий характер, і, як наслідок, відсутня статистична база із коректними даними, яка необхідна для відслідковування взаємозв'язків динаміки основних показників діяльності підприємства та параметрів інформаційного впливу на ринок в цілому.

Сучасний розвиток теорії маркетингу в більшості характеризується еволюційними змінами в загальній системі маркетингових комунікацій як однієї складової частини комплексу маркетингу. Розвиток внутрішньофірмових та міжфірмових взаємозв'язків учасників ринку характеризується досить якісними змінами, що проходять у сфері технологічних інновацій, внаслідок яких ускладнюються взаємини з різними партнерами підприємства.

В новому вимірі часу на зміну старим трактуванням, які визначають маркетинг як засіб чи технологію просування товару, приходять нові, які детермінують маркетинг як технологію формування довгострокових взаємозв'язків з споживачем і свідомості покупця, а відтак, розробки абсолютно нових стандартів та систем споживання. Ці концепції і обумовлюють новий рівень розвитку ринку маркетингових комунікацій, тенденції якого необхідні вітчизняним підприємствам для успішного формування ефективного комплексу маркетингових комунікацій. Розуміння нових особливостей та способів застосування, самої специфіки функціонування комунікацій у сучасних умовах медіаринку дасть змогу вітчизняним підприємствам розробити певний комплекс маркетингових комунікацій, який буде відповідати умовам трансформації комунікаційних схем корпоративної діяльності.

Аналіз останніх досліджень. Влучно підмітив американський спеціаліст в сфері брендингу Кевін Келлер, «мабуть, ні одна область маркетингу не бачила більш вражаючих змін на протязі багатьох років, чим маркетингові комунікації» [4, с. 78]. Сам процес становлення і розвитку ринку маркетингових комунікацій цікавить як зарубіжних, так і вітчизняних вчених. Проблемам еволюції теорії комплексу

маркетингових комунікацій присвячені праці Ф. Котлера, К. Келлера, Ф. Вебстера, Г. Абрамшвілі, Г. Багієва, Т. Лук'янець, А. Краско, Є. Ромат та інших. Проте слід зазначити, що аналіз всіх змін та тенденцій та змін, що обумовлені розвитком глобального ринкового інформаційного простору, представлений в працях зарубіжних та вітчизняних вчених, як правило, в контексті вивчення окремих комунікаційних проблем. Однак, на наш погляд, доцільним є аналіз нових можливостей розвитку медіа ринку з точки зору основних сучасних концепцій маркетингу, що дозволить у комплексі проаналізувати всі аспекти змін функціональних ролей маркетингових комунікацій на сучасному етапі розвитку теорії маркетингу.

Формулювання цілей статті. У відповідності до вищесказаного метою статті є визначення тенденцій розвитку ринку маркетингових комунікацій, а також зміни їх ролі в рамках сучасних концепцій маркетингу в умовах українського ринку маркетингових комунікацій.

Виклад основного матеріалу. Перед тим, як розпочати аналіз розвитку та ускладнення ролі маркетингових комунікацій в діяльності

бізнес-середовища, коротко дамо характеристику сучасного вітчизняного ринку маркетингових комунікацій, що дозволить нам розглянути основні тенденції в сфері маркетингових комунікацій з врахуванням певної специфіки українського комунікаційного ринку, в тому числі і його змін, пов'язаних з економічною кризою як в межах країни, так і за її межами.

За даними сайту «Всеукраїнської рекламної коаліції», за 2015 років в Україні загальний об'єм реклами в засобах її розповсюдження складає 9119 млн. грн., що на 0,6 % більше, ніж за попередній 2014 рік (табл. 1).

За даними таблиці, можемо зробити висновок, що позитивною динамікою характеризуються такі складові рекламного ринку як: телевізійна реклама, пряма реклама, спонсорство, радіо-реклама, інтернет-реклама. Щодо негативних показників, то саме реклама в пресі зазнала найбільшого падіння (21%), внутрішня реклама (20%), реклама в кінотеатрах (20%), зовнішня реклама (7,5). Експерти Всеукраїнської рекламної коаліції дають втішний прогноз на 2016 рік, а саме збільшення об'єму рекламного ринку межах 12%. Що стосується прогнозу на 2016 рік, то екс-

Таблиця 1

Обсяги медійного рекламного ринку України за 2014-2015 рік

	Підсумки 2014 рік, млн. грн	Підсумки 2015 рік, млн. грн	Відсоткова зміна 2015 року до 2014 року, %	Прогноз, 2016 рік, млн. грн	Відсоток зміни 2016 року до 2015 року, прогноз, %
ТВ-реклама, всього	3930	4164	6	4811	16
Пряма реклама	3555	3733	5	4293	15
Спонсорство	375	431	15	518	20
Преса, всього	1670	1320	-21	1248	-5,5
Газети	720	545	-24	512	-6
Журнали	950	775	-18	736	-5
Радіо реклама, всього	290	304	5	333	9
Національне радіо	205	217	6	239	10
Регіональне радіо	30	31	2	32	5
Спонсорство	55	56	2	62	10
Зовнішня реклама, всього	1030	952	-7,5	1045	10
Зовнішня щитова реклама	875	821	-6,2	903	10
Транспортна реклама	70	64	9,3	69	9
Indoor реклама (внутрішня реклама)	85	68	-20	73	7
Реклама в кінотеатрах	30	24	-20	26	10
Інтернет-реклама	2115	2355	11,3	2745	17
Загальний медіа ринок	9065	9119	0,6	10208	12

Джерело: за даними [3]

перти зазначають падіння ринку в друкованій рекламі в межах 5-6%. Всі інші складові мають очікувати на позитивну динаміку щодо збільшення приросту.

В Україні рекламний медіа ринок почав розвиватись близько десяти років назад, в той час як у розвинутих країнах він повністю сформувався, має свою культуру та правила.

Для України реклама – не зовсім звична діяльність. Вітчизняним підприємствам при переході до ринкової економіки, в умовах стійкої конкуренції доводилось самотійно вчитись планувати та організовувати рекламні кампанії. Відмінною рисою рекламного бізнесу в Україні, а також перешкодою для його успішного функціонування є те, що споживачі не звикли до щоденної, постійної та «відкритої» реклами різних товарів та послуг. Для ліквідації цієї проблеми були створені рекламні ролики, направлені на доброзичливе відношення споживача до реклами і на формування думки про рекламу як про помічника в орієнтації серед множини різних товарів.

На сучасному етапі відбуваються глибокі зміни у ринковому середовищі. Зумовлено це, насамперед, гіперконкуренцією, що постійно розвивається. На думку Ф. Котлера, саме гіперконкуренція є «основною силою економіки», вона обумовлює виробництво більш значних об'ємів продукції в порівнянні із збутовими можливостями підприємств-виробників [2, с. 30].

На сьогоднішній день кількість різних рекламних кампаній в Україні складає не одну тисячу, оборот внутрішнього ринку реклами обчислюється сотнями тисяч гривень. Зрозуміло, що впровадження ринкової економіки відобразилось на формах і змісті рекламної діяльності, що призвело до внесення певних значних коректив. Так, зусилля рекламодавців тепер об'єднані ціленаправленою діяльністю, як у сфері виробництва, так і у торгівлі. Підприємства давно зрозуміли, що без вдалого застосування засобів реклами, їх шанси на активний вплив ринку зменшуються. Це, в свою чергу, зменшує вірогідність успішної конкурентної боротьби за потенційні ринки збуту. І, навпаки, грамотне використання рекламних заходів передбачає отримання неочікуваних результатів у вигляді розширення або освоєння нових каналів збуту. В результаті відбувається розвиток конкуренції, насичуючи при цьому ринок товарами та послугами.

Сьогодні український ринок знаходиться все ще на стадії розвитку, але по деяким визначеним групам товарів спостерігається тенденція до стабілізації. Насичення товарними групами

певних сегментів не дає можливості проводити інтенсивну маркетингову стратегію.

Визначення витрат на проведення маркетингових заходів по сьогоднішній день є проблематичним питанням для керівників підприємств. Здебільшого це пов'язано з тим, що рекламні заходи мають одиничний характер і, як наслідок, правильна статистична база, що необхідна для встановлення взаємозв'язків динаміки ключових показників діяльності підприємства і ступінь рекламного впливу на ринок – відсутня.

У цілому, можна виділити дві групи факторів, що впливають на вибір маркетингових складових елементів та стратегії в цілому для підприємства. По-перше, це різке зменшення процесів обміну. По-друге, відбувся перегляд цінностей споживачів, що відбилось на їх купівельній поведінці. Очевидно, що першу групу цих факторів можна вважати об'єктивними закономірностями вдосконалення, другі – суб'єктивними, які залежать від смаків та уподобань споживачів. Весь цей процес призвів до серйозних змін ринкових структур і до виникнення нових трактувань в маркетингу.

Згідно із дослідженнями [5–7], відбувається падіння ефективності торгових марок в цілому, існує більша чутливість покупця до ціни та сервісу товару, ніж до іміджу. Тобто цінність бренду в більшій мірі залежить не від іміджевих характеристик, а від чисельності прихильних споживачів цього бренду. Стають і вищими вимоги щодо інтерактивного взаємодії з клієнтом. Ці тенденції прослідковуються в усьому світі. Існує і суто українська специфіка, завданням якої є формування особливих комунікаційних каналів.

Наведені фактори призводять до виникнення необхідності побудови комплексних програм розвитку бізнесу [8], які будуть використовувати в собі різні методи та засоби комунікацій з споживачем.

В результаті дії певних факторів докорінно змінюється і завдання маркетингу, від якого залежить вся концепція комунікацій. Найважливішим в цій концепції є збереження рентабельності підприємства. Забезпечити це завдання покладено на інтегровані маркетингові комунікації, що представляють собою сукупність економічних, організаційних, рекламних, інформаційних заходів.

Підходи та інструменти інтегрованих маркетингових комунікацій різноманітні, але важливо виділити кілька базових принципів побудови цього комплексу:

– синергізм – взаємна підтримка всіх елементів і координація всіх факторів;

– відкритість до співпраці, готовність шукати зв'язки, оптимізувати бюджети маркетингових програм. Горизонтальна комунікація з різними партнерами робить бізнес більш стійким;

– оперативність – готовність використовувати як спеціально ініційовані, так і спонтанні події для стратегічних комунікацій, а інформаційним приводом для події може стати будь-яка грамотно оформлена інформація;

– персоналізація – побудова персональних відносин з кожним окремим клієнтом. Це вимагає і розробки спеціальних проектів, і певного технічного оснащення, і головне, особливих навичок персоналу.

Саме інтеграційні процеси різних маркетингових комунікацій формують цілісну систему діяльності господарюючого суб'єкта, спрямовану на виявлення максимальної економічної та соціальної вигоди з доступних поточних і перспективних ресурсів, що синтезують різні маркетингові інструменти і принципи управління комунікативними процесами [1, с. 128].

Планування маркетингових комунікацій, і рекламних заходів в тому числі, повинно будуватися на основі стратегічного підходу. Розробник рекламних заходів повинен мати у своєму розпорядженні загальну програму підприємства або володіти інформацією щодо маркетингових цілей. Ця інформація є вихідною для планування та організації маркетингових заходів.

Для кожного елемента маркетингових заходів формується ціль або мета, бюджет, завдання. Маркетологам слід очікувати різну реакцію на свої комунікації. Щодо оцінки маркетингових комунікацій, то важливо знати наскільки цільова аудиторія обізнана і поінформована про продукт і як вона до нього ставиться.

Після шокового падіння курсу гривні до долара в кінці 2014 року, великі компанії, у яких були вже сформовані базові плани по рекламному бюджету на новий рік, вирішили переглянути свої плани.

Українські компанії, що мають виручку і виробництво в Україні, мислили в гривневому просторі і розраховували на зростання виручки або скорочення (більшість компаній, звичайно, закладали скорочення виручки). І як наслідок, більшість компаній скоротили свій бюджет у гривневому еквіваленті на рекламу.

Міжнародні компанії, які могли оптимізувати свої витрати і пристосуватися нових курсів валют, теж в більшості своїй скорочували рекламні бюджети, але їх скорочення були

в валюті, і за рахунок курсової різниці, деякі з них мають гривневий рекламний бюджет майже без скорочень.

Однак в цілому рекламний ринок намагається пристосуватися до нових умов. Власники рекламних площадок йдуть на хороші знижки (щоб не простоювали рекламні місця), а рекламодавці і рекламні агентства при зниженні ціни вже стають зацікавлені в хороших рекламних пропозиціях.

Висновки. Отже, можемо зробити висновок, що приймаючи до уваги той факт, що реклама має на суспільство великий вплив, є необхідним розвиток та розширення вітчизняного рекламного ринку. Для розширення українського рекламного ринку можна запропонувати наступні заходи:

– покращувати отримання, зберігання та використання реклами;

– збільшувати об'єми реклами та вартість власного рекламного простору;

– створювати відповідні умови щодо інтенсифікації використання реклами в культурі, економіці і т.д.;

– поступово нарощувати бюджети лідерів на рекламному ринку, сприяти просуванню брендів мілких та середніх рекламодавців;

– залучати до роботи в рекламні агентства високопрофесійний персонал та постійно підвищувати його кваліфікацію;

– рекламодавцям потрібно проявляти гнучкість у роботі з клієнтами, проявляти більше індивідуальності;

– приділяти увагу великим промисловим галузям.

Щодо перспектив розвитку рекламного ринку, то як уже зазначалось, на вітчизняному рекламному ринку відбувається ситуація, яка характеризується високим ступенем невизначеності. Проте, як свідчать дані за 2015 рік, рекламодавці та підприємства стали більш адекватно оцінювати ситуацію і за прогнозами на 2016 рік очікується зростання рекламного ринку, хоч і незначне.

Підсумовуючи вищесказане, можна виділити основні тенденції розвитку українського рекламного ринку:

– зацікавленість західних рекламодавців вітчизняним медіа простором;

– впевнений розвиток та зростання медіа сегментів (інтернет-реклами, in door реклами);

– зміна акценту з регіональної на загальнодержавну рекламу;

– повільна консолідація окремих сегментів в загальний медіа простір.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Голубкова Е.Н. Маркетинговые коммуникации / Е.Н. Голубкова – М.: Дело и сервис, 2011. – 336 с.
2. Котлер Ф. 300 ключевых вопросов маркетинга: отвечает Филип Котлер / Ф. Котлер – Пер. с англ. – М.: ЗАО «Олимп-Бизнес», 2006. – 224 с.
3. Объем рекламного рынка Украины 2015 и прогноз объемов рынка 2016. Экспертная оценка Всеукраинской рекламной коалиции [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.adcoalition.org.ua/adv/statistics>
4. Pjero E., Agaraj X. and Shyle I. Integrated Marketing Communication and its Measurement in Albania reality // International Review of Business Research Papers. – 2010. – № 4.
5. Іртищева І.О. Вплив глобалізації на рівень конкурентоспроможності національної економіки / І.О. Іртищева, Т.В. Стройко, М.І. Стегней // Вісник ХНАУ ім. В.В. Докучаєва. Серія «Економічні науки». – 2013. – № 4. – С. 34–46
6. Стегней М.І. Методичні підходи до оцінки конкурентоспроможності Закарпатської області та можливостей ведення бізнесу / М.І. Стегней // Науковий вісник ХДУ. Серія «Економічні науки». – 2014. – № 8(1). – С. 40–43.
7. Стегней М.І. Неприбуткові організації в системі світових соціально-економічних процесів: [монографія] / [Стройко Т.В., Іртищева І.О., Стегней М.І. та ін.]. – Херсон : Гельветика, 2014. – 172 с.
8. Гоблик В. В. Інвестиційна політика ЄС як чинник активізації зовнішньоекономічних зв'язків у транскордонних регіонах / В. В. Гоблик. // Ефективна економіка. – 2013. – № 5. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2013_5_18

ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

УДК 336.72

Проблемні питання фінансового стану недержавних пенсійних фондів: досвід зарубіжних країн та України**Александрова Г.М.**кандидат економічних наук,
доцент кафедри фінансів та банківської справи
Донецького національного університету економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського

У статті розглянуто світовий досвід щодо організації недержавних пенсійних фондів. Проаналізовано пенсійні виплати по країнах. Наведено динаміку основних показників діяльності недержавних пенсійних фондів по Україні. Розглянуто найбільш прийнятну схему пенсійного забезпечення для України, наведено статистичні дані по ринку. Запропоновано деякі рішення щодо нормалізації ситуації на ринку недержавного пенсійного забезпечення.

Ключові слова: недержавні пенсійні фонди, досвід зарубіжних країн, фінансовий стан, пенсійне забезпечення, суспільство.

Александрова А.Н. ПРОБЛЕМНЫЕ ВОПРОСЫ ФИНАНСОВОГО СОСТОЯНИЯ НЕГОСУДАРСТВЕННЫХ ПЕНСИОННЫХ ФОНДОВ: ОПЫТ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН И УКРАИНЫ

В статье рассмотрен мировой опыт по организации негосударственных пенсионных фондов. Проанализированы пенсионные выплаты по странам. Приведена динамика основных показателей деятельности негосударственных пенсионных фондов по Украине. Рассмотрена наиболее приемлемая схема пенсионного обеспечения для Украины, приведены статистические данные по рынку. Предложены решения по нормализации ситуации на рынке негосударственного пенсионного обеспечения.

Ключевые слова: негосударственные пенсионные фонды, опыт зарубежных стран, финансовое состояние, пенсионное обеспечение, общество.

Aleksandrova G.M. PROBLEMATIC ISSUES OF FINANCIAL CONDITION PRIVATE PENSION FUNDS: EXPERIENCE OF FOREIGN COUNTRIES AND UKRAINE

The article examines the international experience on the organization of private pension funds. Pensions analyzed by country. Present dynamics of the main indicators of private pension funds in Ukraine. Considered the most suitable pension scheme for Ukraine, given statistics on the market. Certain decisions to normalize the situation in the market of private pensions.

Keywords: pension funds, foreign experience, financial status, pensions and society.

Постановка проблеми у загальному вигляді. На сьогоднішній день у світі недержавні пенсійні фонди стають все поширенішими, тому аналіз їх фінансового стану є дуже актуальним. Процес старіння населення та зростання частки осіб пенсійного віку посилив соціальне та фінансове навантаження на працююче населення країни і став причиною підвищеної уваги сучасного суспільства до розвитку системи недержавних пенсійних фондів. Побудова ефективно функціонуючих недержавних пенсійних фондів в Україні означає створення нового потужного механізму пенсійного забезпечення. Значущість таких фондів визначається їх спроможністю бути

суттєвим джерелом підтримки соціальних стандартів та одночасно – акумулятором внутрішніх інвестиційних ресурсів для прискореного розвитку національної економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та практичні аспекти фінансового стану недержавних пенсійних фондів розглядалися в працях таких учених, як Бахмач А., Бабірад М.М., Брагін С., Витка Ю., Гладчук О.М., Гражевська Н.І., Грем'яцька К.А., Гендрікс Г., Камінський А.Б., Леонов Д.А., Панченко І.В., Толуб'як В.С.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однак недостатньо висвітленим є вивчення досвіду зарубіжних

країн та України щодо аналізу фінансового стану недержавних пенсійних фондів, що свідчить про актуальність обраного напрямку дослідження.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Головною метою цієї роботи є проведення аналізу фінансового стану недержавних пенсійних фондів та порівняння досвіду зарубіжних країн та України стосовно даного питання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для України сьогодні пенсійне забезпечення громадян стало надзвичайно важливою соціально-економічною проблемою. Пенсійна система України є неефективною та дорогою – ставки соціальних податків високі, а рівень пенсій – низький. І з кожним роком ситуація загострюється: до 2050 р. кількість пенсіонерів в Україні подвоїться, тому перед державою може постати необхідність або збільшити відрахування від фонду оплати праці, або скоротити розмір пенсій. Єдиною альтернативою підвищення зборів до Пенсійного фонду чи зниженню рівня пенсій є впровадження інституту недержавного пенсійного забезпечення, провідну роль в якому відіграють недержавні пенсійні фонди.

З ухваленням Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» в нашій державі спостерігається активізація інтересу громадськості до діяльності недержавних пенсійних фондів, які залучають кошти від юридичних і фізичних осіб для управління цими коштами з подальшим накопиченням та виплатою громадянам так званої додаткової пенсії.

Недержавний пенсійний фонд (НПФ) – це фінансова установа, призначена для накопичення коштів на додаткову недержавну пенсію та здійснення пенсійних виплат учасникам фонду. НПФ має статус неприбуткової установи, тобто не має на меті одержання прибутку для його подальшого розподілу між засновниками фонду. Весь отриманий фондом інвестиційний дохід розподіляють тільки між його учасниками.

Держава здійснює постійний нагляд за діяльністю НПФ та суб'єктів системи: діяльність НПФ, адміністраторів та страхових організацій контролює Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг України, діяльність КУА та зберігачів – Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку, діяльність зберігачів – Національний банк України. Учасники НПФ можуть контролювати ефективність роботи фонду, отримуючи інформа-

цію про стан своїх накопичень (у тому числі і про інвестиційний дохід), та при необхідності переводити свої кошти до іншого НПФ. Законодавчі вимоги щодо функціонування НПФ та багатоступеневий контроль у системі недержавного пенсійного забезпечення спрямовані на забезпечення належного рівня захисту пенсійних заощаджень громадян. Будь-який НПФ створюється з єдиною метою – накопичення пенсії для своїх учасників і ніякої іншої мети мати не може. Але відмінності між ними існують.

Сьогодні в багатьох країнах НПФ є провідними інституційними інвесторами, що здійснюють інвестиції не тільки в національну економіку, але й на міжнародних фінансових ринках. Досвід країн з реформованою пенсійною системою свідчить про те, що найбільш ефективним рівнем є недержавне накопичувальне пенсійне забезпечення. 180 країн, що є членами Міжнародної організації праці, обрали перший метод фінансування пенсійних систем як найбільш привабливий для економіки. З помітним старінням населення країн Заходу виникло питання про реформування пенсійних систем, оскільки фінансове навантаження на працюючих ставало надто високим. Держави більше не могли справлятися зі зростаючою потребою в гідному фінансуванні пенсіонерів, тому виникла необхідність пошуку додаткових методів накопичення пенсійних коштів.

Таким чином, починаючи з 80-х років ХХ ст. почали з'являтися трирівневі пенсійні системи, які з часом значно спростили процес формування коштів на пенсію. Історія приватних пенсійних фондів Великої Британії налічує майже триста років. За твердженням багатьох економістів, якби не було приватних пенсійних фондів, швидкий розвиток капіталізму в цій країні був би неможливим: вступники через власні кошти, що вкладаються на довгий термін, їх не вилучають з обігу, а тому ці кошти можна інвестувати знову і знову. Велика Британія – одна із країн, на яку майже не вплинула криза пенсійних систем в Європі. Причиною цього можна вважати введення британським урядом в числі перших системи особистого пенсійного забезпечення та поступове скорочення державних пенсій. Пенсійна система у Великій Британії, як і в багатьох інших розвинених країнах, трирівнева і розділяється на базові державні пенсії, державні пенсії за вислугою років і недержавні пенсії. Нововведенням уряду Великої Британії можна вважати нову схему особистого пен-

сійного забезпечення, так звані пайові пенсії. Головний принцип цієї схеми – надати службовцям можливість одержувати максимально можливу пенсію при відносно невисоких внесках, що може бути актуальним і для України. Сьогодні переважну частину ринку капіталів в Англії складають інституційні інвестори, у т. ч. пенсійні фонди. Частка останніх становить понад 30%, а разом з аналогічними інститутами – 50–60% ринку капіталів. Велика частина інвестується за кордоном. Держава зацікавлена в цьому, оскільки доходи-дивіденди надходять у країну. Схеми пенсійних фондів використовують більше третини громадян країни. Нагадаємо, що йдеться про добровільні пенсійні накопичення. Подальший розвиток пенсійної системи Великої Британії тут бачать у поширенні схем додаткового пенсійного забезпечення на працівників із більш низьким рівнем заробітку. Передбачається, що нові форми добровільних пенсійних накопичень – «пенсії акціонерів» повинні охопити 50% працівників, які не беруть участь у пенсійних схемах підприємств.

Незважаючи на існуючі значні розбіжності, вся система надання захисту старості в Німеччині характеризується як «система трьох рівнів». Модель пенсійної системи, що склалася в Німеччині, є характерною і для Австрії, Італії, Франції і більшості країн Західної Європи. У цілому система захисту старості в Німеччині характеризується співіснуванням низки різних окремих систем. Наразі ці окремі системи значно відрізняються одна від одної, наприклад, колом застрахованих осіб, за принципами фінансування і надання послуг і допомоги, за організаційними структурами, а також за рівнем захисту, до якого прагнуть ці структури.

Модель пенсійної системи в США ґрунтується переважно на особистому пенсійному страхуванні населення. Зростання пенсійних активів у США в 80–90-ті роки відбувалося винятково швидкими темпами. Усього за 16 років (1980–1996) їх обсяг збільшився в шість разів навіть з урахуванням інфляції. Темпи зростання пенсійних активів у чотири рази перевищують темпи зростання ВВП США. Це зростання відбувається насамперед за рахунок розширення накопичувальних пенсійних систем. У пенсійному забезпеченні американців починаючи з 80-х років центр ваги зміщується від державної розподільної системи до накопичувальних схем, реалізованих переважно в приватному секторі, оскільки вони розвиваються випереджаючими темпами.

Модель, яка функціонує в Японії, характерна також для Австралії і країн Північної Європи. У ній домінує державне соціальне забезпечення, фінансується з бюджету. Інші інститути соціального захисту хоча і досить розвинені, проте виконують функції додаткових систем. Остання пенсійна реформа була проведена в Японії в 1985 р. Вона торкнулася тільки осіб, які народилися після 2 квітня 1926 р. Її головним підсумком стало введення базових пенсій. Сьогодні пенсійна система Японії має два основні рівні. Перший рівень становлять базові пенсії, другий – державні і професійні.

Найбільш успішним, на думку експертів, є реформування пенсійної системи в Мексиці. Проте варто враховувати, що воно проходило на тлі загального економічного пожвавлення і поліпшення демографічної ситуації. У Мексиці пенсійні резерви повністю (на 100%) акумулюються та інвестуються відповідно до накопичувального принципу. Індивідуальні рахунки ведуться приватними управляючими компаніями. У відношенні дозволених об'єктів інвестування мексиканське законодавство може бути охарактеризоване як досить консервативне. Дозволені є тільки такі активи, як: національні державні та корпоративні облигації, а також іноземна валюта (євро, долар США, єна). Мексиканці мають право вибору керуючої компанії, однак головна суттєва відмінність мексиканської системи полягає в тому, що в країні за тих громадян, які не захотіли вибрати керуючу компанію самостійно, це робить держава. І при цьому кошти передаються під управління все тим самим приватним керуючим компаніям, а не будь-яким державним структурам. Якщо ж громадянин вирішить перевести свої кошти в будь-яку іншу керуючу компанію, то він може без усіляких труднощів і перешкод із боку влади ініціювати подібний переказ коштів.

Польська пенсійна реформа також має свої особливості. Спостерігаються істотні зміни у формулі обчислення пенсії для солідарної системи. Пенсійні виплати із солідарної системи тепер встановлюються на основі залишків коштів на умовному рахунку, який складається із внесків до солідарної системи, які переводяться за кожного учасника. Після виходу на пенсію залишок на умовному рахунку перетворюється на довічну виплату шляхом ділення залишку коштів на середній показник очікуваної тривалості життя для чоловіків і жінок відповідного віку. Так було задумано передусім для того, щоб безпосередньо пов'язати між собою пенсійні внески та виплати. Впро-

ваджується загальнообов'язкова накопичувальна система. Від учасників вимагається внести 7,3% їх заробітку в приватний пенсійний фонд, який вони самостійно обирають. Ці внески потім інвестуються, а накопичений залишок коштів на рахунку перетворюється при виході на пенсію в довічну ренту (щомісячні виплати). На відміну від солідарної системи ці рахунки реальні.

У більшості країн зростання пенсійних виплат, старіння населення зумовили перегляд існуючої солідарної системи підтримки літнього населення і визначення основних напрямів реформування системи державного пенсійного забезпечення.

У багатьох країнах стали розглядати систему приватного пенсійного забезпечення як форму, яка інтегрована в систему пенсійного страхування. Наприклад, Велика Британія прийняла дворівневу систему пенсійних виплат. Перший рівень забезпечує рівний для всіх мінімальний дохід, який розподіляється між усіма пенсіонерами, у той час як інший рівень являє собою пенсійне забезпечення, прямо пов'язане із заробітками. Приватні роботодавці можуть вибирати, чи брати участь у другому рівні державного соціального захисту і залучати своїх працівників до окремої пенсійної програми, яка повинна забезпечити еквівалентний рівень доходів майбутніх пенсіонерів в старості. За оцінками експертів, учасниками приватних пенсійних програм у Великій Британії є близько 50% робочої сили, а сама програма зменшила державні соціальні зобов'язання Великої Британії більш ніж на 30%. Сумарні виплати пенсіонерам коливаються від 34% (Велика Британія) до 79% (Нідерланди) від суми доходу працівника перед виходом на пенсію (табл. 1).

Для фізичних осіб мотивацією участі в НПФ є отримання додаткових гарантій матеріального забезпечення після виходу на пенсію. Працівник, який самостійно робить внески в НПФ або на користь якої роботодавець відраховує внески, отримує додаткові до держав-

ної пенсії виплати у вигляді довічної пенсії, пенсії на визначений строк або одноразової виплати, що забезпечує гідний рівень життя майбутнім пенсіонерам.

Участь у недержавній пенсійній програмі сприяє зростанню і зміцненню іміджу роботодавця. Створюючи для працівників додатковий соціальний захист через установу НПФ, підприємство піклується про своїх працівників не тільки сьогодні, але й на перспективу. Для керівника підприємства створюється механізм проведення більш гнучкої кадрової політики. Сплачуючи внески в НПФ, роботодавець може застосувати прогресивну шкалу відрахувань відносно суми заробітної плати залежно від віку працівників та їх стажу роботи на цьому підприємстві з установленням однакового відсотка відрахувань пенсійних внесків для кожної визначеної групи працівників.

Після прийняття Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 9 липня 2003 р. послуги у сфері недержавного пенсійного забезпечення надаються пенсійними фондами, створеними відповідно до норм цього Закону, і пенсійними фондами, які створені на початку 90-х років і наразі знаходяться на стадії реорганізації. Система недержавного пенсійного забезпечення становить третій рівень пенсійної системи. Її розбудова здійснюється починаючи з 2004 р. після набуття чинності Законом України «Про недержавне пенсійне забезпечення». Основу такої системи становлять недержавні пенсійні фонди. Основною метою інвестування пенсійних активів є отримання учасниками недержавного пенсійного забезпечення додаткових до загальнообов'язкового державного пенсійного страхування пенсійних виплат разом із забезпеченням дохідності пенсійних активів вище рівня інфляції та залучення довгострокових інвестиційних ресурсів, необхідних для модернізації економіки.

У 2015 р. в Державному реєстрі фінансових установ містилася інформація про 76 недерж-

Таблиця 1

Пенсійні виплати по країнах

Країна	Державна пенсія, %	Приватна пенсія, %	Сумарні, %
Австралія	25	33	58
Данія	28	34	62
Нідерланди	35	35	70
Швеція	35	10	45
Швейцарія	30	30	60
Велика Британія	17	17	34

жавних пенсійних фондів та 23 адміністратори НПФ (у 2014 р. у Державному реєстрі налічувалося 81 НПФ та 27 адміністраторів). Згідно з даними Державного реєстру фінансових установ, недержавні пенсійні фонди зареєстровано у дев'яти регіонах України. Найбільша кількість НПФ зосереджена у Києві – 57, або 75,0% від загальної кількості зареєстрованих НПФ. Аналіз діяльності ринку недержавного пенсійного забезпечення проведено на підставі звітних даних у 2015 р.

Основні показники діяльності НПФ, згідно зі звітними даними, та темпи їх приросту наведені в табл. 2.

У 2015 р. адміністраторами недержавних пенсійних фондів укладено 55,7 тис. шт. пенсійних контрактів, що менше на 9,1% (5,6 тис. шт.) порівняно з 2014 р. Структура пенсійних контрактів у 2015 р.:

- із вкладниками – фізичними особами – 47,8 тис. шт.;
- із вкладниками – фізичними особами – підприємцями – 0,1 тис. шт.;
- із вкладниками – юридичними особами – 7,8 тис. шт.

Зменшення кількості пенсійних контрактів пов'язане насамперед зі зменшенням пенсійних контрактів з юридичними особами. Так:

– порівняно з 2014 р. зменшення кількості контрактів з юридичними особами у 2015 р. становило 39,5% (5,1 тис. шт.), зменшення кількості контрактів із фізичними особами становило 1,0% (0,5 тис. шт.);

– порівняно з 2013 р. зменшення кількості контрактів з юридичними особами в 2015 р. становило 41,3% (5,5 тис. шт.), зменшення кількості контрактів із фізичними особами – 0,4% (0,2 тис. шт.).

Пенсійні контракти станом на 2015 р. укладено з 49,5 тис. вкладників, з яких:

- юридичні особи – 2,3 тис., або 4,6% від загальної кількості вкладників;
- фізичні особи – 47,2 тис., або 95,4%.

Кількість вкладників у 2015 р. зменшилась порівняно з 2014 р. на 1,2% (0,6 тис. вкладників).

У 2014 р. кількість вкладників становить 50,1 тис., з яких юридичні особи – 2,4 тис., фізичні особи – 47,7 тис.

У 2013 р. – 49,1 тис. вкладників, з яких юридичні особи – 2,4 тис., фізичні особи – 46,7 тис.

Зменшення кількості вкладників за період з 2014 по 2015 р. відбулося за рахунок зменшення кількості вкладників – фізичних осіб на 1,0% та юридичних осіб – на 4,2%. У 2015 р. загальна кількість учасників НПФ становила

Таблиця 2

Динаміка основних показників діяльності недержавних пенсійних фондів

Показники	2013 р.	2014 р.	2015 р.	Темпи приросту, %	
				2014/2013	2015/2014
Кількість укладених пенсійних контрактів, тис. шт.	61,4	61,3	55,7	-0,2%	-9,1%
Загальна кількість учасників НПФ, тис. осіб	587,4	849,6	833,6	44,6%	-1,9%
Загальна вартість активів НПФ, млн. грн.	1735,4	2262,9	2 352,7	30,4%	4,0%
Пенсійні внески, всього, млн. грн.	1370,5	1655,8	1 813,1	20,8%	9,5%
у тому числі:					
- від фізичних осіб	60,7	112,9	72,9	86,0%	-35,4%
- від фізичних осіб – підприємців	0,2	0,2	0,2	0,0%	0,0%
- від юридичних осіб	1309,6	1542,3	1 739,7	17,8%	12,8%
Пенсійні виплати, млн. грн.	260,8	317,6	467,4	21,8%	47,2%
Кількість учасників, що отримали/ отримують пенсійні виплати, тис. осіб	67,4	69,3	78,1	2,8%	12,7%
Сума інвестиційного доходу, млн. грн.	760,5	1083,8	1 184,9	42,5%	9,3%
Прибуток від інвестування активів недержавного пенсійного фонду, млн. грн.	646,3	939,7	1 002,1	45,4%	6,6%
Сума витрат, що відшкодовуються за рахунок пенсійних активів, млн. грн.	114,2	144,1	182,8	26,2%	26,9%

833,6 тис. осіб (у 2014 р. – 849,6 тис.). У 2015 р. переважну більшість учасників НПФ становили особи віком від 25 до 50 років, а саме 63,7%, та особи вікової групи від 50 до 60 років, що становили 25,6%. Частка учасників НПФ вікової групи старше 60 років становила 6,9%, до 25 років – 3,8%. Пенсійні виплати (одноразові та на визначений строк) у 2015 р. становили 467,4 млн. грн., що на 47,2% більше порівняно з аналогічним періодом 2014 р., при цьому одноразові виплати зросли на 43,3%, пенсійні виплати на визначений строк – на 95,7%.

Сукупно недержавними пенсійними фондами у 2015 р. було здійснено пенсійних виплат (одноразових та на визначений строк) 78,1 тис. учасників, тобто 9,4% від загальної кількості учасників отримали пенсійні виплати. Середній розмір одноразової пенсійної виплати на одного учасника НПФ, який отримав/отримує пенсійну виплату одноразово, у I кварталі 2015 р. становив 25,4 тис. грн. (у I кварталі 2014 р. – 14,1 тис. грн., у I кварталі 2013 р. – 6,5 тис. грн.) та середній розмір пенсійної виплати на визначений строк на одного учасника НПФ, який отримав/отримує пенсійну виплату на визначений строк, становив 3,1 тис. грн. (у I кварталі 2014 р. – 3,0 тис. грн., у I кварталі 2013 р. – 2,6 тис. грн.). Одним із основних якісних показників, які характеризують систему НПЗ, є сплачені пенсійні внески.

Сума пенсійних внесків у 2015 р. становить 1 813,1 млн. грн., збільшившись протягом 12 місяців на 9,5% (157,3 млн. грн.). Порівняно з 2013 р. сума пенсійних внесків у 2014 р. збільшилась на 20,8% (285,3 млн. грн.). У загальній сумі пенсійних внесків у 2015 р. основну частину, або 96,0%, становлять пенсійні внески від юридичних осіб, на яких припадає 1 739,7 млн. грн. На збільшення суми пенсійних внесків вплинуло:

– у 2015 р. – збільшення суми пенсійних внесків від юридичних осіб на 12,8% (197,4 млн. грн.);

– у 2014 р. – збільшення суми пенсійних внесків від фізичних осіб на 85,7% (52,2 млн. грн.) та збільшення суми пенсійних внесків від юридичних осіб на 17,8% (232,7 млн. грн.).

Загальна вартість активів, сформованих недержавними пенсійними фондами, у 2015 р. становила 2 352,7 млн. грн., що на 4,0%, або на 89,8 млн. грн. більше порівняно з аналогічним періодом 2014 р. та на 30,4%, або на 527,5 млн. грн. більше порівняно з аналогічним періодом 2013 р.

Для НПФ властиво формувати портфель, до якого входять об'єкти інвестування з міні-

мальним ступенем ризику, тому особливого значення набуває вибір інвестиційних інструментів, використовуючи які НПФ зможуть забезпечити захист грошових коштів населення від інфляційних процесів і при цьому – отримувати визначений приріст капіталу.

У 2015 р. переважними напрямками інвестування пенсійних активів стали депозити в банках (40,5% інвестованих активів), облігації підприємств, емітентами яких є резиденти України (23,8%), цінні папери, дохід за якими гарантовано Кабінетом Міністрів України (16,4%), акції українських емітентів (10,0%). Метою інвестування пенсійних активів є насамперед збереження пенсійних заощаджень громадян, тому стратегія інвестування недержавних пенсійних фондів є більш консервативною, ніж у інших фінансових установ.

Загальний дохід, отриманий від інвестування пенсійних активів, у 2015 р. становив 1 184,9 млн. грн., збільшившись порівняно з 2014 р. на 101,1 млн. грн., або на 9,3%. Витрати, що відшкодовуються за рахунок пенсійних активів, у 2015 р. зросли на 26,9% порівняно з аналогічним періодом 2014 р. і в цілому за час існування пенсійних фондів становлять 182,8 млн. грн., або 7,8% від загальної вартості активів НПФ. Основна частина витрат, що відшкодовуються за рахунок пенсійних активів, у 2015 р. припадає на оплату послуг з управління активами недержавних пенсійних фондів – 66,7% від загальної суми витрат. Витрати на оплату послуг з адміністрування пенсійного фонду становили 24,7% від загальної суми витрат, що відшкодовуються за рахунок пенсійних активів. Оплата послуг зберігача, який здійснює відповідальне зберігання активів пенсійного фонду – 5,2% від загальної суми витрат.

Висновки з цього дослідження. Розглянувши статистичні дані, ми бачимо, що існує ціла низка проблем у розвитку недержавних пенсійних фондів.

Для створення ефективною та надійною системи недержавного пенсійного забезпечення необхідно провести низку заходів на державному рівні:

– розширити напрями інвестування пенсійних активів;

– уніфікувати порядок оцінки пенсійних активів та визначення розміру пенсійних накопичень;

– запровадити міжнародні стандарти інвестиційної діяльності та звітності для суб'єктів системи накопичувального пенсійного забезпечення; реалізувати додаткові

заходи у сфері захисту коштів учасників системи накопичувального пенсійного забезпечення від знецінення та інших ризиків.

Отже, становлення системи недержавного пенсійного страхування в Україні відбувається під впливом багатьох факторів, які стримують її розвиток. Незважаючи на це, система недержавного пенсійного страхування має великі перспективи. За оцінками експертів, населення України володіє значним інвестиційним потенціалом. Тобто йдеться про створення конкурентоспроможного фінансового сектора, який може мобілізувати та надавати економіці України через систему НПФ значні інвестиційні ресурси. Цей стрімкий розвиток дещо загальмувала економічна криза, але

найбільш суттєво вона вплинула не на вартість активів пенсійних фондів, як можна було очікувати, а на настрої учасників і вкладників.

Таким чином, найефективніший та швидкий спосіб нормалізувати ситуацію на ринку НПФ – реалізувати накопичувальний рівень через недержавні фонди. Тим більше що уряд і державні органи, наприклад Мінпраці та Пенсійний фонд, підтримують цю ідею. Такий захід дасть змогу сформувати клас сильних внутрішніх інституційних інвесторів. Без цього всі дії будуть носити половинчастий характер і не сприятимуть поліпшенню ситуації. Більше того, країна постійно буде залежати від іноземних інвестицій замість того, щоб скористатися внутрішніми інвестиційними ресурсами.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 09.07.2003 р. № 1058-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1058-15>.
2. Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 09.07.2003 р. № 1057-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1057-15>.
3. Бабірад М.М. Оцінка стану недержавного пенсійного забезпечення в Україні та перспективи його розвитку / В.В. Олійник, М.М. Бабірад // Науковий вісник НЛТУ України. – 2014. – Вип. 18.9. – С. 174–180.
4. Бахмач А. Недержавні пенсійні фонди: статистика, перспективи / А. Бахмач // Вісник Пенсійного фонду України. – 2015. – № 9. – С. 14–15.
5. Брагін С. Недержавні пенсійні фонди на неефективному фондовому ринку / С. Брагін, О. Макаренко // Вісник НБУ. – 2014. – № 12. – С. 18–24.
6. Витка Ю. Недержавні пенсійні фонди: українська модель : [монографія] / Ю. Витка. – К. : НАДУ, 2010. – 167 с.
7. Гендрікс Г. Недержавні пенсійні фонди охоплені кризою / Г. Гендрікс [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pension.kiev.ua/files/ghendricks_ubr_n5_19feb09.pdf.
8. Гладчук О.М. Недержавні пенсійні фонди на фінансовому ринку : [монографія] / О.М. Гладчук // Вісник ДонДУУ. – 2011. – № 1(43). – С. 105–108.
9. Гражевська Н.І. Економічні системи епохи глобальних змін : [монографія] / Н.І. Гражевська. – К. : Знання, 2012. – 431 с.
10. Грем`яцька К.А. Регулювання та контроль у системі недержавного пенсійного забезпечення / А.А. Грем`яцька [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/2009>.
11. Камінський А.Б. Розкриття інформації в системі недержавного пенсійного забезпечення: обґрунтування доцільності та практика реалізації / А.Б. Камінський, Д.А. Леонов // Фінанси України. – 2015. – № 6. – С. 62–72.
12. Панченко І.В. Недержавне пенсійне забезпечення в Україні: стан і перспективи розвитку : [монографія] / І.В. Панченко. – К. : Управління розвитком. – 2013. – № 5(102). – С. 43–44.
13. Толуб'як В.С. Державне регулювання в галузі пенсійного забезпечення: суть та необхідність здійснення : [монографія] / В.С. Толуб'як // Економіка та держава. – 2014. – № 5. – 76 с.
14. Офіційний сайт Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України / Інформація про стан і розвиток системи недержавного пенсійного забезпечення в Україні в 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dfp.gov.ua/732.html>.

УДК 368.03:[005.5:336]

Оцінка фінансових ресурсів страховика як ключовий елемент страхового менеджменту

Борисюк О.В.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри фінансів та оподаткування
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

Статтю присвячено актуальним питанням оцінки фінансових ресурсів страховика як одного з важливих напрямів страхового менеджменту. Посилюється увага до цього питання у зв'язку зі зростанням загроз фінансовому ринку, викликаних девальвацією національної валюти, військовими діями в зоні АТО та низкою інших факторів.

Ключові слова: капіталізація страхових компаній, страхові резерви, статутний капітал страховика, страховий менеджмент, фінансові ресурси страховика.

Борисюк О.В. ОЦЕНКА ФИНАНСОВЫХ РЕСУРСОВ СТРАХОВЩИКА КАК КЛЮЧЕВОЙ ЭЛЕМЕНТ СТРАХОВОГО МЕНЕДЖМЕНТА

Статья посвящена актуальным вопросам управления финансовыми ресурсами страховщика как одного из важных направлений страхового менеджмента. Усиливается внимание к этому вопросу в связи с ростом угроз финансовому рынку, вызванных девальвацией национальной валюты, военными действиями в зоне АТО и рядом других факторов.

Ключевые слова: капитализация страховых компаний, страховые резервы, уставной капитал страховщика, страховой менеджмент, финансовые ресурсы страховщика.

Borysiuk O.V. EVALUATION OF FINANCIAL RESOURCES OF THE INSURER AS A KEY ELEMENT OF INSURANCE MANAGEMENT

The article is devoted to the actual questions of the management of financial resources of the insurer as one of important directions of insurance management. More attention is paid to this point because of the growth of the threats of financial market, caused by the devaluation of the national currency, by military actions in the ATO area and by the range of other factors.

Keywords: capitalization of insurance companies, insurance reserves, constituent capital of the insurer, insurance management, financial resources of the insurer.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Надаючи фінансову послугу, вітчизняні страхові компанії є активними тримачами фінансових ресурсів поряд із банківськими установами. Проте в умовах посилення внутрішніх та зовнішніх загроз у національній економіці, які безпосередньо стосуються роботи страховиків, посилюється увага до нових підходів до управління страховою компанією, серед яких важливе місце займають фінансові ресурси.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основні аспекти визначення даної проблематики знайшли своє відображення у працях як зарубіжних, так і вітчизняних авторів, серед яких: В. Базилевич, В. Баранова, Н. Внукова, О. Вовчак, О. Гаманкова, О. Заруба, Н. Костіна, В. Малько, М. Мних, С. Науменков, Л. Орланюк-Малицька, С. Осадець, Р. Пікус, О. Рабий, Т. Ротова, Н. Супрун, О. Туманова, К. Турбіна, В. Фурман, Л. Шірінян, А. Шолойко та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Задля ефективного прийняття рішень сучасний стан страхового менеджменту страховика ставить нові вимоги перед керівництвом та керівниками вищої та середньої ланки, насамперед щодо оцінки та впровадження нових підходів до управління фінансовими ресурсами страховика.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є оцінка та обґрунтування фінансових ресурсів страхової компанії як ключового елемента страхового менеджменту.

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах загострення політичної кризи, анексії Криму, проведення військових дій та загострення низки інших економічних проблем посилюється увага до проведення ефективного страхового менеджменту, який би відповідав усім усталеним змінам, передусім це стосується фінансових ресурсів страховика.

Всі кошти страхової організації, що беруть участь у кругообігу капіталу, поділяються на власні і залучені. Ці кошти є фінансовими ресурсами страховика, тобто грошовими доходами і надходженнями, що знаходяться в його розпорядженні з метою здійснення операцій прямого страхування і перестраховування, із моменту укладання відповідного договору до здійснення зобов'язань у вигляді виплат страхових сум і відшкодувань, а також для здійснення інших витрат, які забезпечують процес страхування, економічного стимулювання співробітників, витрат, спрямованих на вдосконалення, підвищення якості наданих страхових послуг [5, с. 120].

До власних коштів належить статутний капітал страховика. Розглянемо основні зміни стосовно його регулювання й обсягу протягом останнього часу.

Так, період 1990–1993 років характеризувався бурхливим зростанням кількості страхових компаній за неупорядкованого законодавства, у тому числі визначеного розміру статутного капіталу.

Після виходу у травні 1993 р. Декрету Кабінету Міністрів України «Про страхування» та створення восени 1993 р. Комітету у справах нагляду за страховою діяльністю почався новий етап розвитку страхового ринку України.

Починаючи з 1993 р. величина статутного капіталу страховика була визначена у розмірі

5000 дол. США. Саме ця норма продемонструвала свою неефективність і була ліквідована з ухваленням Закону України «Про страхування» (березень 1996 р.).

Тому важливим кроком для звільнення страхового ринку від фірм, які дискредитують страхову діяльність, стало підняття суми статутного фонду до рівня 100 тис. ЕКЮ для страховиків з вітчизняним капіталом і 500 тис. ЕКЮ – для страховиків з іноземним капіталом (частка іноземного капіталу не могла перевищувати 49%) та зобов'язання внести 60% його грошима. Закон передбачав обов'язкову перереєстрацію страховиків. Такі умови стали далеко не всім страховикам під силу, і кількість страхових компаній різко скоротилася [6, с. 24].

Довгий час існувала норма стосовно мінімального розміру статутного капіталу, яка була прийнята в 2001 р. новою редакцією Закону «Про страхування в Україні», відповідно до якого статутний фонд для страховиків, які займаються загальними видами страхування, склав 1 млн. євро в 2004 р. Для страховиків, що займаються страхуванням життя, дорівнював 1,5 млн. євро.

Останні зміни стосовно збільшення розміру статутного капіталу страховиків, що займаються страхуванням життя до 10 млн. євро, були прийняті 17 травня 2013 р. у зв'язку з вимогами СОТ, відповідно до набуття чинності

Рис. 1. Особливості формування статутного фонду страховика

Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про страхування».

Для прикладу, в ЄС мінімальний розмір статутного капіталу компаній зі страхування життя складає 3,2 млн. євро. В Японії мінімальний статутний капітал страхової компанії складає 7,69 млн. дол. США, у Південній Кореї – 18,75 млн. дол. США, а в Китаї – 60,4 млн. дол. США [4, с. 7].

Розглянемо особливості управління статутним капіталом вітчизняного страховика (рис. 1).

На нашу думку, саме остання зміна стосовно підвищення розміру статутного капіталу страховиків, що займаються страхуванням життя до 10 млн. євро, призвела до капіталізації страховиків. Підтвердженням цього є те, ринок страхових послуг протягом останніх років залишається найбільш капіталізованим серед інших небанківських фінансових ринків.

Загальна кількість страхових компаній станом на 30.06.2015 р. становила 374, у тому числі страхових компаній life – 52 компанії, страхових компаній non-life – 322 компанії, (станом на 30.06.2014 р. – 400 компаній, у тому числі страхових компаній life – 58 компаній, страхових компаній non-life – 342 компанії). Кількість страхових компаній мала тенденцію до зменшення. Так, за I півріччя 2015 р. порівняно з аналогічним періодом 2014 р. кількість компаній зменшилася на 26 [2]. Динаміку кількості страхових компаній показано в таблиці 1.

Крім того, важливим напрямом управління фінансовими ресурсами страховика є формування і розміщення страхових резервів та управління ними.

Розміщення страхових резервів здійснюється згідно зі ст. 31 Закону України «Про страхування», де визначено перелік активів за відповідними категоріями.

Динаміку активів та обсягів страхових резервів страховиків за 2012–2014 рр. та станом на 30.06.2015 р. зображено на рис. 2.

Станом на 30.06.2015 р. обсяг активів, дозволених для представлення коштів страхових резервів, становив 37 460,9 млн. грн., які в розмірі 16 606,5 млн. грн. використано з метою представлення коштів страхових резервів. На зменшення загальних активів страховиків (-3,9%) при збільшенні страхових резервів (+17,7%) та активів, визначених законодавством для представлення коштів страхових резервів (+2,5%), вплинули такі чинники: втрата активів пов'язана з анексією Автономної Республіки Крим, ведення бойових дій на сході України та проведення переоцінки активів за справедливою вартістю [2].

Разом із тим безумовними лідерами на європейському ринку страхування життя по кількості зібраних страхових премій серед країн Європейського Союзу є Великобританія (27%), Франція (19,6%), Італія (11,9%) та Німеччина (11,8%) [4, с. 8].

На рис. 3 відображена структура загальних активів, дозволених для представлення

Рис. 2. Динаміка активів та обсягів страхових резервів страховиків за 2012–2014 рр. та станом на 30.06.2015 р. (млн. грн.)

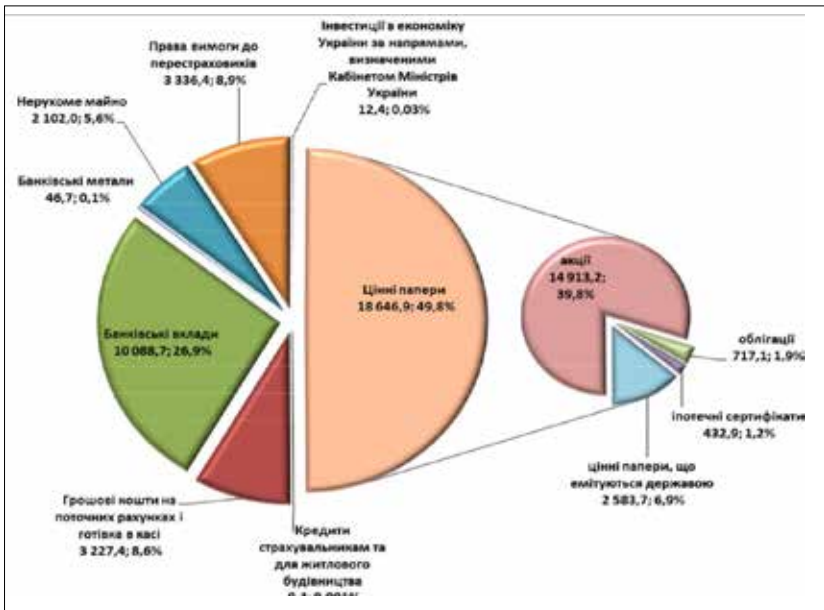
Джерело: дані Нацкомфінпослуг

Таблиця 1
Кількість страхових компаній станом на 30.06.2014 р. та станом на 30.06.2015 р.

Кількість страхових компаній	Станом на	Станом на	Станом на	Станом на
	31.12.2013	31.12.2014	30.06.2014	30.06.2015
Загальна кількість	407	382	400	374
у т.ч. СК non-life	345	325	342	322
у т.ч. СК life	62	57	58	52

Джерело: дані Нацкомфінпослуг

Рис. 3. Структура активів, дозволених для представлення коштів страхових резервів (ст. 31 Закону України «Про страхування») станом на 30.06.2015 р. (млн. грн.)

Джерело: дані Нацкомфінпослуг

коштів страхових резервів (ст. 31 Закону України «Про страхування»).

Станом на 01.01.2015 р. обсяг активів, дозволених для представлення коштів страхових резервів, становив 40 530,1 млн. грн. (на 2 616,1 млн. грн. більше, ніж на відповідну дату 2013 р.). Найбільші темпи приросту спостерігались за статтею «акції», «банківські вклади», «облігації». Частка високоліквідних активів (грошові кошти на поточних рахунках, депозити та цінні папери, що емітуються державою) страхових компаній станом на 01.01.15 р. складала 37,5% обсягу активів [2].

Як бачимо, значну частку в структурі активів вітчизняних страхових компаній займають цінні папери, при чому, як свідчать статистичні дані, це акції вітчизняних страхових компаній.

Стосовно розміщення страхових резервів, то українським страховикам варто використувати закордонний досвід, а саме – досвід страхових компаній країн ЄС, які пережили кризу найкраще. В основу їх інвестиційної політики був покладений консервативний підхід – розміщення страхових резервів у грошових коштах і високоліквідних фінансових активах. Українські ж страховики в докризовому періоді діяли з точністю до навпаки – розміщували кошти у високоризикових фінансових активах. В управлінні грошовими коштами українським страховикам варто перейти від моделі, коли кошти розміщуються лише на банківських депозитах і поточних рахунках, до більш

диференційованої моделі, коли кошти розміщуються на поточних, депозитних рахунках банків і в короткострокових державних цінних паперах [4, с. 9].

Основними принципами розміщення страхових резервів у світі є надійність та прибутковість. Надійність означає, що вкладення здійснюються у стабільні підприємства. Прибутковість забезпечує поточні грошові потоки.

Важливе місце серед шляхів збільшення власного капіталу страховика є ефективність управління інвестиційною діяльністю, оскільки фінансові ресурси, що акумулюються страховими компаніями у вигляді страхових резервів, є значним джерелом інвестицій [3, с. 16].

Для українського страхового ринку характерною є ситуація, коли страхові компанії займаються переважно страховою діяльністю та значно менше – інвестиційною, на це впливає низка стримуючих факторів [1, с. 70]:

1) внутрішні: низький рівень страхових виплат, низька капіталізація страхового ринку, відсутність фахівців з інвестицій;

2) зовнішні: економічні (низький рівень економічного розвитку в країні та низький рівень економічного життя населення), політичні (політична нестабільність, корупція державних органів влади), законодавчі (недосконале нормативно-правове забезпечення та податкове законодавство, відсутність прозорості та відкритості фінансової та статистичної звітності), ринкові (нерозвиненість фондового ринку, відсутність довгострокових фінансових інструментів, високі ризики інвестицій і їх низька дохідність), культурні (недовіра до страхової компанії, низький рівень страхової культури).

Із метою нівелювання зазначених стримуючих факторів, а також із метою підвищення якості страхових послуг та підвищення інвестиційного потенціалу страховиків необхідним є реалізація таких нормативно-правових, організаційно-методичних та інформаційних заходів [1, с. 70]:

1) адаптація українського страхового ринку до світових вимог фінансового регулювання та нагляду, активна співпраця з європейськими та міжнародними організаціями;

2) створення правових умов для повноцінного впровадження інвестиційного та пенсійного страхування;

3) впровадження міжнародних стандартів ведення бухгалтерського обліку й аналітики діяльності страхових компаній;

4) створення єдиної саморегулюючої організації, членами якої повинні бути всі страхові компанії, для захисту прав споживачів страхових послуг, забезпечення добросовісної конкуренції на ринку;

5) створення централізованої бази даних про шахрайство на страховому ринку, доступ до якої матимуть усі страховики;

6) забезпечення формування інвестиційних інструментів для розміщення довгострокових страхових резервів за допомогою державних гарантій;

7) удосконалення моніторингу діяльності страховиків і посилення контролю дотримання страховиками вимог щодо забезпечення платоспроможності, фінансової стійкості, розміру чистих активів, статутного капіталу та осіб, що мають значну частку капіталу страховиків;

8) розробка нормативної бази, що уможливує співпрацю страхових компаній та КУА у сфері управління активами страхових компаній;

9) розробка та реалізація заохочення для страховиків, що добровільно дотримуються у своїй діяльності стандартів прозорості та підвищених вимог до платоспроможності й впровадження міжнародних стандартів фінансової звітності;

10) запровадження стимулюючої податкової політики для розвитку особистого страхування, довгострокового страхування життя, зокрема інвестиційного, участі страховиків у системі недержавного пенсійного забезпечення, обов'язкового медичного страхування шляхом використання частки внесків із цих видів страхування на валові витрати юридичних осіб і вдосконалення оподаткування доходів фізичних осіб.

Реалізація наведених рекомендацій має зберегти та в середньостроковій перспективі зміцнити фінансовий потенціал страхового ринку України, що, своєю чергою, створить сприятливе підґрунтя для активізації інвестиційної активності страхових компаній у період посткризового відновлення.

Таким чином, держава повинна спрямовувати зусилля на розвиток страхової сфери та розширення інвестиційної діяльності страховика, що дасть змогу збільшити силу дії механізму стабілізації економіки страховими

компаніями в періоди економічної нестабільності. А впровадження запропонованих заходів щодо активізації інвестиційної діяльності страхових компаній у сучасну практику господарювання дасть змогу поліпшити їх фінансовий стан, забезпечити фінансову безпеку та розвиток [5, с. 121].

Для прикладу, усі види капіталів європейських страхових організацій можна розділити на три групи з точки зору їх ліквідності [4, с. 11]:

– земельна власність, іпотека, позики під поліси та під заставу – цінності, що складно реалізувати;

– цінні папери, ломбардні вимоги, векселі – цінності, які легко реалізувати;

– касова готівка та вклади на поточних рахунках – цінності, що мають вищу ступінь ліквідності.

Натомість традиційно вітчизняні страхові компанії інвестують кошти в банківські вклади, бо їх інвестиційна привабливість зумовлена досить високою ліквідністю і гарантованою доходністю. Інвестуючи кошти в депозити, страхова компанія не залучає для цього професійних посередників, не витрачає багато часу (умови депозитного договору є стандартними), а головне – банк є вигідним партнером на фінансовому ринку, завдяки якому пропонуються страхові послуги, зокрема страхування кредитних ризиків.

Своєю чергою, банк, в якому розміщуються кошти страхових резервів, повинен мати кредитний рейтинг, що відповідає інвестиційному рівню за національною шкалою. Але цієї вимоги страхові компанії не завжди дотримуються, зважаючи на те, що лише окремі банки мають такий рейтинг [6].

Важливою тенденцією, характерною для більшості промислово розвинених країн і сприяючою підвищенню економічної значущості страхового сектора, є зростаючий рівень диверсифікація діяльності страховиків. Компанії розширюють діапазон своїх операцій по таким важливим напрямкам [4, с. 12]:

1) Розвиток основного продуктового ряду шляхом пропонування клієнтам нових об'єктів страхування, підвищення привабливості умов страхових полісів. Так, компанії страхування життя останніми роками активно розвивають різні варіанти накопичувального страхування життя, що передбачають максимально гнучкий і зручний для клієнтів графік внесення страхових внесків, порядок виплати доходів (постійний, змінний), інструменти розміщення внесків конкретного клієнта (акції, облігації, інвестиційні паї і т. д.). Тим самим фінансові

умови і можливості інвестування засобів, які компанії зі страхування життя пропонують населенню, практично нічим не відрізняються від умов їх основних конкурентів – банків та інститутів спільного інвестування.

2) Освоєння суміжних, близьких до страхових продуктів, видів операцій. Особливо це стосується компаній зі страхування життя, які в даний час у всіх провідних країнах швидко нарощують об'єми продажів індивідуальних і групових ануїтетів із постійним і змінним доходом, розвивають програми медичного страхування і страхування від нещасних випадків, пропонують послуги з формування і управління пенсійними накопиченнями для приватних і корпоративних клієнтів.

3) Експансія в інші види фінансового бізнесу. У США і провідних країнах ЄС деякі найбільш крупні страхові компанії пішли шляхом максимальної універсалізації своєї діяльності за рахунок придбання непрофільного виду бізнесу – комерційних та інвестиційних банків (як наголошувалося вище, ще активніше розвивається протилежна тенденція – поглинання банками страхових компаній), фінансових компаній, організації інвестиційних і пенсійних фондів. Функціональна структура фінансових груп, що формуються таким чином, зазвичай включає первинний страховий підрозділ, бан-

ківський блок, а також підрозділ, що здійснює управління страховими активами і засобами різних фондів, які контролюються групами. Найбільшими у світі фінансовими конгломератами, створеними на основі страхових компаній, є: група Allianz, що включає другий за величиною банк Німеччини Dresdner Bank, ING Group (Нідерланди), Fortis (Бельгія), Metlife (США), State Farm (США).

Висновки з цього дослідження. Отже, питання управління фінансовими ресурсами є досить важливим в сучасних умовах.

Важливе значення при цьому займає власний капітал, який необхідно примножувати, але на його величину впливає безліч зовнішніх та внутрішніх факторів. Зокрема, до зовнішніх можна віднести соціальні, економічні, політичні та ін. І саме внутрішні чинники, на нашу думку залежать від належної уваги з боку фахівців, які відповідають за рівень менеджменту в певній страховій компанії. При цьому ключову роль у стабільності страхової компанії відіграє страховий портфель. Розуміння, забезпечення збалансованості страхового портфеля стає особливо актуальним. Страховий портфель являє собою основу, на якій базується вся діяльність страховика і яка визначає фінансову стійкість страхової компанії в цілому.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Братюк В. Сучасні аспекти й завдання страхового менеджменту / В. Братюк // Галицький економічний вісник. – Тернопіль : ТНТУ, 2014. – Т 47. – № 4. – С. 69–76.
2. Нацкомфінпослуг [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nfp.gov.ua/content/richni-zviti-nacskomfinposlug.html>.
3. Карлін М.І., Борисюк О.В. Управління державними фінансами : [навч. посіб.] / М.І. Карлін, О.В. Борисюк. – Луцьк : ПП Іванюк, 2013. – 273 с.
4. Пікус Р.В. Міжнародний досвід управління активами страхової компанії / Р.В. Пікус // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2010. – № 120. – С. 7–12.
5. Супрун Н.В. Нові підходи до управління капіталом страхових компаній / Н.В. Супрун // Вісник Криворізького економічного Інституту КНЕУ. – 2011. – № 2. – С. 120–124.
6. Шірінян Л.В. Страховий менеджмент : [конспект лекцій для студ. спеціальності 7.03050801, 8.03050801 «Фінанси і кредит» денної та заочної форм навчання] / Л. В. Шірінян. – К. : НУХТ, 2014. – 143 с.

УДК 369.06

Перестраховання як необхідна умова забезпечення фінансової стійкості та нормальної діяльності страховика

Галушак В.В.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фундаментальних та спеціальних дисциплін
Чортківського навчально-наукового інституту підприємництва і бізнесу
Тернопільського національного економічного університету

У статті розглянуто перестраховання та визначено його роль у формуванні цілісної системи забезпечення фінансової стійкості всіх суб'єктів ринку перестраховання та страхових компаній. Проаналізовано загальний стан розвитку ринку перестраховання в Україні з виходом його на якісно новий рівень розвитку. Виокремлено низку факторів, що гальмують розвиток ринку перестраховання в Україні, та запропоновано ідеї пошуку ефективних шляхів його вдосконалення.

Ключові слова: перестраховання, перестраховик, перестраховальник, фінансова стійкість, платоспроможність.

Галушак В.В. ПЕРЕСТРАХОВАНИЕ КАК НЕОБХОДИМОЕ УСЛОВИЕ ДЛЯ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ФИНАНСОВОЙ СТАБИЛЬНОСТИ И НОРМАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТРАХОВЩИКА

В статье рассмотрено перестрахование и определена его роль в формировании целостной системы обеспечения финансовой стабильности всех субъектов рынка перестрахования и страховых компаний. Проанализировано состояние общего развития рынка перестрахования в Украине с выходом его на качественно новый уровень развития. Выделен ряд факторов, которые тормозят развитие рынка перестрахования в Украине, и предложены идеи поиска эффективных путей его улучшения.

Ключевые слова: перестрахование, перестраховщик, финансовая устойчивость, платежеспособность.

Galushchak V.V. REINSURANCE AS A NECESSARY CONDITION OF FINANCIAL STABILITY ENSURING AND NORMAL ACTIVITY OF THE INSURER

The reinsurance and its role in the formation of an integral system of ensuring the financial stability of all subjects of the reinsurance market and insurance companies is determined in this article. The general condition of the reinsurance market development in Ukraine with its release to a qualitatively new level of development is analyzed here. A number of factors that inhibit the development of reinsurance market in Ukraine the article and suggested. The ideas of finding effective ways of its improvement are suggested in.

Keywords: reinsurance, reinsurer, financial stability, solvency.

Постановка проблеми у загальному вигляді. На сьогодні страхування належить до фінансових інститутів національної економіки, що розвиваються найдинамічніше, а під впливом розвитку ринкових відносин, відповідно, змінюється і характер страхової діяльності, що проявляється в появі нових страхових продуктів. Саме тому великого значення набувають питання захисту суб'єктів господарювання від наявних та потенційних загроз, забезпечення його стабільної фінансової, операційної та інвестиційної діяльності. Відповідно, цьому сприяє формування в Україні досконалого, фінансово стійкого страхового ринку, а це є важливим показником страховика по відношенню до виконання своїх фінансових зобов'язань за договорами страхування.

Розвиток страхового ринку України дуже тісно пов'язаний із процесом перестраховання, який забезпечує створення максимального портфеля ризиків, його збалансованість, додаткові можливості щодо інвестування страхових резервів, тому зростаючий попит на страхові послуги змушує вітчизняних перестраховиків розвивати свою діяльність у конкурентному середовищі шляхом підвищення якості страхових продуктів, розширення їх асортименту, зміцнення власної капітальної бази, поліпшення програм перестраховання, вдосконалення процедур і методів управління компанією. Всі ці заходи забезпечують досягнення головної мети існування будь-якої страхової компанії – своєчасного виконання в повному обсязі своїх фінансових зобов'язань перед страхувальником щодо сплати страхо-

вого відшкодування в разі настання події, яка передбачена договором страхування.

Процес розвитку національного ринку перестраховування безпосередньо залежить від розвитку загальної системи страхових відносин. Перестраховальна діяльність у цій системі відносин за своєю сутністю більш інтернаціональна, ніж будь-який вид діяльності, і є одним із найбільш дієвих, багатофункціональних та раціональних інструментів, здатних забезпечити стабільну діяльність страхової компанії [9, с. 128]. Зважаючи на це, постає завдання поєднати інтереси учасників вітчизняного ринку з можливістю отримати надійний перестраховальний захист на світових ринках, адже перестраховування дає можливість проводити як розміщення, так і прийняття ризиків у своїй країні та за її межами.

Сьогодні має місце тенденція зближення страхових та перестрахових ринків різних країн світу та уніфікації правил і вимог роботи на них. Даний процес дає змогу страховим компаніям використовувати можливості не тільки національного ринку перестраховування, місткості якого в більшості країн недостатньо для покриття великих ризиків, а й потенціал міжнародних перестраховиків.

Необхідність у перестраховуванні з кожним днем зростатиме через охоплення страхуванням дедалі більшої кількості великих специфічних ризиків, а також із виходом його на якісно новий рівень розвитку, формування цілісної системи забезпечення фінансової стійкості всіх суб'єктів ринку перестраховування та страхових компаній [11, с. 175].

Питання ефективності функціонування перестраховування в Україні як необхідної умови забезпечення фінансової стійкості, визначається багатьма складовими, зокрема обсягом власного та запозиченого капіталу, розміром страхових та інших резервів, якістю перестрахового захисту та деякими іншими, і залишається актуальним, обумовлюючи необхідність пошуку інструментів впливу на систему складових забезпечення фінансової стійкості страховика.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам перестраховування, виходу ринку перестраховування в Україні на якісно новий рівень, розвитку методологічних засад управління фінансовою стійкістю страхових компаній та дослідженню інструментів її забезпечення присвячено праці вітчизняних та зарубіжних учених: В. Базилевича [1], В. Бігдаша [2], О. Барановського, Д. Бланд, Н. Внукової, О. Гаманкової [3], О. Гвозденко,

О. Заруби [4], М. Мниха, С. Осадця [7], Н. Ткаченко [10], Л. Шірінян [11] та ін. Також значний внесок у дослідження становлення та розвитку перестраховування здійснено О. Козьменком [6], К. Пфайффером [9] та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Враховуючи дослідження науковців та узагальнивши наявні напрацювання щодо місця перестраховування в забезпеченні фінансової стійкості страхової компанії, можемо стверджувати, що деякі питання не знаходять свого належного висвітлення у вітчизняних наукових й практичних виданнях, а наявні публікації мають дещо узагальнений характер і не повною мірою відображають сутність та глибину проблеми. Саме тому дослідження процесів розвитку ринку перестраховування як необхідної умови забезпечення фінансової стійкості й нормальної діяльності страховика як із методологічної, так і з практичної точок зору вимагають глибоких теоретичних досліджень і системного аналізу.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є розкриття головних засад, місця і ролі перестраховування в забезпеченні фінансової стійкості страховика, а також визначення головних факторів, що гальмують розвиток ринку перестраховування в Україні та пошук ефективних шляхів його вдосконалення.

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах сучасної трансформації світової фінансової системи страхування залишається стратегічним видом економічної діяльності. Так, у більшості розвинутих країн страховий ринок є другим за розмірами активів після ринку банківських послуг та одним із найбільших сегментів ринку фінансових послуг за обсягом інвестиційної діяльності. Саме страхові операції дають можливість акумулювати та ефективно розподіляти фінансові ресурси, необхідні для відшкодування понесених страхувальниками збитків.

Варто зазначити, що при здійсненні операційної діяльності більшість страхових компаній не мають можливості створити збалансований портфель ризиків. Саме тому з метою вирівнювання обсягу відповідальності за прийнятими у страхування подіями та приведення у відповідність фінансових можливостей страхової компанії з масштабами страхового відшкодування і забезпечення фінансової стійкості страховика використовують операції перестраховування. Водночас перестраховування забезпечує не тільки фінансову стійкість стра-

хової компанії, а й сприяє захисту працівників компанії від звільнення, акціонерів – від неотримання винагороди у вигляді дивідендів, а держави – від втрати податкових надходжень [3, с. 19]. За допомогою перестрахування можна також створити збалансований страховий портфель та забезпечити рентабельність діяльності страхової компанії. Виходячи з цього, зазначимо, що перестрахування можна розглядати як у вузькому значенні – страхування одним страховиком іншого, так і у широкому – система економічних відносин, у процесі яких страховик, приймаючи на страхування ризики, визначену частину відповідальності за ними передає іншим страховикам резидентам або нерезидентам, які мають статус страховика або перестраховика, згідно із законодавством країни, в якій вони зареєстровані [6, с. 225].

Визначено, що перестрахування, забезпечуючи стабільне функціонування страхового ринку, здійснює суттєвий вплив і на інші взаємопов'язані ринки фінансових послуг. І вітчизняний перестраховий ринок має потенціал стати конкурентоспроможним, але для цього необхідне:

- нарощення статутного капіталу й іншого власного капіталу страхових і перестрахових компаній;
- розширення партнерської бази серед страхових і брокерських компаній різної спеціалізації;
- розширення географії роботи, проникнення на ринки країн Східної Європи;
- інтеграція у світовий перестраховий ринок та ін.

Необхідно зазначити, що перестрахування має визначальне значення для стабільного функціонування не тільки кожного з учасників

операції, але й економіки держави в цілому, тому ефективність проведення перестрахових операцій забезпечує перерозподіл ризиків як на внутрішньому ринку, так і за його межами, запобігаючи їх акумуляції всередині країни [5, с. 128].

Досягнення фінансової стійкості, збалансованості портфеля ризиків та рентабельності діяльності учасників перестрахових операцій неможливе без ефективного функціонування національного ринку перестрахування та взаємовигідного співробітництва його суб'єктів з міжнародними партнерами.

На вітчизняному ринку перестрахування переважно функціонують універсальні перестрахові компанії, які здійснюють операції як страхування, так і перестрахування. Це пов'язано з відсутністю ліцензування перестрахової діяльності і, як наслідок, необов'язковістю створення професійних перестрахових компаній. Крім того, український ринок перестрахування значно залежить від обсягу відповідальності за ризиками. У сучасних умовах недостатній рівень капіталу та фінансових ресурсів призводить до діяльності вітчизняних перестраховиків у ролі посередників, які передають ризики в ретроцесію суб'єктам закордонних ринків перестрахування [1, с. 249]. Неспроможність вітчизняних перестраховиків одноосібно виконувати зобов'язання за значними ризиками призводить до функціонування на українському ринку перестрахування перестраховиків-нерезидентів та об'єднань страхових і перестрахових компаній.

Як бачимо, операції вихідного перестрахування у 2015 р. порівняно з аналогічним періодом 2014 р. збільшилися з 1 268,7 млн. грн. до 1 613,1 млн. грн. за рахунок збільшення на

Таблиця 1

Основні показники перестрахової діяльності та їх динаміка

	2014р.	2015р.	Темпи приросту	
			млн. грн.	%
Сплачено на перестрахування, у тому числі:	1268,7	1613,1	344,4	27,1
- перестраховикам-резидентам	942,5	1097,3	154,8	16,4
- перестраховикам-нерезидентам	326,2	515,8	189,6	58,1
Виплати, компенсовані перестраховиками, у тому числі:	123,5	245,9	122,4	99,1
- перестраховиками-резидентами	15,8	21,8	6,0	38,0
- перестраховиками-нерезидентами	107,7	224,1	116,4	108,1
Отримані страхові премії від перестраховувальників-нерезидентів	-28,1	7,5	35,6	-126,7
Виплати, компенсовані перестраховувальникам-нерезидентам	3,7	0,5	-3,2	-86,5

154,8 млн. грн. перестраховання всередині країни та збільшення на 189,6 млн. грн. операцій із перестраховання зі страховиками-нерезидентами. Відповідно, у 2015 р. порівняно з аналогічним періодом 2014 р. збільшилась частка перестраховання ризиків у нерезидентів з 25,7% до 32,0% за рахунок зменшення частки вихідного внутрішнього перестраховання з 74,3% до 68,0% [7].

Здебільшого перестраховики-нерезиденти займаються активним перестрахованням, тобто прийняттям та подальшим перерозподілом ризиків вітчизняних страхових і перестрахових компаній. Зважаючи на той факт, що закордонним компаніям передаються в перестраховання найбільші за обсягами ризику з незначною ймовірністю настання страхового випадку, вітчизняний ринок перестраховання втрачає значні суми премій.

Можна стверджувати, що в Україні механізм перестраховання використовується майже всіма страховими компаніями, але його застосування з метою ефективного управління фінансовою стійкістю здійснюється обмеженою кількістю страховиків. Це обумовлено не тільки стратегічними напрямками відносно інструментів забезпечення фінансової стабільності страховиків, а, безперечно, і слабким розвитком вітчизняного ринку перестраховання.

Відомо, що за договорами перестраховання ризиків за 2014 р. українські страховики (цеденти, перестраховувальники) сплатили часток страхових премій 9 704,2 млн. грн., а за 2013 р. – 8 744,8 млн. грн., з яких:

- перестраховикам-нерезидентам – 1 530,5 млн. грн., що на 6,4% менше порівняно з 2013 р. (за 2013 рік – 1 634,4 млн. грн.);
- перестраховикам-резидентам – 8 173,7 млн. грн., що на 15,0% більше порівняно з відповідним показником 2013 р. (за 2013 рік – 7 110,4 млн. грн.).

Також загальна сума часток страхових виплат, компенсованих перестраховиками, за 2014 р. становила 640,9 млн. грн. (за 2013 р. – 486,7 млн. грн.), у тому числі компенсовано:

- перестраховиками-нерезидентами – 468,5 млн. грн. (за 2013 р. – 401,5 млн. грн.);
- перестраховиками-резидентами – 172,4 млн. грн. (за 2013 р. – 85,2 млн. грн.).

На збільшення операцій вихідного перестраховання за 2014 р. вплинуло збільшення на 15,0% перестраховання всередині країни. При цьому на 6,4% зменшились операції з перестраховання зі страховиками-нерезидентами. Своєю чергою, на збільшення частки

вихідного перестраховання за I квартал 2015 р. вплинуло збільшення на 154,8 млн. грн. перестраховання всередині країни та збільшення на 189,6 млн. грн. операцій із перестраховання зі страховиками-нерезидентами [7].

Слід відзначити, що водночас активізувати та збільшити обсяги проведення операцій на ринку перестраховання можна за рахунок діяльності перестрахових брокерів. Такі спеціалізовані посередницькі організації з широкою базою даних про учасників як вітчизняного, так і закордонного ринку перестраховання спроможні надати послуги з розміщення та прийняття ризику за найбільш прийнятних умов і забезпечити виконання учасниками перестраховання взятих на себе зобов'язань. Саме тому розміщення значних за розмірами ризиків як у межах національного ринку, так і за участю закордонних страхових і перестрахових компаній частіше за все відбувається із залученням перестрахових брокерів. Перестрахові брокери розглядаються як юридичні особи, що здійснюють за винагороду посередницьку діяльність у перестрахованні від свого імені на підставі брокерської угоди зі страховиком, що має потребу в перестрахованні [5, с. 80].

Діяльність посередників на ринку перестраховання відіграє визначальну роль, оскільки одноосібно страховику розмістити специфічний ризик, для якого характерна висока вартість, рідкість появи на ринку та розміщення якого може проводитись тільки на спеціалізованих ринках, самому цеденту або ретроцеденту виявляється дуже важко. Необхідно також зазначити, що для зміцнення конкурентних позицій вітчизняних перестраховиків потрібно вирішити такі завдання:

- розширити ринок перестраховання за рахунок упровадження нового страхового продукту;
- переглянути існуючий норматив ліміту власного утримання страховика;
- удосконалити режим оподаткування страхової та перестраховальної діяльності.

У сучасних умовах український ринок перестраховання знаходиться на початковому етапі розвитку. Особливо гостро постають проблеми ефективного регулювання і правового забезпечення діяльності учасників ринку, якості та різновидів пропонованих перестрахових послуг, низької капіталізації і місткості та проблем інфраструктурного характеру. Своєю чергою, подальший розвиток перестрахових операцій в Україні буде пов'язаний із формуванням відповідного правового поля діяльності суб'єктів перестрахових операцій.

Нормативно-правові акти, які регламентують перестрахову діяльність, повинні бути не тільки розроблені спільними зусиллями державних органів і саморегульованих організацій ринку та прийняті законодавчими органами влади, але й обов'язково виконуватись всіма суб'єктами ринку [6, с. 223].

Створення професійних перестрахових компаній, які володітимуть значними обсягами ліквідних активів, також виступає пріоритетним напрямом розвитку вітчизняного перестрахового ринку. Формування ринку професійних перестраховиків надасть можливість вирішити не тільки проблеми, пов'язані з якістю і спектром пропонованих послуг та збільшенням місткості ринку, а й підвищити гарантованість виконання взятих на себе зобов'язань та вчасності здійснення страхових виплат. Саме винятковість здійснення перестрахових операцій, яка властива професійним перестраховикам, та необхідність значних фінансових ресурсів для проведення перестрахових операцій і є інструментом вирішення багатьох існуючих проблем ринку перестраховування.

Серед цілісної системи критеріїв щодо забезпечення фінансової стійкості страхової компанії можемо виділити: проведення врівноваженої тарифної політики; досягнення збалансованості страхового портфелю; оптимальну інвестиційну політику; високий рівень

платоспроможності [3, с. 20]. Зазначимо також, що розвиток національного перестрахового ринку та його інтеграція в міжнародний простір є необхідною умовою збільшення місткості вітчизняного ринку перестраховування та забезпечення стабільності функціонування страховиків.

Висновки з цього дослідження. Отже, подальший розвиток перестраховування та його перетворення на дієвий елемент фінансової системи, який здатен збільшити інвестиційний потенціал, покращати добробут, примножити багатство нації, повинен базуватися на ефективному механізмі регулювання фінансового стану страховиків. Роль операцій перестраховування зростає в процесі концентрації капіталу в промисловій та фінансовій сферах, як наслідок – збільшення вартості об'єктів страхування, розширення видів страхових послуг та випереджаючі темпи зростання потреб в розмірах страхового покриття над нарощенням статутного капіталу й страхових резервів компаній. А збереження високого рівня фінансової стійкості та платоспроможності страхових компаній є основою як виконання їх зобов'язань перед клієнтами, так і досягнення економічної безпеки держави. Також взаємовигідна співпраця всіх учасників перестрахових операцій у результаті призведе до покращання фінансової стійкості кожного з них.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Базилевич В.Д. Страховий ринок України / В.Д. Базилевич. – К. : Знання, КОО, 1998. – 374 с.
2. Бігдаш В.Д. Страхування : [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / В.Д. Бігдаш. – К. : МАУП, 2006. – 448 с.
3. Гаманкова О.О. Фінансова стійкість та платоспроможність страхової організації / О.О. Гаманкова // Вісник КНУ ім. Тараса Шевченка. Серія «Економіка». – 2007. – Вип. 94–95. – С. 18–23.
4. Заруба О.Д. Страхова справа : [підручник] / О.Д. Заруба. – К. : Знання, КОО, 1998. – 321 с.
5. Кнейслер О.В. Прагматизм функціонування перестрахових брокерів в Україні / О.В. Кнейслер // Науковий вісник УНУ. Серія «Економіка». – 2012. – Вип. 3(37). – С. 80–84.
6. Козьменко О.В. Страховий і перестраховий ринки в епоху глобалізації : [монографія] / О.В. Козьменко, С.М. Козьменко, Т.А. Васильєва. – Суми, 2011. – 388 с.
7. Осадець С.С. Страхування : [підручник] / Кер. авт. колективу і наук. ред. С.С. Осадець ; вид. 2-ге, перероб. і доп. – К. : КНЕУ, 2002. – 599 с.
8. Підсумки діяльності страхових компаній України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://forinsurer.com.ua>.
9. Пфайффер К. Введение в перестрахование / К. Пфайффер. – М. : Анкил, 2002. – 328 с.
10. Ткаченко Н.В. Розвиток перестраховування як важіль забезпечення фінансової стійкості страховиків / Н.В. Ткаченко // Фінанси України. – 2007. – № 3. – С. 118–123.
11. Шірінян Л.В. Фінансова надійність і фінансова стійкість страховиків / Л.В. Шірінян // Актуальні проблеми економіки. – 2007. – № 9. – С. 173–179.

Проблеми фінансового забезпечення аграрного сектору

Горин В.П.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансів імені С.І. Юрія
Тернопільського національного економічного університету

Варемчук І.В.

завідувач сектором розвитку сільської місцевості, регулювання відносин власності,
функціонування аграрного ринку, правового та організаційно-кадрового
забезпечення управління агропромислового розвитку
Сокальської районної державної адміністрації Львівської області

Статтю присвячено розкриттю особливостей формування об'ємно-структурних параметрів фінансових ресурсів аграрного сектору економіки. Проаналізовано причини зниження ролі кредитних ресурсів в інвестуванні аграрного сектору, вказано на недоліки бюджетного фінансування галузі. Розроблено рекомендації щодо диверсифікації методів фінансування аграрного сектору і підвищення ефективності його бюджетної підтримки.

Ключові слова: фінансове забезпечення, аграрний сектор, фінансові ресурси, видатки бюджету, бюджетні програми.

Gorin V.P., Varemchuk I.V. ПРОБЛЕМЫ ФИНАНСОВОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ АГРАРНОГО СЕКТОРА

Статья посвящена раскрытию особенностей формирования объемно-структурных параметров финансовых ресурсов аграрного сектора экономики. Проанализированы причины снижения роли кредитных ресурсов в инвестировании аграрного сектора, отмечены недостатки бюджетного финансирования отрасли. Разработаны рекомендации по диверсификации методов финансирования аграрного сектора и повышению эффективности его бюджетной поддержки.

Ключевые слова: финансовое обеспечение, аграрный сектор, финансовые ресурсы, расходы бюджета, бюджетные программы.

Horyn V.P., Varemchuk I.V. PROBLEMS OF FINANCIAL SUPPORT OF AGRICULTURAL SECTOR

The article deals with the features of volume and structure formation of the agricultural sector financial resources. The reasons of reducing the role of credit resources in agricultural sector investing are analyzed and the shortcomings of the agricultural sector budget financing are indicated. Recommendations for diversification of financing methods of the agricultural sector and for improvement of its budgetary support efficiency are given.

Keywords: financial providing, agriculture, financial resources, budget expenditures, budget programs.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Необхідність забезпечення продовольчої безпеки нашої країни вимагає раціонального використання природо-ресурсного потенціалу аграрного сектору і підвищення його конкурентоспроможності. Розбудова ефективного сільського господарства є невід'ємною складовою частиною розвитку соціально орієнтованої економіки країни, формування цивілізованого аграрного ринку, входження країни до світового економічного простору. Більш того, розвиток аграрного сектору в Україні є одним із головних чинників, який визначає рівень життя сільського населення та ступінь соціально-економічного розвитку сільських громад у цілому.

Належний розвиток та підвищення конкурентоспроможності сільського господарства не можливі без відповідного фінансового підґрунтя, оскільки аграрний сектор належить

до найбільш ресурсномістких галузей національної економіки, характеризується значною тривалістю виробничого циклу, суттєвим періодом обертання коштів. З огляду на це, однією з найважливіших передумов стабільного розвитку галузі є забезпечення притоку довгострокових фінансових ресурсів, оскільки власні ресурси аграрних підприємств зазвичай обмежені. Особливо актуальна ця проблема для дрібних виробників, оскільки зміцнення їх фінансового становища та підвищення виробничих показників матиме не лише економічні, але й вагомні соціальні наслідки. Усе це вимагає ґрунтовного вивчення практики фінансового забезпечення аграрного сектору, пошуку дієвих методів та інструментів мобілізації фінансових ресурсів для його потреб задля досягнення її сталого розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми фінансового забезпечення

аграрного сектору нині перебувають на вістрі наукових інтересів і відображені у працях як зарубіжних, так і вітчизняних учених. Серед останніх робіт з цієї проблематики доцільно відзначити праці Д. Міщенко [1], С. Коваль [2], О. Радченка [3], присвячені питанням державної підтримки аграрного сектору; В. Гмирі [4], В. Попова [5], Н. Радух [6] із питань кредитування сільськогосподарських підприємств і впровадження альтернативних механізмів їх фінансування.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну розробленість цієї проблематики, в умовах динамічної зміни макроекономічного середовища, впровадження реформ у всіх сферах суспільного і економічного життя, питання формування належного фінансового забезпечення підприємств аграрної галузі залишається відкритим і потребує уваги з боку науковців та практиків. Зокрема, й досі залишаються невирішеними проблеми обмеженої доступності кредитних ресурсів для дрібних сільськогосподарських підприємств, низької ефективності механізмів державної фінансової підтримки галузі, впровадження інноваційних методів кредитування потреб аграрного сектору.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті полягає у розкритті специфіки фінансового забезпечення аграрної галузі, ідентифікації проблем у цій сфері та обґрунтуванні напрямів їхнього вирішення в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Об'ємно-структурні параметри фінансового забезпечення аграрної галузі України впродовж останніх років характеризуються динамічними змінами. Сукупний капітал підприємств агропромислового комплексу за 2010–2014 рр. збільшився з 149,5 млрд. грн. до 390,6 млрд. грн., або в 2,6 рази (табл. 1).

Обсяги власних фінансових ресурсів підприємств галузі за цей період зросли в 2,3 рази – до 163,9 млрд. грн., тоді як зобов'язання – в 2,9 рази – до 226,7 млрд. грн. Особливо швидкими темпами підприємства аграрної галузі України нарощують обсяги поточних зобов'язань: у 2014 р. вони збільшились порівняно з показником 2009 р. в 3,2 рази – до 163,6 млрд. грн.

Примітно, що динаміка обсягів та структурні параметри фінансових ресурсів аграрного сектору тісно кореспондують із показниками макроекономічної динаміки – найвищі темпи зростання сукупного капіталу підприємств галузі та найвища питома вага в ньому власних коштів були характерні для періоду стабілізації економіки в 2011–2012 рр., натомість в умовах рецесії темпи нарощування власного капіталу різко знижуються. Для прикладу, якщо в 2010–2012 рр. щорічний приріст власного капіталу підприємств аграрного сектору складав 1,2–1,3 рази, то в 2013–2014 рр. – лише 5,8% та 4,5%, відповідно. Погіршенням характеризується і структура позичених коштів: упродовж останніх років спостерігається поступальне посилення поточного характеру зобов'язань – якщо в 2009 р. у підприємств аграрної галузі на поточні банківські кредити, кредиторську заборгованість та інші короткострокові зобов'язання припадало 66,7% позиченого капіталу, то в 2014 р. – уже 72,2%. На нашу думку, цю тенденцію можна пов'язати з тим, що в умовах нестабільної суспільно-політичної та економічної ситуації підприємства аграрного сектору вирішили відкласти реалізацію інвестиційних програм і, відповідно, залучення довгострокових позик до кращих часів. Це, серед іншого, підтверджує також і негативна динаміка капітальних інвестицій у галузь сільського, лісового та рибного господарства на фоні нарощування обсягів довго-

Таблиця 1
Показники капіталу підприємств аграрного сектору економіки в Україні в 2009–2014 рр.
(станом на кінець року), млрд. грн.

Показники	2009	2010	2011	2012	2013	2014	Приріст/падіння 2014/2009 рр.	
							млрд. грн.	%
Власні кошти	72,22	90,39	124,21	148,15	156,82	163,93	91,71	126,99
Довгострокові зобов'язання	25,73	25,22	32,48	35,34	43,10	63,06	37,33	145,08
Поточні зобов'язання	51,59	55,19	71,62	93,16	113,18	163,62	112,03	217,15
Сукупний капітал	149,54	170,80	228,31	276,65	313,10	390,61	241,07	161,21

Джерело: складено за даними [7; 8]

і короткострокових зобов'язань: якщо за 2009–2012 рр. капітальні інвестиції в галузь збільшились у 1,9 рази – до 19,2 млрд. грн., то впродовж 2013–2014 рр. вони знизились до 18,5–18,6 млрд. грн. щорічно [7; 8], з яких 2/3 було спрямовано на придбання машин та обладнання. Лише зі стабілізацією політичної ситуації та проведенням низки реформ, спрямованих на дерегуляцію аграрного сектору, динаміка капітальних інвестицій суттєво поліпшилась. Так, за 2015 р. обсяг капітальних інвестицій у сільське, лісове та рибне господарство зріс на третину – до 27,9 млрд. грн. [9], з яких більшу частину становили власні кошти підприємств.

Понад 4/5 сукупного обсягу поточних зобов'язань підприємств аграрного сектору складає поточна кредиторська заборгованість та інші зобов'язання, тоді як на короткострокові банківські позики припадає лише близько 16–17%. Утім, упродовж останніх років спостерігається швидке нарощування підприємствами аграрної галузі короткострокових банківських кредитів: якщо в 2010 р. заборгованість за ними складала 8,2 млрд. грн., то в 2014 р. – уже 27,6 млрд. грн.; особливо швидке зростання залишків заборгованості за короткостроковим банківським кредитуванням спостерігалось упродовж 2012–2014 рр. – у 2,3 рази, або на 15,5 млрд. грн.

Головною причиною, яка стримує підвищення ролі кредитних коштів у формуванні фінансових ресурсів підприємств аграрної галузі, є надмірно висока вартість цього джерела фінансування. Примітно, що в Україні процентні ставки за кредитами для сільськогосподарських підприємств стабільно перевищують рівень вартості кредитних ресурсів по економіці в цілому. Так, у 2012–2015 рр. середньозважена процентна ставка (у річному численні) за новими кредитами нефінансовим корпораціям становила в середньому 14,1–14,8%, тоді як для підприємств сільського, лісового та рибного господарства – від 15,2% до 20,2%. Аналогічна ситуація спостерігалась і на початку 2016 р.: якщо середня ставка за новими кредитами в цілому по економіці у лютому становила 16,4%, то для сільськогосподарських підприємств – 19,8%, у тому числі за кредитами в гривні – 22,4%, в іноземній валюті – 11,2% [10]. При цьому процентні ставки за кредитами в гривні для малих сільськогосподарських підприємств можуть сягати 40%, а доступність позик в іноземних валютах обмежена через більш жорсткі вимоги до позичальників. Як наслідок, до 75%

компаній аграрної галузі відзначають незадовільний доступ до фінансування та визнають його головною перешкодою для свого подальшого розвитку [11, с. 60].

В основі високої вартості кредитних ресурсів для аграрної галузі лежить цілий комплекс причин: по-перше, відсутність у більшості підприємств стійких довгострокових пасивів (через дію мораторію на продаж земельних ресурсів); по-друге, відсутність у значного числа виробників ліквідної застави (зазвичай нерухоме та рухоме майно сільськогосподарських підприємств сильно зношене і не має достатньої вартості; водночас аграрна продукція з низки причин вважається ризиковим об'єктом застави), тоді як вітчизняні банківські установи практикують оформлення застави, яка в кілька разів перевищує суму самої позики; по-третє, складність прогнозування фінансових результатів діяльності агровиробників через їх високу залежність від природно-кліматичних умов та періодичні різкі коливання цінової кон'юнктури (ціни на продукції сільського господарства можуть коливатись у рамках економічного циклу в кілька разів), що підвищує ризик банківського кредитування аграрного сектору; по-п'яте, відсутність розроблених критеріїв і методик оцінювання кредитоспроможності позичальника з урахуванням специфіки галузі [5].

Важливим джерелом фінансового забезпечення аграрної галузі виступають кошти бюджетів усіх рівнів. Вони спрямовуються на потреби сільського господарства в таких формах: кошторисне фінансування (фінансування установ та організацій, які реалізують урядову політику в аграрній сфері); фінансування бюджетних програм; державні субсидії, субвенції, дотації та інші державні трансферти [2, с. 26]. Разом із тим, практика показує, що обсяги фінансування аграрного сектору економіки залишаються майже не змінними, а масштаби спрямування бюджетних коштів у розрізі цільових програм характеризуються високим ступенем мінливості. Якщо в 2012 р. видатки Державного бюджету України на потреби сільського, лісового та рибного господарства склали 7,37 млрд. грн., то у 2014 р. – лише 5,76 млрд. грн. При цьому спостерігається нераціональна структура цих видатків, близько половини з яких складають витрати на утримання управлінських структур в аграрній галузі та реалізацію бюрократичних процедур. Так, видатки бюджету за бюджетною програмою «Керівництво та управління у сфері ветеринарної медицини» за 2009–2014 рр. зросли

у 2,5 рази – до 0,29 млрд. грн.; «Організація та регулювання діяльності установ в системі ветеринарної медицини» – в 1,7 рази – до 1,66 млрд. грн.; «Керівництво та управління у сфері земельних ресурсів» – в 1,3 рази – до 0,47 млрд. грн. Таким чином, у 2014 р. понад 2,8 млрд. грн. із 5,8 млрд. грн. сукупних бюджетних видатків на сільське господарство становили видатки на здійснення наглядових та контролюючих функцій бюджетними установами в системі Міністерства аграрної політики та продовольства України. Можна погодитись з аргументами Д. Міщенка, що інвестиції в дорадчі послуги, освіту, сільську інфраструктуру, інфраструктуру із забезпечення санітарного та фіто-санітарного благополуччя приносять довгострокові вигоди для аграрного сектору [1, с. 38], однак, як показує практика, надміру розгалужена мережа контролюючих структур у поєднанні зі збереженням численних бюрократичних процедур створюють сприятливе середовище для поширення корупції, що аж ніяк не сприяє розвитку аграрної галузі. Враховуючи такі вітчизняні реалії, заходи бюджетної підтримки сільського господарства у формі субсидій та дотацій, пов'язаних із виробництвом продукції, на нашу думку, є більш доречними.

Видатки за цільовими програмами, які можна зарахувати до заходів із прямої фінансової підтримки розвитку сільського господарства майже не збільшились. Так, фінансування програми «Бюджетна тваринницька дотація та державна підтримка виробництва продукції рослинництва» у 2014 р. склало 0,37 млрд. грн., що всього на 0,5% перевищує показник 2009 р. Видатки на заходи з фінансової підтримки підприємств агропромислового комплексу в 2014 р. сукупно склали 0,26 млрд. грн., тоді як у 2009 р. лише за програмою зде-

шевлення кредитів для аграрних виробників із бюджету було виділено 0,37 млрд. грн., а в 2008 році – 1,02 млрд. грн. Зауважимо, що в 2014 р. на ці потреби було виділено всього 23,1 млн. грн.

Різке зменшення видатків бюджету спостерігалось також за бюджетною програмою «Державна підтримка розвитку хмелярства, закладення молодих садів, виноградників та ягідників і нагляд за ними»: якщо в 2009 р. на її виконання було виділено 0,34 млрд. грн., то в 2014 р. – лише 43,9 млн. грн. [12]. У 2012–2014 рр. було припинено виконання бюджетної програми фінансової підтримки фермерства, з 2014 р. зупинилось виділення коштів бюджету для фінансування заходів в аграрному секторі на умовах фінансового лізингу. У 2014 р. на збільшення статутного капіталу НАК «Украгролізинг» для закупівлі технічних засобів для агропромислового комплексу з подальшою передачею їх на умовах фінансового лізингу було передбачено фінансування лише зі спеціального фонду бюджету в обсязі 29,6 млн. грн., що втричі менше, ніж у 2009 р. На думку експертів, через відставання розвитку системи аграрної логістики від потреб ринку втрати продукції сягають до 1/3 від річного обсягу виробництва агропромислового комплексу. Це дає підстави стверджувати про непослідовність політики державної фінансової підтримки аграрної галузі та її недостатню ефективність. Серед іншого, підтвердженням цьому є практично повна відсутність залежності між динамікою виробництва в галузі та видатками бюджетів усіх рівнів на її потреби (табл. 2), встановлена за результатами розрахунку коефіцієнтів кореляції та моделювання регресії між відповідними показниками.

Акцентуючи увагу на причинах низької ефективності видатків бюджету на стимулю-

Таблиця 2

Динаміка виробництва у галузі сільського, лісового та рибного господарства і відповідних видатків зведеного бюджету України в 2009–2015 рр., млрд. грн.

Показники	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
ВВП по галузі сільського, лісового та рибного господарства (у фактичних цінах)	65,76	80,39	106,56	109,79	128,74	161,15	236,00
Зміна реального обсягу ВВП по галузі сільського, лісового та рибного господарства, %	-2,00	-1,00	19,40	-4,00	13,00	2,30	-4,70
Видатки зведеного бюджету на сільське, лісове та рибне господарство	6,29	7,33	7,64	7,49	7,71	5,87	5,78

Джерело: складено за даними [12; 13]

вання розвитку аграрної галузі, насамперед доцільно відзначити недостатність обсягів фінансування і розмитість пріоритетів у виділенні коштів. На думку окремих експертів, обсяги бюджетних коштів, які спрямовує держава на стимулювання аграрного виробництва, покривають тільки половину від необхідної потреби [3, с. 208], а їхній розподіл між бюджетними програмами здійснюється з використанням методик, базованих на кількісних параметрах та позбавлених зв'язку з результативністю використання коштів [2, с. 29]. До числа інших недоліків діючої моделі бюджетної підтримки аграрного сектору зараховують прорахунки у розробці цільових бюджетних програм, які нерідко не мають механізмів реалізації запланованих завдань; відсутність дієвого контролю цільового використання виділених коштів; нестабільність та значні коливання обсягів фінансування окремих програм у розрізі років; низьку інноваційну та інвестиційну спрямованість заходів бюджетної підтримки галузі сільського господарства та ін.

Вагомим недоліком вітчизняної практики державного стимулювання аграрного сектору є також те, що наразі практично згорнута реалізація заходів, спрямованих на підтримку дрібних сільськогосподарських підприємств, які відчувають найбільший дефіцит фінансових ресурсів. Відтак, спостерігається монополізація аграрного виробництва, формування крупних агрохолдингів, які поступово витісняють із ринку дрібних виробників. Хоча з точки зору підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва це рух у правильному напрямку, однак за таких обставин марно очікувати, що зростання виробничих показників в аграрному секторі економіки призведе до поліпшення соціально-економічного становища сільського населення, матиме позитивний вплив на умови його життя та розвиток сільських територій.

Висновки з цього дослідження. Перспективи вдосконалення фінансового забезпечення аграрного сектору вітчизняної економіки, на нашу думку, лежать насамперед у площині забезпечення доступності кредитування для дрібних сільськогосподарських виробників, а також підвищення ефективності видатків бюджету. Щодо останнього, то його, на наше переконання, можна досягти за рахунок скорочення адміністративних витрат та витрат на бюрократичні процедури, які лише продукують корупцію в галузі, та спрямування вивільнених коштів на виконання бюджетних програм, які передбачають пряму

чи опосередковану фінансову підтримку підприємств агропромислового комплексу. Втім, такі заходи не гарантують рівного доступу до фінансових ресурсів для аграрних підприємств різного розміру. Як справедливо зазначають експерти, програма часткового здешевлення кредитів банків практично недоступна для дрібних сільськогосподарських виробників, як і програми компенсації витрат на будівництво тваринницьких комплексів та ін. Через надміру високу вартість кредитних ресурсів бюджетні кошти, виділені на компенсацію вартості банківських кредитів, збагачують власників комерційних банківських установ, слабко впливаючи на інвестиційні можливості аграрних підприємств.

З огляду на наявні бюджетні обмеження та проблеми реалізації програми здешевлення банківських позик, необхідно розвивати альтернативні механізми фінансування аграрного сектору (лізинг, факторинг та ін.), а також сприяти модернізації власне банківського кредитування у напрямі посилення його цільового характеру. У цьому ракурсі перспективними формами кредитування аграрної галузі, на нашу думку, виступають проектно-і мезонін-фінансування, а також перед- та постекспортне фінансування. Поширене в зарубіжних країнах проектно фінансування в Україні практикує невелика кількість фінансових установ. Воно передбачає довгострокове кредитування інвестиційних проектів, за умовами якого об'єктом забезпечення за кредитом виступають доходи від реалізації проекту. Попри ускладнену процедуру оформлення кредиту перевага проектного фінансування полягає у нижчому рівні ризику кредитування для фінансової установи та, відповідно, нижчій вартості кредитних ресурсів для позичальника.

Перспективною формою кредитування сільськогосподарських виробників, які вичерпали можливості залучити банківські позики через відсутність застави або ж прагнуть залучити довгострокові ресурси, є мезонін-фінансування. Воно поєднує ознаки як боргового фінансування, так і прямих інвестицій та являє собою схему залучення коштів без входження кредитора до капіталу компанії, але з можливістю такого кроку в майбутньому на заздальгідь обумовлених умовах. До переваг мезонін-фінансування також зараховують широкі можливості щодо вибору форми погашення заборгованості, ліберальні вимоги до капіталізації компанії, збереження управлінської незалежності та ін. [14, с. 31]. Однак

через перерозподіл ризику на користь кредитора воно характеризується порівняно високою вартістю та прийнятне для підприємств, які реалізують інноваційні проекти. Натомість низька вартість ресурсів, гнучкість умов фінансування та його довгостроковий характер притаманні для перед- та постекспортного фінансування, яке, зважаючи на високі темпи росту аграрного експорту, має в Україні значні перспективи.

Вагомим недоліком вищезазначених форм кредитування є те, що вони більшою мірою доступні для великих агрокомпаній зі стійким фінансовим становищем. Натомість дієвим механізмом фінансової підтримки дрібних виробників аграрної галузі є стимулювання кооперативного руху в галузі сільського господарства. Такі кооперативи дали б можливість ефективно концентрувати зусилля дрібних фермерів та одноосібників не лише в царині виробництва, але й просуванні та переробці власної продукції, а також у питаннях залучення капіталу,

реалізації інвестиційних проектів через розширення можливостей щодо гарантування повернення позик [15]. Розробка відповідної бюджетної програми стимулювання сільськогосподарської кооперації та її належне фінансування дало б можливість не лише підтримати розвиток дрібних виробників, але й позитивно позначилось на рівні життя сільського населення та розвитку сільських громад.

Звісно, впровадження нових програм бюджетного стимулювання галузі сільського господарства не є панацеєю від вирішення всіх проблем галузі. Для забезпечення її поступального розвитку необхідний цілий комплекс заходів, спрямованих на дерегуляцію діяльності суб'єктів господарювання аграрного сектору, усунення бюрократичних перепон, розвиток кооперації в сільському господарстві, оптимізацію режиму оподаткування галузі, формування мережі спеціалізованих кредитних установ в аграрній сфері та ін.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Міщенко Д.А. Удосконалення системи державної фінансової підтримки сільського господарства України / Д.А. Міщенко // *Агросвіт*. – 2015. – № 18. – С. 36–40.
2. Коваль С.Л. Прагматика бюджетного фінансування розвитку сільського господарства / С.Л. Коваль // *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Економіка». – 2010. – Вип. 13. – С. 23–30.
3. Радченко О.Д. Напрями державної фінансової підтримки сільського господарства України / О.Д. Радченко // *Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету*. Серія «Економічні науки». – 2013. – № 1(3). – С. 207–214.
4. Гмиря В.П. Особливості фінансово-кредитного механізму фінансування сільськогосподарських підприємств Черкаської області / В.П. Гмиря // *Інноваційна економіка*. – 2012. – Вип. 3. – С. 249–252.
5. Попов В. Сучасні особливості фінансового забезпечення сільського господарства / В. Попов // *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету*. – 2012. – Вип. 22(2). – С. 163–169 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.kntu.kr.ua/doc/zb_22\(2\)_ekon/stat_20_1/27.pdf](http://www.kntu.kr.ua/doc/zb_22(2)_ekon/stat_20_1/27.pdf).
6. Радух Н. Тенденції альтернативного фінансування сільського господарства / Н. Радух // *Вісник Донецького національного університету*. Серія «Економіка і право». – 2015. – Вип. 1. – С. 296–301.
7. Діяльність суб'єктів господарювання за 2014 рік : статистичний збірник. – К. : Державна служба статистики України, 2015. – 437 с.
8. Діяльність суб'єктів господарювання за 2011 рік : статистичний збірник. – К. : Державна служба статистики України, 2012. – 445 с.
9. Капітальні інвестиції у сільське господарство збільшилися на 27,1%, – Олексій Павленко // *Веб-портал Міністерства аграрної політики та продовольства України* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://minagro.gov.ua/node/20537>.
10. Грошово-кредитна статистика: Процентні ставки за 2012–2016 рр. // *Веб-портал Національного банку України* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=71195.
11. Політика щодо інвестування у сільське господарство: Україна. Звіт за підсумками Проекту ОЕСР «Стратегія секторної конкурентоспроможності для України». – К. : OECD Eurasia Competitiveness Programme, 2015. – 92 с.
12. Звітність про виконання бюджетів за 2009–2014 рр. // *Веб-портал Державної казначейської служби України* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=146477>.

13. Національні рахунки: ВВП за 2009–2015 рр. // Веб-портал Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
14. Лурье В. Мезонинное финансирование: международный опыт и российская практика / В. Лурье, Е. Мелихов // Слияния & Поглощения. – 2013. – № 4. – С. 30–35.
15. Гончаренко В. Кредитна кооперація: збудуємо нову фінансову інфраструктуру села / В. Гончаренко // Дзеркало тижня. – 2006. – 25 серпня [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://gazeta.dt.ua/ECONOMICS/kreditna_kooperatsiya_zbuduemo_novu_finansovu_infrastrukturu_sela.html.

УДК 336.71

Чинники формування власного капіталу банків України

Онищенко Ю.І.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри банківської справи
Одеського національного економічного університету

Гребенщикова Т.С.

студентка кредитно-економічного факультету
Одеського національного економічного університету

У статті проведено дослідження сутності поняття «власний капітал банку». Визначено структуру власного капіталу банку та розкрито зміст його складових. Виділено дві групи факторів (зовнішні та внутрішні), що впливають на розмір власного капіталу банку. З урахуванням особливостей сучасного етапу розвитку банківської системи України проведено кореляційно-регресійний аналіз впливу зовнішніх факторів на розмір власного, а також статутного (як основної його складової) капіталу банку. Надано рекомендації щодо шляхів формування та підвищення рівня власного капіталу банків України.

Ключові слова: банк, власний капітал, статутний капітал, резервний капітал, нерозподілений прибуток.

Онищенко Ю.И., Гребенщикова Т.С. ФАКТОРЫ ФОРМИРОВАНИЯ СОБСТВЕННОГО КАПИТАЛА БАНКОВ УКРАИНЫ

В статье проведено исследование сущности понятия «собственный капитал банка». Определена структура собственного капитала банка и раскрыто содержание его составляющих. Выделены две группы факторов (внешние и внутренние), которые влияют на размер собственного капитала банка. С учетом особенностей современного этапа развития банковской системы Украины проведен корреляционно-регрессионный анализ влияния внешних факторов на размер собственного, а также уставного (как основной его составляющей) капиталов банка. Разработаны рекомендации относительно путей формирования и повышения уровня собственного капитала банков Украины.

Ключевые слова: банк, собственный капитал, уставный капитал, резервный капитал, нераспределенная прибыль.

Onyshchenko Y.I., Grebenshchikova T.S. THE FACTORS OF BANK EQUITY CAPITAL FORMATION IN UKRAINE

In the article the research of the essence of bank equity capital are conducted. The equity structure is determined and the sense of its components is disclosed. Two groups of factors (internal and external) that affect the amount of bank equity capital are identified. Taking into account the features of the current stage of Ukrainian banking system development, correlation and regression analysis of external factors influence on the amount of bank equity capital, and also on the authorized capital as its main component, are carried out. Recommendations on the forming and increasing of the bank equity capital in Ukraine are given.

Keywords: bank, bank equity capital, authorized capital, reserve capital, unappropriated balance.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Одним із найважливіших чинників зростання економіки є надійна і потужна банківська система, від стану та ефективності функціонування якої залежать інвестиційна активність і темпи економічного зростання держави. Власний капітал банку є фундаментом діяльності банківських установ, який забезпечує їх можливість здійснювати значний позитивний вплив на економіку, розширювати банківські послуги, розвивати та генерувати вхідні грошові потоки, не допускаючи при цьому значних ризиків і, відповідно, зберігаючи надійність банків.

Крім того, власний капітал банку формує достатній рівень конкурентоспроможності як

узагальнюючого показника стійкості та дієздатності кожного банку і банківської системи взагалі, а також забезпечує впевненість позичальників у тому, що банк спроможний задовольнити їх потреби в кредитах, навіть якщо економіка переживатиме спад. Саме тому є необхідним вивчення факторів формування власного капіталу банку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі проблеми формування власного капіталу банку досліджували вітчизняні вчені О.І. Антонюк [4], О.В. Васюренко [1], А.М. Герасимович [5], О.В. Дзюблюк [7], А.С. Криклій [11], О.І. Лаврушин [2], К.Л. Ларіонова [13], В.І. Міщенко [6], Я.О. Олійник [14], О. Чорна [8].

Так, вітчизняні вчені О.В. Васюренко та К.О. Волохата визначають власний капітал банку як сукупність внесених власних коштів учасниками капіталу, які зростають завдяки ефективній банківській діяльності та за рахунок додаткових надходжень [1, с. 78].

Цю проблему розглядав також російський учений О.І. Лаврушин, який стверджує, що треба розрізняти поняття власних коштів і власного капіталу банку: «Власні кошти – це всі пасиви, які утворені в процесі внутрішньої політики банку, а власний капітал банку – розрахункова величина, яка вміщує ті статті власних коштів (і навіть залучених), які за економічним змістом можуть виконувати функції капіталу банку» [2, с. 72].

Західні вчені Ф. Мишкін, Е.Дж. Долан, К.Дж. Кемпбелл приводять таке формулювання: «Власний капітал – різниця між активами і зобов'язаннями, становлять реальну величину власного капіталу банку, яка подана у формі акцій» [3, с. 64].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз останніх публікацій та досліджень показав, що питання факторів формування власного капіталу банку є не досить вивченим і увага переважно приділяється управлінню формуванням обсягу капіталу банківських установ. В економічній літературі відсутній єдиний підхід до визначення сутності власного капіталу банку.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є аналіз фак-

торів формування власного капіталу банків України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зміцнення капіталу банківських установ є одним із найважливіших завдань забезпечення економічного зростання. Власний капітал банку дає змогу здійснювати його подальший розвиток і витримувати конкуренцію на ринку банківських послуг. Одними з найважливіших питань банківської діяльності є обсяги і динаміка власного капіталу банку, фактори його формування та шляхи збільшення.

Власний капітал банку є не лише джерелом проведення банківських операцій, а й інструментом зміцнення довіри з боку клієнтів, вкладників і кредиторів до конкретної фінансово-кредитної установи, а також до банківської системи в цілому.

Капітал банку – це сукупність власних, залучених і позичених коштів, що перебувають у розпорядженні банку та використовуються ним для формування матеріальних, нематеріальних і фінансових активів у грошовій формі та здійснення своєї діяльності з метою отримання прибутку [4, с. 160].

Щодо трактування власного капіталу як самостійної дефініції, мають місце різноманітні позиції, що наведені в табл. 1.

На нашу думку, наведені вище визначення сутності власного капіталу доповнюють одне одного і можуть реально використовуватись у банківській діяльності залежно від постав-

Таблиця 1

Підходи щодо тлумачення сутності поняття «власний капітал»

№ з/п	Автори	Сутність підходу до трактування
1.	О.В. Васюренко, К.О. Волохата [1, с. 78]	...власний капітал банку – сукупність внесених власниками (учасниками капіталу) власних коштів, які зростають у результаті ефективної банківської діяльності в процесі капіталізації прибутку, а також за рахунок додаткових надходжень із боку учасників
2.	В.І. Міщенко, Н.Г. Слав'янська [6, с. 73]	...власний капітал – спеціально створені фонди і резерви, призначенні для забезпечення фінансової стійкості, комерційної та господарської діяльності, відшкодування можливих збитків і які перебувають у користуванні банку протягом всього періоду його функціонування
3.	О.В. Дзюблюк [7]	... власний капітал – сукупність активів банку, які у випадку його банкрутства спрямовуються на відшкодування втрат вкладників
4.	А.М. Герасимович, М.Д. Алексеєнко, І.М. Парасій-Вергуненко [5, с. 21]	...власний капітал банку являє собою грошові кошти та виражену в грошовій формі частину майна, які належать його власникам, забезпечують економічну самостійність і фінансову стійкість банку, використовують для здійснення банківських операцій та надання послуг із метою одержання прибутку

лених цілей. Проаналізувавши дані поняття, можна зазначити, що власний капітал банку – це грошові кошти, внесені акціонерами (засновниками банку), а також кошти, утворені в процесі діяльності банку для забезпечення його економічної самостійності й фінансової стійкості протягом усього періоду його діяльності [5, с. 21].

Власний капітал є основою формування капіталу банку, він є одним із базових елементів стабільності та надійності, який сформований за рахунок коштів його власників, використовується в процесі здійснення банківської діяльності з метою отримання прибутку, сприяє підвищенню довіри клієнтів до банку в результаті виконання властивих йому функцій (захисної, оперативної, регулювальної).

Структура власного капіталу банку є досить складною, що пов'язане з низкою обставин, а саме – з необхідністю дотримання певних економічних нормативів, потребою у формуванні резервів на випадок непередбачених ситуацій і різних фондів, призначених для реалізації політики розвитку банку [8].

Загалом, власний капітал складається зі статутного капіталу (внесків акціонерів, паїв), резервного капіталу та нерозподіленого прибутку. Він є власністю банку та нагромаджується для уникнення негативних наслідків тимчасового падіння вартості активів, а також для підтримання довіри до банку.

Згідно із Законом України «Про банки та банківську діяльність», статутний капітал – це сплачена грошовими внесками учасників банку вартість акцій, паїв банку в розмірі, визначеному статутом [9]. Статутний фонд може створюватися лише за рахунок власних коштів учасників чи акціонерів. Не допускається його формування за рахунок банківських кредитів, коштів неприбуткових організацій (таких, які за статутом не мають права на здійснення комерційної діяльності та отримання прибутку), бюджетних коштів, які мають інше цільове призначення [10].

Резервний капітал банку – це грошові ресурси, що резервуються банком для забезпечення непередбачених витрат, спеціальних потреб та покриття збитків [11, с. 12].

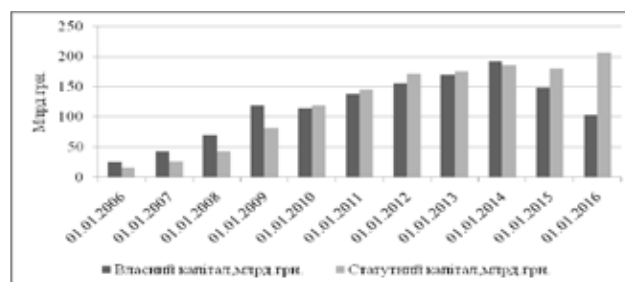
Нерозподілений прибуток – це частина чистого прибутку, яка не розподіляється, а утримується банком, як правило, з метою реінвестування в його діяльність. Він створюється як залишок чистого прибутку після нарахування дивідендів, відрахувань у загальні резерви, резервний капітал та в інші фонди, створені відповідно до рішень загальних збо-

рів акціонерів банку або згідно з чинним законодавством [11, с. 14].

Проаналізуємо динаміку власного та статутного капіталу банків України за останні роки (рис. 1).

Виходячи з рис. 1, ми бачимо, що на протязі 2005–2008 рр. банки України активно нарощували власний капітал. Так, на 1 січня 2009 р. він складав 119,27 млрд. грн., а вже на 1 січня 2010 р. мав тенденцію до зменшення на 3,4%. Така ситуація була спричинена фінансово-економічною кризою. Але з 1 січня 2011 р. банки почали незначними темпами збільшували власний капітал, і вже на 1 січня 2014 р. він становив 192,6 млрд. грн. При цьому протягом 2009–2013 рр. розмір статутного капіталу також поступово збільшувався і при цьому перевищував розмір власного капіталу.

Але протягом 2015–2016 рр. можна побачити тенденцію до зменшення власного капіталу на фоні практично незмінного розміру статутного капіталу. Підкреслимо, що на початок 2016 р. власний капітал банків України становив 148 млрд. грн., що практично в два рази менше за розмір статутного капіталу. Така ситуація свідчить про збиткову діяльність банків України, що викликано низкою причин розвитку вітчизняної банківської системи: значною девальвацією гривні, спадом в економіці, військовими діями у східному регіоні, недостатнім рівнем корпоративного управління.

Рис. 1. Динаміка власного та статутного капіталу банків України протягом 2005–2015 рр., млрд. грн. [12]

Отже, варто підкреслити, що статутний капітал – це основна складова власного капіталу, сформованого засновниками банку залежно від його організаційно-правової форми, відповідно до його статуту, для забезпечення існування та ефективної діяльності банку. Своєю чергою, статутний капітал формується за рахунок первинного та періодичного випуску простих та привілейованих акцій, а також розкритого прибутку минулого року у вигляді

дивідендів, що направлені на збільшення статутного капіталу комерційного банку та додаткових внесків власників, що також спрямовані на збільшення статутного капіталу [11, с. 11].

Аналіз динаміки та структури власного капіталу показав, що його основою є статутний капітал. При цьому підкреслимо, що питома вага статутного капіталу у власному не повинна перевищувати 60%. Даний коефіцієнт характеризує залежність банку від його засновників.

Однак аналіз показав, що дана умова не виконується останні п'ять років і протягом 2009–2015 рр. статутний капітал або перевищував власний капітал, або практично дорівнював його розміру.

На нашу думку, важливим є визначення факторів, що спричинили таку ситуацію у вітчизняній банківській системі. Однак із метою врахування їх впливу як на розмір власного, так і на розмір статутного капіталу як результуючий показник візьмемо частку статутного капіталу у власному.

Перейдемо до визначення факторів, що можуть впливати на розмір власного капіталу. На нашу думку, їх можна розділити на дві групи факторів: зовнішні та внутрішні.

До внутрішніх факторів можна віднести [13]:

- розмір активних операцій: орієнтуючись на певне коло клієнтів, банки повинні мати власний капітал у такому обсязі, щоб мати змогу задовольнити потреби своїх постійних клієнтів у позикових коштах без порушення встановлених нормативів;

- специфіку клієнтів банку: переважання серед банківських клієнтів великих підприємств вимагає від банку більшого розміру власного капіталу при тому самому обсязі активних операцій порівняно з тим банком, який орієнтується на дрібних клієнтів, оскільки у першого банку будуть більші ризики на одного позичальника;

- характер та рівень ризику активних операцій – орієнтація банку на здійснення операцій, пов'язаних зі значним ризиком, із використанням новітніх технологій вимагає від банку більшого розміру власних коштів, і, навпаки, переважання в кредитному портфелі банку позик із мінімальним ризиком уможливорює відносно зменшення обсягу власного капіталу банку.

Однак, на нашу думку, внутрішні фактори неможливо проаналізувати за всією банківською системою, так як вони залежать від особливостей діяльності кожного окремого банку, а саме від напряму діяльності, мети

кредитної та депозитної політики банку, якості фінансового та організаційного менеджменту, маркетингу банку.

До зовнішніх факторів можна віднести:

- рівень інфляції, який показує, як змінилися ціни в економіці, і вимірюється за допомогою індексів цін (індексу споживчих цін, дефлятора ВВП тощо) як різниця між значенням цього індексу за певний період (у відсотках) та 100%. Однак через велику інфляцію в 2014–2015 рр. візьмемо за основу темп росту інфляції в країні;

- рівень ВВП, що показує рівень розвитку вітчизняної економічної системи;

- зовнішній борг, що характеризує боргові зобов'язання держави перед нерезидентами щодо повернення позичених коштів (основна сума боргу) та відсотків за ними;

- рівень розвитку банківської системи України, що розраховується як відношення зальних активів до ВВП;

- рівень розвитку ринку цінних паперів в Україні, що розраховується як відношення ринкової капіталізації до ВВП;

- облікову ставку, що показує напрям грошово-кредитної політики Національного банку України.

Зазначимо, що зовнішні фактори є некеріваними. Банк не в змозі управляти та прорахувати їх вплив. Проте він обов'язково має враховувати можливість їх впливу при формуванні власного капіталу.

Для побудови моделі залежності капіталу банків України від окремих факторів було використано метод кореляційно-регресійного аналізу за допомогою пакету редактора MS Excel. У результаті проведених розрахунків отримали наступну кореляційно-регресійну модель, яка є статистично значима та адекватна:

$$y_1 = 161,8191 - 1,56874x_1 + 0,000316x_2 - 0,00392x_3 - 2,452869x_4 + 0,160371x_5 - 6,67343x_6, \quad (1)$$

де y_1 – співвідношення статутного капіталу до власного капіталу (під впливом зовнішніх факторів);

x_1 – рівень інфляції;

x_2 – валовий внутрішній продукт;

x_3 – валовий зовнішній борг;

x_4 – ЗА/ВВП;

x_5 – ринкова капіталізація/ВВП;

x_6 – облікова ставка НБУ.

Аналіз побудованого рівняння регресії дав змогу зробити такі висновки щодо впливу зовнішніх факторів на співвідношення статутного капіталу до власного банків України:

– такі зовнішні фактори, як рівень інфляції, валовий зовнішній борг, рівень розвитку банківської системи (ЗА/ВВП) та облікова ставка, знаходяться у зворотній залежності зі співвідношенням статутного капіталу до власного капіталу банків України. Це означає, що при збільшенні даних показників співвідношення статутного капіталу до власного зменшується. Така ситуація може відбуватися за рахунок або зменшення статутного капіталу, або збільшення власного капіталу, але з інших джерел, окрім статутного капіталу;

– якщо говорити про показники «валовий внутрішній продукт» та «ринкова капіталізація до ВВП», то вони знаходяться у прямій залежності зі співвідношенням статутного капіталу до власного капіталу банків України. Так, зі збільшенням показників «валовий внутрішній продукт» та «ринкова капіталізація до ВВП», збільшується співвідношення статутного капіталу до власного, що може відбуватись при збільшенні статутного капіталу на фоні зменшення власного капіталу.

Визначені та проаналізовані автором фактори на сучасному етапі розвитку банківської системи також впливають і на доступність джерел збільшення власного капіталу банків.

Підкреслимо, що одним із найважливіших джерел зростання власного капіталу є прибуток. Основна перевага використання прибутку як джерела збільшення капіталу полягає в тому, що він є найдешевшим та не несе загрози інтересам акціонерів банку. Однак протягом останніх років діяльність банківської системи України є збитковою, що обумовлено переважно проаналізованими факторами.

Ще одним потенційним напрямом підвищення власного капіталу банківської системи на сучасному етапі є залучення до банків додаткового акціонерного капіталу на основі додаткових емісій акцій або внесків власників чи засновників банків. Але в умовах фінансової кризи знаходження від власників банків стало проблематичним, що супроводжується практичною відсутністю ринку цінних паперів, на якому можуть бути реалізовані додаткові емісії цінних паперів.

Також рівень власного капіталу можна підвищувати за рахунок субординованого боргу. Такий спосіб поповнення капіталу є доволі популярним серед банківських установ (хоча і не для всіх доступним), оскільки дає змогу дотримуватись економічних нормативів регулювання діяльності банків щодо розмірів та адекватності власного капіталу, підвищувати прибутковість діяльності та знижувати її витратність.

Порівняно з емісією акцій залучення коштів на умовах субординованого боргу дешевше, проценти за субординованим боргом сплачуються за рахунок збільшення валових витрат, що зменшує суму прибутку і, відповідно, суму податків, боргові зобов'язання не надають їх власникам права на управління банком, вони не можуть бути повернені інвестору раніше ніж через п'ять років, не можуть бути погашеними за ініціативи інвестора, можуть вільно брати участь у покритті збитків, дають змогу відстрочити сплату процентів. Але підкреслимо, що субординований борг може бути недоступним для багатьох банків, адже інвестори погодяться на такі умови тільки тих банків, що користуються їх довірою. З невеликими банками через високі ризики інвестори працюють неохоче [14, с. 194].

Висновки з цього дослідження. Отже, підсумовуючи результати проведеного дослідження, можна сказати, що власний капітал банку – це грошові кошти, внесені акціонерами (засновниками банку), а також кошти, утворені в процесі діяльності банку для забезпечення його економічної самостійності й фінансової стійкості протягом усього періоду його діяльності. Основною складовою власного капіталу банку є статутний капітал.

Сучасний етап розвитку банківської системи України супроводжується низьким рівнем власного капіталу банків. На це впливає низка факторів, що були поділені автором на зовнішні та внутрішні.

До внутрішніх факторів було віднесено розмір активних операцій, специфіку клієнтів банку, а також характер та рівень ризику активних операцій, дослідження яких необхідно проводити на рівні окремих банків.

До зовнішніх можна віднести: рівень інфляції, рівень ВВП, обсяг зовнішнього боргу, рівень розвитку банківської системи, рівень розвитку ринку цінних паперів, облікову ставку.

На основі кореляційно-регресійного аналізу автором було проаналізовано вплив зазначених факторів на розмір як власного, так і статутного капіталів, так як в якості результуючого показника було взято коефіцієнт співвідношення статутного капіталу до власного.

Серед основних джерел збільшення власного капіталу банку автором виділено прибутки від банківської діяльності, кошти акціонерів та субординований борг.

Отже, для забезпечення збільшення рівня власного капіталу банку необхідно насамперед подолати кризові явища як у вітчизняній

банківській системі, так і в соціально-економічній системі. Такі дії в подальшому приведуть до стимулювання розвитку банківської діяльності в країні, що розширить можливості банків щодо збільшення рівня власного капіталу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Васюренко О.В. Економічний аналіз діяльності комерційних банків : [навч. посіб.] / О.В. Васюренко, К.О. Волохата. – К. : Знання, 2006. – 463 с.
2. Банковское дело : [учебник] / Под ред. О.И. Лаврушина. – М. : Финансы и статистика, 2005. – 672 с.
3. Долан Э.Дж. Деньги, банковское дело и денежно-кредитная политика / Э.Дж. Долан ; пер. с англ. В. Лукашевича [и др.] ; под общ. ред. В. Лукашевича, М. Ярцева. – СПб. : Санкт-Петербург оркестр, 2009. – 496 с.
4. Антонюк О.І. Особливості формування капіталу комерційними банками в Україні / О.І. Антонюк // Інноваційна економіка. – 2014. – № 50. – С. 160–164.
5. Герасимович А.М. Аналіз банківської діяльності : [підручник] / А.М. Герасимович, М.Д. Алексеенко, І.М. Герасимович. – К. : КНЕУ, 2003. – 599 с.
6. Міщенко В.І. Банківські операції : [підручник] / В.І. Міщенко, Н.Г. Слав'янська. – К. : Знання, 2006. – 727 с.
7. Дзюблюк О.В. Комерційні банки в умовах переходу до ринкових відносин : [монографія] / О.В. Дзюблюк. – Тернопіль : Збруч, 1996. – 140 с.
8. Чорна О.М. Концепція підвищення ефективності формування власного капіталу банку / О.М. Чорна [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://trade.donnuet.dn.ua/download/2012/34/Chorna.pdf>.
9. Про банки і банківську діяльність : Закон України від 07.12.2000 р. № 2121–III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>.
10. International Convergence of Capital Measurement and Capital Standarts / A Revised Framework. Bank Committee on banking supervision.– Basel.- November 2005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bis.org>.
11. Криклій А.С. Банківський капітал: соціально-економічна сутність, склад та призначення / А.С. Криклій, М.О. Боровікова // Фондовый рынок. – 2009. – № 39. – С. 12–15.
12. Офіційний сайт Національного банку України: Банківський нагляд. Основні показники діяльності банків України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua>.
13. Ларіонова К.Л., Яремчук О.В. Управління формуванням обсягу та ціни власного капіталу банку / К.Л. Ларіонова, О.В. Яремчук [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://journals.khnu.km.ua/vestnik/pdf/ekon/2010_5_4/268-271.pdf.
14. Олійник Я.О. Субординований борг як зовнішнє джерело формування ресурсної бази банку / Я.О. Олійник // Вісник Університету банківської справи Національного банку України. – 2011. – № 2. – С. 194–197.

УДК 336.02

Оцінка ефективності фінансування інноваційно-інвестиційного розвитку регіону (на прикладі Чернівецької області)

Грубляк О.М.

кандидат економічних наук,
Буковинський державний фінансово-економічний університет

Статтю присвячено дослідженню капітальних інвестицій в економіку регіону, джерел фінансування інноваційно-інвестиційного розвитку Чернівецької області, їхньому значенню в системі управління інвестиційною діяльністю в регіоні. Приділено увагу оцінці ефективності фінансування інноваційно-інвестиційного розвитку регіону.

Ключові слова: капітальні інвестиції, інноваційно-інвестиційний розвиток, валовий регіональний продукт, кошти населення, власні і позикові кошти підприємств.

Грубляк О.М. ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ ФИНАНСИРОВАНИЯ ИННОВАЦИОННО-ИНВЕСТИЦИОННО-ГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНА (НА ПРИМЕРЕ ЧЕРНОВИЦКОЙ ОБЛАСТИ)

Статья посвящена исследованию капитальных инвестиций в экономику региона, источников финансирования инновационно-инвестиционного развития Черновицкой области, их значению в системе управления инвестиционной деятельностью в регионе. Уделено внимание оценке эффективности финансирования инновационно-инвестиционного развития региона.

Ключевые слова: капитальные инвестиции, инновационно-инвестиционное развитие, валовой региональный продукт, средства населения собственные и заемные средства предприятий.

Grublyak O.M. EVALUATION OF FINANCING INNOVATION AND INVESTMENT DEVELOPMENT IN THE REGION

The article is determined exploration capital investment in the regional economy, sources of financing innovation and investment development of Chernivtsi region, their value in the management of investment activity in the region. Also paid attention to assessing the effectiveness of the financing innovation and investment development in the region.

Keywords: capital investment, innovation and investment development, Gross regional product, funds from the public, own and borrowed funds of enterprises.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Сучасний етап розвитку економічних систем характеризується активізацією інноваційних форм їх розвитку, які дають змогу підвищувати ефективність реалізації капіталу, нарощувати потенціали реального і фінансового секторів економіки, забезпечувати динамічність, гнучкість і стійкість діяльності господарюючих суб'єктів.

Саме інноваційна та інвестиційна діяльність є основою для досягнення довготривалих позитивних темпів економічного зростання та покращання іміджу країни на міжнародній арені. Разом із тим, враховуючи об'єктивний характер процесу регіоналізації, потребують особливого ставлення держави до регіонів України як до головних об'єктів системної модернізації й інтеграції у світовий простір, перегляду їх ролі та функцій у сучасному економічному середовищі.

Інноваційна та інвестиційна політика посідає чільне місце в стратегії соціально-еконо-

мічного розвитку Чернівецької області. Місцевими перевагами для їх реалізації є вигідне економіко-географічне положення та наявність достатньо розвинутого кадрового та науково-технічного потенціалу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Широке коло питань, пов'язаних із дослідженням управління інвестиційною діяльністю, стимулюванням інвестиційних надходжень, підвищенням ефективності використання інвестиційних коштів, відображено в працях таких вітчизняних науковців, як Н.М.Третяк, С.М.Ткач, А.М.Вінгаровський, С.В.Шутюк, О.В.Носова та ін.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є визначення та оцінка джерел інвестиційно-інноваційного розвитку регіону, визначення ключової складової капітальних інвестицій, яка найбільше впливає на збільшення величини ВРП, оцінка ефективності інноваційно-інвестиційного роз-

витку регіону, а також виокремлення проблем фінансування інноваційно-інвестиційного розвитку Чернівецької області.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основою ефективною реалізації інноваційної діяльності суб'єктів господарювання є наявність достатнього обсягу фінансового забезпечення. У зв'язку з цим інноваційна діяльність тісно пов'язана з інвестиційною, оскільки інвестиції є безпосереднім носієм інновацій.

Залучення інвестицій в економіку є показником стабільності й успішності соціально-економічного розвитку певної території. Для активізації структурно-інноваційного відновлення, переходу від екстенсивного типу економічного зростання до інтенсивного, перетворення окремого регіону з реципієнта на донора бюджету необхідно займати активну інвестиційну позицію і спільно з бізнес-спільнотою працювати над підвищенням інвестиційної привабливості територіального утворення.

Інвестиційна привабливість регіонів, яка проявляється в їх здатності залучати інвестиційні ресурси, формується під дією цілої низки факторів. Частина з них може бути описана за допомогою статистичних індикаторів, які також характеризують різні аспекти розвитку соціально-економічного середовища регіону.

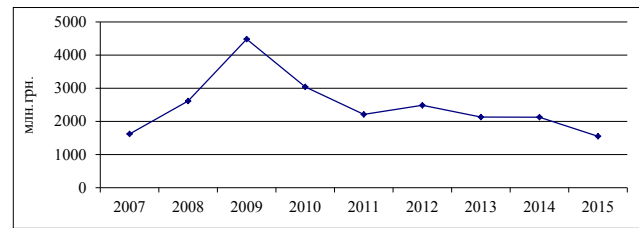
Одним із таких показників є індекс інвестиційної привабливості регіонів, який було розроблено експертами Інституту економічних досліджень та політичних консультацій і Київським міжнародним інститутом соціології та складається із сукупності агрегованих компонентів, які характеризують «жорсткі» (незмінні) та «м'які» (змінні) фактори впливу [1, с. 15].

Так, за підсумками 2014 р. Чернівецька область займає передостаннє (26-те) місце в рейтингу інвестиційної привабливості регіонів, у першу п'ятірку серед яких, за даними дослідників, увійшли Львівська, Івано-Франківська, Одеська, Вінницька області та місто Київ [1, с. 8]. Хоча результати рейтингу є невтішними, все ж в області є передумови для покращання інвестиційного клімату.

Безумовно, рівень інвестиційної діяльності в регіоні перебуває в безпосередній залежності від стану економіки в державі, функціонування фінансово-кредитної системи та прибуткової діяльності підприємств регіону та інших численних факторів.

З огляду на вищезазначене, проаналізуємо динаміку капітальних інвестицій у Чернівець-

кій області за більш тривалий період, зокрема за 2011–2015 рр., із метою виявлення основних тенденцій у фінансуванні інноваційно-інвестиційної діяльності регіону (рис. 1).

Рис. 1. Динаміка капітальних інвестицій у Чернівецькій області за 2007–2015 рр.

Аналізуючи дані, які наведені на рис. 1, спостерігаємо неоднозначні тенденції в динаміці загального обсягу капіталовкладень в економіку регіону протягом періоду дослідження. Разом із тим, вищенаведені дані свідчать про те, що на теренах Чернівецької області інвестиційна діяльність не характеризується темпами росту. Більше того, можна стверджувати, що освоєння капітальних інвестицій у регіоні протягом 2007–2015 рр. характеризується циклічністю, що зумовлено нестабільністю соціально-економічного становища нашої держави й світової економіки в цілому. Так, свого максимального значення вони досягли в 2009 р. – 4483,0 млн. грн., а мінімального значення – у 2015 р. – 1550,2 млн. грн., навіть якщо перерахувати дані суми на іноземну валюту.

Виходячи з проведеного аналізу, можна зробити висновки, що динаміка освоєння капітальних інвестицій у Чернівецькій області має такі фази: зростання (2007–2008 рр.), рецесія (2009–2011 рр.), поступове відновлення (2011–2012 рр.) та спад (2012–2015 рр.), що відповідає макроекономічним тенденціям в Україні.

Вихідною умовою здійснення інноваційно-інвестиційного процесу на всіх його стадіях є наявність відповідного фінансування. З огляду на це, розглянемо, як змінювалася динаміка джерел фінансування інноваційно-інвестиційного розвитку Чернівецької області (табл. 1) за 2011–2015 рр.

Аналізуючи дані табл. 1, спостерігаємо, що протягом досліджуваного періоду динаміка кожного з джерел фінансування інвестицій у регіоні характеризується неоднозначністю тенденцій.

Оскільки ефективність інвестиційних процесів у регіоні в довгостроковій перспективі багато в чому залежить від оптимальності про-

порцій між різними джерелами фінансового забезпечення капітальних інвестицій, вважаємо за доцільне продовжити дослідження динаміки джерел фінансування інвестицій у розрізі їх структури, що надасть можливість більш ґрунтовного дослідити кожне з них, а також встановити взаємозв'язки між реальним інвестуванням та соціально-економічним становищем регіону.

Основними джерелами фінансування інвестицій у Чернівецькій області є кошти населення на будівництво (індивідуальне житлове будівництво та будівництво власних квартир) та власні ресурси підприємств та організацій. У середньому більше половини капітальних інвестицій у регіоні акумулюються за рахунок коштів першого джерела, близько третини – за рахунок власних коштів підприємств та організацій, тоді як менше всього освоєно інвестицій за рахунок бюджетних коштів, а також кредитів та інших позик, частка від загального обсягу яких у середньому сягає не більше 7,4% та 5,2% відповідно.

До 2012 р. основним джерелом капітальних інвестицій у Чернівецькій області були власні кошти підприємств та організацій. Так, у 2012 р. за рахунок власних ресурсів освоєно капітальних інвестицій на 27,1% більше показника попереднього року, зокрема 1038,4 млн. грн., про що свідчать дані табл. 1. Водночас зростання загального обсягу фінансування інвестицій за рахунок цих ресурсів зумовило одночасне зростання їх частки на 4,8% у загальному обсязі капітальних інвестицій, освоєних у регіоні, до рівня 41,8%. Це свідчить про позитивні зрушення в оновленні власної матеріально-технічної бази підприємств краю.

Така висока привабливість використання власних коштів підприємств як джерела фінансування капітальних інвестицій пояснюється простотою залучення даного виду ресурсів, відсутністю необхідності сплати відсотків за залучення капіталу, а також можливістю забезпечення платоспроможності підприємств у довгостроковому періоді.

Таблиця 1

Динаміка джерел фінансування інноваційно-інвестиційного розвитку Чернівецької області за 2011–2015 рр., млн. грн.

Джерела капітальних інвестицій	Обсяг коштів							
	2011 рік	2012 рік	2013 рік	2014 рік	2015 рік			
Кошти державного бюджету	285,0	345,9	107,4	67,6	29,2			
Кошти місцевих бюджетів	176,3	137,8	137,1	105,7	138,6			
Власні кошти підприємств та організацій	816,8	1038,4	406,7	493,8	560,9			
Кошти населення на будівництво	738,7	622,0	1129,1	1173,4	679,1			
Кредити банків та ін. позики	122,8	156,9	58,1	81,2	30,5			
Інші джерела фінансування	71,2	185,7	292,8	205,5	111,9			
Усього	2210,8	2486,7	2131,2	2127,2	1550,2			
Відхилення звітнього періоду до								
Джерела капітальних інвестицій	2011 року		2012 року		2013 року		2014 року	
	Абсолютне (+/-)	Відносне, %	Абсолютне (+/-)	Відносне, %	Абсолютне (+/-)	Відносне, %	Абсолютне (+/-)	Відносне, %
Кошти державного бюджету	60,9	21,4	-238,5	-68,9	-39,8	-37,1	-38,4	-56,8
Кошти місцевих бюджетів	-38,5	-21,9	-0,7	-0,5	-31,4	-22,9	32,9	31,1
Власні кошти підприємств та організацій	221,6	27,1	-631,7	-60,8	87,1	21,4	67,1	13,6
Кошти населення на будівництво	-116,7	-15,8	507,1	81,5	44,3	3,9	-494,3	-42,1
Кредити банків та інші позики	34,1	27,8	-98,8	-63,0	23,1	39,8	-50,7	-62,4
Інші джерела фінансування	114,5	160,8	107,1	57,7	-87,3	-29,8	-93,6	-45,5
Усього	275,9	12,5	-355,5	-14,3	-4,0	-0,2	-577,0	-27,1

Джерело: [2], власні розрахунки

Разом із тим збільшення частки власного капіталу свідчить про зростання рівня фінансової незалежності підприємств і підвищення їх резервного позикового потенціалу, тобто здатності залучати позикові кошти на більш вигідних умовах, а отже, і забезпечити прискорення розширеного відтворення [3, с. 90].

Відповідно, на зміну позитивній динаміці в 2012 р. (+27,1% або +221,6 млн. грн.), у 2013 р. прослідковується зменшення на 60,8% фінансування інвестицій у регіоні за рахунок власних коштів підприємств, розмір яких в абсолютному значенні сягнув 406,7 млн. грн., а їхня частка різко скоротилася до 19,1%.

Для порівняння, в Україні власні кошти підприємств та організацій протягом тривалого періоду посідають перше місце серед джерел фінансування капіталовкладень. Так, станом на 2013 р. їх частка в загальному обсязі фінансування становила 59,7%, що більше на 1,1% порівняно з попереднім періодом, а в 2014 р. – 63,8% від загального обсягу фінансування [2].

Відповідна динаміка продовжувалася протягом наступних років. Так, у 2013 р. за рахунок власних ресурсів освоєно 23,2% від загального обсягу капіталовкладень, тоді як у 2014 р. за рахунок цих ресурсів освоєно 36,2%.

Як відомо, власні кошти підприємств та організацій, які можна реінвестувати в якісне вдосконалювання та модернізацію їх основних фондів, утворюються переважно з прибутку, який залишається в розпорядженні підприємства та амортизаційних відрахувань. У зв'язку з цим

визначальним фактором, який безпосередньо вплинув на спроможність здійснення інвестиційної діяльності за рахунок даного джерела, є наявність позитивних фінансових результатів діяльності суб'єктів господарювання.

Важливим етапом оцінки ефективності інвестиційної діяльності в регіоні є розрахунок та аналіз показників ефективності. Базовими серед них є коефіцієнти інвестовіддачі, інвестомісткості інвестиційної діяльності та показник рентабельності інвестицій, формули розрахунку яких такі:

$$I_b = P/Q_i, \quad (1)$$

де I_b – інвестовіддача;

P – сума доходів (прибутків) підприємств від операційної діяльності;

Q_i – обсяг інвестицій в основний капітал [4, с. 86];

$$I_m = 1/I_b, \quad (2)$$

де I_m – інвестомісткість [4, с. 97, 91];

$$Pr = P/Q_i * 100\%, \quad (3)$$

де Pr – рентабельність капітальних інвестицій [4, с. 91].

Результати розрахунків показників ефективності інвестиційної діяльності в Чернівецькій області наведені в табл. 2.

Унаслідок проведеного оцінювання ефективності інноваційної діяльності Чернівецької області нами було виявлено суттєві диспропорції між вкладенням та віддачею інвестицій в економіці цього регіону. Зокрема, у 2011–2012 рр. інвестовіддача в регіоні не перевищувала 0,2 грн. прибутку на 1 грн. капіталовкладень. Починаючи з 2013 р. даний індикатор

Таблиця 2

Динаміка показників ефективності інвестиційної діяльності в Чернівецькій області за 2011–2015 рр.

Показник	2011 рік	2012 рік	2013 рік	2014 рік	2015 рік	Відхилення (+/-) звітної періоду до			
						2011 року	2012 року	2013 року	2014 року
Прибуток від операційної діяльності підприємств області, млн. грн.	459,7	495,7	655,9	687,8	623,1	36,0	160,2	31,9	-64,7
Інвестиції в основний капітал, млн. грн.	2210,8	2486,7	2131,2	2127,2	1550,2	275,9	-355,5	-4,0	-577,0
Інвестовіддача	0,208	0,199	0,308	0,323	0,402	-0,009	0,109	0,015	0,079
Інвестомісткість	4,809	5,017	3,249	3,093	2,488	0,208	-1,768	-0,156	-0,605
Рентабельність інвестицій, %	20,8	19,9	30,8	32,3	40,2	-0,9	10,9	1,5	7,9

Джерело: [5], власні розрахунки

починає зростати, що засвідчує зростання результативності інвестиційної діяльності суб'єктів господарювання краю. Так, у 2015 р. показник становив 0,402 грн./грн., тобто 1 грн. інвестицій сприяє отриманню 40 коп. прибутку внаслідок такої діяльності.

Оберненим до показника інвестовіддачі є інвестоміткість, що відображає вартість інвестицій, що припадає на одиницю отриманого прибутку від операційної діяльності підприємств регіону. Відповідно, у роки, коли інвестовіддача є найменшою (2011 р.), інвестиції є найдорожчими (5 грн./грн.), і, навпаки, у роки коли віддача інвестицій є найбільшою (2015 р.), їх вартість є найменшою – 2,488.

Крім несуттєвого зниження в 2012 р., протягом періоду дослідження рентабельність інвестиційної діяльності суттєво зростала швидшими темпами, і проти 20,8% у 2011 р. уже в 2015 р. даний показник становив 40,2%, що вкотре засвідчує зростання ролі капіталовкладень як фактора зростання прибутковості та конкурентоспроможності суб'єктів господарювання. Однак показник 2015 р. є, скоріш за все, відображенням умовного зростання рентабельності діяльності підприємств, оскільки загальний обсяг капіталовкладень у даному році суттєво зменшився, що порівняно з майже незмінною прибутковістю підприємств штучно завищує показник рентабельності.

Більше того, аналіз показників ефективності засвідчив, що, на жаль, результативність інноваційної та інвестиційної діяльності в Чернівецькій області в сучасних умовах залишається вкрай низькою і недостатньою як для забезпечення інноваційної моделі розвитку регіону, так і розвитку національної економіки України в цілому.

Висновки з цього дослідження. Таким чином, проаналізувавши динаміку та структуру капітальних інвестицій у Чернівецькій області протягом 2011–2015 рр., можна зро-

бити висновки щодо значимості кожного джерела фінансування у реалізації інноваційних та інвестиційних процесів, визначити, які з них забезпечують найбільший вплив на приріст валового регіонального продукту, що є кінцевим показником ефективності функціонування економіки краю.

У ході комплексного дослідження інноваційно-інвестиційній сфері Чернівецької області було виявлено чимало проблем, які перешкоджають успішному функціонуванню економіки краю, серед яких можна виокремити такі:

- загальнодержавна нерозвиненість фінансової інфраструктури підтримки та стимулювання інноваційного та інвестиційного розвитку регіонів, що виражається в обмеженості та важкодоступності бюджетних ресурсів для фінансування регіональних проектів;

- збитковість значної частини промислових підприємств, що впливає на скорочення частки підприємств (менше 20% від загальної кількості), що здійснюють інноваційну діяльність;

- недосконала структура джерел фінансування інвестиційного та інноваційного розвитку регіону;

- вузька ресурсна база установ банків, що не дає змоги повною мірою використовувати кредитний механізм як дієвий інструмент впливу на соціально-економічний розвиток;

- місцеві бюджети області не є вагомим джерелом фінансування інвестиційної діяльності в регіоні через відсутність достатнього обсягу фінансових ресурсів та їх високу соціальну спрямованість (більше 80% від загального обсягу видатків).

Інноваційна та інвестиційна політика посідає чільне місце в стратегії соціально-економічного розвитку Чернівецької області. Місцевими перевагами для їх реалізації є вигідне економіко-географічне положення та наявність достатньо розвиненого кадрового та науково-технічного потенціалу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Рейтинг інвестиційної привабливості регіонів: 2014 рік. – Київ : ІЕДПК, 2015. – 389 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrprojectgov.ua/sites/default/files/upload/reyting_investiciynoyi_Privablivosti_regioniv_2014_1.pdf.
2. Капітальні інвестиції в Чернівецькій області : Статистичний бюлетень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.cv.ukrstat.gov.ua/publiy/kapinv/bul/kap_inv_2013rik.pdf.
3. Третяк Н.М. Інвестиційна стратегія розвитку суб'єктів господарювання / Н.М. Третяк // Вісник Університету банківської справи. – 2013. – № 3(18). – С. 89–93.
4. Ткач С.М. Оцінка рівня ефективності інвестиційної діяльності у містах та районах Львівської області / С. М. Ткач // Регіональна економіка. – 2012. – № 3. – С. 86–95.
5. Офіційний сайт Головного управління статистики в Чернівецькій області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.cv.ukrstat.gov.ua>.

Програма захисту вкладів кредитних спілок

Добровольська О.В.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансів та банківської справи
Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету

Статтю присвячено питанням захисту заощаджень членів кредитних спілок через Об'єднання кредитних спілок «Програма захисту вкладів», яке сприятиме подальшому ефективному розвитку кредитно-кооперативної системи. Доведено, що питання фінансової надійності кредитних спілок та захисту вкладів членів кредитних спілок є нагальними і потребують подальшого розгляду. Обґрунтовано предмет та мету діяльності «Програми захисту вкладів». Запропоновано, що рівень гарантування внесків (вкладів) членів кредитної спілки на депозитні рахунки буде реалізований шляхом страхування депозитів. Визначено переваги участі в «Програмі захисту вкладів» для кредитних спілок. Виявлено, що управління «Програмою захисту вкладів» здійснюється з урахуванням досвіду інших країн та світових тенденцій у побудові систем охорони депозитів.

Ключові слова: фінансова надійність кредитних спілок, захист вкладів членів кредитних спілок, страхування депозитів, гарантування внесків членів кредитної спілки, депозитні рахунки, охорона депозитів.

Добровольская Е.В. ПРОГРАММА ЗАЩИТЫ ВКЛАДОВ КРЕДИТНЫХ СОЮЗОВ

Статья посвящена вопросам защиты сбережений членов кредитных союзов через Объединение кредитных союзов «Программа защиты вкладов», которое будет способствовать дальнейшему эффективному развитию кредитно-кооперативной системы. Доказано, что вопросы финансовой надежности кредитных союзов и защиты вкладов членов кредитных союзов являются неотложными и требуют дальнейшего рассмотрения. Обоснованы предмет и цель деятельности «Программы защиты вкладов». Предложено, что уровень гарантирования вкладов (вкладов) членов кредитного союза на депозитные счета будет реализован путем страхования депозитов. Определены преимущества участия в «Программе защиты вкладов» для кредитных союзов. Выявлено, что управление «Программой защиты вкладов» осуществляется с учетом опыта других стран и мировых тенденций в построении систем охраны депозитов.

Ключевые слова: финансовая надежность кредитных союзов, защита вкладов членов кредитных союзов, страхование депозитов, гарантирование вкладов членов кредитного союза, депозитные счета, охрана депозитов.

Dobrovolska O.V. PROGRAM SECURITY DEPOSITS OF CREDIT UNIONS

The article is devoted to the protection of savings of members of credit unions through the union of credit unions "Deposit protection program" that will contribute to the further development of effective credit and co-operative system. It is proved that the issue of financial soundness of credit unions and the protection of deposits of members of credit unions are urgent and require further consideration. Grounded object and purpose of the activity "Deposit protection program". It is proposed that the level of guarantee deposits of the credit union to deposit accounts will be implemented by deposit insurance. The advantages of participation in the program for the protection of deposits of credit unions. It was revealed that the management of "Deposit protection program" shall be based on the experience of other countries and global trends in the construction of the deposit protection systems.

Keywords: financial reliability of credit unions, the protection of deposits of members of credit unions, insurance deposits, the deposit guarantee members of the credit union, savings accounts, security deposits.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Відродження кредитного руху на теренах незалежної України ініціювали представники канадської та американської діаспори на початку 1990-х років. Лише в грудні 2001 р. на зміну «Тимчасовому положенню про кредитні спілки в Україні», затвердженому Указом Президента в 1993 р., прийшов перший спеціалізований нормативно-правовий акт, що регулює цю діяльність, – Закон «Про кредитні спілки». Функції державного регулятора цього ринку в червні 2003 р. Указом Пре-

зидента було покладено на Державну комісію з регулювання ринків фінансових послуг (від 23.11.2011 р. – Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг (Нацкомфінпослуг), створено Державний реєстр фінансових установ із наступним запровадженням спеціалізованої звітності, яка подавалася до державного регулятора і відрізнялася від стандартних форм звітності [1, с. 19].

Після 2008 р. ринок кредитних спілок зазнав серйозних змін: у минуле відійшли кре-

дитні спілки квазібанківського типу, що проводили нездорову, ризиковану кредитну політику. Весною 2009 р., окрім кризи, по ринку вдарилася зміна команди в Національній комісії з регулювання ринків фінансових послуг, а відтак, змінилися підходи до державного регулювання. Наприклад, під час перевірок чимало кредитних спілок автоматично виключалися з Державного реєстру фінансових установ лише на підставі Акта про відсутність за місцезнаходженням або за ненадходження звітності, незважаючи на наявність депозитів вкладників. Отже, питання фінансової надійності кредитних спілок та захисту вкладів членів кредитних спілок є і тепер нагальними і потребують подальшого розгляду, доопрацювань та вдосконалення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Значну увагу розробці різних аспектів фінансової надійності кредитних спілок приділяли такі вчені, як А. Гамбург [1], А. Оленчик [2], О. Тавасієв [3], С. Хорунжий [4] та ін. Розгляд фінансової стійкості кредитних спілок як сукупності інструментів, що забезпечують тотальну організацію фінансової рівноваги кредитної спілки, неможливий без такого показника, як якість депозитної бази кредитної спілки.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті – обґрунтувати пропозиції щодо захисту заощаджень членів кредитних спілок через Об'єднання кредитних спілок «Програма захисту вкладів», надати відповідні пропозиції, які сприятимуть подальшому ефективному розвитку кредитно-кооперативної системи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Активна фаза світової фінансової кризи завершилася на початку 2010 р. На поточний момент можна констатувати, що ситуація в секторі кредитних спілок стабілізувалася і настав час для очищення та переосмислення перспектив їх подальшого розвитку.

«Програма захисту вкладів» (поза рамок ВАКС та НАКСУ) створена 12 червня 2007 р. і є добровільним саморегульним об'єднанням кредитних спілок, відкритим для всіх кредитних спілок [3, с. 18].

Предмет діяльності «Програми захисту вкладів» (далі – ПЗВ) – вжиття заходів фінансової, організаційної, правової та методологічної підтримки кредитних спілок – учасників ПЗВ, які опинилися у скрутному фінансово-господарському становищі, що може вплинути на виконання ними своїх зобов'язань перед членами та іншими кредиторами, а

також недопущення погіршення фінансового становища кредитних спілок – учасників ПЗВ.

Метою діяльності ПЗВ є [6, с. 53–60]:

- зміцнення довіри до кредитних спілок та системи кредитної кооперації в цілому;
- гарантування високого рівня ділової репутації та авторитету кредитних спілок;
- забезпечення фінансової стабільності кредитних спілок – учасників Об'єднання та захист грошових вкладів їх членів;
- мінімізація впливу негативних наслідків системних фінансових криз на кредитні спілки – учасники ПЗВ;
- уведення норм і стандартів пруденційного нагляду (для кредитних спілок – учасників ПЗВ);

– проведення внутрішнього моніторингу фінансового стану та системи управління кредитних спілок – учасників ПЗВ;

– запровадження ефективних механізмів підвищення рівня ліквідності кредитних спілок.

Об'єднання кредитних спілок «Програма захисту вкладів» – це неприбуткова організація, основним завданням якої є забезпечення фінансової стабільності кредитних спілок – учасників Об'єднання та захист грошових вкладів їх членів. «Програма захисту вкладів» є добровільним об'єднанням кредитних спілок, відкритим для всіх кредитних спілок, яка побудована на прямій участі кредитних спілок незалежно від членства в будь-якій з асоціацій кредитних спілок.

Діяльність «Програми захисту вкладів» спрямована не лише на забезпечення певних конкурентних переваг її учасникам, а й на створення засад для зміцнення системи кредитної кооперації загалом.

ПЗВ упроваджує принципи трирівневої комплексної системи охорони депозитів [4, с. 22]:

1. Базовий (основний) рівень – рівень кредитної спілки.

2. Рівень забезпечення фінансової стабільності – рівень «Програми захисту вкладів».

3. Рівень гарантій – рівень системи гарантування внесків (вкладів) членів кредитної спілки на депозитні рахунки.

На базовому рівні, тобто на рівні кредитної спілки, відбувається:

– проведення ефективної політики з метою мінімізації ризиків та максимальної капіталізації;

– забезпечення діяльності органів управління та найманого персоналу відповідно до законодавства України та кооперативних принципів;

– орієнтація кредитних спілок на стабільний розвиток;

– упровадження найкращих практик у сфері внутрішнього контролю та розкриття інформації, у тому числі інформації, яка стосується прав членів кредитних спілок при отриманні фінансових послуг.

На другому рівні – рівні забезпечення фінансової стабільності – «Програма захисту вкладів» здійснює моніторинг (нагляд) кредитних спілок із метою оцінки фінансового стану та діяльності органів управління задля забезпечення їх фінансової стабільності. Це передбачає такий комплекс заходів:

– збір, обробка, перевірка звітності кредитних спілок. Це передбачає, зокрема, й попередню перевірку звітності, яка подається до Нацкомфінпослуг, із метою недопущення застосування до кредитних спілок – учасників «Програми захисту вкладів» заходів впливу на помилки в поданих звітних даних;

– моніторинг дотримання правил надання фінансових послуг шляхом перевірки внутрішніх положень та проведення виїзних перевірок у кредитні спілки;

– оцінка кредитного портфеля – оцінка простроченої заборгованості в кредитних спілках, причому не лише за нормативами, визначеними Нацкомфінпослуг, а й за іншими спеціальними методиками, які дають змогу надати рекомендації для покращання якості продуктивних активів кредитних спілок, підвищення ефективності роботи з простроченими кредитами тощо;

– аналіз фінансового стану кредитної спілки, у тому числі перевірка дотримання нормативів, установлених Нацкомфінпослуг;

– розробка рекомендацій для усунення порушень законодавства та покращання фінансового стану;

– розробка планів відновлення фінансової стабільності. Плани відновлення фінансової стабільності розроблятимуться за результатами попередньо проведених перевірок, аналізу звітності, проведених тестів раннього попередження;

– запровадження тимчасової адміністрації в кредитних спілках як крайнього засобу порятунку спілки (п'ять із шести тимчасових адміністраторів кредитних спілок України заявили про свою готовність співпраці з «Програмою захисту вкладів»).

При виконанні поставлених завдань «Програма захисту вкладів» зорієнтована на максимальне використання потенціалу обласних асоціацій кредитних спілок. Йдеться, зокрема, про співпрацю в частині збору та обробки

фінансових даних кредитних спілок, реалізації програм фінансового оздоровлення, проведеної тимчасових адміністрацій, розробки та запровадження стандартів діяльності кредитних спілок. Для виконання цих завдань планується залучати фінансових аналітиків та юристів обласних асоціацій кредитних спілок.

На третьому рівні реалізується система гарантування внесків (вкладів) членів кредитної спілки на депозитні рахунки. На відміну від перших двох рівнів системи, які «працюють» на кредитну спілку, цей рівень спрямований на надання додаткових гарантій членам спілки, щоб захистити їхні внески (вклади) на депозитні рахунки.

Для кредитних спілок – учасників «Програми захисту вкладів» рівень гарантування внесків (вкладів) членів кредитної спілки на депозитні рахунки буде реалізований шляхом страхування депозитів в «Українській страховій компанії кредитних спілок», співвласником якої виступає ПЗВ. У такий спосіб кредитні спілки – учасники «Програми захисту вкладів» створюють проміжну схему гарантування вкладів членів кредитних спілок, завдяки якій забезпечується захист вкладів уже сьогодні, не чекаючи, доки буде створена загальнодержавна система гарантування вкладів для членів кредитних спілок [7, с. 8–10].

Це – інноваційна схема гарантування вкладів членів кредитних спілок, яка в більш зрілих системах, які мали в своєму розпорядженні довгий час для еволюційного розвитку, не є поширеною, але довела свою ефективність у молодих системах кредитної кооперації і добре підходить для умов України, тому що дає змогу за досить короткий проміжок часу за рахунок установлених законодавчих вимог стосовно капіталу та процедур страхування забезпечити високий рівень гарантій вкладникам кредитних спілок.

Переваги участі в «Програмі захисту вкладів» для кредитних спілок:

1. Приналежність до системи гарантування і стабілізації – своєрідний «знак якості».

2. Постійний моніторинг стану свідчить про надійність установи.

3. Гарантування вкладів членів є маркетинговою перевагою.

4. У випадку погіршення стану спілки для неї буде розроблена покрокова програма стабілізації.

5. Попередження заходів впливу з боку регулятора.

6. Превентивна перевірка коректності ведення діяльності.

7. Всебічне інформаційне супроводження діяльності кредитних спілок. Впровадження такого страхового продукту, як страхування депозитів, супроводжуватиметься інформаційною кампанією серед членів кредитних спілок, адже є досить вагомими аргументи на користь фінансової стійкості і надійності кредитних спілок, фінансовий стан яких постійно перебуває під моніторингом із боку «Програми захисту вкладів», оцінка діяльності проводиться відповідно до світових стандартів, та які страхують вклади своїх членів.

Відкритість кредитної спілки. Для якомога ширшого інформування громадськості про фінансовий стан кредитних спілок, підвищення прозорості їх діяльності, посилення довіри споживачів фінансових послуг до них, залучення нових членів «Програмою захисту вкладів» був запроваджений інформаційний проект «Відкрита кредитна спілка». У межах цього інформаційного проекту спілки учасники ПЗВ обов'язково розкривають на сайті «Програми захисту вкладів» загальну інформацію про кредитну спілку, фінансові показники та критерії діяльності кредитної спілки.

Будь-яка кредитна спілка, яка позиціонує себе як стабільна та прозора фінансова установа, може приєднатися до проекту, подавши відповідну заяву. При цьому подання інформації здійснює сама кредитна спілка, а завдання ПЗВ полягає в адмініструванні проекту.

Об'єднання кредитних спілок «Програма захисту вкладів» спостерігає за кредитними спілками – її членами, бо цифри, що надаються Нацкомфінпослуг, часто дуже відносні та не відображають реальної ситуації (не всі кредитні спілки, інформація про які внесена до Державного реєстру фінансових установ, подають звітність до регулятора або ж подають некоректні звіти). Також об'єднання проводить щорічний зовнішній моніторинг діяльності кредитних установ, перевіряються кредитний і депозитний портфелі, рівень внутрішнього контролю. За інформацією ПЗВ, порівняно з 2009 р. спостерігається поетапне відновлення позицій на ринку, підходи до оцінки позичальника стали жорсткішими. Криза показала, що на відміну від банків для кредитних спілок порука фізичних осіб є найефективнішим способом забезпечення кредиту. Дзвінок поручителю або його дружині часто дуже швидко розв'язує проблему. Звісно, й до суду також доходять, але це поодинокі випадки – по дрібних кредитах кількість спорів дуже незначна. Кредитні спілки за своєю суттю зорієнтовані на потреби людини, а не на грабіжницькі відсотки. На відміну від

банків кредитні спілки зацікавлені, щоб людина швидко й безболісно «погасила» кредит, скористалася благом і, можливо, прийшла знову. Є приклади, коли ті чи інші особи користувалися кредитом від 10 до 18 разів.

Спілки стають зваженішими у фінансовій політиці, ретельніше підходять до оцінки становища позичальників. Саме тому в переважній більшості спілок за цей період не утворилися нові прострочені кредити. Проблемними залишаються тільки частина кредитів, виданих у докризовий період.

Керівництво «Програмою захисту вкладів» здійснюється відповідно до основних кооперативних принципів: один учасник – один голос; прозорість в управлінні; прийняття рішень, які стосуються кредитних спілок, відбувається самими кредитними спілками; демократичний контроль.

Висновки з цього дослідження. Кредитні спілки – учасники «Програми захисту вкладів» здійснюють пряме (через збори учасників) або опосередковане (через участь у виборних органах – Раді та Ревізійному комітеті) управління програмою захисту вкладів.

Управління «Програмою захисту вкладів» здійснюється з урахуванням досвіду інших країн та світових тенденцій у побудові систем охорони депозитів. Свої рекомендації по розбудові «Програми захисту вкладів» надають члени Дорадчого комітету.

За результатами діяльності кредитних спілок – учасників саморегульованої організації «Програма захисту вкладів» спостерігалася зростання основних базисних показників діяльності. Разом із тим всі учасники «Програми захисту вкладів» на виконання рішення зборів учасників ПЗВ від 17 червня 2008 р. продовжували діяльність по капіталізації кредитних спілок і значну частину доходу спрямовували на формування резервного капіталу.

Кредитні спілки мають активізувати свою діяльність, особливо в сільській місцевості, де банківський сектор своїми фінансовими послугами представлений або слабо, або зовсім відсутній. Не слід обмежуватися традиційними напрямками роботи. Варто привернути увагу й на інші, не менш перспективні, зокрема на зелений туризм, енергозбереження, на підтримку земельної реформи.

Для подальшого розвитку кредитних спілок має значення їх функціональна інтеграція з територіальними громадами, іншими видами кооперативів, різноманітними формами економічної та соціальної самоорганізації населення, професійними спілками, трудовими колективами, навчальними закладами тощо.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гамбург А. Системна підтримка ліквідності для кредитних спілок / А. Гамбург, С. Хорунжий // Вісник кредитної кооперації. – 2008. – № 6(9). – С. 18–20.
2. Оленчик А.Я. Проблеми стабільності кредитних спілок в Україні / А.Я. Оленчик [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [Http://www.ier.kiev.ua](http://www.ier.kiev.ua).
3. Тавасиев А.М. Антикризисное управление кредитными организациями : [учеб. пособ.] / А.М. Тавасиев. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2006. – 480 с.
4. Хорунжий С. Міжнародний досвід формування системи гарантування вкладів для членів кредитних спілок (уроки для України) / С. Хорунжий, К. Хорунжий // Вісник кредитної кооперації. – 2008. – № 3(6). – С. 20–26.
5. Банковское дело : [учебник] / Под ред. О.И. Лаврушина ; 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Финансы и статистика, 2000. – 672 с.
6. Коваленко М.А. Операції сучасного комерційного банку : [навч. посіб.] / М.А. Коваленко, В.М. Білінкіс, Л.Є. Сухомлин. – Херсон : Олді -плюс, 2007. – 472 с.
7. Башкатов О. Програма стабілізації та фінансового оздоровлення: кредитні спілки беруть ініціативу у свої руки / О. Башкатов, І. Вишневський // Вісник кредитної кооперації. – 2007. – № 2. – С. 8–10.
8. Про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб : Закон України від 20 вересня 2001 р. № 2740-ІП // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 5. – С. 30–45.
9. Підсумки розвитку ринку кредитних спілок станом на 30.09.2008 р. / Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [Http://www.dfp.gov.ua](http://www.dfp.gov.ua).

УДК 330.322

Інвестиційна привабливість України

Дудчик О.Ю.

кандидат економічних наук, доцент,
Університет митної справи та фінансів

Пашикян І.С., Соловйова А.Г.

студентки
Університету митної справи та фінансів

У статті розглянуто теоретичні та практичні аспекти інвестування в Україні. Проаналізовано динаміку надходження іноземних інвестицій та вплив інвестиційних ресурсів з України за кордон. Визначено регіони та галузі економіки країни, найбільш привабливі для іноземних інвесторів. Матеріал подано у порівняльному аналізі, динаміку змін проілюстровано хронологічно.

Ключові слова: іноземні інвестиції, прямі інвестиції, капітал, інвестиційна привабливість, привабливість регіону, привабливість економічної галузі.

Дудчик О.Ю., Пашикян И.С., Соловьева А.Г. ИНВЕСТИЦИОННАЯ ПРИВЛЕКАТЕЛЬНОСТЬ УКРАИНЫ

В статье рассмотрены теоретические и практические аспекты инвестирования в Украину. Проанализированы динамика поступления иностранных инвестиций и отток инвестиционных ресурсов из Украины за границу. Определены регионы и отрасли экономики страны, наиболее привлекательные для иностранных инвесторов. Материал представлен в сравнительном анализе, динамику изменений проиллюстрировано хронологически.

Ключевые слова: иностранные инвестиции, прямые инвестиции, капитал, инвестиционная привлекательность, привлекательность региона, привлекательность экономической области.

Dudchik O.Y., Pashikyan I.S., Solovyova A.G. INVESTMENT ATTRACTIVENESS OF UKRAINE

In the article the theoretical and practical aspects of investing in Ukraine. The dynamics of foreign investment and outflow of investment resources of Ukraine abroad. Defined regions and sectors of the economy, the most attractive for foreign investors. The material presented in comparative analysis, dynamic changes illustrated chronologically.

Keywords: foreign investment, direct investment, capital, investment attractiveness, attractiveness of the region, the economic attractiveness of the area.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Дослідження інвестиційної сфери економіки завжди перебувало в центрі уваги економічної думки. Це обумовлено тим, що категорія інвестицій є базовим елементом повсякденної господарської діяльності суб'єктів ринку та процесу економічного зростання держав світу. На сучасному етапі економіка України потребує значного вливання коштів, насамперед іноземних інвестицій, адже власні ресурси або вичерпані, або значно знецінені внаслідок інфляції. Тому питання забезпечення інвестиційної привабливості країни набуває особливої актуальності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичні та практичні аспекти іноземного інвестування є однією з найактуальніших тем дослідження багатьох зарубіжних та вітчизняних науковців, зокрема: О.Я. Яременко, О.А. Прокопчука, Ю.В. Чириченко, Б.А. Дадашева та ін. Але, враховуючи нестабільну політичну і економічну ситуацію, в якій опинилась

Україна, це питання потребує постійного і детального аналізу.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті – дослідити інвестиційну привабливість України в цілому та її регіонів зокрема, визначити провідні галузі економіки, в які спрямовуються іноземні інвестиції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Соціально-економічний розвиток та зростання країни, структурне перетворення її економіки, відродження експортного потенціалу та підвищення міжнародної конкурентоспроможності є неможливими без формування джерел інвестиційних ресурсів. В умовах поглиблення глобалізації міжнародного бізнес-середовища, ефективність та динамізм зазначених процесів визначаються спроможністю суб'єктів підприємництва використовувати не лише внутрішні, а й інтернаціональні (іноземні) інвестиції [1, с. 28].

Основну частку іноземних інвестицій становлять прямі інвестиції, під якими розуміється різновид іноземних інвестицій, при-

значених для виробництва і забезпечення контролю над діяльністю підприємств завдяки володінню контрольним пакетом акцій.

Головними перевагами, які надають прямі іноземні інвестиції, є:

- створення нових виробничих потужностей, робочих місць;
- розвиток і обмін новітніми технологіями та ноу-хау;
- приток іноземної валюти;
- підвищення конкурентоспроможності регіону;
- поліпшення платіжного балансу;
- комплексне використання ресурсів;
- розвиток експортного потенціалу і зниження рівня залежності від імпорту;
- досягнення соціально-економічного ефекту (підвищення рівня зайнятості, розбудова соціальної інфраструктури тощо) [2, с. 202; 3, с. 46].

Водночас використання іноземних інвестицій для країни є потенційним джерелом загроз, таких як експлуатація сировинних ресурсів та забруднення навколишнього природного середовища, підвищення рівня залежності країни від іноземного капіталу, зниження рівня конкурентоспроможності вітчизняних товаровиробників, трансфер капіталу за кордон. Але сучасні реалії України вказують на те, що без іноземних інвестицій підняти економіку країни буде вкрай важко.

Обсяг залучених із початку інвестування прямих іноземних інвестицій в економіку України на кінець 2015 р. становив 43 371,4 млн. дол. США, зменшившись за два роки на 14 785,5 млн. дол. США, або на 25,4%. Це можна вважати критичним для економіки країни і свідчить про погіршення її інвестиційної привабливості, адже починаючи з 2005 р. і до кінця 2013 р. іноземні інвестори вважали Україну інвестиційно привабливою, про що свідчить досить активне нарощування обсягів іноземних інвестицій в країну. Інвестиції надходили в обсягах від 4,3 млрд. дол. США до 8,3 млрд. дол. США, тобто приріст іноземного капіталу відбувався щорічно на 10–40%. Максимальний обсяг іноземних інвестицій припадає на кінець 2013 р. – 58 156,9 млн. дол. США. 2014 р. став переломним, інвестори почали виводити свої активи з країни, обсяг іноземних інвестицій зменшився до рівня 2010 р., фактично відкинувши країну в даній галузі на шість років назад. Така ситуація обумовлена політичною та економічною нестабільністю в країні, військовими діями та високим рівнем корупції.

У 2015 р. в економіку України іноземними інвесторами вкладено 3 763,7 млн. дол. США та вилучено 891,3 млн. дол. США прямих інвестицій. Зменшення вартості акціонерного капіталу за рахунок переоцінки,

Таблиця 1

Прямі іноземні інвестиції з країн світу в економіку України в 2012–2015 рр.

Країни	01.01.2013		01.01.2014		01.01.2015		01.01.2016	
	млн. дол. США	%	млн. дол. США	%	млн. дол. США	%	млн. дол. США	%
Усього	54462,4	100,0	58156,9	100,0	45916,0	100,0	43371,4	100,0
Австрія	3401,4	6,2	3257,5	5,6	2526,4	5,5	2402,4	5,5
Беліз	-	-	1055,6	1,8	642,4	1,4	547,2	1,3
Велика Британія	2556,5	4,7	2714,1	4,7	2145,5	4,7	1852,5	4,3
Віргінські Острови (Брит.)	1884,9	3,5	2493,5	4,3	1997,7	4,4	1798,9	4,1
Італія	1015,9	1,9	1267,8	2,2	999,1	2,2	972,4	2,2
Кіпр	17275,1	31,7	19035,9	32,7	13710,6	29,9	11744,9	27,1
Нідерланди	5168,6	9,5	5561,5	9,6	5111,5	11,1	5610,7	12,9
Німеччина	6317,0	11,6	6291,8	10,8	5720,5	12,5	5414,3	12,5
Польща	916,4	1,7	845,4	1,5	831,2	1,8	785,9	1,8
Російська Федерація	3785,8	7,0	4287,4	7,4	2724,3	5,9	3392,1	7,8
США	936,7	1,7	991,1	1,7	862,3	1,9	698,9	1,6
Франція	1765,3	3,2	1825,8	3,1	1614,7	3,5	1528,1	3,5
Швейцарія	1106,2	2,0	1325,4	2,3	1390,6	3,0	1364,2	3,1
Інші	8332,6	15,3	7204,1	12,3	5639,2	12,2	5258,9	12,3

Складено авторами за даними джерела [5]

врат та перекласифікації становило 5 245,8 млн. дол. США, у т. ч. за рахунок курсової різниці 5024,3 млн. дол. США.

Інвестиції надійшли зі 134 країн світу. Із країн ЄС із початку інвестування в економіку України внесено 33 042,3 млн. дол. США інвестицій (76,2% загального обсягу акціонерного капіталу), з інших країн світу – 10 329,1 млн. дол. США (23,8%) [4].

До десятки основних країн-інвесторів (табл. 1), на які припадає 83,0% загального обсягу прямих інвестицій, входять: Кіпр – 11 744,9 млн. дол. США (27,1%), Нідерланди – 5 610,7 млн. дол. США (12,9%), Німеччина – 5 414,3 млн. дол. США (12,5%), Російська Федерація – 3 392,1 млн. дол. США (7,8%), Австрія – 2 402,4 млн. дол. США (5,5%), Велика Британія – 1 852,5 млн. дол. США (4,3%), Віргінські Острови – 1 798,9 млн. дол. США (4,1%), Франція – 1 528,1 млн. дол. США (3,5%), Швейцарія – 1 364,2 млн. дол. США (3,1%) та Італія – 972,4 млн. дол. США (2,2%).

Найбільше іноземних інвестицій, частка яких перевищує 50%, надходить лише з трьох країн – Кіпру, Німеччини та Нідерландів. Дещо зменшилась питома вага надходжень із Кіпру (з 31,7% до 27,1%) і збільшилась питома вага іноземних інвестицій, що надійшли з Нідерландів – з 9,5% до 12,9%. Суттєвих коливань у структурі надходження коштів з інших країн не спостерігається протягом багатьох років.

Обсяг прямих інвестицій (акціонерного капіталу) з України в економіку країн світу на кінець 2015 р. становив 6 210,0 млн. дол. США (табл. 2), у т. ч. у країни ЄС – 6 006,0 млн. дол. США (96,7% загального обсягу), в інші країни світу – 204,0 млн. дол. США (3,3%). Максимальний обсяг фінансування припадає на кінець

2013 р. і становить 6 575,3 млн. дол. США, зменшившись за два роки на 365,3 млн. дол. США, або на 5,6%. Тобто інвестування вітчизняними інвесторами за кордон зменшилось значно менше, ніж надходження інвестицій в Україну.

Прямі інвестиції з України здійснено до 47 країн світу [4], переважна частка яких спрямована до Кіпру, при цьому з початку 2014 р. до початку 2016 р. ця частка зросла з 88,5% до 93,7%, що фактично свідчить про збільшення виведення коштів в офшори і не може бути оцінено позитивно. Що стосується інших країн, то їх доля становить 6,3% у загальному обсязі прямих інвестицій.

Цікавим моментом є те, що надходження іноземних інвестицій із Російської Федерації в 2014 р. зменшилось порівняно з 2013 р. на 1 563,1 млн. дол. США, або на 36,5%, а в 2015 р. зросло на 667,8 млн. дол. США, або на 24,5%. Фінансування ж з України в економіку Російської Федерації за аналогічний період зменшилось спочатку на 165,5 млн. дол. США, або на 45,7%, а потім ще на 74,1 млн. дол. США, або на 37,6%. В абсолютному значенні надходження зменшились майже в три рази.

Інвестиційна привабливість України формується з інвестиційної привабливості її окремих регіонів (табл. 3).

Починаючи з 2014 р. Державна служба статистики наводить дані без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополь та частини зони проведення антитерористичної операції. Цим можна частково пояснити загальне зменшення обсягів інвестицій у 2014–2015 рр. Але крім цього відбулось абсолютне зменшення обсягу іноземних інвестицій по всіх областях

Таблиця 2

Прямі інвестиції з України в економіку країн світу в 2012–2015 рр.

Країни	01.01.2013		01.01.2014		01.01.2015		01.01.2016	
	млн. дол. США	%	млн. дол. США	%	млн. дол. США	%	млн. дол. США	%
Усього	6481,9	100,0	6575,3	100,0	6352,2	100,0	6210,0	100,0
Кіпр	5810,5	89,6	5818,5	88,5	5819,0	91,6	5817,6	93,7
Російська Федерація	292,5	4,5	362,4	5,5	196,9	3,1	122,8	2,0
Латвія	95,5	1,5	98,8	1,5	85,0	1,3	69,8	1,1
Польща	54,2	0,8	56,4	0,9	52,6	0,8	50,1	0,8
Грузія	32,8	0,5	42,1	0,6	36,4	0,6		
Віргінські Острови (Брит.)	25,8	0,4	25,8	0,4	25,8	0,4	51,3	0,8
Казахстан	25,0	0,4	25,9	0,4	24,2	0,4		
Інші країни	145,6	2,3	145,4	2,2	112,3	1,8	98,4	1,6

Складено авторами за даними джерела [5]

країни, крім Івано-Франківської. За останні два роки це єдина область, в яку відбулось збільшення надходжень іноземних інвестицій, їх питома вага в загальній сумі інвестицій зростає з 1,4% до 1,9%.

При абсолютному зменшенні обсягів надходження прямих іноземних інвестицій відбулось збільшення питомої ваги м. Київ (з 48,8% до 52,1%), Дніпропетровської (з 15,3% до 16,6%) та Полтавської (з 1,7% до 2,3%) областей. За період 2014–2015 рр. зменшились обсяги іноземних інвестицій у Донецькій області – майже в два рази, питома вага зменшилась з 6% до 4,2%, при цьому область залишається в п'ятірці інвестиційно привабливих регіонів. Що стосується інших областей, то суттєвих змін питомої ваги в загальній сумі іноземних

інвестицій не спостерігається. Отже, на початок 2016 р. найбільш привабливими для іноземних інвесторів є м. Київ, Дніпропетровська, Донецька, Київська, Харківська, Одеська, Львівська, Полтавська, Запорізька, Івано-Франківська та Луганська області. Питома вага кожної з інших областей у загальній сумі іноземних інвестицій не перевищує 1%. Найменш привабливими є Тернопільська, Чернівецька, Кіровоградська та Чернігівська області, іноземні інвестори практично не здійснюють інвестування в ці регіони.

Що стосується активності вітчизняних інвесторів при інвестуванні за кордон (табл. 4), то 86,8% інвестицій здійснюється представниками Донецької області, близько 10% припадає на м. Київ, 1,2% – на інвесторів

Таблиця 3

Прямі іноземні інвестиції в регіонах України в 2012–2015 рр.

Регіони	01.01.2013		01.01.2014		01.01.2015		01.01.2016	
	млн. дол. США	%	млн. дол. США	%	млн. дол. США	%	млн. дол. США	%
Україна	54462,4	100,0	58156,9	100,0	45916,0	100,0	43371,4	100,0
АРК	1463,7	2,7	1608,9	2,8	...		...	
області								
Вінницька	245,4	0,5	278,7	0,5	250,9	0,5	187,1	0,4
Волинська	361,2	0,7	339,3	0,6	271,8	0,6	248,1	0,6
Дніпропетровська	8351,8	15,3	9092,1	15,6	7758,7	16,9	7182,9	16,6
Донецька	2981,6	5,5	3510,5	6,0	2550,4	5,6	1827,7	4,2
Житомирська	363,8	0,7	387,7	0,7	286,0	0,6	249,3	0,6
Закарпатська	407,2	0,7	447,4	0,8	376,6	0,8	311,5	0,7
Запорізька	1144,2	2,1	1124,7	1,9	885,2	1,9	931,7	2,1
Івано-Франківська	642,5	1,2	813,5	1,4	925,9	2,0	836,6	1,9
Київська	1927,7	3,5	1948,3	3,4	1653,8	3,6	1627,1	3,8
Кіровоградська	103,7	0,2	150,9	0,3	84,7	0,2	64,4	0,1
Луганська	838,5	1,5	883,8	1,5	671,1	1,5	582,4	1,3
Львівська	1634,8	3,0	1706,0	2,9	1374,9	3,0	1248,1	2,9
Миколаївська	259,9	0,5	280,5	0,5	232,6	0,5	212,7	0,5
Одеська	1629,5	3,0	1670,7	2,9	1432,5	3,1	1337,4	3,1
Полтавська	942,8	1,7	1065,1	1,8	1029,3	2,2	1000,6	2,3
Рівненська	296,9	0,6	312,9	0,5	269,3	0,6	220,2	0,5
Сумська	374,4	0,7	427,2	0,7	264,7	0,6	201,6	0,5
Тернопільська	64,6	0,1	68,2	0,1	56,4	0,1	50,1	0,1
Харківська	2170,4	4,0	2216,3	3,8	1726,0	3,8	1569,5	3,6
Херсонська	245,2	0,5	279,4	0,5	210,4	0,4	210,6	0,5
Хмельницька	208,6	0,4	225,5	0,4	189,2	0,4	166,8	0,4
Черкаська	884,1	1,6	890,0	1,5	510,4	1,1	352,9	0,8
Чернівецька	64,3	0,1	69,8	0,1	68,7	0,1	59,3	0,1
Чернігівська	105,3	0,2	128,6	0,2	103,8	0,2	92,2	0,2
м. Київ	26592,1	48,8	28039,7	48,2	22733,0	49,5	22600,4	52,1
м. Севастополь	158,4	0,3	191,2	0,3	...		...	

Складено авторами за даними джерела [4]

Таблиця 4

Прямі інвестиції з регіонів України в економіці світу в 2012–2015 рр.

Регіони	01.01.2013		01.01.2014		01.01.2015		01.01.2016	
	млн. дол. США	%	млн. дол. США	%	млн. дол. США	%	млн. дол. США	%
Україна	6481,9	100,0	6575,3	100,0	6352,2	100,0	6210,0	100,0
АРК	2	0,0	2,1	0,0	...		...	
області								
Вінницька	0,2	0,0	0,2	0,0	0,1	0,0	0,1	0,0
Дніпропетровська	191,2	3,0	200,3	3,0	114,2	1,8	71,9	1,2
Донецька	5426,3	83,7	5432,2	82,6	5405,6	85,0	5391,2	86,8
Запорізька	41,6	0,6	48,1	0,7	34,0	0,5	25,0	0,4
Київська	7,0	0,1	7,3	0,1	4,6	0,1	0,9	0,0
Кіровоградська	0,1	0,0	0,1	0,0	0,1	0,0	-	-
Луганська	11,1	0,2	11,6	0,2	10,3	0,2	9,4	0,2
Львівська	27,4	0,4	28,4	0,4	37,2	0,6	34,5	0,6
Миколаївська	0,8	0,0	0,8	0,0	0,8	0,0	0,8	0,0
Одеська	53,9	0,8	37,5	0,6	29,5	0,5	18,7	0,3
Полтавська	2,3	0,0	3,4	0,0	2,6	0,0	2,3	0,0
Сумська	2,7	0,0	3,8	0,0	2,5	0,0	1,7	0,0
Харківська	12,9	0,2	16,3	0,3	13,6	0,2	10,3	0,2
Херсонська	0,1	0,0	0,1	0,0	0,1	0,0	0,1	0,0
м.Київ	671,1	10,4	751,3	11,4	686,0	10,9	633,5	10,2

Складено авторами за даними джерела [4]

Таблиця 5

Прямі іноземні інвестиції в Україні за видами економічної діяльності в 2012–2015 рр.

Галузь	01.01.2013		01.01.2014		01.01.2015		01.01.2016	
	млн. дол. США	%	млн. дол. США	%	млн. дол. США	%	млн. дол. США	%
Усього	54462,4	100,0	58156,9	100,0	45916,0	100,0	43371,4	100,0
Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	800,7	1,5	839,3	1,4	594,1	1,3	500,6	1,2
Промисловість	17166,7	31,5	18012,5	31,0	14817,1	32,3	13280,1	30,6
Добувна промисловість	1548,4	2,8	1668,9	2,9	1461,2	3,2	1243,6	2,9
Переробна промисловість	14078,7	25,9	14701,5	25,3	12569,5	27,4	11331,7	26,1
виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	1539,7	2,8	1642,2	2,8	786,4	1,8	704,8	1,7
Будівництво	974,1	1,8	1649,6	2,8	1289,9	2,8	1158,3	2,7
Торгівля; ремонт автотранспортних засобів	6003,0	11,0	7559,6	13,0	6019,2	13,1	5659,5	13,0
Транспорт, зв'язок, інформація	3015,7	5,5	3704,2	6,4	3001,7	6,5	3505,9	8,1
Фінансова та страхова діяльність	16105,6	29,6	15348,8	26,4	11537,4	25,1	11823,9	27,3
Операції з нерухомим майном	9058,5	16,6	4370,9	7,5	3804,4	8,3	3482,8	8,0
Професійна, наукова та технічна діяльність	...	...	3448,4	5,9	2837,0	6,2	2174,5	5,0
Надання інших видів послуг	1338,1	2,5	3223,6	5,6	2015,2	4,4	1785,6	4,1

Складено авторами за даними джерела [4]

Дніпропетровської області. 12 областей здійснюють мінімальне інвестування, а 10 областей (Волинська, Житомирська, Закарпатська, Івано-Франківська, Рівненська, Тернопільська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька та Чернігівська) взагалі не приймають участі в інвестуванні за кордон.

Інвестиційну привабливість України формують не лише регіони країни, а і галузі економіки (табл. 5).

На початок 2016 р. на підприємствах промисловості зосереджено 13 280,1 млн. дол. США (30,6%) прямих іноземних інвестицій, у т. ч. переробної – 11 331,7 млн. дол. США, добувної промисловості та розроблення кар'єрів – 1 243,6 млн. дол. США, з постачання електроенергії, газу, пари та кондиціонованого повітря – 704,8 млн. дол. США.

В установах фінансової та страхової діяльності акумульовано 11 823,9 млн. дол. США (27,3%) загального обсягу прямих іноземних інвестицій; на підприємствах оптової та роздрібною торгівлі, ремонту автотранспортних засобів і мотоциклів – 5 659,5 млн. дол. США (13,0%); в організаціях, що здійснюють операції з нерухомим майном, – 3 482,8 млн. дол. США (8,0%), у сфері транспорту, інформації

та телекомунікацій – 3 505,9 млн. дол. США (8,1%), професійної, наукової та технічної діяльності – 2 174,5 млн. дол. США (5,0%).

Протягом 2012–2015 рр. не відбулось суттєвих змін у структурі інвестування за видами економічної діяльності. В абсолютному вираженні за цей період збільшилися надходження лише у сфері будівництва та сфері транспорту, інформації та комунікацій. Непривабливими для іноземних інвесторів були та залишаються галузі освіти, охорони здоров'я, культури, спорту. Такі перспективні галузі, як сільське господарство та туризм, також поки що залишаються поза увагою іноземних інвесторів, на них припадає, відповідно, 1,2% та 0,8% у загальній сумі іноземних інвестицій.

Суттєво відрізняються галузі, в які вітчизняні інвестори спрямовують кошти за кордон (табл. 6). Так, 86,9% коштів вкладається в професійну, наукову та технічну діяльність, це позитивно характеризує інвесторів, які фінансують інноваційну діяльність, вкладають кошти в новітні розробки.

Однак порівняно з більшістю розвинутих країн Україна не використовує в повному обсязі інноваційні чинники зростання. У країні спостерігається скорочення кількості

Таблиця 6

Прямі інвестиції з України в економіці країн світу за видами економічної діяльності в 2012–2015 рр.

Галузь	01.01.2013		01.01.2014		01.01.2015		01.01.2016	
	млн. дол. США	%	млн. дол. США	%	млн. дол. США	%	млн. дол. США	%
Усього	6481,9	100,0	6575,3	100,0	6352,2	100,0	6210,0	100,0
Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	...	...	...	...	19,3	0,3	16,7	0,3
Промисловість	151,7	2,3	169,3	2,6	130,1	2,0	111,2	1,8
Будівництво	4,7	0,1	0,8	0,0	1,9	0,0	8,2	0,1
Торгівля; ремонт автотранспортних засобів	207,2	3,2	156,8	2,4	116,0	1,8	80,8	1,3
Транспорт, зв'язок, інформація	35,9	0,6	45,5	0,7	27,0	0,4	25,4	0,4
Фінансова та страхова діяльність	662,4	10,2	797,8	12,1	567,6	8,9	517,3	8,3
Операції з нерухомим майном	5388,6	83,1	35,8	0,5	50,7	0,8	45,7	0,7
Професійна, наукова та технічна діяльність	...	...	5334,7	81,1	5429,0	85,5	5397,3	86,9
Надання інших видів послуг	31,4	0,5	34,6	0,5	10,6	0,2	7,4	0,1

Складено авторами за даними джерела [4]

організацій, які виконують наукові дослідження та розробки, катастрофічно зменшується їх фінансування, тому залучення іноземних і вітчизняних інвестицій у дану сферу потребує особливої уваги. В Україні до сьогодні не створені умови для відповідного фінансування розвитку науки та освіти, стимулювання інвестицій в технологічні інновації. Вартість наукоємних технологій, комп'ютерного програмного забезпечення, ліцензій, патентів у національному багатстві України складає лише 0,1%. Інвестиційну привабливість України визначають традиційними галузями, конкурентоспроможність яких базується на порівняльних факторних перевагах, у тому числі на дешевій робочій силі.

Для забезпечення інвестиційної привабливості необхідно розробити чітку державну стратегію досягнення конкурентоспроможності національної економіки України, яка відповідала б її ресурсно-технологічному рівню. Для створення сприятливих внутрішніх умов, за яких вітчизняні підприємства можуть досягти відповідного рівня міжнародної конкурентоспроможності, насамперед необхідна виважена податкова політика, яка дасть змогу цим підприємствам працювати високоефективно і виробляти продукцію на рівні світових стандартів. Продумана політика в грошово-кредитній сфері повинна запобігати подальшим сплескам інфляції, гарантувати прогнозований курс гривні, здешевити кредити, налагодити систему довгострокового кредитування виробництва.

У сучасних умовах із трьох груп чинників формування конкурентних переваг (ресурсних, операційних, стратегічних) найважливішими є стратегічні, тому визначення послідовної реалізації пріоритетів довгострокового розвитку національної економіки – один із найважливіших чинників підвищення її глобальної конкурентоспроможності. При розробці стратегічного розвитку країни насамперед слід враховувати інформаційно-технологічні, фінансово-економічні і соціальні чинники.

Формування сприятливого інвестиційного клімату, збільшення обсягів інвестицій є передумовою поступового відновлення економічного зростання країни, тому інвестиційна державна політика має базуватись на комплексному підході, що поєднує механізми розвитку інвестиційного потенціалу країни, її регіонів та галузей [6, с. 43].

Підвищенню інвестиційної привабливості України для іноземних інвесторів сприяло:

- підписання міждержавних угод про сприяння і взаємний захист інвестицій із понад 70 країнами світу;
- укладання 60 міжнародних договорів про уникнення подвійного оподаткування практично з усіма країнами СНД, Європи, багатьма країнами Азії, Північної та Південної Америки і кількома країнами Африки;
- ратифікація Україною у 2000 р. Вашингтонської конвенції 1965 р. про порядок вирішення інвестиційних спорів між державами та іноземними особами;
- набуття 16 травня 2008 р. Україною статусу члена СОТ.

28 січня 2009 р. було утворено Національне агентство України з іноземних інвестицій та розвитку – спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади із забезпечення проведення державної політики у сфері сприяння іноземному інвестуванню національної економіки. Агентство займалося розробкою проектів та цільових планів інвестиційного розвитку територій, удосконаленням нормативно-правової бази з питань іноземного інвестування. Але 17 травня 2010 р. Агентство було реорганізовано і приєднано до Державного агентства з інвестицій та розвитку, втративши, таким чином, виключне право сприяти залученню іноземних інвестицій.

Висновки з цього дослідження. Обмежений приплив іноземного капіталу в економіку України та нераціональність його використання обумовлені наявністю низки проблем, основними з яких за результатами соціологічних опитувань та експертних оцінок є корумпованість влади, бюрократизація дозвільних процедур (започаткування та припинення підприємницької діяльності, ліцензійних, сертифікаційних, митних тощо), нестабільність та непрозорість правового та регуляторного середовища, недосконалість системи захисту іноземних інвестицій та ін. Останнім часом до цього переліку додалися політична та економічна нестабільність та військові дії на території країни.

Стримуючими чинниками залучення іноземних інвестицій в сукупності з вищенаведеними макроекономічними є відсутність прозорого ринку землі, нерозвиненість логістичної та виробничої інфраструктури, низький рівень професійної кваліфікації підприємців, брак привабливих інвестиційних проектів.

Отже, на сьогодні основним завданням уряду є відновлення інвестиційної привабливості країни, створення сприятливих умов для повернення, а в майбутньому і примноження іноземних інвестицій.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Мороз Ю.В. Інвестиційний клімат в Україні та діяльність міжнародних фінансових організацій із його поліпшення / Ю.В. Мороз // Вісник Вінницького політехнічного інституту. – 2013. – № 3. – С. 28–34.
2. Прокопчук О.А. Іноземні інвестиції в економіку України: тенденції та перспективи / О.А. Прокопчук // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки). – 2013. – № 1(3). – С. 200–206.
3. Чириченко Ю.В. Прямі іноземні інвестиції у галузевому розрізі / Ю.В. Чириченко, О.К. Котко // Економічний простір. – 2014. – № 84. – С. 46–55.
4. Комплексні статистичні публікації Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/publ1_u.htm.
5. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
6. Дадашев Б.А. Інвестиційний розвиток сільського господарства України / Б.А. Дадашев // Агроінком. – 2013. – № 4–6. – С. 43–46.

УДК 336.012.23(045)

Аналітичне забезпечення моніторингу фінансового стану вищого навчального закладу

Клименко С.О.

кандидат економічних наук,
старший викладач кафедри фінансів та кредиту
Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського

Мікрюкова Л.В.

старший викладач кафедри обліку та оподаткування
Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського

У статті розглянуто підходи до впровадження аналітичного забезпечення моніторингу фінансового стану вищих навчальних закладів. Для аналізу ефективності фінансової діяльності державного вищого навчального закладу необхідне застосування певної методики, що буде враховувати механізм функціонування і управління ВНЗ, різні за своєю природою ресурси, види діяльності та дасть змогу оцінити ефективність діяльності як навчального закладу в цілому, так і окремих його підрозділів.

Ключові слова: фінансовий стан, аналітичне забезпечення, моніторинг.

Клименко С.А., Микрюкова Л.В. АНАЛИТИЧЕСКОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ МОНИТОРИНГА ФИНАНСОВОГО СОСТОЯНИЯ ВЫСШЕГО УЧЕБНОГО ЗАВЕДЕНИЯ

В статье рассмотрены подходы к внедрению аналитического обеспечения мониторинга финансового состояния высших учебных заведений. Для анализа эффективности финансовой деятельности государственного высшего учебного заведения необходимо применение определённой методики, которая будет учитывать механизм функционирования и управления вузом, различные по своей природе ресурсы, виды деятельности и позволит оценить эффективность работы как учебного заведения в целом, так и отдельных его подразделений.

Ключевые слова: финансовое состояние, аналитическое обеспечение, мониторинг.

Klimenko S.O., Mikrukova L.V. ANALYTICAL PROVIDING FOR MONITORING OF THE FINANCIAL STATE HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENT

In the article we say about the introduction of the analytical providing of financial state monitoring for higher educational establishments. We need to do for the analysis of financial activity efficiency for higher educational establishment (INSTITUTION OF HIGHER LEARNING) necessary application of special methodology, that will take into account the mechanism of functioning and management institution of higher learning, different kinds of the resources, types of activity and allows to estimate efficiency of activity of both educational establishment on the whole and his separate subdivisions.

Keywords: the financial state, analytical providing, monitoring.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Питання фінансування закладів освіти, підвищення ефективності використання ними наявних ресурсів, забезпечення фінансової стабільності завжди перебували у центрі уваги науковців, слугували предметом численних досліджень. Безперервність навчальної та наукової діяльності визначається відповідним рівнем фінансового забезпечення, підтримувати його – важливе і відповідальне завдання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняні та зарубіжні фахівці, зокрема В. Андрущенко, Г. Бекер, Т. Боголіб, В. Буковський, Н. Волкова, І. Дронова, С. Каламбет, С. Струмилін [2], Т. Шульц, досліджували процеси аналітичного забезпечення моніто-

рингу фінансового стану вищих навчальних закладів.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Методологічні та методичні аспекти удосконалення аналізу фінансового стану вищого навчального закладу ще недостатньо вирішені, запропоновані моделі потребують перевірки практикою.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Необхідно запропонувати використання систем і методів аналітичного забезпечення ефективного моніторингу фінансового стану ВНЗ та обговорити надані пропозиції з метою визначитись щодо робочих варіантів.

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах трансформаційних проце-

сів в економіці України значних змін зазнали процеси формування та використання фінансових ресурсів вищих навчальних закладів. Важливе значення в умовах конкуренції між ВНЗ на ринку освітніх послуг має цінова політика щодо встановлення оптимальної плати за навчання та підвищення ефективності використання фінансових ресурсів і майна державними ВНЗ. Відповідно до статті 71 Закону України «Про вищу освіту», фінансування державних вищих навчальних закладів здійснюється за рахунок коштів державного бюджету на умовах державного замовлення на оплату послуг із підготовки фахівців, наукових і науково-педагогічних кадрів та за рахунок інших джерел, не заборонених законодавством, із дотриманням принципів цільового та ефективного використання коштів, публічності та прозорості у прийнятті рішень [1]. До інших (позабюджетних) коштів відноситься плата за навчання, за виконання договірних науково-дослідних робіт, гранти та дарунки, надходження від здачі в оренду майна, на виконання окремих доручень та ін.

Освітня діяльність є найбільш специфічною галуззю національної економіки, для якої характерні свої відмінні риси. Для аналізу ефективності фінансової діяльності державного вищого навчального закладу необхідне застосування певної методики, що буде враховувати механізм функціонування і управління ВНЗ, різні за своєю природою ресурси, види діяльності та дасть змогу оцінити ефективність діяльності як навчального закладу в цілому, так і окремих його підрозділів.

Оцінку фінансово-господарської діяльності ВНЗ доцільно проводити за критеріями, що характеризують:

- здійснення освітньої діяльності (кількість прийнятих на навчання студентів, у тому числі за державним замовленням та на контрактній основі);
- соціально-економічний стан ВНЗ (середньооблікова кількість штатних робітників, середньомісячна заробітна плата, заборгованість із виплати заробітної плати, витрати на соціальні заходи);
- фінансовий стан (надходження асигнувань із державного бюджету та коштів спеціального фонду, касові і фактичні видатки за кодами економічної класифікації видатків, результати виконання кошторису за загальним та спеціальним фондами, дебіторська і кредиторська заборгованість тощо);
- наявність матеріально-технічної бази, її стан та використання.

Для вирішення конкретних завдань фінансового забезпечення застосовують низку систем і методів аналізу, які дають змогу отримати кількісну оцінку результатів фінансової діяльності у розрізі окремих її аспектів як у статистиці, так і в динаміці.

Перші розрахунки ефективності освіти були зроблені в 1924 р. ученим-економістом С.Г. Струмиліним. За його розрахунками, збільшення витрат на освіту вдвічі приводить до приросту національного доходу в чотири рази [2].

Аналіз фінансового стану ВНЗ має забезпечити: ідентифікацію фінансового стану та тенденцію його динаміки; виявлення основних факторів, що впливають на зміну фінансового стану; прогноз основних тенденцій змін фінансового стану, тому його доцільно здійснювати у такій послідовності, запропонованій С.В. Каламбет [3]:

- 1) визначення мети, об'єкта та завдань аналізу;
- 2) вибір основних показників діяльності ВНЗ, що підлягають аналізу;
- 3) збір, систематизація та узагальнення необхідної інформації;
- 4) розрахунок визначених показників, що характеризують фінансово-господарську діяльність ВНЗ, та їх аналіз;
- 5) виявлення «вузьких» місць та пошук шляхів їх усунення з метою підвищення ефективності діяльності ВНЗ;
- 6) визначення найбільш перспективних видів діяльності вищого навчального закладу за результатами проведеного аналізу;
- 7) розробка заходів, що сприятимуть підвищенню ефективності фінансово-господарської діяльності ВНЗ.

Критерії оцінки ефективності фінансово-господарської діяльності вищого навчального закладу визначаються на основі даних, наведених у фінансовій та бюджетній звітності, а також показників, розрахованих із застосуванням загальноприйнятих методів. Оцінку фінансово-господарської діяльності ВНЗ доцільно здійснювати за такими критеріями, які пропонують Т.В. Рижа та О.С. Федорчук [4]: здійснення освітньої діяльності (кількість прийнятих на навчання студентів, у тому числі за джерелами фінансування); соціально-економічний стан ВНЗ (середньооблікова кількість штатних працівників, у тому числі докторів та кандидатів наук, середньомісячна заробітна плата, у тому числі за категоріями працюючих, заборгованість по заробітній платі, витрати на соціальні заходи); надходження від плати за послуги,

що надаються навчальними закладами у розрізі джерел надходження; стан активів та використання ресурсів (споживання енергоносіїв; залишкова вартість і величина зносу (амортизації) необоротних активів); фінансовий стан ВНЗ (надходження коштів по загальному та спеціальному фондам; касові та фактичні, поточні та капітальні видатки у розрізі кодів економічної класифікації видатків (КЕКВ), результати виконання кошторису за загальним та спеціальним фондами, фонд оплати праці, наявність дебіторської та кредиторської заборгованості); стан використання та збереження матеріально-технічної бази (площі, що використовуються в навчальному процесі, тимчасово вільні площі, у тому числі передані в оренду).

Залежно від методів, що застосовуються, можливо здійснювати горизонтальний, вертикальний, порівняльний, інтегральний аналіз та аналіз коефіцієнтів (табл. 1).

Горизонтальний (трендовий) аналіз базується на вивченні динаміки окремих фінансових показників у часі. Розраховуються темпи зростання (приросту) окремих показників звітності за певні періоди часу і визначаються загальні тенденції їхніх змін. Усі види горизонтального (трендового) фінансового аналізу доповнюються, як правило, дослідженням впливу окремих факторів зміни відповідних результативних показників. Результати такого аналітичного дослідження дають змогу побудувати відповідні динамічні факторні моделі,

Таблиця 1

Системи аналізу фінансового стану ВНЗ

№	Системи аналізу	Види аналізу
1	Горизонтальний (трендовий) аналіз	Порівняння фінансових показників звітного періоду з показниками попереднього періоду
		Порівняння фінансових показників звітного періоду з показниками аналогічного періоду минулого року
		Порівняння фінансових показників за низку попередніх періодів
22	Вертикальний (структурний) аналіз	Структурний аналіз активів, у процесі якого визначається питома вага оборотних та необоротних активів; елементний склад активів ВНЗ за рівнем ліквідності та ін..
		Структурний аналіз капіталу, у процесі якого визначається питома вага доходів загального та спеціального фондів ВНЗ за джерелами надходжень та ін..
		Структурний аналіз грошових потоків, у процесі якого у складі загального грошового потоку виділяють грошові потоки від операційної, інвестиційної та фінансової діяльності ВНЗ.
3	Порівняльний фінансовий аналіз	Порівняльний аналіз показників даного ВНЗ та середньогалузевих показників, у процесі якого виявляють ступінь відхилення основних результатів фінансової діяльності даного ВНЗ від середньогалузевих.
		Порівняльний аналіз фінансових показників даного ВНЗ і ВНЗ-конкурентів, у процесі якого виявляють слабкі сторони фінансової діяльності ВНЗ із метою розробки заходів щодо підвищення його конкурентної позиції на регіональному ринку.
		Порівняльний аналіз фінансових показників структурних одиниць і підрозділів даного ВНЗ (його центрів відповідальності) з метою пошуку резервів підвищення ефективності фінансової діяльності внутрішніх підрозділів ВНЗ.
		Порівняльний аналіз звітних і планових фінансових показників, що є основою організованого у ВНЗ моніторингу поточної фінансової діяльності.
4	Аналіз фінансових коефіцієнтів	Коефіцієнти оцінки фінансової стійкості ВНЗ
		Коефіцієнти оцінки платоспроможності ВНЗ
		Коефіцієнти оцінки обігу активів ВНЗ
		Коефіцієнти оцінки обігу капіталу ВНЗ
5	Інтегральний фінансовий показник	Коефіцієнти оцінки рентабельності (прибутковості) активів, власного капіталу, поточних витрат ВНЗ

які використовуються згодом у процесі планування окремих фінансових показників.

Вертикальний (структурний) аналіз базується на структурному розгляді окремих показників фінансової звітності ВНЗ. Розраховується питома вага окремих структурних складових агрегованих фінансових показників

Порівняльний фінансовий аналіз базується на зіставленні значень окремих груп аналогічних показників між собою. У процесі аналізу розраховують розміри абсолютних і відносних відхилень порівнюваних показників.

Аналіз фінансових коефіцієнтів базується на розрахунку співвідношення різних абсолютних показників фінансової діяльності ВНЗ між собою

Інтегральний фінансовий аналіз дає змогу отримати багатофакторну оцінку умов формування окремих фінансових показників діяльності ВНЗ. Аналіз інтегрального показника конкурентоспроможності дає змогу оцінити, чи відповідає якість і ціна освітніх програм певного ВНЗ характеристикам, сформованим на основі вимог споживачів освітніх послуг. На основі такого аналізу розробляється план заходів, що підвищують конкурентоспроможність освітньої програми.

При здійсненні інтегрального фінансового аналізу можна застосовувати рівняння Дюпона, як пропонує Т.М. Боголюб, згідно з яким коефіцієнт рентабельності використаних активів вищим навчальним закладом є похідною коефіцієнта рентабельності реалізації освітніх послуг на коефіцієнт обігу (кількість оборотів) активів [5]:

$$K P_a = K P_{on} \times K O_a,$$

де $K P_a$ – коефіцієнт рентабельності використаних активів;

$K P_{on}$ – коефіцієнт рентабельності освітніх послуг;

$K O_a$ – коефіцієнт обігу (кількість оборотів) активів.

За допомогою такої матриці можна виявити основні резерви підвищення рентабельності активів вищого навчального закладу: за рахунок зростання коефіцієнту рентабельності освітніх послуг, збільшення коефіцієнту обігу або обох цих факторів.

Під час аналізу фінансового стану ВНЗ необхідно застосовувати різні типи моделей (дескриптивні, предикативні та нормативні), що дасть змогу структурувати та ідентифікувати взаємозв'язок між основними показниками.

На фінансовий стан ВНЗ впливає раціональне використання наявних фінансових

ресурсів та структура їх джерел. Оптимальне співвідношення бюджетних та позабюджетних фінансових ресурсів, як пропонує Н.В. Волкова, може бути визначене за допомогою адаптованого для бюджетних установ фінансового левериджу, а ступінь чуттєвості загальних доходів навчального закладу від контингенту студентів – функціонального левериджу [6].

Рівень фінансового левериджу (РфінЛ) характеризує відносну зміну позабюджетного доходу при зміні загального доходу:

$$P_{\text{фінЛ}} = T_{\text{прПД}}/T_{\text{прЗД}},$$

де $T_{\text{прПД}}$ – темп приросту позабюджетних доходів ВНЗ, %;

$T_{\text{прЗД}}$ – темп приросту загального доходу ВНЗ з усіх джерел, %.

Функціональний леверидж характеризує потенційну можливість впливати на дохід шляхом зміни структури контингенту студентів за джерелами фінансування. Рівень функціонального левериджу ($P_{\text{фнкЛ}}$) може бути визначений за формулою:

$$P_{\text{фнкЛ}} = T_{\text{прЗД}}/T_{\text{прКС}},$$

де $T_{\text{прЗД}}$ – темп приросту загального доходу ВНЗ з усіх джерел, %;

$T_{\text{прКС}}$ – темп приросту контингенту студентів, %.

Економічний зміст зазначеного показника полягає в тому, що він характеризує ступінь чуттєвості фінансових надходжень ВНЗ до зміни контингенту студентів: для ВНЗ із високим рівнем функціонального левериджу незначна зміна контингенту студентів, особливо тих, хто навчається на контрактній основі, може визвати істотні зміни у фінансових ресурсах.

Висновки з цього дослідження. В умовах сучасного ринку вищим навчальним закладам необхідно зберігати і підвищувати якість своїх послуг і водночас забезпечити нормальну фінансову стійкість. Держава гарантує мінімальний рівень стійкості і відшкодовує частину витрат ВНЗ, при цьому він зобов'язаний виконати державне замовлення по підготовці фахівців. Решта витрат покривається за рахунок позабюджетних коштів, джерелами надходження яких є платні освітні та інші послуги, що можуть надаватися державними вищими навчальними закладами, перелік яких затверджується Кабінетом Міністрів України. З метою визначення ефективності використання фінансових ресурсів доцільно розробити комплексну методику її оцінки для конкретного ВНЗ, у чому допоможе аналітичне забезпечення моніторингу фінансового стану вищого навчального закладу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 р. № 15556- VII, зі змінами та доповненнями [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.
2. Струмилин С.Г. Статистико-экономические очерки / С.Г. Струмилин – М. : Прогресс, 1970. – 218 с.
3. Каламбет С.В. Фінансовий стан державного вищого навчального закладу / С. В. Каламбет // Экономика и управление. – 2005. – № 6. – С. 86–88.
4. Рижа Т.В., Федорчук О.С. Оцінка ефективності управління фінансово-господарською діяльністю вищих навчальних закладів / Т.В. Рижа, О.С. Федорчук [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://mev.khnu.km.ua/load/2013/1_regionalni_mekhanizmi_formuvannja_konkurentnogo_potencialu_ta_perspektivi_jikh_vikoristannja/31-1-0-221.
5. Боголіб Т.М. Система і методи фінансового аналізу фінансово-господарської діяльності ВНЗ / Т.М. Боголіб // Фінанси України. – 2006. – № 5. – С. 50–62.
6. Волкова Н.В. Ефективність використання коштів ВНЗ / Н.В. Волкова // Фінанси України. – 2005. – № 5. – С. 66–71.
7. Буковинський В.С. Фінансове забезпечення діяльності закладів загальної освіти / В.С. Буковинський // Фінанси України. – 2004. – № 3. – С. 57–65.

Сільськогосподарське страхування як фактор підвищення фінансового потенціалу агроформувань

Корнійчук Г.В.

кандидат економічних наук, докторант,
ННЦ «Інститут аграрної економіки»

У статті розглянуто необхідність формування оптимального рівня фінансового потенціалу агроформувань, що сприятиме забезпеченню ефективності їх діяльності. Обґрунтовано, що сільське господарство внаслідок залежності від природно-кліматичних факторів є надзвичайно ризиковою галуззю економіки, тому доцільним є застосування сільськогосподарського страхування як дієвого механізму зниження ризиків, що, своєю чергою, дасть змогу забезпечити підвищення фінансового потенціалу агроформувань.

Ключові слова: фінансовий потенціал, страхування, сільське господарство, агроформування, ризики.

Корнійчук Г.В. СЕЛЬСЬКОХОЗЯЙСТВЕННОЕ СТРАХОВАНИЕ КАК ФАКТОР ПОВЫШЕНИЯ ПОТЕНЦИАЛА АГРОФОРМИРОВАНИЙ

В статье рассмотрена необходимость формирования оптимального уровня финансового потенциала агроформирований, что будет способствовать обеспечению эффективности их деятельности. Обосновано, что сельское хозяйство в результате зависимости от природно-климатических факторов является чрезвычайно рискованной отраслью экономики, поэтому целесообразно применение сельскохозяйственного страхования как действенного механизма снижения рисков, что, в свою очередь, позволит обеспечить повышение финансового потенциала агроформирований.

Ключевые слова: финансовый потенциал, страхование, сельское хозяйство, агроформирования, риски.

Korniichuk G.V. AGRICULTURAL INSURANCE AS A FACTOR INCREASE FINANCIAL CAPACITY OF AGRICULTURAL ENTERPRISES

The article considers necessity of forming an optimal level of financial potential of agricultural enterprises that will promote their performance. It is also proved that agriculture due to dependence on climatic factors is an extremely risky sector of the economy. Therefore, the appropriate use of agricultural insurance as an effective mechanism to reduce risks, which in turn will allow the increasing financial potential of agricultural enterprises.

Keywords: financial potential, insurance, agriculture, agricultural farm, risks.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Для ефективного функціонування, підтримання відповідного рівня конкурентоспроможності агроформувань необхідно розвивати в комплексі матеріальні, технічні, трудові, інвестиційні та фінансові елементи потенціалу. Фінансовий потенціал є основою забезпечення безперебійної діяльності підприємства. Проте у функціонуванні сільськогосподарських підприємств виникають ризики, які призводять до зниження прибутковості, що, своєю чергою, негативно позначається на фінансовому потенціалі. З огляду на перелічене вище, актуальності набуває питання страхування сільськогосподарських культур як фактору зниження ризиків і забезпечення стабільного фінансового стану.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Теоретичні та практичні аспекти формування та використання фінансового потенціалу сільськогосподарських підприємств досліджу-

вались багатьма вітчизняним і зарубіжними науковцями: П.А. Стецюком, В.І. Хом'яковою, Н.С. Краснокутською, О.М. Вишневською, О.Д. Гудзинським. Своєю чергою, проблеми теоретичного базису формування і розвитку системи сільськогосподарського страхування досліджувались такими вченими, як В. Борисова, Н. Ботвіна, Н. Виговська, О. Гудзь, М. Дем'яненко, О. Залетов, Ю. Лупенко, С. Навроцький, О. Непочатенко, А. Чупіс та ін. Поряд із вагомими науковими напрацюваннями подальшого поглиблення потребує дослідження сільськогосподарського страхування в контексті впливу на фінансовий потенціал підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сільське господарство є досить ризиковою галуззю економіки, так як воно залежить від економічних, політичних соціальних та природно-кліматичних факторів. Це, своєю чергою, підштовхує сільськогосподарських

виробників до пошуку шляхів мінімізації ризиків, дієвим способом якого є застосування страхування вирощування сільськогосподарських культур.

Страховий сегмент України представляють близько 400 страховиків із валовим обсягом страхових внесків майже 27 млрд. грн. Після 1999 р. почали формуватись страхові організації з іноземним статутним капіталом. Після 2003 р. спостерігається інтенсивна динаміка злиття та поглинання страховиків переважно потужними іноземними страховими компаніями. Всупереч очікуванням експертів посилення регуляторних вимог (2001 р.) у страховій сфері, не призвело до падіння кількості страхових компаній, а економічні можливості страхового ринку продовжували приваблювати суттєві обсяги фінансових ресурсів. Водночас розвиток страхування останніми роками можна охарактеризувати як дискретний та непропорційний [1, с. 40].

Страховий захист сільськогосподарських товаровиробників гарантується передусім державною підтримкою та комерційним сільськогосподарським страхуванням. Проте з 2009 р. державне субсидування сільськогосподарських товаровиробників із бюджету призупинилося, а з 2010 р. сільськогосподарське страхування вважається добровільним.

В Україні господарює 48 тис. сільськогосподарських товаровиробників, які з 2010 р. скористались страхуванням і уклали 2 700 страхових полісів, застрахувавши 3–4% посівів сільськогосподарських культур. Страхувальниками переважно є реформовані сільськогосподарські підприємства, фермери, агрохолдинги та трейдери.

Діагностика страхування у зрізі споживачів продуктів сільськогосподарського страхування демонструє превалювання страхових внесків, зібраних від потужних сільськогосподарських товаровиробників.

Невеликий сегмент зібраних премій від фермерів та особистих селянських господарств підтверджує їх невисоку поінформованість щодо необхідності страхового захисту, незацікавленість страховиків щодо співпраці з ними та байдужість владних структур. В Україні сільськогосподарським страхуванням займаються окремі страховики та спеціальні їх об'єднання – пули. Наводить на роздуми те, що ліцензії на сільськогосподарське страхування одержали майже 180 страховиків, однак «із понад чотирьохсот зареєстрованих страховиків, тільки 15 задекларували, що займаються сільськогосподарським страхуванням» [2].

За 2013 р. серед лідерів страхових компаній, які займалися сільськогосподарським страхуванням, були «Домінанта», «УАСК», «Страхові гарантії», «ІНГО Україна», «Брокбізнес», «АСКА» («Домінанта» – 344 договори, «УАСК» – 289, «Страхові гарантії» – 272, «ІНГО Україна» – 237, «Брокбізнес» – 229, «АСКА» – 165 договорів) [3].

У регіональному зрізі страхові послуги надаються вкрай нерівномірно. Так, у центральних регіонах сільськогосподарське страхування має широке представлення, а в західних і північних регіонах воно не отримало необхідного розповсюдження, що зменшує конкуренцію між страховиками і, відповідно, асортимент та якість їх продуктової лінійки. Сім страховиків мають понад 50% сільськогосподарського портфеля, що засвідчує дефіцит широкої зацікавленості серед страхових компаній щодо співпраці із сільськогосподарськими товаровиробниками. Ці страховики розробили широкий асортимент страхових послуг, однак переважно вони здійснюють страхування зернових культур (пшеницю, ячмінь, жито, кукурудзу), насіння соняшника, рапсу та цукрового буряка, так званої стратегічної лінійки.

Переважно, страховики працюють у всіх регіонах, формуючи обласні філії. Чисельність страхових компаній, які активно займаються страхуванням сільськогосподарських ризиків, можна вважати стабільною, це: «Оранта», «АСКА», «Кредо-Класік», «Еталон», «Інкомстрах», «Вексель», «ТАС2. Вони застрахували майже 53% від усіх застрахованих посівів сільськогосподарських культур, але сегмент страхової суми становить понад 40%, а страхових внесків – лише 34,6%. Якщо поррахувати, то в середньому один страховик застрахував 38 сільськогосподарських товаровиробників із сукупною площею посівів 13 950 га. Кожний страховик зібрав у середньому 458 тис. грн. страхових премій при розмірі страхових сум на кожного по 12 млн. грн. [4].

Застосування страхування при вирощуванні і зберіганні сільськогосподарських культур сприятиме мінімізації ризиків, що, своєю чергою, призведе до встановлення стабільного фінансового стану і оптимізації фінансового потенціалу кожного конкретного підприємства.

На нашу думку, фінансовий потенціал – це наявні і потенційні фінансові можливості підприємства, які при раціональному їх формуванні і використанні здатні забезпечити просте і розширене відтворення з метою забезпечення ефективної діяльності агроформувань.

Висновки з цього дослідження. Агрострахування дає конкретні і дуже важливі результати для виробника сільгосппродукції, який вирішив скористатися цією послугою: страхування є відносно недорогим порівняно з іншими способами управління ризиками; у випадку повної чи часткової втрати врожаю ви зможете покрити свої збитки за рахунок страхових виплат; компенсація збитків завдяки страхуванню дає змогу своєчасно розраховуватися з переробниками, постачальниками

матеріально-технічних ресурсів та іншими вашими партнерами; агрострахування спонукає до використання сучасних технічних та технологічних досягнень, зокрема застосування надійних засобів захисту врожаю; агрострахування дає змогу повернути взяті в кредит кошти за рахунок страхового відшкодування в разі настання несприятливої події та полегшує доступ сільгоспвиробників до кредитних ресурсів, що на сьогодні в Україні є дуже важливим.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ботвіна Н.О. Визначення сутності стримання розвитку страхового ринку в Україні / Н.О. Ботвіна // Економіка, менеджмент, бізнес. – 2014. – № 2(10). – С. 39–44.
2. Agroinsurance [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.agroinsurance.com/ru/>.
3. Агрострахование в Украине: Анализ работы в 2013 г. и перспективы развития на 2014 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.agroinsurance.com/ru/agribusiness_insurance/?pid=24596.
4. Аграрне страхування України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://agroins.com.ua>.

УДК 65.016.7

Теоретико-методичні засади реструктуризації підприємств

Лаврик В.В.

аспірант,

Українська академія банківської справи

У статті доведено, що вирішення сучасних кризових процесів у фінансово-господарській діяльності промислових підприємств можливе на основі їх структурної перебудови. Розглянуто теоретичні та методичні підходи до розуміння структурно-логічної сутності поняття «реструктуризація підприємств», методів та інструментів її реалізації, форм та видів реструктуризації.

Ключові слова: реструктуризація, підприємство, фінансово-господарська діяльність.

Лаврик В.В. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РЕСТРУКТУРИЗАЦИИ ПРЕДПРИЯТИЙ

В статье доказано, что решение современных кризисных процессов в финансово-хозяйственной деятельности промышленных предприятий возможно на основании их структурной перестройки. Рассмотрены теоретические и методические подходы к пониманию структурно-логической сущности понятия «реструктуризация предприятий», методов и инструментов ее реализации, форм и видов реструктуризации.

Ключевые слова: реструктуризация, предприятие, финансово-хозяйственная деятельность.

Lavruk V.V. THEORETICAL AND METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF THE ENTERPRISE'S RESTRUCTURING

The article explicates principles of the solving today's crisis processes in the financial and economic activities based on their possible to restructuring. The broader issue is the theoretical and methodological approaches to understanding the structural and logical nature of the concept of «Restructuring», methods and instruments for its implementation, forms and types of restructuring.

Keywords: restructuring, enterprise, financial and economic activity.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Стабілізація вітчизняної економіки та її подальший сталий розвиток можливими на основі активної перебудови економічної системи на всіх рівнях управління, у тому числі на рівні суб'єктів господарювання. Сучасні кризові процеси у фінансово-господарській діяльності промислових підприємств супроводжуються погіршенням результатів їх операційної, фінансової, інвестиційної та інноваційної діяльності.

Світовий та вітчизняний досвід виходу з кризових ситуацій показує, що головним рушієм ефективного промислового розвитку є структурна перебудова підприємств, яку можна провести шляхом ефективною реструктуризації чи санації підприємства або шляхом повного репрофілювання (ліквідації) збиткового підприємства. Саме реструктуризація підприємств спроможна забезпечити ефективне використання наявних ресурсів та випуск конкурентоздатної продукції, що, своєю чергою гарантуватиме підприємству подальший сталий розвиток і можливість адаптуватись до зовнішніх та внутрішніх загроз. Сам процес реструктуризації не є достатньо складним, проте потребує детального аналізу

фінансово-господарської діяльності підприємства, визначення факторів впливу на підприємство, методів та інструментів проведення реструктуризації. Характер та особливості реструктуризаційних процесів значною мірою залежать від форми та виду реструктуризації, тому актуальним питанням є вибір ефективної форми реструктуризації. При цьому виникає необхідність більш глибокого аналізу та вивчення різновидів реструктуризації підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням актуальних питань, пов'язаних із визначенням теоретико-методичних засад реструктуризації підприємств, займалися провідні зарубіжні та вітчизняні вчені, такі як: Голдберг І., Крам Р., Томпсон А.А., Кузнецов В.П., Бєлих Л.П., Фатхутдінов Р.А., Бабій І.В., Височін І.В., Шпак С.О. та ін. Дослідження зазначених науковців розкривають широке коло питань, серед яких сутність категорії «реструктуризація підприємств», принципи та етапи її проведення, фактори впливу, види та форми реструктуризації тощо. Проте, незважаючи на значну кількість досліджень у цій сфері, не існує єдиного підходу до розуміння структурно-логічної сутності поняття «реструктури-

зація підприємств», теоретичних і методичних засад її проведення.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є узагальнення найбільш поширених наукових підходів до розуміння сутності реструктуризації підприємств як економічного поняття та виявлення її сутнісних характеристик.

Виклад основного матеріалу дослідження. Стан сучасної української економіки вказує на необхідність більш ефективної, гармонійної трансформації в інноваційно-розвинуту макроекономіку. Макроекономічні реформи ніколи не досягнуть потрібного

ефекту, якщо вони не були проведені за рахунок трансформаційних процесів на мікрорівні. Одним з ефективних напрямів трансформації на підприємстві є його структурна перебудова, яка в розвинутих країнах на протязі життєвого циклу відбувається неодноразово. Саме реструктуризація підприємства є одним із тих механізмів, який спрямований на покращання економічного стану підприємства та підвищення його ефективності.

У науковій економічній літературі поняттю «реструктуризація підприємств» приділяється достатньо багато уваги, проте відсутній єдиний підхід до його тлумачення (табл. 1).

Таблиця 1

Структурно-логічна сутність поняття «реструктуризація підприємства»

Автор, джерело	Визначення
Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» [1]	Здійснення організаційно-господарських, фінансово-економічних, правових, технічних заходів, спрямованих на реорганізацію підприємства, зокрема шляхом його поділу з переходом боргових зобов'язань до юридичної особи, що не підлягає санації, якщо це передбачено планом санації, на зміну форми власності, управління, організаційно-правової форми, що сприятиме фінансовому оздоровленню підприємства, збільшенню обсягів випуску конкурентоспроможної продукції, підвищенню ефективності виробництва та задоволенню вимог кредиторів
Положення про порядок реструктуризації підприємств [2]	Здійснення комплексу організаційно-господарських, фінансово-економічних, правових, технічних заходів, спрямованих на підвищення інвестиційної привабливості об'єкта приватизації, збільшення обсягів випуску конкурентоспроможної продукції, підвищення ефективності виробництва
Балашов А.П. [3]	Комплексне перетворення його діяльності, у тому числі зміна структури виробництва, активів, пасивів і системи управління, з метою підвищення ефективності виробництва і конкурентоспроможності продукції на ринках збуту
Мазур І.І. [4]	Комплексне перетворення діяльності підприємства, що полягає в зміні структури виробництва, активів, пасивів, а також системи управління з метою підвищення стійкості, доходності, конкурентоспроможності, подолання збитковості, загрози банкрутства
Марценюк О.В., Руда О.Л. [5]	Комплекс реорганізаційних заходів, які мають на меті вихід підприємства із кризи і забезпечення його подальшого розвитку
Ченаш В.С. [6]	Процес системної оптимізації підприємства шляхом реалізації відповідного комплексу інноваційно спрямованих заходів щодо перебудови організаційної та (або) управлінської сфери підприємства, який дає змогу забезпечити перманентну адаптивність і стійкість, зростання конкурентоспроможності, прибутковості, ринкової вартості та реалізацію потенціалу економічного розвитку підприємства у довгостроковому періоді
Булеєв І.П., Могилов Ю.М. [7]	Тривалий процес, який здійснюється за допомогою спеціалістів різного профілю і спрямований на підвищення використання власного внутрішнього потенціалу, організації і адаптації до нових ринкових умов
Козицька Т. [8]	Процес формування у підприємства потенційної спроможності до реагування (у т. ч. превентивного) на зміни зовнішнього середовища відповідно до стратегії його розвитку шляхом проведення комплексу організаційно-економічних, техніко-технологічних, правових і фінансових заходів, спрямованих на зростання його ринкової вартості

Так, відповідно до Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», реструктуризація підприємств – це здійснення організаційно-господарських, фінансово-економічних, правових, технічних заходів, спрямованих на реорганізацію підприємства, зокрема шляхом його поділу з переходом боргових зобов'язань до юридичної особи, що не підлягає санації, якщо це передбачено планом санації, на зміну форми власності, управління, організаційно-правової форми, що сприятиме фінансовому оздоровленню підприємства, збільшенню обсягів випуску конкурентоспроможної продукції, підвищенню ефективності виробництва та задоволенню вимог кредиторів [1]. Схоже визначення міститься в «Положенні про порядок реструктуризації підприємств», яке затверджене Наказом Фонду державного майна України і відповідно до якого реструктуризація підприємств – це здійснення комплексу організаційно-господарських, фінансово-економічних, правових, технічних заходів, спрямованих на підвищення інвестиційної привабливості об'єкта приватизації, збільшення обсягів випуску конкурентоспроможної продукції, підвищення ефективності виробництва [2].

У багатьох наукових дослідженнях поняття «реструктуризація підприємств» розглядається як комплексне перетворення діяльності

підприємств що полягає у зміні структури виробництва, активів, пасивів, а також системи управління з метою підвищення стійкості, доходності, конкурентоспроможності, подолання збитковості, загрози банкрутства [3–5]. Ченаш В.С. реструктуризацію підприємств визначає як процес системної оптимізації підприємства шляхом реалізації відповідного комплексу інноваційно спрямованих заходів щодо перебудови організаційної та (або) управлінської сфери підприємства, який дає змогу забезпечити перманентну адаптивність і стійкість, зростання конкурентоспроможності, прибутковості, ринкової вартості та реалізацію потенціалу економічного розвитку підприємства у довгостроковому періоді [6]. Булеєв І.П. та Могильов Ю.М. реструктуризацію розглядають як тривалий процес, який здійснюється за допомогою спеціалістів різного профілю і спрямований на підвищення використання власного внутрішнього потенціалу, організації й адаптації до нових ринкових умов [7].

Козицька Т. зазначає, що реструктуризація підприємства – це процес формування у підприємства потенційної спроможності до реагування (у т. ч. превентивного) на зміни зовнішнього середовища відповідно до стратегії його розвитку шляхом проведення комплексу організаційно-економічних, техніко-технологічних, правових і фінансових заходів, спрямованих на зростання його ринкової вартості [8].

Рис. 1. Фактори, які стимулюють процес реструктуризації підприємства

Проведене дослідження структурно-логічної сутності поняття «реструктуризація підприємств» показало, що реструктуризація підприємств є безперервним процесом, основною метою якого є поступова гармонійна трансформація підприємства, спрямована на підвищення ефективності його виробничої діяльності та конкурентоспроможності. Відповідно, реструктуризацію підприємства можна розглядати як постійно еволюціонуючий процес перетворень на підприємстві шляхом комплексного впровадження необхідних дій, різних за видами та формами, спрямованих на подолання кризових явищ і подальший розвиток підприємства.

Процес реструктуризації часто передбачає проведення детального аналізу фінансового стану підприємства та широке використання різноманітних фінансових інструментів. Так, на підприємствах країн із розвинутою економікою перебудова відбувається шляхом бізнес-процесу реінжинірингу. Суть цього процесу полягає у функціональному переосмисленні та радикальному перепроєктуванні діяльності підприємства для досягнення ключових показників ефективності підприємства. Насамперед це зміни в технологіях, ринках збуту, вивчення потреб клієнтів тощо [7].

Причиною, по якій підприємству може знадобитися реструктуризація, є діяльність, спрямована на інноваційний розвиток (еволюцію) за рахунок постійного впливу на нього внутрішніх і зовнішніх факторів (рис. 1) [12].

Вищезазначені внутрішні та зовнішні фактори реструктуризації визначають характер та особливості реструктуризаційних процесів та формують мету, об'єкт та терміни її проведення.

Еволюційні процеси, які стимулюють процес реструктуризації, треба розглядати в контексті вирішення основних завдань підприємства: по-перше, це забезпечення діяльності в найближчий час, по-друге – відновлення конкурентоспроможності на довгострокову перспективу. Вищезазначені завдання реструктуризації сприяють виділенню її форм проведення, а саме оперативної (короткострокової) та стратегічної (довгострокової) форм.

У процесі оперативної (три-чотири місяці) реструктуризації підприємства особлива увага приділяється забезпеченню ліквідності та підвищенню ефективності діяльності підприємства. Основними завданнями оперативної реструктуризації є: врегулювання стосунків із кредиторами; реалізація оперативних заходів по підвищенню ліквідності підприємства;

дослідження і мобілізація внутрішніх резервів для забезпечення конкурентоспроможності підприємства в довгостроковому періоді; створення умов для підвищення інвестиційної привабливості підприємства [9].

Оперативна реструктуризація є процесом нестійким і потребує проведення стратегічної реструктуризації підприємства, яка спрямована на забезпечення довготривалої конкурентоспроможності на вітчизняному і світовому ринках. Реалізація програми стратегічної реструктуризації ставить за мету створення оптимальних умов на підприємстві. Особливостями стратегічної реструктуризації є: розрахована на тривалий термін реалізації; базується на попередньо розроблених корпоративній та функціональній стратегіях; потребує суттєвих капіталовкладень.

Стратегічна мета реструктуризації підприємства має бути спрямована на те, щоб його продукція та результат діяльності відповідали поточному платоспроможному попиту на ринку. У такому випадку підприємство зберігає централізований контроль у найбільш важливих для нього сферах діяльності та підвищує власну конкурентоспроможність завдяки проведенню активної інноваційної політики. Процес стратегічної реструктуризації може передбачити: диверсифікацію виробництва та вихід на нові ринки збуту; технічне переозброєння та впровадження нових технологій; сертифікацію виробництва та продукції; реструктуризацію організаційної структури; підвищення кваліфікації персоналу [10].

Залежно від мети змін на підприємстві реструктуризація може відбуватися у таких видах:

- еволюційна реструктуризація – цілеспрямований комплекс змін у системі функціонування підприємства, спрямований на підвищення його конкурентоспроможності відповідно до потреб зовнішнього середовища;
- адаптивна реструктуризація – цілеспрямований комплекс змін, які забезпечують процес адаптації до умов середовища та недопущення кризових явищ на підприємстві;
- антикризова реструктуризація – цілеспрямований комплекс змін, здатних вивести підприємство з кризового стану на якісно новий рівень розвитку [11].

Крім того, у випадках коли мета реструктуризації носить більш формалізований характер, вона може мати такі підвиди:

- управлінська реструктуризація пов'язана з підготовкою та перепідготовкою персоналу, яка орієнтована на конкурентоспроможне

функціонування підприємства, його сучасну маркетингову, інноваційну і технічну політику;

- організаційно-правовий вид реструктуризації передбачає комерціалізацію і корпоратизацію діяльності, зміну в організаційній структурі суб'єкта господарювання та зміну права власності на державному підприємстві;

- технічна реструктуризація покликана забезпечити високий рівень виробничого та технічного потенціалу підприємства, який дає йому змогу виходити на ринок із конкурентоздатною продукцією (технології, «ноу-хау», управлінські навички, кваліфікація персоналу, ефективна система постачання і логістики);

- фінансова реструктуризація означає формування такої структури балансу, при якій показники ліквідності і платоспроможності відповідають вимогам ринку, а також не існує проблем із погашенням кредитів, інших боргових зобов'язань і виплатою відсотків по них;

- економічна реструктуризація повинна забезпечити такий рівень рентабельності виробництва (діяльності), яка відповідає сучасним умовам господарювання. Це вимагає досягнення певного рівня поточних і капітальних витрат, гнучкого ціноутворення і достатнього обсягу продажу товарів [10].

Реструктуризаційні заходи здійснюються за допомогою певних інструментів, перелік яких залежать від фінансово-економічних умов підприємства. Так, для відновлення однієї зі сфер діяльності підприємству може бути необхідна лише управлінська або інноваційно-технологічна реструктуризація. Якщо

ж проблеми підприємства більш суттєві, тоді проводиться комплексна фінансова, технологічна та управлінська реструктуризація, тривалість якої залежить від наявних проблем та обсягу мобілізованих ресурсів.

Одним із вирішальних чинників ефективної реструктуризації є визначення цілей та усвідомлення керівництвом підприємства необхідності її проведення. Основними цілями реструктуризації є: поліпшення економічних і фінансових показників діяльності підприємства на короткострокову і довгострокову перспективи; залучення довгострокових зобов'язань; збільшення ринкової вартості власного капіталу компанії (акцій компанії); посилення конкурентоспроможності продукції на ринку; розширення існуючого або завоювання нових ринкових сегментів; уникнення банкрутства.

Висновки з цього дослідження. У сучасних умовах господарювання реструктуризація підприємства є механізмом, який спрямований на підвищення його ефективності та конкурентоспроможності. Проведене дослідження структурно-логічної сутності поняття «реструктуризація підприємств» показало, що реструктуризація підприємств є постійно еволюціонуючим процесом перетворень на підприємстві шляхом комплексного впровадження необхідних дій, різних за видами та формами, спрямованих на подолання кризових явищ і подальший ефективний розвиток підприємства. Характер та особливості реструктуризаційних процесів значною мірою залежать від форми та виду реструктуризації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом : Закон України від 14.05.1992 р. № 2343-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2343-12>.
2. Положення про порядок реструктуризації підприємств: Наказ Фонду державного майна України від 12.04.2002 р. № 667 (у редакції Наказу Фонду державного майна України від 06.02.2007 р. № 201) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
3. Балашов А.П. Антикризисное управление : [учебное пособие] / А.П. Балашов. – Новосибирск : ГУП РПО СО РАСХН, 2004. – С. 176.
4. Мазур И.И. Реструктуризация предприятий и компаний / И.И. Мазур, М.И. Шапиро. – М. : Экономика, 2001. – С. 560.
5. Марценюк О.В. Теоретичні аспекти реструктуризації підприємства / О.В. Марценюк, О.Л. Руда // Збірник наукових праць Вінницького державного аграрного університету. – 2008. – Вип. 86. – С. 93–97.
6. Ченаш В.С. Економічні основи процесу реструктуризації підприємств / В.С. Ченаш // Економіка: реалії часу. – 2013. – № 5(10). – С. 55–61.
7. Булеєв І.П. Деякі аспекти теорії реструктуризації підприємств / І.П. Булеєв, Ю.М. Могилов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/4401/st_26_21.pdf.
8. Козицька Г.В. Реструктуризація підприємств в умовах ринкових відносин : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)» / Г.В. Козицька. – Маріуполь, 2008. – 20 с.

9. Белых Л.П. Реструктуризация предприятия : [учебное пособие] / Л.П. Белых, М.А. Федотова. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2001. – С. 400.
10. Покропивный С.Ф. Экономика предприятия : [учебник] / С.Ф. Покропивный ; 2 изд. перераб. и доп. – К. : КНЭУ, 2002 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://buklib.net/books/29732/>.
11. Мішин С.І. Реструктуризація підприємства як інструмент антикризового управління / С.І. Мішин [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.khntusg.com.ua/files/sbornik/vestnik_137/28.pdf.
12. Бондарь И.К. Реструктуризация предприятий: сущность и технология / И.К. Бондарь, В.И. Чинчикеев [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://bg-is.com/index.php/Korporativnyy-sektor/2010-07-14-17-20-07.html>.

УДК 336.1:352

Вплив бюджетної політики на соціально-економічний розвиток регіону

Ливдар М.В.

кандидат економічних наук,
старший викладач кафедри фінансів
Національний університет «Львівська політехніка»

У статті розглянуто деякі підходи до використання бюджетного механізму як інструменту підтримки соціально-економічного розвитку регіону. Виокремлено класифікаційні ознаки регіональної бюджетної політики. Виділено основні важелі та інструменти місцевого бюджету, за допомогою яких може здійснюватися вплив на соціально-економічний розвиток регіону.

Ключові слова: бюджет, бюджетний механізм, бюджетна політика, місцевий бюджет, регіональна бюджетна політика, соціально-економічний розвиток регіону.

Ливдар М.В. ВЛИЯНИЕ БЮДЖЕТНОЙ ПОЛИТИКИ НА СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ РЕГИОНА

В статье рассмотрены некоторые подходы к использованию бюджетного механизма как инструмента поддержки социально-экономического развития региона. Выделены классификационные признаки региональной бюджетной политики. Выделены основные рычаги и инструменты местного бюджета, с помощью которых может осуществляться воздействие на социально-экономическое развитие региона.

Ключевые слова: бюджет, бюджетный механизм, бюджетная политика, местный бюджет, региональная бюджетная политика, социально-экономическое развитие региона.

Lyvdar M.V. THE IMPACT OF FISCAL POLICY ON SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE REGION

The individual approaches to the use of the budget mechanism as a tool to support socio-economic development of the region. The selected classification features of regional budget policy. The basic levers and tools of the local budget, which may be impact on socio-economic development of the region.

Keywords: budget, fiscal mechanism, fiscal policy, local budget, regional budget policy, socio-economic development of the region.

Постановка проблеми у загальному вигляді. В економічній системі будь-якої сучасної держави бюджет і бюджетний механізм займають особливе місце. Через бюджети (державний та місцеві) здійснюється акумуляція фінансових ресурсів для подальшого фінансування державних витрат, а також регулювання найважливіших макроекономічних пропорцій, у тому числі в частині вирівнювання темпів і структури соціально-економічного розвитку регіонів. Бюджет як економічна категорія знаходить свій прояв через функціонування системи бюджетних відносин – особливих економічних відносин у сфері формування, розподілу та витрачання колективних (спільних) фінансових ресурсів держави або громади.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження бюджетної політики зробили зарубіжні та вітчизняні вчені, а саме: Дж. Кейнс, У. Петті, Д. Рікардо, А.Сміт, О. Василик, Є. Галушка, Т. Єфименко, І. Запатріна, О. Кириленко, В. Кравченко, В. Опа-

рін, Г. П'ятаченко, О. Сунцова, І. Чугунова, С. Юрій, В. Федосов та ін. Незважаючи на велику кількість наукових праць, приділених бюджетному механізму, недостатньо досліджено функціонування бюджетного механізму місцевих фінансів для забезпечення стійкого соціально-економічного розвитку регіону. А в умовах децентралізації місцевих бюджетів бюджетний механізм, виступаючи особливою технологією системи державного управління, має спрямовуватися на формування і реалізацію раціональної бюджетної політики, а також враховувати наявні можливості використання певних заходів бюджетного регулювання.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В умовах сьогодення основні параметри розвитку економічних систем різного рівня (міжнародних, національних, регіональних, локальних) залежать не лише від соціально-економічного стану відповідного утворення, а й від багатьох інших чинників (гуманітарних, ментальних, історичних, культурних та ін.). У таких умовах бюджетний

механізм соціально-економічного розвитку регіону як особлива управлінська технологія реалізації регіональної бюджетної політики набуває особливого змісту, адже він є одним із управлінських механізмів, що забезпечує практичне формування і проведення єдиної державної політики (зокрема, у сфері публічних фінансів). Таким чином, процедури бюджетного механізму соціально-економічного розвитку регіонів повинні не тільки підтримувати єдність підходів у координації дій учасників бюджетних відносин на всіх його стадіях бюджетного процесу, але й створити реальні умови для підтримки належних параметрів соціально-економічного розвитку на рівні конкретної адміністративно-територіальної одиниці. Вказані процедури, звісно, мають враховувати виклики економічного розвитку, наявний економічний потенціал, особливості стану ринків тощо.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті – навести результати проведених автором досліджень щодо впливу бюджетної політики на соціально-економічний розвиток регіонів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Потенційні можливості впливу місцевих бюджетів на процеси соціально-економічного розвитку відповідного регіону полягають в їх економічній природі. Економічний зміст місцевого бюджету впливає з поняття фінансів як економічної категорії і визначається насамперед функціями місцевої громади як особливої форми організації суспільного господарства в межах території.

Т.Г. Бондарук зазначає, що бюджетний механізм місцевих фінансів можна розглядати з двох позицій: як конкретну бюджетну технологію і як організаційно-фінансову категорію. «З одного боку, – вказує дослідниця, – бюджетний механізм регулювання місцевих фінансів є конкретною бюджетною технікою приведення в дію, функціонування і управління бюджетною системою країни (збору податків та інших доходів, фінансування витрат тощо). З іншого боку (економічного погляду), зміст бюджетного механізму регулювання місцевих фінансів становлять сукупність організаційно-фінансових відносин, закріплених нормами бюджетно-податкового права, які складаються в процесі управління бюджетною системою, планування (прогнозування), організації, регулювання та контролю дохідної і витратної частин місцевих бюджетів. Організаційно-технічні й економічні засади в бюджетному механізмі органічно поєднуються» [1, с. 193]. Вказане

розуміння бюджетного механізму місцевої громади (місцевих фінансів) дає змогу глибше опанувати його специфіку, виділити особливості реалізації бюджетної політики на місцевому рівні. Таким чином, бюджетний механізм місцевих фінансів є основним способом реалізації бюджетної політики на рівні території, яку виробляють та реалізують уповноважені місцеві органи (органи місцевого самоврядування та відповідні виконавчі підрозділи).

Бюджетний механізм місцевих фінансів та бюджетний механізм соціально-економічного розвитку регіону співвідносяться як часткове і ціле. Якщо в першому випадку увага акцентується на виконанні певних адміністративних дій, що носять розпорядчо-технічний характер, то у другому випадку – на здатність бюджетного механізму значимо впливати на розвиток соціальної та економічної сфер регіону (зокрема, через застосування особливих процедур вироблення, ухвалення та реалізації бюджетних рішень).

Отже, бюджетний механізм соціально-економічного розвитку регіону можна визначити як систему методів та інструментів, що через певні управлінські рішення реалізуються в процесі формування та використання централізованих грошових ресурсів місцевої громади відповідного регіону задля виконання завдань регіональної соціально-економічної політики [2].

Ключовим призначенням (метою функціонування) бюджетного механізму соціально-економічного розвитку регіону є забезпечення стійкого розвитку соціальної та/або економічної сфер відповідного регіону (територіальної громади).

Основним елементом бюджетного механізму соціально-економічного розвитку регіону є сукупність місцевих бюджетів (для області) або місцевий бюджет (для місцевої громади). Місцевий бюджет, будучи максимально наближеним до відповідної громади (населення, що проживає на певній території), може і повинен якомога повніше враховувати реальні потреби цієї громади у виробництві і споживанні певних неринкових (суспільних) благ. Відтак, місцевий бюджет може надати соціально-економічному розвитку відповідного регіону (адміністративно-територіальної одиниці) необхідного динамізму, враховуючи фактичний стан промислового потенціалу, структури виробництва, наявні екологічні, технологічні та інфраструктурні обмеження, необхідність підтримки окремих секторів або верств населення.

Місцеві (регіональні) бюджети формуються та реалізуються в рамках задекларованої бюджетної політики. Відповідно, бюджетна політика реалізується через бюджетний механізм. На нашу думку, доцільно розглянути поняття бюджетної політики, яка є реальним відображенням стратегії і тактики державних органів влади та місцевого самоврядування у бюджетній сфері. В «Економічній енциклопедії» наводиться таке визначення: «Бюджетна політика – інструмент регулювання економіки для підтримання певного рівня ВВП, зайнятості та соціального забезпечення» [3, с. 123], хоча це визначення є досить дискусійним, оскільки, на нашу думку, регулювання як сукупність певних важелів впливу є способом реалізації політики, а не політика є інструментом регулювання. О.Д. Василик тлумачить бюджетну політику як сукупність заходів держави з організації та використання фінансів задля забезпечення економічного і соціального розвитку [4], хоча вказане визначення, на наше переконання, розкриває сутність фінансової політики і не вказує на особливості політики саме у сфері реалізації бюджету як економічної категорії.

На параметри бюджетного механізму соціально-економічного розвитку регіону значний вплив чинять загальні параметри бюджетної політики держави, включаючи модель фінансового вирівнювання, що на практиці проявляється через інститут міжбюджетних відносин.

Сучасні політико-економічні виклики не дають відповіді на одне з дискусійних питань теорії бюджетної політики – хто є реальним суб'єктом вказаної політики на місцевому рівні? місцева політична еліта? представники крупного бізнесу? населення? органи місцевої влади? бюрократія? депутати місцевих рад?

Відповідаючи на поставлені питання, можемо стверджувати, що всі перераховані групи можуть впливати на формування бюджетних показників, однак із точки зору бюджетного механізму реальними суб'єктами бюджетної політики є насамперед місцеві фінансові органи.

Регіональна бюджетна політика є одним із ключових напрямів загальної соціально-економічної політики регіону. Регіональну бюджетну політику можна визначати як систему стратегічних цілей та тактичних завдань щодо формування та використання централізованих фінансових ресурсів відповідного місцевого бюджету, що реалізуються в процесі функціонування бюджетного механізму місцевих фінансів виходячи з пріоритетів соціально-економічного розвитку регіону [2, с. 19].

Вважаємо, що зміст місцевої бюджетної політики найповніше розкривається за умови поділу її на різнопланові типи, види та форми реалізації на підставі відповідних критеріїв. З урахуванням такого підходу можемо навести такі класифікаційні ознаки регіональної бюджетної політики:

1. Залежно від масштабності цілей та завдань з урахуванням строковості їх реалізації розрізняють стратегічну (довгострокову) й тактичну (поточну) складові бюджетної політики. Бюджетна стратегія на місцевому рівні має бути «продовженням» загальнонаціональної стратегії соціально-економічного розвитку, базуватися на принципах загальної бюджетної моделі держави.

2. За функціональною ознакою місцеву бюджетну політику можна розділити на такі складові: у сфері доходів місцевого бюджету; у сфері видатків місцевого бюджету; у сфері місцевих запозичень; у сфері бюджетно-податкового регулювання; у сфері міжбюджетних відносин.

3. Залежно від стратегічної спрямованості бюджетного регулювання можна виділити стимулюючу та стримуючу бюджетну політику. Вибір параметрів бюджетної політики за вказаним критерієм залежить від стадії циклічного розвитку економіки, а також конкретних особливостей соціально-економічної динаміки держави та конкретного регіону.

4. За територіальною ознакою місцеву бюджетну політику можна класифікувати так: бюджетна політика макрорегіону (область); субрегіональна бюджетна політика (район, район у місті); бюджетна політика місцевої громади (місто, селище, село).

Т.Г. Бондарук [1, с. 273] виділяє такі напрями бюджетної політики як складової соціально-економічної політики на місцевому рівні:

- ухвалення та реалізація стабілізаційної програми, яка передбачає конкретні заходи, спрямовані на функціонування економіки і соціальної трансформації територіального утворення;

- всебічне збільшення фінансових ресурсів, податкових доходів, економія державних витрат;

- проведення інвентаризації видаткової частини місцевих бюджетів, бюджетної мережі, визначення оптимальної чисельності працівників бюджетної сфери;

- посилення фінансово-бюджетної дисципліни та відповідальності керівників усіх рівнів за неухильне дотримання вимог фінансово-бюджетного законодавства і цільове витра-

чання бюджетних та позабюджетних коштів на основі дієвого режиму економії.

Можна виділити основні важелі регіональної бюджетної політики, за допомогою яких може здійснюватися вплив на соціально-економічний розвиток регіону, – це місцеві податки та система міжбюджетних трансфертів.

Органи місцевого самоврядування, виходячи із конкретних завдань регіональної економічної політики та реалій соціально-економічної динаміки регіону, можуть самостійно встановлювати ставки місцевих податків та зборів, запроваджувати або скасовувати місцеві податки, що визначені законом (податкове маніпулювання). Таким чином, здійснюється активізація або пригнічення певних економічних процесів, у тому числі здійснюється корекція пропорцій економічного розвитку території залежно від цілей економічної політики.

У сучасних умовах сьогодення актуальним завданням науки і практики є оцінювання результативності та ефективності бюджетної політики та застосування бюджетних важелів регулювання соціально-економічного розвитку. Вказане актуально в контексті нашого дослідження, оскільки рівень ефективності застосування важелів бюджетного регулювання завжди обумовлюватиме і відповідний рівень ефективності бюджетної політики взагалі. Якщо важелі застосовуються ефективно – вказане створюватиме умови для високої ефективності бюджетної політики. І, навпаки, недостатня ефективність важелів бюджетного регулювання завжди означатиме низьку ефективність бюджетної політики.

Висновки з цього дослідження. Бюджетний механізм соціально-економічного розвитку регіонів буде ефективним лише в тому

випадку, якщо згадані його складові, які є вельми залежними один від одного, функціонуватимуть на основі високої ефективності, зацікавленості органів адміністрування у досягненні кінцевих результатах, на основі науково обґрунтованої методології. Це актуалізує вирішення проблеми справедливого та обґрунтованого міжбюджетного регулювання, яке має здійснюватися на основі чітких науково обґрунтованих методик та підходів, виключаючи саму можливість застосування так званого «ручного управління» або ухвалення волюнтаристських рішень.

На місцевому рівні бюджетний механізм, виступаючи особливою технологією системи державного управління, має спрямовуватися на формування і реалізацію раціональної бюджетної політики, а також враховувати наявні можливості використання певних заходів бюджетного регулювання.

В умовах демократизації державного управління, коли спостерігатиметься об'єктивна тенденція збільшення економічних повноважень регіональних органів влади (регіональних еліт), у тому числі у сфері планування бюджету, місцеві бюджети набуватимуть дедалі більшого значення в процесі підтримки стійкості та оптимізації структури соціально-економічного розвитку відповідних територій. Вирішення вказаного завдання потребуватиме відповідного теоретичного, методологічного та нормативно-інструктивного забезпечення. Посилення позитивного впливу місцевого бюджету на динаміку соціально-економічного розвитку відповідного регіону (адміністративно-територіальної одиниці) вирішуватимуться через повноцінну реалізацію функцій бюджетного регулювання місцевих фінансів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бондарук Т.Г. Місцеве самоврядування та його фінансове забезпечення в Україні : [монографія] / Т.Г. Бондарук. – К. : НАН України, Ін-т екон. та прогноз., 2009. – 608 с.
2. Алексєєв І.В. Бюджетний механізм і соціально-економічний розвиток регіонів : [монографія] / І.В. Алексєєв, Г.С. Лопушняк, М.В. Ливдар. – Л. : Ліга-Прес, 2014. – 248 с.
3. Економічна енциклопедія : у 3-х т. Т 1. / Редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) [та ін.]. – К. : Академія, 2000. – 864 с.
4. Василик О.Д. Теорія фінансів : [монографія] / О.Д.Василик. – К. : НІОС, 2000. – 416 с.

УДК 336.773:330.131.7(477)

Фінансово-кредитні ризики банківських установ та особливості їх страхування в Україні

Літвін Я.А.

студентка

Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

У статті досліджено основні підходи до визначення фінансово-кредитного ризику банківських установ, ключові фактори його виникнення та особливі аспекти страхування в Україні. Розглянуто проблеми управління фінансово-кредитним ризиком як складової фінансової стійкості українських банківських установ та напрями його нейтралізації.

Ключові слова: фінансовий ризик, кредитний ризик, банківська установа, страхування ризиків, страховик, страхувальник.

Литвин Я.А. ФИНАНСОВО-КРЕДИТНЫЕ РИСКИ БАНКОВСКИХ УЧРЕЖДЕНИЙ И ОСОБЕННОСТИ ИХ СТРАХОВАНИЯ В УКРАИНЕ

В статье исследованы основные подходы к определению финансово-кредитного риска банковских учреждений, ключевые факторы его возникновения и основные аспекты страхования в Украине. Рассмотрены проблемы управления финансово-кредитными рисками как составляющей финансовой устойчивости украинских банковских учреждений и направления их нейтрализации.

Ключевые слова: финансовый риск, кредитный риск, банковское учреждение, страхование рисков, страховщик, страхователь.

Lytwyn Y.A. FINANCIAL AND CREDIT RISKS OF BANK INSTITUTIONS AND SPECIALITIES OF THEIR INSURANCE IN UKRAINE

In the article it is researched the main approaches to the definition of financial and credit risk of bank institutions, key factors of its appearance and the principle aspects of insurance in Ukraine. We studied the management problems of financial and credit risks as a part of financial stability of Ukrainian bank institutions and directions of their neutralization.

Keywords: financial risk, credit risk, bank institution, insurance of risks, insurer, insured.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Фінансова діяльність суб'єктів господарювання банківських установ тісно пов'язана з багатьма ризиками, вплив яких у сучасних ринкових умовах значно підвищується. Кредитні операції є основним джерелом доходів вітчизняних банків. Їх висока дохідність супроводжується високим рівнем фінансово-кредитних ризиків, які відіграють найважливішу роль у загальному «портфелі ризиків» банку, тому задля збереження фінансової стійкості банківські установи змушені постійно вдосконалювати свою кредитну політику управління ризиками. Здійснення такої політики зумовило появу сфери фінансового страхування.

У «Стратегії розвитку страхового ринку України на 2012–2021 роки» завдання зі створення спеціалізованих програм страхування фінансових ризиків суб'єктів підприємництва було визначено одним із пріоритетних. Отже, напрям страхової діяльності, пов'язаний із мінімізацією фінансових ризиків, не лише вимагає, а й заслуговує глибокого вивчення і теоретичного узагальнення як на основі

власної практики, так і з урахуванням зарубіжного досвіду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання ризик-менеджменту банків розглядається багатьма українськими та зарубіжними вченими. Серед українських науковців особливої уваги заслуговують роботи В. Буряка, Т. Васильєвої, О. Васюренка, В. Вітлінського, В. Грушка, О. Дзюблюка, С. Козьменка, О. Лаврушина, С. Леонова, Р. Набока, О. Пернарівського, Н. Подольчака Л. Примостки, І. Сала, Н. Хохлова, А. Чугунова та ін. Серед зарубіжних учених слід передусім виділити праці Ф. Алена, Х. Грюнінга, Х. Димакоса, У. Деволда, Г. Кауфмана, Г. Марковіца, Ф. Найта, Н. Мерфі, П. Роуза Дж. Сінкі. Проте, незважаючи на значну кількість фундаментальних наукових робіт, проблема уникнення та мінімізації фінансово-кредитних ризиків банківських установ в Україні лишається не вирішеною остаточно.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Основною метою статті є дослідження проблемних питань управління фінан-

сово-кредитними ризиками та страхування діяльності банківських установ у контексті забезпечення та збереження фінансової стійкості комерційних банків України.

Виклад основного матеріалу дослідження. На нинішньому етапі розвитку України як ринкової держави існує одна із основних проблем – це забезпечення стабільного фінансового розвитку суб'єктів господарювання, що передусім пов'язано з управлінням ризиками фінансових установ. Чільне місце серед них займають фінансово-кредитні установи, зокрема банки.

Незадовільний фінансовий стан комерційних банків створює потенційну загрозу економічній безпеці держави. Це зумовлено як їх неготовністю надавати довгострокові кредити, так і нестійкістю функціонування підприємств, відсутністю структурних перетворень в економіці, а, отже, високими ризиками. Залежно від виду здійснюваних операцій банківській діяльності притаманні різноманітні види фінансово-кредитних ризиків.

Поняття «фінансово-кредитний ризик» не має однозначного визначення. Науковці та нормативно-правова база тлумачать це поняття по-різному.

Так, на думку А.М. Бандурка та В.В. Глуценка, фінансово-кредитний ризик – це ймовірність збитків у зв'язку з несвоєчасним поверненням позичальником основного боргу і відсотків за ним [1, с. 48].

В.О. Здражевський визначає фінансово-кредитний ризик як можливе падіння прибутку банку і навіть втрату частини акціонерного капіталу в результаті неспроможності позичальника гасити і обслуговувати борг [4, с. 11].

В.І. Грушко, О.І. Пилипченко, Р.В. Пікус під поняттям «фінансово-кредитний ризик» розуміють як невпевненість кредитора в тому, що боржник буде спроможним і матиме наміри виконати свої зобов'язання відповідно до термінів та умов кредитної угоди [3, с. 24].

Цікавим є визначення, запропоноване в працях В.Ю. Подчесова. На думку науковця, фінансово-кредитний ризик – це ймовірнісні негативні зміни в стані функціонування банку в разі виникнення небажаних та, можливо, непередбачених подій під час здійснення кредитного процесу, пов'язані з проявом конкурентної боротьби, які структуруються на події прямої або опосередкованої дії стосовно впливу на стан розвитку банку, що і визначає наявну множинність різновидів кредитних ризиків [8, с. 9].

Аналізуючи нормативні документи, можна виділити такі трактування поняття «фінансово-кредитний ризик». У Наказі Міністерства фінансів України «Про затвердження Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 13 «Фінансові інструменти» № 559 кредитний ризик трактується як ймовірність утрат однієї зі сторін – укладачів контракту про придбання фінансового інструмента внаслідок невиконання зобов'язання іншою стороною.

Ширше визначення кредитних ризиків наведено у Положенні Національного банку України «Про порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих утрат за кредитними операціями»: «Ризик невиконання позичальником зобов'язань за кредитними операціями банку, тобто ризик того, що сплата позичальником відсотків і основного боргу за кредитними операціями проводитиметься з відхиленнями від умов кредитної угоди або взагалі не проводитиметься».

Як бачимо, підходи до визначення поняття «фінансово-кредитний ризик» є різноманітними, проте їх об'єднує думка щодо неповернення кредиту та втрати прибутку фінансово-кредитної установи. Отже, умовно фінансово-кредитний ризик можна розділити на дві частини [1, с. 45]:

1) фінансовий ризик (ризик недоотримання, втрати прибутку, зменшення ліквідності фінансово-кредитної установи);

2) кредитний ризик (ризик неповернення основної суми кредиту та відсотків за ним).

Конкретними різновидами фінансових ризиків підприємства вважають [8, с. 20]:

– ризики неплатежу (невиконання зобов'язань згідно з договорами, несплата платежів при продажі товарів у кредит та при лізингових операціях);

– неотримання прибутку при інвестиційних операціях;

– втрати або зменшення прибутку внаслідок непередбачуваних обставин;

– депозитний ризик (можливість неповернення депозитних вкладів (непогашення депозитних сертифікатів) зустрічається досить рідко і пов'язаний з неправильною оцінкою або невдалим вибором комерційного банку для здійснення депозитних операцій підприємства).

Страхування фінансово-кредитних ризиків – це нова галузь майнового страхування, котра в Україні почала розвиватись в кінці 90-х років минулого століття. У вітчизняній страховій науці та практиці питання страху-

вання фінансових ризиків є дискусійним та неоднозначним.

Сучасна економічна література виділяє чотири основні причини страхування фінансово-кредитних ризиків [5]:

1. Неприятливі чи різкі зміни в економічній, фінансовій, політичній системі країни, виникнення кризових явищ в економіці або у її певних секторах, що спричиняє зниження ділової активності суб'єктів господарювання.

2. Раптова нездатність дебіторів банків отримувати заплановані обсяги фінансових результатів, зважаючи на об'єктивні економічні процеси чи характер ведення бізнесу.

3. Зміна ринкової вартості тих банків, що виступали заставою при кредитуванні (проблема втрати якості забезпечення кредитів).

4. Зловживання клієнтами при використанні кредиту.

Законодавством України передбачено три види страхування фінансово-кредитних ризиків: страхування кредитів; страхування відповідальності позичальника за непогашення кредиту; страхування виданих гарантій (порук) та прийнятих гарантій.

Міжнародна практика використовує значно більше видів страхування кредитних ризиків: страхування товарних кредитів, страхування фінансових (грошових кредитів), страхування нерухомих об'єктів і предметів іпотеки, переданих у заставу, тощо. Майновий інтерес кредитора може бути захищений безпосередньо шляхом страхового захисту платоспроможності його боржника. За цієї форми страхових відносин страхувальником є позичальник. Він, безпосередньо страхуючи свою платоспроможність, посередньо захищає інтереси свого вірителя – кредитора. Водночас страховик, страхуючи платоспроможність позичальника, дає тим самим гарантію кредиторів повернути йому борг. Отже, із правового боку ця страхова операція є, за суттю, наданням страховиком страхового гарантійного зобов'язання, яке для кредитора слугує заставою на випадок неповернення йому боргу. З огляду на це, у страховій теорії та практиці страхові відносини такого характеру іменуються заставними, або гарантійними [4, с. 12].

Страховик виступає носієм страхового ризику, адже це особа, що зобов'язалась сплатити банку кредит, якщо він не був повернений позичальником. Очевидно, що страховий ризик має пряму залежність від реалізації кредитного ризику, адже реалізація страхового ризику відбувається тільки тоді, коли має місце реалізація кредитного ризику (неповернення кредиту), тобто перетворення події, що була застрахована, на реальну подію, що вже відбулась. Зазначимо, що кредитна операція з певною часткою кредитного ризику обліковується в балансі банку доти, доки не буде здійснено погашення кредитної заборгованості. Отже, укладання банком договору страхування кредитних ризиків не призводить до того, що кредитні ризики банку зникають.

Фінансово-кредитні ризики мають тільки добровільну форму страхування.

Термін укладання договорів страхування фінансово-кредитних ризиків – від декілька днів до одного року. Так, договори страхування ризиків неплатежу можуть укладатись на одну конкретну операцію (5–10 діб) або на всі операції постачальника (квартал, рік). Договори страхування інвестиційних та кредитних ризиків укладаються на період дії інвестиційних операцій або кредитних угод.

Розміри страхових тарифів на фінансово-кредитне страхування встановлюються компаніями і залежать від виду і характеру операцій, надійності боржника чи контрагента тощо. Так, тарифи за страхування фінансово-кредитних ризиків коливаються в таких межах страхової суми [8, с. 5]:

- неплатежів – від 3% до 5–6%;
- інвестиційних ризиків – від 1% до 3–4%;
- ризику втрати прибутку – від 0,3% до 0,8%;
- ризику непогашення кредиту – від 2–3% до 10–15%.

Як правило, при страхуванні фінансово-кредитних ризиків застосовується безумовна франшиза розміром не менш як 10%. При настанні страхового випадку розмір збитку визначається в розмірі несплачених платежів, неповернутого кредиту, недоотриманого інвестиційного доходу або втраченого (недо-

Таблиця 1

Показники банків за наданими кредитами

Роки	2012	2013	2014	2015	Прогнозне значення на 2016
Вимоги банків за наданими кредитами, млн. грн.	1545678	2767854	3176945	3676823	4276984

отриманого) прибутку. Термін виплати відшкодування встановлюється згідно з договором страхування.

На практиці, відповідно до статистичних даних НБУ, спостерігається збільшення кількості неповернених кредитів банкам України, у зв'язку з чим банки втрачають частину своїх прибутків. Це є основною причиною виникнення фінансово-кредитного ризику банківських установ (табл. 1).

Таким чином, за останні чотири роки спостерігається підвищення величини заборгованості перед банками за кредитними операціями. Значне збільшення неповернення кредитів банківським установам України прогнозується і на 2016 р. Оскільки в майбутньому періоді вимоги банків за наданими кредитами будуть зростати, то, відповідно, зростатиме потреба в страхуванні кредитного ризику, адже банкам необхідно забезпечити собі надійність повернення наданих грошей.

Негативним є й те, що деякі підприємства використовують фінансово-кредитні ризики як додатковий засіб фінансування, страхуючи дорогі проекти і перекладаючи весь ризик на страхову компанію. У відповідь страхові компанії встановлюють високий рівень франшизи (від 8% до 15% страхової суми), досить високі страхові тарифи (середній тариф встановлюється на рівні 5–7% та вище залежно від ризиковості та строку страхування), обумовлюють специфічні умови страхування.

Практика показує, що позичальник дуже часто не виконує умов договору або свідомо порушує строки їх виконання, що дає можливість відмовити страховику у виплаті страхового відшкодування банку. Тому необхідною є розробка загальних умов кредитного страхування, які б охоплювали найсуттєвіші норми кожного виду страхування [2, с. 35].

На сьогоднішній день існує ще одна проблема, яка виникає при укладанні та виконанні договорів страхування фінансово-кредитних ризиків – недосконалість вітчизняного законодавства у цій сфері. Відсутність належного доказу направлення страховій компанії повідомлень та про настання страхового випадку призводить до неможливості спростування заяв страховика (поданої в судовому засіданні) щодо несвоєчасного повідомлення його страхувальником про настання страхового випадку без поважних на це причин, що, згідно з п. 5 ст. 26 Закону України «Про страхування», є підставою для відмови страхової компанії у здійсненні страхового відшкодування. Недоліком страхування кредитних

ризиків є те, що страховик не вступає в безпосередні правові відносини з банком-кредитором, а пов'язаний із ним опосередковано. Практика показує, що позичальник дуже часто не виконує умов договору або свідомо порушує строки їх виконання, що дає можливість відмовити страховику у виплаті страхового відшкодування банку, тому необхідним є вироблення загальних умов кредитного страхування, які б охоплювали найсуттєвіші норми кожного виду страхування.

Плідна співпраця страховиків із банківськими установами та постійними клієнтами дає змогу усвідомити необхідність та позитивність впровадження цього виду страхування. Сьогодні найрозвинутішою у страхуванні фінансових ризиків є окрема галузь споживчого кредитування (майже половина договорів зі страхування фінансових ризиків припадає на страхування ризиків споживчого кредитування). У страхуванні споживчих кредитів присутні всі вимоги, які зазвичай ставляться страховиками до клієнтів: застава (придбане майно), обмежена страхова сума (як правило, однорідні прогнозовані суми). Страховики із задоволенням на це йдуть ще й тому, що поряд зі страхуванням фінансових зобов'язань по споживчих кредитах, згідно із Законом України «Про заставу», страхується і придбане майно, зокрема автомобіль, квартира чи побутова техніка. Страхування товарного кредитування також користується великим попитом. У цьому випадку страхова компанія гарантує виплату коштів за товари у зазначений термін. Багато звернень (і з кожним роком їх стає дедалі більше) надходить щодо страхування фінансових ризиків, пов'язаних з інвестиційною діяльністю. Дуже часто підприємці демонструють свій бізнес-план, проте не мають ліквідної застави для залучення коштів під його реалізацію. Страховий поліс для них – єдиний шанс отримати в банку кредит. Активно розвивається галузь страхування, пов'язана з пластиковими картками. Це мало не єдиний випадок, коли мова йде про чистий фінансовий ризик, і застава тут не потрібна. Страхують від несанкціонованого використання пластикових карток, їх викрадення. Також активно розвивається страхування овердрафту – різновиду кредитного ризику [5].

Отже, вплив фінансово-кредитних ризиків на діяльність банківських установ в умовах ринкової економіки є дуже значним, тому для мінімізації можливих утрат банків необхід-

ною є розробка та впровадження відповідного комплексу превентивних заходів, до яких можна віднести [4, с. 12]:

1) на рівні Національного банку:

– створення більш жорстких обмежень щодо максимальних розмірів кредитної угоди виходячи із розміру самого банку;

– впровадження обов'язкового та більш жорсткого контролю ризикованості проведених банками операцій;

– забезпечення виконання банками певного, адекватного до конкретних економічних умов рівня резервів під активні операції. У цьому контексті має передбачатися не лише їх нарощування, але й зменшення виходячи з економічного клімату країни;

2) на рівні банків:

– застосування більш прозорих та ефективних методик перевірки платоспроможності та кредитоспроможності позичальників;

– більш ґрунтовну перевірку кредитної історії кожного позичальника;

– пошук ефективного балансу між ризикованістю та прибутковістю інвестиційних проєктів;

– запровадження більш дієвої системи відбору інвестиційних проєктів;

– відмова від «швидких кредитів».

Висновки з цього дослідження. Отже, фінансово-кредитний ризик – це невід'ємна складова діяльності кожної з банківських установ. Абсолютне уникнення ризику є неможливим, тому тактика і стратегія банку повинні бути спрямовані на їх мінімізацію. Банк може відмовитись від кредитного ризику шляхом припинення кредитування, але цим самим він відмовляється від отримання прибутку. Отже, ефективно управління фінансово-кредитними ризиками – найважливіше завдання будь-якого банку. Страхування – це ефективна система зменшення впливу ризиків у банківській діяльності. Хоча на сьогоднішній день все ще існують проблемні питання щодо впровадження страхової діяльності стосовно страхування фінансово-кредитних ризиків, проте вона поступово розвивається і стає перспективнішою з року в рік. Така тенденція сприяє підвищенню надійності, стабільності та конкурентоспроможності банківської системи, що позитивно впливатиме на загальний економічний стан держави.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бандурка А.М. Гроші і кредит : [навч. посіб.] / А.М. Бандурка, В.В. Глуценко – Харків : Ун-т внутр. справ, 2004. – 480 с.
2. Ваколюк Б.В. Страхування фінансових ризиків неповернення кредиту / Б.В. Ваколюк // Юридична газета. – 2004. – № 10. – С. 35–43.
3. Грушко В.І. Управління фінансовими ризиками / В.І. Грушко, О.І. Пилипченко, Р.В. Пікус. – К. : Інститут економіки і права «Крок», 2000. – С. 24–29.
4. Здражевський В.О. Мінімізація ризиків: основні принципи створення ефективної системи управління фінансової стійкості в банках / В.О. Здражевський // Аналітичний банківський журнал. – 2002. – № 4(83). – С. 11–21.
5. Інформація про вимоги комерційних банків за наданими кредитами [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua>.
6. Карлін М.І., Борисюк О.В. Управління державними фінансами: [навч. посіб.] / М.І. Карлін, О.В. Борисюк. – Луцьк : ПП Іванюк, 2013. – 273 с.
7. Кондрат І.Ю. Проблеми страхування кредитних ризиків на фінансовому ринку України / І.Ю. Кондрат, О.В. Черкасова, Я.В. Шандра // Наукові праці Національного університету «Львівська політехніка». – 2009. – № 5. – С. 24–26.
8. Подчесова В.Ю. Управління кредитним ризиком банку : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит» / В.Ю. Подчесова. – Суми, 2009. – 19 с.

Страховий захист аграрних ризиків

Непочатенко О.О.

доктор економічних наук, професор,
Уманський національний університет садівництва

Юдін В.К.

аспірант кафедри фінансів і кредиту
Уманського національного університету садівництва

Стаття присвячена актуальним питанням функціонування сільськогосподарського сегменту страхового ринку. Досліджено системи страхування аграрних ризиків у країнах світу. Визначено можливість залучення позитивних елементів страхування з державною фінансовою підтримкою в аграрній сфері у розрізі основних моделей.

Ключові слова: страховик, страхувальник, страховий тариф, страховий продукт, страхування майна, ризики.

Непочатенко Е.А., Юдин В.К. СТРАХОВАЯ ЗАЩИТА АГРАРНЫХ РИСКОВ

Статья посвящена актуальным вопросам функционирования сельскохозяйственного сегмента страхового рынка. Исследованы системы страхования аграрных рисков в странах мира. Определена возможность привлечения позитивных элементов страхования с государственной финансовой поддержкой в аграрной сфере в разрезе основных моделей.

Ключевые слова: страховщик, страхователь, страховой тариф, страховой продукт, страхование имущества, риски.

Nepochatenko O.O., Yudin V.K. INSURANCE DEFENCE OF AGRARIAN RISKS

The article is sanctified to the pressing questions of functioning of agricultural insurance market of foreign countries segment. Possibility of bringing in of positive elements of insurance is certain with state sponsorship in an agrarian sphere in the cut of basic models.

Keywords: insurer, insuree, insurance tariff, insurance product, insurance.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Україна має значний потенціал для розвитку сільського господарства та подальшого впливу на європейські ринки. Вона переживає період глибоких змін. При цьому одним з елементів ринкової моделі аграрного сектору є створення нової системи страхування з метою зниження рівня ризикованості виробничої діяльності. Один із найскладніших і найбільш ризикових видів страхування – це страхування сільськогосподарських ризиків, і сьогодні в Україні все більше починають усвідомлювати, що їх необхідно страхувати. Агрострахування є одним з важливих засобів зменшення ризиків у сільськогосподарському виробництві. Проте, незважаючи на суттєву необхідність даного захисту, в нашій країні лише робляться перші кроки у цьому складному ринковому сегменті. Варто зазначити, що сільськогосподарське страхування розвивалося в усьому світі як головний інструмент управління ризиками з метою зменшення негативного впливу погоди та природних факторів. Сповільнений розвиток страхування в аграрній сфері України пояснюється відсут-

ністю повноцінного законодавчого забезпечення, недоліками в організації та координації співпраці головних учасників ринку страхових послуг в аграрному секторі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомі напрацювання щодо страхування в аграрній сфері здійснили такі вчені: В. Базилевич, О. Гудзь, М. Дем'яненко, М. Мних, С. Навроцький, С. Осадець та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Разом із тим варто розглянути можливість залучення позитивних елементів страхування з державною фінансовою підтримкою в аграрній сфері у розрізі моделей.

Формулювання цілей статті. Метою статті є вивчення та узагальнення особливостей функціонування сільськогосподарського сегменту страхового ринку зарубіжних країн та, відповідно, на цій основі надання рекомендацій щодо вдосконалення страхування з державною фінансовою підтримкою в аграрному секторі України з урахуванням зарубіжного досвіду.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сільськогосподарське страхування є специфічним класом страхування, яке

об'єднує декілька підгалузей. Виділення сільськогосподарського страхування в окремий клас здійснюється за принципами формування комплексних видів страхування. До таких видів відносяться морське, космічне, авіаційне, медичне тощо.

Сільськогосподарське страхування розгалужене поняття і до його складу входить багато різних видів страхування як майнових, так і відповідальності. Тому воно є підгалуззю як майнового страхування, так і страхування відповідальності (рис. 1), які,

Рис. 1. Місце сільськогосподарського страхування в загальній системі страхування

Таблиця 1

Системи страхування аграрних ризиків у країнах світу

Країна	Учасники системи агрострахування	Основні заходи, передбачені системою страхування аграрних ризиків
США	Федеральна корпорація страхування врожаю (Federal Crop Insurance Corporation) Департаменту сільського господарства; страхові компанії; товариства взаємного страхування	Забезпечення виконання Федеральної програми страхування врожаю, яка включає: – перерахунок страховикам із федерального бюджету за фермерів 60% страхових премій; – забезпечення додаткового страхового покриття фермерам, які беруть участь у Федеральній програмі страхування врожаю; – контроль організації перестрахування; – забезпечення перестрахування понад 40% ризиків агропромислового комплексу за кордоном.
Канада	Державна корпорація страхування аграрних ризиків (Agriculture Financial Services Corporation); страхові компанії; товариства взаємного страхування	Забезпечення виконання Державної програми страхування аграрних ризиків, яка передбачає: – субсидовані заощадження для фермерів; – виконання програми забезпечення доходів (рівня доходів фермерам не нижче ніж 70% від попереднього рівня за останні три роки); – контроль організації перестрахування; – забезпечення перестрахування понад 40% агроризиків за кордоном.
Португалія	Система «державного та приватного партнерства»	Держава: субсидії фермерам на страхування та організація перестрахування. Приватні страхові компанії (інтегровані в систему страхування сільськогосподарських ризиків): розроблення програм страхування та контроль за їх виконанням; відшкодування частини ризиків, не відшкодованих державою.
Італія, Франція, Австрія, Німеччина	Система страхування під контролем держави та за участю товариств взаємного страхування (перехід до іспанської моделі агрострахування)	Страхові компанії: розроблення страхових продуктів зі страхування аграрних ризиків. Держава: контроль за здійсненням страхового та перестрахового захисту сільськогосподарських товаровиробників.

Джерело: узагальнено за даними джерел [1; 6]

у свою чергу, виступають субкатегоріями страхування.

Відповідно, сільськогосподарське страхування, перебуваючи в субпідрядному зв'язку з даними галузями страхування, має ті ж ознаки і функції, якими володіє категорія страхування.

Отже, сільськогосподарське страхування – це насамперед система економічних відносин між конкретними суб'єктами господарювання, де з одного боку виступають страховики – фінансово-кредитні установи, а з іншого – страхувальники – сільськогосподарські підприємства, орендарі, селянські (фермерські) господарства, які за певну плату передають свої ризики майнових, фінансових втрат в сільськогосподарській діяльності з метою отримання відшкодування при настанні страхового випадку.

Сільськогосподарське страхування характеризується комплексністю, оскільки включає в себе страхування врожаю культур та багаторічних насаджень, тварин, машин, будинків, транспортних засобів, насіння, готової продукції, відповідальності товаровиробника тощо.

Світовий досвід у галузі страхування сільськогосподарського виробництва свідчить про функціонування в багатьох країнах національних систем страхування сільськогосподарських ризиків. При цьому кожна країна створює власну, необхідну їй систему страхового захисту сільськогосподарського виробництва (табл. 1).

З таблиці 1 видно, що нині у світі виокремилися різні підходи щодо підтримки та розвитку

страхування в аграрній сфері як необхідного інструменту стабілізації виробничого процесу та доходів сільгоспвиробників.

Залежно від історичних, економічних, соціальних особливостей, що склалися в кожній окремій країні, виділяють три моделі страхування в аграрному секторі (рис. 2).

Причому світовий досвід свідчить, що в міжнародній практиці страхування сільськогосподарських ризиків сформувалися дві основні моделі, які умовно можна назвати «американська» та «європейська». Для «американської» моделі, яка застосовується у США та Канаді, характерна значна підтримка держави у страхуванні сільськогосподарських ризиків.

Для «європейської» моделі характерна мінімальна участь держави в аграрному страхуванні, котра зводиться головним чином до виконання контрольних функцій щодо діяльності приватних страхових компаній у цьому секторі ринку страхових послуг.

Обидві ці моделі мають свої переваги і недоліки, але, як свідчить міжнародний досвід, найефективнішим при страхуванні аграрних ризиків є поєднання цих двох моделей («змішана» модель).

Саме така система страхування сільськогосподарських ризиків діє в Іспанії, яка, за оцінками експертів міжнародного проекту ЄС Tacis «Вдосконалення управління ризиками фермерських господарств та малих і середніх господарств в аграрному секторі», є країною з найрозвиненішою системою агрострахування в Європі.

Рис. 2. Сукупність моделей страхування в галузі сільськогосподарського виробництва

Джерело: узагальнено за даними джерел [10; 1; 5]

Враховуючи наведений на рисунку 1 механізм, слід більш детально розглянути можливості адаптації зарубіжного досвіду здійснення страхування в аграрній сфері з державною фінансовою підтримкою до вітчизняних умов у розрізі вищенаведених моделей.

Класичним прикладом американської моделі страхування є система страхування США, де для проведення державної політики у сфері аграрного страхування при Міністерстві сільського господарства було створено Агентство з управління ризиками (Risk Management Agency, RMA). Головними функціями Агентства є контроль за діяльністю страхових компаній, задіяних в державних програмах, контроль за виконанням страхових угод та розподіл страхових субсидій [2; 3]. RMA також керує Федеральною корпорацією по страхуванню врожаю FCIC, що є державною компанією, через яку здійснюється контроль за діяльністю виробників та страховиків, перевіряється актуарна збалансованість федеральних програм страхування врожаю, надаються стандартні угоди з перестрахування ризиків, реалізуються програми державної підтримки [1; 4].

До основних державних програм страхування врожаю та доходу належать: Програма захисту від катастрофічних ризиків (Catastrophic Risk Protection, CRP), Програма мультиризикового страхування врожаю (Multiple Peril Crop Insurance, MPCI), Програма «Груповий план» (Group Risk Plan, GRP), Програма захисту доходу (Income Protection, IP) та інші [5].

Разом з тим для окремих субсидованих програм страхування в США характерне встановлення диференційованих страхових субсидій залежно від рівня обраного страхового покриття врожаю та ціни, що, на нашу думку, варто запозичити і до української практики надання страхових субсидій з метою уникнення субсидування формального страхування.

На відміну від США в Канаді створені державна і приватна системи страхування та відшкодування збитків, покликаних компенсувати матеріальні й економічні втрати і сприяти відновленню виробничого потенціалу в сільському господарстві. Сфера діяльності та функції двох систем розмежовані, хоча об'єктом їх уваги може бути один і той же сегмент. Причиною для такого розподілу є, по-перше, різна природа факторів, що спричиняють матеріальні й економічні збитки в сільському господарстві, і, по-друге, кінцевий результат діяльності кожної системи.

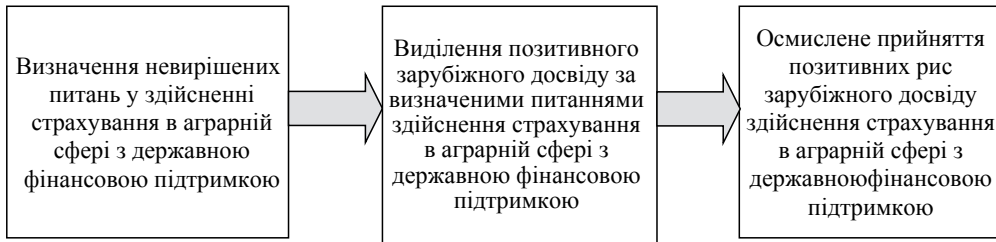
Кінцевою метою будь-якої страхової компанії є одержання комерційної вигоди, тоді як держава керується загальнонаціональним інтересом щодо збереження і розвитку виробничого потенціалу, як основи продовольчої безпеки держави та економічної вигоди у більш широкому аспекті [3; 4; 6, с. 6].

Добровільні державні програми страхування результатів виробничої діяльності і компенсації втрат в результаті надзвичайних обставин реалізуються через спеціалізовані державні установи – Королівські корпорації. Прикладами таких програм є Програма страхування культур на випадок повної або часткової загибелі врожаю (CIP), Програма страхування виробленої продукції, що призначена для реалізації на ринку (RIP), Національна тристороння стабілізаційна програма (NTSP), Програма стабілізації доходів виробників (CAIS), Страхування виробництва (PI) та інші [6, с. 7-10]. Прийняття вказаних програм страхування господарської діяльності фермерів розглядається як один із способів економічної підтримки розвитку сільськогосподарського виробництва. Це продиктовано розумінням того, що життєздатність галузі залежить від економічного стану первинного виробника.

Королівські корпорації також пропонують пакети різних продуктів фінансової підтримки для виробників, доступ до яких надається лише при участі аграріїв у програмах страхування. Такий підхід щодо запровадження своєрідної страхової перепустки аграрія до бюджетних програм доцільним є в Україні. Суть його полягатиме в необхідності страхування при участі сільгосптоваровиробника у програмах державної підтримки аграрного виробництва, оскільки наявність страхового полісу слугуватиме гарантією надійних відносин та результативності й ефективності виділення бюджетних коштів у вказаній сфері.

Типовим прикладом європейської моделі страхування у сфері аграрного виробництва є приватні системи страхування Великобританії та Німеччини, що не включають спеціальних програм страхування з державною фінансовою підтримкою в аграрному секторі [7; 8]. Система страхування аграрного сектору в Німеччині представлена приватним страхуванням, що пропонує страхові продукти від граду, включаючи зниження якості продукції. В Україні поки що не використовуються страхові продукти, що враховують ризик втрати якості сільськогосподарської продукції, розробка яких, вважаємо, повинна стати першочерговим завданням на майбутнє. Також у Німеччині діють програми

Рис. 3. Механізм залучення зарубіжного досвіду здійснення страхування в аграрній сфері з державною фінансовою підтримкою

Джерело: узагальнено за даними джерела [6]

Рис. 4. Особливості моделей страхування з державною фінансовою підтримкою в аграрній сфері в різних країнах

Джерело: узагальнено за даними джерела [5]

Таблиця 2

Європейські моделі компенсації збитків від стихійних лих

Тип моделі	Основні риси
Надання державою компенсації постраждалим через прийняття рішення по кожному окремому випадку по факту (ex post)	Після настання стихійного лиха держава офіційно проголошує про те, що даний випадок є «катастрофою» і визначає умови, згідно яких постраждалі можуть одержати грошову допомогу. Такий підхід створює значну невизначеність. <i>(Нідерланди, Німеччина, Італія, Швеція)</i>
Виплати з фонду допомоги при стихійних лихах (ex ante)	Держава діє за очікуваннями, а не по факту і сума відшкодування понесеного збитку є обмеженою, тобто надається лише грошова допомога, а не повна компенсація збитку. Переважно встановлюється мінімальна межа понесених збитків, що означає можливість звернення за одержанням допомоги. <i>(Бельгія, Австрія)</i>
Регулятивне втручання держави в приватний ринок страхових послуг	Накладається обов'язок на осіб, що придбали поліс добровільного страхування, здійснити додатковий внесок на обов'язкове страхування від стихійних лих. Таким чином, модель передбачає певні законодавчі обмеження стосовно конкуренції та вільного вибору страхових послуг споживачами через доповнення державної допомоги послугами приватного страхового ринку. <i>(Франція)</i>

Джерело: узагальнено за даними джерела [4]

ситуативних державних виплат на випадок настання стихійних лих. Вказані програми є структурованими, а виплати здійснюються лише за дозволом ЄС [4].

У цілому для країн Європи характерними є три моделі компенсації збитків від стихійних лих (табл. 2).

Варто зауважити, що саме третя модель, що наведена в таблицю 2, набуває все більшої популярності в країнах Європи, оскільки в ній реалізується найбільш ефективно попередження та подолання руйнівних наслідків стихійних лих через створення системи партнерства між державою, суб'єктами господарювання і страховими компаніями шляхом розподілу важливих обов'язків та завдань між ними.

Успішним може бути лише те залучення зарубіжного досвіду, яке не викликає суперечностей і є адаптованим до базового досвіду здійснення страхування в Україні (рис. 3).

Отже, ключові особливості моделей страхування з державною фінансовою підтримкою в аграрній сфері в різних країнах згруповано на рисунку 4.

Водночас варто зазначити, що найефективнішим при страхуванні аграрних ризиків

є поєднання переваг американської та європейської моделей страхування, прикладом якого виступає агрострахування Іспанії.

Висновки з цього дослідження. Отже, моделі страхування з державною фінансовою підтримкою в аграрній сфері в різних країнах характеризуються наступними ключовими особливостями: держава бере активну участь у діяльності системи; політика держави у сфері страхування є прозорою та послідовною; страхування є добровільним; створюються спеціальні державні установи для вироблення та реалізації політики держави в зазначеній сфері; держава може надавати страхові субсидії як сільгоспвиробникам, так і страховим організаціям; держава розвиває альтернативні форми фінансування та страхування на випадок настання стихійних лих. Кожна з моделей має свої переваги та недоліки, однак усе більше країн виявляють інтерес саме до змішаної моделі, що характерна Іспанії. Вона забезпечує, з одного боку, потрібний рівень страхування в аграрному секторі, а з іншого – створює певну зацікавленість аграріїв щодо посилення захисту майнових інтересів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Якубович В. Система страхування аграрних ризиків в Іспанії: виводи для України [Електронний ресурс] / В. Якубович. – Режим доступу : <http://forinsurer.com/public/06/11/30/2719>.
2. Сравнение программ страхования урожая в США [Электронный ресурс]. – Режим доступу : <http://forinsurer.com/public/06/10/02/2585>.
3. Нагорный В.Д. Сельское хозяйство Канады. Корни успеха / В.Д. Нагорный. – М. : Майкоп: ООО «Качество», 2006. – 328 с.
4. Адамчук Н.Г. Европейская практика компенсации ущерба, причиненного имуществу стихийными бедствиями / Н.Г. Адамчук, А.Е. Корневский // Страховое дело. – 2010. – № 3. – С. 32-38.
5. Портал про страхування сільськогосподарських ризиків [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.agroinsurance.com/ru/>.
6. Минкіна Г.І. Страхування як елемент управління ризиками підприємств АПК / Г.І. Минкіна // Фінансовий ринок України. – 2010. – № 3. – С. 4-11.
7. Лузан Ю.Я. Прогноз обсягів державної підтримки страхування урожаю сільськогосподарських культур в Україні [Електронний ресурс] / Ю.Я. Лузан, Н.А. Герасименко. – Режим доступу : www.nbuv.gov.ua/portal/LUZAN.pdf.
8. Про страхування : Закон України від 07.03.1996 р. № 85/96-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 18. – С. 79.
9. Гутко Л.М. Досвід державної підтримки страхування ризиків сільськогосподарського виробництва // Економіка АПК. – 2009. – № 10. – С. 147-152.
10. Томашевський Ю.М. Актуальні питання страхового захисту в сільському господарстві // Економічний простір. – 2010. – № 44/1. – С. 161-166.

Бюджетна політика України: теоретичний та практичний аспекти

Петричко М.М.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри фінансів
Мукачівського державного університету

Басара М.М.

магістр
Мукачівського державного університету

У статті узагальнено існуючі теоретичні підходи до визначення сутності бюджетної політики держави. Окреслено шляхи забезпечення та підвищення ефективності бюджетної політики та її впливу на державний бюджет на основі дослідження теоретичних та оцінки практичних аспектів обраної проблематики. Проаналізовано основні прогностичні макропоказники економічного і соціального розвитку України, а саме: валовий внутрішній продукт номінальний, валовий внутрішній продукт реальний, індекс споживчих цін, індекс цін виробників промислової продукції та рівень безробіття. Запропоновано низку заходів щодо вдосконалення бюджетної політики України на перспективу.

Ключові слова: бюджет, бюджетна політика, валовий внутрішній продукт, індекс споживчих цін, індекс цін виробників промислової продукції, індекс інфляції та рівень безробіття.

Петричко М.М., Басара М.М. БЮДЖЕТНАЯ ПОЛИТИКА УКРАИНЫ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ И ПРАКТИЧЕСКИЙ АСПЕКТЫ

В статье обобщены существующие теоретические подходы к определению сущности бюджетной политики государства. Определены пути обеспечения и повышения эффективности бюджетной политики и ее влияния на государственный бюджет на основе исследования теоретических и оценки практических аспектов выбранной проблематики. Проанализированы основные прогностические макропоказатели экономического и социального развития Украины, а именно: валовой внутренний продукт номинальный, валовой внутренний продукт реальный, индекс потребительских цен, индекс цен производителей промышленной продукции и уровень безработицы. Предложен ряд мер по совершенствованию бюджетной политики Украины на перспективу.

Ключевые слова: бюджет, бюджетная политика, валовой внутренний продукт, индекс потребительских цен, индекс цен производителей промышленной продукции, индекс инфляции и уровень безработицы.

Petrychko M.M., Basara M.M. BUDGETARY POLITIKA OF UKRAINE: THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS

This article summarizes current theoretical approaches to defining the essence of fiscal policy. The author outlines ways to ensure and improve the efficiency of fiscal policy and its impact on the state budget on the basis of theoretical study and evaluation of the practical aspects of the chosen subject.

The basic macroeconomic indicators forecast economic and social development of Ukraine, namely nominal gross domestic product, real gross domestic product, consumer price index, producer price index of industrial production and unemployment. A number of measures to improve budget policy of Ukraine in the future.

Keywords: budget, budgeting, gross domestic product, consumer price index, producer price index of industrial output, inflation and unemployment.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Одним із головних інструментів регулювання економічних процесів в умовах розвитку ринкової економіки виступає бюджетна політика. Ефективність бюджетної політики забезпечує подолання наслідків фінансової кризи, реалізацію програм довгострокового розвитку країни, зростання добробуту населення, покращання діяльності суб'єктів господарювання. На сучасному етапі бюджетна політика має ефективно здійснювати пере-

розподіл результатів економічного зростання і використання національного багатства, тим самим створюючи стимули для подальшого сталого розвитку суспільства.

Бюджетна політика в середньостроковій перспективі має стати інструментом реалізації внутрішнього потенціалу зростання, тому що наростання ризиків погіршення економічної ситуації у світі знижує потужність зовнішніх чинників економічного зростання України.

В умовах високої динаміки реформ у процесі розробки та підготовки державного бюджету України необхідно забезпечити ефективну реалізацію поточних завдань бюджетної політики. При цьому держава має бути готовою до спаду економіки та мати у розпорядженні відпрацьований пакет антикризових заходів, який у разі потреби дасть змогу в оперативний термін задіяти додаткові важелі стабілізації ситуації, що забезпечить локалізацію потенційних проблем у системі державних фінансів та недопущення продукування ними деструктивних макроекономічних тенденцій.

Дослідження проблематики ефективності бюджетної політики України набуває значної актуальності, так як саме бюджетна політика покликана здійснювати перерозподіл результатів економічного зростання і використання національного багатства, тим самим створюючи стимули для подальшого сталого розвитку суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням питання теоретичного і практичного аспектів бюджетної політики України займалися багато вітчизняних науковців, зокрема В. Кравченко, В. Опарін, О. Василик, Ц. Огонь, М. Петричко, В. Федосов, Є. Макаренко, З. Бойко, І. Луніна, І. Лютий, І. та ін.

Незважаючи на значні наукові дослідження та теоретичні досягнення в бюджетній сфері, її питання на сучасному етапі є гостро актуальним, а тому вимагає визначення стратегічних напрямів і завдань бюджетної політики щодо стабілізації і розвитку держави, а також методів досягнення високого рівня ефективності такої політики та її впливу на державний бюджет.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета дослідження полягає у визначенні шляхів забезпечення та підвищення ефективності бюджетної політики та її впливу на державний бюджет на основі дослідження теоретичних та оцінки практичних аспектів обраної проблематики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Бюджетна політика представляє собою сукупність економічних і адміністративних заходів, що застосовує держава з метою стабілізації та підвищення ефективності національної економіки, використовуючи, головним чином, бюджетні та податкові механізми.

В Україні бюджетна політика економічного зростання є основою розвитку держави, зростання добробуту населення, утвердження нових соціальних стандартів. Бюджетна політика завжди була важливим знаряддям впливу на розвиток економіки і соціальної сфери. З її допомогою держава, розподіляючи і перерозподіляючи валовий внутрішній продукт, здійснює вплив на формування структури виробництва, результати господарювання, проведення соціальних перетворень. В умовах трансформаційної економіки роль бюджетної політики економічного зростання значно підвищується, вона стає основним інструментом регулювання соціально-економічних процесів.

В економічній літературі відсутні єдині підходи до трактування змісту бюджетної політики, вітчизняні науковці висувають різні концептуальні визначення, які наведено в табл. 1.

Таким чином, узагальнивши наявні спектри трактувань щодо дефініції «бюджетна політика», вважаємо, що бюджетна політика – це

Таблиця 1

Спектр трактувань дефініції «бюджетна політика»

Автор	Визначення
О.Д. Василик, К.В. Павлюк	Сукупність заходів держави щодо організації та використання фінансів для забезпечення економічного і соціального розвитку
В.М. Федосов, В.М. Опарін, Л.Д. Сафонова, О.Р. Романенко	...складова фінансової політики, що відображає сукупність державних заходів у сфері бюджету з метою регулювання економічних і соціальних процесів. Підпорядкована певній фінансовій доктрині – системі домінуючих теоретичних положень, політичних переконань, етичних ідеалів
С.В. Мочерний, Я.С. Ларіна, О.А. Устенко, С.І. Юрій	Цілеспрямована і планомірна діяльність держави щодо раціонального використання важелів бюджетного регулювання, темпів та частки одержавлення національного доходу, джерел його формування та вибору оптимальної структури витрат із метою підтримання стабільного економічного зростання в країні і досягнення стратегічних цілей держави
Ц.Г. Огонь	...цілеспрямована діяльність держави у фінансово-бюджетній сфері
С.І. Юрій, В.М. Федосов	...діяльність державних органів влади і управління стосовно формування та регулювання державного бюджету країни з метою забезпечення соціально-економічного розвитку та стратегічних пріоритетів держави

Джерело: складно на основі [1, с. 37]

сукупність прийомів та методів бюджетного регулювання, які діють як важіль впливу на економічні, соціальні та стратегічні цілі країни та забезпечують цілеспрямовану діяльність держави щодо формування та використання державних фінансових ресурсів.

Основні напрями бюджетної політики протягом останніх років розроблені з метою стабілізації національної економіки та формування сприятливого макроекономічного середовища, проведення ефективної бюджетно-податкової політики, дотримання жорсткої фінансової дисципліни, підвищення рівня прозорості та раціональності бюджетного процесу. Проаналізувавши основні прогнозні макропоказники економічного та соціального розвитку України в динаміці з 2010 по 2016 рр. (таблиця 2), слід відзначити, що головним завданням було створення базових передумов економічного росту через утримання низького рівня інфляції та рівня безробіття, стабілізацію державних фінансів і створення стійкої фінансової системи через оптимізацію податкової та бюджетної політики.

Бюджетна політика як складова частина фінансової політики держави є важливим інструментом впливу на валовий внутрішній продукт для досягнення конкретних цілей стабілізації та розвитку економіки держави, тому що ВВП є одним із найважливіших показників розвитку економіки. Він характеризує кінцевий результат виробничої діяльності у сфері матеріального і нематеріального виробництва.

За аналізований період (2010–2016 (прогноз) рр.) спостерігається тенденція до зростання обсягу ВВП номінального (2010–2014 рр.) з 1082,6 млн. грн. до 1854,1 млн. грн., хоча в 2015 р. він зменшився

до 1742 млн. грн., але в 2016 р. він знову збільшився до 1932,4 млн. грн. Проте обсяг ВВП реального коливається від 104,1% до 100,5%. Причиною розбіжності між зростанням величини номінального та реального ВВП є високі темпи інфляції (рис. 1).

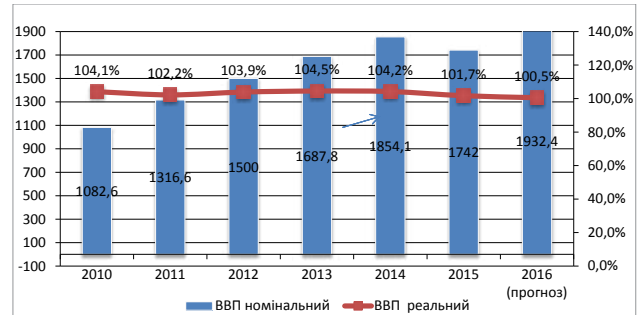

Рис. 1. Динаміка ВВП України в 2010–2016 рр. [2]

До макроекономічних показників економічного і соціального розвитку ще відносять індекс споживчих цін та індекс цін виробників

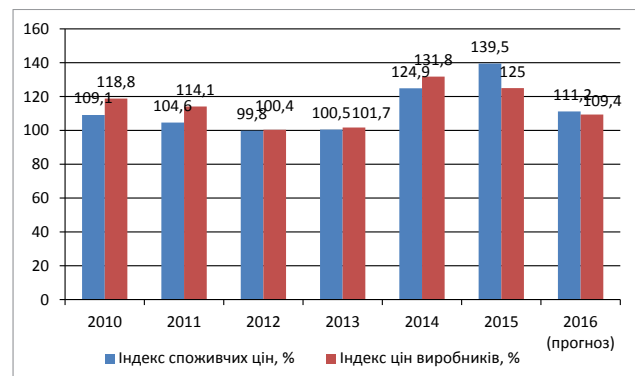

Рис. 2. Динаміка індексу споживчих цін та індекс цін виробників промислової продукції в Україні за період 2010–2016 рр. [3]

Таблиця 2

Динаміка основних прогнозних макропоказників економічного і соціального розвитку України

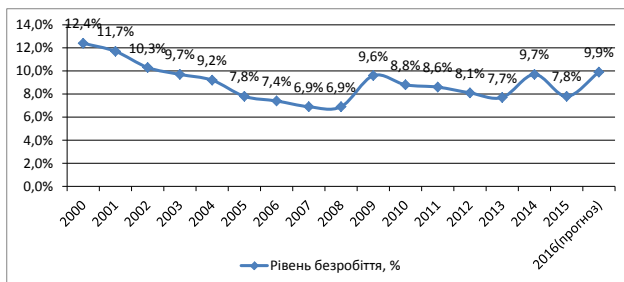
№ п/п	Показники	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016 рік (прогноз)
1.	Валовий внутрішній продукт номінальний, млрд. грн.	1082,6	1316,6	1500	1687,8	1854,1	1742,0	1932,4
2.	Валовий внутрішній продукт реальний, %	104,1	102,2	103,9	104,5	104,2	101,7	100,5
3.	Індекс споживчих цін, %	109,1	104,6	99,8	100,5	124,9	139,5	111,2
4.	Індекс цін виробників промислової продукції, %	118,8	114,1	100,4	101,7	131,8	125	109,4
5.	Рівень безробіття, %	8,8	8,6	8,1	7,7	9,7	7,8	9,9

Джерело: складено автором на основі даних [2–4]

промислової продукції, які характеризують зміни в часі загального рівня цін на товари і послуги та у сфері промислового виробництва (рис. 2).

Згідно з даними рис. 2, спостерігається збільшення (2014–2015 рр.) індексу споживчих цін до 139,5 %, але в 2016 р. він зменшується до 111,2, це означає, що зміна вартості фіксованого набору споживчих товарів та послуг у поточному періоді до його вартості у базисному періоді збільшилася. Проте індекс цін виробників промислової продукції в 2014–2016 рр. зменшився з 131,8% до 109,4%. Зменшення індексу цін виробників може стати передвісником більш низьких показників споживчої інфляції, таким чином, його зміни є раннім інфляційним індикатором. Окрім того, індекс цін виробників відображає те, наскільки змінилася купівельна сила національної валюти.

Останнім макропоказником економічного і соціального розвитку є рівень безробіття – це виражене у відсотках співвідношення кількості безробітних до кількості економічно активного населення. Але, як не парадоксально, досягнення оптимального рівня безробіття не забезпечує максимального рівня добробуту населення. Це відбувається внаслідок дії законів ринкової економіки: існує тісна залежність заробітної плати і цін на споживчі товари від розмірів безробіття (рис. 3).

Рис. 3. Динаміка рівня безробіття в Україні за період 2000–2016 рр. [4]

Як видно з рис. 3, спостерігається тенденція зменшення рівня безробіття, лише в 2009 р. (9,6%), у 2014 р. (9,7%) він збільшився, а в 2015 р. становить 7,8%, що говорить про те, що чим нижчий рівень безробіття, тим більше працездатного населення працює. Хоча, за прогнозними даними на 2016 р., спостерігатиметься тенденція до збільшення, яка становить 9,9%.

Відповідно до законів ринку, за інших рівних умов зростання попиту на будь-який товар, включаючи робочі місця і робочу силу,

збільшує його ціну. Якщо збільшується попит на робочу силу, зменшується безробіття, а отже, збільшується заробітна плата. У цьому разі платоспроможний попит населення на споживчі товари зростатиме. Однак за тими самими законами ціни на споживчі товари зростатимуть ще швидше, знецінюючи в такий спосіб грошові доходи населення, тобто призводячи до інфляції.

Отже, дані показники економічного розвитку повинні стабілізувати національну економіку та сформувати сприятливе макроекономічне середовище, провести ефективну бюджетну політику, дотримувати жорстку фінансову дисципліну та підвищити рівень прозорості та раціональності бюджетного процесу.

Останніми роками бюджетна політика України поступово переорієнтовується на розв'язання економічних та соціальних проблем із використанням різних методів. Для того щоб бюджетна політика держави була ефективною, необхідно:

- утримання граничного обсягу дефіциту державного бюджету в межах 3% валового внутрішнього продукту;
- збереження з урахуванням податкового законодавства частки перерозподілу валового внутрішнього продукту через зведений бюджет на рівні не вищому, ніж враховано в державному бюджеті України минулих років;
- скорочення боргового навантаження на економіку, у тому числі за підтримки міжнародного фінансування (переважно рефінансування боргу) та управління боргом, що дасть змогу зменшити виплати, пов'язані з обслуговуванням державного боргу в найближчі роки;
- забезпечення економічно обґрунтованого підвищення розміру мінімальної заробітної плати та посадового окладу (тарифної ставки) працівника першого тарифного розряду Єдиної тарифної сітки з урахуванням фінансових можливостей бюджету;
- встановлення розміру прожиткового мінімуму та рівня його забезпечення на основі зростання показників реального сектору економіки та індексу споживчих цін;
- оптимізація видатків державного бюджету на утримання органів влади з урахуванням зменшення контрольних функцій і приведення кількості контролюючих органів та їх повноважень у відповідність з європейськими стандартами, перегляду системи органів виконавчої влади за результатами функціонального аналізу;
- посилення відкритості та прозорості публічних фінансів шляхом оприлюднення

головними розпорядниками бюджетних коштів інформації про стратегічні цілі та досягнуті результати.

Висновки з цього дослідження. Результати проведеного дослідження свідчать, що в умовах наростання ризиків погіршення економічної ситуації у світі, що знижує потужність зовнішніх чинників економічного зростання України, бюджетна політика в середньостроковій перспективі має стати інструментом реалізації внутрішнього потенціалу зростання.

Пріоритетними напрямками в середньостроковій перспективі у бюджетній сфері мають стати: продовження реформ в системі державних фінансів; підвищення ефективності бюджетної політики та перегляд її окремих пріоритетів; упровадження стимулюючих заходів, спрямованих на поживлення економічної діяльності.

Реалізація зазначених напрямів створить передумови для забезпечення сталого економічного зростання України, підвищення рівня соціального захисту громадян та покращання якості надання державних послуг.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Федосов В.М. Бюджетна система : [підручник] / За наук. ред. В.М. Федосова, С.І. Юрія. – К. : Центр учбової літератури ; Тернопіль : Економічна думка, 2012. – 817 с.
2. Валовий внутрішній продукт України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://index.minfin.com.ua/index/gdp/>.
3. Індекс споживчих цін та індекс цін виробників [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://index.minfin.com.ua/index/prod/>.
4. Рівень безробіття України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://index.minfin.com.ua/people/unemploy.php>.
5. Петричко М.М. Бюджетна політика України: реалії та перспективи [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.msu.edu.ua/visn/wp-content/uploads/2015/10/13-2015-43.pdf>.

УДК 330.(322+341.1):352(045)

Адміністративний аспект регіонального розвитку венчурного інвестування

Поліщук О.А.

кандидат економічних наук, доцент,
Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

Поліщук О.Т.

кандидат економічних наук, доцент,
Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

У статті досліджуються передумови та можливості здійснення венчурних інвестицій на регіональному рівні у сучасних умовах господарювання. Проаналізована схема функціонування департаменту венчурного фінансування інноваційного розвитку. Досліджений механізм відбору та реєстрації інвестиційно-інноваційних проєктів, для реалізації яких може надаватися державна підтримка.

Ключові слова: інвестиції, інновації, венчурні інвестиції, венчурний фонд, венчурний бізнес, організаційний механізм, фінансові ресурси.

Поліщук А.А., Поліщук Е.Т. АДМИНИСТРАТИВНЫЙ АСПЕКТ РЕГИОНАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ ВЕНЧУРНО-ГО ИНВЕСТИРОВАНИЯ

В статье исследуются предпосылки и возможности осуществления венчурных инвестиций на региональном уровне в современных условиях. Проанализирована схема функционирования департамента венчурного финансирования инновационного развития. Исследован механизм отбора и регистрации инвестиционно-инновационных проектов, для реализации которых может предоставляться государственная поддержка.

Ключевые слова: инвестиции, инновации, венчурные инвестиции, венчурный фонд, венчурный бизнес, организационный механизм, финансовые ресурсы.

Polishchuk O.A., Polishchuk O.T. ADMINISTRATIVE ASPECT OF REGIONAL DEVELOPMENT OF VENTURE INVESTMENT

The backgrounds and possibilities of making venture investments at the regional level in the current economic conditions are investigated in the article. The scheme of the functioning of department of venture financing of innovation development have been analyzed. The mechanism of selection and registration of investment and innovation projects for the implementation of which may be provided state support have been investigated.

Keywords: investment, innovation, venture investment, venture capital, venture business, institutional mechanism, financial resources.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Одним із можливих шляхів розвитку інвестиційних фондів України є розвиток венчурного інвестування. Венчурне фінансування (або інвестування ризикового капіталу) залишається одним із найважливіших джерел капіталу для компаній, швидкий ріст та розвиток яких постійно потребує додаткових зовнішніх інвестицій.

Актуальність венчурного інвестування інноваційних підприємств пов'язано з більшою гнучкістю та адаптивністю, меншими витратами, невеликим апаратом управління, більш умілою пристосованістю до попиту споживача, а значить, меншим ризиком при отриманні негативного результату, а також можливістю підключення великих фірм до інноваційної

діяльності при успішному завершенні наукових досліджень і настанні стадії промислового освоєння нових розробок.

Характерна спрямованість венчурного інвестування на розвиток науково-технічної та інноваційної діяльності на всіх рівнях господарських систем, його динамізм і висока прибутковість перетворюють венчурне фінансування в найважливіший фактор підвищення ефективності економічної трансформації, що здійснюється в багатьох країнах під час переходу національних економік на інноваційний шлях розвитку.

Тому проблема венчурного фінансування в Україні залишається актуальною і значущою як у теорії, так і для сучасної економічної практики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В Україні проблеми залучення венчурних інвестицій з'явилась відносно недавно. Досліджувати це питання українські вчені стали з появою венчурних фондів. Значний внесок у теоретичні й практичні розробки з проблем становлення венчурного інвестування здійснили такі українські вчені, як Зінченко О.П., Кардаш О.М., Пельтек Л.В., Пашко М.М., Герасименко О.В., Карпінський Б.А., Грига В.Ю., Ільчук В.П., Кардаш О.М., Петрук О.М., Стасюк Ю.М., Шипанова О.В., Рудой В.М., Садєков А.А., Фірстова Є.О., Хома І.Б., Войтків О.В. та інші. Проте, незважаючи на їх значний внесок у теорію та практику венчурного інвестування, малодослідженим залишається адміністративний аспект регіонального розвитку венчурного інвестування.

Формулювання цілей статті є дослідження адміністративних аспектів венчурного інвестування на рівні конкретного регіону та окреслення напрямів вдосконалення механізму відбору та реєстрації інвестиційно-інноваційних проектів.

Виклад основного матеріалу. Для координації системи венчурного фінансування ми пропонуємо створити Департамент венчурного фінансування інноваційного розвитку з центром в місті Києві та регіональними відділеннями в обласних центрах. Департамент варто створити у вигляді публічного акціонер-

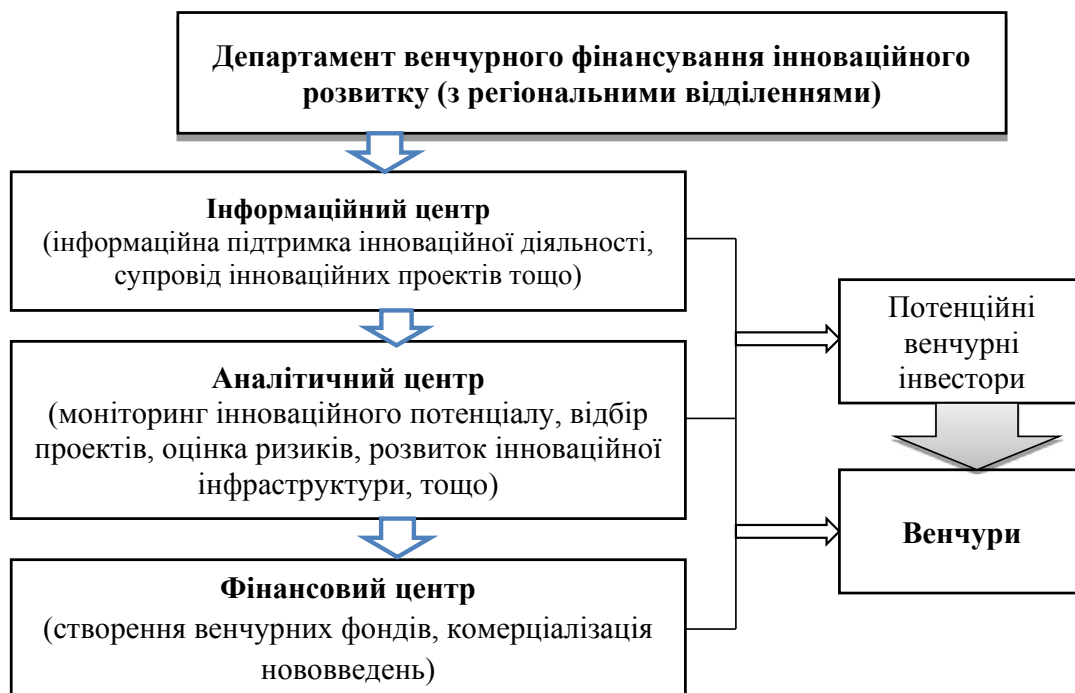
ного товариства з метою формування пайових інвестиційних фондів відповідно до Закону України «Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди)».

На нашу думку, задачі департаменту полягатимуть у наступному:

- пошук, оцінка та відбір інноваційних проектів;
- моніторинг інноваційного потенціалу;
- проведення комплексної експертизи інноваційних проектів;
- супровід та оптимізація інноваційних проектів;
- розвиток інноваційної інфраструктури;
- створення венчурних фондів;
- прогнозування та управління ризиками інноваційних проектів;
- оперативний аналіз і коригування ефективності вкладень в малі інноваційні фірми;
- трансфер новітніх технологій;
- комерціалізація нововведень;
- інформаційна підтримка інноваційної діяльності [2, с. 118].

Структура департаменту та механізм його взаємодії з контрагентами наведено на рисунку 1. Пріоритетні напрями інвестування визначатимуться при цьому відповідно до задекларованої інноваційної стратегії держави.

Що стосується Вінницької області, то на нашу думку, прототипом такого департаменту

Рис. 1. Схема функціонування департаменту венчурного фінансування інноваційного розвитку

на регіональному рівні може стати Державна бюджетна установа «Вінницький регіональний центр з інвестицій та розвитку», метою функціонування якої є активізація інвестиційної діяльності та сприяння розвитку економіки Вінницького регіону, а також забезпечення інформаційно-аналітичної, методичної, організаційної та іншої підтримки інвестиційного характеру в області.

ДБУ «Вінницький регіональний центр з інвестицій та розвитку» є самостійною юридичною особою, яка відстоює державні інтереси в активізації інвестиційної діяльності території, займається підтримкою процесу становлення та розширення регіональної інвестиційної інфраструктури у Вінницькій області, допомагає в розробці пріоритетних напрямів інвестування; є взаємопов'язуючою установою між науково-дослідними, інноваційними підприємствами, організаціями та установами органів державної влади щодо інноваційно-інвестиційного розвитку Вінницького регіону.

Також діяльність центру направлена на:

- пошук і підбір партнерів, інвесторів для організації спільного підприємства, кооперації і ведення сумісного системного бізнесу;
- представництво інтересів і супровід інвестиційних проектів Вінницької області як в Україні, так і в країнах СНД і Євросоюзу;
- сприяння розвитку інформаційно-консалтингового забезпечення інноваційної діяльності та інноваційного розвитку Вінницького регіону.

Структурна схема установи наведена на рисунку 2 і вона свідчить про співставність даного регіонального відділу з вищезазначеним, що пропонується для рівня держави [9].

Згідно положення про Державну бюджетну установу «Вінницький регіональний центр з інвестицій та розвитку» основними завданнями центру є:

1) участь в забезпеченні реалізації складових національних проектів;

2) організація надання суб'єктам інвестиційної діяльності послуг, пов'язаних з підготовкою та реалізацією інвестиційних проектів;

3) ресурсно-інформаційне забезпечення інвестиційного розвитку регіону;

4) участь в здійсненні заходів щодо створення інвестиційної привабливості території;

5) моніторинг за дотриманням вимог інвестиційного законодавства з питань підготовки і реалізації національних та інвестиційних проектів.

При подачі інвестиційного проекту на розгляд варто звернути увагу на його складові частини. Найбільшого успіху досягають бізнес-плани розроблені у відповідності до стандартів UNIDO. UNIDO – United Nations Industrial Development Organization (Організація Об'єднаних Націй по промислому розвитку, ЮНІДО) – підрозділ Організації Об'єднаних Націй, спрямований на боротьбу з убогістю шляхом підвищення продуктивності. Заснована в 1966 році. UNIDO – спеціальна установа ООН, створена у 1966 р., мета якої полягає у сприянні промислому розвитку та прискореній індустріалізації країн, що розвиваються шляхом мобілізації національних і міжнародних ресурсів.

Подальший механізм відбору та реєстрації проектів, для реалізації яких може надаватися державна підтримка за сприяння ДБУ «Вінницький регіональний центр з інвестицій та розвитку» можна прослідкувати на рисунку 3.

Оцінка проектною пропозиції у Вінницькій області проводиться фахівцями Вінницького регіонального центру з інвестицій та розвитку шляхом розгляду та аналізу наданих документів. Проектні пропозиції, що відповідають основним критеріям відбору включаються до бази даних [8, с. 78].

Далі ДБУ «Вінницький регіональний центр з інвестицій та розвитку» на підставі поданої ініціатором інформації, готує тізер (короткий

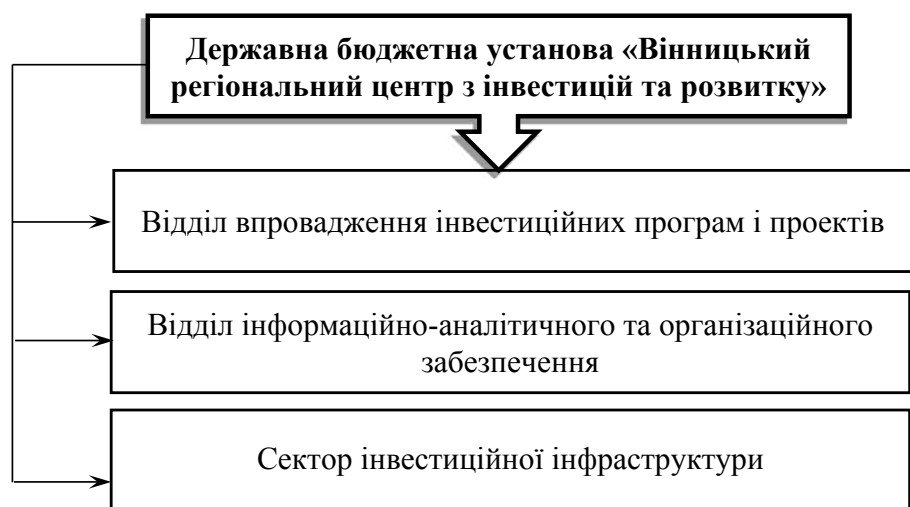

Рис. 2. Структурна схема ДБУ «Вінницький регіональний центр з інвестицій та розвитку»

опис проекту з вказаними основними показниками його економічної ефективності, пропозицією для потенційного інвестора, а також необхідними для реалізації проекту, кроками), який розміщують на офіційному Інтернет-сайті регіонального центру.

ДБУ «Вінницький регіональний центр з інвестицій та розвитку» може відмовити заявнику у внесенні інвестиційного проекту до бази даних у разі, коли показники економічної ефективності проекту є неприйнятними, а саме:

- чиста приведена вартість (NPV) є негативною;
- внутрішня норма дохідності (IRR) менша за нормативну ставку дисконту;
- індекс прибутковості (PI) становить менше за 1;
- виявлено невідповідність законодавству України;
- виявлено неточності в розрахунках, неузгодженість різних положень і розділів проектної пропозиції;
- недостатність інформації для оцінки ефективності проектної пропозиції.

Завершальним етапом для поданого проекту є його прийняття або відхилення.

В останньому випадку ДБУ «Вінницький регіональний центр з інвестицій та розвитку» повідомляє ініціатора щодо відмови у включенні проектної пропозиції до бази даних листом в установлений законодавством термін (разом з листом ініціатору також повертаються, подані ним, документи та матеріали). Процес управління проектом від відбору пропозиції до реалізації ідеї відображено на рисунку 4.

Висновки дослідження. Венчурні фонди є генераторами нових ідей, на основі яких здійснюються великі науково-технічні прориви. Формування національної інноваційної системи вимагає створення інноваційної інфраструктури, фінансовий компонент якої – венчурне фінансування – є для інвестиційного забезпечення інновацій найбільш придатним. Тому для розвитку Вінницького регіону ми пропонуємо розробку концепції створення такого фонду.

Для формування венчурного інвестування у Вінницької області пропонуємо обрати прототипом венчурного департаменту на регіональному рівні Державну бюджетну установу «Вінницький регіональ-

Рис. 3. Механізм відбору та реєстрації проектів, для реалізації яких може надаватися державна підтримка

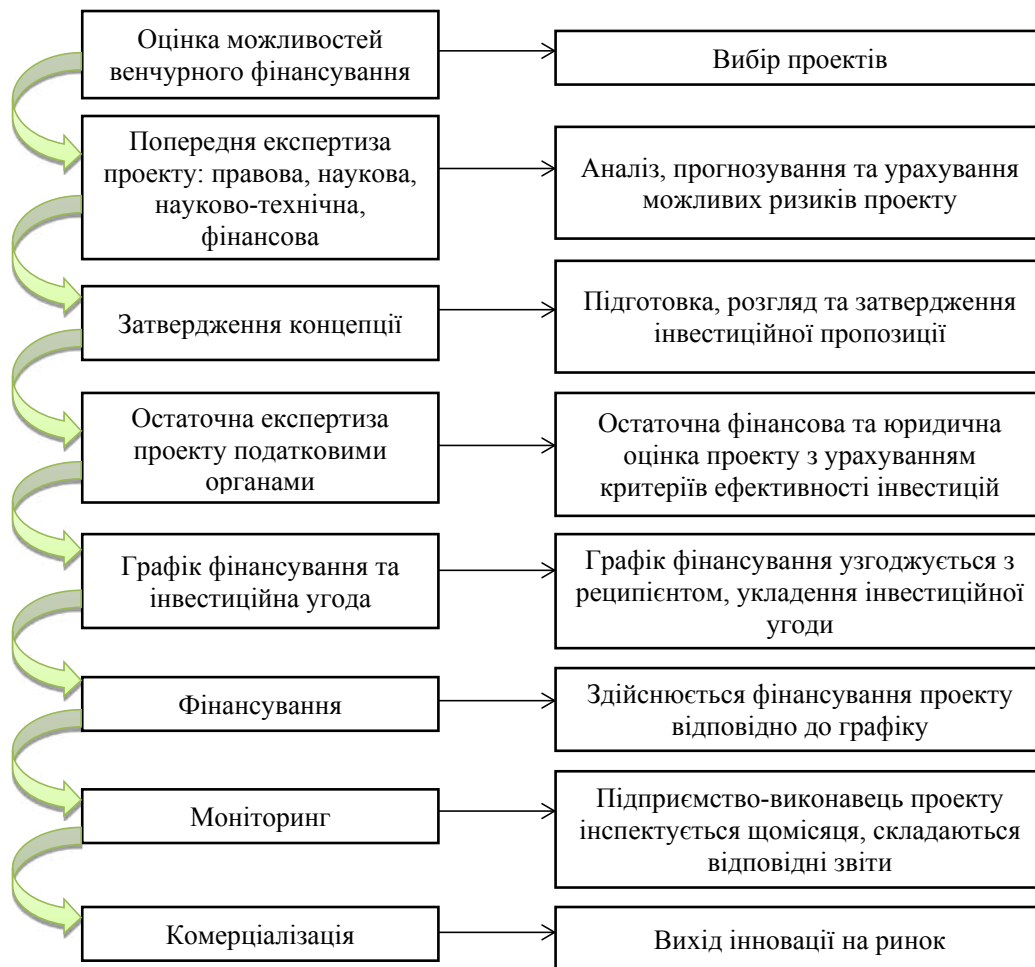

Рис. 4. Механізм здійснення венчурного інвестування

ний центр з інвестицій та розвитку», метою функціонування якої є активізація інвестиційної діяльності та сприяння розвитку економіки Вінницького регіону.

Венчурний фонд, розроблений при ДБУ «Вінницький регіональний центр з інвестицій та розвитку», базується на поетапному фінансуванні ризикових підприємницьких проектів. Поділ фінансових потоків по етапах викликано прагненням знизити фінансовий ризик інвесторів у випадку відхилення від наміченого плану реалізації проекту та необхідністю залучення додаткових коштів у міру успішного просування вперед до поставленої мети.

Фактично описана процедура етапів створення венчурного фонду лежить в основі його регламенту. Але для створення такого фонду на території Вінницької області потрібне відповідне фінансування і подальше вдосконалення розробки. Для країн західної Європи та США, венчурний капітал став тією рушійною силою, що надала значні привілеї у будіванні постіндустріального суспільства. Сьогодні ці країни є прогресивними, економічно стабільними центрами розвитку інноваційної сфери, завдяки чому і утримують лідерські позиції у світі за рівнем економічного розвитку. Тому, на нашу думку, в Україні просто не має іншого шляху, як йти по такому самому шляху економічного розвитку.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Карпінський Б.А., Герасименко О.В. Фінансово-інвестиційний словник. – К.: «Знання». – 2010. – 324 с.
2. Михальченко Г.Г. Механізм функціонування венчурного бізнесу в Україні / Г.Г. Михальченко, О.В. Черняєва // Економічний простір. – 2008. – №18. – С. 118-125.
3. Петрук О.М. Теорія та практика венчурного фінансування: монографія / О.М. Петрук, Ю.М. Стасюк. – Житомир: ЖДТУ, 2011. – 248 с.

4. Про венчурні фонди інноваційного розвитку: Проект Закону України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>
5. Про венчурну діяльність в інноваційній сфері: Проект Закону України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>
6. Про інвестиційну діяльність : Закон України N 1561-XII (1561-12) від 18.09.91 з доповненнями та змінами [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>
7. Про інноваційну діяльність: Закон України від 26.12.2002 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>
8. Твин І.В. Етапи створення «незалежного» венчурного підприємства / І.В.Твин // Бізнес. – 2012. – № 4. – С. 77–85.
9. Офіційний сайт Європейської асоціації венчурного інвестування [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.evca.eu>.
10. Офіційний сайт управління Державного агентства з інвестицій та управління національними проектами України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://investukraine.com>.
11. Офіційний сайт української асоціації інвестиційного бізнесу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uaib.com.ua>.

УДК 336.22

Реформування інституту місцевих податків і зборів у контексті підвищення надходжень місцевих бюджетів

Простебі Л.І.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри фінансів

Чернівецького торговельно-економічного інституту
Київського національного торговельно-економічного університету

У науковій статті досліджено роль місцевих податків і зборів у формуванні доходів місцевих бюджетів. Охарактеризовано основні види місцевих податків і зборів, які формують дохідну частину місцевих бюджетів, у контексті змін бюджетного і податкового законодавства. Здійснено аналіз динаміки надходжень місцевих податків і зборів до місцевих бюджетів України за 2012–2015 роки. Досліджено структуру місцевих податків і зборів.

Ключові слова: місцеві податки, місцеві збори, податкові надходження, податок на майно, єдиний податок, транспортний податок, плата за землю.

Простеби Л.И. РЕФОРМИРОВАНИЕ ИНСТИТУТА МЕСТНЫХ НАЛОГОВ И СБОРОВ В КОНТЕКСТЕ ПОВЫШЕНИЯ ПОСТУПЛЕНИЙ МЕСТНЫХ БЮДЖЕТОВ

В научной статье исследована роль местных налогов и сборов в формировании доходов местных бюджетов. Охарактеризованы основные виды местных налогов и сборов, формирующих доходную часть местных бюджетов, в контексте изменений бюджетного и налогового законодательства. Осуществлено анализ динамики поступлений местных налогов и сборов в местные бюджеты Украины за 2012–2015 годы. Исследована структура местных налогов и сборов.

Ключевые слова: местные налоги, местные сборы, налоговые поступления, налог на имущество, единый налог, транспортный налог, плата за землю.

Prostebi L.I. REFORM OF LOCAL TAXES AND FEES IN THE CONTEXT OF INCREASING REVENUES OF LOCAL BUDGETS

The role of local taxes and fees in the formation of local budgets is researched in the scientific article. Describes the main types of local taxes and fees, which form the revenues of the local budgets in the context changes of the budget and tax legislation. The dynamics proceeds of local taxes and fees in local budgets of Ukraine for 2012–2015 are analyzed. The structure of local taxes and fees is investigated.

Keywords: local taxes, local taxes, income tax, property tax, single tax, vehicle tax, land tax.

Постановка проблеми. Місцеві податки і збори займають важливе місце у сфері формування доходної частини місцевих бюджетів у більшості розвинених країн світу. Від достатнього фіскального рівня бюджетних доходів залежить зростання соціально-економічного розвитку регіонів. Система місцевого оподаткування повинна забезпечувати фінансову незалежність органів місцевого самоврядування. На поточний момент, під час проведення фінансової децентралізації і реформування місцевого оподаткування, дослідження ролі місцевих податків і зборів у формуванні доходної частини місцевих бюджетів є важливим і актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблем формування доходів місцевих бюджетів за рахунок місцевих податків і зборів присвятили свої праці

такі вчені: Й.М. Бескид [11], Н.О. Бикадорова [2], Ю.А. Бучакчийська [3], М.І. Карлін [4], Є.Ю. Кузькін [5], І.М. Кушал [6], О.В. Покатаєва [7] та ін. У наукових доробках даних науковців розглядаються місцеві податки і збори як чинник ефективної діяльності місцевого самоврядування, досліджуються напрями реформування системи місцевого оподаткування в Україні.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. На нашу думку, практичні аспекти формування доходної частини місцевих бюджетів за рахунок місцевих податків і зборів потребують подальших досліджень, у контексті реформування бюджетного та податкового законодавства.

Метою статті є аналіз та характеристика ролі місцевих податків і зборів у формуванні доходів місцевих бюджетів в умовах рефор-

мування податкового і бюджетного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Положення оновленого Податкового кодексу України [8] регламентують структуру місцевих податків і зборів. До місцевих податків відносять 2 податки та 2 збори (рис. 1). В Україні місцеві органи влади можуть самостійно встановлювати місцеві податки й збори та порядок їх сплати відповідно до переліку та в межах законодавчо визначених граничних розмірів ставок.

Відмітимо, що з 1 січня 2015 року відбулося реформування податку на майно. Зокрема, збільшено кількість майнових податків. До його складу увійшли податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, плата за землю та транспортний податок.

Податком на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки оподатковується як житлова нерухомість (квартира, будинок) так і нежитлова нерухомість, в тому числі й господарські будівлі (сараї, гаражі, літні кухні, майстерні, тощо). Граничну ставку податку в 2016 році збільшено [9] з 2% до 3% мінімальної заробітної плати за 1 кв. метр об'єкта житлової та/або нежитлової нерухомості (у 2016 році – 41,34 грн за 1 кв. м). Розмір податку (від 0% до 3%) буде встановлюватися місцевою радою. При цьому сільські, селищні, міські ради та ради об'єднаних територіальних громад на відповідній території мають право встановлювати пільги з цього податку, враховуючи

майновий стан та рівень доходів громадян. Також додатково встановлено ставку податку в розмірі 25 тис. грн на рік для квартир площею понад 300 кв. м і будинків площею понад 500 кв. м. Тобто фактично такі об'єкти оподатковуватимуться відсотковою (до 3%) та фіксованою (25 тис. грн) ставками. Зазначимо, що у 2015 році органи місцевого самоврядування мали право, у відповідності до податкового кодексу збільшувати площу майна, яка не оподатковувалася. З 2016 року місцеві ради позбавлені цього права. Тому, більшість місцевих рад, розуміючи, що в країні фінансова криза, поки утримуються до запровадження максимальних ставок по місцевих податках і зборах, зокрема і по податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки.

Зазначимо, що порядок нарахування податку на нерухоме майно та справляння не відповідає практиці розвинутих країн світу, де розмір податку залежить від вартості об'єкта нерухомості, а не від житлової площі, як визначено чинним законодавством України. Тому необхідно внести відповідні поправки до Податкового кодексу. Окрім того, викликає сумніви можливість значних надходжень для місцевих потреб від запровадження податку на нерухомість для сільської місцевості, оскільки в умовах економічної кризи та стрімкого зубожіння селян такі ініціативи заздалегідь приречені на провал [11, с. 226].

До категорії місцевих податків з січня 2015 року переведено плату за землю.

Об'єктами оподаткування є [8]: земельні ділянки, які перебувають у власності або користуванні; земельні частки (паї), які перебувають у власності. Ставка земельного податку не більше 3%, сільськогосподарські угіддя – 1%. Орендна плата за землю від 3% до 12%. Ставка земельного податку, за земельні ділянки, які перебувають у постійному користуванні суб'єктів господарської діяльності (крім державної та комунальної власності) не більше 12%. Ця законодавча ініціатива сприятиме зростанню надходжень до місцевих бюджетів.

Першим кроком запровадження податку на розкіш є транспортний податок. У 2016 році транспортний

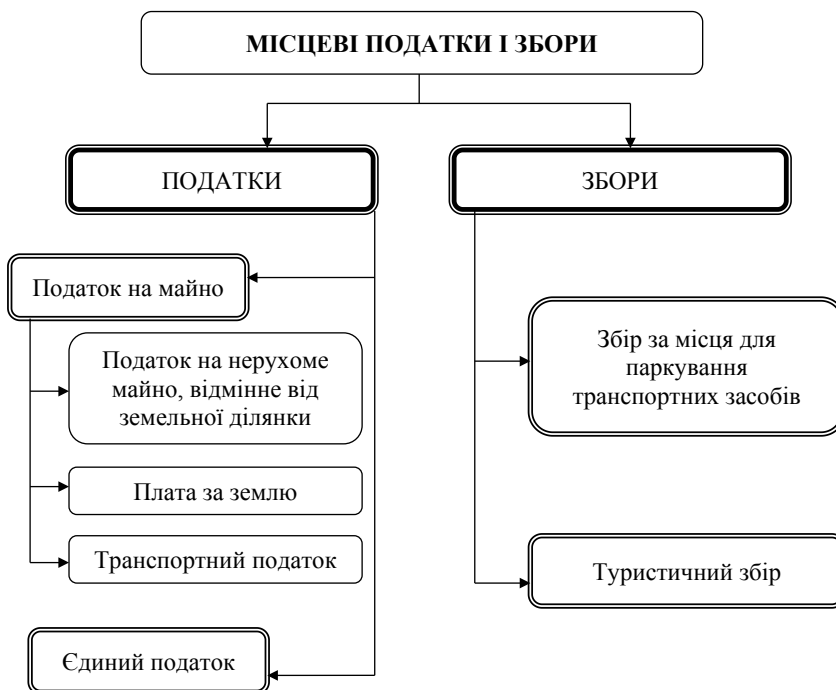

Рис. 1. Структурно-логічна схема місцевих податків і зборів

Групи платників	Річний дохід	Дозволена кількість працівників	Ставки
1 група: Фізичні особи	до 300 тис. грн	-	До 10% МЗП (137,8 грн)
2 група: Фізичні особи	до 1,5 млн грн	до 10	До 20% МЗП (275,6 грн)
3 група: Фізичні та юридичні особи	до 5 млн грн. (знизилося у 4 рази; було 20 млн грн)	Не обмежено	3% доходу + ПДВ, або 5% доходу без ПДВ (було 2% і 4%)
4 група: сільгоспвиробники	до 50 млн грн	Не обмежено	0,16%-5,4% нормативно-грошової оцінки 1 га землі, залежно від виду земель (у 2015 році – 0,09-1,35%; ставки єдиного податку збільшені у 1,8 рази).

Рис. 2. Реформування єдиного податку [8; 9]

податок, як і раніше, сплачують фізичні та юридичні особи, в тому числі нерезиденти, які мають зареєстровані в Україні згідно з чинним законодавством власні легкові автомобілі, що є об'єктами оподаткування. Сам об'єкт оподаткування транспортним податком з 2016 року змінено. Відтепер, оподатковуються легкові автомобілі, з року випуску яких минуло не більше 5 років (включно) та середньоринкова вартість яких складає більше 750 розмірів мінімальної заробітної плати (1 033,5 тис. грн). Така вартість визначатиметься Міністерством економічного розвитку і торгівлі України, виходячи з марки, моделі, року випуску, типу двигуна, об'єму циліндрів двигуна, типу коробки переключення передач, пробігу легкового автомобіля та розміщуватиметься на офіційному веб-сайті Кабінету Міністрів України (у 2015 році об'єктом оподаткування були легкові автомобілі, які використовувалися до 5 років і мали об'єм циліндрів двигуна понад 3000 куб. см). Ставка транспортного податку встановлюється у розмірі 25000 гривень на рік за кожен легковий автомобіль, що підлягає оподаткуванню [9].

Система спрощеного оподаткування з 2016 р. зазнала законодавчих змін (рис. 2). Зокрема, підвищені ставки податку для платників третьої групи; для четвертої групи – розмір ставок податку з одного гектара сільськогосподарських угідь та/або земель водного фонду залежить від категорії (типу) земель, їх розташування та становить (у відсотках бази оподаткування).

До місцевих зборів належать [8]: збір за місця для паркування транспортних засобів (об'єкт: земельна ділянка, яка відведена для забезпечення паркування; ставка: від 0,03 до

0,15 мінім. з/пл.) та туристичний збір (ставка: від 0,5% до 1% вартості усього періоду проживання).

Відповідно до положень Податкового кодексу України [8], зазначимо, що місцеві ради обов'язково устанавлюють єдиний податок та податок на майно (у частині транспортного податку та плати за землю). Також місцеві ради в межах повноважень вирішують питання щодо встановлення податку на майно (у частині податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки) та встановлення збору за місця для паркування транспортних засобів, туристичного збору. Забороняється встановлення місцевих податків та зборів, не передбачених податковим законодавством.

Проведемо аналіз структури і динаміки надходжень місцевих податків і зборів до місцевих бюджетів України.

Діаграма (рис. 3) наочно ілюструє динаміку надходжень місцевих податків і зборів до місцевих бюджетів України за 2012–2015 рр.

Статистичні дані (рис. 2) показують тенденцію до збільшення абсолютних показників

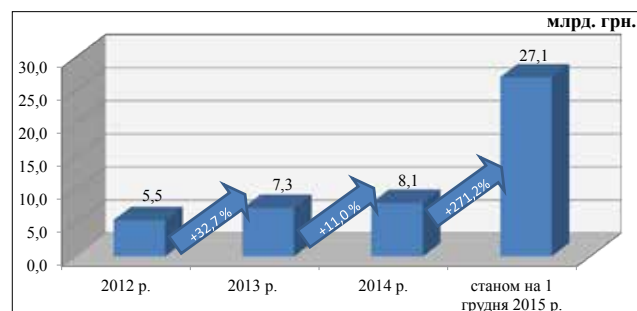

Рис. 3. Інфографіка динаміки надходжень місцевих податків і зборів до місцевих бюджетів України за 2012-2015 роки [10]

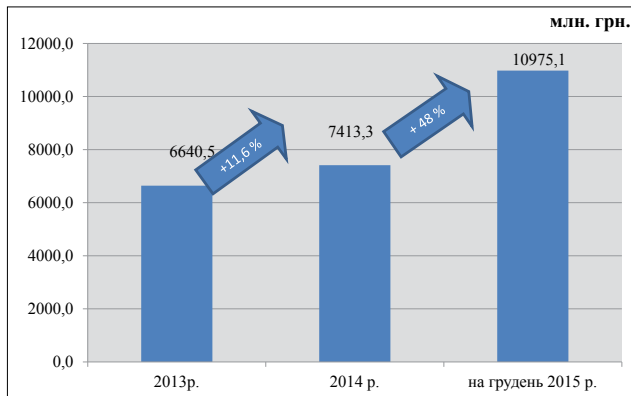

надходжень місцевих податків та зборів до місцевих бюджетів України за 2012–2015 роки. Зазначимо, що надходження місцевих податків і зборів на 1 грудня 2015 р. були в обсязі – 21,7 млрд грн, що на – 271,2% більше показника 2014 р.

Чільне місце у структурі місцевих податків і зборів місцевих бюджетів у 2015 році належить податку на майно – 59,1% (запроваджений з 1 січня 2015 року). Друге місце в структурі займає єдиний податок – 40,5%. Питома вага збору за місця для паркування транспортних засобів – 0,2%. Частка в структурі місцевих податків і зборів туристичного збору є незначною – 0,1% (рис. 4).

Відповідно до статистичних даних про виконання місцевих бюджетів України, відмітимо, що протягом 2013–2014 років домінують обсяги надходжень від єдиного податку до місцевих бюджетів. Зазначимо, що у 2013 р. надійшло надходжень від єдиного податку в сумі – 6640,5 млн грн, у 2014 році – 7413,3 млн грн, а це на – 772,8 млн грн більше показника 2013 року. Що стосується 2015 року, то даний вид надходжень збільшився і досяг суми – 10975,1 млн грн, а це на – 48% більше минулорічного показника та на – 65,3% більше показника 2013 року.

Наочно динаміка надходжень єдиного податку до місцевих бюджетів за 2013–2015 роки представлена на діаграмі (рис. 5).

Рис. 5. Надходження єдиного податку до місцевих бюджетів України за 2013-2015 роки [10]

У результаті проведеного аналізу місцевих бюджетів бачимо, що місцеві податки і збори протягом 2012–2014 років забезпечували невелику частку податкових надходжень, яка коливалася в межах 6-10%. Так, у 2012 р. вона склала – 6,4%, у 2013 р. склала – 8,0%, і у 2014 р. – 9,2%. У 2015 році спостерігаємо зростання питомої ваги місцевих податків і зборів

у податкових надходженнях до 27,5% (рис. 6). Тобто реформи в податковій сфері вплинули на зростання частки місцевих податків і зборів.

Рис. 6. Питома вага місцевих податків і зборів у податкових надходженнях та у доходах місцевих бюджетів (без врахування міжбюджетних трансфертів) України 2012–2015 рр. [10]

Питома вага місцевих податків і зборів у доходах місцевих бюджетів (без врахування міжбюджетних трансфертів) протягом 2012–2014 років коливалася в межах 5-8%. Так, у 2012 р. вона склала – 5,4%, у 2013 р. – 7,0%, і у 2014 р. – 8,0%. У 2015 році спостерігаємо зростання частки місцевих податків і зборів у доходах місцевих бюджетів до 22,5% (рис. 6). Для порівняння, у США за рахунок місцевих податків забезпечується 65% доходів місцевих бюджетів, у Франції – 60%, ФРН – 45%, Великобританії – 36%, Японії – 33%, в ЄС їх частка сягає 30% (здебільшого завдяки податку на нерухомість). Тому саме місцеві податки і збори мають забезпечувати фінансові передумови самостійності місцевих бюджетів у частині формування їхніх доходів [12, с. 113].

Здійснивши моніторинг надходжень місцевих податків і зборів можна зробити наступні висновки. За період 2012–2015 рр. абсолютні показники надходжень місцевих податків та зборів до місцевих бюджетів суттєво зросли. Дане зростання забезпечено збільшенням надходжень єдиного податку, частка якого в надходженнях від місцевих податків і зборів складає – 40,5%. А також запровадженням реформованого податку на майно з січня 2015 року. Питома вага якого у податкових надходженнях склала – 59,1%.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Виходячи з вищевказаного, можемо

зробити висновки. Законодавчі ініціативи щодо розширення доходної бази місцевих бюджетів спрямовані на закріплення окремих податкових платежів та зборів за місцевими бюджетами. Вважаємо, що на місцевому рівні необхідно ефективніше використовувати систему місцевих податків і зборів, що значно розширить фінансову спроможність територіальних громад.

Отже, місцеві податки і збори все ще не забезпечують значну частку надходжень до місцевих бюджетів. Для зростання питомої ваги місцевих податків і зборів у доходах місцевих бюджетів доцільно скористатися вдалим зарубіжним досвідом, зокрема, дозволити місцевим органам влади запроваджувати на своїй території власні податки і збори. А при оподаткуванні податком на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки брати до уваги оціночну вартість майна, відповідно до якої стягується плата. Тобто, чим дорожча нерухомість, тим більшою повинна бути сума податку. Зарубіжний досвід також свідчить, що можна запроваджувати в Україні податки на приріст капіталу, на осіб, що володіють двома квартирами, на право розміщення офісів у центральній частині міста та інші. Бачимо

позитивні моменти щодо обсягів надходжень місцевих податків і зборів, їхньої питомої ваги за досліджуваний період, але варто відмітити, що кінцевою метою фінансової децентралізації має бути якісне надання послуг будь-якому члену територіальної громади. Таким чином, роль місцевих податків і зборів у наповненні місцевих бюджетів повинна зростати і стати вагомим джерелом забезпечення потреб місцевого самоврядування.

З проведеного аналізу бачимо, що всі законодавчі ініціативи, які були започатковані позитивно вплинули на дохідну частину місцевих бюджетів. Вважаємо за доцільне центральним органам влади впродовж кількох років дати можливість проявитися всім нововведенням. Стабільна податкова система створить сприятливий інвестиційний клімат. Необхідно покращувати роботу щодо адміністрування податків і зборів. Окрім того, суспільство має бути свідомим щодо належної платіжної дисципліни.

Найбільшу актуальність, на нашу думку, становитимуть подальші дослідження, спрямовані на удосконалення місцевого оподаткування в Україні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бескид Й.М. Місцеві податки і збори та їх облік у доходах місцевих бюджетів України / Й.М. Бескид, Н.І. Вовна // Збірник наукових праць кафедри економічного аналізу ТАНГ. – Тернопіль, 2011. – Вип. 13. – Ч. 1. – С. 140-145.
2. Бикадорова Н.О. Місцеві податки і збори як чинник ефективної діяльності місцевого самоврядування / Н.О. Бикадорова // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. – 2010. – Вип. 154. – Ч. 3. – С. 33-39.
3. Бучакчийська Ю.А. Роль місцевих податків і зборів у формуванні місцевих бюджетів України / Ю.А. Бучакчийська // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. – 2011. – Вип. № 3(15). – С. 133-136.
4. Карлін М.І. Місцеві платежі у бюджетній системі України / М.І. Карлін // Економічний форум 2/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : file:///C:/Users/Admin/Desktop/ecfor_2015_2_47.pdf.
5. Кузькін Є.Ю. Місцеве оподаткування як інструмент зміцнення власної дохідної бази місцевого самоврядування / Є.Ю. Кузькін // Фінанси України. – 2015. – № 4. – С. 34-47.
6. Кушал І.М. Напрями реформування системи місцевого оподаткування України / І.М. Кушал, С.В. Присяжний // Наукові вісті Далівського університету : зб. наук. праць. – Луганськ, 2013. – № 10.
7. Покатаєва О.В. Роль місцевих податків і зборів у формуванні дохідної частини місцевих бюджетів в Україні / О.В. Покатаєва, П.С. Покатаєв // Держава та регіон. – 2012. – № 2. – С. 206-212.
8. Податковий кодекс України [Електронний ресурс] : офіц. текст : за станом на 01 лютого 2016 р. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
9. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2016 році : Закон України від 24 грудня 2015 року № 909-VIII // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/909-19>.
10. Офіційний сайт Державної казначейської служби України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=146477>.
11. Проць Н.В. Формування податкових надходжень місцевих бюджетів в контексті бюджетної децентралізації / Н.В. Проць // Фінансовий простір. – 2015. – № 1(17). – С. 221-227.
12. Кравченко В.І. Місцеві фінанси України : навч. посіб. / В.І. Кравченко. – К. : Т-во «Знання», КОО, 1999. – 487 с.

Кредитування фізичних осіб та його особливості в Україні

Просяник І.В.

студентка факультету менеджменту та маркетингу
Національного технічного університету «Київський політехнічний інститут»

Статтю присвячено аналізу кредитування в Україні. Розглянуто сутність та теоретичні аспекти кредитування. Визначено особливості та сучасний стан кредитування фізичних осіб в Україні, досліджено фінансово-економічні чинники, інструменти та механізми кредитування фізичних осіб. Виявлено основні цільові призначення кредиту. Розглянуто умови надання кредитів в Україні. Визначено роль бюро кредитних історій при видачі кредиту. Виявлено актуальні проблеми та чинники, які стримують розвиток кредитування в Україні, проаналізовано статистичні дані Національного банку з 2008 по 2015 рр. та визначено чинники впливу на поведінку позичальників в цей час. Особливу увагу приділено впливу світової фінансової кризи на зниження обсягу кредитування в Україні. На основі спеціальних принципів регулювання банківського кредитування фізичних осіб у світовій практиці проведено порівняльну характеристику вітчизняного досвіду зі світовим та запропоновано заходи подальшого розвитку кредитування фізичних осіб в Україні.

Ключові слова: кредитування, кредит, споживчий кредит, принципи регулювання банківського кредитування фізичних осіб, бюро кредитних історій.

Просяник И.В. КРЕДИТОВАНИЕ ФИЗИЧЕСКИХ ЛИЦ И ЕГО ОСОБЕННОСТИ В УКРАИНЕ

Статья посвящена анализу кредитования в Украине. Рассмотрены суть и теоретические аспекты кредитования. Определены особенности и современное состояние кредитования физических лиц в Украине, исследованы финансово-экономические факторы, инструменты и механизмы кредитования физических лиц. Обнаружены основные назначения кредита. Рассмотрены условия предоставления кредитов. Определена роль бюро кредитных историй. Выявлены актуальные проблемы и факторы, сдерживающие развитие кредитования в Украине, проанализированы статистические данные Национального банка с 2008 по 2015 гг. и определены факторы влияния на поведение заёмщиков в это время. Отдельное внимание посвящено влиянию мирового финансового кризиса на снижение объема кредитования в Украине. На основе специальных принципов регулирования банковского кредитования физических лиц в мировой практике проведена сравнительная характеристика отечественного опыта и зарубежного и предложены пути дальнейшего развития кредитования физических лиц в Украине.

Ключевые слова: кредитование, кредит, потребительский кредит, принципы регулирования банковского кредитования физических лиц, бюро кредитных историй.

Prosyanyk I.V. BANK LENDING TO INDIVIDUALS AND ITS FEATURES IN UKRAINE

The article is dedicated to the analysis of loaning in Ukraine. There have been examined the essence and the theoretical aspects of loaning. There have been defined the peculiarities and the current state of lending to individuals in Ukraine. There have been studied the financial and economic factors as well as instruments and mechanisms of lending to individuals. The main designated purposes of loans have been specified and the terms and conditions under which the credits are granted have been looked into. The article also specifies the role of the credit history bureaus when a credit is granted. The article looks into topical issues and factors which restrain the growth of loans in Ukraine; it analyzes the statistical data of the National Bank from 2008 to 2015; it also defines the factors which influenced the loan debtors' actions in the time period covered. Special attention is paid to the impact of the global financial crisis on the lending decrease in Ukraine. Based on the special regulatory principles of bank loaning to individuals in the world there have been carried out the comparative analysis of domestic experience with the international one and there have been suggested the measures for further growth of lending to individuals in Ukraine.

Keywords: lending, credit, consumer credit, principles for the regulation of bank crediting, the credit bureau.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Споживчий кредит останнім часом особливо поширюється, адже найчастіше більшість населення України не мають змоги купувати товари тривалого користування за кошти, що отримують зі своїх поточних доходів. Значущість досліджень у сфері системи кредитування обумовлюється насамперед завданнями, які ставляться перед комерційними банками. Необхідно відзначити, що необхідною умовою зміцнення ресурсної бази комерційних банків, розширення ринків їх успішної конкурентної боротьби з небанківськими фінансово-кредитними закладами та

підвищення купівельної спроможності населення та їх життєвого рівня є насамперед енергійна діяльність банків у галузі обслуговування приватних осіб. Усвідомлення переваг основних фінансово-економічних чинників, інструментів та механізмів кредитування очевидні: з одного боку, це буде сприяти одержанню додаткових прибутків кредиторами, а з іншого, звичайно, – сприяти максимальному задоволенню потреб населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Досліджувана проблематика є предметом наукового інтересу таких економістів як В. Василенко, В. Мамутов, І. Брітченко, Н. Меджибовська, В. Новіков, М. Дем'яненко, В. Алексійчук, О. Гудзь, Т. Герасімова, А. Мороз, О. Непочаєнко, М. Савлук, П. Саблук, А. Улановський, Д. Гриньков, Б. Івасів та ін. Однак, незважаючи на значні наукові здобутки вчених у дослідженні зазначеної проблеми, актуальними залишаються питання щодо шляхів подальшого розвитку споживчого кредитування в Україні.

Формування цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є розкриття соціально-економічної суті кредитування фізичних осіб, визначення його особливостей.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Процес кредитування має давні коріння. Хоча такий різновид фінансових відносин і був наслідком різноманітних чинників, проте збільшення купівельної спроможності населення завжди було пріоритетом у наданні кредитів.

Термін «кредит» тлумачиться зазвичай у двох значеннях, проте тільки одне з них охоплює майже всі види кредитних відносин, а саме: кредит – це відносини щодо надання ресурсів у тимчасове користування на умовах повернення із погашенням зобов'язань, які при цьому виникають [5]. У більш широкому розумінні кредит – це форма реалізації кредитних правовідносин, коли одна особа тимчасово набуває право кредитора стосовно іншої особи незалежно від юридичних підстав його виникнення; у вузькому розумінні – це правовідносини, що виникають між банком та позичальником на підставі кредитного договору [5]. Основні форми кредиту: банківський, комерційний, лізинговий, іпотечний, бланковий, консорціумний, споживчий тощо [1].

Найвагомішою відмінністю між позиками для придбання активів та споживчими кредитами є кінцева суть відносин. Якщо позики надаються суб'єктам із метою придбання, наприклад, акцій, облігацій, то мета кредитних відносин між кредитором і позичальником

полягає в кредитуванні кінцевого споживання. Варто відзначити, що за таких умов реалізація засади цільового використання отриманих фізичними особами кредитних ресурсів цілком залежить від волі банківських установ. Беручи до уваги сутність кредиту та характерні ознаки кредитування, можна зробити висновок, що кредитування фізичних осіб – це форма економічних відносин між позичальником та банком, яка передбачає надання населенню на умовах повернення, строковості, платності та забезпечення акумульованих у банку тимчасово вільних грошових коштів [5].

Споживчий кредит – це кошти, що надаються кредитором (банком або іншою фінансовою установою) споживачеві на придбання продукції [2]. Об'єктом кредитування може бути практично кожний предмет споживання (товар або послуга). Кредитують купівлю житла, побутової та оргтехніки, автомобілів, оплату навчання, відпочинку, лікування, проведення ремонту квартир і будинків. Споживчий кредит надається тільки в національній грошовій одиниці фізичним особам – резидентам України на придбання споживчих товарів тривалого користування та послуг і який повертається в розстрочку, якщо інше не передбачено умовами кредитного договору [6]. Споживчий кредит забезпечує підвищення купівельної спроможності та життєвого рівня споживачів, а також стимулює розширення обсягів виробництва на предмети споживання і послуги.

Установи банків надають кредити тільки повнолітнім дієздатним громадянам України, які мають постійне джерело доходу: одержують заробітну плату, пенсію та інші грошові доходи через установи банку, є акціонерами банку або мають депозитний рахунок в установі банку. При видачі кредиту обов'язково перевіряється кредитна історія – інформація про всі кредити позичальника та про дисципліну їх погашення, що Українське бюро кредитних історій (УБКИ) отримує від банків, страхових і лізингових компаній, кредитних союзів та інших фінансових інститутів. Оцінка кредитної історії – основний фактор під час рішення щодо видачі нового кредиту [9].

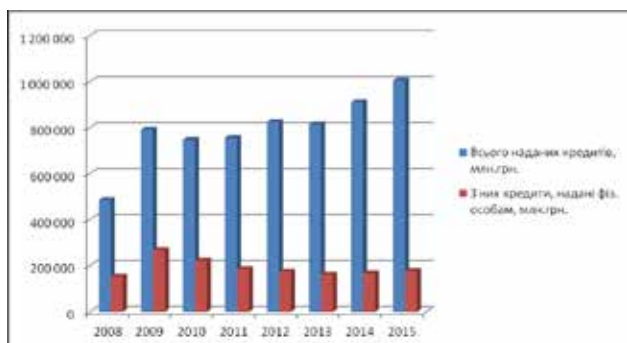
Кредитування фізичних осіб – це вагома складова частина економіки та фінансового сектора України. Протягом останніх років кредитування фізичних осіб набуло значного поширення. У зв'язку з цим наразі існує досить жорстка міжбанківська конкуренція. Можна виділити такі особливості банківського кредитування фізичних осіб [4; 6]:

- позичальник самостійно та вільно вибирає той банк, в якому б він хотів отримати позику. Фізична особа має право одночасно брати позики в різних банках;
- банківський кредит надається при укладенні кредитного договору;
- всі питання, що виникають з приводу кредитування, вирішуються на договірній основі безпосередньо між банком і позичальником;
- згідно з договором, кожний із суб'єктів кредитних відносин бере на себе певні зобов'язання;
- у разі надання позичальникові кредиту в розмірі, що перевищує 10% власного капіталу («великі кредити»), комерційний банк повідомляє про кожний такий випадок Національний банк.

На рис. 1 показано статистичні дані щодо обсягів кредитування в 2008–2015 рр., майже протягом всього періоду спостерігається зниження обсягів кредитування в Україні. Така динаміка пов'язана з тим, що в кінці 2008 р. в Україні проявилися перші ознаки світової фінансової кризи, що розпочалася в 2007 р. у США. Кредитний бум відіграв одну з ключових ролей у формуванні підґрунтя для цієї економічної кризи. Відомо, що протягом передкризового періоду мало місце суттєве зростання обсягів кредитування споживачів та виробників як іпотечного сектору США, так і багатьох інших галузей економіки [7, с. 178].

У 2010–2014 рр. спостерігалася низхідна динаміка обсягів кредитування в Україні, що відображало й світові тенденції. Але в 2015 р., за даними Національного банку України, загальний обсяг кредитів, виданих фізичним особам, суттєво зріс – з 167 773 до 179 040 млн. грн. [8].

Діаграма показує, наскільки зріс загальний обсяг кредитування, у тому числі споживчого. Така динаміка відображає вплив кризи

Рис. 1. Динаміка обсягів кредитування фізичних осіб в Україні в 2008–2015 рр. [8]

та воєнних подій, які розпочалися в 2013 р. і тривають досі.

До банків – лідерів у сфері кредитування фізичних осіб відносяться «ПриватБанк», «Ощадбанк», «УниКредит банк», «Райффайзен Банк Аваль».

Також унаслідок кризових явищ змінилися умови надання кредитів. Це стосується всіх видів кредитування фізичних осіб. Умови надання кредитів стали значно жорсткішими. Банки підняли початкові внески, підвищили строк розгляду заявок, а суми наданих кредитів були знижені. У додаток до збільшення суми комісій, що стягуються при отриманні комісій, банки вимагають офіційного підтвердження доходів. Іншими словами, сталося посилення приписів, які стосуються доходів потенційного позичальника. На даному етапі розвитку банківського законодавства в Україні не прийнято як універсальний комплексний нормативний правовий акт у сфері кредитування, так і спеціальний – у сфері кредитування фізичних осіб. І це при тому, що положення, передбачені нормами чинних нормативних правових актів, не здатні врегулювати відносини між кредиторами та позичальниками – фізичними особами чітко та вичерпно [3, с. 10–11].

До чинників, які стримують розвиток кредитування фізичних осіб в Україні, можна віднести: зменшення довіри до банків, зниження платоспроможного попиту населення, високу відсоткову ставку, що збільшує вартість кредиту для позичальника, зростання інфляційних та девальваційних очікувань, відсутність дієвих правових механізмів захисту прав позичальника.

Досить часто, говорячи про проблеми кредитування в Україні, вказують на недосконалість правової бази кредитування. Правовідносини у сфері кредитування регулюються нормами Цивільного кодексу України, законами України «Про Національний банк України», «Про банки і банківську діяльність», «Про іпотеку», «Про іпотечне кредитування». Але в розвинутих країнах світу, як правило, діє спеціальний закон про споживчий кредит, який забезпечує розвиток споживчої сфери.

У світовій практиці існує сім спеціальних принципів регулювання банківського кредитування фізичних осіб [5]: захист прав кредиторів; кредитоспроможність позичальника; забезпечення банківського кредиту; мінімізація кредитних ризиків банку; цільове використання банківського кредиту; прибутковість кредитних операцій банку; відповідальність позичальника за повернення кредиту.

Щодо умов надання кредитів у зарубіжних країнах, то до 80% усіх кредитів у країнах Євросоюзу видаються під заставу нерухомості. Терміни кредитування достатньо тривалі, із щомісячними виплатами. Наприклад, у Німеччині кредити на житло надаються іпотечними банками терміном до 30 років. Кредити в Італії видаються інститутами земельного кредиту терміном не більш як на 25 років. У Великобританії кредити на придбання житла надаються майже до 60 років. В Україні ж максимальний строк кредитування під заставу житла становить 20 років. У грудні 2015 р. процентні ставки за іпотечними кредитами, наданими протягом місяця нефінансовим корпораціям, у гривнях становили 14,9%, у доларах США – 13,3%, в євро – 11%. У Болгарії ставки по іпотеці в середньому становлять 6,5%. Для порівняння, в Австрії місячна ставка всього 2,5%. В Європі та США нині середні іпотечні ставки не перевищують 8% річних [8; 10].

Порівнявши світовий досвід та тенденції вітчизняного кредитування, можна дійти висновку, що в Україні відсутній систематичний підхід для реалізації переліченого вище, тому потрібно переглянути принципи та умови кредитування фізичних осіб. Потрібно здійснити аналіз сфери кредитування фізичних осіб у зарубіжних країнах та перейняти набутий більш розвиненими країнами досвід, а саме збільшити термін сплати кредитів, зменшити відсоткові ставки по іпотеці. Особливо негативним чинником у сфері банківського кредитування фізичних осіб є прострочена заборгованість, тому було б доцільно видавати кредити переважно під заставу нерухомості, більш ретельно перевіряти кредитну історію та кредитоспроможність позичальника, тобто посилити роль Українського бюро кредитних історій. Такі заходи мінімізують банківський ризик щодо несплати чи простроченої заборгованості. Крім того, доцільно було б посилити контроль кредитів, що надаються фізичним особам, а саме за доцільністю наданого

кредиту. Таким чином, необхідно впровадити більш збалансований та обдуманий аналіз платоспроможності позичальників. Важливо також звернути увагу на недосконалість організаційно-правової основи банківського кредитування фізичних осіб. Пропонується вжити заходи щодо введення спеціального закону «Про споживчий кредит», який буде захищати права позичальника.

Висновки з цього дослідження. Останнім часом споживчий кредит набуває широкого розповсюдження в Україні, оскільки світова криза та інші кризові явища не пройшли повз економіку України. Знизилась обсяги виробництва, посилюються темпи інфляції, що супроводжувалися девальвацією грошової одиниці, підвищився рівень безробіття, знизився рівень життя, а з тим зросла і неплатоспроможність споживачів. Саме тому зросла потреба в отриманні споживчих кредитів, які забезпечують підвищення купівельної спроможності, життєвого рівня споживачів, а також стимулюють розширення обсягів виробництва. Проаналізувавши та дослідивши основні проблеми кредитування фізичних осіб в Україні, серед яких – занадто висока відсоткова ставка, відсутність правових механізмів захисту прав позичальників та правової бази кредитування в цілому, можна зробити висновки щодо потенційної ефективності наступних заходів. По-перше, слід розширити і вдосконалити організаційно-правову та фінансово-економічну основу банківського кредитування фізичних осіб. Доцільно вжити заходи щодо введення спеціального законодавства, яке буде сприяти розвитку банківського кредитування і тим самим підвищення соціально-економічного розвитку держави.

Також важливим є дотримання банками принципів чесною конкуренції та надання клієнтам повної інформації про умови кредитування, знову ж таки забезпечити захист прав кредиторів за допомогою юридичних та адміністративних заходів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Куртвелієва Д.Д. Сучасний стан кредитування фізичних осіб в Україні та шляхи його вдосконалення / Д.Д. Куртвелієва [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=237>.
2. Закон України «Про захист прав споживачів» від 01.01.2016 р. № 1023–XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 30. – Ст. 379.
3. Улановський А.М. Споживчий кредит: що потрібно знати перед тем, як іти в банк / А.М. Улановський // Фінанси для всіх. – 2005. – № 12. – С. 10–11.
4. Зубишена О.В. Особливості банківського кредитування фізичних осіб в Україні / О.В. Зубишена [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/12_KPSN_2013/Economics/1_133245.doc.htm.
5. Бюро кредитних історій [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ubki.ua>.

6. Башлай С.В., Лобода Н.О. Теоретичні аспекти та особливості банківського кредитування фізичних осіб в Україні / С.В. Башлай, Н.О. Лобода [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dspace.uabs.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/1067/1/Kredit_fiz_osib_ukr.pdf.
7. Голюк В.Я. Кредитування як чинник фінансової кризи / В.Я. Голюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://lutsk-ntu.com.ua/sites/default/files/u_nomeri_2_2014_noviy.pdf.
8. Національний банк України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua/control/uk/index>.
9. Литвинцева Г.С. Проблеми кредитування населення в умовах економічної нестабільності / Г.С. Литвинцева [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://repository.hneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/336/1/Литвинцева%20Г.%20С.%20Проблеми%20кредитування%20населення%20в%20умовах%20економічної%20нестабільності.pdf>.
10. Здобувач І.Є. Іноземний досвід здійснення банківських операцій щодо надання споживчих кредитів / І.Є. Здобувач [Електронний ресурс]. – Режим доступу : file:///D:/ACER/nvnltu_2013_23.13_52.pdf.

УДК 336.771

Напрями удосконалення системи формування та розвитку клієнтської бази вітчизняних банків

Рац О.М.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри банківської справи
Харківського національного економічного університету
імені Семена Кузнеця

Тороєва В.О.

студентка фінансового факультету
Харківського національного економічного університету
імені Семена Кузнеця

Стаття присвячена актуальним питанням формування та розвитку клієнтської бази вітчизняних банків. Розглянуто сутність поняття «клієнтська база банку», досліджено особливості процесу формування та розвитку клієнтської бази банку. Узагальнено підходи до залучення клієнтів банку на стратегічному та тактичному рівнях. Визначено напрями удосконалення системи формування та розвитку клієнтської бази вітчизняних банківських установ.

Ключові слова: банк, клієнтська база, формування клієнтської бази банку, розвиток клієнтської бази банку, управління відносинами з клієнтами.

Рац О.Н., Тороєва В.А. НАПРАВЛЕНИЯ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ СИСТЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ КЛИЕНТСКОЙ БАЗЫ ОТЕЧЕСТВЕННЫХ БАНКОВ

Статья посвящена актуальным вопросам формирования и развития клиентской базы отечественных банков. Рассмотрена сущность понятия «клиентская база банка», исследованы особенности процесса формирования и развития клиентской базы банка. Обобщены подходы к привлечению клиентов банка на стратегическом и тактическом уровнях. Определены направления совершенствования системы формирования и развития клиентской базы отечественных банковских учреждений.

Ключевые слова: банк, клиентская база, формирование клиентской базы банка, развитие клиентской базы банка, управление отношениями с клиентами.

Rats O.M., Torojeva V.O. AREAS OF IMPROVEMENT OF THE SYSTEM OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE CLIENT BASE OF DOMESTIC BANKS

The article is devoted to topical issues of formation and development of the client base of domestic banks. The essence of the concept of «customer base of the bank» is considered, the features of the process of formation and development of the client base of the bank are investigated. Approaches to attract customers of the bank are generalized at the strategic and tactical levels. The ways of improving the system of formation and development of the client base of domestic banks are defined.

Keywords: bank, customer base, formation of the client base of the bank, development bank customer base, customer relationship management.

Постановка проблеми. Кризові явища, які відбуваються в економіці країни, здійснюють істотний вплив на вітчизняний банківський сектор. Негативні процеси в банківській системі, такі як, неякісна структура активів, низька капіталізація, проблеми з ліквідністю, низька прибутковість, свідчать про незадовільний рівень ведення банківського бізнесу та початок структурних змін банківської системи. Суттєве скорочення кількості вітчизняних банківських установ призвело до перерозподілу споживачів банківських продуктів та ще більше загострило конкурентну боротьбу між банками. Наслідком цього стає перегляд тра-

диційних підходів до обслуговування споживачів. Відбувається перехід до клієнтоорієнтованого маркетингового підходу, який передбачає персоналізацію обслуговування та управління лояльністю клієнта до банку.

Значне зниження норми рентабельності традиційних банківських операцій також змушує банки розвивати відносини з клієнтами з метою максимізації результативності співробітництва та підвищення комплексності обслуговування. Ефективне задоволення потреб клієнтів цільового ринку сприяє залученню великої кількості нових клієнтів, утриманню існуючих, а отже, формуванню постійної клі-

ентської бази банку та, як наслідок, зростанню прибутковості банківського бізнесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблеми управління поведінкою споживача як складової банківського маркетингу вивчалися як зарубіжними, так і вітчизняними вченими. Питанням впровадження концепції маркетингу на основі стосунків присвячено праці К. Анил, С. Камрул, М. Кочесфахани, А. Саеджи, Б. Саббах [1-4] та ін. Також цей напрям досліджень представлено й у працях українських та російських учених, зокрема Т. Васильєвої, В. Коваленко, Н. Куршакової, В. Ларіонова, А. Марданова, В. Сухова, В. Федірко, Н. Чижова, О. Шарапи [5-13] та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Однак, незважаючи на ґрунтовні розробки в сфері банківського маркетингу, недостатньо вивченими залишаються окремі аспекти ефективного управління клієнтською базою банку в сучасних умовах функціонування фінансово-кредитних установ.

Формулювання завдання дослідження.

Метою статті є обґрунтування та розробка напрямів удосконалення формування та розвитку клієнтської бази в системі маркетингового забезпечення діяльності банку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Необхідною передумовою ведення

банківського бізнесу є наявність клієнтської бази. Розвинута клієнтська база формує основу універсальної банківської установи. Більша кількість банків виявляють особливу увагу розширенню кола своїх клієнтів і зміцненню відносин з ними. Виходячи з цього, всі аспекти банківського бізнесу повинні бути орієнтовані на формування клієнтської бази банку, достатньої для забезпечення прибутку як основного результату функціонування банку [5, с. 53].

Клієнтська база є невід'ємною складовою кожної банківської установи. До неї входять фізичні та юридичні особи, державні та громадські організації, резиденти і нерезиденти, які потребують оперативного, персоналізованого та якісного обслуговування часто не одним, а декількома підрозділами банку.

У науковій літературі існують різні підходи до розуміння сутності поняття «клієнтська база банку» (табл. 1). Це обумовлено тим, що окремі автори при визначенні даного терміну акцентують увагу на певних її якостях, які характеризують структуру, склад учасників, процес руху клієнтської бази банку.

Клієнтська база банку складається з різних груп клієнтів, які мають рахунки в банку і користуються банківськими продуктами, а також з потенційних клієнтів банківської

Таблиця 1

Визначення поняття «клієнтська база банку» різними авторами

№ з/п	Поняття	Автор
1.	Клієнтська база визначає, з одного боку, якісний стан клієнтури банку як невідповідної сукупності споживачів банківських послуг, а з іншого боку, якість роботи самого банку з власними клієнтами	Т.А. Васильєва, С.М. Козьменко, І.О. Школьник [5, с. 257]
2.	Клієнтська база – це база даних, що містить відомості про всіх клієнтів банків, які коли-небудь здійснювали з нею угоди. Крім того, іноді до клієнтської бази відносять і відомості про потенційних клієнтів банку	В.В. Коваленко [6, с. 191]
3.	Клієнтська база – це фактична клієнтура банку та частина потенційних споживачів банківських послуг, яка перебуває в межах можливих контактів з даним банком і яку задовольняє набір послуг банку й умови їх надання	Н.Б. Куршакова [7, с. 78]
4.	Клієнтська база – це сукупність клієнтів банку (фізичних і юридичних осіб), які мають рахунки в банку і користуються банківськими послугами чи продуктами	В.А. Ларіонова [8, с. 43]
5.	Клієнтська база банку – невідповідна сукупність реальних і потенційних споживачів послуг банку, яка обумовлює якісну характеристику системи взаємин банку з клієнтами	А.Н. Марданов, Р.П. Мунасіпов [9, с. 47]
6.	Клієнтська база банку – це опосередкована ринком кількість клієнтів банку, що забезпечує споживання його продуктів і послуг	В.Д. Суров [10, с. 45]
7.	Клієнтська база – сукупність реальних і потенційних клієнтів банку	Н.О. Чижов [11, с. 38]

установи. Отже, клієнтська база банку являє собою систематизовану сукупність клієнтів банку, які є користувачами його банківських операцій та послуг. Клієнтська база є важливим нематеріальним активом банківської установи, за допомогою якої банк може розвиватись та існувати надалі, основою складовою успіху його діяльності.

Процес формування та розвитку клієнтської бази банку є складним та багатоетапним. Він передбачає виконання комплексу заходів із залученням як окремих виконавців так і окремих структурних підрозділів банку

Механізм формування клієнтської бази для новоствореного та функціонуючого банку суттєво відрізняється. Так, у першому випадку спочатку обирається певний цільовий сегмент та розробляється стратегія маркетингу. Після цього проводиться розробка тактичних дій щодо формування клієнтської бази та безпосереднє залучення та обслуговування споживачів банку [10, с. 45]. Для банку, який уже здійснює діяльність, процес формування та розвитку клієнтської бази передбачає сегментацію його клієнтів або розвиток згурпованої клієнтської бази за певними розробленими технологіями маркетингу [12, с. 863].

Виходячи з цього, для формування клієнтської бази новоствореному банку необхідно розробити й реалізувати концепцію клієнтської бази банку, яка буде базуватись на стратегічних цілях діяльності банку і результатах маркетингових досліджень, що будуть направлені на потенційних споживачів ринку. Для вже функціонуючого банку треба здійснити перетворення клієнтської бази банку в організовану базу шляхом сегментації існуючих клієнтів з метою подальшого управління сформованими групами клієнтів.

Процес формування клієнтської бази повинен мати системний характер [5, с. 215]. На думку фахівців [6; 12], вся сукупність способів залучення та форм впливу на клієнтів повинні максимально ефективно діяти саме на цільових клієнтів, які мають становити близько 70-80% від загальної клієнтської бази банку.

В.Д. Суров [10] вважає, що процес формування клієнтської бази повинен бути осмисленим, цілеспрямованим, впорядкованим, послідовним, відповідати стратегічним орієнтирам і можливостям банку. Окрім цього, сегментація клієнтів банку має відповідати спеціалізації банку та враховувати потреби та запити щодо особливостей обслуговування окремих груп клієнтів.

Формування клієнтської бази банку відбувається на декількох рівнях – стратегічному і тактичному. Клієнт-стратегія банку формується залежно від загальної стратегії розвитку банківської установи. Первинною метою клієнт-стратегії, як правило, є задоволення потреб споживачів та залучення їх до співпраці з банком на довготривалий період.

Таким чином, на стратегічному рівні керівництво банку проводить розробку стратегії щодо клієнтської бази банку, яка включає основні положення з сегментації існуючої клієнтської бази, розробки нових банківських продуктів, засобів їх просування на ринку, способів утримання наявних клієнтів банку, забезпечення їх лояльності до банку тощо.

На тактичному рівні передбачається застосування оперативних дій із залучення клієнтів банку. Так, як для новоствореного так і для функціонуючого банку на тактичному рівні використовуються активний та пасивний підхід до формування клієнтської бази [3; 7; 11]:

1. Активний підхід. Використовується «холодні» презентаційні дзвінки потенційним клієнтам з метою пропозиції банківських продуктів і послуг.

2. Пасивний підхід. Основний акцент підходу спрямований на просування банківських продуктів, а також на інформування клієнтів.

Отже, для формування клієнтської бази банку на стратегічному та тактичному рівнях необхідно:

– чітко визначити цільовий сегмент клієнтської бази банку за найбільш вагомими параметрами із врахуванням спеціалізації діяльності банку;

– за обраними сегментами розробити пакетні пропозиції, які мають включати основні умови користування запропонованими банківськими продуктами (відсоткова ставка, строк користування, умови сплати тощо);

– усвідомлено формувати клієнтську базу та надавати пріоритет обслуговуванню цільових сегментів, оскільки вони є основним джерелом доходів банку. Для нецільових сегментів розробити підтримуючі програми взаємодії, які передбачають зберігання стосунків з клієнтами з метою компенсації витрат на їх обслуговування.

Для створення та розвитку клієнтської бази необхідно використовувати декілька підходів, кожен з яких має сильні та слабкі сторони. Так, використовувати для формування клієнтської бази лише «холодні» дзвінки є недоцільним, оскільки рівень довіри у потенційних клієнтів буде мінімальним. Якщо ж поєднувати

декілька підходів залучення клієнтів (презентаційні дзвінки, контекстна реклама в Інтернеті, залучення посередників тощо), то ефективність таких дій значно зростає.

Залучення клієнтів доцільно проводити в декілька етапів. Спочатку відповідальні спеціалісти банку формують перелік потенційних клієнтів. Наступним етапом є «передконтактне планування», тобто збір інформації про потенційного клієнта (назва підприємства, специфіка діяльності, адреса) та визначення продуктів, які можуть його зацікавити. На кінцевому етапі проводиться побудова графіку контактів з клієнтами [6, с. 191].

Однак, перед безпосереднім контактом з клієнтом, банки намагаються створити позитивний імідж за допомогою розміщення реклами, виготовлення поліграфічних рекламних матеріалів та сувенірів з символікою банку, проведення різноманітних заходів по зв'язках із громадськістю [4, с. 1084].

Реалізація стратегії і тактики формування та розвитку клієнтської бази в більшості вітчизняних банків проводиться на основі застосування клієнтоорієнтованого маркетингового підходу (CRM). У межах цього підходу ефективність роботи банку визначається, насамперед, ступенем відповідності потребам клієнтів і високими темпами зростання його клієнтської бази [13, с. 179].

В сучасних умовах функціонування фінансово-кредитні установи змушені розробляти індивідуальний підхід до кожного клієнту, який користується банківськими продуктами або послугами. Впровадження CRM в діяльність банку дозволяє вирішувати основні проблеми та якісно змінювати організацію процесу взаємодії з клієнтами:

- проводити систематичний фінансовий аналіз клієнтів банку;
- аналізувати та систематизувати клієнтську базу банку (оцінка кредитоспроможності позичальників, проведення оперативного моніторингу рівня та якості попиту на послуги банку);
- виділяти найбільш цінних клієнтів з точки зору прибутковості та виключати збиткових та недобрросовісних клієнтів;
- розробляти нові продукти та програми лояльності на основі акумульованої та проаналізованої інформації про клієнтів.

Сучасні CRM-системи як інструмент автоматизації CRM-стратегії дозволяють банкам суттєво покращити роботу з клієнтами та збільшити обсяг реалізації банківських продуктів. CRM-системи забезпечують координацію дій різних організаційних підрозділів банку

на основі загальної платформи взаємодії з клієнтами.

Сьогодні на ринку існують багато пропозицій щодо програмного забезпечення CRM-систем: Oracle Siebel CRM, SAP CRM, Microsoft Dynamics CRM, BasePlan, ClientoBox, ASoft CRM, Terrasoft XRM та ін. [2; 13], які виконують оперативні, аналітичні та коллабораційні функції.

В якості ключового інструменту для залучення та утримання клієнтів, прикладні програми CRM дозволяють мінімізувати людський фактор при роботі з клієнтами та підвищити прозорість діяльності у сфері продажів, маркетингу та клієнтського обслуговування. Проте поряд із перевагами застосування маркетингових баз даних, варто відзначити і недоліки впровадження CRM-систем, такі як значні інвестиції в комп'ютерне обладнання, програмне забезпечення, засоби комп'ютерних комунікацій, кваліфікований персонал, складність збору інформації про споживачів, пов'язану з небажанням клієнтів її надавати, тощо.

Незалежно від ступеня впровадження CRM-систем, банк будує організаційну структуру для реалізації стратегічних завдань маркетингу. При цьому основним «ядром» цієї системи є департамент маркетингу банку, у складі якого створюються підрозділи за основними напрямками маркетингової діяльності банку. Департамент маркетингу відповідає за залучення нової клієнттури до банку, розробляє і сприяє впровадженню нових операцій та банківських послуг, вивчає кон'юнктуру ринку, надає організаційну та консультаційну допомогу клієнтам [5, с. 288]. У ньому можуть бути створені відділи: зв'язків з клієнтурою, послуг і реклами, ринкової кон'юнктури.

Також до підрозділів сфери обслуговування клієнтів належать мережі розподілу і збуту банківських продуктів та послуг, служба дистанційного банківського обслуговування, а також відділи, які безпосередньо контактують з клієнтами.

У великих банках створюються спеціальні департаменти для роботи з клієнтами. Так, наприклад, ПАТ КБ «Приватбанк» створено Департамент багатоканального контактного центру, до основних цілей якого належать [6, с. 192]: покращення якості клієнтського обслуговування шляхом цілодобової підтримки клієнтів і сфери їхнього обслуговування; збільшення обсягу реалізації товарів і послуг; покращення рівня інформованості клієнтів про продукти, що надаються банком.

Централізована організація контакт-служби роботи із клієнтами банку дозволяє істотно підвищити ефективність банківського маркетингу за рахунок зростання координованості дій фахівців, а також впровадження нових методів організації та управління відносинами банку з клієнтами, у тому числі і з застосуванням автоматизованого устаткування. Однак невеликі банківські установи не мають можливості впровадити такі підрозділи через брак ресурсів.

Таким чином, сучасні банки постійно працюють як над залученням нових, так і збереженням постійних клієнтів. Необхідність формування, утримання та розвитку клієнтської бази формує окремий напрям роботи банку – управління відносинами з клієнтами, який включає комплексну систему взаємодії банку з клієнтами на основі клієнтоорієнтованого банківського маркетингу.

Отже, формування та розвиток клієнтської бази банку в контексті реалізації клієнт-орієнтованої стратегії вітчизняними установами, доцільно здійснювати враховуючі такі аспекти:

- впроваджувати інструменти автоматизації CRM-стратегії для удосконалення роботи з клієнтами та збільшення обсягу продажів банківських продуктів;
- удосконалювати організацію процесу взаємодії з клієнтами шляхом постійного аналізу та систематизації клієнтської бази банку, виділення найбільш цінних та проблемних клієнтів;
- систематично аналізувати та прогнозувати обсяги потенційних продажів банківських продуктів із врахуванням потреб клієнтів та на основі цього розробляти нові банківські продукти для різних категорій клієнтів;
- підтримувати та розвивати лояльність клієнтів, через встановлення з ними довірчих

стосунків за різними каналами взаємодії з урахуванням їх потреб на основі застосування комплексу підходів залучення клієнтів;

- удосконалювати побудову організаційної структури маркетингу, координованість та узгодженість дій її окремих ланок для ефективного досягнення стратегічних завдань;
- оптимізувати роботу структурних підрозділів банку щодо якості обслуговування клієнтів банку, впровадження нових методів організації та управління відносинами банку з клієнтами на основі критеріїв перспективності роботи з клієнтською базою та, відповідно, доцільності вкладення ресурсів.

Висновки з цього дослідження. Таким чином, у статті визначено сутність поняття «клієнтська база банку», встановлено відмінні риси механізму формування клієнтської бази для новоствореного та функціонуючого банку. Узагальнено підходи до залучення клієнтів банку на стратегічному та тактичному рівнях та досліджено особливості процесу формування та розвитку клієнтської бази банку. Встановлено основні переваги та недоліки впровадження CRM-систем у банку, розглянуто особливості організації служби маркетингу, визначено напрями удосконалення системи формування та розвитку клієнтської бази вітчизняних банківських установ.

Отже, визначені у статті аспекти формування та розвитку клієнтської бази банку дадуть змогу встановлювати та зберігати тривалі взаємовигідні партнерські відносини з клієнтами, знаходити оптимальні рішення для задоволення потреб клієнтів банку та підвищувати ефективність взаємодії банків з клієнтами з метою забезпечення стабільного та ефективного функціонування банку.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Anil K. Bank marketing mix: new strategy in today banking sector / BPR Technologia : A Journal of Science, Technology & Management / K. Anil. – 2013. – № 2(1). – P. 17-26.
2. Kamrul S.M. A Theoretical Review of CRM Effects on Customer Satisfaction and Loyalty / S.M. Kamrul, Md. Hasebur Rahman // Central European Business Review. – 2015. – № 4(1). – P. 23-36.
3. Kouchesfahani M. The Importance of Marketing in the Bank / Interdisciplinary journal of contemporary research in business // M. Kouchesfahani, A. Sajedi, M. Abdoolahzade. – 2013. – № 5. – P. 1082-1086.
4. Subbaiah B. Marketing strategies in bank products / International journal of multidisciplinary educational research // B. Subbaiah. – 2012. – № 4. – P. 268-272.
5. Васильєва Т.А. Маркетинг у банку : навчальний посібник / [Т.А. Васильєва, С.М. Козьменко, І.О. Школьник та ін.]; Державний вищий навчальний заклад «Українська академія банківської справи Національного банку України». – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2014. – 353 с.
6. Коваленко В.В. Методичні підходи до формування клієнтської бази банку в контексті фінансово-кредитних взаємовідносин / В.В. Коваленко // Економічний форум. – 2013. – № 4. – С. 188-193.
7. Куршакова Н. Банковский маркетинг : учеб. пособие / Н. Куршакова. – Питер, 2003. – 192 с.

8. Ларионова В.А. Мониторинг корпоративных клиентов коммерческого банка / В.А. Ларионова // Управление в кредитной организации. – 2006. – № 6. – С. 43-44.
9. Марданов А. Клиент-ориентированная стратегия управления в банковской деятельности / А. Марданов, Р. Мунасыпов // Банки и технологии. – 2004. – № 4. – С. 46-48.
10. Суров В.Д. Формування клієнтської бази банківських установ України / В.Д. Суров // Молодий вчений. – 2013. – № 1(01). – С. 43-46.
11. Чижов Н.А. Управление клиентской базой банка : практическое пособие / Н.А. Чижов. – М. : Издательство «Альфа-Пресс», 2007. – 284 с.
12. Федірко В. Маркетинг відносин як сучасна концепція банківського маркетингу [Текст] / В. Федірко // Економіка: проблеми теорії та практики : зб. наук. праць. – Дніпропетровськ, 2008. – Вип. 237. – Т. IV. – С. 861-868.
13. Шарапа О.М. Управління взаємовідносинами з клієнтами через впровадження CRM-систем як складова ефективного ведення бізнесу // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 7(97). – С. 175-183.

УДК 336

Удосконалення підходів до оптимізації і прогнозування статей балансу

Селезень О.М.

старший викладач кафедри статистики, АГД та маркетингу
Сумського національного аграрного університету

У статті розкривається можливість прогнозування статей балансу. Представлена методика дає змогу визначити потребу у додаткових джерелах фінансування для покращення фінансового стану підприємства та отримання ефекту від запропонованих управлінських рішень. Проведено розрахунки прогнозу проектного балансу для конкретного підприємства.

Ключові слова: прогнозований баланс, структура капіталу, дебіторська заборгованість, додатково необхідні фонди, регульовані статті, фінансова стійкість, фінансовий стан.

Селезень Е.Н. УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ПОДХОДОВ К ОПТИМИЗАЦИИ СТАТЕЙ БАЛАНСА

В статье раскрывается возможность прогнозирования статей баланса. Представленная методика позволяет определить потребность в дополнительных источниках финансирования для улучшения финансового состояния предприятия и получения эффекта от предложенных управленческих решений. Проведены расчеты прогноза проектируемого баланса для конкретного предприятия.

Ключевые слова: прогнозируемый баланс, структура капитала, дебиторская задолженность, дополнительно необходимы фонды, регулируемые статьи, финансовая устойчивость, финансовое состояние.

Selezen E.N. IMPROVING APPROACHES TO FORECASTING AND OPTIMIZATION OF BALANCE SHEET ITEMS

In the article the ability to predict the balance sheet items. The methods to determine the need for additional sources of funding to improve the financial condition of the company and obtaining the effect of the proposed management decisions. Calculations forecast projected balance for a particular company.

Keywords: projected balance sheet, capital structure, accounts receivable, additional funds are needed, regulated article, financial stability, financial position.

Постановка проблеми. В умовах формування і розвитку ринкових відносин першочергову увагу господарюючі суб'єкти надають питанням забезпечення беззбиткової та рентабельної діяльності. Тому з метою підвищення ефективності діяльності підприємства особливе значення має вибір правильних і обґрунтованих управлінських рішень. Це вимагає постійного порівняння витрат і результатів господарювання на основі широкого використання прогнозування фінансової звітності.

На сьогодні прогнозування фінансової звітності набуває широкого застосування, оскільки це пов'язано з певними вимогами, які пред'являються з боку як інвесторів так і кредиторів. Так, жоден комерційний банк не надасть позичку підприємству, яке не може дати чіткого прогнозу свого фінансового стану на період до повернення заборгованості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням розробки прогнозного балансу підприємства присвятили свої праці вітчизняні та зарубіжні вчені: О.В. Ефимова, О.Г. Біла,

І.А. Бланк, Ю.Ю. Верланов, А.В. Калина, В.О. Касьяненко, В.О. Подольська і ін. Проте інструментарій складання прогнозного балансу потребує свого вдосконалення стосовно взаємоузгодженості прийомів та єдності методології прогнозування, оскільки саме ця умова є необхідною для забезпечення достовірності отриманих даних.

Метою дослідження є практичне застосування методу прогнозування статей балансу для визначення доцільності, ефективності прийнятих майбутніх управлінських рішень.

Викладення основного матеріалу дослідження. Запорукою успішності будь-якого бізнесу є передбачення майбутнього фінансового стану підприємства, визначення очікуваного розміру його фінансування. Майбутня діяльність підприємства може бути забезпечена шляхом розробки прогнозних фінансових документів – проектів майбутніх звіту про фінансові результати, звіту про рух грошових коштів та бухгалтерського балансу. Прогнозовані звіти про фінансові результати та грошові потоки це робочий план для всього підприємства в цілому,

а прогнозний бухгалтерський баланс, на нашу думку, відображає сумарний вплив передбачуваних управлінських рішень на фінансовий стан підприємства. Розробка прогнозних фінансових звітів – це складний процес фінансового прогнозування, що має включати в себе, як ми вважаємо, складання таких бюджетів та фінансових звітів: бюджетів поточної діяльності; грошового бюджету [1, с. 122].

Складові частини фінансового прогнозування тісно пов'язані між собою, оскільки будуються на основі одного і того ж комплексу вихідних положень.

Прогнозований звіт про фінансові результати є основою для складання балансу на майбутні періоди. Якщо при проектуванні звіту про фінансові результати аналітиком був використаний метод відсотку від продажу, то цей метод доцільно застосувати і при побудові балансу, тобто при зростанні обсягів реалізації та ефективно використанні ресурсів пропорційно повинна зростати і сума за статтями балансу: запаси, дебіторська і кредиторська заборгованість, грошові кошти, основні засоби. Слід зауважити, що практичні робітники не завжди погоджуються, наприклад, що існує прямо(обернено) пропорційний зв'язок між вартістю основних засобів та доволі частими змінами обсягу виробництва та виручкою від реалізації. Тому метод відсотку від продажу застосовують для складання чорнового варіанту прогнозованого балансу [2, с. 355].

Статті прогнозованого балансу прийнято класифікувати залежно від обсягів продажу та автоматично утворені та регульовані.

До автоматично утворених відносять: оборотні активи (без довгострокових фінансових інвестицій); оборотні активи; витрати майбутніх періодів; поточні зобов'язання; доходи майбутніх періодів. Звідси регульовані статті – це: довгострокові фінансові інвестиції; власний капітал (за виключенням нерозподіленого прибутку); нерозподілений прибуток (непокріті збитки), які утворилися за рахунок додавання доповнення до нерозподіленого прибутку із звіту про фінансові результати; забезпечення наступних витрат і платежів; довгострокові зобов'язання.

Варто зауважити, що зазначена класифікація не є стандартною та може зазнавати змін відповідно до певної ситуації.

Саме регульовані статті використовують при розподілі додатково необхідних фондів, які визначають потребу у джерелах фінансування або їх надлишок на дату складання

прогнозованого балансу. Для цього необхідно порівняти валюту активу і пасиву прогнозованого балансу, яка майже завжди не буде тотожною.

Якщо у прогнозованому балансі вартість майна підприємства перевищує вартість капіталу ($A > П$), то ця сума свідчить про додаткову потребу у фінансуванні за рахунок збільшення або власного капіталу, або залучення довгострокових, короткострокових зобов'язань. Якщо величина додатково необхідних фондів має від'ємне значення ($A < П$), то у проектуваному балансі збільшують статті, у першу чергу, оборотних активів. Зазвичай, коригування підлягають суми за статтею «грошові кошти та їх еквіваленти».

Проведемо розрахунки на основі фінансової звітності ОКВП ВКГ «Миргородводоканал». Для складання прогнозованого балансу врахуємо такі рішення керівництва:

1. Виручку від реалізації підприємство планує збільшити на 20%.
2. З метою стимулювання продажу, погашення дебіторської заборгованості за товари, роботи, послуги прогнозується продовжити на 2 дні.
3. Термін іншої поточної дебіторської заборгованості зменшити на 3 дні
4. За вимогами постачальників погашення кредиторської заборгованості за товари, роботи, послуги планується зменшити на 25 днів.
5. Заборгованість з оплати праці підприємство має намір скоротити на 10%.
6. Зменшити обсяги незавершених капітальних інвестицій на 20%

Прогнозований баланс підприємства станом на 31.12.2016 представлено в таблиці 1.

Представлений відкоригований баланс підприємства з урахуванням управлінських рішень та можливості використання внутрішніх резервів. Для досягнення рівноваги між активом і пасивом балансу на позитивну величину додатково необхідних фондів у 112 тис. грн було прийнято рішення зменшити розмір очікуваного непокрітого збитку, оскільки отримання кредитів, як свідчать розрахунки оптимальної структури капіталу, для покриття дефіциту джерел фінансування можуть привести до ще більш значного росту збитковості діяльності, а утримувати кошти кредиторів, внаслідок жорсткої політики, воно не зможе.

У прогнозованому балансі перший варіант прогнозу дозволяє розрахувати величину додатково необхідних фондів, яка у другому прогнозі має бути розподіленою між статтями балансу.

У випадку, коли величина додатково необхідних фондів є позитивною, вона розподіляється між статтями пасивів. Від'ємне ж значення додатково необхідних фондів повинно компенсуватися збільшенням статей активу балансу.

За нашими розрахунками актив балансу внаслідок першого кроку прогнозування пере-

вищує пасив на 151,2 тис. грн. Для того щоб урівняти валюту активу і пасиву балансу, необхідно прийняти рішення щодо розподілу суми додатково необхідних фондів, а саме – підприємством коригування буде проведено за статтею «Гроші та їх еквіваленти».

Хоча проєктований баланс і має завершений вигляд, процес його складання і аналізу

Таблиця 1

Прогнозований баланс підприємства станом на 31.12.2016

Статті	На 31.12.2014	Прогноз	На 31.12.2016				
			1-й прогноз	ДФ	2-й прогноз	Додаткові умови	Остаточний прогноз
Нематеріальні активи	207		207		207		207
Незавершені капітальні інвестиції	521		521		521	0,8	416,8
Основні засоби	10543		10543		10543		10543
Довгострокова дебіторська заборгованість							
Відстрочені податкові активи	49		49		49		49
НЕОБОРОТНІ АКТИВИ	11320		11320		11320		11215,8
Виробничі запаси	179	1,4	250,6		250,6		250,6
Дебіторська заборгованість за товари, роботи, послуги	574	1,2	688,8		688,8	збільшити на 2 дні	800
Дебіторська заборгованість за розрахунками							
Інша поточна дебіторська заборгованість	355	1,2	426		426	зменшити на 3 дні	259,18
Грошові кошти у національній валюті	126	1,2	151,2	151,2	302,4		302,4
Інші оборотні активи	173		173		173		173
ОБОРОТНІ АКТИВИ	1424		1689,6		1840,8		1785
БАЛАНС	12744		13009,6		13160,8		13001
Статутний капітал	11707		11707		11707		11707
Інший додатковий капітал	1511		1511		1511		1511
Резервний капітал	300		300		300		300
Нерозподілений прибуток(непокритий збиток)	-5451	1450	-4001		-4001	-112	-3889
ВЛАСНИЙ КАПІТАЛ	8067		9517		9517		9629
Кредиторська заборгованість за товари, роботи, послуги	3159		3159		3159	зменшити на 30 днів	2876,6
Поточні зобов'язання за розрахунками:	380	1,2	456		456		454,68
В т.ч. з оплати праці	11	1,2	13,2		13,2	зменшити на 10%	11,88
Інші поточні зобов'язання	24	1,2	28,8		28,8		28,8
ПОТОЧНІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ	4677		3643,8		3643,8		3372,0
БАЛАНС	12744		13160,8		13160,8		13001
Додатково необхідні фонди			-151,2			112	

ще не закінчено. Під час проведення аналітичних процедур не можна повністю покладатися на припущення про пропорційне збільшення автоматично утворених статей балансу, та максимальне використання наявних активів. Досить часто підприємства мають основні засоби, які вищі за потребу, надлишок або нестачу грошових активів, запасів, тощо. А тому прогнозовані значення балансу потребують уточнення на основі використання поточного балансу, аналітичних досліджень.

Враховуючи, що потрібні управлінські рішення можуть суттєво впливати на фінансовий стан підприємства, доцільно при складанні прогнозованого балансу його статті розглядати як регульовані, а не автоматично утворені.

Постатейне прогнозування балансу здійснюється за певними правилами, які розробляються різними підприємствами індивідуально. Найчастіше коригування проєктованих балансів проводиться за показниками оборотності, які розраховуються за поточний рік. Перевагою цього прийому є простота, але він не може вважатися абсолютно точним. Тому можливим є застосування і інших способів коригування дій.

Зокрема, вартість основних засобів у наступному за звітним періодом можна визначити за допомогою прийому коригування надлишку потужності (це врахування вартості основних засобів, які використовуються не повністю).

У нашому випадку підприємство за останній період значно збільшило суму незавершених капітальних інвестицій, які потребують негайного освоєння і введення в дію. Звідси прогнозована вартість незавершених капітальних інвестицій основних засобів становитиме 416,8 тис. грн (512 x 0,8). А отже, у прогнозованому балансі вартість незавершених капітальних інвестицій повинна бути освоєна на 95,2 тис. грн (512-416,8).

Прогнозування дебіторської заборгованості проводиться на основі її аналізу за попередні періоди та ситуації, що склалися на ринку послуг. З цією метою використовують показники оборотності. Нагадаємо, що цей показник свідчить про інтенсивність стягнення боргів підприємства.

У звітному році середній термін погашення коштів дебіторами становив:

$$\frac{(574 + 355) * 360}{16682} = 20 \text{ днів}.$$

Відповідно для дебіторської заборгованості за товари, роботи, послуги він складе:

$$\frac{574 * 360}{16682} = 12 \text{ днів}.$$

З метою стимулювання продажу, як ми зазначили раніше погашення дебіторської заборгованості прогнозується подовжити на 2 дні. Тоді прогнозована дебіторська заборгованість товарного характеру становитиме:

$$\frac{(16682 * 1,2) * (12 + 2)}{360} = 800 \text{ тис. грн.}$$

Отже, попередній прогноз дебіторської заборгованості потрібно збільшити на 800-688,8 = 111,2 тис. грн.

Аналогічно проводиться прогноз формування статей пасиву балансу. Зокрема, в наслідок посилення вимог з боку кредиторів термін відстрочки оплати скорочується на 30 днів. Це призведе до таких коригувань кредиторських поточних зобов'язань:

$$\frac{(10970 * 1,2) * (124 - 30)}{360} = 2876,6 \text{ тис. грн.}$$

Скорочення зобов'язань за розрахунками з оплати праці передбачене на рівні 10 %. Тому маємо можливість зменшити попередній прогноз на 1,32 тис. грн.

Звідси прогнозна сума поточних зобов'язань для включення до балансу становитиме 3372 тис. грн.

Оцінка фінансового стану підприємства за даними прогнозованих балансів подана в таблиці 2.

Розраховані показники свідчать, що при дотриманні прийнятих рішень підприємство дещо покращить фінансовий стан, зокрема:

- зменшиться розмір дефіциту власного оборотного капіталу за остаточними варіантом на 1666,2 тис. грн;

- є можливість покращення ефективності використання сукупних активів. Якщо за 2014 рік для здійснення одного повного обороту сукупних активів підприємству необхідно було 275 днів, то у прогнозованому періоді – 234, що на 42 дні менше;

- покращаться показники платоспроможності і наблизяться до теоретично-граничної величини. Так коефіцієнт ліквідної платоспроможності зросте до 0,53 тобто порівняно з 2014 роком розмір оборотних коштів, що припадає на 1 грн поточних зобов'язань, збільшиться на 23 коп;

- також покращуються показники фінансової стійкості. Зростання коефіцієнту автономії свідчить про збільшення на 11% частки власного капіталу у загальній вартості майна. Можна спостерігати зростання фінансування за рахунок власного капіталу і незалежність його від процентних ставок за кредити банків.

Таблиця 2

Оцінка фінансового стану за даними прогнозованих балансів

Показники	На 31.12.2014	На 31.12.2016		Відхилення	
		2-й прогноз	остаточний прогноз	2-го прогнозу	остаточного прогнозу
Необоротні активи	11320	11320	11215,8	0	-104,2
Оборотні активи	1424	1689,6	1785	265,6	361
Власний капітал	8067	9517	9629	1450	1562
у т.ч. Власний оборотний капітал	-3253	-1954,2	-1587	1298,8	1666,2
Позиковий капітал	4677	3643,8	3372	-1033,2	-1305,0
у т.ч. Поточні зобов'язання	4677	3643,8	3372,0	-1033,2	-1305,0
Коефіцієнти:					
1. Грошова платоспроможність	0,03	0,08	0,09	0,06	0,06
2. Розрахункова платоспроможність	0,23	0,37	0,43	0,14	0,21
3. Ліквідна платоспроможність	0,30	0,51	0,53	0,20	0,22
4. Автономії	0,63	0,72	0,74	0,09	0,11
5. Фінансування	1,72	2,61	2,86	0,89	1,13
6. Заборгованості	0,58	0,38	0,35	-0,20	-0,23
7. Фінансової залежності	1,58	1,38	1,35	-0,20	-0,23
8. Фінансової стійкості	1,72	2,61	2,86	0,89	1,13
Оборотність капіталу, дні	275,0	236,7	233,8	-38,3	-41,2

Таблиця 3

Оцінка прогнозного типу фінансової стійкості

Показники	Алгоритм розрахунку	2014 р.	Проект на 2016 р.	Відхилення проекту від звітного року
Наявність власного оборотного капіталу для формування запасів	$H_1 = \phi 1p.$ (1495 – 1095)	-3253,0	-1586,8	1666,2
Наявність власного оборотного капіталу, довгострокових кредитів та позик для формування запасів	$H_2 = H_1 + \phi 1p.$ (1595+1665)	-2139,0	-472,8	1666,2
Наявність власного оборотного капіталу, довгострокових, короткострокових кредитів та позик для формування запасів	$H_3 = H_2 + \phi 1p.$ (1600+1610)	-2139,0	-472,8	1666,2
Запаси	$H_4 = \phi 1p.$ (1100+1110)	179,0	250,6	71,6
Надлишок (+) нестача (-) власного оборотного капіталу для формування запасів	$E_1 = H_1 - H_4$	-3432,0	-1837,4	1594,6
Надлишок (+) нестача (-) власного оборотного капіталу, довгострокових кредитів та позик для формування запасів	$E_2 = H_2 - H_4$	-2318,0	-723,4	1594,6
Надлишок (+) нестача (-) власного оборотного капіталу, довгострокових, короткострокових кредитів та позик для формування запасів	$E_3 = H_3 - H_4$	-2318,0	-723,4	1594,6
Запас стійкості фінансового стану, днів	$3C = (E_3 * 360) : \phi 2p. 2000$	-50,02	-13,01	37,0
Надлишок (+) нестача (-) джерел фінансування на 1 грн. запасів, грн.	$D = E_3 : H_4$	-12,95	-2,89	10,06
Тип фінансової стійкості		Кризовий	Кризовий	

Таким чином, отримані значення вказують на можливість покращення діяльності підприємства порівняно з аналогічним періодом минулих років.

Що стосується типу фінансової стійкості, то вона покращилась, але в силу комунальної форми господарювання і проведення розрахунків виключно через державне казначейство знаходиться на критичному рівні.

Дані таблиці 3 свідчать, що дефіцит наявності власного оборотного капіталу зменшився на 1666,2 тис. грн при зростанні сум запасів на 71,6 тис. грн. Незважаючи на те, що все ж таки відчувається нестача власного оборотного капіталу для формування запасів на 37 днів зріс запас стійкості фінансового стану. На 10,06 грн зменшилася нестача джерел фінансування на 1 грн. запасів і становить 2,89 грн.

Незначне підвищення ефективності використання фінансових ресурсів не знешкодили негативну тенденцію до зниження показників фінансової стійкості. Підприємство все ще знаходиться в стадії глибокої кризи і лише вибір стратегії розвитку дозволить йому подолати кризові явища.

За твердженням Є.Ф. Бріггема [4, с. 129], прогнозування – це ітеративний процес при розробці фінансових звітів, планів. Фінансові аналітики з цією метою опрацьовують попередні прогнози, базуючись при цьому на продо-

вженні минулих трендів та різновидів політики у майбутньому, щоб визначити, який ефект матимуть різні операційні плани, впливаючи на фінансовий стан підприємства та його прибутки. Прогнозована звітність використовується також і для аналізу дивідендної політики, рішень щодо структури капіталу, управління робочим капіталом.

Висновки та перспективи подальших досліджень. В умовах наростання в Україні економічної кризи вітчизняні підприємства потребують відповідних методик та інструментів антикризового управління, тобто системи, яка має комплексний характер, націлена на оперативне виявлення ознак кризи в майбутньому. Одним із основних напрямів такого управління підприємством вважаємо прогнозування фінансової звітності підприємства, що за сучасних умов господарювання відіграє важливу роль. Враховуючи досвід вітчизняних та зарубіжних учених, був запропонований метод прогнозування статей балансу, що включає в себе п'ять етапів, які, на нашу думку, спрямовані на підвищення рівня фінансової стратегії підприємства. Складання прогнозованої звітності забезпечить керівників підприємства базовим прогнозом, який в умовах фінансово-економічної нестабільності може бути лише короткостроковим. Такий підхід підвищить рівень фінансової стійкості на підприємстві та унеможливить його банкрутство.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Крупка Я.Д. Пріоритетні напрями оптимізації структури капіталу підприємств / Я.Д. Крупка // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – 2010. – № 5. – С. 122-127.
2. Подольська В.О. Фінансовий аналіз // В.О. Подольська, О.В. Яріш [Навч. посіб]. – К. : ЦНЛ, 2007. – 488 с.
3. Подольська В.О. Комплексна оцінка фінансової стійкості підприємства // Науковий вісник Полтавського університету споживчої кооперації України. – 2009. – № 4(35). – С. 136-142.
4. Бріггем Є.Ф. Основи фінансового менеджменту / Є.Ф. Бріггем [пер. з англ.]. – К. : Молодь, 1997. – 1000 с.

УДК 336.142.3

Проблеми формування дохідної частини місцевих бюджетів в умовах фінансової децентралізації

Слободянюк Н.О.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри фінансів та банківської справи
Донецького національного університету економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського

Коніна М.О.

асистент кафедри фінансів та банківської справи
Донецького національного університету економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського

Вивчено сутність фінансової децентралізації, вказано переваги та недоліки її функціонування. Виявлено особливості формування дохідної частини місцевих бюджетів в умовах децентралізації за рахунок податкових та неподаткових надходжень та інших доходів (без врахування міжбюджетних трансфертів). В статті вказано на недоліки та перспективні напрями оптимізації формування доходів місцевих бюджетів в умовах фінансової децентралізації.

Ключові слова: фінансова децентралізація, державний бюджет, місцеві бюджети, доходи місцевих бюджетів, податкові та неподаткові надходження, органи місцевого самоврядування.

Слободянюк Н.А., Коніна М.А. ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ ДОХОДНОЙ ЧАСТИ МЕСТНЫХ БЮДЖЕТОВ В УСЛОВИЯХ ФИНАНСОВОЙ ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИИ

Изучены сущность финансовой децентрализации, указаны преимущества и недостатки ее функционирования. Выявлены особенности формирования доходной части местных бюджетов в условиях децентрализации за счет налоговых и неналоговых поступлений и других доходов (без учета межбюджетных трансфертов). В статье отмечаются недостатки и перспективные направления оптимизации формирования доходов местных бюджетов в условиях финансовой децентрализации.

Ключевые слова: финансовая децентрализация, государственный бюджет, местные бюджеты, доходы местных бюджетов, налоговые и неналоговые поступления, органы местного самоуправления.

Slobodyanyuk N.O., Konina M.O. THE PROBLEMS OF LOCAL BUDGETS' REVENUES FORMATION IN CONDITIONS OF FINANCIAL DECENTRALIZATION

The essence of financial decentralization was studied, advantages and disadvantages of its functioning were indicated. In the article were highlighted the peculiarities of local budgets' revenues formation in the conditions of decentralization, which are received from taxes, non-taxable sources and other revenues (without inter-budget transfers). In the article were indicated disadvantages and perspective ways of optimization of local budgets' revenues formation in the conditions of decentralization.

Keywords: financial decentralization, state budget, local budgets, revenues of local budgets, taxes and non-taxable sources, authorities of local government.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Місцевим бюджетам відводиться головна роль і у соціально-економічному розвитку території, адже саме з них здійснюється фінансування закладів освіти, культури, охорони здоров'я населення, засобів масової інформації; також фінансуються різноманітні молодіжні програми, видатки по на житлово-комунальне господарство тощо. Але основне питання, яке постає на сучасному етапі розвитку місцевого самоврядування, є забезпечення необхідними фінансовими ресурсами для ефективного управління видатками. Тому вирішити дану проблему допоможе фінан-

сова децентралізація, що є однією з фундаментальних умов незалежності та життєздатності органів місцевої влади: децентралізація процесів ухвалення рішень збільшує можливість участі місцевої влади у розвитку власної території, сприяє ефективному забезпеченню суспільними послугами шляхом ретельнішого узгодження видатків органів влади з найнеобхіднішими місцевими потребами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням, які пов'язані з формуванням дохідної частини місцевих бюджетів, присвячені праці відомих вчених С. Буковинського, О. Василика, А. Даниленка, О. Кириленко,

В. Кравченка, І. Луїної, І. Лютого, В. Опаріна, К. Павлюк, О. Романенко, В. Федосова, І. Чугунова, С. Юрія та ін.

Але незважаючи на велику кількість наукових публікацій у цій сфері, питання формування місцевих бюджетів в умовах децентралізації фінансових ресурсів потребують подальших досліджень через недосконалість та постійні зміни податкового та бюджетного законодавства.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є аналіз сучасних проблем формування місцевих бюджетів в умовах фінансової децентралізації та розробка пропозицій щодо підвищення їх фінансової незалежності та самостійності з урахуванням змін до бюджетного та податкового законодавства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зміна курсу державної політики України в напрямку фінансової децентралізації влади впродовж останніх 10 років проголошується як основний вектор розвитку країни. Розпочавшись з 70-х років ХХ століття з розширення повноважень органів місцевої влади та прийняттям у 1985 році Європейської хартії місцевого самоврядування, децентралізація довела свою ефективність, оскільки на її засадах побудовано економічні системи країн ЄС та США [4].

Згідно статті 9 Європейської Хартії місцевого самоврядування – органи місцевого самоврядування мають право в рамках національної економічної політики на свої власні адекватні фінансові ресурси, якими вони можуть вільно розпоряджатися в межах своїх повноважень. Частина фінансових ресурсів органів місцевого самоврядування формується за рахунок місцевих податків та зборів, розмір яких вони мають повноваження встановлювати в межах закону [7].

Фінансова децентралізація передбачає законодавче закріплення за кожним рівнем влади певних функцій або окремих публічних послуг та необхідного для їх виконання матеріально-фінансового ресурсу. Слід зазначити, що делегування повноважень має місце в усіх країнах з адміністративно-командною моделлю економіки, характерними рисами якої є надмірна концентрація і владних повноважень, і фінансових ресурсів на центральному рівні та низький рівень самодостатності місцевого самоврядування [3, с. 65].

Фінансова децентралізація потрібна для фінансової самостійності органів місцевого самоврядування та підвищення ефективності розв'язання завдань, що були передані на локальний (місцевий) рівень, покращення надання послуг і максимального їх набли-

Таблиця 1

Переваги та недоліки фінансової децентралізації

Переваги	Недоліки
Фінансова самостійність територіальних громад у забезпечення своїх жителів суспільними благами	Ускладнення процесу перерозподілу фінансових ресурсів через бюджет та управління бюджетним процесом в цілому
Створення умов для кращого забезпечення потреб місцевого населення	Складність узгодження локальних потреб територіальних громад із макроекономічними потребами країни
Стимулювання державного сектору до реакції на вимоги громадян	Виникнення регіональних фіскальних розбіжностей
Формування конкурентного середовища на різних рівнях місцевої влади за робочу силу, інші фактори виробництва та споживачів суспільних благ	Зниження централізованого бюджетного контролю над формуванням та ефективним розподілом бюджетних ресурсів
Формування ефективної системи вирівнювання з метою стимулювання розвитку територій	Обмеження централізованого вирівнювання дохідної та видаткової частини бюджетів територіальних громад
Ріст компетенції та кваліфікації органів місцевого самоврядування в процесі вирішення питань щодо розвитку відповідних територій	
Динамічність системи, здатність до експериментування та інновацій в наданні державних послуг	
Врівноваження владних повноважень на різних рівнях управління	

Таблиця 2

Аналіз динаміки та структури доходів місцевих бюджетів у 2011-2015 роках
(без врахування міжбюджетних трансфертів) [10]

Показники	2011		2012		2013		2014		2015		Відхилення 2015-2014	
	Сума, млн.грн.	Питома вага,%	Сума, млн.грн.	Питома вага,%	Сума, млн.грн.	Питома вага,%	Сума, млн.грн.	Питома вага,%	Сума, млн.грн.	Питома вага,%	Сума, млн.грн.	в.п. (+,-)
Податкові надходження, в т.ч.	71640	84,08	84097	84,90	89981	86,55	85909	86,19	85742	79,74	-167	-6,45
Податок на доходи фізичних осіб	54065	75,47	61066	72,61	64586	71,78	62557	72,82	48659	56,75	-13898	-16,07
Акцизний податок	908	1,27	1243	1,48	1359	1,51	159	0,19	6545	7,63	6386	7,45
податок на прибуток	358	0,50	443	0,53	675	0,75	260	0,30	3871	4,51	3611	4,21
Місцеві податки і збори	2550	3,56	5457	6,49	7314	8,13	8056	9,38	23548	27,46	15492	18,09
Інші	13760	19,21	15887	18,89	16047	17,83	14878	17,32	3118	3,64	-11760	-13,68
Неподаткові надходження	10916	12,81	12636	12,76	12128	11,67	12258	12,30	19812	18,42	7554	6,13
Інше	2653	3,11	2326	2,35	1852	1,78	1510	1,51	1979	1,84	469	0,33
Всього	85208	100,00	99059	100	103961	100	99676	100,00	107533	100	7857	X

ження до населення, вдосконалення системи управління. Фінансова незалежність досягається шляхом акумуляції фінансових ресурсів на даному владному етапі.

У зарубіжних країнах замість поняття «фінансова» використовують «фіскальна» децентралізація.

Основоположником теорії фінансової децентралізації є американський економіст Чарльз Тібу, який зазначає що «фіскальна децентралізація підвищує рівень конкуренції серед місцевих органів влади ... децентралізація забезпечує зростання ефективності, оскільки органи місцевого самоврядування мають більш точну інформацію про потреби своїх резидентів на відміну від центральної влади» [8].

Отже, фінансова децентралізація – це процес розподілу функцій, фінансових ресурсів і відповідальності за їх використання між центральним та місцевими рівнями управління. Децентралізація фінансових ресурсів має як певні переваги, так і, відповідно, недоліки (табл. 1) [4].

Фінансова децентралізація включає: 1) децентралізацію видатків; 2) децентралізацію доходів; 3) організаційну самостійність.

Розглянемо більш детально процес децентралізації доходів місцевих органів влади.

З прийняттям Верховною Радою у грудні 2014 року змін до Бюджетного та Податкового кодексів України в нашій країні розпочався процес фінансової децентралізації владних повноважень, не зважаючи на те, що кожного року даний процес декларується в Основних напрямках бюджетної політики держави. Так, вже протягом 2015 року до місцевих бюджетів (без урахування трансфертів) надійшло на 19,2% більше від річного обсягу надходжень, затвердженого місцевими радами, ніж у 2014 році (табл. 2).

Як видно з таблиці 2, саме податкові надходження є основним джерелом бюджетних доходів місцевого самоврядування, їх частка в структурі в 2015 році становить майже 80%.

За результатами 2015 року місцеві бюджети отримали на 7857 млн. грн. більше доходів ніж у попередньому 2014 році. Це пов'язано з тим, що, починаючи з 2015 року, джерела наповнення місцевих бюджетів було розширено за рахунок передачі з державного бюджету на місця: 10% податку на прибуток підприємств; плата за землю в частині податку на майно; збори з роздрібного продажу підакцизних товарів (пива, алкогольних напоїв, тютюнових виробів, нафтопродуктів)

за ставкою 5% вартості реалізованого товару. Крім того, доходна частина місцевих бюджетів поповнилася єдиним податком (раніше надходження направлялися в бюджет розвитку), податком на нерухомість, транспортним податком, 80% екологічного податку (замість 35%) та 25% плати за надра [1]. Саме органи місцевої влади визначатимуть, на які потреби спрямовувати ці кошти.

Але в 2015 року місцеві бюджети недоотримали кошти від податку з доходів фізичних осіб за рахунок того, що 25% його залишається у державному бюджеті, а решта розподіляється між обласними бюджетами, районними та бюджетами міст обласного значення, а за даними аналітиків ця сума становить приблизно 42 млрд. грн. Проте незважаючи на зменшення надходження ПДФО в динаміці на 13898 млн. грн. у порівнянні з аналогічним показником 2014 року, в структурі даний податок займає перше місце – 56,75% всіх податкових надходжень місцевих бюджетів.

На другому місці в 2015 році знаходяться місцеві податки і збори (27,46%), проте ще в 2014 році їх частка в структурі податкових надходжень бюджетів місцевих органів влади становила лише 9,38%. Зростання показника протягом 5 років дослідження відбулося на 20998 млн. грн. Одним із факторів такого зростання є те, що в 2015 році до податку на майно віднесено плату за землю. А також зростання надходжень з податку на нерухомість, оскільки його сплата власниками житлових приміщень в 2015 році відбулася за результатами попереднього 2014 року.

Розмір сплати акцизного податку суб'єктами підприємницької діяльності становить в 2015 році 7,63% всіх податкових надходжень місцевих бюджетів, проти 0,19% в 2014 році.

Передача на місця 10% податку на прибуток призвело до зростання податкових надходжень на 3611 млн. грн. в порівнянні з 2014 роком, що в майбутньому стимулюватиме органи місцевого самоврядування до підвищення показників прибутковості юридичних осіб та покращення їх інвестиційного клімату.

Отже, хоча в 2015 році і відбулися позитивні зрушення за наслідками впровадження бюджетної децентралізації, але все ще існує ряд проблемних питань, які виникли в ході практичного застосування нових норм бюджетного та податкового законодавства та потребують вирішення.

На сьогодні органи місцевого самоврядування не забезпечуються необхідними фінан-

совими ресурсами для виконання делегованих повноважень. В якості компенсаційних витрат від ПДФО місцеві бюджети отримують галузеві субвенції, які мають чітко зазначену ціль: медична, освітянська, на підготовку кадрів, що забезпечує виключення випадків перерозподілу зазначених коштів на інші видатки. Тобто місцеві органи отримали конкретні цільові кошти, які не можуть змінювати, тоді як попередня система вирівнювання дозволяла такий перерозподіл.

У світі існують країни, в яких місцеві бюджети наділені дуже високою фінансовою автономією, тобто практично не залежать або слабо залежать від бюджету центральної адміністрації. Це Ісландія, США, Люксембург, Австрія, Швеція. В зазначених країнах фінансова автономія місцевих бюджетів знаходиться в інтервалі від 99,2% до 72,8%. У Німеччині, Японії, Франції, Фінляндії, Бельгії і Данії фінансова автономія місцевих бюджетів коливається від 68% до 56%. Основу їх фінансової автономії складають місцеві податки і місцеві надбавки до загальнодержавних податків. Власні доходи цих країн не входять до складу доходів вищестоящих бюджетів і, таким чином, не регулюються зверху [9].

В країнах Європейського союзу налічується близько від 20 до 100 місцевих податків. Місцеві бюджети цих країн формуються як за рахунок прямих, так і непрямих податків, при цьому значну частку займають непрямі податки (ПДВ та акцизні податки). Також фінансовими ресурсами місцевих бюджетів є плата користувачів за блага й послуги, наприклад, переробка сміття домогосподарств, опіка над людьми похилого віку, використання спортивних і культурних об'єктів, утилізація автомобілів, надмірне використання добрив у сільському господарстві, податки на цінні папери, податки на право розміщення офісів в центрі міста тощо [2, с. 18].

В Україні ж місцеві бюджети наповнюються в основному за рахунок прямих податків (табл. 2). Тому спираючись на досвід розвинутих країн, в нашій державі доцільно перевести податок з доходів фізичних осіб до складу місцевих, так як він є бюджетоутворюючим податком місцевих бюджетів, має досить широку податкову базу, а його розмір залежить від доходів та рівня життя громадян. Це зможе в деякій мірі розширити ресурсну базу місцевих бюджетів та вирішуватися соціально-економічні проблеми на місцях на рівні 60-80%.

Також негативною стала практика щорічних змін у переліку та порядку розмежування як доходів, так і видатків місцевих бюджетів. Тому перерозподіл доходів між бюджетами одного рівня доцільно було б здійснювати з урахуванням податкової сили територій та мінімального рівня, до якого повинні вирівнюватись фінансові можливості цих територій. А органи місцевого самоврядування повинні отримати право на самостійне запровадження місцевих податків і зборів, при цьому враховувати конкурентні переваги та інтереси кожного міста чи регіону.

Отже, реформування бюджетно-податкових відносин між державою та органами місцевого самоврядування, визнання їх рівноправними суб'єктами взаємодії є можливим при чіткому розмежуванні повноважень між рівнями влади та забезпеченні їх в повному обсязі відповідними ресурсами.

Висновки. Одним із пріоритетів бюджетної політики в Україні на сучасному етапі є проведення комплексної реформи місцевого самоврядування, головною метою якої є підвищення рівня фінансової незалежності та видаткової автономності місцевих бюджетів, а також посилення ефективності використання бюджетних коштів.

Бюджетна децентралізація спрямована на розширення дохідної частини бюджетів, бази адміністрування та надання права органам місцевого самоврядування самостійно коригувати розмір податків та зборів.

Але не зважаючи на певні досягнення українського уряду у 2015 році, питання фінансової децентралізації все ще є досить актуальним: із отриманням додаткових джерел доходів на місцях, паралельно за ними закріплюються і нові видатки – на освіту, на медицину, культуру, дорожнє та житлово-комунальне господарство. Значна частка податку на доходи фізичних осіб та рентної плати за користування надрами перерозподіляється між місцевими та державним бюджету України непропорційно, тобто відбувається не децентралізація, а навпаки, централізацію фінансових ресурсів.

Лише за умови вирішення законодавчих, організаційних проблем місцеві бюджети, у майбутньому зможуть мати достатній обсяг коштів на виконання делегованих повноважень, а громадяни країни зможуть нарешті отримати якісні медичні, освітні ті інші послуги.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Закон України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин» від 28.12.2014 р. № 79-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/79-19>
2. Андрущенко В.Л. Чи існує проблема множинності податків / В.Л. Андрущенко // Бюджетно-податкова політика та регіональний розвиток України: матер. Міжн. наук. практ. конф., 22 травня 2015 р. – Ірпінь: Вид-во НУДПСУ, 2015. – С. 18-20.
3. Лазутіна Л.О. Джерела формування місцевих бюджетів сільських територій в умовах децентралізації / Л.О. Лазутіна // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://global-national.in.ua/archive/6-2015/150.pdf>
4. Патицька Х.О. Фінансова децентралізація як основа формування самодостатніх територіальних громад / Патицька Х.О. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=4412>
5. Таукешева Т.Д. Бюджетна децентралізація як чинник зміцнення місцевого самоврядування в Україні / Т.Д. Таукешева, Г.В. Даудова // Теорія та практика державного управління. – 2014. – Випуск 1(48). – С. 1-6.
6. Трещов М. Децентралізація як засіб ресурсної самодостатності територіальних громад: т теоретичний аспект / Мирослав Терещов // Державне управління та місцеве самоврядування. – 2015. – 2(25). – С. 60-69.
7. Фінансова децентралізація: «підйомні» для громад [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://constitution.gov.ua/publications/item/id/47>
8. Холодов А.С. Гипотеза Тибу и возможности ее реализации / Холодов А.С., Косенко С.Т. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rae.ru/forum2012/213/1335>
9. Христинко В.Б. Межбюджетные отношения и управление региональными финансами: опыт, проблемы, перспективы / В.Б. Христинко. – Москва: Дело. – 2002. – 608 с.
10. Ціна держави. Бюджет [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cost.ua/budget/revenue/#1>

УДК 336.7:347.7

Методичні підходи до інтегральної оцінки конкурентоспроможності комерційного банку

Соцька Ю.І.

аспірант кафедри банківської справи
Одеського національного економічного університету

У статті пропонується методика інтегральної оцінки конкурентоспроможності комерційного банку, на засадах якої можливо проводити порівняльний аналіз банків-конкурентів, формувати їх рейтинги по рівню поточного і перспективного фінансового стану, ефективності діяльності та якості наданих послуг. Основні зведені групи показників діяльності банку як складові інтегрального індикатору дають змогу отримати комплексне уявлення про конкурентоспроможність банку на ринку.

Ключові слова: банк, конкурентоспроможність, конкурентні переваги, інтегральний показник конкурентоспроможності, регіональний ринок банківських послуг.

Соцкая Ю.И. МЕТОДИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ИНТЕГРАЛЬНОЙ ОЦЕНКЕ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ КОММЕРЧЕСКОГО БАНКА

В статье предлагается методика интегральной оценки конкурентоспособности коммерческого банка, на основе которой можно проводить сравнительный анализ банков-конкурентов, формировать их рейтинги по уровню текущего и перспективного финансового состояния, эффективности деятельности и качества предоставляемых услуг. Основные сводные группы показателей банка как составные интегрального индикатора позволяют получить комплексное представление о конкурентоспособности банка на рынке.

Ключевые слова: банк, конкурентоспособность, конкурентные преимущества, интегральный показатель конкурентоспособности, региональный рынок банковских услуг.

Sotska Y.I. METHODOLOGICAL APPROACHES TO THE COMPETITIVENESS INTEGRAL ESTIMATION OF COMMERCIAL BANKS

The author proposes the method of competitiveness integral estimation of commercial banks, on the basis of which it is possible to make a comparative analysis of competing banks, to form their ratings on the current and future financial position, the effectiveness and quality of services. The total consolidated groups of the bank indexes, as components of the integral indicator, allow obtaining a comprehensive view of the bank competitiveness in the market.

Keywords: bank, competitiveness, competitive advantages, integrated index of competitiveness, regional banking market.

Постановка проблеми. Сучасні умови діяльності банків України детерміновані негативним впливом політичної та економічної криз, поглибленням диспропорцій у розвитку окремих галузей економіки, збитковістю великої кількості підприємств, що посилюють конкуренцію між банками та небанківськими кредитними організаціями на фінансовому ринку. Зазначене актуалізує необхідність підвищення конкурентоспроможності банків, але для цього потрібно використання адекватного методичного інструментарію, що дозволить виявити конкурентний потенціал й критичні зони в діяльності банків і на цій основі формувати стратегії підвищення їхньої конкурентоспроможності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням оцінки надійності, фінансової стійкості, конкурентоспроможності банків присвячені праці великої кількості як іноземних (І. Ансоффа, П. Роуза, М. Портера, І. Рикової,

А. Буздаліна тощо), так і вітчизняних (О. Дзюблюка, С. Козьменка, І. Лютого, О. Мірошніченка, В. Міщенко, О. Солодкої, Л. Примостки та інших) вчених.

Постановка завдання. Метою наукового дослідження є розробка інтегрального показника щодо визначення конкурентоспроможності банків України. Завдання наукової роботи полягає в обґрунтуванні наукових підходів до формування інтегральної оцінки конкурентоспроможності банків, визначенні груп та складу індикаторів, використання яких у зведеному показнику буде сприяти визначенню конкурентних позицій банків на ринку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Більшість наукових праць, присвячених проблемам оцінки конкурентоспроможності банків, базуються на методиках оцінки фінансового стану комерційного банку, або на таких важливих характеристиках його діяльності, як стабільність і надійність. Дані мето-

дики розрізняються по джерелах одержання інформації, охоплення напрямків банківської діяльності й урахуванню її середовища, виду використовуваних показників, інструментарію побудови, технологіям розрахунку тощо.

Разом з тим розглянуті методики не повною мірою можуть бути використані для оцінки конкурентоспроможності комерційного банку, оскільки охоплюють окремі напрямки банківської діяльності, найчастіше фінансової, та містять набір показників, що не відповідають завданням оцінки загального рівня конкурентоспроможності комерційного банку. Тому, для досягнення цілей стратегічного управління процесами формування конкурентних переваг банків виникає необхідність розробки та використання спеціальних методик оцінки конкурентоспроможності комерційного банку. Особливості цих методик обумовлені як розходженням позицій з питань змісту самого поняття «конкурентоспроможність комерційних банків», так і вибором рівня й об'єкта дослідження й, відповідно, чинників, що обумовлюють конкурентоспроможність.

На наш погляд, з урахуванням того, що реалізація завдань конкурентних стратегій розвитку потребує об'єктивної оцінки конкурентоспроможності банку, необхідно використовувати узагальнений, комплексний показник, який дозволить використати велику кількість показників для оцінки конкуренції на банківському ринку та в результаті буде сприяти прийняттю найбільш оптимального управлінського рішення. Отже, сучасна система оцінки конкурентоспроможності комерційного банку повинна базуватися на інтегральних показниках, які визначаються сукупністю окремих індикаторів конкурентоспроможності.

Відповідно до трактування сутності конкурентоспроможності комерційного банку як інтегральної характеристики його діяльності, методика оцінки конкурентоспроможності банку передбачає використання інтегрального індикатора, що може бути представлений як композиція системи окремих критеріїв.

Інтегральний індикатор, на відміну від окремих показників, дозволяє одержати комплексне уявлення про конкурентоспроможність банку. У той же час необхідно відмітити, що використання окремих показників сприяє виявленню як переважних, так і критичних позицій банку по окремих напрямках його діяльності, тому їх використання теж необхідно для формування методів стратегічного управління підвищенням конкурентоспроможності банку.

Відповідно до результатів порівняльного аналізу різних методик оцінки конкурентоспроможності банку таких авторів, як А. Захар'ян [1, с. 16-17], В. Краюшкін [2, с. 304], І. Рикова [3, с. 65], а також з урахуванням вимог та обмежень щодо можливих до використання показників у дослідженні були визначені наступні групи показників, що характеризують основні критерії конкурентоспроможності банків:

- абсолютні показники діяльності банку – загальна величина активів, що приносять дохід; величина зобов'язань; величина власного капіталу; кошти юридичних осіб; величина депозитів домогосподарств; величина коштів банків; кредитного портфеля; загальний розмір простроченої заборгованості за позиками; прибутку банку;

- відносні показники ефективності діяльності банку – показник надійності банку; показник якості активів; показник якості кредитного портфелю; рентабельність активів банку; рентабельність капіталу банку; рівень достатності капіталу банку; коефіцієнт клієнтської бази банку;

- показники, що оцінюють позиції банку на ринку банківських послуг – питома вага позичок банку в загальному обсязі кредитної заборгованості в регіоні; доля активів банку у ВРП регіону; рівень концентрації; рівень доходності операцій банку; показник вартості послуг; коефіцієнт відносної капіталомісткості банку;

- коефіцієнти ризику – ризик незбалансованої стійкості банку; коефіцієнт кредитного ризику банку; коефіцієнт процентного ризику банку.

Вплив цих чотирьох груп показників на загальний рівень конкурентоспроможності комерційного банку умовно можна представити у вигляді функції чотирьох груп змінних:

$$K = f(\{A_i, i = 1, \dots, n\}, \{O_j, j = 1, \dots, m\}, \{P_k, k = 1, \dots, l\}, \{R_u, U = 1, \dots, t\}), \quad (1)$$

де K – показник інтегральної конкурентоспроможності комерційного банку;

A_i – i -й абсолютний показник діяльності банку; n – кількість абсолютних показників; O_j – j -й відносний показник ефективності діяльності банку; m – кількість відносних показників ефективності діяльності банку; P_k – k -й показник, що оцінює позиції банку на ринку банківських послуг; k – кількість одиничних показників, що оцінюють позиції банку на ринку банківських послуг; R_u – u -й одиничний коефіцієнт ризику; t – кількість показників ризику.

Для однозначного порівняння між собою кожен з показників x_j має бути нормованим (уніфікованим), тобто приведеним до інтервалу $0 \leq \bar{x}_j \leq 1$, причому $\bar{x}_j=1$ відповідає найкращим (оптимальним) значенням цього показника, а $\bar{x}_j=0$ – найгіршим (неприпустимим) його значенням, де $\bar{x}_j$ – нормоване значення. Це значення будемо називати індикатором первинного показника $\bar{x}_j$ [5, с. 18].

Після нормалізації значень кожного з заданої системи первинних показників інтегральний індекс цієї системи обчислюється як сума нормалізованих величин з певними ваговими коефіцієнтами (однаковими або ні):

$$I = \sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^m k_j \bar{x}_{ij}, \quad (2)$$

де k_j – вагові коефіцієнти, що визначають ступінь внеску j -го показника в інтегральний індекс i -го періоду, $\bar{x}_{ij}$ – нормалізовані значення показників $\bar{x}_{ij}$.

Зазначений інтегральний показник I дорівнює «1» тоді, коли всі $\bar{x}_{ij}$ набувають «найкращих», або оптимальних, значень, та «0», якщо всі показники «найгірші».

Для спрощення аналізу далі будемо вважати, що всі показники мають однакову вагу, тоді

$$k_j = 1/m. \quad (3)$$

При цьому серед усіх значень статистичних даних про змінювання в часі заданого показника знаходять мінімальне x_{min} та максимальне x_{max} значення, а далі виконують нормування за формулою:

$$\bar{x}_i = \frac{x_i - x_{min}}{x_{max} - x_{min}}, \quad i = \overline{1, n}, \quad (4)$$

де n – обсяг статистичних даних (довжина вибірки), або число точок часового ряду.

При цьому $\bar{x}_i=0$, коли $x_i = x_{min}$, та $\bar{x}_i=1$, коли $x_i = x_{max}$.

Зазначимо, що таке нормування можна використовувати тоді, якщо збільшення показ-

Таблиця 1

Зведений інтегральний показник конкурентоспроможності регіональних банків Одеської області у 2010–2014 роках

Показники	Роки	Банки Одеської області				
		«Південний»	«Марфін-банк»	«Місто-Банк»	«Інвест-банк»	«Фінбанк»
Абсолютні показники діяльності банку	2010	0,305	0,157	0,088	0,041	0,064
	2011	0,314	0,16	0,099	0,008	0,082
	2012	0,32	0,129	0,082	0,008	0,082
	2013	0,32	0,078	0,074	0,044	0,078
	2014	0,32	0,069	0,086	0,046	0,038
Відносні показники ефективності діяльності банку	2010	0,125	0,105	0,087	0,201	0,093
	2011	0,09	0,081	0,048	0,262	0,088
	2012	0,085	0,067	0,169	0,251	0,12
	2013	0,131	0,096	0,182	0,196	0,018
	2014	0,11	0,104	0,213	0,184	0,046
Показники, що оцінюють позиції банку на ринку банківських послуг	2010	0,2	0,089	0,026	0	0,024
	2011	0,2	0,099	0,031	0	0,036
	2012	0,195	0,092	0,037	0	0,049
	2013	0,2	0,047	0,018	0	0,033
	2014	0,2	0,041	0,035	0	0,019
Коефіцієнти ризику	2010	0,046	0,016	0,056	0,019	0,06
	2011	0,074	0,04	0,04	0,04	0,093
	2012	0,104	0,093	0,053	0,09	0,04
	2013	0,08	0,077	0,016	0,084	0,05
	2014	0,104	0,096	0,031	0,082	0,071
Показник інтегральної конкурентоспроможності банку	2010	0,676	0,367	0,257	0,261	0,241
	2011	0,678	0,38	0,218	0,31	0,299
	2012	0,704	0,381	0,341	0,349	0,291
	2013	0,731	0,298	0,29	0,324	0,179
	2014	0,734	0,31	0,365	0,312	0,174

Розраховано автором за даними [5]

ника сприяє зростанню значення інтегрального індексу оцінки – такого типу показники називають стимуляторами [4, с. 18].

Якщо ж збільшення показника призводить до зменшення інтегрального показника, тобто він належить до показників, які називають дестимуляторами, і тоді нормування проводиться за формулою:

$$\bar{x}_i = \frac{x_{max} - x_i}{x_{max} - x_{min}}, i = \overline{1, n}, \quad (5)$$

При цьому $\bar{x}_i=0$, коли $x_i = x_{max}$, та $\bar{x}_i=1$, коли $x_i = x_{min}$.

У дослідженні здійснено порівняння конкурентоспроможності банків м. Одеси, локалізованих в одному регіоні, тобто функціонуючих в однакових умовах, що дозволяє при розрахунку інтегрального коефіцієнта не враховувати фактори зовнішнього середовища. Вищевказані показники розраховані за даними наступних банків Одеської області: ПАТ «КБ Південний», ПАТ «Марфінбанк», ПАТ «Інвестбанк», ПАТ «Місто-Банк» і ПАТ «Фінбанк» за 2010 – 2014 роки.

Зведена оцінка складових розрахунку конкурентоспроможності комерційних банків м. Одеси за запропонованою методикою, а також розрахунок інтегрального показника конкурентоспроможності представлені в таблиці 1.

З даних наведеної таблиці видно, що інтегральний показник конкурентоспроможності банку формується з рівно вагових абсолютних і відносних показників, а також його позицій на ринку з урахуванням ризикованості діяльності. Враховуючи, що значення інтегрального показника конкурентоспроможності повинно досягати до 1, проведені розрахунки по банках м. Одеси свідчать про те, що найкращі пози-

ції по більшості періодів, що аналізуються, у ПАТ «Південний»: по абсолютним показникам діяльності банку вони складають 0,32, по показникам, що оцінюють позиції банку на ринку банківських послуг 0,2, а показник інтегральної конкурентоспроможності банку досягає 0,734. Інші банки, що аналізуються, мають значно нижчий рівень інтегрального показника. Найгірше значення досліджуваного показника за останні 2 роки у ПАТ «Фінбанк» – 0,17, яке пов'язане із погіршенням майже усіх показників конкурентоспроможності.

Зазначимо, що за 2010-2014рр. значення інтегрального показника конкурентоспроможності банків Одеської області змінювалось в залежності від зовнішніх та внутрішніх умов функціонування банківської системи України, які значно погіршилися протягом 2015 р., про що свідчать статистичні дані НБУ.

З урахуванням проведених розрахунків, вважаємо за доцільне для здійснення ранжирування використати запропоновану В. Краюшкіним [2, с. 306] шкалу обмежень по рівню конкурентоспроможності комерційного банку (табл. 2).

За даними, наведеними в таблиці 2, стан конкурентоспроможності банку можна віднести до типів від критичної до високої в залежності від значення розрахованого для даного банку інтегрального показника.

Так, за наведеною шкалою, рівень конкурентоспроможності банку «Південний» можна вважати за середній, «Фінбанку» – за критичний, що підтвердилось у 2015 р., інші банки Одеської області мають низький рівень конкурентоспроможності.

Ранжирування регіональних банків на засадах наведеної вище шкали наведено в таблиці 3.

Таблиця 2

Характеристика конкурентних переваг позицій банку в відповідності з інтегральним показником конкурентоспроможності [2, с. 306]

Тип	Значення ІПК	Характеристика
Критична	0 – 0,3	У банку низькі показники ефективності діяльності, недостатня ресурсна база, високий ризик операцій при низькій доходності
Низька	0,3 – 0,6	Банк забезпечує виконання основних нормативних показників діяльності, але має обмежену ресурсну базу, що викликає низьку питому вагу обсягу банківських послуг на ринку та низьку диверсифікацію клієнтської бази
Середня	0,6 – 0,85	Банк має достатню ресурсну базу і високу диверсифікацію клієнтської бази, але при цьому існує низька ефективність розміщення залучених коштів, що обмежує розмір частки банку на ринку
Висока	0,85 – 1	У банку висока ефективність діяльності, достатній обсяг ресурсної бази, щоб забезпечити усі потреби клієнтів що дає змогу завоювати значний обсяг ринку банківських послуг

ІПК – інтегральний показник конкурентоспроможності

Таблиця 3
**Результати типології регіональних банків
 Одеської області за рівнем
 їхньої конкурентоспроможності**

Банк	2010	2011	2012	2013	2014
Банк «Південний»	С*	С*	С*	С*	С*
Марфінбанк	Н**	Н**	Н**	Н**	Н**
Місто-Банк	К***	К***	Н**	Н**	Н**
Інвестбанк	К***	Н**	Н**	Н**	Н**
Фінбанк	К***	К***	К***	К***	К***

*Середня; **Низька; ***Критична

Проведений аналіз свідчить про таке: регіональні банки мають низький запас кредитних ресурсів для задоволення потреб усіх груп можливих клієнтів, тому їм досить складно здійснювати конкурентну боротьбу з банками першої групи, які здійснюють свою діяльність на території Одеської області.

Саме з цим пов'язане те, що найбільш великі банки Одеського регіону не змогли піднятися вище за середній рівень конкурентоспроможності.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Таким чином, на підставі проведеного дослідження можна зробити висновок про низьку конкурентоспроможність досліджуваних банків м. Одеси, що, у свою чергу, вимагає розробки методів стратегічного управління по нарощуванню конкурентних позицій банків. Отже, запропонований інтегральний показник конкурентоспроможності банків є дієвим інструментом комплексного аналізу конкурентних позицій банку, тому є важливим елементом процесу формування конкурентної стратегії. А для посилення конкурентоспроможності банків Одещини, на наш погляд, необхідно розробляти та впроваджувати інноваційні продукти, які будуть сприяти формуванню конкурентних переваг на засадах ефективної інноваційної стратегії.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Захарьян А.Г. Экспертная оценка комплексной устойчивости коммерческого банка [Текст] / А.Г. Захарьян // Финансовые исследования. – 2004. – № 9. – С. 14-19.
2. Краюшкин В.С. Разработка методики интегральной оценки конкурентоспособности коммерческого банка [Текст] / В.С. Краюшкин, Н.Н. Куницына // Мир науки, культуры, образования. – 2013. – № 2. – С. 303-306.
3. Рыкова И.Н. Электоральные факторы, определяющие конкурентоспособность банковских услуг [Текст] / И.Н. Рыкова, А.А. Чернышев // Финансы и кредит. – 2003. – № 20. – С. 63-69.
4. Волощук Р.В. Підходи до нормування економічних показників. Індуктивне моделювання складних систем : зб. наук. пр. – К. : МННЦ ІТС НАН та МОН України, 2009. – Вип. 1. – С. 17-25.
5. Офіційний сайт НБУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua>.
6. Буздалин А.В. Рейтинги значимости банков [Электронный ресурс] / А.В. Буздалин. – Режим доступа : <http://www.bankclub.ru/library.htm?id=:1>.
7. Никонова И.А. Стратегия и стоимость коммерческого банка [Текст] / И.А. Никонова, Р.Н. Шамгунов. – М. : Альпина Бизнес Букс, 2004. – 304 с.

Лeverидж-лізинг як механізм довгострокового фінансування інвестиційних потреб підприємств

Татарінов В.В.

кандидат економічних наук, доцент,
завідувач кафедри маркетингу, економіки,
економічної кібернетики і соціальної роботи
Кременчуцького інституту

Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля

Гноєвий В.Г.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансів, обліку і аудиту
Кременчуцького інституту

Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля

У статті розглянуті особливості застосування моделі лeverидж-лізингу для вирішення проблеми довгострокового фінансування потреб підприємств у капітальних інвестиціях. Відзначена доцільність впровадження лeverидж-лізингу у практику вітчизняних банків з метою розширення переліку реально діючих фінансових продуктів.

Ключові слова: лізинг, лeverидж-лізинг, інвестиційна діяльність, фінансування, кредитування.

Tatarinov V.V., Gnoyevyi V.G. LEVERAGE-LEASING AS A LONG TERM MECHANISM OF ENTERPRISES INVESTMENT NEEDS

В статье рассмотрены особенности применения модели лeverидж-лизинга для решения проблемы долгосрочного финансирования потребностей предприятий в капитальных инвестициях. Отмечена целесообразность внедрения лeverидж-лизинга в практику отечественных банков с целью расширения перечня реально действующих финансовых продуктов.

Ключевые слова: лизинг, лeverидж-лизинг, инвестиционная деятельность, финансирование, кредитование.

Tatarinov V.V., Gnoyevyi V.G. LEVERAGE-LEASING AS A LONG TERM MECHANISM OF ENTERPRISES INVESTMENT NEEDS

The article presents application features of the leverage leasing's models in solutions of problems of the long-term financing of capital investment of enterprises. Feasibility of implementation of the leverage leasing in the practice of local banks with a view of the growth of the in place list financial products is identified.

Keywords: leasing, leverage leasing, investment banking, financing, credit financing.

Постановка проблеми. Недостатність фінансових ресурсів у суб'єктів господарювання, дефіцит власних коштів для фінансування капіталовкладень, майже нульовий обсяг інвестиційного кредитування, відсутність реальних гарантій повернення кредитів чи ліквідної застави для позикодавців обумовлюють необхідність застосування позичальниками нових схем залучення коштів. Однією з таких схем фінансування є використання такого виду лізингу як лeverидж-лізинг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Відчутний внесок у дослідження теоретико-методологічних аспектів формування та розвитку українського ринку фінансових послуг здійснили такі вітчизняні фахівці як О.Д. Вовчак, Н.М. Внукова, О.В. Дзюблюк, М.І. Диба, Т.В. Майорова, В.І. Міщенко, А.М. Мороз,

Л.О. Примостка, Н.С. Рязанова, Г.Т. Сенькович, Т.С. Смовженко, Л.Я. Снігір, В.М. Федосов, В.І. Фрідель.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. На нашу думку, вітчизняними вченими недостатньо розглянуті можливості і напрями впровадження успішного зарубіжного досвіду використання лізингу, вивчення інноваційних видів лізингу та створення нових способів застосування уже відомих форм ведення лізингового бізнесу, зокрема, лeverидж-лізингу. Розв'язання зазначених питань потребує дослідження організації процесу лeverидж-лізингу та визначення можливостей його застосування вітчизняними суб'єктами господарювання.

Мета статті полягає у визначенні особливостей впровадження у практику вітчизняного

підприємництва механізму леверидж-лізингу в умовах економіки з незначним обсягом довгострокових фінансових ресурсів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зростання масштабів лізингової діяльності підвищує інтенсивність розвитку підприємництва, що є важливим для всіх секторів економіки України. Лізинг, як форма фінансування інвестиційних потреб вітчизняних підприємств, є найбільш реальною альтернативою традиційному банківському кредитуванню в умовах економічної кризи.

Леверидж-лізинг є одним з найбільш складних та, водночас, поширених видів лізингу в країнах з розвинутим ринком лізингових послуг (частка левериджу в загальних обсягах лізингових операцій становить в середньому 30%).

Леверидж-лізинг має значні перспективи свого розвитку в Україні, оскільки дозволяє лізинговим компаніям залучати грошові ресурси банківського сектора з метою фінансування реальної економіки. Найбільші вітчизняні лізингові компанії є дочірніми компаніями банків, а для таких компаній схеми леверидж-лізинг є ще більш актуальними.

Специфічною особливістю леверидж-лізингу є те, що в угоді беруть участь велика кількість сторін, в тому числі: більше одного акціонера, включаючи лізингодавця; більше одного кредитора; один і більше продавців, тобто як мінімум п'ять учасників.

Група співінвесторів проекту з боку лізингодавця – акціонери спеціально створеної керуючої компанії, яка стає лізингодавцем і укладає безпосередньо договір лізингу. Ці учасники здійснюють фінансування лише частини коштів, необхідних для покупки об'єкту лізингу. Вони використовують тільки обмежену суму власних коштів, як правило, 20% від початкової вартості майна. Гроші залучаються за допомогою випуску акцій і поширення їх серед акціонерів. Більша частина необхідних для придбання майна коштів, що залишилася (80%), залучається іншою групою кредиторів угоди, якими, як правило, виступають банки. Складається співвідношення, в якому леверидж дорівнює 4 до 1.

В угодах леверидж-лізингу через велику кількість учасників задіяні два повірених. Один з них здійснює координацію дій і відображає інтереси банків.

У свою чергу повірений лізингодавець здійснює управління спільними діями іншої групи учасників, якими можуть бути інші лізингові компанії. Це керуюча компанія. Вона діє в

ролі лізингодавця, укладає договір лізингу, договори купівлі-продажу майна, призначеного для передачі в лізинг, кредитний договір, може укладати договір страхування. Керуюча компанія розподіляє прибуток від лізингового проекту між акціонерами. Зазначимо, що в реальних умовах лізингова компанія здебільшого самостійно фінансує початковий капітал, тобто відсутня потреба в додаткових учасниках власного капіталу.

Як видно, описана схема має багато спільного з проектним фінансуванням. Причому, як відзначає В.І. Фрідель, леверидж-лізинг може бути лише фінансовим лізингом, тобто не оперативним. Оскільки при оперативному лізингу зазвичай передають майно, яке вже є у власності лізингової компанії, лізингодавець є відповідальним перед лізингоодержувачем щодо предмета лізингу впродовж всього терміну оперативного лізингу, сервісне обслуговування також здійснює лізингодавець. Такі критерії не відповідають економічним основам леверидж-лізингу, тому він відноситься до фінансового, де всі умови підпадають під потреби левериджу [2].

Отже, лізингодавець, будучи номінальним власником лізингового майна, надає тільки четверту або п'яту частину від всього капіталу, необхідного для його придбання. Сума, що залишилася у вигляді кредиту приходить від інституційних інвесторів. При цьому, в залежності від ліквідності майна і кредитоспроможності лізингоодержувача визначається вартість запозичень без регресу.

Використання важеля для фінансування складного інвестиційного проекту надає лізингодавцю право при незначному участю його власних коштів в угоді застосовувати податкові та інші пільги і преференції, які поширюються відповідно до національного законодавства на учасників операцій фінансового лізингу, наприклад, застосування механізму прискореної амортизації. Таким чином, забезпечуючи тільки частину вартості орендованого обладнання, лізингодавець може запропонувати лізингоодержувачу значно нижчі ставки за лізингом, ніж при прямих орендних відносинах.

Таким чином, найбільш часто використовується модель леверидж-лізингу є комбінацією цілого ряду елементів: купівлі-продажу активу за рахунок власного капіталу лізингодавця і засобів, отриманих в результаті безрегресійного синдикуваного кредитування (без права звернення стягнення на майно боржника); укладення лізингового контракту; поступки

дебіторської заборгованості на лізингові платежі в рахунок погашення заборгованості по тілу кредиту та відсотками; зміни особи в зобов'язанні і ін.

Зазначимо, що модель леверидж-лізингу не слід протиставляти іншим фінансовим продуктам. Вона формує додатковий канал залучення великомасштабних іноземних інвестицій, що вкрай важливо для України, як країни, в арсеналі якої значно менше, ніж у багатьох економічно розвинених країнах, реально діючих фінансових продуктів. За допомогою леверидж-лізингу можна збільшити лінійку інвестиційних фінансових продуктів, що сприяє розвитку конкуренції між джерелами фінансування та, відповідно, розширення можливостей реалізації інвестиційних проектів в найбільш вигідному для учасників економічному режимі.

Позначимо основні переваги використання моделі леверидж-лізингу для нашої країни.

По-перше, можливість застосування податкових пільг і преференцій при використанні моделі леверидж-лізингу (пільги з податку на майно і податку на прибуток).

По-друге, мотивацією для застосування моделі леверидж-лізингу стає можливість досягнення 15-18% економії в залежності від конкретики інвестиційних проектів у порівнянні з іншими схемами їх фінансування, наприклад, кредитом або міжнародними торговельними фінансуванням за участю агентств зі страхування фінансових ризиків експортно-імпортних операцій.

По-третє, наявність можливості вбудувати в інвестиційні проекти, які реалізуються за моделлю леверидж-лізингу, найбільш привабливі елементи інших моделей, наприклад, факторингу або форфейтингу. Зокрема, ці елементи можуть бути корисні для фінансування поповнення оборотних коштів, необхідних для учасників інвестиційного проекту.

По-четверте, використання в якості забезпечення в угодах леверидж-лізингу самого майна, що є предметом лізингу, а не міжнародних контрактів на поставку високоліквідних продуктів, перш за все, сировинних.

По-п'яте, структурування угоди в найбільш привабливому вигляді для кінцевого користувача з точки зору обсягу наданих йому послуг, що здійснюється лізингодавцем.

По-шосте, при використанні моделі леверидж-лізингу з урахуванням застосування механізму синдикації можна досягти більш високого рівня фінансового левериджу для кінцевого позичальника – лізингодержувача

в порівнянні з іншими схемами фінансування інвестиційного проекту.

Як показала практика економічних суб'єктів російського лізингового ринку, причинами обмеженого застосування операцій леверидж-лізингу можуть стати наступні: майно, яке передається в лізинг за формою левериджу, як правило, дороге і для фінансування його купівлі необхідне залучення великого обсягу коштів; формування акціонерного капіталу і емісія акцій також дорогий захід, оскільки внесок до статутного капіталу здійснюється за рахунок власних коштів підприємств, що залишилися після оподаткування прибутку. Крім того, необхідно враховувати і витрати, пов'язані з реєстрацією і випуском акцій; підвищені ризики акціонерів, пов'язані з можливим банкрутством підприємства (вимоги кредиторів задовольняються раніше, ніж вимоги акціонерів) [1].

Фінансування операцій леверидж-лізингу банками схоже, але не повністю, і з синдикованим (консорціумним) кредитуванням, яке, як показав зарубіжний досвід, є потужним довгим інвестиційним ресурсом і передбачає використання певної договірної конструкції між банками-учасниками.

Синдиковане кредитування дозволяє позичальникові, яким в моделі леверидж-лізингу виступає лізингодавець, і субпозичальнику, тобто лізингодержувачу, залучити кошти вітчизняних та зарубіжних кредиторів, співмірні з великомасштабним інвестиційним проектом та термінами його реалізації, оптимізувати сукупні транзакційні витрати; кредиторам – здійснити розподіл кредитних ризиків між кількома учасниками синдикату, а організатору залучення кредиту – збільшити дохід за рахунок комісій, що сплачуються при синдикованому кредитуванні.

До тих пір, поки українські банки не будуть достатньо активними в інвестиційному кредитуванні, доцільні їхні спільні проекти із зарубіжними банками, ресурси яких дешевше. У свою чергу, українські банки мають залучати в синдикат цікаві проекти. В результаті симбіозу агрегована для позичальника ставка може виявитися вище, ніж за кордоном, але менше, ніж на внутрішньому ринку.

Висновки. Економіка нашої країни гостро потребує довгострокових фінансових ресурсів, які зараз майже відсутні на кредитному ринку. Одним з перспективних варіантів вирішення цієї проблеми є застосування механізму леверидж-лізингу, який передбачає разом із залученням коштів зовнішніх інвес-

торів використання банківських кредитів для реалізації крупних інвестиційних проектів вітчизняних підприємств. Як показує досвід розвинених країн, державна підтримка такої моделі фінансування значно стимулює кре-

дитну активність банківської системи, забезпечує пріоритетний розвиток інвестиційного кредитування порівняно із споживчим та посилює конкурентні позиції української економіки у системі світового поділу праці.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Газман В.Д. Курс лекцій по финансовому лизингу: Учебник для вузов. – М. : ГУ ВШЭ, 2002. – 392 с.
2. Фридель В.І. Характеристика леверидж-лізингу: зарубіжний досвід та можливості застосування в Україні / В.І. Фридель // Формування ринкових відносин в Україні : Зб. наук. праць. – Вип. 10 (137). – К., 2012. – С. 51-58.

Напрями ефективного використання та стимулювання фінансового капіталу в інвестиційній діяльності

Турченяк О.В.

кандидат економічних наук,
Черкаська філія ПВНЗ «Європейський університет»

Автором статті запропоновано шляхи стимулювання ефективного використання фінансового капіталу в інвестиційній діяльності промислових підприємств, реалізація яких можлива при використанні напрямів як прямого, так і опосередкованого державного впливу у контексті покращення системи фінансового забезпечення інвестиційної діяльності. Визначено, що основними напрямками інвестиційної політики в Україні мають бути: послідовне зниження регуляторного тиску на інвесторів; зростання динаміки інвестування; зниження соціального напруження; скорочення фонду виробничого будівництва; залучення іноземних інвестицій та створення механізмів управління інвестиційною діяльністю.

Ключові слова: інвестиції, інвестиційна діяльність, фінансовий капітал, інвестиційна політика, інвестиційний фонд.

Turcheniak A.V. НАПРАВЛЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ И СТИМУЛИРОВАНИЯ ФИНАНСОВОГО КАПИТАЛА В ИНВЕСТИЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Автором статьи предложены пути стимулирования эффективного использования финансового капитала в инвестиционной деятельности промышленных предприятий, реализация которых возможна при использовании направлений как прямого, так и опосредованного государственного влияния в контексте улучшения системы финансового обеспечения инвестиционной деятельности. Определено, что основными направлениями инвестиционной политики в Украине должны быть: последовательное снижение регуляторного давления на инвесторов; рост динамики инвестирования; снижение социальной напряженности; сокращение фонда производственного строительства; привлечение иностранных инвестиций и создание механизмов управления инвестиционной деятельностью.

Ключевые слова: инвестиции, инвестиционная деятельность, финансовый капитал, инвестиционная политика, инвестиционный фонд.

Turcheniak O.V. DIRECTIONS OF THE EFFECTIVE USE AND PROMOTION OF FINANCIAL CAPITAL IN INVESTMENT ACTIVITIES

The author proposes ways to promote the effective use of financial capital in the investment activity of industrial enterprises, the implementation of which is possible when the directions of both direct and indirect state influence in the context of improving the system of financial provision of investment activities. It is defined that the main directions of investment policy in Ukraine should be: the progressive reduction of regulatory pressure on investors; the growth dynamics of investments; decrease of social tension; the reduced Fund industrial construction; attraction of foreign investments and the creation of mechanisms of management of investment activity.

Keywords: investments, investment activity, financial capital, investment policy, investment Fund.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Розвиток інвестиційної діяльності є для України пріоритетним завданням, вирішення якого вирішальним чином залежить від наявності внутрішніх і зовнішніх джерел фінансування інвестиційної діяльності, оскільки потребує залучення значних обсягів фінансового капіталу. Забезпечення належного фінансування інвестиційної діяльності одне з найголовніших завдань, що потребує першочергового вирішення. Характерною рисою сьогодення є погіршення фінансового стану більшості вітчизняних підприємств, зростання кількості збиткових підприємств, що зумовлено як об'єктивними так і

суб'єктивними причинами. Дефіцит фінансових ресурсів і обмежений доступ до кредитних коштів призвів значну кількість підприємств до банкрутства. Тому важливо охарактеризувати стратегії і визначити основні засоби, методи, принципи та напрямки державного регулювання інвестиційної діяльності в Україні з метою закладення підвалин економічного зростання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми інвестиційної діяльності, її ресурсного забезпечення, окремі аспекти реалізації інвестиційної політики досліджували вітчизняні науковці, такі як: Д. Ванькович, В. Геєць, Т. Клименко, М. Крупка, А. Кузнецова, М. Куль-

чицький, А. Лучка, Ю. Пасічник, М. Туріянська, І. Чуницька, О. Юркевич та ін. Проте недостатньо спроб окреслення напрямів стимулювання інвестиційної активності в розрізі фінансового потенціалу забезпечення її здійснення.

Метою статті є визначення шляхів стимулювання фінансового капіталу в інвестиційній діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Стратегічне управління формуванням капіталу вимагає здійснення вибору об'єктів інвестування, надаючи перевагу високоприбутковим активам і проектам, що пов'язано з прийняттям рішень в умовах підвищеного ризику. Відповідно для управління капіталом актуальності набувають завдання, традиційні для інвестиційного менеджменту, а саме: визначення обсягів ризикового капіталу для перерозподілу інвестованого капіталу, формування портфеля активів з мінімальним рівнем ризику, визначення критеріїв відбору об'єктів інвестування.

У стратегії інвестиційної діяльності важливу роль відіграють науково обґрунтоване визначення пріоритетних напрямів інвестування, їх відповідність державним інтересам, швидкого подолання економічної кризи і досягнення стабілізації та зростання народного господарства. Разом з цим інвестиційна політика має бути спрямована на усунення перешкод і запровадження стимулів для інвестування, захисту прав інвесторів.

Формування фінансового капіталу в інвестиційній діяльності завдання не з легких та має свої особливості. Високий рівень конкуренції на світовому ринку інвестицій в умовах поширення фінансової глобалізації вимагає побудови виваженої та дієвої системи інвестиційних стимулів, для чого необхідно:

- передбачити під час доопрацювання Податкового кодексу України податкові інвестиційні стимули, диференційовані залежно від типу й обсягів інвестицій, розмірів підприємств, регіону інвестування, цілі інвестицій, інноваційного рівня виробництва, кількості новостворених робочих місць;

- запровадити інструментарій оцінки довгострокової ефективності використання отриманих пільг, забезпечення цільового характеру їх використання та відповідальності отримувачів за порушення умов надання пільг тощо [1, с. 112-113].

Наявність значного розпорошеного інвестиційного ресурсу у вигляді особистих заощаджень обумовлює потребу посилення інвестиційної активності фізичних осіб. Це потребує:

- заохочення розвитку та розширення сфери діяльності інститутів спільного інвестування шляхом удосконалення нормативно-правової бази їхнього функціонування, проведення відповідної інформаційної політики щодо поінформованості потенційних інвесторів, поширення ефективних практик, оцінки надійності інвестиційних компаній тощо;

- організації випуску державних і муніципальних цінних паперів для продажу населенню з гарантованим рівнем доходності, надходження від яких спрямовуватимуться виключно на фінансування проектів розвитку;

- встановлення податкового кредиту для індивідуальних доходів громадян, укладених у цінні папери інститутів спільного інвестування та державні цінні папери.

Концептуальна схема шляхів стимулювання ефективного використання фінансового капіталу в інвестиційній діяльності представлена в рис. 1.

Пріоритетність завдань технологічної модернізації потребує доповнення інвестиційної політики спеціальними заходами для заохочення інноваційної діяльності економічних суб'єктів. Для цього необхідно:

- звільнити від оподаткування прибутки підприємств, спрямованих на впровадження інноваційних технологій у соціально значущих сферах (медична допомога, освіта, служби екстреної допомоги тощо);

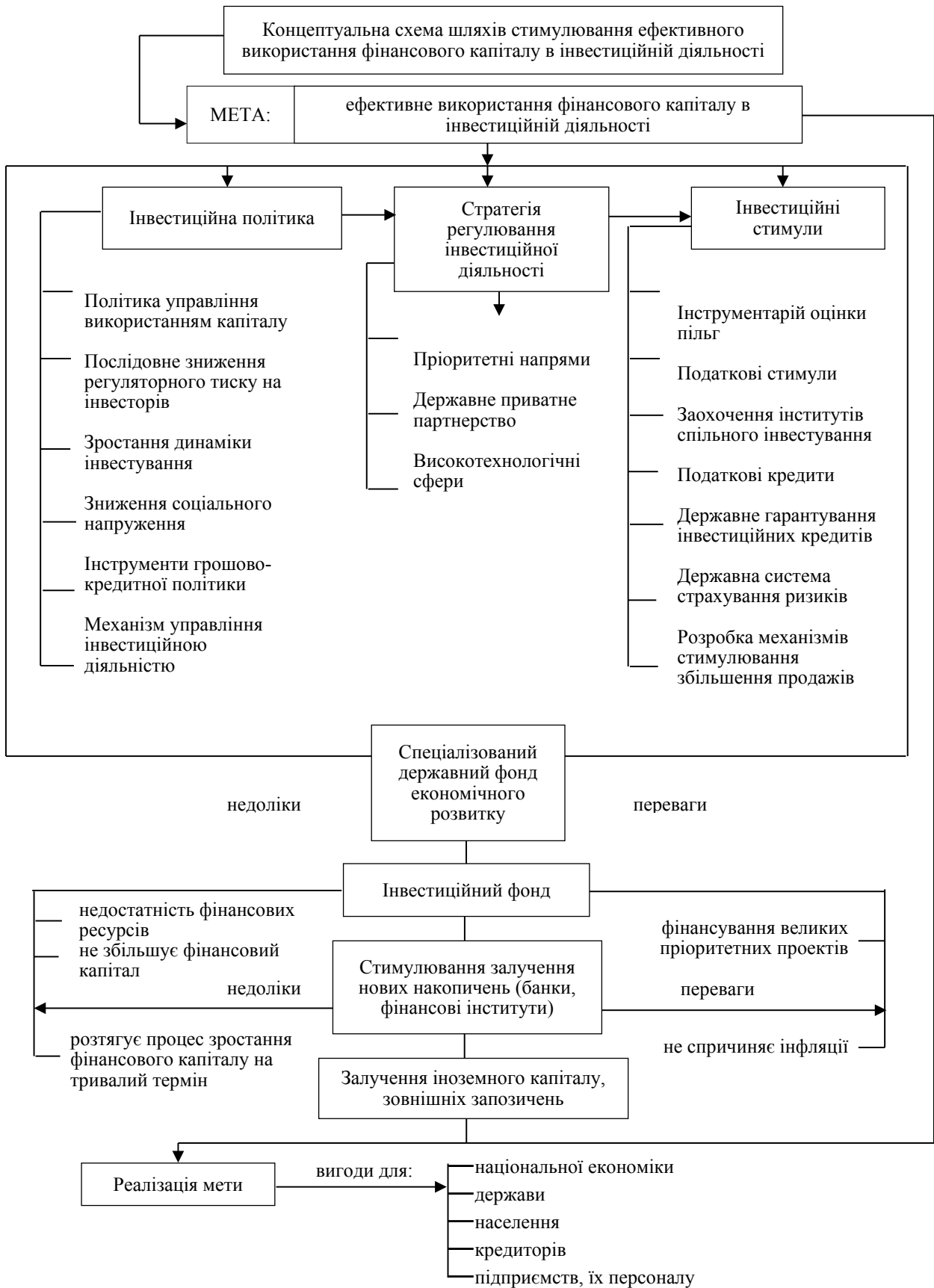
- впровадити механізм податкового та митного стимулювання учасників зовнішньоекономічної діяльності, операції яких сконцентровані у сегменті торгівлі та супроводу високо- та середньо-високотехнологічної промислової продукції, надання наукомістких і технологічно-орієнтованих послуг, імпорту обладнання, що не має вітчизняних аналогів за критеріями технологічності та ефективності;

- запровадити порядок створення інноваційних асоціацій як засобу концентрації виробничими підприємствами фінансових ресурсів та розподілу ризиків реалізації інноваційних проектів;

- запровадити часткове державне гарантування інвестиційних кредитів;

- впровадити механізм надання державних гарантій для малих підприємств, що залучають кредити в комерційних банків для реалізації інноваційних проектів;

- реалізувати програми здешевлення кредитів шляхом субсидування ставки відсотків у сільському господарстві та переробній промисловості для малих і середніх підприємств,

Рис. 1. Концептуальна схема шляхів стимулювання ефективного використання фінансового капіталу в інвестиційній діяльності

Джерело: розроблено автором

що зіткнулися з проблемою ліквідності внаслідок фінансово-економічної кризи та мали високий рівень платоспроможності до початку кризових явищ. При цьому можливим є диференціювання розмірів субсидій відповідно до терміну кредиту;

– розробити державну систему страхування ризиків інноваційної діяльності, зокрема спеціально створеною державною чи державно-приватною страховою компанією [2].

Держава спроможна ефективно впливати на інвестиційну динаміку як шляхом створення умов і правил діяльності, так і через збільшення обсягів державного інвестування, що водночас вимагає посилення його цільової спрямованості. Тривалий період країна перебуває в стані затяжної політичної та економічної кризи. В такій ситуації, на наш погляд, найбільш доречними будуть профілактичні заходи.

Для цього необхідно створити спеціалізований державний фонд економічного розвитку, фонд «Україна») на основі стерилізації частини коштів-трансфертів, які надходять у країну в результаті переказу грошей українськими трудовими мігрантами, які працюють за кордоном. За рахунок коштів цих фондів можна було б профінансувати великі пріоритетні проекти національного значення. Грошово-кредитна політика при цьому має бути стимулюючою, з певним розширенням пропозиції грошей.

Він може функціонувати як інвестиційний фонд (як правило, публічний, стандартний фонд з постійним чи змінним капіталом) або/і як суверенний фонд (як, наприклад, «Державний пенсійний фонд Норвегії»; Російський фонд благополуччя; китайський «China investment corporation»; канадський «Albertas heritage foundation» чи «Publik investment Fund»; французький «Strategic infestment Fund»; австралійський «Future Fund»; чилійський «Social and Economic Stabilization Fund», єврейський, мексиканський фонди та ін.). У деяких проектах загальнодержавного значення Кабінет Міністрів може брати безпосередню участь, допомагати в емісії цінних паперів та облігацій, гарантувати (повністю або частково) дохідність вкладів [3].

Розвивати державно-приватне партнерство в підтримці інвестиційної та інноваційної діяльності шляхом запровадження механізмів пайового фінансування (за участю приватних іноземних і українських фінансово-кредитних інститутів) великих інвестиційно-інноваційних проектів, державного інвестування акціонер-

ного капіталу інвестиційних фондів, що здійснюють пріоритетне фінансування розвитку інноваційних галузей та проектів, створення стимулів для залучення приватного капіталу до інвестування в проекти розвитку локальної інфраструктури.

Використання інвестиційного потенціалу фінансової системи вимагатиме:

– розробки механізмів стимулювання збільшення кредитування реального сектору економіки, зокрема шляхом гарантування доступу національного товаровиробника до кредитних ресурсів для завершення програм модернізації виробництва або розрахунків із кредиторами (для цього можуть виділятися довгострокові державні кредити підприємствам пріоритетних галузей промисловості, здійснюватися пріоритетне рефінансування банківської системи під програми кредитування реального сектору економіки);

– державного сприяння пролонгації боргових зобов'язань і реструктуризації боргу для українських підприємств з високим рівнем надійності;

– впровадження заходів щодо стимулювання кредитування інвестиційних планів корпоративного сектору української економіки шляхом компенсації відсотків за середньо- і довгостроковими кредитами, залученими з комерційних банків, зменшення ставки резервування під видачу подібних кредитів, розширення кредитної підтримки інвестиційної діяльності галузей промисловості за рахунок фінансових ресурсів державних банків, створення спеціалізованого банку з метою інвестиційного кредитування наукоємних галузей [4].

Відтак на сучасному етапі національна економіка потребує концентрації інвестиційних ресурсів на стратегічно важливих напрямках, що вимагає переходу до цілеспрямованої інвестиційної політики, що сприяла б зміцненню процесів генерування інвестиційних ресурсів в Україні, впорядкуванню їх використання, збільшенню частки інвестиційного спрямування доходів.

Доцільно розробити «інвестиційний паспорт» окремого економічного суб'єкта за наступним алгоритмом

1. Загальна характеристика виробництва: характер технології; наявність сучасного устаткування, у тому числі іноземного; екологічна шкідливість виробництва; складське господарство; наявність власного транспорту; географічне розміщення; наближеність до транспортних комунікацій.

2. Характеристика технічної бази: технології; вартість основних фондів; коефіцієнт зношення.

3. Номенклатура продукції, що випускається: обсяг виробництва; експорт; імпорт сировини та матеріалів; зв'язки з іншими підприємствами; постачальники та споживачі; оцінювання стабільності збуту (попиту).

4. Виробнича потужність, можливість нарощування виробництва.

5. Місце підприємства в галузі, на ринку; рівень його монопольності.

6. Характеристика дирекції; схеми управління; чисельність персоналу, його структура, заробітна плата.

7. Статутний фонд; власники підприємства; номінальна і ринкова ціна акції, розподіл пакета акцій.

8. Структура витрат на виробництво, у тому числі за основними видами продукції, їх рентабельність.

9. Обсяг прибутку та його використання за звітний період.

10. Фінанси підприємства (склад дебіторської та кредиторської заборгованості; її аналіз за часом виникнення та характеристикою боржників; показники фінансової стабільності та ліквідності; аналіз платоспроможності; оцінювання прибутковості).

11. Загальний висновок.

Інвестиційна діяльність як у державі, так і в її регіонах є одним з основних напрямків розширення та відтворення основних фондів і виробничих потужностей господарства на базі науково-технічного прогресу, що уможливорює регулювання розвитку економіки, істотне підвищення її ефективності, а також на цій основі вирішення соціальних проблем (будівництво житла, об'єктів соціально-побутового призначення, комунального господарства тощо).

Однією з проблем в інвестиційній сфері України та її регіонів є недостатність фінансових ресурсів і незначні можливості їх залучення. Так, за рахунок державного та місцевих бюджетів за дев'ять місяців 2014 р. освоєно лише 8,7 % інвестицій в основний капітал. Головним же джерелом фінансування інвестицій в основний капітал, як і раніше, залишаються власні кошти підприємств та організацій (за їхній рахунок освоєно 59,0 % капіталовкладень). Через нерідко непродуману фінансову політику в регіонах практично втрачено кошти приватних та інституційних інвесторів: ні домогосподарства, ні вітчизняні, ні іноземні інвестори – юридичні особи не поспішають вкладати свої кошти в реальну економіку

Для інвестицій потрібна система генерації «довгих» грошей: інвестиційні фонди, страхування, пенсійні фонди. На жаль, в Україні розвиток цих інститутів фінансового посередництва відбувається не зовсім правильно. Наприклад, понад 50% активів українських недержавних пенсійних фондів (НПФ) розміщено як депозити комерційних банків, через це Фонд перетворює «довгі» гроші знову в «короткі». Таку ситуацію потрібно виправити. Наприклад, депозити НПФ у банках мають бути суворо обмеженими (не більше 10% активів) і вкладатися лише з урахуванням вимог диверсифікації активів фінансових посередників.

Упровадження ринкових реформ потребує значної фінансової підтримки з боку держави, але її внутрішні джерела дуже обмежені і використовуються переважно для підтримки життєво важливих сфер економіки, тому велика увага приділяється пошуку додаткових джерел фінансування, розвитку народного господарства, серед яких велике значення відіграють іноземні інвестиції.

Політика управління формуванням та використанням капіталу в процесі фінансового інвестування являє собою складову загальної політики використання капіталу в інвестиційному процесі з метою забезпечення відбору найбільш ефективних фінансових інструментів вкладення капіталу [5].

Активізація інвестиційної політики Кабінету Міністрів не передбачає обов'язкового збільшення бюджетного фінансування інвестицій, прямого стимулювання пропозиції з боку уряду. Це, передусім, регулювання інвестиційних потоків, перехід від політики переважного стимулювання попиту до політики стимулювання пропозиції, координація інвестицій.

Можна виділити наступні етапи формування політики управління використанням капіталу в процесі фінансового інвестування:

По-перше, аналіз стану фінансового інвестування за попередні періоди. На цьому етапі аналізуються послідовно: а) обсяг інвестування капіталу в фінансові активи, темпи його динаміки за останні роки та питома вага фінансових інвестицій в активах підприємства б) склад конкретних фінансових інструментів, їх обсяг та динаміка в) рівень доходності окремих фінансових інструментів та фінансових інвестицій в сукупності.

Другим етапом є визначення обсягів та форм фінансового інвестування на майбутні періоди. На цьому етапі визначають стратегічні цілі фінансового інвестування (поточна

прибутковість, стратегічні напрями диверсифікації, тощо) відповідно до наявності тимчасово вільних коштів та ймовірних оцінок майбутньої доходності та ризиків фінансових інструментів

На третьому етапі відбувається формування портфелю фінансових інвестицій. Портфель фінансових інвестицій повинен бути оцінений за такими критеріями: відповідність цільового призначення і типу портфеля фінансових інвестицій стратегічним цілям підприємства, диверсифікація фінансових інструментів портфеля інвестицій як засіб зменшення ризику.

Основними напрямками інвестиційної політики в Україні мають бути:

- послідовне зниження регуляторного тиску на інвесторів і відсутність диверсифікованих джерел інвестицій, нерівномірність їх розподілу між регіонами;

- зростання динаміки інвестування не лише в галузі зі швидким обігом капіталу, а й у високотехнологічні або стратегічно важливі для держави сфери;

- зниження соціального напруження, досягнення остаточного підходу у виділенні коштів на потреби соціальної сфери;

- скорочення фонду виробничого будівництва за рахунок державних коштів і формування надійних інвестиційних джерел, передусім з власних коштів підприємств;

- залучення іноземних інвестицій, отримання іноземних кредитів, створення спільних підприємств з іноземним капіталом за такими напрямками, як розвиток переробної промисловості, агропромислового комплексу;

- створення ефективних форм і механізмів управління інвестиційною діяльністю.

Висновки. Основними інструментами грошово-кредитної політики щодо регулювання інвестиційної діяльності є:

- встановлення нормативів обов'язкових резервів, які зобов'язані створювати банки для покриття ризиків, тим самим сприяючи активному використанню коштів для кредитування та інвестування;

- операції на відкритому ринку з державними цінними паперами;

- політика облікової ставки НБУ, за якою він продає кредитні ресурси банкам, збільшуючи або зменшуючи обсяги кредитних джерел для фінансування інвестицій

Одним із напрямів підвищення ефективності державної інвестиційної політики є наступні дії:

1. Створити інвестиційний фонд (фонди) для мобілізації заощаджень громадян (проживаючих як в Україні, так і за кордоном), господарюючих суб'єктів, фінансових та нефінансових корпорацій, коштів недержавних пенсійних фондів та страхових компаній, частини грошових переказів трудових мігрантів, зарубіжних інвесторів. Як варіант можна розглядати створення інвестиційного банку. За першою ж вимогою учасників цих фондів акції та облігації підлягають зворотному викупу без будь-яких обмежень. Водночас держава може гарантувати отримання мінімальних виплат (доходів, дивідендів) інвесторам. Держава також може як безпосередній інвестор брати участь у деяких проектах. Принцип роботи інвестиційного фонду – «пай у обмін на інвестиції» – створить суттєве конкурентне середовище в системі фінансування посередництва, знизить ставки на кредити банків.

2. Поширити практику випуску первинних публічних облігацій реалізувати які можна через інвестиційний фонд

3. Широко застосовувати інструментарій – партнерство держави з приватними суб'єктами економіки

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кузнєцова А. Я. Фінансові механізми стимулювання інвестиційно-інноваційної діяльності : монографія / А. Я. Кузнєцова / Національний банк України ; Львівський банківський ін-т. – Львів : ЛБІ НБУ, 2004. – 280 с.
2. Юркевич О. М. Інноваційне спрямування інвестиційного потенціалу фінансових інститутів / О. М. Юркевич // Фінанси України. – 2010. – № 10. – С. 81–87.
3. Ванькович Д. В. Проблеми фінансового забезпечення інвестиційної діяльності в Україні / Д. В. Ванькович, Н. Б. Демчишак, М. І. Кульчицький // Світ фінансів. – 2012. – Вип. 1. – С. 39–44.
4. Демчишак Н. Б. Прогнозування фінансового потенціалу інвестиційної діяльності в економіці України / Н. Б. Демчишак // Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України : зб. наук.-техн. праць. – Львів : РВВ НЛТУ України, 2011. – Вип. 21.12. – С. 167–171.
5. Крупка М. І. Аналіз формування і використання фінансового потенціалу інвестиційної діяльності в Україні / М. І. Крупка, Н. Б. Демчишак // Фінанси України. – 2012. – № 2. – С. 26–37.

Структура та складові елементи системи фінансово-економічної безпеки банківських установ

Шпильовий Б.В.

викладач кафедри економіки, фінансів, обліку і аудиту
Черкаської філії ПВНЗ «Європейський університет»

Автором розкрито сутність фінансово-економічної безпеки комерційних банків, досліджено сучасні підходи до трактування поняття «система фінансово-економічної безпеки банківських установ», вивчено основні складові системи фінансово-економічної безпеки банківської установи, систематизовано типові способи, інструменти та категорії осіб, які здійснюють злочини у банківській сфері, розглянуто основні принципи, на яких ґрунтується побудова системи фінансово-економічної безпеки банківської установи, запропоновано обов'язкові елементи, які повинна включати в себе система фінансово-економічної безпеки банківської установи, а саме: об'єкти та суб'єкти фінансово-економічної безпеки банку, підсистеми фінансово-економічної безпеки, принципи, механізм управління економічною безпекою банку.

Ключові слова: банківська установа, система економічної безпеки, структура системи економічної безпеки, складові системи економічної безпеки, елементи системи економічної безпеки.

Шпилевой Б.В. СТРУКТУРА И СОСТАВНЫЕ ЭЛЕМЕНТЫ СИСТЕМЫ ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ БАНКОВСКИХ УЧРЕЖДЕНИЙ

Автором раскрыта сущность финансово-экономической безопасности коммерческих банков, исследованы современные подходы к трактовке понятия «система финансово-экономической безопасности банковских учреждений», изучены основные составляющие системы финансово-экономической безопасности банковского учреждения, систематизированы типичные способы, инструменты и категории лиц, которые совершают преступления в банковской сфере, рассмотрены основные принципы, на которых основывается построение системы финансово-экономической безопасности банковского учреждения, предложены обязательные элементы, которые должна включать в себя система финансово-экономической безопасности банковского учреждения, а именно: объекты и субъекты финансово-экономической безопасности банка, подсистемы финансово-экономической безопасности, принципы, механизм управления экономической безопасностью банка.

Ключевые слова: банковское учреждение, система экономической безопасности, структура экономической безопасности, составляющие системы экономической безопасности, элементы системы экономической безопасности.

Shpylovyi B.V. THE STRUCTURE AND COMPONENTS OF THE SYSTEM OF FINANCIAL AND ECONOMIC SECURITY OF BANKING INSTITUTIONS

The author reveals the essence of financial and economic security of commercial banks, investigated modern approaches to the interpretation of the concept "system of economic and financial security of banking institutions", the basic components of the system of financial and economic safety of a banking institution, the typical systematic methods, tools and categories of persons who commit crimes in the banking sector, the basic principles on which is based the construction of a system of financial and economic security of the banking agencies proposed mandatory elements, which should include a system of financial-economic security of the banking institution, namely: objects and subjects of financial and economic security of the Bank, the financial subsystems of economic security, the principles, the mechanism of management of economic safety of Bank.

Keywords: banking institution, the system of economic security, the structure of the economic security components of the system of economic security components of the system of economic security.

Постановка проблеми. Необхідність постійного дотримання економічної безпеки обумовлена наявним для кожного суб'єкта господарювання завданням забезпечення стабільності функціонування та досягнення поставлених цілей. Останнім часом фінансово-економічна безпека викликає все більшу зацікавленість при реалізації принципово нових підходів до управління. При розгляді фінансово-економічної безпеки будь-якої економіч-

ної системи будь-якого рівня необхідно виходити з її здатності протистояти небезпекам і загрозам для досягнення поставлених цілей. А це неможливо без формування відповідної системи фінансово-економічної безпеки.

Слід зазначити, що в умовах глобалізації фінансово-економічна безпека банківських установ стає не лише національною, а й міжнародною проблемою. Для надання допомоги у боротьбі з економічною злочинністю

керівники служб безпеки, що представляють найбільші світові банки і банківські групи, об'єднали зусилля під егідою Міжнародної асоціації з питань безпеки в банківській справі, завдання якої – сприяти обміну інформацією між її членами і надання взаємної допомоги в запобіганні діям, спрямованим проти банків.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Розробці теоретичних і організаційно-методичних підходів до забезпечення безпеки банківських установ присвячені наукові праці таких Барановський О.І., Зубок М.І., Побережний С.М., Пластун О.Л., Болгар Т.М., Белоусова І.А., Кириченко О.А., Мелесик С.В., Іволга А.Б., Онищенко В.О., Онищенко С.В., Мирошниченко В.В. та інші. При цьому Барановський О.І., Зубок М.І., Побережний С.М., Пластун О.Л. та Болгар Т.М. більшу увагу приділяють саме фінансовій безпеці банківських установ вважаючи її основою безпеки банків. Проте недостатньо вивченими залишаються питання формування саме системи економічної безпеки банківських установ.

Мета статті полягає у вивченні підходів до трактування поняття «система економічної безпеки банківських установ» та її структури.

Виклад основного матеріалу дослідження. Безпека банків входить до фінансової безпеки країни як особлива частина. Банківська система є найважливішою складовою фінансово-кредитної сфери будь-якої держави. І саме тому рівень фінансової безпеки держави визначає стан банківського сектору.

Фінансові посередники є каталізаторами глобалізації завдяки новітнім сучасним інформаційним технологіям. Інтеграція банківської системи України у світовий фінансовий простір містить погрози фінансовій стійкості банків, які посилюються під дією економічної кризи але, разом з тим, відкриває і нові можливості для розвитку вітчизняного фінансового сектора.

Забезпечення безпеки банківських установ є складною та багатогранною проблемою. Фінансово-економічна безпека банківської системи розглядається в двох аспектах. По-перше, з позиції фінансових наслідків діяльності комерційних банків для економічної безпеки країни в цілому та окремих клієнтів і контрагентів. По-друге, з позиції недопущення та відвернення явних і потенційних загроз фінансовому стану банківської системи країни на рівні як центрального банку, так і комерційних банків.

Проблематика банківської безпеки, що постійно зростає, відображає той факт, що

сучасна кредитно-фінансова система зазнає суттєвих якісних зрушень, які відбуваються на фоні все ще не вирішених проблем її функціонування.

Головною метою забезпечення функціонування системи фінансово-економічної безпеки банківських установ можна вважати досягнення максимальної стабільності його функціонування та створення умов для подальшого фінансово-економічного розвитку шляхом попередження внутрішніх і зовнішніх загроз.

В свою чергу забезпечення фінансово-економічної безпеки їх діяльності потребує створення власної системи фінансово-економічної безпеки.

Науковці, які досліджують фінансову безпеку, вказують на те, що дана проблема має два аспекти. З одного боку, необхідно працювати над забезпеченням фінансової безпеки банківської системи в цілому, а з іншого – потрібно також досліджувати питання забезпечення фінансової безпеки окремої банківської установи.

При розкритті сутності фінансово-економічної безпеки комерційних банків, на нашу думку, необхідно врахувати, що вона повинна бути представлена як динамічна характеристика єдиної, цілісної системи [1].

Система фінансово-економічної безпеки банку за С.М. Яременко представляє собою комбінацію елементів (безпеку матеріальних ресурсів, фінансову безпеку, інформаційну безпеку та кадрову безпеку), пов'язаних між собою різносторонніми зв'язками, що спрямовані на захист від загроз та протидію ним по найбільш важливих напрямках діяльності банку. В.В. Сухонос погоджується, що створення системи фінансово-економічної безпеки повинно забезпечити захищеність банку, зокрема його коштів та майна, інформації, різних сфер банківської діяльності від небезпек, загроз та форс-мажорних обставин [2]. Таким чином, С.М. Яременко націлює систему економічної безпеки банку на захист банківської діяльності, тобто на різні види банківських операцій, у той час як В.В. Сухонос основним об'єктом захисту у своєму підході визначає активи банків у різних їх формах.

У свою чергу С.І. Мельник вважає, що система фінансово-економічної безпеки банку – це сукупність об'єктів, суб'єктів і механізму реалізації безпеки, об'єднаних спільною метою та завданнями щодо протидії загрозам, і які забезпечують безпеку банку і досягнення ним цілей бізнесу, а також укріплення позицій

на ринку банківських послуг [3]. Таке визначення, на нашу думку, краще дає пояснення сутності саме поняття системи, віддаючи характеристику економічної безпеки на другий план.

Таким чином, визначивши сутності фінансово-економічної безпеки банку та системи економічної безпеки банківської організації, необхідно виділити суб'єкти та об'єкти, що беруть участь в процесі управління фінансово-економічною безпекою банку [4]. Загалом, під об'єктом розуміється предмет, на який направлено діяльність. Для банку, об'єктом фінансово-економічної безпеки є персонал, фінансові кошти, технології та інформаційні ресурси, тощо, тобто увесь перелік його корпоративних ресурсів.

Зокрема, на різних етапах управлінського процесу об'єктами фінансово-економічної безпеки можуть бути: капітал банку, зобов'язання, портфелі кредитів, цінних паперів, окремі банківські операції, продукти чи напрями діяльності, фінансові потоки клієнтів, ризики, тощо [5]. Суб'єктами, що здійснюють управління фінансово-економічною безпекою комерційного банку є: працівники, менеджери, співробітники служби безпеки (підрозділу економічної безпеки чи відділу, що виконує функції захисту установи від різного роду небезпек та загроз); власники та/або акціонери банку і інші зацікавлені у результатах його діяльності особи. Зовнішніми суб'єктами, що чинять вплив на рівень фінансово-економічної безпеки банківської організації, є саморегулюючі організації, державні органи влади, Національний банк України як регулятор банківської діяльності, органи нагляду та контролю.

Центральне місце у системі економічної безпеки банку належить її фінансовій складовій, яка виражає мету та узагальнює результати його діяльності. Це пояснюється тим, що рівень фінансової безпеки будь-якого банку визначає його можливості забезпечувати інші складові його економічної безпеки. І навпаки, зміни в будь-якій сфері банку в кінцевому результаті відображаються у його фінансовій безпеці.

Для комплексного уявлення будови сучасної системи фінансово-економічної безпеки банківської установи, необхідно визначити її елементи та встановити зв'язки між ними.

І.О. Губарева пропонує досліджувати структуру фінансово-економічної безпеки банку не у розрізі її функціональних складових, а у поєднанні трьох складових оцінки її рівня: підсистеми економічної незалежності,

підсистеми стійкості і стабільності банківської діяльності та підсистеми оцінки здатності до саморозвитку і прогресу [6]. В.В. Сухонос, на відміну від решти вчених, відокремлює економічну безпеку банку від фінансової, інформаційної, кадрової та інших видів безпеки установи [2].

Вважаємо, що система фінансово-економічної безпеки комерційного банку повинна бути представлена як сукупність підсистем, пов'язаних із кредитними, валютними, розрахунковими, інвестиційними операціями, а також операціями, пов'язаними зі збором, обробкою, зберіганням, використанням та попередженням псування, підробки та викрадення інформації як із застосуванням техніко-технологічних ресурсів, так і без них. Особливої уваги заслуговує забезпечення безпеки операцій, що проводяться банками з платіжними документами та формування системи захисту банку та результатів його господарської діяльності від шахрайських та злочинних дій з боку сторонніх осіб та співробітників банку.

Найбільш поширені нині на практиці способи, інструменти та категорії осіб, що здійснюють злочини у банківській сфері:

Розрахункові операції – підробка документів; внесення шахрайських змін у документи; розкрадання документів; неправомірне проникнення в комп'ютерну систему банку та в електронні системи банківських рахунків (розрахунково-платіжні банківські документи (чеки, векселі, тратти); пластикові картки; комп'ютерні віруси; помилкові комп'ютерні команди – може бути здійснено як співробітниками банку так і особами, які не є співробітниками банку.

Депозитні операції – неправомірне проникнення в комп'ютерну систему банку та підробка документів (депозитні сертифікати, комп'ютерні віруси, помилкові комп'ютерні команди) – може бути здійснено в основному співробітниками банку.

Кредитні операції – незаконне одержання кредиту, невиклата відсотків за кредитом, навмисне неповернення кредиту (надання позичальником підроблених документів про кредитоспроможність або документів, що містять недостовірні дані; фальсифікація надання застави під кредит; навмисне банкрутство) – може бути здійснено особами які не є співробітниками банку або співробітниками банку у змові з третіми особами.

Пріоритетну роль у системі фінансово-економічної безпеки банку відіграє кредитна безпека або безпека кредитних операцій.

М.І. Зубок зазначає, що у всій сукупності банківських операцій чи не найголовніше місце посідають кредитні операції, оскільки понад 70% своїх доходів банки отримують саме від них. Разом з тим, якраз на тлі кредитної діяльності банки несуть особливо великі збитки, а в деяких випадках кредитна діяльність банків і зовсім стає фатальною для них [13].

Таким чином, не виникає жодного сумніву у тому, що безпеку кредитних операцій необхідно виокремити у самостійну підсистему економічної безпеки банку. Н.А. Мостовенко вважає, що системою управління безпекою кредитних операцій банків має бути охоплена також і безпека його клієнтів, як споживачів кредитних банківських послуг. Науковець зазначає, що більшість дослідників розглядають безпеку кредитних операцій лише як захищеність інтересів банківської установи, і пропонують окремі заходи захисту кредитної діяльності банків, хоча управління безпекою кредитних операцій банку має включати комплекс заходів із відстеження джерел загроз кредитних операцій усіх суб'єктів кредитних відносин (учасників кредитної угоди) та запобігання їх негативного впливу [8].

Нині не існує визначення безпеки валютних операцій банку, але під валютною безпекою комерційних банків на разі розуміють оптимальне співвідношення вимог (заявок) і зобов'язань комерційного банку в іноземній валюті (між величиною зобов'язань за проданою валютою і обсягом вимог, між обсягом вимог за купленою валютою і обсягом зобов'язань).

Забезпечення безпеки проведення касових операцій здійснюється двома способами: особливим обладнанням приміщень банків, де проводяться такі операції, і робочих місць працівників, які виконують такі операції, а також особливою поведінкою працівників під час проведення ними касової роботи. Заходи безпеки банків під час інвестиційних операцій насамперед спрямовуються на перевірку достовірності договорів і відповідності стану емітентів пред'явленим умовам. Проте, чітких наукових визначень понять «безпека інвестиційних операцій», «безпека касових операцій», «безпека валютних операцій» у ході аналізу наукових праць, присвячених проблемам економічної та фінансової безпеки комерційних банків нами знайдено не було, тому у виявленні їх економічної сутності, у першу чергу полягає перспектива подальших досліджень у царині побудови сучасної системи економічної безпеки комерційного банку.

Однією із домінантних складових фінансово-економічної безпеки банку, що має вплив процеси здійснення усіх без винятку банківських операцій, більшість сучасних науковців називають інформаційну безпеку. Чітке та лаконічне визначення, на нашу думку, дають інформаційній безпеці банку М.П. Стрельбицький та В.К. Гіжевський, характеризуючи її як формування інформаційних ресурсів банку та організацію гарантованого їх захисту [9, с. 45].

Сучасні підходи до формування системи фінансово-економічної безпеки банківських установ включають і принципи побудови механізму забезпечення банківської безпеки у економічному її прояві. Як зазначає С.І. Мельник, система фінансово-економічної безпеки банку повинна ґрунтуватись на принципах системності, своєчасності, правомірності, безперервності, економічності, плановості, взаємодії, компетентності, поєднання гласності та конфіденційності [3]. Такі ж принципи науковці покладають у в основу економічної безпеки решти підприємницьких структур [10].

Схожий перелік принципів побудови системи фінансово-економічної безпеки наводить В.В. Сухонос, а саме:

1. Пріоритет заходів запобігання (своєчасність) – раннє виявлення загроз та запобігання їх шкідливому впливу.
2. Безперервність – постійна дія системи.
3. Законність – робота повинна здійснюватися на основі діючого законодавства.
4. Плановість – діяльність по забезпеченню безпеки організовується на основі єдиного задуму, викладеного в комплексній програмі та конкретних планах по окремих напрямках безпеки.
5. Оптимальність – досягнення максимальної функціональної ефективності (віддачі) фінансової системи економічної безпеки за більш-менш фіксованих витрат виділених для неї ресурсів.
6. Взаємодія – погодженість в діяльності всіх учасників системи, включаючи тісні ділові контакти й узгодження дій із зовнішніми організаціями, які забезпечують безпеку підприємств.
7. Поєднання гласності та конфіденційності – з одного боку система основних заходів безпеки повинна бути відома всім працівникам підприємства, а з другого – цілий ряд способів, сил, засобів, методів забезпечення безпеки повинні бути законспіровані та відомі дуже вузькому колу фахівців.
8. Компетентність – професіоналізм всіх учасників системи.

Зазначені принципи, як стверджує дослідник, є концептуальними ідеями, основоположними засадами, на яких має будуватися система фінансово-економічної безпеки банку та її нормативно-правове забезпечення [2]. О.М. Штаєр, зважаючи на розбіжність у поглядах науковців на перелік принципів формування системи фінансово-економічної безпеки, пропонує розбити всіх їх на три рівні:

– рівень формування – законність, самостійність і відповідальність, компетентність, координація і взаємодія, конфіденційність, комплексність, ешелонування, принципи рівнозначності, превентивних і реактивних заходів;

– рівень функціонування – економічна доцільність, безперервність, цілеспрямованість, диференційованість, об'єктивність, міждисциплінарний підхід, контроль;

– рівень саморозвитку – адаптація, інтегрованість, постійний розвиток, моделювання сценаріїв, варіантність, рефлексія [11].

Таким чином, механізмом фінансово-економічної безпеки банку є послідовність етапів і комплекс способів взаємодії між об'єктами та суб'єктами економічної безпеки задля досягнення організацією економічно безпечного стану та підтримання його на належному рівні у перспективі, що будується та діє на основі чітко визначено переліку принципів.

Системність фінансово-економічної безпеки банку має забезпечуватися через певну впорядкованість заходів безпеки, формування відповідного алгоритму їх застосування, базуватися на єдиних технологіях забезпечення безпеки та централізованому управлінні ними. У свою чергу, комплексний підхід в економічній безпеці банку реалізується через застосування заходів фінансового-правового, інформаційного, соціально-психологічного, технічного та іншого характеру, а також використання можливостей усіх структур банку [12, с. 258-259].

С.І. Мельник вважає метою створення та функціонування системи фінансово-економічної безпеки банку своєчасне виявлення і протидію внутрішнім і зовнішнім небезпекам та загрозам, забезпечення захисту банку і досягнення ним поставлених цілей бізнесу. Для реалізації поставленої мети дослідниця пропонує розв'язати цілий комплекс завдань, найважливішими з яких є: попередження та своєчасне виявлення потенційних та реальних загроз банку, вжиття заходів щодо їх нейтралізації; пошук способів та засобів, необхідних для забезпечення економічної безпеки банку; організація взаємодії з правоохорон-

ними і контролюючими органами з метою передбачення і припинення правопорушень, які спрямовані проти інтересів банку; створення власної служби безпеки банку.

Система фінансово-економічної безпеки банку повинна виконувати чітко визначені функції, основними з яких є: прогнозування, виявлення та запобігання різного роду небезпек і загроз; забезпечення захищеності діяльності банку і його персоналу, збереження його майна, створення сприятливого конкурентного середовища, ліквідація наслідків нанесених збитків, тощо [3, с. 150].

Після проведення низки превентивних або антикризових заходів необхідно оцінити їх ефективність. Критерієм у даному випадку буде збільшення рівня фінансової безпеки.

На нашу думку, система фінансово-економічної безпеки банківської установи повинна включати в себе такі обов'язкові елементи: об'єкти та суб'єкти економічної безпеки банку, підсистеми економічної безпеки, принципи, на яких повинна будуватися система фінансово-економічної безпеки, механізм управління фінансово-економічною безпекою банку, тощо. Під час побудови сучасної системи фінансово-економічної безпеки банку необхідно враховувати фактори, що можуть чинити деструктивний вплив на рівень фінансово-економічної безпеки, який ця система здатна забезпечити організації, та вектори державного впливу на систему фінансово-економічної безпеки банківської установи. Оскільки нами було доведено, що фінансово-економічна безпека окремого банку має вплив на безпеку банківської системи країни та на національну безпеку, актуальною науковою задачею вважаємо дослідження особливостей державного регулювання фінансово-економічної безпеки банківських установ як пріоритетного напрямку підтримки її на належному рівні шляхом встановлення обов'язкових нормативів діяльності банків та контролю їх стану з метою недопущення збоїв у їх нормальному функціонуванні та забезпеченні їх господарської стабільності, що і є основою фінансово-економічної безпеки банківської установи.

Висновки. Результати проведеного у статті дослідження дозволили зробити наступні висновки:

1. Досліджено сучасні підходи до трактування поняття «система економічної безпеки банківських установ».

2. Вивчено основні складові системи економічної безпеки банківської установи.

3. Систематизовано типові способи, інструменти та категорії осіб, які здійснюють злочини у банківській сфері.

4. Розглянуто основні принципи, на яких ґрунтується побудова системи економічної безпеки банківської установи.

5. Запропоновано обов'язкові елементи, які повинна включати в себе система економічної безпеки банківської установи, а саме: об'єкти та суб'єкти економічної безпеки банку, підсистеми економічної безпеки, принципи, механізм управління економічною безпекою банку.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Сидоренко-Стеценко Д.В. Сутність проблеми економічної безпеки України та методи її моделювання / Д.В. Сидоренко-Стеценко // Вісник Черкаського університету. – 2009. – №38. – С. 102–107.
2. Сухонос В. В. Концептуальні організаційно-правові засади функціонування системи економічної безпеки банків / В. В. Сухонос // Правовий вісник Української академії банківської справи. – 2011. – № 1. – С. 64-66.
3. Мельник С.І. Формування системи економічної безпеки банку / С.І. Мельник // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2010. – № 29. – С. 149-152.
4. Миляев П.В. Экономическая безопасность коммерческого банка в системе национальной безопасности государства / Миляев П.В. Экономическая безопасность коммерческого банка в системе национальной безопасности государства [Электронный ресурс] // Аудит и финансовый анализ. – 2010. – №3. – Режим доступа: http://auditfin.com/fin/2010/2/10_15/10_15%20.pdf.
5. Житний П.В., Карамишева Г.М. Вплив економічного аналізу на систему економічної безпеки банківської діяльності / П.В. Житний, Г.М. Карамишева // Економіка Менеджмент Підприємництво. – 2011. – № 23 (II). – С. 231-235.
6. Губарева І.О., Штаєр О.М. Визначення сукупності показників для оцінювання стану економічної безпеки банку / І.О. Губарева, О.М. Штаєр // Проблеми економіки. – 2010. – № 3. – С. 66-75.
7. Зубок М.І. Забезпечення безпеки кредитних операцій банків / М.І. Зубок // Бизнес и безопасность. – 2003. – № 3 (35). – С. 2-7.
8. Мостовенко М.А. Управління безпекою кредитних операцій банку / М.А. Мостовенко // Економічний форум. – 2013. – № 1. – С. 345-350.
9. Стрельбицька Л.М., Стрельбицький М.П., Гіжевський В.К. Банківське безпекознавство: навчальний посібник. [за ред. М.П. Стрельбицького]. – К.: Кондор, 2007. – 602 с.
10. Левковець Н.П. Принципи забезпечення економічної безпеки підприємства [Електронний ресурс] / Н.П. Левковець. – Режим доступу до матеріалу :http://archive.nbuv.gov.ua/portal/natural/Upsal/2008_5/08Inpese.pdf.
11. Штаєр О.М. Напрямки забезпечення та основні складові економічної безпеки банку / О.М. Штаєр // Європейський вектор економічного розвитку. 2011. – № 2 (11). – С. 263-270.
12. Зубок М.І. Безпека банків / М.І. Зубок – К., 2002. – 306 с.

Регулююча роль податкових пільг при оподаткуванні доходів фізичних осіб

Штефан Л.Б.

кандидат економічних наук, доцент,
Вінницький навчально-науковий інститут економіки
Тернопільського національного економічного університету

Ткач Д.О.

студент
Вінницького навчально-наукового інституту економіки
Тернопільського національного економічного університету

Стаття присвячена дослідженню механізму застосування податкових соціальних пільг при оподаткуванні доходів фізичних осіб та пошуку шляхів підвищення їх соціальної ефективності. З'ясовано, що існуюча система оподаткування не відповідає соціальній справедливості відносно малозабезпечених громадян України. На основі вивчення іноземного досвіду запропоновано напрями удосконалення оподаткування доходів громадян. В статті акцентовано увагу на тому, що після оподаткування громадянин не може отримувати дохід менше, ніж прожитковий мінімум.

Ключові слова: податок на доходи фізичних осіб, податкова пільга, оподаткування доходів.

Штефан Л.Б., Ткач Д.О. РЕГУЛИРУЮЩАЯ РОЛЬ НАЛОГОВЫХ ЛЬГОТ ПРИ НАЛОГООБЛОЖЕНИИ ДОХОДОВ ФИЗИЧЕСКИХ ЛИЦ

Статья посвящена исследованию механизма применения налоговых социальных льгот при налогообложении доходов физических лиц и поиска путей повышения их социальной эффективности. Выяснено, что существующая система налогообложения не соответствует социальной справедливости в отношении малообеспеченных граждан Украины. На основе изучения зарубежного опыта предложены направления совершенствования налогообложения доходов граждан. В статье акцентировано внимание на том, что после налогообложения гражданин не может получать доход меньше, чем прожиточный минимум.

Ключевые слова: налог на доходы физических лиц, налоговая льгота, налогообложения доходов.

Shtefan L.B., Tkach D.O. THE REGULATORY ROLE OF TAX INCENTIVES IN THE TAXATION OF PERSONAL INCOME

The article investigates the mechanism of tax benefits in the taxation of personal income and finding ways to improve their social performance. It was found that the current tax system does not comply with relatively poor social justice citizens of Ukraine. On the basis of international experience suggested areas of improvement income tax. In the article attention is focused on the fact that after tax the citizen can not earn an income lower than the subsistence minimum.

Keywords: income tax, franchise tax, income tax.

Постановка проблеми. У податковій системі України податок на доходи фізичних осіб (ПДФО) є одним із основних податків, які формують доходи бюджету. ПДФО є стабільним регулярним джерелом бюджетних надходжень, має важливе фіскальне значення.

Проте, як і всі прямі податки, ПДФО має виступати ще й інструментом державного регулювання доходів фізичних осіб, а відтак і їх платоспроможності, споживання та заощаджень, тобто виконувати соціально-регулюючу роль, відповідати принципу соціальної справедливості. Однак, при реформуванні прибуткового оподаткування доходів громадян, дедалі більше вбачається направленість зусиль уряду

на поповнення бюджету, і не приділяється належної уваги соціальній ролі податку. Саме тому, та у зв'язку з прогалинами діючого законодавства, є актуальним дослідження соціальних аспектів податку на доходи фізичних осіб.

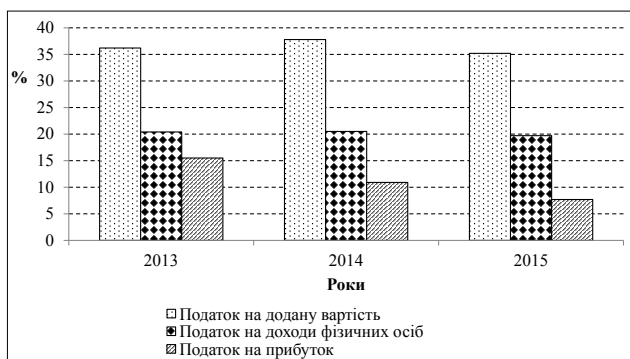
Аналіз останніх досліджень та публікацій. Удосконаленням пільгового оподаткування при справлянні податку на доходи фізичних осіб, проблемами оптимізації системи податкових соціальних пільг, оцінкою ефективності надання пільг займалися такі вітчизняні вчені, як А. М. Соколовська [1], Н. М. Ткаченко [2] та інші.

Однак, з огляду на велике розшарування суспільства на сучасному етапі, залишається

актуальним питанням удосконалення існуючого механізму застосування податкової соціальної пільги з метою забезпечення принципу соціальної справедливості.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження механізму застосування податкових соціальних пільг при оподаткуванні доходів фізичних осіб та пошук шляхів підвищення їх соціальної ефективності.

Виклад основного матеріалу дослідження. В Україні, як і у західних економічно розвинутих країнах, ПДФО має достатнє фіскальне значення, його частка в зведеному бюджеті України займає друге місце після податку на додану вартість. Водночас, проблема соціальної несправедливості даного податку залишається невирішеною, що негативно впливає на доходи громадян, рівень добробуту населення України та забезпечення соціальних стандартів життя (рис. 1).

Рис. 1. Частки основних податків в податкових надходженнях зведеного бюджету України

Побудовано за даними Державної казначейської служби України

Для зниження податкового тиску на доходи малозабезпечених громадян Податковим кодексом передбачені податкові соціальні пільги (ПСП), однак їх перелік обмежений і застосовується до вузького кола платників.

Податкова соціальна пільга застосовується до нарахованого місячного доходу у вигляді заробітної плати, який не перевищує 140% прожиткового мінімуму для працездатної особи станом на 1 січня звітного року (з 1 січня 2013 р. – 1610 грн., з 1 січня 2014 р. – 1710 грн.; з 1 січня 2015 р. – 1710 грн.; з 1 січня 2016 р. – 1930 грн.). Податкова соціальна пільга становила 100% розміру прожиткового мінімуму для працездатної особи (у розрахунку на місяць), встановленому законом на 1 січня звітного податкового року (ст. 169 розділу IV Податкового кодексу України (ПКУ)).

Проте, відповідно до п. 1 розділу XIX Прикінцевих положень ПКУ, податкова соціальна пільга до 31 грудня 2015 року надавалась у розмірі, що дорівнює 50 відсоткам розміру прожиткового мінімуму для працездатної особи на 1 січня звітного податкового року. А відповідно до закону від 24.12.2015 р. № 909-VIII були внесені зміни до ряду статей ПКУ для забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2016 році, в тому числі в підпункті 169.1.1 слова і цифри «що дорівнює 100 відсоткам» замінили словами і цифрами «що дорівнює 50 відсоткам».

Таким чином, протягом 2016 р. (як і в 2011 – 2015 рр.) розмір податкової соціальної пільги (неоподатковуваний дохід) складає всього лише половину від прожиткового рівня – 689 грн. (у 2015 р. – 609,00 грн.), виходячи із розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб на 1 січня 2016 року 1378 грн.

Розглянемо окремі аспекти застосування податкових соціальних пільг та їх вплив на доходи громадян. Для цього проведемо розрахунки сум ПДФО за різних розмірів доходу при умові, що доходом є заробітна плата.

1. При доході у 1930 грн. (соціальна пільга застосовується) ПДФО складе: $(1930 - 689 \text{ грн.}) \times 18\% = 223,38 \text{ грн.}$

2. При доході у 1931 грн. (соціальна пільга не застосовується) ПДФО складе: $1931 \times 18\% = 347,58 \text{ грн.}$

3. При доході у 1949 грн. (соціальна пільга не застосовується) ПДФО складе: $1949 \times 18\% = 350,82 \text{ грн.}$

Тобто, збільшення місячного доходу всього на 1 гривню збільшує суму ПДФО на 124,20 грн. або на 55,6%. А збільшення місячного доходу лише на 1% – з 1930 грн. до 1949 грн. – призводить до збільшення ПДФО на 57,1% (127,44 грн.).

Беручи до уваги утримання із доходу громадянина крім ПДФО, ще й військовий збір, при доході 1930 грн. платник отримає 1677,67 грн. $(1930 - 223,38 - 28,95)$, або 86,93 % від нарахованого доходу $(1677,67/1930,00 \times 100\%)$; при доході 1931 грн. – 1554,45 грн., або 80,50% від нарахованого доходу $(1554,45/1931,00 \times 100\%)$; при доході 1949 грн. – 1568,95 грн., або 80,50% від нарахованого доходу $(1568,95/1949 \times 100\%)$.

Таким чином, різниця у доході в 1 грн. збільшує вилучення, а відтак зменшує доходи платника на 6,4% $((1677,67 - 1554,45)/1931 \times 100\%)$.

І ще один приклад. Якщо дохід платника дорівнює прожитковому мінімуму (з 1 січня

2016 р. 1378 грн. для працездатних осіб), ефективна ставка вилучень до бюджету та військовий збір складе 10,5% (144,69/1378 x 100%), а отриманий дохід – 1233,31 грн. (1378 – 144,69).

Варто акцентувати увагу на те, що для таких осіб їх доходи після оподаткування будуть меншими законодавчо встановленого прожиткового мінімуму майже на 11%. Неважко порахувати, як це відображається на сім'ях з дітьми та іншими непрацездатними. Якщо ж із отриманого доходу (1233,31 грн.) сплатити 20% податку при споживанні, у розпорядженні платника залишиться всього 986,65 грн. (на 28,4% менше прожиткового рівня).

Таким чином, отриманий дохід після утримань ПДФО та військового збору є нижчим прожиткового рівня, і для таких громадян відсутня можливість належного існування, не кажучи про забезпечення самих необхідних потреб на освіту, оздоровлення, підвищення культурного рівня тощо. Адже громадяни при таких низьких доходах можуть задовольнити лише вкрай необхідні матеріальні потреби, і саме вони є найбільш незахищеними та вразливими.

У багатьох розвинених країнах в основу визначення сум неоподатковуваних доходів покладено саме прожитковий мінімум.

Заслугує на увагу визначення ефективності пільги та її впливу на доходи платників, які виховують дітей віком до 18 років. Якщо платник виховує одну дитину віком до 18 років, то пільга на дітей взагалі відсутня. Відсутня й «звичайна» пільга для будь-якого платника у розмірі 689 грн., якщо його доходи більші 1930 грн.

Так, при доході 1931 грн. платник, який виховує двох дітей віком до 18 років (при застосуванні ПСП одним із батьків), сплатить ПДФО до бюджету в сумі 99,54 грн., а платник, що виховує одну дитину до 18 років – 347,58 грн., або у 3,8 разів більше.

Таким чином, держава не вбачає необхідності надання пільг в оподаткуванні, якщо платник виховує лише одну дитину до 18 років, що також є порушенням принципу справедливості оподаткування.

Зрозуміло, що підвищення рівня неоподатковуваних доходів призведе до суттєвого зниження податкових надходжень. Проте, на нашу думку, підвищити наповнюваність бюджетів можна за рахунок виведення значних коштів з «тіні», які не оподатковуються, а також перекидання можливостей великим бізнесменам працювати через офшори. Також

зовсім справедливо заповнити прогалини можна підвищенням рівня оподаткування пасивних доходів, таких як дивіденди. Адже ставка оподаткування трудових доходів 18% незрівнянна зі ставкою податку на окремі види пасивних доходів у розмірі 5%. Очевидно, що отримувати пасивні доходи мають можливість заможні люди, тоді, як переважна більшість платників податків з низьким та середнім рівнем доходу оподатковується за ставкою 18%.

Більш того, у бюджеті, як в сполучених судинах, – зменшаться надходження податку з трудових доходів малозабезпечених осіб, і за рахунок збільшення їх доходів збільшаться податки на споживання та на заощадження в результаті стимулюючого ефекту на загальний попит на товари і послуги.

Останнім часом більшість європейських країн відмовляються від оподаткування дивідендів на підставі того, що такі доходи вже оподатковані на стадії оподаткування прибутку [4]. Проте, з цією нормою можна погодитися лише частково. Тут також не обійтись без аналізу світового досвіду оподаткування пасивних доходів, яке в багатьох країнах відбувається за підвищеними ставками.

Так, з 2009 року у Республіці Польща середньою ставкою податку з доходів у розмірі 19% обкладаються дивіденди та надходження від долі у прибутках юридичних осіб. У ФРН з 2004 року оподаткування прибутку, розподіленого в порядку дивідендів, залишається на рівні 30%. Європейська практика взагалі розглядає доходи з названих джерел лише як одну з форм доходів громадянина, а тому вони підлягають оподаткуванню за основною ставкою. В Ізраїлі ставка податку на дивіденди для фізичних осіб становить 25 %, в Угорщині – 20% – із перерахованих за кордон та з випланих приватним особам дивідендів [5–8].

Вважаємо, що такий досвід для України є більш прийнятним.

Висновки. Таким чином, узагальнюючи проведені дослідження, можна стверджувати, що податок на доходи фізичних осіб на сучасному етапі не виконує належним чином соціально-регулюючу функцію. Механізм оподаткування порушує принципи рівності усіх платників перед законом та соціальної справедливості.

Іноземні системи оподаткування спрямовані на формування кінцевого доходу домогосподарств таким чином, щоб кожна фізична особа мала в користуванні після оподаткування дохід, достатній для фінансування

всіх необхідних витрат на задоволення своїх потреб [9].

В Україні ж доходи малозабезпечених фізичних осіб після оподаткування ПДФО, навіть при застосуванні ПСП, не відповідає прожитковому рівню. Тим самим, держава не забезпечує нормального існування громадян, вилучаючи частину доходів для задоволення їх життєво необхідних потреб.

З метою формування раціонального обґрунтування податку на доходи фізичних осіб, підвищення його стимулюючої та регулюючої ролі необхідно:

– запровадити розмір неоподатковуваних доходів для всіх категорій платників на рівні не менше прожиткового мінімуму;

– з метою вирівнювання умов оподаткування доцільним було б впровадження більш

плавного переходу при застосуванні податкової соціальної пільги;

– враховуючи зарубіжний досвід, та з метою забезпечення прожиткового рівня для всіх членів сімей, доцільно розглянути та запровадити можливість оподаткування сімейного доходу;

– доповнити принципи, на яких базується податкове законодавство, принципом умовної гарантії прожиткового мінімуму при оподаткуванні – недопустимість оподаткування, за яким знижується прожитковий мінімум.

Врахування і реалізація іноземного досвіду буде сприяти переходу до дієвої обґрунтованої системи оподаткування, що посилить соціальну складову системи оподаткування в Україні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Соколовська А.М. Теоретичні засади визначення податкового навантаження та рівня оподаткування [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://me.kmu.gov.ua/file/link/82203/file/sokol_7_06_U.pdf
2. Ткаченко Н. М. Податкові системи країн світу та України. Облік і звітність: [навч.-метод. посібник] / Н. М. Ткаченко, Т.М. Горова, Н.О. Ільєнко; Під загальною редакцією Н. М. Ткаченко. – К. : Алерта, 2004. – 554 с.
3. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>
4. Молдован О. Податок на доходи фізосіб: бідним бути дорого [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/publications/2010/12/17/262454/>
5. Світовий досвід оподаткування: Ізраїль [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sts.gov.ua/modernizatsiya-dps-ukraini/mijnarodniy-dosvid-rozvitk/svitovui-dosvid/israel/>
6. Світовий досвід оподаткування: Німеччина [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sts.gov.ua/modernizatsiya-dps-ukraini/mijnarodniy-dosvid-rozvitk/svitovui-dosvid/germany/>
7. Світовий досвід оподаткування: Польща [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sts.gov.ua/modernizatsiya-dps-ukraini/mijnarodniy-dosvid-rozvitk/svitovui-dosvid/poland/>
8. Світовий досвід оподаткування: Угорщина [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sts.gov.ua/modernizatsiya-dps-ukraini/mijnarodniy-dosvid-rozvitk/svitovui-dosvid/hungary/>
9. Конституційний обов'язок громадян щодо сплати податків: досвід України і зарубіжних держав [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sts.gov.ua/modernizatsiyadps-ukraini/povidomlenia_/2012_povidomlenia-modernizatsia/60067.html

БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ

УДК 336.225.674

Фактори необхідності організації та проведення аудиту на підприємствах України

Беренда Н.І.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри обліку і аудиту
Національного університету харчових технологій

Ялигіна М.С.

студентка
Національного університету харчових технологій

Авторами досліджено фактори, що зумовлюють необхідність організації і проведення аудиторських перевірок фінансової звітності на надання супутніх робіт – аудиторських послуг в Україні. Представлено основні визначення економічної сутності аудиту та розгалужена класифікація видів аудиторського контролю. Визначено переваги організації та проведення аудиту на підприємствах.

Ключові слова: аудиторська діяльність, сутність аудиту, аудиторські послуги, класифікація аудиту, необхідність аудиту, перспективи розвитку.

Беренда Н.И., Ялыгина М.С. ФАКТОРЫ НЕОБХОДИМОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ И ПРОВЕДЕНИЯ АУДИТА НА ПРЕДПРИЯТИЯХ УКРАИНЫ

Авторами исследованы факторы, которые обуславливают необходимость организации и проведения аудиторских проверок финансовой отчетности на предоставление сопутствующих работ – аудиторских услуг в Украине. Представлены основные определения экономической сущности аудита и разветвленная классификация видов аудиторского контроля. Определены преимущества организации и проведения аудита на предприятиях.

Ключевые слова: аудиторская деятельность, сущность аудита, аудиторские услуги, классификация аудита, необходимость аудита, перспективы развития.

Berenda N.I., Yalyhina M.S. NECESSARY FACTORS FOR THE ORGANISATION AND CONDUCT OF AUDIT AT THE ENTERPRISES OF UKRAINE

The authors investigated the factors that determine need for organizing and conducting audits of financial statements for the provision of related work – audit services in Ukraine. The article presents the basic definitions of the economic nature of audit and extensive classification of types of audit. As a result of the research shows the benefits of organization and holding of audit of the enterprises.

Keywords: auditing, nature of audit, audit services, classification of audit, need for audit, development prospects.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Аудиторська діяльність виступає важливим чинником в умовах ринкової економіки. Євроінтеграційний шлях України зумовлює нагальну необхідність подальшого розвитку та вдосконалення функцій діяльності як складової частини фінансово-економічного контролю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження проблеми розвитку та необхідності аудиту в умовах ринкової економіки здійснили такі вчені: А. Аренс, Дж.К. Лоббек, В.Я. Савченко, В.К. Андрєєв, В.В. Сопко, В.П. Шило, Н.І. Верхоглядова,

С.Б. Ільїна, О.М. Брадул, М.Ф. Огійчук, Ф.Ф. Бутинець та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Особливу увагу необхідно, з нашої точки зору, приділити факторам, які визначають необхідність проведення аудиторських перевірок, та перевагам як результату таких перевірок.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є виокремлення чинників, які зумовлюють нагальну необхідність організації та проведення аудиторської діяльності на підприємствах України та визначення переваг як результату цієї діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. В Україні аудит існує відносно недавно, лише з 1993 р. з прийняттям Закону України «Про аудиторську діяльність» можна говорити про аудит як цілісну систему. Тобто аудиторська діяльність в Україні є відносно молодим видом діяльності, але з переходом України до ринкової економіки виникає необхідність розвитку та вдосконалення аудиту, оскільки він є інструментом фінансово-економічного контролю.

Історично на розвиток аудиту вплинула недовіра власників підприємств до найманих ними керуючих. Із метою попередження та виявлення недоліків, зловживань, розкрадань грошових коштів та матеріальних цінностей власники змушені були вдаватись до перевірки фінансової звітності незалежним аудитором.

В отриманні достовірної та правдивої інформації про фінансовий стан підприємства зацікавлена велика кількість її користувачів, як внутрішніх, так і зовнішніх.

Наявність достовірних даних необхідна не лише власникам, але й кредиторам із метою спроможності достовірної оцінки надійності погашення позик та виплати відсотків. Постачальники мають на меті отримати інформацію про здатність підприємства вчасно погасити кредиторську заборгованість, працівників підприємства цікавить інформація щодо стабільності та рентабельності підприємства для оцінки своїх перспектив подальшої зайнятості на даному підприємстві.

Сьогодні у власників та кредиторів немає змоги самостійно впевнитися, що відображені в бухгалтерському обліку операції є законними і правильно відображені у фінансовій звітності, оскільки вони зазвичай не мають ні доступу до бухгалтерських даних, ні належного досвіду, тому потребують послуг аудитора.

Таким чином, необхідність аудиту зумовлена:

- розширенням кола власників за рахунок акціонування та емісійних операцій;
- наявністю розриву між реальною власністю та місцем знаходження власника;
- управління власністю здійснює найманий працівник, який може ігнорувати інтереси власника.

Аудит має на меті забезпечити впевненість, що перевірена аудитором фінансова звітність не містить суттєвих перекозень.

Крім того, потреба в послугах аудиторських фірм виникла у зв'язку з такими обставинами:

- можливість необ'єктивної інформації з боку адміністрації у випадках конфлікту між нею і користувачами цієї інформації (власниками, інвесторами, кредиторами);

- залежність наслідків прийнятих рішень (а вони можуть бути дуже значні) від якості інформації;

- необхідність спеціальних знань для перевірки інформації;

- часткова відсутність у користувачів інформації доступу для оцінки її якості.

Ці проблеми дає змогу вирішити незалежний аудит.

Аудиторська діяльність є важливим чинником в умовах ринкової економіки. Існує велика кількість трактувань сутності аудиту. Зокрема, згідно із Законом України «Про аудиторську діяльність», аудит – це перевірка даних бухгалтерського обліку і показників фінансової звітності суб'єкта господарювання з метою висловлення незалежної думки аудитора про її достовірність в усіх суттєвих аспектах та відповідність вимогам законів України, положень (стандартів) бухгалтерського обліку або інших правил (внутрішніх положень суб'єктів господарювання) згідно із вимогами користувачів [1].

Міжнародні стандарти аудиту стверджують, що аудит – це перевірка фінансових звітів або донесеної до них фінансової інформації об'єкта незалежно від того, приносить прибуток або ні, його розміри і форми організації, коли така перевірка здійснюється з метою вираження подальшої думки [2, с. 9].

На думку американських вчених А. Аренса і Дж.К. Лоббека, під аудитом слід розуміти процес, за допомогою якого компетентний незалежний працівник нагромаджує й оцінює свідчення про інформацію, яка підлягає кількісній оцінці і належить до специфічної господарської діяльності, з метою визначення і вираження у своєму висновку ступеня відповідності цієї інформації встановленим критеріям [3, с. 7].

В.Я. Савченко пише, що аудит – це процес, під час якого компетентна, незалежна особа збирає й оцінює свідчення про кількісну інформацію, яка стосується конкретного економічного суб'єкта, з метою встановлення і відображення у звіті ступеня відповідності цієї кількісної інформації встановленим критеріям [4, с. 15].

В.К. Андрєєв наголошує: «Аудиторська діяльність – це форма фінансового контролю, організована на комерційній основі, поряд із фінансовим контролем, який здійснюється в межах законодавства спеціально уповноваженим на те державним органом» [5, с. 23].

В.В. Сопко, В.П. Шило, Н.І. Верхоглядова, С.Б. Ільїна, О.М. Брадул вважають, що аудит – це необхідна своєрідна експертиза бізнесу, фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання, за допомогою якої визначаються критерії достовірності показників фінансової діяльності, ведення обліку та аналізу [6, с. 19].

Найпоширенішим у світі є обов'язковий аудит фінансової звітності щодо підтвердження її достовірності. Проте практика роботи зарубіжних і вітчизняних аудиторів (аудиторських фірм) доводить, що аудит – це не тільки підтвердження достовірності фінансової звітності, а й надання різного роду послуг.

Аудитори (аудиторські фірми) у процесі своєї діяльності вирішують також низку завдань, пов'язаних із наданням аудиторських послуг:

– перевірку ведення бухгалтерського обліку та складання звітності, законності господарських операцій;

– допомогу в організації бухгалтерського обліку;

– допомогу у відновленні та веденні обліку, складанні бухгалтерської (фінансової) звітності;

– допомогу в податковому плануванні і розрахунку податків;

– консультування з окремих питань ведення обліку та складання звітності;

– експертні оцінки та аналіз результатів господарської діяльності;

– консультування з широкого кола фінансових і правових питань, маркетингу, менеджменту, технологічне й екологічне консультування тощо;

– розробку установчих документів тощо;

– надання інформації про майбутніх партнерів;

– інформаційне обслуговування клієнтів;

– інші послуги [7].

Із метою кращого розуміння змісту аудиту, його мети та функцій розглянемо класифікацію аудиторського контролю (рис. 1).

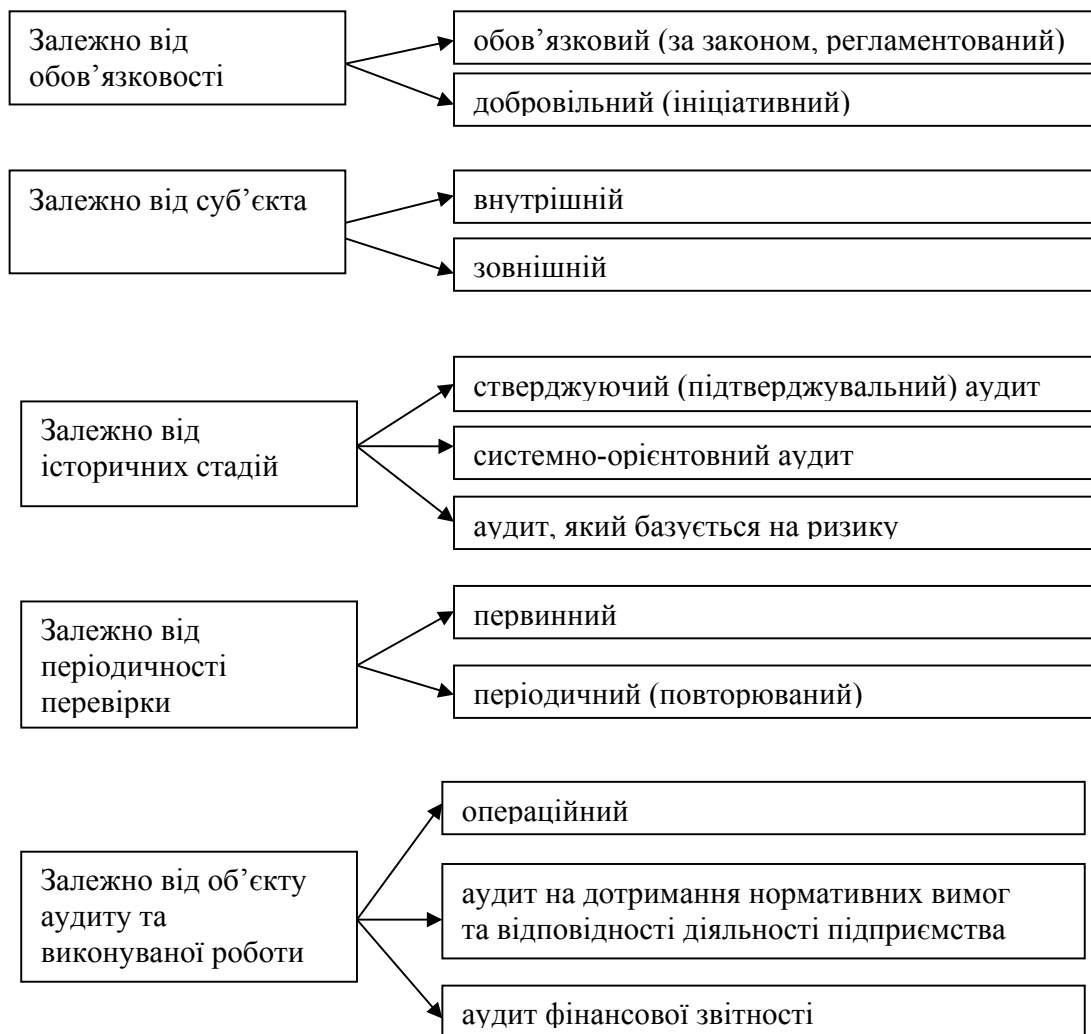

Рис. 1. Класифікація видів аудиту

Добровільний аудит проводиться з ініціативи самого суб'єкта господарювання аудиторськими фірмами (аудиторами) незалежно від того, чи передбачена така перевірка законом. Метою цього виду аудиту можуть бути: з'ясування стану фінансової звітності підприємства та її показників, здійснення контролю роботи обліково-фінансового апарату, аналіз стану бухгалтерського обліку в цілому та окремих його розділів тощо.

Згідно із Законом України «Про аудиторську діяльність», обов'язкове проведення аудиту передбачене для:

а) підтвердження достовірності та повноти річної фінансової звітності та консолідованої фінансової звітності публічних акціонерних товариств, підприємств – емітентів облігацій, професійних учасників ринку цінних паперів, фінансових установ та інших суб'єктів господарювання, звітність яких відповідно до законодавства України підлягає офіційному оприлюдненню, за винятком установ і організацій, що повністю утримуються за рахунок державного бюджету;

б) перевірки фінансового стану засновників банків, підприємств з іноземними інвестиціями, публічних акціонерних товариств (окрім фізичних осіб), страхових і холдингових компаній, інститутів спільного інвестування, довірчих товариств та інших фінансових посередників;

в) емітентів цінних паперів, які здійснюють публічне розміщення, та похідних (деривативів), а також при отриманні ліцензії на здійс-

нення професійної діяльності на ринку цінних паперів [1].

Зовнішній аудит – незалежний аудит відносно контрольованого підприємства, що здійснюється на підставі договору з підприємством-замовником. Зовнішній аудит проводиться з метою перевірки законності господарських операцій, достовірності фінансової звітності, бухгалтерського балансу, а також визначення відповідності ведення бухгалтерського обліку встановленим стандартам і процедурам.

Внутрішній аудит являє собою незалежну діяльність суб'єкта господарювання, спрямовану на перевірку та оцінку його діяльності в інтересах керівництва. Внутрішній аудит повинен забезпечувати адекватність управління підприємства на всіх його рівнях, високу конкурентоспроможність і прибутковість підвідомчих одиниць, достовірність і точність обліку, полегшувати проведення зовнішнього аудиту тощо. Внутрішній аудит є невід'ємною частиною управлінського контролю підприємства. Внутрішній аудит проводиться з метою вдосконалення організації та управління виробництвом і пошуком резервів підвищення ефективності діяльності підприємства.

Порівняємо внутрішній та зовнішній аудит у табл. 1.

Висновки з цього дослідження. Можна стверджувати, що розвиток аудиту в Україні почався з квітня 1993 р. Однак аудит в Україні ще не став атрибутом ринкової економіки. На сьогоднішній день аудит є необхідним тільки в окремих зарубіжних країнах.

Таблиця 1

Порівняльна характеристика зовнішнього і внутрішнього аудиту

Елементи	Внутрішній аудит	Зовнішній аудит
Масштаб перевірки	Взаємозалежні функції із системою управління	Визначається видом аудиту та законодавчими актами, що регулюють його проведення
Об'єкт аудиту	Визначається керівництвом. Мета – забезпечення збереження активів, недопущення збитків та підвищення ефективності діяльності підприємства	Визначається статусом підприємства. Домінує аудит фінансової звітності та бухгалтерського балансу
Кваліфікація	Визначається на погляд управляючих структур. Визначається меншим за ступенем незалежності та нижчим професійним рівнем внутрішнього аудитора	Чітко визначена законодавством. Аудит визначається високим ступенем незалежності та високим професійним рівнем аудитора
Методи, які використовуються	Мають багато спільного. Їх розрізняє лише обсяг і точність перевірок	
Мета	Визначається керівництвом	Впливає із законодавства, а також рішення суду, зовнішніх потреб
Звітність	Звітність перед керівництвом	Звітність перед замовником

Аудиторський контроль в Україні ґрунтується на взаємній зацікавленості підприємства з боку власників; держави в особі фіскальних служб, оскільки держава має можливість забезпечити контроль достовірності фінансової звітності і має дохід від аудиторської діяльності; аудиторських фірм у реалізації своїх послуг згідно з принципом розрахунку.

Проведення аудиту на підприємствах має певні переваги, які полягають у:

- спрощенні процедури отримання фінансової допомоги завдяки поданню завірених аудитором документів про фінансовий стан підприємства;

- можливості отримати кваліфіковану допомогу у вирішенні різноманітних проблем: аудиторів часто запрошують як арбітра при вирішенні специфічних спірних питань між партнерами;

- спрощенні процедури залучення нового партнера завдяки можливості вивчити висновки аудитора про фінансовий стан підприємства;

- спрощенні відносин із податковими органами, оскільки перевірені аудитором рахунки викликають більшу довіру;

- можливості уникнення суперечок між партнерами, особливо в ситуаціях зі складною угодою про розподіл прибутку, завдяки тому, що рахунки піддаються об'єктивному аналізу з боку незалежного аудитора.

Отже, аудиторська діяльність відіграє важливу роль у системі фінансового контролю підприємства. Саме завдяки розвитку ринкової економіки з'являється необхідність в існуванні такого елемента контролю, як аудит, який дає змогу виправляти помилки та запобігти шахрайству на підприємстві.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Закон України «Про аудиторську діяльність» від 22.04.1993 р. № 3125-XII, зі змінами і доповненнями [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3125-12>.
2. Міжнародні стандарти аудиту, надання впевненості та етики ; пер. з англ. – К. : СТАТУС, 2006. – 1152 с.
3. Аренс А. Аудит / А. Аренс, Дж. Лоббек ; пер. с англ. гл. ред. проф. Я.В. Соколова. – М. : Финансы и статистика, 1995 – 560 с.
4. Аудит : [навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц.] / В.Я. Савченко, В.О. Зотов, С.А. Кириленко [та ін.]. – К. : КНЕУ, 2003. – 268 с.
5. Андреев В.К. Правовое регулирование аудита в России / В.К. Андреев. – М. : Инфра- М, 1996. – 128 с.
6. Сопко В.В. Організація і методика проведення аудиту : [навч.-практ. посіб.] / В.В. Сопко, В.П. Шило, Н.І. Верхоглядова, С.Б. Ільїна, О.М. Брадул. – К. : Професіонал, 2006. – 576 с.
7. Голубева Н.А. Природа аудиту / Н.А. Голубева // Міжнародний бухгалтерський облік. – 2007. – № 4. – С. 16.

УДК 657.21:[663+663.83]

Бюджетування витрат на забезпечення якості лікєро-горілчаної продукції

Бондар Т.Л.

аспірант,

Київський національний торговельно-економічний університет

У статті досліджено теоретичні аспекти бюджетування витрат на забезпечення якості. Визначено складові процесу бюджетування витрат на забезпечення якості продукції на підприємстві. Розглянуто методи формування бюджетів витрат на забезпечення якості та визначено їх рівні. Представлено методичні підходи до бюджетування витрат на забезпечення якості продукції шляхом розробки бюджетів за бізнес-процесами та центрами якості.

Ключові слова: бюджетування, витрати на забезпечення якості, процесний підхід, бізнес-процес, центр якості, лікєро-горілчани підприємства.

Бондар Т.Л. БЮДЖЕТИРОВАНИЕ ЗАТРАТ НА ОБЕСПЕЧЕНИЕ КАЧЕСТВА ЛИКЕРОВОДОЧНОЙ ПРОДУКЦИИ

В статье исследованы теоретические аспекты бюджетирования затрат на обеспечение качества. Раскрыта сущность бюджетирования и определены составляющие процесса бюджетирования затрат на обеспечение качества продукции на предприятии. Рассмотрены методы формирования бюджетов затрат на обеспечение качества и определены их уровни. Представлены методические подходы к бюджетированию затрат на обеспечение качества продукции путем разработки бюджетов по бизнес-процессам и центрам качества.

Ключевые слова: бюджетирование, затраты на обеспечение качества, процессный подход, бизнес-процесс, центр качества. ликєроводочные предприятия.

Bondar T.L. BUDGETING COSTS ENSURING THE QUALITY OF ALCOHOLIC BEVERAGES

In the article the theoretical aspects of budgeting quality costs. The essence of budgeting and identified components of the cost of the budgeting process to ensure product quality across the enterprise. The methods of formation of quality costs and budgets are determined by their levels. The methodical approaches to budgeting the cost of providing quality products through the development of business process quality and budget of the Centre.

Keywords: budgeting, quality costs, process approach, business process quality center. alcoholic beverage companies.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Забезпечення високої якості при мінімальній собівартості продукту багато в чому залежить від уміло організованого управління фінансовою діяльністю підприємства, що включає і управління вартістю якості.

Управління фінансовою діяльністю у сфері якості передбачає аналіз статей витрат і наслідків їх здійснення. На лікєро-горілчаних підприємствах це повинно реалізуватись через складання бюджетів та оцінки витрат за бізнес-процесами. Такі бюджети необхідні для виконання функцій щодо забезпечення якості продукції та оцінки ефективності бізнес-процесів стосовно якості продукції. Основною метою бюджетування є ефективна організація процесу управління діяльністю підприємства та його структурних підрозділів в області якості за допомогою планування, контролю статей витрат та аналізу фінансово-економічних показників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні аспекти бюджетування як

важливого елементу системи управління та впровадження його на підприємстві досліджували вітчизняні та зарубіжні науковці, зокрема: Бланк І.О., Василенко В.А., Головка Т.В., Панков В.А., Поддєрьогін А.М., Терещенко О.О., Шершньова З.Є., Швайка Л.А., Догадайло Я.В., Хруцький В.Є., Рахлін К., Скрипка Л., Бєнь Т.Г., Харко А.Ю., Катаєв М.Д., Ємельяненко А.П. та ін.

Однак низку теоретичних, методичних та практичних проблем бюджетування витрат на забезпечення якості продукції на основі процесного підходу не розроблено, і це потребує подальших досліджень.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є дослідження теоретичних та практичних аспектів удосконалення системи бюджетування витрат на забезпечення якості на основі процесного підходу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Науковці та економісти виділяють

два підходи до формування бюджетування на підприємстві – традиційний та процесний.

Традиційний підхід до бюджетування орієнтований на показники рівня витрат попередніх періодів. Традиційне бюджетування статичне, не забезпечує зворотних зв'язків, має ускладнену процедуру внесення змін до затверджених бюджетів, не може чітко показувати залежність між роботою окремих підрозділів та їхнім фінансовим результатом [8].

Згідно з традиційним підходом, здійснюється підготовка планів різними відділами підприємства. Ці плани становлять зведені таблиці з інформацією про ресурси, витрати та доходи від реалізації підрозділів та підприємства в цілому. При щомісячному аналізі фінансових результатів дані за звітний період порівнюють із даними затвердженого бюджету та знаходять відхилення, які можуть бути як позитивним, так і негативним явищем для роботи підприємства.

Процесний підхід до бюджетування базується на стратегії ефективного бізнесу, що припускає впровадження збалансованої системи показників, та на стратегії управління затратами, що заснована на послідовному впровадженні функціонально-вартісного аналізу та переході до процесного підходу бюджетування [6]. Згідно з процесним підходом, побудова бюджетів відбувається на основі виділених бізнес-процесів та визначення відповідальності за використання в межах бізнес-процесу ресурсів.

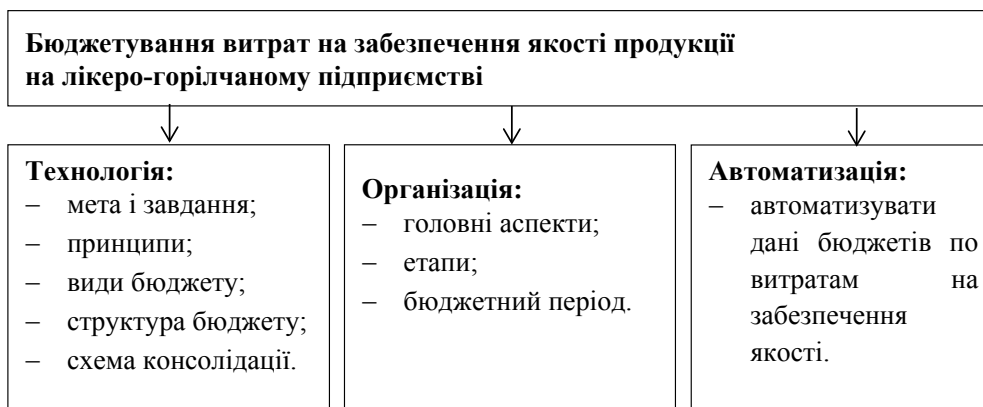
Тому подальше дослідження буде присвячено вивченню бюджетування витрат на забезпечення якості як управлінської технології, яка спрямована на оптимізацію формування та використання ресурсів лікеро-горілчаного підприємства шляхом складання

бюджетів за центрами якості та бізнес-процесами. Така побудова бюджетів буде відповідати міжнародним стандартам серії ISO 9000, де запровадження системи управління якістю на підприємстві необхідно розробляти на основі процесного підходу та забезпечувати належний зворотній зв'язок між бізнес-процесами.

Організація облікової системи на основі процесного підходу до бюджетування дасть змогу сформувати єдину інформаційну базу для управління підприємством як за конкретними його структурними та технологічними одиницями (центрами якості, бізнес-процесами), так і в цілому.

Олійник Т.І. та Олійник О.О. зазначають, що бюджетування із застосуванням бізнес-процесів є вихідним пунктом формування інформаційного потоку, виступає попередньою оцінкою діяльності бізнес-одиниць підприємства і потребує розробки окремих облікових технологій на найближчу перспективу: прогнозування даних про витрати, планування обсягу готової продукції, розрахунок планової собівартості, бюджету доходів і витрат. Основними вихідними інформаційними джерелами бюджетування зазвичай є вартісна оцінка бізнес-процесів та вартість виробленої продукції [9, с. 93].

Використання методу бюджетування витрат на забезпечення якості продукції за бізнес-процесами, на думку Скрипка Л. та Рахліна К., «дасть змогу керівнику кожного процесу прийняти безпосередню участь в економічній діяльності підприємства. Крім того, забезпечується оперативний контроль використання ресурсів, з'являється реальна можливість виявлення неефективних видів діяльності, зниження та оптимізація витрат на забезпе-

Рис. 1. Складові системи бюджетування на лікеро-горілчаному підприємстві

Джерело: складено автором на основі [13]

чення якості без завдання шкоди якості продукції, а також можливість оцінки інвестицій в якість і їх ефективності» [7]. Аналогічний механізм оперативного контролю працює при бюджетуванні в розрізі структурних чи технологічних одиниць підприємства.

Бюджетування як управлінська технологія передбачає наявність трьох складових: технології, організації й автоматизації бюджетування. Розглянемо наведені складові по відношенню до бюджетування витрат на забезпечення якості продукції (рис. 1).

Метою, яку лікєро-горілчане підприємство планує досягти через бюджетування в перспективі, є забезпечення та підвищення якості продукції, оптимізація витрат на забезпечення якості продукції, збільшення обсягу реалізації продукції тощо.

Основним завданням бюджетування витрат на забезпечення якості продукції під час упродовження системи управління якістю на основі процесного підходу є розподіл ресурсів за бізнес-процесами і центрами якості та контроль використання цих ресурсів відповідальною особою, керівником бізнес-процесу та вищим керівництвом.

Досягнення поставленої мети вимагає дотримання певних принципів у процесі бюджетування. Деякі автори [1; 2; 10–12] основними принципами бюджетування вважають такі: повнота, точність, гнучкість, періодичність, спеціалізація, економічність, від-

повідність, інформаційна безпека тощо. На їх основі дамо характеристику основним принципам бюджетування витрат на забезпечення якості продукції (табл. 1).

Наведені принципи бюджетування витрат на забезпечення якості продукції необхідно застосовувати з методом економії ресурсів, усунення непродуктивних витрат, визначення ефективності бізнес-процесів, підвищення контрольованості бізнес-процесів та забезпечення зворотного зв'язку між ними.

Відповідно до принципу спеціалізації бюджетів, основними видами бюджетів витрат на забезпечення якості на основі процесного підходу будуть бюджети бізнес-процесів та бюджети центрів якості.

Структура загального бюджету витрат на забезпечення якості підприємства відповідно до принципу декомпозиції повинна будуватись таким чином, щоб відчувалась значимість кожного окремого бюджету в ньому. Підприємство на свій розсуд обирає структуру бюджету, так як нормативними документами структура бюджетів не регламентується.

Формуючи загальний бюджет, необхідно враховувати методи централізованого бюджетування («згори донизу»); децентралізованого бюджетування («знизу догори») та комплексний (поєднання двох попередніх методів). Хаймьонова Н.С. трактує їх таким чином:

– метод складання «згори донизу» передбачає складання вищим керівництвом бюдже-

Таблиця 1

Основні принципи бюджетування витрат на забезпечення якості продукції

Принцип	Характеристика
Повноти	всі операції, що призводять до витрачання грошових коштів на забезпечення якості продукції, а також впливають на його фінансові результати, повинні бути відображені в бюджеті
Координації	бюджети витрат на забезпечення якості центрів якості та бізнес-процесів повинні складатись з урахуванням можливості їх зведення в єдиний консолідований бюджет
Спеціалізації бюджетів	витрати повинні відображатись відповідно до їх видів і джерел виникнення, завдяки чому можна проконтролювати рух грошових коштів за бізнес-процесами і центрами якості
Декомпозиції	полягає у тому, що кожний бюджет нижчого рівня є деталізацією більш вищого рівня
Періодизації	бюджети повинні розроблятись на певний період, тривалість якого визначається специфікою діяльності підприємства
Безперервності	планування повинно здійснюватись систематично в межах установленого циклу, і розроблені плани повинні безперервно змінювати один одного
Гнучкості	припускає можливість коригування встановлених показників і координації діяльності підприємств. У процесі виробництва можуть виникати непередбачені обставини, що можуть призводити до додаткових витрат на забезпечення якості продукції, тому всі плани мають містити резерви для виправлень

тів як по підприємству в цілому, так і за різними об'єктами управління, з мінімальним залученням керівників середнього і нижчого рівнів управління;

– метод «знизу вгору» передбачає таку послідовність дій: центри відповідальності складають бюджети щодо діяльності, яку вони здійснюють; бюджети центрів відповідальності узагальнюються і координуються за послідовними рівнями ієрархічної структури підприємства;

– комплексний метод складання бюджету передбачає таку послідовність дій: вище керівництво встановлює стратегічні параметри та цілі; центри відповідальності готують власні бюджети; бюджети центрів відповідальності консоліднуються фінансовою службою та подаються вищому керівництву [11, с. 255].

На нашу думку, комплексний метод є найбільш доцільним для складання бюджету витрат на забезпечення якості за бізнес-процесами та центрами якості. Даний метод передбачає таку послідовність: складення бюджетів витрат центрами якості; розподіл інформації про планові витрати за бізнес-процесами; затвердження та внесення корективів до бюджетів вищим керівництвом. Тобто,

згідно з комплексним методом, доцільно виділяти такі рівні бюджетування:

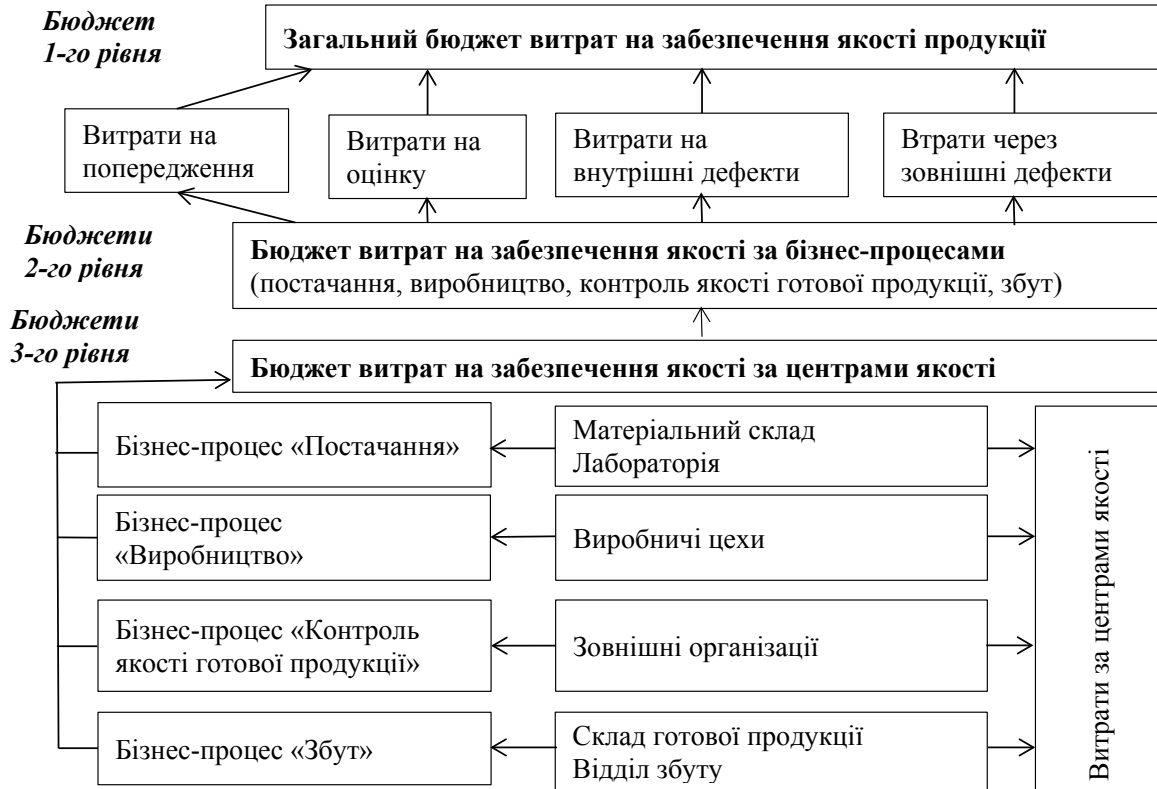
- бюджет витрат на забезпечення якості за центрами якості (бюджет 3-го рівня);
- бюджет витрат за бізнес-процесами (бюджет 2-го рівня);
- загальний бюджет витрат на забезпечення якості (бюджет 1-го рівня).

При цьому кожний бюджет нижчого рівня забезпечуватиме деталізацією бюджету вищого рівня. На нашу думку, особливу увагу слід приділити схемі консолідації бюджетів витрат на забезпечення якості або, іншими словами, порядку взаємозв'язку всіх видів бюджетів. Розробка схеми консолідації дасть змогу узгодити бюджети витрат на забезпечення якості за центрами якості і бізнес-процесами у загальному бюджеті.

Після визначення технології бюджетування необхідно визначитись з організацією бюджетування витрат на забезпечення якості.

До основних аспектів організації бюджетування витрат на забезпечення якості на основі процесного підходу можна віднести:

- виділення центрів якості, у розрізі яких передбачається формувати бюджет;

Рис. 2. Схема консолідації бюджетів витрат на забезпечення якості продукції на лікєро-горілчаному підприємстві

Джерело: авторська розробка

• визначення бізнес-процесів і технологічних етапів у межах цих процесів.

Для планування діяльності будь-якого об'єкта необхідно розуміти, з яких частин він складається, які функції покликана виконувати кожна з них. У попередніх дослідженнях були виділені основні бізнес-процеси, визначені технологічні етапи та центри якості (структурні підрозділи підприємства, де виникають витрати на забезпечення якості продукції) [3], на їх основі розглянемо методику бюджетування.

Бюджетування в розрізі центрів якості дає змогу підвищити керованість процесу при досягненні мети підприємства, пов'язати технологічні одиниці підприємства в єдиному господарському процесі та контролювати відповідальних осіб.

Сформулювавши основні аспекти бюджетування витрат на забезпечення якості, виділимо етапи бюджетування на лікоро-горілчаному підприємстві на основі процесного підходу:

- 1) визначення змісту бюджетів;
- 2) складання бюджету витрат на забезпечення якості по кожному центру якості;

3) складання бюджету по кожному основному бізнес-процесу;

4) складання узгодженого загального бюджету витрат на забезпечення якості продукції на лікоро-горілчаному підприємстві;

5) проведення аналізу показників результативності та ефективності процесів.

Для того щоб визначитись зі структурою загального бюджету витрат на забезпечення якості продукції на лікоро-горілчаному підприємстві, необхідно розробити бюджети за центрами якості та бізнес-процесами (рис. 2). На основі запропонованої схеми консолідації буде здійснюватись організація бюджетування.

Така структура загального бюджету витрат на забезпечення якості продукції повинна задовольняти інтереси всіх рівнів управління, так як відповідальна особа кожного рівня впливає на формування бюджету та контролює ті витрати, які безпосередньо виникають у його центрі відповідальності (центрі якості).

За змістом бюджет витрат на забезпечення якості повинен забезпечувати рішення таких завдань:

Таблиця 2

**Бюджет витрат на забезпечення якості продукції
за центрами якості, у грн. на 1000 пляшок (приклад – ТОВ «СОТКА-7»)**

Підрозділ «Лабораторія»						
Відповідальна особа		завідувач лабораторією: Паламарчук О.Я				
Вид витрат	Стаття бюджету	2015 рік	I кв.	II кв.	III кв.	IV кв.
1.1.1	Вартість повірки лабораторного обладнання	8,45	-	3,12	2,05	3,29
1.1.2	Вартість реактивів для проведення вхідного контролю сировини і матеріалів	4,64	1,16	1,16	1,16	1,16
	Вартість зразків, витрачених при проведенні лабораторних досліджень	1,15	0,29	0,34	0,23	1,15
	Витрати на оплату праці персоналу лабораторії	16,04	4,01	4,01	4,01	4,01
	Нарахована амортизація лабораторного обладнання	-	-	-	-	-
2.9.2	Вартість зразків, витрачених при проведенні лабораторних досліджень у процесі виробництва	1,38	0,29	0,32	0,37	1,38
	Вартість реактивів для проведення перевірки напівфабрикату	4,64	1,16	1,16	1,16	1,16
	Витрати на оплату праці персоналу лабораторії	16,04	4,01	4,01	4,01	4,01
	Нарахована амортизація лабораторного обладнання	-	-	-	-	-
3.1.2	Вартість зразків, витрачених при проведенні лабораторних досліджень готової продукції	1,03	0,29	0,23	0,23	0,29
	Витрати на оплату праці персоналу лабораторії	16,04	4,01	4,01	4,01	4,01
	Вартість реактивів для проведення перевірки готової продукції	4,64	1,16	1,16	1,16	1,16

- узгодження бюджетів за центрами якості;
- узгодження бюджетів за бізнес-процесами;

– узгодження бюджетів витрат на забезпечення якості продукції в цілому по підприємству, по бізнес-процесах та центрах якості.

Складання бюджету по центрах якості, тобто бюджету 3-го рівня, передбачає: збір інформації про певний вид витрат на забезпечення якості за центрами якості; визначення відповідальної особи; визначення статті бюджету.

При складанні бюджету у ньому вказують показники витрат на забезпечення якості, які були заплановані, а впродовж виробничого циклу фіксують фактичні показники.

Як це було встановлено у попередніх дослідженнях, витрати на забезпечення якості виникають під час бізнес-процесів «постачання», «виробництво», «контроль якості готової продукції» та «збут», для цих бізнес-процесів та центрів якості було розроблено відповідне кодування [4; 5].

У підрозділі «лабораторія» під час зазначених процесів виникають витрати на оцінку якості лікєро-горілчаної продукції, фрагмент бюджету яких наведено у табл. 2.

На підставі даних планування та інформації про фактичні витрати на забезпечення якості, отримані за кожним центром якості та бізнес-процесом, проводиться розрахунок відхилень, визначення їх причин, контролюється дотримання бюджетів центрами відповідальності, складається зведений бюджет витрат

на забезпечення якості продукції по підприємству. Отримана інформація використовується для аналізу різних видів продукції та виявлення проблем, які виникають у центрах якості та за бізнес-процесами стосовно якості продукції, та визначаються заходи щодо оптимізації витрат на забезпечення якості.

Бюджет витрат на забезпечення якості за процесами складається власниками процесів або керівниками процесів за рішенням власника процесу, а економічні служби враховують і аналізують відхилення витрат (складають бюджети в цілому і аналізують витрати). Таким чином, у цьому випадку планування відбувається «знизу вгору». Розглянемо бюджет витрат на забезпечення якості бізнес-процесу «постачання» (табл. 3).

Таким чином, за допомогою процесного підходу до бюджетування можна визначити:

- найменш і найбільш витратні процеси по відношенню до забезпечення якості продукції на підприємстві;

- витрачені ресурси на кожен вид продукції під час бізнес-процесу і відповідні витрати на забезпечення якості продукції;

- собівартість якості продукції в межах кожного бізнес-процесу, що дасть змогу визначити вартість якості продукції за кожним рівнем.

Сума бюджетів структурних підрозділів (центрів якості) та бізнес-процесів складає загальний бюджет витрат на забезпечення якості підприємства. Для того щоб поєднати інформацію про витрати на забезпечення

Таблиця 3

Бюджет витрат на забезпечення якості продукції за бізнес-процесом, у грн. на 1000 пляшок (приклад – ТОВ «СОТКА-7»)

Бізнес-процес «Постачання» (1)							
Підрозділи: лабораторія (1.1); матеріальний склад (1.2)							
Відповідальні особи		завідувач лабораторією: Соколов І.І. завідувач матеріальним складом: Механіч П.П.					
Підрозділ	Вид витрат	Стаття бюджету	2015 рік	I кв.	II кв.	III кв.	IV кв.
1.1	Лабораторія						
	1.1.1	Вартість повірки лабораторного обладнання	8,45	-	3,12	2,05	3,29
	1.1.2	Вхідний контроль сировини і матеріалів:	4,64	1,16	1,16	1,16	1,16
		• вартість реактивів • витрати на оплату праці персоналу лабораторії • нарахована амортизація лабораторного обладнання	16,04	4,01	4,01	4,01	4,01
			-	-	-	-	-

якості продукції, отриману із бюджетів центрів якості та бізнес-процесів на лікеро-горілчаному підприємстві у загальному бюджеті, відповідно до принципу періодичності, необхідно визначитись із періодом, на який складається такий бюджет. Бюджети повинні складатись на окремі періоди, тривалість яких визначається специфікою діяльності підприємства. У нашому випадку доречними будуть бюджети квартальні та річні, а отримана інформація про витрати далі повинна згруповуватись у загальний бюджет.

Розглянемо можливість поєднання бюджету по центрах якості і бюджету по бізнес-процесам у межах загального бюджету (табл. 4).

Наведений бюджет дасть змогу визначити суму витрат на забезпечення якості по центрах якості, бізнес-процесам і в цілому по підприємству. Така структура бюджету може застосовуватись для створення спеціального програмного забезпечення, яке дасть змогу автоматизувати процес розробки фінансового плану в межах інформаційної системи управління підприємства та врахувати галузеві особливості його основної діяльності. У межах такої інформаційної системи має бути забезпечений зв'язок системи бюджетування із системами бухгалтерського обліку та контролю витрат на забезпечення якості продукції. При цьому автоматизована система бюджетування дасть змогу відображати планові показники про витрати на забезпечення якості, здійснювати обробку та їх порівняння з фактичними даними як за кожним бізнес-процесом і центром якості, так і по підприємству загалом.

Отже, заключним етапом бюджетування на лікеро-горілчаному підприємстві є виявлення відхилень фактичних значень витрат на забезпечення якості від планових показників, внесення корективів та аналіз причин відхилень, за яким вони відбулись.

Висновки із цього дослідження. Упровадження процесу бюджетування на лікеро-горілчаному підприємстві, розробка методичних підходів до бюджетування витрат

Таблиця 4
Взаємозв'язок бюджету за бюджетами за центрами якості (рівень 3) та за бізнес-процесами (рівень 2) у загальному бюджеті (рівень 1)

Центр якості \ Бізнес-процес	Постачання	Виробництво	Контроль якості готової продукції	Збут
1.1	О			
1.2	П			
2.1		П		
2.2		П		
2.3		О, ВД		
2.4		П		
2.5		О		
2.6		О		
2.7		ВД		
2.8		П		
2.9		О		
2.10		ВД		
2.11		ВД		
3.1			О	
3.2			О, ЗД	
4.1				ВД
4.2				ЗД

П – витрати на попередження; О – витрати на оцінку; ВД – витрати на внутрішні дефекти; ВЗ – витрати на зовнішні дефекти.

на забезпечення якості продукції шляхом розробки бюджетів за бізнес-процесами та центрами якості дасть змогу: ефективно організувати процес управління діяльністю підприємства та його структурних підрозділів; координувати та узгоджувати їх дії щодо забезпечення якості продукції; допоможе у плануванні майбутніх витрат, зіставленні фактичних показників із запланованими, контролі статей витрат за центрами якості та бізнес-процесами, що підвищить точність складання бюджетів, безперервний контроль та зворотній зв'язок.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бень Т.Г. Бюджетування як інструмент удосконалення системи фінансового менеджменту підприємств / Т.Г. Бень, С.Б. Довбня // Фінанси України. – 2000. – № 7. – С. 48–55.
2. Білобловський С.А. Бюджетування виходячи з потреб ринку (ABB-технологія) – новітні управлінські технології / С.А. Білобловський // Економіка. Фінанси. Право. – 2006. – № 5. – С. 11–12.
3. Бондар Т.Л. Процесний підхід в управлінні витратами на забезпечення якості лікеро-горілчаної продукції / Т.Л. Бондар // Актуальні проблеми економіки. – 2014. – № 7. – С. 140–146.

4. Бондар Т.Л. Процесний підхід до організації обліку витрат на забезпечення якості / Т.Л. Бондар // Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. «Моделювання та прогнозування соціально-економічних процесів сьогодення» (Одеса, 20–21 березня 2015 р.). – Одеса : ЦЕДР, 2015. – С. 106–108.
5. Бондар Т.Л. Етапи організації обліку витрат на забезпечення якості лікєро-горілчаної продукції / Т.Л. Бондар // Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. «Структурні трансформації національних економік в глобальному вимірі» (Миколаїв, 6 листопада 2015 р.). – Миколаїв : МНУ ім. Сухомлинського, 2015. – С. 138–141.
6. Катаев М.Д. Процессно-ориентированный подход к управлению предприятием / М.Д. Катаев, А.П. Емельяненко // ТУСР. – 2008. – № 6. – С. 18–23.
7. Рахлин К. Принципы планирования и учета затрат на качество / К. Рахлин, Л. Скрипко // Стандарты и качество. – 2000. – № 3. – С. 60–62.
8. Колосюк В. Організація бюджетного процесу на інтегрованих підприємствах холдингу / В. Колосюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://skhid.com.ua/article/view/23071>.
9. Олійник Т.І., Олійник О.О. Обліково-аналітична інформація у бюджетування бізнес-процесів інтегрованих сільськогосподарських підприємств / Т.І. Олійник, О.О. Олійник // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. – 2014. – № 2(26). – С. 92–95.
10. Поліщук С.В. Аналіз підходів до організації бюджетування / С.В. Поліщук // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси і право. – 2013. – № 1. – С. 48–56.
11. Хаймьонова Н.С. Облік і контроль за центрами відповідальності в системі управління витратами діяльності підприємства : дис. ... канд. ек. наук : спец. 08.00.09 / Н.С. Хаймьонова. – Львів, 2016. – 328 с.
12. Харко А.Ю. Бюджетування у процесі управління фінансовою діяльністю підприємства / А.Ю. Харко // Фінанси України. – 2001. – № 9. – С. 87–91.
13. Хруцкий В.Е. Внутрифирменное бюджетирование: Настольная книга по постановке финансового планирования / В.Е. Хруцкий, В.В. Гамюнов. – М. : Финансы и статистика, 2005. – 464 с.

УДК 657

Методичні засади формування облікової політики в частині корпоративних прав учасників акціонерного товариства

Брадул О.М.

доктор економічних наук, професор,
професор кафедри обліку, аналізу, аудиту
та адміністрування підприємств гірничо-металургійного комплексу
ДВНЗ «Криворізький національний університет»

Шепелюк В.А.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри обліку і аудиту
ПВНЗ «Інститут ділового адміністрування»

Статтю присвячено актуальним питанням формування облікової політики в частині корпоративних прав учасників акціонерного товариства. Обґрунтовано необхідність облікової політики для акціонерних товариств. Розглянуто принципи та складові формування облікової політики підприємства щодо формування методичних засад у частині корпоративних прав акціонерів.

Ключові слова: акціонер, бухгалтерський облік, облікова політика, наказ про облікову політику.

Брадул О.М., Шепелюк В.А. МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ УЧЕТНОЙ ПОЛИТИКИ В ЧАСТИ КОРПОРАТИВНЫХ ПРАВ УЧАСТНИКОВ АКЦИОНЕРНОГО ОБЩЕСТВА

Статья посвящена актуальным вопросам формирования учетной политики в части корпоративных прав участников акционерного общества. Обоснована необходимость учетной политики для акционерных обществ. Рассмотрены принципы и составляющие формирования учетной политики предприятия по формированию методических основ в части корпоративных прав акционеров.

Ключевые слова: акционер, бухгалтерский учет, учетная политика, приказ об учетной политике.

Bradul. O.M., Shepeluk V.A. METHODOICAL PRINCIPLES OF FORMATION OF THE OF ACCOUNTING POLICY IN TERMS OF CORPORATE RIGHTS OF THE PARTICIPANTS OF JOINT-STOCK COMPANY

The article is devoted to topical issues of formation of accounting policy in terms of corporate rights of members of the company. The necessity of accounting policies for joint stock companies. The principles and components of forming of registration policy of the enterprise to the formation of methodical bases of the corporate rights of shareholders.

Keywords: shareholder, accounting, accounting policies, the order on accounting policies.

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку економіки ведення бухгалтерського обліку здійснюється на підставі нормативно-правових документів, що дає змогу регламентувати єдині принципи та закони з метою регулювання бухгалтерського обліку в Україні. Проте суб'єкти підприємницької діяльності самостійно визначають облікову політику, зокрема це ті способи і прийоми, якими керується підприємство при організації та веденні бухгалтерського обліку відповідно до своєї спеціалізації.

Методичні засади є основною складовою облікової політики підприємства, у них визначаються принципи і, головне, методи і процедури ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження проблеми облі-

кової політики зробили такі вчені: М.Т. Білуха, Ф.Ф. Бутинець, А.В. Загородній, М.В. Кужельний, В.Г. Лінник. Проте, незважаючи на значну кількість досліджень, єдиного підходу до трактування облікової політики немає.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою даної статті є розробка елементів облікової політики щодо корпоративних прав учасників акціонерного товариства в Положенні про облікову політику.

Виклад основного матеріалу дослідження. Підприємства України мають певний досвід формування облікової політики, але зі змінами законодавчо-правових і нормативних актів, які безпосередньо чи опосередковано впливають на порядок обліку окремих видів активів, зобов'язань і господарських операцій, змінюються і методичні засади облікової політики, тому цей процес безперервний [1].

Особливо важливо сформувати облікову політику, а в ній і методичні засади публічного акціонерного товариства, які повинні перейти до складання фінансової звітності за Міжнародними стандартами фінансової звітності (МСФЗ) і тому вести облік за Міжнародними стандартами бухгалтерського обліку (МСБО) [1].

Формуючи облікову політику, підприємства повинні дотримуватись принципу послідовності, що передбачає постійне (із року в рік) застосування принципів, методів і процедур ведення бухгалтерського обліку, що були обрані підприємством, тому питання формування методичних засад завжди є актуальним для кожного підприємства і повинно вирішуватись з урахуванням регулюючих законодавчо-правових і нормативних актів [1].

При формуванні облікової політики підприємства можуть застосовувати вимоги МСФЗ. Це насамперед відноситься до підприємств, які повинні складати фінансову звітність за МСФЗ (публічні акціонерні товариства та ін.). Застосування таких вимог відноситься тільки до тих конкретних операцій, подій та умов господарської діяльності, відносно яких у Національних положеннях (стандартах) та інших нормативно-правових актах відсутні норми відображення їх у бухгалтерському обліку і фінансовій звітності [1].

Розглянемо підходи до сутності поняття «облікова політика» у науковій літературі (табл. 1). Проаналізувавши дані табл. 1, видно, що на сьогодні серед учених немає єдиної думки щодо трактування поняття «облікова політика». Проте цілком погоджуємося з думкою Ф.Ф. Бутинець [2, с. 51], що система, яка наявна на сьогодні в Україні, не встановлює спосіб ведення бухгалтерського обліку з конкретного питання і під час формування облікової політики підприємство самостійно розробляє відповідний спосіб на підставі діючих положень.

Рис. 1. Рівні облікової політики

Таблиця 1

Підходи до трактування поняття «облікова політика» в різних літературних джерелах

№ з/п	Джерело	Визначення
1.	Ф.Ф. Бутинець [2, с. 51]	Облікова політика – це не просто сукупність способів ведення обліку, обраних відповідно до умов господарювання, а й вибір методики обліку, яка дає змогу використовувати різні варіанти відображення фактів господарського життя. У широкому розумінні її можна визначити як управління обліком, а у вузькому – як сукупність способів ведення обліку (вибір підприємством конкретних методик ведення обліку)
2.	М.Т. Білуха [3, с. 214]	Облікова політика – це вибір суб'єктом господарювання методичних прийомів відображення в бухгалтерському обліку фінансово-господарських операцій на конкретний період із числа легалізованих державними органами управління (переважно на рік)
3.	М.Ф. Бичков, Н.Н. Балашова [4, с. 22]	Облікова політика – це прийнята підприємством сукупність способів (приймів) ведення бухгалтерського обліку – первинного спостереження, вартісного виміру, поточного групування та підсумкового узагальнення фактів господарської діяльності
4.	В.А. Шпак [5, с. 204]	Облікова політика – цілеспрямована організаційно-управлінська діяльність, пов'язана з формуванням облікового порядку (чіткої організації бухгалтерського обліку з дотриманням установлених правил обліку)
5.	Л.П. Хабарова [6, с. 10]	Облікова політика – це прийнята сукупність способів ведення бухгалтерського обліку – первинного спостереження, вартісного виміру, поточного групування та підсумкового узагальнення фактів господарської діяльності

Отже, облікова політика повинна формуватися на двох рівнях: макрорівні – політика державних органів щодо розвитку обліку в Україні, макрорівні – політика конкретного підприємства з метою забезпечення надійності та достовірності фінансової звітності. Розглянемо детальніше рівні облікової політики (рис. 1).

Облікова політика на рівні держави (макрорівень) характеризується розробкою та прийняттям нормативно-правової бази, що дає змогу регулювати питання щодо бухгалтерського обліку і складання фінансової звітності в Україні, зокрема Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», різноманітні інструкції, постанови та положення. На формування облікової політики на рівні країни можуть впливати такі фактори: рівень розвитку ринкової економіки, інтеграція економіки країни у світовий економічний простір та вимоги, які висувають міжнародні організації щодо бухгалтерського обліку та складання різних форм звітності.

Облікова політика на рівні підприємства (макрорівень) має враховувати: форму власності та організаційно-правову структуру підприємства; вид економічної діяльності, що зумовлює особливості та умови облікової роботи; розміри суб'єкта господарювання; матеріально-технічне забезпечення обліково-аналітичної роботи підприємства та рівень забезпеченості кваліфікованими обліковими працівниками, систему внутрішнього контролю в частині корпоративних прав. Детальніше зупинимось на розгляді даного рівня облікової політики.

На сьогодні суб'єкт господарювання в особі керівника або головного бухгалтера самостійно визначає облікову політику, зазначаючи всі можливі варіанти організації та ведення бухгалтерського обліку. Разом із тим підприємство обирає форму ведення бухгалтерського обліку як певну систему реєстрів обліку, порядку і способу реєстрації та узагальнення інформації в них із дотриманням єдиних методологічних засад і з урахуванням особливостей господарської діяльності та наявної технології обробки облікових даних, звітності й систему внутрішнього контролю, зокрема корпоративних прав, затверджує правила документообігу і технологію обробки облікової інформації, додаткову систему рахунків і реєстрів аналітичного обліку щодо корпоративних прав.

Основним документом, в якому зазначаються положення облікової політики, є Наказ керівника про облікову політику суб'єкта гос-

подарювання. Відповідно до чинного законодавства, даний Наказ складається на кожний наступний звітний рік і призначений для внутрішнього розпорядку. Форму та зміст документу керівник або бухгалтер визначає самостійно відповідно до галузевої специфіки самого суб'єкта підприємницької діяльності, оскільки вони не регламентовані чинним законодавством. Відповідно до Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», внесення змін до Наказу про облікову політику протягом поточного року не допускається. Проте зміна положень облікової політики можлива за певних умов і має бути обґрунтована та відображена в пояснювальній записці до річного звіту підприємства.

При організації та веденні бухгалтерського обліку, зокрема в частині корпоративних прав, і в подальшому складанні звітності необхідно керуватися законами України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», «Про акціонерні товариства», «Про господарські товариства», «Про цінні папери та фондовий ринок» та іншими нормативно-правовими актами щодо корпоративних прав із метою правильного відображення даних прав у бухгалтерському обліку та звітності і надавати достовірну та своєчасну інформацію користувачам звітності.

О.І. Пилипенко [7, с. 157] відзначає, що єдина корпоративна облікова політика є тим важливим засобом, завдяки якому існує можливість розумного поєднання державного регулювання і власної ініціативи корпорації в питаннях організації та ведення бухгалтерського обліку, що дає змогу своєчасно виявити позитивні та негативні соціально-економічні результати діяльності корпорації та їх наслідки, забезпечити баланс інтересів усіх учасників корпоративних відносин, відобразити ефективні методи взаємодії держави, ринку і корпоративних утворень, а також допомагає виявити «вузькі місця», резерви та економічні вигоди від здійснення господарських операцій та їх відображення в бухгалтерському обліку за допомогою відповідних альтернативних методів і способів, обраних корпорацією. Таким чином, облікова політика є важливим засобом функціонування корпорації, оскільки: забезпечує керівництво, акціонерів та інвесторів необхідною інформацією для прийняття ефективних управлінських рішень, надає інформацію для управління ресурсами корпорації, забезпечує виживання корпорації на рівні стратегічного і тактичного управління, що проявляється у застосуванні системи

трансформованих показників, які характеризують економічні вигоди діяльності корпорації, виявляють причини та наслідки зміни цих показників, вимірюють взаємозв'язки між ними з метою повного використання майбутніх економічних вигод корпорації.

В обліковій політиці підприємства необхідно передбачити затверджений робочий План рахунків бухгалтерського обліку, зокрема в частині обліку корпоративних прав, оскільки на сьогодні існує багато різноманітних видів корпоративних прав, тому суб'єкту господарювання необхідно передбачити їх вид, а разом із тим затвердити порядок ведення аналітичного обліку корпоративних прав. Суб'єкт господарювання при відображенні даних прав у бухгалтерському обліку з метою дотримання вимог чинного законодавства повинен дотримуватися таких принципів, які обов'язково повинні бути передбачені в обліковій політиці підприємства:

1. Повного висвітлення, оскільки фінансова звітність повинна містити всю інформацію про стан корпоративних прав, які наявні в учасників акціонерного товариства у звітному періоді, та можливість прийняття на його основі економічно ефективного управлінського рішення в майбутньому.

2. Послідовності, оскільки суб'єкт господарювання при створенні має передбачити в обліковій політиці всі можливі варіанти обліку корпоративних прав і застосовувати її постійно (з року в рік). Однак зміна облікової політики щодо обліку корпоративних прав можлива лише у випадках, передбачених чинним законодавством, і має бути достатньо обґрунтована та розкрита у фінансовій звітності.

3. Превалювання змісту над формою, оскільки суб'єкт господарювання операції щодо корпоративних прав повинен обліковувати виходячи із їх сутності, а не лише з

Таблиця 2

Запропоновані елементи облікової політики в частині корпоративних прав учасників акціонерного товариства в розрізі основних складових облікової політики

Складові	Елементи облікової політики	Ефект від впровадження рекомендацій
Складові	Елементи облікової політики	Ефект від упровадження рекомендацій
Організаційна	Визначення відповідальних осіб та встановлення сфер відповідальності за ведення бухгалтерського обліку операцій, пов'язаних із корпоративними правами акціонерів	Упорядкування прав і обов'язків працівників бухгалтерії, чіткий розподіл відповідальності
Методична	Встановлення складу корпоративних прав учасників акціонерного товариства; порядок оцінки корпоративних прав кожного з учасників акціонерного товариства; ведення аналітичного обліку операцій, пов'язаних із корпоративними правами; нарахування та виплата дивідендів учасникам акціонерного товариства	Достовірне відображення на рахунках бухгалтерського обліку та у звітності інформації про здійснені корпоративні права учасників акціонерного товариства при їх виникненні, безоплатній передачі, емісії та припиненні (при виході учасника з акціонерного товариства)
Технічна	Визначення нетипових первинних документів щодо корпоративних прав учасників акціонерного товариства; встановлення форм внутрішньої звітності щодо даних прав акціонера; передбачення робочого плану рахунків, зокрема в частині корпоративних прав акціонерів; інформаційне та програмне забезпечення ведення бухгалтерського обліку корпоративних прав; забезпечення системи внутрішнього контролю щодо даних прав із метою їх захисту; встановлення порядку проведення інвентаризації майна, що є внесками до статутного капіталу та засвідчує майнове корпоративне право	Своєчасне заповнення первинних документів та розробка заходів контролю створюють передумови для своєчасного і правильного облікового відображення таких операцій та сприяють захисту корпоративних прав акціонерів

Джерело: власна розробка автора

їх юридичної форми, підтвердженням яких будуть первинні документи.

4. Єдиного грошового вимірника, оскільки суб'єкт господарювання, здійснюючи свою діяльність на території України, повинен у фінансовій звітності відображати операції в єдиній грошовій одиниці.

5. Принцип періодичності є доцільним, оскільки зі складанням фінансової звітності діяльність підприємства поділяється на певні проміжки часу, що дасть змогу оцінити стан корпоративних прав на підприємстві. Фінансова звітність подається з річною періодичністю, проміжна – з квартальною.

Обов'язковою умовою функціонування суб'єкта господарювання є ведення бухгалтерського обліку на підприємстві, що, своєю чергою, має ґрунтуватися на відповідних

принципах бухгалтерського обліку та фінансової звітності. Вважаємо, що дані принципи гарантують і захищають інтереси як користувачів, так і власників підприємства, тому є обов'язковими для дотримання.

Для ефективного формування облікової політики щодо корпоративних прав учасників акціонерного товариства вважаємо за доцільне розглянути основні елементи облікової політики в частині виокремлення основних її складових (табл. 2).

Таким чином, організаційна складова облікової політики в частині корпоративних прав учасників акціонерного товариства повинна врегульовувати основні питання щодо визначення відповідальних осіб із ведення бухгалтерського обліку даних прав акціонерів, що забезпечить функціональність обов'язків працівників бухгал-

Таблиця 3

Елементи облікової політики щодо корпоративних прав учасників акціонерного товариства в Положенні про облікову політику

Положення облікової політики	Характеристика
Організація ведення бухгалтерського обліку корпоративних прав акціонерів	Визначення відповідальних осіб за ведення бухгалтерського обліку корпоративних прав акціонерів
Склад та класифікація корпоративних прав акціонерів	Складові корпоративних прав учасників акціонерного товариства: право на дивіденди; право на придбання та викуп акцій; право на частку при розподілі коштів товариства при його ліквідації; право на виплату вартості майна при виході учасника
Документування операцій, пов'язаних із корпоративними правами (первинні документи та форми внутрішньої звітності)	Перелік первинних документів та форми внутрішньої бухгалтерської звітності, зокрема в частині корпоративних прав учасників акціонерного товариства, встановлюються на підприємстві самостійно залежно від потреб управління
Оцінка корпоративних прав	Даний елемент методу бухгалтерського обліку дає змогу оцінити кількість корпоративних прав за кожним окремим акціонером, що дасть змогу визначити ступінь впливу на управління товариством; перевірити правильність її відображення на рахунках бухгалтерського обліку та нарахування і виплати дивідендів акціонерам із метою прийняття ефективного рішення в майбутньому
Інвентаризація корпоративних прав	Проведення інвентаризації майна, що є внесками до статутного капіталу та засвідчує майнове корпоративне право акціонерів. Необхідно відзначити, що при наявності в акціонера інших видів корпоративних прав інвентаризацію можна прослідкувати лише за її фактичним документальним відображенням
Відображення на рахунках бухгалтерського обліку корпоративних прав	Використання даного елемента методу бухгалтерського обліку дасть змогу узагальнити інформацію щодо корпоративних прав акціонерів на рахунках бухгалтерського обліку, а також розробити систему аналітичних рахунків щодо даних прав із метою їх деталізації
Внутрішній контроль корпоративних прав акціонерів	Застосування прийомів документального контролю з метою розроблення єдиної методики контролю корпоративних прав акціонерів

Джерело: власна розробка авторів

терської служби. Методична складова повинна передбачати основні прийоми та методи бухгалтерського обліку корпоративних прав. Вона включає визначення складу та класифікацію даних прав із метою прийняття ефективних управлінських та інвестиційних рішень.

Технічна складова облікової політики щодо корпоративних прав учасників акціонерного товариства повинна містити такі питання: визначення первинних документів щодо даних прав; установлення форм внутрішньої звітності корпоративних прав; передбачити робочий план рахунків, зокрема в частині корпоративних прав акціонерів; інформаційне та програмне забезпечення ведення бухгалтерського обліку корпоративних прав; забезпечення системи внутрішнього контролю щодо даних прав із метою їх захисту; встановлення порядку проведення інвентаризації майна, що є внесками до статутного капіталу та засвідчує майнове корпоративне право.

Пропонуємо розглянути вищенаведені елементи облікової політики щодо корпоративних прав учасників акціонерного товариства в Положенні про облікову політику (табл. 3).

Встановлено, що необхідність розробки наведених вище елементів, зумовлена нерегульованістю даних питань на законодавчому рівні. Усі виділені в табл. 3 елементи повинні бути відображені в Положенні про облікову політику підприємства в частині організації та методики бухгалтерського обліку корпоративних прав учасників акціонерного товариства. Крім того, реалізація облікової політики є тим інструментом, який дає змогу власникам побудувати бухгалтерський облік таким чином, щоб максимально задовольнити їх потреби в інформації про розмір та динаміку корпоративних прав для управління своєю власністю.

Для вирішення цієї проблеми в обліковій політиці суб'єкта господарювання необхідно передбачити затверджений робочий План

рахунків бухгалтерського обліку саме в частині обліку корпоративних прав, оскільки на сьогодні існує багато різноманітних видів корпоративних прав, та затвердити порядок ведення аналітичного обліку корпоративних прав. Разом із тим розглянуто і систематизовано рівні регулювання корпоративних прав, а в частині облікової політики узагальнено основні права та обов'язки головного бухгалтера акціонерного товариства та проаналізовано відповідальність за порушення чинного законодавства.

Висновки з цього дослідження. Із метою відображення основних положень щодо організації обліку корпоративних прав учасників акціонерного товариства в обліковій політиці запропоновано загальні її елементи, які вище керівництво може взяти за основу при її формуванні: встановлення складу корпоративних прав учасників акціонерного товариства; порядок оцінки корпоративних прав кожного з учасників акціонерного товариства; ведення аналітичного обліку операцій, пов'язаних із корпоративними правами; нарахування та виплата дивідендів учасникам акціонерного товариства, визначення нетипових первинних документів щодо корпоративних прав учасників акціонерного товариства; встановлення форм внутрішньої звітності щодо даних прав акціонера; передбачити робочий план рахунків, зокрема в частині корпоративних прав акціонерів; інформаційне та програмне забезпечення ведення бухгалтерського обліку корпоративних прав; забезпечення системи внутрішнього контролю щодо даних прав із метою їх захисту; встановлення порядку проведення інвентаризації майна, що є внесками до статутного капіталу та засвідчує майнове корпоративне право. Таке врахування служить передумовою забезпечення повноти і достовірності облікового відображення операцій, пов'язаних із корпоративними правами акціонерів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бабич В.В. Основи методичних засад облікової політики та їх нормативно-правове регулювання / В.В. Бабич, І.А. Герасимович // Вісник ЖДТУ. – 2012. – № 1(59) – С. 31–32.
2. Організація бухгалтерського обліку / За ред. Ф.Ф. Бутинця. – Житомир : Рута, 2002. – 592 с.
3. Білуха М.Т. Теорія бухгалтерського обліку : [підручник] / М.Т. Білуха. – К., 2000. – 692 с.
4. Бичков М.Ф. К вопросу об учетной политике предприятия / М.Ф. Бичков, Н.Н. Балашова // Экономика с/х и перерабатывающих предприятий. – 2000. – № 2. – С. 22–23.
5. Шпак В.А. Облікова політика – складова організації бухгалтерського обліку / В.А. Шпак // Вісник Хмельницького національного університету. – 2009. – № 6. – Т. 1. – С. 203–205.
6. Хабарова Л.П. Учетная политика 2000 года / Л.П. Хабарова. – М. : Бухгалтерский бюллетень, 2000. – 272 с.
7. Пилипенко О.І. Корпоративні права в системі бухгалтерського обліку : [монографія] / О.І. Пилипенко. – Житомир : ФОП Д.Л. Кузьмін, 2010. – 612 с.

УДК 657.6

Класифікація державного аудиту

Будник Л.А.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри аудиту, ревізії та аналізу
Тернопільського національного економічного університету

Голяш І.Д.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри аудиту, ревізії та аналізу
Тернопільського національного економічного університету

Статтю присвячено проблемам виокремлення видів державного аудиту. Визначено основні принципи класифікації державного аудиту як інструменту вдосконалення його теорії та практики. Розроблено пропозиції щодо визначення критеріїв, за якими доцільно класифікувати державний аудит.

Ключові слова: державний аудит, класифікація, принципи, фінансовий аудит, аудит ефективності.

Будник Л.А., Голяш І.Д. КЛАССИФИКАЦИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО АУДИТА

Статья посвящена проблемам выделения видов государственного аудита. Определены основные принципы классификации государственного аудита как инструмента совершенствования его теории и практики. Разработаны предложения по определению критериев, по которым целесообразно классифицировать государственный аудит.

Ключевые слова: государственный аудит, классификация, принципы, финансовый аудит, аудит эффективности.

Budnyk L.A., Holyash I.D. CLASSIFICATION OF STATE AUDIT

The article is devoted to the problems of type's isolation of the state audit. The basic principles of classification of state audit as a tool for improving its theory and practice are determined. Suggestions of choosing the criteria by which it is advisable to classify the state audit are developed.

Keywords: state audit, classification, principles, financial audit, performance audit.

Постановка проблеми у загальному вигляді. На сучасному етапі відбувається реформування державного фінансового контролю. Створення принципово нових органів державного контролю, таких як Державна аудиторська служба, вдосконалення законодавства, яке регулює такий вид контролю, передбачає вирішення актуальних проблем, пов'язаних із теорією та практикою. Однією з них є виокремлення видів державного аудиту. Дана проблема має не лише академічний інтерес, а й досить важлива з практичної точки зору. Незважаючи на те що класифікації державного контролю, у тому числі й державного аудиту, в економічній літературі приділяється багато уваги, розвиток економіки вимагає постійного перегляду критеріїв поділу державного аудиту на окремі види.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Висвітлення аспектів державного аудиту знайшли своє відображення у працях вітчизняних фахівців: В. Бугаєнко [1], Л. Гуцаленко [2], Л. Дікань [3], Ю. Петренко [4], Є. Мниха [5], О. Хаблюк [6], О. Шевчук [7] та ін. У нау-

кових працях детально аналізують зміст державного аудиту, його значення в системі державного фінансового контролю, повноваження суб'єктів його здійснення, проблеми та напрями розвитку державного аудиту в нашій країні. Досліджують автори й питання класифікації державного аудиту. Заслужують на увагу наукові праці з цього питання К. Процун [8], Ю. Лядової [9], І. Стефанюка [10], Ю. Слободяник [11] та ін. Віддаючи належне результатам проведених досліджень, необхідно відзначити, що недостатньо визначені основні принципи, якими доцільно керуватися при розробці науково обґрунтованої класифікації державного аудиту.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою даної статті є дослідження основних принципів класифікації державного аудиту як інструменту вдосконалення його теорії та практики і виокремлення ознак, за якими доцільно класифікувати цю форму державного фінансового контролю.

Основним завданням дослідження є: систематизація пропозицій науковців щодо діючих

класифікацій; обґрунтування принципів класифікації державного аудиту; вдосконалення його класифікації виходячи з подальшого розвитку науки і практики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Класифікації належить важлива роль у пізнанні та практиці. За її допомогою отримують можливість вибудувати струнку систему розміщення різноманітних об'єктів за класами, які розміщені в таблицях, схемах тощо. Під класифікацією розуміють поділ предметів на класи таким чином, щоб кожен із них займав відносно інших точно визначене місце [12, с. 59].

Важливим завданням розробки науково обґрунтованої класифікації державного аудиту є визначення її принципів, тобто основ, засад, на яких вона ґрунтується. Принцип – це щось початкове у пізнавальному процесі, коли немає нічого, об'єкт незрозумілий, але щось задає поштовх до пізнавальної діяльності. Проте, виступаючи початковим компонентом пізнання, сам принцип є результатом численних актів пізнання [13, с. 31]. Цим філософським підходом доцільно скористатися при визначенні сутності принципів класифікації державного аудиту.

Принципи побудови будь-якої системи, як правило, є самоочевидними, детермінованими її внутрішніми зв'язками. Тобто зсередини кожна система виглядає несуперечливою, логічною, причинно-обумовленою, аргументованою. Тому не доцільно застосовувати внутрішню логіку однієї системи для критики іншої. Першим принципом слід назвати принцип об'єктивності, тобто визнання об'єктивного існування дійсності як об'єкта пізнання. Це означає, що перш ніж ставити питання про можливість пізнання, треба з'ясувати питання про те, чи існує об'єкт пізнання. Важливо також знати, що в нашому знанні за змістом є об'єктивним, як можна обмежити суб'єктивні моменти в пізнавальній діяльності.

Державний аудит є однією з форм державного фінансового контролю. Його необхідно розуміти не як ревізійну діяльність контролюючих органів, а як інструмент державного управління, чітку систему та безперервний процес, направлені на оцінку достовірності фінансової інформації, підвищення ефективності використання державних фінансових ресурсів. І тому одним із перших принципів його класифікації є об'єктивність.

Наступним принципом класифікації доцільно назвати принцип пізнаваності. Від-

повідно до цього принципу, обґрунтовано, що знання людини здатні адекватно відобразити дійсність, створювати за певними критеріями істинну картину. Це означає, що, з одного боку, процес пізнання не має межі, а з іншого – він на кожному історичному етапі обмежений рівнем можливостей і потребами практики.

Принцип практики є третім у цьому переліку. Тобто не можна зрозуміти сутність пізнавальної діяльності, не з'ясувавши природи людської діяльності. Практика у зв'язку з цим принципом проголошується відповідною точкою, джерелом, основою процесу, кінцевою метою і результатом пізнання і найважливішим об'єктивним критерієм істинності. Варто відзначити, що у формах діяльного освоєння людиною світу практика включає в себе всю сукупність предметних форм діяльності людей – від економічного виробництва до виробництва матеріальної і духовної культури. Пізнання носить суспільний характер, який обумовлюється працею і мовою, відображає реальну дійсність не безпосередньо, а опосередковано – через матеріально-практичну діяльність. Практика породжує потребу в нових матеріалах, джерелах енергії і т. п., і це стимулює розвиток пізнання. Отже, історичний розвиток практики є рушійною силою пізнання.

Важливими принципами, які доцільно враховувати при обґрунтуванні класифікації державного аудиту, є принципи цілісності та системності. Вони передбачають дослідження державного аудиту з двох позицій: у співвіднесенні об'єкту із середовищем, зовнішнім оточенням і через внутрішній розподіл самої системи з виділенням її елементів, властивостей, функцій та їх місця в межах цілого. При цьому властивості цілого досліджують з урахуванням властивостей елементів, і навпаки.

Отже, загальні принципи класифікації державного аудиту повинні відповідати таким вимогам:

- об'єктивно відображати сутність реальних процесів;
- відповідати законам розвитку суспільства і бізнесу;
- визначати загальні положення, властиві організаціям різних типів і видів;
- бути визнаними суспільством;
- мати системний характер;
- відповідати вимогам практики.

При дослідженні класифікації державного аудиту застосовують різні ознаки його поділу. Окремі автори поділяють державний аудит на фінансовий та аудит ефективності

[2; 3]. Інші визначають такі класифікаційні ознаки державного аудиту: за суб'єктами, які мають право проводити державний аудит, за об'єктами, за підконтрольними суб'єктами, за метою [14, с. 21].

Кожному підвиду державного аудиту притаманні властиві йому процедури, тобто порядки дій, які здійснюються за допомогою методів. К. Процун при дослідженні питання класифікації державного фінансового аудиту виділяє такі критерії його поділу: процедури, методи, форми, підвиди [8, с. 282].

Види і форми як класифікаційні ознаки державного аудиту виділяє Ю. Лядова [9, с. 31]. Автор запропонувала класифікацію, що враховує напрями, за якими здійснює державний аудит Державна фінансова інспекція (орган реорганізовано в Державну аудиторську службу).

Окремі автори визначають види державного аудиту залежно від рівня їх проведення. На першому рівні виділяють міжнародний і національний державний аудит. Другий рівень – зовнішній і внутрішній державний аудит, паралельний, спільний і узгоджений аудит [11, с. 353].

Вибір нашої позиції щодо класифікації державного аудиту наведений у табл. 1.

Вважаємо, що класифікація державного аудиту повинна не бути громіздкою, однак повною мірою розкривати внутрішній зв'язок і спосіб організації цієї форми державного фінансового контролю, взаємодію елементів, процесів, явищ як між собою, так і з зовнішнім середовищем.

Суб'єктами, які відповідно до чинного законодавства мають право проводити державний аудит, є Рахункова палата України і Державна аудиторська служба.

Законом України «Про Рахункову палату» чітко визначено, що державний фінансовий контроль здійснює цей орган через проведення фінансового аудиту, аудиту ефективності, експертизи, аналізу та інших контрольних заходів [15].

Державна аудиторська служба реалізує державний фінансовий контроль через здійснення державного фінансового аудиту; перевірки державних закупівель; інспектування (ревізії); моніторингу закупівель; контролю стану внутрішнього аудиту [16].

Таблиця 1

Класифікація державного аудиту

№ з/п	Критерії класифікації	Види аудиту
1.	Залежно від суб'єкту, який проводить державний аудит	державний аудит, який проводить Рахункова палата України
		державний аудит, який проводить Державна аудиторська служба
2.	Організаційні взаємозв'язки контролюючого і підконтрольного суб'єкта	зовнішній державний аудит
		внутрішній державний аудит
3.	За підконтрольними суб'єктами	аудит суб'єктів господарювання державного сектору економіки, державного і комунального майна
		аудит бюджетних установ
		аудит органів державної і місцевої влади
4.	За об'єктами	аудит ефективності використання державних коштів і майна
		аудит виконання державного і місцевого бюджетів
		аудит виконання бюджетних програм
		аудит окремих господарських операцій
		аудит правильності ведення, повноти обліку і достовірності звітності щодо надходжень і витрат бюджету
5.	За метою	фінансовий аудит
		аудит ефективності
6.	Функції в управлінні економічною діяльністю	Запобіжний
		Оперативний
		Ретроспективний
		Стратегічний

Джерело: розроблено авторами

У теорії та в практичній діяльності використовують поняття «податковий аудит» і ведуть мову про Державну фіскальну службу як суб'єкт державного аудиту. Вважаємо, що цей орган проводить заходи фіскального контролю, які, по суті, не є аудитом як формою державного фінансового контролю. І в Податковому кодексі, який регулює проведення фіскального контролю, термін «податковий аудит» не зазначений.

Державний аудит поділяють на зовнішній та внутрішній. Сутність зовнішнього і внутрішнього аудиту досить детально розкрито у багатьох працях як вітчизняних, так і зарубіжних учених [1; 5; 7–10]. Якщо зовнішній аудит проводиться спеціалізованими органами державного фінансового контролю, то внутрішній – спеціально створеними підрозділами в системі управління. Метою внутрішнього державного аудиту є надання незалежних та об'єктивних рекомендацій і консультацій, спрямованих на удосконалення діяльності органів державного і комунального сектору, підвищення ефективності процесів управління, сприяння досягненню мети такими органами [17, с. 25]. Створення підрозділів внутрішнього аудиту пов'язане з посиленням функції державного фінансового контролю. Внутрішній аудит розглядають як ланку внутрішнього контролю. Він сприяє створенню високоефективної системи управління державними коштами, державним і комунальним майном.

Важливою ознакою класифікації видів аудиту є класифікація залежно від функцій в управлінні фінансово-господарською діяльністю. Порівняно з іншими формами контролю державний аудит має інші ідеологію, мету і завдання. Його необхідно розуміти не як ревізійну діяльність контролюючих органів, а як інструмент державного управління, чітку систему та безперервний процес, направлений на оцінку достовірності фінансової інформації, підвищення ефективності використання державних фінансових ресурсів. Доцільно внести корективи до завдань, які виконує державний аудит. Відповідно, державний аудит повинен виконувати не лише завдання виявлення помилок і порушень, тобто завдання ретроспективного характеру. Державні аудиторі повинні бути творцями, які виявляють неефективність і визначають шляхи усунення проблем і ризиків, з якими зустрічається цей підконтрольний суб'єкт. Тому крім ретроспективного характеру, функції державного аудиту повинні бути направлені на запобігання передкризових явищ, помилок і порушень, оцінки стратегії роз-

витку підконтрольної установи, обґрунтування оптимальної або пропозицію альтернативної стратегії і перспективної програми розвитку суб'єкта господарювання, оцінку прогнозів і напрямів розвитку окремих галузей економіки, регіонів і держави в цілому. Державний стратегічний аудит, з одного боку, можна розглядати як особливий вид контролю, направлений на виявлення відповідності витрачених фінансових коштів рівню досягнення стратегічних цілей, а з іншого боку – інструмент управління, що дає змогу оцінити та скоригувати прийняті стратегічні рішення [18].

З усіх видів аудиту найменше досліджений аудит ефективності. Законодавством визначено й суть аудиту ефективності як «встановлення фактичного стану справ та надання оцінки щодо своєчасності і повноти бюджетних надходжень, продуктивності, результативності, економності використання бюджетних коштів їх розпорядниками та одержувачами, законності, своєчасності і повноти прийняття управлінських рішень учасниками бюджетного процесу, стану внутрішнього контролю розпорядників бюджетних коштів» [15]. У Стандартах аудиту Міжнародної організації вищих контрольних органів (INTOSAI) чітко зазначено, що в процесі аудиту ефективності перевіряють економічність (economy), ефективність (efficiency) і результативність (effectiveness) програми чи діяльності організації [19].

Аудит ефективності є перевіркою діяльності органів державної влади, одержувачів державних коштів, підприємств, установ і організацій, які використовують державне і комунальне майно, з метою визначення ефективності використання державних фінансових ресурсів і майна. Такий аудит передбачає: а) контроль економного використання організацією, яка перевіряється, державних коштів, витрачених на досягнення конкретних результатів її діяльності; б) контроль продуктивності використання організацією трудових, фінансових та інших ресурсів у процесі виробничої й іншої діяльності, а також використання інформаційних систем і технологій; в) контроль результативності діяльності організації, яка перевіряється.

Висновки з цього дослідження. Кожна класифікація розкриває зв'язки між предметами, що класифікуються. Важливим аспектом теорії державного аудиту є доцільність обґрунтування принципів такої класифікації. До цих принципів слід віднести принципи об'єктивності, пізнаваності, практики, цілісності та системності. Класифікація держав-

ного аудиту необхідна для наукової розробки основ його теорії, подальшого вдосконалення практики, підвищення ефективності та якості, підготовки і покращання кваліфікації державних аудиторів.

Запропонована авторами класифікація є змістовною, враховує основні аспекти теорії і практики державного аудиту. Всі види аудиту

взаємопов'язані в єдиній системі державного фінансового контролю, спрямовані на вдосконалення управління державними ресурсами.

Будь-яка класифікація відносна. Із розвитком науки практики вона уточнюється, доповнюється, замість однієї класифікації створюється нова, більш відповідна до вимог сьогодення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бугасенко В. Проблеми державного фінансового аудиту / В. Бугасенко // Вісник КНТЕУ. – 2009. – № 4. – С. 100–106.
2. Гуцаленко Л.В. Державний фінансовий контроль : [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / Л.В. Гуцаленко, В.А. Дерій, М.М. Коцупатрий. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 424 с.
3. Державний аудит : [навч. посіб.] / Л.В. Дікань, Ю.О. Голуб, Н.В. Синюгіна. – К., 2011. – 503 с.
4. Петренко Ю.П. Державний фінансовий аудит: проблеми та перспективи запровадження в Україні / Ю.П. Петренко // Культура народів Причорномор'я. – 2011. – № 205. – С. 80–82.
5. Державний фінансовий аудит: методологія і організація : [монографія] / Є.М. Мних, М.О. Никонович, Н.С. Барабаш [та ін.] ; за ред. Є.В. Мниха. – К. : КНТЕУ, 2009. – С. 41.
6. Хаблюк О.А. Суть аудиту ефективності та зарубіжний досвід його становлення / О.А. Хаблюк, Л.А. Будник // Галицький економічний вісник. – 2013. – № 4(43). – С. 151–158.
7. Шевчук О.А. Державний фінансовий контроль: питання теорії та практики : [монографія] / О.А. Шевчук. – К. : УБС НБУ, 2013. – 431 с.
8. Процун К.С. Державний фінансовий аудит в Україні: елементи класифікації / К.С. Процун // Вісник ЖДТУ. – 2012. – № 1(59). – С. 81–82.
9. Лядова Ю.О. Класифікація державного аудиту як складової державного фінансового контролю / Ю.О. Лядова // Економіка: реалії часу. Науковий журнал. – 2015. – № 4(20). – С. 27–32.
10. Стефанюк І. Державний фінансовий контроль: класифікаційні характеристики / І. Стефанюк // Вісник КНТУ. – 2011. – № 4. – С. 42–49.
11. Слободяник Ю.Б. Види і форми державного аудиту / Ю.Б. Слободяник // Бізнес Інформ. – 2013. – № 4. – С. 351–355.
12. Жеребкін В.Є. Логіка : [підручник] / В.Є. Жеребкін ; 9-те вид. – К. : Знання, КОО, 2006. – 255 с.
13. Арутюнов В.Х. Методологія соціально-економічного пізнання : [навч. посіб.] / В.Х. Арутюнов, В.М. Мішин, В.М. Свінцицький. – К. : КНЕУ, 2005. – 353 с.
14. Аудит. (Основи державного, незалежного професійного та внутрішнього аудиту) : [підручник] / За ред. проф. В.В. Немченко, О.Ю. Редько. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 540 с.
15. Про Рахункову палату : Закон України від 02.07.2015 р. № 576-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/576-19>.
16. Положення про Державну аудиторську службу України : Постанова Кабінету Міністрів України від 3 лютого 2016 р. № 43 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=248815750>.
17. Мельник О.П. Аудит у системі державного внутрішнього фінансового контролю / О.П. Мельник // Міжнародний юридичний вісник : збірник наукових праць Національного університету Державної податкової служби України. – 2014. – № 1(1). – С. 24–29.
18. Алексеева И.В. Исследование сущности и экономической природы стратегического аудита / И.В. Алексеева [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.auditfin.com/fin/2010/6/04_01/04_01%20.pdf.
19. Стандарти внутрішнього аудиту : Наказ Міністерства фінансів України від 04.10.2011 р. № 1247 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/RE19957.html.

Вдосконалення обліку виробничих витрат сільськогосподарського підприємства та особливості податкової звітності

Букало Н.А.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри обліку і аудиту
Східноєвропейського національного університету
імені Лесі України

Данилюк Н.В.

студентка
Східноєвропейського національного університету
імені Лесі України

У статті висвітлено поняття «витрати», досліджено особливості обліку витрат сільськогосподарського підприємства, сформовано основні проблеми обліку виробничих витрат сільськогосподарського підприємства, їх причини та способи вирішення. Розглянуто особливості оподаткування та звітність сільськогосподарських товаровиробників з урахуванням змін у законодавстві.

Ключові слова: витрати, сільськогосподарське підприємство, облік витрат, проблеми обліку, оподаткування, єдиний податок.

Букало Н.А., Данилюк Н.В. УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ УЧЕТА ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ РАСХОДОВ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО ПРЕДПРИЯТИЯ И ОСОБЕННОСТИ НАЛОГОВОЙ ОТЧЕТНОСТИ

В статье освещено понятие «расходы», исследованы особенности учета расходов сельскохозяйственного предприятия, осуществлено группирование производственных расходов сельскохозяйственного предприятия, сформированы основные проблемы учета производственных расходов сельскохозяйственного предприятия, их причины и способы решения. Рассмотрены особенности налогообложения и отчетности сельскохозяйственных товаропроизводителей с учетом изменений в законодательстве.

Ключевые слова: расходы, сельскохозяйственное предприятие, учет расходов, проблемы учета, налогообложения, единый налог.

Bukalo N.A., Danyliuk N.V. IMPROVING ACCOUNTING PRODUCTIVE COSTS IN AGRICULTURAL ENTERPRISES AND FEATURES TAX STATEMENTS

The article describes the concept of «costs», studied the features accounting production costs of agricultural enterprises, formed the consider problems of account production costs of agricultural enterprise, their reasons and solutions. The features of the taxation and reporting of agricultural producers, taking into account changes in a legislation.

Keywords: costs, agricultural enterprises, costs accounting, accounting problems, taxation, the only tax.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Облік витрат сільськогосподарського підприємства постійно розвивається і покращується у зв'язку з удосконаленням інформаційних технологій, методології та організації бухгалтерського обліку як основного джерела інформації про витрати підприємства. Проте існує низка проблем, які не дають змоги обліку розвиватися повною мірою, що потребує дослідження шляхів його вдосконалення з урахуванням змін в оподаткуванні сільськогосподарських товаровиробників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальні проблеми обліку витрат, оподаткування діяльності досліджували в своїх працях такі науковці, як: І.О. Бланк [4], Н.А. Букало [16],

К.В. Бурко [10], Ф.Ф. Бутинець, М.Г. Грещак [2], В.Б. Івашкевич [6], С.А. Котляров [3], В.І. Лас-товецький [8], Т.О. Маренич [12], В.Б. Мос-саковський [9; 11], М.В. Реслер, В.П. Савчук [7], Т.В. Сльозко [14], А.М. Собченко [15], А.М. Турило [5], Д.М. Фесенко [13], М.А. Чумаченко та ін. Проте залишається низка дискусійних питань щодо обліку виробничих витрат, особливості оподаткування та звітності сільськогосподарських підприємств, які потребують подальшого дослідження.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проблеми обліку виробничих витрат, шляхи їх вирішення та особливості податкової звітності досліджено у працях багатьох науковців, проте відсутня

чітка послідовність дій щодо усунення цих проблем, відсутнє постійно діюче законодавче нормативно-правове регулювання обліку та оподаткування виробників сільськогосподарської продукції.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є визначення сутності поняття «витрати», висвітлення основних проблем обліку витрат сільськогосподарського підприємства та шляхів їх вирішення, дослідження особливостей оподаткування та звітності сільськогосподарських товаровиробників з урахуванням змін у законодавстві.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно із законодавством України, витрати – зменшення активів або збільшення зобов'язань, що призводять до зменшення власного капіталу підприємства (за винятком зменшення власного капіталу внаслідок його вилучення або розподілу власниками) за умови, що ці витрати можуть бути достовірно оцінені [1].

Поняття «витрати» можна розглядати з точки зору управлінського та бухгалтерського підходів, які відрізняються між собою (табл. 1).

Основні аспекти обліку виробничих витрат наведені у П(С)БО 16 «Витрати» та в Методо-

логічних рекомендаціях із планування, обліку витрат і калькулювання собівартості продукції (робіт, послуг) сільськогосподарських підприємств.

Особливості обліку, на думку В.І. Ластовецького, визначаються сезонними умовами сільськогосподарського виробництва. Процес праці в часі не завжди збігається з одержанням продукції: праця витрачається впродовж цілого року, тоді як продукцію рослинництва зазвичай одержують у певну пору року [8, с. 7–10]. Оскільки облік виробничих витрат сільськогосподарського підприємства має свої особливості, існує ряд проблем, які необхідно вирішити при його веденні.

На ринку України основною проблемою обліку витрат підприємства є проблема повноти та своєчасності їх відображення у системі обліку.

За твердженням В.Б. Моссаковського, найбільший відсоток витрат, що залишаються поза обліком, належить до витрат на оплату праці. Джерелом коштів для покриття такої заробітної плати виступають «тіньові доходи», які виникають за рахунок вартості не облікованої реалізованої продукції [9, с. 189].

Основні причини «тіньової зарплати» і «тіньових доходів» наведені на рис. 1.

Таблиця 1

Методичні підходи до трактування поняття «витрати»

Автори	Визначення витрат
Управлінський підхід	
М.Г. Грещак, О.С. Коцюба	Обсяг використаних ресурсів у грошовому вимірюванні для досягнення певних цілей.
С.А. Котляров	Вартість ресурсів (матеріальних та трудових), які використовуються для виробництва продукції, отримання прибутку чи досягнення іншої мети організації.
І.О. Бланк	Виражені в грошовій формі поточні витрати трудових, матеріальних, фінансових та інших видів ресурсів на виробництво продукції.
А.М.Турило, Ю.Б. Кравчук, А.А.Турило	Вартісне вираження абсолютної величини застосовано-спожитих ресурсів, необхідних для здійснення виробничо-господарської діяльності підприємства і досягнення ним поставленої мети.
Бухгалтерський підхід	
П(С)БО 16	Зменшення активів або збільшення зобов'язань, що призводять до зменшення власного капіталу підприємства (за винятком зменшення власного капіталу внаслідок його вилучення або розподілу власниками) за умови, що ці витрати можуть бути достовірно оцінені.
В.Б. Івашкевич	Відтік або інше використання активів і (або) виникнення кредиторської заборгованості в результаті відвантаження або виробництва товарів, надання послуг або здійснення інших операцій, які є основою діяльності господарюючого суб'єкта.
В.П.Савчук	Зменшення активів або збільшення зобов'язань (пасивів), або поєднання того чи іншого у зв'язку з виробництвом і постачанням товарів у рамках діяльності підприємства.

Джерело: узагальнено автором на основі [2, с. 60; 3, с. 100; 4, с. 10; 5, с. 72; 1; 6, с. 15–18; 7, с. 310]

За твердженням К.В. Бурко, не менш важливою проблемою обліку витрат сільськогосподарського підприємства є проблема створення єдиної загальнодержавної бази норм і нормативів для обліку та контролю витрат сільськогосподарського підприємства. Оскільки в нашій країні велику частку матеріальних цінностей розкрадають чи використовують для виробництва тіншової продукції, що не обліковується, за яку підприємство не платить податків, створення цієї інформаційної бази є вкрай необхідним кроком до вдосконалення обліку.

Розробка і запровадження норм і нормативів сприяють наведенню елементарного порядку та дисципліни в підприємстві, тому наша законодавча і виконавча влада зобов'язані приділяти цьому питанню більше уваги з метою скорочення сум непродуктивних витрат (втрат) підприємства [10].

Ще однією важливою проблемою, на думку В.Б. Моссаковського, є проблема відповідності обліково-контрольної системи підприємства щодо витрат чинному законодавству [11, с. 30–35].

Не менш важливою, як стверджує Т.О. Маренич, є проблема матеріально-технічного й організаційного забезпечення, яка полягає в достатності забезпечення підпри-

ємства сучасними матеріально-технічними засобами, забезпеченні високого рівня організації та ефективності ведення первинного та зведеного обліку, внутрішньогосподарського контролю, формування звітної інформації.

Для вирішення цього питання підприємство повинне сформувати послідовну стратегію розвитку, яка б передбачала оновлення, закупівлю, облаштування, використання та фінансування матеріально-технічних засобів [12, с. 12].

Складовою частиною бухгалтерського обліку країн із розвинутими ринковими відносинами є процес формування оперативної та аналітичної інформації, яка необхідна керівництву для планування, контролю, аналізу і прийняття управлінських рішень (управлінський облік). Фінансовий облік не може оперативно реагувати на зміни, що відбуваються у зовнішньому та внутрішньому середовищі, тому що він суворо дотримується вимог чинного законодавства, тому це повинен робити управлінський облік [13, с. 203].

Нині, ведучи облік виробничих витрат, бухгалтери використовують різні методи їх обліку, а саме: попередільний, попроцесний, позамовний, директ-кост, метод обліку фактичної собівартості. Одним із шляхів удосконалення обліку витрат підприємств можна запропонувати впро-

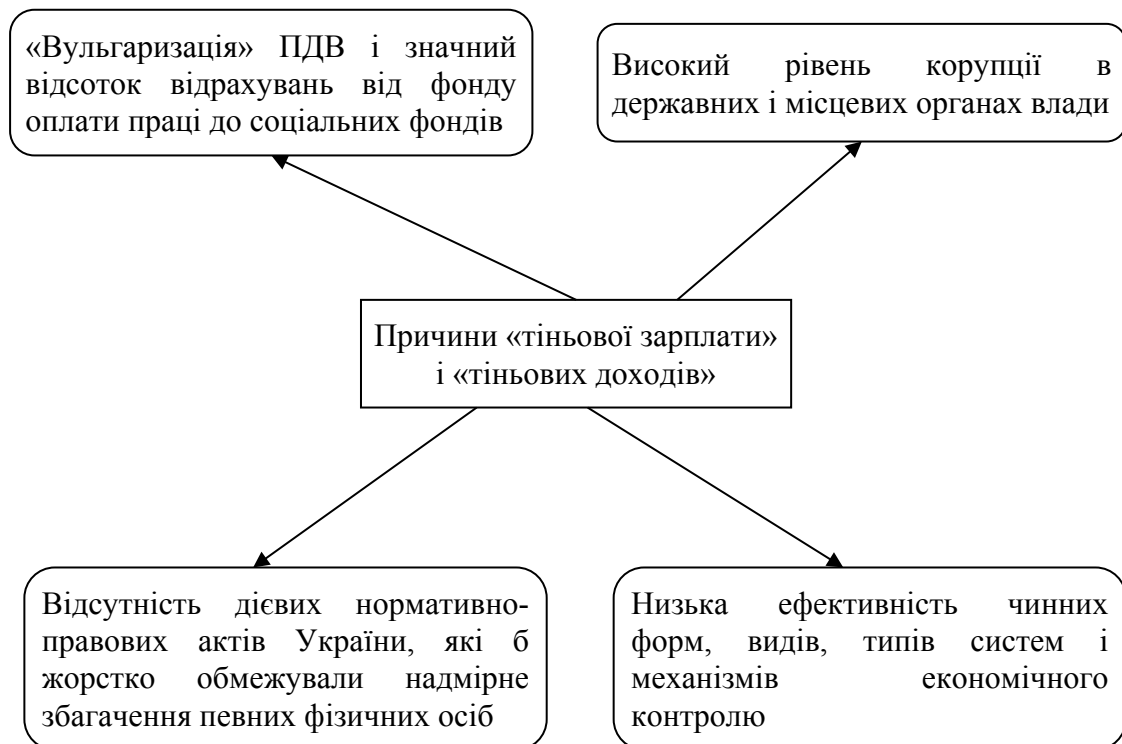

Рис. 1. Причини «тіньової зарплати» і «тіньових доходів»

Джерело: узагальнено автором на основі [9, с. 190–191]

вадження одного з більш сучасних методів обліку витрат – нормативного. Перевага даного методу полягає в зменшенні трудомісткості переходу. Він надає можливість порівнювати нормативні витрати з плановою собівартістю. Нормативна калькуляція базується на підставі певних технічних норм на встановлену дату. Зміни норм витрат являють собою результат здійснення відповідних заходів, спрямованих на вдосконалення технології та організації виробництва, тому організація обліку зміни норм впливу на собівартість конкретної продукції (послуги, роботи) створює передумови для зниження собівартості [14, с. 3].

Можливим шляхом удосконалення обліку виробничих витрат є також перехід сільськогосподарських підприємств на Міжнародні стандарти бухгалтерського обліку, зокрема на МСФО 41 «Сільське господарство».

Пропозиції, що мають найбільше практичне значення для підприємств усіх галузей щодо удосконалення обліку витрат, наведені в табл. 2.

Важливим моментом є вдосконалення механізму управління витратами підприємства, що досліджували у своїй науковій роботі Н.А. Букало та П.С. Деленів. Вони відзначили, що саме від вибору найкращого варіанту управління витратами буде залежати успішна діяльність підприємства, що дасть змогу досягти оптимального рівня витрат виробництва, внаслідок чого зросте конкурентоздатність продукції та стане реальним досягнення довгострокового економічного зростання підприємства [16, с. 141–144].

Основні зміни законодавства щодо оподаткування сільськогосподарських підприємств – це скасування з 2015 р. фіксованого сільськогосподарського податку, замінивши його на єдиний податок для платників четвертої групи. У 2016 р. збережена спрощена система оподаткування. Також сільськогосподарські товаровиробники можуть перейти на сплату єдиного податку четвертої групи за умови дотримання частки сільськогосподарського товаровиробництва за попередній податковий (звітний) рік, яка має дорівнювати або перевищувати 75% [17].

Сільськогосподарські товаровиробники, утворені шляхом злиття, приєднання чи перетворення, можуть бути платниками податку в рік утворення чи в рік перетворення, а сільськогосподарські товаровиробники, утворені шляхом поділу або виділення, можуть бути платниками єдиного податку з наступного року.

Об'єктом оподаткування єдиним податком четвертої групи є площа сільськогосподарських угідь (ріллі, сіножатей, пасовищ, багаторічних насаджень) та/або земель водного фонду (внутрішніх водойм, озер, ставків, водосховищ), що перебуває у власності сільськогосподарського товаровиробника або надана йому в користування, у т. ч. на умовах оренди. Ставки єдиного податку четвертої групи з 1 січня 2016 р. збільшились у 1,8 рази.

Не можуть бути платниками єдиного податку четвертої групи сільськогосподарські товаровиробники:

– у яких понад 50% доходу, отриманого від продажу сільськогосподарської продукції

Таблиця 2

Пропозиції щодо вдосконалення обліку

Пропозиція	Особливість
Організація обліку витрат за стадіями технологічного процесу	Дасть змогу визначити внесок керівника кожного центру відповідальності в загальний розмір витрат підприємства та підвищити відповідальність менеджерів.
Бюджетування витрат на виробництво продукції, яка виготовляється	Забезпечує порівнянність кошторисних і фактичних показників і можливість використання управління витратами за відхиленнями для швидкого реагування на зміну ринкових умов і пошуку вигідних комбінацій ціни й обсягу виробництва.
Створення системи обліку витрат і калькулювання собівартості продукції	Ця система відобразатиме специфіку підприємств комплексної переробки сировини.
Використання системи калькулювання неповних витрат у комплексних виробництвах	Надасть можливість для прийняття управлінських рішень щодо визначення обсягів діяльності й вибору їхніх оптимальних варіантів у розрізі асортименту продукції, що випускається.
Обліку і калькулювання собівартості супутньої продукції	Можливість підвищення прибутковості підприємства.

Джерело: узагальнено автором на основі [15]

власного виробництва та продуктів її переробки, становить дохід від реалізації декоративних рослин, диких тварин і птахів, хутряних виробів і хутра (крім хутрової сировини);

– що провадять діяльність із виробництва підакцизних товарів, крім виноматеріалів виноградних (коди, згідно з УКТ ЗЕД, 2204 29–2204 30), вироблених на підприємствах первинного виноробства для підприємств вторинного виноробства, які використовують такі виноматеріали для виробництва готової продукції;

– які станом на 1 січня базового (звітного) року мають податковий борг, за винятком безнадійного податкового боргу, який виник унаслідок дії обставин непереборної сили (форс-мажорних обставин).

Виробники сільськогосподарської продукції подають таку податкову звітність:

– податкову декларацію з податку на прибуток підприємств (Наказ Мінфіну України від 20.10.2015 р. № 897). Сплачують податок на прибуток до пункту 137.5 статті 137 Кодексу з річним податковим (звітним) періодом;

– податкову декларацію з податку на додану вартість (Наказ Мінфіну України 28 січня 2016 р. № 21) з додатками ДС 9 та ДС 10 (ДС 9 «Розрахунок питомої ваги вартості сільськогосподарських товарів/послуг», ДС 10 «Розрахунок сум податку на додану вартість за операціями з сільськогосподарськими товарами/послугами, що підлягають сплаті до державного бюджету та перерахуванню на спеціальний рахунок»).

Звітність платників єдиного податку четвертої групи у 2016 р., згідно зі ст. 298.8.1 ПКУ, подається у загальній податковій декларації з податку на поточний рік щодо всієї площі земельних ділянок, з яких справляється податок [17].

Нині сільськогосподарські підприємства не можуть розвиватися повною мірою, оскільки відсутня підтримка з боку держави та інших підприємств. Саме тому, на нашу думку, важливим моментом зменшення виробничих витрат та збільшення прибутку сільськогосподарського підприємства є державні дотації, підвищення цін на сільськогосподарську продукцію та зменшення податків. Також важливим моментом є їх співпраця з особистими селянськими господарствами та підприємствами інших організаційно-правових форм власності.

Бачимо, що важливу роль у забезпеченні ефективного управління витратами сільськогосподарського підприємства відіграють своєчасний облік та контроль.

Висновки з цього дослідження. Вивчивши проблеми сільськогосподарських підприємств, що стосуються обліку виробничих витрат, можна зробити висновок, що незважаючи на його стрімкий розвиток, підприємства не повністю використовують наявний потенціал. Таким чином, перспективою подальшого дослідження може бути практичний аналіз обліку витрат, які застосовуються за кордоном, але не поширені в Україні. У процесі аналізу потрібно оцінити переваги та недоліки зарубіжного досвіду, а також розрахувати економічний ефект від його втілення на сільськогосподарському підприємстві України.

Сільськогосподарські товаровиробники самостійно обирають ту систему оподаткування, яка для них є найбільш оптимальною, несуть відповідальність за своєчасність подання податкових декларацій, правильність обчислення, своєчасність та повноту сплати сум податків і зборів, платником яких вони є, відповідно до норм Податкового кодексу України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 16 «Витрати», затв. Наказом Міністерства Фінансів України від 21.04.1999 р. № 318 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/go/z0027-00>.
2. Грещак М.Г. Управління витратами : [навч.-метод. посіб.] / М.Г. Грещак, О.С. Коцюба. – К. : КНЕУ, 2006. – 131 с.
3. Котляров С.А. Управление затратами : [учеб. пособ.] / С.А. Котляров. – СПб. : Питер, 2001. – 160 с.
4. Бланк І.О. Словник-довідник фінансового менеджера / І.О. Бланк. – К. : Ніка-Центр, 1998. – 19 с.
5. Турило А.М. Управління витратами підприємства : [навч. посіб.] / А.М. Турило, Ю.Б. Кравчук, А.А. Турило. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 120 с.
6. Івашкевич В.Б. Організація управлінського обліку за центрами відповідальності та місцями формування витрат / В.Б. Івашкевич // Бухгалтерський облік. – 2000. – № 5. – С. 15–18.
7. Савчук В.П. Фінансовий менеджмент підприємств: прикладні питання з аналізом ділових ситуацій / В.П. Савчук. – К. : Максимум, 2004. – 600 с.
8. Ластовецький В.І. Забезпечення підприємницької діяльності / В.І. Ластовецький // Бухгалтерський облік і аудит. – 2006. – № 10. – С. 7–10.

9. Моссаковський В.Б. Стан та перспективи розвитку бухгалтерського обліку в Україні / В.Б. Моссаковський. – К. : Інтерпрес ЛТД, 2009. – 326 с.
10. Бурко К.В. Сучасний стан та перспективи вивчення поведінки витрат з метою управління діяльністю сільськогосподарських підприємств / К.В. Бурко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nauka.kushnir.mk.ua>.
11. Моссаковський В.Б. Парадокси бухгалтерського обліку в Україні / В.Б. Моссаковський // Бухгалтерський облік і аудит. – 2011. – № 9. – С. 30–35.
12. Маренич Т.О. Методи обліку витрат і калькулювання собівартості продукції на підприємствах України / Т.О. Маренич. // Бухгалтерський облік і аудит. – 2009. – № 3. – С. 12.
13. Фесенко Д.М. Актуальні питання бухгалтерського обліку в сільськогосподарських підприємствах : [навч. посіб.] / Д.М. Фесенко. – Полтава, 2006. – 356 с.
14. Сльозко Т.В. Методи обліку витрат «стандарт-кост» і нормативний / Т.В. Сльозко // Бухгалтерський облік і аудит. – 2007. – № 7. – С. 3.
15. Собченко А.М. Удосконалення систем методів обліку витрат та калькулювання собівартості сільськогосподарської продукції / А.М. Собченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sevntu.com.ua/jspui/bitstream/1234_567_89/54_58/1/130_38.
16. Букало Н.А. Теоретико-методичні засади системи управління витратами підприємства в сучасних умовах господарювання / Н.А. Букало, П.С. Деленів // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Серія «Економічні науки». – 2013. – № 5(254). – С. 141–144.
17. Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2016 році» від 24.12.2015 р. № 909-VIII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/909-19/paran5#n5>.

Корпоративна соціальна звітність як домінанта інформаційного забезпечення управління підприємством

Гільорме Т.В.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри статистики, обліку та економічної інформатики,
провідний науковий співробітник НДІ енергетики
Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

Шачаніна Ю.К.

студентка
Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

У статті розглянуто системне дослідження, критичну оцінку та розробку пропозицій щодо запровадження корпоративної соціальної звітності на суб'єктах господарювання. Запропоновано алгоритм визначення соціального фактора як домінанти розвитку людського капіталу відповідно до методики ESG за соціальними показниками (права персоналу, трудові стандарти, стан корпоративного управління, соціально-психологічний клімат у трудовому колективі, задоволення персоналу як альфа-стейкхолдерів).

Ключові слова: стейкхолдери, корпоративна соціальна відповідальність, персонал.

Гильорме Т.В., Шачанина Ю.К. КОРПОРАТИВНАЯ СОЦИАЛЬНАЯ ОТЧЕТНОСТЬ КАК ДОМИНАНТА ИНФОРМАЦИОННОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ УПРАВЛЕНИЯ ПРЕДПРИЯТИЯМ

В статье рассмотрены системное исследование, критическая оценка и разработка предложений по внедрению корпоративной социальной отчетности на субъектах хозяйствования. Предложен алгоритм определения социального фактора как доминанты развития человеческого капитала в соответствии с методикой ESG по социальным показателям (права персонала, трудовые стандарты, состояние корпоративного управления, социально-психологический климат в трудовом коллективе, удовлетворение персонала как альфа-стейкхолдеров).

Ключевые слова: стейкхолдеры, корпоративная социальная ответственность, персонал.

Hilorme T.V., Shachanina Y.K. CORPORATE SOCIAL REPORTING AS A DOMINANT FACTOR OF INFORMATION PROVISIONS FOR ENTERPRISE MANAGEMENT

The article dwells upon the system research, critical assessment and development of proposals concerning the implementation of corporate social reporting at business entities. Work suggests the algorithm for defining the social factor as a dominant trait of human capital development according to ESG methodology in respect of social indicators (personnel rights, labor standards, state of corporate governance, social and psychological climate among the staff, satisfaction of the personnel as alpha-stakeholders).

Keywords: stakeholders, corporate social responsibility, personnel.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Сьогодні все більше компаній усвідомлюють, що залучення нефінансової звітності до корпоративної практики покращує сталий розвиток бізнесу, сприяє підвищенню ефективності персоналу та лояльності споживачів. Публічне інформування соціальних ініціатив доводить прозорість системи управління, тим самим покращуючи та зміцнюючи репутацію компанії як ключового чинника конкурентоспроможності підприємства. Корпоративна соціальність звітність дає змогу створити високоякісну систему інформаційного забезпечення управління підприємством в умовах існування релевантної

інформації на принципах збалансованості, об'єктивності та співставності, точності та моніторингу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічні засади формування корпоративної звітності відображено в працях С. Діпіаза і Р. Екклза [1], А.Н. Козирева та В.Л. Макарова [2], С. Ріда та Х.-Д. Шойермана [3], В.А. Супрун [4], Я. Фітценца [5].

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є розробка теоретичних, методологічних положень та практичних рекомендацій щодо корпоративної соціальної звітності підприємства на засадах соціальної відповідальності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Соціальний діалог може бути синонімом діалогу з працівниками, якщо під час такої взаємодії розглядаються питання сталого розвитку і соціальної відповідальності. Такий соціальний діалог може зробити стратегію соціальної відповідальності більш надійною для зовнішніх стейкхолдерів, оскільки вона підтримується персоналом компанії. Соціальна орієнтованість діяльності компанії є насамперед проявом загальносвітової тенденції соціалізації та гуманізації економічних відносин. У сфері бізнесу ця тенденція виражається в концепції соціальної відповідальності, коли компанії відповідальні перед усіма людьми та організаціями, з якими вони співпрацюють у процесі діяльності, і перед суспільством у цілому. Фактично більшість підприємств формують річні звіти, які включають інформацію щодо сталого розвитку, використовуючи різні стандарти і нормативні бази звітності зі сталого розвитку, що розроблені незалежними і неурядовими організаціями. В Україні найбільш часто використовуються дві нормативні бази звітності: Глобальна ініціатива зі звітності (Global Reporting Initiative) (ГІЗ, GRI) і Глобальний договір Організації Об'єднаних Націй (United Nations Global Compact) (ГДООН) [6].

GRI – це незалежна організація, створена у 1997 р. для розробки нормативної бази звітності зі сталого розвитку. Компанії застосовують GRI добровільно для відображення результатів своєї господарської, природоохоронної та соціальної діяльності, дотримуючись відповідних показників. GRI розробила методичку кількісної зміни соціальної та екологічної відповідальності з використанням конкретних показників. Однією з головних переваг стандарту є гнучкість: компанії застосовують частково або повністю запропоновані показники.

Іншим стандартом звітності є AA1000 S (Account Ability 1000 Series) [7], який розроблений Інститутом соціальної та етнічної звітності. Дана система звітності має особливості: направлена на впорядкування соціальних ініціатив підприємства та підвищення їх ефективності; встановлення процедури підготовки звітності та визначення переліку критеріїв оцінки соціальної звітності. Ключовим принципом, на засадах якого формується цей стандарт, є діалог із зацікавленими сторонами. Найбільш застосованою є форма соціальної звітності – це вільна форма, яку використовує більшість підприємств. Як правило, це бар-

висті буклети щодо благодійних заходів підприємства, підтримки освіти в країні, охорони здоров'я, культури та спорту, а також глянцевої брошури щодо досягнення в області охорони навколишнього середовища, прав людини, умов праці. Проте дана форма звітності має певні недоліки: не гарантує достовірності даних звіту, не забезпечує їх порівняння з показниками інших підприємств, що не визнаються міжнародними організаціями.

Елементи соціальної відповідальності активно реалізуються компаніями понад 50 років, саме поняття «соціальна відповідальність бізнесу» вперше офіційно пролунало у 1999 р. на Всесвітньому економічному форумі в Давосі. У 2000 р. ООН ініціювала широкомасштабний міжнародний рух у сфері дотримання прав людини, трудових відносин, навколишнього середовища та боротьби з корупцією (Глобальний договір UN Global Compact, 2000). Приєднання до цього договору означає, що компанія вибудовує свій бізнес з урахуванням цих вимог і, таким чином, декларує свою соціальну спрямованість [8, с. 63].

Суб'єкт господарювання, який декларує свою соціальну звітність відповідно до Глобального договору ООН, повинен щорічно створювати Панель «Повідомлення про прогрес», що описує чотири блоки: сферу (права людини, стандарти праці, довкілля та боротьба з корупцією), принципи (до кожної складової сфери), результати та виклики і проблеми.

Так, принципами сфери «Права людини» є забезпечення та захист прав людини. Принципи сфери «Стандарти праці» – підтримка свободи зібрань і дієве визнання права на колективні угоди; сприяння викоріненню примусової або обов'язкової праці, дитячої праці та дискримінації щодо зайнятості та працевлаштування.

Соціальним звітом підприємства є не просто звіт кількісних і якісних показників його громадської діяльності, а складна система інформації, що відображає значущі соціальні аспекти його діяльності, які можуть призвести до суттєвих наслідків для самого підприємства, споживачів даної продукції, державних органів, акціонерів, контрагентів або будь-яких інших пов'язаних із ним груп суспільства. Своєю чергою, корпоративний соціальний звіт, або корпоративна звітність, у галузі сталого розвитку – документ, в якому комплексно відображаються основні результати і показники діяльності компанії в галузі соціальної відповідальності та сталого розвитку [9, с. 36].

Корпоративна соціальна звітність забезпечує формування позитивного іміджу, зміцнення громадської довіри та лояльності до компанії; сприяє створенню сприятливого соціального середовища в регіонах діяльності, підтриманню соціальної стабільності; спрямована на підвищення капіталізації компанії в довгостроковій перспективі, зміцнює довіру інвесторів, будучи показником зниження нефінансових ризиків; дає змогу підвищити рівень корпоративного управління, сприяє виявленню соціальних проблем та оцінці ризиків у даній сфері, підвищує ефективність корпоративних комунікацій.

Практика складання соціальної звітності була введена провідними світовими корпораціями з кінця 1970-х років у цілях зміцнення ділового іміджу підприємства та підвищення його інвестиційної привабливості. Сучасні соціальні ініціативи зумовлюють прибутковість підприємств і їх комерційний успіх. Соціальний звіт слугує додатком до бухгалтерського звіту підприємства і містить кілька розділів: про взаємодію підприємства з навколишнім середовищем і проведення заходів, спрямованих на охорону природи; про економічні взаємовідносини із суспільством (включає дані про заробітну плату, продуктивність праці, створення робочих місць, розхожих на нові технології і наукові дослідження, а також про витрати на навчання) і про соціальні взаємини, що містять, наприклад, відомості про безпеку виробництва, умови праці, здоров'я персоналу, плинність кадрів, дотримання трудового права, прав людини тощо. Дані показники характеризують соціальну ефективність підприємства. Важливим елементом у процесі соціальної звітності є взаємодія з «зацікавленими сторонами» (стейкхолдерами), громадськістю, тобто з широким колом людей, груп, організацій, державних структур, на які компанія надає вплив в тому чи іншому вигляді. Способи впливу на них різноманітні: основна діяльність, випускаються продукти або послуги, технології виробництва, бізнес-рішення і стратегії, що приймаються керівництвом компанії, участь у політичній діяльності та лобювання законопроектів та ін.

Ще однією складовою частиною корпоративного звіту є моніторинг і оцінка внутрішніх процесів управління в компанії. Вона слугує засобом спілкування компанії із зовнішнім світом, демонструє вміння бачити ризики та вживати своєчасні та адекватні дії щодо їх запобігання та зниження.

За стандартами складання корпоративного соціального звіту в ньому мають бути такі дані: ключова інформація про діяльність організації за певний період у контексті сталого розвитку та різних аспектах; значна увага у звіті відведена питанням корпоративного управління і розширення діалогу із зацікавленими сторонами – ці питання є дуже важливими для підвищення прозорості компанії і відповідності її діяльності кращим світовим практикам; представлення інформації в області соціально-трудових відносин, поліпшення умов праці, якості життя співробітників, яка відображає прагнення компанії підтримувати статус одного з найкращих роботодавців країни; частина звіту присвячена діям компанії у сфері забезпечення безпеки праці і збереження здоров'я своїх співробітників; звіт відображає взаємовідносини компанії з місцевими громадами: принципи соціального партнерства, основні підходи до діяльності компанії щодо розвитку територій присутності, здійснювані програми та проекти; важливе місце в документі займають відомості про вплив виробничих процесів організації на екологічну обстановку, зниження негативного впливу виробництва на навколишнє середовище; звіт описує діяльність компанії в рамках розвитку нових технологій і нових ділових практик у галузі сталого розвитку.

Українські компанії, які підготували звіти відповідно до стандартів GRI, є великими організаціями. Деякі компанії, які підготували зазначені звіти, відзначили, що для збору необхідних даних і підготовки звіту їм було потрібно мінімум півроку. Обмежене застосування стандартів GRI компаніями в Україні та інших країнах може пояснюватися великою об'ємністю і складністю її посібників для застосування невеликими організаціями. Отже, корпоративний соціальний звіт демонструє значущі соціальні аспекти роботи підприємства. Це, своєю чергою, сприяє розвитку бізнесу та покращанню іміджу компанії. Особливість складання такої звітності полягає в тому, що вона формується за певними стандартами та включає в себе показники, які характеризують соціальну ефективність підприємства. Найбільш розповсюдженою нормативною базою для складання соціальної звітності є глобальна ініціатива зі звітності – дає компаніям право вибору, адже є добровільною.

Суб'єкт господарювання, який дотримується в корпоративній звітності вимог GRI, повинен розкрити п'ять складових: стратегію і аналіз; опис організації; параметри звітності,

управління, зобов'язання із зацікавленими сторонами; показники результативності (економічні результати, екологічні результати, організація праці та відповідальність за продукцію). У розділі соціальної корпоративної звітності, у групі «Організація праці», існують такі показники: середня кількість годин навчання на одного працівника на рік (за категоріями працівників); відсоток працівників, щодо яких періодично здійснюється оцінка результативності та розгляд кар'єрних можливостей; склад керівних органів і статистика за статтю, віком працівників, групами меншин та іншими показниками різноманітності.

Тобто суб'єкти господарювання повинні відображати у своїй корпоративній звітності заходи щодо забезпечення та сприяння розвитку персоналу (професійного, особистого, соціального). При цьому, на нашу думку, необхідно ввести показники оцінювання розвитку персоналу за трьома групами [10, с. 111]: демографічною складовою (показники статі: жінки в загальній чисельності персоналу підприємства, чоловіки в загальній чисельності персоналу підприємства; показники віку: чисельність персоналу сталої працездатності в загальній чисельності персоналу підприємства, чисельність персоналу зниженої працездатності в загальній чисельності персоналу підприємства, чисельність персоналу залишкової працездатності в загальній чисельності персоналу підприємства; показники стану здоров'я: чисельність персоналу загального стану здоров'я в загальній чисельності персоналу, чисельність персоналу, який потребує соціального захисту в загальній чисельності); соціально-економічною складовою (показники освіти: чисельність персоналу, який має повну вищу освіту за профілем в загальній чисельності персоналу підприємства, чисельність персоналу, який має повну вищу освіту не за профілем у загальній чисельності персоналу підприємства, чисельність персоналу, який має середню спеціальну освіту в загальній чисельності персоналу підприємства, чисельність персоналу, який має загальну середню освіту в загальній чисельності персоналу підприємства, чисельність персоналу, яка має неповну середню освіту в загальній чисельності персоналу підприємства; показники стажу: відносний середній стаж працівника на підприємстві – визначається співвідношенням між середнім стажем роботи на даному підприємстві та середнім віком праці (загальний стаж роботи), коефіцієнт стабільності персоналу – співвідношення загальної суми років

роботи на даному підприємстві всього персоналу та кількості персоналу; показники кваліфікації: коефіцієнт використання кваліфікації працівників визначається співвідношенням між затратами праці на виконання робіт відповідної класифікації та загальні витрати за період, коефіцієнт відповідності кваліфікації персоналу розвитку робочого місця – співвідношенню витрат на розвиток персоналу та витрат на оновлення робочого місця); соціально-атрибутивною складовою (показники мотиваційної сприйнятливості працівників до змін умов діяльності підприємства: відношення середньої заробітної плати персоналу, що займається інноваціями на підприємстві, до загальної суми фонду заробітної плати; відношення суми преміальних виплат за подані ідеї, раціоналізаторські пропозиції, нові рішення до загальної суми преміальних виплат по підприємству; показники рівня кваліфікаційної сприйнятливості змін умов діяльності підприємства, відповідність кваліфікаційної підготовки потребам інноваційного процесу – співвідношення витрат на підвищення кваліфікації персоналу підприємства на витрати у оновлення основних фондів підприємства; загальна кількість інноваційних ідей (пропозиції по інноваційним процесам, організаційним інноваціям, маркетинговим інноваціям) висунутих персоналом компанії протягом останніх періодів; показник оновлення кваліфікації персоналу підприємства – співвідношення витрат на навчання новим професіям персоналу та загальних витрат на персоналу).

Отже, на сучасному етапі розвитку економіки ефективність діяльності компанії багато в чому залежить від ступеня її залучення до вирішення глобальних завдань, що стоять перед світовим співтовариством. До числа таких завдань насамперед слід віднести поліпшення економічних і соціальних відносин у суспільстві. Так, соціально активна поведінка безпосередньо впливає на репутацію бізнесу. Це підтверджується лінійною залежністю між індексом корпоративної соціальної відповідальності та репутацією ведучих компаній світу, яку визначено у дослідженні Global ReputationPulse Study (2010 р.) [6, с. 6]. В останні роки багато компаній стали публікувати звіти, де йде спроба розкриття інформації ESG-факторів, тобто врахування екологічних і соціальних факторів, а також питань корпоративного управління. Саме корпоративна соціальна звітність, яка розкриває діяльність компанії з ESG-факторів, і виступає

додатковим джерелом фінансової інформації. За допомогою цієї інформації користувачі звітності суб'єкта господарювання можуть визначити, яким чином компанія взаємодіє з ключовими стейкхолдерами, і тим самим оцінити, наскільки стійкі вільні грошові потоки в майбутньому. При цьому людський капітал розглядається як складова інтелектуального капіталу при створенні ринкової доданої вартості. Для управління вартістю компанії менеджментом може використовуватися збалансована система показників (ЗСП), яка була запропонована Нортонем і Капланом – декомпозиція стратегії на чотири перспективи (фінанси, клієнти, бізнес-процеси і навчання і зростання), це дає змогу перевести стратегію на операційний рівень і визначити КРІ (ключові показники діяльності).

Але, на нашу думку, для врахування інтересів усіх стейкхолдерів, особливо людського капіталу, необхідно врахувати концепцію стейкхолдерів при розробці стратегій за методом ЗСП, що дасть змогу максимізувати вартість компанії. Розглянемо більш детально особливості застосування методології FTSE4Good ESG Ratings, при цьому ESG-індикатор може мати максимальний бал 5. Для отримання цифрового значення бала необхідно оцінити ризики й ефективність роботи компанії за такими напрямками соціальних показників людського капіталу: права персоналу в компанії, трудові стандарти, стан корпоративного соціального управління, відношення в трудовому колективі (соціально-психологічний клімат), задоволення персоналу як альфа-стейкхолдерів. На рис. 1 представлено алгоритм

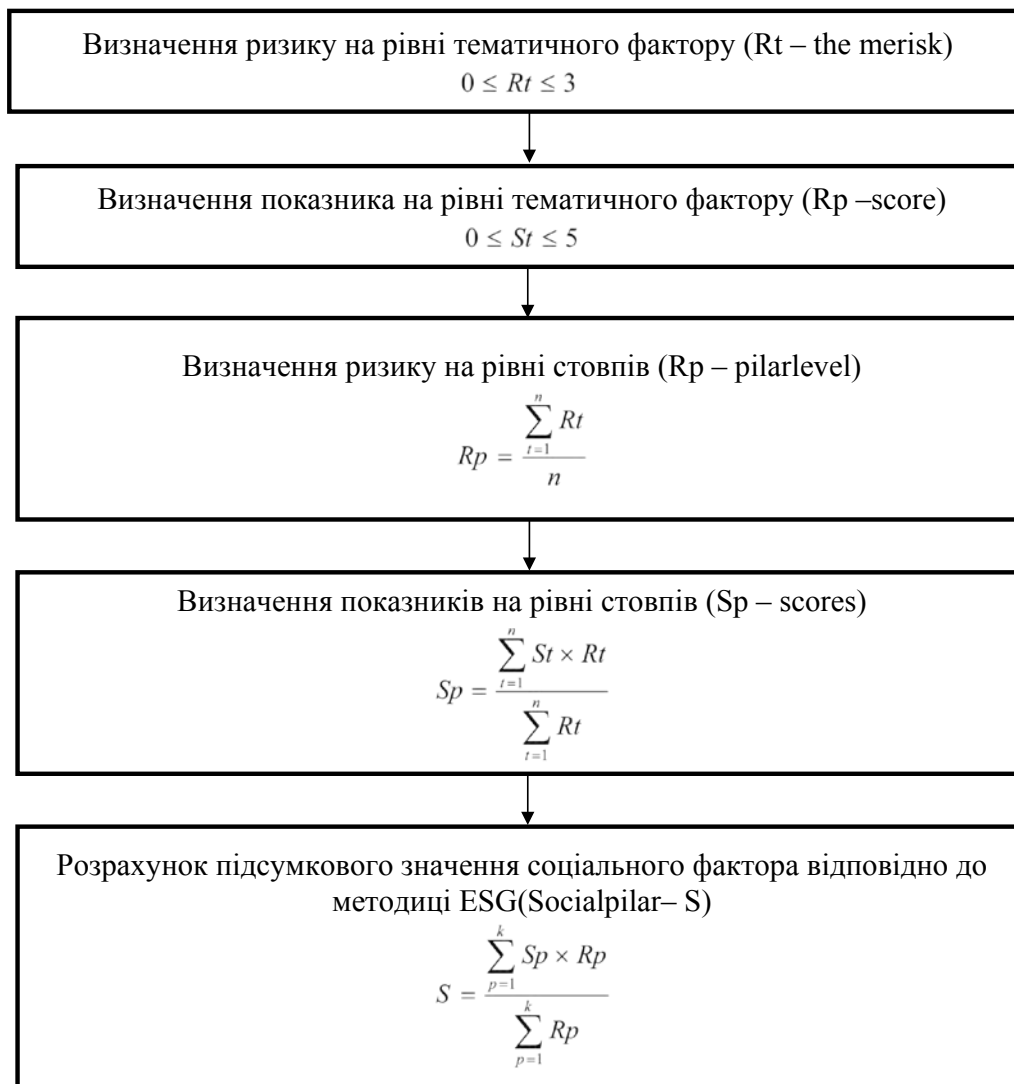

Рис. 1. Алгоритм визначення соціального фактора як домінанти розвитку людського капіталу (ЛК) відповідно до методики ESG

Джерело: авторська розробка

визначення соціального фактора як домінанти розвитку людського капіталу (ЛК) суб'єкта господарювання відповідно до методики ESG.

Відповідно до підходу, що застосовуються в методології FTSE4Good ESG Ratings, виділяють три рівні ризиків і показників: рівень теми; рівень стовпів; узагальнюючий рівень.

Для кожної компанії тематичний ризик знаходиться у діапазоні від 0 до 3 (0 – відсутність ризику, 3 – високий ризик) і від 0 до 5 (0 – інформація не розкривається, 5 – найкраща практика (best practice)).

У зв'язку з тим, що підсумкове значення соціального фактора відповідно до методики ESG не більше 5, то можливо оцінити, наскільки впливає соціальний фактор на розвиток підприємства.

На нашу думку, при запровадженні розрахунку показника ESG з урахуванням концепції стейкхолдерів, суб'єкт господарювання зможе регулярно відстежувати динаміку в області взаємовідносин зі стейкхолдерами, особливо альфа-стейкхолдерами – людського капіталу.

Розвиток корпоративної соціальної відповідальності дає змогу [8]: збільшити прибуток, прискорити темпи його зростання; отримати доступ компаніям до соціально відповідальних інвестицій, при розподілі яких інвестори беруть до уваги показники, що характеризують діяльність компанії в соціальній та етичній сферах, у сфері захисту навколишнього середовища, збільшити продуктивність і якість продукту (послуги); отримати більше можливостей залу-

чити й утримати співробітників (люди воліють працювати в компаніях, де цінності збігаються з їх власними); скоротити претензії з боку регулюючих органів; зробити більш ефективним управління ризиками; підвищити економічну безпеку. Існує декілька індексів, що дають змогу оцінити ступінь соціальної відповідальності організацій – це FTSE4 Good, Dow Jones Sustainable Index та ін.

Висновки з цього дослідження. Людський капітал як сукупність персоналій з притаманними йому особистими якостями (властивостями) створює ринкову додаткову вартість кожного суб'єкта господарювання – ключовий пріоритетний фактор його розвитку як єдиної можливості виживання в сучасному мінливому середовищі. Це потребує зміни світогляду до дефініції «людський капітал», зміни всієї сукупності функцій управління, особливо його споконвіку ортодоксального обліку. Якщо зміни в управлінському обліку щодо обліку та оцінювання людського капіталу відбуваються постійно, виникають нові моделі на засадах різноманітних концепцій, як розглянуто у статті, у вітчизняному фінансовому обліку, незважаючи на його гармонізацію до міжнародних стандартів, залишається парадигма «людський капітал – це витрати підприємства». Перспективою подальших розробок є вдосконалення методичних засад визначення фінансових результатів обліку розвитку персоналу, відображення його у звітності підприємства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Дипиаза С. Будущее корпоративной отчетности. Как вернуть доверие общества / С. Дипиаза, Р. Экклз. – М. : Альпина Габлишер, 2003. – 212 с.
2. Козырев А.Н. Оценка стоимости нематериальных активов и интеллектуальной собственности / А.Н. Козырев, В.Л. Макаров. – М. : Интерреклама, 2003. – 352 с.
3. Рид С. Финансовый директор как интегратор бизнеса / С. Рид, Х.-Д. Шойерман и группа my SAP ERP Financials ; пер. с англ. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2007. – 397 с.
4. Супрун В.А. Интеллектуальный капитал: Главный фактор конкурентоспособности экономики в XXI веке / В.А. Супрун. – М. : КомКнига, 2006. – 192 с.
5. Фитценц Я. Рентабельность инвестиций в персонал: измерение экономической стоимости персонала / Я. Фитценц ; пер. с англ. – М. : Вершина, 2006. – 320 с.
6. Global Reputation Pulse Study / Reputation Institute's. – 2010. – P. 14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.cordis.europa.eu>.
7. ISO 26000 Corporate Social Responsibility Guidance [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.greenbusiness.sg/2011/03/16/introducing-iso-26000-guidance-on-social-responsibility/>.
8. Зантарая Т. Соціальні програми соціальної відповідальності бізнесу / Т. Зантарая // Управління персоналом. – 2007. – № 11. – С. 63–64.
9. Зінченко А.Г. Соціальна відповідальність в Україні: Погляди різних стейкхолдерів / А.Г. Зінченко, М.А. Саприкіна // Регіональний аспект. – К., 2008. – 60 с.
10. Гільорме Т.В. Формування оціночної системи розвитку робочої сили персоналу підприємства / Т.В. Гільорме // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності : зб. наук. пр. ; редкол. : В.С. Волошин (гол. ред.) [та ін.]. – Маріуполь : ДВНЗ «ПДТУ», 2013. – Вип. 2. – Т. 1. – С. 109–114.

Екологічний облік: визначення перспектив та основних засад упровадження

Гриценко О.І.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри бухгалтерського обліку і аудиту
Української академії банківської справи

У статті розглянуто передумови розвитку бухгалтерського обліку, орієнтованого на екологічні проблеми. Проведено аналіз існуючих поглядів науковців. Визначено основні фактори формування екологічного обліку в сучасних умовах господарювання. Проаналізовано основні проблеми та перспективи його впровадження в Україні в контексті складання інтегрованої звітності.

Ключові слова: екологічний облік, інтегрована звітність, витрати, якість продукції, якість обслуговування.

Гриценко Е.И. ЭКОЛОГИЧЕСКИЙ УЧЁТ: ОПРЕДЕЛЕНИЕ ПЕРСПЕКТИВ И ОСНОВНЫХ УСЛОВИЙ ВНЕДРЕНИЯ

В статье рассмотрены предпосылки развития бухгалтерского учёта, ориентированного на экологические проблемы. Проведен анализ существующих взглядов ученых. Определены основные факторы формирования экологического учёта в современных условиях хозяйствования. Проанализированы основные проблемы и перспективы его внедрения в Украине в контексте составления интегрированной отчётности.

Ключевые слова: экологический учёт, интегрированная отчётность, расходы, качество продукции, качество обслуживания.

Gritsenko O.I. ENVIRONMENTAL ACCOUNTING: IDENTIFICATION OF PROSPECTS AND BASIC PRINCIPLES OF THE IMPLEMENTATION

In the article the prerequisites of accounting based on environmental issues are considered. The analysis of existing scientific views is carried out, the basic factors of environmental accounting formation in the current economic conditions are considered. The main problems and prospects of its implementation in Ukraine in the context of drawing up integrated reporting are analyzed.

Keywords: environmental accounting, integrated reporting, costs, product quality, service quality.

Постановка проблеми у загальному вигляді. У сучасних умовах господарювання все більше відчувається потреба в підготовці та поданні інформації, корисної зовнішнім користувачам, для прийняття рішень у контексті стійкого розвитку. Інтегрована звітність містить інформацію про економічну, екологічну та соціальну складові з розподілом показників соціальної результативності на показники, пов'язані з працею, правами людини, впливом на суспільство та відповідальністю за продукцію.

На процес складання звітності впливає значна кількість суб'єктивних факторів, серед яких: специфіка фінансово-господарської діяльності, особливості організації бухгалтерського обліку та облікової політики, необхідна ступінь деталізації звітності, наявність тимчасових, фінансових та людських ресурсів.

Традиційна система бухгалтерського обліку не є придатною для адекватного врахування екологічних впливів підприємства і виконання функцій екологічно свідомого управління і контролю.

На нашу думку, саме екологічний облік є запорукою аналізу та контролю раціональної природоохоронної діяльності підприємства. У сучасних умовах господарювання актуальним є питання нормативно-правового регулювання екологічного обліку. Відсутність певної системи методів, норм і вимог щодо відображення результатів екологічного обліку у звітності підприємства призводить до порушення інформування керівництва та, як наслідок, неналежної систематизації даних.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Над вирішенням проблем теорії і методології екологічного обліку працювали Т.О. Кірсанова, Л.М. Пелиньо, Я. Соколова, Д. Хенсен, А. Шеремет та ін.

Проблема якості є найважливішим чинником підвищення рівня життя, економічної, соціальної й екологічної безпеки, тому дослідженню таких категорій, як «якість продукції» та «якість обслуговування», науковцями приділялося багато уваги.

Теоретичні та практичні питання якості розглядаються в роботах як вітчизняних учених:

О. Василенка, В. Покотилова, Л. Романенко, С. Фомичева, М. Макаренко, Г. Азгальдова, Р. Покровського, Б. Клияненка, В. Мухопадова, Л. Лосюка, В. Пархоменка та ін., так й іноземних дослідників: М. Девіса Стівена, Р. Уотермена, Дж. Харингтона, М. Хаммера, А. Чарнса, У. Купера, Ф. Кросбі та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Потребує дослідження інформаційна та практична база ведення екологічного обліку на вітчизняних підприємствах. Наразі перед ученими постає питання розробки і впровадження в практичну діяльність суб'єктів господарювання екологічного обліку, в основі якого лежить взаємодія підприємства з довкіллям та здійснення витрат на якість обслуговування.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є визначення основних перспектив та основних засад упровадження екологічного обліку, розкриття можливостей відображення витрат екологічного регулювання.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сьогодні багато комерційних організацій разом із традиційною фінансовою звітністю складають звіти про стійкість, стійкий розвиток або соціальну відповідальність. Необхідність складання цих звітів пов'язана з очікуваннями суспільства та зростанням значимості вимог різних зацікавлених осіб до діяльності сторін.

Зазвичай основними факторами при цьому вважаються економічні. Але враховуючи основні концепції складання звіту про стійкий розвиток, ми вважаємо, що не слід недооцінювати важливість екологічної та соціальної складових.

Спільне дослідження Global Reporting Initiative, Проекту звітності стійкого розвитку під патронажем Принца Уельського (A4S) та Radley Yeldar свідчить, що найбільш користуються попитом на сьогодні дані про корпоративне управління: біля 70% респондентів назвали їх дуже важливими. Інформація про природні ресурси зацікавила 64% інвесторів та аналітиків. А ось соціальна звітність займає найменшу ступінь умовної ієрархії звітності стійкого розвитку – тільки 52% визнали, що ця інформація важлива. Причому експерти наголошують, що причиною цього є зовсім не відсутність значимості соціального фактора, а скоріш за все, певні перешкоди у співставленні компаній на підставі такої інформації: оскільки їх не можна порівняти, то й не можна спиратися на соціальну звітність.

У розділі про відповідальність за продукцію по аспектах здоров'я та безпеки споживача та маркування продукції та послуг розглядається система забезпечення обов'язкових вимог до безпеки продукції/послуг та наводяться основні показники результативності, що рекомендовані в керівництві SK1.

Таким чином, звітність про стійкий розвиток являє собою новий самостійний напрям бухгалтерської звітності, орієнтований на задоволення вимог та очікувань зацікавлених сторін та суспільства в цілому. Підготовка такої звітності сприяє істотному зниженню ризиків діяльності та підвищенню ефективності управління стійким розвитком організації.

Безумовно, для розкриття інформації про екологічний розвиток слід приділити увагу запровадженню підприємством екологічного обліку.

Екологічний облік на підприємстві – це система виявлення, вимірювання, реєстрації, нагромадження, узагальнення, зберігання, оброблення та підготовки релевантної інформації про діяльність підприємства в галузі природокористування з метою передачі її внутрішнім і зовнішнім користувачам для прийняття оптимальних рішень [2].

Як зазначає вітчизняний науковець Л.М. Пелиньо, існує низка перешкод, що заважають підприємствам впроваджувати екологічний облік, а саме:

- витрати підлягають вирахуванню із суми оподаткованого податком доходу лише після того, як вони проведені. Внаслідок цього немає стимулу враховувати зобов'язання, зокрема екологічні;

- оскільки інвестори уважно стежать за величиною прибутку виходячи з однієї акції, підприємства відкладають вживання заходів, які могли б призвести до зменшення прибутків;

- надмірна складність виділення витрат на природоохоронні заходи із загальних витрат;

- відсутність конкретних рекомендацій стосовно надання інформації про природоохоронну діяльність і організацію екологічного обліку на підприємствах.

На думку науковця, екологічний облік має знайти відображення в загальній системі бухгалтерського обліку, адже лише у цьому випадку він стане ефективним інструментом природоохоронної діяльності на підприємстві [3].

Із даним поглядом не можна не погодитись та враховуючи актуальність екологічного обліку, його необхідність ведення обумовлена таким:

– рахунки підприємства повинні відображати як його відношення до навколишнього середовища, так і вплив пов'язаних із природоохоронною діяльністю витрат, ризиків і обов'язків/відповідальності на фінансове положення підприємства;

– інвесторам для ухвалення інвестиційних рішень необхідно мати у своєму розпорядженні інформацію по екологічних заходах і витратах, пов'язаних із природоохоронною діяльністю;

– оскільки природоохоронні заходи є також предметом управлінської діяльності, менеджерам необхідно виявляти і перерозподіляти природоохоронні витрати так, щоб продукція була правильно оцінена, а інвестиційні рішення базувалися на реальних витратах і вигодах;

– екологічний облік повинен стати ключем до стійкого розвитку на основі дотримання принципу екоефективності; при цьому екоефективність, припускаючи зниження дії підприємства на НПС при одночасному зростанні прибутковості, може бути зміряна тільки за допомогою надання точної інформації по природоохоронних витратах, заощадженнях і дії господарської діяльності на навколишнє середовище.

Сьогодні у світі найбільш часто розглядаються чотири основні напрями розвитку екологічного обліку:

- фінансовий облік;
- управлінський облік (облік виробничих витрат);
- облік потоку основних засобів;
- екологічна звітність.

На підставі викладених сучасних законодавчих актів запровадження екологічного обліку в Україні можна зазначити, що більш придатна для цього система управлінського обліку. Саме управлінський облік здатний формувати показники внутрішньої звітності за даними первинного обліку, які стають системою комунікацій усередині підприємства.

На нашу думку, екологізація є надзвичайно важливим напрямом розвитку бухгалтерського обліку, що дасть змогу своєчасно приймати обґрунтовані управлінські рішення стосовно повного врахування ступеню впливу діяльності суб'єктів господарювання на навколишнє середовище.

Однією з головних ланок діяльності підприємств є процес виробництва продукції (робіт, послуг), що потребує певних витрат і, відповідно, правильного їх відображення в обліку. Для цього доцільно застосовувати автоматизовану форму обліку.

Правильно організований облік витрат на екологію сприятиме оперативному прийняттю управлінських рішень.

Таким чином, екологічний облік – це система виявлення, вимірювання, реєстрації, узагальнення та зберігання інформації про діяльність підприємств в області природоохоронних заходів з метою передачі її користувачам для прийняття оптимальних управлінських рішень.

У цілому система екологічного обліку на підприємстві має бути спрямована на облік витрат, зобов'язань та підготовку звітності про природоохоронну діяльність. Указані категорії необхідно розглядати з позиції рівня забруднення навколишнього середовища, безпеки продукції та якості обслуговування населення.

Якість обслуговування необхідно розглядати з позиції рівня задоволення населення, що обслуговується запропонованим рівнем послуг та товарів. При цьому одним із способів, в який можна формувати стратегію конкуренції підприємства, є зменшення рівня забруднення навколишнього середовища, виробництва та реалізація екологічно чистої продукції.

Проте, на думку керівників підприємств, існує низка перешкод, що заважають надавати звітність по природоохоронних заходах:

- відсутній стимул ураховувати зобов'язання через необхідність вираховувати витрати з доходу, що оподатковується після їх здійснення;
- надмірна складність виділення витрат на природоохоронну діяльність із суми загальних витрат;
- відсутність конкретних рекомендацій відносно надання інформації про природоохоронну діяльність і організацію екологічного обліку на підприємствах;
- відсутність методики прийняття рішень стосовно зниження та попередження екологічних ризиків.

Облік як основна інформаційна система підприємства повинна забезпечити надання керівництву інформації для прийняття управлінських рішень стосовно зниження та попередження екологічних ризиків.

Екологічний облік має виконувати такі функції:

- оптимістичну, яка полягає у створенні підстав для найкращого вибору оптимальних варіантів екологоорієнтованої діяльності;
- мотиваційну, яка проявляється в забезпеченні інформацією для стимулювання запровадження рішень щодо екологічних проблем;

– контролюючи, яка полягає у здійсненні контрольних заходів за здійсненням витрат на екологію.

Об'єктами екологічного обліку є витрати, доходи та фінансові результати в контексті екологічної діяльності, згруповані за їх цільовим призначенням (видами продукції, замовленнями, процесами, стадіями виробництва, агрегатами, сферами діяльності, регіонами збуту тощо).

На нашу думку, екологічний бухгалтерський облік підприємств повинен діяти як цілісна система і бути спрямований на складання екологічної складової інтегрованої звітності.

Компонент охорони навколишнього середовища (екологічний компонент) характеризує вплив організацій на навколишнє середовище та екологію.

Компонент соціального розвитку (соціальний компонент стійкого розвитку) характеризує вплив організації на соціальні системи та суспільство, у межах якого вона функціонує.

Рекомендовані керівництвом СК1 показники екологічної та соціальної результативності в галузі відповідальності за продукцію по аспектах здоров'я та безпеки споживача та маркування продукції та послуг наведені в табл. 1 [4].

У системі управлінського обліку необхідно визначити порядок розмежування витрат та доходів, який би дав змогу виділити та оцінити екологічні витрати та екологічні доходи.

Так, необхідно закріпити функції оформлення первинних документів відповідно до вимог забезпечення екологічного обліку за

Таблиця 1

**Показники результативності, рекомендовані керівництвом СК1
по окремих аспектах стійкого розвитку**

Код	Показник	Категорії	
		основна	додаткова
Екологічна результативність			
ЕШ 1	Місцезнаходження та площа земель, що знаходяться у власності, оренді, під управлінням організації та розташованих на природних територіях, що охороняються, та територіях із високою цінністю поза їх межами	+	
ЕШ 2	Визначення істотних впливів діяльності, продукції та послуг на охоронюваних природних територіях та територіях із високою цінністю поза їх кордонів	+	
ЕШ 3	Збережені та відновлені місцезнаходження		+
ЕШ 4	Стратегії та плани на майбутнє по управлінню впливами		+
ЕШ 5	Кількість видів, занесених у Червоний список Міжнародної спілки охорони природи (МСОП) та національний список охоронюваних видів, місцезнаходження яких на території, що зачіпає діяльність організації, з розмежуванням за ступенем загрози існуванню виду		+
Відповідальність за продукцію – «Здоров'я та безпека споживача»			
РК1	Стадії життєвого циклу, на яких вплив на здоров'я та безпеку продукції та послуг оцінюється для виявлення можливостей покращання, та частка наявних продуктів та послуг, що підлягають таким процедурам	+	
РК2	Загальна кількість випадків невідповідності нормативним вимогам та добровільним кодексам, що стосуються впливу продукції та послуг на здоров'я та безпеку, із розмежуванням за видами наслідків		+
Відповідальність за продукцію – «Маркування продукції та послуг»			
РК3	Види інформації про властивості продукції та послуг, що вимагають процедури, та частка значимих продуктів та послуг, відносно яких діють такі вимоги до інформації	+	
РК4	Загальна кількість випадків невідповідності нормативним вимогам та добровільним кодексам, що стосуються інформації маркування про властивості продукції та послуг, із розмежуванням за видами наслідків		+
РК5	Ча, включаючи результати досліджень по оцінці ступеня задоволення споживача		+

спеціальним бухгалтером, оскільки це формує системне бачення й одноманітний підхід до оцінки процесів, а також виключає дублювання первинних документів і інформаційних потоків.

Для організації бухгалтерського обліку екологічних витрат слід виділити статті, що дадуть змогу отримати інформацію про витрати на екологічну результативність, безпеку споживачів, маркування продукції та послуг. Виділення даних статей повинне бути узгоджене з економічною природою конкретних витрат та критеріїв їх визнання, оскільки це необхідно для формування інформації по елементах із метою складання звітності.

Для обліку екологічних об'єктів у системі фінансового бухгалтерського обліку в Плані рахунків вважаємо за необхідне ввести окремі субрахунки.

До основних принципів організації екологічного обліку відносять:

- своєчасне надання повної інформації про діяльність підприємства, необхідної для оперативного управління, контролю й аналізу;

- забезпечення досягнення найкращих результатів облікового процесу з мінімальними витратами коштів, праці та часу на отримання даної інформації;

- дотримання системного підходу, цілісності, всебічності, динамічності, випереджаючого відображення господарських операцій;

- високий рівень організації бухгалтерської служби та роботи облікових працівників, відповідна кваліфікація облікового персоналу в частині екологічного обліку;

- здатність і швидкість пристосування до нових вимог, що висуваються до екологічного обліку та звітності;

- своєчасність, упорядкованість записів із точки зору їх хронологічної послідовності; їх повнота, всебічність, точність, безперервність, економічність, наочність відображення в обліку;

- допущення впровадження нових рішень, якщо проведені раніше дослідження не довели на практиці їх доречність і необхідність впровадження принципових змін в організації екологічного обліку на підприємстві одразу після ґрунтовного практичного випробування і перепідготовки персоналу.

Існуючий рівень організації обліку, на нашу думку, не здатний задовольнити всі вимоги щодо екологічного обліку та надати необхідну інформацію у повному обсязі, тому кожне підприємство, яке впроваджує систему суцільного управління екологією, повинно розробити власну методику обліку та забезпечити

його ефективну організацію. Це дасть можливість підвищити ефективність діяльності підприємства, якість її продукції та рівень конкурентоспроможності та рівень рейтингу серед інших підприємств.

Висновки з цього дослідження. Для ефективного функціонування екологічного обліку необхідне виконання низки основних умов. У різних країнах ці умови різні, але вони включають установлення твердих гарантій захисту прав приватної власності, гарантію виконання зобов'язань по контрактах, законів, проведення політичних, економічних і законодавчих реформ. Оптимальним варіантом буде покладання на підприємницькі структури економічної відповідальності за забезпечення належного рівня охорони навколишнього середовища. У цьому випадку не тільки караючи, але й стимулюючи, держава отримує довіру суб'єктів господарювання (тобто забруднювачів середовища).

Актуальність даних досліджень підтверджує той факт, що сьогодні на переважній більшості вітчизняних підприємств спостерігається відсутність ефективного механізму управління внаслідок низького рівня професіоналізму управлінського персоналу. Таким чином, до основних проблем та перспектив запровадження екологічного обліку слід віднести:

- відсутність раціональної, ефективної екологічної політики кожного підприємства (екологічна інформація часто є нечіткою та відносною);

- більшість природних утрат не можна виразити в грошовому вимірнику, вони важко піддаються навіть кількісному виміру (важлива екологічна інформація може бути отримана не з фінансово-економічних джерел, а таких сфер, як геологія, екологія, біологія, фізика і т. ін.)

- відсутність жорстких законодавчих вимог, податкових стимулів враховувати та запобігати нанесенню шкоди навколишньому середовищу;

- відчувається потреба в удосконаленні єдиної системи стандартизації та якості товарів, включаючи розробку конкретних технічних регламентів; підвищенні інформаційного забезпечення та покращанні якості життя через планування асортименту продукції відповідно до потреб населення (особливо в сільській місцевості); активізації відповідальності споживачів, що впливає на їх вибір товарів; удосконаленні механізму ціноутворення та лібералізації внутрішнього ринку.

Однією з важливих методологічних проблем є включення адекватних екологічних показників якості продукції до нормативно-правової документації. Проте таке включення економічних характеристик до системи показників якості продукції є дискусійним, а екологічні показники включають тільки проблеми охорони навколишнього середовища і збереження генофонду, що самі по собі є більшою мірою декларативними.

До основних механізмів розв'язання даної проблеми належать: проведення маркетингових досліджень внутрішнього ринку та

реклами, постійна робота по поліпшенню якості та безпеки продукції, розробка показників виміру екологічної активності підприємств, системне виявлення, оцінювання і кількісне відображення негативного впливу діяльності підприємства на довкілля. Для систематичного контролю екологічних аспектів господарської діяльності необхідно сприяти складанню інтегрованої звітності, яка б містила більш докладну та повну екологічну інформацію в нерозривному взаємозв'язку з економічними показниками діяльності суб'єктів господарювання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гриценко О.І. Фактори впливу соціальних аспектів діяльності на формування інтегрованої звітності / О.І. Гриценко // Проблеми інноваційного розвитку економіки України : збірник наукових праць з актуальних проблем економічних наук : у 2-х ч. – Дніпропетровськ : Гельветика, 2014. – Ч. 1. – С. 145–152.
2. Кирсанова Т.А. Экологический контроллинг – инструмент екоменеджмента / Т.А. Кирсанова, Е.В. Кирсанова, В.А. Лукьянихин ; под ред. В.А. Лукьянихина. – Сумы : Козацький вал, 2004.
3. Пелиньо Л.М. Місце екологічного обліку в сучасній системі бухгалтерського обліку та його важливе значення у сфері охорони довкілля / Л.М. Пелиньо // Науковий вісник НЛТУ України. – 2008. – Вип. 18.2. – С. 70–75.
4. The evolution of accountability – sustainability reporting for accountants | Statements on management accounting/ Business performance management/ Montvale, NJ^ Institute of management accountants.

УДК 336.717.657(045)

Сутність та особливості кредитних операцій суб'єктів господарювання

Дзюба О.М.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри бухгалтерського обліку
Вінницького торговельно-економічного інституту
Київського національного торговельно-економічного університету

Статтю присвячено кредитним операціям, їх сутності та особливостям здійснення в сучасних умовах господарювання. Розглянуто особливості кредитування аграрних підприємств та проблеми, які виникають у процесі отримання, обслуговування та погашення кредитів. Значна увага приділена різновидам кредитів та умовам їх отримання. Досліджено альтернативні варіанти фінансування аграрних підприємств у вигляді аграрних розписок.

Ключові слова: кредит, кредитна операція, овердрафт, кредитна лінія, аграрна розписка, забезпечення.

Дзюба О.М. СУЩНОСТЬ И ОСОБЕННОСТИ КРЕДИТНЫХ ОПЕРАЦИЙ ПРЕДПРИЯТИЯ

Статья посвящена кредитным операциям, их сущности и особенностям осуществления в современных условиях хозяйствования. Рассмотрены особенности кредитования аграрных предприятий и проблемы, которые возникают в процессе получения, обслуживания и погашения кредитов. Значительное внимание уделено разновидностям кредитов и условиям их получения. Исследованы альтернативные варианты финансирования аграрных предприятий в виде аграрных расписок.

Ключевые слова: кредит, кредитная операция, овердрафт, кредитная линия, аграрная расписка, обеспечение.

Dziuba O.M. THE ESSENCE AND CHARACTERISTICS OF CREDIT OPERATIONS OF ECONOMIC ENTITY

The article is devoted to credit operations, their nature and characteristics of the modern economic conditions. The features of crediting of agricultural enterprises and the problems that arise in the process of obtaining, servicing and repayment of loans. Considerable attention is paid to the varieties of loans and the terms of their preparation. Explore alternative options for financing agricultural enterprises in the form of agricultural receipts.

Keywords: credit, credit operations, overdraft, credit line, agrarian receipt, maintenance.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Найбільш важливою складовою частиною ресурсного забезпечення діяльності суб'єктів господарювання є наявність власних фінансових ресурсів та можливість доступу до їх зовнішніх джерел формування. Основним внутрішнім джерелом формування фінансових ресурсів підприємства залишається дохід або виручка від реалізації. Наступним по значимості джерелом формування фінансових ресурсів є позиковий капітал.

До позикового капіталу відносять кошти, що залучаються підприємством для фінансування його господарської діяльності на принципах строковості, платності та повернення. До складу такого позикового капіталу належать короткострокові і довгострокові зобов'язання, значна питома вага серед яких належить саме довгостроковим та поточним зобов'язання підприємства у формі банківських кредитів.

Визначення поточних зобов'язань наведено в нормативних джерелах, відповідно до

яких поточні зобов'язання – це зобов'язання, що будуть погашені протягом операційного циклу підприємства чи повинні бути погашені протягом дванадцяти місяців із дати балансу [1]. Відповідно, зобов'язання з терміном погашення понад 12 місяців з дати балансу відносяться до довгострокових.

Банківський кредит є основною формою кредиту, за яким банк на підставі ліцензії надає кошти у тимчасове користування позичальнику шляхом здійснення банківських кредитних операцій на умовах, передбачених законодавством та кредитним договором [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження теоретичних та практичних аспектів кредитних операцій знайшли відображення в наукових працях О.О. Котенко, Б.П. Адамика, М.М. Агаркова, В.Д. Лагутіна, Т.В. Бессараба, Н. Белової, М. Стрельникова та ін. Висвітленню економічної природи, місця та ролі кредитів у господарській діяльності підприємств, зокрема аграрних, а також питанням їх обліку присвятили праці такі еко-

номісти-науковці, як С.Ф. Голов, В.В. Сопко, Г.Г. Кірейцев, Ф.Ф. Бутинець, О.М. Петрук, М.Г. Чумаченко та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На сьогоднішній день питання практики надання кредитів, особливо аграрним підприємствам, в умовах посткризового відновлення національної економіки залишаються недостатньо розкритими і потребують подальшого висвітлення, що і зумовило необхідність проведення даного дослідження.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Основною метою статті є дослідження економічної сутності та особливостей залучення кредитних коштів аграрними підприємствами.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кредит для аграріїв є одним із найважливіших зовнішніх джерел фінансового забезпечення діяльності сільськогосподарських підприємств поряд із бюджетним фінансуванням [3]. Необхідність використання кредитних ресурсів пов'язана з особливостями сільськогосподарського виробництва, основною з яких є нерівномірність руху оборотних коштів, оскільки характерним є високий розрив між часом вкладення коштів та їх поверненням.

Розпочнемо наше дослідження з термінологічного аналізу сутності кредиту як базової економічної категорії, що формує кредитні відносини і кредитне забезпечення.

Передусім зазначимо, що відповідно до Закону України «Про фінансові послуги і державне регулювання ринків фінансових послуг», кредитом є кошти, надані в позику юридичній або фізичній особі на визначений строк та під відсотки [4].

У сучасній економічній науці багато уваги приділяється дослідженню проблеми сутності кредиту.

Загалом, під кредитом розуміють економічні відносини з приводу передачі грошових коштів у тимчасове користування за плату і на основі повернення.

Кредит від латинської *credo, creditum* – «вірю», «довіряю» або «борг» чи «позика». Відповідно, категорія кредиту розглядається переважно як довіра однієї особи до іншої.

Різні наукові джерела наводять власні підходи до визначення категорії «кредит», які можна вважати суб'єктивними та які слугують для узагальнення точок зору стосовно трактування зазначеного поняття.

У Банківській енциклопедії [5], зазначено, що кредит – це економічні відносини, що вини-

кають між кредиторами і позичальниками з приводу мобілізації тимчасово вільних коштів та використання їх на умовах повернення й оплати

Фінансовий словник [6] зазначає, що кредит – це форма передачі в тимчасове користування коштів у грошовій і грошово-натуральній формах на умовах строковості, повернення, платності та цільового характеру, що надається однією юридичною або фізичною особою – кредитором іншій особі – позичальнику.

Згідно з Енциклопедією банківської справи України [7], кредит – це економічна категорія, яка є виразом відносин між суб'єктами господарювання щодо надання й отримання позички в грошовій чи товарній формі на умовах повернення, строковості та платності.

Таким чином, можна погодитись, що існує переважно два підходи до визначення сутності кредиту:

1) у вузькому розумінні кредит розглядається як сума коштів, що отримує позичальник від кредитора;

2) у широкому – як сукупність суспільних правовідносин, що виникають, здійснюються та припиняються в процесі надання кредитором коштів у борг позичальнику [8].

Заслуговує на увагу визначення кредиту, наведене в Законі України «Про банки та банківську діяльність»: банківський кредит – це будь-яке зобов'язання банку надати певну суму грошових коштів, будь-яка гарантія, будь-яке зобов'язання придбати право вимоги боргу, будь-яке продовження строку погашення боргу, яке надано в обмін на зобов'язання позичальника щодо повернення заборгованої суми, а також на зобов'язання на сплату процентів та інших зборів з такої суми [9].

Незважаючи на те, що виділяють дві форми кредиту – товарну і грошову, обидві є проявами вартісної форми кредиту.

Специфіка діяльності аграрних підприємств значно впливає на умови банківського кредитування та його види. Враховуючи специфіку кредитування зазначеної галузі, доцільним є вдосконалення класифікації операцій кредитного характеру, виходячи з того, що кредитуванню аграрних підприємств притаманні особливості застави, що надається як забезпечення за кредитом, оскільки до традиційних видів заставного майна, такого як рухоме та нерухоме майно, додаються також специфічні – велика рогата худоба, майбутній урожай, майнові права тощо. Можна відзначити, що значна увага приділяється банківськими

установами використанню майбутнього врожаю як застави.

Альтернативним варіантом фінансування аграрних підприємств виступає кредитування шляхом застосування розписок-договорів, які являють собою обіцянку постачати продукцію або здійснювати оплату після реалізації своєї продукції в майбутньому в обмін на отримання ресурсів уже сьогодні. Для реалізації зазначеного способу в Україні прийнято Закон України «Про аграрні розписки» [10], відповідно до якого аграрна розписка являє собою товаророзпорядчий документ, що фіксує безумовне зобов'язання боржника, яке забезпечується заставою, здійснити поставку сільськогосподарської продукції або сплатити грошові кошти на визначених у ньому умовах [10].

Зазначені розписки складаються у двох примірниках, один з яких зберігається в справах особи, що вчиняє нотаріальні дії з їх посвідчення та реєстрації, а інший – передається кредитувачу. За бажанням підприємства – боржника за аграрною розпискою, йому може бути надана посвідчена копія виданої аграрної розписки. Предметом застави можуть виступати сільськогосподарська продукція, а також живі тварини.

Як правило, об'єктами короткострокового кредитування для аграрних підприємств є: виробничі запаси; незавершене виробництво та напівфабрикати власного виробництва; сезонні витрати, витрати на освоєння випуску нових виробів; платіжні та розрахункові операції з постачальниками й покупцями; готова продукція і товари тощо.

Розглянемо поетапно процес кредитування банком аграрного підприємства.

Першим етапом можна вважати письмове звернення – заяву підприємства до банку з приводу видачі кредитних коштів та представлення необхідного пакету документів.

На наступному етапі відбувається експертиза наданих документів. Окремо перевіряються повноваження керівника, якому доручається підписання кредитного договору і договору застави [11].

Після експертизи документів здійснюються виїзд і огляд підприємства та предмета застави по кредитному договору.

Після отримання висновків юридичного відділу та відділу служби безпеки комерційного банку заява, висновки та необхідний пакет документів передаються до відділу аналізу кредитних ризиків банку. Якщо висновок відділу аналізу кредитних ризиків позитивний, то дана заява йде на розгляд кредитного комітету [11].

Однак, незважаючи на наявність застави кредитування аграрних підприємств для комерційних банків як основних постачальників кредитних ресурсів було і залишається сферою підвищеного ризику порівняно з іншими галузями.

Через загальний високий рівень ризику комерційні банки надають аграрним підприємствам переважно короткострокові кредити для поточного операційного забезпечення господарської діяльності [12].

Для зменшення ризику у процесі прийняття рішення кредитним комітетом та у випадку прийняття позитивного рішення про видачу кредиту укладаються відповідні договори (договір страхування застави, договір застави та кредитний договір). Однак процес кредитування триває до повного виконання зобов'язань підприємства-позичальника перед банком.

Аграрні підприємства можуть отримувати різні види кредитів. Зазвичай класичним варіантом банківського кредитування є строковий кредит. Однак більш цікавою є кредитна лінія – це кредит у межах заздалегідь визначеного ліміту кредитування, що видається на певний період часу для покриття потреби в короткострокових коштах. У банківській практиці існує два види кредитних ліній: невідновлювана та відновлювана (револьверна).

При умові відкриття невідновлюваної кредитної лінії встановлюється узгоджений ліміт кредитування, і це означає, що банк зобов'язується надати кредит у заздалегідь обумовлених розмірах на визначений строк.

Відкриття відновлюваної (револьверної) кредитної лінії дає змогу підприємству отримати кредит у межах встановленого ліміту, повернути його (або частину) і автоматично отримати повторно кредит у межах терміну дії кредитної лінії. Отже, відновлювана кредитна лінія є більш гнучкою формою кредитування.

Комерційні банки, як правило, використовують індивідуальний підхід до кожного окремого клієнта при видачі кожного окремого кредиту, а відкриття кредитної лінії практикують у відносинах із підприємствами-позичальниками, які мають надійну репутацію.

Іншим видом кредитування можна вважати овердрафт. Овердрафт – це короткостроковий кредит у межах встановленого ліміту, що дає змогу здійснювати розрахунки, коли коштів на поточному рахунку недостатньо. Банк поповнює поточний рахунок підприємства на суму, що затверджена при підписанні кредитної угоди з надання овердрафту.

За рахунок отриманих на поточний рахунок коштів підприємство має можливість сплатити рахунки постачальників. У такому випадку банк автоматично надає клієнту кредит на суму, що перевищує залишок його власних коштів на поточному рахунку. Овердрафт найчастіше використовують підприємства, діяльність яких пов'язана з товарами, на які є постійний попит.

Спільним рисами в таких механізмах кредитування, як кредитна лінія і овердрафт, є те, що вони передбачають установлення терміну користування кредитом, ліміту кредитування, відсоткових ставок за кредит та окремої плати за відкриття ліміту. Однак за кредитною лінією, як правило, складається графік одержання такого кредиту.

Переважає більшість вітчизняних аграрних підприємств користуються строковими кредитами терміном до одного року (поточними кредитами). Вони є найбільш вигідними для банків, оскільки строк кредиту становить 12 місяців і забезпечує один виробничий цикл (тобто підприємство не може здійснити більше одного обороту кредитних коштів). Крім того, при наданні строкового кредиту вся сума перераховується один раз на поточний рахунок, а повернення позики відбувається рівними частинами.

Невідновлювана кредитна лінія надається частинами згідно з платіжними дорученнями позичальника безпосередньо з кредитного рахунка на рахунки постачальника або на поточний рахунок підприємства, а погашення відбувається, як правило, в останні три місяці кредитування.

Проте з позицій аграрного виробництва строковий кредит є не вигідним, оскільки збільшує витрати підприємства, пов'язані з обслуговуванням кредиту, а невідновлювана кредитна лінія – неможливістю відновлення фінансування за умови повного чи часткового погашення останніх.

У результаті дослідження та порівняння основних характеристик та видів кредитів, що надаються аграрним підприємствам, слід віддати перевагу відновлюваній кредитній лінії за всіма ознаками: більш тривалий термін дії, вигідна відсоткова ставка, гнучкість у використанні, низькі фінансові витрати, пов'язані з обслуговуванням, мінімальні затрати часу на оформлення та оптимальний графік погашення кредиту.

Розвиток кредитних відносин за умов державної підтримки аграрного сектора залежить від вирішення низки проблемних питань, основним з яких є висока вартість кредитів, оскільки відсоткові ставки банків для аграрних виробництв порівняно з іншими галузями є завжди вищими, що також знижує ефективність коштів, виділених за програмами підтримки такої галузі.

Крім зазначеного, проблемою залишається отримання компенсаційних виплат за користування кредитом, високі вимоги до рівня кредитоспроможності позичальника та забезпечення ним позики, складна процедура отримання бюджетної компенсації.

Висновки з цього дослідження. У статті розглянуто теоретичні підходи до трактування сутності кредиту та процесу кредитування аграрних підприємств, надано характеристику основним видам. Доведено, що кредитування банками вітчизняних аграрних підприємств є специфічним, ризикованим видом кредитних операцій у зв'язку з особливостями самого аграрного виробництва.

У цілому, можна зазначити, що овердрафт є найбільш гнучким методом кредитування, хоча у вітчизняній практиці кредитування надання незабезпечених кредитів є достатньо популярним. У разі фінансування поточної діяльності аграрних підприємств комерційні банки зазвичай надають перевагу строковим кредитам та невідновлюваній кредитній лінії.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 11 «Зобов'язання» : Наказ Міністерства фінансів України від від 31.01.2000 р. № 20.
2. Сейко С.І. Фінансовий кредит: економічна сутність, оподаткування та відображення в обліку / С.І. Сейко // Економіка. Управління. Інновації. – 2013. – № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/eui_2013_2_77.pdf.
3. Берлач А. Система кредитування сільськогосподарських товаровиробників / А. Берлач, Н. Фещенко // Фінанси України. – 2004. – № 3. – С. 12–16.
4. Про фінансові послуги і державне регулювання ринків фінансових послуг : Закон України від 12.07.2001 р. № 2664-III.

5. Банківська енциклопедія / С.Г. Арбузов та ін. – К. : Центр наукових досліджень Національного банку України ; Знання, 2011. – 504 с.
6. Фінансовий словник / А.Г. Загородній, Г.Л. Вознюк, Т.С. Смовженко. – К. : Знання, 2000. – 587 с.
7. Енциклопедія банківської справи України. – К. : Молодь ; Ін Юре, 2001. – 680 с.
8. Поляк Н.П. Теоретичні аспекти сутності кредиту / Н.П. Поляк // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2014. – № 6. – Т. 1. – С. 185–188.
9. Про банки і банківську діяльність : Закон України від 07.12.2000 р. № 2121–III.
10. Про аграрні розписки : Закон України від 11.01.2012 р. № 5479-VI.
11. Кредитування і контроль / В.Я. Вовк, О.В. Хмеленко – К. : Знання, 2008. – 463 с.
12. Ващик М.С. Кредитні ризики сільськогосподарських підприємств та можливості їх мінімізації / М.С. Ващик // Інноваційна економіка. – 2013. – № 2. – С. 334–337.

УДК 336.221

Проблема адміністрування податку на додану вартість на сучасному етапі

Дугар Т.Є.

кандидат економічних наук, доцент,
Полтавська державна аграрна академія

У статті розглянуто податковий облік податку на додану вартість та порядок визнання податкового зобов'язання та податкового кредиту згідно з нововведеннями, які вступили в дію з 1 січня 2015 р. Розглянуто зміни, які внесені до порядку застосування спеціального режиму для сільськогосподарських товаровиробників із 2016 р., а також окремі аспекти податкового обліку, що стосуються документального оформлення та термінів сплати податку на додану вартість.

Ключові слова: податок на додану вартість, ставка податку, адміністрування, бюджетне відшкодування, податковий кредит.

Дугар Т.Е. ПРОБЛЕМЫ АДМИНИСТРИРОВАНИЯ НАЛОГА НА ДОБАВЛЕННУЮ СТОИМОСТЬ В НАСТОЯЩЕЕ ВРЕМЯ

В статье рассмотрены налоговый учет налога на добавленную стоимость и порядок осуществления начислений в виде налогового обязательства и налогового кредита согласно нововведениям, которые вступили в действие с 1 января в 2015 г. Рассмотрены изменения, внесенные в порядок применения специального режима для сельскохозяйственных товаропроизводителей с 2016 г., а также отдельные аспекты налогового учета, которые касаются документального оформления и сроков уплаты налога на добавленную стоимость.

Ключевые слова: налог на добавленную стоимость, ставка налога, администрирование, бюджетное возмещение, налоговый кредит.

Dugar T.E. THERE IS A PROBLEM OF ADMINISTRATION OF TAX VALUE-ADDED ON THE MODERN STAGE

In the article the fiscal accounting of tax is considered value-added and order of realization of extra charges as a tax obligation and tax credit, according to innovations, that entered in an action from January, 1 in 2015 changes. What applications of the dedicated mode brought in to the order, are Considered for agricultural commodity producers from 2016, and also separate aspects of the fiscal accounting, that touch documentary registration and terms of in payment of tax value-added.

Keywords: tax value-added, rate of tax, administration, budgetary compensation, tax credit.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Сучасна економічна ситуація в країні обумовлює необхідність ефективного управління державними фінансами. У центрі уваги знаходиться процес оподаткування, виступаючи головною умовою формування фінансово-бюджетних ресурсів держави. Проблема побудови ефективної податкової системи – одна з найбільш актуальних в Україні. Її вирішення повинно здійснюватися шляхом вивчення і аналізу як існуючої в Україні законодавчої бази, так і накопиченого у світі досвіду у сфері оподаткування.

Особлива роль у наукових дискусіях відводиться податку на додану вартість як одному з основних бюджетоутворюючих податків. Зокрема, вчені висвітлюють різні підходи до вирішення основоположних теоретичних проблем, поліпшення адміністрування, натомисть проблеми справляння ПДВ, методики їх обліку та контролю суб'єктами господарювання майже не розглядаються [3].

Часті зміни ставок ПДВ підривали здатність проводити його ефективно адміністрування: у радянському трактуванні податок на додану вартість становив 28% з обороту та діяв у незалежній Україні до 20 грудня 1991 р. Із 26 грудня 1992 р. ставку податку знижено до 20%, як наслідок – дефіцит бюджету, що викликав у 1993 р. підвищення ставки знов до рівня 28%, що, своєю чергою, призвело до масового ухилення від сплати податку і викликало необхідність зниження знову до рівня 20%.

Тому систематизація основних теоретичних проблем щодо ПДВ, а також визначення перспектив подальших досліджень проблемних питань ПДВ і сьогодні є актуальними. Даний податок домінує серед непрямих податків, що надходять до бюджету, і тому виконує яскраво виражену фіскальну функцію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність питання щодо справляння ПДВ стоїть гостро і потребує глибокого аналізу, враховуючи економічну ситуацію країни,

сучасний стан і специфіку функціонування податкової системи. Поставлені завдання стосуються передусім пошуку спроб удосконалення механізму справляння ПДВ задля підвищення ефективності надходжень до державного бюджету та встановлення помірного рівня податкового тягаря.

Особлива увага була зосереджена на працях політичних діячів, учених-економістів, які займалися дослідженням різноаспектних проблем податкової політики, зокрема Булгакової С.О., Вишневського В.П., Вишневської М.К., Гега П.Т., Долі Л.М., Гетьмана В.П., Килимника Ю.В. Дикань Л.В., Д'яконової І.І., Кучерявенко Н.П., Федосова В.М., Опаріна В.М., П'ятаченко Г.О. та ін. [6]. Проблеми податку на додану вартість, об'єкти, база та ставки оподаткування, перелік неоподатковуваних та звільнених від оподаткування операцій, поняття податкової накладної, порядок обліку відповідно до Податкового кодексу України розглядаються в працях Жукевича О., Луїна І., Бурдова В., Романова А., Пархоменка В., Мельника В.

Гострими та постійними проблемами є своєчасне відшкодування ПДВ, а особливо для експортно-орієнтованих виробників, наявність можливостей використання ПДВ для яких призводить до приховування реальних доходів.

Із прийняттям у квітні 2007 р. Закону України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» було визначено правові та організаційні засади, основні принципи і порядок здійснення державного контролю у сфері господарської діяльності, повноваження органів державного контролю, їх посадових осіб і права, обов'язки та відповідальність суб'єктів господарювання під час здійснення державного контролю. З метою створення прозорої системи державного контролю у сфері відшкодування ПДВ пропонується покращити систему адміністрування – внести зміни до законодавства, удосконалити механізм перевірок платників податку, адже посилення відповідальності за незаконне отримання відшкодування сприятиме зменшенню кількості зловживань [1].

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті – дослідити історичну суть справляння непрямих податків в Україні, зокрема для сільськогосподарських товаровиробників, в особливостях використання бюджетного відшкодування при спеціальному режимі оподаткування. Завдання статті полягає в тому, що податкова система та рівень розрахунків за податками та платежами має

дуже важливий вплив на загальний стан та розвиток економіки України, конкурентоспроможність підприємств на світових ринках.

Інформаційним забезпеченням дослідження виступали праці вітчизняних і зарубіжних науковців галузі фінансового обліку та податкової системи з регулювання податкового навантаження на підприємства, нормативні документи та законодавча база України. У процесі формування матеріалів статті використовувалися загальні методи і прийоми наукового пізнання, фундаментальні положення економічної науки обліку, методи узагальнення та систематизації, аналізу і синтезу аналітичних даних щодо сплати податку на додану вартість в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Податок на додану вартість – це непрямий податок з доданої вартості, яка створюється на всіх стадіях виробництва й обігу, що включається у вигляді надбавки в ціну товару, робіт та послуг і цілком оплачується кінцевим споживачем товарів, робіт, послуг.

Сума до сплати визначається як різниця податкового зобов'язання та податкового кредиту. Кінцевий споживач оплачує товар за ціною, збільшеною на всю суму платежів ПДВ. Із прийняттям Податкового кодексу України суттєвих змін у бухгалтерському обліку податкового кредиту не відбулося. Головним недоліком застосування цього податку, як і взагалі функціонування податкової системи України, є нестабільність законодавчого підґрунтя [8].

Синтетичний облік за податком на додану вартість угруповується на рахунок 64 «Розрахунки за податками й платежами» у розрізі податків конкретного підприємства. Аналітичний облік розрахунків за ПДВ регламентує ведення декількох рахунків залежно від способів проведення розрахунків із підприємствами-контрагентами: 641 «Розрахунки за податками», 643 «Податкові зобов'язання», 644 «Податковий кредит».

За даними контролюючих органів в динаміці порівняння даних I кварталу 2014 та 2015 рр. із ПДВ: до державного бюджету в 2015 р. надійшло 43,0 млрд. грн., що на 15,3 млрд. грн., або на 55,4%, більше відповідного показника попереднього року. Зростання відбулося насамперед через збільшення надходжень ПДВ як із вироблених в Україні товарів і послуг (на 6,1 млрд. грн., або 32,1%), так і з увезених на територію України товарів (на 12,5 млрд. грн., або на 71,9%). Останнє пояснюється збільшенням вартості імпорту в гривнях.

Разом зі збільшенням надходжень ПДВ відбулося й збільшення обсягів відшкодування податку з бюджету до 12,0 млрд. грн. Це на 3,1 млрд. грн., або 34,7%, більше, ніж у першому кварталі 2014 р. Середньомісячний обсяг відшкодування податку з бюджету в 2015 р. трохи зменшився і становив 4,0 млрд. грн. на місяць [2]. Основні аспекти справлення податку на додану вартість у динаміці змін 2015 та 2016 рр. розкрито в табл. 1.

Для забезпечення розрахунків із бюджетом та перерахування коштів на спеціальні рахунки сільськогосподарським підприємствам, які станом на 01.01.2016 р. зареєстровані суб'єктами спеціального режиму оподаткування, Державною казначейською службою України, відповідно до Плану рахунків бухгалтерського обліку виконання державного та місцевих бюджетів, відкрито додаткові електронні рахунки (3-й клас рахунків, розділ 37 «Рахунки інших клієнтів та банків», група 375 «Інші спеціальні рахунки») для кожного з виділених у пункті 209.2 статті 209 розділу V ПКУ видів операцій [4]:

– рахунки з електронного адміністрування податку на додану вартість сільськогосподарських підприємств, що здійснюють операції з постачання сільськогосподарських товарів/

послуг (крім зернових і технічних культур та продукції тваринництва), які обрали спеціальний режим оподаткування за балансовим рахунком 3753;

– рахунки з електронного адміністрування податку на додану вартість сільськогосподарських підприємств, що здійснюють операції з постачання зернових і технічних культур, які обрали спеціальний режим оподаткування за балансовим рахунком 3754;

– рахунки з електронного адміністрування податку на додану вартість сільськогосподарських підприємств, що здійснюють операції з постачання продукції тваринництва, які обрали спеціальний режим оподаткування за балансовим рахунком 3755 [5].

Недоліки бюджетного відшкодування ПДВ пов'язані, з одного боку, з несвоєчасним поверненням коштів, а з іншого – тягнуть за собою нанесення прямих збитків державі у зв'язку з необґрунтованим перерахуванням бюджетних коштів на користь комерційних структур, оскільки відшкодування податку на додану вартість – це простий спосіб маніпулювання під час здійснення фінансово-господарських операцій задля отримання коштів законним шляхом із бюджету. Тому всі спроби раціонального адміністрування, проведення пере-

Таблиця 1

**Основні аспекти справлення податку на додану вартість
в динаміці змін 2015 та 2016 рр.**

2015 р.	2016 р.
1. Ставка: загальна – 20%, експорт – 0%.	1. Ставка: загальна – 20%, експорт – 0%.
2. Фармацевтична продукція – 7%.	2. Фармацевтична продукція – 7%.
3. Спеціальний режим для сільськогосподарських компаній. Відповідно до спеціального режиму, нарахована сума ПДВ не підлягає сплаті до бюджету та повністю залишається в розпорядженні підприємства.	3. Запровадження на 2016 р. перехідних умов у застосуванні сільськогосподарськими товаровиробниками спеціального режиму оподаткування. Починаючи зі звітної періоду січня 2016 р. сума ПДВ буде розподілятися таким чином. При постачанні зернових та технічних культур (код рахунка 3754): 85% – до державного бюджету, 15% – перераховується на спеціальний рахунок. При постачанні продукції тваринництва (код рахунка 3755): 20% – до державного бюджету, 80% – перераховується на спеціальний рахунок. При постачанні інших с/г товарів та послуг (код рахунка 3753): 50% – до державного бюджету, 50% – перераховується на спеціальний рахунок. Скасування спеціального режиму з 1 січня 2017 р.
Норма не існувала.	4. Відновлення права на відшкодування ПДВ для всіх експортерів зернових та технічних культур.
Норма не існувала.	5. Запровадження офіційної публікації двох реєстрів відшкодування ПДВ із відображенням у ньому даних про платника податку, заявлених до відшкодування з бюджету сум податку, та стану їх відшкодування.

вірок не дадуть змоги викоринити повністю недобросовісних суб'єктів фінансово-господарських операцій.

Значна проблема, яку необхідно вирішити найближчим часом, – створення дієвого механізму попередження незаконного повернення цього податку, адже застосування незаконних схем відшкодування ПДВ під час здійснення експортних операцій породжує проблему виведення капіталу з економіки країни [3].

Підкреслюємо основні останні зміни в заповненні податкової накладної (ПН) із ПДВ, які набрали чинності 1 квітня 2016 р.:

1) Із заголовної частини накладної виключили дані про місцезнаходження покупця/продавця, номер телефону, вид цивільно-правового договору, форму проведених розрахунків. Натомість з'явилися графи для відображення постачання/придбання товарів/послуг філією (структурним підрозділом), яка фактично є від імені головного підприємства – платника податку стороною договору.

2) Замість чотирьох розділів табличної частини тепер лише два:

– розділ А (рядки І–Х) – вносяться узагальнюючі дані за операціями, на які вона складається, зокрема загальна сума ПДВ, обсяги постачання та інформація щодо зворотної тари (у разі її наявності);

– розділ Б, в якому зазначається інформація про товари/послуги, за якими проведена операція, за якою складається ПН.

3) У табличній частині з'явилась нова графа 8 «Код ставки ПДВ».

4) Зазнав змін перелік типів причин, за якими ПН не підлягає наданню покупцю.

5) Прописані правила складання зведених ПН, не тільки по операціях, що мають безперервний або ритмічний характер, а також за випадками, по яких потрібно нараховувати податкові зобов'язання з ПДВ відповідно до п. 198.5 ПКУ.

З 1 лютого 2016 р. набрали чинності нові форми та Порядок заповнення і подання податкової звітності з податку на додану вартість, затверджені Наказом Міністерства фінансів України від 28.01.2016 р. № 21 (Наказ № 21). Зокрема, Наказом № 21 затверджено: форму податкової декларації з податку на додану вартість; форму уточнюючого розрахунку податкових зобов'язань із податку на додану вартість у зв'язку з виправленням самостійно виявлених помилок; форму розрахунку подат-

кових зобов'язань, нарахованих отримувачем послуг, не зареєстрованим як платник податку на додану вартість, які постачаються нерезидентами, у тому числі їх постійними представництвами, не зареєстрованими платниками податків, на митній території України; Порядок заповнення і подання податкової звітності з податку на додану вартість [7].

Сьогодні виникає необхідність зміни розмірів ставок ПДВ у бік зниження або диференціації. З метою зменшення диференціації рівня життя громадян ставки непрямих податків, зокрема ПДВ, доцільно встановлювати диференційовані: використовувати занижені ставки для товарів, які включені до мінімального споживчого кошика, і завищені – для предметів розкоші [6].

Зарубіжні країни, пройшовши еволюційний шлях розвитку своїх податкових систем, свого часу запровадили ефективні засоби та методи управління процесами справляння податків. Аналіз їхнього досвіду дає змогу дійти висновків про прийнятність деяких практичних рішень для застосування в Україні:

– по-перше заслуговує на увагу перенесення акцентів на сегмент масово-роз'яснювальної роботи та налагодження партнерських взаємовідносин із платниками;

– по-друге лібералізація процесів подання-прийняття звітності та проведення перевірок;

– по-третє застосування прогресивних методів відбору платників для проведення перевірок.

Висновки з цього дослідження. Отже, у нашій державі, як і в багатьох інших країнах світу, податок на додану вартість є одним із основних джерел формування доходної частини бюджету, а тому нормальне функціонування цього податку є важливим для економіки країни. Зазначимо, що найважливіша перевага податку на додану вартість є його потенційно висока фіскальна ефективність, так як він має широку базу оподаткування, яка включає більшість груп товарів і послуг, тобто зміни асортиментів споживання суттєво не впливають на надходження податку до бюджету. Податок повинен повністю відповідати своїй природі – у повному обсязі вилучатися на користь держави з метою виконання соціально-економічних, політичних, правових функцій, та пільги повинні бути, на нашу думку, обов'язково для підтримки розвитку слабких сфер виробництва.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Берлач А. Еластична ставка податку на додану вартість як стимул економічного зростання в Україні / А. Берлач, І. Пирого // *Право України*. – 2009. – № 2. – С. 94–100.
2. Бюджетний моніторинг: аналіз виконання бюджету України за січень-березень 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.minfin.gov.ua.
3. Жукевич О.М. Актуальні проблеми застосування ПДВ в Україні / О.М. Жукевич // *Економічний простір*. – 2009. – № 22/2. – С. 258–264.
4. Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2016 році» від 24 грудня 2015 р. № 909-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
5. Лист Державної фіскальної служби України «Про особливості застосування спеціального режиму оподаткування в сільському господарстві у 2016 році» від 05 січня 2016 р. № 203/7/99-99-19-03-02-17 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.sfs.gov.ua.
6. Матвієнко Т.О. Проблеми бухгалтерського обліку зобов'язань за податками і зборами / Т.О. Матвієнко // *Актуальні проблеми економіки*. – 2015. – № 2. – С. 234–240.
7. Наказ Міністерства фінансів України «Про затвердження форм та Порядку заповнення і подання податкової звітності з податку на додану вартість» від 28 січня 2016 р. № 21 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.minfin.gov.ua.
8. Податковий кодекс України від 02 грудня 2010 р. № 2755-VI, зі змінами та доповненнями [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>.

Розвиток інструментарію для реалізації прогностичної функції стратегічного управлінського обліку в управлінні підприємствами

Єршова Н.Ю.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри економічного аналізу та обліку
Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»

Статтю присвячено розвитку прогностичної функції управлінського обліку в управлінні підприємствами. Обґрунтовано роль та значення стратегічного управлінського обліку в управлінні підприємствами. Визначено інструментарій стратегічного управлінського обліку для виконання прогностичної функції. Запропоновано методичний підхід до інтеграції збалансованої системи показників у систему бюджетування підприємства.

Ключові слова: стратегічний управлінський облік, бюджетування, система збалансованих показників, управління, планування.

Єршова Н.Ю. РАЗВИТИЕ ИНСТРУМЕНТАРИЯ ДЛЯ РЕАЛИЗАЦИИ ПРОГНОСТИЧЕСКОЙ ФУНКЦИИ СТРАТЕГИЧЕСКОГО УПРАВЛЕНЧЕСКОГО УЧЕТА В УПРАВЛЕНИИ ПРЕДПРИЯТИЯМИ

Статья посвящена развитию прогностической функции управленческого учета в управлении предприятиями. Обоснованы роль и значение стратегического управленческого учета в управлении предприятиями. Определены инструменты стратегического управленческого учета для выполнения прогностической функции. Предложен методический подход к интеграции сбалансированной системы показателей в систему бюджетирования предприятия.

Ключевые слова: стратегический управленческий учет, бюджетирование, система сбалансированных показателей, управление, планирование.

Iershova N. Yu. THE DEVELOPMENT OF TOOLS FOR THE IMPLEMENTATION OF PROGNOSTIC FUNCTIONS OF STRATEGIC MANAGEMENT ACCOUNTING IN THE MANAGEMENT OF ENTERPRISES

In the article the development of prognostic function of management accounting in the management of enterprises studied. The role and importance of strategic management accounting in the management of enterprises is substantiated. The tools of strategic management accounting to perform prognostic functions are presented. Methodical approach to integration of balanced scorecard in the budgeting system of the company proposed.

Keywords: strategic management accounting, budgeting, balanced scorecard, governance, planning.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Наразі управлінський облік сформувався в досить велику область наукових знань і практичного досвіду, яка продовжує інтенсивно розвиватися і здійснює все більш активний вплив на якісний рівень сучасного управління. Ускладнення управлінських завдань обумовлюють потребу у подальшому дослідженні прогностичної функції управлінського обліку в стратегічному управлінні підприємствами та в уточненні щодо його зв'язку із системою прийняття рішень та бюджетуванням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Окремим питанням функції обліку і його ролі в системі управління присвячено наукові праці вітчизняних та зарубіжних учених: Е.К. Добикіної [1], Р.Ф. Бруханського [2], Г.Г. Кірейцева [3], А.М. Кузьмінського [4], Є. Мниха [5], Е.Р. Мухіної [6], Н.Н. Хахонової [7], А.В. Шайкана [8], Дж. Шанка [9] та ін. Однак залиша-

ються окремі питання, що потребують поглибленого вивчення. На думку Г.Г. Кірейцева та В.А. Нехай, більшість проблем, що виникають у процесі управління господарською й фінансовою діяльністю підприємства, зумовлені недостатнім використанням інформаційної, контрольної та прогностичної функцій обліку. Частина з них спричинена несформованістю ринкових інфраструктур, інститутів і систем управління, а отже, і його організацією [10]. А.М. Кузьмінський, Ж.Б. Бонєв, В.І. Смолянінов вважають, що мета обліку полягає не лише в одержанні фактичної інформації про господарську діяльність, а й у забезпеченні потреб управління, тому велике майбутнє – за прогностичним обліком, завданням якого є, зокрема, розробка проектів управлінських рішень або їх варіантів [4]. Е.К. Добикіна, В.В. Ровенська, В.С. Рижиков виділяють функції управлінського обліку, що, на їхню думку,

впливають із функції управління, зокрема це перспективне планування (прогнозування) і координація розвитку підприємства в майбутньому на основі аналізу й оцінки фактичних результатів діяльності [1].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Підвищення значення обліково-аналітичної інформації для потреб стратегічного управління актуалізують питання розвитку інструментарію для реалізації прогностичної функції стратегічного управлінського обліку в управлінні підприємствами як один із напрямів перспективних досліджень.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є розвиток інструментарію для реалізації прогностичної функції стратегічного управлінського обліку з метою розширення його методичних можливостей як системи обліково-аналітичного забезпечення стратегічного управління.

Методологічною основою дослідження стали фундаментальні та прикладні дослідження в галузі управління і розробки системи збалансованих показників. Використовувалися загальнонаукові та спеціальні методи: аналіз і синтез, порівняння і узагальнення, системний і структурний аналіз.

Виклад основного матеріалу дослідження. Важливість інформаційної підтримки управлінських рішень для забезпечення стратегічного розвитку підприємства в останні роки визнається як одна з найважливіших складових частин управлінського обліку. Цим пояснюється поява нового терміна – «стратегічний управлінський облік», під яким пропонуємо розуміти синергетичну інформаційну систему оцінки стратегічних викликів зовнішнього середовища і внутрішнього потенціалу підприємства з метою отримання та подання ємної стратегічної інформації, спрямованої на розробку і реалізацію стратегії підприємства. Таким чином, інформація стратегічного управлінського обліку корисна фахівцям в області управління при виборі конкурентної стратегії; прогнозуванні величини витрат, прибутковості продажів в довгостроковому періоді; розробці стратегічних планів; оцінці поточної діяльності шляхом порівняння відносних витрат підприємства і конкурентів; виборі альтернативних варіантів під час прийняття стратегічних рішень та ін.

Спираючись на дослідження Б. Райана [11], Дж. Шанка і В. Говиндараджана [9], Н.Н. Хахонвої [7], Е.Р. Мухіної [6], М.А. Вахрушиной [12], до основних специфічних особливостей

стратегічного управлінського обліку пропонуємо віднести:

- інформаційне забезпечення розробки кількох варіантів стратегії розвитку підприємства і вибору найбільш оптимального з них;
- оцінку досягнення оперативних і стратегічних цілей, фінансового стану та виробничого потенціалу підприємства;
- інтеграцію прогностичних, планових, нормативних і фактичних даних фінансово-виробничої діяльності та їх обчислення для довгострокової перспективи;
- облік факторів зовнішнього середовища, ризиків та ін.

Таким чином, стратегічний управлінський облік значно розширює сферу своєї дії для інформаційного забезпечення стратегічного управління підприємствами.

Технологія стратегічного управлінського обліку виступає просторовим поняттям, яке представляє собою сукупність знань про методи здійснення процесів стратегічного управлінського обліку, або сукупність і послідовність методів, способів ідентифікації, вимірювання, акумулювання, аналізу, підготовки, інтерпретації та надання фінансової, виробничої, маркетингової та іншої інформації, використовуваної при прийнятті стратегічних управлінських рішень. Так, О.Е. Ніколаєва, О.А. Алексєєва відзначають, що «...при використанні інформації стратегічного управлінського обліку слід враховувати його широту та об'ємність, а саме мати на увазі, що будь-які технології, які сприяють прийняттю стратегічних рішень, можна віднести до технологій стратегічного управлінського обліку» [13, с. 82].

Інструментарій стратегічного управлінського обліку може бути представлений сукупністю облікових методів і багатоваріантних розрахункових прийомів, способів їх оцінки та остаточного вибору критеріїв, які використовуються з метою вирішення конкретних управлінських завдань, які в найбільш загальному вигляді можуть бути згруповано в чотири напрями:

- завдання, пов'язані з обліком та стратегічним управлінням витратами;
- завдання, пов'язані з підтримкою прийняття стратегічних рішень в управлінні ресурсами підприємства (матеріальними, нематеріальними, фінансовими, трудовими);
- завдання, пов'язані зі стратегічним плануванням та бюджетуванням;
- завдання, пов'язані з організацією стратегічного управлінського обліку.

На сьогодні немає єдиного підходу до класифікації інструментарію стратегічного управлінського обліку. Це обумовлюється тим, що: по-перше, стратегічний управлінський облік знаходиться у стадії розвитку; по-друге, на стратегічному рівні відбувається синтез результатів, тому інструментарій стратегічного управлінського обліку буде характеризуватися інтегрованістю та міждисциплінарністю. Одним з основних інструментів, які використовуються для вирішення управлінських завдань, пов'язаних із стратегічним плануванням діяльності підприємства незалежно від специфіки, масштабів господарської діяльності та інших особливостей, є бюджетування.

М.А. Вахрушина висловлює думку про належність бюджетування одночасно до обох систем – до менеджменту та управлінського обліку: «З одного боку, бюджетування конкретизує тактичні і стратегічні завдання, висунуті менеджерами організації, з іншого боку, керівники використовують бюджетні дані в наступних цілях управлінського аналізу і контролю» [12, с. 37]. Бюджетування використовується як у процесі планування діяльності підприємства, так і в процесі здійснення обліку, аналізу та контролю.

Під бюджетуванням у системі стратегічного управління розуміється координація в

технології узагальнення даних для розробки стратегічного плану щодо досягнення стратегічних цілей за допомогою певних фінансових інструментів, званих бюджетами.

Під бюджетуванням у системі стратегічного управлінського обліку розуміється координація в технології узагальнення фактичних облікових даних для аналізу та контролю виконання бюджетів, на підставі яких приймаються управлінські рішення в процесі досягнення поставлених цілей за допомогою певних фінансових інструментів, званих бюджетами. Мета стратегічного бюджетування – адаптація підприємства до прогнозованих змін зовнішнього середовища, досягнення надійної позиції на ринку, створення потенціалу рентабельності на перспективу. Завдання стратегічного бюджетування: правильно і своєчасно оцінити можливі наслідки змін, що відбуваються в науково-технічній, економічній і соціальній сферах; передбачати небезпеки і нові можливості; виробити стратегію фірми, що дає змогу впоратися з небезпеками і використовувати можливості, що виникають.

На думку Р. Каплана, «стратегічний бюджет затверджує ініціативи, необхідні для ліквідації розриву між прагненням досягти видатних стратегічних цілей, з одного боку, і короткостроковими результатами – з іншого. Страте-

Рис. 1. Структура системи бюджетування та співвідношення цілей системи бюджетування з цілями підприємства

гічний бюджет визначає, які необхідно впровадити нові операції, створити нові можливості, закупити нові продукти і послуги, яких нових клієнтів слід залучити, нові ринки і завоювати регіони, нові союзи і спільні підприємства організувати» [14, с. 300]. На думку Д.К. Шім, та Д.Г. Сігел, «стратегічний бюджет інтегрує елементи стратегічного планування і бюджетного контролю. Він корисний у періоди існування невизначеності і нестабільності» [15, с. 7].

На нашу думку, стратегічний бюджет – це фінансовий інструмент, інтегруючий елементи стратегічного планування, обліку, контролю й аналізу, створений для здійснення стратегічних ініціатив конкретного центру відповідальності (керівника бізнес-процесу) для досягнення стратегічних цілей підприємства. Стратегічний бюджет передбачає капіталовкладення в підвищення конкурентоспроможності підприємства в стратегічних зонах господарювання, освоєння нових ринків, освоєння нових напрямів діяльності та припинення капіталовкладень у неприбуткові напрями діяльності.

Для практичного впровадження системи бюджетування на підприємстві необхідно, щоб вона була адаптована до сучасних вимог ринку, для чого повинні бути вирішені такі завдання:

- визначити цілі і структуру системи бюджетування за її видами;
- розробити організаційно-структурну модель збалансованої системи показників (ЗСП), що включає стратегічну карту підприємства, склад збалансованих показників, їх цільові значення, а також перелік стратегічних заходів, необхідних для досягнення заданих значень;
- інтегрувати ЗСП систему бюджетування.

Зменшення розриву між цілями і структурою системи бюджетування пропонуємо проводити за принципом ієрархії цілей (рис. 1).

В основу організаційно-структурної моделі покладена збалансована система показників, запропонована Р. Капланом і Д. Нортеном [16]. Основне призначення такої системи полягає в посиленні стратегії бізнесу, її формалізації, проведенні та донесенні до кожного співробітника підприємства, забезпечення моніторингу та зворотного зв'язку з метою відстеження та генерації організаційних ініціатив усередині структурних підрозділів. При цьому зворотний зв'язок має стратегічний характер, тобто визначається і відслідковується виконання довгострокових планів розвитку та робота підприємства відповідно до встановленої стратегії.

Крім того, у разі недосягнення запланованих результатів роботи протягом певного

періоду (року, півріччя) переглядається та уточнюється не тільки оперативне управління підприємством, але й обрана стратегія дії. Таким чином, система дає можливість помітити і виправити не тільки недоліки поточної діяльності, але й стратегічні помилки.

У моделі стратегічного управлінського обліку пропонуємо відокремлювати такі чотири перспективи для побудови системи збалансованих показників:

– **Фінанси** – за своєю методологічною сутністю ця перспектива відноситься до ресурсного блоку, але завдяки особливій важливості виділяється окремо, як рекомендують традиційні засади ЗСП. Перспектива «фінанси» характеризується сукупністю джерел і запасів фінансових можливостей, які є в наявності і можуть бути використані для реалізації конкретних стратегічних цілей та завдань.

– **Маркетинг** (замість традиційної перспективи «клієнти») – спрямована на моніторинг зовнішнього бізнес-середовища підприємства з метою інформаційної та аналітичної підтримки стратегії підприємства.

– **Внутрішні бізнес-процеси** – можна охарактеризувати через «ланцюжок цінностей» внутрішніх процесів підприємства, які впливають на ступінь задоволення потреб споживачів і підвищують фінансові результати. Внутрішні бізнес-процеси є основою системи управління, у рамках якої здійснюється процес організації та виробництва продукції.

– **Знання** (замість перспективи «навчання та розвиток») – виступає головною креативною силою й елементом формування стратегічних компетентцій, оскільки генерація ідей, у тому числі стратегічних, відбувається в думках людини. Знання – це сукупність проінвестованих виробничих навичок, знань, здібностей, якими володіє людина, які їй належать і є невіддільними від неї, які практично використовуються в повсякденному житті.

Організаційно-структурна модель збалансованої системи показників у процесі стратегічного бюджетування на підприємстві представлена на рис. 2.

Інтеграція ЗСП у систему бюджетування здійснюється таким чином:

– інтеграція ЗСП у стратегічне бюджетування: стратегічні цілі конкретизуються у фінансові та фінансові показники – у стратегічну перспективу;

– інтеграція ЗСП в оперативне бюджетування: показники стратегічних бюджетів, складені на один рік, спускаються в основні фінан-

сові бюджети оперативного бюджетування з поквартальною розбивкою;

– складання і узгодження операційних бюджетів: показники оперативного бюджетування спускаються в операційні бюджети (термін – один місяць).

У табл. 1 представлена інтеграція збалансованої системи показників у систему бюджетування підприємства.

Таким чином, стратегічні бюджети допомагають: по-перше, побачити, які стратегічні

напрями (ініціативи) необхідно здійснити для досягнення стратегічних цілей; по-друге, зрозуміти, які ресурси потрібно спожити для їх досягнення; по-третє, співвіднести фактично отриманий результат із плановими показниками, визначеними у стратегічному плані. Необхідність у стратегічних бюджетах виникає тоді, коли визначені місія, стратегія, стратегічні цілі й напрями розвитку підприємства. У результаті управлінська інформація служить основою для стратегічного позиціонування

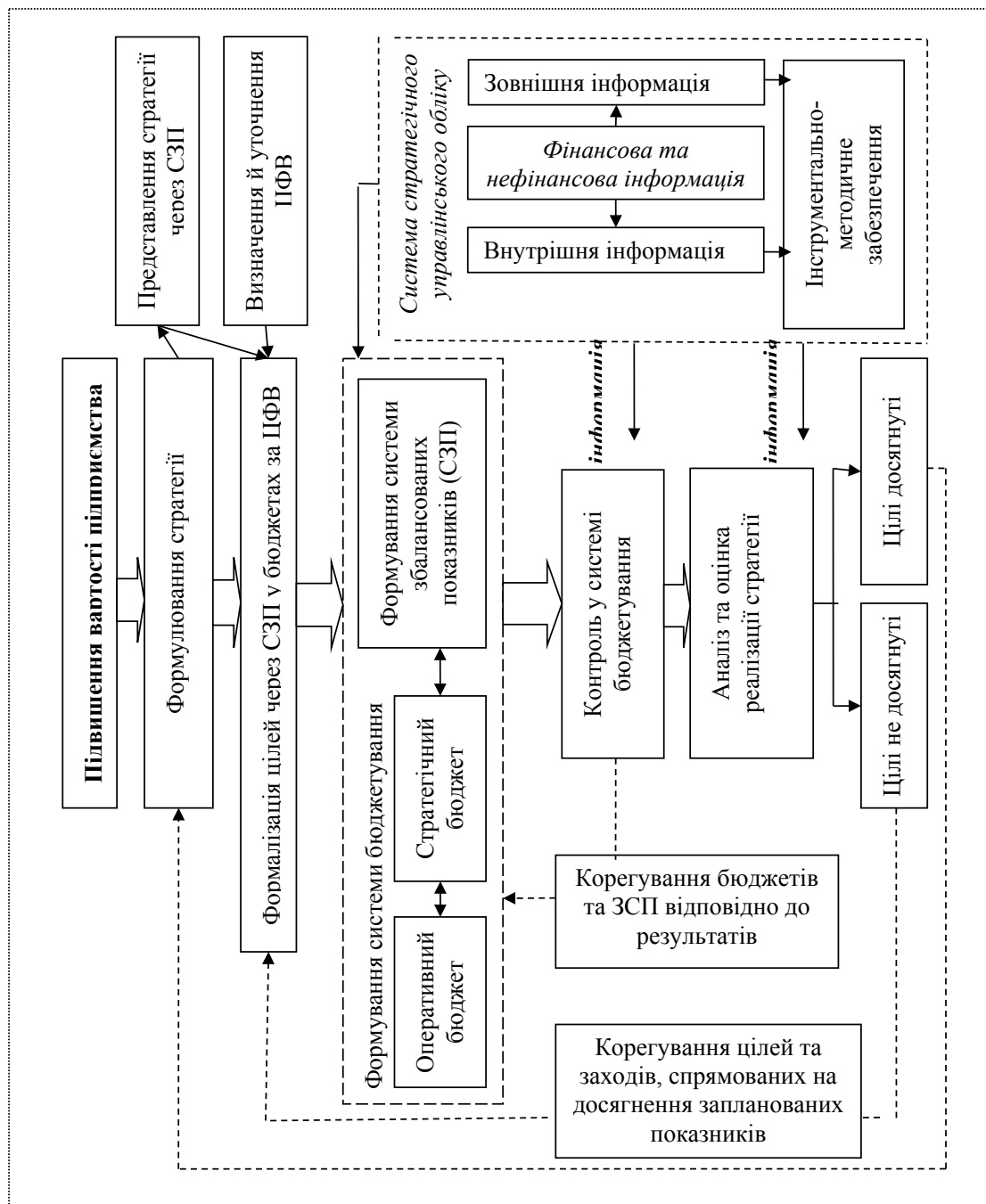

Рис. 2. Організаційно-структурна модель збалансованої системи показників у процесі стратегічного бюджетування на підприємстві

компанії та прийняття рішень про її стратегічний розвиток.

При побудові системи бюджетування застосовується так зване «ковзання», яке передбачає:

1) упровадження ЗСП у стратегічне бюджетування (термін – три роки);

2) ЗСП стратегічного бюджету на плановий рік визначають ЗСП оперативного бюджетування (термін – один рік);

3) ЗСП оперативного бюджетування спускаються в операційні бюджети (термін – один місяць);

4) цільові показники доводяться до керівників структурних підрозділів – центрів фінансової відповідальності.

На підставі аналізу фінансової структури визначаються структурні підрозділи підприємства, для яких будуть складатися операційні бюджети, а також порядок консолідації бюджетів окремих підрозділів у зведений бюджет підприємства. Кожен центр відповідальності складає свій бюджет і відстежує його виконання.

Удосконалення системи бюджетування шляхом упровадження в неї збалансованої системи показників дає можливість для реалізації прогностичної функції стратегічного управлінського обліку, оскільки:

– інтеграція ЗСП систему бюджетування орієнтує її на процес реалізації стратегії підприємства, причому, впровадження збалан-

Таблиця 1

Конструювання системи збалансованих показників промислового підприємства (1–2-й рівні управління)

Перспектива	Стратегічна ціль	Система показників	Цільове значення	Центр відповідальності	Вид бюджету
Фінанси	Зростання чистого грошового потоку	коефіцієнт росту рентабельності активів	0,15	Заступник директора з фінансів	бюджет доходів та витрат бюджет руху грошових коштів розрахунковий баланс
		коефіцієнт росту прибутковості	0,11		
		коефіцієнт росту виручки від продажів	0,28		
		коефіцієнт зниження витрат	0,6		
Маркетинг	Максимальне задоволення клієнтів	коефіцієнт росту частки ринку	1,1	Керівник підрозділу маркетингу	бюджет продажів розрахунковий баланс
		коефіцієнт росту оборотності активів	1,4		
		коефіцієнт росту дебіторської заборгованості	0,15		
		коефіцієнт росту рівня лояльності клієнтів	не менше ніж 1,2 серед опитаних		
Внутрішні бізнес-процеси	конкурентні переваги готового продукту	коефіцієнт росту реалізованих товарів від вироблених	не менше, ніж 0,7	Заступник директора з виробництва	бюджет прямих витрат на матеріали бюджет виробничої собівартості
		коефіцієнт росту рентабельності виробництва	1,18		
		коефіцієнт росту оборотності ТМЗ за собівартістю	1,25		
		коефіцієнт росту обсягу складських запасів порівняно з плановим	не менше, ніж 0,85		
Знання	зростання компетенцій, знань	коефіцієнт стабільності персоналу	1,2	Керівник підрозділу управління персоналом	бюджет прямих витрат на оплату праці бюджет управлінських витрат бюджет комерційних витрат
		коефіцієнт підвищення кваліфікації персоналу	1,3		
		коефіцієнт задоволеності та зацікавленості у роботі	1,3		
		коефіцієнт питомих витрат на розвиток одного працівника	1,1		

сованої системи показників в оперативне бюджетування, а потім і в операційні бюджети дає змогу:

а) орієнтувати поточну діяльність структурних підрозділів (центрів відповідальності) на досягнення стратегічних цілей підприємства;

б) керувати процесом реалізації стратегії за допомогою своєчасного моніторингу та аналізу фактичних і планових значень показників, коригування стратегії на основі своєчасного прийняття управлінського рішення у відповідності з новими виробничими умовами;

– збалансована система показників базується на факторах створення вартості, отже, і система бюджетування буде концентруватися на підвищенні вартості підприємства.

Використання бюджетування на основі збалансованої системи показників має такі переваги:

- комунікація та координація різних підрозділів підприємства і видів діяльності, що передбачає узгодження інтересів окремих працівників і груп у цілому по підприємству для досягнення намічених цілей. Бюджет сприяє виявленню слабких ланок в організаційній структурі, розв'язанню проблем комунікації та розподілу відповідальності між виконавцями;

- орієнтація керівників усіх рангів на досягнення завдань, поставлених перед центрами відповідальності;

- контроль поточної діяльності, забезпечення планової дисципліни. Як основу для оцінки виконання плану центрами відповідальності краще використовувати саме бюджетні дані, а не звітні дані минулих років. Це пов'язано з тим, що поточна діяльність може відрізнятись від минулої змінами в технології, складі персоналу, асортименті продукції або новими загальноекономічними умовами;

- підвищення професіоналізму менеджерів. Складання бюджетів сприяє детальному вивченню діяльності своїх підрозділів і взаємин між центрами відповідальності на підприємстві.

Системний підхід до дослідження планування стратегічної діяльності підприємства являє собою спосіб організації процесу комплексного вивчення взаємозв'язків і закономірностей розвитку підприємства з метою підвищення ефективності його функціонування. Інформаційна підтримка стратегічного планування діяльності підприємства повинна не

тільки забезпечувати керівництво інформацією про поточний стан справ, але й прогнозувати наслідки тих чи інших змін внутрішнього або зовнішнього середовища. Реалізація прогностичної функції стратегічного управлінського обліку за допомогою бюджетування здійснюється шляхом:

– збору, систематизації, обробки фінансової та нефінансової інформації;

– розробки, модифікації та стандартизації всіх видів планово-бюджетних форм і форм управлінської звітності,

– організації та регламентації процесів планування та бюджетування;

– розробки методології контролю і коригування планів і бюджетів;

– організації та регламентації процесу формування управлінської звітності.

На стратегічному рівні управління підприємством визначаються довгострокові цілі розвитку, при необхідності відбувається коригування намічених цілей, визначаються ресурси, необхідні для досягнення поставлених цілей, і приймаються рішення про виділення та використання таких ресурсів. До того ж на практиці всі функції в процесі управління конкретним об'єктом взаємодіють між собою. Реалізація загальних функцій аналізу, планування, контролю багато в чому залежить від стану обліку, від його інформаційних можливостей. Інформація стратегічного управлінського обліку на стратегічному рівні використовується для формування відповідної стратегічної політики; довгострокового планування і контролю; прийняття рішень про стратегічні інвестиції у випуск нових видів продукції, технологій; розширення клієнтської бази; розробки політики щодо стратегічних постачальників та ін.

Висновки з цього дослідження. Обґрунтовано роль та значення прогностичної функції стратегічного управлінського обліку в управлінні підприємствами. Доведено, що стратегічний управлінський облік значно розширює сферу своєї дії в інформаційному забезпеченні стратегічного управління підприємством.

Визначений інструментарій стратегічного управлінського обліку для виконання прогностичної функції. Запропоновано структуру системи бюджетування та співвідношення цілей системи бюджетування з цілями підприємства та організаційно-структурну модель збалансованої системи показників у процесі стратегічного бюджетування на підприємстві.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Добикіна Е.К. Управлінський облік в оперативній діяльності підприємства : [навч. посіб.] / Е.К. Добикіна, В.В. Ровенська, В.С. Рижиков. – К. : Слово, 2005. – С. 24.
2. Бруханський Р.Ф. Облік і аналіз в системі стратегічного менеджменту аграрного підприємництва : [монографія] / Р.Ф. Бруханський. – Тенюпіль : ТНЕУ, 2014. – 384 с.
3. Кирейцев Г.Г. Глобалізація економіки і уніфікація методології бухгалтерського учета : науч. докл. / Г.Г. Кирейцев ; изд. 2-е, перераб. и доп. – Житомир : ЖГТУ, 2008. – С. 13–15.
4. Кузьминский А.Н. Хозяйственный учет на базе микроЭВМ / А.Н. Кузьминский, Ж. Б. Бонев, В. И. Смолянинов ; под. ред. А.Н. Кузьминского. – М. : Финансы и статистика, 1989. – 256 с.
5. Мних Є. Критерії досконалості систем бухгалтерського обліку і аудиту в Україні / Є. Мних // Концепція розвитку бухгалтерського обліку, аналізу і аудиту в умовах міжнародної інтеграції : тез. доп. (20–22 квітня 2005 р.). Ч. 1 ; відп. ред. А.Д. Бутко. – К. : Київ. нац. торг. екон. ун-т, 2005. – С. 105.
6. Мухина Е.Р. Теоретические аспекты стратегического управленческого учета как элемента эффективного управления организацией / Е.Р. Мухина // Вопросы экономики и права. – 2014. – № 8. – С. 104–109.
7. Хахонова Н.Н. Теоретико-методологическое исследование категории «Учетно-аналитическая система» управления коммерческой организации / Н.Н. Хахонова // Фундаментальные исследования. – 2012. – № 9. – Ч. 1. – С. 231–234.
8. Шайкан А.В. Бухгалтерський облік у прийнятті управлінських стратегічних рішень : [монографія] / А.В. Шайкан. – К. : КНЕУ, 2009. – 303 с.
9. Шанк Дж. Стратегическое управление затратами / Дж. Шанк, В. Говиндараджан. – СПб. : Бизнес-Микро, 2006. – 388 с.
10. Кірейцев Г.Г. Обліково-аналітична система сільськогосподарського підприємства в умовах антикризового управління / Г.Г. Кірейцев, В.А. Нехай // Облік і фінанси АПК. – 2009. – № 3. – С. 84.
11. Райан Б. Стратегический учет для руководителя / Б. Райан ; пер. с англ. ; под ред. В.А. Микрюкова. – М. : ЮНИТИ, 1998. – 616 с.
12. Вахрушина М.А. Стратегический управленческий учет / М.А. Вахрушина, М.И. Сидорова, Л.И. Борисов. – М. : Рид Групп, 2011. – 192 с.
13. Николаева О.Е. Стратегический управленческий учет / О.Е. Николаева, О.В. Алексеева. – М. : УРСС, 2003. – 303 с.
14. Каплан Р. Организация, ориентированная на стратегию. Как в новой бизнес-среде преуспевают организации, применяющие сбалансированную систему показателей / Р. Каплан, Д. Нортон ; пер. с англ. – М. : Олимп-Бизнес, 2004. – 416 с.
15. Шим Д.К. Методы управления стоимостью и анализа затрат / Д.К. Шим, Д.Г. Сигел. – М. : Филин, 2007. – 344 с.
16. Каплан Р. Сбалансированная система показателей. От стратегии к действию / Р. Каплан, Д. Нортон ; пер. с англ. М. Павловой ; 2-е изд., испр. и доп. – М. : Олимп-Бизнес, 2008. – 320 с.

Ключові зміни в реформуванні податкової системи України: реалії та перспективи

Круковська О.В.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри обліку і аудиту та фінансів
Херсонського державного аграрного університету

У статті досліджено кількість діючих загальнодержавних та місцевих податків в Україні. Вивчено зміни, внесені до Податкового кодексу України (ПКУ), та ключові ставки, які почали діяти, їх порівняння з минулим періодом і перспективами на майбутнє. Обґрунтовано наукові знання щодо правової природи податкової системи країни.

Ключові слова: податки, податкова система, реформування, бюджет, підприємство, інвестиційний податок, база оподаткування.

Круковская Е.В. КЛЮЧЕВЫЕ ИЗМЕНЕНИЯ В РЕФОРМИРОВАНИИ НАЛОГОВОЙ СИСТЕМЫ УКРАИНЫ: РЕАЛИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ

В статье исследовано количество действующих общегосударственных и местных налогов в Украине. Изучены изменения, внесенные в Налоговый кодекс Украины (НКУ), и ключевые ставки, которые начали действовать, их сравнение с прошлым периодом и перспективами на будущее. Обоснованы научные знания относительно правовой природы налоговой системы страны.

Ключевые слова: налоги, налоговая система, реформирование, бюджет, предприятие, инвестиционный налог, база налогообложения.

Krukivska O.V. KEY CHANGES IN TAX REFORM UKRAINE: REALITIES AND PROSPECTS

Investigated the number of existing national and local taxes in Ukraine. The changes made to the Tax Code of Ukraine (GCC) and key rates, which began to operate, their comparison with the previous period and prospects for the future. Substantiated scientific knowledge on the legal nature of the tax system.

Keywords: taxes, tax system, reform, budget, business, investment tax base.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Податки виконують ключову роль для держави в накопиченні матеріально-фінансових ресурсів, необхідних для їх функціонування, управління суспільними справами, підтримання громадського правопорядку, проведення необхідної суспільству господарської діяльності, вирішення різноманітних соціальних проблем і питань духовно-культурного життя, оборони країни. Проте еволюція формування державних доходів протягом століть зазнала істотних змін – від натуральної форми за умов нерозвиненого ринкового господарства до абсолютного використання грошової форми зараз. Найважливішим методом акумуляції державою суспільного продукту стали податки, які забезпечують лівову частку бюджетних надходжень [8]. Сьогодні податки зазнали суттєвих змін, які потребують вивчення, їх порівняння з минулими роками та надання об'єктивної оцінки їх застосування в сучасних умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ключові зміни в реформуванні податкової

системи були предметом дослідження таких учених, як: І.Є. Криницький, М.П. Кучерявенко, О.А. Лукашев, Н.Ю. Пришва та ін. Разом із тим окремі питання щодо кількості податків та зборів, а також їх співвідношення до бюджетних потреб, їх навантаження на підприємства потребують поглибленого опрацювання, у т. ч. шляхом порівняння діючих ставок податків із минулим періодом і перспективами на майбутнє.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета дослідження полягає в поглибленні наукових знань щодо правової природи податкової системи та виокремленні ключових змін у реформуванні податкової системи України.

Виклад основного матеріалу дослідження. За економічною сутністю податки є обов'язковими платежами, що виплачується державою з доходів юридичних та фізичних осіб до відповідного бюджету для фінансування витрат держави, передбачених її Конституцією та іншими законодавчими актами. Це одна з форм вирівнювання доходів юридичних і фізичних осіб із метою досягнення

соціальної справедливості й економічного ринку. Вилучаючи частину доходів підприємців і громадян, держава гарантує їх ефективне використання для задоволення потреб суспільства в цілому і досягнення на цій основі зростання його добробуту. На перший погляд, податки виражають односторонні відносини держави з підприємцями та населенням під час їх сплати. Надалі податки дають змогу встановлювати зворотній зв'язок із платниками завдяки фінансуванню відповідних витрат [5].

Кожна держава має свою сукупність податків, зборів, відрахувань і платежів, які в загальній кількості складають структуру податкової системи країни. Дана структура займає вагомий місце у визначенні рівня економічного розвитку держави. В Україні структура податкової системи зазнала істотних змін у зв'язку з прийняттям Верховною Радою 24 грудня 2015 р. Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2016 році» [1]. Огляд змін, внесених до Податкового кодексу України (ПКУ), та ключові ставки, які почали діяти, а також їх порівняння з перспективами на майбутнє наведені на рис. 1.

Порівняно з 2015 р. у 2016 р. кількість податків у новій редакції Податкового кодексу скорочено з 22 до дев'яти. Серед загальнодержавних податків залишились: податок на

прибуток підприємств, податок на доходи фізичних осіб, ПДВ, акцизний податок, екологічний податок, рентна плата, мито. До місцевих податків належать (ст. 10 ПКУ) [2]: податок на майно (нерухомість, землю); транспортний податок; єдиний податок (єдиний, ФСП). До місцевих зборів належать: збір за місця для паркування транспортних засобів; туристичний збір. Розглянемо більш детально зміни основних ставок оподаткування.

Податок на прибуток. Ставки податку на прибуток, як бачимо, залишаються на рівні 2015 р. Як і раніше, податок на прибуток, що підлягає сплаті до бюджету, зменшується на суму нарахованого за звітний період податку на нерухоме майно. Йдеться саме про житлову нерухомість, а не земельні ділянки. Крім того, новий Податковий кодекс більше не визначає періодичність та строки подання декларації з податку на прибуток, а також порядок сплати авансових внесків. Із 1 січня авансові внески у розмірі 1/12 від суми податку за попередній рік скасовуються. Але авансові внески при виплаті дивідендів залишаються і сплачуватимуться так само, як і раніше [2].

Зміни по цьому податку не настільки суттєві, як очікувалося. З підстав анулювання реєстрації платником ПДВ виключено підставу щодо анулювання реєстрації платника ПДВ у разі наявності запису про відсутність юридичної особи або фізичної особи за її місцезнаходженням (місцем проживання), або запису

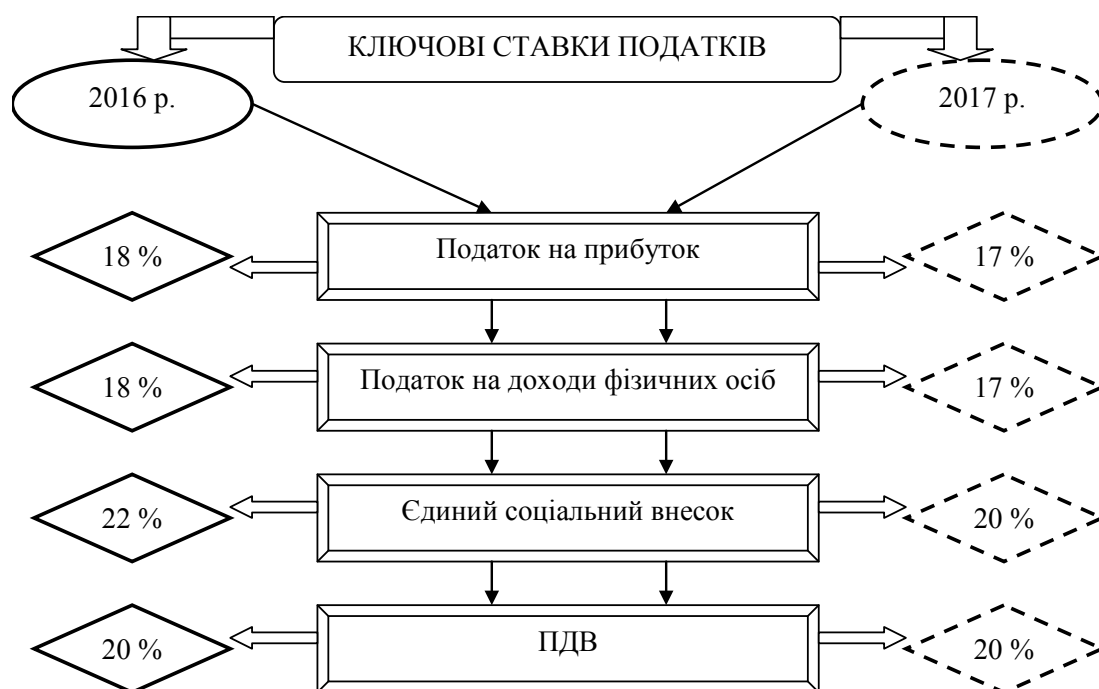

Рис. 1. Ключові ставки податків згідно з ПКУ

про відсутність підтвердження відомостей про юридичну особу. Тобто тепер податківці не зможуть анулювати реєстрацію платника ПДВ через те, що його не знайшли за податковою адресою. Звільнення від оподаткування поставок певних видів зернових та технічних культур із ПКУ виключено. Виключено відповідні пільги для таких поставок і з підрозділу 2 п. XX ПКУ. Полегшується система бюджетного відшкодування. Система електронного адміністрування ПДВ залишається без змін [1].

Діючі ставки податку на прибуток та його порівняння до попереднього та наступного років наведено на рис. 2.

Отже, для платників податку на прибуток у 2016 р. повертається квартальний звітний

період лише для тих, хто має доходи більш ніж 20 млн. грн. (п. 137.4-137.5 ПКУ). Скасовано авансові платежі з податку на прибуток, проте є виняток для сплати авансового внеску у розмірі 2/9 суми податку, визначеного до сплати в декларації за дев'ять місяців 2016 р. Цей авансовий внесок слід сплатити до 31.12.2016 р., і сплачуватимуть його, відповідно, лише ті, хто подаватиме декларацію поквартально. Крім того, необхідно зазначити, що ставки з податку на прибуток залишаються на рівні 2015 р. [4].

ПДВ. Склад платників податку, об'єкт оподаткування та ставки ПДВ фактично залишаються такі ж самі, як і в 2015 р. Головна зміна, яка викликала шалений опір із боку сільсько-

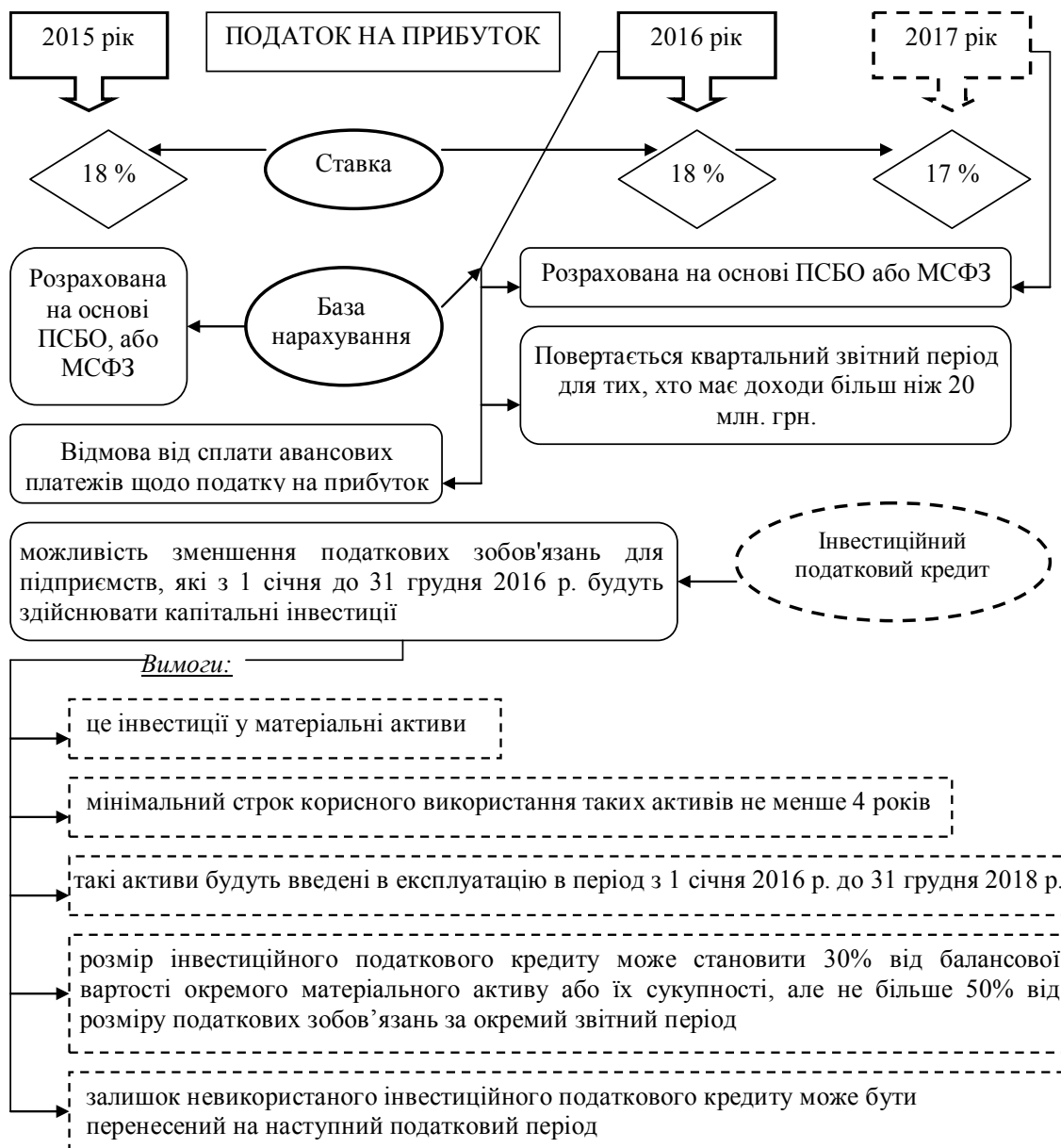

Рис. 2. Реформування податку на прибуток

господарських підприємств і призвела до скандалу в Раді, – це спецрежим ПДВ. Його вирішили зберегти лише на 2016 р., а повне скасування відбудеться з 1 січня 2017 р.

Інші зміни стосується бюджетного відшкодування, зокрема про ведення та офіційну публікацію двох реєстрів бюджетного відшкодування ПДВ. Один – для реєстрації заяв так званих «автоматників», в яких частка експорту в обсязі виручки перевищує 40,0%, а вартість основних фондів – не менше 1/3 заявлених до відшкодування сум. Другий – для всіх інших. При цьому податковий орган може виключити платника податку з числа «автоматників», наприклад, якщо податківці

не знайдуть його за його юридичною адресою. В обох реєстрах зазначатимуться дані не тільки про надходження заяв та їх обробку, а й дані про дату висновку, який надісланий Держказначейству для перерахування відповідних сум на рахунок платника ПДВ, дату і суму ПДВ, яка була фактично відшкодована. Мета впровадження змін – допомогти зробити систему повернення ПДВ із бюджету прозорою та зручнішою для платників податку. Як застосовуватимуться ці реєстри на практиці і чи допоможуть платникам ПДВ у боротьбі за повернення податку із бюджету, можна визначити тільки по закінченні поточного року.

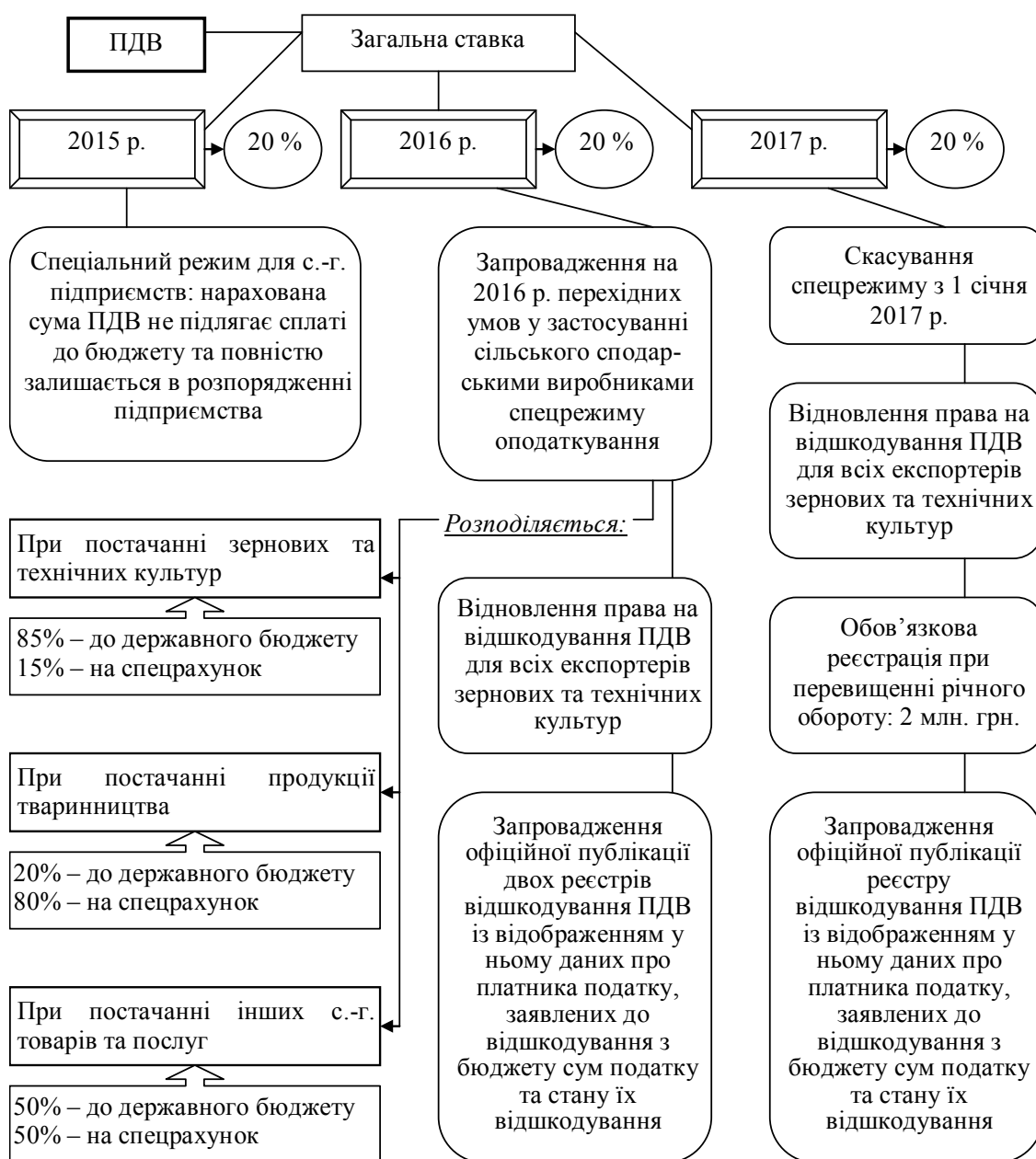

Рис. 3. Реформування податку на додану вартість

Є нововведення і в частині використання ПДВ-рахунків. Формулу для розрахунку даного податку доповнили овердрафтом. Це середньомісячне значення суми ПДВ за останні 12 місяців, яка сплачена до бюджету та яка переглядається щоквартально. Але суть у тому, що овердрафт дає можливість знизити обсяги депонування на ПДВ-рахунках, що, своєю чергою, скорочує обсяги вимивання обігових коштів із бізнесу [7].

Діючі ставки ПДВ та зміни в реформуванні наведені на рис. 3.

Найбільш фундаментальні зміни по ПДВ торкнулися агропромислового виробництва в частині перерозподіл сум ПДВ для аграріїв. Спеціальний режим для сільськогосподарських підприємств залишається, але лише до 1 січня 2017 р. Проте, як повідомляють ЗМІ [3], на сьогодні в парламенті зареєстровано уже три законопроекти, які передбачають повернення спецрежиму ПДВ для сільськогосподарських виробників на 100%, як це було раніше.

Податок на доходи фізичних осіб (ПДФО). У 2016 р. застосовуватиметься базова ставка 18,0% до усїєї суми бази оподаткування, незалежно від її розміру. Відмінено обов'язок подавати річну декларацію фізичними особами, якщо протягом податкового (звітного) року оподатковувані доходи нараховувалися одночасно двома або більше податковими агентами і при цьому загальна річна сума таких оподатковуваних доходів перевищує 120 розмірів мінімальної заробітної плати, встановленої законом на 1 січня звітного податкового року. Також:

- якщо це передбачено окремими нормами розділу IV ПКУ, ставка ПДФО може становити 0%;

- для пенсій або довічного грошового утримання, розмір яких більше, ніж три розміри мінімальної заробітної плати (у розрахунку на місяць), установленої на 1 січня звітного податкового року (4 134 грн.), до суми перевищення застосовуватиметься ставка ПДФО у розмірі 15%;

- для пасивних доходів зберігатиметься окрема ставка 5% для доходів у вигляді дивідендів, нарахованих резидентами – платниками податку на прибуток підприємств. Решта пасивних доходів (а до них належать, окрім дивідендів, проценти, роялті та інвестиційний прибуток) оподатковуватимуться ПДФО за базовою ставкою – 18 %.

Базовий розмір податкової соціальної пільги (ПСП) зменшився до 50% розміру про-

житкового мінімуму для працездатної особи (у розрахунку на місяць), встановленого законом на 1 січня звітного податкового року. Тобто базовий розмір ПСП у 2016 р. становитиме 689 грн. При цьому гранична сума доходу, яка даватиме право на застосування ПСП, не змінилася та дорівнює розміру місячного прожиткового мінімуму, діючого для працездатної особи на 1 січня звітного податкового року, помноженого на 1,4 та округленого до найближчих 10 грн. – 1 930 грн. Отже, підприємці на загальній системі оподаткування сплачуватимуть ПДФО за ставкою 18%.

Військовий збір залишається без змін і сплачуватиметься у такому ж самому порядку. Базовий розмір податкової соціальної пільги зменшується до 50,0% розміру прожиткового мінімуму на 1 січня звітного податкового року. Так, у 2016 р. це буде 689 грн. Крім того, гранична сума доходу, яка даватиме право на застосування податкової соціальної пільги, не зміниться. Вона становитиме у 2016 р. 1 930 грн. [4]. Основні зміни в реформуванні податку на доходи фізичних осіб наведені на рис. 4.

Єдиний соціальний внесок (ЄСВ). У 2016 р. встановлено єдину ставку нарахування ЄСВ у розмірі 22% до всіх видів доходів, на які раніше нараховувався ЄСВ. Виняток становитимуть тільки спеціальні ставки нарахування ЄСВ для інвалідів (8,41%, 5,3% і 5,5%), які залишатимуться без змін. Скасовується утримання ЄСВ із доходів і визначення класу професійного ризику для роботодавців та відповідні перевірки з боку Фонду соцстрахування щодо правильності такого визначення. Максимальна величина місячного доходу, на який нараховується ЄСВ, становитиме 25 прожиткових мінімумів (раніше – 17), тобто:

- з 01.01.2016 р. – 34 450 грн. (25 × 1 378 грн.);
- з 01.05.2016 р. – 36 250 грн. (25 × 1 450 грн.);
- з 01.12.2016 р. – 38 750 грн. (25 × 1 550 грн.).

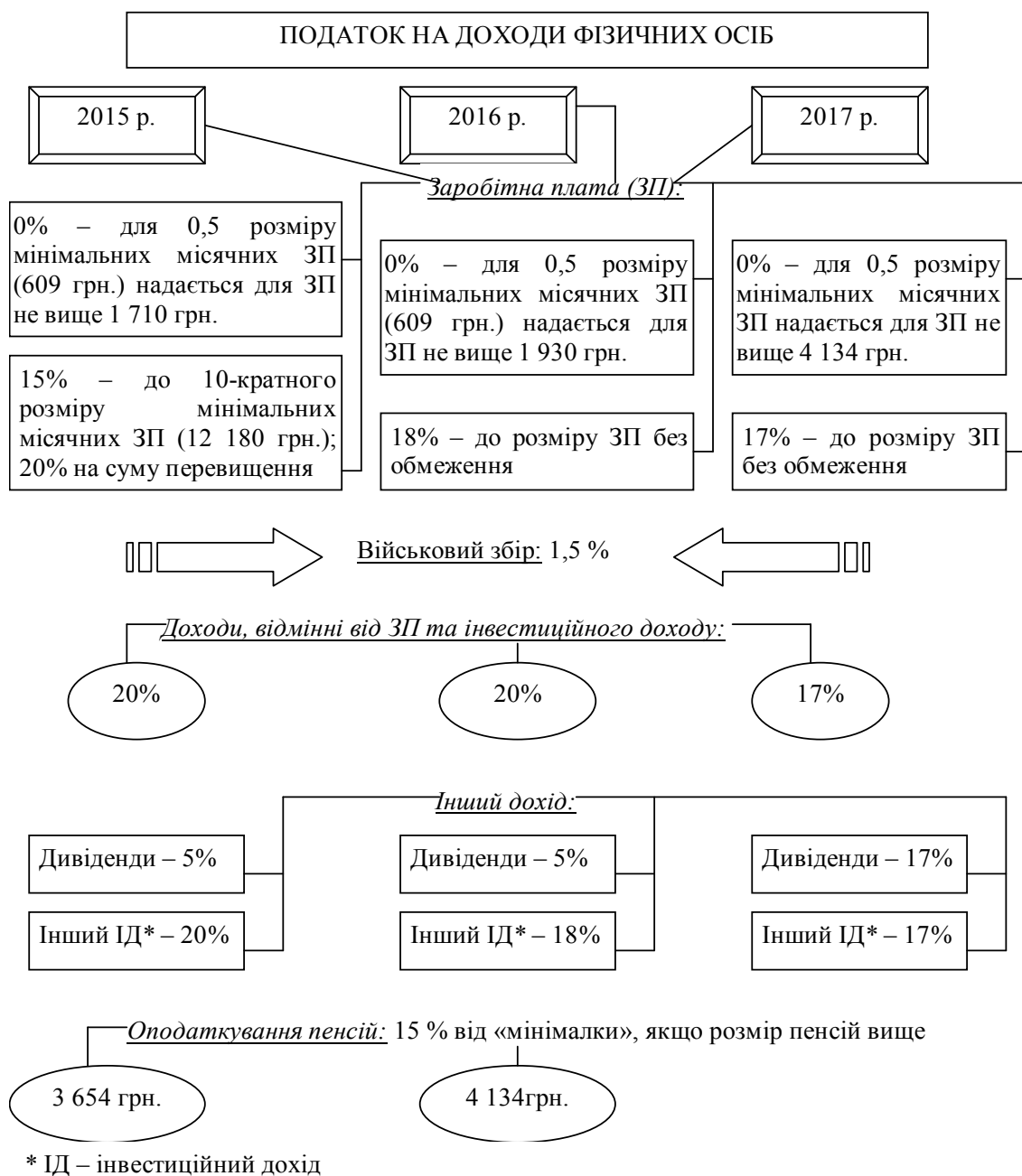
При цьому якщо база нарахування ЄСВ не перевищує розміру мінімальної заробітної плати, встановленої законом на місяць, за який отримано дохід, сума ЄСВ, як і раніше, розраховується як добуток розміру мінімальної заробітної плати, встановленої законом на місяць, за який отримано дохід (прибуток), та ставки ЄСВ (22%). Також у 2016 р. сума мінімального страхового внеску з ЄСВ становитиме:

- з 01.01.2016 р. – 303,16 грн. (22% × 1 378 грн.);
- з 01.05.2016 р. – 319 грн. (22% × 1 450 грн.);
- з 01.12.2015 р. – 341 грн. (22% × 1 550 грн.).

Як і раніше, якщо підприємець – платник єдиного податку є інвалідом або пенсіонером

за віком та отримує відповідну пенсію або соціальну допомогу, він звільняється від обов'язку сплати ЄСВ (ч. 4 ст. 4 Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 8 липня 2010 р. № 2464). База для нарахування ЄСВ залишилася без змін. [4]. Окрім того, у 2016 р. скасовується і визначення класу професійного ризику для роботодавців та відповідні перевірки з боку Фонду соцстрахування щодо правильності такого визначення. Незалежно від системи оподаткування для всіх підприємців база нарахування ЄСВ залишається без змін (рис. 5).

За даними Євростату, Європейський Союз перебуває на першому місці у світі за виділенням коштів на соціальний захист своїх громадян – до 30% від ВВП, в Україні – лише 8%. Особливо ця різниця помітна у сфері пенсійного забезпечення, що його українці фінансують із державного бюджету через Пенсійний фонд. У Німеччині мінімальна пенсія становить 350 євро за умови відсутності жодного дня трудового стажу, середня пенсія наближається до 800 євро на місяць. У Франції мінімальна пенсія становить 500 євро на місяць, у Великобританії – 760 євро. В Україні середня пенсія становить приблизно 47 євро

Рис. 4. Реформування податку на доходи фізичних осіб

(понад 1 400 грн.). До інших негативних чинників в Україні, за словами П. Шеремети [3], є, по-перше, недовіра до місцевих влад в Україні щодо використання сплачених податків, бюджетних коштів; по-друге, це корупція, яка пронизує державу зверху донизу чи знизу догори, яка існує практично на всіх рівнях. Вона ж не дає змоги чесно розподіляти місцеві бюджети, від чого страждають і медицина, і освіта, і пенсійне забезпечення.

Таким чином, згідно зі змінами прийнятими до Податкового кодексу України, пропонується: вдосконалення порядку відшкодування ПДВ із бюджету, застосування до 1 січня 2017 р. спеціального режиму оподаткування ПДВ сільськогосподарським підприємством, встановлення єдиної базової ставки єдиного соціального внеску у розмірі 22%, застосовуватиметься до усіх видів доходів, крім того, їх платитиме тільки роботодавець.

Сьогодні на вибір системи оподаткування підприємствами впливають різні фактори, до яких слід віднести: вид діяльності (виробництво, реалізація продукції, надання послуг, виконання робіт тощо); наявність або відсутність вхідного ПДВ чи вигода для партнерів; обсяг реалізації продукції; кількість найманих працівників.

В умовах євроінтеграційних процесів внесені зміни до податкової системи України є однією з доміант структурної перебудови національної економіки, які мають забезпечити достатність фінансових ресурсів для реалізації соціально-економічних функцій держави, виникнення додаткових фінансових потреб унаслідок загострення геополітичної, соціальної та фінансової криз, підвищення податкової конкурентоспроможності України.

Висновки з цього дослідження. Структурну побудову податкової системи у контексті дослідження доцільно розглядати у вигляді сукупності суб'єктів (органи державної та місцевої влади, уповноважені у сфері оподаткування, податкові органи та платники податків), які ілюструють тристоронній характер податкових відносин; об'єктів (у загальному вигляді об'єкт оподаткування – доходи, операції, майно тощо, з якими пов'язано виникнення податкового зобов'язання) та інструментів (усі складові податкового механізму – види податків і зборів, податкові ставки, податкові пільги та ін.). У ході проведених досліджень огляду змін, внесених до Податкового кодексу України, нами висвітлено ключові зміни в системі реформування податкової системи України. Безумовно, реформування податкової системи, повинно враховувати граничну межу податкового тиску на підприємства [6].

Так, починаючи з 1 січня 2016 р. щомісячні авансові внески з податку на прибуток підприємств не сплачуються. При цьому платники податку на прибуток підприємств сплачують до 31.12.2016 р. авансовий внесок із цього податку в розмірі 2/9 податку на прибуток, нарахованого в податковій звітності за три квартали 2016 р.

Ключові ставки податку ПДВ залишилися у 2016 р., як і до попереднього року, на рівні 20% для більшості операцій, 7% – за реалізації фармацевтичної продукції та 0% – для експортних операцій. Проте база оподаткування при продажу товарів власного виробництва тепер розраховується по-новому виходячи із собівартості виробництва конкретної продукції (для решти товарів базою оподаткування є договірна вартість). У 2016 р. встановлено

Рис. 5. Реформування єдиного соціального внеску

єдину ставку нарахування ЄСВ. Підприємства, які перебувають на загальній системі оподаткування, сплачуватимуть ЄСВ із чистого доходу (різниці між отриманим доходом та понесеними витратами, відповідно до норм ст. 177 ПКУ), а підприємства, які знаходяться на єдиному податку, сплачуватимуть ЄСВ на суми, що визначаються такими платниками самостійно. При цьому сума ЄСВ не може бути меншою за розмір мінімального страхового внеску. Необхідно відзначити низький рівень соціального захисту населення, який у 10 разів менше, ніж у розвинутих країнах.

У 2016 р. оподаткування ПДФО застосовуватиметься базова ставка 18% до всієї бази оподаткування, у 2017 р. передбачається її зменшення до 17%, а також вирівнювання інших видів ставок до цієї ж базової ставки.

Що стосується спецрежиму ПДВ для сільськогосподарських виробників, у 2016 р. він ще діє, але із застереженнями. При операціях із зерновими та технічними культурами платник податку тепер буде 85% податку перераховувати в бюджет і лише 15% ПДВ залишиться в його розпорядженні. Для компаній у сфері тваринництва співвідношення більш поблажливе – 20% на користь бюджету і 80% – платнику податків. По іншим опера-

ціям сплата податку буде ділитися в пропорції 50 на 50. При цьому якщо підприємство здійснює декілька видів діяльності (як у сфері АПК, так і паралельно в інших галузях), то підсумкові суми, що підлягають розподілу, розраховуються виходячи з питомої ваги кожного виробничого напрямку.

Отже, ключові зміни, яві відбулися в реформуванні податкової системи України, орієнтовані на європейське податкове законодавство і враховують досвід реформування країн ЄС у зв'язку з євроінтеграційними процесами, які відбуваються в країні.

Питання межі податкового навантаження на підприємства може бути предметом окремого ґрунтовного дослідження, у ході якого необхідно врахувати загальні умови розвитку економіки країни, підвищення рівня взаємодії суб'єктів податкової системи, що дасть змогу покращити якість податкового процесу, укладення міжнародних договорів у сфері оподаткування з метою, з одного боку, уникнути подвійного оподаткування, а з іншого – привести національну податкову систему у відповідність міжнародним нормам податкового законодавства. Проте західні концептуальні підходи в податковій сфері мають бути максимально адаптованими до українських умов.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Лисканич Х. Зміни до Податкового кодексу України, або Податкова реформа без реформ / Х. Лисканич [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.bc-club.org.ua/news/items/zmini-do-podatkovogo-kodeksu-ukrajini-abo-podatкова-reforma-bez-reform.html>.
2. Податковий кодекс України, затверджений Верховною Радою України від 02 грудня 2010 р. № 2755-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
3. Податкова система України є однією з найгірших у світі – експерти // Українська правда [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/inozmi/svoboda/2014/01/16/7009754/>.
4. Податкова реформа: основні зміни, які вступили в дію з 1 січня 2016 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://tr.sfs.gov.ua/media-ark/news-ark/231988.html>.
5. Податковий облік : [підручник] / В.М. Панасик, С.К. Ковальчук, С.В. Бобрівець. – Тернопіль : Карт-бланш, 2009. – 352 с.
6. Самусевич Я.В. Дослідження моделей податкової конкуренції у контексті визначення впливу оподаткування на економіку країн / Я.В. Самусевич // Фінансовий простір. – 2013. – № 2(10). – С. 56–65 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [fp.cibs.ck.ua/files/1302/wholertext.pdf](http://cibs.ck.ua/files/1302/wholertext.pdf).
7. Ульянова Н. ПДВ-2016: нововведення у сплаті / Н. Ульянова // РБК – Україна [Електронний ресурс] – Режим доступу : <https://www.rbc.ua/ukr/opinion/nds-2016-novshestva-uplate-administririvani-1453898874.html>.
8. Які податки українцям доведеться платити у 2016 році // Українська правда [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.epravda.com.ua/publications/2016/01/11/575819/>.

Трансформація податкової системи України

Молодецька О.М.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри обліку, аналізу, аудиту та адміністрування
підприємств гірничо-металургійного комплексу
Криворізького національного університету

Буркова Л.А.

кандидат економічних наук,
старший викладач кафедри обліку, аналізу, аудиту та адміністрування
підприємств гірничо-металургійного комплексу
Криворізького національного університету

Семеняка Т.В.

асистент кафедри обліку, аналізу, аудиту та адміністрування
підприємств гірничо-металургійного комплексу
Криворізького національного університету

Статтю присвячено дослідженню змін, що відбулися у податковій системі України з часів її незалежності. Проведено порівняльний аналіз податкової системи України за період 1991–2016 рр. Проаналізовано сучасний стан податкової системи України, виявлено основні її недоліки. Досліджено склад загальнодержавних та місцевих податків і зборів.

Ключові слова: податкова система, податок, збір, загальнодержавні податки і збори, місцеві податки і збори, ставка податку.

Молодецкая Е.Н., Буркова Л.А., Семеняка Т.В. ТРАНСФОРМАЦИЯ НАЛОГОВОЙ СИСТЕМЫ УКРАИНЫ

Статья посвящена исследованию изменений, произошедших в налоговой системе Украины со времен ее независимости. Проведен сравнительный анализ налоговой системы Украины за период 1991–2016 гг. Проанализировано современное состояние налоговой системы Украины, выявлены основные ее недостатки. Исследован состав общегосударственных и местных налогов и сборов.

Ключевые слова: налоговая система, налог, сбор, общегосударственные налоги и сборы, местные налоги и сборы, ставка налога.

Molodetskaya E.N., Burkova L.A., Semenyaka T.V. TRANSFORMATION OF TAX SYSTEM OF UKRAINE

Article is devoted to research of the changes which have happened in tax system of Ukraine since her independence. The comparative analysis of tax system of Ukraine during 1991–2016 is carried out. The current state of tax system of Ukraine is analyzed, her main shortcomings are revealed. The structure of nation-wide and local taxes and fees is investigated.

Keywords: tax system, tax, fees, nation-wide taxes and fees, local taxes and fees, tax rate.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Податкова система України почала своє становлення в 1991 р., але й до сьогодні цей процес ще не можна назвати завершеним. Постійні радикальні зміни, що відбуваються в податковій системі України, хоча і направлені на її вдосконалення, насправді тільки руйнують її, призводять до недоодержання прогнозованих показників формування доходної частини бюджету, сприяють ухиленню від сплати податків, плутанині у нарахуванні та складанні звітності за певними податками і зборами, ускладнюють контроль їх сплати тощо. На сьогодні постала гостра проблема у забезпеченні стабільності податкової системи

України, її відповідності встановленим законодавством принципам. Для забезпечення сталого економічного розвитку країни необхідно постійно аналізувати всі зміни, що відбуваються в податковому законодавстві країни, оцінювати їх вплив як на платників податку, так і на формування місцевих і державного бюджетів України. Саме дослідженню окреслених питань і присвячена дана стаття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню становлення податкової системи України та її реформуванню присвячено багато праць сучасних вітчизняних учених, зокрема Соскіна О.І. [1], Варналія З.С. [2], Гречко А.В. [3], Ногінової Н.М. [4], Білець-

кої Г.М., Кармаліти М.В., Куц М.О [5] та ін. У працях зазначених науковців розглянуто шляхи реформування податкової системи України, виокремлено її основні недоліки, проведено порівняльний аналіз податкової системи України з податковими системами зарубіжних країн. Але недостатньо вивченими залишаються питання, що розкривають аналіз змін, які відбулися в податковій системі України з часів набуття нею незалежності і дотепер. А у зв'язку із щорічними змінами, що вносяться до податкової системи нашої держави, дослідження даного питання є надзвичайно актуальним.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є дослідження змін, що відбулися в податковій системі України протягом 1991–2016 рр., виявлення основних її недоліків та переваг за цей період.

Виклад основного матеріалу дослідження. Податкова система України почала своє становлення в 1991 р. із прийняттям Закону України «Про систему оподаткування» [6]. З того часу пройшло понад 20 років, але й досі вона постійно знаходиться на стадії реформування.

Податкова система представляє собою сукупність загальнодержавних та місцевих податків і зборів, що справляються в установленому законодавством порядку до бюджетів різних рівнів.

Як видно із визначення, ключовою основою податкової системи є сукупність загальнодержавних та місцевих податків і зборів. І саме їх склад зазнав суттєвих змін упродовж 1991–2016 рр.

Так, у 1991 р. налічувалось 29 загальнодержавних та 16 місцевих податків і зборів. Така їх кількість була важким тягарем для підприємств і підприємців, які тільки розпочинали свою діяльність в умовах незалежної України. Саме тому цей період характеризується як найбільш тінювий у податковій системі нашої країни. Тільки в 2010 р. посадовці зрозуміли, що така кількість податків не є ефективною з фіскальної точки зору, більшість підприємств вже пристосувались до неї і знайшли шляхи ухилення від сплати податків. Із прийняттям у 2011 р. Податкового кодексу України податкова система нашої держави зазнала значних змін. Згідно з першою редакцією ПКУ [7], кількість загальнодержавних податків і зборів суттєво знизилась: станом на 01.01.2011 р. в Україні налічувалось 18 загальнодержавних та п'ять місцевих податків і зборів. Останні зміни до складу загальнодержавних та міс-

цевих податків і зборів були внесені в грудні 2014 р. і почали діяти з 01.01.2015 р. Зокрема, загальнодержавних податків і зборів залишилось лише сім, а місцевих податків і зборів – чотири.

Протягом 1991–2010 рр. юридичні і фізичні особи повинні були сплачувати такі загальнодержавні податки і збори: податок на додану вартість; акцизний збір; податок на прибуток підприємств; податок на доходи фізичних осіб; мито; державне мито; податок на нерухоме майно; плата (податок) на землю; рентні платежі; податок із власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів; податок на промисел; збір за геологорозвідувальні роботи, виконані за рахунок державного бюджету; збір за спеціальне використання природних ресурсів; збір за забруднення навколишнього середовища; збір на обов'язкове соціальне страхування; збір на обов'язкове державне пенсійне страхування; збір до Державного інноваційного фонду; плата за торговий патент на деякі види підприємницької діяльності; фіксований сільськогосподарський податок; збір на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства; відрахування та збір на будівництво, ремонт і утримання автомобільних доріг; єдиний збір, що справлявся в пунктах пропуску через державний кордон України; збір за використання радіочастотного ресурсу України; збори до Фонду гарантування вкладів фізичних осіб (початковий, регулярний, спеціальний); збір у вигляді цільової надбавки до діючого тарифу на електричну та теплову енергію, крім електроенергії, виробленої кваліфікованими когенераційними установками; збір за проведення гастрольних заходів; судовий збір; збір у вигляді цільової надбавки до затвердженого тарифу на природний газ для споживачів усіх форм власності; збір на соціально-економічну компенсацію ризику населення, яке проживає на території зони спостереження.

У 2011 р. юридичні і фізичні особи повинні були сплачувати до державного бюджету податок на додану вартість; акцизний податок; податок на прибуток підприємств; податок на доходи фізичних осіб; мито; збір за першу реєстрацію транспортного засобу; екологічний податок; рентну плату за транспортування нафти і нафтопродуктів магістральними нафтопроводами та нафтопродуктопроводами, транзитне транспортування трубопроводами природного газу та аміаку територією України; рентну плату за нафту, природний газ і газовий конденсат, що видо-

буваються в Україні; плату за користування надрами; плату за землю; збір за користування радіочастотним ресурсом України; збір за спеціальне використання води; збір за спеціальне використання лісових ресурсів; фіксований сільськогосподарський податок; збір за розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства; збір у вигляді цільової надбавки до діючого тарифу на електричну та теплову енергію, крім електроенергії, виробленої кваліфікованими когенераційними установками; збір у вигляді цільової надбавки до діючого тарифу на природний газ для споживачів усіх форм власності.

Також окремо юридичні і фізичні особи почали сплачувати єдиний соціальний внесок, але методика його справляння регламентувалась не Податковим кодексом, а Законом України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» [8].

Як уже зазначалось, у 2015 р. відбулося значне скорочення податків і зборів. Зокрема,

до складу загальнодержавних віднесли: податок на прибуток підприємств; податок на додану вартість; податок на доходи фізичних осіб; акцизний податок; екологічний податок; рентну плату; мито. Здавалося б, залишили лише сім загальнодержавних податків і зборів, але й тут не обійшлося без «підводних каменів». Наприклад, рентна плата включає: рентну плату за користування надрами для видобування корисних копалин; рентну плату за користування надрами в цілях, не пов'язаних із видобуванням корисних копалин; рентну плату за користування радіочастотним ресурсом України; рентну плату за спеціальне використання води; рентну плату за спеціальне використання лісових ресурсів; рентну плату за транспортування нафти і нафтопродуктів магістральними нафтопроводами та нафтопродуктопроводами, транзитне транспортування трубопроводами природного газу та аміаку територією України. Тобто по факту залишилось 12 загальнодержавних податків і зборів, які зберіглися і в 2016 р.

Таблиця 1

Порядок визначення об'єкта оподаткування податком на прибуток

Період	Об'єкт оподаткування	Порядок визначення об'єкта оподаткування
1992, II квартал 1993 р. – 1994 рік	Валовий дохід	Для цілей оподаткування валовий дохід підприємства зменшувався на суми матеріальних та інших затрат і обов'язкових платежів
1995–1996 рр.	Виручка від реалізації	Із виручки від реалізації враховувалась собівартість. При цьому не враховувались витрати, які були понесені в даний період, але не знайшли відображення у собівартості
I квартал 1993 р.	Прибуток	Для цілей оподаткування валовий прибуток зменшувався на суму: а) рентних платежів, що вносяться в установленому порядку до бюджету з прибутку; б) доходів (дивідендів, процентів) з акцій, облігацій та інших цінних паперів, випущених в Україні, що належать підприємству
1997–2010 рр.		Прибуток визначався шляхом зменшення суми скоригованого валового доходу звітного періоду на суму валових витрат платника податку та суму амортизаційних відрахувань
2011–2014 рр.		Прибуток визначався шляхом зменшення доходів звітного періоду на собівартість реалізованої готової продукції та інших витрат звітного періоду
2015 р. і до сьогодні		Прибуток визначається шляхом коригування (збільшення або зменшення) фінансового результату до оподаткування (прибутку або збитку), визначеного у фінансовій звітності підприємства відповідно до Національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку або Міжнародних стандартів фінансової звітності, на різниці, які виникають відповідно до положень розділу III Податкового кодексу України

Трансформація місцевого оподаткування відбувалась більш значними темпами: із 16 податків і зборів у 1991 р. до п'яти – у 2011 р. та чотирьох – у 2016 р.

До місцевих податків, які сплачували платники податків протягом 1991–2010 рр., належали: податок із реклами; комунальний податок; готельний збір; збір за паркування автотранспорту; ринковий збір; збір за видачу ордера на квартиру; курортний збір; збір за виграш у бігах на іподромі; збір за участь у грі на тоталізаторі; збір за право використання місцевої символіки; збір за право проведення кіно- і телезйомок; збір за право проведення місцевих аукціонів, конкурсних розпродажів і лотерей; збір за проїзд по території прикордонних областей автотранспорту, який прямує за кордон; збір за видачу дозволів на розміщення об'єктів торгівлі; збір із власників собак.

У 2011 р. перелік місцевих податків і зборів значно зменшився і складав: податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки; єдиний податок; збір за провадження деяких видів підприємницької діяльності; збір за місця для паркування транспортних засобів; туристичний збір.

У 2015 р. знову були внесені корективи до складу місцевих податків і зборів, їх вже налічувалось чотири, зокрема: податок на майно; єдиний податок; збір за місця для паркування транспортних засобів та туристичний збір. Як бачимо, скасували збір за провадження деяких видів підприємницької діяльності, але водночас до складу податку на майно внесли свої корективи, і він тепер містив три податки: податок на нерухомість, відмінну від земельної ділянки, транспортний податок, плату за землю.

У 2015 р. українські законодавці почали пристосовувати податкову систему України до

Таблиця 2

Зміни, що відбулися у ставках оподаткування податком на прибуток, ПДВ та ПДФО

Назва податку	Рік	Основна ставка	Примітка
Податок на прибуток	1992; II квартал 1993 р. – 1994 р.	18%	
	I квартал 1993 р.; 1995 р.; 1997–2003 рр.;	30%	
	2004–2010	25%	
	2011	23%	
	2012	21%	
	2013	19%	
	2014 і до сьогодні	18%	У 2014 р. ПКУ планувалась ставка 16%
Податок на додану вартість	1992 – I квартал 2014 р.	20%, 0%;	
	II квартал 2014 р. – до сьогодні	20%, 7%, 0%	7% – за операціями з постачання лікарських засобів та виробів медичного призначення
Податок на доходи фізичних осіб	1991–1992	12%–30%	Застосовувалась прогресивна система оподаткування доходу фізичних осіб
	1993–2003	min – 10% max – 40%	Усього існувало п'ять ставок
	2004	13%	
	2007	15%	
	2011	15% (17%)	
	III квартал 2014 р. –2015 р.	15% (17%) 15% (20%, 25%)	15% (17%) – на доходи у вигляді заробітної плати 15% (20%, 25%) – на пасивні доходи
	2015	15% (20%)	
2016	18%		

європейських стандартів. Так, фізичні особи повинні сплачувати так званий «податок на розкіш», який містив вищезазначений транспортний податок, а в 2016 р. були внесені додаткові умови до справляння податку на нерухомість, відмінну від земельної ділянки.

У 2016 р. додатковий податок у розмірі 25 000 грн. на рік сплачують особи, які мають квартири площею більше 300 м² та будинки площею більше 500 м², а також власники автомобілів віком до п'яти років та загальною вартістю більше 750 мінімальних заробітних плат (з 01.01.2016 р. – 1,0335 млн. грн.).

Даним податком в Україні частково реалізувався такий принцип податкової системи, як «принцип соціальної справедливості», який передбачає встановлення податків та зборів відповідно до платоспроможності платників податків. Але в реаліях українського законодавства цей податок, на жаль, зачіпає не лише багатих, що є основним його недоліком.

Крім постійних змін у складі податків та зборів відбуваються постійні зміни в ставках до цих податків, об'єктах оподаткування та підходах до визначення об'єктів оподаткування. Найбільш нестабільним із цієї точки зору є податок на прибуток.

Так, починаючи з 1992 р. об'єктом оподаткування податком на прибуток ставав то валовий дохід (1992 р., II квартал 1993 р. – 1994 р.), то прибуток (I квартал 1993 р., 1997–2016 рр.), то виручка від реалізації (1995–1996 рр.). Окрім самого об'єкта оподаткування, постійних змін зазнавали підходи до його визначення (табл. 1).

Як уже зазначалось, частих змін зазнавали і ставки податків та зборів. Розглянемо зміни

в деяких із них, зокрема податку на прибуток, податку на додатну вартість (далі – ПДВ), податку на доходи фізичних осіб (далі – ПДФО), оскільки саме ці податки є основними при формуванні державного бюджету України (табл. 2)

Окрім постійних змін у складі податків і зборів, негативними сторонами сучасної податкової системи України можна також назвати: постійне зростання ставок акцизного податку, відміну всіх пільг із податку на прибуток, справляння воєнного збору, відміну пільгових ставок ПДФО для шахтарів, постійну зміну ставок податків і зборів, об'єкту оподаткування та порядку його визначення, щорічну появу нових форм декларацій та форми податкової накладної та постійні намагання влади «знищити» малий бізнес.

Висновки з цього дослідження. Податкова система України почала своє формування ще з часів набуття нашою державою незалежності, але й до сьогодні цей процес залишається незавершеним. Постійні зміни, що відбуваються в податковій системі України, хоча і націлені на її вдосконалення, насправді не завжди працюють на благо українців. І хоча сучасна податкова система порівняно із податковою системою 1991–2010 рр. зазнала значних змін на краще, вона все ще залишається недосконалою та характеризується значними недоліками. Дослідження змін, які постійно відбуваються в податковій системі України, є необхідними для створення ефективною системою оподаткування, щоб у майбутньому не повторювались ті ж самі помилки і прорахунки, які вже не раз негативно впливали на економічний розвиток нашої держави.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Соскін О.І. Трансформація податкової системи в контексті формування сучасної економічної моделі України / О.І. Соскін // Економічний часопис-XXI. – 2010. – № 3-4. – С. 7–14.
2. Варналій З.С. Реформування податкової системи України в умовах глобалізаційних та інтеграційних процесів / З.С. Варналій // Теоретичні та прикладні питання економіки : збірник наукових праць. – К. : Київ.ун-т, 2011. – Вип. 24. – С. 69–77.
3. Гречко А.В. Перспективи реформування податкової системи України в умовах євроінтеграції / А.В. Гречко // Проблеми економіки. – 2014. – № 3. – С. 60–70.
4. Ногінова Н.М. Необхідність реформування податкової політики України в умовах євроінтеграції / Н.М. Ногінова // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка» : збірник наукових праць. – 2014. – Вип. 25. – С. 141–145.
5. Гармонізація податкового законодавства: українські реалії : [монографія] / Г.М. Білецька, М.В. Кармаліта, М.О. Куц [та ін.]. – К. : Алерта, 2012. – 222 с.
6. Закон України «Про систему оподаткування» від 25.06.2001 р. № 1251-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.zakon.rada.gov.ua.
7. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
8. Закон України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 08.07.2010 р. № 2464-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.zakon.rada.gov.ua.

УДК 657:334:339.13

Особливості обліку торговельних знижок на підприємствах торгівлі та відображення їх у фінансовій звітності

Букало Н.А.

кандидат економічних наук, доцент,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

Новицька Ю.В.

студентка
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

У статті досліджено економічне поняття «знижки», наведено його визначення вітчизняними та зарубіжними вченими. Систематизовано різні види торговельних знижок та визначено методологічні особливості їх бухгалтерського обліку та відображення у звітності на торговельному підприємстві.

Ключові слова: знижка, підприємство, ціна, бонус, акція.

Букало Н.А., Новицкая Ю.В. ОСОБЕННОСТИ УЧЕТА ТОРГОВЫХ СКИДОК НА ПРЕДПРИЯТИЯХ ТОРГОВЛИ И ОТРАЖЕНИЯ ИХ В ФИНАНСОВОЙ ОТЧЕТНОСТИ

В статье исследовано экономическое понятие «скидки», приведены его толкования отечественными и зарубежными учеными. Систематизированы различные виды торговых скидок. Рассмотрены особенности отражения в учете предоставленных скидок до и после реализации товара. Рассмотрены виды акционных скидок на конкретном предприятии.

Ключевые слова: скидка, предприятие, цена, бонус, акция.

Bukalo N.A., Novytska Y.V. THE FEATURES OF TRADE DISCOUNTS' ACCOUNTING OF ENTERPRISES AND THEIR REFLECTION IN FINANCIAL ACCOUNTING

The topical problem of the reflection of the given trade discounts is considered in the article. The economic concept of a 'discount' is investigated; the interpretations of definitions of domestic and foreign scientists are presented and their identities are described. Different kinds of discounts are systemized, among them – discounts for quantity of purchased goods, holiday discounts, seasonal discounts, and discounts for the purchase of goods over a specified price, special discounts, confidential discounts, bonus discounts and cash discounts. The features of reflecting the accounting of giving discounts before the good realization and after it are considered. The kinds of special discounts of a particular enterprise are discussed.

Keywords: discount, company, price, bonus shares.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Ведення бухгалтерського обліку в умовах інформаційної економіки все більше потребує прогнозних даних. Одним із поширених методів коригування даних бухгалтерського обліку, зокрема наслідків операцій за розрахунками з покупцями та замовниками є надання знижок. Інформація про надані знижки суттєво впливає на розмір поточної та сумнівної дебіторської заборгованості. Метою надання знижки виступає стимулювання збуту, що веде до зменшення товарних запасів підприємства чи розмірів дебіторської заборгованості та збільшення надходжень грошових коштів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню поняття «знижки», особливостей обліку надання різних видів знижок та відображення їх у звітності приділяли велику увагу такі

науковці, як: Н.М. Грабова, О.В. Лишиленко, В.Д. Понікарпов, Ф.Ф. Бутинець, Й.Я. Даньків, Р. Грачова, Ф. Котлер, Р.Р. Ларіна, О. Спіріна, І. Хмелевський. Є. Самарченко вважає, що деякі знижки (бонуси та грошові винагороди) слід включати до складу витрат на збут [8, с. 37]. П. Атамас пропонує відносити знижки залежно від моменту їх надання до вирахування з доходу або до складу витрат на збут [9, с. 219]. А. Короп та Л. Нападовська розглядають знижки виключно як зменшення ціни продажу та витрати на збут. Проте окремі питання щодо визначення економічної сутності знижок та їх відображення в обліку залишається відкритими та потребують удосконалення та подальшого розвитку.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті – дослідження економічного поняття «знижки» і розкриття

її сутності; систематизація видів торговельних знижок та визначення методологічних особливостей їх бухгалтерського обліку та відображення у звітності на торговельному підприємстві ТзОВ «Українські торговельні мережі».

Виклад основного матеріалу дослідження. Із метою стимулювання попиту підприємства роздрібною торгівлі досить часто приймають рішення про застосування знижок.

Знижки – це своєрідний інструмент залучення нових покупців, збільшення обсягів продажу, заохочення постійних клієнтів. Цим інструментом користуються практично всі суб'єкти господарювання, зацікавлені в ефективному збуті своєї продукції (товарів, робіт, послуг). Знижка є умовою операції купівлі-продажу, при якій відбувається зменшення вартості продажу товару [3].

Різне бачення вітчизняними і зарубіжними вченими поняття «знижки» представлено в табл. 1.

Згідно зі ст. 15 Закону України «Про захист прав споживачів» від 12.05.1991 р. № 1023-XII, вживання понять «знижка» або «зменшена ціна», або будь-яких інших, аналогічних за значенням, дозволяється лише з дотриманням таких умов:

– якщо вони застосовуються до продукції, яку безпосередньо реалізує суб'єкт господарювання;

– якщо такого роду знижка або зменшення ціни застосовується протягом визначеного та обмеженого періоду часу;

– якщо ціна продукції є нижчою від її звичайної ціни.

Проаналізувавши погляди сучасних економістів на економічну категорію «знижки», можна зробити висновок, що знижка – це умова договору, що визначає розмір зменшення базової ціни товару, вказаної в договорі.

Своєю чергою, Ф.Ф. Бутинець пропонує таку класифікацію знижок [3]:

1) знижки за кількість товару, що купується, надається покупцю, який закупив обумовлену положенням про знижки партію товару;

2) передсвяткові знижки надаються покупцям у випадку закупівлі товарів у передсвяткові та святкові дні;

3) сезонні знижки надаються покупцям у разі сезонного розпродажу товарів, а також у випадку сезонних закупівель товарів покупцями;

4) знижка за придбання товару понад обумовлену суму надається покупцю у випадку, якщо сума купівлі її перевищує обумовлену суму;

5) спеціальні знижки надаються покупцям, в яких продавець найбільш зацікавлений;

6) конфіденційні знижки надаються на підставі усної домовленості між сторонами;

7) бонусні знижки надаються постійним покупцям, якщо вони за певний період часу закуповують обумовлену кількість товарів;

8) знижки сконто надаються покупцю у випадку оплати вартості товару до настання строку платежу.

Після публічного повідомлення щодо початку застосування знижок або зменшення ціни до споживачів повинна доводитися інформація про ціну продукції, яка була встановлена до початку проведення відповідного розпродажу, застосування знижок або зменшення ціни, а також про ціну цієї ж продукції, встановлену після їх початку [1].

Для привертання уваги покупців до свого товару та стимулювання постійних клієнтів продавці використовують такі варіанти [4]:

– надання знижок у момент продажу товару. При такому варіанті покупець отримує знижку відразу, наприклад за дисконтною пластиковою картою;

– надання знижок після продажу товару (характерні для оптових продавців).

У табл. 2 наведено бухгалтерський облік цих операцій.

Підприємства оптової торгівлі, як правило, ведуть облік за первісною вартістю, тому якщо

Таблиця 1

Тракткування поняття «знижка»

№	Автор	Тракткування поняття
1	Р. Грачова, І. Хмелевський [5]	Корегування ціни реалізації товарів у бік зниження
2	Ф. Котлер [6]	Винагорода продавця покупцю за виконання додаткових умов
3	Р.Р. Ларіна	Зниження ціни
4	О. Спіріна [7]	Ціновий метод маркетингового стимулювання збуту
5	Ф.Ф. Бутинець [3]	Умова операції купівлі-продажу, при якій відбувається зменшення вартості продажу товару

знижка від продажної ціни (тієї, за якою товар продається в загальному порядку) надається відразу в момент продажу, то вона фактично ніяк не відобразиться в обліку продавця і покупця. На суму знижки в результаті продавець отримає менше прибутку.

Якщо ж знижка передбачена договором та надається вже після продажу товарів та виписки всіх первинних документів, то в момент підтвердження права надання (отримання) знижки (наприклад отримання (відправлення) дострокової оплати) продавець (покупець) повинен на основі бухгалтерської довідки, а також розрахунку коректувань податкових зобов'язань із ПДВ показати в бухгалтерському обліку знижку, в податковому – зменшити дохід (витрати) та податкові зобов'язання (кредит) з ПДВ. Для відображення в бухгалтерському обліку знижки у продавця у випадку її надання після відвантаження товару Інструкцією № 291 [2] передбачений субрахунок 704 «Вирахування з доходу». Сума знижки відображається за дебетом субрахунку 704 у кореспонденції з кредитом рахунків обліку розрахунків із покупцями. За домовленістю сторін знижки надаються чи у формі зменшення продажної ціни товарів, чи у формі передачі їх певної кількості «безкоштовно».

Облік отриманих торговельних знижок повинен бути організований у момент оприбуткування товарів, тому доцільно відкрити відповідні субрахунки третього порядку до рахунку 28 «Товари» за видами діяльності.

Для узагальнення інформації про суму торговельних знижок, наданих покупцям, у новому Плані рахунків передбачений субрахунок 704 «Вирахування з доходу». Однак, на цьому субрахунку відображаються як суми наданих знижок покупцям, так і вартість повернених покупцями товарів, а також суми, які належить вираховувати з доходу. Вважаємо необхідним введення субрахунків третього порядку для деталізації інформації про всі вирахування з доходу, у тому числі й торговельні знижки, тобто: субрахунок 704.1 «Торговельна знижка надана», субрахунок 704.2 «Повернення товарів покупцями», субрахунок 704.3 «Інші відрахування з доходу».

Для конкретизації бухгалтерської інформації за видами торговельних підприємств виділяються субрахунки: 704.11 «Торговельна знижка, надана покупцям в оптовій торгівлі», 704.12 «Торговельна знижка, надана покупцям в роздрібній торгівлі», 704.13 «Торговельна знижка, надана покупцям на підприємствах харчування».

Таблиця 2

Відображення в обліку торговельних знижок

№	Зміст операції	Кореспонденція	
		дебет	кредит
1. Знижка, що надається до реалізації товару			
1	Відображення суми знижки, наданої покупцям	285	282
2	Відображення доходу від реалізації	301	702
3	Відображення податкових зобов'язань	702	641
4	Списання торгової націнки реалізованого товару	285	282
5	Відображення собівартості реалізованих товарів	902	282
6	Визначення фінансового результату від реалізації	791	902
		702	791
2. Знижка, надана після реалізації товару			
1	Відвантаження товару покупцю	361	702
2	Відображення податкових зобов'язань	702	641
3	Відображення собівартості реалізованих товарів	902	281
4	Отримання коштів від покупця з урахуванням знижки	311	361
5	Добуток коригування доходу від реалізації на частину суми наданої знижки	704	361
6	Добуток коригування податкових зобов'язань на частину суми наданої знижки (методом сторно)	704	641
7	Відображення фінансового результату	791	902
		702	791
		791	704

Види акційних знижок на ТзОВ «Українські торговельні мережі»

Акційна знижка	Умови проведення знижки
«Смачного має бути більше»	На період проведення акції ціни на м'ясо птиці знижуються на 8%; при придбанні продукції у ТТ «М'ясна точка» на суму від 50 грн. покупець отримує в подарунок дегустаційний комплект із продукцією. По закінченні акції між покупцями, що здійснили покупку на 50 грн., відбувається розіграш цінних призів
«Щедрий кошик»	На період проведення акції знижуються ціни на м'ясо свинини, птиці, окремі акційні позиції ковбасних виробів; при придбанні продукції у ТТ «М'ясна точка» на суму від 50 грн. покупець заповнює анкету. По закінченні акції між покупцями, що здійснили покупку від 50 грн., проводиться розіграш цінних призів у кількості 5 шт. і суперприз – мікрохвильова піч
«Акційні ціни» (для власників клубних карток)	Відбувається зниження вхідної ціни постачальника на 1 грн. із ПДВ/кг та зменшення торгової націнки ТзОВ «УТМ» на 0,50 коп. із ПДВ /кг
«Шокові ціни» (для власників клубних карток)	Відбувається зниження вхідної ціни постачальника на 15%, при цьому націнка ТзОВ «УТМ» становить 0,01–0,05 коп. /кг

Для розуміння сутності і застосування знижок на практиці розглянемо торговельне підприємство, основним видом діяльності якого є роздрібна торгівля товарами. Зокрема, на ТзОВ «Українські торговельні мережі» використовують такі види акційних знижок (табл. 3).

За 2014 р. на підприємстві в межах проведення акцій «Акційні ціни» та «Шокові ціни» надані торговельні знижки становлять:

Таблиця 4

Суми знижок у межах проведення акцій «Акційні ціни» та «Шокові ціни» у 2014 р. на ТзОВ «Українські торговельні мережі»

Місяць	«Акційні ціни»	«Шокові ціни»
Січень	37 189,98	12931,69
Лютий	45 637,51	38806,38
Березень	50 130,30	9229,12
Квітень	57 747,94	14450,78
Травень	48 108,75	4611,15
Червень	45 054,81	13977,36
Липень	45 919,78	24213,84
Серпень	49 847,00	25377,44
Вересень	36 670,03	11964,30
Жовтень	36 942,98	15236,63
Листопад	33 842,88	10019,76
Грудень	50 277,29	7835,42

Отже, у результаті надання торговельних знижок підприємство забезпечує конкурентні переваги, сприяє формуванню переконання

потенційних клієнтів здійснити купівлю товару, сприяє поліпшенню іміджу підприємства за рахунок розповсюдження інформації про надання знижки окремими покупцями, стимулює збут продукції, залучає нові сегменти покупців.

Згідно з НП(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності», фінансова звітність повинна містити інформацію про фінансовий стан, результати діяльності, рух грошових коштів підприємства та зміни у складі власного капіталу підприємства, яка є корисною для широкого кола користувачів при прийнятті ними економічних рішень.

Щодо висвітлення у фінансовій звітності, то знижки знаходять своє відображення у додатковій статті балансу 1104 «Товари», де записують вартість залишків товарів, які придбані підприємствами для подальшого продажу за вирахуванням суми торговельних знижок, а також у графі 5 рядків 800–910 форми 5 «Примітки до річної фінансової звітності» [10].

Висновки з цього дослідження. Таким чином, торговельні знижки є особливим способом залучення нових покупців, збільшення обсягів продажу, заохочення постійних клієнтів. Практично всі торговельні підприємства їх використовують, саме тому сучасним обліковцям необхідно знати порядок їх документального оформлення та особливості їх обліку, для чого доцільно використовувати відповідні рахунки третього порядку до рахунку 28 «Товари» за видами діяльності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про захист прав споживачів : Закон України від 12.05.91 р. № 1023 XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.min.gov.ua>.
2. Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій : Наказ Міністерства фінансів України від 30.11.1999 р. № 291 // Все про бухгалтерський облік. – 2005. – № 27. – С. 6–63.
3. Бутинець Ф.Ф. Бухгалтерський облік в торгівлі : [підручник для студ. вузів спец. 7.050106 «Облік і аудит»] / Ф.Ф. Бутинець, Н.М. Малюга ; 2-ге вид. перероб. і доп. – Житомир : ПП «Рута», 2002. – 576 с.
4. Прохорова О.С. Торговельні знижки та особливості відображення їх в обліку / О.С. Прохорова // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. – 2011. – № 4(16). – С. 187–191.
5. Грачова Р. Особливе призначення рахунка 704 «Вирахування з доходу» / Р. Грачова // Дебет-Кредит – 2000. – № 24. – С. 3–24.
6. Котлер Ф. Основы маркетинга / Ф. Котлер ; пер. с англ. – М. : Ростинтэр, 1996. – 704 с.
7. Спирина О. Скидывайтесь, господа! / О. Спирина // Marketing Mix. – 2004.
8. Самарченко Е. Скидки бывают разные... / Е. Самарченко // Бухгалтерия. – 2009. – № 31. – С. 36–39.
9. Атамас П. Бухгалтерський облік в галузях економіки : [навч. посіб.] / П. Атамас. – К. : Знання, 2012. – 392 с.
10. Букало Н.А. Облікова політика й розкриття інформації у фінансовій звітності / Н.А. Букало // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Серія «Економічні науки». – Луцьк. – 2011. – № 12. – С. 118–121.

УДК 657.92(045)

Особливості проведення судово-бухгалтерської експертизи операцій із грошовими коштами

Разборська О.О.

кандидат економічних наук, доцент,
Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

Даценко Г.В.

кандидат економічних наук, доцент,
Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

Ксьоншка А.В.

студент
Вінницького торговельно-економічного інституту
Київського національного торговельно-економічного університету

У статті розглянуто особливості проведення судово-бухгалтерської експертизи операцій із грошовими коштами в касі та на рахунках у банку, визначено її мету, завдання та об'єкти, фактографічну інформацію, яка надається експерту-бухгалтеру. Виокремлено найбільш характерні види зловживань у здійсненні касових операцій та найпоширеніші економічні злочини, що спричиняють їх. Проаналізовано особливості судово-бухгалтерської експертизи при виявленні в касі нестач або лишків готівкових грошей. Наведено шляхи вирішення існуючих проблем судово-бухгалтерської експертизи операцій із грошовими коштами в касі та рахунках у банку.

Ключові слова: судово-бухгалтерська експертиза, грошові кошти, розрахункові операції, каса, розкрадання грошей, міра відповідальності осіб.

Разборская Е.А., Даценко А.В., Ксёншка А.В. ОСОБЕННОСТИ ПРОВЕДЕНИЯ СУДЕБНО-БУХГАЛТЕРСКОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ ОПЕРАЦИЙ С ДЕНЕЖНЫМИ СРЕДСТВАМИ

В статье рассмотрены особенности проведения судебно-бухгалтерской экспертизы операций с денежными средствами в кассе и на счетах в банке, определены ее цели, задачи и объекты, фактографическая информация, предоставляемая эксперту-бухгалтеру. Выделены наиболее характерные виды злоупотреблений в осуществлении кассовых операций и распространенные экономические преступления, вызывающие их. Проанализированы особенности судебно-бухгалтерской экспертизы при выявлении в кассе недостачи или излишков наличных денег. Приведены пути решения существующих проблем судебно-бухгалтерской экспертизы операций с денежными средствами в кассе и счетах в банке.

Ключевые слова: судебно-бухгалтерская экспертиза, денежные средства, расчетные операции, касса, хищение денег, мера ответственности лиц.

Razborska O.A., Datsenko A.V., Ksonshka A.V. FEATURES OF FORENSIC ACCOUNTING OPERATIONS OF CASH

The article deals with the features of realization a forensic accounting expertise operations with funds in cash department and on the bank accounts, was defined its purpose, tasks and objects, factual information provided to the expert accountant. The most typical kinds of abuse which are going in cash transactions were excluded and the most common economic crimes that caused them. The features of forensic accounting expertise in identifying of shortages in cash department or surplus of the funds was analyzed. The ways of existing problems solution of forensic accounting expertise operations with funds in cash department and on the bank accounts are shown.

Keywords: forensic accounting expertise, funds, payment transactions, cash department, stealing of money, a measure of individuals responsibility.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Судово-бухгалтерська експертиза належить до найпоширеніших видів судових експертиз, яку застосовують при розслідуванні та розгляді кримінальних і цивільних справ, коли виникають питання, для розв'язання яких необхідні спеціальні знання з бухгалтер-

ського обліку та аналізу господарської діяльності. Одним з основних об'єктів дослідження судово-бухгалтерської експертизи є операції з грошовими коштами. Оскільки грошові кошти є найбільш ліквідними активами, їх можна легко вилучити з обігу, сховати та витратити. Саме тому вони найбільш частіше підляга-

ють розкраданням як на підприємствах, так і в бюджетних установах. Якщо розглядаються справи про розкрадання грошових коштів, проведення судово-бухгалтерської експертизи є обов'язковою для встановлення міри відповідальності осіб, визначення сум розкрадання та встановлення терміну розкрадання грошей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом в економічній літературі приділяється велика увага загальним питанням щодо особливостей проведення судово-бухгалтерської експертизи операцій із грошовими коштами. Суттєвий внесок у вирішення даного питання зробили такі вчені, як Т.М. Арзуманян, Г.А. Атанесян, М.Т. Білуха, Б.А. Бор'ян, Ф.Ф. Бутинець, А.М. Бєлов, М.І. Камлик, Н.Г. Гаджиєв, Т.М. Дмитрієнко, С.Ф. Іванов, М.М. Ласкін, І.Л. Петрухін, В.Д. Понікаров, П.Ю. Пошюнас, В.О. Шевчук та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість наукових досліджень, на сьогодні ще існує низка невирішених питань щодо особливостей проведення судово-бухгалтерської експертизи операцій із грошовими коштами в касі та на рахунках у банках, що пов'язані з наявністю найпоширеніших економічних злочинів в Україні: корупційних схем, шахрайства та ухилення від сплати податків.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою написання даної статті є вивчення особливостей судово-бухгалтерської експертизи грошових операцій у касі та на рахунках у банках з урахуванням найпоширеніших економічних злочинів у сучасних умовах, а також розробка рекомендацій щодо вирішення існуючих проблем даної експертизи в сучасних умовах діяльності суб'єктів господарювання.

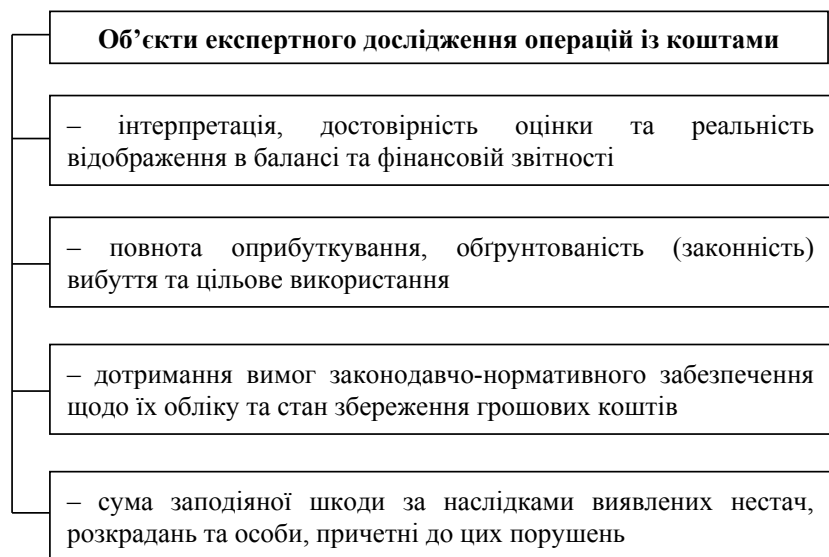
Виклад основного матеріалу дослідження. На кожному другому українському підприємстві керівництво виявляє економічні злочини з грошовими коштами. Для зменшення шахрайства на підприємствах досліджують операції з коштами в касі та на рахунках у банку, які здійснюються судово-бухгалтерською експертизою окремо від інших господарських операцій, коли поставлені перед експертизою питання стосуються нестачі коштів, порушення нор-

мативних документів, що регулюють облік коштів у касі підприємства та на його банківських рахунках, із метою привласнення їх окремими працівниками (касирами, бухгалтерами).

Основною метою проведення судово-бухгалтерської експертизи готівкових операцій у касі та рахунках у банках є встановлення об'єктивної істини щодо достовірності та правильності відображення в бухгалтерському обліку та фінансовій звітності готівкових операцій.

Серед типових завдань судово-бухгалтерської експертизи щодо стану та операцій із грошовими коштами в касі та на рахунках у банку є:

- встановлення правильності документального оформлення операцій з руху грошових коштів;
- визначення документальної обґрунтованості нестач (лишків) грошових коштів;
- визначення і підтвердження розміру матеріального збитку, завданого матеріально відповідальною особою в результаті навмисних корисливих правопорушень;
- встановлення відповідності відображення в бухгалтерському обліку фінансово-господарських операцій із грошовими коштами чинним нормативним актам з бухгалтерського обліку;
- підтвердження виявлених недоліків в організації бухгалтерського обліку грошових коштів і контролі фінансово-господарської діяльності підприємства, які сприяли утворенню матеріальних збитків;
- встановлення причин, які сприяли навмисним зловживанням;

Рис. 1. Об'єкти експертного дослідження операцій із коштами

– установлення правильності визначення оподаткованого прибутку підприємства і розрахунку розмірів податків;

– установлення правильності методики проведення документальної ревізії грошових коштів у касі та на рахунках у банку і достовірності її результатів.

Об'єкти експертного дослідження операцій із коштами в касі та на рахунках у банку наведені на рис. 1 [1, с. 189].

Слід зауважити, що операції з грошовими коштами досліджують не відокремлено, а у взаємозв'язку з іншими операціями – купівлею і продажем товарно-матеріальних цінностей, розрахунками з робітниками та службовцями, підзвітними особами, дебіторами і кредиторами, утворенням і використанням фондів та ін.

Залежно від об'єкта обираються прийоми дослідження, зокрема ними можуть бути будь-які прийоми документального контролю. Проте слід пам'ятати про особливості використання деяких із них, наприклад зустрічної та експертної перевірки. Так, досліджуючи операції по оприбуткуванню готівки в касі підприємства, експерт проводить зустрічну перевірку документів, що відображають операції на поточних рахунках у банку, реалізацію товарно-матеріальних цінностей, розрахунки з підзвітними та іншими особами. Встановлюючи обґрунтованість використання готівки, експерт одночасно перевіряє правильність списання виданої з каси заробітної плати, під-

звітних сум, премій за рахунок заохочувальних фондів та ін.

Зустрічна перевірка застосовується у разі необхідності підтвердження достовірності надання платіжних документів одним підприємством іншому. Проте тут компетенція експерта-бухгалтера обмежується, оскільки він не має права на здійснення запиту документа самостійно. У цьому випадку формується клопотання до суб'єкта призначення експертизи з метою проведення такої перевірки. Якщо клопотання не задоволено, то експерт-бухгалтер має право на відмову від проведення експертизи. У протилежному випадку він отримує акт проведення зустрічної перевірки, дані якого використовує в процесі подальшого дослідження.

Досліджуючи операції з грошовими коштами, судово-бухгалтерська експертиза використовує нормативно-правову інформацію, загальнодержавні нормативні акти, затверджені органами державного управління, а також нормативно-довідкову інформацію, затверджену органами управління і відомчими нормативними документами, які регулюють операції з грошовими коштами підприємств.

Фактографічна інформація, яка надається експерту-бухгалтеру для дослідження операцій з грошовими коштами, зображена на рис. 2 [2, с. 57].

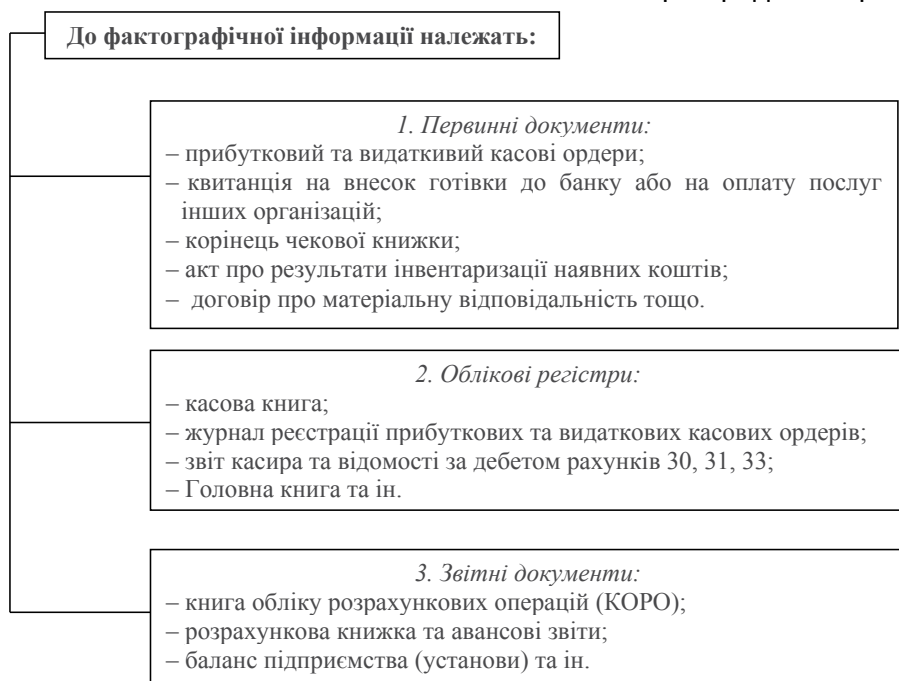
При дослідженні документів зі справ про розкрадання грошових коштів перед експертом-бухгалтером можуть бути поставлені, наприклад, такі питання:

– чи підтверджується документально вказана в акті інвентаризації нестача грошових коштів за вказаний період?

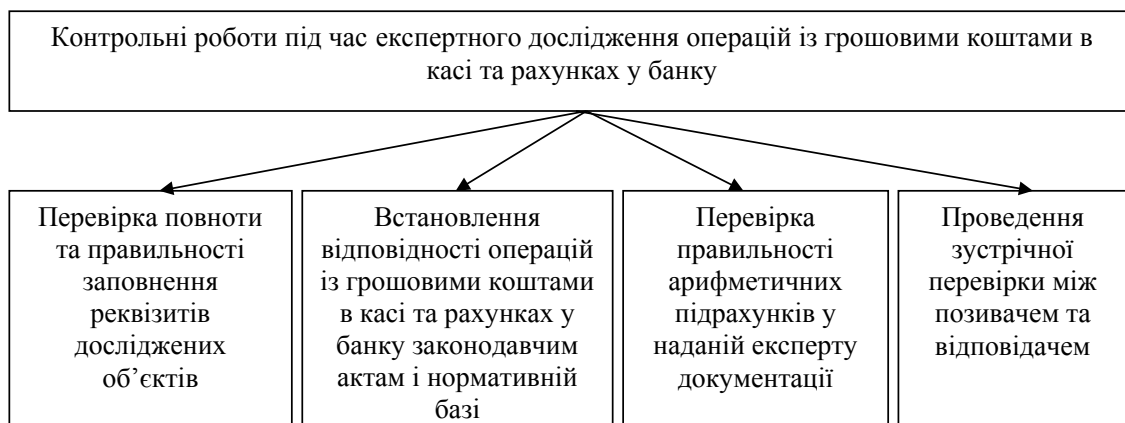
– в який період утворилась нестача, яку встановлено актом інвентаризації?

– в якій сумі обчислюється розмір матеріальної шкоди, завданої підприємством у зв'язку з нестачею грошових коштів, цінних паперів і т. ін.?

– чи підтверджуються документально висновки ревізії в частині, що стосується встановленої шкоди?

Рис. 2. Фактографічна інформація, необхідна для експертного дослідження касових операцій

Рис. 3. Контрольні роботи під час судово-бухгалтерської експертизи операцій із грошовими коштами в касі та рахунках у банку

– які порушення вимог нормативних актів, що регламентують введення бухгалтерського обліку і контролю, сприяли завданню матеріальної шкоди?

– чи обґрунтовано сплачена заробітна плата?

На нашу думку, для того щоб підвищити ефективність проведення судово-бухгалтерської експертизи операцій із грошовими коштами в касі та рахунках у банку, необхідно вдосконалити етапи її проведення та представити їх чітку послідовність за видами контрольних робіт (рис. 3).

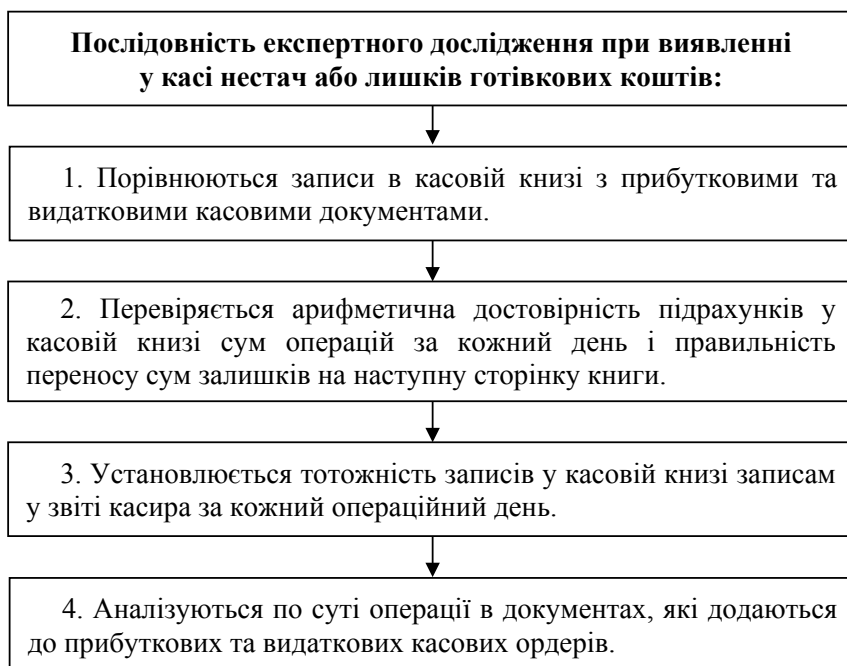
Найбільш характерними видами зловживань у здійсненні касових операцій є: оформлення видаткових операцій по касі за недоброякісними та підробленими документами; підробки в касових книгах і звітах; привласнення готівкових грошей, отриманих за чековою книжкою в банку, через підробку банківських виписок; незаконна видача готівкових грошей із каси після підробки авансових звітів із відряджень; розкрадання грошових коштів через привласнення депонованих сум; розкрадання грошових коштів, призначених для заробітної плати, за допомогою підроблення розрахунково-платіжної відомості [3, с. 293].

У разі виявлення в касі нестач або лишків готівкових коштів експертне дослідження касових операцій проводиться, як правило, у послідовності, яка наведена на рис. 4 [4, с. 128].

Особливу увагу під час проведення експертного дослідження необхідно приділити повноті оприбуткування готівкових грошей та цільовому їх використанню.

При цьому слід зауважити, що одними з найпоширеніших економічних злочинів в Україні, що спричиняють зловживання у здійсненні операцій із грошовими коштами в касі та рахунках у банку, є саме корупція, шахрайство та ухилення від сплати податків. Дані висновки повинні бути враховані і створити умови щодо змін нормативно-законодавчої бази по боротьбі із зазначеними економічними злочинами.

Отже, для вирішення існуючих проблем судово-бухгалтерської експертизи операцій із грошовими коштами в касі та рахунках у банку потрібно:

Рис. 4. Послідовність експертного дослідження при виявленні в касі нестач або лишків готівкових грошей

1) вдосконалити існуючу нормативну базу щодо повноважень експертів;

2) підвищити та розширити кваліфікації спеціалістів експертизи;

3) провести чітке розмежування предмета судово-бухгалтерської експертизи операцій із грошовими коштами в касі та рахунках у банку з предметом інших подібних видів експертиз (бухгалтерського та податкового обліку, фінансово-господарської діяльності, фінансово-кредитних операцій).

Висновки з цього дослідження. Судово-бухгалтерська експертиза операцій із грошовими коштами в касі та рахунках у банку є одним із найскладніших і дуже трудомістких

видів експертиз. Основною метою її проведення є встановлення об'єктивної істини щодо достовірності та об'єктивності відображення в бухгалтерському обліку та фінансовій звітності готівково-розрахункових операцій. Дана експертиза дає змогу зменшити та завчасно виявити злочини, які пов'язані з грошовими операціями, та з'ясувати міру відповідальності осіб, які задіяні в цих злочинах. Вивчення найбільш характерних видів зловживань у здійсненні операцій із грошовими коштами в касі та рахунках у банку показало їх пряму залежність від найпоширеніших економічних злочинів в Україні, до яких відносять корупцію, шахрайство та ухилення від сплати податків.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гуцаленко Л.В. Судово-бухгалтерська експертиза : [навч. посіб.] / Л.В. Гуцаленко [та ін.]. – К. : Центр учбової літ., 2011. – 352 с.
2. Волкова І.А. Судово-бухгалтерська експертиза : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / І.А. Волкова. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 84 с.
3. Светлова Н.М. Розкрадання та зловживання грошовими коштами на підприємствах / Н.М. Светлова // Вісник інженерної академії України. – 2015. – № 2. – С. 292–296.
4. Глібко В.М. Судова бухгалтерія : [підруч. для студ. ВНЗ] / В.М. Глібко, О.П. Буцан ; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого ; 2-ге вид., перероб. і доп. – Х. : Право, 2013. – 192 с.

УДК 657

Вартість корпорацій як об'єкт бухгалтерського обліку

Рябініна В.В.

здобувач

Національної академії статистики, обліку та аудиту

У статті розкрито сутність категорії «вартість корпорації» в системі бухгалтерського обліку. Визначено основні групи зацікавлених користувачів бухгалтерської звітності та відповідні їх цілі щодо оцінки вартості корпорації. Досліджено чинники формування вартості корпорації за даними бухгалтерського обліку та основні фактори, що не враховуються системою бухгалтерського обліку. Систематизовано принципи та методичні підходи оцінки вартості корпорації. Розроблено комплексну модель визначення вартості корпорації.

Ключові слова: корпорація, вартість корпорації, ринкова вартість, фактори вартості, методи оцінки вартості, принципи оцінки вартості.

Рябинина В.В. СТОИМОСТЬ КОРПОРАЦИЙ КАК ОБЪЕКТ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА

В статье раскрыта сущность категории «стоимость корпорации» в системе бухгалтерского учета. Определены основные группы заинтересованных пользователей бухгалтерской отчетности и соответствующие их цели в оценке стоимости корпорации. Исследованы факторы формирования стоимости корпорации по данным бухгалтерского учета и основные факторы, которые не учитываются системой бухгалтерского учета. Систематизированы принципы и методические подходы оценки стоимости корпорации. Разработана комплексная модель определения стоимости корпорации.

Ключевые слова: корпорация, стоимость корпорации, рыночная стоимость, факторы стоимости, методы оценки стоимости, принципы оценки стоимости.

Ryabinina V.V. VALUE OF THE CORPORATIONS AS AN OBJECT OF THE ACCOUNTING

In the article the essence of category "value" in the accounting system. Defined main groups of interested users of accounting reports and their corresponding objectives in assessing the value of the Corporation. The investigated value drivers of the Corporation according to accounting and the main factors that are not captured by the accounting system. Systematized the principles and methodological approaches of assessing the value of the Corporation. Developed a comprehensive model for determining the value of the Corporation.

Keywords: corporation, value of corporation, market value, cost factors, methods of valuation, principles of valuation.

Постановка проблеми. Ринкові умови господарювання потребують від власників більш глибокого переосмислення процесів, із якими пов'язана фінансово-господарська діяльність корпорацій. Значна увага приділяється методам і показникам, які використовуються для оцінки та управління вартістю корпорації з метою забезпечення ефективного її функціонування.

Цільові орієнтири більшості інвесторів знаходяться не стільки у площині забезпечення операційної ефективності роботи корпорації, пошуку шляхів підвищення прибутковості, скільки у збільшенні доходів внаслідок зростання її вартості. Діяльність корпорації має бути спрямована як на зростання вартості, так і створення доданої вартості, оскільки зростання вартості корпорації є критерієм успішного її функціонування.

Використання тільки даних бухгалтерського обліку для достовірного визначення вартості корпорації є недостатнім, оскільки її величина залежить від багатьох факторів, які

були одержані або сформовані учасниками ринку, а тому потребують більш детального дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питань, що розкривають категорію «вартість корпорацій» як об'єкт обліку присвятили свої роботи такі вчені як Брадул О.М. [1], Гребенніков В.Г. [5], Івашковська І.В. [2], Корягін В.П. [3], Костирко Р.О. [4], Мікерін Г.І. [5], Матюшенко О.І. [8], Нейман Е.І. [5], Пронько Л.М. [6], Тертична Н.В. [4; 7], Хаустова В.Є. [8], Шевчук В.О. [4], Янчук Г.І. [9] та інші.

Проте на даний момент серед науковців немає єдності у трактуванні сутності категорії «вартість корпорації», а також недостатньо повно висвітлено питання формування інформації про вартість корпорації за даними бухгалтерського обліку з позиції різних груп зацікавлених користувачів.

Постановка завдання. Мета статті полягає у з'ясуванні сутності поняття «вартість

корпорації», визначенні основних груп зацікавлених користувачів та відповідних їх цілей щодо оцінки вартості корпорації, систематизації факторів формування та принципів оцінки вартості корпорації та розроблення на цій основі комплексної моделі визначення вартості корпорації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасні умови господарювання та різноманіття суб'єктів ринку зумовлюють появу в економічній літературі значної кількості понять, серед яких: «вартість підприємства», «вартість компанії», «вартість фірми», «вартість бізнесу».

Ми погоджуємо з думкою Корягіна М.В, який зводить в розряд синонімів поняття «вартість підприємства», «вартість компанії» та «вар-

тість фірми», оскільки це вартість конкретного суб'єкта господарювання [3, с. 20].

Поняття «вартість бізнесу» має дещо інше змістовне наповнення. Бізнесом називають певний напрям господарської діяльності. При цьому певний суб'єкт господарювання (підприємство, компанія, фірма) може одночасно реалізовувати декілька видів бізнесу. Тобто, поняття «вартість бізнесу» дещо вужче від поняття «вартість підприємства», оскільки поєднує в собі вартість усього бізнесу в цілому.

Аналіз економічної літератури показав, що на сьогодні в жодній праці не зустрічається поняття «вартість корпорації», що в силу розвитку корпоративних відносин викликає певне здивування. Як правило, на практиці та в літературі більш широкого розповсюдження

Таблиця 1

Класифікація цілей користувачів бухгалтерської звітності щодо оцінки вартості корпорації

№ з/п	Користувачі бухгалтерської звітності	Цілі оцінки вартості корпорації
1.	Корпорація	<ul style="list-style-type: none"> - підвищення ефективності управління корпорацією; - прийняття обґрунтованих управлінських рішень; - оцінка якості управління корпорацією; - забезпечення фінансової безпеки; - розробка плану розвитку корпорації; - оцінка вартості частини майна корпорації; - визначення величини орендної плати при здачі бізнесу в оренду; - переоцінка основних фондів для потреб бухгалтерського обліку;
2.	Власник	<ul style="list-style-type: none"> - визначення вартості цінних паперів у разі купівлі-продажу корпорації на фондовому ринку; - визначення вартості корпорації у разі її купівлі-продажу в цілому або частково; - визначення вартості корпорації у разі її ліквідації, злиття, поглинання або виділення; - складання консолідованої звітності та розподільчих балансів; - встановлення розміру виручки для впорядкованої ліквідації; - внесення майна у статутний капітал корпорації; - додаткова емісія акцій; - встановлення частки співвласників у разі підписання (розірвання) угоди або смерті одного з партнерів; - вибір варіанту розпорядження власністю;
3.	Інвестори	<ul style="list-style-type: none"> - здійснення інвестиційного проекту; - викуп акцій у акціонерів;
4.	Кредитні установи	<ul style="list-style-type: none"> - визначення кредитоспроможності корпорації; - визначення вартості застави при кредитуванні;
5.	Страхові компанії	<ul style="list-style-type: none"> - встановлення розміру страхового внеску; - визначення суми разових виплат;
6.	Державні органи	<ul style="list-style-type: none"> - визначення бази оподаткування; - підготування корпорації до приватизації; - здійснення процедури банкрутства; - оцінка для судових рішень;
7.	Фондові біржі	<ul style="list-style-type: none"> - розрахунок кон'юнктурних характеристик; - перевірка обґрунтованості котирувань цінних паперів.

знайшли словосполучення «ринкова вартість акцій», «капіталізація корпорації» та «вартість капіталу корпорації».

Суть корпорації полягає в об'єднанні підприємств з метою примноження їхніх прибутків шляхом максимізації віддачі усіх наявних ресурсів. Про це також згадує у своїй праці Брадул О.М.: «Особливість корпорацій полягає не у формальній інтеграції підприємств і організацій, а об'єднаних єдиним корпоративним «духом» кваліфікованого використання її основних ресурсів» [1, с. 32].

Об'єднуючи різносторонні підприємства та організації, корпорації в своєму розпорядженні отримують розгалужену сукупність так званих бізнес-одиниць або бізнес-процесів, наприклад: виробництво, страхування, банківські послуги, торгівля, телекомунікації, будівництво тощо.

У силу того, що підприємства як суб'єкти господарювання сьогодні займаються веденням не лише одного різновиду бізнесу, а поєднують, як правило, декілька напрямків, тому таким чином, «вартість корпорації», на нашу думку, можна розглядати як «вартість підприємства» з позиції макрорівня.

У бухгалтерському обліку вартість корпорації визначається на основі понесених витрат і є вартістю чистих активів корпорації (всіх активів за вирахуванням зобов'язань).

Об'єктивною основою розвитку різних концептуальних підходів до вартісного виміру в системі бухгалтерського обліку є наявність

широкого кола користувачів бухгалтерської звітності і їх потреб в одержанні відповідної фінансової інформації (табл. 1).

Як видно з таблиці 1, відповідних користувачів переслідують і відповідні цілі оцінки вартості корпорації. Залежно від того, хто є користувачем бухгалтерської звітності, визначається і вид вартості, що має бути розрахований та в кінцевому результаті надати адекватні та об'єктивні відповіді на поставлені завдання. Існування альтернативних підходів до розуміння вартості створює широку предметну область досліджень в сфері облікового забезпечення вартості корпорації як об'єкта обліку.

На сьогодні система бухгалтерського обліку в недостатній мірі забезпечує зростаючі потреби користувачів облікової інформації про вартість підприємства. Це відбувається під впливом як об'єктивних, так і суб'єктивних чинників.

До першої групи слід віднести особливості історичного формування системи обліку та орієнтацію оціночного інструментарію, що повинен забезпечувати надійність результатів вимірювання, а не перспективну здатність.

До другої групи чинників належать: неготовність частини учених у сфері бухгалтерського обліку переорієнтувати свої дослідження на інституційні потреби; нездатність регуляторів системи обліку побудувати адекватну модель національної системи бухгалтерського обліку на потребу користувачів [3, с. 8].

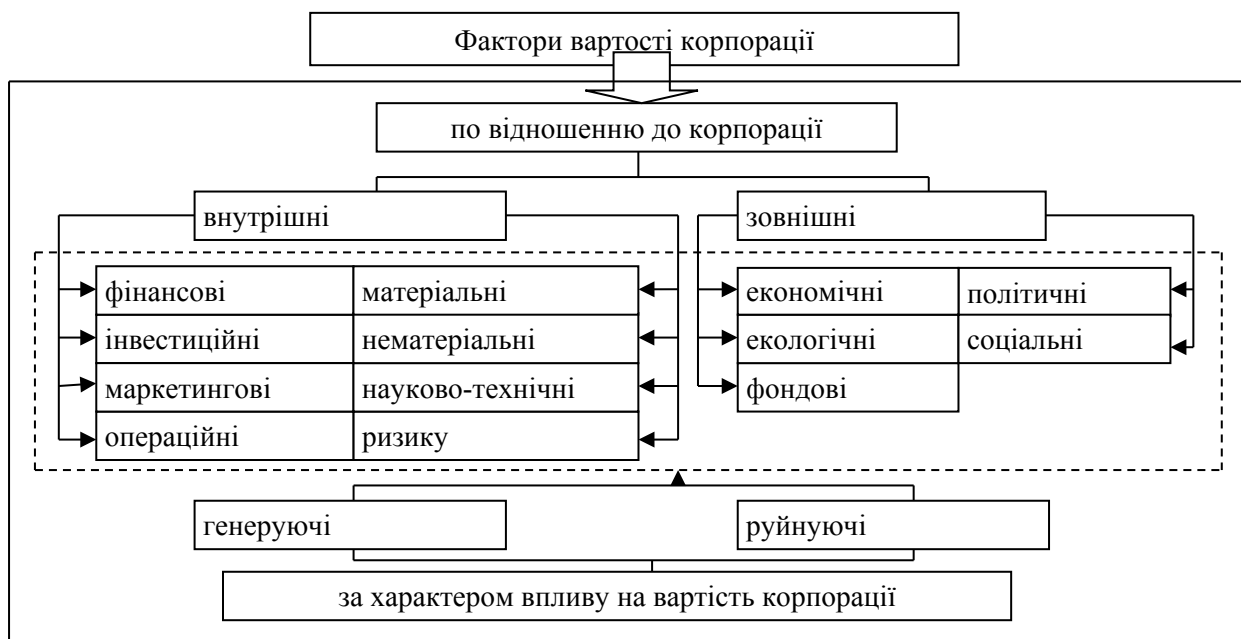

Рис. 1. Класифікація факторів вартості підприємства

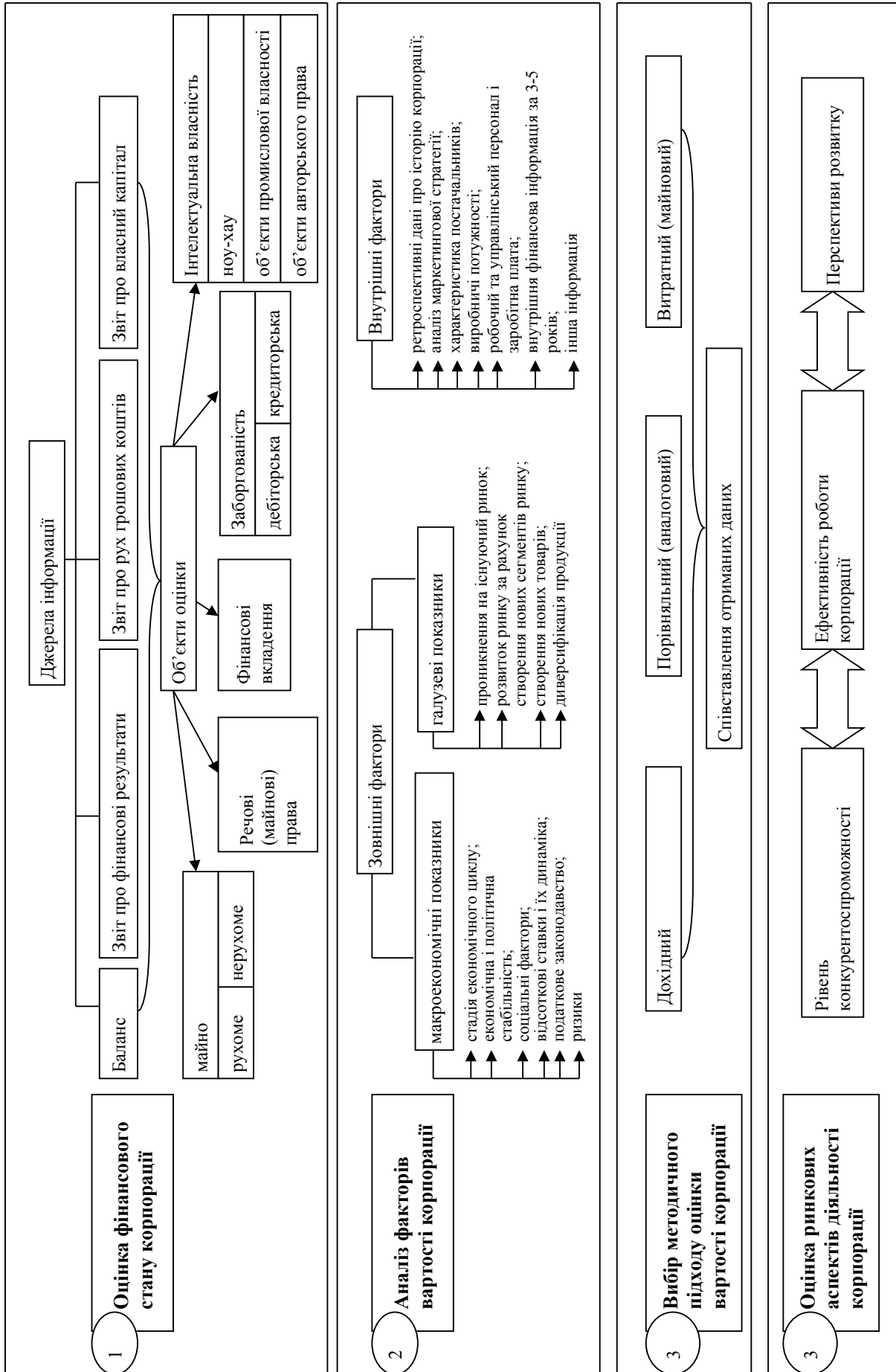

Рис. 2. Комплексна модель визначення вартості корпорації

Сьогодні, корпоративних власників більше цікавлять не так дивіденди, скільки вартість тієї частки власності, якою вони володіють, і, головним чином, можливості її стійкого довгострокового зростання. Це також підтверджує світова практика функціонування фондових ринків, на яких найбільш конкурентоспроможними вважаються ті корпорації, які здатні забезпечити ефективно управління їх ринковою вартістю.

Використання даних бухгалтерського обліку є недостатнім для визначення ринкової вартості корпорації, оскільки її величина залежить від не лише від внутрішніх факторів, але також і від зовнішніх, вплив яких не охоплює система бухгалтерського обліку (рис. 1).

Практика свідчить, що вартість в суспільстві збільшується шляхом її використання на ринкових засадах. При цьому ефективний рух вартості повинен здійснюватися за умов розробки і дотримання певних принципів, що відображають соціально-економічні фактори й закономірності формування вартості корпорації.

Аналіз та узагальнення існуючих принципів оцінки вартості корпорації дозволили систематизувати існуючу їх сукупність на чотири основні групи:

- принципи, пов'язані з експлуатацією власності;
- принципи ринкового середовища;
- принципи, засновані на уявленнях користувача;
- принципи, пов'язані зі збором та аналізом інформації.

Синтетичним показником перших трьох груп є принцип найкращого та найбільш ефективного використання об'єкта, яке розуміється як юридично та технічно здійснення та таке, що забезпечує власнику максимальну вартість оцінюваного майна [8, с. 61].

У міжнародній практиці для визначення вартості корпорації використовують чотири методичні підходи: дохідний, порівняльний (ринковий), витратний (майновий) та опціональний. Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України затверджено Національний стандарт №1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав» для вітчизняних підприємств регламентовано лише перші три методичні підходи оцінки вартості корпорації.

Як правило, сучасна корпорація – це складна структура, яка об'єднує в собі велику кількість активів абсолютно різної природи – від нерухомого майна до ділової репутації корпорації. Тому, оцінка вартості корпорації

вимагає використання всіх трьох існуючих оціночних підходів: дохідного, порівняльного (ринкового) та витратного (майнового). Ці підходи не використовуються ізольовано, а взаємно доповнюють один одного, тобто для оцінки вартості корпорації одночасно використовують методи з різних підходів. При цьому, кожен підхід заснований на використанні певних особливостей корпорації, так чи інакше впливає на величину її вартості.

Усі ці три підходи мають свої переваги та недоліки, області застосування, при цьому об'єднують в собі достатньо велику кількість різних методів оцінки вартості. Для оцінки вартості корпорації не достатньо обрати один із запропонованих вище методичних підходів, а й необхідно правильно обрати той чи інший метод оцінки вартості.

Деякі російські економісти (Мікерін Г.І., Гребенніков В.Г., Нейман Е.І.) розглядають три оціночних підходи вартості в часовому аспекті, а саме: минулого, теперішнього і майбутнього. Так, за даними минулого часу вимірюється витрати на заміщення майна – майновий (витратний) підхід; за даними теперішнього часу порівнюються ринкові або поточні ціни продажу аналогічного підприємства – порівняльний (ринковий) підхід; за даними майбутнього часу прогноуються доходи, які відображають очікувану капіталізацію доходу – дохідний підхід [5].

Різноманіття підходів та різночитання методології оцінки вартості корпорації створює труднощі при побудові системи бухгалтерського обліку, орієнтованої на забезпечення процесів формування та управління вартістю корпорації. З іншого боку різноманіття підходів дозволяє обрати той альтернативний варіант, який найбільш адекватно забезпечує розвиток бухгалтерського обліку та його методологічних засад реалізації.

Якщо порівнювати такі важливі обліково-аналітичні показники як виручка, прибуток, рентабельність діяльності, то вартість корпорації у порівнянні з ними є комплексним критерієм оцінки її стану, оскільки охоплює перераховані показники, а також, залежно від методу обчислення, враховує значний перелік інших факторів, серед яких рівень розвитку зовнішнього середовища корпорації, асиметрія дохідності на ринках капіталу, альтернативні можливості вкладення капіталу.

Отже, аналіз вартості корпорації як об'єкта обліку показав, що в сучасних умовах господарювання вартість корпорації це, перш за все, комплексний інформативний показник, який

відображає поточний фінансовий стан, економічний потенціал та виступає певним орієнтиром розвитку корпорації в конкурентному ринковому середовищі. Підтримка вартості підприємства на належному рівні, забезпечення її збереження та зростання створюють передумови для прибуткового і сталого розвитку корпорації.

Виходячи із вищенаведеного, автором запропоновано комплексну модель визначення вартості корпорації (рис. 2). Основу моделі формують чотири основні етапи формування вартості корпорації, а саме:

- 1) оцінка фінансового стану корпорації;
- 2) аналіз факторів вартості корпорації;
- 3) вибір методичного підходу оцінки вартості корпорації;
- 4) оцінка ринкових аспектів діяльності корпорації.

Оцінка фінансового стану корпорації надасть інформацію про балансову вартість корпорації, що формується за даними бухгалтерського обліку та узагальнюється у фінансовій звітності корпорації. При цьому об'єктами оцінки виступають: рухоме та нерухоме майно; речові (майнові) права; фінансові вкладення; дебіторська та кредиторська заборгованість; інтелектуальна власність (ноу-хау, об'єкти промислової власності, об'єкти авторського права).

Оскільки балансова вартість корпорації має суто ретроспективну орієнтацію і не дає змоги врахувати поточні зміни ринкового середовища, не враховує стратегічні події, що пов'язані з ним, то на допомогу приходить наступний етап визначення вартості – аналіз факторів вартості корпорації. Цей етап забезпечить отримання вартості корпорації наближеної до її ринкової вартості.

Вибір того чи іншого методичного підходу до оцінки вартості корпорації дозволить врахувати всі особливості функціонування корпорації та, обравши відповідний метод оцінки, надати достовірну інформацію про вартість корпорації як об'єкт обліку.

Визначення рівня конкурентоспроможності корпорації, оцінка ефективності її роботи та

визначення передумов розвитку формують основу для оцінки ринкових аспектів діяльності корпорації, що прямо чи опосередковано впливають на формування вартості корпорації.

На нашу думку, запропонована комплексна модель визначення вартості корпорації, надасть усім зацікавленим групам користувачів бухгалтерської звітності найбільш повну та змістовну інформацію щодо вартості корпорації, оскільки враховує в собі формування показника вартості з позиції системності.

Основною метою системи бухгалтерського обліку корпорації є відображення фактів її господарського життя та визначення на цій основі фінансових результатів. Проте сучасні вимоги користувачів зводяться до отримання від системи бухгалтерського обліку інформації про фактори генерування/руйнування вартості корпорації, а саме: про грошові потоки, які відображають діяльність корпорації. Реалізація цього завдання передбачає концептуальну перебудову системи вартісного вимірювання бухгалтерського обліку від історичної оцінки до ринкової.

Висновки. Отже, в результаті дослідження облікових засад вартості корпорації систематизовано існуючі підходи до сутності категорії «вартість корпорації». Визначено основні чинники та фактори формування вартості корпорації за даними бухгалтерського обліку та даними середовища функціонування корпорації. Систематизовано принципи та проаналізовано методичні підходи оцінки вартості корпорації. Удосконалено підхід до формування вартості корпорації за допомогою застосування комплексної моделі формування вартості корпорації, в основі якої покладено чотири етапи формування вартості корпорації: оцінка фінансового стану корпорації; аналіз факторів вартості корпорації; вибір методичного підходу оцінки вартості корпорації; оцінка ринкових аспектів діяльності корпорації. Формування вартості корпорації з позиції запропонованої системності надасть, на нашу думку, найбільш достовірну інформацію про вартість корпорації для всіх груп зацікавлених користувачів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Брадул О.М. Обліково-аналітичне забезпечення менеджменту корпорацій: монографія / О.М. Брадул. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2009. – 356 с.
2. Ивашковская И. Принцип устойчивого развития в создании моделей стоимости [Электронный ресурс] / И. Ивашковская // Управление компанией. – 2006. – № 8. – Режим доступа: <http://www.management.com.ua/finance/fin126.html>

3. Корягін М.В. Бухгалтерський облік у системі управління вартістю підприємства: теоретико-методологічні концепції [Текст]: монографія / М.В. Корягін. – Львів: ЛКА, 2012. – 389 с.
4. Костирко Р.О., Тертична Н.В., Шевчук В.О. Комплексна оцінка вартості підприємства: [Текст] Монографія / За заг. ред. докт. екон. наук, академіка НАН України М.Г. Чумаченка. – 2-ге вид. перероб. і доп. – Х.: Фактор, 2008. – 278 с.
5. Микерин Г.И. Методологические основы стоимости имущества / Г.И. Микерин, В.Г. Гребенников, Е.И. Нейман. – М.: Интерреклама, 2003. – 542 с.
6. Пронько Л. М. Вартість і капіталізація підприємств та методи їх оцінки / Л. М. Пронько // Агро ІнКом. – 2011. – № 10-12. – С. 113-117.
7. Тертична Н.В. Комплексна оцінка вартості підприємства : автореф. дис. канд. екон. наук: 08.06.01 / Тертична Наталія Володимирівна; Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля. – Л., 2006. – 19 с.
8. Хаустова В.Є., Матюшенко О.І. Методологічні засади оцінки вартості підприємства / В.Є. Хаустова, О.І. Матюшенко// Проблеми економіки. – 2009. – №4. – с. 57-76.
9. Янчук Г.І. Методи витратного підходу в оцінці вартості бізнесу малих підприємств / Г.І. Янчук// Экономика и управление. – 2006. – № 1. – С. 102-109.

Удосконалення процесу формування консолідованої фінансової звітності на етапі наступної консолідації звітності

Семчук І.В.

кандидат економічних наук,
старший викладач кафедри економіки підприємств і корпорацій
Вінницького навчально-наукового інституту економіки
Тернопільського національного економічного університету

Мазур В.Г.

викладач кафедри економіки підприємств і корпорацій
Вінницького навчально-наукового інституту економіки
Тернопільського національного економічного університету

У статті розкрито особливості формування показників консолідованої фінансової звітності. На основі аналізу теоретичних розробок і практичного досвіду запропоновано модель процесу формування консолідованої фінансової звітності, в якій виділено етапи первинної консолідації звітності, що здійснюються в процесі об'єднання підприємств за методом придбання, та наступної консолідації звітності, яка безпосередньо пов'язана з елімінуванням внутрішньогрупових операцій та формуванням показників консолідованої фінансової звітності.

Ключові слова: об'єднання підприємств, група підприємств, материнське (холдингове) підприємство, дочірнє підприємство, консолідація звітності, консолідована фінансова звітність, метод обліку придбання, контроль.

Semchuk I.V., Mazur V.G. СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ПРОЦЕССА ФОРМИРОВАНИЯ КОНСОЛИДИРОВАННОЙ ФИНАНСОВОЙ ОТЧЕТНОСТИ НА ЭТАПЕ СЛЕДУЮЩЕЙ КОНСОЛИДАЦИИ ОТЧЕТНОСТИ

В статье раскрыты особенности формирования показателей консолидированной финансовой отчетности. На основе анализа теоретических разработок и практического опыта предложена модель процесса формирования консолидированной финансовой отчетности, в которой выделены этапы первичной консолидации отчетности, осуществляемых в процессе объединения предприятий по методу приобретения, и последующей консолидации отчетности, которая непосредственно связана с элиминированием внутригрупповых операций и формированием показателей консолидированной финансовой отчетности.

Ключевые слова: объединение предприятий, группа предприятий, материнское (холдинговое) предприятие, дочернее предприятие, консолидация отчетности, консолидированная финансовая отчетность, метод учета приобретений, контроль.

Semchuk I.V., Mazur V.G. IMPROVEMENT OF FORMING THE CONSOLIDATED FINANCIAL STATEMENTS AT THE NEXT STAGE OF CONSOLIDATION OF STATEMENTS

The article discloses the peculiarities of forming indexes of consolidated financial statements. Based on the theoretical developments and practical experience the author offers the model of forming consolidated financial statements where the stages of primary consolidation of statements are determined, which is carried out while companies integration through purchasing and further consolidation of statements which is connected with eliminating of inter-group transactions and generating of the indexes of consolidated financial statements.

Keywords: mergers, group of companies, parent (holding) company, subsidiary, consolidation of statements, consolidated financial statements, method of accounting for acquisition, control.

Постановка проблеми. Розвиток інтеграційних процесів, а, отже, зростаюча значимість об'єднань підприємств в економіці України призвели до розширення кола внутрішніх та зовнішніх користувачів фінансової звітності, які висувають нові вимоги до змісту і якості звітних показників, що, відповідно, сприяло формуванню консолідованої фінансової звітності. Така звітність відіграє важливу

роль при залученні інвестицій та управлінні групою підприємств, виступаючи засобом представлення результатів бізнес-процесів у межах групи та інформаційним забезпеченням процесу прийняття ефективних інвестиційних рішень.

Таким чином, особливої актуальності набувають питання надання користувачам достовірної інформації про результати про-

цесів об'єднань підприємств та подальшої діяльності групи підприємств на основі консолідованої фінансової звітності. Відповідно, необхідним є удосконалення організаційно-методичних засад формування і контролю консолідованої фінансової звітності з метою встановлення відповідності системи звітної інформації потребам управління об'єднаннями підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розвиток питань щодо методики складання консолідованої фінансової звітності зробили вітчизняні вчені: Я.В. Голубка [1], Р.С. Коршикова [2], В.М. Костюченко [3], В.П. Онищенко [4] та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Як бачимо на основі аналізу праць, зазначена проблематика широко висвітлювалась і виступала предметом дискусій. Проте багато питань щодо методики формування консолідованої фінансової звітності, а саме: визначення процесів, які є наслідками консолідації звітності, виявлення особливостей відображення в консолідованій фінансовій звітності операцій, пов'язаних з придбанням інших підприємств та здійсненням фінансових інвестицій залишаються недостатньо вивченими, а тому вимагають більш глибокого дослідження і узагальнення.

Постановка завдання. Метою дослідження є розробити модель процесу формування консолідованої фінансової звітності, в якій виділено етап наступної консолідації звітності, що безпосередньо пов'язаний з елімінуванням внутрішньогрупових операцій та формуванням показників консолідованої фінансової звітності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основним нормативним документом, що регламентує загальний порядок складання консолідованої фінансової звітності та загальні вимоги до розкриття інформації про складання консолідованої фінансової звітності, є П(С)БО 20 «Консолідована фінансова звітність». Проте необґрунтованими у відповідному положенні залишаються питання щодо методики складання консолідованої фінансової звітності в Україні та окремі питання процесу консолідації.

Для того, щоб системно розкрити питання методики складання консолідованої фінансової звітності необхідно з'ясувати сутність поняття «методика». Methodика – це сукупність прийомів та методів, за допомогою яких здійснюється більш глибоке пізнання економічних явищ і процесів [5, с. 33]. Тобто методика кон-

кретизує метод, доводить його до рівня положення, алгоритму, чіткого опису способів проведення практичної діяльності. Так, процес консолідації звітності полягає у послідовності формування показників консолідованої звітності з врахуванням усіх відносин між підприємствами групи.

На сьогодні існують різні підходи щодо методики формування консолідованої фінансової звітності: на основі індивідуальної фінансової звітності підприємств або через систему консолідованого обліку. Розробка системи консолідованого обліку полягає у визначенні консолідованої групи підприємств як об'єкта бухгалтерського обліку й полягає в розробці системи консолідованого обліку, що дозволяє забезпечити необхідною інформацією всі рівні управління холдингом і при цьому є основою для формування консолідованої фінансової звітності [6, с. 171]. Так, М.Р. Лучко доводить, що «консолідований облік є окремою складовою частиною бухгалтерського обліку і характеризується як процес виявлення, реєстрації, вимірювання, накопичення, узагальнення, зберігання та передачі інформації про діяльність консолідованої групи» [7].

Поділ бухгалтерського обліку на види (підсистеми) або виділення самостійних облікових систем є однією із сучасних проблем теорії бухгалтерського обліку. Проте вважається, що поділ системи бухгалтерського обліку є умовним, важлива частина економічної інформації формується в єдиній системі бухгалтерського обліку [8, с. 12]. Бухгалтерський облік має бути безперервним процесом і організованим на єдиній основі. На основі показників, які формуються в системі бухгалтерського обліку, повинні визначатися показники звітності для різних користувачів. У такому випадку забезпечуватиметься економія праці у ході реєстрації інформації та її підготовки для різних запитів. Виходячи з викладеного, вважаємо, що проблема впровадження консолідованого обліку все ще потребує наукової дискусії та визначення економічної доцільності від використання такого обліку як консолідований. Отже, для побудови консолідованої фінансової звітності слід використовувати індивідуальні фінансові звіти материнського та дочірніх підприємств. У зв'язку з цим, представимо алгоритмічну модель формування консолідованої фінансової звітності (рис. 1).

Таким чином, розробка наведеної алгоритмічної моделі сприятиме удосконаленню методики формування консолідованої фінансової звітності шляхом визначення чіткої

послідовності виконання процедур для складання такої звітності.

На початку формування консолідованої фінансової звітності визначається суб'єкт складання даної звітності, тобто головне (материнське) підприємство та перелік дочірніх підприємств [9, с. 810]. Проте необхідно враховувати випадки, за яких материнське підприємство може не складати консолідовану фінансову звітність, а показники фінансової звітності дочірніх підприємств можуть не включатися до консолідованої фінансової звітності. Материнське підприємство звільняється від складання консолідованої фінансової звітності, якщо воно повністю належить іншому підприємству, тобто саме є дочірнім підприємством.

Показники фінансової звітності дочірніх підприємств не доцільно і не можливо включати до консолідованої фінансової звітності за умов, якщо дочірні підприємства придбані й утримуються лише з метою наступного їх продажу протягом короткострокового періоду та здійснюють свою діяльність в умовах, які обмежують їх здатність передавати кошти материнському підприємству.

Встановлення звітного періоду і дати балансу фінансової звітності материнського та дочірніх підприємств полягає в тому, що консолідована фінансова звітність повинна складатися на дату балансу материнського підприємства. Отже, показники звітності дочірніх підприємств, якщо вони не відповідають єдиній даті складання, повинні бути перераховані на дату консолідованої фінансової звітності.

Досить важливою процедурою при формуванні консолідованої фінансової звітності є вивчення облікової політики дочірнього підприємства на відповідність єдиній обліковій політиці групи. П(С)БО 20 «Консолідована фінансова звітність» містить коментар даної процедури, консолідовану фінансову звітність складають з фінансової звітності групи підприємств з використанням єдиної облікової політики для подібних операцій та інших подій за схожих обставин. Якщо при складанні консолідованої фінансової звітності неможливо застосувати єдину облікову політику, то про це повідомляється у примітках до консолідованої фінансової звітності [10]. Відповідно, якщо облікова політика дочірнього підприємства не відповідає єдиній обліковій політиці групи, в такому випадку необхідно здійснити перерахунок показників звітності дочірнього підприємства за обліковою політикою групи.

Наступні процедури безпосередньо пов'язані з формуванням показників консолідованої фінансової звітності, вони виконуються за допомогою спеціальних робочих таблиць для складання відповідних форм консолідованої фінансової звітності. Першими формуються показники консолідованої фінансової звітності шляхом впорядкованого додавання показників фінансової звітності дочірніх підприємств до аналогічних показників фінансової звітності материнського підприємства. Після цього здійснюється елімінація (виключення) впливу внутрішньогрупових інвестицій та операцій на консолідовану фінансову звітність, тобто виконується наступна консолідація, а саме:

- із активів материнського підприємства виключається балансова вартість його фінансових інвестицій в кожне дочірнє підприємство, а із капіталу кожного дочірнього підприємства виключається відповідна частка материнського підприємства;
- виключається сума внутрішньогрупових операцій і внутрішньогрупового сальдо;
- виключається сума нереалізованого прибутку та збитку від внутрішньогрупових операцій.

На основі вищевикладеного можна стверджувати, що статутний капітал у консолідованій фінансовій звітності завжди є статутним капіталом материнського підприємства:

$$\text{СК ГП} = \text{СК МП} \quad (1)$$

де СК ГП – статутний капітал групи підприємств (ряд. 300 консолідованого балансу);

СК МП – статутний капітал материнського підприємства (ряд. 300 балансу материнського підприємства).

Крім виключення із консолідованої фінансової звітності вказаних вище показників, консолідація звітності включає в себе такі операції, як визначення частки меншості дочірніх підприємств в капіталі і фінансових результатах та визначення гудвілу при консолідації, а також коригування величини нерозподіленого прибутку (збитку).

Для того, щоб обґрунтувати такий показник як частка меншості, необхідно дати її визначення. Отже, згідно з П(С)БО 19 «Об'єднання підприємств» частка меншості – це частина чистого прибутку (збитку) та чистих активів дочірнього підприємств, яка не належить материнському підприємству (прямо або через інші дочірні підприємства).

Частка меншості відображається в консолідованому балансі окремо від зобов'язань та власного капіталу материнського підпри-

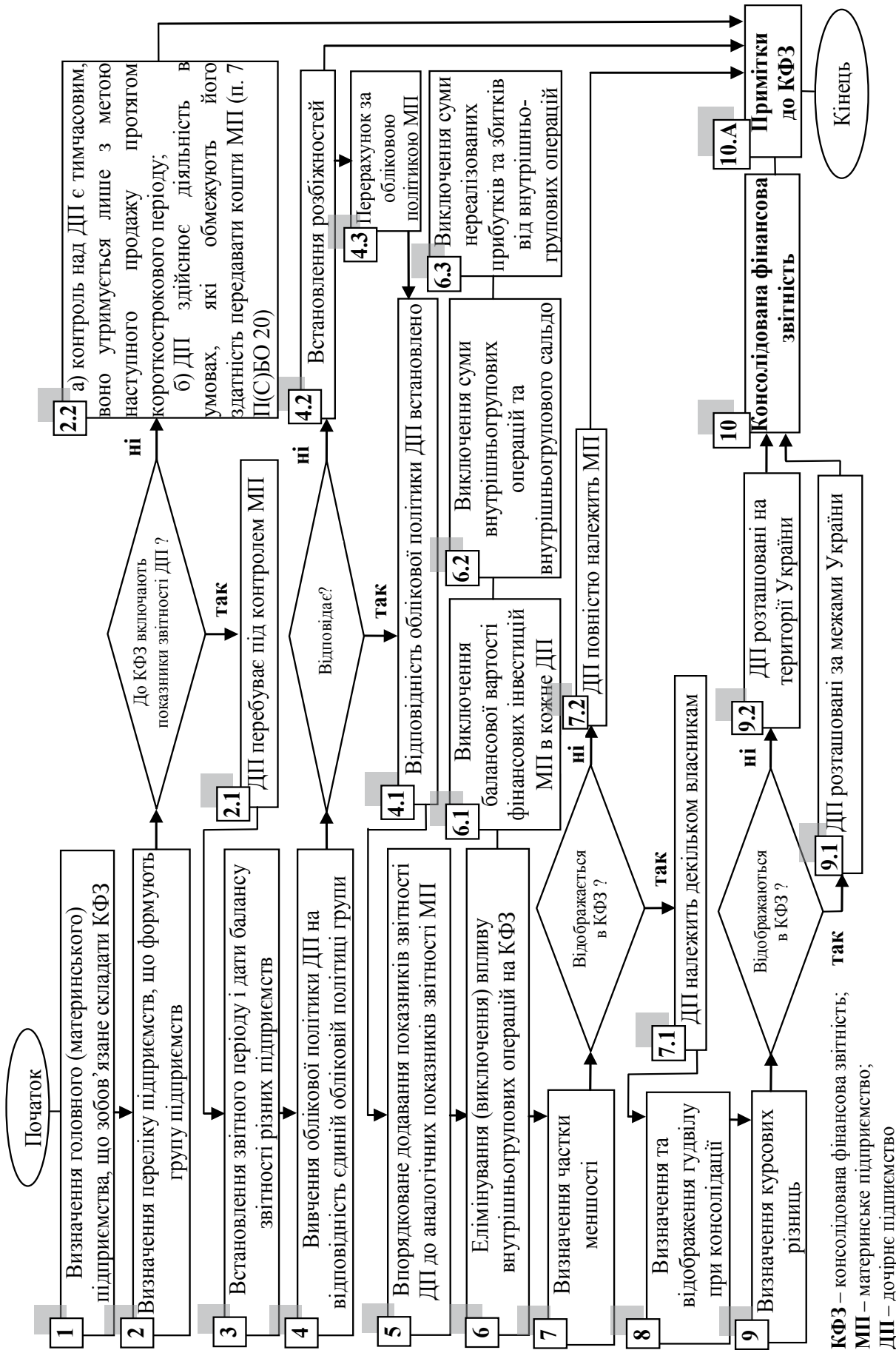

Рис. 1. Алгоритмічна модель процесу складання консолідованої фінансової звітності

ємства у вписуваному рядку 385 «Частка меншості». У вигляді формули процедура визначення частки має наступний вигляд [11, с. 67]:

$$\begin{aligned} & \text{Частка меншості на дату придбання} \\ & \text{(ряд. 385 консолідованого балансу)} = \\ & = \text{Чисті активи ДП (ряд. 380 гр.4 балансу ДП)} \times \\ & \times \text{Частка в статутному капіталі ДП,} \\ & \text{що не належить МП.} \quad (2) \end{aligned}$$

Щодо визначення та відображення частки меншості в консолідованій фінансовій звітності необхідно зазначити, що частка меншості визначається і відображається в звітності лише за умови, що дочірнє підприємство належить декільком власникам (акціонерам). За умови, що дочірнє підприємство повністю належить материнському підприємству, яке є єдиним власником статутного капіталу дочірнього підприємства, частка меншості не відображається в консолідованій звітності [12, с. 200].

У процесі визначення частки материнського підприємства в кожному дочірньому підприємстві може виникати гудвіл. Губіна І. розкриває питання щодо коригування гудвілу на суму його знецінення. Тим самим зазначаючи, що спочатку гудвіл на дату придбання визнають як різницю між вартістю інвестиції і часткою материнського підприємства в чистих активах дочірнього підприємства на дату придбання. Наступним кроком необхідно гудвіл протестувати на знецінення згідно з процедурою, зазначеною в П(С)БО 28 «Зменшення корисності активів», на дату складання звітності. Для реалізації цього кроку важливо правильно визначити чисті активи дочірнього підприємства. У вигляді формули дану процедуру можна представити [11, с. 66]:

$$\begin{aligned} & \text{Гудвіл} = \text{Первісна вартість інвестиції} - \\ & - (\text{Чисті активи ДП} \times \text{Частка МП} \\ & \quad \text{в капіталі ДП}) - \\ & - \text{Сума знецінення гудвілу на звітну дату} \\ & \quad \text{з дати придбання.} \quad (3) \end{aligned}$$

Процедура визначення курсових різниць та відображення їх в консолідованій фінансовій звітності буде здійснюватись у випадку консолідації звітності дочірніх підприємств, розташованих за межами України. Відповідно до п. 17 П(С)БО 20 «Консолідована фінансова звітність», курсові різниці, що виникають під час переобрахунку показників фінансової звітності дочірніх підприємств, які розташовані за межами України, у валюту України, визначаються згідно з П(С)БО 21 «Вплив змін валютних курсів» і відображаються у консолідованому балансі у вписуваному рядку 375 «Накопичена курсова різниця». При цьому

негативна курсова різниця наводиться у дужках і вираховується при визначенні підсумку розділу «Власний капітал» Балансу. Такі різниці в консолідованому звіті про власний капітал відображаються у додатковій графі «Накопичена курсова різниця» [10]. Таким чином, у випадку консолідації звітності дочірніх підприємств, які розташовані на території України, визначення курсових різниць та відображення їх в консолідованій фінансовій звітності не відбувається.

З приводу даного питання В.М. Костюченко зазначає, що для переведення фінансової звітності дочірнього підприємства в іноземних валютах у валюту звітності, враховуючи недосконалість П(С)БО 21 «Вплив змін валютних курсів», доцільніше застосовувати МСБО 21 «Вплив змін валютних курсів», підходи якого до переведення статей фінансових звітів, складених в іноземній валюті, відповідають методам, загальноновизнаним у міжнародній практиці [13, с. 419].

Заключною процедурою є формування пакету консолідованої фінансової звітності групи підприємств на основі узагальнення даних з різних робочих таблиць для підготовки консолідованої фінансової звітності.

Таким чином, здійснивши узагальнення процедур для складання консолідованої фінансової звітності, необхідно також обґрунтувати принципи оцінки статей звітності та методи обліку щодо окремих показників даної звітності.

Так, керуючись розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24 жовтня 2007 р. № 911-р. про Стратегію застосування Міжнародних стандартів фінансової звітності в Україні, одним із основних напрямів реалізації Стратегії є законодавче регулювання порядку застосування міжнародних стандартів, зокрема, з 2010 року обов'язковим є складання фінансової звітності окремими підприємствами та консолідованої фінансової звітності групою підприємств відповідно до Міжнародних стандартів фінансової звітності. У зв'язку з цим, слід застосовувати такі принципи оцінки статей звітності та методи обліку щодо окремих показників консолідованої фінансової звітності, що не суперечать міжнародним стандартам.

У свою чергу питання здійснення розробки облікової політики щодо складання фінансової звітності окремих підприємств і консолідованої фінансової звітності групи підприємств за МСФЗ та розробки методичних рекомендацій щодо трансформації наці-

ональних фінансових звітів у звітність за міжнародними стандартами стають досить актуальними. Отже, враховуючи призначення консолідованої фінансової звітності та рівень її складання, вона буде необхідною в тому випадку, якщо формуватиметься відповідно до МСФЗ.

Консолідована фінансова звітність складається за такими самими формами звітності, що й фінансова звітність:

- консолідований баланс;
- консолідований звіт про фінансові результати;
- консолідований звіт про рух грошових коштів;
- консолідований звіт про власний капітал;

– примітки до консолідованої фінансової звітності та пояснювальна записка;

– додаток до приміток до консолідованої фінансової звітності «Інформація за сегментами».

Висновки з цього дослідження. Розроблено модель процесу формування консолідованої фінансової звітності, в межах якої виділено етапи первинної та наступної консолідації звітності, що сприяє удосконаленню методики формування і контролю такої звітності. Вказана систематизація позитивно впливає на забезпеченість достовірною обліковою інформацією управлінського апарату групи підприємств та дозволяє розширити можливості використання такої інформації для ефективного управління дочірніми підприємствами.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Голубка Я.В. Облік та аудит фінансових інвестицій: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.06.04 «Бухгалтерський облік, аналіз та аудит» / Я.В. Голубка. – Тернопіль, 2006. – 20 с.
2. Коршикова Р.С. Об'єднання підприємств: сутність та методи відображення в обліку і звітності / Р.С. Коршикова // Бухгалтерський облік і аудит. – 2000. – № 5. – С. 60-74.
3. Костюченко В.М. Консолідовані фінансові звіти: порядок складання за МСФЗ і П(С)БО / В.М. Костюченко // Бухгалтерський облік і аудит. – 2005. – № 6. – С. 34-41.
4. Онищенко В.П. Розподіл внутрішньогрупового прибутку при консолідації фінансових звітів / В.П. Онищенко // Бухгалтерський облік і аудит. – 2007. – № 5. – С. 22-29.
5. Бутинець Ф.Ф. Організація бухгалтерського обліку: [підручник для студентів спеціальності 7.050106 «Облік і аудит» вищих навчальних закладів] / Ф.Ф. Бутинець, О.П. Войналович, І.Л. Томашевська / За редакцією д.е.н., проф., Заслуженого діяча науки і техніки України Ф.Ф. Бутинця. – 4-е вид., доп. і перероб. – Житомир: ПП «Рута», 2006. – 528 с.
6. Плотников В.С. Финансовый и управленческий учет в холдингах / В.С. Плотников, В.В. Шестакова / Под ред. д-ра экон. наук, проф. В.И. Бариленко. – М.: ИД ФБК – ПРЕСС, 2004. – 336 с.
7. Лучко М.Р. Консолідована фінансова звітність: системний підхід до побудови та розвитку: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. екон. наук: спец. 08.00.09 «Бухгалтерський облік, аналіз та аудит» / М.Р. Лучко. – Київ, 2008. – 30 с.
8. Бухгалтерський фінансовий облік: підручник для студентів спеціальності «Облік і аудит» вищих навчальних закладів [Ф.Ф. Бутинець та ін.]; під заг. ред. [і з передм.] Ф.Ф. Бутинця. – [7-ме вид., доп. і перероб.] – Житомир: ПП «Рута», 2006. – 832 с.
9. Бухгалтерський фінансовий облік: підручник для студентів спеціальності «Облік і аудит» вищих навчальних закладів [Ф.Ф. Бутинець та ін.]; під заг. ред. [і з передм.] Ф.Ф. Бутинця. – [8-ме вид., доп. і перероб.] – Житомир: ПП «Рута», 2009. – 912 с.
10. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 19 «Об'єднання підприємств», затверджене наказом МФУ від 07.07.1999 р. № 163: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0499-99>.
11. Губіна І. Консолідація фінансової звітності: основні процедури / І. Губіна // Бухгалтерія. – 2009. – № 11. – С. 64-68.
12. Орлов І.В. Звітність підприємств: [навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів спеціальності 7.050106 «Облік і аудит»] / За ред. д.е.н., проф., Заслуженого діяча науки і техніки України Ф.Ф. Бутинця. – [3-є вид., допов. і перероб.] / І.В. Орлов / Житомир: ЖДТУ, 2008. – 484 с.
13. Костюченко В.М. Проблеми консолідації фінансових звітів в іноземній валюті та шляхи їх вирішення: збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції [«Роль і місце бухгалтерського обліку, контролю й аналізу в розвитку економічної науки та практики»] / В.М. Костюченко. – К.: КНЕУ, 2010. – 568 с. – С. 418-420.

Ключові питання обліку і оподаткування земельних ділянок сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів

Скрипник С.В.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри обліку і аудиту та фінансів
Херсонського державного аграрного університету

Розглянуто сутність неприбуткової організації щодо сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів та категорію земельного податку згідно чинного законодавства. Досліджено особливості володіння та користування земельною ділянкою сільськогосподарським обслуговуючим кооперативом. Відображено первісну вартість придбання земельної ділянки та її відображення на балансі. Охарактеризовано мету, завдання обліку земельних ділянок сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів та використання рахунків, призначених для їх обліку.

Ключові слова: сільськогосподарський обслуговуючий кооператив, земельна ділянка, земельний податок, оцінка, вартість, неприбуткова організація.

Скрипник С.В. КЛЮЧЕВЫЕ ВОПРОСЫ УЧЕТА И НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ ЗЕМЕЛЬНЫХ УЧАСТКОВ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ОБСЛУЖИВАЮЩИХ КООПЕРАТИВОВ

Рассмотрены сущность неприбыльной организации по сельскохозяйственным обслуживающим кооперативам и категорию земельного налога согласно действующего законодательства. Исследованы особенности владения и пользования земельным участком сельскохозяйственного обслуживающего кооператива. Отражена первоначальная стоимость приобретения земельного участка и ее отражение на балансе. Охарактеризованы цели, задачи учета земельных участков сельскохозяйственных обслуживающих кооперативов и использование счетов для их учета.

Ключевые слова: сельскохозяйственный обслуживающий кооператив, земельный участок, земельный налог, оценка, стоимость, неприбыльная организация.

Skrypnik S.V. KEY ISSUES AND TAX ACCOUNTING LAND AGRICULTURAL SERVICE COOPERATIVES

The essence of a non-profit organization and category of land tax under the law. The features of the ownership and use of land for agricultural production cooperative. Displaying original cost of land acquisition and its impact on the balance sheet. Characterized purpose, objectives account land agricultural production cooperatives and accounts intended for their records.

Keywords: agricultural production cooperative, land, land tax, assessment, cost, non-profit organization.

Постановка проблеми. У ході земельної реформи в Україні відбулися суттєві зміни у формах власності на землю. Безоплатно передано у приватну власність та мільйони гектарів продуктивних земель сільським і міським жителям. Збільшення кількості земельних власників сприяло розширенню кола учасників земельних відносин, серед яких чільне місце відведене сільськогосподарським обслуговуючим кооперативам. Основним документом земельного законодавства держави, що регулює земельні відносини є Земельний Кодекс України. Для інформаційного забезпечення правового регулювання земельних відносин й землекористування в Україні функціонує земельний кадастр. Земельний кадастр – це систематизована на науковій основі сукупність достовірних даних про природні властивості земель їх гос-

подарський і правовий стан, зокрема даних про реєстрацію землекористування, облік кількості і якості земель, бонітування (якісну оцінку ґрунтів) та економічну оцінку землі. Дані земельного кадастру використовуються для організації планомірного і найбільш ефективного використання земельних ресурсів в інтересах всього суспільства, охорони і підвищення родючості ґрунту [6, с. 368]. Особливе місце у зміцненні економічного потенціалу, конкурентоспроможності й соціального статусу сільськогосподарських виробників та консолідації земель сільськогосподарського призначення належить сільськогосподарським обслуговуючим кооперативам [7; 8]. Щодо обліку земельного податку сільськогосподарських виробничих кооперативів на сьогодні питання є відкритим та потребує досліджень в даному напрямку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питанням земельних відносин, розвитку сільськогосподарської обслуговуючої кооперації й обліку земельного податку як за окремими напрямками, так і у їх поєднанні присвячені праці багатьох вітчизняних вчених-економістів, зокрема Даниленка А.С., Євсюкова Т., Єгорової Ю., Лупенка Ю.О., Олійник К.А., Плаксієнка В.Я., Пугачова М.І., Шворака А. та багатьох інших. Разом з тим окремі питання обліку земельного податку сільськогосподарськими обслуговуючими кооперативами досліджені недостатньо, особливо в умовах євроінтеграційних процесів. З позицій удосконалення стягування податку на землю сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів набуває актуальності і для теорії бухгалтерського обліку, і для практики господарювання, зокрема у напрямку зростання доходів сільських домогосподарств та громад, розвитку сільських територій.

Формулювання цілей статті. Мета дослідження полягає в обґрунтуванні особливостей та підходів до оподаткування земельним податком згідно чинного законодавства та організації обліку володіння і користування земельною ділянкою сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, враховуючи їх неприбутковий статус.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сільськогосподарський обслуговуючий кооператив (СОК) є об'єднанням громадян зі статусом юридичної організації, що не має на меті отримання прибутку (неприбуткова). Тобто, основна діяльність СОК – некомерційна діяльність, одночасно з якою вони можуть здійснювати і підприємницьку діяльність але без мети одержання прибутку. Згідно Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» (ст. 9) неприбутковість діяльності сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів визначається виходячи із сукупності таких ознак [1]:

- кооператив надає послуги тільки своїм членам;
- члени кооперативу несуть відповідальність за зобов'язаннями, взятими перед кооперативом щодо їх участі у господарській діяльності кооперативу;
- послуги надаються з метою зменшення витрат та/або збільшення доходів членів кооперативу.

Тоді як прийнятий 17.07.2015 р. Закон України № 652-VIII [2] вносить зміни до Податкового кодексу України у т.ч. і в сутності поняття неприбутковість діяльності. Так, неприбутко-

вим підприємством, установою та організацією є підприємство, установа та організація (неприбуткова організація), що одночасно відповідає таким вимогам [2]:

- утворена та зареєстрована в порядку, визначеному законом, що регулює діяльність відповідної неприбуткової організації;
- установчі документи якої містять заборону розподілу отриманих доходів (прибутків) або їх частини серед засновників (учасників), членів такої організації, працівників (крім оплати їхньої праці, нарахування єдиного соціального внеску), членів органів управління та інших пов'язаних з ними осіб;
- установчі документи якої передбачають передачу активів одній або кільком неприбутковим організаціям відповідного виду або зарахування до доходу бюджету у разі припинення юридичної особи (у результаті її ліквідації, злиття, поділу, приєднання або перетворення);
- внесена контролюючим органом до Реєстру неприбуткових установ та організацій.

Також згідно Податкового кодексу України (ПКУ), доходи (прибутки) неприбуткової організації використовуються виключно для фінансування видатків на утримання такої неприбуткової організації, реалізації мети (цілей, завдань) та напрямів діяльності, визначених її установчими документами.

Спільним у визначенні неприбуткової діяльності є надання послуг членам такої організації без мети отримання доходу, а якщо організація отримує прибутки, то вони направлені на для фінансування видатків на утримання такої неприбуткової організації. Отже, сутність поняття неприбуткової діяльності визначає специфіку СОК.

Як свідчить ПКУ, до неприбуткових організацій, які не є платниками податку, зокрема, можуть бути віднесені [4]:

- бюджетні установи;
- громадські об'єднання, політичні партії, творчі спілки, релігійні організації, благодійні організації, пенсійні фонди;
- спілки, асоціації та інші об'єднання юридичних осіб;
- житлово-будівельні кооперативи (з першого числа місяця, наступного за місяцем, в якому відповідно до закону здійснено прийняття в експлуатацію закінченого будівництвом житлового будинку і такий житловий будинок споруджувався або придбавався житлово-будівельним (житловим) кооперативом), дачні (дачно-будівельні), садівничі та гаражні (гаражно-будівельні) кооперативи (товариства);

– об'єднання співвласників багатоквартирного будинку, асоціації власників жилих будинків;

– професійні спілки, їх об'єднання та організації профспілок, а також організації роботодавців та їх об'єднання;

– сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи, кооперативні об'єднання сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів;

– інші юридичні особи, діяльність яких відповідає вимогам цього пункту.

Не є платниками податку суб'єкти господарювання, що застосовують спрощену систему оподаткування, обліку та звітності.

Отже, СОК не є платником податком. Проте, СОК, як і інші суб'єкти господарювання користується земельною ділянкою, за яку кооператив повинен сплачувати земельний податок. ПКУ свідчить, під земельним податком слід розуміти обов'язковий платіж, що справляється із власників земельних ділянок, а також постійних землекористувачів (пп. 14.1.72 ПКУ). Землекористувачами земельних ділянок є юридичні та фізичні особи (резиденти і нерезиденти), яким відповідно до закону надані у користування земельні ділянки державної та комунальної власності, у тому числі на умовах оренди (п. 14.1.73 ПКУ) [4]. Отже, платниками земельного податку є власники земельних ділянок та землекористувачі у т.ч. і СОК.

Згідно з п. 286.5 ПКУ нарахування фізичним особам сум податку проводиться податківцями, які видають платникові до 1 липня

поточного року податкове повідомлення-рішення про внесення податку за встановленою формою. У ньому вказується сума податку та строк його сплати. Для деяких фізичних осіб передбачено пільги зі сплати земельного податку – це ст. 281 ПКУ. Так, від сплати земельного податку звільняються такі особи [5]:

– інваліди першої і другої групи,

– фізичні особи, які виховують трьох і більше дітей віком до 18 років,

– пенсіонери (за віком),

– ветерани війни та особи, на яких поширюється дія Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»,

– фізичні особи, визнані законом особами, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи.

Разом з цим існує й обмеження розміру земельної ділянки: зокрема, таке звільнення від сплати земельного податку поширюється лише на одну земельну ділянку для індивідуального дачного будівництва площею не більш як 0,10 га та на одну земельну ділянку для ведення садівництва – площею не більше як 0,12 га. Іншими словами, якщо серед учасників садівничого товариства є фізичні особи з перелічених категорій, та якщо вони мають дачну ділянку не більше 0,10 га та садову ділянку не більше 0,12 га, вони не сплачують податок за такі ділянки.

Порядок ведення бухгалтерського обліку земельних ділянок в сільськогосподарських

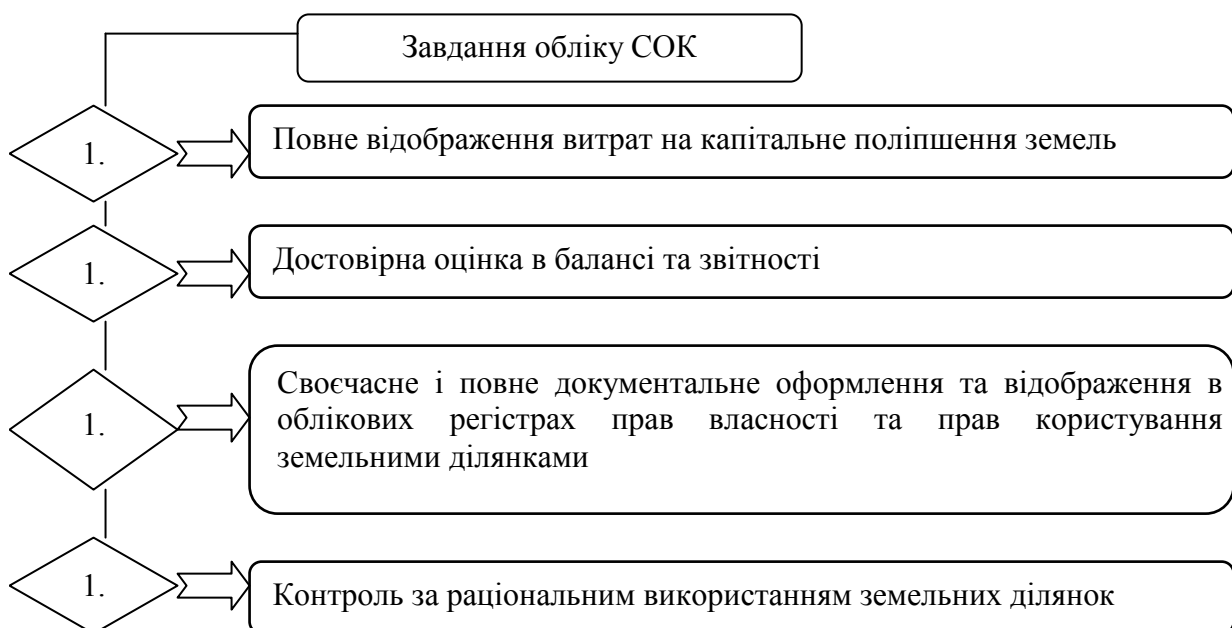

Рис. 1. Основні завдання обліку СОК

обслуговуючих кооперативах здійснюється відповідно до національних стандартів, основними з них є:

- П(С)БО 7 «Основні засоби»;
- П(С)БО 14 «Оренда».

Метою обліку земельних ділянок СОК є суцільне детальне спостереження за господарськими операціями із земельними ділянками, правильне їх документальне оформлення, своєчасне відображення в регістрах бухгалтерського обліку та звітності для забезпечення інформаційних потреб управління та інших зацікавлених сторін [6]. Основні завдання обліку СОК наведені на рис. 1.

Облік земельних ділянок, якими володіє СОК в бухгалтерському обліку здійснюється на підставі державних актів (свідоцтв про державну реєстрацію з 2013 р.). Цей документ є основним і посвідчує право власності на земельну ділянку або право постійного користування нею за якою встановлюється загальна земельна площа та вартість переданих земельних ділянок. Підставою для користування земельної ділянки СОК в бухгалтерському обліку є договір оренди такої земельної ділянки, оформлений та зареєстрований відповідно до законодавства. Одним з головних питань обліку земельних ділянок є їх визнання та оцінка підприємством. Первісна вартість земельної ділянки – це вартість, що історично склалася, тобто собівартість за фактичними витратами на їхнє придбання та введення в експлуатацію [6, с. 381]. Балансова вартість земельної ділянки – первісна вартість за вирахуванням суми нарахованого зносу (на земельні ділянки амортизація не нараховується, однак нараховується на капітальні поліпшення земель). Вартість земельної ділянки СОК за якої вони потрапляють на баланс наведено на рис. 2.

Законом України «Про оцінку земель» передбачено обов'язкове проведення грошової (експертної) оцінки земельних ділянок [3]. Експертна грошова оцінка земельних ділянок – результат визначення вартості земельної ділянки та пов'язаних з нею прав оцінювачем (експертом з питань оцінки земельної ділянки) із застосуванням сукупності підходів, методів та оціночних процедур, що забезпечують збір і аналіз даних, проведення розрахунків і оформлення результатів у вигляді звіту. Тоді як нормативна грошова оцінка земельних ділянок проводиться: для ділянок сільськогосподарського призначення – не рідше як один раз у 7-10 років; для ділянок не рідше як один раз у 7-10 років. Нормативна грошова оцінка земельних ділянок виконується юридичними особами, які отримали ліцензії на проведення робіт із землеустрою відповідно до державних стандартів, норм, правил, а також інших нормативно-правових актів на землях усіх категорій та форм власності [6].

Первинний облік земельних ділянок СОК повинен забезпечити правильне документальне оформлення та своєчасне відображення в облікових регістрах їх оприбуткування, вибуття з кооперативу та надавати достатні дані для контролю за ефективним використанням. Синтетичний облік земельних ділянок СОК ведеться в національній валюті – гривні без копійок, їх зараховують на витрати кооперативу. Рахунки призначені для обліку земельних ділянок СОК наведено на рис. 3.

На субрахунку 101 «Земельні ділянки» обліковуються придбані або надані для користування підприємству земельні ділянки, в т. ч. здані в оренду.

На субрахунку 102 «Капітальні витрати на поліпшення земель» обліковуються капітальні витрати неінвентарного характеру (не

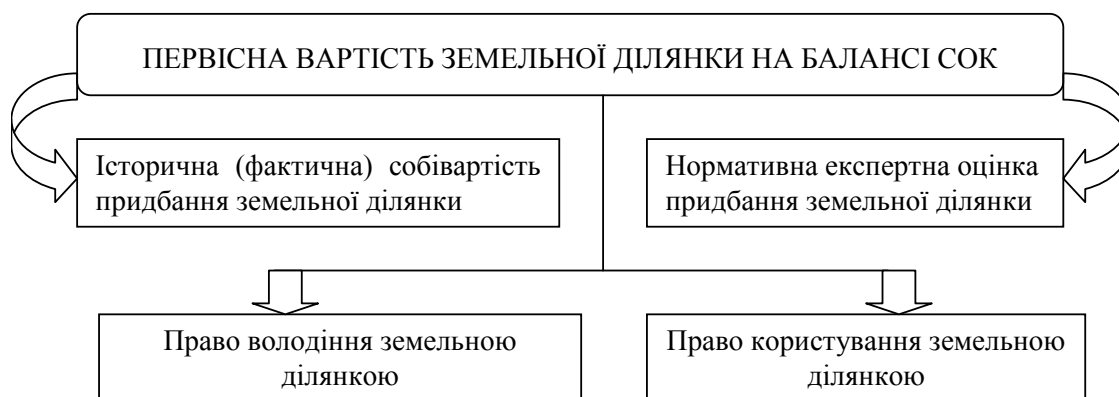

Рис. 2. Первісна вартість придбання земельної ділянки та її відображення на балансі СОК

пов'язані з будівництвом споруд) на культурно-технічні заходи з поверхневого поліпшення земель для сільськогосподарського використання, які проводяться за рахунок капітальних вкладень (планування земельних ділянок, корчування площ під рілля, очищення від каменів і валунів, зрізання купин, розчищення чагарників, очищення водойм та інше).

Сучасний облік кількості земель, як і будь-яка сфера діяльності, розглядається у двох аспектах пізнання: як державний захід (практичний) і як навчальна дисципліна (теоретичний). Як державний захід облік кількості земель являє собою єдину державну систему земельно-кадастрових робіт, яка встановлює процедуру визначення факту виникнення

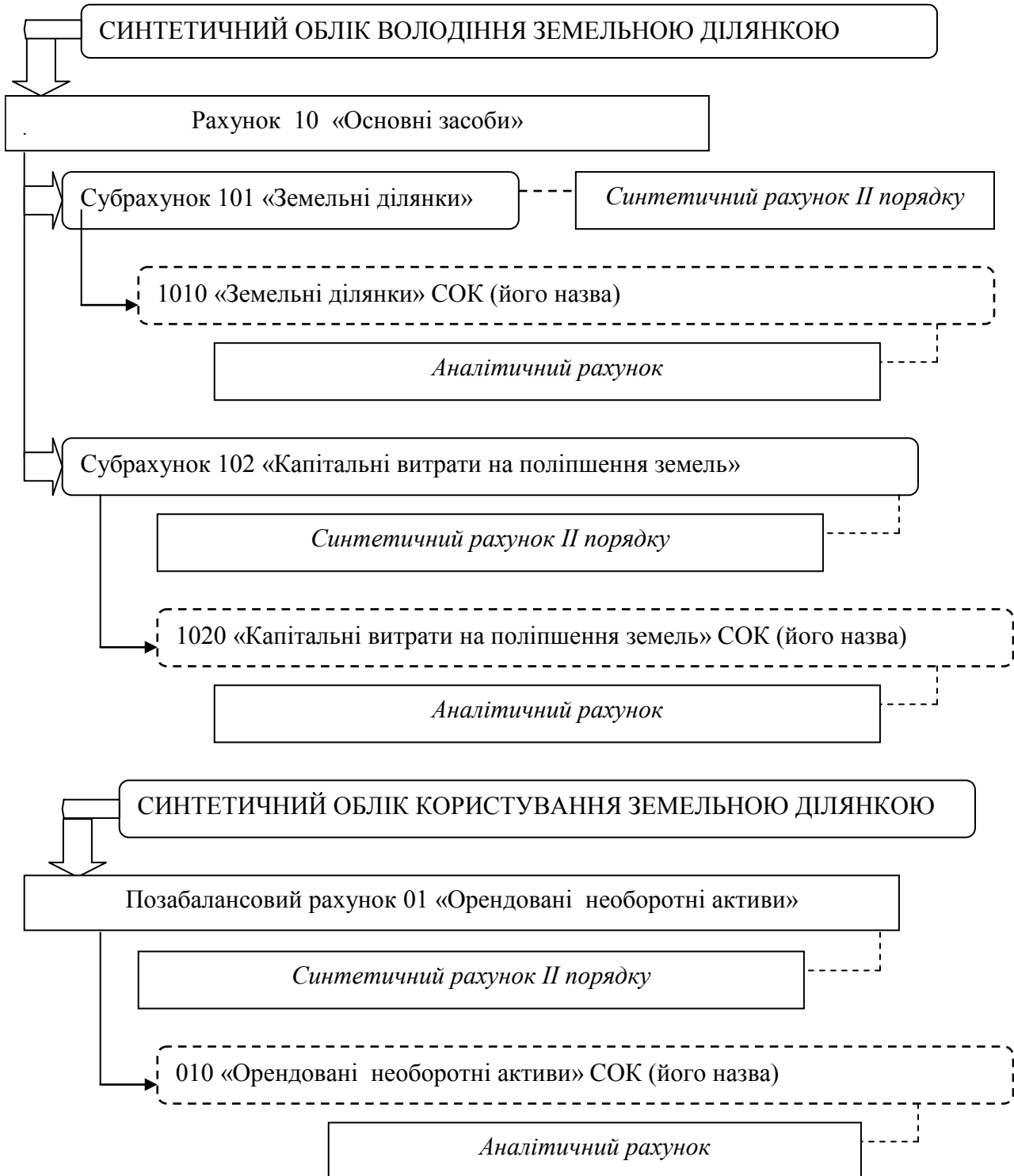

Рис. 3. Організації синтетичного обліку земельних ділянок СОК

або припинення права власності на земельні ділянки і права користування ними та містить сукупність відомостей і документів про місце розташування та правовий режим цих ділянок, їх оцінку, класифікацію земель, кількісну та якісну характеристику, розподіл серед власників землі та землекористувачів. Реаліями сьогодення є те, що здійснення земельної реформи, розвиток багатукладної економіки, формування різних підприємницьких структур, передача землі у власність громадян пов'язані з процесом утворення великої кількості земельних ділянок через їх парцеляцію. В цих умовах зростає значення державного управління земельними ресурсами, ефективність якого багато в чому залежить від земельно-кадастрових даних, зокрема від створення системи обліку кількості земель. Поступово трансформується і ставлення до землі. Вона визначається товаром майбутнього земельного ринку, а тому все більшої ваги набуває питання вартісної оцінки земель, яка з теоретичного простору переходить до площини практичного навантаження, стаючи життєво необхідною для економіки держави. Однією з передумов запровадження ефектив-

ної системи облікових робіт є широке застосування сучасних і інформаційних технологій, в основному у рамках програми створення автоматизованої системи ведення обліку кількості земель.

Висновки. Сьогодні використання землі в Україні є платним. Земельний податок є обов'язковим платежем, що справляється із юридичних і фізичних осіб за користування земельними ділянками. Плата за земельну ділянку СОК справляється у вигляді земельного податку або орендної плати, що визначається залежно від грошової оцінки земель. Розмір податку за земельні ділянки, грошову оцінку яких не встановлено, визначається відповідно до законодавства України. Справляння земельного податку має забезпечити: рівноправний розвиток всіх форм власності господарств на землі; вирівнювання економічних умов виробництва на землях різної якості; стимулювання власників землі і землекористувачів; забезпечення надходження грошей у бюджети рад для реалізації програм охорони і покращення земель, джерелами плати за землю повинен бути прибуток власників і землекористувачів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про сільськогосподарську кооперацію: Закон України від 17 липня 1997 р. (в редакції Закону від 20.11.2012 № 5495-VI) / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 39. – Ст. 261.
2. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування неприбуткових організацій: Закон України від 17.07.2015 № 652-VIII [Електронний ресурс] / Верховна рада України. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/652-19>
3. Про оцінку земель: Закон України від 11.12.2003 № 1378-IV [Електронний ресурс] / Верховна рада України. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1378-15>
4. Податковий Кодекс України: Затверджений Верховною радою України № 2755-VI від 02 груд. 2010 р. [Електронний ресурс] / Верховна рада України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
5. Єгорова Ю. Справляння земельного податку з членів кооперативу / Ю. Єгорова // Агробізнес сьогодні [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.agro-business.com.ua/pytannia-bukhgalteriii/3793-spravliannia-zemel'nogo-podatku-z-chleniv-kooperatyvu.html>
6. Бухгалтерський облік у виробничих та агросервісних кооперативах [підручник] / За заг. ред. В.Я. Плаксієнка / Плаксієнка В.Я., Мармуль Л.О., Камінська Т.Г., Маренич Т.Г., Гордієнко М.І., Павлова Г.Є., Скрипник С.В. Ільчак О.В. – К.: Центр учбової літератури, 2014. – 448 с.
7. Лупенко Ю.О. Розвиток сільських територій України : [посібник для голів сільських і селищних рад] / Ю.О. Лупенко, М.І. Пугачов, О.Г. Булавка. – К. : ННЦ ІАЕ, 2012. – 130 с.
8. Шворах А. Способи і методи консолідації земель сільськогосподарського призначення / А. Шворах, Т. Євсюков // Економіст. «Економіка природокористування». – № 8. – 2014 р. – С. 44-48.

Особливості організації обліку витрат на виробництво продукції рослинництва

Собченко А.М.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри обліку і аудиту та фінансів
Херсонського державного аграрного університету

Досліджено процес організації обліку витрат виробництва на сільськогосподарському підприємстві. Висвітлені актуальні питання збільшення обсягів виробництва продукції рослинництва та покращення її якості. Наведена характеристика обліку витрат виробництва продукції рослинництва та обліку групування за статтями. Розглянуто синтетичний та аналітичний облік витрат на виробництво і виходу продукції рослинництва.

Ключові слова: витрати, виробництво, організація, продукції рослинництва, управління, ресурси, сільськогосподарська продукція.

Собченко А.Н. ОСОБЕННОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ УЧЕТА ЗАТРАТ НА ПРОИЗВОДСТВО ПРОДУКЦИИ РАСТЕНИЕВОДСТВА

Исследован процесс организации учета издержек производства на сельскохозяйственном предприятии. Освещены актуальные вопросы увеличения объемов производства продукции растениеводства и улучшения ее качества. Приведенная характеристика учета затрат производства продукции растениеводства и учета группировки по статьям. Рассмотрены синтетический и аналитический учет затрат на производство и выхода продукции растениеводства.

Ключевые слова: затраты, производство, организация, продукции растениеводства, управления, ресурсы, сельскохозяйственная продукция.

Sobchenko A.M. FEATURES OF COST ACCOUNTING CROP PRODUCTION

The process of keeping the cost of production in the agricultural enterprise. Highlights the urgent issues increase crop production and improve its quality. The following description of cost accounting and crop production accounting for grouping articles. Considered synthetic and analytical accounting costs of production and crop yields.

Keywords: consumption, production, organization, plant production, management, resources, agricultural products.

Постановка проблеми. Рослинництво є основною галуззю сільськогосподарського виробництва. Воно забезпечує потреби населення в продуктах харчування, є базою для розвитку тваринництва надає сировину для промисловості. Воно має специфічні особливості, що впливає на ведення бухгалтерського обліку. Для нього характерна сезонність виробництва, розрив між періодами виконання технологічного процесу та отримання готової продукції. Виробничі витрати в рослинництві здійснюються тривалий час причому дуже нерівномірно, технологічний процес залежить від природних умов і практично не може бути прискорений за рахунок інтенсифікації. Тому досить важливу роль відіграє організація обліку на підприємстві. При цьому важлива правильність обліку витрат на виробництво певного виду продукції, облік оприбуткування, калькуляція собівартості виробленої продукції [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням питання організації обліку витрат

на виробництво продукції займалися значне коло науковців, серед яких Бутинець Ф.Ф., Голов С.Ф., Карпова Т.П., Малюга Н.М., Нападівська Л.В., Огійчук М.Ф. Плаксієнко В.Я., Письмаченко Л.М., Рябий Я.І., Чижевська Л.В. та ін. Проте, проаналізувавши ряд літературних джерел слід зробити висновок, що організація обліку витрат на виробництво продукції рослинництва в сільськогосподарських підприємствах потребує подальшого дослідження.

Формулювання цілей статті. Метою організації обліку витрат виробництва на сільськогосподарському підприємстві є об'єктивне і своєчасне визначення їхньої величини. Інформація про витрати необхідна для визначення ціни на виріб, для того, щоб проаналізувати, який виробничий процес є економічнішим, який підрозділ використовує ресурси найефективніше, та для прийняття багатьох управлінських та фінансових рішень.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сьогодні, коли світовою тенден-

цією є зростання вартості продукції сільського господарства та її нестача актуальним питанням є збільшення обсягів виробництва продукції рослинництва та покращення її якості. Дана галузь, для держави є важливим сектором економіки, а для сільськогосподарського підприємства джерелом отримання прибутків. Тому, облік є єдиним джерелом інформації, необхідної для отримання даних визначення обліку витрат з вирощування продукції рослинництва, використанням всіх видів виробничих ресурсів, а також обсягу виробленої продукції (наданих робіт чи послуг) в натуральних та грошових вимірниках, а також загальною управлінням та контролю за її економічними показниками. Рослинництво як галузь народного господарства характеризується має низку особливостей, які визначаються з, одного обліку, впливом природних факторів, з другого – соціальних, які необхідно враховувати при організації бухгалтерського обліку. Головне призначення обліку витрат на виробництво полягає у контролі за виробничою діяльністю та управління витратами на її здійснення.

Організація обліку витрат на сільськогосподарському підприємстві повинна бути організована за такими принципами [3]:

- показники обліку витрат і калькулювання собівартості продукції повинні бути погоджені з плановими і нормативними показниками;
- документування витрат в момент їх здійснення, відокремлене відображення витрат за нормами і відхиленнями від норм витрат ресурсів і оплати праці;
- всі витрати, які відносяться до виробництва продукції даного періоду, повинні бути включені до її собівартості;
- всі витрати через систему рахунків бухгалтерського обліку повинні бути згруповані за об'єктами обліку витрат і статтям витрат;
- собівартість продукції калькулюється на основі даних бухгалтерського обліку витрат, що потребує ідентифікації об'єктів обліку витрат з об'єктами калькулювання.

Сільськогосподарське підприємство можна представити такі характеристиками обліку витрат продукції рослинництва як її особливості та етапи з яких вона складається (рис. 1).

Керівник повинен створити необхідні умови для правильного ведення бухгалтерського обліку, забезпечити неухильне виконання всіма підрозділами, службами та працівниками, причетними до бухгалтерського обліку, правомірних вимог бухгалтера щодо дотримання порядку оформлення та подання первинних документів.

Основною метою обліку витрат на виробництво продукції рослинництва сільськогосподарського підприємства є своєчасне, повне, вірогідне відображення фактичного розміру і складу витрат та контроль за використанням всіх видів виробничих ресурсів, а також обсягу виробленої продукції в натуральних та грошових вимірниках.

Витрати на виробництво продукції рослинництва у плануванні та обліку групуються за статтями, які господарство визначає самостійно і затверджує наказом про облікову політику [2]. Витрати в рослинництві обліковують за такими статтями:

- на оплату праці;
- відрахування на соціальні заходи;
- насіння і посадковий матеріал;
- добрива;
- засоби захисту рослин;
- роботи та послуги;
- витрати на утримання основних засобів;
- інші витрати;
- витрати на організацію виробництва й управління.

Синтетичний облік витрат на виробництво і виходу продукції рослинництва на сільськогосподарському підприємстві ведуть на рахунок 23 «Виробництво», до якого відкривають субрахунок 231 «Рослинництво». За економічним змістом він належить до групи рахунків господарських процесів, за призначенням і структурою – до групи операційних, калькуляційних рахунків. Субрахунок 231 активний на початок року, активно-пасивний протягом року. За дебетом рахунка 23 «Виробництво» в розрізі субрахунків за об'єктами обліку витрат відображуються прямі матеріальні витрати, трудові та інші прямі витрати, а також виробничі накладні витрати та витрати від браку; за кредитом – надходження продукції, виконані роботи та послуги [1].

За кредитом субрахунку 231 «Рослинництво» сільськогосподарські підприємства згідно П(С)БО 30 «Біологічні активи» обліковують сільськогосподарську продукцію рослинництва за її справедливою вартістю, зменшеною на очікувані витрати на місці продажу [6].

Первісне визнання сільськогосподарської продукції відображається у тому звітному періоді, у якому вона відокремлена від біологічного активу. Сільськогосподарську продукцію після її первісного визнання оцінюють і відображують відповідно до П(С)БО 9 «Запаси».

Організація синтетичного та аналітичного обліку витрат виробництва повинна забезпечити: відображення всіх проведених операцій щодо витрат, відповідний розподіл витрат за

об'єктами обліку і об'єктами калькулювання, визначення собівартості продукції, своєчасне отримання необхідної інформації для потреб управління.

На організацію аналітичного обліку витрат впливають різноманітні фактори, основні серед яких [5]:

- тип виробництва, особливості його організації і технологи;
- асортимент продукції;
- структура управління підприємства;
- організація обліку за місцями і центрами витрат, центрами відповідальності;
- методи обліку витрат та калькулювання собівартості продукції;
- рівень автоматизації облікових робіт.

Для обліку витрат і виходу продукції основного виробництва використовують рахунок 23 «Виробництво», субрахунок 231 «Рослинництво» (рис. 2). Цей рахунок балансовий, активний, операційний, калькуляційний. По дебету облічують збирання витрат, а по кредиту вироблену продукцію [2].

Аналітичний облік за субрахунком 231 «Рослинництво» ведеться за видами виробництв, за статтями витрат і видами або групами продукції, що виробляється. На великих виробництвах аналітичний облік витрат можна вести за підрозділами підприємства та центрами витрат і відповідальності.

Для обліку основних виробництв (субрахунок 231 «Рослинництво») передбачено

Рис. 1. Характеристика обліку витрат виробництва продукції рослинництва

ведення Звіту № 5.5 с.-г. про витрати та вихід продукції основного виробництва; промислових, допоміжних виробництв, витрат на утримання та експлуатацію машин та обладнання (рахунок 23 «Виробництво») та інших виробництв – Звіту № 5.6 с.-г. про витрати та вихід продукції (робіт, послуг) інших виробництв; загальновиробничих витрат – Звіту № 5.7 с.-г. про загальновиробничі витрати; адміністративних витрат – Звіту № 5.8 с.-г. про адміністративні витрати; витрат на збут – Звіту № 5.9 с.-г. про витрати на збут.

Звіти складаються за місяць і наростаючим підсумком з початку року в розрізі об'єктів аналітичного обліку по відповідним статтям витрат [3].

Показники Звітів № 5.5 с.-г., 5.6 с.-г. за кредитом аналітичних рахунків виробництв переносяться у Зведену відомість № 5.10 с.-г. до Журналу-ордеру № 5 В с.-г. в межах галузей виробництв та структурних підрозділів.

Підсумки Зведеної відомості № 5.10 с.-г. з деталізацією сум за синтетичними рахунками (субрахунками) переносять до Журналу-ордеру № 5 В с.-г.

Облік витрат виробництва ведеться відповідно до П(С)БО 16 «Витрати», П(С)БО 9 «Запаси» та П(С)БО 30 «Біологічні активи». При веденні управлінського обліку у вітчизняних підприємств доцільно використовувати інтегровану систему рахунків управлінського обліку, оскільки саме її покладено в основу побудови Плану рахунків та фінансової звітності. Відповідно до цього прямі витрати обліковують на рахунку 23 «Виробництво», непрямі – на рахунку 91 «Загальновироб-

ничі витрати», які періодично списуються на рахунок «Виробництво» і розподіляють за об'єктами обліку витрат [5; 6].

При первісному визнанні продукції рослинництва її оцінюють за справедливою вартістю і на суму оцінки роблять запис Д-т 27 «Продукція сільськогосподарського виробництва» К-т 231 «Рослинництво». Отже, по кредиту рахунку 231 враховується справедлива вартість активів, тобто вартість за якою вони оприбутковуються на баланс. На момент первісного визнання продукції рослинництва на рахунку 231 виникає різниця між дебетом і кредитом. Можливі дві ситуації [2]:

1) К-т 231 > Д-т 231. В такому випадку на суму різниці визнається дохід від первісного визнання і робиться бухгалтерський запис Д-т 231 «Рослинництво» К-т 710 «Дохід від первісного визнання активів, які обліковуються за справедливою вартістю»;

2) К-т 231 < Д-т 231 (вартість, по якій актив оцінюється менше від витрат пов'язаних з його створенням на дату оцінки). В цьому випадку виникають витрати від первісного визнання, які відносяться до складу інших витрат операційної діяльності. Робиться запис Д-т 940 «Витрати від первісного визнання активів, як обліковуються за справедливою вартістю» К-т 231 «Рослинництво».

Дохід від первісного визнання списується на фінансові результати записом Д-т 710 К-т 791, витрати від первісного визнання списують на фінансові результати записом – Д-т 791 К-т 940.

Головним призначенням обліку виробничих витрат можна вважати контроль за виробни-

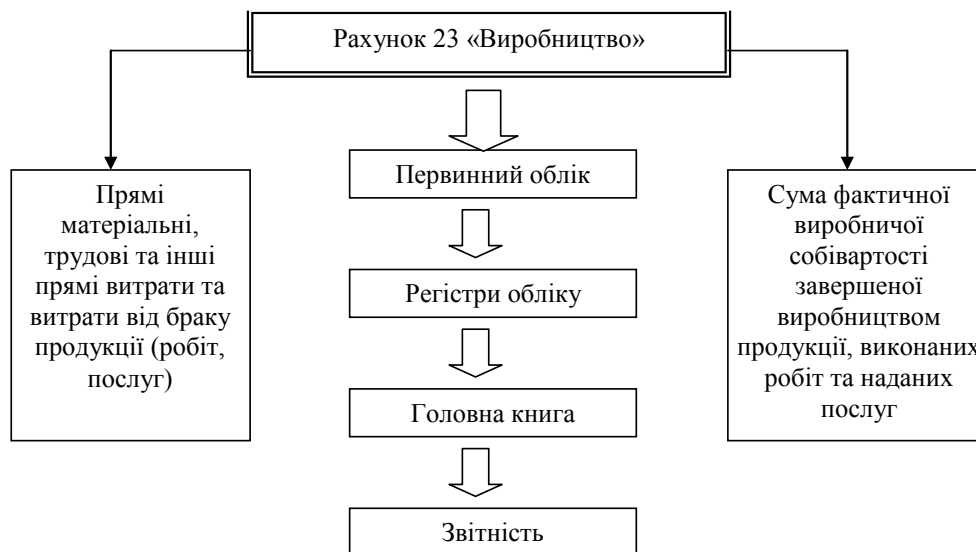

Рис. 2. Загальна схема організації обліку витрат виробництва

чою діяльністю та управління витратами, які необхідні для її реалізації. Основними завданнями обліку витрат на виробництво продукції рослинництва є [4]:

- інформаційне забезпечення адміністрації підприємства для прийняття управлінських рішень;

- спостереження і контроль за фактичним рівнем витрат порівняно з їх нормативами і плановими розмірами з метою виявлення відхилень та формування економічної стратегії на майбутнє;

- достовірний облік виходу продукції за її видами з урахуванням якості;

- обчислення собівартості виготовленої продукції для оцінки готової продукції і розрахунку фінансових результатів;

- виявлення й оцінка економічних результатів виробничої діяльності структурних підрозділів;

- систематизація інформації управлінського обліку виробничої діяльності для прийняття рішень, які мають довгостроковий характер (окупність виробничих програм, рентабельність продукції, ефективність капітальних вкладень тощо).

Висновки. Підвищення ролі бухгалтерського обліку на сільськогосподарському під-

приємстві як основного засобу одержання достовірної інформації для прийняття економічно обґрунтованих рішень і попередження ризику у виробничо-фінансовій діяльності підприємства належить правильна організація. Організації обліку витрат виробництва продукції рослинництва, основні її положення закріплені в Положенні про облікову політику підприємства і є підставою для оформлення витрат та виходу продукції рослинництва. Проте, на організацію обліку виробничих витрат впливають різноманітні фактори, основними з яких є: види діяльності, характер виробництва, структура управління, розмір підприємства, особливості технології та організації виробництва. Правильний вибір методів обліку витрат визначається особливостями технологічних процесів і залежить від керівництва та бухгалтерів самого підприємства. Серед інших чинників, які не залежать від підприємства і на сьогодні є не вирішеними – неврегульованість товарного ринку, а саме збуту продукції та налагодження системи матеріального стимулювання виробництва певної продукції за аналогією з розвиненими країнами, зокрема з ЄС. Обмеженість використання подібних можливостей сільськогосподарськими виробниками в сучасних умовах неприпустима.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Інструкція про застосування плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій, затверджена наказом Міністерства України № 291 від 30 лист. 1999 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>.
2. Методичні рекомендації з планування обліку і калькулювання собівартості продукції (робіт, послуг) сільськогосподарських підприємств, затверджені наказом МАПУ № 132 від 18 трав. 2001 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>.
3. Огійчук М. Ф. Фінансовий та управлінський облік на сільськогосподарських підприємствах : [підручник] / за ред. проф. М. Ф. Огійчука ; 5-те вид., перероб. і допов. – К. : Алерта, 2009. – 1056 с.
4. Плаксієнко В. Я. Бухгалтерський облік у сільському господарстві України : [підручник] / Плаксієнко В. Я., Письмаченко Л. М., Рябий Я. І.; за заг. ред. Плаксієнко В. Я. – Київ : Центр навчальної літератури, 2008. – 946 с.
5. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 16 «Витрати», Наказ Міністерства фінансів України № 318 від 31 груд. 1999 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?code=z0027-00>.
6. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 30 «Біологічні активи», Наказ Міністерства фінансів України № 790 від 18 лист. 2005 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.nau.ua/doc/?doc_id=243748.

УДК 658

Формування системи поточного виробничого обліку відходів на підприємствах із виробництва металопластикових конструкцій

Тимрієнко І.Ю.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри обліку й аудиту
Вінницького фінансово-економічного університету

Дімнич А.М., Пашкова М.С.

студенти
Вінницького фінансово-економічного університету

У статті зосереджено увагу на проблемах впровадження альтернативного підходу до організації ефективного поточного виробничого обліку відходів, що базується на обробці первинних даних щодо утворення і поводження з відходами на підприємстві. Пропонована система виробничого обліку відходів дозволяє зібрати та проаналізувати інформацію щодо виникнення та подальшого поводження з відходами виробництва, що призводить до мінімізації майбутніх економічних втрат і ризиків, пов'язаних з природоохоронною діяльністю підприємств галузі.

Ключові слова: відходи, утворення відходів, розміщення відходів, поводження з відходами, виробничий облік відходів, звітність.

Тимриенко И.Ю., Димнич А.М., Пашкова М.С. ФОРМИРОВАНИЕ СИСТЕМЫ ТЕКУЩЕГО ПРОИЗВОДСТВЕННОГО УЧЕТА ОТХОДОВ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ ПО ИЗГОТОВЛЕНИЮ МЕТАЛЛОПЛАСТИКОВЫХ КОНСТРУКЦИЙ

В статье сосредоточено внимание на проблемах внедрения альтернативного подхода к организации эффективного текущего производственного учета отходов, основанного на обработке именно первичных данных о возникновении и обращении с отходами на предприятии. Предлагаемая система производственного учета отходов позволяет собрать и проанализировать информацию о возникновении и дальнейшем обращении с отходами производства, что приводит к минимизации будущих экономических потерь и рисков, связанных с природоохранной деятельностью предприятий отрасли.

Ключевые слова: отходы, образование отходов, размещение отходов, обращение с отходами, производственный учет отходов, отчетность.

Timrienko I.Yu., Dimnych A.M., Pashkova M.S. FORMATION OF CURRENT PRODUCTION ACCOUNTING FOR WASTE ENTERPRISE PRODUCING METAL-PLASTIC CONSTRUCTIONS

This article focuses on the problems of implementation of an alternative approach to the current cost accounting effective waste-based processing is not consolidated, namely primary data generation and waste management in the enterprise. The proposed system of cost accounting allows waste to collect and analyze information about the origin and subsequent waste production that minimizes future economic losses and risks associated with environmental management industry.

Keywords: waste, waste, waste disposal, waste management, accounting waste reporting.

Постановка проблеми. Аналіз діяльності підприємств, що займаються виробництвом і установкою металопластикових конструкцій, характеризується високим рівнем конкуренції. Пошуки резервів зниження собівартості продукції і підвищення рентабельності вимагають інформації про реальний рівень витрат, про раціональність використання тих чи інших ресурсів у системі управління витратами на виробництво і монтаж металопластикових конструкцій.

Застосування сучасних технологій виробництва металопластикових конструкцій вима-

гає нового підходу до обліку виробничих витрат. Ці технології не завжди запобігають появі в процесі виробництва відходів, які в цих умовах можуть перероблятися за стадіями подальшого технологічного процесу, використовуватися в інших процесах, реалізовуватися в якості матеріалів, не піддаючись подальшій переробці тощо [1, с. 419].

Відповідно до ст. 17 ЗУ «Про відходи» суб'єкти господарської діяльності зобов'язані на основі матеріально-сировинних балансів виробництва виявляти і вести первинний поточний облік кількості, типу і складу відходів,

що утворюються, збираються, перевозяться, зберігаються, обробляються, утилізуються, знешкоджуються та видаляються, і подавати щодо них статистичну звітність у встановленому порядку [2].

Обліку підлягають всі види відходів виробництва і споживання, що утворюються на підприємствах і в організаціях і які надійшли від сторонніх організацій і індивідуальних підприємців, а також сировина, матеріали, що прийшли в непридатність в процесі зберігання, перевезення і т. д. (тобто не можуть бути використані за своїм прямим призначенням) [3, с. 90].

Система обліку поводження з відходами на підприємстві є частиною системи управління відходами виробництва і споживання і безпосередньо пов'язана з плануванням природоохоронної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання організації обліку відходів досліджені в роботах багатьох вітчизняних та зарубіжних економістів: О.Ю. Попової, Є.В. Зарчанської, О. Папінової, В.В. Пікінер, Н.В. Тумашик та ін., але при цьому висвітлюються проблеми обліку відходів виробництва, їх використання або ліквідацію, не акцентуючи увагу на створенні єдиної комплексної системи такого обліку.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Таким чином, на шляху до організації ефективної (з точки зору співвідношення витрат і функціональності) системи поточного виробничого обліку відходів є чимало серйозних проблем, пов'язаних зі специфічними особливостями відходів, наявністю у них життєвого циклу, організацією в рамках виробничої системи поточного обліку відходів своєчасного контролю за дотриманням вимог до тимчасового зберігання відходів, відсутністю у Державному класифікаторі деяких видів відходів, що ускладнює поточний облік такого роду відходів тощо.

Подолання вищезначених і багатьох інших проблем, пов'язаних з організацією виробничого обліку відходів, можливо на базі ефективно функціонуючої системи поточного виробничого обліку відходів.

Мета статті – дослідження організаційних і методичних аспектів функціонування системи поточного виробничого обліку відходів, що базується на обробці первинних даних щодо утворення і поводження з відходами на підприємстві.

Виклад основного матеріалу дослідження. Однак на шляху до організації ефективної (з точки зору співвідношення витрат і

функціональності) системи поточного виробничого обліку відходів є чимало серйозних проблем.

Так, одна з проблем, безумовно, пов'язана зі специфічною особливістю відходів, що відрізняє їх від викидів і скидів, – наявністю у відходів життєвого циклу, в рамках якого здійснюється рух відходів. Як показує практика виробництва металопластикових конструкцій, після свого утворення відходи протягом свого життєвого циклу можуть брати участь у таких переміщеннях (операціях):

- розміщуватися на тимчасове зберігання на проммайданчику підприємства, де були утворені;

- переміщатися з одного місця тимчасового зберігання на інше в межах одного і того ж проммайданчика;

- розміщуватися на тимчасове зберігання на іншому проммайданчику підприємства ;

- передаватися частково або повністю на використання, знешкодження або безстрокове зберігання або захоронення на свої або чужі об'єкти.

При цьому передача/прийом відходів можуть супроводжуватися передачею прав власності, що необхідно враховувати при розрахунку платежів за розміщення відходів [4, с. 32].

Наступною проблемою є організація в рамках виробничої системи поточного обліку відходів своєчасного контролю за дотриманням вимог до тимчасового зберігання відходів згідно ДСанПіН 2.2.7.029-99 «Гігієнічні вимоги щодо поводження з промисловими відходами та визначення їх класу небезпеки для здоров'я населення», затверджених постановою головного державного санітарного лікаря України від 1 липня 1999 р. № 29, порушення яких обкладається екологічними платежами, а саме [5]:

- облаштування об'єктів тимчасового зберігання відходів;

- термін тимчасового зберігання відходів;

- дотримання встановлених граничних обсягів накопичення відходів на проммайданчику.

Необхідно відзначити, що організація такого контролю значно ускладнюється саме рухом відходів від джерела утворення до місця кінцевого призначення через часом численні проміжні об'єкти.

Крім того, виходячи зі сформованої практики ліцензування та обмеження діяльності щодо поводження з відходами під час розрахунку платежів за розміщення відходів необхідно відстежувати і враховувати термін дії

(закінчення) ліцензії на поводження з небезпечними відходами та затверджених уповноваженими природоохоронними органами лімітів на розміщення відходів.

Наступна група проблем в організації системи поточного виробничого обліку відходів пов'язана власне з відходами, як об'єктом обліку. Тут можна виділити наступні основні проблеми [6, с. 420].

Перша з них пов'язана із недостатньою розробкою Державного класифікатора відходів, в якому до цих пір відсутні деякі види відходів, які реально утворюються і підлягають обліку і звітності на підприємствах. Тому підприємствам доводиться вести поточний облік таких відходів під власними виробничими найменуваннями, а потім представляти їх в звітності під нормативними найменуваннями найбільш близьких до них груп або підгруп відходів з ДКВ [7].

Наступна проблема полягає в тому, що деякі відходи, навіть представлені в ДКВ як самостійний вид, підприємствам доводиться враховувати за так званими підвидами відходів. Це обумовлено сформованою практикою і розцінками при прийнятті на повторне використання або знешкодження деяких відходів. Наприклад, лом чорних металів, лом алюмінію та інших кольорових металів приймається заготівельними організаціями за безліччю сортів, кожен з яких має власну приймально-здавальну ціну. При цьому сорти відходів чорних і кольорових металів не представлені в ДКВ як окремі види відходів. Дана обставина ускладнює поточний облік такого роду відходів, тим, що їм змушені займатися не тільки екологи, але і бухгалтерія підприємства, яка відстежує реалізацію відходів як вторинної сировини [7].

Наступна проблема пов'язана з невідповідністю одиниць вимірювання та обліку відходів на підприємстві одиницям виміру цих же відходів у системі державного обліку, в якій, як відомо, кількість відходів повинна представлятися тільки в тоннах [8].

Наступна проблема пов'язана з обліком тих відходів, які після утворення потрапляють в контейнери для твердих побутових відходів і потім вивозяться на полігон (наприклад: сміття від прибирання приміщень, списаний спецодяг і спецвзуття, безліч інших відходів, які утворюються в невеликих кількостях, що не збираються заготівельниками як вторсировина, але дозволені до розміщення на полігонах).

Проблема обліку таких відходів полягає в тому, що вони вивозяться на полігон як один

вид відходу – тверді побутові відходи від підприємств і організацій, і на всю цю суміш відходів полігоном видається один документ, в якому вказується загальний обсяг прийнятих від підприємства відходів без поділу на окремі види. Однак підприємство у період звітної компанії або звірки екологічних платежів повинно подати до природоохоронного органу відповідні первинні виправдувальні документи по кожному виду вивезеного на полігон відходу [9].

Подолання вище означених і багатьох інших проблем, пов'язаних з організацією ефективного виробничого обліку відходів, можливо на базі ефективно функціонуючої системи поточного виробничого обліку відходів, яка полягає у такому:

1. Першочерговим і найважливішим кроком до створення ефективною виробничою системою обліку відходів є розробка стандарту підприємства, який встановлює порядок ведення обліку відходів, включаючи:

- джерела утворення відходів з переліками відходів, що утворюються;
- методи і поточні одиниці вимірювання відходів, коефіцієнти перерахунку в тонни;
- форми первинних облікових документів;
- порядок руху інформації щодо поводження з відходами між уповноваженими посадовими особами;
- схеми руху відходів в межах і за межами підприємства;
- переліки і обов'язки посадових осіб, які беруть участь в обліку відходів, та ін.

Як показує практичний досвід, без розробки подібного документа неможливо забезпечити повноцінний облік і звітність, а також розрахувати платежі за розміщення відходів.

2. Закріплення за кожним об'єктом в залежності від його призначення і відповідно до проекту нормативів утворення відходів або за результатами їх інвентаризації відповідного переліку відходів, що підлягають поточному обліку, а також нормативів їх утворення і лімітів розміщення.

3. Розробка схем руху відходів від джерел їх утворення через об'єкти тимчасового зберігання та/або об'єкти і підрозділи підприємства до місць кінцевого призначення (власних або зовнішніх об'єктів використання, знешкодження або розміщення відходів) за допомогою так званих «Карт руху» відходів.

«Карта руху» певного виду відходу – це зафіксований в електронній базі даних факт утворення, передачі або приймання певного виду відходу з усіма супутніми реквізитами

(дата, номер документа, цілі передачі / приймання відходів) і учасниками цього процесу (джерелами утворення, внутрішніми і зовнішніми постачальниками, споживачами і транспортувальниками відходів).

Даний прийом дозволяє, по-перше, зберігати і відстежувати в комп'ютерній базі даних повний життєвий цикл відходів в ланцюжку передач від власного джерела утворення або зовнішнього постачальника до місця кінцевого призначення в межах підприємства або до зовнішнього споживача відходів за його межами. По-друге, кожна «картка» фіксує мінімально необхідний обсяг інформації, що вимагається як для контролю руху відходів, так і для формування встановленої звітності і розрахунків платежів за розміщення відходів.

4. Формування на основі послідовної за часом сукупності «карт руху» відходів так званого електронного журналу поточного виробничого обліку відходів. Цей прийом дозволяє фіксувати в електронному вигляді величезну кількість первинних документів щодо поводження з відходами, що утворюються в підрозділах підприємства в процесі поточного обліку відходів. Таким чином, електронний журнал стає єдиною інформаційною базою даних, що відображає стан поводження з відходами, як в кожному окремому підрозділі, так і по підприємству в цілому.

Така електронна база даних, по-перше, дозволяє програмними засобами легко формувати оперативні довідки і зведення про стан поводження з відходами будь-якого підрозділу, об'єкту, виду, зовнішньому постачальнику або споживачу відходів, що вкрай важливо з точки зору забезпечення ефективного екологічного управління на підприємстві. По-друге, такого роду електронний журнал забезпечує достовірність звітності щодо поводження з відходами та розрахунків платежів за їх розміщення, оскільки вони здійснюються на основі електронних копій реальних первинних документів, наявність яких, в свою чергу, обов'язково перевіряється уповноваженими природоохоронними органами при перевірці звітності і звірці платежів за розміщення відходів.

5. Можливість організації для цілей обліку відходів нових видів відходів, відсутніх в даний час Державному класифікаторі відходів, але які реально утворюються на багатьох підприємствах. Даний прийом дозволяє диферен-

ціювати розрахунок платежів з урахуванням виду поводження з даними відходом (наприклад, розраховувати платежі за розміщуваними на полігоні відходи, але не нараховувати платежі за знешкодження відходів).

6. Можливість організації для цілей роздільного обліку відходів так званих підвидів відходів, які утворюють той чи інший нормативний вид відходів з Державного класифікатора відходів. Наприклад, це відноситься до лому чорних металів несортваного, з якого при його здачі в заготівельні організації з метою забезпечення максимальної виручки доводиться виділяти різні сорти (підвиди) чорних металів, які також відрізняються своєю прийнятною/здавальною ціною.

Висновки з цього дослідження. Таким чином, запропонована система виробничого обліку відходів дозволяє розраховувати платежі, формувати звітність і різні поточні зведення і довідки як по всьому підприємству (холдингу) в цілому, так і з будь-якого його територіально-віддаленого підрозділу.

Необхідно відзначити ще один важливий момент, пов'язаний з майбутніми принциповими змінами у вітчизняній системі нормування в галузі охорони навколишнього середовища. Як впливає з численних публікацій, протягом найближчих декількох років в Україні буде впроваджуватися давно перевірена в промислово розвинених країнах Європи й Америки система технологічного нормування, заснована на питомих показниках утворення викидів, скидів і відходів. При цьому індивідуальні технологічні нормативи і виробничі програми їх поетапного досягнення будуть встановлюватися для вітчизняних підприємств на основі ретельного аналізу даних про реальні рівні утворення викидів, скидів і відходів за всіма технологічними процесами і / або виробництвами. І в цій справі вже ніяк не обійтися без створення ефективних виробничих систем саме первинного обліку всіх видів відходів по кожному джерелу їх виникнення. І чим раніше будуть створені такі системи, чим більше об'єктивних даних буде зібрано та проаналізовано керівництвом підприємства, тим об'єктивніше будуть встановлені нові технологічні природоохоронні нормативи, тим реальніше й ефективніше будуть виробничі програми їх досягнення і тим менше будуть майбутні економічні втрати і ризики, пов'язані з використанням нових технологічних нормативів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Пікінер В.В. Поняття «відходи»: правовий, економічний та обліковий підходи / Пікінер В.В. // Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. – 2012. – № 3(24). – С. 418-423.
2. Закон України «Про відходи» від 01.01.2011 р. № 187/98-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/>.
3. Попова О.Ю., Зарчанська Є.В. Сутність та види відходів в господарській діяльності підприємств / О.Ю. Попова, Є.В. Зарчанська // Научные труды ДонНТУ. Серия: экономическая. 2009 р. – Выпуск 35-1. – С. 87-93.
4. Папінова О. Супутники готової продукції (облік поворотних відходів і внутрішнього браку) / О. Папінова // Баланс. – 2011. – № 77(1115). – 31-36 с.
5. ДСанПіН 2.2.7.029-99 «Гігієнічні вимоги щодо поводження з промисловими відходами та визначення їх класу небезпеки для здоров'я населення» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/>.
6. Пікінер В.В. Поняття «відходи»: правовий, економічний та обліковий підходи / Пікінер В.В. // Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. – 2012. – № 3(24). – С. 418-423.
7. Державний класифікатор відходів ДК 005-96. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrstat.org/uk/work/klass200.n.htm> – Назва з екрана.
8. Тумашик Н.В. Бухгалтерський учет затрат на производство продукции и утилизацию отходов // Вестник ИНЖЭКОНА. Серия: Экономика. – 2009. – № 6(33). – С. 184.
9. Старий В. Щодо удосконалення регулювання, обліку та звітності у сфері поводження з відходами [Електронний ресурс] / В. Старий. – Режим доступу : <http://www.eco-initiatives.org.ua/page/vidhody>.

Бюджетне планування як складова системи інтегрованого обліку

Шевченко Л.Я.

кандидат економічних наук, доцент,
Донецький національний університет економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського

У статті розглянуто сутність інтегрованого обліку, досліджено теоретичні питання формування бюджетного планування як складової системи інтегрованого обліку. Звернено увагу на те, що серед основних функцій системи планування і бюджетування можна виділити наступні: планування та координація – основні функції системи планування; прийняття рішень і делегування повноважень; оцінка діяльності; оцінка та переоцінка тенденцій; взаємодія та мотивація персоналу; контроль і аналіз.

Ключові слова: бюджетування, інтеграція, інтегрований облік, контроль, управлінські рішення.

Шевченко Л.Я. БЮДЖЕТНОЕ ПЛАНИРОВАНИЕ КАК СОСТАВНАЯ СИСТЕМЫ ИНТЕГРИРОВАННОГО УЧЕТА

В статье рассмотрена сущность интегрированного учета, исследованы теоретические вопросы формирования бюджетного планирования как составной системы интегрированного учета. Обращено внимание на то, что среди основных функций системы планирования и бюджетирования можно выделить следующие: планирование и координация – основные функции системы планирования; принятие решений и делегирование полномочий; оценка деятельности; оценка и переоценка тенденций; взаимодействие и мотивация персонала; контроль и анализ.

Ключевые слова: бюджетирование, интеграция, интегрированный учет, контроль, управленческие решения.

Shevchenko L.Y. BUDGETARY PLANNING AS CONSTITUENT OF THE SYSTEM OF THE INTEGRATED ACCOUNT

Essence of the integrated account is considered in the article, the theoretical questions of forming of the budgetary planning are investigated as a component system of the integrated account. Paid attention to that among the basic functions of the system of planning and budgeting it is possible to distinguish the following: planning and coordination is basic functions of the planning system; making decision and delegation of plenary powers; estimation of activity; estimation and overvalue of tendencies; co-operation and motivation of personnel; control and analysis.

Keywords: budgeting, integration, integrated account, control, administrative decisions.

Постановка проблеми. Планування – процес опису варіантів дій, які можуть бути здійснені в майбутньому. Воно служить початком всякої цілеспрямованої економічної діяльності, тобто це перший і найбільш важливий етап процесу управління. На підставі складених планів здійснюватиметься надалі вся діяльність підприємства. На жаль, до цього часу на більшості підприємств планування і облік роз'єднані, ними займаються різні структури підприємства. Інтегрований облік дає можливість поєднати ці процеси з ціллю прийняття управлінських рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми розвитку методології інтегрованого обліку з різних позицій досліджували закордонні та вітчизняні вчені. Серед вітчизняних вчених цим проблемам приділяли увагу М. А. Вахрушина [1], Ф. Ф. Бутинець [8], серед зарубіжних О. І. Кольвах [3], та інші. Дослідження цих науковців заклали потужний мето-

дологічний фундамент розвитку вітчизняної системи обліку, але питання застосування концепції інтегрованого обліку суб'єктами господарювання висвітлені недостатньо.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є розробка методу формування концептуальних засад створення системи бюджетного планування як складової інтегрованого обліку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Підготовка загальної інформації для управління становить предмет інтегрованого обліку, який в західному трактуванні включає в себе чотири основні елементи: бюджетне планування, ціноутворення, аналіз прибутків і витрат, звіти з поточної діяльності.

Основним компонентом системи інтегрованого обліку є система формування бюджетів і планів виробництва. Для створення системи виробничих планів і програм служить система вимірювання фактичних результатів і виявлення відмінностей між виконанням вироб-

ничих програм і планованими показниками. Тобто без даних обліку не можна планувати майбутнього.

Плани можуть розглядатися як якісь стратегічні основи майбутнього підприємства; як графіки випуску продукції в рамках здійснення спеціальних програм підвищення продуктивності; як спосіб тимчасової розбивки діяльності. Більшість виробничих планів періодичні, тобто, розраховані і відображають діяльність підприємства в певному часовому проміжку (тиждень, місяць, квартал, півріччя, рік). Періодичні плани складаються на основі ряду передбачуваних фінансових розрахунків або бюджетів.

Як і в будь-якій управлінській системі, одним з важливих (якщо не найважливішим) елементів системи бюджетування і обліку є люди, а точніше – управлінські працівники, що формують плани, ведуть облік їх виконання, здійснюють контроль. Для того, щоб управлінці та фахівці могли ефективно взаємодіяти один з одним, їх робота повинна бути певним чином організована.

При використанні принципу «зверху – донизу» бюджет складається виходячи з цільових параметрів, намічених керівництвом підприємства. За досягнення встановлених показників у таких випадках відповідають керівники нижчестоячих ланок, які часто не мають чіткого уявлення, на підставі чого ці показники сформовані (саме в цьому полягає недолік такого планування). Але можливий і зворотний підхід, коли підрозділи самі формують свої плани і передають їх «нагору», і вже на цій основі керівництво визначає фінансові цілі всього підприємства. Тому в багатьох підприємствах застосовується комбінований підхід: спочатку визначають загальні цілі, що випливають з стратегії підприємства і ринкових прогнозів (за принципом «зверху – донизу»), а вже потім складають реальний бюджет (за принципом «знизу – догори»).

Питання організації бюджетування знаходяться в центрі уваги не тільки фінансистів-практиків бухгалтерів, а й розроблювачів автоматизованих систем планування і бюджетування. При цьому завдання останніх – зробити так, щоб комп'ютерна система не тільки забезпечувала розрахунки, а й допомагала керівникові бюджетного процесу сформувати адекватне організаційне середовище.

Крім того, інформаційна система повинна дозволяти описувати різні групи користувачів, визначивши для кожної з них ступінь деталізації даних і рівень доступу до інформації.

В якості таких груп можуть виступати планово-економічний відділ, фінансовий відділ, служби виробництва, постачання і продажів, віддалені підрозділи і т.д. Для кожного користувача слід чітко визначитися з ділянкою діяльності, включаючи список осіб, від яких він отримує вихідну інформацію, і тих, кому він передає результати своєї роботи. При цьому будь-який співробітник повинен мати можливість додавати коментарі до бюджетних рядків і документувати свої дії. Зрозуміло, що при цьому кожен фахівець отримує доступ до інформації в суворій відповідності з визначеними йому правами.

Ієрархія планування визначається фінансово-бухгалтерською структурою підприємства, тобто сукупністю і ієрархією центрів фінансової відповідальності (ЦФВ). Для опису такої структури в системі використовується спеціальний аналітичний напрям – «Об'єкти».

Об'єкт створюється для кожного центру фінансової відповідальності підприємства або групи ЦФВ, що беруть участь у процесі планування. Оскільки аналітичні напрямки (в тому числі і напрям «Об'єкти») допускають ієрархічне представлення, у системі можна описати відносини підлеглих з урахуванням фінансово-бухгалтерської структури підприємства. При цьому можна зазначити будь-яку доречну інформацію, наприклад, географічні регіони, відділи або філії.

Нарешті, останнє, про що не можна не згадати при обговоренні організаційних аспектів, – це система безпеки. Дане питання було актуальним завжди, особливо коли мова заходить про інформацію особливої важливості, що використовується для прийняття доленосних для підприємства рішень.

У серйозних системах бюджетування є розвинені засоби захисту інформації, що дозволяють встановити права доступу (і, відповідно, відповідальність за окремі ділянки планування і обліку) кожному користувачеві. При цьому захист можна встановити для самих різних елементів системи: рахунків, об'єктів, сценаріїв, версій, форм введення даних, аналітичних напрямків, бізнес-правил. Все це дозволяє створити систему безпеки, що відповідає складному завданню організації бюджетного процесу у великому підприємстві.

Ще один психологічний момент – мобілізуюча функція бюджету і його роль у мотивації персоналу. В ідеалі бюджет (як і будь-який план) повинен бути досить напруженим, а особисті вигоди співробітників повинні бути ув'язані з досягнутими результатами. Оби-

дві крайності малоефективні: якщо бюджет занадто легкий для виконання, то співробітникам не потрібно використовувати всі свої потенційні можливості (хоча сам план, звичайно ж, буде виконаний і навіть перевиконаний), а якщо бюджетні показники будуть суттєво завищені, то такий бюджет буде просто ігноруватися як бажана, але явно недосяжна мета.

Аналогічні міркування справедливі при вирішенні питання про те, якою мірою показники виконання бюджету повинні застосовуватися для персональної оцінки діяльності кожного менеджера. Якщо бюджет використовується для оцінки діяльності та мотивації персоналу, виникає ризик виникнення конфліктних ситуацій, адже в цьому випадку менеджеру пропонується самому взяти участь у складанні «правил гри» і в установці критеріїв, за якими згодом будуть судити про його роботу. У цьому випадку у менеджера виникає спокуса свідомо занижити бюджетні показники і зробити все можливе, щоб обґрунтувати справедливість настільки занижених оцінок.

Втім, жоден план не може претендувати на стовідсоткову об'єктивність. Більше того, упередженість в оцінці бюджетних показників іноді відіграє і позитивну роль. Наприклад, керівник служби маркетингу може спланувати свої витрати виходячи з оптимістичної (тобто завищеної) оцінки продажів. Такі оцінки напевно будуть конфліктувати з показниками, представленими менеджерами з продаж, але саме ці диспропорції дадуть привід для роздумів керівнику вищої ланки, який курирує розвиток бізнесу.

Таким чином, бюджетне планування, як і будь-який інструмент управління, має свої обмеження і недоліки, що анітрохи не применшує його ролі в системі корпоративного управління. Стратегічний бізнес-план, представляє собою найбільш загальний план розвитку бізнесу.

На жаль, такої бажаної гармонії вдається досягти не завжди: далеко не всі підприємства застосовують плани високого рівня у своїй управлінській практиці. Найчастіше такі плани формуються, але реально не застосовуються або використовуються формально. Тому основне навантаження переноситься на детальні операційні плани, які в результаті виявляються перевантаженими, неузгодженими і, в кінцевому рахунку, малоефективними. Причина цього, як правило, полягає у відсутності методології узгодження планів різних рівнів, а також інструментів, що дозволя-

ють забезпечити практичну реалізацію управлінських методик.

Інший поширений недолік – недостатня взаємоув'язка планів, в результаті чого зусилля різних служб (маркетинг, продажі, виробництво, постачання) виявляються недостатньо скоординованими.

Під корпоративним бюджетом звичайно розуміють комплексний план діяльності підприємства, що виражається у фінансових показниках (статтях) і охоплює певний інтервал часу. Відповідно, під бюджетуванням розуміється вся сукупність управлінських процесів, що забезпечують життєвий цикл бюджету. У це поняття входить розробка бюджету (включаючи погодження та затвердження), контроль його виконання (оцінка відповідності плану і факту), а також аналіз причин відхилень фактичних даних від планових. Таким чином, бюджетування включає в себе два основних елементи: планування і контроль.

Справа в тому, що бюджетування іноді розуміють у вузькому сенсі цього слова, маючи на увазі певну методичку або відповідну комп'ютерну програму. І не дивно, що при постановці та впровадженні системи бюджетування належну увагу не завжди приділяють самому головному елементу будь-якої системи управління – людині, що приймає рішення. Крім того, важливу роль відіграють і організаційні принципи (бізнес-процеси), в рамках яких взаємодіють люди та інформаційні системи. Звідси, система бюджетування (як і будь-яка інша система управління) – це комплексне поняття, яке включає в себе відразу кілька елементів: методологію, персонал, процеси управління, а також відповідну інформаційну систему.

Висновки та пропозиції. Отже, методологія бюджетування виходить з того, щоб на основі довгострокових цілей визначити напрямки, в якому підприємству слід рухатися, а також конкретні кроки в цьому напрямку. При цьому зазвичай виникають наступні питання: чого ми хочемо досягти (цілі розвитку); як це зробити (стратегія розвитку); які ресурси для цього будуть потрібні; наскільки успішно відбувається наш розвиток в порівнянні з планом.

Будучи комплексними управлінськими процесами, планування та бюджетування роблять комплексний вплив на систему корпоративного управління. Серед основних функцій системи планування і бюджетування можна виділити наступні: планування та координація – основні функції системи планування; прийняття рішень і делегування повноважень;

оцінка діяльності; оцінка та переоцінка тенденцій; взаємодія та мотивація персоналу; контроль і аналіз.

Показники виконання планів можуть служити однією з характеристик поточної позиції підприємства і якості бізнесу. Досягнення

запланованих показників і відсутність негативних відхилень факту від плану свідчать про стабільність і стійкість. І, навпаки, суттєві відхилення факту від плану говорять або про недосконалість системи планування, або про недостатню передбачуваність самого бізнесу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вахрушина М.А. Управленческий анализ. – М. : Омега-Л. – 2004. – 126 с.
2. Друри К. Управленческий учет для бизнес-решений. – М.: ЮНИТИ-ДАНА. – 2003. – 540 с.
3. Кольвах О.И. Компьютерная бухгалтерия для всех. Ростов н/Д: Издательство «Феникс». – 1996. – 124 с.
4. Кондраков Н.П. Иванова М.А. Бухгалтерский управленческий учет: Учеб. пособие. – М.: ИНФРА-М. – 2007. – 306 с.
5. Кузнецова Л. Развитие бухгалтерского учета на основе бенчмаркинга: теория, методология, практика : дис. ... д.э.н.: 08.00.12 / Кузнецова Лилия Николаевна. – Ростов-на-Дону, 2005. – 480 с.
6. Райан Б., Андерсон Х., Колдуэлл Д. Стратегический учет для руководителя. – М.: Аудит: ЮНИТИ. – 1998. – 30 с.
7. Стиглиц Дж.Е. Информация и смена парадигмы в экономической науке. – М. : Мысль. – 2005. – 538 с.
8. Сучасний бухгалтерський облік і контроль: проблеми розвитку: монографія / під ред. проф. Бутинця. – Житомир. ПП «Рута» – 2014. – 42 с.
9. Фёдорова Г.В. Информационные технологии бухгалтерского учета, анализа и аудита: учеб. пособие / Г.В. Фёдорова. – 3-е изд., стер. – М.: Омега-Л, 2008. – 153 с.
10. Хорин А.Н. О практическом значении классификаций в бухгалтерском учете // Бухгалтерский учет. – №4. – 2002. – С. 56–69.
11. Шим Дж.К., Сигел Дж.Г. Методы управления себестоимостью и анализа затрат / Пер. с англ. – М.: Информационно-издательский дом «Филинь», 1996. – 344 с.

Контроль реальної заробітної плати: податкові зміни 2016

Шевчук Л.П.

кандидат економічних наук, доцент,
Вінницький фінансово-економічний університет

Рубанська В.В., Яловенко В.О.

студенти
Вінницького фінансово-економічного університету

Розглянуто стан, проблеми і перспективи розвитку контролю реальної заробітної плати в умовах податкових змін. Запропоновано контроль реальної заробітної плати з використанням економічних важелів впливу, зокрема, регресивно-прогресивного методу розрахунку єдиного соціального внеску та поділу заробітної плати на дві частини та, як наслідок, детінізація та легалізація оплати праці.

Ключові слова: контроль, легалізація, детінізація, оплата праці, регресивно-прогресивний метод.

Шевчук Л.П., Рубанська В.В., Яловенко В.О. КОНТРОЛЬ РЕАЛЬНОЙ ЗАРАБОТНОЙ ПЛАТЫ: НАЛОГОВЫЕ ИЗМЕНЕНИЯ 2016

Рассмотрено состояние, проблемы и перспективы развития контроля реальной заработной платы в условиях налоговых изменений. Предложен контроль реальной заработной платы с использованием экономических рычагов влияния, в частности, регрессивно-прогрессивного метода расчета единственного социального взноса и разделения заработной платы на две части и как следствие детенизация и легализация оплаты труда.

Ключевые слова: контроль, легализация, детенизация, оплата труда, регрессивно-прогрессивный метод.

Shevchuk L.P., Rubanska V.V., Yalovenko V.O. CONTROL REAL WAGES, TAX CHANGES IN 2016

The state, problems and prospects of development of control of real zarobitnoy, is Considered in the conditions of tax changes. Control of the real wage is offered with the use of economic instruments of influence of, zokrema regressive progressive to the method of calculation of the unique social payment and division of ettlings on two parts and as a result detinizaciya of payment of labour.

Keywords: control, legalization, detinizaciya, payment of labour, regressive progressive method.

Постановка проблеми. В умовах реформування економіки України особливої актуальності набувають питання виплати реальної оплати праці в умовах змін щодо її оподаткування. Одним із напрямів вирішення цього питання є контроль виплати реальної заробітної плати. Адже податкові зміни щодо навантаження на бізнес-одиниці повинні сприяти легалізації заробітної плати за рахунок зменшення податкового тиску. Відповідно виникає потреба розгляду даного питання через призму контролю оплати праці, яка сприятиме її легалізації і буде обумовлена не тільки соціальними стандартами, але й потребами бізнесу та надходженнями бюджетів і соціальних фондів. Це вимагає удосконалення методики та організації контролю реальної оплати праці в умовах податкових змін.

Аналіз досліджень і публікацій. Питання фінансового контролю займає важливе місце у наукових дослідженнях учених-економістів зарубіжної та вітчизняної науки. Так, тео-

ретичні та практичні аспекти організації та методології фінансового контролю досліджувалися у працях таких науковців, як М.І. Баканова, М. Беккера, В. Бжезін, В.В. Бурцева, О.Д. Василик, Н.Г. Виговська, І.В. Грицюк, В.О. Шевчук та ін. Враховуючи результати проведених раніше досліджень щодо контролю, варто зауважити, що невіршеною залишається низка питань, пов'язаних із необхідністю дослідження ролі контролю щодо виплати реальної заробітної плати і формування його механізму з використанням економічних важелів впливу та, як наслідок, легалізація та детінізація оплати праці.

Формулювання цілей. Метою дослідження є обґрунтування теоретичних засад і розробка практичних рекомендацій розвитку фінансового контролю реальної заробітної плати щодо впливу на процеси легалізації та детінізації оплати праці і як наслідок збільшення ресурсів бюджетів та соціального фонду.

Виклад основного матеріалу. Передумовою сталого соціально-економічного розвитку кожного регіону є наявність фінансових ресурсів, які прямо пов'язані з легалізацією заробітної плати та оптимізацією оподаткування. Зважаючи на це особливої актуальності набуває дослідження теоретико-практичних аспектів контролю оплати праці з огляду на податкове реформування та європейську інтеграцію України. Обґрунтування доцільності застосування в економічній практиці фінансових інструментів контролю оподаткування заробітної плати, які сприятимуть виконанню управлінської функції щодо реальної оплати праці і, як наслідок, збільшення фінансових ресурсів місцевих бюджетів, підвищення ефективності аналітичної роботи і якість виконання зовнішніх та внутрішніх контрольно-аналітичних процедур перевіряючими.

Проте аналіз наукових джерел свідчить про недостатню увагу щодо організації та вдосконалення всіх аспектів контролю в умовах реформування оподаткування заробітної плати. Залишаються нерозв'язаними питання контролю з позиції наукового та прикладного характеру, що потребує вдосконалення методики контролю із застосуванням фінансових інструментів контролю процесів, пов'язаних з оплатою праці в нових умовах.

Прийняття ефективних управлінських рішень можливо лише за раціональної організації контролю, який повинен виконати одну із функцій – управління. Використання даних системи контролю забезпечить вищу результативність та визначать раціональність контрольної діяльності в напрямку виплати реальної оплати праці. Результати контролю заробітної плати дозволять бізнесу правильно планувати фінансові ресурси для свого розвитку з одного боку та сприятимуть розвитку економіки в цілому за рахунок збільшення надходжень до бюджетів та соціальних фондів з іншого.

Дослідження питань, пов'язаних із теоретичними аспектами функціонування системи контролю реальної оплати праці, спрямовано на вивчення впливу законодавчих змін 2016 року щодо оподаткування оплати праці. На основі прийняття законодавчих змін 2016 року оподаткування оплати праці зменшилося майже вдвічі і склало нарахування єдиного соціального внеску 22%. Дані податкові зміни повинні сприяти збільшенню розміру офіційного рівня заробітної плати, адже це сприяє зменшенню використання обі-

гових коштів бізнес-одиниць за рахунок зниження податкового навантаження у частині сплати єдиного соціального внеску.

Варто зазначити, що відбулися зміни до порядку нарахування єдиного соціального внеску (далі – ЄСВ) на заробітну плату, згідно з якими вже починаючи з 1 січня 2016 року відповідно до ст. 4, 7 і 8 Закону про ЄСВ утримання із заробітної плати даного внеску (3,6; 2,6; 6,1%) взагалі не здійснюється [4], та значно зменшилися ставки нарахування ЄСВ, яка з 2016 року складає 22% і є єдиною для всіх галузей. Дана ставка застосовується до суми заробітної плати, лікарняних та декретних виплат, винятком є оплата працівників-інвалідів. Також збережені пільгові ставки ЄСВ у розмірі 8,41% бази оподаткування для підприємств та всеукраїнських громадських організацій інвалідів. Фізичним особам, які працюють за сумісництвом, ЄСВ необхідно нараховувати із реального розміру заробітної плати, навіть якщо сума нижча за мінімально встановлений розмір.

Відповідно, зменшення оподаткування оплати праці повинно кардинально вплинути на зростання офіційної реальної оплати праці, однак варто зазначити, що розмір заробітної плати майже не змінився, що потребує належного контролю, адже це негативно позначиться на надходженнях до місцевого бюджету та соціальних фондів.

В Україні необхідно провести ефективну державну політику, яка сприятиме реальній оплаті праці, адже більшість бізнес-одиниць проводить політику «заморожування» заробітної плати, щоб зменшувати витрати сплачуючи нелегально.

На нашу думку, для вирішення даного проблемного питання – легалізації оплати праці – необхідно використати фінансовий контроль щодо сплати реальної офіційної заробітної плати використовуючи економічні важелі впливу на даний процес.

Аналізуючи реформування податкової системи в частині оподаткування оплати праці більшість науковців і практиків відзначають позитивним те, що зменшення ставки єдиного соціального внеску позитивно впливатиме на реальну оплату праці [6].

Постає необхідність дослідження даної проблеми через призму контролю та впровадження нових фінансових інструментів у частині оподаткування оплати праці, що сприятиме оптимізації податкової системи та призведе до виплати реальної легальної заробітної плати шляхом моделювання ефективної

системи контролю з використанням економічних важелів впливу.

В умовах зменшення оподаткування заробітної плати в частині єдиного соціального внеску у 2016 році дослідження проблеми тіньової економіки потребує запровадження нових фінансових інструментів контролю, що унеможливить використання тіньових схем виплати заробітної плати.

На нашу думку, для вирішення даної проблематики нагальною є потреба розробки методики контролю щодо обґрунтованого підходу до легалізації заробітної плати. Запропонований нами механізм контролю оподаткування оплати праці оснований на застосовані різних відсоткових ставок єдиного соціального внеску до бази оподаткування, якою є фонд оплати праці та використавши для розрахунку єдиного соціального внеску регресивно-прогресивний метод, що сприятиме виплаті реальної заробітної плати.

Суть розрахунку єдиного соціального внеску регресивно-прогресивним методом полягає в тому, що для мінімальної та максимальної заробітної плати ставка ЄСВ матиме тенденцію до зростання, тоді як до середньої заробітної плати буде застосована ставка в межах 22%, що є надзвичайно актуально для легалізації заробітної плати. Дана пропозиція спонукатиме бізнес до сплати середньої заробітної плати, адже розмір єдиного соціального внеску буде найнижчий, тоді як для максимального, мінімального та гарантованого розміру ставка буде мати тенденцію до зростання, що буде не вигідним для бізнес-одиниць.

Використання інструментів фінансового контролю в даній ситуації сприятиме детінізації оплати праці. Відповідно, найнижча ставка нарахування ЄСВ буде застосована до заробітної плати в межах 5000 грн – 22%, що повинно позитивно впливати на виплату реальної оплати праці та надходжень бюджету і соціального фонду.

Розглядаючи проблему тіньової зайнятості населення в аспекті ухилення від сплати податків, доцільно виділити такі проблемні питання:

- робота без укладання з працюючими договорів;
- приховування від обліку та оподаткування розмірів реальної заробітної плати найманих працівників;
- не сплати ЄСВ до пенсійного фонду та ПДФО – до бюджету.

Вирішити поставлені проблемні питання можна за допомогою інструментів контролю,

який слід проводити з використанням таких елементів – рахунки та подвійний запис. Можна запропонувати використати такі субрахунки:

- 661.1 «Розрахунки по оплаті праці в розмірі мінімальної заробітної плати та граничного розміру оплати праці»;
- 661.2 «Розрахунки по оплаті праці в розмірі перевищення»;
- 651.1 «За рахунками із загальнообов'язкового державного соціального страхування в частині граничного розміру оплати праці»;
- 651.2 «За рахунками із загальнообов'язкового державного соціального страхування в частині понад граничний розміру оплати праці».

У бухгалтерському обліку нарахування суми єдиного соціального внеску відображається таким чином:

- Дт 92 Кт 651.1 в межах мінімальної та граничного розміру оплати праці;
- Дт 92 Кт 651.2 в межах середньої оплати праці.

Варто також враховувати, що за умови сплати мінімальної заробітної плати та граничного розміру доходу на визначення суми податку з доходів фізичних осіб впливатиме податкова соціальна пільга. Згідно із підпунктом 169.4.1 Податкового кодексу України податкова соціальна пільга у 2016 р. становить 689,00 грн. Граничний розмір доходу, що дає право на застосування податкової соціальної пільги з 1 січня 2016 року становить 1930 грн, при цьому одному з батьків на дітей визначається пільга кратне їх кількості.

Нормами Державного бюджету на 2016 рік змінено також ставку оподаткування, що відповідала за нарахування податку з доходів фізичних осіб і встановлено єдиний розмір – 18% незалежно від суми виплати та враховуючи при розрахунках податкову соціальну пільгу [1].

У бухгалтерському обліку утримання податку на доходи фізичних осіб відображається таким чином:

- Дт 661.1 Кт 64 в межах мінімальної та граничного розміру оплати праці;
- Дт 661.2 Кт 64 в межах середньої оплати праці.

Отже, контроль реальної заробітної плати необхідно проводити за допомогою рахунків, подвійного запису щодо перевірки розрахунків утримання податку на доходи фізичних осіб та розрахунку єдиного соціального внеску регресивно-прогресивним методом за

умови поділу оплати праці на дві частини: в розмірі гранично гарантованого фонду оплати праці, до яких застосовується податкова соціальна пільга та середнього розміру оплати праці.

Висновки з цього дослідження. У процесі дослідження запропоновано контроль реальної оплати праці здійснювати на основі запропонованої методики розрахунку єдиного соціального внеску з розподілом заробітної плати на дві складових, які в обліку будуть відображатися на окремих субрахунках та застосуванням регресивно-прогресивного методу

для розрахунку ставки єдиного соціального внеску. Ця пропозиція в умовах реформування податкової системи дасть можливість легалізувати та детінізувати оплату праці за допомогою використання фінансових інструментів контролю.

Доцільно подальше вивчення переваг даної методики контролю, яка дасть можливість збільшити офіційну заробітну плату, надходження до бюджетів і соціальних фондів і в майбутньому необхідно визначити економічний ефект від даної пропозиції в умовах реформування податкової системи.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Закон України «Про Державний бюджет України на 2016 рік» від 25.12.2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=928-VIII>.
2. Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2016 році» від 24.12.2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=№ 909-VIII>.
3. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» від 24.12.2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main. 911-VIII>.
4. Закон України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 08.07.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=№ 2464-VI>.
5. Шевчук А.А. Моделювання контролю фінансових ресурсів згідно з запропонованою методикою та визначення її ефективності / А.А. Шевчук, Л.П. Шевчук // Вісник Хмельниць. нац. ун-ту. Економічні науки, 2014. – № 6. т. 1 – С. 157-162.
6. Шевчук А.А. Контроль зменшення ЄСВ – інструмент збільшення фінансових ресурсів місцевих бюджетів / А.А. Шевчук, Л.П. Шевчук // Економічні науки. Серія «Облік і фінанси» : зб. наук. пр. – Луцьк. – 2015. – Вип. № 12(45). – Ч. 1. – С. 387-393.

Вітчизняний та зарубіжний досвід впровадження податку на нерухомість: обліковий аспект

Шепель І.В.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри обліку і аудиту та фінансів
Херсонського державного аграрного університету

Вивчено міжнародний досвід системи оподаткування нерухомого майна в розвинених країнах. Розглянуті етапи впровадження податку на нерухомість майна в Україні. Висвітлені об'єкт оподаткування нерухомості та платники податків як в Україні так і розвинених зарубіжних країнах.

Ключові слова: податок на нерухомість, об'єкт оподаткування, житлова нерухомість, нежитлова нерухомість, податкова реформа, нерухоме майно.

Шепель И.В. ОТЕЧЕСТВЕННЫЙ И ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ВНЕДРЕНИЯ НАЛОГА НА НЕДВИЖИМОСТЬ: УЧЕТНЫЙ АСПЕКТ

Изучены международный опыт системы налогообложения недвижимого имущества в развитых странах. Рассмотрены этапы внедрения налога на недвижимость имущества в Украине. Освещены объект налогообложения недвижимости и налогоплательщики, как в Украине так и развитых зарубежных стран.

Ключевые слова: налог на недвижимость, объект налогообложения, жилая недвижимость, нежилая недвижимость, налоговая реформа, недвижимое имущество.

Shepel I.V. NATIONAL AND INTERNATIONAL EXPERIENCE IMPLEMENTATION OF PROPERTY TAX: AN ANALYSIS

Studied the international experience of taxation of real estate in developed countries. The stages of the introduction of property tax assets in Ukraine. Highlights object property taxation and taxpayers in Ukraine and developed foreign countries.

Keywords: property tax, taxable, residential real estate, non-residential property tax reform, real property.

Постановка проблеми. На сучасному етапі трансформаційних процесів, Україна залишилась одна із небагатьох країн світу, де механізм оподаткування нерухомого майна перебуває лише на початковому етапі його впровадження. Проте, слід зазначити дієву роль системи оподаткування нерухомого майна в зарубіжних країнах як одну із ключових ланок у наповненні місцевих бюджетів та активізації розвитку в країні. Отже, питання оцінки перспектив впровадження податку на нерухоме майно в Україні, визначення методологічного підходу даного дослідження у порівнянні з міжнародним досвідом розвинених країн світу у сфері оподаткування нерухомості потребує детальних вивчень у даному напрямі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, що пов'язані з вивченням системи оподаткування нерухомого майна є предметом постійних дискусій та наукового пошуку і зарубіжних, і вітчизняних дослідників, серед яких: О. Г. Зима, Л. М. Демиденко, В. І. Дмитрів, І. С. Єршова, А.І. Луцик, І. О. Лютого, О. Майстеренко, Ю. Мелько,

М. В. Романюк, О.К. Терентьева та інші. Розвиток глобалізаційних процесів в економіці України потребує перегляду наявних засад функціонування відповідного механізму оподаткування нерухомості в Україні, як одного з альтернативних методів наповнення доходної бази місцевих бюджетів та порівняння на цьому етапі зарубіжного досвіду оподаткування нерухомості.

Формулювання цілей статті. Мета дослідження полягає у вивченні міжнародного досвіду системи оподаткування нерухомого майна та порівняння його з процесами впровадження в Україні, а також визначення особливостей їх відображення в бухгалтерському обліку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Нині податок на нерухоме майно існує приблизно в 130 країнах, але значимість його різна. У більшості країн надходження від цього податку становлять від 1 до 3,0% загальних податкових надходжень на всіх рівнях структури влади, але є і виключення. Так, частка цього податку у власних надходженнях місцевих бюджетів становить від 10,0% –

у Данії, Фінляндії, Греції, Люксембурзі; до 50,0% – у Бельгії, Латвії, Литві, Польщі, Словенії, Іспанії і майже 100% – у Великій Британії, Естонії, Ірландії [5, с. 119].

В Україні, податок на нерухоме майно сплачують фізичні та юридичні особи, в тому числі нерезиденти, які є власниками об'єктів житлової та/або нежитлової нерухомості, визначені п. 265.1 Податкового кодексу України (ПКУ). Крім цього, Верховна Рада 24 грудня 2015 р. прийняла Закон України від 24 грудня 2015 р. № 909-VIII «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансова-

ності бюджетних надходжень у 2016 р.», яким внесено зміни в частині податку на нерухоме майно.

За існуючою у світі традицією ставки оподаткування на нерухомість визначаються у вигляді фіксованих або змінних, з огляду на заплановані бюджетні витрати і величину наявної бази оподаткування. Також більшість науковців переконана, що структура ставки податку на нерухомість залежить:

- по-перше, від наявного фіскального дефіциту [11];
- по-друге, від політичної та економічної культури [9];

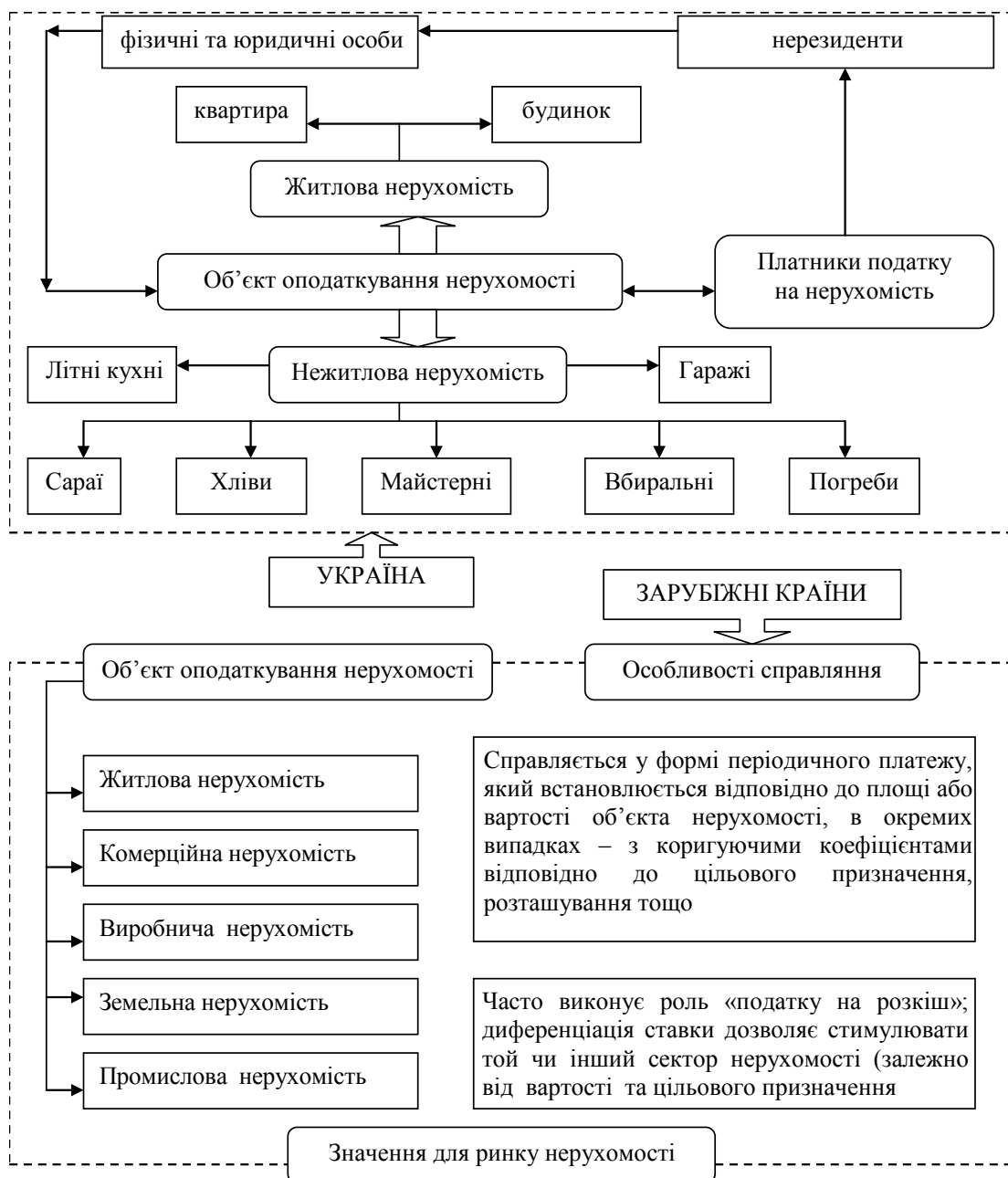

Рис. 1. Об'єкт оподаткування нерухомості в Україні та платники податків

– по третє, від особливостей національного законодавства та господарської практики [4, с. 132].

У зарубіжних країнах об'єктом оподаткування можуть бути земля, будівля, споруда; податок сплачується власником нерухомості; при визначенні податкової бази об'єктів нерухомості, в залежності від країни, можуть використовуватися ринкова вартість, кадастрова вартість, а також коригуючі коефіцієнти; для більшої об'єктивності та достовірності при визначенні вартості нерухомого майна використовується оцінка не індивідуального характеру, а масова, на основі застосування стандартних процедур розрахунку вартості об'єктів у залежності від мети оподаткування з використанням законодавчо встановленої методології на визначений термін.

Об'єктами оподаткування нерухомості в Україні є як житлова так і нежитлова нерухомість, тоді як об'єктом оподаткування у розвинутих країнах виступають усі види нерухомості, серед яких житлова, комерційна, виробнича, земельна, промислова тощо (рис. 1).

У зв'язку з змінами Податкового Кодексу України, прийнятими із 2016 р. вноситься низка змін та доповнень, на які необхідно звернути увагу [10]:

1. Оподатковується як житлова нерухомість (квартира, будинок) так і нежитлова нерухомість, в тому числі й господарські будівлі (сараї, хліви, гаражі, літні кухні, майстерні, вбиральні, погребі, тощо). Наприклад, якщо у фізичної особи у власності є будинок та гараж із сараєм, податок сплачується з усіх об'єктів: з будинку – за ставкою, встановленою місцевою радою для житлової нерухомості; з гаражу та сараю – за ставкою для нежитлової нерухомості.

2. Міська рада відповідно до рішення №2024-47/2015 від 22.01.2015 р. встановлено податок:

а) для об'єктів житлової та/або нежитлової нерухомості, що перебувають у власності фізичних та юридичних осіб, у розмірі 0,5% розміру мінімальної заробітної плати, встановленої законом на 1 січня звітного (податкового) року, за 1 квадратний метр бази оподаткування;

б) для господарських (присадибних) будівель, допоміжних (нежитлових) приміщень, до яких належать: сараї, хліви/стайні, стодоли, гаражі, літні кухні, вбиральні, погребі, навіси, що відносяться до житлових будинків садибного типу, розташованих на окремій (одній) земельній ділянці, що перебувають у влас-

ності фізичних осіб, у розмірі 0,1% розміру мінімальної заробітної плати, встановленої законом на перше січня звітного (податкового) року, за 1 квадратний метр бази оподаткування.

В Україні не є об'єктами оподаткування об'єкти нежитлової нерухомості, які використовуються суб'єктами господарювання малого та середнього бізнесу, що провадять свою діяльність в малих архітектурних формах та на ринках; будівлі промисловості, зокрема виробничі корпуси, цехи, складські приміщення промислових підприємств; будівлі, споруди сільськогосподарських товаровиробників, призначені для використання безпосередньо у сільськогосподарській діяльності; будівлі дошкільних та загальноосвітніх навчальних закладів незалежно від форми власності та джерел фінансування, що використовуються для надання освітніх послуг (п. 266.2.2. ПКУ) та інші об'єкти нерухомості [8]. Перелік об'єктів нерухомості, що підлягають оподаткуванню наведено в табл. 1.

Базою оподаткування податком на нерухомість в Україні є загальна площа об'єкта житлової та нежитлової нерухомості, в тому числі його часток. Ставки встановлюються за рішенням сільської, селищної, міської ради або ради об'єднаних територіальних громад. Згідно внесених змін ставка оподаткування встановлюється у розмірі, що не перевищує 3,0% розміру мінімальної заробітної плати, встановленої законом на 1 січня 2016 р. – 41,34 грн. за 1 кв. метр бази оподаткування (у 2015 р. – не більше 2,0%). Крім того, з 2017 р. юридичні та фізичні особи – власники житлової нерухомості, загальна площа якої перевищує 300 квадратних метрів (для квартири) та/або 500 квадратних метрів (для будинку), сплачуватимуть додатково 25000 грн. на рік за кожен із вказаних об'єктів житлової нерухомості (його частку). База оподаткування за кожен об'єкт нерухомості обчислюється окремо [10].

Податок на нерухомість фізичних осіб обчислюється Державною фіскальною службою України на підставі Державного реєстру речових прав на нерухоме майно. Тоді як податок на нерухомість юридичних осіб обчислюється юридичними особами самостійно виходячи з житлової площі об'єкта оподаткування на підставі документів на право власності об'єкта. Визначено порядок нарахування та строки сплати податку на нерухомість:

– фізичні особи у 2016 р. сплачуватимуть податок за 2015 р. (за ставками та з

пільгами, які діяли у 2015 р.) на підставі податкових повідомлень-рішень, які надсилатимуться контролюючими органами до 1 липня 2016 р. За новими ставками, які почали діяти з 2016 р., податок сплачуватимуться фізичними особами, починаючи з 2017 р.;

– юридичні особи у 2016 р. сплачують податок за новими ставками, які діють з 2016 р. Розрахунок податку проводиться в декларації, яку необхідно подати до контролюючих органів до 20 лютого 2016 р.

Термін сплати податку: фізичним особам – раз на рік (до 28 серпня 2016 р.); юридичним особам – щокварталу (до 30 квітня 2016 р., 30 липня 2016 р., 30 жовтня 2016 р., 30 січня 2017 р.). Отже, юридичні та фізичні особи повинні неухильно дотримуватись вимог Податкового кодексу України з урахуванням змін у 2016 р., щодо нарахування і сплати до бюджету податку на нерухомість, щоб уникнути небажаних штрафних санкцій і не погіршити своє фінансове становище.

Таблиця 1

Перелік об'єктів нерухомості, що підлягають оподаткуванню в Україні

Об'єкти нерухомості, що підлягають оподаткуванню	
Житлової нерухомості	Нежитлової нерухомості
Житловий будинок – будівля капітального типу, споруджена з дотриманням вимог, встановлених законом, іншими нормативно-правовими актами, і призначена для постійного у ній проживання. Житлові будинки поділяються на житлові будинки садибного типу та квартирної типу різної поверховості. Житловий будинок садибного типу – це житловий будинок, розташований на окремій земельній ділянці, який складається із житлових та допоміжних (нежитлових) приміщень	Будівлі готельні – готелі, мотелі, кемпінги, пансіонати, ресторани та бари, туристичні бази, гірські притулки, табори для відпочинку, будинки відпочинку.
Прибудова до житлового будинку – частина будинку, яка розташована поза контуром його капітальних зовнішніх стін і яка має з основою частиною будинку одну (або більше) спільну капітальну стіну.	Будівлі офісні – будівлі фінансового обслуговування, адміністративно-побутові будівлі, будівлі для конторських та адміністративних цілей.
Квартира – ізольоване помешкання в житловому будинку, призначене та придатне для постійного у ньому проживання.	Будівлі торговельні – торгові центри, універмаги, магазини, криті ринки, павільйони та зали для ярмарків, станції технічного обслуговування автомобілів, їдальні, кафе, закусочні, бази та склади підприємств торгівлі й громадського харчування, будівлі підприємств побутового обслуговування.
Котедж – одно-, півтораповерховий будинок невеликої житлової площі для постійного чи тимчасового проживання з присадибною ділянкою.	Гаражі – гаражі (наземні й підземні) та криті автомобільні стоянки.
Кімнати у багатосімейних (комунальних) квартирах – ізольовані помешкання в квартирі, в якій мешкають двоє чи більше квартирнаймачів	Будівлі промислові та склади.
Садовий будинок – будинок для літнього (сезонного) використання, який в питаннях нормування площі забудови, зовнішніх конструкцій та інженерного обладнання не відповідає нормативам, установленим для житлових будинків.	Будівлі для публічних виступів (казино, ігрові будинки).
Дачний будинок – житловий будинок для використання протягом року з метою позаміського відпочинку.	Господарські (присадибні) будівлі – допоміжні (нежитлові) приміщення, до яких належать сараї, хліви, гаражі, літні кухні, майстерні, вбиральні, погребі, навіси, котельні, бойлерні, трансформаторні підстанції тощо.

Департаментом податкової, митної політики та методології бухгалтерського обліку Міністерства фінансів України рекомендовано відображати в бухгалтерському обліку витрати, пов'язані з нарахуванням і сплатою податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки відповідно до п. 18 Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 16 «Витрати», затвердженого наказом Міністерства фінансів України від 31.12.99 р. № 318 [3], та відносити до складу адміністративних витрат (податки, збори та інші передбачені законодавством обов'язкові платежі (крім податків, зборів та обов'язкових платежів, що включаються до виробничої собівартості продукції, робіт, послуг)) [3].

Згідно з Інструкцією про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій, затвердженою наказом Міністерства фінансів України від 30.11.99р. № 291 [2], витрати, пов'язані зі сплатою податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, відображаються на відповідних рахунках витрат.

Заслуговує на увагу позитивний досвід впровадження податку на нерухомість країн Центрально-Східної Європи, які провели податкову реформу ще у 90-х роках. Попри усі труднощі країни з перехідною економікою, зокрема Болгарія, Польща, Чехія, Словаччина, Хорватія та Росія ввели цей податок, і сьогодні податкові надходження з нерухомості в цих країнах складають лівову частку місцевих бюджетів, що формує стабільну дохідну частину бюджету і гарантує виконання важливих соціально-економічних програм. Найбільша перевага цього податку полягає в тому, що він забезпечує відносну автономію місцевої влади в питаннях самоврядного розвитку та можливість оперативно реагувати на гострі соціальні проблеми на місцях [6]. Так, у

Болгарії щорічний податок на нерухоме майно становить орієнтовно 0,25% від її балансової вартості [1, с. 160]. Ставка встановлюється місцевими органами влади і тому варіюється в залежності від розміщення територіальної одиниці.

Податок на нерухомість у цій країні надходить зазвичай як до державного бюджету, так і до місцевого. Хоча у більшості країн цей податок є місцевим і справляється у місцевий бюджет. Він виступає одним із основних джерел доходів місцевих бюджетів. Ставка річного податку на майно визначається податковим органом за складними формулами (з урахуванням місця розташування, вартості, амортизації-зносу тощо) з письмовим повідомленням платника податків [7]. В Болгарії податок на нерухоме майно найнижчий у Європі. Він нараховується з податкової оцінки нерухомого майна та визначається для кожного Муніципалітету Муніципальною радою. Для нерухомості, що є основним житлом, податок нараховується з 50,0% знижкою.

Висновки. Міжнародний досвід оподаткування нерухомості є вагомим елементом фіскальної консолідації у площині наповнення бюджетів всіх рівнів. Виокремлення конкретних позитивних елементів впровадження податку на нерухомість країн Центрально-Східної Європи варто виокремити досвід Болгарії. В даній країні податок на нерухоме майно є найнижчим у Європі. Оскільки в Україні здійснюються процеси інтеграції в економічно співтовариство необхідно врахувати досвід всіх розвинених країн і застосовувати комбіновану методику з урахуванням напрацьовань ряду країн. З 1 січня 2016 р. в Україні запроваджено ряд економічних реформ у т.ч. на законодавчому рівні внесено зміни в частині податку на нерухоме майно. Отже, слід сподіватися, що по закінченні поточного року це надасть очікуваний економічний результат.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Зима О. Г. Удосконалення оподаткування нерухомого майна з урахуванням зарубіжного досвіду / О. Г. Зима, І. С. Єршова // Бізнесінформ, 2012. – № 6. – С. 160.
2. Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій від 30.11.1999 № 291: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=1&nreg=z0893-99>.
3. Лист Міністерства фінансів України від 18.08.2015 р. N 31-11410-08-16/26592 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.profiwins.com.ua/uk/letters-and-orders/treasury/6227-26592.html>
4. Луцик А. І. Податок на нерухомість – тест на демократичність / А. І. Луцик, В. І. Дмитрів // Інноваційна політика. – 2009. – №3. – С. 130–135.
5. Майстренко О. Податок на нерухоме майно як додаткове джерело наповнення місцевих бюджетів / О. Майстренко // Право України, 2009. – № 10. – С. 119.

6. Мелько Ю. Податок на нерухомість в Україні: перспективи впровадження / Ю. Мелько // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.city-institute.org/index.php?option=com_content&view=article&catid=&id=94%3A2010-07-28-13-53-18&Itemid=169

7. Офіційний сайт Державної фіскальної служби України / Світовий досвід оподаткування (досвід розвитку та модернізації податкових служб країн світу) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sfs.gov.ua/modernizatsiya-dps-ukraini/arkchiv/mijnarodniy-dosvid-rozvitk/svitovui-dosvid/bulgaria/>

8. Податковий Кодекс України: Затверджений Верховною радою України № 2755-VI від 02 груд. 2010 р. [Електронний ресурс] / Верховна рада України. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.

9. Податкова система: навч. посіб. Для студ. вищ. навч. закл. / [Лютий І.О., Демиденко Л. М., Романюк М. В. та ін.] / за ред. І. О. Лютого. – К.: Центр учбової літератури, 2009.– С. 188.

10. Про особливості справляння податку на нерухомість у 2016 році / [Електронний ресурс] – – Режим доступу: <http://ostrozkarda.gov.ua/2016/02/17/pro-osoblyvosti-spravlyannya-podatku-na-neruhomist-u-2016-rotsi/>

11. Терентьєва О. К. Зарубіжний досвід державного регулювання земельного оподаткування / О. К. Терентьєва [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://lib.uabs.edu.ua/library/P_Visnik/Numbers/2_7_2012/07_02_08.pdf.

Ensuring of profitability in the system for effective management of agricultural enterprise

Shmatkovska T.O.

Ph.D. in Economics, Associate Professor of Department of Accounting and Audit
Lesya Ukrainka Eastern European National University

Grab O.B.

Student
Lesya Ukrainka Eastern European National University

The article outlines approaches to the interpretation of the economic substance of the profitability of the enterprise. Defined and outlines characteristics the functions of the profits. Considered the cartogram about grouping regions of Ukraine by the average amount of income (loss) from farming in retrospect. Defined the factors of ensuring growth profitability of the operation and outlined the impact some of them. Grounded complex scientific approaches to ensure the profitability of functioning agricultural producers, each of which describes one or combination of aspects of enterprise profit. Outlined the essence of organizational – economic mechanism to ensure the profitability of farmers. Provided justification ways of ensuring profitability of agricultural enterprises.

Keys words: profitability, effective management, the profit functions, the factors of profitability, the organizational and economic mechanism of profitability, cartogram groups for profit.

Шматковська Т.О., Граб О.Б. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРИБУТКОВОСТІ В СИСТЕМІ ЕФЕКТИВНОГО УПРАВЛІННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИМ ПІДПРИЄМСТВОМ

У статті окреслено підходи щодо трактування економічної сутності прибутковості діяльності підприємства. Визначено та окреслено характеристики функцій прибутку. Розглянуто картограму щодо групування регіонів України за середньою величиною прибутку (збитку) від виробництва сільськогосподарської продукції в ретроспективі. Визначено фактори забезпечення зростання прибутковості функціонування та окреслено вплив окремих із них. Обґрунтовано комплекс наукових підходів щодо забезпечення прибутковості функціонування сільськогосподарських виробників, кожен із яких характеризує один або сукупність аспектів управління прибутком підприємства. Окреслено сутність організаційно-економічного механізму забезпечення прибутковості сільськогосподарських виробників. Надано обґрунтування шляхів забезпечення прибутковості сільськогосподарських підприємств.

Ключові слова: прибутковість, ефективне управління, функції прибутку, фактори прибутковості, організаційно-економічний механізм прибутковості, картограма групування за прибутком.

Шматковская Т.А., Граб О.Б. ОБЕСПЕЧЕНИЕ ПРИБЫЛЬНОСТИ В СИСТЕМЕ ЭФФЕКТИВНОГО УПРАВЛЕНИЯ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫМ ПРЕДПРИЯТИЕМ

В статье обозначены подходы к трактовке экономической сущности доходности деятельности предприятия. Определены и намечены характеристики функций прибыли. Рассмотрено картограмму по группировке регионов Украины по средней величине прибыли (убытка) от производства сельскохозяйственной продукции в ретроспективе. Обоснован комплекс научных подходов по обеспечению прибыльности функционирования сельскохозяйственных производителей, каждый из которых характеризует одно или совокупность аспектов управления прибылью предприятия. В статье определена сущность организационно-экономического механизма, который обеспечивает прибыльность сельскохозяйственных производителей. Предоставлено обоснование путей обеспечения прибыльности сельскохозяйственных предприятий.

Ключевые слова: доходность, эффективное управление, функции прибыли, факторы прибыльности, организационно-экономический механизм доходности, картограммах группировки за прибылью.

Ensuring profitability – the main purpose of functioning of any entity. In market conditions further efficiency of enterprise activity is in close relationship with the rational forming and distribution obtained in prior periods results of operation. Vagueness in the business climate, changes in the legislative system negatively influence on forming profitability of enterprises and lead to an increased risk of inefficiency of

their functioning. In these terms the important tasks of each enterprise are adapting to the unstable market environment and permanent changes in market condition. The formed realities require management enterprises sufficient possessing theoretical and practical skills about ability to realize backlogs provision with profitability functioning and diversification sources of forming profit.

Analysis of recent researches and publications. Theoretical and practical aspects of ensuring of profitability enterprises are introduced in the works of scientists such as: D. O. Zubkov [4], M. F. Ohijchuk [8], S. V. Mochernyj [6], O. V. Khmelevs'kyj [13], Yu. S. Tsal-Tsalko [14], L. O. Denysenko [3], Yu. O. Kuchekyavenko [3], T. P. Tkachenko [12], E. V. Chernodubov [15] and other.

The aim of the article are research the economic essence of profitability and development and ground the recommendations for the ensuring profitability of agricultural enterprises.

The main part. The concept of profitability authors interpreted in different interpretations, but all emphasize that the profitability associated with profit.

Thus, according to M.F. Ohychuk profitability can be defined as a kind of efficiency that characterizes the impact of economic systems. The main feature of these systems is the expensive nature of funds (expenditures, costs) the objectives (results), and in some cases the most goals (profit) [8].

Professor S.V. Mochernyj believes that the profitability of the entity to be considered in two

dimensions: first, the profitability of all enterprises in all advanced capital, which is determined by the rate of profit, the ratio of annual income to the capital advanced; secondly, the profitability of manufacturing a single shipment, measured by the ratio of profit to cost of goods [6, c. 335].

Chmielewski A.V. determine profitability as the current quarter, indicating its ability to implement cost-effective activities, provide liquidity, generate revenue, based on which ensure the stability of future growth and innovation and investment development [13, c. 50-51].

According to the National Accounting Standard 1, "General Requirements for Financial Statements", *profit* is the amount by which revenues exceed the related costs [7].

Profit is the simplest and at the same time the most difficult category of market relations. Its simplicity is manifested in the fact that it is the main motive of entrepreneurial activity in general, and complexity – in a large number of factors that directly or indirectly affect its value [9].

We consider it appropriate to disclose the nature of profit through the functions, the implementation of which it provides:

Fig. 1. Cartogram of grouping regions of Ukraine according to the largest profit (loss) on agricultural production, in average for 2005–2009

Source: [2]

- Distributive function that provides a choice of entrepreneurship among alternatives. It performs through the formation of funds of monetary tools which provide funding programs that are adopted to implement. This allows to maintain an optimal capital structure and minimizes the risk of bankruptcy;
- Stimulating function of profit aimed at reducing costs of production innovation, which increases the possibility of expanding production and increase in business;
- Indicative (information) business function provides information on the one hand, the evaluation of its activities, and the fullness of commodity markets on the other hand, thus giving economic signal about the need to increase or decrease the volume of its production [10].

It should be noted that agriculture is a form of business activity with a high degree of risk associated with the peculiarities of the process, and in particular way with the uncontrollable changes of external factors such as natural climatic conditions. Also significant thing is the dependence of agriculture on seasonality, which makes farm activities dependent on the likelihood of unforeseen circumstances, which impact the size and the volume of the efficiency of their operation.

In particular the distribution of agricultural enterprises in regions according to the criteria of the profitability of agricultural production on average for 2005–2009 years is shown in cartogram that provides visualization of presentation (Fig. 1).

Formed distribution of agricultural enterprises in Ukraine in terms of income in the regions is evidence that in large parts of Ukraine in this period the company had a very low rate of return

of -37.2 to 93.7 million UAH (8 regions) and close to the low – from 93.7 to 224.6 million UAH (10 regions). Thus, the situation requires the development and implementation of a range of practical effective measures to ensure the proper level of profitability of their operation.

It should be noted that the factors affecting the profitability of the company in economic theory are divided into internal and external.

Internal factors are conditions that were formed directly within the enterprise and that can control and make an impact on their formation (Fig. 2).

Thus, the first way to increase farm profitability is the growth of prices and reduce of costs. However, this cost reduction should not affect the quality of products and increasing prices – acceptable for consumers. However, the search for new markets has a significant impact on the profitability of the operation of any entity [5].

An additional factor is business reputation of the company, formed according to product quality, speed of payments to suppliers, the formation of a successful pricing policy, etc.

External factors influencing profitability are conditions that are not created by the company and are difficult to control. These directly include: natural conditions; transportation; market infrastructure; market conditions; prices for inventories; market competition; inflation trends, etc. [11].

Internal control of financial monitoring results should cover all activities of the company, because each business operation affects the end result management. Control the correct calculation of profit (loss), which the company received during the reporting period and

the analysis of the causes of change will not be enough to ensure the full and effective control financial results. That is why it is important previous and current controls carried out during all cycles of activities and can quickly affect the outcome of management, and assess the effectiveness of the view previously taken decisions [17].

Profit maximization is achieved by the interaction of internal and external factors ensuring profitability. The main requirement of maximizing profit is profitability of each unit [4]. Production of each additional unit increases the amount on the value of marginal costs, and

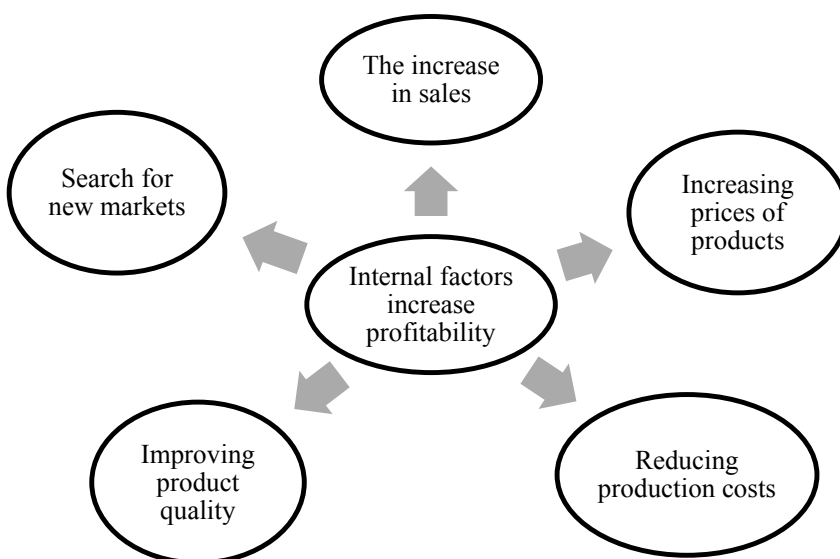

Fig. 2. Internal growth factors to ensure the profitability

Sources: [5]

also total revenue increases – on the value of marginal revenue. As long as marginal revenue is bigger than marginal cost, revenue generally increases, its marginal maximization is not reached yet and the company can increase production. Thus, the profit reaches a maximum at this output at which marginal revenue equals marginal cost.

We have reasonably justified scientific approaches to ensure the profitability of the functioning of agricultural producers (Table 1), each of them reflecting or characterizing one or a combination of aspects regarding the management of corporate profitability.

We believe that profitability is so complex, integrated, multifaceted economic category, which is characterized by a high level of dependence of influence of various factors, that system of formation and distribution of profit should mostly consider all of these approaches, how-

ever, the may attention should be focused on comprehensive, systemic and situational approaches.

On our opinion the successful use of organizational economic mechanism gives opportunity to create preconditions for profitability functioning businesses, including in agriculture.

Thus, within the formation of organizational and economic mechanism the set of influential levers are pointed out. However, economic instruments include : innovation and investment activities , financial and credit mechanism of regulation, insurance, taxation, pricing, motivational mechanism, ways of stimulation to enhance the competitiveness of enterprises (Fig. 3).

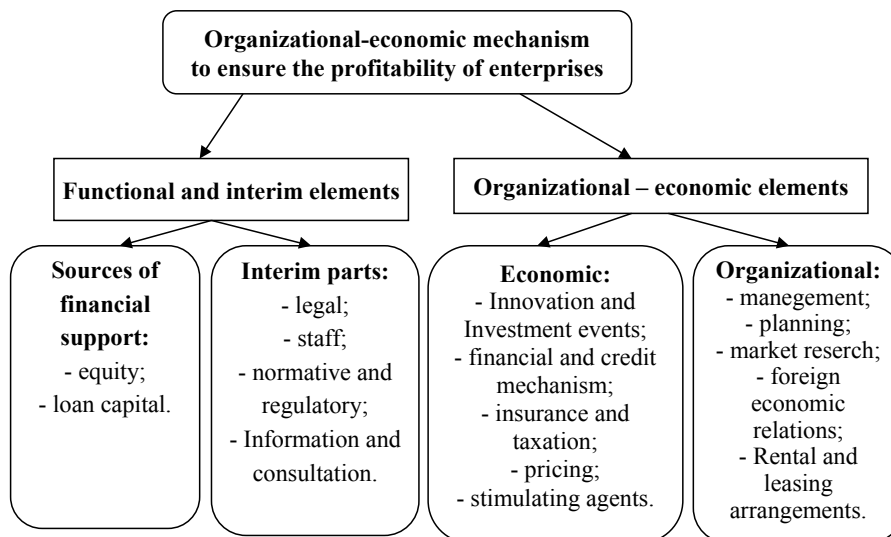
The essence of organizational and economic mechanism of profit insurance for agricultural producers is the development and implementation by state institutions such conditions for their effective functioning, minimal impact is in provid-

Table 1

Approaches to ensure the profitability of agricultural enterprises

Approach	Characteristic
Systemic	The profit of an enterprise as a set of interrelated elements that has exit (goal) , enter, interrelation with the external environment, feedback.
Complex	Economic, organizational, social, psychological, and if necessary other aspects of profit enterprises and their relationships are taken into consideration.
Integration	The aim of this research method is based on intensifying relationships: a) between items of income; b) between the stages of formation and distribution of profit; c) between levels of profit vertically; d) between the subjects of profit enterprises across.
Marketing	Provides the orientation of profit management tool on the consumer. Priorities for choosing the criteria of marketing: 1) improving the quality of the object in accordance to customer needs; 2) saving the resources of consumers by improving the quality; 3) saving resources in the production by a factor of scale, scientific and technological progress.
Functional	The management of profit of an enterprise is that the management of profit is determined as a set of functions that are needed. After setting functions several alternative objects are created for these functions and one of them is elected , requiring a minimum total cost per cycle of formation and distribution of profits.
Dynamic	Profit is observed in the dialectical development, considering causal relationships of its formation, conducting a retrospective analysis of 5-10 and more past years and future analysis.
Reproductive	Focuses on permanent renewal of the equity of the enterprise and mainly on expanded reproduction of it's resource.
Process	Considers functions of management as interrelated. Process of control is the total sum of all functions, the set of continuous interconnected activities aimed managing profits of the company.
Quantitative	The transition from qualitative to quantitative estimations of profits with the help of mathematical, statistical methods, calculations, expert opinions, points system.
Administrative	Regulation of functions, rights, obligations, standards of quality, cost, duration, elements in the regulations (orders, regulations, instructions, standards, guidelines, regulations, etc.) in the management of profit.
Situational	Focuses on the fact that the suitability of different management methods is determined by different situation.

Overview is based on sources: [16]

Fig. 3. Scheme of formation the organizational-economic mechanism to ensure the profitability of enterprises

Overview from sources: [12; 1, p. 75]

ing maximum small interference of supervisory parties into the activities of business units.

Conclusions. In our view, the initial stage and an integral part of ensuring the profitability of enterprises is the definition of the functions of profit, factors of its formation and study approaches to the profitability of their operation. We believe that the successful implementation of

the components of the organizational – economic mechanism is quite essential condition in ensuring the formation of the profitability of farming. We believe that only if the depth and systemic nature of the study we defined the components of profitability in the formation of each economic entity will achieve optimal results its efficiency and ensure their stable growth in the future.

REFERENCES:

1. Гудак В. В. Організаційно-економічний механізм забезпечення дохідності сільськогосподарського виробництва: суть та особливості / В. В. Гудак // Сталій розвиток економіки. – 2011. – № 2. – С. 73-77.
2. Гуцаленко Л. В. Кластерний аналіз території України за ключовими показниками прибутковості сільськогосподарських підприємств / Л. В. Гуцаленко // Збірник наукових праць ВНАУ. Серія : Економічні науки. – 2011. – Том 3, № 2 (53). – С. 172-180.
3. Денисенко Л. О. Шляхи поліпшення процесу управління прибутком на підприємстві / Л. О. Денисенко, Ю. О. Кучерявенко // Вісник Київського національного університету технологій та дизайну. – 2014. – № 1. – С. 145-153. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vknutd_2014_1_23.pdf
4. Зубков Д. О. Планування підвищення прибутковості діяльності підприємства в ринкових умовах / Д. О. Зубков // Руснаука. – 2010. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/36_PWMN_2010/Economics/76729.doc.htm
5. Мамонтова А. О. Підвищення прибутку підприємства комплексним методом / А. О. Мамонтова // Вісник Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут». Збірник наук. пр. Тематичний випуск: Технічний прогрес і ефективність виробництва. – 2009. – № 6 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://www.kpi.kharkov.ua/archive/Наукова_періодика/vestnik/Технічний_прогрес_та_ефективність_виробництва/2009/6/9_Mamantova.pdf
6. Мочерний С. В. Політична економія : навч. посіб. / С. В. Мочерний, Я. С. Мочерна. – 2-ге вид. ; випр. і доп. – К. : Знання, 2007. – 684 с.
7. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності»: наказ Міністерства фінансів України від 07.02.2013 р. № 73 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 19. – 97 с.
8. Огічук М. Ф. Суть прибутку та підходи до методики його визначення / М. Ф. Огічук // Економіка АПК. – 2009. – № 6. – С. 31-45.
9. Омельченко К. Ю. Підвищення прибутковості підприємств хлібопекарної промисловості з використанням антиінерційної факторної моделі розвитку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. ек. наук : спец.

08.00.04 "економіка та управління підприємствами (харчова промисловість)" / Омельченко Ксенія Юріївна – Київ, 2010. – 22 с.

10. Пилипчук О. В. Прибуток як узагальнений показник господарсько-фінансової діяльності підприємства / О. В. Пилипчук // Формування ринкових відносин в Україні. – 2010. – № 2. – С. 103 – 107.

11. Романова Т. В. Чинники, що впливають на збільшення прибутку підприємств України у сучасних умовах / Т. В. Романова // Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка». – 2015. – №4 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=3976>

12. Ткаченко Т. П. Організаційно-економічний механізм забезпечення прибутковості підприємства / Т. П. Ткаченко // Економічний вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». – 2014. – № 11. – С. 192-197. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/evntukpi_2014_11_32.pdf

13. Хмелевський О. В. Оцінка якості прибутковості в іноваційно-інвестиційному розвитку підприємств машинобудування / О. В. Хмелевський // Економіст. – 2008. – №3. – С.50-53.

14. Цал-Цалко Ю. С. Фінансовий аналіз : підручник / Ю. С. Цал-Цалко. – К., «ЦУЛ», 2008. – 235 с.

15. Чернодубова Е. Інструменти адаптивного фінансового механізму забезпечення прибутковості підприємств / Е. Чернодубова // Фінанси, банки, інвестиції : науковий вісник. – 2013. – № 3. – С. 44–48.

16. Михайличенко Н. М. Управління прибутком на підприємстві та шляхи його максимізації / Н. М. Михайличенко, А. В. Петренко // Руснаукa. – 2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/15_KPSN_2015/Economics/10_193519.doc.htm

17. Шматковська Т. О. До проблематики організації системи внутрішнього контролю фінансових результатів діяльності підприємства / Т. О. Шматковська, В. В. Ярош // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Економіка. – 2014. – Вип. 25. – С. 200 – 205. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoa_2014_25_35

УДК 657:[061.1:336.14]

Бухгалтерський облік в державному секторі України: особливості та перспективи

Яровенко Т.С.

кандидат економічних наук, доцент, докторант,
доцент кафедри статистики, обліку та економічної інформатики
Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

Гузенко Ю.А., Масіч Т.О.

студенти
Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

Стаття присвячена актуальним питанням вдосконалення бухгалтерського обліку у бюджетних установах в умовах його модернізації та гармонізації з міжнародними стандартами. Проаналізовано основні засади нормативно-правового забезпечення бухгалтерського обліку у бюджетних установах в Україні. Досліджено основні елементи бухгалтерського обліку в державному секторі в Україні та Польщі. Окреслено напрями вдосконалення системи бухгалтерського обліку державних та муніципальних підприємств, установ та організацій.

Ключові слова: бухгалтерський облік, особливості, перспективи, бюджетні установи.

Яровенко Т.С., Гузенко Ю.А., Масіч Т.О. БУХГАЛТЕРСКИЙ УЧЕТ В ГОСУДАРСТВЕННОМ СЕКТОРЕ УКРАИНЫ: ОСОБЕННОСТИ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Статья посвящена актуальным вопросам совершенствования бухгалтерского учета в бюджетных учреждениях в условиях его модернизации и гармонизации с международными стандартами. Проанализированы основы нормативно-правового обеспечения бухгалтерского учета в бюджетных учреждениях в Украине. Исследованы основные элементы бухгалтерского учета в государственном секторе в Украине и Польше. Очерчено направления совершенствования системы бухгалтерского учета государственных и муниципальных предприятий, учреждений и организаций.

Ключевые слова: бухгалтерский учет, особенности, перспективы, отечественные бюджетные учреждения.

Yarovenko T.S., Huzenko Y.A., Masich T.O. ACCOUNTING IN PUBLIC SECTOR OF UKRAINE: FEATURES AND PROSPECTS

The article is devoted to the topical issues of improvement of accounting in budgetary institutions in the context of its modernization and harmonization with international standards. The basic principles of legal support of accounting in budgetary institutions in Ukraine were analyzed. The basic elements of accounting in the public sector in Ukraine and Poland were investigated. Directions for improvement of accountancy system of state and municipal enterprises, institutions and organizations were outlined.

Keywords: accounting, features, perspectives, budget-funded entities.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Економічні реформи, які відбуваються в Україні, вимагають вдосконалення положень облікової системи. Бюджетні установи є не тільки виконавцями державних функцій, а й повноправними суб'єктами господарювання як на макро-, так і на мікроекономічному рівнях, що вимагає врахування їх статусу під час вдосконалення облікової політики. Отже, модернізація обліку у державному секторі відбувається значно повільніше, ніж у інших. У зв'язку із процесами гармонізації системи бухгалтерського обліку та звітності в Україні з міжнародними стандартами та директивами ЄС, особливої актуальності набуває пошук шляхів удосконалення національних підходів щодо бухгалтерського обліку держав-

них та комунальних підприємств, установ та організацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Кількість бюджетних підприємств, установ та організацій в Україні перевищує 100 тисяч. Суб'єкти сфер освіти, науки, спорту, медицини, культури, комунального господарства, органів законодавчої чи виконавчої влади та ін. утримуються за рахунок коштів державного або місцевого бюджетів. Бухгалтерський облік у державному секторі, з урахуванням специфічних умов функціонування його суб'єктів, виконує облікову та контрольну функції. Отже використовує специфічну методологію та методики, має власну нормативно-правову базу.

Збільшення кількості досліджень щодо питань реформування бухгалтерського обліку

на рівні суб'єктів бюджетної сфери констатує посилення інтересу до цієї проблеми. Зокрема, дослідженням цього напрямку у своїх наукових працях приділяють увагу такі провідні науковці як Гізатуліна Л., Дорошенко О., Канева Т., Марценяк Н., Натарова О., Пігош В., Свірко С., Пеліпадченко Р., Левицька С., Литвиненко Л., Сисюк С., Максимова В., Сушко С., Фаріон А., Хорунжак Н., Чечуліна О., Атамас П., Джога Р., Рудченко Ю., Ткаченко І. та інші.

Провідний науковець Дорошенко О. [3] у своїх дослідженнях стверджує, що головні бухгалтери повинні не лише констатувати результати виконання кошторису, а й приймати адекватні управлінські рішення щодо цільового та ефективного використання бюджетних коштів у відповідності до їхнього функціонального призначення [3, с. 45].

Так, Марценяк Н. [2, с. 348], Гізатуліна Л. та Сушко Н. [1, с. 56], розглядають специфіку реформування системи бухгалтерського обліку через призму можливостей суміщення національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку у державному секторі з міжнародними стандартами та їх гармонізації зі статистикою державних фінансів та системою національних рахунків України. Вчені справедливо вважають, що поряд зі стандартизацією національної системи обліку з врахуванням міжнародних стандартів, якісне кадрове забезпечення (особливо головними бухгалтерами та

іншими обліковими працівниками) є важливою передумовою ефективного функціонування бухгалтерського обліку в держсекторі.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Вітчизняна облікова система в бюджетній сфері (на рівні державних та комунальних підприємств, установ та організацій) не відповідає сучасним світовим вимогам щодо прозорості інформації; в достатній мірі не забезпечує обліково-аналітичною підтримкою процеси прийняття рішень у системі державного управління та місцевого самоврядування; не дозволяє використовувати облікову інформацію для оцінювання ефективності діяльності суб'єктів бюджетної сфери. Значну роль у вирішенні цих питань покликана відіграти модернізація бухгалтерського обліку бюджетних установ та його гармонізація зі світовими стандартами.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є узагальнення і розвиток науково-методичних основ та розробка практичних рекомендацій щодо вдосконалення бухгалтерського обліку у бюджетних установах в умовах його модернізації та гармонізації з міжнародними стандартами.

Виклад основного матеріалу дослідження. Слід звернути увагу, що значну частину вітчизняного законодавства щодо бухгалтерського обліку бюджетних установ (табл. 1) становлять національні, а не міжнародні стандарти.

Таблиця 1

Основні засади нормативно-правового забезпечення бухгалтерського обліку у бюджетних установах

№ з/п	Нормативний акт	Зміст
1	Бюджетний кодекс України [4]	Визначає засади бюджетної системи України, її структуру, принципи, правові засади функціонування, основи бюджетного процесу і міжбюджетних відносин; відповідальність за порушення бюджетного законодавства.
2	Закон України «Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні» [5]	Визначає принципи регулювання, організації, ведення бухгалтерського обліку і складання фінансової звітності. Він поширюється на всіх юридичних осіб, незалежно від їх організаційно-правових форм і форм власності.
3	Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Типового положення про бухгалтерську службу бюджетної установи» [6]	Визначає завдання та функціональні обов'язки бухгалтерської служби бюджетної установи.
4	Національні положення (стандарти) бухгалтерського обліку в державному секторі [7]	Визначають методологічні засади формування у бухгалтерському обліку та розкриття у фінансовій звітності інформації про об'єкт обліку у державному секторі.

Джерело: авторська розробка

Таблиця 2
Порівняльна характеристика основних елементів бухгалтерського обліку у державному секторі в Україні та Польщі

№ з/п	Елемент обліку	Вимоги бухгалтерського обліку в Україні	Вимоги бухгалтерського обліку в Польщі
1	Застосування міжнародних стандартів фінансової звітності	Не застосовуються.	Використовують національні стандарти обліку з урахуванням (у деяких випадках) місцевих вимог або обставин.
2	Державне регулювання бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності	Бюджетний кодекс України (2010 р.), Закон України «Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні (1999 р.)	Комерційний Кодекс (1934 р.), «Закон про бухгалтерський облік» (1995 р.)
3	План рахунків	Плану рахунків бухгалтерського обліку у державному секторі (2013 р.) містить перелік рахунків і субрахунків для узагальнення інформації про факти діяльності суб'єктів державного сектору, які можуть вводити аналітичні рахунки до субрахунків цього Плану рахунків. Міністерства, інші центральні органи виконавчої влади у межах своєї компетенції відповідно до галузевих особливостей в разі потреби мають право розробляти методичні рекомендації стосовно порядку застосування Плану рахунків в установах, які їм підпорядковані, з урахуванням специфіки їх діяльності.	Не дивлячись на те, що в країні розроблено єдиний план рахунків (в т.ч. й для бюджетних установ), Закон про бухгалтерський облік надає кожній організації право мати власний план рахунків. При цьому організації можуть застосовувати і типові плани рахунків, які розробляються Комісією з цінних паперів для компанії, включених до біржового списку, та Міністерством фінансів для інших організацій.
4	Складові власного капіталу	Відповідно до НП(С)БО в державному секторі 101 «Подання фінансової звітності» до складу власного капіталу входять: внесений капітал, фонд дооцінки, фінансовий результат, капітал у підприємства та резерви.	Капітал включає в себе: статутний капітал, неоплачений капітал, додатковий капітал, резерви на переоцінку активів, інший резервний капітал, нерозподілений прибуток, чистий прибуток або збиток фінансового року.
5	Оцінка основних засобів	У разі якщо відсутня достовірна інформація щодо первісної вартості основних засобів, первісна вартість визначається на рівні справедливої вартості на дату отримання. Після первісного визнання об'єкта основних засобів як активу його облік ведеться за первісною вартістю.	Обліковується за ціною придбання, або за фактичними витратами на придбання і приведення до готовності. Не використовується поняття можливої ціни реалізації.
6	Облік запасів	У бухгалтерському обліку бюджетних установ запаси оцінюються за балансовою вартістю, яка поділяється на первісну, справедливу та відновлювальну.	Запаси оцінюються за цінами їх придбання у випадку ж неможливого виявлення ціни запасів або при їх безоплатній передачі вони оцінюються за цінами на аналогічні або подібні товарно-матеріальні цінності.

Джерело: авторська розробка

Національне законодавство у цій сфері регулювання нестабільне, нормативно-правова база зазнає постійних змін, оскільки в процесі її формування одні нормативно-правові акти приймаються, інші відмінюються, або їх положення знаходять своє відображення в інших нормативно-правових актах шляхом дублювання.

Результати порівняння основних елементів бухгалтерського обліку в державному секторі в Україні та Польщі (табл. 2), констатують – Україна знаходиться на шляху до євроінтеграції. Про це свідчить уніфікація національних норм бухгалтерського обліку, їх гармонізація з міжнародними стандартами. Разом з тим в останні роки все ж відбуваються певні позитивні зрушення у зазначеній сфері. З метою удосконалення законодавчого врегулювання за останній період було ухвалено цілу низку нормативно-правових актів. Зокрема, систему Національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку в державному секторі, яка зазнала реформування шляхом розробки та впровадження [7]: НП(С) БОДС 121 «Основні засоби», 122 «Нематеріальні активи», 123 «Запаси», 125 «Зміни облікових оцінок та виправлення помилок», 127 «Зменшення корисності активів», 128 «Зобов'язання», 130 «Вплив змін валютних курсів», 132 «Виплати працівникам», 133 «Фінансові інвестиції», 101 «Подання фінансової звітності», 102 «Консолідована фінансова звітність», 103 «Фінансова звітність за сегментами», 105 «Фінансова звітність в умовах гіперінфляції», 124 «Доходи», 126 «Оренда», 129 «Інвестиційна нерухомість», 131 «Будівельні контракти», 134 «Фінансові інструменти», 135 «Витрати».

Крім того, розроблено Методичні рекомендації з бухгалтерського обліку основних засобів, нематеріальних активів, запасів та облікової політики суб'єктів державного сектору, а також Порядок бухгалтерського обліку окремих активів та зобов'язань бюджетних установ [7]. Але попри досить регламентацію бухгалтерського обліку бюджетних установ національним законодавством, у порівнянні з обліком у Польщі, він містить певні упущення та протиріччя, що є перепонами на шляху євроінтеграції. Отже, говорити про цілісну систему бухгалтерського обліку державних та муніципальних підприємств, установ та організацій наразі передчасно.

Законодавче забезпечення цієї сфери, незважаючи на розгалужену систему нормативно-правових актів, потребує подальшого

вдосконалення шляхом не кількісного, а якісного розвитку та гармонізації із міжнародними стандартами.

Одним з недоліків вітчизняного бухгалтерського обліку бюджетних установ, який потребує негайної ліквідації, є протиріччя у трактуванні термінів. У деяких випадках нормативно-законодавча база не містить трактування певної категорії, або розглядає її фрагментарно.

Використання меморіально-ордерної форми бухгалтерського обліку, яка поширена у більшості бюджетних установ є трудомістким. Крім того, вона та не враховує специфічні показники функціонування суб'єктів цієї сфери, що вимушує складати величезну кількість вибірок, розрахунків та форм звітності на вимогу органів управління й для прийняття обґрунтованих управлінських рішень на рівні суб'єктів.

Складна ситуація щодо дефіциту бюджетного фінансування вимагає надання бюджетним установам більшої самостійності в розробці облікової політики. Наприклад, у питаннях методів обліку й калькулювання специфічних послуг (юридичних, медичних, освітніх, культурних, комунальних та ін.).

З іншого боку відображення в бухгалтерському обліку бюджетних установ, що є неприбутковими організаціями, операцій від надання платних послуг й здійснення комерційної діяльності, які можуть формувати прибуток та підлягають оподаткуванню (наприклад, у сферах культури та освіти) не регламентовано.

Бюджетні установи паралельно використовують різні методи обліку доходів і видатків: касовий та нарахування. Доцільним та актуальним, на нашу думку, є впровадження у систему бухгалтерського обліку суб'єктів державної та комунальної форм власності методу нарахування, який відображає витрати під час їх фактичного виникнення, а не сплати грошових коштів. Такий підхід надасть змогу реально та об'єктивно оцінити динаміку витрат окремих суб'єктів господарювання та бюджетів різних рівнів.

Іншою проблемою цієї сфери є розподіл повноважень щодо ведення бухгалтерського обліку активів, зобов'язань, доходів та витрат між суб'єктами. Адже бюджетні установи знаходяться у безпосередньому підпорядкованні вищих органів, що вимагає врахування їх вимог та ускладнює процес організації обліку.

Уваги вимагає методичне забезпечення бухгалтерського обліку коштів державних та

недержавних цільових фондів, наприклад, ендавмент-фондів на рівні державних освітніх установ. Система звітності бюджетних установ, яка включає фінансову, податкову, статистичну, управлінську та звітність суб'єктів перед головними розпорядниками бюджетних коштів й органами Державної казначейської служби, має нестиківки, суперечності, дублювання інформації.

Суттєвою проблемою, особливо у сільській місцевості, є запровадження у бюджетних установах автоматизації ведення бухгалтерського обліку та введення електронного документообігу, зокрема, подання електронної звітності. Адже, часткова автоматизація не дозволяє систематизувати дані обліку та відображати їх синхронно в одній базі даних, а, отже, і приймати оперативні рішення, використовуючи всю сукупність інформації, вивчивши всі фактори, що вплинули на певну ситуацію [8].

Більшість бюджетних установ відносяться до сфери нематеріального виробництва (зазвичай, послуг), отже витрати на оплату праці є основною статтею їх витрат. Організація бухгалтерського обліку витрат на оплату праці та супутніх нарахувань (утримань) у цій сфері вимагає підвищення вимог щодо контролю за дотриманням штатної дисципліни й використанням фонду заробітної плати, обліку робочого часу працівників та його раціонального використання, тощо. Вирішення цих питань може бути досягнуто за рахунок застосування бюджетними установами аналітичних рахунків четвертого і п'ятого порядків до субрахунку 661 «Розрахунки із заробітної плати», що забезпечить більш точне вра-

хування різних виплат та підвищить рівень інформативності обліку заробітної плати в бюджетних установах [9].

Вдосконалення шляхом уніфікації вимагає організація фінансово-бухгалтерських служб бюджетних установ й програмне забезпечення ведення обліку та складання звітності. Уніфіковані підходи, єдині бази даних та інформаційні системи нададуть можливість обміну інформацією між суб'єктами державного сектору, Міністерством фінансів та профільними міністерствами України, Державним казначейством. Особливої уваги при цьому вимагає спеціалізована профільна підготовка та перепідготовка кадрів фінансово-бухгалтерських служб саме у державному секторі.

Висновки з цього дослідження. У останні роки ведеться активна робота щодо врегулювання системи бухгалтерського обліку державного сектору, а відповідне законодавство наближається до стабілізації. Основною особливістю одного з найважливіших галузевих бухгалтерських обліків в Україні – обліку бюджетних установ є його достатньо жорстка регламентація великою кількістю нормативно-правових актів. Законодавчо-методологічне та методичне забезпечення бухгалтерського обліку у бюджетній сфері потребує подальшого вдосконалення шляхом не кількісного, а якісного розвитку та гармонізації із міжнародними стандартами. Крім того, вагомі результати у реформуванні національних підходів бухгалтерського обліку державних та комунальних підприємств, установ та організацій може мати безпосередня співпраця з Міжнародною Федерацією бухгалтерів та Радою з міжнародних стандартів фінансової звітності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гізатуліна Л. В. Реформування системи бухгалтерського обліку в державному секторі / Л. В. Гізатуліна, Н. І. Сушко // Незалежний аудитор. – № 6. – 2012. – С. 56–57.
2. Марценяк Н. О. Реформування бухгалтерського обліку бюджетних установ: проблеми та перспективи / Н. О. Марценяк // Науковий вісник БДФА. – 2010. – №4. – С. 346–351.
3. Дорошенко О. О. Стратегія модернізації системи бухгалтерського обліку в державному секторі України і стан її реалізації на сучасному етапі / О. О. Дорошенко // Вісник ЖДТУ / Серія: Економічні науки. – 2012. – №3(61). – С. 43–46.
4. Бюджетний кодекс України від 8 липня 2010 року № 2456-VI [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>
5. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні [Електронний ресурс] : Закон України від 16.07.1999 № 996–XIV. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=996-14>.
6. Про затвердження Типового положення про бухгалтерську службу бюджетної установи: Постанова Кабінету Міністрів України від 26.01.2011 р. № 59 [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Кабінету міністрів України. – Режим доступу: www.kmu.gov.ua.
7. Національні положення (стандарти) бухгалтерського обліку в державному секторі [Елек-

тронний ресурс] / Сайт Бухгалтер.com.ua. Для працівників бюджетної сфери. – Режим доступу: <https://bukhalter.com.ua/zakonodavstvo/natsstandarti-buhobliku-v-derzhavnomu-sektori/>

8. Кладницька Т.А. Основні напрямки реформування системи бухгалтерського обліку та фінансової звітності у бюджетній сфері / Т.А. Кладницька // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2009. – №6. – Т1. – С. 156–159.

9. Бондаренко О.С. Вдосконалення організації обліку заробітної плати в бюджетних установах / О.С. Бондаренко, Т.В. Салівон // Ефективна економіка. – 2013. – №1. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2359>

СТАТИСТИКА

УДК 311.1

Моніторинг як засіб ефективного управління**Берідзе Т.М.**кандидат технічних наук,
доцент кафедри економічної кібернетики
Криворізького факультету
Запорізького національного університету

У статті досліджено проблему практики застосування моніторингу як ланки управлінської діяльності в системі стратегічного управління. Доведено, що за допомогою ефективного менеджменту можна суттєво знизити витрати виробництва і підвищити ефективність функціонування підприємства.

Ключові слова: моніторинг, управління, стратегія, інформація, підприємство.

Беридзе Т.М. МОНИТОРИНГ КАК СПОСОБ ЭФФЕКТИВНОГО УПРАВЛЕНИЯ

В статье исследована проблема практики применения мониторинга как звена управленческой деятельности в системе стратегического управления предприятием. Доказано, что с помощью эффективного менеджмента можно существенно снизить издержки производства и повысить эффективность функционирования предприятия.

Ключевые слова: мониторинг, управление, стратегия, информация, предприятие.

Beridze T.M. MONITORING AS A TOOL FOR EFFECTIVE MANAGEMENT

In the article the problem of the practice of monitoring a level of management activities in strategic management. It is proved that with effective management, can significantly reduce production costs and increase the efficiency of the company.

Keywords: monitoring, management, strategy, information, company.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Сучасний етап розвитку економіки України характеризується суперечливими тенденціями. У період трансформації вітчизняної економіки в більшості гірничо-збагачувальних підприємств погіршилися техніко-економічні та фінансові показники господарської діяльності, а ключовою проблемою такого стану багатьох підприємств України є значні труднощі, пов'язані з управлінням. Стратегія розвитку, яка реалізовується підприємствами, не відповідає вимогам середовища, що призводить до уповільнення зростання показників розвитку окремих підприємств і, як результат, – нестабільності економічних показників розвитку країни в цілому. Розвиток ринкових відносин, формування нової структури власності, зміна системи управління вимагають формування адекватного цим змінам інформаційного забезпечення підприємницької діяльності, де головна роль належить узагальнюючим економічним показникам та іншим формам наочного представлення економічної інформації.

Як показує досвід провідних підприємств світу, навіть не маючи сучасного обладнання, тільки за допомогою ефективного менеджменту можна суттєво знизити витрати виробництва і підвищити ефективність функціонування підприємства. Важливим поштовхом до цього є використання мотиваційного механізму залучення працівників підприємств до участі в його управлінні, посилення стимулів до створення і впровадження раціоналізаторських пропозицій.

Одним з інструментів отримання статистичної інформації, здійснення на її основі аналізу та прогнозу щодо важливих сфер діяльності суспільства є системи моніторингу, створені з використанням нових статистичних та інформаційних технологій, які формують ґрунтовне інформаційно-аналітичне забезпечення процесів управління. Основне призначення такої системи – інтеграція даних первинного обліку в спеціальні показники та інші форми наочного подання інформації для виявлення існуючих і назріваючих проблем та обґрунтування управлінських рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Широкому спектру досліджень зі створення статистичних інформаційних систем присвячено численні роботи науковців, зокрема таких, як Ю. Валькман, В. Галіцин, М. Пугачова, В. Ситник, В. Степаненко [1–3] та ін. Разом із тим зі становленням інформаційного суспільства, прогресом у сфері інформаційних та комунікаційних технологій і подальшим широкомасштабним упровадженням їх у статистичну практику потребує удосконалення методологія статистичних моніторингових систем.

Фахівці в галузі фінансово-економічного аналізу В. Ковальов, М. Баканов, А. Шеремет, А. Усачов, С. Головнін, М. Ковбасюк, Ю. Цал-Цалко, М. Єфімова, С. Цухло, К. Хитчинг [4–6] та ін. називають велике коло завдань, які покликані вирішувати інформаційно-аналітичні системи.

Але при всьому різноманітті і доступності інформації існують проблеми з її збиранням, зберіганням, обробкою. Неповнота інформації про показники сталого розвитку або її надмірність, несвоєчасність надходження інформації та інші негативні фактори ускладнюють комплексну оцінку сталого розвитку промислового підприємства.

Великий внесок у розвиток підходів до вдосконалення управління діяльністю підприємства зробили праці як вітчизняних, так і закордонних авторів, таких як: І. Балабанов, І. Герчикова, Н. Данилочкіна, В. Забродський, Т. Клебанова, М. Кизим, О. Шеремет, Т. Скоун, К. Беєрман [7–9] та ін. Значний внесок у розвиток методології статистичного моніторингу, який є складовою методології статистики підприємств зробили науковці Т. Гіляровський, М. Пястолов, Т. Мизнікова, Н.О. Неживенко, Дж. Надлер та ін. Деякі питання стосовно суміжних напрямів економічної статистики представлені в працях С. Герасименко, А. Головач, А. Єріна, В. Захожай, І. Мацуров, В. Михайлова, Н. Парфенцева, В. Саріогло, В. Швець та ін.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Недостатня розробленість методичних аспектів моніторингу з позицій ефективності функціонування промислових підприємств зумовила спрямованість цілі і завдання статті.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ринкові відносини викликають постійні зміни навколишнього середовища, появу нових виробників, зміну попиту і пропозиції, конкуренцію між виробниками продукції, коливання цін тощо. Ці фактори впливають

на стратегію і тактику розвитку підприємства. Завдання керівника по забезпеченню ефективної діяльності в контурі стратегічного розвитку полягає в тому, щоб вибрати підхід, який найбільшою мірою відповідає умовам і чинникам ефективного функціонування, враховує специфічні проблеми, які доводиться вирішувати. Запорукою здійснення ефективного управління на підприємстві є забезпечення адекватного статистичного моніторингу. Для моніторингу економічного стану підприємства різними авторами, як вітчизняними, так і зарубіжними, розроблено велику кількість моделей. Але майже всі вони спрямовані на виявлення банкрутства підприємства, а не на діагностику стану підприємства і виявлення поточних проблем, які необхідно негайно вирішувати. Однак недосконалість та суперечність моделей не дають змоги провести ефективну діагностику та прийняти правильне рішення щодо подальшої діяльності та розвитку підприємства

Актуальність і практична необхідність науково-методичних досліджень в напрямі організації і методики статистичного моніторингу в системі стратегічного управління на українських підприємствах визначається такими складовими:

- потреба в освоєнні методів внутрішньо-виробничого обліку і контролю, економічного аналізу, адекватних ринковій економіці;
- конкуренція, яка посилюється, вимагає все більш швидкої адаптації до ринкового оточення, яке постійно змінюється;
- ускладнення організаційної структури (злиття окремих підприємств у групи), що вимагає координації взаємозв'язків між новостворюваними та вже існуючими підсистемами управління;
- сучасна орієнтація на синтез, інтеграцію різноманітних наукових областей і сфер людської діяльності.

На нашу думку, моніторинг повинен розглядатися як одна з важливіших, відносно самостійних ланок в управлінському циклі. У рамках моніторингу проводиться виявлення й оцінювання дій щодо здійснення заходів по управлінню підприємством. При цьому забезпечується зворотній зв'язок, який надає інформацію про відповідність фактичних результатів цілям підприємства. Одночасно варто помітити, що форма і зміст вихідних результатів моніторингу підприємств визначаються з урахуванням потреб в інформації його учасників, тобто керівників і фахівців підприємств, що беруть участь у моніторингу. Аналіз може

бути проведений як на рівні економіки країни в цілому, так і на галузевому рівні, у тому числі в регіональному аспекті. Крім того, він може стосуватися фінансового стану конкретного підприємства-замовника або визначення місця підприємства в галузі та ін.

Моніторинг, будучи інструментом дослідження ринку, розуміється як забезпечуване тими або іншими способами регулярно фіксування стану спостережуваних процесів, що відбуваються у сфері інтересів об'єкта управління, здатне сформувати інформаційну основу для прийняття різних управлінських рішень. На нашу думку, головне в моніторингу – не охопити якнайбільше напрямів, а чітко й вчасно фіксувати їхній стан по заздалегідь певній сукупності ознак.

В умовах української економіки здійснення обміну аналітичними експертними оцінками економічного стану підприємств може стати рішенням проблеми заповнення відсутньої інформації. Постійний моніторинг являє собою регулярну оцінку діяльності підприємств і доповнює державну статистику оціночними показниками.

Моніторинг як функція управління припускає збір інформації, її комплексну оцінку та прогноз по відповідній системі показників. Необхідність реалізації цієї вимоги диктується його орієнтованістю на аналіз, порівняння результатів управління. Стандартність інформаційного набору забезпечує також зручність його пошуку і фіксації та надає моніторингу властивості інформаційного процесу.

Основна перевага наявності системи моніторингу на підприємстві полягає в можливості одержання інформації, недоступної в рамках традиційної статистичної та фінансової звітності. У цьому зв'язку основна сфера практичного застосування моніторингу – це управління, точніше інформаційне обслуговування управління в різних галузях діяльності.

Розглядаючи моніторинг як системоутворюючу складову, доцільно визначати моніторинг як комплекс заходів, спрямованих на певний об'єкт, для оцінки стану та прогнозування, результатом якого є отримання зворотного зв'язку.

Схематичне відображення взаємовпливу зовнішнього та внутрішнього середовища моніторингу та місце його складових відображено на рис. 1.

З огляду на необхідність підтримки стратегічної орієнтації підприємства, стратегічне управління перетворюється на процес безперервний та динамічний, а отже, одноразовий аналіз і діагностика не можуть бути основою такого процесу, оскільки надають обмежену певним відліком часу інформацію.

Таким чином, процедурну частину моніторингу економічного стану підприємства можна відобразити у вигляді ланцюжка: вимірювання – аналіз – опис – моделювання – прийняття управлінських рішень.

Інформаційна база для прийняття управлінських рішень заснована на безперервному формальному спостереженні (моніторингу) конкурентного розвитку бізнесу. Таким чином, статистичний моніторинг у системі стратегічного управління не слід розглядати як більш вузьке чи широкое поняття, ніж аналіз і контроль. Це безперервне спостереження за результатами і бізнес-процесами, націлене на вирішення конкретних задач, які стоять перед підприємством, тобто на ефективні управлінські рішення. Занадто велика кількість спостережень обернеться для підприємства необґрунтованими витратами, оскільки дані для ухвалення управлінського рішення за результатами моніторингу будуть надлишковими. Недостатня область спостережень призведе до інформаційного дефіциту і неповного обліку всіх чинників у ході генерації управлінських рішень. Отже, для проведення ефективного моніторингу необхідно оптимізу-

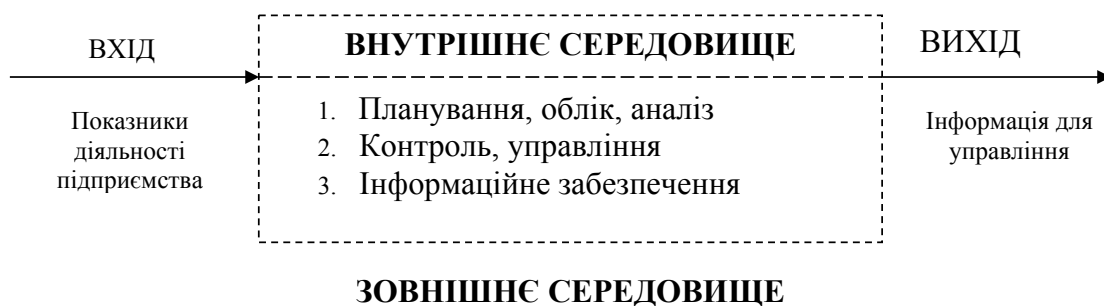

Рис. 1. Елементи моніторингу та їх взаємодія у зовнішньому та внутрішньому середовищі

вати поле спостереження. Використання інтегрованих показників дасть змогу визначити економічний стан підприємства, його конкурентний статус, що забезпечить використання дієвих управлінських рішень.

Висновки із цього дослідження. Таким чином, необхідною умовою щодо потреб ефективного управління економічним станом підприємства є забезпечення можливості виявити причини, а не лише констатувати наявність і величину змін економічного стану. При-

чинно-наслідкові зв'язки між статистичними показниками мають відповідати таким, що об'єктивно існують у процесі функціонування підприємства та можуть бути логічно виявлені із суті певного процесу. На даний час існує необхідність організованого системного спостереження за процесами, змінами, а також їх якісна і кількісна оцінка, підготовка рекомендацій та управлінських рішень із метою забезпечення ефективного управління та впливу на економічний стан підприємств.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Пугачова М.В. Методологічні засади використання кон'юнктурних обстежень для аналізу стану корпоративного управління на промислових підприємствах / М.В. Пугачова // Економіка промисловості. – 2007. – № 1. – С. 146–155.
2. Пугачова М.В. Тенденції української економіки очима керівників підприємств (аналітичний огляд). Дослідження інвестиційної політики українських підприємств / М.В. Пугачова // Статистика України. – 2009. – № 1. – С. 41–50.
3. Галіцин В.К. Системи моніторингу в управлінні економікою / В.К. Галіцин // Моделювання та інформаційні системи в економіці. – 2001. – № 66.
4. Бланк І.А. Стратегія і тактика управління фінансами / І.А. Бланк. – Київ. : ІТЕМ ЛТД ; АДЕФ-Україна, 1996. – 534 с.
5. Баканов М.І., Шеремет А.Д. Теорія аналізу господарської діяльності : [учебник] / М.І. Баканов, А.Д. Шеремет. – М. : Фінанси і статистика, 1998. – 288 с.
6. Бернстайн Л.А. Аналіз фінансової звітності: теорія, практика і інтерпретація / Л.А. Бернстайн. – М. : Фінанси і статистика, 2003. – 624 с.
7. Кизим М.О., Забродський В.А. Оцінка і діагностика фінансової стійкості підприємства : [монографія] / М.О. Кизим, В.А. Забродський [та ін.]. – Х. : ІНЖЕК, 2003. – 141 с.
8. Школи стратегій / Г. Минцберг, В. Альстрэнд, Дж. Лэмпел ; пер. с англ. под ред. Ю.Н. Каптуревського. – СПб. : Питер, 2000. – 336 с.
9. Системний підхід до організації управління / Б.З. Мільнер, Л.І. Євенко, В.С. Рапопорт. – М. : Економіка, 1983. – 224 с.

МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ, МОДЕЛІ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЦІ

УДК 004.89

Анализ интеллектуальных средств поддержки принятия решений в экономических задачах

Минц А.Ю.

кандидат экономических наук,
доцент кафедры финансов и банковского дела
Приазовского государственного технического университета

В статье проанализированы основные разновидности интеллектуальных средств поддержки принятия решений. Рассмотрены экономические задачи, решаемые с их помощью. Проанализированы преимущества и недостатки каждого метода. Сделаны выводы о дальнейших путях их развития и применения в экономике.

Ключевые слова: принятие решений, экспертные системы, нечеткая логика, нейронные сети, деревья решений, генетические алгоритмы, имитационное моделирование.

Мінц О.Ю. АНАЛІЗ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ЗАСОБІВ ПІДТРИМКИ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ В ЕКОНОМІЧНИХ ЗАДАЧАХ

У статті проаналізовано основні різновиди інтелектуальних засобів підтримки прийняття рішень. Розглянуто економічні завдання, які вирішуються за їх допомогою. Проаналізовано переваги та недоліки кожного методу. Зроблено висновки про подальші шляхи їх розвитку та застосування в економіці.

Ключові слова: прийняття рішень, експертні системи, нечітка логіка, нейронні мережі, дерева рішень, генетичні алгоритми, імітаційне моделювання.

Mints O.Y. INTELLIGENT DECISION SUPPORT SYSTEMS: ANALYZING OF TOOLS

In intelligent decision support systems development is necessary to answer the question, what tool would be most effective. The same problem often can be solved by several methods. Therefore, it is important to analyze the advantages and disadvantages of each method, and find out, which of them would be most effective for specified task. In this article we are analyzing main areas of artificial intelligence and making conclusion about it applicability.

Keywords: decision-making, expert systems, fuzzy logic, neural networks, decision trees, genetic algorithms, simulation.

Постановка проблемы в общем виде.

Интеллектуальные методы поиска решений применяются тогда, когда получить аналитическое решение невозможно или очень сложно. За 60 лет, прошедших с момента возникновения термина «искусственный интеллект» (ИИ), в рамках этого направления предложено большое количество различных методов и инструментов. Большинство из них находит применение в системах поддержки принятия решений, которые в таком случае также называются интеллектуальными (ИСППР). При этом до сих пор дискуссионным остается вопрос применимости тех или иных методов ИИ для решения различных классов экономических задач.

Анализ последних исследований и публикаций. Сравнительный анализ различных интеллектуальных средств поддержки принятия решений проводится во многих

работах отечественных и зарубежных авторов, среди которых С. Хайкин [10], Л. Рутковский [1], Ю.Г. Лысенко [15], А.В. Матвийчук [9], А.Г. Хмелев [15], С.А. Субботин [16] и многие другие. Однако задача комплексного сопоставления методов ИИ в их работах не ставилась и не решалась. Кроме того, ввиду постоянного развития теории и практики искусственного интеллекта подобные исследования быстро устаревают.

Формулирование целей статьи (постановка задания). Цель статьи – проанализировать основные разновидности интеллектуальных средств поддержки принятия решений с точки зрения задач, решаемых с их помощью в экономической сфере.

Изложение основного материала исследования. Британский исследователь в области искусственного интеллекта Jack Copeland выделил два классических подхода к разра-

ботке интеллектуальных систем – нисходящий и восходящий [2].

Нисходящий, или семиотический, подход (*Top-Down AI*) подразумевает создание систем ИИ на основе имитации высокоуровневых психических процессов, таких как мышление, рассуждение. Результатом применения этого подхода являются, например, экспертные системы, базы знаний, системы логического вывода (включая нечеткую логику).

Восходящий, или биологический, подход (*Bottom-Up AI*) подразумевает создание систем ИИ на основе моделирования базовых биологических и физических процессов. Результатами применения этого подхода являются такие инструменты ИИ, как нейронные сети.

Дальнейшее развитие методов анализа данных вынудило расширить данную классификацию. Различные школы предлагают различные её варианты, но в рамках данного исследования возьмем на себя смелость выделить в качестве самостоятельных агентно-эволюционный и имитационный подходы к проектированию интеллектуальных систем.

Агентно-эволюционный подход подразумевает использование для решения задачи некоторого набора самостоятельных программ – агентов. Агенты действуют в программно-создаваемой среде, свойства которой зависят от условий решаемой задачи. Каждый агент наделен некоторыми возможностями по восприятию условий среды и выбору вариантов действия исходя из этих условий. В рамках данного подхода можно выделить генетические алгоритмы и другие непереборные методы решения NP-полных задач (имитация отжига, метод муравьиных колоний).

Имитационный подход дает возможность создавать и исследовать модели систем, для которых известны лишь некоторые закономерности поведения (так называемый «черный ящик»). Преимущества имитационного подхода проявляются тогда, когда необходимо получить знания о поведении системы, состоящей из множества «черных ящиков», что обычными методами сделать невозможно.

Рассмотрим основные интеллектуальные средства поддержки принятия решений, используемые в настоящее время для решения экономических задач.

Экспертные системы

Вплоть до 1990-х годов экспертные системы являлись наиболее распространенным и коммерчески успешным методом искус-

ственного интеллекта. Парадигма экспертных систем предусматривает программную имитацию действий человека-эксперта. В ряде задач экспертная система дает возможность достаточно успешно заменить живого специалиста, если его привлечение невозможно. К таким случаям относятся:

- необходимость круглосуточной работы;
- обеспечение поддержки быстрорастущих отраслей, где ощущается дефицит специалистов;

- решение эпизодически возникающих задач, где привлечение живого специалиста экономически нецелесообразно.

Современная теория экспертных систем, формирование которой в целом закончилось к 1970-м годам, подразумевает обязательное наличие базы знаний, которую составляет совокупность известных системе фактов и правил логического вывода из них. База знаний может быть как статичной, так и динамической. В первом случае набор знаний задается на этапе разработки системы. Во втором случае исходный набор знаний может автоматически пополняться в процессе работы. Это дает возможность создавать экспертные системы, обладающие свойством самообучаемости.

Включение правил логического вывода в состав баз знаний коренным образом отличает их от баз данных, где содержится только информация. В частности, система логического вывода может, анализируя информацию, получать знания, которые в чистом виде отсутствовали в исходных базах.

Согласно Дж. Джарратано и Г. Райли [3], экспертные системы могут использоваться для решения таких задач, как: интерпретация данных; диагностирование; мониторинг; проектирование; прогнозирование; сводное планирование; оптимизация; обучение; управление; ремонт; отладка.

Важнейшим достоинством экспертных систем как инструмента поддержки принятия решений является использование концепции «белого ящика», то есть прозрачность получаемых выводов.

В классическом виде экспертные системы для решения практических задач по анализу данных и поддержке принятия решений настоящее время используются мало, будучи вытеснены другими методами. Однако их варианты распространены в тех областях, где информация и отношения между её элементами хорошо поддаются формализации. Это, например, системы клиентской поддержки,

системы медицинской диагностики и контроля, системы поиска информации.

Нечеткая логика

Нечеткая логика как инструмент поддержки принятия решений используется в условиях неполной информации о рассматриваемом объекте, нечеткости или размытости сведений о нем. Нечеткое описание предметной области гораздо ближе к естественному языку и образу мыслей человека, чем описание в терминах формальной логики. Так, средствами нечеткой логики могут быть записаны и использованы для вывода такие языковые отношения, как «возможно», «скорее да, чем нет», «иногда» и т. п. Это дает возможность эффективно использовать данный инструмент для описания предметной области и наполнения баз знаний.

Математический аппарат нечеткой логики дает возможность не только описывать такие элементы, но и производить над ними операции, эквивалентные таковым в классической логике, а также интерпретировать результаты с практической точки зрения. Основой нечеткой логики является положение о том, что степень принадлежности элемента к некоторому множеству может принимать значения не только 0 или 1, но и другие в интервале $[0 \dots 1]$. При этом любой объект может одновременно принадлежать нескольким множествам.

Разработка любой системы с использованием аппарата нечеткой логики включает минимум три обязательные процедуры [4]:

1. Фаззификация – определение нечетких множеств и правил перевода исходных данных в нечеткие (включая определение лингвистических переменных и функций принадлежности).

2. Решение задачи в нечетких терминах – создание правил обработки полученных данных.

3. Дефаззификация – определение правил перевода результатов решения в четкие величины, которые могут использоваться в дальнейших процедурах.

Следует отметить, что нечеткую логику нельзя рассматривать как самостоятельный инструмент решения экономических задач. Но, будучи использована в качестве логического базиса при построении экспертных систем, нейронных сетей и других подобных систем, нечеткая логика выводит их на качественно новый уровень, зачастую существенно улучшая эффективность работы. Этим объясняется устойчивый рост значения

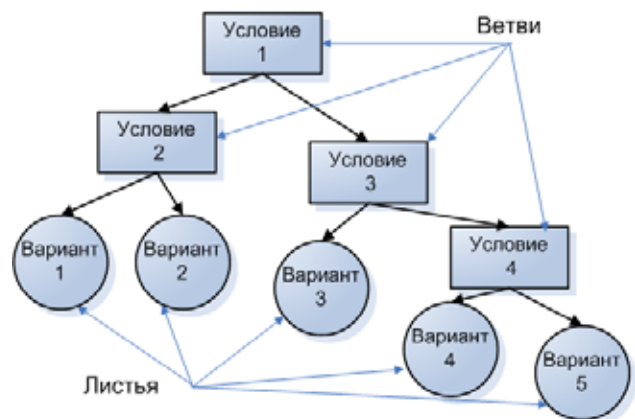
нечеткой логики в системах поддержки принятия решений, который наблюдается в последнее время.

Методы нечеткой логики эффективны в задачах принятия многокритериальных решений, обработки мнений группы экспертов. Они находят применение как в управлении техническими процессами (в том числе в бытовых устройствах), так и в системах управления бизнес-процессами самого высокого уровня, включая крупнейшие банковские консорциумы и промышленные корпорации.

К недостаткам использования нечеткой логики следует отнести трудоемкость разработки нечетких систем и их повышенные требования к вычислительным ресурсам. Кроме того, специалистов в области нечеткой логики не так уж много, поэтому обслуживание таких систем и их модификация также сопряжены с дополнительными затратами.

Деревья принятия решений

Являются одним из популярных в настоящее время инструментов поддержки принятия решений, представляют собой многоуровневую бинарную иерархическую структуру, где каждый узел (ветвь) отвечает за выбор одного из двух вариантов. Основанием для выбора служат значения из набора входных данных. Проход по ветвям продолжается до тех пор, пока не будет достигнут один из вариантов решения – лист (рис. 1). При этом дерево может только разветвляться. Схождение ветвей не допускается.

Рис. 1. Структура дерева принятия решений

В отличие от других алгоритмов входная информация в деревьях решений не перерабатывается, что способствует высокой скорости работы метода.

Как видно из рис. 1, сущность работы дерева принятия решений достаточно проста и состоит в многократной проверке условий

«если ... то». Поэтому отсчет использования этого инструмента для решения практических задач следует вести не от его изобретения (установить дату которого не представляется возможным), а от разработки алгоритмов автоматического построения дерева.

Первый такой алгоритм – CLS (*Concept Learning System*) был разработан в 1966 г. [5]. Однако ряд недостатков (медленная работа и требование к дискретности данных) обусловили его малую распространенность. Позднее появились более удачные алгоритмы – ID3 (*Iterative Dichotomiser 3*), C4.5, C5.0, разработанные в середине 1990-х годов, а также алгоритм CART, который может решать задачи как классификации, так и регрессии. Совершенствование алгоритмов построения деревьев решений продолжается. Наиболее совершенным в настоящий момент является алгоритм CTree (*Conditional inference trees*), опубликованный в 2006 г. [6]. Вместе с тем сравнительные тесты показывают лишь незначительное преимущество новых алгоритмов над C4.5, C5.0 и CART (в пределах 2–5%) [7].

Деревья принятия решений могут использоваться в следующих задачах:

описание данных – дает возможность хранить информацию о данных в компактной форме дерева вместо обширных табличных описаний;

классификация – отнесение объектов к одному из заранее известных классов. При этом результирующая переменная должна быть дискретной;

регрессия – задачи прогнозирования, то есть установления зависимости между входными и выходными переменными моделями. Результирующая переменная в этом случае имеет непрерывные значения.

Основным достоинством деревьев принятия решений как инструмента анализа данных является его наглядность, дающая возможность использовать метод даже неподготовленному человеку. Кроме того, полученное дерево может быть использовано для анализа взаимосвязей в данных и извлечения информации о предметной области, то есть реализуется концепция «белого ящика». Деревья решений могут быть использованы для анализа значимости данных и отбора входных параметров для нейронных сетей [8].

К недостаткам метода можно отнести принципиальную невозможность гарантированного получения оптимального дерева при большом количестве параметров ввиду NP-полноты такой задачи. При небольших же

объемах данных существующие алгоритмы не дают возможности полностью избавиться от эффекта «переобучения». Также при работе с деревьями решений не могут использоваться нечеткие описания данных.

Искусственные нейронные сети

Главной особенностью искусственных нейронных сетей (ИНС) является возможность обучения, которое производится путем адаптации весовых параметров синаптических связей к массиву входных данных. В результате ИНС оказываются способны распознавать даже те объекты, которые отсутствовали в обучающей выборке.

Для ИНС реализованы следующие базовые парадигмы машинного обучения [9]:

обучение с учителем – обычно подразумевает решение задач регрессии или классификации;

обучение без учителя – обычно используется при решении задачи кластеризации входного множества;

обучение с подкреплением – занимает промежуточное место между предыдущими парадигмами.

Совершенствование алгоритмов обучения нейронных сетей продолжается и в настоящее время. Так, в 2007 г. разработаны алгоритмы глубинного обучения, рассчитанные на работу с большими многослойными ИНС при решении сложных задач распознавания образов.

В настоящее время ИНС являются наиболее распространенным и наиболее универсальным инструментом интеллектуального анализа данных. Известно более 20 их типов, которые в совокупности дают возможность решить практически любую задачу, включая задачи распознавания образов, классификации, кластеризации, прогнозирования, аппроксимации, сжатия данных, ассоциативной памяти, оптимизации [10].

По сравнению с другими интеллектуальными методами анализа данных ИНС обладают такими преимуществами:

универсальность – использование при решении широкого спектра задач;

работа с информацией любой природы – в том числе с графической информацией, нечеткими данными;

эффективные средства контроля процесса обучения – по динамике процесса обучения можно делать выводы о его качестве;

распространенность – большой выбор инструментальных средств моделирования, среди которых есть и бесплатные;

толерантність к ошибкам – даже при просчетах в проектировании нейросетевой системы, значительных шумах и ошибках во входных данных можно получить положительный результат;

возможность аппаратной реализации, что дает возможность добиться многократного увеличения быстродействия.

Вместе с тем ИНС как инструмент поддержки принятия решений имеет и некоторые недостатки:

концепция «черного ящика» – анализ обобщений, полученных ИНС в процессе обучения невозможен либо крайне затруднен;

высокие требования к производительности вычислительных систем – при программной реализации крупных ИНС приходится организовывать распределенные вычисления;

высокий уровень эмпирики в применении ИНС – для многих параметров нейросетевых моделей (количество слоев, количество нейронов, объем обучающей выборки) отсутствуют достоверные способы определения. Разные пути решения одной задачи могут привести к различным результатам [11].

Генетические алгоритмы

Данный метод является представителем агентно-эволюционного подхода к созданию интеллектуальных систем анализа данных. Как и нейронные сети, генетические алгоритмы (ГА) основаны на математической интерпретации процессов, происходящих в живой природе. Базовыми работами в теории генетических алгоритмов являются труды Дж. Холланда об адаптации в естественных и искусственных системах, вышедшие в 1973–1975 гг. [12; 13]. В настоящее время генетические алгоритмы находят разнообразное применение в экономике, хотя по распространенности и уступают нейронным сетям. При этом не следует полагать, что применение генетических алгоритмов является альтернативой нейросетевым моделям. Поскольку генетические алгоритмы ориентированы на задачи поиска оптимумов в многомерных пространствах, то есть задачи оптимизации, области применения этих инструментов не пересекаются. Напротив, использование их комбинаций в ряде случаев дает возможность улучшить эффективность решения задач.

Особенностью ГА является то, что к функции, максимум или минимум которой ищется, не предъявляется абсолютно никаких требований. Она может быть прерывистой, недифференцируемой или состоять из кусков, опи-

сываемых разными уравнениями. В любом случае, алгоритм позволит найти для неё оптимальное (или близкое к нему) значение. При этом по сравнению с переборными методами оптимизации скорость поиска решения возрастает на четыре порядка [14].

Генетические алгоритмы могут быть использованы для решения любых задач, которые можно свести к задаче оптимизации. В экономике к таким задачам можно отнести [15]: оптимизацию функций; разнообразные задачи на графах; подбор параметров моделей (в т. ч. деревьев решений, ИНС); задачи компоновки; составление расписаний; определение оптимальных игровых стратегий; кластеризацию.

Одной из причин сравнительно низкой распространенности ГА относительно искусственных нейронных сетей, возможно, являются более высокие требования к квалификации разработчика генетических моделей. Однако в последние годы на рынке стали появляться программные продукты, дающие возможность упростить процесс генетического моделирования.

Другие методы оптимизации

Кроме генетических алгоритмов, в поиске оптимальных решений в многомерных пространствах могут использоваться также такие агентно-эволюционные методы, как *алгоритм имитации отжига*, *метод муравьиных колоний*, *метод пчелиных колоний*, *метод роя частиц* и некоторые другие [16]. В основе этих методов лежат биологические, или физические, процессы, приспособленные к решению задач оптимизации. Основными недостатками, ограничивающими применение этих методов, являются их сравнительно узкая направленность, отсутствие доступного и качественного программного обеспечения для практических применений, необходимость специальных знаний для составления моделей.

Имитационное моделирование

Имитационная модель представляет собой программную реализацию реальной или гипотетической системы, состоящую из некоторого набора связанных друг с другом объектов с установленными свойствами. В процессе имитационного эксперимента происходит изменение характеристик объектов модели во времени, взаимно затрагивающее связанные объекты. Это ведет к изменению состояния всей модели.

Существует несколько разновидностей имитационного моделирования:

Моделирование системной динамики. Возникновение этого направления связано с именем Дж. Форрестера, который в середине 1950-х годов разработал его основы [17]. Системная динамика предполагает самый высокий уровень агрегирования компонентов из всех методов имитационного моделирования. Данный метод основан на моделировании движения потоков любой природы в системе. Он дает возможность учитывать задержки потоков любого порядка, петли обратной связи, отражать процессы накопления и перемещения ресурсов, динамически регулировать интенсивности потоков. Благодаря ряду упрощений, принятых в моделях системной динамики, они дают возможность простыми средствами получить адекватное описание процессов в весьма сложных системах.

Модель системной динамики может служить для анализа и понимания причинно-следственных связей между любыми её компонентами, дает возможность сравнить варианты решений по управлению системой. Метод является универсальным и применяется для моделирования самых разнообразных систем, от бизнес-процессов и моделей производства до моделей развития эпидемий в медицинских исследованиях.

Дискретно-событийное моделирование предполагает рассмотрение функционирования системы во времени и анализ влияния на её состояние внешних событий, представляемых в виде «заявок». Сферой приложения дискретно-событийного моделирования могут служить любые системы, связанные с обслу-

живанием потока объектов – системы передачи информации, логистические, транспортные, производственные системы и многие другие.

Агентное моделирование. Предполагает определение поведения единичной простой структуры – агента – во взаимодействии с другими такими же агентами и окружающей средой. Агент может рассматриваться как некоторая сущность, которая обладает активностью, автономным поведением, может принимать решения в соответствии с некоторым набором правил, может взаимодействовать с окружением и другими агентами, а также может эволюционировать [18].

Агентный подход целесообразно применять в том случае, когда индивидуальное поведение объектов имеет большое влияние на поведение системы в целом (моделирование рынков, конкуренции, динамики населения). Кроме того, агентный подход может применяться совместно с другими разновидностями имитационного моделирования [19].

Выводы из этого исследования. Таким образом, интеллектуальные методы могут быть использованы для решения большинства экономических задач, обеспечивая если не лучшее, то, по крайней мере, достаточно хорошее решение при существенной экономии времени на его поиск. При этом повышение эффективности интеллектуальных средств поддержки принятия решений в экономических задачах должно идти не только по пути совершенствования самих методов, но и по пути совершенствования механизмов их использования.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Rutkowski L. Metody i techniki sztucznej inteligencji. – Warszawa : wydawnictwo naukowe PWN. – 2009. – 452 s.
2. Jack Copeland. Artificial Intelligence: A Philosophical Introduction. September 1993, Wiley-Blackwell. – 328 p.
3. Джарратано Дж., Райли Г. Экспертные системы: принципы разработки и программирование / Дж. Джарратано, Г. Райли ; пер. с англ. – М. : Вильямс, 2006. – 1152 с.
4. Зак Ю.А. Принятие решений в условиях нечетких и размытых данных: Fuzzy-технологии / Ю.А. Зак. – М. : Либроком, 2013. – 352 с.
5. Hunt E.B., Marin J., Stone P.T. Experiments in Induction // New York, Academic Press. – 1966. – V. 1. – P. 45–69.
6. Hothorn T., Hornik K., Zeileis A. Unbiased Recursive Partitioning: A Conditional Inference Framework // Journal of Computational and Graphical Statistics, 2006. – № 15(3). – P 651–674.
7. Schauerhuber M., Zeileis A., Meyer D. Benchmarking Open-Source Tree Learners in R/RWeka Proceedings of the 31st Annual Conference of the Gesellschaft für Klassifikation e.V., Albert-Ludwigs-Universität Freiburg, March 7–9, 2007. – P. 389–396.
8. Минц А.Ю. Методы отбора данных для нейросетевого моделирования / А.Ю. Минц // Моделювання та інформаційні системи в економіці : зб. наук. праць. – К. : КНЕУ, 2011. – Вип. 84. – С. 256–270.
9. Матвійчук А.В. Штучний інтелект в економіці: нейронні мережі, нечітка логіка : [монографія] / А.В. Матвійчук. – К. : КНЕУ, 2011. – 439 с.

10. Хайкин С. Нейронные сети: Полный курс / С. Хайкин ; 2-е изд. – М. : Вильямс, 2006. – 1104 с.
11. Минц А.Ю. Общие вопросы постановки задач в нейросетевом моделировании / А.Ю. Минц // Нейронні технології моделювання в економіці. – К. : КНЕУ, 2012. – № 1. – С. 189–206.
12. John H. Holland. Genetic algorithms and the optimal allocation of trials. *SIAM Journal on Computation*, 2: 1973. – P. 88–105.
13. John H. Holland. *Adaptation in Natural and Artificial Systems: An Introductory Analysis with Applications to Biology, Control and Artificial Intelligence*. MIT Press, 1975.
14. Хатимлянский А. Генетические алгоритмы в MetaTrader 4. Сравнение с прямым перебором оптимизатора / А. Хатимлянский [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://articles.mql4.com/ru/135>.
15. Нечеткие модели и нейронные сети в анализе и управлении экономическими объектами : [монография] / Под ред. Ю.Г. Лысенко. – Донецк : Юго-Восток, 2012. – 388 с.
16. Неітеративні, еволюційні та мультиагентні методи синтезу нечіткологічних і нейромережних моделей : [монографія] / Під заг. ред. С.О. Субботіна. – Запоріжжя : ЗНТУ, 2009. – 375 с.
17. Форрестер Дж. Основы кибернетики предприятия (Индустриальная динамика) / Дж. Форрестер ; пер. с англ. – М. : Прогресс, 1971. – 340 с.
18. Карпов Ю. Имитационное моделирование систем. Введение в моделирование с AnyLogic 5 / А. Карпов. – СПб. : БХВ-Петербург, 2005. – 400 с.

ЗМІСТ

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

Венгер В.В. Еволюція поглядів на теорію економічного зростання.	3
Голубка М.М. Розвиток кооперативної та економічної освіти на західноукраїнських землях у 1848–1918 роках.	10
Крот Л.М. Фінансування земствами Лівобережної України сільськогосподарських шкіл на початку ХХ століття.	16
Матюк Т.В. Концептуальні підходи до визначення ролі держави у сфері освіти.	20
Нилова Н.М. Украинская экономическая ментальность и экономические реформы.	25
Полуяктова О.В. Проблеми безробіття в Україні.	31
Табінський В.А., Сімон А.П., Стасюк А.В. Деякі аспекти розвитку малого підприємництва в Україні.	36

СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

Бондар Ю.А., Легінкова Н.І. Інвестиційні стратегії ТНК в умовах формування сталого розвитку.	40
Вареник І.В., Німко С.І. Конкурентоспроможність сфери послуг України.	45
Гончар О.М. Сутність урбанізації як глобального економічного процесу.	49
Ковальчук С.Я. Європейські орієнтири аграрної сфери України: перспективи та можливості.	54
Левчук О.В., Коваленко В.А. Актуальні питання реформації національних економічних інтересів України в умовах глобалізації.	61
Михайлишин Л.І. Прикладні аспекти теорій транснаціоналізації 60-70-х років ХХ століття.	68
Осіпова Л.В. Вплив євроінтеграційних процесів на економічний розвиток України.	75
Чепеленко А.М., Чепеленко Д.С. Сучасний стан та перспективи міграційного руху обумовлені глобальними трендами та загрозами.	80

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

Борщ Л.М. Передумови та альтернативи видобутку нетрадиційного природного газу в Україні.	86
Гаркавий В.В. Результати роботи рослинницьких галузей сільського господарства України в 2015 р.	93
Довжик О.О. Державна регулятивна аграрна політика в контексті світового досвіду.	97
Колібан Д.В. Аналіз передумов стратегічного розвитку промислових комплексів у сучасний період.	103
Крамаренко І.С. Стан інвестиційної діяльності України в умовах економічної нестабільності.	107
Кушнір Т.М. Роль ринку маркетингових досліджень у функціонуванні інформаційно-аналітичної складової маркетингової інфраструктури.	114

Лінтур І.В., Голубка Я.В. Формування фінансових ресурсів бюджетів адміністративно-територіальних одиниць в умовах децентралізації.	119
Макаренко Н.О. Організаційно-економічні стратегії сталого розвитку сільськогосподарського виробництва.	124
Метошоп І.М., Сорока Х.-І.Ю. Аналіз особливостей газозабезпечення підприємств України та шляхи його диверсифікації.	130
Мирвода С.И. Информационные технологии образования в социально-культурной сфере.	137
Нездойминога О.Є. Податки – основний важіль макроекономічного регулювання.	142
Овецька О.В. Управління безпекою реорганізації ПАТ «Нафтогаз України» відповідно до Третього енергетичного пакету Європейського Союзу на засадах системного аналізу.	147
Пилипенко К.А. Напрями забезпечення продовольчої безпеки шляхом упровадження біотехнологій у сільське господарство: міжнародний досвід.	152
Пішенін І.К. Теоретико-методологічні аспекти оцінки діяльності транспортного комплексу в нових умовах господарювання.	158
Румик І.І. Територіальні особливості формування системи продовольчого забезпечення.	162
Світовий О.М. Управління матеріально-технічним забезпеченням зернопродуктового підкомплексу та формування доданої вартості.	171
Сегеда С.А. Державне регулювання аграрно-продовольчого ринку в умовах членства України в СОТ.	175
Сирветник-Царій В.В. Сучасні реалії фінансового забезпечення розвитку малого підприємництва в Україні.	181
Смолій Л.В. Трансформація бюджетної підтримки аграрного сектору економіки України в умовах євроінтеграції.	188
Стегней М.І., Максютова-Грешкулич Д.В., Добош І.В. Теоретичні основи формування та використання економічного потенціалу адміністративно-територіальних одиниць.	194
Танклевська Н.С., Потравка Л.О. Експортноорієнтовані напрями покращення структурних трансформацій сільського господарства України.	199
Турчина С.Г. Активізація розвитку інтелектуального бізнесу в умовах інтеграції України до Європейського Союзу.	206
Штулер І.Ю. Сучасні тенденції позиціонування України в світових рейтингах в умовах циклічних коливань економіки.	210
Яровий І.М. Стратегічне планування, прогнозування і моделювання соціально-економічного розвитку України.	214

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

Арич М.І. Обґрунтування вибору стратегій управління фінансово-економічними результатами діяльності підприємств на основі концепції Six Sigma.	221
Бакина Т.В. Экологический менеджмент в системе менеджмента предприятия.	229
Височин І.В., Вавдійчик І.М. Дослідження результативності та ефективності управління товарними ресурсами підприємств роздрібною торгівлі України.	236

Волинець І.Г. Ризики інноваційної діяльності: суть, види та етапи управління.	241
Головко Т.В. Класифікація грошових потоків підприємств торгівлі.	246
Гуржий Н.Г. Совершенствование процедуры анализа при разработке управленческих мероприятий во внешнеэкономической деятельности предприятия.	252
Данилович-Кропивницька М.Л. Система критеріїв класифікації міжорганізаційних мереж.	260
Єпіфанова І.Ю., Оранська Н.О. Сутність антикризового управління підприємства.	265
Задорожнюк Н.А., Пейчев А.Д. Креативное мышление как основа достижения инновационного развития общества.	270
Запухляк І.Б. Теорія та практика оцінювання нестабільності зовнішнього середовища вітчизняних газотранспортних підприємств.	274
Зосімова А.В., Москаленко Н.О. Використання міжнародного досвіду оцінки ринкових позицій підприємств та можливостей розвитку бізнесу.	280
Ковтуненко Ю.В., Каверіна С.Ю. Методичний інструментарій оцінки інтелектуального капіталу інноваційного розвитку підприємства.	286
Кайдрович Х.І. Ефективність управління фінансами підприємства засобами фінансової рівноваги (на прикладі Львівобленерго).	292
Климчук А.О. Сутність та особливості оцінювання мотиваційного потенціалу персоналу промислових підприємств.	300
Кривда О.В. Ризики бізнес-процесів та способи зменшення їх негативних наслідків.	304
Ляшко І.І., Єременко О.М. Людський фактор в управлінні якістю продукції.	308
Михайлишин Н.П., Романів С.Р. Концепція створення спільної цінності: новий погляд на формування цінностей компанії.	312
Панасюк М.А., Бойко О.О. Фінансове планування діяльності сучасного підприємства.	318
Патута О.С., Пришко К.Є. Вплив структури капіталу на фінансову стійкість підприємства.	323
Петренко О.В., Антоненко В.М. Економічна безпека підприємства: загрози та шляхи їх пересічення.	328
Петрова Н.О. Функціонування кластерних об'єднань як засіб забезпечення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств.	334
Рибіна Л.О. Інтелектуальний капітал як чинник розвитку економічних процесів.	341
Рижко О.В. Фактори розвитку малого бізнесу.	346
Ріщук Л.І. Формування програми ризик-менеджменту для нафтопереробного підприємства.	351
Романенко О.О. Особливості фінансових стратегій машинобудівних підприємств.	358
Стефанишин О.Б. Стан банківського кредитування внутрішньої торгівлі в Україні.	364
Чернявська І.М., Руденко О.В. Управління інноваційною діяльністю шляхом вибору портфеля проектів.	372

Шпортко Г.Ю., Вишневська М.К. Визначення потоку створення цінності як ключ до оптимізації бізнес-процесів промислового підприємства	376
--	------------

РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

Васильчук Н.О., Перепелюкова О.В. Сучасний стан ресурсно-сировинних зв'язків між об'єктами енергетичної інфраструктури.	381
Гоблик В.В. Транзитний потенціал прикордонного регіону: проблеми та перспективи.	386
Гречана С.І. Сучасний стан та перспективні напрями модернізації регіональної виробничої інфраструктури.	392
Дем'ян Я.Ю. Оцінка розвитку аграрного сектору Закарпатської області в умовах ризиків.	398
Мельникова М.В., Градобосва Є.С. Розвиток сфери життєзабезпечення в міських агломераціях: інноваційно-інвестиційні аспекти.	402
Микуланинець С.І., Проскура В.Ф. Ефективність застосування логістичних інформаційних систем у сфері туризму.	408
Михальчинець Г.Т. Фінансове забезпечення розвитку лісоресурсного потенціалу Закарпатської області.	412
Передерко В.П. Розвиток інфраструктури еко- і геотуризму в Карпатському регіоні за сприяння проектів міжнародної технічної допомоги.	418
Рогозян Ю.С. Досвід реалізації міжрегіональних стратегій Китайської Народної Республіки.	425
Сімків Л.Є. Стан інвестиційної активності в регіонах України.	430
Ужва А.М. Інфраструктура як фактор підвищення конкурентоспроможності регіональних продовольчих комплексів.	436
Юрченко А.Ю. Особливості формування політики забезпечення економічної безпеки: перспективи для України в контексті міжнародного досвіду.	441

ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

Ільїна М.В., Шпильовий І.М. Децентралізація управління сільськими територіями та її вплив на розвиток туризму.	446
Машіка Г.В., Лендел В.В. Природоохоронні території як головний елемент розвитку туристсько-рекреаційного використання.	452
Попов А.С. Уроки проведення консолідації земель сільськогосподарського призначення в країнах Центральної і Східної Європи.	459
Тараєвська Л.С. Механізм реалізації засад екологічного менеджменту на промислових підприємствах.	466
Штогрин Г.С. Аналіз сучасного стану водовідведення та водозабезпечення сільських територій в умовах євроінтеграційних процесів.	470

ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

Бабенко В.А. Тенденції фінансування системи охорони здоров'я: світовий досвід та уроки для України.	476
Василенко В.М., Дружиніна В.В. Результативність функціонування ринків праці: багаторівневий вимір.	481

Жадан О.В., Гончаренко М.В. Співвідношення розподільчої і накопичувальної складових системи державного пенсійного забезпечення.	489
Росола У.В. Нові віхи розвитку українського рекламного ринку.	495

ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

Александрова Г.М. Проблемні питання фінансового стану недержавних пенсійних фондів: досвід зарубіжних країн та України.	500
Борисюк О.В. Оцінка фінансових ресурсів страховика як ключовий елемент страхового менеджменту.	507
Галушак В.В. Перестраховування як необхідна умова забезпечення фінансової стійкості та нормальної діяльності страховика.	513
Горин В.П., Варемчук І.В. Проблеми фінансового забезпечення аграрного сектору.	518
Гребенцікова Т.С., Онищенко Ю.І. Чинники формування власного капіталу банків України.	525
Грубляк О.М. Оцінка ефективності фінансування інноваційно-інвестиційного розвитку регіону (на прикладі Чернівецької області).	531
Добровольська О.В. Програма захисту вкладів кредитних спілок.	536
Дудчик О.Ю., Пашикян І.С., Соловйова А.Г. Інвестиційна привабливість України.	541
Клименко С.О., Мікрюкова Л.В. Аналітичне забезпечення моніторингу фінансового стану вищого навчального закладу.	549
Корнійчук Г.В. Сільськогосподарське страхування як фактор підвищення фінансового потенціалу агроформувань.	554
Лаврик В.В. Теоретико-методичні засади реструктуризації підприємств.	557
Ливдар М.В. Вплив бюджетної політики на соціально-економічний розвиток регіону.	563
Літвін Я.А. Фінансово-кредитні ризики банківських установ та особливості їх страхування в Україні.	567
Непчатенко О.О., Юдін В.К. Страховий захист аграрних ризиків.	572
Петричко М.М., Басара М.М. Бюджетна політика України: теоретичний та практичний аспекти.	578
Поліщук О.А., Поліщук О.Т. Адміністративний аспект регіонального розвитку венчурного інвестування.	583
Простебі Л.І. Реформування інституту місцевих податків і зборів у контексті підвищення надходжень місцевих бюджетів.	589
Присяник І.В. Кредитування фізичних осіб та його особливості в Україні.	594
Рац О.М., Торосєва В.О. Напрями удосконалення системи формування та розвитку клієнтської бази вітчизняних банків.	599
Селезень О.М. Удосконалення підходів до оптимізації і прогнозування статей балансу.	605
Слободянюк Н.О., Коніна М.О. Проблеми формування дохідної частини місцевих бюджетів в умовах фінансової децентралізації.	611

Соцька Ю.І. Методичні підходи до інтегральної оцінки конкурентоспроможності комерційного банку.	617
Татарінов В.В., Гноєвий В.Г. Леверидж-лізинг як механізм довгострокового фінансування інвестиційних потреб підприємств.	622
Турченяк О.В. Напрями ефективного використання та стимулювання фінансового капіталу в інвестиційній діяльності.	626
Шпильовий Б.В. Структура та складові елементи системи фінансово-економічної безпеки банківських установ.	632
Штефан Л.Б., Ткач Д.О. Регулююча роль податкових пільг при оподаткуванні доходів фізичних осіб.	638

БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ

Беренда Н.І., Ялигіна М.С. Фактори необхідності організації та проведення аудиту на підприємствах України.	642
Бондар Т.Л. Бюджетування витрат на забезпечення якості лікєро-горілкової продукції.	647
Брадул О.М., Шепелюк В.А. Методичні засади формування облікової політики в частині корпоративних прав учасників акціонерного товариства.	655
Будник Л.А., Голяш І.Д. Класифікація державного аудиту.	661
Букало Н.А., Данилюк Н.В. Вдосконалення обліку виробничих витрат сільськогосподарського підприємства та особливості податкової звітності.	666
Гільорме Т.В., Шачаніна Ю.К. Корпоративна соціальна звітність як домінанта інформаційного забезпечення управління підприємством.	672
Гриценко О.І. Екологічний облік: визначення перспектив та основних засад упровадження.	678
Дзюба О.М. Сутність та особливості кредитних операцій суб'єктів господарювання.	684
Дугар Т.Є. Проблема адміністрування податку на додану вартість на сучасному етапі.	689
Єршова Н.Ю. Розвиток інструментарію для реалізації прогностичної функції стратегічного управлінського обліку в управлінні підприємствами.	694
Круковська О.В. Ключові зміни в реформуванні податкової системи України: реалії та перспективи.	702
Молодецька О.М., Буркова Л.А., Семеняка Т.В. Трансформація податкової системи України.	710
Новицька Ю.В., Букало Н.А. Особливості обліку торговельних знижок на підприємствах торгівлі та відображення їх у фінансовій звітності.	715
Разборська О.О., Даценко Г.В., Ксьоншка А.В. Особливості проведення судово-бухгалтерської експертизи операцій із грошовими коштами.	720
Рябініна В.В. Вартість корпорацій як об'єкт бухгалтерського обліку.	725
Семчук І.В., Мазур В.Г. Удосконалення процесу формування консолідованої фінансової звітності на етапі наступної консолідації звітності.	732
Скрипник С.В. Ключові питання обліку і оподаткування земельних ділянок сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів.	738

Собченко А.М. Особливості організації обліку витрат на виробництво продукції рослинництва	.744
Тимрієнко І.Ю., Дімнич А.М., Пашкова М.С. Формування системи поточного виробничого обліку відходів на підприємствах із виробництва металопластикових конструкцій.	.749
Шевченко Л.Я. Бюджетне планування як складова системи інтегрованого обліку	.754
Шевчук Л.П., Рубанська В.В., Яловенко В.О. Контроль реальної заробітної плати: податкові зміни 2016.	.758
Шепель І.В. Вітчизняний та зарубіжний досвід впровадження податку на нерухомість: обліковий аспект.	.762
Shmatkovska T.O., Grab O.V. Ensuring of profitability in the system for effective management of agricultural enterprise	.768
Яровенко Т.С., Гузенко Ю.А., Масіч Т.О. Бухгалтерський облік в державному секторі України: особливості та перспективи.	.774

СТАТИСТИКА

Берідзе Т.М. Моніторинг як засіб ефективного управління.	.780
--	-------------

МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ, МОДЕЛІ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЦІ

Минц А.Ю. Анализ интеллектуальных средств поддержки принятия решений в экономических задачах.	.784
---	-------------

Електронне наукове фахове видання

ЕКОНОМІКА ТА СУСПІЛЬСТВО

Випуск 2

Коректура • *О.А. Скрипченко*

Комп'ютерна верстка • *Н.М. Ковальчук*

Засновник видання:

Мукачівський державний університет

Адреса редакції: 89600, Україна, Закарпатська область,

м. Мукачево, вул. Ужгородська, 26

Тел./факс: +38 (068) 813 59 09

Веб-сайт журналу: www.economyandsociety.in.ua

E-mail редакції: journal@economyandsociety.in.ua